55265

ACADEMIA DE ȘTIINȚE SOCIALE ȘI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
UNIVERSITATEA DIN CLUJ-NAPOCA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

XXVI

1983-1984

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
UNIVERSITATEA DIN CLUJ-NAPOCA

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE
CLUJ-NAPOCA

XXVI

1983—1984

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

COLEGIUL DE REDACȚIE

Acad. prof. ȘT. PASCU — redactor responsabil; I. H. CRIȘAN; A. EGYED; M. PORUMB; prof. dr. doc. I. I. RUSSU; V. WOLLMANN; A. RĂDUȚIU — secretar de redacție.

Redacția: Institutul de istorie și arheologie
Cluj-Napoca, Str. Napoca, 11,
telefon: 951/18343.

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE
A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
UNIVERSITATEA DIN CLUJ-NAPOCA

ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

Tomul XXVI 1983—1984

SUMAR

GH. IANCU, N. PĂUN, România Socialistă la a 40-a aniversare 11

*

ŞT. PASCU, Revoluţia populară de sub conducerea lui Horea 17

*

STUDII ŞI ARTICOLE

M. RUSU, Paleocreştinismul nord-dunărean şi etnogeneza românilor 35

*

V. PERVAIN, Lupta antiotomană la Dunărea de Jos în anii 1422—1427 85

CR. FENEŞAN, Transilvania şi războiul de treizeci de ani. . 119

S. GOLDENBERG, Meşteşugurile din ţările române în secolul al XVII-lea. Muncă şi forme de organizare 141

M. URSUŢIU, Relaţii agrare pe domeniul Hunedoara în secolul al XVII-lea 159

I. RANCA, Abuzul seniorial în Transilvania în lumina plîngerilor iobăgeşti de pe Tîrnave înmînate lui Iosif al II-lea la 1773 175

*

S. MĂRIEŞ, Situaţia protejaţilor străini în România în secolul al XIX-lea 193

M. KRAJČOVIČ, Colaborarea studenţilor naţionalităţilor oprimate din Austro-Ungaria în lupta de emancipare naţională între 1890—1900 211

G. NEAMȚU, Prima acțiune politică antidualistă de amploare a românilor din Statele Unite (1911) 229

*

L. BÁTHORY, Aspecte ale politicii economice românești în industria carboniferă (1919—1929) 245
N. PĂUN, Industria județului Cluj în perioada crizei economice (1929—1933) 261
M. ȘTIRBAN, ȘT. SUCIU, GH. IANCU, Lupta revoluționară a metalurgiștilor din Brașov, Sibiu, Tîrgu Mureș în anii 1919—1928 279

MISCELLANEA

I. T. LIPOVAN, Officina ceramistului C. Iulius Proclus la Ampelum 301

*

L. BORCEA, Contribuții la istoria cetății Săcuieni (comitatul Bihor) în secolele XV—XVII 319
I.A. POP, Mărturii documentare privind nobilimea din Hațeg în conflictul dintre Ioan Zápolya și Ferdinand de Habsburg 333
A. VĂTĂMANU, Logofătul Mateiaș Stroici 345
N. SABĂU, Troița de piatră de la Merghindeal (sec. al XVII-lea) 359
A.E. DÖRNER, Scaunul Orăștiei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Raporturile cu guberniul 369
M. PORUMB, Rășinari, un centru de pictură din secolul al XVIII-lea 377
V. POPA, Minerii Ilie Ștef din Săcărîmb și Anghel Mîrza din Hondol, căpitani în revoluția lui Horea 393
N. EDROIU, V. PUȘCAȘ, Răscoala lui Horea în presa americană 401
A. RĂDUȚIU, Nume populare de sate din Transilvania oficializate în secolul al XVIII-lea 409
L. GYÉMÁNT, Reorganizarea administrației Pămîntului Crăiesc în lumina actelor tipărite în limba română în anul 1797 417

*

V. FAUR, Noi documente despre mișcarea revendicativă a românilor din Crișana în perioada 1849—1852 435

I. BOTEZAN, Aspecte inedite ale dezvoltării învățământului românesc din școlile blăjene între 1850—1880 445
S. MÎNDRUȚ, Septimiu Albini despre procesele politice ale românilor transilvăneni (1895—1898) 453

*

GH. ȘORA, O autobiografie inedită a lui Vasile Goldiș . . . 475
GH. HRISTODOL, Despre habitatul din Munții Apuseni . . 485
I.S. NISTOR, Constituirea și activitatea Comisariatului pentru administrarea Transilvaniei eliberate (octombrie 1944 — martie 1945) 491

DOCUMENTAR

N. GUDEA, Cercetări arheologice efectuate între 1979—1982 pe limesul celor trei Dacii și al provinciilor cu granițe învecinate cu Moesia Superior și Moesia Inferior 499
D. MARGA, Orientări în istoriografia americană contemporană 519

DISCUȚII

I.I. RUSSU, Restituiri epigrafice 523
G. ȚOPAN, Cu privire la identificarea unor toponime medievale din Transilvania 531
A.A. RUSU, Diplomatică latină, istorie hațegană și spirit critic 535
VL. DICULESCU, Cîteva însemnări pe marginea lucrării: M. Kogălniceanu, *Opere* 539

RECENZII, NOTE BIBLIOGRAFICE 551

N. EDROIU, S. RETEGAN, Cronica activității științifice a Institutului de istorie și arheologie și a catedrei de istorie a Universității din Cluj-Napoda pe anii 1982, 1983 și 1984 595

*

ACADÉMIE DES SCIENCES SOCIALES ET POLITIQUES DE LA RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE ROUMANIE
UNIVERSITÉ DE CLUJ-NAPOCA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT D'HISTOIRE ET ARCHÉOLOGIE

Tome XXVI 1983 – 1984

SOMMAIRE

GH. IANCU, N. PĂUN, La Roumanie Socialiste à son 40e anniversaire 11

*

ȘT. PASCU, La Révolution populaire dirigée par Horea . . 17

ÉTUDES ET ARTICLES

M. RUSU, Le paléochristianisme nord-danubien et l'ethnogenèse des Roumains 35

V. PERVAIN, La lutte anti-ottomane au Bas-Danube entre 1422—1427 85

CR. FENEȘAN, La Transylvanie et la Guerre de Trente ans 119

S. GOLDENBERG, Les métiers dans les pays roumains au XVIIe siècle. Travail et formes d'organisation 141

M. URSUȚIU, Les relations agraires sur le domaine de Hunedoara au XVIIe siècle 159

I. RANCA, L'abus seigneurial en Transylvanie à la lumière des plaintes déposées par les serfs des contrées sur les Tîrnave devant Joseph II en 1773 175

*

S. MĂRIEȘ, La situation des protégés étrangeres en Roumanie au XIXe siècle 193

M. KRAJČOVIČ, La collaboration des étudiants des nationalités opprimées de l'Autriche-Hongrie dans la lutte d'émancipation nationale entre 1890—1900 211

G. NEAMȚU, La première action politique anti-dualiste d'ampleur des Roumains des États-Unis (1911) . . . 229

*

L. BÁTHORY, Aspects de la politique économique roumaine dans l'industrie du charbon (1919—1929) 245
N. PĂUN, L'industrie du département de Cluj pendant la crise économique (1929—1933) 261
M. ŞTIRBAN, ŞT. SUCIU, GH. IANCU, La lutte révolutionnaire des métallurgistes de Braşov Sibiu, Tîrgu-Mureş entre 1919—1928 279

MISCELLANEA

I.T. LIPOVAN, L'officine du céramiste C. Iulius Proclus d'Ampelum 301

*

L. BORCEA, Contributions à l'étude de l'histoire de la forteresse de Săcuieni (comitat de Bihor) du XVe au XVIIe siècle 319

I.A. POP, Témoignages documentaires sur les nobles de Haţeg dans le conflit entre Jean Zápolya et Ferdinand de Habsbourg 333
A. VĂTMĂNU, Le logothète Mateiaş Stroici 345
N. SABĂU, La croix votive de pierre de Merghindeal (XVIIe s.) 359
A.E. DÖRNER, Le siège d'Orăştie dans la prémiére moitié du XVIIIe siècle. Les rapports avec le Gubernium . . . 369
M. PORUMB, Răşinari, centre de peinture du XVIIIe siècle 377
V. POPA, Les mineurs Ilie Ştef de Săcărîmb et Anghel Mîrza de Hondol, capitaines dans la Révolution de Horea 393
N. EDROIU, V. PUŞCAŞ, La Révolte de Horea dans la presse américaine 401
A. RĂDUŢIU, Noms populaires de villages de Transylvanie rendus officiels au XVIIIe siècle 409
L. GYÉMÁNT, La réorganisation de l'administration de la Terre Royale à la lumière des actes imprimés en roumain en 1797 417

*

V. FAUR, Nouveaux documents sur le mouvement revendicatif des Roumains de Crişana entre 1849—1852 435
I. BOTEZAN, Aspects inédits du développement de l'enseignement roumain dans les écoles de Blaj entre 1850—1880 445

S. MÎNDRUŢ, Septimiu Albini sur les procès politiques des Roumains transylvains (1895—1898) 453

*

GH. ŞORA, Une autobiographinie édite de Vasile Goldiş . 475
GH. HRISTODOL, Sur l'habitat dans les Monts Apuseni . . 485
I.S. NISTOR, La constitution et l'activité du Commissariat pour l'administration de la Transylvanie libérée (octobre 1944—mars 1945) 491

DOCUMENTAIRE

N. GUDEA, Les résultats des recherches archéologiques (1979 — 1982) sur le limes des trois Dacies et des provinces limitrophes à la Moesie Supérieure et à la Moesie Inférieure 499
D. MARGA, Orientations dans l'historiographie américaine contemporaine 519

DISCUSSIONS

I.I. RUSSU, Restitutions épigraphiques 523
G. ŢOPAN, Sur l'identification de quelques toponymes transylvains du Moyen Âge 531
A.A. RUSU, Diplomatique latine, histoire de la contrée de Haţeg et esprit critique 535
VL. DICULESCU, Notes en marge de l'ouvrage de M. Kogălniceanu, *Oeuvres* 539
COMPTES RENDUS, NOTES BIBLIOGRAPHIQUES . . . 551

*

N. EDROIU, S. RETEGAN, Chronique de l'activité scientifique de l'Institut d'histoire et archéologie et de la Chaire d'histoire de l'Université de Cluj-Napoca pour les années 1982, 1983, 1984 595

*

ROMÂNIA SOCIALISTĂ LA A 40-A ANIVERSARE

Revoluția de eliberare socială și națională antifascistă și antiimperialistă din august 1944 și participarea României la înfrîngerea Germaniei naziste au reprezentat corolarul luptelor și eforturilor forțelor patriotice și democratice, unite pe platforma comună a eliberării țării de sub dominația hitleristă. Operă a maselor populare, conduse de P.C.R., expresia cea mai vie a voinței energice a întregii națiuni române de a-și lua soarta în propriile mîini și a-și făuri de sine stătător viitorul, în acord cu aspirațiile sale de progres și libertate, revoluția din august 1944 a redeschis poporului român calea spre realizarea năzuințelor sale de libertate națională, indepedență, progres economic și social.

Actul victorios, temeinic pregătit și declanșat la 23 August 1944, s-a constituit într-un remarcabil început al unui proces de profunde transformări democratice, de esențiale înnoiri economice, politice și culturale, pe care l-a parcurs societatea românească.

Drumul parcurs de poporul român, avîndu-i în frunte pe comuniști, spre acel August fierbinte din 1944 a fost un drum al demnității naționale, al curajului și spiritului de sacrificiu, al hotărîrii nestrămutate de a nu conteni lupta pînă la doborîrea dictaturii militaro-fasciste și alungarea hitleriștilor din țară. Un puternic șuvoi de forțe revoluționare se pusese în mișcare începînd cu septembrie 1940, care creștea necontenit prin înțeleapta politică de alianțe promovată de P.C.R., și care, cu toate obstacolele întîlnite în cale, va mătura de la conducerea țării regimul lui Antonescu și a sprijinitorilor săi, hitleriștii.

Realizarea Frontului Patriotic Antihitlerist (iunie 1943: P.C.R., Frontul Plugarilor, Uniunea Patrioților, Madosz, P. S. Țărănesc, org. locale ale P.S.D.) și mai apoi a F.U.M. (aprilie 1944) s-au înscris ca succese notabile în întărirea forțelor democratice, patriotice. Manifestul F.U.M. din 1 mai 1944, care consemna unitatea de acțiune a clasei muncitoare, chema întregul popor la lupta pentru „răsturnarea guvernului Antonescu și formarea unui guvern național alcătuit din reprezentanții tuturor forțelor antihitleriste; și izgonirea armatelor hitleriste din țară, sprijinirea Armatei Roșii; alianța cu Uniunea Sovietică, Anglia și Statele Unite, în scopul făuririi României libere democratice și independente".

În contextul noilor condiții interne și internaționale — forțele aliate obțineau remarcabile succese — P.N.Ț. și P.N.L. au acceptat să adere la platforma politică propusă de P.C.R. și P.S.D., constituindu-se la 20 iunie 1944 Blocul Partidelor Democratice.

P.C.R. a desfășurat o intensă activitate și în rîndurile armatei, stabilind numeroase contacte cu ofițeri superiori, patrioți și cu cercurile palatului.

Şedinţa din noaptea de 13—14 iunie 1944 a reprezentanţilor P.C.R., ai palatului şi ai armatei a adoptat programul propus de P.C.R. pentru răsturnarea prin forţă a dictaturii militaro-fasciste, Comitetul militar creat, avînd sarcina elaborării lui.

P.C.R. a jucat cu strălucire în realizarea acestor înţelegeri rolul de conducător şi catalizator al tuturor forţelor politice susceptibile de a-şi aduce, într-o măsură mai mare, sau mai mică, indiferent de motivele şi scopurile lor, contribuţia la opera de eliberare naţională şi salvare a ţării de la dezastru.

Între 20 iunie— 23 august 1944 în şedinţele reprezentanţilor B.N.D., ai cercurilor palatului, ale armatei, s-au discutat chestiuni de ordin politic privind structura noului guvern, elaborarea proclamaţiai regale, decretele ce se vor emite după doborîrea dictaturii militaro-fasciste, elaborarea planului militar de înfăptuire a insurecţiei armate.

Contextul internaţional era favorabil unei acţiuni energice a forţelor democratice româneşti, ofensiva începută la 20 august de armata sovietică pe linia Iaşi—Chişinău, însemnînd o puternică lovitură dată trupelor hitleriste.

Începută în după-amiaza zilei de 23 August 1944, revoluţia de eliberare socială şi naţională a doborît dictatura militaro-fascistă, a scos ţara din războiul antisovietic şi a alăturat-o coaliţiei antihitleriste, cu întregul ei potenţial uman şi material.

Proclamaţia — întocmită de reprezentanţii P.C.R. şi ai palatului, de comun acord cu reprezentanţii celorlalte partide din B.N.D. căreia i-a dat citire regele şi a fost difuzată la radio începînd cu orele 22,00 vestea ţării şi lumii întregi actul istoric săvîrşit, de mare însemnătate pentru viaţa politică internă şi pentru desfăşurarea ulterioară a războiului.

Din dimineaţa zilei de 24 august întreaga armată română a întors armele împotriva Germaniei hitleriste, înţelegîndu-şi astfel răspunderea patriotică ce-i revenea în faţa ţării şi a poporului.

După 3 zile de lupte îndîrjite, care au reliefat un impresionant eroism popular, forţele insurecţionale au curăţat capitala ţării de hitlerişti, au zădărnicit toate încercările de a înăbuşi în sînge ridicarea la luptă a poporului român. Pînă la 31 august 1944 trupele germane au fost îndepărtate de pe 2/3 din teritoriul de atunci al României.

După insurecţie, armata română a luptat cu deosebit eroism, alături de armata sovietică pînă la victoria finală asupra fascismului, pentru eliberarea părţii de N—V a României, a Ungariei, Cehoslovaciei şi Austriei. România a contribuit la războiul antihitlerist cu cca 540.000 oameni, armata română a străbătut peste 1000 km, a forţat 17 masive, muntoase, 12 cursuri de ape, a eliberat 3831 localităţi, a provocat inamicului pierderi de 136.000 oameni din care 118.000 prizonieri, a scos din luptă o mare cantitate de armament. Dar poporul român a suportat şi jertfe umane şi materiale grele: 167.000 morţi, răniţi şi dispăruţi şi pierderi materiale de peste 1 miliard dolari, valuta anului 1938.

Revoluţia de eliberare socială şi naţională din august 1944 a avut un deosebit ecou internaţional. Oameni politici, agenţii de presă din Europa, Asia, America de Nord sau Sud au relevat importanţa deosebită a acesteia pentru destinul poporului român, ca şi pentru prăbuşirea sis-

temului militar german din Balcani și implicit pentru scurtarea războiului antihitlerist.

Victoria revoluției a confirmat justețea strategiei și tacticii P.C.R., modul creator în care el a aplicat la condițiile specifice ale țării noastre, tezele materialismului istoric cu privire la rolul clasei muncitoare, la necesitatea imperioasă a unității sale, la alianțele cu alte clase și pături sociale, la corelația dintre condițiile obiective și factorii subiectivi în revoluție, la folosirea tuturor contradicțiilor din tabăra potrivnică.

Revoluția de eliberare socială și națională de la 23 august 1944 a deschis o nouă eră în istoria României, a deschis calea dezvoltării democratice, și apoi socialiste a României, printr-un proces unitar desfășurat sub forma revoluției democrat-populare, transformată din mers în revoluție socialistă. Cele patru decenii — 1944—1984 — cuprind astfel două procese revoluționare, unul democrat-popular (1944—1947) și altul, cel al revoluției socialiste (din 1948) cu trei etape: etapa făuririi relațiilor unitare (1948—1962—1965); etapa consolidării cuceririlor și a creării condițiilor pentru trecerea la făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, începînd cu cincinalul 1971—1975.

Întrepătrunderea dintre etape în cadrul procesului revoluționar din România își are originea în viziunea complexă și realistă pe care P.C.R. a avut-o asupra destinelor țării. Fixarea unor obiective care s-au menținut în atenția partidului pe timp îndelungat au dat un caracter de profunzime și continuitate strategiei revoluționare, care are drept principal obiectiv transformarea României într-o țară avansată a civilizației socialiste. Dezvoltarea social-economică, politică și culturală a stat în centrul atenției P.C.R. în cursul tuturor etapelor amintite.

Etapele parcurse în aceste patru decenii, metodologiile economico-sociale folosite, politica alianțelor social-politice, dinamica structurii de clasă etc. se constituie în elocvente exemple de aplicare și abordare a învățăturii marxiste la condițiile concret-istorice ale dezvoltării economico-sociale ale țării. Mai mult, subliniem că perioada istorică ce începe în România odată cu Congresul al IX-lea al partidului (1965) — congres care a ales într-o atmosferă de deosebit entuziasm în funcția de secretar general al partidului pe tovarășul Nicolae Ceaușescu — hotărîre întîmpinată cu unanimă aprobare de către întregul popor, — se caracterizează prin abordarea creatoare a unui șir întreg de probleme ale revoluției și construcției socialiste.

Marcînd încheierea unei epoci în procesul edificării noii orînduiri, prin victoria deplină a socialismului la orașe și sate, prin făurirea economiei socialiste unitare, Congresul al IX-lea a inaugurat o largă și aprofundată dezbatere asupra perspectivelor construcției socialiste în țara noastră, asupra etapelor pe care le are de parcurs în drumul spre orînduirea comunistă.

Pe baza experienței acumulate de România în opera de construire a socialismului, a experienței internaționale a țărilor socialiste, a mișcării comuniste și muncitorești, a luării în considerare a rezultatelor întregii dezvoltări sociale contemporane, pornind nu de la *litera* ci de la *spiritul* învățăturii marxist-leniniste — spirit viu, critic și revoluționar în esența lui, care, cere și implică dezvoltarea continuă a teoriei

în concordanță cu noile realități și cu noile grade de aprofundare a cunoașterii acestora — în anii următori au fost supuse unui amplu proces de *regîndire* și *reevaluare* creatoare, toate tezele și conceptele referitoare la socialism, la caracterul, etapele și sarcinile lui în diverse faze pe care le are de parcurs. În acest proces au fost înlăturate o serie de teze vechi, simplificatoare sau dogmatice, unele cu tentă de triumfalism lipsit de acoperire, formulîndu-se teze și concepte noi, conforme cu realitatea, fundamentate științific și, — prin însuși acest fapt — clarificatoare și mobilizatoare pentru mersul nostru înainte.

Acest efort teoretic de anvergură a fost continuat la conferințele naționale ale P.C.R. din 1967, 1972, 1977, 1982, în documentele Congreselor XI, XII și XIII.

La Congresul al X-lea (1969) o contribuție dintre cele mai substanțiale și de perspectivă, care integrează organic și original elaborări despre trecut, prezent și le anunță, în parte ca fapt, în parte ca tendință, pe cele ce vizează viitorul este aceea referitoare la elaborarea conceptului și a concepției asupra societății socialiste multilateral dezvoltate.

Pilduitoare vor rămîne în perspectiva vremii aprecierile pe care secretarul general al partidului le făcea la Conferința Națională din 1972 a partidului: „Este vorba — se arăta în acest document — ca în următorii 15—20 de ani să realizăm transformări revoluționare de importanță istorică în dezvoltarea forțelor de producție, a relațiilor de producție, a democrației socialiste în conștiința oamenilor. ... De aceea considerăm pe deplin corespunzătoare etapei istorice actuale, formularea ca obiectiv fundamental al partidului — făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate. Aceasta dă o orientare precisă activității partidului, muncii întregului popor".

Tezele de o inestimabilă valoare teoretică și practică care argumentează etapa actuală și-au găsit o fundamentare complexă și multilaterală în documentele Congreselor al XI-lea și al XII-lea al partidului, îndeosebi în Programul P.C.R. de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, în inițierea și elaborarea căruia, un rol primordial revine operei și gîndirii creatoare a secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu.

Programul conceput și elaborat într-o viziune larg integratoare — elucidează teoretic o vastă arie problematică, vizează simultan o multitudine de probleme ridicate de mersul societății românești contemporane. Totodată, consecvent spiritului creator în care este conceput — acest program se prezintă ca un document deschis, spre îmbogățirea lui permanentă cu noi teze teoretice reieșite din activitatea revoluționară a societății.

Drumul devenirii comuniste a poporului nostru a fost puternic marcat de hotărîrile de o deosebită importanță ale celui de al XIII-lea Congres al P.C.R. (19—23 noiembrie 1984). Înaltul Forum al comuniștilor români a avut loc la 3 luni după aniversarea a 40 de ani de la victoria revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă care, a deschis o nouă eră în istoria bimilenară a patriei noastre.

Congresul a dezbătut și a analizat cu înalt spirit de răspundere și exigență comunistă activitatea desfășurată de Comitetul Central, de or-

ganele și organizațiile de partid, de toți comuniștii, de întregul nostru popor, pentru înfăptuirea hotărîrilor Congresului al XII-lea, ale Conferinței Naționale din decembrie 1982, a stabilit orientările fundamentale ale dezvoltării economico-sociale a țării în următoarea etapă. Directivele cu privire la dezvoltarea economico-socială a țării în cincinalul 1986—1990 și orientările de perspectivă pînă în 2000 au validat pe deplin asertiunea implicării totale a partidului în viața națiunii, ca centrul său vital. Raportul prezentat la Congres de tovarășul Nicolae Ceaușescu sublinia că obiectivul fundamental al cincinalului 1986—1990 „îl constituie continuarea fermă a politicii de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintarea a patriei noastre spre comunism".

Realitățile zilelor noastre, realizările din epoca care a intrat în conștiința poporului drept „epoca Ceaușescu", permit să privim cu îndreptățită mîndrie drumul de glorioase victorii pe care l-a parcurs țara în cei 40 de ani de la revoluția de eliberare socială și națională.

„Aceasta — sublinia tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al Partidului Comunist Român în Raportul la al XIII-lea Congres, — ne dă temei să avem deplină încredere în viitorul comunist, liber, al patriei".

România va obține astfel noi și importante succese pe calea dezvoltării socialiste, a creșterii forței sale materiale și ridicării bunăstării întregului popor, a întăririi independenței și suveranității naționale.

GH. IANCU, N. PĂUN

REVOLUȚIA POPULARĂ DE SUB CONDUCEREA LUI HOREA

Un eveniment important se înscrie în istoria națională și universală prin însemnătatea și semnificația sa pentru timpul înfăptuirii și de asemenea în măsura în care-și prelungește însemnătatea și semnificația în timp: decenii, secole, milenii. Sînt numeroase evenimentele din istoria universală și din istoria poporului român ce se învrednicesc de asemenea însemnătate. Între acestea, fără îndoială, revoluția populară din anii 1784—1785, prin programul radical făurit de conducătorii săi cei mai înaintați, cel mai radical program din acea vreme în societatea românească; prin forțele sociale antrenate (țărani, mineri, meșteșugari, preoțime, sărăcimea orașelor); prin aria de răspîndire a mișcării, mai mult de trei pătrimi din Transilvania; prin superioritatea de organizare ostășească; prin puternicul răsunet stîrnit în toată Europa, învestește o semnificație și însemnătate istorică deosebite, atît pentru vremea respectivă, cît și după aceea, pînă astăzi.

Un eveniment istoric crește în importanță și semnificație în măsura în care a pătruns și s-a păstrat în conștiința acelor care l-au făptuit, a acelora în interesele cărora s-a săvîrșit, precum și a urmașilor acestora. Ceea ce înseamnă, în fapt, trăirea vie a evenimentului în mințile și inimile mulțimilor, a maselor populare. Trăire pătrunsă de dragoste și cultivată cu dragoste de cei mai îndreptățiți a prețui istoria fiindcă a fost înfăptuită de ei sau de înaintașii lor; îndreptățiți deopotrivă a cinsti pe cei ridicați din mijlocul lor și recunoscuți de ei ca fiind ai lor prin viața, fapta și jertfa lor. De aceea, tradiția — tot mai mult recunoscută și de aceea tot mai mult cultivată de istoriografia contemporană —, tradiția transmisă din generație în generație, pe cale orală, poate fi socotită o oglindă fidelă a însemnătății evenimentului, a oamenilor care l-au înobilat prin sacrificiile și jertfa lor.

*

Istoria poporului român a înscris numeroase și impresionante asemenea evenimente, care au însemnat tot atîtea pagini de lupte pentru dreptate și libertate socială și națională. Sub forme foarte diferite s-a manifestat lupta poporului român și nenumărate jertfe a adus pe altarul dreptății și libertății. De la fuga de pe moșii la împotrivirea față de numeroasele dări și apăsătoare poveri; de la revoltele locale la războaiele țărănești; de la răscoalele populare la revoluțiile cu caracter social și național — nici una din aceste forme de manifestare nu a lipsit. Dimpotrivă, cronica dramatică, dar eroică a poporului român este străbătută de asemenea fulgere ce luminau cerul înnourat și întunecat de nedreptăți și răutăți.

Între aceste fulgere, revoluția populară din 1784—1785 de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan, prin proporțiile și implicațiile ei de

toate felurile, a produs o mare frămîntare în societatea vremii, în țările române și deopotrivă în alte țări europene, de la Atlantic la Urali și chiar în Statele Unite ale Americii. Ridicarea mulțimilor oprimate din Transilvania se înscria într-o perioadă de frămîntări, mișcări, revolte, răscoale, revoluții ce nu se stinseseră încă după un deceniu de la războiul țăranilor ruși de sub conducerea lui Emalian Pugaciov, după mai puțin de un deceniu de la răscoala țăranilor cehi de sub conducerea lui Anton Nywelt și Antonin Seidel. Toate aceste mișcări prevesteau și pregăteau Revoluția franceză care va izbucni doar la patru ani și cîteva luni după frîngerea cu roata a conducătorilor revoluției populare din Transilvania.

*

Cauza principală a revoluției populare de la 1784 din Transilvania a fost, fără îndoială, exploatarea feudală care s-a intensificat în chip deosebit în cea de-a doua jumătate a sec. XVIII-lea. Dorința nobilimii de a-și spori veniturile nu mai cunoaște limite. Reprezentanții Curții din Viena (armata imperială, aparatul funcționăresc), concurau la oprimarea maselor țărănești.

Robota pentru stăpînul feudal ajunsese în realitate la peste 200 de zile anual. Patenta imperială din 1769, cunoscută sub numele de „Anumite puncte" *(Certa puncta)* stabilea obligația de muncă a țăranului iobag la 4 zile pe săptămînă cu brațele sau la 3 zile cu vitele, iar a jelerului la 1 sau 2 zile pe săptămînă, fie cu brațele, fie cu vitele, în raport cu starea sa materială. Practica se dovedise însă și de data aceasta mai puternică decît legea. După cum constatase însuși principele moștenitor Iosif, cu ocazia călătoriei sale în Transilvania, la 1773, mulți nobili, răstălmăcind legea, pretindeau patru zile cu brațele și trei cu vitele, adică toate zilele săptămînii. Dijma față de stăpînul feudal pretinsă din toate produsele agricole și din animalele mici; censul în bani sau în natură, daturile în natură (din produse agricole și din animale), taxele pentru așa-zisele drepturi senioriale (măcelărit, morărit, pescuit, pădurit, pășunat, crîșmărit), constituiau alte poveri grele ce apăsau pe umerii țărănimii. Țărănimea transilvăneană plătea visteriei imperiale o listă întreagă de taxe: după semănături, după fumuri, pe cap de locuitor, obligații grele și acestea, îndreptățind plîngerea țăranilor că „darea împăratului asupra noastră e foarte grea, încît nu o mai putem purta".[1]

Într-o situație deosebit de grea erau locuitorii din Munții Apuseni, supuși atît la obligații feudale, cît și la altele, în legătură cu dezvoltarea minereritului: transportul cărbunilor la șteampuri și topitorii, a lemnelor, pietrei și varului pentru construcții; munca gratuită pentru construirea și repararea morilor și iazurilor, a minelor și topitoriilor, pentru arderea cărburilor.

Nu era mai ușoară nici situația minerilor, mai ales a minerilor iobagi care lucrau în mine în contul robotei, obligați la numeroase zile săptămînal, fără plată și fără hrană, dar nici o celor salariați, retribuiți

[1] Șt. Pascu, *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*, București, 1984, p. 171—175.

cu sume de mizerie și acelea neplătite uneori cu lunile. Condițiile de muncă, pe de altă parte, erau deosebit de grele: munca în gropi strîmte („vizuini de vulpi", cum le numeau lucrătorii), fără ventilație, sufocați de gaze, gata să se surpe în tot momentul. În aceste condiții „minerii" erau atît de sărăciți și înglodați în datorii — după cum se plîngeau cei din Abrud la 1773 —, încît, ne mai putînd suporta greutățile, mulți au fost nevoiți să părăsească minele și să plece în altă parte".[2]

În a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, în condițiile apariției elementelor capitaliste în economie, a luat naștere în principalele țări europene curentul politic-ideologic „absolutismul luminat". Reprezentanții acestui curent încercau adaptarea instituțiilor politice ale statului feudal la cerințele dezvoltării societății, de teama exploziei revoluționare. Varianta austriacă a absolutismului luminat (Iozefismul), preconiza unele măsuri mai liberale în viața economică, socială, politică și culturală a Imperiului habsburgic. Pe plan social, „absolutismul luminat" urmărea atenuarea privilegiilor de imunitate și a monopolurilor senioriale, reglementarea raporturilor dintre stăpînii feudali și supușii acestora, dar nu atît în vederea înlăturării exploatării de esență feudală, ci doar a îngrădirii arbitrarului stăpînilor de pămînt. Aceste măsuri aveau drept scop să creeze condiții pentru ca țărănimea să poată contribui într-o măsură mai mare la visteria imperială.

Măsurile preconizate au adîncit contradicțiile dintre nobilime și curtea imperială, pe fondul contradicției generale dintre țărănime și absolutismul habsburgic. Nobilimea și-a manifestat ostilitatea față de aceste măsuri, s-a opus aplicării lor.

Ușurările venite de la împărat erau eludate și opresiunea sporea mereu. Iar ca urmare se adînceau și luau amploare nemulțumirile, exprimate în numeroase agitații și acțiuni de protest, revolte, răscoale.

Mișcările țărănești s-au manifestat inițial printr-o împotrivire obștească a satelor din munți față de cei ce le impuneau sarcini insuportabile. Țăranii își vindeau sau își ascundeau animalele de jug pentru a se sustrage nesfîrșitelor cărăușii, îndeplineau de mîntuială munca în contul robotei, înaintau plîngeri, prin delegații la dregătorii domeniului, apoi la guberniu și în cele din urmă la Curtea imperială. Mulți țărani părăseau gospodăriile căutînd posibilități de existență în alte părți ale Transilvaniei sau în Moldova și Țara Românească. Alții își căutau scăparea în desișul codrilor, constituindu-se în puternice cete de haiduci.

Mișcarea cu un întreit caracter: antifeudal, antihabsburgic și anticatolic, din 1759—1761, de sub conducerea lui Sofronie, care a cunoscut cea mai mare intensitate în Munții Apuseni, a constituit un bun prilej pentru verificarea solidarității și hotărîrii de luptă a țărănimii.

Evenimentele petrecute în primăvara anului 1782 și cele din vara anului 1784 au constituit cauzele imediate, care, adăugate la cauzele de ordin general, au tras cu greutate în cumpănă în dezlănțuirea revoluției populare de sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan. La 24 mai 1782, în tîrgul de la Cîmpeni, s-a petrecut o revoltă cu urmări importante,

[2] Toth Z., *Mișcările țărănești din Munții Apuseni pînă la 1848*, București, 1955, p. 106—108

provocată de arendașii armeni ai cîrciumăritului, care și-au trimis slugile înarmate să distrugă vasele cu mied și acovită ale țăranilor. Brutalitatea arendașilor a stîrnit o mare nemulțumire și agitație între moți, care, înfuriați, au spart buțile și au vărsat vinul arendașilor. Arestarea, ca urmare a acestei revolte, a unui număr de 23 de țărani și întemnițarea lor în castelul de la Galda, maltratarea celor închiși și condamnarea la moarte a unora dintre ei, despăgubirile stabilite la o sumă ce întrecea înzecit pagubele — toate acestea au sporit și mai mult starea de revoltă a moților[3].

Iar ultima călătorie a lui Horea la Viena, unde, cu prilejul audienței la împăratul Iosif, din 1 aprilie 1784, cînd conducătorul țărănimii a exprimat încă o dată nemulțumirile moților și se pare a fost încurajat prin unele promisiuni de îmbunătățire a situației lor, s-a încheiat fără vreun rezultat concret, ceea ce a determinat țărănimea să ia hotărîrea temerară de a-și face singură dreptate.

La întoarcerea delegației de la Viena, în Transilvania domnea o mare agitație. Patenta imperială din 31 ianuarie 1784, preconizînd întărirea regimentelor de graniță, prin înscrierea ca grăniceri a altor țărani, a fost socotită de țărani un bun prilej de a scăpa de exploatare, deoarece cei ce deveneau grăniceri erau eliberați din iobăgie, în schimbul obligațiilor militare. Mirajul eliberării din iobăgie cuprinde întreaga țărănime. În frunte cu juzii și preoții, satele pornesc spre Alba Iulia, Hațeg și spre alte centre de conscriere. Cei înscriși refuză să mai îndeplinească obligațiile feudale și își amenință stăpînii, încep să le împartă moșiile. Nobilimea a răspuns prin represiuni, arestări, întemnițări, trimiterea armatei împotriva satelor, alungarea de pe moșii a răzvrătiților, măsuri cu totul potrivnice celor scontate de clasa dominantă.

Scînteia care a aprins focul cel mare a izbucnit în toamna anului 1784. Cu ocazia tîrgului de la Brad, din Țara Zarandului, din 28 octombrie, Gheorghe Crișan adresează celor adunați chemarea, în numele lui Horea, ca duminică, 31 octombrie, să fie de față la o adunare la Mesteacăn — cîte 4—5 bărbați din fiecare sat. Răspunzînd chemării, la Mesteacăn se adunară vreo 500—600 de țărani din Zărand, Hunedoara și Munții Apuseni. Celor adunați, Crișan le aduce la cunoștință porunca lui Horea de a-l însoți la Alba Iulia, unde urmau să primească arme, să se înscrie grăniceri, să scape de apăsătorul jug al iobăgiei.

Încrezători, țăranii pornesc la drum, dar la Curechi, în noaptea de 1 spre 2 noiembrie sînt opriți de autoritățile comitatului Zarand, care încearcă, cu ajutorul soldaților, să-l prindă pe Horea, pe care-l credeau prezent acolo, și să împrăștie mulțimile. A fost prins Crișan și ascuns într-o casă din sat. Țăranii l-au eliberat, au pedepsit cu moartea pe vinovați și au dezarmat soldații.

Evenimentele de la Curechi au îndoită semnificație. Pe de o parte au dezvăluit intențiile nobilimii de a se împotrivi prin forță conscrierii iobagilor ca grăniceri, și, deci, eliberării lor, iar pe de altă parte hotărîrea iobagilor de a-și îndeplini speranțele prin puterea armelor.

---

[3] *Izvoarele răscoalei lui Horea*, A. *Diplomataria*, vol. I. *Premizele răscoalei*, București, 1982, p. XI—XV

După incidentul de la Curechi, starea de spirit revoluționară de care era cuprinsă țărănimea din Transilvania crește vertiginos, În cinci zile întreg Zarandul a fost cuprins de flăcările răscoalei. Curțile nobiliare au fost arse, nobilii căzuți în mîinile țăranilor au fost pedepsiți. Flăcările răscoalei au cuprins, simultan, alte zone, în toate direcțiile. Centrul principal al răscoalei se strămută în Munții Apuseni. Aici în ziua de 4 noiembrie, pe hotarul comunei Blăjeni, Horea, de față cu Cloșca, Crișan și fiul său Ioan, au luat jurămînt țăranilor răsculați de a lupta cu toate forțele împotriva nobilimii și a tuturor dușmanilor țărănimii. Rînd pe rînd, răsculații ocupă centrele miniere și administrative: Abrud, Cîmpeni, Roșia, Baia de Arieș.

Răscoala se răspîndește în comitatul vecin cu Zarandul, Hunedoara, unde în timp de șase zile curțile nobiliare au fost distruse și bunurile acestora împărțite între răsculați. Răsculații se grăbesc spre Deva cu gîndul de a ocupa orașul și cetatea, cuib de rezistență a nobilimii și cu nădejdea de a-și solidariza grănicerii din oraș, țărani și ei. Și într-adevăr, la îndemnurile nobilimii de a se împotrivi răsculaților, soldații răspund: „să pornească domnii la luptă, fiindcă din pricina lor a pornit răscoala, nu dintr-a noastră". Încurajați de succesele obținute, țăranii își îndreaptă atacul, în zilele din 6 și 7 noiembrie, împotriva Devei, devenită unul din centrele de rezistență a nobilimii. Orașul și cetatea au fost, însă, apărate de nobilime și de armata imperială, care nu a ezitat să folosească tunurile împotriva răsculaților. Mai mulți țărani și-au pierdut viața, alții au fost prinși și întemnițați, alții, în retragerea precipitată, s-au înecat în Mureș. Executarea, în chip barbar, în urma unei judecăți sumare, a celor închiși a îndîrjit și mai mult țărănimea.[4]

Răscoala se răspîndește din nordul comitatului Hunedoara spre Țara Hațegului, iar din Munții Apuseni spre comitatul Alba, în dorința de a ocupa alte castele nobiliare și mai ales pe cel de la Galda, unde erau închiși numeroși țărani.

Altă parte a răsculaților au pătruns în comitatul Turda, îndreptîndu-se spre comitatul Cluj.

Înspre apus, cetele răsculate, conduse de Ioan Lucaci, au pătruns în părțile Aradului și în ale Banatului.

Înspre nord răscoala își face simțită prezența în părțile Solnocului Dinlăuntru, Solnocului de Mijloc, Bihorului, Sătmarului și Maramureșului.

Iar înspre sud-est flăcările răscoalei se întind pînă în părțile Sibiului, Făgărașului, Mureșului, Odorheiului. Mai puțin de o jumătate de lună a fost deajuns țăranilor pentru a pune stăpînirea pe cea mai mare parte a Transilvaniei.

Concomitent cu extinderea ei, răscoala se radicalizează, conturîndu-se tot mai clar scopurile urmărite. Se clarifică programul formulat de cei mai înaintați dintre conducătorii răscoalei și concretizat în scris în mai multe documente. La 11 noiembrie Horea adresează mobilimii refugiate în cetatea de la Deva, în realitate întregii nobilimi, un ultimatum, de fapt programul mișcării: „nobili să nu mai fie, ci fiecare, dacă va

[4] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, vol. I. 381—382; Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 230—245.

putea găsi undeva o slujbă împărătească, din aceea să trăiască. Nobilii stăpîni pe moșii să-și părăsească pentru totdeauna moșiile. Și ei să plătească dare ca și poporul de rînd. Pămîntul nobililor să se împartă între poporul de rînd, după porunca ce o va da înălțatul împărat".[5]

Amploarea și radicalizarea mișcării, forțele sociale participante și țelurile urmărite de răsculați au stîrnit mare îngrijorare în rîndul claselor dominante și ale oficialității habsburgice. Trebuiau luate măsuri pentru înăbușirea ei. Înșelarea maselor populare prin făgăduieli a fost socotită un mijloc eficace, completat cu planuri de arestare a conducătorilor. Numirea unui comisar special pentru cercetarea împrejurărilor și a cauzelor răscoalei, trimiterea episcopilor pentru a abate pe țărani de la răscoală, emiterea de patente imperiale pentru liniștirea răsculaților, recompense pentru prinderea „aținătorilor", amenințări împotriva celor nesupuși și în sfîrșit, trimiterea armatei imperiale împotriva țăranilor — toate acestea au fost folosite de Curtea Imperială și autoritățile transilvănene.

În acest scop se angajează tratative între reprezentanții răsculaților și ai autorităților militare și civile. Se ajunge la încheierea unor armistiții. Cel dintîi la Tibru, în 12 noiembrie, între Cloșca și vicecolonelul Schultz. Condițiile formulate de țărani erau în fond cele cuprinse în ultimatum: să fie eliberați țăranii din iobăgie, să fie primiți grăniceri, să fie puși în libertate răsculații întemnițați. În cazul neîmplinirii acestor condiții, țăranii amenințau că vor fi și mai înverșunați, chiar dacă i-ar costa viața, deoarece a trecut prea multă vreme de cînd se tot jeluiesc zadarnic.

Încheierea armistițiului de la Tibru a constituit un îndemn pentru autorități de a continua „pacificarea" pe calea tratativelor. A fost trimis de guberniu oculistul român Ioan Piuariu-Molnar pentru a trata cu răsculații din țara Zarandului. În urma discuțiilor cu reprezentantul acestora, Crișan și însoțitorii săi, s-a încheiat un alt armistițiu, la Valea Bradului, în 16 noiembrie, în aceleași condiții ca și cel de la Tibru. Și în armistițiul de la Valea Bradului, cea dintîi și cea mai importantă dintre revendicările țărănești era desființarea iobăgiei, urmată de altele cu privire la desființarea obligațiilor față de stăpînii de pămînt.

A treia înțelegere s-a încheiat, fără condiții, însă, în aceeași zi de 16 noiembrie, la Sălciua, din apropierea Turzii. Era o tactică a răsculaților din acest părți, care, fiind la strîmtoare, au acceptat un armistițiu fără condiții, nu însă cu gîndul de a-l respecta îndată ce situația lor s-ar fi schimbat în bine.

Armistițiile încheiate au avut un efect păgubitor pentru revoluția populară din 1784, îngăduind forțelor antițărănești răgazul de a se pregăti pentru înfrîngerea țărănimii răsculate. În același timp, episcopii Ghedeon Nichitici de la Sibiu și Petru Petrovici de la Arad își intensifică acțiunile pentru „liniștirea poporului". Oastea nobilimii, la rîndul său, neîndrăznind să angajeze luptă deschisă, a întreprins acțiuni de intimidare a țărănimii, executîndu-i pe cei întemnițați, întemnițînd alți

[5] N. Densușianu, *Revoluțiunea lui Horea în Transilvania și Ungaria, 1784—1785*, București, 1884, p. 196—197

țărani, dintre care mulți și-au găsit moartea prin închisori din cauza tratamentului barbar.

În această vreme guvernatorul Transilvaniei, Samuil Brukenthal, împreună cu nepotul său Michael Brukenthal, numit consilier gubernial, respinge revendicările țăranilor, cu motivarea că a sta de vorbă cu țăranii înainte ca aceștia să fi depus armele, constituie un semn de slăbiciune nepermisă din partea reprezentanților autorităților.

La 21 noiembrie, după expirarea armistițiului de la Tibru, vicecolonelul Schultz revine în tabăra răsculaților, la Cîmpeni, anunțîndu-i că eliberarea din iobăgie și militarizarea țăranilor nu sînt în puterea guberniului, după cum nici punerea în libertate a țăranilor închiși, condamnați prin hotărîre judecătorească.[6]

Înțelegînd că au fost înșelați, țăranii reîncep luptele cu și mai mare înverșunare. Condițiile erau însă acum mult mai grele decît în faza precedentă. În locul ofensivei în prima fază, țăranii au fost siliți la lupte defensive, trebuind să înfrunte, de data aceasta, armata imperială, bine organizată și bine echipată. Împăratul „binevoitor", așa cum îl credeau țăranii, își trimite armata cu porunca de a înfrînge răscoala cu orice preț și totodată de a prinde căpeteniile principale în schimbul unei recompense de cîte 300 de galbeni, iar cei închiși pedepsiți fără milă.

În asemenea împrejurări nefavorabile, răsculații au avut puterea de a se împotrivi cu succes la început pătrunderii armatelor imperiale în munți. Scopul înalt pentru care luptau — cucerirea drepturilor sociale și naționale — explică îndîrjirea răsculaților. Lupte grele au avut loc la Brad, Rîmeț, Mihăileni, Lupșa și Cîmpeni, unde țăranii și-au dovedit virtuțile, înfrîngînd trupele imperiale în mai multe rînduri. Dar numărul mereu sporit al trupelor imperiale, buna organizare și înarmare a acestora, împiedecarea legăturilor cu răsculații din alte zone, iarna grea și lipsa alimentelor, îl determină pe Horea să hotărască, la 14 decembrie, depunerea armelor și întoarcerea răsculaților la casele lor pînă la primăvară, cînd plănuia reînceperea revoluției în condiții mai prielnice.

*

Revoluția populară din anul 1784 n-a fost o izbucnire spontană, întîmplătoare și nici opera unor instigatori, cum a caracterizat-o cea mai mare parte a istoriografiei feudalo-nobiliare. Ea a fost manifestarea violentă a nemulțumirilor adînci ale țărănimii din Transilvania în general, și în deosebi ale celei din Munții Apuseni, față de condițiile grele de viață impuse de stăpînii feudali și de regimul habsburgic. A fost o afirmare puternică a hotărîrii maselor populare din Transilvania de a-și apăra dreptul la o existență liberă de exploatare și asuprire.

*

Marea ridicare la arme a țărănimii transilvănene în toamna și iarna anului 1784 a cunoscut mai multe faze. Începuturile sînt caracteristice

[6] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 246—258.

răscoalelor țărănești. Este faza cuprinsă între 1—2 noiembrie, — întîmplările de la Curechi —, și 11 noiembrie, ultimatumul adresat de Horea nobilimii refugiate în cetatea de la Deva.

Pe măsură ce oștile țărănești se organizează, mișcarea se amplifică și se intensifică, iar caracteristicile răscoalelor țărănești sînt treptat înlocuite cu caracteristici proprii revoluțiilor populare. Mișcarea se extinde din Zărand și Munții Apuseni în toate direcțiile — pînă în Maramureș în nord, pînă în Banat în sud-vest, pînă în părțile sudice și sud-estice ale Transilvaniei — investind principii tactice și strategice superioare, precum și o comandă unică, din Munții Abrudului, a căpitanului general, a comandantului principal, Horea, recunoscut și respectat de toți. Este faza de tranziție de la răscoală la revoluție.

O perioadă scurtă de tatonare în urma armistițiilor, o perioadă de pîndă de o parte și de alta, de pregătire din partea forțelor contrarevoluționare, de așteptare activă din partea țăranilor. Nici una din cele două părți nu credeau în sfîrșitul mișcării, fiecare din cele două părți se bănuia de înșelăciune. Dacă pentru dușmanii revoluției perioadele premergătoare și răgazul cîștigat prin armistițiile înșelătoare, au constituit un cîștig, cunoscîndu-și adversarii, tactica lor de luptă, armamentul acestora, cunoscînd mai bine terenul cu dificultățile acestuia pentru ei, nici pentru oștile țărănești evenimentele de pînă acum n-au fost lipsite de foloase: și-au cunoscut și ele adversarii, tactica de luptă, organizarea, armamentul, și-au verificat țăranii puterile, iar conducătorii lor capacitatea de organizare a cetelor țărănești, au învățat, cu alte cuvinte, tactica și strategia, au învățat să facă revoluție.

Concomitent revoluția reizbucnește în Munții Abrudului și în Țara Zarandului. În cazul dintîi Horea adresează o poruncă locuitorilor din Munții Abrudului de a se aduna la Cîmpeni în vederea reaprinderii revoluției. Erau chemați juzii sătești cu satele de sub autoritatea lor, cei ce ar fi refuzat erau socotiți vinovați de călcarea poruncii împărătești. Porunca, adresată judelui din Ponor, trebuia trimisă lui Ionuț Dandea din Bucium, acesta urmînd să o trimită popii Simion din Lupșa, iar de acolo de grabă la Măjina. Horea, urma să înștiințeze satele de sus. „De asemenea și eu Urs Nicula voi înștiința satele din sus".[7]

Crișan, la rîndul său, adresează — în numele lui Horea — aceeași poruncă satelor din Zarand, de pe valea Mureșului și din orașul Geoagiului de Jos. Cîte patru olăcari pe cai iuți de munte au colindat satele cercurilor respective, cu îndrumarea ca preoții și primarii satelor să citească țăranilor porunca lui Crișan, care împrumută titulatura voivozilor: „Eu George Crișan, căpitan militar"[8].

Radicalizarea mișcării și precumpănirea caracteristicilor revoluționare explică și radicalizarea programului. În faza de răscoală, țăranii se comportă ca pedepsitori ai nobilimii, răzbunînd marile și multele nedreptăți și abuzuri suferite de-a lungul anilor din partea stăpînilor feudali, a reprezentanților acestora. Radicalizarea mișcării, realizarea saltului de la răscoală la revoluție înseamnă și program revoluționar. Nu se

[7] *Ibidem*, p. 272—285.
[8] *Ibidem*.

poate contesta caracterul revoluționar al revendicărilor cuprinse în ultimatumul lui Horea din 11 noiembrie și nici al revendicătorilor formulate de reprezentanții țăranilor cu ocazia armistițiilor încheiate cu reprezentanții oficialității. Era cel mai radical și mai revoluționar program făurit în Transilvania acelei vremi, și nu numai în Transilvania, ci în centrul Europei chiar, înainte cu cinci ani de Revoluția franceză. Și dacă mai completăm programul cu planurile urmărite în mod deliberat, de a solidariza cu revoluția populară din Transilvania și țărănimea din celelalte două țări românești, Moldova și Țara Românească, saltul se înțelege și mai ușor.

Cea de-a treia fază, mai lungă și mai importantă din toate punctele de vedere, de la mijlocul lui noiembrie pînă la mijlocul lui decembrie 1784, îndreptățește caracterizarea de revoluție a evenimentelor din Transilvania. Mișcarea se radicalizează și mai mult, principiile tactice și strategice sînt și mai evidente, organizarea ostășească superioară, cu o comandă unică și autoritară, cu biruințe numeroase în întîlnirile cu trupele imperiale, cu participarea unui număr și mai mare de răsculați, cu extinderea ariei de cuprindere mai mult de 2/3 din teritoriul Transilvaniei, cu solidarizarea organizată a țăranilor din Moldova și Țara Românească cu răsculații din Transilvania, cu puternicul răsunet în toată Europa — toate dovedesc caracterul de revoluție al mișcării din această fază. Gîndurile conducătorilor revoluției țintesc la schimbarea radicală a structurilor sociale și politice din societatea Transilvaniei, la crearea unei țări românești cu caracter popular și unirea acesteia cu Țara Românească, pentru a crea un regat al Daciei, al cărui rege se visa Horea *(rex Daciae)*.

Amploarea și radicalizarea răscoalei, transformarea ei în revoluție, forțele sociale participante și țelurile urmărite de răsculați au stîrnit o mare îngrijorare în rîndurile clasei dominante și ale oficialității habsburgice. În fața primejdiei pe care o reprezenta revoluția populară, Curtea habsburgică s-a aliat cu nobilimea, ceea ce constituie o dovadă concludentă a faptului că interesele de apărare a pozițiilor claselor dominante primau față de contradicțiile, secundare, privind raporturile dintre monarhie și nobilime. Trebuiau luate toate măsurile pentru înăbușirea revoluției. Înșelarea maselor prin făgăduieli a fost socotită un mijloc eficace. Numirea unui comisar special pentru cercetarea împrejurărilor și a cauzelor, trimiterea episcopilor pentru a liniști țărănimea, emiterea de patente pentru liniștirea răsculaților, promisiuni de recompense pentru cei care ar prinde pe „atîțători", amenințări împotriva celor nesupuși și, în sfîrșit, trimiterea armatei în contra țăranilor — toate au fost folosite simultan.

Mișcarea populară din 1784 n-a pornit cu un program dinainte stabilit. Nu a pornit cu un program teoretic formulat în scris. Programul răsculaților se rezuma în primele zile la distrugerea nedreptăților și răutăților, a opresiunii și abuzurilor și a celor ce le reprezentau și le apărau, clasele exploatatoare, întruchipate în nobilimea maghiară și oamenii acesteia, funcționarii din comitate și de pe domeniile miniere. Distrugerea și însușirea bunurilor nobilimii erau justificate în concepția țăranilor prin faptul că totul era al producătorilor bunurilor materiale și nu

ale stăpînilor feudali, ceea ce însemna, în fapt, însăși justificarea exproprierii.

Pe măsura desfășurării evenimentelor, a acțiunilor, programul începe să se contureze din în ce atît în acțiuni concrete, cît și în forme și formulări verbale mai întîi, scrise după aceea. Și care în esență vizau înlăturarea exploatării, a nedreptăților și a abuzurilor. În timpul întîlnirilor dintre ei, căpitanii principali vor fi discutat și finalitatea mișcării, și, deci, „programul" acesteia.

La numai cîteva zile de la izbucnirea mișcării populare, acțiunile răsculaților și reacția nobilimii și a autorităților civile ale Transilvaniei, au contribuit la limpezirea gîndurilor conducătorilor și la conturarea ceva mai limpede a scopurilor urmărite. La adunarea din 4 noiembrie de la Blăjeni, Horea cerea țăranilor să pedepsească nobilimea. Limpezirile „programatice" se oglindesc în „cuvîntarea" rostită de Horea la Bucium, în 8 noiembrie, în fața răsculaților credincioși lui. Pe viitor țăranii iobagi nu vor mai plăti nimic stăpînilor de pămînt, nu vor mai fi obligați să facă robotă și nici să dea dijmă, nici să plătească taxe funcționarilor fiscali, nu vor mai fi nobili în țară, aceștia fiind înlocuiți în funcțiile administrative locale. Se găsesc în acest text, în formulări mai puțin clare, ideile fundamentale cu caracter social ale programului revoluției și, în subînțeles doar, cele cu caracter național. În forma păstrată a cuvîntării lui Horea, rezumativă. Dar chiar și în această formă evoluția gîndirii și mai buna conturare a scopurilor este evidentă, cel puțin la conducătorii mișcării, față de primele zile, cînd cetele țărănești au acționat sub impulsul nemulțumirilor și necazurilor acumulate de secole.[9]

Cuprinse în formă nefinită, problemele sociale și, implicit, cele naționale vor fi mai limpede formulate, mai clar exprimate, nu numai fiindcă sînt redactate în scris, ci mai ales deoarece s-au limpezit pe măsura dezvoltării mișcării, le-a clarificat chiar mersul ascendent al acesteia, de la faza de răscoală la cea de revoluție, după asalturile, nereușite, asupra orașului și cetății Deva, după executarea, fără judecată a țăranilor capturați în luptele pentru ocuparea Devei, locul de refugiu al nobilimii, socotită de aceea cetatea Devei drept bastionul nobiliar, antițărănesc cel mai important. Ocuparea acesteia, în mintea răsculaților însemna victoria lor armată asupra nobilimii, însemna înfrîngerea acesteia, nu numai militară, ci în același timp și socială. Nu este de aceea o simplă coincidență între eforturile repetate ale țărănimii de a ocupa Deva și adresarea ultimatum-ului lui Horea nobilimii refugiată în cetatea Devei, cu semnificația, prin generalizare, a întregii nobilimi.

Ultimatum-ul din 11 noiembrie, adresat de Horea nobilimii din cetatea Devei înseamnă, în fapt programul revoluției, scopurile ei finale. În formulări scurte și concise, cu sensuri adînci, însă, în implicații mai largi în problemele vizate sînt formulate condițiile răsculaților:

„Nobilul comitat, împreună cu toți stăpînii de moșie și cu tot neamul lor să jure pe cruce". Ceea ce înseamnă, mai întîi, conducerea comitatului Hunedoara și, prin extindere, a tuturor comitatelor, adică dre-

[9] *Ibidem*, p. 332—335.

gătorii din fruntea lor, nobili și ei, apărători ai rînduelilor nedrepte, oprimatoare a maselor populare prin mijlocirea instituției creată în acest scop, comitatul, păstrată în formele sale medievale, de asemenea în acest scop. Instituția comitatului, dregătorii din fruntea ei și cei pe care-i reprezenta, stăpînii de moșii și tot neamul lor, trebuiau să jure pe cruce. Era în mentalitatea și credința iobagilor români, de confesiune ortodoxă, că celelalte religilii — romano-catolică și protestantă — erau ale stăpînilor și că jurînd pe crucea ortodoxă ei se lepădau și de religiile nobiliare și de starea lor privilegiată.

„Nobilii să nu mai fie, ci fiecare, dacă va putea găsi undeva o slujbă împărătească, din aceea să trăiască". Aplicarea acestui punct însemna desființarea nobilimii ca clasă, în mentalitatea țărănimii desființarea clasei exploatatoare și, odată cu aceasta, desființarea sursei de exploatare. Ceea ce însemna o schimbare radicală în structurile de bază ale feudalismului și, ca urmare, înlocuirea acestor structuri cu altele, moderne. Luîndu-i sursa de exploatare, nobilimea trebuia să trăiască din slujba pe care o va obține din partea statului, întruchipat în împăratul. Revoluționarismul maselor populare prezent în prima parte a acestui punct e atenuat de influența luministă, de nuanță austriacă, a absolutismului luminat, potrivit căruia schimbările și reformele se cuveneau să fie rodul gîndirii și al inițiativelor puterii centrale, în cazul de față al împăratului Iosif al II-lea.

„Nobilii stăpîni de moșii să-și părăsească odată pentru totdeauna moșiile", era o altă condiție, care, aplicată și adăugată la cea dinainte, însemna desființarea orînduirii feudale însăși, întemeiată în primul rînd pe proprietatea funciară feudală, care determina și locul în societate a diferitelor clase, pături, categorii. Părăsirea moșiilor din partea nobilimii însemna pierderea puterii economice, politice și juridice, însemna pierderea sursei de venituri și de asemenea de opresiune.

„Pămînturile lor (ale nobililor, stăpînii de moșii) *să se împartă între poporul de rînd după porunca ce o va da înălțatul împărat"*. Chiar dacă această condiție nu este formulată în ultimatum-ul lui Horea îndată după cea precedentă, așa cum logic s-ar fi cuvenit, legătura dintre ele este într-o dialectică nemijlocită. Nobilii stăpîni de moșii părăsindu-și moșiile, acestea trebuiau împărțite poporului de rînd, adică țărănimii căreia i-au fost răpite prin silnicie în curgerea vremii. Înlocuindu-se nedreptățile seculare cu rînduieli mai drepte, trebuia înlăturată cea mai mare nedreptate, răpirea pămîntului, a principalului mijloc de producție în societatea feudală. Pierzîndu-l, nobilimea își pierdea nu numai poziția dominantă, ci, totodată, temelia existenței sale ca clasă dominantă, exploatatoare. Formularea acestei condiții este tributară și ea concepției luministe, de nuanță austriacă, a absolutismului luminat, care lăsa la bunăvoința împăratului de a hotărî împărțirea pămînturilor luate nobilimii.

Conducătorul iacobinilor francezi, Jacques Pierre Brissot considera aceste articole cele mai revoluționare, pe temeiul principiului, echitabil, fără îndoială, că fiecare român avea drept la pămîntul pe care sudoarea sa l-a roșit și l-a fertilizat. Fiecare avea drept la o proprietate — spune Brissot — și deoarece întreaga proprietate era în mîinile no-

bililor este evident că nu putea restitui fiecărui răsculat ceea ce-i aparținea decît despoind pe nobili de ceea ce ei au uzurpat.

„Nobilii să plătească dare ca și poporul de rînd", altă condiție a liniștirii răsculaților, alt punct în ultimatum-ul lui Horea echivala cu ștergerea privilegiilor nobiliare, consecință logică a celorlalte puncte. Fosta nobilime, care urma să trăiască din slujba obținută de la împărat, era obligată la dări, potrivit cu starea materială, alături de ceilalți locuitori. Acest punct era socotit de Brissot izvorît din cea mai sănătoasă concepție, cel ce are nevoie de „valeți de curte" să și-i plătească singur, pe de o parte, iar pe de alta ca toți membrii societății să suporte sarcinile proporțional cu posibilitățile lor.[10]

Ultimatum-ul lui Horea, adică programul ce cuprindea scopurile finale ale răsculaților, constituie dovada neîndoioasă a saltului de la răscoală la revoluție a marii mișcări populare din Transilvania. Asemenea program aplicat însemna nu numai răsturnarea din temelii a situației anacronice, ci de-a dreptul a orînduirii feudale însăși și a domniei nobilimii. Așa cum urmăreau răsculații în faza de revoluție a mișcării prin acțiunile lor concrete în teritoriile asupra cărora se instăpîniseră în urma succeselor militare în confruntările cu armata imperială.

Ideile fundamentale cuprinse în Ultimatum-ul lui Horea se regăsesc și în condițiile puse de răsculați cu ocazia încheierii armistițiilor de la Tibru (12 noiembrie) și Valea Bradului (16 noiembrie): eliberarea țăranilor din iobăgie, militarizarea acestora și eliberarea țăranilor întemnițați de nobili.[11]

Neîmplinite condițiile răsculaților, nici cele cuprinse în Ultimatum-ul din 11 noiembrie și nici cele statornicite cu ocazia celor două armistiții, revoluția continuă cu tot mai multă furie, tot mai radicală, pentru impunerea condițiilor răsculaților. De aceea la întrebarea unor reprezentanți ai autorităților, adresată răsculaților, de ce trec totul prin foc și sabie, Horea ar fi răspuns: noi nu depunem armele pînă ce nu va mai fi deosebire între noi și nobili și pînă nu ni se vor împărți bunurile lor; dacă nu ni se vor da, noi vom continua distrugerile și vom numi un rege, scria „Journal politique ou Gazette des gazettes" în nr. 3 din februarie 1785.

Revendicările răsculaților erau, în esența lor, de inspirație luministă, cultivate și de societățile secrete, între care și „Frăția de Cruce" de la Viena, frecventată de Horea în timpul îndelungatei sale șederi în capitala Imperiului, adaptate la condițiile concrete ale Transilvaniei din perioada de tranziție spre ecopa modernă. Împroprietărirea țăranilor fără despăgubire, egalitatea în drepturi și îndatoriri, desființarea clasei feudale și a privilegiilor acesteia sînt principii proclamate de Revoluția franceză cinci ani mai tîrziu, proclamate de revoluția română la 1848 (în unele programe ale revoluției de la 1848 mai moderat chiar, adică împroprietărirea țăranilor prin despăgubire).

---

[10] N. Densușianu, *op. cit.*, p. 196—200

[11] D. Prodan, *op, cit.* p. 440—441 și Idem, *Misiunea lui Ioan Piuariu-Molnar în cadrul răscoalei lui Horea*, în „Apulum", 1968, part. 1, p. 561—567.

Ideologia luminilor, potrivnică vechilor stări de lucruri, pătrunsă și în societatea românească, colaborează cu forțele sociale antifeudale în viața social-politică, cu scopul înlăturării anacronicelor stări de lucruri care le nedreptățeau profund, împiedecîndu-le să ocupe în societate poziția la care erau îndreptățite, o situație echivalentă cu însemnătatea lor economică în lumea nouă ce bătea cu putere la porțile istoriei. Societatea feudală în plină destrămare, cuprinsă de o criză fără ieșire, nu putea fi salvată de reformatori și prin reforme de suprafață. Revoluțiile populare, a lui Horea în Transilvania și a lui Tudor Vladimirescu, în Țara Românească, au dovedit-o. Pe de altă parte realizările culturale în spirit luminist, numeroase și variate: școli de toate gradele, lucrări cu caracter istoric și filologic, traduceri și prelucrări din operele celor mai îndrăzneți gînditori ai vremii, au contribuit în mod sensibil la subminarea lumii vechi. Ideologia nouă îi submina temeliile ideologice, revoluția populară din 1784, cele sociale, iar mișcarea Supplex-ului din anii 1790—1791, cele politice.

Ideologia luminilor este dominată de ideea emancipării sociale și naționale într-o vreme cînd conștiința națională depășise cercul restrîns al cărturarilor, fiind îmbrățișată și folosită deopotrivă de masele populare în același scop. Dar emanciparea social-politică și social-națională a poporului român era în contradicție flagrantă cu structura învechită a societății, într-o vreme cînd o lume apunea și alta se năștea.

Scopurile urmărite de răsculați: înlăturarea exploatării, desființarea privilegiilor nobiliare și împărțirea averilor în mod egal, transformarea radicală a societății, urmărirea cuceririi puterii politice de masele populare și urmărirea întronării unor noi relații de producție, sînt cuprinse nu numai în program, ci urmărite și, parțial, înfăptuite prin acțiuni concrete de răsculați.

Istoriografia revoluției a minimalizat, în prea mare măsură, un alt aspect, ce le completează pe cele două dinainte și mai ales pe cel național, sub altă înfățișare. Țăranii răsculați, urmăreau, prin aplicarea condițiilor lor, atît cele cuprinse în „Ultimatum-ul" lui Horea din 11 noiembrie 1784 adresat nobilimii din Transilvania, cît și în cele formulate de Cloșca și Crișan cu ocazia încheierii celor două armistiții cu reprezentanții autorităților militare și civile, să facă din Transilvania o „Țară Românească", așa cum era de fapt din punct de vedere etno-demografic, și cum era și drept din toate punctele de vedere, ca urmare a situației etno-demografice. Pentru ca această Țară Românească a Transilvaniei să fie viabilă și trainică, țărănimea răsculată și mai cu seamă conducătorii ei mai conștienți și cu mai mare putere de pătrundere a evoluției societății vremii lor, se gîndeau să constituie o țară mai puternică și mai frumoasă prin unirea celor trei țări românești, a Transilvaniei cu cele de la sud și est de Carpați.

Ideea nu era nouă. Vechimea ei ajunge în evul mediu îndepărtat. Realizarea căreia a urmărit-o și a înfăptuit-o poporul român sub sceptrul neînvinsului domn Mihai Viteazul. Și de atunci urmărită fără contenire, întreg secolul al XVII-lea și pînă la revoluția populară din 1784. Trăirea vie în conștiința poporului român și mai accentuată în această perioadă de transformare a conștiinței de neam în conștiința na-

țională, acum cînd procesul de formare a națiunii române moderne se apropie de încheiere.

Legăturile răsculaților din 1784 cu țărănimea din Principate sînt dovedite, mai întîi indirect, prin măsurile autorităților, de întărire a granițelor pentru a împiedeca orice legături dintre românii de pe cele două versante ale Carpaților și mai ales sosirea de ajutoare pentru răsculații ardeleni. În al doilea rînd legăturile dintre răsculații lui Horea și țărănimea din Principatele Române, Țara Românească și Moldova, sînt dovedite de emisarii trimiși de Horea cu scopul de a solidariza țărănimea de aici cu revoluția din Transilvania. Ceea ce și reușesc, potrivit mai multor mărturii, interne și externe. Astfel ziarul de largă circulație și de mare influență „Courier de l'Europe" știa că țărănimea moldoveană ar fi trecut în mai multe rînduri în Transilvania pentru a pune ulei pe focul răzvrătirii *(pour y souffler le feu de la sedition)*, făgăduind răsculaților că vor face cauză comună cu ei.

Asemenea acțiuni erau cunoscute și în Transilvania. Le cunoștea, de exemplu, preotul reformat din Turda, care afirma, în scris, la începutul anului 1785, că „rebelii stăteau în corespondență cu țările vecine, Țara Românească și Moldova, de unde așteptau ajutor". Precizînd că vreo 30.000 de români moldoveni voiau să năvălească în Transilvania prin pasul Ghimeș, dar au fost opriți de turci. Secuii îi așteptau să sosească la Gheorgheni și Odorhei, pregătiți și ei de o nouă răscoală, odată cu desprimăvărarea. O știre similară — de astă dată, referitoare la Țara Românească — cu privire la mulțimi de oameni ce voiau să treacă în Transilvania, era împărtășită de preotul român din Săsciori (Sibiu). Iar Ludovic Siess din Sibiu știa că în Țara Românească se adună țărani pentru a le veni în ajutor celor din Transilvania. Știre răspîndită și de popa Gheorghe din Sibișel (Hunedoara), care ar fi spus că de n-ar fi nins în munți ar fi venit mulți din Țara Românească. Unii au și venit, cum a fost acel căpitan și corifeu principal *(coriphaeus maximus)* Petru Munteanu care conducea, cu multă îndrăzneală, cetele răsculate din zona Orăștie — Sebeș Alba.

Asemenea proiecte erau confirmate de alte surse, interne și externe, care le subliniază în mod clar. Astfel ziarul din Hamburg „Politische Journal" își informa cititorii nu numai despre originea romană a românilor, despre majoritatea absolută a acestora în Transilvania și despre programul social al revoluției, dar și despre intențiile de a se uni cu românii din Țara Românească, pentru a reînvia vechiul Imperiu roman. Era o frică obsedantă pentru oficialitate majoritatea absolută a populației românești în Transilvania, comunitatea etnică dintre cele trei țări românești. O subliniază, plin de îngrijorare, baronul Samuel Brukenthal, guvernatorul Transilvaniei într-o scrisoare adresată împăratului Iosif II, exclamînd plin de teamă: „în afara românilor din Transilvania, cît de mare este numărul lor în Banat, Țara Românească, Moldova și în toată Iliria". Erau motive suficiente pentru a fi întrebat Horea cu ocazia procesului, ce legături a avut cu Țara Românească.

Au înțeles contemporanii sensul tendințelor răsculaților și l-au exprimat în diferite ocazii și în diferite feluri. Așa cum făcea generalul Pfefferkorn, care raporta, în ultima decadă a lunii noiembrie, deci în

perioada celui mai mare avînt revoluționar, că răsculații plănuiau să iasă din Munți pe la Florești și Gilău și că Horea încerca să sugereze tovarășilor săi că „Transilvania sau vechea Dacie ar fi o țară dăruită românilor de un vechi rege dac, cu cuvintele: „Dau eu ție" (etimologie naivă pentru Dacia). Horea se mai lăuda, potrivit raportului, că „răscularea împotriva nobilimii este o cauză generală ce privește pe toți românii din țară". Față de asemenea stare de spirit, generalul imperial cerea să se aducă în Transilvania armată mai numeroasă, deoarece timpul lucrează în favoarea răsculaților. Și același sens îl avea atribuirea titlului de *„rex Daciae"* lui Horea pe medalii și pe stampe, atunci cînd se pun în seama sa, în ultimele clipe ale vieții, cuvintele „mor pentru națiune", răspîndite de aceleași stampe și de unele ziare. Și tot acest proces e reflectat în ideile cuprinse în proiectele domnului muntean N. Mavrogheni, care adresa românilor din Transilvania, la 1788, o proclamație prin care-i îndemna „să se alcătuiască" iarăși la Țara Românească „de unde s-au dezghinat" și alta moldovenilor cu aceleași îndemnuri, asigurîndu-i că nu-i va deosebi cu nimic de munteni[12].

*

După înfățișarea succintă a marelui eveniment istoric de la 1784 se cuvine răspuns la întrebarea: Cum pot fi caracterizate evenimentele de acum 200 de ani? Răscoală? Revoluție?

Mai întîi o lămurire de principiu, din punct de vedere teoretic. O primă deosebire dintre răscoală și revoluție. Răscoala de obiceiu privește înapoi, spre vremurile „bune" din trecut, cînd feudalismul fiind mai puțin dezvoltat și masele populare, țărănimea mai puțin oprimată, se bucura de mai multă libertate, obligațiile față de stăpînii feudali erau mai puțin apăsătoare. Răscoalele se mulțumeau cu ușurarea exploatării și nici nu se puteau gîndi la desființarea acesteia. Revoluția, dimpotrivă își înscrie în programul său schimbarea structurilor economico-sociale existente și chiar cele politice, în sensul că urmărește înlocuirea ordinii social-economice și social-politice vechi și învechite cu alta nouă, modernă; revoluția privește înainte, spre viitor. Răscoala tinde să se localizeze în aria geografică de proveniență a răsculaților, forțele acestora fărămițîndu-se, în timp ce ale nobilimii se organizează mai bine, se concentrează. Revoluția dimpotrivă se extinde pe arii geografice mai cuprinzătoare, țara întreagă sau cea mai mare parte a acesteia. Răscoala nu se ridică la o organizare superioară, nu-și stabilește strategii militare deliberate, ci este dominată mai mult de caracterul spontan. Revoluția este organizată, condusă de căpetenii recunoscute și ascultate, folosește strategii și tactici adecvate, studiate, în funcție de teren; „luminile inteligenței" îi sînt proprii, inteligența nativă, îmbogățită cu cîștigurile vremii respective, moderne sau în curs de modernizare.

Învățămintele teoretice, principiale își găsesc concretizarea și aplicarea într-o măsură corespunzătoare în evenimentele din Transilvania de la 1784—1785. Marea mișcare social-națională a românilor ardeleni a

[12] *Istoria României*, vol. III, București, 1963, p. 176.

beneficiat de „luminile modeste dar lucide" ale majorității preoților, a unei părți a intelectualității românești de atunci; a beneficiat de gîndirea nouă, luministă, potrivnică stărilor de lucruri anacronice, promotoare a noilor idei, moderne, de emancipare social-economică și politică a mulțimilor; de colaborarea membrilor unor societăți antifeudale, dintre care unii au fost organizatori ai revoluției și sfătuitori în îndrumarea ei. Urmarea: mulțimile sînt conștiente de starea lor de oprimare și de asemenea că exploatatorii lor le-au uzurpat pămîntul și, ca urmare, pretindeau că li se cuvine de drept și după dreptate. La toate acestea se mai cuvine adăugat încă un argument întregitor în favoarea caracterului de revoluție a marii ridicări populare din 1784—1785: este încununarea unui șir de mișcări petrecute în Transilvania timp de o jumătate de secol, care crează o situație revoluționară permanentă. Toate cuprinse în Ultimatum-ul-program din 11 noiembrie 1784, căruia nu i se poate nega nicidecum caracterul revoluționar, cel mai revoluționar din țările române din acea vreme și de asemenea din centrul și sud-estul Europei: transformarea radicală a societății, urmărirea cuceririi puterii politice de către clasa purtătoare a progresului social, a unor noi relații de producție, — cuprinse nu numai în program, ci urmărite și, parțial, înfăptuite de răsculați în acțiuni concrete. Urmărind răsturnarea raporturilor feudale, revoluția din 1784 înseamnă „prima zguduire puternică a orînduirii feudale din cuprinsul țării noastre", care deschide „procesul revoluționar de răsturnare a raporturilor feudale". Și să mai adăugăm marea frămîntare provocată nu numai în Transilvania, ci în Europa întreagă, de la Urali la Atlantic și dincolo de Atlantic, în tinerele State Unite ale Americii.

Răscoală la 1784, răscoală la 1437, răscoală la 1514? Deosebirile sînt ca de la cer la pămînt. Dar pentru a le sesiza și a le cunoaște se cuvine părăsirea comodității de gîndire și de analiză, asemenea unei Mări Moarte, și înlocuirea lor cu întrebări și căutări, judecată dialectică, care să îndrepte căutarea pe drumuri nebătătorite, mai greu de străbătut, dar mai generoase în dezlegări conforme cu realitatea obiectivă.

Fără nici o îndoială la 1784 s-a produs cea mai mare mișcare cu caracter social și național din țările române de pînă atunci: mase participante — sute de mii de oameni —, țărani, mineri, plebe orășenească, români, secui și maghiari; cuprinderea geografică atît de vastă, din Munții Apuseni pînă în Banat și Maramureș în spre sud-vest și nord-vest, pînă în părțile Albei, Sibiului și Făgărașului, a Clujului, Turzii, Mureșului și Odorheiului în spre sud-est; organizarea militară superioară — conducător suprem, ascultat și urmat — Horea —, alți căpitani principali — Cloșca și Crișan —, numeroși căpitani, corifei și căprari, unii dintre ei superiori din punct de vedere al înțelegerii rosturilor lumii și societății, oameni învățați și instruiți din cărți și mai ales din viață, în frunte cu Horea însuși, cu alți cărturari care l-au consiliat, între care „secretarul" său Chendi, consilierul" Salis, căpitanul Petru Munteanu și o mulțime de preoți cu învățătură și cunoaștere a ideologiei luminilor și a mersului evenimentelor; programul foarte radical, cel mai radical din Transilvania acelei vremi și nu numai din Marele Principat al Transilvaniei, solidaritatea cu masele populare din Transilvania a țărănimii din celelalte două țări românești: Moldova și Muntenia, pregătită să-și ajute

frații în lupta de eliberare socială și națională; răsunetul neobișnuit de mare stîrnit în toată Europa; desființarea servituții personale în Transilvania, ca urmare a revoluției, trăirea vie, puternică în conștiința poporului român. Toate aceste trăsături definitorii îndreptățesc caracterizarea evenimentelor de la 1784 mai mult decît o răscoală țărănească, fie ea și mare. A fost cea dintîi revoluție românească pentru dreptate socială și națională a epocii moderne, căreia-i va urma, la trei decenii și jumătate, în 1821, cea din Țara Românească, de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu. Amîndouă au urmărit aceleași scopuri, proprii perioadei de trecere a societății românești spre epoca modernă.[13] A fost o revoluție populară, așa cum o caracterizează, cu pătrunderea esenței evenimentelor istorice, tovarășul Nicolae Ceaușescu în magistrala Expunere de la 1 Decembrie 1983, cu prilejul aniversării celor 65 de ani de la Unirea cea Mare: „Cauza unității s-a împletit strîns cu acțiunile revoluționare, cu întreaga luptă socială a maselor populare. Revoluția din Transilvania de la 1784, condusă de Horea, Cloșca și Crișan și revoluția din 1821 din Țara Românească, condusă de Tudor Vladimirescu, au pus puternic în evidență atît marile resurse revoluționare ale maselor populare, cît și năzuința imperioasă spre unitate a celor trei țări românești."[14]

ȘTEFAN PASCU

[13] Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 332—349; Al. Constantinescu, *O revoluție a țărănimii : răscoala lui Horea*, în „Viața românească", XXIII, 1980, nr. 10, p. 39—45; Șt. Stefănescu, *1784 : răscoală sau revoluție?* în „Revista de istorie", 34, 1981, nr. 7, p. 1359—1361; C. Corbu, *1784 — răscoală sau revoluție?* în „Analele de istorie", XXIX, 1983, nr. 3, p. 125—133.

[14] Nicolae Ceaușescu, *Expunere la adunarea festivă consacrată sărbătoririi a 65 de ani de la făurirea statului național unitar român*, în „Scînteia", din 2 decembrie 1983, p. 1.

STUDII ŞI ARTICOLE

PALEOCREŞTINISMUL NORD-DUNĂREAN ŞI ETNOGENEZA ROMÂNILOR

Problema apariţiei şi răspîndirii creştinismului pe teritoriul României s-a bucurat constant de atenţia unor eruditi specialişti, subliniindu-se de la început rolul important pe care l-a avut creştinisimul în procesul complex de formare şi închegare al limbii române şi poporului român, iar în ultimii ani au fost publicate chiar lucrări monografice de sinteză ce tratează în mod special şi temeinic această temă[1].

Reexaminînd bogatul inventar funerar al mormîntului I descoperit la Apahida în anul 1889, atribuit de către unii specialişti unui şef de trib got, iar de către alţii unui rege gepid[2], după o analiză a rolului funcţional pe care l-au avut piesele ce alcătuiesc inventarul mormîntului şi a datelor referitoare la împrejurările descoperirii, am ajuns la concluzia că el a aparţinut mai degrabă unui episcop din secolul V, de-

---

[1] I. Barnea, *Les monuments palèochretiens de Roumanie*, Roma, 1977; Idem, *Arta creştină în România*, Bucureşti, II, 1981; *De la Dunăre la Mare, Mărturii istorice şi monumente de artă creştină*, Galaţi, 1977; M. Păcuraru, *Istoria bisericii ortodoxe române*, Bucureşti, 1980; *Monumente istorice şi de artă religioasă din arhiepiscopia Vadului, Feleacului şi Clujului, Cluj-Napoca*, 1982.

[2] Din bogata bibliografie referitoare la această descoperire selectăm următoarele lucrări: H. Finály, în *Arch.Ért.* 1889, p. 350 sq; *Ung.Rev.* 1890, p. 767 sq.; G. Finály, *Arch.Ért.* 1898, p. 428 sq.; J. Hampel, *Arch.Ért.* 1894 p. 25; *Arch.Ért.* 1897 p. 278; *Alterthümer des früchen Mittelalters in Ungarn*, 1905, I, p. 58 sq; II, p. 42 sq; şi 698; III, pl. 32—36; C. Moisil, CNA, 1922, p. 18 sq; C. Diculescu, *Die Gepiden*, Leipzig, 1922, p. 77 sq; AIINC, 1924—25, p. 367 sq; A. Riegel, *Spätrömische Kunstindustrie*, Wien, 1927, p. 273 sq; 286 sq; 323 sq; L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, 1942, p. 533; N. Fettich, *Arch.Hung.* 1953, p. 147 sq; pl. XXI—XXVI; H. Sevin, *Die Gepiden*, München, 1955, p. 106 sq—220; K. Horedt, în *Activitatea Muzeelor*, 1956, p. 140 sq; *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, Bucureşti, 1958, p. 30 sq, 81 sq; *ActaMN*, 1972, p. 163 sq; *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*, Bukarest, 1982, p. 170, 219; I. I. Russu, în *Studii Teologice*, 1985, p. 339; J. Werner, *Bayer.Vorgesch.* 1960, p. 171 sq; *Helv.Ant.* 1966, p. 283 sq; *Kölner Jahrb.* 1967—8, p. 120 sq; RGA, 1980, p. 365 sq; D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 230 sq; B. Arrhenius, *Grenatenschmuck und Germanen aus nordischen Funden des früchen Mittelalters*, Stockholm, 1971, p. 82; 241; V. Bierbrauer, *Die Ostgotischen Gräber und Schatzfunde aus Italien*, Spoleto, 1974, p. 123; A. Lipinsky, *Oro, argento, gemme e smalti*, Firenze, 1975, p. 219 sq.; E. Popescu, *Inscripţiile greceşti şi latine din sec. IV—XIII, descoperite în România*, Buc. 1976, p. 393 sq; A. Kiss, în *Folia Arch.* 1982, p. 169 sq.

cît unui principe barbar, deoarece, cu excepția brățării, toate celelalte piese din aur și argint fac parte din atributele ce intrau în patrimoniul liturgic al unui episcop. Pentru a sprijini cu alte descoperiri această ipoteză, am întocmit o listă cu descoperirile paleocreștine, publicate sau inedite, care mi-au fost accesibile, constatînd cu surpriză prezența lor în 117 localități, (fig. 1) față de 47 localități prezentate recent de I. Barnea[3] în lucrarea sa monografică.

Înainte de a prezenta în ansamblu problema este însă necesară o fugară analiză a bogatului inventar funerar de la Apahida. Mormîntul a fost descoperit întîmplător de către doi țărani, în ziua de 12 iulie 1889, într-o carieră de pietriș (fig. 2). Din relatarea unuia dintre cei doi descoperitori (Cf. Arch. Ert., 1898, pag. 428 sq.), rezultă că un vas de argint se afla la 0,5 m iar al doilea la 1,80 m adîncime. Restul inventarului, constînd din diverse piese de aur, unele încrustate cu almandine, în greutate totală de 1024 g., dimpreună cu oasele umane și bucățile compacte din lemn putrezit au fost găsite între cele două adîncimi și nu la fundul gropii sepulclare, la 1,80 m., cum ar fi fost normal. Anomalia că inventarul mormîntului a fost descoperit între 0,50—1,80 m. adîncime a fost explicată inițial printr-o alunecare de teren, sau răvășirea mormîntului. În cazul însă cînd mortul a fost depus în groapă șezînd pe un scaun sau tron episcopal, obicei păstrat prin tradiție pînă astăzi, la înmormîntarea unor episcopi ortodocși, iar un vas de argint a fost așezat lîngă cap și altul la picioare, atunci, totul se explică în mod firesc, deoarece distanța de 1,30 m. corespunde cu înălțimea unui om șezînd pe un scaun. Din fericire, la două zile după descoperire, Muzeul din Cluj a achiziționat următoarele piese din inventarul acestui mormînt: 2 căni de argint ornamentate cu motive florale și scene bahice (bacante și sileni dansînd cf. fig. 6); o panglică formată din două, foițe de aur, prinse din loc în loc cu nituri (fig. 5, 1—2); 3 aplici din lamă de aur, dintre care una în formă de talpă de sanda (fig. 5, 4), o aplică ornamentată cu almandine (fig. 4, 6); 5 pandantive cu capetele în formă de animal, împodobite cu almandine, de care atîrnă cîte 5 lănțișoare cu 5 clopoței (fig. 7); o cataramă mare ornamentată pe placă și spin cu almandine, dintre care celula centrală are forma unei cruci (fig. 4, 4); o cataramă mică încrustată cu almandine (fig. 4, 5); o brățară masivă cu capetele îngroșate (fig. 4, 7); o fibulă cu captetele în formă de bulb de ceapă cu placa piciorului ornamentată cu motive geometrice ajurate și o cruce (fig. 4, 8); 2 inele masive ornamentate pe chaton cu patru cruci, sau cu o cruce și inscripția OMHARVS (fig. 4, 1, 2). Muzeul Național din Budapesta a achiziționat de la același mormînt: un pandantiv cu 5 lănțișoare și clopoței, identic cu cele precedente (fig. 7), și un inel pe chatonul căruia se află monograma MARC(VS) și o cruce (fig. 4, 3)[4].

[3] I. Barnea, *op. cit.*, p. 29 sq, fig. 1.

[4] H. Finály, în *Arch.Ért.* 1961, p. 305 sq; J. Hampel, *Arch.Ért.* 1957, p. 278.

Se ştie că odată cu hirotonirea unui episcop acesta primea anumite veşminte sau atribute ca semne ale distincţiei sale[5]. Tronul sau scaunul episcopal *(cathedra* sau *tronos)* era un astfel de atribut, ce este prezent la Apahida, prin resturile de lemn putrezit semnalate de descoperitor, şi existente în Muzeul din Cluj. După ceremonia hirotonirii noul episcop era aşezat pe tronul episcopal. Sînt cunoscute diverse reprezentări ale unor tronuri episcopale paleocreştine, iar la Ravena s-a păstrat intact tronul episcopului Maximianus[6], împodobit cu splendide sculpturi şi monograma episcopului (fig. 11, 7). Probabil că şi bastonul episcopal *(baculum* sau *combutto)*[7], se afla la Apahida printre resturile de lemn putrezit, dar deoarece nu avea un mîner din fildeş, ori din argint (ca exemplarul de la Şpălnaca), nu i s-a acordat atenţia cuvenită pentru a fi semnalat. Mitra episcopală *(tiara* sau *kamelaukion)* era şi este primul atribut pe care îl primea episcopul[8]. Pornind de la semnalarea şi descrierea unor mitre episcopale antice (Eusebios, Severianus din Gabala, Leo Alattius, Constantin Porfirogenetul), ori de la reprezentările contemporane (cf. inelul episcopal din tezarual de la Cluj-Someşeni — fig. 10) am încercat ipotetic reconstituirea mitrei episcopale de la Apahida[9] (fig. 7). Inelul episcopal *(annulus)* folosit iniţial mai ales la sigilarea corespondenţei secrete (cf. Isidor, *Hisp. De eccl. offic.* cap. 5), este prezent la Apahida în 3 exemplare, dintre care 2 poartă chiar numele foştilor proprietari (Marcus, Omharus), precedat de cîte o cruce. Analogia cea mai apropiată o găsim la inelul episcopal din tezaurul de la Reggio Eimilia[10], îngropat în jurul anului 490, la care monograma cu numele lui Marcus este redată integral (cf. fig. 11, 3). Pentru alte analogii este suficient să amintim sigiliul episcopului Victorianus din Cartagina (fig. 11, 6), sau bulele papilor Bonifatius şi Honorius[11] (fig. 11, 8, 9). Episcopi, sau chiar un papă cu numele de Marcus sînt atestaţi în izvoarele scrise pe parcursul sec. IV—V, dar pentru inelul de la Apahida cea mai semnificativă este atestarea în anul 438 de către Socrate Scolasticul[12] a lui; „Marcus episcopul novaţienilor din Sciţia". Nu ar fi exclus ca acest episcop nord-dunărean să fi păstorit chiar în zona Apahidei, iar inelul să-i fi apar-

---

[5] H. Leclercq, DACL, III, 2, col. 2579 sq. s.v. *consécration episcopale,* V, 1, col. 202 sq; s.v. *episcopos;* col. 938 sq; s.v. *évêque; Encyclopedia Britanica,* 14, 1972, p. 130 sq. s.v. *Liturgy Christian;* Elisabeth Piltz, *Kamelaukion et Mitra. Insignes byzantins imperiaux et ecclésiastiques,* în *Acta Universitatis Upsaliensis,* 15, Uppsala, 1977, p. 21 sq.

[6] F. Cabrol, în DACL, III, 1, col. 19 sq, col. 55 sq, fig. 2407—8, s.v. *cathedra.*

[7] H. Leclercq, DACL, II, 1, col. 622, s.v. *bâton;* III, 2, col. 3144 sq; s.v. *crosse.*

[8] F. Cabrol, DACL, II, 2, col. 1781 sq. fig. 1953—5, s.v. *camelaucum-mitra;* E. Piltz, *op. cit.,* p. 25 sq, 53 sq, 70 sq.

[9] K. Horedt-D. Protase, în *Germania,* 48, 1970, p. 85 sq., 89 pl. 24—4.

[10] Abbé Martigny, *Dictionaire des Antiquités Chrétiennes,* Paris 1889, p. 44 sq; s.v. *anneaux episcopal,* p. 301 sq, s.v. *évèques;* H. Leclercq, DACL, I, 2, col. 2182 sq; s.v. *anneaux;* XII, 2, col. 2417 sq; 2518 sq; 2540 sq; 2554 sq s.v. *orfévrerie;* M. Degani, *Il tresoro romano barbarico di Reggio Emilia,* Firenze, 1959, p. 36 sq.

[11] H. Leclercq, DACL, II, 1, col. 1344 sq, III, 1, col. 203; s.v. *bule,* XI, 2 col. 2370 sq; 2381 sq, s.v. *monograme;* XIV, 1, col. 1209, fig. 10. 365 s.v. *plomb.*

[12] Sokrates, *Hist. eccl.* VI, 46, (Ed. R. Hussey — W. Bricht. Oxford, 1893); Socrate Scolasticul, *Istoria bisericească,* Traducere de I. Gheorghian, Buc., 1899, p. 356.

ținut inițial lui. Omharus a putut fi un episcop ostrogot, deoarece se știe că regele ostrogot l-a rugat pe patriarhul Ioan Hrisostomus în anul 404 să-l hirotonească ca episcop pe diacul Moduarius (Moduhari), iar un alt episcop cu nume asemănător, Sigisharius este amintit de Sozomenos că păstorea la 409 peste vizigoții de rit arian, conduși de Alarich[13]. Cel de al treilea inel, care este împodobit pe chaton cu patru cruci a aparținut de asemenea unui episcop anonim, deoarece și omoforiul *(pallium* sau *omophorion),* un alt atribut episcopal[14], era împodobit cu patru cruci negre, simbolizînd la paleocreștini cele patru puncte cardinale. Inele episcopale erau purtate cu precădere peste mănuși *(chirotecae),* un alt atribut ce intra în patrimoniul liturgic[15]. Semnificativ în această privință este faptul că inelul cu monograma lui Marcus are de pildă diametrul interior de 3,8 cm. și greutatea de 54,9 g.! Brîul *(cingulum* sau *zone)* este prezent în inventarul mormîntului prin cataramа masivă ornamentatlă în partea centrală cu o cruce, (fig. 4, 4) iar sandalele episcopale *(campagus* sau *sandalia)* pot fi presupuse pe baza cataramei mici (probabil a doua cataramă s-a pierdut) și prin pandantivul în formă de talpă de sanda, ce simboliza la paleocreștini pelerinajul la locurile sfinte[16]. Lipsește pectoralul episcopal cu cruce *(enkolpion)* dar un splendid exemplar a fost descoperit în anul 1963 dimpreună cu tezaurul de la Cluj-Someșeni (fig. 1, 9), îngropat numai la 5 km. de Apahida[17]. Cele două căni de argint *(hama* sau *ama)* făceau parte de asemenea din zestrea liturgică a unui episcop, fiind destinate păstrării apei sfințite și a vinului *(Amae, vasa sunt, in quibus sacri ablatio continentur ut vinum)*[18]. Fibula de aur de la Apahida, împodobită cu semnul crucii, ca și exemplarele similare, (Reggio Emilia, Roma-Palatin, Desana, Degoj, Téné, Tournai, Innsbruck, etc.)[19], conform protocolului de la curtea imperială erau purtate de înalți demnitari din ordinul senatorial, printre care erau incluși și episcopii, ce erau considerați ca *nobilissimi.* Brățara, prin masivitatea și valoarea ei intrinsecă (are 230,20 g.), ca și fibulele ori colierele, erau de asemenea purtate de înalți demnitari.

Datorită caracteristicilor și rolului funcțional pe care l-au avut piesele ce alcătuiesc inventarul funerar al acestui mormînt, dar mai ales

---

[13] Johannes Chyrsostomos, *Epist.* 14, 5 (M PG, 52, Sp. 618); Sozomenos. *Hist. eccl.* IX, 9, 1. cf. K. Schäferdick, în *Zeitschrift für Kirchengeschite,* 90, 1979, p. 122, 125 n. 81:

[14] H. Leclercq, DACL, I, 1, col., 12010; VIII, 1, col. 93 sq. XII, 2, col. 2089 sq; s.v. *omophorion,* XIII, 1, col. 931 sq. s.v. *pallium; La Grande Encyclopédie,* 25, Paris, p. 383, s.v. *omophorion* și p. 893 sq, s.v. *pallium.*

[15] H. Leclercq, DACL VI, 1 col. 624 sq; s.v. *gants episcopeaux.*

[16] H. Leclercq, DACL II, 2, col. 2779 sq, s.v. *centure;* III, 1, col. 1247 sq s.v. *chaussure;* XIII, 1, col. 1071 s.v. *pantoufle.*

[17] Abbé Martigny, *op. cit.,* p. 275 sq s.v. *encolpium;* H. Leclercq, DACL III, 2, col. 3072 sq; 3104 s.v. *croix pectorale;* K. Horedt, D. Protase, *op. cit.* p. 86, pl. 21.

[18] H. Leclercq, DACL, II, 1, col. 1351 sq, s.v. *burettes;* II, 2, col. 1595 sq; 1646 sq. s.v. *calices.*

[19] A. Riegel, *op. cit.,* p. 273 sq, 186 sq, 286 sq, 323 sq; E. Keller, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern,* München, 1971, p. 26 sq; J. Heurgon, *Le Trésor de Ténés,* Paris, 1958, p. 71 sq; R. Noll, *Vom Altertum zum Mittelalter,* Wien, 1974, H. 4, fig. 41; V. Bierbrauer, *op. cit.,* p. 123 sq; A. Lipinsky, *op. cit.,* p. 219 sq; H. J. Keller, în *Arch. Korrbl,* 9, 1979, p. 209 sq; A. Kiss, *op. cit.* p. 166.

al anomaliei pe care o prezintă ritul de înmormîntare (așezarea mortului pe un tron), atribuirea acestui mormînt unui episcop pare cea mai plauzibilă. De altfel, descoperirea a numeroase vestigii paleocreștine databile în sec. IV—V, pe teritoriul fostei Dacii romane, cu o evidentă aglomerare în bazinul Someșului, justifică pe deplin succesiunea mai multor episcopi în zona Apahidei pe parcursul sec. V. Existența unui important centru politic, economic și bisericesc la Apahida, este subliniată și de descoperirea în octombrie 1968 a unui mormînt princiar, II, orientat vest-est, deci creștin, ce cuprinde un inventar deosebit de bogat, format din obiecte de aur încrustate cu almandine în greutate de aproximativ 3 kg.[20]. De asemenea în 1978, s-a mai descoperit un alt mormînt III, din inventarul căruia s-a mai putu recupera doar o cataramă masivă de 215,9 grame (fără almandine) aproape identică cu cataramа mare a mormîntului I[21].

Existența unei necropole paleocreștine mai întinse din secolul V la Apahida este asigurată și de faptul că în repetate rînduri sau mai găsit morminte, unele mai bogate, altele cu un inventar modest, iar în 1980, cu ocazia construirii unui bloc în imediata apropiere a locului unde fusese descoperit mormîntul I, au mai fost găsite și distruse 5—6 morminte, toate orientate vest-est[22].

Pentru a evidenția importanța numărului sporit al descoperirilor paleocreștine în cele ce urmează voi încerca să tratez unele aspecte care au fost neglijate, sau numai tangențial tratate în lucrările consacrate acestei probleme, acordînd o atenție egală, atît autohtonilor, cît și populațiilor migratoare care pe parcursul sec. III—VIII au adoptat creștinismul.

Din lista anexată și bibliografia de bază citată, rezultă cîteva observații semnificative, atît referitor la încadrarea cronologică, cît și la repartiția descoperirilor paleocreștine pe întreg teoritoriul țării. Astfel de pildă pe teritoriul fostei provincii romane Dacia se constată că descoperirile paleocreștine databile în sec. III—V, sînt prezente în 43 localități, iar cele databile în sec. VI—VIII în alte 29 localități. Dacă la acestea mai adăugăm alte 30—35 localități în care s-au descoperit mor-

[20] K. Horedt, D. Protase, *Germania*, 1972, p. 174 sq.

[21] St. Matei, *Acta MN*, 1982, p. 387 sq.

[22] Astfel în 1880 pe teritoriul lui Rettegi, într-o carieră de pietriș au fost descoperiți doi cercei din aur pe care i-a achiziționat Muzeul din Cluj, cf. G. Finály, în *Arch.Ert.* 1898, p. 428 sq; de asemenea Muzeul Național din Budapesta a achiziționat doi cercei poliedrici din argint, o cataramă și o verigă de bronz, ce provin foarte probabil tot de la un mormînt, cf. D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*, Budapest, 1961, p. 222 sq.

În 1980, cu ocazia unei periegheze făcută la Apahida, un sătean mi-a relatat că odată cu excavarea terenului pentru temeliile și subsolul unui bloc, situat în apropierea locului unde a fost descoperit mormîntul I, a văzut cum au fost distruse 5—6 morminte, orientate vest-est, ce erau situate la adîncimile de 1,50—1,80 m. Tot atunci am constatat că într-o grădină situată vizavi de Consiliul Popular (cf. fig. 1) se conturează ruinele unei construcții cu ziduri de piatră, care eventual ar putea proveni de la o biserică deoarece în jurul zidurilor au fost găsite cu diferite ocazii, în repetate rînduri, schelete umane orientate vest-est. Toate aceste descoperiri întîmplătoare pledează în favoarea ipotezei că la Apahida a existat o întinsă necropolă din sec. V, ce urmează a fi cercetată prin săpături arheologice sistematice.

minte sau necropole care pe baza ritului de înmormîntare și a inventarului funerar pot fi considerate creștine, atunci ipoteza că majoritatea populației era cu precădere creștină se impune de la sine. Elocventă este constatarea că cea mai mare parte a descoperirilor paleocreștine provin din zonele intens romanizate și anume de pe teritoriul orașelor romane: Porolissum, Napoca, Potaissa, Apulum, Ulpia Traiana, Tibiscum, Dierna, Drobeta, Romula, Sucidava, sau chiar din fostele castre romane: Bologa, Bumbești, Copăceni, Gherla, Gilău, Mehadia, Racovița, Răcari, Românași, Slăveni. O situație similară întîlnim și pe teritoriul Dobrogei sau Sciției Minor, unde atît cele 15 localități cu descoperiri paleocreștine databile în sec. IV—V, cît și cele 20 localități cu descoperiri databile în sec. VI—VII, provin de asemenea din cea mai mare parte de pe teritoriul fostelor orașe sau castre romane. În schimb, pe teoritoriul Moldovei și Munteniei sînt atestate doar cîteva localități cu descoperiri paleocreștine databile în sec. IV—V, dar în schimb în secolele VI—VII, numărul lor crește substanțial ajungînd la 31 localități. Semnificativă este și constatarea că cele 36 biserici și bazilici descoperite pe cale arheologică în 18 localități, sînt situate tot pe teritoriul fostelor provincii romane. Este adevărat că majoritatea acestora au fost descoperite pe teritoriul Dobrogei, dar ele sînt prezente și pe teritoriul fostei Dacii romane (Celei, Slăveni, Porolissum, și eventual Biertan și Drobeta). De asemenea și incripțiile cu caracter creștin, semnalate în 25 localități provin în cea mai mare parte tot de pe teritoriul provinciilor romane, subliniind că procesul de romanizare al populației a continuat fără întrerupere pînă la sfîrșitul sec. VII, iar paleocreștinismul a avut un rol important în răspîndirea și accelerarea procesului de romanizare și în zonele învecinate.

Referitor la categoriile de obiecte împodobite cu semnul crucii, ele pot fi împărțite în două grupe: a) piese ce intrau în patrimoniul liturgic al bisericilor sau episcopilor și preoților, și b) diverse piese de podoabă sau de uz cotidian. Din prima grupă fac parte vasele de lut (bazine, tăvi, cupe, potire, căni, lacrimarii, ampule, amfore pentru păstrarea vinului și uleiului sfințit), cădelnițe, ștampile pentru prescuri, cruci, engolpioane. Tot în această grupă ar putea intra și unele candelabre și opaițe folosite la iluminatul bisericilor. Unele dintre aceste descoperiri ar putea sugera pe lîngă prezența unor preoți și existența unor biserici în localitățile respective, care însă, nu au fost încă descoperite pe cale arheologică. Astfel de pildă, cădelnițele, ștampilele pentru prescuri și vasele de cult pot fi direct legate de existența unor preoți și implicit a unor biserici în zona localităților în care ele au fost descoperite. Din a doua grupă fac parte: catarame, limbi de curea, cercei, fibule, pandantive, inele cu geme, ori diverse forme de vase (oale, capace, etc.), decorate cu semnul crucii sau cu chrismon. Crucile din aur și din argint au fost purtate cu precădere de către episcopi și preoți, dar unele exemplare au putut aparține și unor reprezentanți ai păturii dominante. In schimb crucile din bronz și plumb, descoperite în 15 localități (la Izvoarele de pildă s-au găsit 15 cruci de plumb, 2 de bronz și 2 de argint). Au fost purtate fără îndoială și de către simpli mireni. Numărul relativ mare de tipare pentru cruci sau alte podoabe din metale, decorate

cu cruci, arată că cererea pentru astfel de produse era mare, iar meșterii, stabili sau ambulanți care le executau imitau exemplarele importate, ajunse aici din zone îndepărtate pe diverse căi. Cele 14 localități în care au fost descoperite astfel de tipare sînt situate cu precădere în afara fostelor provincii romane. Doar tiparele de la Histria și Garvăn au fost găsite în interiorul unor incinte fortificate, iar tiparele de la Corund, Cristur, Dumbrăveni, Felnac, etc. în așezări rurale din Transilvania. Semnificativ este și faptul că astfel de meșteri au activat destul de intens și în Muntenia (Olteni, Izvorul Dulce, Cîndești, Străulești) sau în Moldova (Botoșana, Costești, Traian). Descoperirea în 12 localități a unor tezaure sau piese izolate din aur și argint sugerează că și o parte a păturii conducătoare adoptase creștinismul, fapt de altfel atestat și în izvoarele scrise. Interesant este că majoritatea acestor produse de import au fost descoperite pe teritoriul Transilvaniei, (Abrud, Apahida, Cluj-Someșeni, Șimleul Silvaniei, Turda, etc.) și numai tezaurele de la Histria și Izvoarele provin din Dobrogea. Prezența gemelor, în cea mai mare parte gnostice, în 11 localități din Dacia, prin datarea lor în sec. III—IV, arată că un procent însemnat din aparatul administrativ și militar roman simpatiza sau adoptase chiar creștinismul încă din secolul III. De altfel și alte descoperiri cu caracter creștin (Cristești, Micăsasa, Gilău, Copăceni, Racovița, Turda, etc.) pledează în favoarea ipotezei că în Dacia creștinismul pătrunsese încă din secolul III, iar pentru Sciția Minor, izvoarele scrise semnalează chiar martiri în secolul III (Halmyris). Direcțiile și căile pe care a pătruns creștinismul în Sciția Minor și Dacia pe parcursul secolelor III—IV, sînt indicate, în afară de unele relatări ale izvoarelor scrise, ce vor fi analizate mai jos, și de proveniența pieselor paleocreștine de import făurite cu precădere în atelierele din Orient (de la Constantinopol pînă la Alexandria), ori de cele din Occident (Aquileia, Roma etc.)[23]. Fără îndoială că intensificarea răspîndirii creștinismului nord-dunărean datează însă din sec. IV—VI, cînd legăturile autohtonilor cu orașele de pe malul drept al Dunării (Sirmium, Singidunum, Margum, Viminacium, Aquae, Ratiaria, Oescus, Novae, Prista, Appiaria, Durostorum, Trapaeum Traiani, Capidava), care între timp au devenit reședințe episcopale, s-au intensificat ca o consecință firească a conjuncturii istorice favorabile. Multe dintre produsele orientale au ajuns la nord de Dunăre și prin intermediul porturilor maritime (Tomis, Istros, Callatis), care pe parcursul secolelor V—VI au devenit de asemenea reședințe episcopale. Numărul sporit al vestigiilor paleocreștine prezente pe teritoriul fostelor orașe și castre romane din Dacia și Sciția Minor, sugerează inevitabil posibilitatea că posesorii lor au fost în principal daco-romanii, sau grecii din porturile maritime, și numai în mod excepțional unele descoperiri pot fi atribuite populațiilor migratoare (Șimleul Silvaniei, Palatca, etc.). Elocvente pentru a demonstra această situație sînt listele și hărțile cu descoperiri arheologice făcute

[23] Pentru proveniența unor vestigii paleocreștine din Orient cf. D. Benea, *ActaMN* 1974, p. 115 sq; N. Vlassa, în *ActaMN*, 1974, p. 125 sq; *ActaMN*, 1976, p. 216 sq; 1977, p. 315 sq; 1979 p. 171 sq; 1980, p. 483 sq. Pentru proveniența unor vestigii din Occident (Aquileia) etc. cf. K. Horedt, *Siebenbürgen*, p. 163 sq; fig. 63, 2.

în ultimele decenii. Cartînd aceste descoperiri am constatat că vestigiile arheologice databile în secolele IV—V sînt prezente în 370 localități de pe teritoriul României, iar cele din secolele VI—VII în alte 413 localități. Dintre acestea cea mai mare parte a așezărilor și necropolelor ori a descoperirilor izolate, pot fi atribuite cu precădere autohtonilor și numai un număr mai restrîns pot fi considerate cu certitudine că au aparținut populațiilor migratoare (huni, goți, gepizi, avari, slavi, etc.)[24].

Mai greu este de explicat, în stadiul actul al cercetărilor, numărul redus al vestigiilor paleocreștine, databile în sec. IV—V, pe teritoriul Munteniei și Moldovei, unde izvoarele scrise semnalează prezența creștinilor și chiar o organizare bisericească. Dacă despre Teofil episcopul Goției care a participat la Sinodul de la Niceea (325) s-a presupus pe bună dreptate că a păstorit peste goții nord pontici, în special peste cei din Crimea[25], în schimb, despre episcopii Ulfila și Goddas[26], sau despre alți creștini semnalați în izvoarele scrise se poate susține că ei au trăit în zona Dunării de jos, mai ales că despre Sava Gotul, de pildă, se precizează chiar că a fost înecat în rîul Buzău (Museu). De asemenea printre numeroșii martiri nord-dunăreni, dintre care unii sînt amintiți nominal, sînt semnalați și preoți ca: Sansalas, Batuses, Versas, etc.[27], dovedind astfel existența sigură a unei organizări eclesiastice. Este adevărat că încă nu au fost descoperite pe cale arheologice bisericile în care au slujit acești episcopi și preoți nord-dunăreni, dar cercetările arheologice viitoare vor contribui fără îndoială, în mod substanțial și la elucidarea acestei probleme.

Tot atît de dificil este de precizat, cît de adînc a pătruns secta audienilor... „în Sciția, ... în interiorul țării goților" și care a fost teritoriul unde au trăit audienii din Sciția. Cert este că atît Audios, cît și episcopii Uranius și Silvanus, dimpreună cu alți episcopi nenominalizați, dar pe care i-au sfințit aceștia din urmă, aveau de asemenea o temeinică organizare bisericească, mai ales că în afară de biserici ei au întemeiat și primele mănăstiri nord-dunărene. Epiphanios[28] scriind despre audieni spune că ei... „locuiesc în mănăstiri și trăiesc retrași de societatea celorlalți oameni, avînd așezările lor prin pustietăți, ori în apropierea orașelor sau prin suburbii sau chiar prin alte locuri pe unde

[24] K. Horedt, *Untersuchungen*, p. 49 sq; Idem, *Siebenbürgen*, p. 9 sy și 199 sq; M. Sâmpetru, SCIV, 1971, p. 217 sq; M. Rusu, în *Relations between the autochtonous population and the migratory population an the territory of Romania*, Buc., 1975, p. 123 sq; *ActaMN*, 1980, p. 139 sq.; *Cercetări arheologice*, 1984, p. 207 sq 226 sq.; O. Toropu, *Romanitatea tîrzie și strămânii în Dacia Traiană sud-carpatică*, (sec. III—XI), Craiova, 1976, p. 138 sq; D. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI*, Buc., 1978, p. 12 sq, I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași 1982, p. 88 sq, 113 sq.

[25] K. Schäferdiek, *Zeitschr. f. Kirchengeschichte*, 1979, p. 115 (261), 141 sq (287).

[26] C. Erbiceanu, BOR, 1880—9, p. 134 sq; E. A. Thompson, în *Zeitschr. f. Altertum*, 1955—6, p. 275 sq; M. Păcurariu, în *Mitr.Ard.* 1972, p. 191 sq; V. Siblescu, G. B. 1972, p. 355 sq; K. Schäferdick, *op. cit.* 107 sq., 128.

[27] H. Delehaye, *Martyr. de l'église de Gothie*, *Analecta Boll.*, 1912, p. 279; *Acta Sanctorum*, aprilie II, 4, ed. FHDR, II, 1970, p. 712; I. Ionescu, *Mitr.Olt.* 1970, p. 485 sq;

[28] Epiphanii, *Opera*, 70, 11; 14, 5—6; 15, 2—5, ed. K. Kohl.; FHDR, II, 1970, p. 174 sq.

obișnuiesc să-și facă sălașurile sau așezările lor cele îngrădite". Iar în alt loc spune:" „Fără îndoială, felul de viață al comunităților audiene este cu totul vrednic de admirație și orice faptă ce se petrece în mănăstirile lor este frumoasă"[29]. Nu se poate preciza cu certitudine dacă observațiile lui Epiphanios referitoare la așezările și mănăstirile audienilor se referă la cele din „părțile cetății Chalcis de lîngă Antiohia și la regiunea Eufratului", ori la cele din Goția, respectiv Dacia, dar foarte probabil că ele aveau aceleași trăsături comune în cele două zone în care sînt atestați audienii. În cazul că Epiphanios se referă și la comunitățile din Goția, precizarea că ele sînt situate în apropierea orașelor, sau prin suburbii, ar avea o importanță deosebită, deoarece numai pe teritoriul fostei Dacii romane, care în secolele IV—VI era numită în izvoarele scrise și Goția, Sciția, ori Gepidia, mai existau la aceea dată orașe. Faptul că descoperirile paleocreștine transilvănene din sec. IV—V sînt masate cu precădere în orașele romane, ori în imediata lor apropiere, pledează clar în favoarea ipotezei că audienii și-au avut așezările în principal pe acest teritoriu. De altfel Uranius și Silvanius au predicat fără îndoială în limba latină, adresîndu-se în special daco-romanilor, căci dacă ar fi predicat și în limba gotă, izvoarele scrise ar fi precizat acest fapt, așa cum au făcut cînd s-au referit la episcopii Ulfila și Selena. De altfel, și din contextul relatărilor lui Epiphanios s-ar putea deduce acest fapt deoarece el arată că după moartea episcopilor Uranius și Silvanius din Goția... „cei mai mulți audieni au fost alungați, ba chiar și creștini de ai noștri (deci romani), care se aflau acolo, fiindcă se iscase prigoana regelui Hellenos. Această prigoană a fost aprigă și îngrozitoare, pricinuită de ura împotriva romanilor, întrucît împărații romanilor erau creștini, el a voit să îndepărteze de acolo orice ar fi putut să însemneze neam creștinesc"[30]. Întrucît opera principală a lui Epiphanius: „Împotriva celor 80 de erezii", se presupune că a fost publicată între 374—377, prigonirea creștinilor de către regele Hellenos a fost identificată cu cea din timpul lui Atanarich și plasată în jurul anului 370. Precizarea datei persecutării creștinilor daco-romani aflați sub dominația goților, o face de altfel chiar Epiphanios cînd spune: „așa dar mulți audieni s-au retras din țara goților și au venit pînă în regiunile noastre, unde locuiesc din acea vreme de patru ani", deci evenimentul s-a petrecut în decada a VIII-a a secolului IV[31]. Cea mai plauzibilă dată a desfășurării acestor evenimente ar trebui plasată însă ulterior perioadei dislocării goților din așezările lor nord-pontice de către huni în anul 375, cînd unii dintre ei (vizigoții) s-au refugiat și așezat vremelnic în zona Dunării de Jos (Moldova și Muntenia), iar alții au trecut Dunărea fiind colonizați de romani cu precădere în Tracia și Moesia, iar un alt grup (ostrogoții) au devenit aliați credincioși ai hunilor[32]. Una din cauzele care a provocat discordia dintre romanii din Imperiu și goți a fost aceea că împăratul Valens nu a permis tuturor goților aflați în migrație să treacă Dunărea, ci numai

[29] Epiphanii, 14, 6; FHDR, II, 1970, p. 173.
[30] Epiphanii, 15, 2—5.
[31] FHDR, II, 1970, p. 173 sq.
[32] M. Rusu, *ActaMN*, 1980, p. 143, sq.

unui grup mai restrîns condus de Fritigernus. Deşi Socrate Scolasticul[33] spune că: „Fritigern a îmbrăţişat credinţa împăratului silindu-i şi pe cei de sub ascultarea sa, să facă acest lucru, vrînd astfel să-i mulţumească pentru binele ce i s-a făcut“... dar se pare că de fapt Valens a condiţionat colonizarea goţilor în imperiu de trecerea lor în masă la creştinism, respectiv la arianism, deoarece Valens era arian. Semnificativ în această privinţă este şi faptul că delegaţia goţilor care cerea intrarea lor în imperiu a fost condusă de „Ulfia episcopul acesui neam“ după cum relatează Sozomenos[34]. Unii dintre conducătorii păgîni ai goţilor, în frunte cu Atanarich, se pare că nu au acceptat această condiţie, şi de aici ura lor împotriva creşitnilor în general. La toate acestea sa mai adăugat şi purtarea nedemnă a romanilor faţă de goţii colonizaţi, obligîndu-i pe unii dintre ei să-şi vîndă copiii ca sclavi, pentru a-şi obţine alimentele necesare. Consecinţa imediată a fost că goţii s-au răsculat în frunte cu Fritigernus, care înainte de lupta de la Adrianopol din 378, a trimis ca sol... „în tabăra împăratului un preot de rit creştin“, dar rezultatul final a fost că împăratul fusese omorît în luptă[35]. Deci, partida anti-romană în frunte cu diverşi conducători goţi ca: Atanarich Hellenos, Farnobius, Redesteos, Vingurich, etc. aveau suficiente motive să declanşeze pe teritoriile dominate de ei o prigoană împotriva creştinilor daco-romani, şi chiar goţi, mai ales că aceştia erau socotiţi ca duşmani, deoarece ei păstrau o legătură permanentă cu Imperiul. Fără îndoială că numărul martirilor creştini a fost mult mai mare decît cel semnalat în izvoarele scrise[36], iar refugiaţii, şi cei alungaţi în imperiu nu s-au mărginit numai la secta audienilor. Astfel de pildă, tot de la nord de Dunăre, s-au refugiat în Moesia, în regiunea Nicopolis (azi Nikup, raionul Tîrnovo) şi goţii numiţi „cei mici“ care deşi erau în număr mare erau săraci şi paşnici. Ei erau cu toţii creştini avîndu-l iniţial ca episcop pe Ulfila, şi deşi mai locuiau în acea zonă pe la mijlocul sec. VI cînd îi pomeneşte Iordanes[37], nu au participat la răscoalele goţilor (378, 399—400) şi nici nu au plecat odată cu ceilalţi goţi în Italia. Se pare că cea mai mare parte a acestui grup, relativ numeros de refugiaţi în imperiu era alcătuit în principal din populaţia autohtonă nord-dunăreană, căreia li s-a mai adăugat şi un grup de goţi creştini pentru care Ulfila a scris Biblia în limba gotă. Nu ar fi exclus ca din rîndurile acestui grup de nord-dunăreni să fi făcut parte şi Auxentius[38], care în anul 380 era episcop la Durostorum, deoarece el însuşi mărturiseşte că a fost luat de la părinţi încă din fragedă copilărie, pentru a deveni ucenicul lui Ulfila. Limba latină pe care o vorbea şi în care a scris Auxentius era simplă, dar suficient de corectă constituind un bun exemplu de latină, populară, ce se vorbea pe ambele maluri ale Dunării.

---

[33] Socrate Scolasticul, IV, 33, 4—5, cf. FHDR, II. 1970, p. 227.
[34] Sozonomenos, VI, 37, 6, cf. FHDR, II, 1970, p. 227.
[35] Ammianus Marcellinus, XXXI, 12, 8; 13, 14—16.
[36] I. Rămureanu, BOR, 1974, p. 975 sq.; I. Barnea, *op. cit.*, p. 11 sq.
[37] Iordanes, *Getica*, 267; K. Schäferdick *op. cit.*, p. 123 sq.
[38] FHDR, II, 1970, p. 111 sq; I. Stoian, BOR, 1938, p. 7—8; H. Mihăescu, în *Omagiu Iorgu Iordan*, Buc., 1958, p. 607 sq.; Idem, *Limba latină în provinciile dunărene*, Bucureşti, 1960, p. 35 sq.; P. Scardigli *Die Goten, Sprache und Kultur*, München, 1973, p. 95 sq, 127 sq, 165 sq. K. Schäferdick, op. cit. p. 136.

Dislocarea unor grupe masive de populație, repetatele persecuții ale paleocreștinilor, refugierea unora dintre ei la sud de Dunăre, precum și alte motive, ar putea explica satisfăcător numărul deocamdată redus al vestigiilor paleocreștine databile în sec. IV—V, pe teritoriul Moldovei și Munteniei, unde aceste vestigii apar frecvent începînd din secolul VI, mai ales pe timpul lui Justinian, care a restabilit de-alungul malului nordic al Dunării o stăpînire efectivă a Imperiului.

Cu totul alta era situația pe teritoriul fostei Dacii romane, unde după cum am mai spus, vestigiile paleocreștine sînt prezente fără întrerupere, începînd de la sfîrșitul secolului III, înmulțindu-se treptat în secolele următoare. Este adevărat că pentru acest teritoriu lipsesc izvoare concrete care să relateze despre situația reală a creștinilor autohtoni, respectiv daco-romani, dar unele inscripții datate sigur în sec. IV, cum sînt cele descoperite la Biertan, Porolissum, Cluj-Napoca, Micia, Gornea, Apahida, etc. sînt dovezi incontestabile că ele au aparținut populației daco-romane[39]. Numărul relativ mare al descoperirilor paleocreștine din Transilvania, Banat și Oletenia, databile în sec. IV—V, și mai ales masarea lor în bazinul mijlociu al Someșului și al Mureșului, ori dealungul Dunării pînă la „Brazda lui Novac" în Oltenia, sugerează posibilitatea că și aici a existat o organizare bisericească similară celeia din Dobrogea, de pildă. Pentru Sciția Minor avem izvoare scrise concrete care precizează că în această provincie au existat preoți și episcopi, fiind semnalați apoi nominal cu unele întreruperi pînă în secolul VIII[40]. Încă de la Sinodul din Constantinopol din anul 381 se precizează că episcopul Terentius era episcopul întregii Sciții[41]. Despre episcopul Theotimos al Tomisului se precizează că a avut o vie activitate misionară și la nord de Dunăre, încercînd chiar să-i convertească și pe huni,[42] iar în anul 399, patriarhul Ioan Hrisostomus, de la Constantinopol a cerut lui Leontios, episcopul Ancyrei, să-i trimită... ... „oameni zeloși întru munca apostolică pentru a-i pune mai mari peste aceștia (huni) care erau însetați de mîntuire"[43].

Nu cunoaștem o sursă scrisă concretă din care ar putea să rezulte că Ioan Hrisostomus a hirotonit și trimis preoți sau episcopi pe teritorfiile stăpînite de huni, dar cele trei inele episcopale descoperite la Apahida, dimpreună cu inelul episcopal și pectoralul cu cruce de la Cluj-Someșeni, pledează în mod hotărît în favoarea ipotezei că patriarhul de la Constantinopol nu a neglijat nici aceste teritorii, fiind bine cunoscută atît politica sa misionară printre „barbari", cît și repetatele strădanii de a converti pe goții arieni din Constantinopol la biserica oficială. Astfel el a pus preoți și diaconi ce cunoșteau limba gotă să predice în biserica coloniei goților din Constantinopol, sau a rostit chiar personal cuvîntări ce erau traduse în limba gotă[44]. Se pare că atît călugării goți

[39] I. I. Russu, *op. cit.*, p. 316, 323 sq; K. Horedt, *Dacia*, 1979, p. 341 sq; N. Gudea, *Dacia*, 1980, p. 255 sq; I. Piso, în *Z. E.* 1981, p. 263 sq.

[40] I. Rămureanu, *op. cit.* p. 979 sq. I. Barnea, *op. cit.*, p. 11, 14 sq.

[41] Sozomenos, VII, 9, 6; I. G. Coman, GB., 1957, p. 66 sq.

[42] Sozomenos, VII, 26, 6—9; VIII, 14.

[43] Theodoretos, V, 31, 1; T. Culicea, GB., 1957, p. 26 sq.; V. Sibiescu, GB. 1973, p. 375 sq.

[44] Teodoretos, V, 30, 1—2.

din mănăstirea lui Promotus, cărora li se adresează Ioan Hrisostom după moartea episcopului got Unila (la 404), cît și călugării goți Marsii, la care se ascundea episcopul Serapion, nu erau arieni, deoarece, deși la acea dată era în exil, Ioan Hrisostom și-a exprimat dorința să-l hirotonească pe ascuns pe diaconul Moduarius (Moduhari), trimis de principile goților cu o scrisoare către patriarh, prin care îi cerea un alt episcop pentru goții de sub conducerea sa[45]. Nu știm dacă Moduhari a fost într-adevăr hirotonit ca episcop al goților, dar în schimb inelul episcopal de la Apahida cu numele lui Omharus ar putea foarte probabil să confirme existența unui episcop got cu acest nume, ce a putut păstori peste ostrogoții aflați în Transilvania ca federați sau aliați credincioși ai hunilor. Faptul că inelul lui Omharus este lucrat din aur transilvănean ar pleda pentru făurirea lui într-un atelier local și în acest caz nu ar putea fi exclusă nici posibilitatea ca Omharus să fi fost unul dintre episcopii nenominalizați, hirotonit de către episcopii audieni Uranius sau Silvanus. Tot atît de posibil ar fi ca Omharus să fi fost unul dintre discipolii lui Ulfila, ca și episcopul Auxentius de Durostorum, deoarece, după inscripția de pe inelul său rezultă că el folosea limba latină, cea a administrației, deci el își redacta scrisorile sau actele oficiale în această limbă, iar apoi le sigila cu inelul episcopal. Această preferință s-ar putea explica prin faptul că Omharus a putut fi got după tată și roman după mamă, (sau invers) iar predicile le ținea în ambele limbi. Un caz similar este semnalat de Socrate Scolasticul[46] ce amintește, la 392, pe Selenas, episcopul goților arieni, acesta era got după tată și frigian după mamă, de aceea se adresa credincioșilor săi, cînd la predica, în cele două limbi. Tot arian era și episcopul Sigisharius, ce păstorea pe la 409 peste vizigoții conduși de Alarich[47]. Dar și arienii au fost dezbinați în mai multe secte timp de 25 de ani pînă pe timpul consulatului lui Plintas (anul 417), cînd s-au unit din nou, dar ... „unirea lor nu exista totuși decît la Constantinopol, căci în alte părți erau dezbinați ca și mai înainte", după cum precizează Socrate Scolasticul[48]. Dar indiferent dacă Omharus a fost ortodox, audian sau arian, el ar putea fi înscris pe lista episcopilor nord-dunăreni, sau mai corect a chorepiscopilor (χωρεπισκοπωξ). Aceștia conform canonului 8 al Sinodului din Niceea puteau păstori peste credincioșii unei localități mai importante, sau chiar peste un teritoriu mai mult sau mai puțin întins. Este adevărat că în canonul respectiv se admitea existența chorepiscopilor referindu-se la o altă sectă, cea a novațienilor, care se numeau între ei catari (καθαροι = curați, puri), pentru că ... „să nu fie în același oraș doi episcopi" adică unul ortodox și altul novațian[49].

Secta novațienilor a primit numele de la Novatius, care în anul 251 a fost ales papă, dar în același an sinodul de la Roma l-a înlocuit cu

---

[45] Cf. Migne, Gr. 52, col. 618 și 63 col. 499 sq.
[46] Socrate Scolasticul, V, 23, p. 276.
[47] Sozomenos, *Hist. eccl.* IX, 9.1.,; *K. Schäferdick, op. cit.* p. 125 n. 81.
[48] Socrate Scolasticul, V, 23, cf. I. Gheorghian, *op. cit.* 275.
[49] C. Erbiceanu, BOR, 1900—1, p. 14 sq, (canon VIII), p. 23 sq., (canon XV) și p. 27 sq. (canon XIX).

papa Cornelius[50]. Novatienii au fost reprimiți în biserica oficială la Sinodul din Niceea, deoarece ei nu călcau nici o dogmă, ci doar în practica religioasă se deosebeau de biserica oficială[51] (de pildă țineau paștile deodată cu evreii). Novatienii aveau numeroase și importante biserici nu numai la Roma, Constantinopol, Antiohia și Alexandria, ci și în centre mai mici, Niceea, etc. iar unele provincii, cum era Frigia de pildă, erau cu precădere locuite de către credincioși ai acestei secte[52]. Ei au avut numeroși și renumiți episcopi, atît la Constantinopol, cît și la Roma pînă la sfîrșitul secolului V, cînd papa Celestin le-a luat bisericile din Roma. În secolul al VII-lea, erau încă destul de numeroși, iar ultima lor atestare scrisă datează din anul 692, cînd au participat la Conciliul de la Trullo[53]. Se pare că și această sectă a avut o vastă activitate misionară la nord de Dunăre, mai ales că datorită vieții austere pe care o propovăduiau au avut numeroși aderenți, cu precădere printre oamenii săraci. Este adevărat că despre novatienii nord-dunăreni avem știre scrisă concretă abia în anul 438, cînd este atestat... „Marcus, episcopul novatienilor din Scitia"[54]. Deși atunci cînd sînt atestați episcopii din Scitia Minor nu se precizează concret dacă ei erau ortodocși sau nu, din contexte rezultă că ei depindeau direct de biserica oficială din Constantinopol. Dacă unul dintre ei ar fi făcut excepție izvoarele scrise ar fi precizat acest fapt. Cu toate acestea nu poate fi exclusă posibilitatea ca în paralel să fi existat și credincioși și sectei novatiene, în Dobrogea, iar la 438 Marcus să fi fost episcopul lor, dar, pornind de la inelul episcopal cu monograma Marcus, descoperit la Apahida, noi opinăm mai degrabă pentru ipoteza că posesorul acestui inel ar putea fi identificat cu Marcus, episcopul novanienilor din Scitia de la nord de Dunăre, cum era numit atunci teritoriul stăpînit de huni, respectiv de „sciți", cum apar frecvent în izvoarele scrise contemporane. În sprijinul acestei identificări prezentăm următoarele argumente: episcopul Marcus se bucura de un prestigiu deosebit printre novatieni, deoarece renumitul episcop Pavel, ce era considerat capul sectei novatiene, i-a încredințat scrisoarea-testament prin care îl designa pe Marcian ca viitor episcop sau patriarh al novatienilor din Constantinopol și al celorlalte biserici novatiene. Tot Marcus este acela care la o lună după moartea lui Pavel îl aduce pe Marcian din Frigia și în luna august îl instalează pe tronul episcopal al Constantinopolului. Prestigiul de care se bucura Marcus la Constantinopol se datora foarte probabil și rolului important pe care acesta l-a avut probabil în Scitia, unde păstorea peste un important număr de credincioși.

Din fastul și bogăția neobișnuit de mare a zestrei liturgice pe care a avut-o episcopul de la Apahida, rezultă că el se bucura nu numai de o situație materială excepțională, ci și de un prestigiu aparte, de vreme

---

[50] Socrate Scolasticul, IV, 28.
[51] Socrate Scolasticul, V, 10; C. Erbiceanu, BOR, 1900—1, p. 14 sq.
[52] Socrate Scolasticul, V, 14, 21, 22; VII, 5, 7.
[53] Socrate, VII, 11, 12, 25, 39; Gf. *Grand Encyc.* vol. 25, p. 113 sq. s.v. Novat; H. Leclercq, DACL, VI, col. 1758, sq. s.v. *Novatiu.*.
[54] Socrate Scolasticul VII, 46.
[55] Orosius, VII, 34, 5; Priscus, p. 123 sq.; Zosimos, I, 37, 42;

de credincioşii lui au socotit de cuviinţă să-l îngroape cu toate insignele şi odăjdiile ce-i aparţineau. Pentru o simplă comparaţie credem că este suficient să amintim că piesele din aur ce împodobeau mitra depăşesc 500 grame. Atît piesele de aur, cît şi cănile din argint, prin factura lor pledează în favoarea ipotezei că ele au fost făurite în ateliere de bună tradiţie romană, de către meşteri cu o înaltă calificare şi specializare în tehnica de prelucrare a metalelor şi pietrelor preţioase, eventual chiar în atelierele imperiale. În realitate fiecare piesă luată în parte este executată cu o înaltă măiestrie artistică (excepţie fac doar aplicile din foiţă de aur în formă de talpă de sandală, etc. ce au fost fixate pe mitră foarte probabil ulterior).

Avînd în vedere contextul istoric contemporan dar mai ales fastul şi bogăţia de la curtea împăratului Teodosie cel Tînăr (408—450), ori de la curtea lui Attila, nu trebuie să ne mire că episcopul de la Apahida, care era considerat ca un reprezentant oficial al împăratului, avea podoabe din aur ce cîntăreau peste 1 kg. Pentru fastul şi bogăţia excepţională a colaboratorilor apropiaţi lui Attila, în contrast evident cu modestia acestuia este suficient să trimitem la relatările lui Priscus[56], care descrie banchetul de la curtea lui Attila din anul 448.

Mormîntul princiar de la Apahida (MII) descoperit în 1968, prin inventarul deosebit de bogat pe care îl avea (piesele de aur achiziţionate cîntăresc aproape 3 kg.), dar mai ales prin componenţa sa (obiecte de podoabă, pahar de sticlă, sabie, şa, zăbală şi alte piese de harnaşament) reflectă fidel relatarea lui Priscus despre bogăţia unora dintre colaboratorii apropiaţi ai lui Attila. Analiza tipologică şi cronologică a întregului inventar[57] arată că mortul a fost îngropat în jurul anului 450. Aceeaşi încadrare cronologică o prezentă şi mormîntul episcopal de la Apahida (MI), precum şi tezaurul de la Cluj-Someşeni[58], din imediata apropiere, care după părerea noastră a aparţinut mai degrabă unei biserici, decît unei principese ostrogote sau gepide cum s-a presupus. Dacă la acestea mai adăugăm şi celelalte morminte bogate, descoperite în aceeaşi necropolă de la Apahida, dimpreună cu solidii de aur descoperiţi în zonă[59], atunci concluzia că la Apahida a fost un important centru administrativ, militar şi religios se impune de la sine.

Pentru a înţelege de ce acest centru a fost la Apahida şi nu la Cluj-Napoca, unde zidurile puternicei fortificaţii romane, mai erau la acea dată încă în funcţiune (cf. fig. 3) este necesară o fugară examinare a situaţiei. Se ştie că reşedinţa lui Attila nu a fost de la Aquincum, sau

---

[56] Priscus, *Exc. Leg. ed.* de Boor, p. 144... „Pentru ceilalţi barbari şi pentru noi au fost pregătite mîncăruri alese, servite pe farfurii de argint, însă lui Attila i s-a adus o tavă simplă de lemn, pe care nu era nimic altceva decît carne. De altfel, el s-a arătat cumpătat şi în toate celelalte, deoarece pentru ceilalţi bărbaţi s-au dat cupe de aur şi de argint pe cînd paharul său era de lemn. Simplă îi era şi îmbrăcămintea căci nu se îngrijea de nimic altceva decît să fie curată. Şi nu se deosebeau întru nimic, nici sabia, nici legăturile încălţămintei sale barbare şi nici frîul calului său care nu avea podoabe de aur, pietre scumpe, sau alte lucruri de preţ ca ale celorlalţi sciţi."

[57] K. Horedt, D. Protase, *Germania* 1972, p. 174 sq, 208 sq.

[58] K. Horedt, D. Protase, *Germania*, 1970, p. 85 sq.

[59] K. Horedt, D. Protase, *Germania*, 1972, p. 218 sq, fig. 14.

alt oraş roman important din Pannonia ci, în plină cîmpie, undeva în Cîmpia Tisei, unde hunii posesori ai unor mari herghelii de cai, cirezi de vite şi turme de oi aveau nevoie de păşuni întinse, iar războinicii călăreţi puteau să observe din timp orice mişcare sau atac al duşmanilor. La Apahida valea Someşului se lărgeşte mult, iar lunca şi dealurile joase erau foarte potrivite pentru păşune. Dar, factorul principal ce a determinat fixarea unui centru politico-militar la Apahida a fost sarea extrasă din salinele de la Cojocna, ori din masivele de sare din jur (Someşeni, Corpadea etc. unde sarea poate fi găsită la 2—3 m. adîncime). Mormintele respective sînt situate în imediata apropiere a drumului roman şi a podului peste Someş. Foarte probabil că în acest punct se afla şi depozitul principal de sare, de unde era apoi transportată, fie pe uscat pe „drumul sării", fie cu ajutorul plutelor, ori al altor ambarcaţiuni, pe Someş, pînă la valea Tisei. Necesitatea acută de sare, atît pentru oameni, cît şi pentru animale, precum şi exercitarea unui monopol şi control asupra acestui produs indispensabil explică de ce a fost ales acest punct ca reşedinţă al unora dintre colaboratorii lui Attila. Sursa cea mai bogată şi mai sigură de sare o constituiau salinele transilvănene, de aceea exercitarea unui control eficient asupra explotării şi transportării sării era o necesitate imperioasă.

Prezenţa a trei episcopi la Apahida, s-ar explica astfel în mod firesc deoarece episcopul, prin influenţa pe care o exercita asupra autohtonilor creştini, care lucrau în salinele respective şi transportau totodată sarea, ori care producea cerealele, armele şi celelalte produse necesare păturei dominante, era o garanţie sigură că toate obligaţiile tributare vor fi respectate cu deplină supunere. Deci, hunii aveau tot interesul să garanteze integritatea şi privilegiile episcopilor aflaţi pe teritoriile dominante de el. Elocvent în această privinţă este cazul episcopului din Margum (azi Dubroviţa), care refugiindu-se la huni, a primit din partea acestora asigurarea prin jurămînt că îşi va păstra privilegiile[60]. De altfel şi împăraţii romani, începînd cu Constantin cel Mare au folosit religia ca un pivot eficient al propagandei externe pentru îmblînzirea populaţiilor de la graniţele imperiului. Darurile *(donativa)* şi subsidiile pe care le dădeau împăraţii diverşilor conducători ai populaţiilor învecinate, dimpreună cu titlul şi insignele corespunzătoare unui *magistru militum,* erau alte stimulente eficiente pentru ca din duşmani să facă aliaţi sau federaţi de nădejde. Cele nouă perechi de fibule din aur împodobite cu pietre preţioase, dimpreună cu masivele medalioane şi cupele episcopale, tot din aur, ce alcătuiesc tezaurul de la Şimleul Silvaniei[61], reprezintă o adevărată colecţie de insigne ale unor *magister militum,* federaţi ai imperiului. De altfel, şi Attila a primit titlul de *magister militum,* iar Priscus explică foarte clar de ce: . . . „Rangul, despre care pomenise Constantiolus era titlul de comandant roman pe care Attila îl primise de la împărat sub forma unui tribut camuflat, adică i se trimitea o sumă anumită sub cuvînt că comandanţii romani sînt plătiţi

[60] Priscus, *op. cit.* p. 575.
[61] J. Hampel, *Alterthümer,* II, p. 15 sq, III, pl. 14—31.

cu un salar"[62]. Aceasta era situația înainte ca Attila să fi făcut primele incursiuni în imperiul roman (442), cînd romanii plăteau un tribut anual doar de 350 apoi de 700 livre de aur, iar pentru prizonieri plăteau doar 8 solidi din aur, dar, după ce acesta a cucerit un vast teritoriu sud-dunărean ... „ce se întindea de-a lungul Istrului din Pannonia pînă la Novae în Tracia și avea o lățime de 5 zile"[63], iar granița se afla la Naissus (Niș), pretențiile lui Attila au crescut, astfel că la pacea încheiată în anul 447, romanii s-au angajat să plătească un tribut anual de 2100 livre de aur (inclusiv 6000 de livre restanță) acceptînd și alte condiții în legătură cu prizonierii fugiți de la huni, pentru care se obligau să plătească o amendă de 12 monede de aur pentru fiecare persoană. Dar Attila nu s-a mulțumit numai cu atîta, ci trimitea mereu solii la Constantinopol formate din cei mai apropiați colaboratori din anturajul său, iar aceștia se întorceau acasă încărcați de daruri bogate. Priscus explică și motivează totodată atitudinea docilă a romanilor în următoarea frază: ... „Aceștia se supuneau tuturor cererilor sale și-i împlineau toate poruncile ca unui stăpîn, după placul lui, căci romanii aveau motive nu numai să fugă de război cu Attila, ci se temeau și de parți, care se pregăteau de luptă, și de vandali, care pustiau ținuturile maritime, și de isauri, care făceau jafuri, și de saraceni, care făceau incursiuni și devastau ținuturile de răsărit, și de neamurile din Etiopia, care se răsculaseră"[64]. În această conjunctură istorică, episcopii ce se aflau pe teritoriile stăpînite de huni (inclusiv cei sud-dunăreni din orașele Sirmium, Margum, Viminacium, etc.), aveau un rol diplomatic deosebit de important pentru a media și aplana eventualele conflicte, mai ales că ei, pe diferite căi, erau permanent în legătură cu Constantinopolul. Principele ce a fost îngropat la Apahida, indiferent de ce neam era, fiind și el creștin, a preferat ca episcopul ce păstorea pentru creștinii din zonă să fie cît mai aproape de el, atît pentru a-l supraveghea, cît și pentru a profita de influența pe care acesta o avea asupra autohtonilor, sau chiar de relațiile sale la Constantinopol.

Cooperarea dintre vîrfurile păturei militare dominante și conducerea bisericii nord-dunărene era firească, doarece aveau interese comune, chiar dacă episcopul o făcea numai pentru a-și păstra imunitatea personală și unele libertăți pentru credincioșii pe care îi păstorea. Nu poate fi exclusă însă nici posibilitatea ca înaltul personaj militar de la Apahida să fi primit toate aceste bijuterii direct de la Constantinopol cu ocazia unei solii făcute acolo, sau ca donație, cum au primit de pildă Edecon (alan de origine), sau Oreste (roman din Pannonia, secretar a lui Attila), de la Maximin, conducătorul delegației romane, ca daruri ... „haine de mătase și pietre nestemate de India"[65]. În schimb, se pare că unele piese din tezaurul de la Cluj — Someșeni au fost mai degrabă executate în atelierele bosforane căci orașul Bosfor (Kerci) a fost sub dominația hunilor pînă pe timpul lui Iustinian, după cum relatează Procopius[66], dar

[62] Priscus, *op. cit.*, p. 142.
[63] Priscus, *op. cit.*, p. 576.
[64] Priscus, *op. cit.*, p. 579.
[65] Priscus, *op. cit.*, p. 123.
[66] Procopius *De aed.* III, 7.

aceasta nu schimbă cu nimic caracterul relațiilor personale, amicale dintre principe și episcop. Cert este că la curtea principiară de la Apahida se aflau în afară de episcopi și alți localnici, dintre care unii aveau o situație materială bună, după cum rezultă din inventarul relativ bogat al altor morminte descoperite întîmplător pînă acum. Frecvența așezărilor și necropolelor contemporane ca și vestigiile paleocreștine din zonă arată că populația autohtonă era relativ numeroasă. Ne referim la așezările și necropolele de la Cluj — Fabrica de bere, Cluj — Baciu, Cluj — Someșeni (aeroport), Cluj — Gheorgheni, Florești, Fundătura, Căpușul Mare etc. Daco-romanii care locuiau în aceste așezări au vorbit, fără îndoială, limba latină populară care la acea dată era încă suficient de corectă după cum rezultă și din inscripțiile de la Gornea, Biertan, Porolissum etc.[67]. Aceeași latină populară era vorbită și la curtea lui Attila, nu numai de către romanii din provinciile căzute sub dominația hunilor, dintre care unii au ajuns în funcții importante (secretari, arhitecți, etc.), ci și de către „sciții" propriu zișii, astfel că foarte probabil și la curtea principelui de la Apahida se vorbea curent latina. Ca o confirmare a acestei afirmații considerăm utilă citarea pasajelor în care Priscus[68] semnalează acest fapt: ...„Căci sciții sînt amestecați și pe lîngă limba lor barbară caută să vorbească sau limba hunilor sau a goților sau a ausonilor (romanilor, deci latina), atunci cînd unii dintre dînșii au de-a face cu romanii"... „un scit pocit la gură, care spunea, tot felul de glume și ciudățenii și nici o vorbă la locul ei, încît ne-a făcut pe toți să rîdem cu hohote" (deci și pe oaspeții romani). După dînsul a urmat Zercon (bufonul lui Attila trimis în dar de Aetius) ...„care amestecînd limba ausonilor cu a hunilor și goților i-a umplut pe toți de veselie, făcîndu-i să izbucnească într-un rîs care nu mai contenea"... „dar barbarul care stătea lîngă mine și care înțelegea limba ausonilor, atrăgîndu-mi luarea aminte să nu destăinuiesc nimic din cele ce-mi împărtășește mi-a spus"... Deci, limbile vorbite și înțelese de cei din anturajul lui Attila erau limba latină sau a ausonilor, a hunilor și goților. Din relatările lui Priscus rezultă că și alți fruntași ai hunilor (Edecon, Berich) vorbeau latina sau greaca, deoarece nu au avut nevoie de translatori pentru a discuta curent cu membrii ambasadei romane, ori cu alte personalități de la Constantinopol. De altfel, în cele aproape opt decenii cît a durat stăpînirea hunilor peste aceste teritorii, era firesc ca tinerele generații să învețe cele trei limbi mai răspîndite pentru a se putea înțelege între ei în viața de toate zilele. Avînd în vedere faptul că marea majoritate a populației supuse vorbea latinește, era firesc ca și unii dintre hunii sau goții ori gepizii și sciții ce trăiau sub stăpînirea hunilor să fi învățat latina, mai ales că aceasta era o limbă de largă circulație. Încă de pe timpul lui Constantin cel Mare o dată cu stabilirea graniței imperiului la nord de Dunăre, pînă la „Brazda lui Novac", limba latină s-a răspîndit și pe teritoriul Munteniei ce nu intrase inițial în granițele fostei Dacii romane (partea de la est de *limes transalutanus),* iar pe

[67] K. Horedt, *Siebenbürgen,* p. 202 sq.; I. Piso, *op. cit.* p. 263 sq; N. Gudea *op. cit.* p. 255 sq.

[68] Priscus, *op. cit.,* p. 135 și 145.

timpul lui Iustinian acest proces a fost intensificat și mai mult astfel că romanizarea dacilor liberi a devenit o realitate[69].

Probabil că odată cu instalarea ostrogoților în Transilvania (cf. cimitirele de tip Sîntana — Cerniahov), unele grupuri de daco-romani din spațiul intracarpatic au fost dislocate și împinse spre est către Moldova, ori spre vest în Crișana, contribuind la răspîndirea limbii latine și în acele zone. De asemenea, se știe că hunii, avarii și slavii, după cum rezultă din izvoarele scrise[70], au transferat periodic zeci de mii de prizonieri romanizați de la sud la nord de Dunăre, contribuind și aceștia la procesul de romanizare, care se încheagă, după cum susțin lingviștii, pe parcursul sec. VII[71]. Un rol deosebit de important în acest proces l-au avut și limitaneii, soldații-țărani, ce erau așezați la granițele imperiului, bucurîndu-se în schimb de anumite privilegii în comparație cu țăranii daco-romani din celelalte obști sătești. În afară de soldații instalați în diversele fortificații romane tîrzii nord-dunărene: Constantia, Lederata, Alba, Dierna, Drobeta, Sucidava, Constantiana-Daphne, Turris etc.[72], erau și alții ce staționau sau controlau teritorii mai îndepărtate de linia Dunării. Din păcate nu știm cît de departe a intenționat Iustinian să strămute unitățile de limitanei din Orient... „în ținuturile de dincolo de fluviul Istru sau Dunăre, spre a sta de pază la hotarele de acolo"[73]. Cert este că limitanei din fortificațiile romano-bizantine nord-dunărene, pe lîngă organizarea lor militaro-agrară, deosebită de a obștilor sătești locale, au contribuit la întărirea religiei creștine, la o generalizare a civilizației romane și a limbii romanice, precum și la o înviorare a vieții economice, după cum o dovedesc numeroasele produse de factură bizantină, descoperirile de monede bizantine din sec. VI—VII, dar mai ales intensificarea descoperirilor paleocreștine, atît pe teritoriul fostei Dacii romane, cît și mai ales în Muntenia și Moldova, unde majoritatea descoperirilor paleocreștine datează din această perioadă.

Numărul sporit al descoperirilor paleocreștine prezentate acum dimpreună cu aglomerarea lor evidentă în centrul Transilvaniei, confirmă și subliniază și mai mult rolul istoric important pe care l-a avut răspîndirea creștinismului pe teritoriul fostei Dacii romane. Dacă la acestea mai adăugăm și faptul că pe parcursul secolelor V—VII toate necropolele descoperite pînă acum, inclusiv cele din zonele rurale, sînt în exclusivitate creștine, putem afirma cu toată certitudinea că cea mai mare parte a populației era creștină indiferent de secta din care făcea parte (audiannă, novatiană, ariană, etc.), sau dacă depindea de biserica oficială de la Constantinopol, ori Roma. Semnalarea chiar sporadică în izvoarele scrise a unor episcopi și preoți nord-dunăreni ce se eșalonează cronologic

---

[69] H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului roman*, Buc., 1960, p. 35 sq., 275 sq.; M. Rusu, *ActaMN*, 1980, p. 139 sq. (cu bibliografia de la nota 3).

[70] Menamder, Fr. 16; Theophilactus Simocata, I, 3, *Miracula Sancti Demetri*, II, 180—184, cf. M. Rusu în *Banatica* IV, 1977, p. 173 sq.

[71] I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 93, sq, 104 sq.

[72] Procopius, *De aed*, IV, 6, 7; *Notitia Dignitatum* (ed. O. Seeck, 1876), p. 90, (Or. X, 17, 23), p. 96, (Or. XLII, 16, 23, 24, 28, 29), p. 97 (Or. XLII, 37, 39), cf. FHDR, II, 1970, p. 211 sq.

[73] *Novellae, Edict*, XIII, Cap. XI, p. 785, 12—27, Cf. FHDR, II, 1970, p. 387.

pe parcursul secolelor IV—V ar fi suficientă pentru a susține o organizare eclesiastică și pe aceste teritorii, organizare ce s-a consolidat și mai mult în secolele VI—VII. Descoperirile paleocreștine înregistrate pînă acum vin să întregească și să confirme această organizare bisericească. Dar, odată cu organizarea bisericească trebuie admisă și o organizare administrativă, ce avea la bază pe cea anterioară romană. Chiar dacă hunii, care au exercitat o dominație politico-militară peste vaste teritorii ale Europei centrale și răsăritene au aplicat o organizare administrativă proprie lor, ei au fost totuși obligați să țină seama și de realitățile locale, deoarece numai astfel puteau conta pe o aprovizionare eficientă a populației, dar mai ales a armatei cu cele necesare unor lungi și repetate incursiuni efectuate, atît spre apus, cît și spre răsărit, sau la sud de Dunăre. Mulți dintre romanii care au ajuns sub dominația hunilor au avut funcții importante la curtea lui Attila sau în armată (Orestes, Rusticus, Constantius, Constantiolus etc.). La aceștia mai pot fi adăugați numeroși prizonieri, dintre care unii din starea de sclavie, datorită unor fapte de arme, sau a răscumpărării, au devenit liberi, preferînd să rămînă în continuare sub dominația hunilor decît să se reîntoarcă în imperiu. Un exemplu elocvent ni-l semnalează Priscus, care vorbind despre un negustor bogat din Viminacium, care din prizonier a devenit liber pentru că... „s-a distins în luptele cu romanii și cu neamul acatîrilor“[74], căci el... „socotise starea de acum mai bună decît cea de mai înainte, deoarece străinii care rămîn la sciți în urma războiului își petrec viața în liniște, fiecare se bucură de ceea ce are și nu supără pe nimeni, dar în schimb nu este supărat deloc sau foarte puțin. Cei ce trăiesc în ținuturile romanilor se prăpădesc ușor în timp de război, căci nădejdile lor de scăpare sînt la alții și n-au voie să se folosească de arme din cauza stăpînilor asupritori; iar cei care au arme sînt și mai nenorociți din pricina răutății comandanților care se feresc să înfrunte greutățile războiului. În timp de pace îndură suferinți și mai neplăcute decît nenorocirile războiului, deoarece se găsesc sub apăsarea birurilor grele și a nedreptăților pricinuite de cei răi, pentru că legile nu sînt deopotrivă pentru toți. Mai trist ca orice este faptul că legea ți-o poți dobîndi cu bani“.

Acest negustor grec, căsătorit inițial cu o femeie foarte bogată din Viminacium, după căderea orașului a ajuns prizonierul lui Onegesius, unul dintre colaboratorii apropiați ai lui Attila. Distrigîndu-se în luptele cu romanii și cu acatîrii, devenind liber și om de încredere al lui Onegesius, mai ales după ce s-a recăsătorit cu o barbară cu care a avut copii, el a preferat să se statornicească printre huni. Relatările acestui negustor anonim au stat la baza informațiilor pe care ni le-a lăsat Priscus[75] despre neamul acatîrilor, care încă nu a fost identificat și localizat cu certitudine. Din context rezultă că acatîrii erau un neam numeros, împărțit în mai multe triburi, conduse de șefi sau regi, dintre care este nominalizat doar Curidachus. Cît de important era acest neam ne-o dovedește faptul că Attila a trimis o armată mare împotriva lui, intenționînd să pună rege peste el pe Ellac, fiul lui cel mai mare, iar ca și

[74] Priscus, *op. cit.*, p. 136.
[75] Priscus, *op. cit.*, p. 130.

comandant militar pe încercatul general Onegesius. Împăratul Theodosius a încercat prin daruri și alte mijloace diplomatice să-i facă pe acatîri federați ai Imperiului roman, dar nu a reușit decît parțial și pentru o scurtă perioadă, deoarece armata condusă de Ellac și Onegesius i-a subjugat, lăsîndu-l în domnie doar pe Curidachus. Numele acestui rege ar sugera ipoteza că neamul acatîrilor ar putea fi identificat cu dacii liberi din zona Carpaților estici și nordici, ale căror așezări sînt atestate pe cale arheologică pînă dincolo de Nistru. De altfel Zosimos[76] îi amintește în anul 381 pe corpodaci (Καρπόδακαξ) ca aliați ai hunilor cu ocazia unei incursiuni făcută la sud de Dunăre. Numele regelui Curidachus, ar putea fi eventual o transcriere greșită a termenului Buridacus, referindu-se la tribul dacic al burilor din zona Carpaților Păduroși. La fel numele acatîrilor ar putea fi o transcriere greșită a agatîrșilor, denumirea generică arhaizantă a unor locuitori nord-dunăreni. Agatîrșii sînt amintiți de Amianus Marcellinus în contextul evenimentelor de la sfîrșitul sec. IV (circa 375) și de Ștefan din Bizanț, care la începutul sec. VI (pe la 520) îi pomenește de două ori[77]. Nu știm dacă în povestirile sale negustorul grec, care a participat personal la luptele cu acatîrii, a folosit denumirea de acatîri sau pe cea de agatîrși, dar Priscus mai amintește și numele unor rîuri: Drecon, Tigas, și Tifisos, așa cum le-a auzit el de la localnici, care au fost identificate în mod diferit de către specialiști[78]. Dacă identificarea acatîrilor cu dacii liberi nord și est carpatici va fi acceptată, atunci semnalarea de către Priscus a unui rege dac în jurul anului 447 are o importanță istorică și lingvistică deosebită, deoarece descoperirile arheologice din acea zonă, databile la sfîrșitul sec. IV și prima jumătate a sec. V, confirmă relatările lui Zosimos și Priscus, mai ales că multe dintre așezările și necropolele respective încetează de-a mai fi folosite tocmai în această perioadă.

Fără a idealiza situația populațiilor din teritoriile supuse dominației politico-militare a hunilor, inclusiv a autohtonilor din Dacia, considerăm că ea nu a fost atît de aspră cum s-a susținut, deoarece localnicii, după ce predau tributul cuvenit în produse, sau trimiteau un anumit număr de bărbați necesari armatei lui Attila, ei se bucurau de o liniște și siguranță mai mare decît cei aflați în Imperiul roman care au suferit pe lîngă o fiscalitate foarte aspră, consecințele repetatelor incursiuni de jaf efectuate de huni și aliații lor. În schimb hunii nu suportau aglomerările citadine autohtone, dar mai ales puternicile ziduri de incintă ce apărau orașele romane, de aceea au distrus în cea mai mare parte viața orășănească din provinciile sud-dunărene ce au intrat sub dominația lor, inclusiv a acelor din spațiul intracarpatic. Nu întîmplător activitatea meșteșugărească și circulația monetară încetează, sau mai precis este mult atenuată, odată cu venirea hunilor, iar vestigiile arheologice din perimetrele orașelor Apulum, Napoca, etc. se răresc, căci locuitorii se pare că au fost dispersați în așezările mai mici din vecinătate. Pen-

[76] Zosimos, *Hist.* IV, p. 34.

[77] Ammianus, Marcellinus, XXX, 2, 14; Stpehani Byzantini *Ethnic*, 5 *(Agathyrsoi, trausoi)*, cf. FHDR, II, 1970, p. 337 și 341.

[78] I. I. Russu, în *Cercetări de lingvistică*, II, 1957, p. 25 sq (cu bibliografia mai veche).

tru a arăta care a fost soarta orașelor romane cucerite de huni este suficient să amintim un exemplu dat de Priscus: ...„Am ajuns la Naissus și am găsit orașul pustiu de locuitori, deoarece fusese distrus de dușmani, și numai printre dărîmăturile sfinte (ale bisericilor) se mai întîmpla să întîlnim cîte un bolnav"[79].

Tot Priscus ne oferă unele indicii prețioase despre felul cum era organizată exploatarea autohtonilor. Astfel, delegația condusă de Maximinus, din cauza unei furtuni, a fost obligată să primească adăpost într-un modest sat autohton, în care locuitorii trăiau în colibe iar stăpîna statului era una dintre soțiile lui Bleda, un colaborator apropiat al lui Attila. Drept răsplată pentru ospitalitatea acordată, romanii oferă ca daruri: ...„trei cupe de argint, piei vopsite în roșu, piper din India, curmale, și diferite alte delicatese exotice care erau foarte prețuite de către barbari"[80]. Un alt conducător scit Berich, care tocmai fusese trimis de Attila în solie la împărat ... „avea în stăpînire mai multe sate din Sciția"[81]. Din relatarea lui Priscu rezultă deci că locuitorii unor obști sătești trăiau sub directa stăpînire a păturei conducătoare a hunilor, predîndu-le acestora tributul cuvenit, care din păcate, nu știm concret în ce consta. Foarte probabil însă că cea mai mare parte a obștilor sătești plăteau un anumit tribut global în produse cerealiere, animale, etc., prestînd totodată anumite munci obligatorii, ca transportul proviziilor în timpul campaniilor militare, transportul sării etc.

După destrămarea dominației hunilor, alte populații se așează vremelnic printre autohtoni: gepizii, slavii, avarii, cuturgurii etc., dar dintre aceștia gepizii și avarii instaurează o dominație politică și militară. Gepizii erau inițial păgîni și numai de la mijlocul secolului VI (la 568) este atestat primul episcop al gepizilor, care după înfrîngerea gepizilor de către avari se refugiază la Constantinopol ducînd cu el și tezaurul regal[82]. Creștinarea gepizilor s-a petrecut foarte probabil în perioada cînd ei stăpîneau orașul Sirmium, unde și-a mutat reședința și regele gepid. Sirmium fusese reședința unui vechi și important episcopat, unde au avut loc patru sinoade (348, 451, 357, 378), astfel că era firesc ca și sediul episcopului gepid să fi fost în acest oraș, în care ultimul rege gepid Cunimund, a bătut chiar monede, imitate după cele ale lui Ius-

---

[79] Priscus, *op. cit.*, p. 124.
[80] Priscus, *op. cit.*, 131.
[81] Priscus, *op. cit.*, p. 131 și 146.
[82] După Silvianus, *De gubern. Dei*, 67—68, 81—82, gepizii erau încă păgîni pe la mijlocul sec. V, deși Iordanes, *Getica*, XXV, relatează că încă împăratul Valens ar fi trimis la ostrogoți și gepizi predicatori care să-i convertească la arianism. Cert este că în jurul anului 536, cînd herulii sînt colonizați în Moesia ei erau deja, arieni, deoarece au reușit să convertească o mare parte dintre heruli la arianism. (Cf. Procopius, *Bell. Got.* II, 14, 33; Malalas, XVIII, 427; Theophanes, p. 268). Singurul episcop gepid amintit în izvoare, cf. Johannes Biclarensis, *Chron. Anno. VI Iust. Imp.* Migne, XI, p. 12) este Thrasaric, care impreună cu Reptila, nepotul regelui gepid Cunimund, după moartea acestuia, s-au refugiat la Constantinopol cu tezaurul regal. Pentru discuțiile și bibliografia mai veche referitoare la această problemă cf. c. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 124 sq; 132, 151 sq; idem *Religia gepizilor*, în AIINC, III, 1926, p. 357 sq.

tinian[83]. Deşi Iordanes şi Geograful din Ravenna numesc Dacia şi Gepidia[84], o dominaţie efectivă a gepizilor peste întreg teritoriul Daciei poate fi sprijinită doar pe baza descoperirilor arheologice numai în bazinul Tisei. Creştinarea gepizilor a fost consecinţă firească a convieţuirii acestora cu autohtonii romanici, după cum rezultă din materialul documentar furnizat de cercetările arheologice la aşezările şi necropolele din acea vreme. Cert este că pe parcursul secolelor VI—VII se constată o intensificare a vestigiilor creştine, ce au fost descoperite în numeroase localităţi.

Prezenţa descoperirilor paleocreştine databile în secolele VI—VII în 31 localităţi din Muntenia şi Moldova poate fi explicată şi prin intensificarea romanizării şi în aceste regiuni, datorită pe de o parte extinderii stăpînirii romane la nord de Dunăre, mai ales pe timpul lui Iustinian, dar şi prin zecile de mii de prizonieri romani aduşi de către slavi cu prilejul repetatelor incursiuni făcute în Imperiul roman tîrziu. Un rol important la constituirea şi intensificarea procesului de romanizare, dar totodată şi de răpsîndire a creştinismului şi în zonele ce se aflau înafara graniţelor fostei Dacii romane, revine fără îndoială provinciilor sud-dunărene (Moesia I—II şi Dacia I—II), dar mai ales Scitiei Minor, deoarece multe dintre vistigiile creştine de provenienţă orientală, au ajuns la nord de Dunăre mai ales prin intermediul oraşelor de pe litoralul Mării Negre.

Reexaminarea printr-o altă optică a importantelor descoperiri arheologice paleocreştine pe baza unei documentări arheologice şi istorice adecvate, a dus inevitabil la reliefarea rolului istoric determinant pe care l-au avut autohtonii, care deşi vremelnic, pe parcursul secolelor IV—VII au trăit în anumite perioade sub o dominaţie politico-militară străină, au reuşit să-şi păstreze civilizaţia şi limba, iar ca urmare a convieţuirii cu populaţiile migratoare au creat noi sinteze culturale şi spirituale. În primele 6—7 secole paleocreştinismul şi-a mai păstrat prin tradiţie rolul iniţial reformator, acela de a egaliza pe toţi credincioşii, atît din punct de vedere economic, cît şi social. După oficializarea religiei creştine, treptat autoritatea centrală, adică împăratul cu întreg aparatul administrativ şi militar, au încercat şi în bună măsură au reuşit, să o folosească, atît pentru a cîştiga prietenia populaţiilor învecinate, cît şi pentru a potoli nemulţumirile interne, izvorîte din nedreptăţile sociale şi exploatarea economico-fiscală tot mai apăsătoare a majorităţii locuitorilor imperiului romano-bizantin. Heraclius şi urmaşii lui au intensificat şi mai mult acest proces odată cu aplicarea noilor legi agrare şi fiscale, ce vor înăspri exploatarea, introducînd totodată şi obligativitatea ca limba greacă să fie folosită oficial, atît în administraţie, cît şi în biserică. Reacţia firească a unor provincii întregii în special a celor locuite de romanitatea orientală a fost desprinderea lor de Imperiul bizantin şi abia începînd cu secolul al IX-lea unele dintre ele vor fi realipite imperiului[85].

[83] H. Sevin, *op. cit.*, p. 162, fig. 67; W. Wroth, *Imperial Bizantine Coins*, Chicago, 1966, p. 73, sq., care semnalează alte imitaţii după modelele bizantine.

[84] Iordanes, *Getica*, 74, 15, 20 Cf. FHDR, II, 1970, p. 419; Ravennatis Anonymus, *Cosmographia*, IV, 14, ed. Teubner, 1940, p. 53 sq.

[85] M. Rusu, *ActaMN*, 1970, p. 189 sq.

Daco-romanii nord-dunăreni au avut o situație oarecum avantajată, căci odată cu retragerea aparatului administrativ și militar la sud de Dunăre în 275 ei nu au mai fost supuși abuzurilor fiscalității. Este adevărat că odată cu instalarea populațiilor migratoare în unele zone mai fertile, a fost introdusă o dominație politico-militară străină, dar se pare că ea nu a fost atît de apăsătoare, mai ales că autohtonii au găsit mereu mijloace și metode de a se eschiva să plătească integral tributul cerut, sau alte obligații pe care le-au impus noii stăpîni. Cert este că arheologic se constată o uniformizare a civilizației, iar procesul de romanizare a continuat nestingherit, chiar și pe teritoriile care inițial nu făcuseră parte din Dacia romană. Același fenomen se constată și în Spania, Franța, ori alte foste provincii ale Imperiului roman tîrziu. Conviețuirea romanicilor autohtoni cu alte populații migratoare au prilejuit formarea unor noi sinteze culturale uniformizate pe spații întinse, ducînd în final la apariția unor noi popoare și limbi romanice, care pe parcursul veacurilor au suferit noi transformări, ce continuă și astăzi.

Chiar dacă organizarea bisericească a daco-romanilor și a populațiilor migratoare nord-dunărene nu a avut amploarea celeia din provinciile sud-dunărene, ori a provinciilor din vest, rolul pe care l-a avut paleocreștinismul în procesul de romanizare, dar mai ales la răspîndirea limbii latine nu poate fi tăgăduit, mai ales că există dovezi concrete, care deși sînt puține la număr în stadiul actual al cercetărilor, fără îndoială că ele se vor înmulți pe măsură ce cercetările arheologice se vor intensifica. Ne referim în primul rînd la inscripțiile cu caracter paleocreștin scrise într-o latină vulgară suficient de corectă. De altfel, paleocreștinismul nu este decît un aspect, spiritual în primul rînd, din multitudinea și diversitatea fenomenelor istorice care au contribuit la formarea și închegarea unor noi popoare și limbi romanice, printre care se înscrie și poporul și limba română.

MIRCEA RUSU

Descoperiri paleocreștine (sec. III—VIII)

1) Abrud, jud. Alba, cercel de aur cu cruce (fig. 13, 1), J. Hampel, *Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn*, 1905, II, p. 215 sq; III, pl. 174/1.

2) Adamclisi *(Tropaeum Traiani)*, jud. Constanța, Baptisteriu din sec. IV, cădelniță, vase ștampilate cu cruci etc. (fig. 21, 2). Episcopie, inf. Ioana Bogdan-Cătănici, inscripții: 6 basilici, capitele, cf. I. Barnea, *Les monuments paléochrétiens de Roumanie*, Roma, 1977, p. 112 sq, 161 sq, 212 sq. R. Florescu, *Daco-romanii*, II. 1980, p. 174 sq.

3) Alba Iulia (Apulum), jud. Alba, opaițe (fig. 23, 1), gemă, cataramă cu cruce, cf. I. I. Russu, *Studii teologice*, 1958, p. 314; C. L. Băluță, *Apulum*, 1971, p. 701 sq; N. Vlassa, *Acta MN*, 1976, p. 15 sq. 218.

4) Apahida, jud. Cluj, Mormînt episcopal, mitră, inele cu inscripții, fibulă, cataramă decorate cu cruci (fig. 1—8), cf. H. Finály, *AÉ*, 1889, p. 305 sq.; E. Popescu, *Inscripțiile grecești și latine din secolele IV—XIII descoperite în România*, București, 1976, p. 394 sq.

5) Bacău, jud. Bacău, vas decorat cu cruce, I. Mitrea, *Carpica*, 1980, p. 129.

6) Band, jud. Mureș, două bule din lemn și bronz, St. Kovács, *Dolg.* Cluj, 1913, p. 299 sq. 316 sq.

7) Băile Herculane, jud. Caraș-Severin, inel de aur cu gemă, M. Moga, *In memoriam C. Daicoviciu*, 1974, p. 260.

8) Bălenii Români, jud. Dîmbovița, cruce de plumb, inf. L. Muscă.

9) Bărboasa, jud. Bacău, vas cu cruce, I. Mitrea, *Carpica*, 1980, p. 107.

10) Bărboși, jud. Galați, cruce și obiecte creștine, inf. S. Sanie.

11) Biertan, jud. Sibiu, donarium cu inscripție, cană și pateră de bronz, cf. K. Horedt, *AISC* 1941—3 p. 10 sq.; idem. *Dacia*, 1979, p. 341 sq.; E. Popescu, *op. cit.*, p. 387 sq.

12) Bologa, jud. Cluj, inel de argint cu inscripție (fig. 11, 4). N. Vlassa, *Acta MN*, 1976, p. 217; K. Horedt, *Arch. Korrbl.* 1973, p. 227 sq.

13) Botoșana, jud. Suceava, tipar de cruce (fig. 19, 2), fusaiolă cu pești, vas cu cruce, D. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iași, 1978, p. 20.

14) Botoșani, jud. Botoșani, linguriță de argint, D. Teodor, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V—XI*, Iași, 1981, p. 36.

15) Bratei, jud. Sibiu, cruce și inel cu cruce din agint inedite, Muzeul Sighișoara. Vas și cataramă cu cruce (fig. 14, 8), cf. D. Teodor, *Romanitatea*, p. 37; G. Coman, *Danubius*, V, 1971, p. 76.

16) Buciumi, jud. Sălaj, opaiț — porumbel, N. Vlassa, *Acta MN*, 1979, p. 171 sq; Al. Matei, *Acta MP*, 1979, p. 480, n. 9, care susține că opaițul ar proveni de la Porolissum.

17) București — Străulești, tipar de cruce (fig. 19, 5), M. Constantinescu, *SCIV*, 1966, p. 673 sq.

18) Budureasca, jud. Prahova, inel cu cruce, pandantiv cu cruce (fig. 20, 2, 3) și vas cu cruce, inf. V. Teodorescu; R. Florescu, *Daco-romanii*, II. 1980, p. 212, nr. 816.

19) Bumbești, jud. Dolj, opaiț cu cruce, O. Toropu, *Materiale*, 1970, p. 494; idem, *Romanitatea*, p. 73; D. Teodor, *Romanitatea*, p. 29, fig. 3, 4.

20) Celei *(Sucidava)*, jud. Olt, basilică, inscripții, cataramă cu cruce, cruci (fig. 14, 2), opaițe (fig. 23, 4), I. Barnea, *op. cit.*, p. 117—120; D. Tudor, *Olt. Rom.*, 1968, p. 470 sq; R. Florescu, *op. cit.*, p. 183, nr. 668; *Dacia*, 1981, p. 367.

21) Ceptura, jud. Prahova, cercel cu cruce (fig. 14, 4), inf. V. Teodorescu, D. Teodor, *Romanitatea*, p. 35.

22) Cireșanu, jud. Prahova, fibulă cu cruce, inf. V. Teodorescu.

23) Cîmpia Turzii, jud. Cluj, limbă de curea cu două cruci ajurate. Cf. Kș Horedt, *Contribuții*, p. 94, fig. 12.

24) Cîndești, jud. Buzău, tipar de cruce, C. Preda, *SCIV*, 1967, p. 515.

25) Cluj *(Napoca)*, jud. Cluj, inscripție necropolă creștină, cf. C. Daicoviciu, *AISC*, 1935, p. 204 sq., I. I. Russu, *op. cit.*, p. 323 sq; I. Cîmpeanu — Hica, *Acta MN*, 1977, p. 226 sq.

26) Cluj-Someșeni, jud. Cluj, enkolpion, inele cu cruci (fig. 9 și 13, 4, 9), K Horedt — D. Protase, *Acta MN*, 1970, p. 185 sq.

27) Cristești, jud. Mureș, vase ștampilate cu cruci și pești, A. Zrinyi, *Marisia*, 1977, p. 96; K. Horedt, *Siebenbürgen*, p. 219.

28) Constanța (Tomis), jud. Constanța, episcopie, 4 basilici, inscripții, necropolă, cruci (fig. 14, 1), gemă cu inscripție, opaițe, vase (fig. 22, 3, 5), I. Barnea, *op. cit.*, p. 35 sq, 123 sq, 181 sq, 229 sq; R. Florescu, *Daco-romanii*, II, 1980, p. 156 sq.

29) Copăceni, jud. Vîlcea, vestigii creștine, inf. G. Poenaru-Bordea și C. Vlădescu.

30) Corund jud. Harghita, tipar de aplică în formă de cruce (fig. 17, 3), cf. K. Horedt, *Contribuții*, p. 95, fig. 137.

31) Costești, jud. Iași, tipar cu reprezentări de sfinți, D. Teodor, *Teritoriul*, p. 20, fig. 6; I. Barnea, *op. cit.*, p. 265.

32) Coșoveni, jud. Dolj, distribuitor cu cruce, S. Nicolaescu-Plopșor—H. Zeiss, *Germania*, 1933, p. 272.

33) Cristur, jud. Harghita, tipar cu cruci (fig. 19, 3), D. Teodor, *Romanitatea*, p. 32, fig. 13, 7.

34) Cucorăni, jud. Botoșani, vas cu cruce, inf. D. Teodor.

35) Davideni, jud. Neamț, cruce (fig. 14, 3), I. Mitrea, *SCIV*, 1979, p. 152.

36) Dămăroaia — București, tipar și vas cu cruce, inf. Dolinescu — Feche, D. Teodor, *Romanitatea*, p. 32.

37) Dănești, jud. Vaslui, cataramă cu cruce ajurată, cf. G. Coman, *Danubius*, V, 1971, p. 78.

38) Dej, jud. Cluj, opaiț de bronz cu cruce (fig. 15, 4), K. Novak, *Közl.* 1944, p. 89 sq, I. I. Russu, *op. cit.*, p. 323.

39) Drobeta — Turnu Severin, jud. Mehedinți, opaiț și două blocuri cu cruce, I. Barnea, *St. Teol.*, 10, 1958, 297; O. Toropu, *Romanitatea*, p. 73 sq.

40) Dulceanca, jud. Teleorman, vas cu cruce, Dolinescu — Ferche, *Așezările din sec. III—IV*, p. 65.

41) Dumbrăveni, jud. Sibiu, tipar de aplică cu cruce (fig. 17, 6), D. Teodor, *Romanitatea*, p. 32 (fig. 13, 2).

42) Feisa, jud. Alba, cataramă, I. I. Russu, *op. cit.*, p. 318, K. Horedt, *Siebenbürgen*, p. 219.

43) Felnac, jud. Arad, tipare de aplici cruciforme (fig. 17, 1, 2, 4, 5), (J. Hampel, *op. cit.*, II, p. 395 sq. fig. 22, III, pl. 446. D. Teodor, *Romanitatea*, p. 36 fig. 10/6, 9.

44) Galați, jud. Galați, criptă creștină, sec. IV, C. Preda, *SCIV*, 1975, p. 456.

45) Garvăn *(Dinogetia)*, jud. Tulcea, basilică, inscripții, cădelniță, opaițe (fig. 23, 3), tipar de cercel cu cruce, I. Barnea, *op. cit.*, p. 93 sq. 153, 230, R. Florescu, *Daco-romanii*, II, 1980, p. 169 sq.

46) Gherla, jud. Cluj, opaiț din bronz (fig. 15/1), N. Vlassa, *Acta MN*, 1979, p. 185, Kș Horedt, *Siebenbürgen*, p. 220.

47) Gornea, jud. Caraș-Severin, opaiț paleocreștin, inf. O. Bozu.

48) Gîmbaș, jud. Alba, cercel stelat cu cruce (fig. 14, 5), K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV—XIII*, 1958, p. 97.

49) Hinog *(Axiopolis)*, jud. Constanța, 2 basilici, inscripții, amfore etc., I. Barnea, *op. cit.*, p. 101 sq, 158, 235, R. Florescu, *op. cit.*, p. 176.

50) Hinova, jud. Mehedinți, vas cu cruce, O. Toropu, *Romanitatea*, p. 212.

51) Histria *(Istros)*, jud. Constanța, Episcopie, 4 basilici, inscripții, tezaur de aur cu cruci (fig. 13, 6—8, 22, 2), cataramă cu cruce ajurată, lacrimariu de sticlă,

vase ştampilate cu cruce, tipar de cruce etc., I. Barnea, *op. cit.*, p. 135 sq, 209 sq, 227 sq, R. Florescu, *op. cit.*, p. 166.

52) Horga, jud. Vaslui, vas cu cruce (fig. 22, 1), D. Teodor, *SCIV*, 1970, p. 124.

53) Iaşi, jud. Iaşi, ampulă de plumb cu cruci (fig. 22, 4), D. Teodor, *Romanitatea*, p. 72, V. Macarie, SCIVA, 1981, p. 299 sq.

54) Igliţa (Troesmis), jud. Tulcea, 3 basilici, I. Barnea, *op. cit.*, p. 156 sq.

55) Insula Banului, jud. Mehedinţi, opaiţ cu cruci, O. Toropu, *Romanitatea*, p. 73, 94.

56) Isaccea *(Noviodunum)*, jud. Tulcea, basilică, cataramă cu peşti, I. Barnea, *op. cit.*, p. 144 sq, 231.

57) Izvoarele *(Sucidava)*, jud. Constanţa, basilică, 17 vase şi linguri de argint dintre care unele cu inscripţii creştine, 19 cruci din bronz, plumb şi argint, etc., V. Culică, *Dacia*, 1965, p. 421 sq; P. Diaconu, *BOR*, 1963, p. 549 sq; I. Barnea, *op. cit.*, p. 161 sq, 230; inf. P. Diaconu.

58) Izvoru Dulce, jud. Buzău, tipar de cruce (fig. 20, 5), inf. V. Teodorescu, R. Florescu, *Daco-romanii*, II, 1980, p. 209, nr. 760.

59) Jabăr, jud. Timiş, ştampilă cu cruce (fig. 21, 4), I. Stratan, *Noi Tracii*, VI, nr. 73, 1980, p. 10 sq.

60) Jidvei, jud. Alba, placă de centură cu două cruci, (fig. 16/1), K. Horedt, DFS, I/1, 1942, p. 37 sq, fig. 1/3.

61) Jupa *(Tibiscum)*, jud. Timiş, capac cu cruce, M. Moga, *op. cit.*, p. 263 sq.

62) Jurilovca *(Argamum)*, jud. Tulcea, 2 basilici, placă cu cruce, cataramă cu inscripţie, opaiţe etc., I. Barnea, *op. cit.*, p. 141 sq; R. Florescu, *op. cit.*, p. 167 sq., inf. B. M. Bauman, *Dacia*, 1981, p. 370; M. Coja, *Dacia*, 1982, p. 171 sq.

63) Lazu, jud. Constanţa, cruce cu inscripţie, I. Barnea, *op. cit.*, p. 89 sq.

64) Lipova, jud. Arad, opaiţ de bronz, C. Daicoviciu, *Melanges* Marouzeau, 1948, p. 121.

65) Luciu, jud. Buzău, opaiţ de bronz (fig. 15, 3), I. Barnea, *op. cit.*, p. 90 sq.

67) Mangalia (Callatis), jud. Constanţa, Episcopie, 2 basilici, capitele, inscripţii, necropolă, cataramă cu peşti, opaiţe (fig. 23, 7—8) etc., I. Barnea, *op. cit.*, p. 77, 128 sq, 229 sq; R. Florescu, *Daco-romanii*, II, 1980, p. 161 sq; C. Preda, *Callatis*, 1980, p. 7 sq.

68) Mehadia, jud. Caraş-Severin, capac de vas cu chrismon, inf. N. Gudea.

69) Mercheaşa, jud. Braşov, opaiţ, K. Horedt, AISC, 1944, p. 167; M. Macrea, *Dacia*, 1948, p. 293 sq; C. L. Băluţă, *Apulum*, 1971, p. 702; I. Barnea, *op. cit.*, p. 251 sq.

70) Micăsasa, jud. Sibiu, ştampilă cu cruci, vas cu cruce şi inscripţie, inf. I. Mitrofan.

71) Mintiul Gherlei, jud. Cluj, cataramă cu cruci, J. Hampel, *op. cit.* II, p. 54 sq. III, p. 46.

72) Moigrad *(Porolissum)*, jud. Sălaj, basilică, necropolă, vas cu inscripţie (fig. 21, 3, 4), cocoş, opaiţ de bronz, cruce, gemă, (fig. 21, 3), H. Daicoviciu, *Acta MN*, 1977, p. 201 sq. etc., N. Vlassa *Acta MN*, 1979, p. 176 sq; idem, *Marisia*, 1980, p. 65 sq; K. Horedt, *Siebenbürgen*, p. 218 sq; Al. Matei, *Acta MP*, 1979, p. 478 sq; N. Gudea, *Dacia*, 1980, p. 255 sq.

73) Niculiţel, jud. Tulcea, basilică, criptă, inscripţii, I. Barnea, *op. cit.*, p. 91 sq, 146 sq; R. Florescu, *op. cit.*, p. 168.

74) Noșlac, jud. Alba, vas cu chrismon, fibulă, cataramă, limbă de curea decorate cu cruci (fig. 16/2—4, 6); M. Rusu, *Dacia*, 1962, p. 272 sq; Iș Barnea, *op. cit.*, p. 249; K. Horedt, *Siebenbürgen*, p. 220.

75) Olteni, jud. Teleorman, tipar de cruce (fig. 19, 4), C. Preda, *SCIV*, 1967, p. 513 sq; M. Comșa, *ZfA*, 1973, p. 217.

76) Oltina (Altinum), jud. Constanța, amforă cu inscripție, M. Irimia, *Pontica*, 1968, p. 394.

77) Oradea, jud. Bihor, fibule decorate cu cruce (fig. 14, 7, 9) J. Hampel, *op. cit.*, I, p. 321, fig. 803, p. 490 fig. 1503 și II p. 695.

78) Orlea, jud. Olt, gemă și cataramă cu cruci, D. Tudor, *SCN*, 1960, p. 378 sq; D. Teodor, *Romanitatea*, p. 34 sq.

79) Orșova *(Dierna)*, jud. Mehedinți, două plăci de aur gnostice cu inscripții, gemă cu inscripție, N. Vlassa, *Acta MN*, 1978, p. 209; inf. S. Sanie.

80) Palatca, jud. Cluj. ștampilă, pandantiv cu cruce (fig. 16, 5 și 21, 5), I. Cîmpeanu-Hica, *Dacia*, 1976, p. 23 sq.

81) Pantelimon *(Ulmetum)*, jud. Constanța, inscripții, opaițe (fig. 23, 2) etc., I. Barnea, *op. cit.*, p. 105 sq, 245 sq.

82) Pecica, jud. Arad, cataramă cu cruce, D. Csalány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken*, 1961, p. 144, pl. 213, 13.

83) Periam jud. Timiș, vas din bronz decorat cu cruce inf. F. Medeleț și D. Țeicu.

84) Piatra Frecăței *(Beroe)*, jud. Tulcea, bazilică, catarame, cruci, suport de vas cu inscripție, etc., A. Petre, *Materiale*, 1962, p. 580; I. Barnea, *op. cit.*, p. 232; inf. V. M. Bauman.

85) Poian, jud. Covasna, vase cu inscripții, Z. Székely, *Dacia*, 1971, p. 353, E. Popescu, *op. cit.*, p. 386 sq.

86) Ploești — Bersasca, jud. Prahova, opaiț cu cruce (fig. 20/4), inf. V. Teodorescu; R. Florescu, *Daco-romanii*, II, 1980, p. 209, nr. 762.

87) Prisaca, jud. Olt, cercel stelat cu cruce (fig. 14, 6), D. Teodor, *Romanitatea*, p. 35 fig. 9/10.

88) Racovița, jud. Vîlcea, placă de calcar cu cruce și inscripție; inf. G. Poenaru-Bordea.

89) Răcari, jud. Dolj, candelabru de bronz cu peștișori, M. Macrea, *Dacia*, 1948, p. 21.

90) Reșca *(Romula)*, jud. Olt, inscripție, gemă, gemă cu mînă votivă, E. Popescu, *op. cit.*, p. 350; G. Popilian, SCN, 1971, p. 211 sq; N. Vlassa, *Acta Mn*, 1981, p. 111 sq.

91) Românași, jud. Sălaj, gemă, I. I. Russu, *op. cit.*, p. 324 sq.

92) Rotbav, jud. Brașov, vas cu cruce, I. Mitrea, *Carpica*, 1980, p. 107.

93) Sarmizegetusa, jud. Hunedoara, gemă, vas cu chrismon (fig. 21/1), opaiț și fibulă cu cruce, I. I. Russu, *op. cit.*, p. 233, C. L. Băluță, *Apulum*, 1967, p. 619 sq; H. Daicoviciu. *Rev. Roum. d'Hist.* 1981, p. 619 sq.

94) Sighișoara, jud. Mureș, cruce de bronz, inf. G. Baltag.

95) Sînnicolau Mare, jud. Timiș, inel din aur decorat cu cruce (fig. 13, 2), bazine și vase de aur cu inscripții și cruci, J Hampel, *op. cit. V*, p. 50 sq. E. Popescu, *op. cit.*, p. 372 sq; I. Barnea, *Arta creștină în România*, II, 1981, p. 38 sq.

96) Slava Rusă *(Ibida)*, jud. Tulcea, basilică, capitele, I, Barnea, *op. cit.*, p. 178 sq, 216 sq.

97) Sălașuri, jud. Mureș, vas cu cruce, Z. Székely, *Marisia*, 1975, p. 74.

98) Slăveni, jud. Olt, basilică, inscripție, D. Tudor, SCIVA, 1979, p. 453 sq.

99) Suceava-Sipot, jud. Suceava, vas cu cruce, D. Teodor, SCIV 1970, p. 124 și MMS, 1974, p. 561 sq.

100) Șpălnaca, jud. Alba, cap de boston episcopal (?) din argint împodobit cu cruci, inedit, inf. D. Protase și M. Blăjan.

101) Șimleu Silvaniei, jud. Sălaj, fibule decorate cu cruce cupe episcopale (fig. 12, 1—4), J. Hampel, *Alterthümer*, 1905, II, p. 15 sq, III, p. 14—31.

102) Tîrgu Secuiesc, jud. Covasna, amforă cu inscripție, E. Popescu, *op. cit.*, p. 385; Z. Székely, *SCIVA*, 1975, p. 348 sq.

103) Traian, jud. Bacău, tipar de cruce (fig. 19, 6), D. Teodor, *Romanitatea*, p. 32 fig. 13, 5; Idem, *Carpica*, 1969, p. 272; I. Barnea, *op. cit.*, p. 255.

104) Transilvania, gemă, cataramă cu cruce, I. I. Russu, *op. cit.*, p. 325 (pentru opaițe cf. Turda).

105) Tulcea (Aegyssus), jud. Tulcea, opaiț cu cruci și ceramică ștampilată cu cruci, inf. V. M. Bauman.

106) Turda *(Potaissa)*, jud. Cluj, gemă, opaițe. inel de aur cu inscripție (fig. 11/1 și 23/5, 6), I. I. Russu, *op. cit.*, p. 319; N. Vlassa, *Acta MN*, 1976, p. 217 sq; K. Horedt, *Siebenbürgen*, p. 219.

107) Tuzla *(Stratonis)*, jud. Constanța, trei capitele ornamentale cu cruci; I. Barnea, *op. cit.*, p. 208 sq.

108) Valea Voievozilor, jud. Dîmbovița, cruce de plumb, inf. L. Muscă.

109) Vețel, *(Micia)*, jud. Hunedoara, 3 geme, fibulă de argint cu inscripție, I. I. Russu, *op. cit.*, p. 316 sq; K. Horedt, *Siebenbürgen*, p. 218.

110) Unirea-Vereșmort, jud. Alba, cataramă cu cruci M. Roska, *Germania*, 1934, p. 124 sq, fig. 4 A 2—3 și G 3.

111) Ursoaia-Murgeni, jud. Vaslui, vas cu cruci, G. Coman, *Murgeni*, 1973, p. 54; *Danubius*, 1971, p. 76, fig. 4.

112) Zlatna *(Ampelum)*, jud. Alba, ceașcă de cristal, K. Horedt, *Dacia*, 1979, p. 345 sq, fig. 5; monument funerar cu cruce, I. Barnea, *op. cit.*, p. 218.

113) Zaporojeni *(Halmyris)*, jud. Tulcea, martiri paleocreștini, I. Barnea, *op. cit.*, p. 11.

114) Capidava, jud. Constanța, Episcopie? 1 bazilică, R. Florescu, *Daco-romanii*, II, 1980, p. 179 sq, nr. 661.

115) Gilău, jud. Cluj. Monument funerar roman cu simboluri paleocreștine: pîine, pește. A. Bodor, în *Omagiu C. Daicoviciu*, Cluj, 1960, p. 41 sq.

116) Mizil, jud. Prahova, Inel cu cruce pe chaton, sec. VI—VII. R. Florescu, *Daco-romanii*, II, 1980, p. 212, nr. 816.

117) Tîrgșoru Vechi, jud. Prahova. Pandantiv oval împodobit cu cruce, R. Florescu, *Daco-romanii*, II, 1980, p. 212 (fig. 20, 1).

LE PALÉOCHRISTIANISME NORD-DANUBIEN ET L'ÉTHNOGENÈSE DES ROUMAINS

(Résumé)

Tout en examinant de nouveau le riche inventaire (1024 gr. or) du tombeau I découvert à Apahida en 1889 et attribué soit à un prince gothique, soit à un roi gépide, l'auteur — après analysé tant le rôle fonctionnel des pièces qui composent l'inventaire funéraire, que les donnés concernant les circonstances de la

découverte — a abouti à la conclusion qu'il a appartenu plutôt à un évêque du Ve siècle, car les pièces en or et en argent faisaient partie, pour la majorité, des attributs qui entraient dans le patrimoine liturgique d'un évêque. Ces attributs sont les suivants: la mitre (*tiara* ou *kamelaukion*, v. fig. 5 et 7), le bâton (*baculum* ou *combutto*), l'anneau (*annulus*, v. fig. 4, 1—3), l'omophore (*palium* ou *omophorion*), la ceinture (*cingulum* ou *zone*, v. fig. 4, 4), les sandales (*campagus* ou *sandalia*, v. fig. 4, 5 et fig. 5, 3), les gants (*chirotecae*), le trône ou siège épiscopal (*cathedra* ou *tronos*, dont on trouve à Apahida des restes en bois découverts à une profondeur qui varie entre 0,50 m. et 1,80 m.), les cruches en argent (*hama* ou *ama*, v. fig. 6), les coupes (*calices*, v. fig. 12, 1—3), le pectoral à croix (*enkolpion*, v. fig. 9). Deux des bagues d'Apahida portent une inscription renfermant les noms des anciens propriétaires (Marcus et Omharus), précédés chacun par une croix et de la sorte similaires à d'auters anneaux épiscopaux (v. fig. 11). En partant de certaines analogies, tout spécialement l'anneau épiscopal de Cluj-Someşeni (v. fig. 10), l'auteur a tenté la reconstitution de la mitre épiscopale d'Apahida (fig 7). Les caractéristiques de l'inventaire funéraire et surtout l'anomalie du rite funéraire (la fixation du mort sur le trône, usage conservé de nos jours aussi, à l'enterrement de certains évêques orthodoxes), viennent à l'appui de l'hypothèse que ce tombeau ait appartenu à un évêque.

Pour soutenir cette hypothèse avec d'autres découvertes, l'auteur, outre les analogies présentées, a dressé aussi une liste et une carte (fig. 1) comprenant des découvertes paléochrétiennes, publiées ou inédites, et provenant de 117 localités. De la liste annexée et de la bibliographie de base citée il resulte que sur le territoire de l'ancienne Dacie romaine les vestiges paléochrétiens pouvant être datés entre les IIIe—Ve siècles se trouvent dans 43 localités, tandis que ceux des VIe—VIIIe siècles dans 29 autres localités. On a trouvé les vestiges les plus nombreux sur le territoire des villes (Porolissum, Napoca, Potaissa, etc.) ou même des camps fortifiés romains (Bologa, Bumbeşti, etc.). Sur le territoire de Scythia Minor aussi la plupart des vestiges paléochrétiens (15 localités des IIIe—Ve siècles et 20 localités des VIe—VIIIe siècles) proviennent avant tout des villes et des camps fortifiés romains. En revanche, sur le territoire de la Moldavie et de la Valachie les découvertes paléochrétiennes des IIIe—Ve siècles sont peu nombreuses, mais pour les VIe—VIIe siècles elles montent à 31 localités. Les 36 églises ou basiliques découvertes à la suite des recherches archéologiques, ainsi que les inscriptions à caractère chrétien trouvées dans 25 localités sont présentes toujours sur le territoire des anciennes provinces romaines, tout en soulignant le rôle important du paléochristianisme dans le processus complexe de romanisation jusqu'à la fin du VIIIe siècle, tant en Dacie et en Scythie, que dans les zones voisines (Crişana, Moldavie, Valachie).

En ce qui concerne les catégories d'objets ornés du signe de la croix, l'auteur les divise en deux groupes: a) pièces qui appartenaient au patrimoine liturgique des églises ou des évêques et des prêtres et b) diverses pièces de parure ou d'usage quotidien. Le nombre relativement élevé des moules pour les croix, ainsi que differentes parures en métal ornées de croix, trouvées en 14 localités, montrent que la demande en était grande et que les artisans locaux, sédentaires ou ambulants, ont imité les exemplaires importés de diverses zones, mais surtout de l'Orient. La découverte dans 12 localités de quelques trésors ou pièces solitaires en or et en argent suggère qu'une partie de la couche dominante aussi eût adopté le christianisme, fait attesté d'ailleurs par les sources écrites. Le nombre augmenté des vestiges paléochrétiens présents sur le territoire des anciennes villes et camps fortifiés romains de Dacie et de Scythia Minor, suggère inévitablement la possibilité que leurs possesseurs aient été principalement les Daco-Romains, ou les Grecs des ports maritimes. On ne saurait attribuer aux populations migratrices que certaines découvertes (Şimleul Silvaniei, Palatca etc.). Le fait est confirmé aussi par les autres découvertes archéologiques, car c'est aux autochtones que l'on saurait attribuer de préférence la plupart des établissements et des nécropoles des 370 localités aux découvertes datant des IVe—Ve siècles et des 413 localités aux découvertes appartenant aux VIe—VIIe siècles. Malgré tout cela les sources écrites précisent que les Goths, par ex., ont eu une organisation ecclésiastique concrète, tout en mentionnant nominalement les évêques Théophile, Ulfila, Goddas, Unila, le diacre Moduharus, les prêtres Sansalas, Batuses, Vercas etc. ou bien

le martyr Sava le Goth, noyé dans la rivière de Buzău (Museu). Ce qui est plus difficile à préciser c'est la profondeur de la pénétration de la secte des audiens „... en Scythie ..., à l'intérieur du pays des Goths". Ce qui est sûr c'est que tant Audios, que les évêques Uranius et Silvanus, ainsi que d'autres évêques non nommés, disposaient aussi d'une organisation ecclésiatique solide, d'autant plus qu'en dehors des églises ils avaient de même fondé les premiers monastères nord-danubiens. Il est fort probable que Silvanus et Uranius aient prêché en latin, en s'adressant tout spécialement aux Daco-Romains, car s'ils avaient prêché en gothique les sources écrites auraient précisé ce fait, tel qu'elles l'ont fait ayant parlé des évêques Ulfila et Selena. D'ailleurs Ulfila lui aussi a prêché en latin, tandis que le disciple d'Auxentius, Daco-Ronain du nord du Danube, est devenu évêque à Durostorum en 390. Il a écrit et parlé un latin assez correct, tout en offrant un bon exemple de latin vulgaire parlé sur les deux rives du Danube. Il semble qu'au début Ulfila et ses fidèles ne fussent pas ariens.

Une autre secte bien organisée du point de vue ecclésiastique était celle des novatiens, car Socrate le Scolastique mentionne en l'an 438 „... Marcus, l'évêque des novatiens de Scythie", qui éventuellement ait été le possesseur de l'anneau épiscopal d'Apahida, qui porte le monogramme MARC(US).

L'évêque Omharus n'est pas attesté dans les sources écrites, mais on sait que le patriarche Jean Hrisostomos en 404 désirait ordonner évêque le diacre Moduharus; on connaît aussi sa politique missionnaire parmi les „barbares", ainsi que ses nombreux efforts pour convertir les Goths ariens de Constantinople à l'église officielle. De même en l'an 399 il demanda à l'évêque Leontios d'Ancyre de lui envoyer „... des gens zélés dans le travail apostolique ..." pour la conversion des Huns. L'évêque Théotimos de Tomis (Constanța) a déployé lui aussi une vive activité missionnaire au nord du Danube pour convertir les Huns. Ces derniers ont eu d'ailleurs une attitude conciliante à l'égard des chrétiens; l'évêque de Margum (Dubroviţa), par ex,. lorsqu'il se fut réfugié chez les Huns, ceux-ci lui garantirent par serment qu'il garderait tous ses privilèges. Après la conquête d'un vaste territoire sud-danubien s'étendant dans le sud jusqu'à Naissus (Niș), les évêques des villes respectives (v. fig. 1) jouaient un rôle diplomatique particulièrement important en tant que médiateurs pour apaiser les éventuels conflits, d'autant plus que, par diverses voies, ils étaient en permanente relation avec Constantinople. La coopération entre les chefs de la couche militaire dominante et les organismes directeurs de l'église nord-danubienne était tout fait naturele, vu leurs intérêts communs, même si l'évêque ne faisait que défendre son immunité personnelle et quelques libertés pour les chrétiens qu'il dirigeait. A la cour d'Attila, à côté des chefs des Huns, des Goths, des Gépides, des Scyres, des Alans, se trouvaient aussi des Romains (Oreste, Constantius, Rusticus, etc.) ayant des fonctions importantes. Priscus précise que: „... les Scythes sont mêlés et en dehors de leur langue barbare ils cherchent à parler soit la langue des Huns, soit celle des Goths ou des Ausones (Romains), lorsque certains d'eux ont affaire aux Romains". Au cours des presque huit décennies de la domination des Huns sur ces territoires, il était tout naturel pour les jeunes générations d'apprendre les trois langues plus répandues, surtout le latin, pour s'entendre entre eux dans la vie quotidienne.

L'existence d'un important centre politique, économique et ecclésiastique à Apahida est souligné aussi, à part le riche inventaire de l'évêque (la mitre seule pèse plus de 500 gr. or), par la découverte de deux tombeaux princiers (II et III); l'inventaire du tombeau II pesait à peu près 3 kilos or. Ce sont l'exploitation et la mise en valeur du sel de Cojocna et des massifs de sel voisins (Someşeni, Corpadea etc.), où le sel se trouve à une profondeur de 2—3 m., qui expliquent la fixation de ce centre à Apahida, tout en justifiant le fait qu'il ne se trouvait pas dans l'enceinte fortifiée de Cluj-Napoca (v. fig. 3). La richesse insolite des tombeaux de Apahida correspond totalement aux affirmations de Priscus *(Exc. Leg.* p. 144) concernant le luxe de la cour d'Attila et surtout celui de la cour de l'empereur Théodosius. Nous considérons que le trésor de Cluj-Napoca ait appartenu lui aussi plutôt à l'église épiscopale qu'à une princesse gépide, qui ne pouvait pas porter les anneaux épiscopaux, l'engolpion, etc.

Quant au nombre accru des découvertes paléchrétiennes datables aux VIe—VIIIe siècles tant en Dacie et en Scythia Minor, qu'en Valachie et en Moldavie, nous l'expliquons d'un côté par l'accroissement du nombre des chrétiens

tant autochtones que migrateurs et leur organisation ecclésiastique toujours plus solide, et de l'autre côté par l'expansion de l'Empire romain au nord du Danube à l'époque de Justinien, ou bien par le grand nombre de prisonniers transportés au nord du Danube, fait confirmé par les découvertes archéologiques aussi, car la plupart des nécropoles des VIe—VIIe siècles, par leur inventaire et l'orientation ouest-est des tombeaux, ont appartenu aux chrétiens, sans tenir compte de leur appartenance ethnique (Romains, Gépides, etc.). Font exception quelques groupes des nécropoles d'inhumation avares, ou des nécropoles d'incinération slaves qui utilisaient encore les rites d'enterrement païens. C'est le même phénomène que l'on constate aussi en Espagne, en France ou dans d'autres anciennes provinces du bas Empire romain. La vie en commun des Romains avec des populations migratrices a occasionné la formation de certaines synthèses cultureles uniformisées sur de vastes territoires, tout en conduisant finalement à l'apparition de nouveaux peuples romans et des langues romanes, qui à travers les siècles ont subi des transformations qui continuent de nos jours aussi.

Même si l'organisation ecclésiastique des Daco-Romains et des populations migratrices nord-danubiennes n'a pas eu l'ampleur de celle des provinces sud-danubiennes ou de l'Ouest, le paléochristianisme a joué un rôle important dans le processus de romanisation et surtout de diffusion de la langue latine, même dans les zones au-delà des anciennes provinces romaines. Mais le paléochristianisme n'est avant tout qu'un aspect spirituel parmi la multitude et la diversité des phénomènes historiques qui ont contribué à la formation des peuples et des langues romanes, y compris le peuple roumain et sa langue.

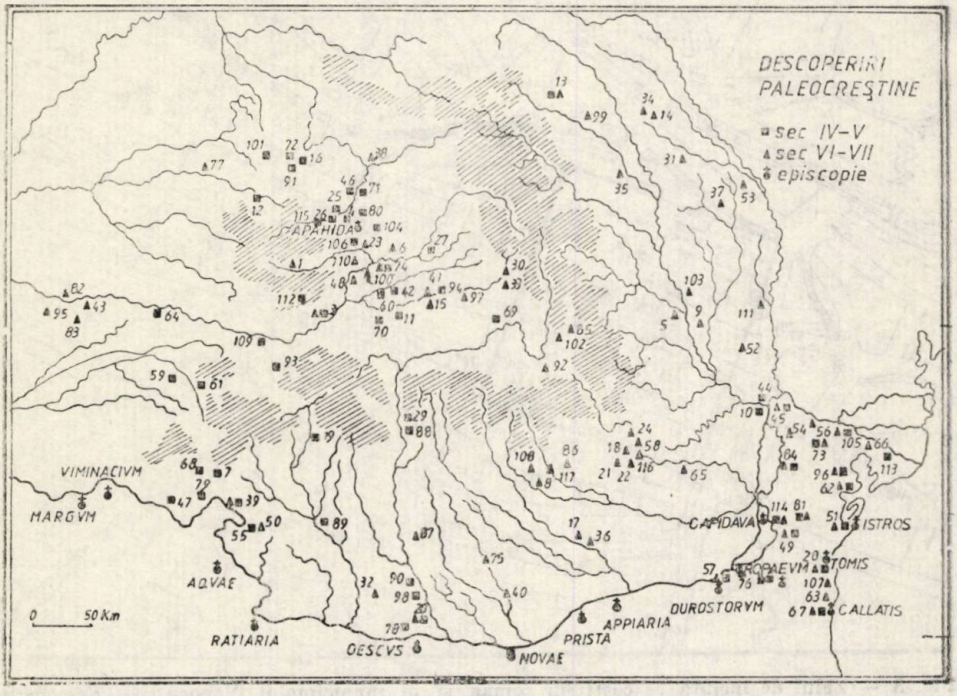

Fig. 1 — Harta descoperirilor paleocreştine şi a episcopatelor din sec. IV—VII.

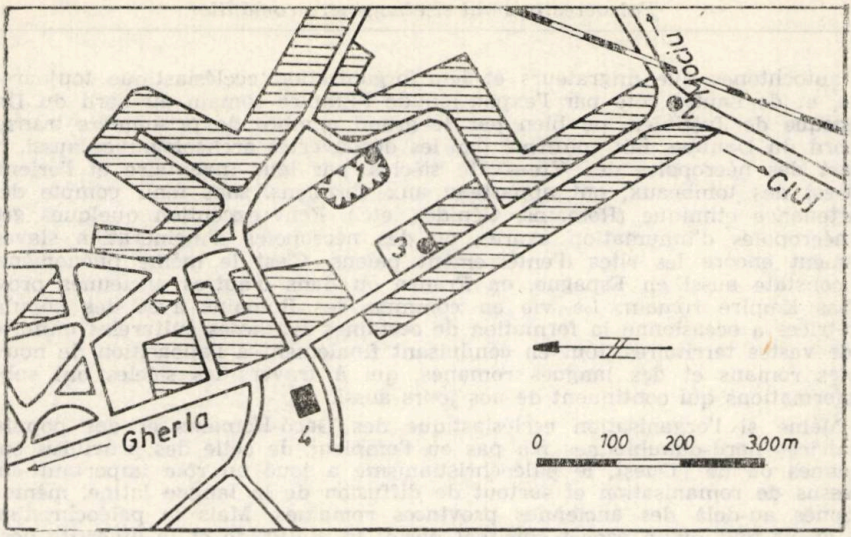

Fig. 2 — Apahida, 1. Mormîntul I, 2. Mormîntul II, 3. Mormîntul III, 4. ruinele unei biserici sau mănăstiri.

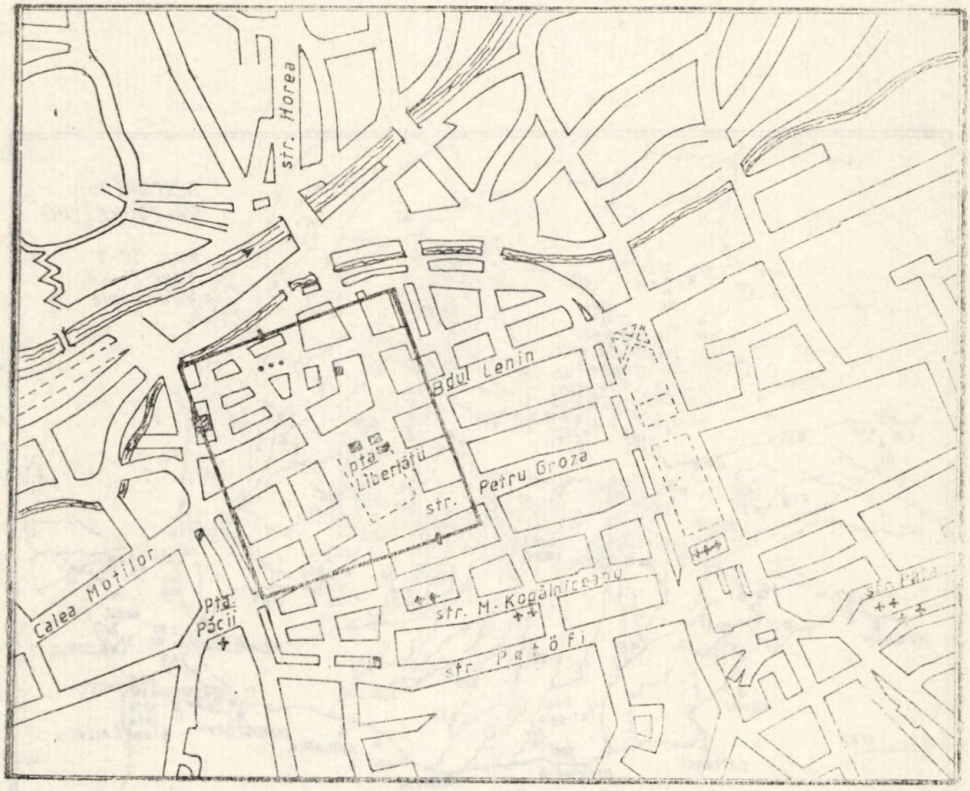

Fig. 3 — Zidul de incintă al castrului roman și al municipiului Napoca; +, descoperiri romane și paleocreștine.

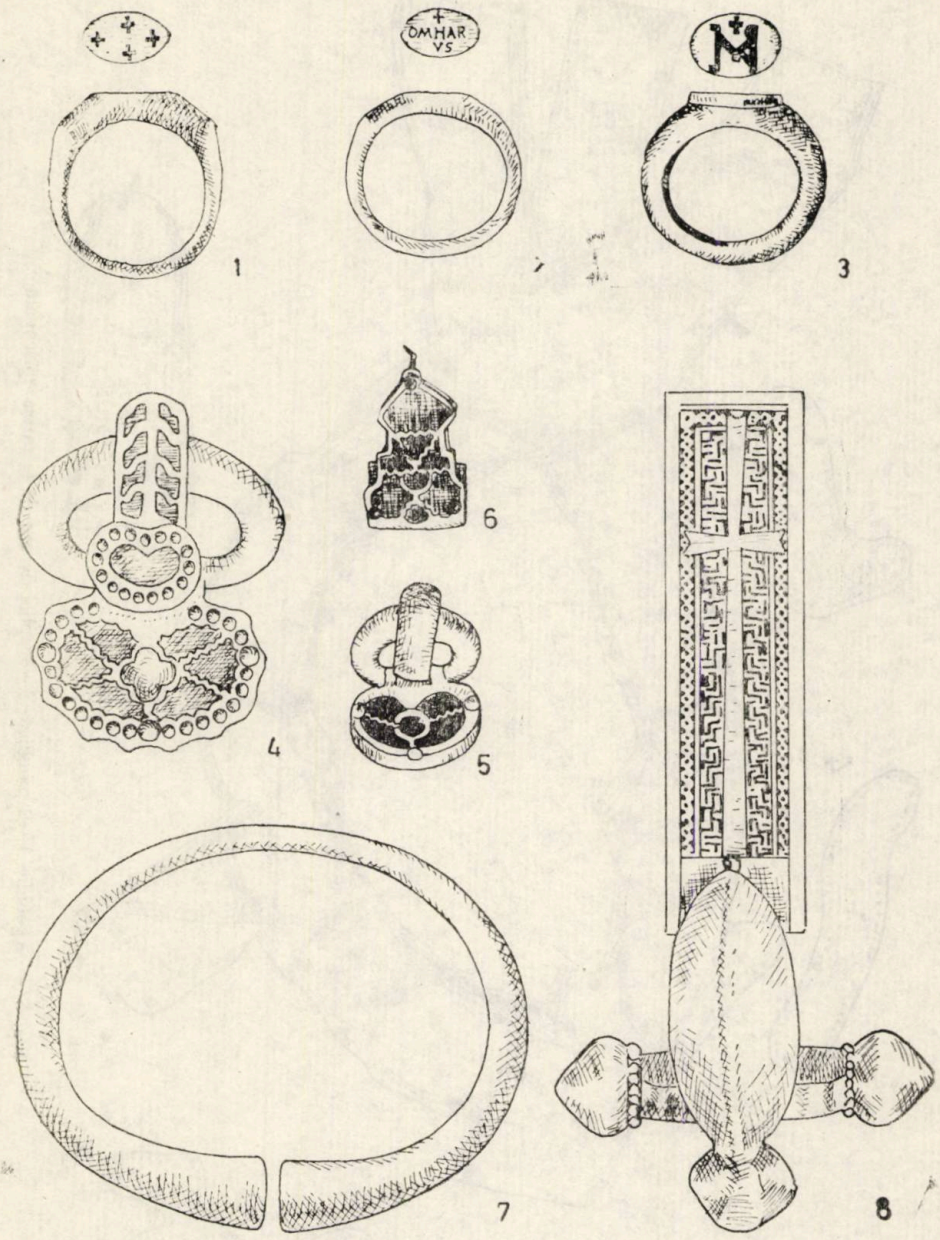

Fig. 4 — Apahida, 1—8, podoabe de aur din inventarul mormîntului I.

Fig. 5 — Apahida, 1—2 panglică, 3—5 aplici de aur de la mitra episcopală.

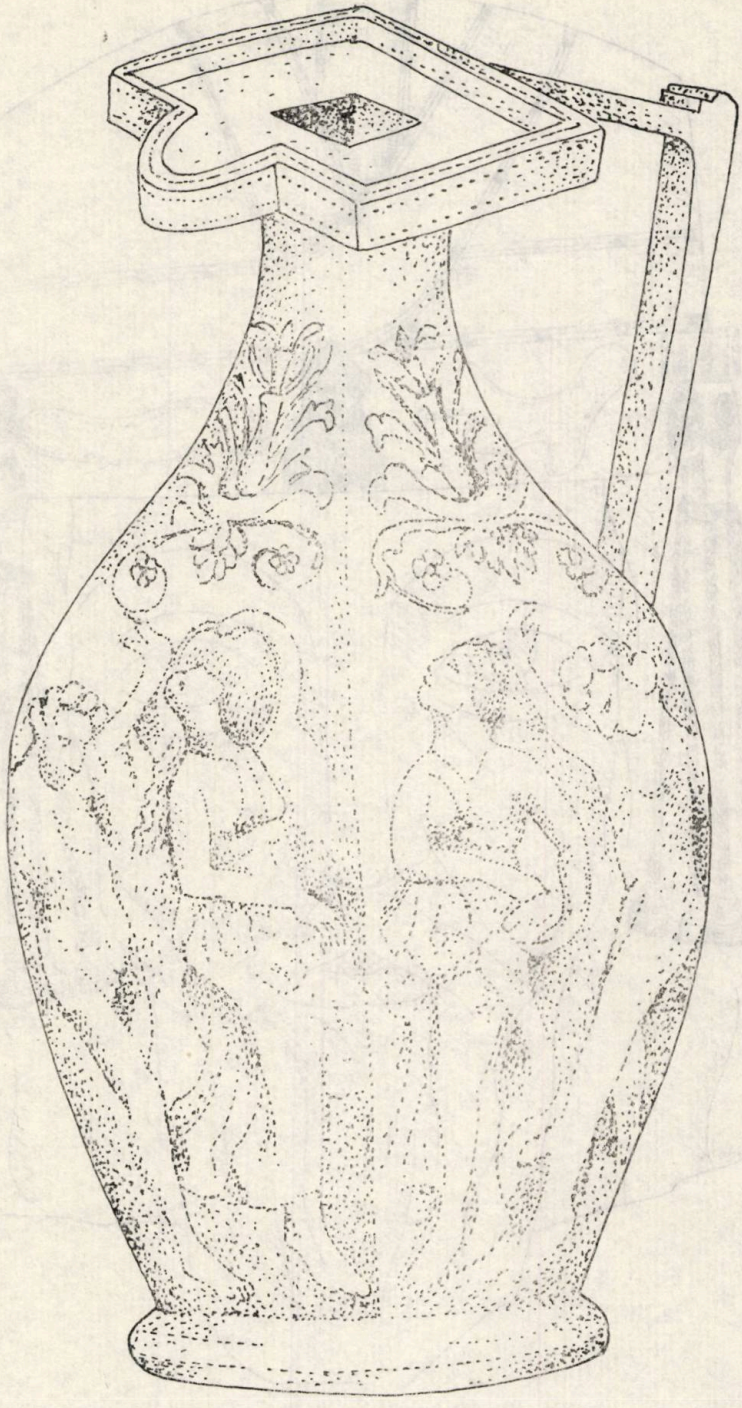

Fig. 6 — Apahida, cană de argint.

Fig. 7 — Apahida, încercare de reconstituire a mitrei episcopale.

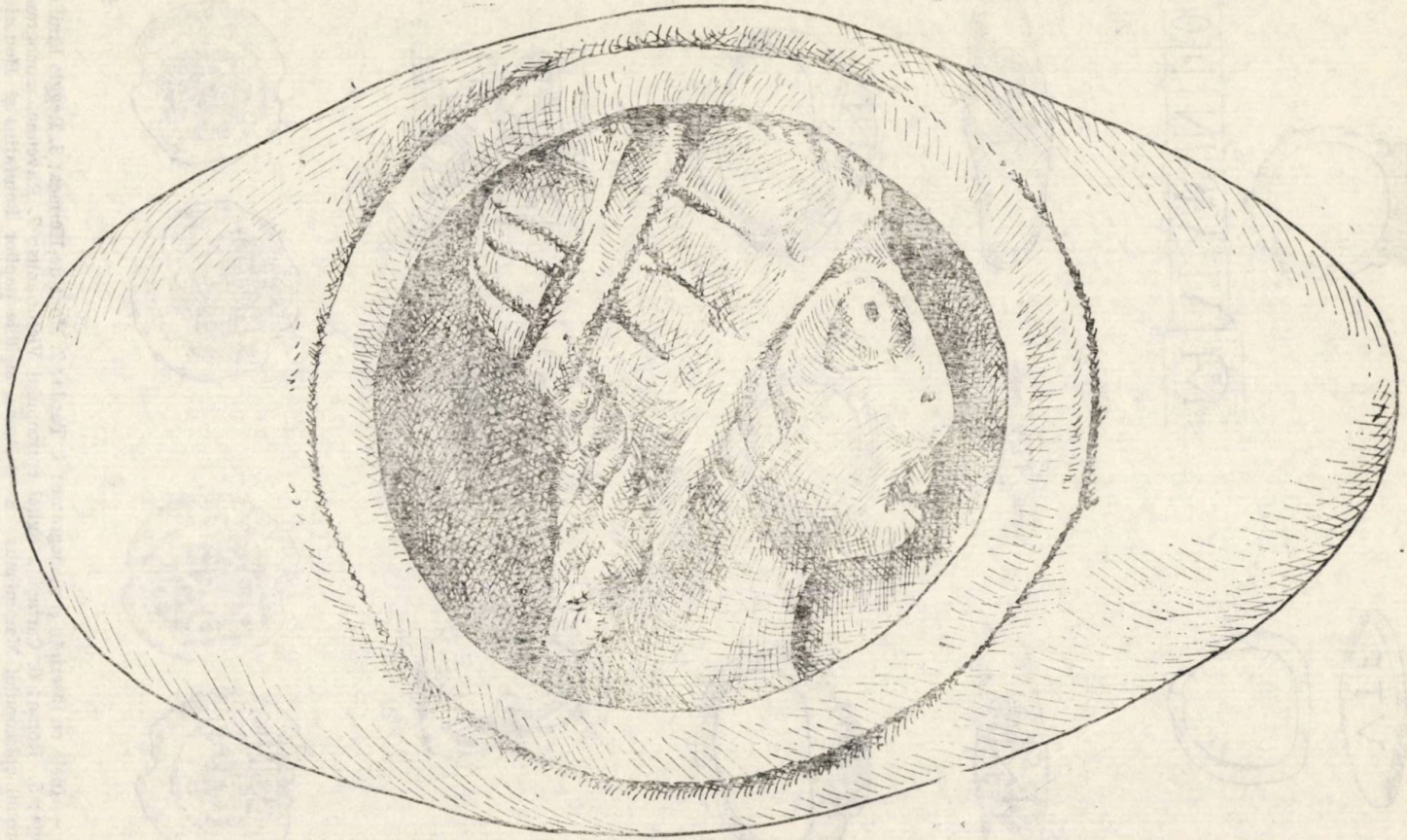

Fig. 10 — Inelul episcopal de la Cluj—Someşeni, cu reprezentarea unui episcop cu mitră.

Fig. 11 — Inele cu inscripţii şi monograme: 1. Turda; 2. Mont-de-Hermes; 3. Reggio Emilia; 4. Bologa; 5. Roma; 6. Cartagina sigilul episcopului Victorianus; 7. Ravenna, monograma de pe tronul episcopului Maximianus; 8—9 Roma, sigiliile papilor Bonifatius şi Honorius.

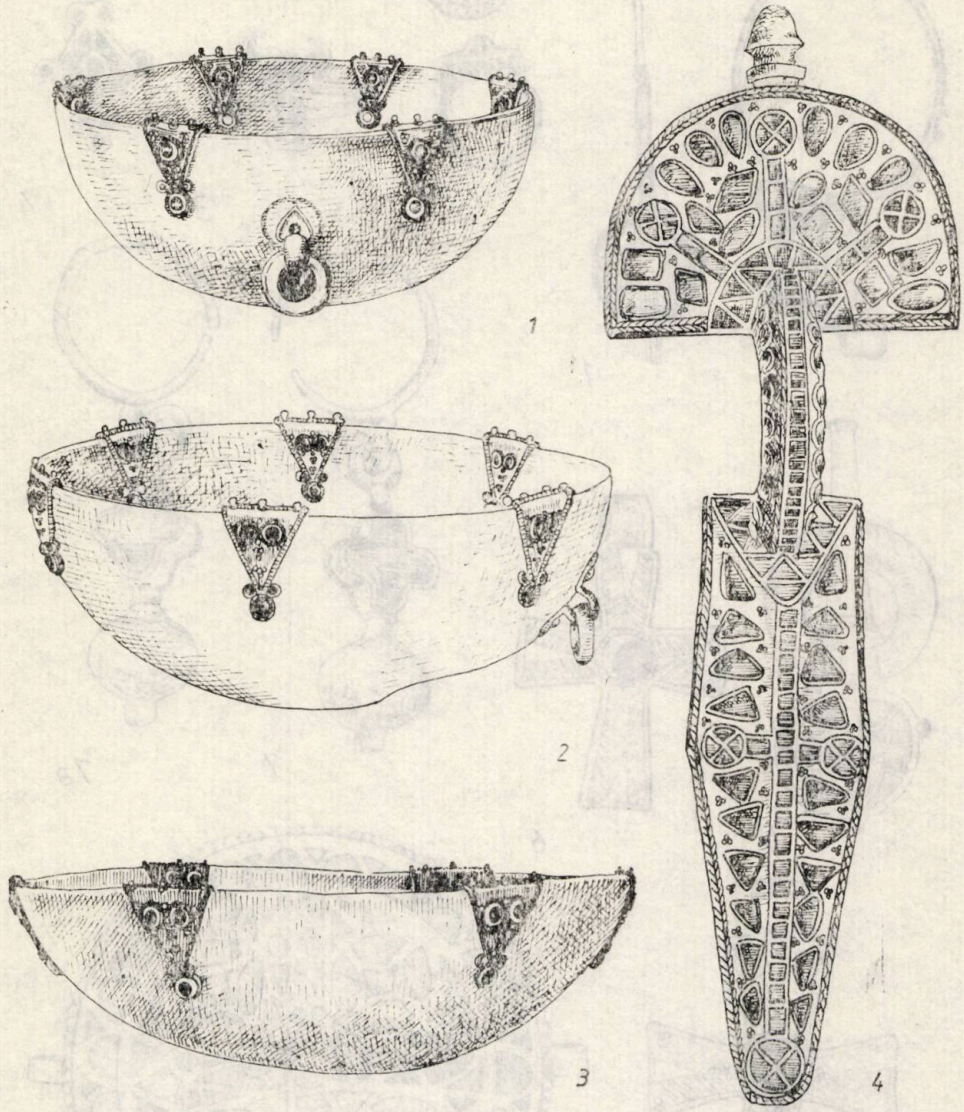

Fig. 12 — Cupe episcopale (1—3) şi fibulă decorată cu cruci (4) din tezaurul de aur de la Şimleul Silvaniei.

Fig. 13 — Podoabe paleocreştine din aur: 1. Abrud; 2. Sinicolaul Mare; 3. Braşov (?); 4, 9 Cluj—Someşeni; 5. Transilvania; 6, 7, 7 a, 8. Histria.

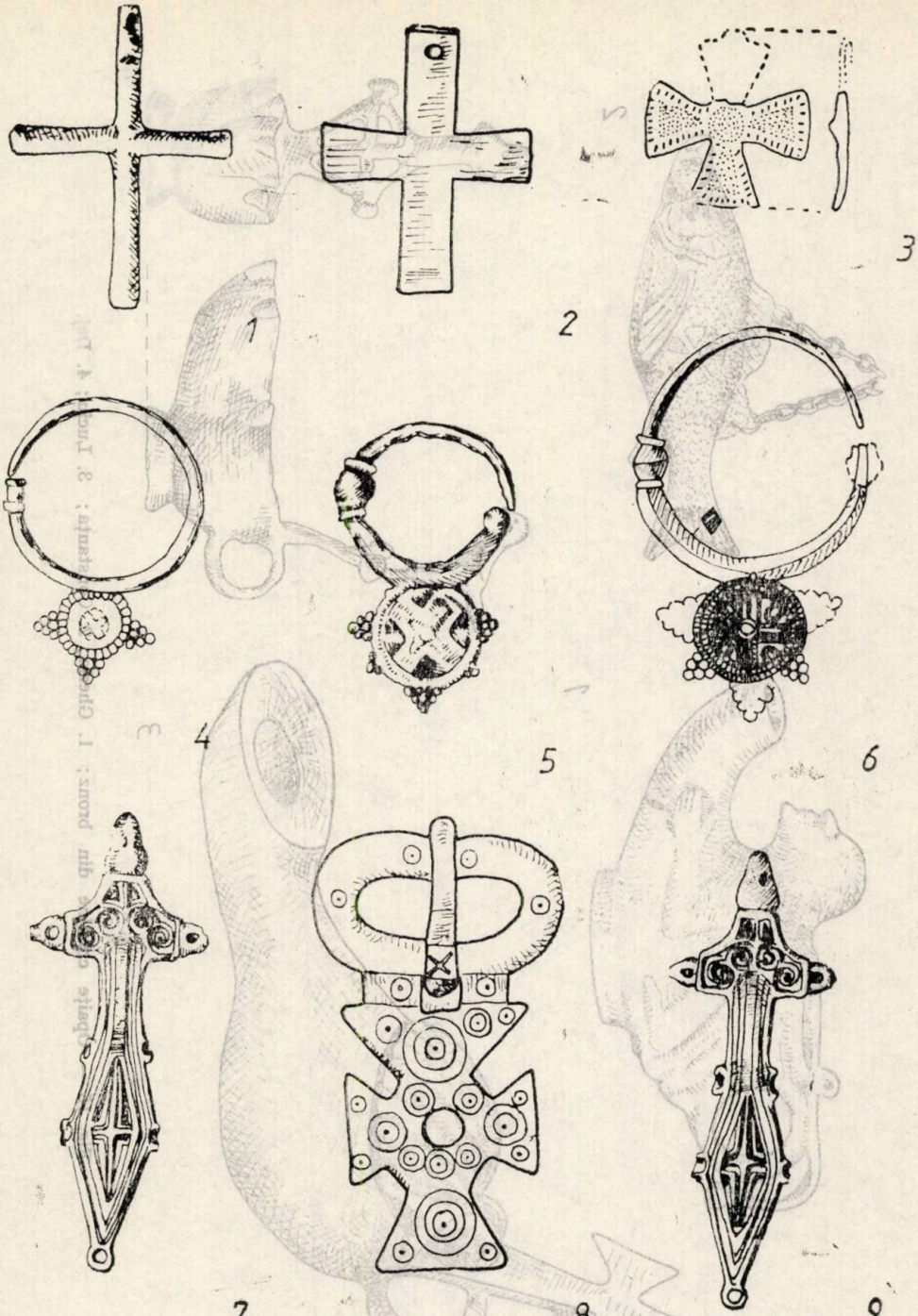

Fig. 14 — Podoabe din aur. bronz și plumb: 1. Constanța; 2. Celei; 3. Davideni; 4. Ceptura; 5. Gimbaș; Priseaca; 7, 9. Oradea 8. Bratei.

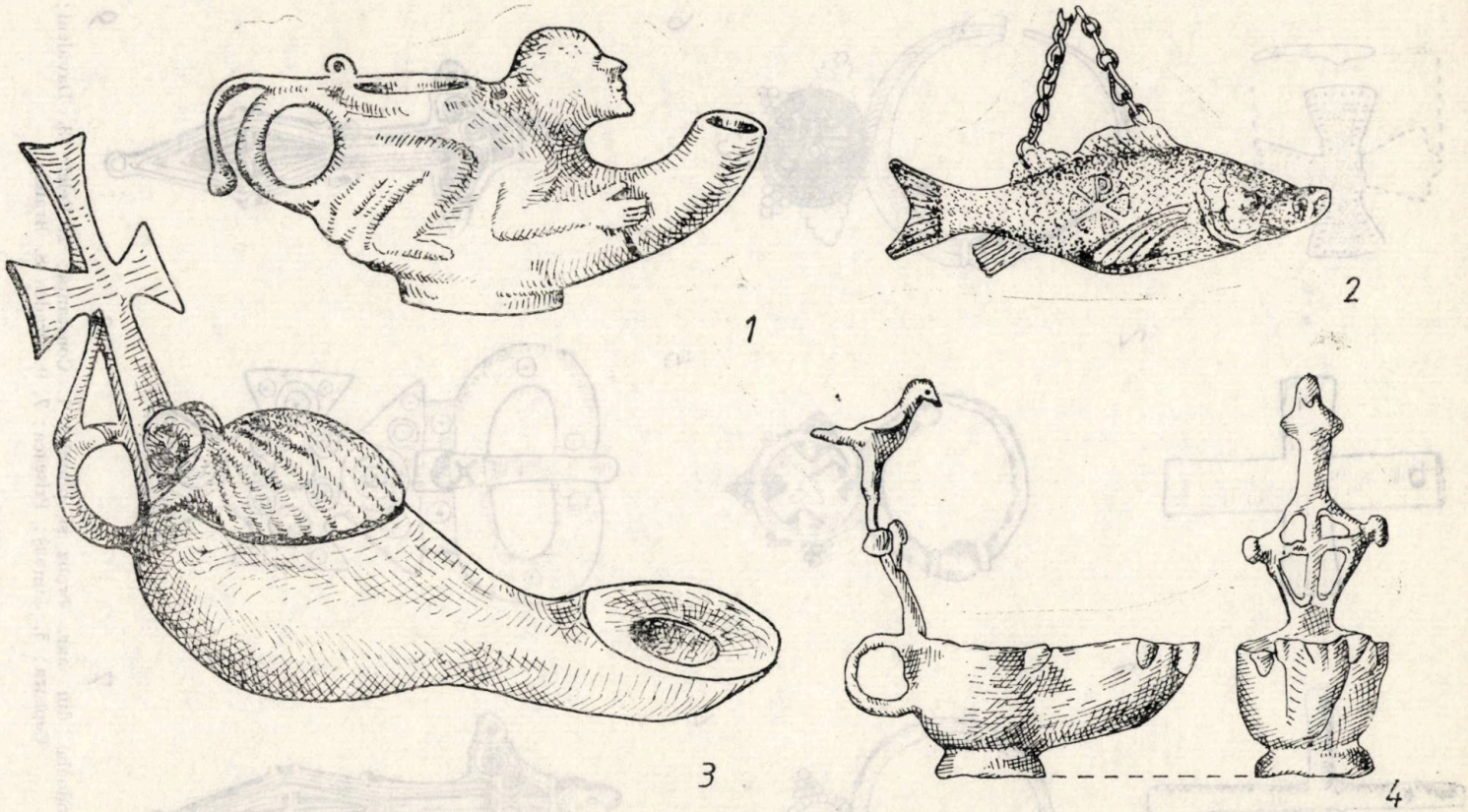

Fig. 15 — Opaițe creștine din bronz; 1. Gherla; 2. Constanța; 3. Luciu; 4. Dej.

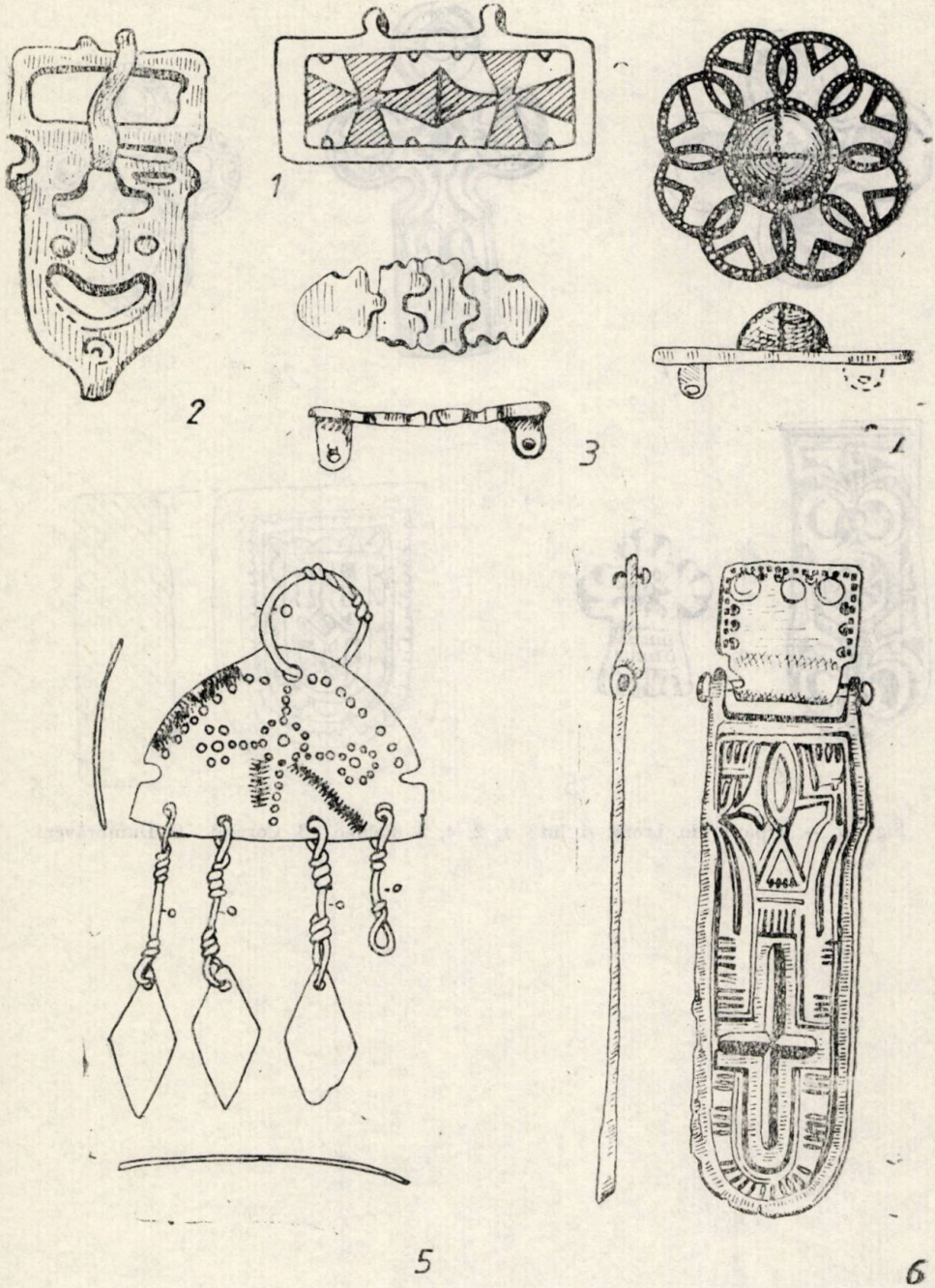

Fig. 16 — Podoabe din bronz şi bronz aurit; 1. Jidvei; 2, 3, 4, 6. Noşlac; 5. Palatca.

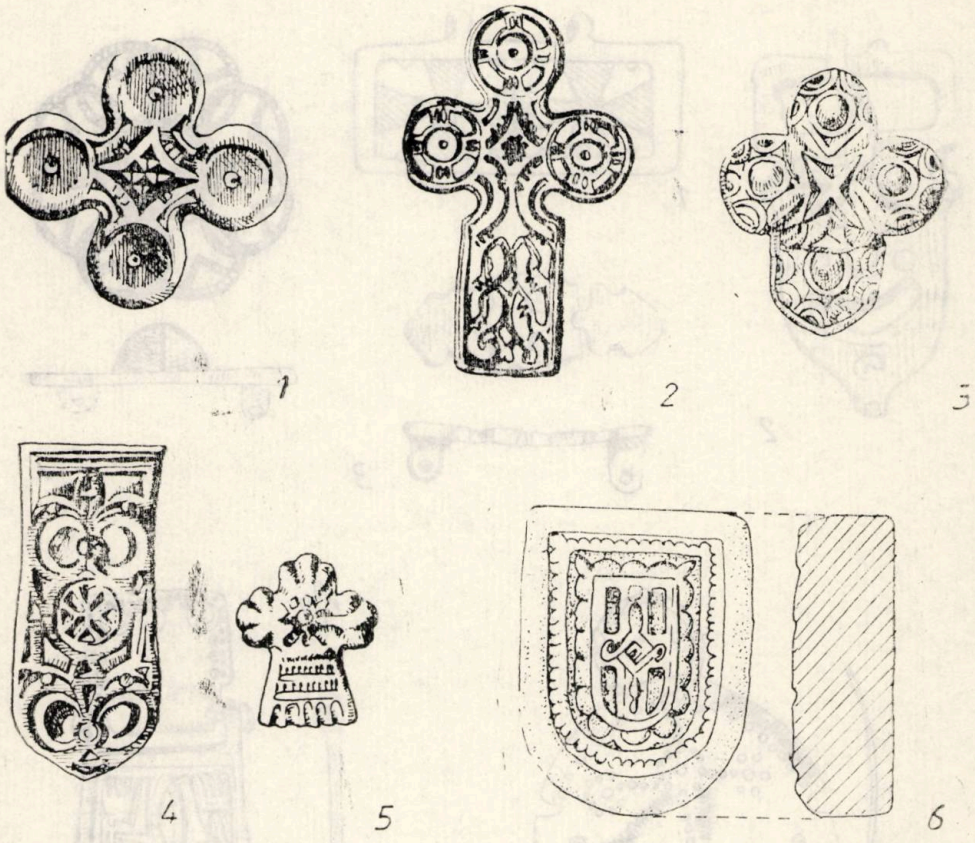

Fig. 17 — Tipare din bronz și lut: 1, 2, 4, 5. Felnac; 3. Corund; 6. Dumbrăveni.

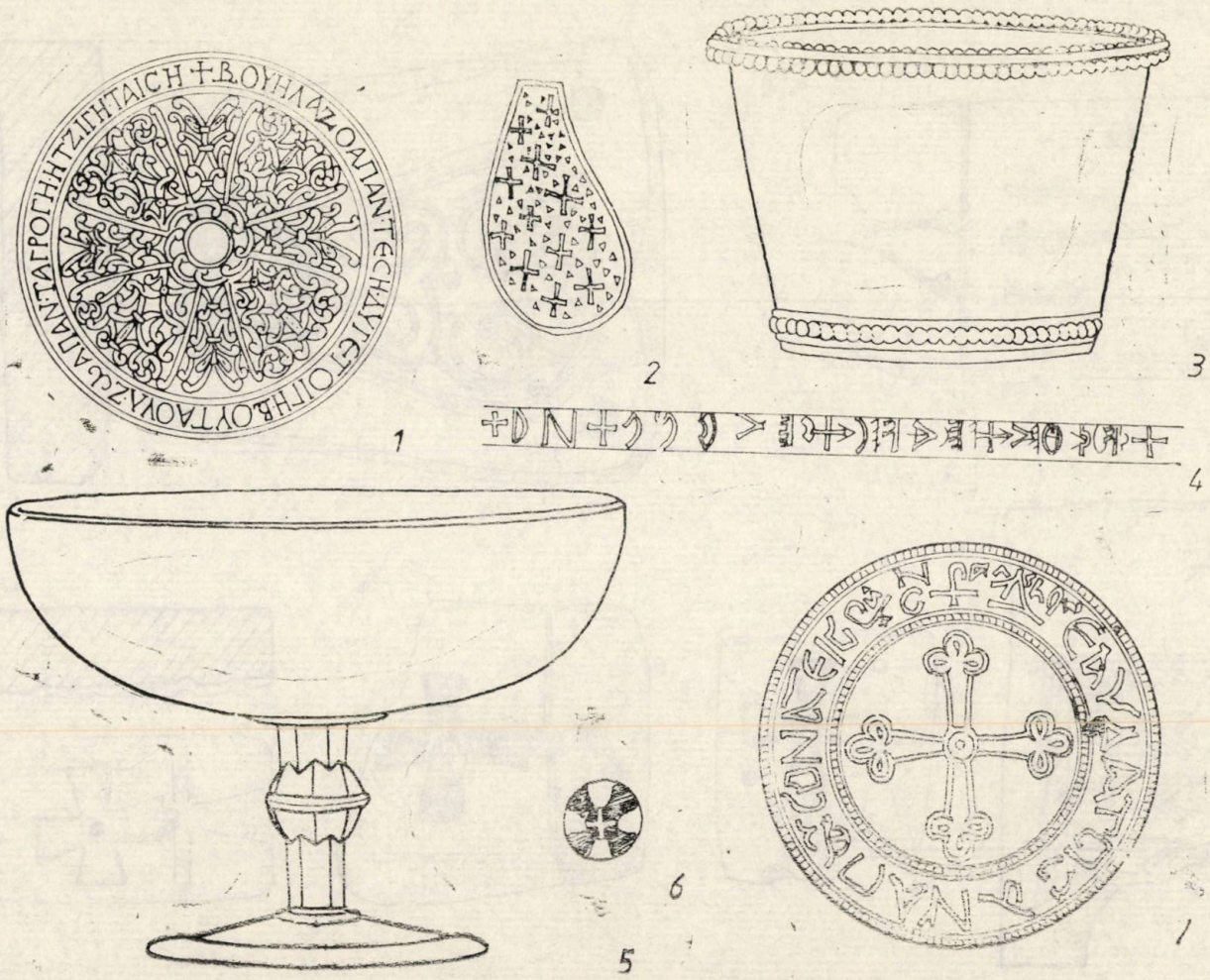

Fig. 18 — Vase (3, 5), inscripții (1, 4, 7) și cruci (2, 6) din tezaurul de la Sînnicolaul Mare.

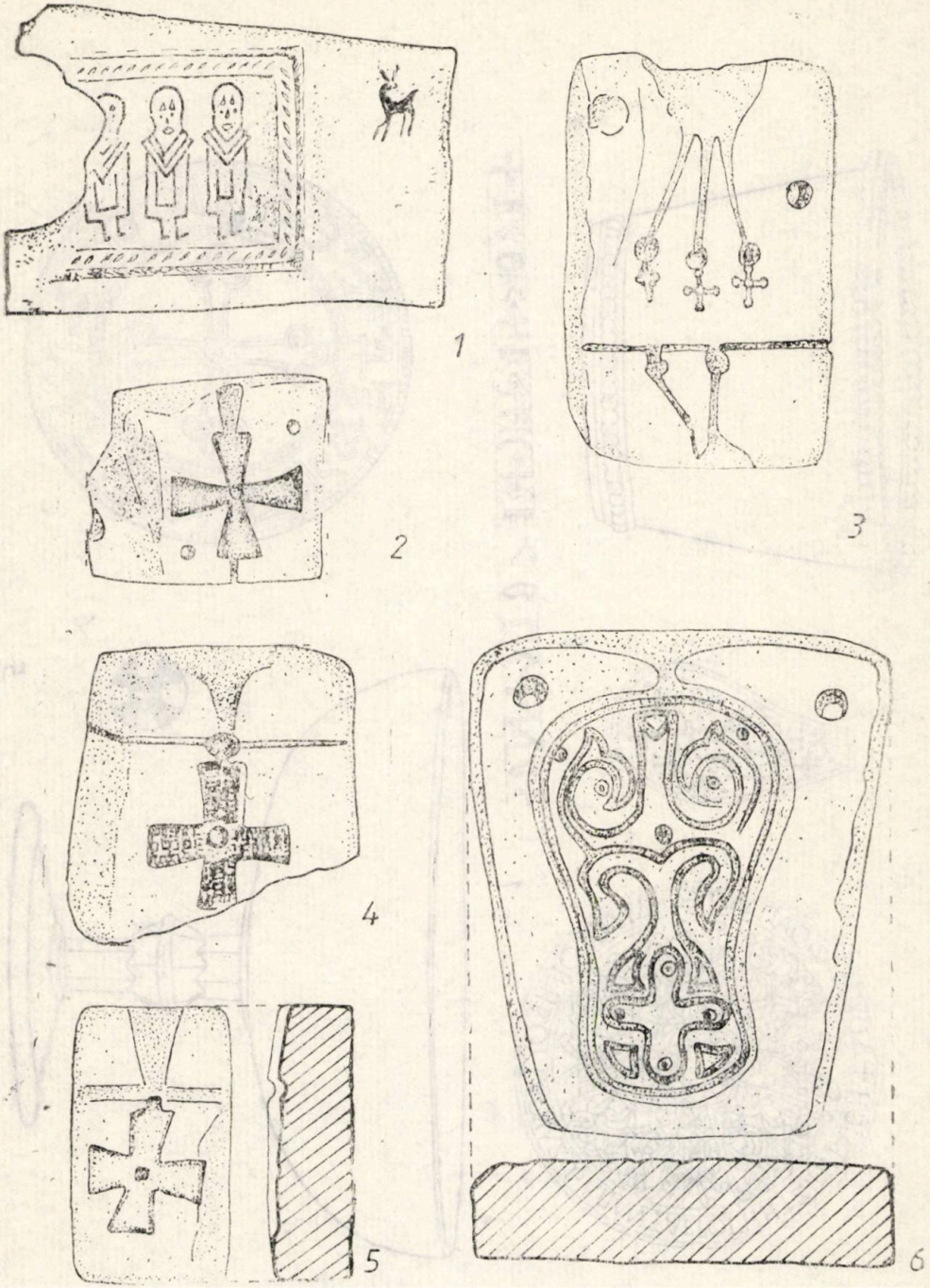

Fig. 19 — Tipare din os, lut şi gresie: 1. Costeşti; 2. Botoşana; 3. Cristur; 4. Olteni; 5. Bucureşti—Străuleşti; 6. Traian.

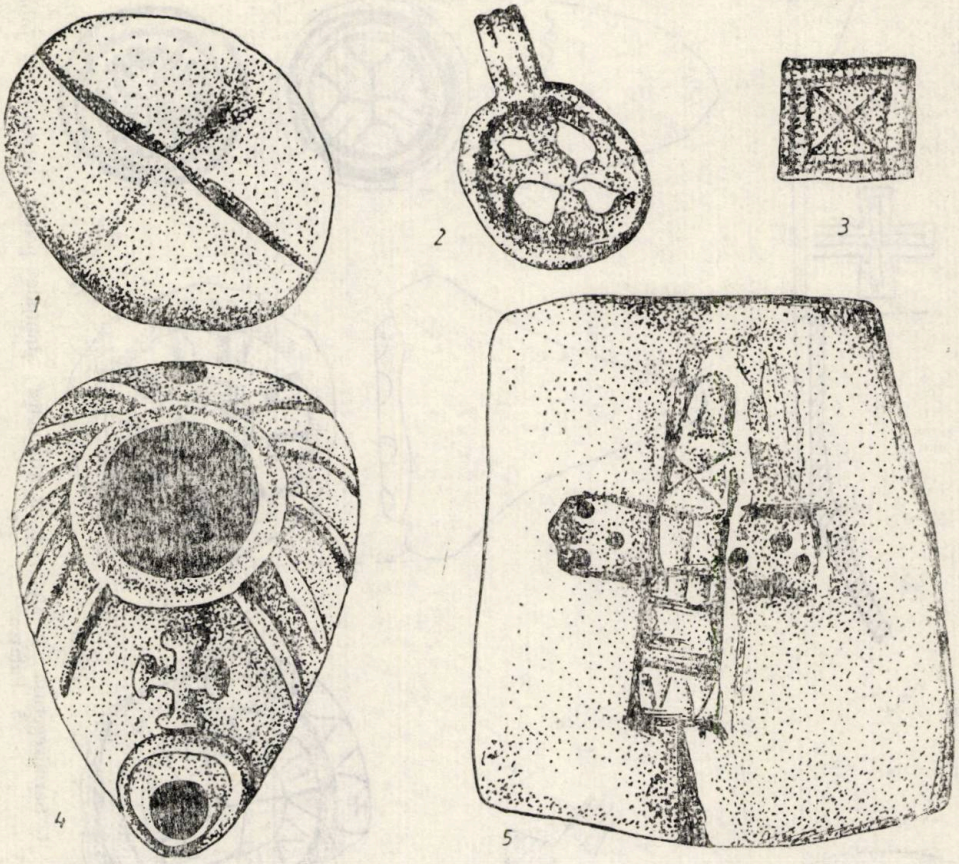

Fig. 20 — Obiecte paleocreştine: 1. Tîrgşoru Vechi; 2, 3. Budureasca; 4. Ploeşti — B rsasca; 5. Izvoru Dulce.

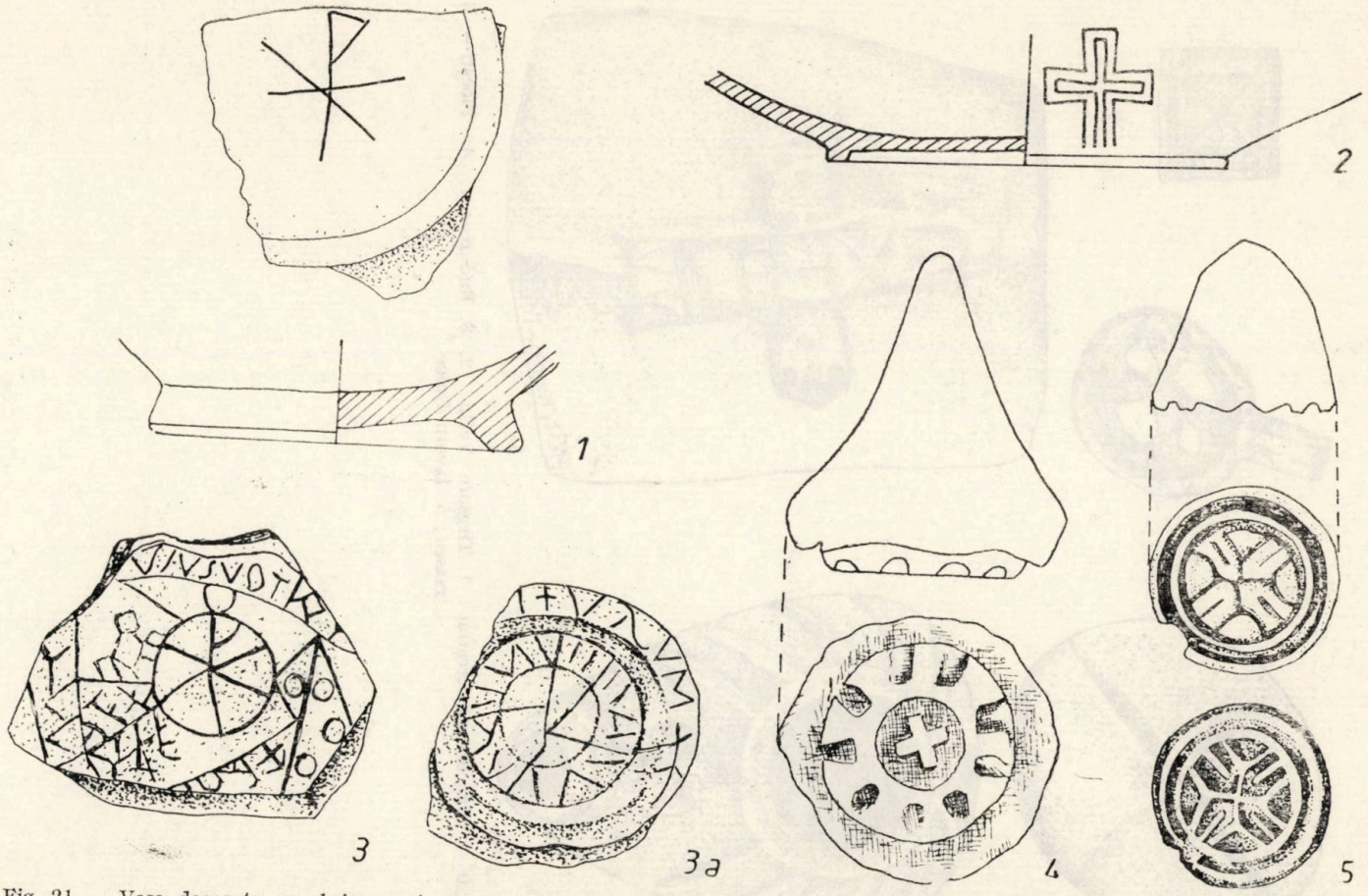

Fig. 21 — Vase decorate cu chrismon și cruce; 1. Sarmizegetusa; 2. Moigrad; 3. Adamclisi; ștampile pentru prescuri; 4. Jabăr; 5. Palatca.

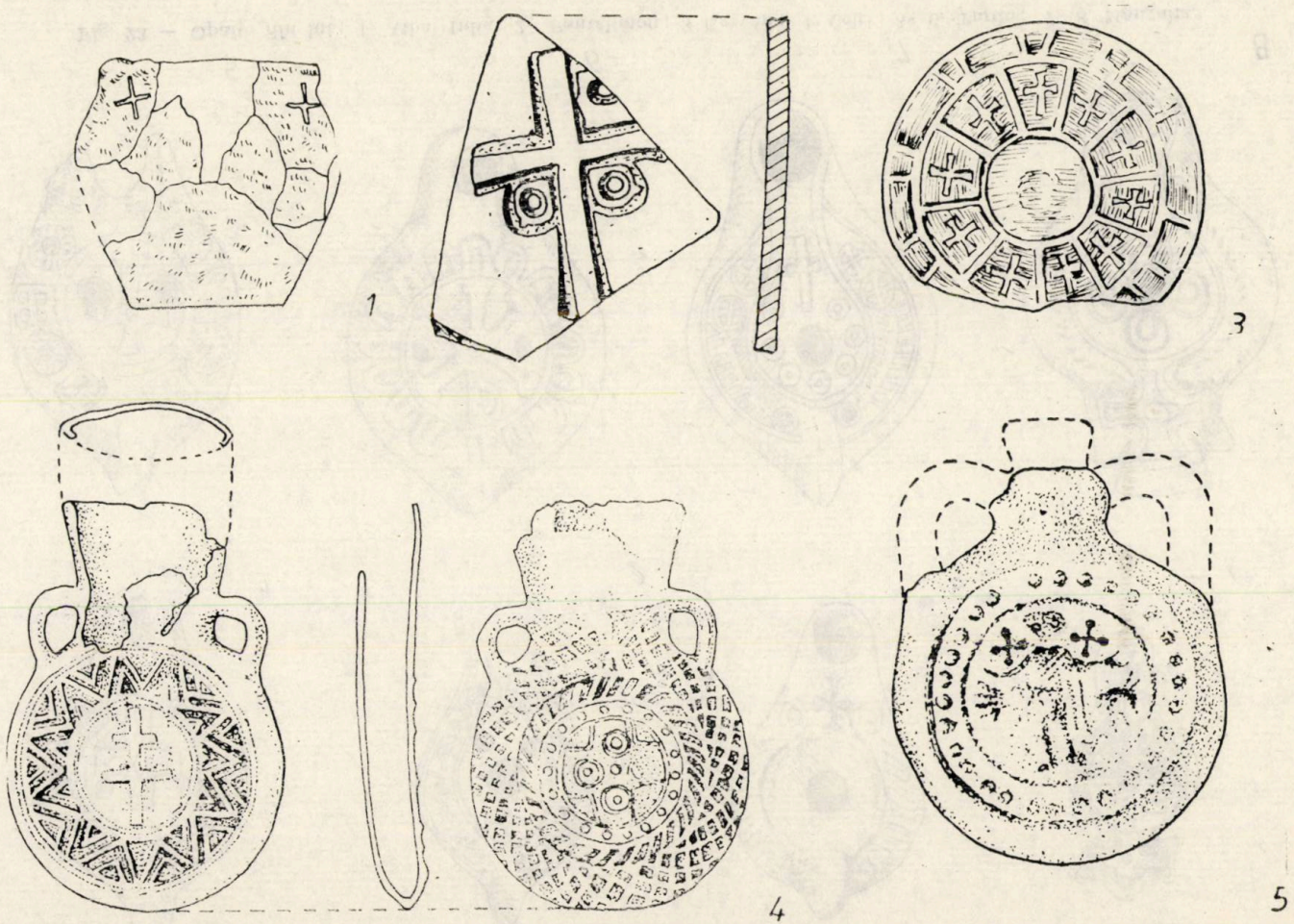

Fig. 22 — Vase decorate cu cruci; 1. Horga-Vaslui; 2. Histria; 3, 5. Constanța; 4. Iași.

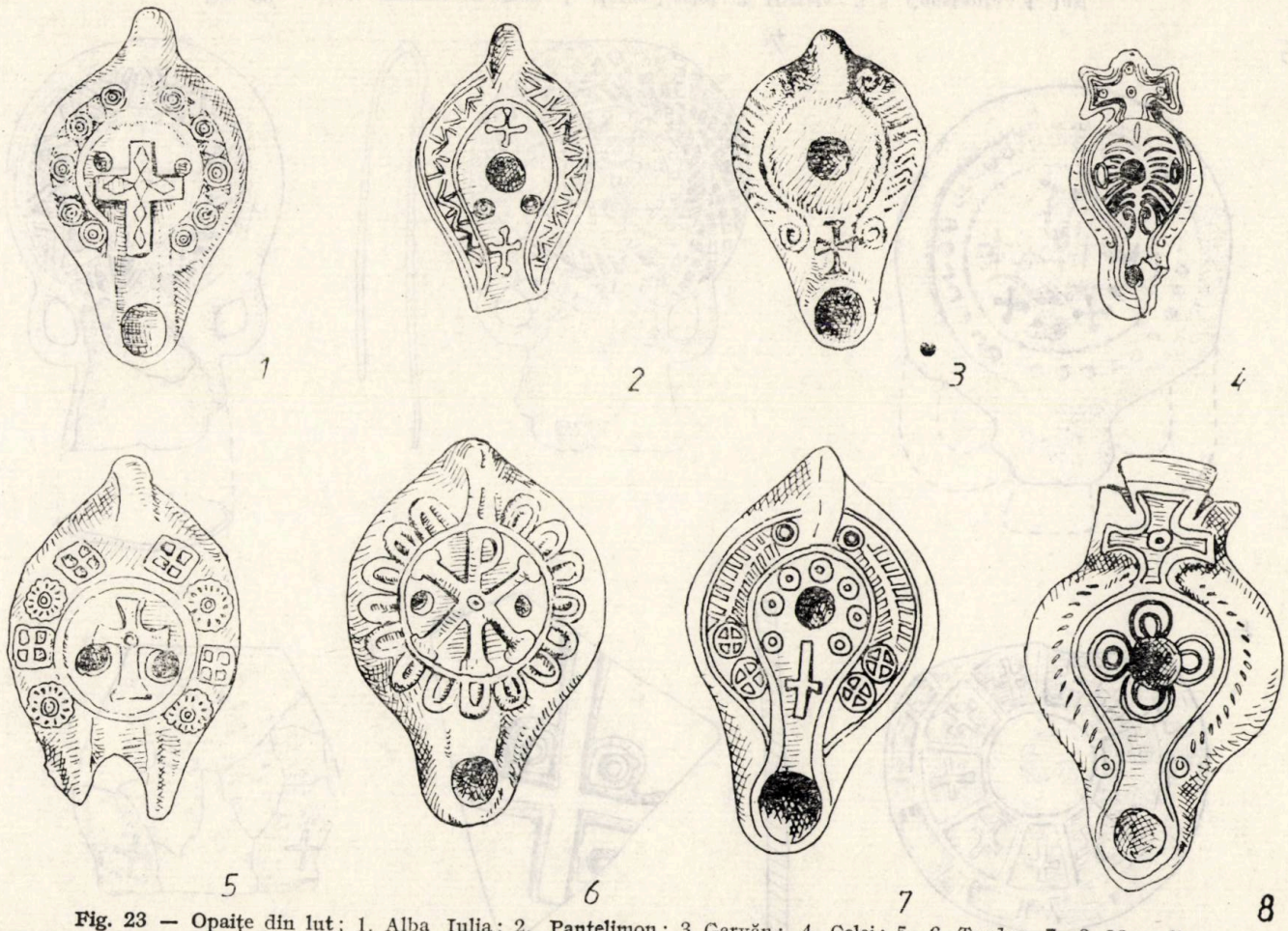

Fig. 23 — Opaiţe din lut; 1. Alba Iulia; 2. Pantelimon; 3 Garvăn; 4. Celei; 5—6. Turda; 7—8. Mangalia.

LUPTA ANTIOTOMANĂ LA DUNĂREA DE JOS ÎN ANII 1422—1427

Delimitarea cronologică a lucrării a avut în vedere faptul că, în acești ani, interdependența politică a țărilor române și sprijinul interesat al regatului ungar vecin au făcut posibilă o luptă continuă, ofensivă și defensivă, împotriva Imperiului otoman, la începutul domniei lui Murad al II-lea, luptă ce a avut în unele aspecte ale ei caracter de cruciadă.

Cooperarea militară antiotomană a Țării Românești, în timpul lui Dan al II-lea, cu voievodatul Transilvaniei și Ungaria, în timpul lui Sigismund de Luxemburg, este un subiect prezent în istoriografia românească, mai veche și actuală, în lucrări de sinteză și speciale, fără a se fi ajuns, însă, la o prezentare nuanțată a evenimentelor, la o mai precisă încadrare cronologică și la un consens de păreri față de unele evenimente. Dacă majoritatea istoricilor au remarcat venirea lui Dan al II-lea în scaunul Țării Românești, ca rezultat al unei reacții interne împotriva partidei prootomane a lui Radu Praznaglava, cu ajutorul politic și militar al Ungariei — acordat în cadrul luptei pentru influență la Dunărea de Jos —, și caracterul ofensiv al luptelor cu turcii în anii 1422—1423[1], referindu-se la anul 1424, N. Iorga[2] scria despre „liniștea creștină", care era foarte sigură în Țara Românească, în timp ce în alte lucrări[3] s-a apreciat că deja în acest an Dan al II-lea a fost înlocuit cu Radu Praznaglava, sau chiar că această înlocuire s-a făcut atît în anul 1423, cît și în 1424[4]. Cu o singură excepție[5], s-a considerat, pe baza unei știri venețiene, greșit înțeleasă cronologic, că în anul 1425 a avut loc campania antiotomană purtată de Dan al II-lea și de Pippo de Ozora, comi-

---

[1] Al. A. Vasilescu, *Urmașii lui Mircea cel Bătrîn pînă la Vlad Țepeș*, partea I, București, 1915, p. 23—24; I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919, p. 173—175; N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, București, 1937, p. 15—16; C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II/1, București, 1937, p. 3; *Istoria României*, II, București 1962, p. 386—387; Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Intemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, București, 1970, p. 60; *Istoria României în date*, București, 1972, p. 87; C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II, București, 1976, p. 114; D. Pleșia, Șt. Andreescu, *Un épisode inconu des campagnes du voiévode Dan II, prince de Valachie*, în „Revue roumaine d'histoire", 1974, nr. 1, p. 548; N. Grigoraș, *Relațiile Moldovei cu Imperiul otoman pînă la domnia lui Ștefan cel Mare*, în „Revista de istorie", 1975, nr. 1, p. 38; A. Armbruster, *Un aliat italian al domnilor români: Pippo Spano*, în „Magazin istoric", 1977, nr. 2, p. 42; I. Hațegan, *Banatul și începuturile luptei antiotomane (1389—1426). Rolul lui Filippo Scolari*, în „Revista de istorie", 1978, nr. 6, p. 1035.

[2] *Op. cit.*, IV, p. 16.

[3] Al. A Vasilescu, *op. cit.*, p. 24; C. C. Giurescu, *op. cit.*, II/1, p. 3.

[4] C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 114.

[5] I. Brătianu, *Essais sur les recherches d'ethnographie balkanique et danubienne du Moyen Age*, anexă în *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, Bucarest, 1935, p. 140.

tele de Timiș, pe malul drept al Dunării[6]. Evenimentele politice din Țara Românească, din anii 1426—1427, au fost integrate de unii istorici[7] în contextul mai larg al mișcării de cruciadă organizată de Sigismund de Luxemburg, pe cînd alții le-au interpretat ca un război civil, purtat de ambele tabere cu ajutorul puterilor străine[8].

În cele ce urmează, ne-am propus să reconstituim faptele și evenimentele menționate, valorificînd rezultatele cercetărilor de pînă acum pe baza analizei critice și a corelării informațiilor izvoarelor cunoscute, precum și a unor documente inedite, încadrîndu-le totodată în aria politică sud-est europeană.

În concepția feudalismului militar otoman, acțiunile îndreptate împotriva Țării Românești, la sfîrșitul domniei lui Mircea cel Bătrîn, și, mai ales, marea campanie a lui Mahomed I, din anul 1420, — în urma căreia a fost cucerită Dobrogea, transformată în provincie de margine a Imperiului otoman[9] — au avut ca scop, și chiar un rezultat imediat, integrarea Țării Românești regimului *dar al'ahd:* linia de apărare a Dunării a fost ocupată, țării i s-a impus plata haraș-ului, iar domnitorul, lipsit de dreptul unei politici externe proprii, a fost obligat să participe la expedițiile sultanului[10]. Trăsăturile acestui statut aplicat Țării Românești în timpul scurtei domnii a lui Radu Praznaglava, din anii 1420—1422[11], rezultă atît din izvoarele istorice, cît și din contextul evenimentelor politice de la Dunărea de Jos, din anii 1420—1427.

Creșterea influenței otomane în Țara Românească în timpul lui Radu Praznaglava a determinat, pe plan intern, dezvoltarea unei capacități de reacție, de împotrivire a maselor populare, pe seama cărora se realiza obligația haraș-ului, și a unei bune părți a boierimii, purtătoare a spiritului de cruciadă[12]. Pe plan extern, fenomenul a avut consecințe imediate asupra Transilvaniei, deoarece stăpînirea punctelor strategice de la Dunăre[13] și ralierea Țării Românești intereselor politice ale Imperiului otoman insemnau cale deschisă incursiunilor peste munți. La începutul primăverii anului 1421, un corp expediționar turcesc a pătruns în Țara Bîrsei, atacînd Brașovul și prădînd satele înconjurătoare. Re-

---

[6] Gr. C. Conduratu, *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria pînă la anul 1526*, București, 1898, p. 124; Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 26; I. Minea, *op. cit.*, p. 177, cu o altă interpretare pentru aceeași știre. Vezi nota 101.

[7] *Ibidem*, p. 177—187; N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 21—24.

[8] *Istoria României*, II, p. 387.

[9] A. Ghiață, *Condițiile instaurării dominației otomane în Dobrogea*, în *Studii istorice sud-est europene*, I, București, 1974, p. 94.

[10] Cf. I. Matei, *Quelques problèmes concernant le régime de la domination ottomane dans les Pays roumains*, în „Revue des études sud-est européennes", 1972, nr. 1, p. 74—75.

[11] Radu Praznaglava este atestat documentar în scaunul Țării Românești abia la 17 mai 1421 (D.R.H., D, I, p. 217—218), dar raritatea actelor și evoluția evenimentelor din anii 1420—1422 îndreptățesc ipoteza că el a fost instalat ca domn și exponent al partidei prootomane în urma marii expediții a lui Mahomed I, din vara anului 1420.

[12] Cf. *Istoria României*, II, p. 386; D. Pleșia, Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 547.

[13] Cf. D. C. Giurescu, *Relațiile economice ale Țării Românești cu țările Peninsulei Balcanice din secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-ea*, în „Romanoslavica", XI, Istorie, 1965, p. 177.

gistrul orășenesc de la Sibiu nota că, la 3 aprilie, ținutul Brașovului a fost cucerit de turci, iar oastea celor șapte scaune a fost jalnic înfrîntă „prin fuga secuilor"[14]. Atacul a fost puternic, vizînd ceva mai mult decît o simplă incursiune de pradă, de vreme ce un oraș fortificat, cum era Brașovul, a fost cucerit, ars, iar magistratul orașului dus în robie, împreună cu mulți alți locuitori[15]. Pagubele mari suferite de Brașov și de satele Hărman, Petrești, Bod, Hălchiu, Ghimbav și Vulcan l-au obligat pe Sigismund, regele Ungariei, să-i scutească pe locuitori, prin actele date la 4 iunie 1422, la Oradea, de plata censului sf. Martin, pe timp de zece ani, în schimbul obligației brașovenilor de a munci la repararea și întărirea fortificațiilor[16]. Participarea lui Radu Praznaglava la această incursiune este ipotetică, în virtutea obligațiilor sale de domn sprijinit de turci, ea nefiind atestată documentar. Totuși, actul dat de domnitor în favoarea negustorilor brașoveni, la 17 mai 1421[17], deci la foarte scurt timp după incursiune, apare, în primul rînd, ca o înțelegere, ca un act ce statornicește o situație de pace, pentru care „și-au dat brașovenii avutul", și numai în secundar urmează acordarea libertății de comerț în Țara Românească; dealtfel, prin documentul din 21 noiembrie 1421[18], Praznaglava a revenit cu precizări de detaliu asupra privilegiilor comerciale ale Brașovului. În acest sens, actul din 17 mai 1421 este un indiciu că Radu Praznaglava n-a fost străin de incursiunea din 1421, sau chiar că, într-o divergență posibilă, cauzată și de eventualii „oameni răi" pe care brașovenii i-ar fi ocrotit, domnul impus de turci a solicitat sprijinul acestora, aducîndu-i în sud-estul Transilvaniei.

Ieșirea Țării Românești din sfera de influență a Ungariei și amenințarea implicită a Transilvaniei, în 1420 și 1421, au determinat activizarea politicii Ungariei față de lupta antiotomană. Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei (din 1387) și împărat romano-german (din 1410), ca suveran apostolic ce a îmbrățișat ideea de cruciadă[19] și ca promotor

---

[14] J. C. Eder, *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transsilvaniae sub regibus Arpadianae et mixtae propaginis*, Sibiu, 1803, p. 65; G. Gündisch, *Die Türkeneinfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", Breslau, 1937, nr. 2, p. 398—399 (autorul atrage, totodată, atenția asupra falsității documentelor emise la 4 iulie 1421, Cetatea de Baltă, și 7 iulie 1421, publicate în *Hurmuzaki*, I/2, p. 515—516, 517—518, folosite de I. Minea, *op. cit.*, p. 168).

[15] Cronica pictată brașoveană ce consemnează evenimentul, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, Brașov, 1903, p. 2; variante *ibidem*, p. 74, și Hurmuzaki, I/2, p. 515. Discuții asupra autenticității ei, la G. Gündisch, *op. cit.*, p. 399—400; idem, *Siebenbürgen in der Türkenabwehr, 1395—1526*, în „Revue roumaine d'histoire", 1974, nr. 3, p. 420 și nota 18. Numele magistraților luați în robie, în *Quellen ...*, IV, p. 52.

[16] *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, IV, Sibiu, 1937, p. 161—162, 163—164, se va cita: *Ub.*

[17] D.R.H., I, p. 217—218. Caracterul deosebit al privilegiului a fost remarcat de Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 20, și de N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 14, dar, în timp ce primul autor susținea o alianță la 1421 între Radu Praznaglava și Sigismund de Luzemburg împotriva turcilor (p. 21), N. Iorga a considerat posibil ca Radu să-i fi însoțit pe turci în Transilvania „de nevoie și contra jurămîntului său".

[18] D.R.H., D., I, p. 218—220.

[19] G. Beckmann, *Der Kampf Kaiser Sigmunds gegen die werdende Weltmacht aer Osmanen*, Gotha, 1902, p. 93.

al unei noi politici comerciale, în blocada economică pe care a încercat s-o impună Veneției[20], a manifestat un interes statornic pentru situația de la Dunăre de Jos, interes politic, avînd în vedere rolul Țării Românești de avanpost natural al Ungariei, și interes economic, ce ținea seama de necesitățile comerciale ale orașelor din sudul Transilvaniei, colaboratoare prețioase ale puterii centrale, dezvoltate în strînsă legătură cu celelalte două țări românești[21]. Proiectul comercial al împăratului, schițat la 1412 și reluat după 1418, urmărea redeschiderea vechiului drum comercial bicontinental, ce lega Orientul de Europa răsăriteană și centrală prin intermediul tătarilor, a coloniilor genoveze de la Marea Neagră și a văii Dunării; funcționalitate acestui drum impunea cooperarea celor două țări române, ce dețineau controlul gurilor fluviului și de-a lungul cărora se făcea legătura între bazinul Mării Negre și Europa centrală[22]. În scopul apărării tuturor acestor interese, a fost firesc ca Ungaria să sprijine mișcarea de rezistență ce a luat naștere în Țara Românească împotriva politicii facțiunii prootomane a lui Radu Praznaglava, pentru înlocuirea acestuia cu un domn favorabil luptei antiotomane.

Condițiile internaționale erau favorabile unui asemenea proiect. În Imperiul otoman, după moartea lui Mahomed I, au urmat mai mulți ani de criză politică, timp în care Murad al II-lea a luptat în Rumelia și Anatolia cu cei doi pretendenți Mustafa, primul, unchiul, al doilea, fratele noului sultan, sprijiniți de feudali otomani din Europa, ostili politicii centralizatoare, și, respectiv, de principi selgiucizi din Asia, incitați în ambele cazuri de intrigile diplomației Bizanțului, care, aflat în pragul dezastrului, a încercat și pe această cale să se opună puterii crescînde a otomanilor[23]. După înfrîngerea primului pretendent Mustafa, Murad al II-lea, ca revanșă, în vara anului 1422, a supus Constantinopolul unui puternic asediu, ce „a deschis agonia Imperiului bizantin" și căruia orașul i-a rezistat datorită puternicelor sale fortificații și a ridicării în partea asiatică a Imperiului otoman a celui de al doilea pretendent Mustafa, situație ce l-a obliga pe sultan să părăsească, la începutul toamnei anului 1422, Constantinopolul asediat și să treacă în Anatolia,

---

[20] Gy. Székely, *Les facteurs économiques et politiques dans les rapports de la Hongrie et de Venise à l'époques de Sigismund*, în *Venezia e Ungheria nel Rinascimento*, Firenze, MCMLXXIII, p. 47—49.

[21] Cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 155; C. Racoviță, *Începuturile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în „Revista istorică română", 1940, p. 321; R. Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul (secolele XIV—XVI)*, București, 1965, p. 16—18, 256.

[22] Pentru proiectele economice ale lui Sigismund vizînd comerțul oriental și implicațiile sale economice și politice, cf. G. Brătianu, *Recherches sur Vicina et Cetatea Albă*, p. 120—124; Fl. Constantiniu—Ș. Papacostea, *Tratatul de la Lublau (15 martie 1412) și situația internațională a Moldovei la începutul veacului al XV-lea*, în „Studii", 1964, nr. 5, p. 1136—1137; S. Papacostea, *Kilia et la politique orientale de Sigismond de Luxemburg*, în „Revue roumaine d'histoire", 1976, nr. 3, p. 422—427.

[23] N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I. Gotha, 1908, p. 378—382; H. Inalcik, *The Ottoman Empire. The classical age, 1300—1600*, London, 1973, p. 19; A. Decei, *Istoria Imperiului otoman pînă la 1656*, București, 1978, p. 83—84.

pentru a pune capăt mișcărilor centrifuge de aici[24]. Paralel cu revolta pusă la cale în Asia Mică, Bizanțul a stabilit legătura și cu Ungaria, în scopul corelării acțiunilor antiotomane. În vara anului 1422, nu mult după începerea asediului Constantinopolului, o solie bizantină condusă de Dimitrie Paleologul, fiul împăratului Manuil al II-lea, a trecut pe la Cetatea Albă, în drum spre Buda[25]. Drumul ocolit, prin Moldova, spre Ungaria a fost considerat itinerar de excepție, datorită lipsei de securitate pe care o suscita, la acea dată, călătoria pe Dunăre[26], dînd astfel posibilitatea cunoașterii unui termen limită pentru domnia în Țara Românească a lui Radu Praznaglava: vara anului 1422. Presupunerea că solia bizantină a pregătit călătoria împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul în Ungaria,[27] nu exclude posibilitatea ca solii să fi atras atenția curții de la Buda asupra situației critice prin care trecea Imperiul otoman, de care trebuia profitat în interesul creștinătății.

Simultan cu acțiunile intreprinse în Anatolia și Ungaria și legat de asediul capitalei bizantine, apare în izvoare numele lui Dan al II-lea. Cronicarul bizantin Ducas, în cadrul relatărilor privitoare la Vlad Dracul, scria că un nepot al lui Mircea, ce se chema Dan, aflat cu turcii la asediul Constantinopolului, a trecut în tabăra bizantină, săvîrșind fapte mari de vitejie. După ce s-a văzut că turcii nu pot cuceri orașul, Dan a cerut împăratului să-i permită să se înapoieze în țară. „Împăratul, dîndu-i toată cinstea, l-a urcat în una din cele mai mari corăbii și l-a trimis pe Marea Neagră la Cetatea Albă. Acolo boierii Țării Românești l-au proclamat pe el domn și l-au pus în domnia bunicului său", înlăturînd pe un fiu al lui Mircea[28]. Informațiile lui Ducas pot fi interpretate în sensul că, în fața dificultăților, Imperiul bizantin a căutat să ia legătura cu boierimea nemulțumită de politica lui Radu Praznaglava, oferindu-i un pretendent[29]. În această practică, diplomația bizantină se întîlnea cu metodele regalității maghiare de a adăposti și susține pretendenți români[30], și permite o legătură între solia bizantină ce a trecut pe la Cetatea Albă, la sfîrșitul verii lui 1422, în drum spre Ungaria, și

---

[24] G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État byzantin*, Paris, 1956, p. 582.

[25] G. Sphrantzes, *Memorii*, București, 1966, p. 17; Gy. Moravcsik, Византуйски императорю и их послы в г. Боуда, în „Acta Historica", tom. VIII(1961), nr. 3—4, p. 250. nr. 3—4, p. 250.

[26] *Ibidem*, p. 251; Al. Elian, *Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea*, în *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, (București), 1964, p. 128.

[27] Gy. Moravcsik, *op. cit.*, p. 251; Al. Elian, *op. cit.*, p. 128.

[28] M. Ducas, *Istoria turco-bizantină (1341—1462)*, București, 1958, p. 252. Interpretări veridice ale povestirii lui Ducas despre ajutorul bizantin oferit lui Dan al II-lea, la Al. Elian, *op. cit.*, p. 127; E. Stănescu, *Byzance et les Pays roumains aux IXe—XVe siècles*, în *Actes du XIVe Congrès international des études byzantines*, (București), 1974, p. 424.

[29] *Ibidem*, p. 424.

[30] Pentru pretendenții români la curtea regelui Sigismund și a urmașului său, Albert, vezi I. Minea, *Vlad Dracul și vremea sa*, Iași, 1938, p. 31—32 și N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 9 (despre Vlad Dracul); I. Karácsonyi, *Arborele genealogic al voievozilor din Țara Românească*, în „Convorbiri literare", XLIV, 1910, p. 1147 și Fr. Pall, *Iancu de Hunedoara și confirmarea privilegiului pentru negoțul brașovenilor și bîrsenilor cu Țara Românească, în 1443*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj", 1966, p. 78 și nota 70 (despre Basarab, fiul lui Dan al II-lea).

corabia bizantină ce l-a adus pe Dan, tot acolo și cam tot atunci. Dacă Bizanțului i-a aparținut inițiativa ridicării pretendentului Dan, care, după cum rezultă din cronica lui Ducas, avea și o partidă în Țara Românească, sprijinul militar a fost acordat de Ungaria, deoarece succesul acestei întreprinderi venea în întîmpinarea intereselor sale. Regele Sigismund, la începutul lunii iunie 1422, s-a deplasat în părțile de răsărit ale stăpînilor sale, la Oradea, de unde a dat amintitele scutiri pentru brașoveni. Ajutorul militar pe care Ungaria l-a acordat pretendentul reiese, deși indirect, din unele documente privitoare la luptele din anii 1426—1427, dintre Dan al II-lea și Radu Praznaglava; astfel, în actul dat de rege pentru banul Ioan de Maróth, în 7 iulie 1427, la Rîșnov, Dan era numit „credinciosul maiestății noastre, preaiubitul și măritul bărbat Dan, așezat de noi ca adevărat voievod al zisei Țări Românești a noastre"[31]. În această perspectivă, criza politică din Imperiul otoman în primii ani de domnie ai sultanului Murad al II-lea, acțiunile diplomației bizantine vis-à-vis de această criză și interesele economice și politice ale regatului ungar la Dunărea de Jos au fost factorii de politică internațională ce au conlucrat cu mișcarea de rezistență pornită în Țara Românească față de creșterea amenințării otomane, în timpul lui Radu Praznaglava.

La 23 octombrie 1422, din Tîrgoviște, Dan al II-lea, mare voievod și domn, „stăpînînd și domnind peste toată țara Ungrovlahiei", a întărit negustorilor brașoveni privilegiile pe care le-au avut de la strămoșii lui pe drumul Brăilei[32]. Este semnificativ, pentru strînsele relații ale lui Dan al II-lea cu Transilvania și Ungaria, că actul ce atestă începutul domniei lui a fost dat în favoarea intermediarilor comerțului oriental al Europei centrale, asigurîndu-le accesul, în și prin Țara Românească, la gurile Dunării, sugerînd ca posibilă contribuția materială a Brașovului la ocuparea scaunului domnesc de către un exponent al orientării antiotomane. Totodată, noua situație politică din Țara Românească asigura cooperarea capacității ei militare — apreciată de bizantinul Ioan Torzello în conciliul de la Florența, la 15000 soldați călări, dintre „cei mai viteji din lume"[33] — în lupta de cruciadă.

Pentru Imperiul otoman, înscăunarea lui Dan al II-lea, cu ajutor bizantin și ungar, însemna ruperea relațiilor statornicite în urma campaniei din 1420, prin care considera țara un teritoriu supus; este știut că, în concepția islamică, violarea oricărei stipulații a supunerii era considerată ca revoltă, iar teritoriul țării, dat pradă incursiunilor[34]. Cronicile venețiene reproduc conținutul unei scrisori trimise la 31 decembrie 1422 de la Modon, ce relata evenimentele ce au avut loc în Țara Românească

[31] D.R.H., D., I, p. 260. Alte acte ale regalității ungare, ce se pronunță în același sens despre venirea lui Dan al II-lea la domnie, *ibidem*, p. 252, 317.

[32] *Ibidem*, p. 221—222; N. Iorga, *Îndreptări și întregiri la istoria românilor*, I, București, 1905, p. 8, reproduce însemnarea brașoveană de pe verso-ul acestui privilegiu, plină de respect la adresa lui Dan, prin contrast cu acea de ură față de Radu Praznaglava, aflată pe privilegiul acestuia din 1421.

[33] I. Minea, *op. cit.*, p. 150; N. Stoicescu, *Oastea cea mare în Țara Românească și Moldova*, în *Oastea cea mare*, București, 1972, p. 48, nota 60; alte aprecieri referitoare la puterea militară a Țării Românești, *ibidem*, p. 13, nota 11.

[34] Cf. H. Inalcik, *L'Empire ottoman* în *Les peuples de l'Europe du sud-est et leur rôle dans l'histoire*, Sofia, 1966, p. 13.

imediat după venirea lui Dan la domnie. Turcii au trecut Dunărea fără a întîmpina opoziție, deoarece oștile domnului valah, alături de care se aflau și cele ale lui Pippo, au simulat că se retrag spre munte, după care s-au întors asupra oștirii invadatoare, înfrîngînd-o, numărul morților și răniților trecînd de 20.000. Învingătorii au ridicat, apoi, la trecătorile Dunării mai multe întărituri și au cucerit un teritoriu întins dincolo de Dunăre, luptînd zilnic cu turcii[35]. Relatarea venețiană este în mare măsură demnă de încredere, deoarece Veneția era la acea dată atentă la evenimentele din sud-estul Europei, căutînd să speculeze orice circumstanță favorabilă, pentru a încheia o înțelegere cu noul sultan[36]. Din știrile transmise se poate aproxima că turcii, spre sfîrșitul anului 1422, poate în luna noiembrie, reacționînd la schimbarea de domn din Țara Românească, au trecut Dunărea, înaintînd prin țară pînă în zona dinspre munte, unde au fost înfrînți de oștile lui Dan și cele ale lui Pippo de Ozora, comitele de Timiș, în grija căruia era de mai mulți ani apărarea antiotomană a Ungariei. Urmărindu-i, pe dușmani, cei doi conducători, aplicînd tactica ofensivei, au trecut Dunărea pe la mai multe vaduri, pricinuind mari pagube în ținuturile otomane.

Direcția în care au înaintat Dan și ostașii săi este indicată de cronicile otomane, care, completîndu-le pe cele venețiene, menționează devastarea ținutului Silistrei de către domnul Țării Românești, în vremea cînd Murad al II-lea, în toamna anului 1422, a trebuit să plece în Anatolia pentru a lupta împotriva fratelui său Mustafa, în fața căruia, la 20 februarie 1423, lîngă Niceea, sultanul a obținut victoria[37]. Deoarece în perioada aceea, problemele politice ale Anatoliei aveau prioritate pentru existența imperiului și necesitau prezența personală a sultanului, riposta la incursiunea lui Dan al II-lea în ținutul Silistrei a revenit lui Firuzbeioglu Mehmed[38], căruia i se încredințase apărarea dinspre Țara Românească. Cronicarul Așîk-pașa-zade, participant la luptele dintre sultanul Murad și Düzme Mustafa, scria că, în vremea cînd Murad s-a dus la Niceea să lupte cu fratele său, „Dracula a trecut pe la Silistra, unde a făcut multe blestemății. Dar nici gaziii n-au rămas mai prejos și l-au zdrobit în chip minunat. Atunci au dat de știre sultanului despre faptele acestuia. Sultanul, la rîndul său, vorbi astfel: „Acum eu plec în expediție, dar nimic din ce va face acel blestemat nu va fi iertat ⟨. . .⟩. Dar acum, supusul meu Firuz, de cîte ori va avea prilej, să treacă cu gaziii săi ca să lovească, să nimicească și să pîrjolească vilaietul acestuia, iar pe cei pe care îi va găsi, atît dintre bărbați, cît și dintre femei, să-i facă robi"[39]. Idris Bitlisi, continuînd șirul evenimentelor, arăta că

[35] *Hurmuzaki*, VIII, p. 3; N. Iorga, *Notes et extraits pour servir a l'histoire des croisades au XVe siècle*, I, Paris, 1899, p. 347, nota 1; se va cita *Notes et extraits*.

[36] Cf. N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 399—400.

[37] H. Inalcik, *The Ottoman Empire*, p. 19.

[38] Doar cronicarul Mehmed bin Mehmed preciza că Firuzbei-oglu Mehmed era bei de Vidin *(Cronici turcești privind Țările Române*, I, București, 1966, p. 403).

[39] *Ibidem*, p. 85—86; cronicarii Neșri, Mehmed Küciük Nișandji, Sa'addeddin, Mehmed bin Mehmed și Kodja Husein relatează campania lui Firuzbei-oglu în chip asemănător, avînd ca elemente comune confuzia dintre Dan al II-lea și Vlad Dracul, și atacu' Silistrei, cauză a campaniei turcești în Țara Românească. Meh-

Firuzbei-oglu a pornit cu gaziii Rumeliei în expediția sfîntă în Țara Românească, care a fost devastată, și menționa că domnitorul s-a retras în munți, din care cauză nu s-a putut ajunge la o luptă între cele două oștiri[40]. Din această relatare merită relevat că trimiterea lui Firuzbei-oglu cu firman în Țara Românească a fost o „expediție sfîntă" și nu o simplă incursiune. Cronicarul otoman, motivînd că lupta decisivă nu s-a dat, deoarece domnul român s-ar fi ascuns în munți, a încercat să găsească o scuză pentru înfrîngerea pe care a suferit-o în Țara Românească o puternică oaste turcească, trimisă în expediție. Însemnarea contemporană a unui brașovean, reprodusă într-un calendar, precizează că, la 26 februarie 1423, Dan i-a nimicit pe turci, ucigînd aproape 36.000 dintre ei[41]. Deși cifra victimelor este exagerată, rămînînd însă în ton cu știrile venețiene, raguzane și otomane ale timpului, informația rămîne pretențioasă prin faptul că se integrează contextului evenimentelor, corespunde cronologic și punctează lupta dată de Dan al II-lea cu oastea lui Firuzbei-oglu, în zona muntoasă a Țării Românești, unde terenul dificil și anotimpul iernii au compensat numărul mare al forțelor otomane.

Urmărind consolidarea poziției Țării Românești în frontul antiotoman și în dorința de a trece la o acțiune mai hotărîtă împotriva turcilor, în condițiile luptelor interne din Anatolia și a dispersării forțelor din Rumelia pe mai multe fronturi[24], regele Ungariei a hotărît să orga-

---

med Küciük Nișandji adaugă amănuntul că oastea otomană ar fi avut 30 000 de luptători și indică cu precizie anul 826 al Hegirei (= 15 decembrie 1422—4 decembrie 1423), spre deosebire de ceilalți cronicari menționați, care dau fie numai anul evenimentului, 826 H., fie doar împrejurările — luptele lui Murad în Asia Mică (*ibidem*, p. 118, 292, 309—310, 403—404, 448). Cf. J. de Hammer, *Histoire de l'Empire ottoman*, II, Paris, 1835, p. 244; J. W. Zinkeisen, *Geschichte des osmanischen Reiches in Europa*, I, Hamburg, 1840, p. 535; Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 24; A. Decei, *op. cit.*, p. 86.

[40] *Cronici turcești*, I, p. 165—166.

[41] *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, IV, p. 291. I. Hațegan, *Banatul și începuturile luptei antiotomane*, p. 1035, afirmă că la luptele cu turcii din februarie 1423 au participat și contingentele bănățene ale lui Pippo de Ozora, în temeiul mențiunii de amînare a unui proces, de la 13 ianuarie la 1 mai, și din nou, printr-un alt act, de la 1 mai la 8 noiembrie 1423. Prima amînare s-a făcut „din voința părților" și numai pentru cea de a doua se precizează că unul dintre însărcinați a declarat că are de gînd să plece „cu Pippo de Ozora, stăpînul său, în oastea regească spre părțile Țării Românești" (*A gróf Zichy család okmánytára*, VIII, Budapest, 1895, p. 40, se va cita: *Zichy*); pe baza primei amînări nu se poate susține, deci, prezența ostașilor lui Pippo în Țara Românească, în perioada ianuarie-mai 1423. Dealtfel, în luna martie 1423, comitele de Timiș l-a însoțit pe Sigismund de Luxemburg la întîlnirea cu regele polon Vladislav Jagiello, de la Kesmark (Șt. Katona, *Historia critica regum Hungariae*, XII, Buda, 1790, p. 406).

[42] Pentru invaziile turcești în Moreea și Albania, conflictul cu venețienii pentru Salonic și luptele interne din Anatolia, din anul 1423, vezi J. de Hammer, *op. cit.*, II, p. 246—248; N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 382—383, 384—385. Două solii ungare au fost trimise în perioada 1419—1423 la Qara Yuluq, principele turcoman al „Celor cu oile albe", stăpînul Mesopotamiei, și la Ulug Mehmed, hanul Hoardei de aur în scopul deschiderii unor acțiuni în spatele și în flancul Imperiului otoman, în Asia, acțiuni la care se conta și pe colaborarea lui Șah Ruch, conducătorul imperiului Djagatai (*A magyar nemzet története*, III, Budapest, 1895, p. 561; W. Strömer von Reichenbach, *König Sigismunds Gesandte in den Orient*, în *Festschrift für Hermann Heimpel zum 70. Geburtstag*, II, Göttingen, 1972, p. 591—609.

nizeze, pentru vara anului 1423, o mare campanie. Prin înțelegerea de la Kesmark cu regele polon Wladislav și cu ducele lituan Witold, din 30 martie 1423, au fost reînoite prevederile tratatului de la Lublau, din 1412, prin care se asigura, printre altele, și participarea Moldovei la lupta antiotomană. În același scop, Sigismund a obținut și un consistent ajutor, deși indirect, din partea Poloniei, care s-a obligat să trimită o puternică armată împotriva husiților, ceea ce a permis regelui să retragă considerabile forțe ungare din Boemia. Armata retrasă, pusă sub comanda lui Pippo de Ozora, a fost trecută pe frontul Dunării de Jos. Primul act ce menționează pregătiri legate de această acțiune datează la numai cîteva săptămîni după Kesmark; la 24 aprilie 1423, din Cașovia, Sigismund se adresa palatinului Ungariei, cerîndu-i să amîne pricinile lui Pelbart de Varda, familiarul lui Pippo de Ozora, pînă la 8 noiembrie, deoarece acesta, potrivit obligațiilor ostășești, urma să-l însoțească pe stăpînul său spre părțile Țării Românești[43]. Alături de forțe din Ungaria, la această oaste au venit și forțe transilvănene. Lorand Lepeș, vicevoievodul Transilvaniei, amîna, la 9 mai 1423,procesele lui Bolgár Ioan și Ștefan de Tușinu, din pricina plecării acestora la expediția împotriva turcilor; la 1 iulie, conventul din Cluj-Mănăștur atesta pregătirile lui Emeric de Bogata, în vederea plecării sale la oastea ce urma să lupte împotriva turcilor în Țara Românească[44]. Indicarea Țării Românești ca punct de plecare împotriva turcilor poate să însemne că, în vara anului 1423, turcii mai dețineau poziții în Țara Românească, probabil garnizoane în unele cetăți de pe malul Dunării.

Desfășurarea campaniei este cunoscută din scrisori raguzane, în care unele informații au putut ajunge prin intermediul negustorilor întorși din Țara Românească sau de la Vidin și Belgrad. La 8 octombrie s-a știut la Raguza că regele Ungariei a trimis o mare oaste în Bulgaria, unde înainta în chip fericit. La 25 octombrie 1423, raguzanii, răspunzînd scrisorii lui Sigismund din 2 septembrie, îl înștiințau că-i trimit vești bune despre armata pe care regele o chemase înapoi din Boemia și o trimisese în părțile Bulgariei și ale Țării Românești, unde înainta cu succes, și că, în urmă cu puține zile, primiseră vestea că această armată luptase cu o oaste de 15 000 de turci, în care luptă oastea regală a avut un succes total, după cum povesteau toți cei ce veneau din Romania la Raguza[45]. Din aceste două relatări și din amînările de procese se poate concluzie că oastea regească a putut intra în Țara Românească cel mai devreme în luna august, pentru ca, în urma luptelor de aici, să treacă Dunărea în „Bulgaria", deci în posesiunile turcești, unde în septembrie a obținut victorii răsunătoare împotriva turcilor, victorii ce au avut un puternic ecou în Peninsula Balcanică și la Veneția. Republica, în urma

[43] *Zichy*, VIII, p. 88—89; cf. *A magyar nemzet története*, III, p. 561 și nota 1; Milleker B., *A törökök első betörései Dél-Magyarországba Zsigmond és Albert királyok idejében. Keve és Krassó vármegyék megszünése (1393—1439)*, în „Történelmi és régészeti értesitő", 1913, f. 3—4, p. 23.

[44] D.R.H., D, I, p. 224.

[45] Scrisoarea raguzană din 8 octrombrie 1423, în *Notes et extraits*, II, Paris, 1899, p. 217—218; a doua scrisoare, în Gelcich J.—Tallóczy L., *Raguza és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára*, Budapest, 1887, p. 291—293, se va cita: *Gelcich—Thallóczy*.

ocupării Salonicului din vara anului 1423, a început un conflict îndelungat cu turcii. În scrisoarea senatului venețian din 20 octombrie 1423, prin care se răspundea știrilor trimise din Salonic la 19 septembrie, s-au dat instrucțiuni reprezentanților venețieni în noua posesiune ca, în cazul că n-ar putea ajunge la pace cu sultanul, să ia legătura cu domnul Valachiei, căruia să-i afle intențiile față de turci și să-i promită cooperarea flotei venețiene în părțile Romaniei, pentru primăvara viitoare[46]. Actul senatului venețian este o dovadă, deși indirectă, a participării Țării Românești la expediția antiotomană din lunile august-septembrie 1423, și pune în lumină succesul acesteia.

Cooperarea militară dintre Dan al II-lea, domnul Țării Românești, și Pippo de Ozora, comitele de Timiș, ca reprezentant al Ungariei, sprijinită și de oștile voievodatului Transilvaniei, desfășurată pe timp de un an de lupte împotriva turcilor, în Țara Românească, la Dunăre și dincolo de Dunăre, a avut ca rezultat recucerirea liniei de apărare a acesteia. Trecerea la ofensivă și succesele obținute în sudul fluviului, pe teritoriul otoman, au avut un puternic răsunet în sud-estul Europei și în apusul ei.

Sub influența acestor evenimente a început, la 15 noiembrie 1423, călătoria în Occident a lui Ioan al VIII-lea Paleologul, moștenitorul și asociatul împăratului Manuil al II-lea. După ce a vizitat curțile de la Veneția și Milano, în scopul obținerii unor ajutoare materiale pentru Imperiul bizantin și a acordului de participare a statelor italiene la lupta de cruciadă, tînărul împărat a ajuns, în iunie 1424, în Ungaria, la Buda, unde a luat parte, alături de împăratul Sigismund, la procesiunea organizată cu ocazia sărbătorii *Corpus Christi* (= 22 iunie). În cursul întrevederilor avute la Buda — unde, potrivit cronicarului Eberhardt Windecke, a rămas opt săptămîni — cu regele Ungariei, cu cardinalul placentin, trimisul papal în Ungaria, și cu principi germani și magnați ecleziaști și laici din Ungaria, Ioan al VIII-lea a solicitat, ca și-n apus, ajutoare pentru Bizanț și alianța Ungariei în lupta antiotomană, încercînd, în același timp, să medieze împăcarea dintre Ungaria și Veneția, în scopul realizării unei acțiuni mai largi, europene, împotriva turcilor. S-a apreciat că, deși vizita împăratului bizantin în Ungaria nu s-a soldat cu acțiuni imediate de mare anvergură împotriva otomanilor, ea a avut meritul de a fi accelerat intervenția Ungariei în sud-estul Europei, intervenție ce va începe să se manifeste, în fapt, începînd cu anul 1426[47]. Paleologul a rămas la Buda probabil pînă în august 1424, deoarece la începutul lui septembrie a sosit la Constantinopol pe uscat, un sol[48], cu vestea că împăratul părăsise curtea ungară „și că pornește cu bine înspre părțile de pe la Marea Țară Românească și ca să vină corăbii în localitatea numită Chilia, ca să-l ia și să-l aducă"[49] în Bizanț. În septem-

[46] *Notes et extraits*, I, p. 346—348; Cf. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei, și Cetății Albe*, București, 1899, p. 83—84.

[47] Gy. Moravcsik, *op. cit.*, p. 251—252.

[48] Al. Elian, *op. cit.*, p. 131.

[49] *Sphrantzes*, p. 19. Este meritul lui Al Elian de a fi interpretat pasajul din Sphrantzes ca o indicație asupra drumului împăratului Ioan spre Chilia prin Țara Românească (*op. cit.*, p. 125—129), punînd capăt unei opinii legendare, după care

brie 1424, Ioan al VIII-lea a trecut prin Țara Românească, coborînd poate din Transilvania, pe drumul Brăilei, pentru a ajunge la Chilia. Pe lîngă faptul că era drumul cel mai direct și cel mai frecventat din Transilvania spre Chilia, motive de ordin politic — succesele lui Dan al II-lea în lupta antiotomană — l-au determinat pe împărat s-o pornească spre „Marea Țară Românească", cu scopul de a trata cu domnul român — pe care-l cunoscuse din timpul ședерii acestuia la Constantipol — probleme ale luptei comune[50].

Relatarea lui Sphrantzes cu privire la trecerea lui Ioan al VIII-lea Paleologul prin Țara Românească în drum spre Chilia poate fi considerată ca un indiciu al situației politice relativ stabile a Țării Românești, în scaunul căreia se afla un partizan al luptei de cruciadă. Este posibil ca în primăvara anului 1424, Țara Românească să fi avut de suferit o nouă incursiune turcească — după cum rezultă dintr-un document emis la 10 iulie 1424 de regele Sigismund, cu referire la evenimente recente: „foarte de curînd, pomenitul Nicolae de Chaak, în urma poruncii maiestății noastre, a trimis o mare parte din oamenii săi de oaste în Țara noastră Românească, în ajutorul credinciosului nostru, a măritului Dan, voievodul Țării noastre Românești, împotriva năvălirii sălbaticilor turci, care atunci unelteau să intre în pomenita țară, și cînd sus-însemnatul Ladislau zis Forro, care era atunci căpitanul sau conducătorul acelor oameni ai lui Nicolae de Chaak, a suferit răni grele și nu puține, odată cu măcelărirea sau moartea unora dintre scumpii lui frați și slujitori, în lupta făcută și dusă cu turcii cei sălbatici de către pomenitul Dan voievodul"[51]. Cuprinsul actului mărturisește ajutorul transilvănean trimis lui Dan al II-lea, împotriva unei noi năvăliri turcești, ce n-a fost însă de natură să-l înlocuiască cu Radu Praznaglava, așa cum s-a susținut[52], de vreme ce la data emiterii documentului, deci în vara anului 1424, se vorbea despre el ca despre voievodul în funcție. La același atac turcesc asupra Țării

---

călătoria s-ar fi făcut prin Moldova, opinie care mai are și astăzi credit (N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 38).

[50] Cf. Al. Elian, *op. cit.*, p. 129; E. Stănescu, *op. cit.*, p. 426.

[51] D.R.H., D, I, p. 225. Am considerat că referirea se face la evenimente petrecute în Țara Românească în același an 1424, datorită formei superlative a adverbului ce o aproximează cronologic *(nuperrime)* și a analogiei ce o permite un document dat de Pippo de Ozora în octombrie 1424 (vezi anexa, întrebuințarea lui *nuper* pentru evenimente din septembrie).

[52] E. Windecke, *Das Leben König Sigmunds*, în *Die Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit*, fasc. 79, Leipzig, 1886, p. 197, menționează, înaintea luptei cu husiții de la Malešov, din 7 iunie 1424, o solie ce a adus vestea că voievodul Dan a fost alungat din domnie de turci și că: *das ist also ein vitztum in der Walachei und in der Wurtzland an bis das Snegebirge*. Editorul cronicii a remarcat că, potrivit altor acte, înlocuirea lui Dan s-a făcut numai în 1426 (p. 197, nota 1). J. Ch. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, Halle, 1804, p. 166, pe baza altei ediții a acestei cronici, a conchis că în anul 1424, după încheierea armistițiului cu Ungaria — care s-a făcut, însă, abia în toamna acelui an — Murad l-a alungat pe Dan din Țara Românească și l-a așezat în scaun pe Radu Praznaglava. Prin Engel și A. Huber, *Geschichte Österreichs*, II, Gotha, 1885, p. 531, opinia a intrat în istoriografia română, fiind susținută de Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 24—25, și C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, II/1, p. 3. Știrea din Windecke a putut fi ecoul unor noi ciocniri cu turcii în Țara Românească în anul 1424, dar înlocuirea lui Dan trebuie să fie o confuzie cu evenimentele anului 1426, în cadrul cărora Windecke nu o mai menționează.

Românești precum și la incursiunea turcească din Bosnia, din anul 1424, a putut face aluzie regele în actul din 12 iunie 1424, Buda, adresat lui Pippo de Ozora, în care menționa „uneltirile și atacurile preacruzilor turci" și cele ale husiților, împotriva cărora a decis ca în anul ce urma să trimită armate puternice în mai multe părți ale lumii[53]. Tot în anul 1424, Sigismund a motivat, în fața trimisului unui principe elector german, ținerea dietei imperiale la Viena, datorită faptului că nu se putea îndepărta prea mult de Ungaria, de unde putea interveni mai ușor, atît împotriva turcilor, cît și împotriva husiților[54]. Izvoarele de mai sus permit aprecierea că, în primăvara și vara anului 1424, deși situația politică a Țării Românești nu era întru totul consolidată, astfel ca să se poată susține o „liniște creștină" deplină în aceste părți, Dan al II-lea a reușit să facă față unei noi intervenții turcești, menținîndu-se în domnie. La 5 august 1424, ca „domn a toată țara Ungrovlahiei" a întărit mănăstirii Tismana toate daniile anterioare și i-a dăruit satul Podeni[55].

Privilegiul pentru Tismana, mănăstire aflată în apropierea zonei Severinului, poate sugera că, la acea dată, Dan se afla în vestul țării; mai multe alte acte din a doua jumătate a anului 1424 indică Severinul ca centru al evenimentelor politice de la Dunărea de Jos. Dintr-un document inedit, dat de regele Sigismund la Tata, în 15 august 1424, rezultă că o nouă expediție ostășească era trimisă spre părțile Țării Românești, la care urma să plece și un Albert de Batthyan, sub banderiul lui Pippo de Ozora, din care cauză regele cerea amînarea proceselor slujitorului său pînă la 6 octombrie[56]. Un alt act emis tot de rege, la 23 septembrie 1424 din Tata, indică direcția și scopul expediției: trei slujitori ai lui Pippo de Ozore, comitele de Timiș, „îndreptîndu-se spre Orșova potrivit obligațiilor lor ostășești, împotriva cruzilor turci, în aceste timpuri de curînd trecute", au jefuit, împreună cu oamenii lor de oaste, bunurile unor iobagi de pe două moșii din comitatul Bodrog, din sud-estul Ungariei[57]. Campania condusă de Pippo de Ozora, începută după 15 august 1424 — cam în același timp cu plecarea împăratului Ioan al VIII-lea din Ungaria — a fost îndreptată împotriva turcilor spre Orșova și spre Țara Românească, deci spre zona Orșova-Severin, aflată în vecinătatea Vidinului, unul dintre cele mai însemnate centre otomane de la Dunăre. Relatările cronicarilor otomani privind campania din 1420 în Țara Românească, situația critică a Imperiului otoman pînă în 1424 și ușurința cu care a trecut Pippo de Ozora în mai multe ocazii, în anii 1422—1423, în Țara Românească, îndreptățesc presupunerea că la 1420, turcii s-au mulțumit cu distrugerea complexului de fortificații al Severinului[58], pentru ca, apoi, să treacă nestînjeniți în Țara Românească și Ungaria. De aceea, campania lui Pippo din toamna anului 1424 apare în

[53] *Zichy*, VIII, p. 178—179. Pentru incursiunea turcească în Bosnia, *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, XVII, Zagreb, 1886, p. 274—275, se va cita *Mon. Slav. Merid.*

[54] G. Beckmann, *op. cit.*, p. 91.

[55] D.R.H., B, I, p. 104—107.

[56] Arh. Naț. Magh., Dl. 102028.

[57] *Zichy*, VIII, p. 197.

[58] Cf. P. P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, (București), 1944, p. 343, nota 170.

izvoare nu atît pentru luptele purtate la recucerirea cetății, ci legată de refacerea și întărirea Severinului și a altor fortificații învecinate, acțiune susceptibilă să provoace forțele otomane de la Vidin. Noul caracter al expediției este relevat de actul regesc din 16 octombrie 1424, în care „se menționa" expediția noastră ostășească pentru ridicarea, înnoirea și refacerea cetății noastre a Severinului și a altor întărituri de graniță"[59]. La lucrările de fortificație în zona Severinului, care au beneficiat și de munca calificată a unor meșteri italieni, au participat, în primul rînd, forțele locale, cnejii din districtele românești din Banat, în virtutea obligațiilor lor de întreținere și apărare a fortificațiilor, și iobagii din comitatele de margine ale regatului ungar, Caraș și Timiș[60]. Actul inedit, dat de Pippo de Ozora la 27 octombrie 1424, în tabăra din fața cetății Severin — singurul cunoscut pînă acum ce atestă prezența comitelui la Severin, celelalte acte ale campaniei presupunînd, firesc, prezența lui acolo — îl arată ocupat cu rezolvarea pricinilor iscate de trecerea oștilor regești spre Orșova și Severin[61].

În vederea apărării fortificațiilor recent întărite, în luna noiembrie, vicecomitele de Timiș, Mecksei Emeric, a fost însărcinat, probabil de Pippo de Ozora, cu recrutarea și trimiterea de ostași la Severin și în insula Saan[62], ceea ce dovedește că cetatea Severinului nu a fost dată lui Dan, ci în ea a fost instalată garnizoană ungară. Prin analogie cu statutul politic al Chiliei, din timpul lui Iancu de Hunedoara și pînă la cu-

---

[59] *Hazai okmánytár*, I, Győr, 1865, p. 317—318.

[60] Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii și cercetări de istorie", 1957, p. 39—41; I. Hațegan, *op. cit.*, p. 1035.

[61] Vezi Anexa. I. Hațegan, *Pippo Spano și lupta antiotomană în Banat în primele decenii ale secolului al XV-lea*, în „Studii și comunicări de istorie și etnografie", II(1977), Caransebeș, p. 398 și idem, *Banatul și începuturile luptei antiotomane*, p. 1035, afirmă că pînă la 26 octombrie contingentele lui Pippo au cucerit cetatea Severin, după care au trecut în Bulgaria și au cucerit Vidinul. Izvoarele istorice cunoscute pînă în prezent nu atestă, pentru anul 1424, o trecere a lui Pippo la Vidin, pe care apoi să-l cucerească în mai puțin de două săptămîni, deoarece în 11 noiembrie se afla deja la Timișoara (*Hurmuzaki*, I/2, p. 530); la 18 noiembrie obștea nobililor din comitatul Caraș i se adresa, protestînd împotriva abuzurilor lui Szerdahelyi Emeric, vicecomitele de Caraș, făcute înaintea lăsării la vatră a oastei regești (*Krassó vármegye története*, III, Budapest, 1882, p. 307), ceea ce presupune că înainte de 18 noiembrie oastea se dezmembrase. Dealtfel, autorul nu face nici o notă pentru a indica sursele bibliografice, dar se pare că este o preluare de la I. Minea, *op. cit.*, p 177, prin intermediul lui G. Lăzărescu, N. Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, București, 1972, p. 64, a unei știri venețiene pe care Minea o dă pentru anul 1425, cei doi autori, pentru 1424, și care de fapt se referă la 1426 (vezi nota 101).

[62] Ortvay T., *Oklevelek Temesvármegye és Temesvárváros történetéhez*, I, Pozsony, 1896, p. 588—589. Cf. Milleker B., *op. cit.*, p. 23; I. Minea, *op. cit.*, p. 176; V. Motogna, *Banatul românesc în prima jumătate a veacului al XV-lea*, în „Revista Institutului social-politic Banat-Crișana", an XIII, mai-august 1944, Timișoara, p. 456. C. Jireček, *Geschichte der Serben*, II/1, Gotha, 1918, p. 160. N. Iorga, Istoria românilor, IV, p. 20 și C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, București, 1968, p. 33 identifică insula Saan cu Ada-Kaleh. 172—173, identifică cu insula Banului, „mult mai înaltă decît cea de la Ada-Kaleh și mai propice unei întocmiri de cetate"; cf. Șt. Pascu, *Voievodului Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 250.

cerirea ei de către Ştefan cel Mare[63], şi date fiind relaţiile de vasalitate dintre Sigismund de Luxemburg şi Dan al II-lea — relaţii confirmate de privilegiul pentru Cozia şi Codmeana, din 28 februarie 1424, Tîrgovişte, în care domnul român s-a intitulat şi „Amlaşului şi Făgăraşului herţeg"[64] — este de presupus şi în cazul Severinului un condominium ungaro-român. În această perspectivă apare logic ca Dan, stăpîn al ţinutului, să permită negustorilor tîrgovişteni, după 10 noiembrie 1424, „să umblaţi şi pe la Severin şi prin toate tîrgurile şi pe la Brăila"[65], iar, în acelaşi timp, din partea ungară să fie aduse garnizoane.

Expediţia din toamna anului 1424 de la Severin se înscrie printre campaniile de recucerire şi întărire a liniei de apărare a Dunării, linie ce garanta independenţa Ţării Româneşti şi punea la adăpost, atît Ţara Românească, cît şi Ungaria, de incursiuni.

Succesele luptei antiotomane din anii 1422—1424 la Dunărea de Jos l-au determinat pe Murad al II-lea să încheie, spre sfîrşitul anului 1424, un armistiţiu pe doi ani cu Ungaria[66], în scopul concentrării forţelor sale în lupta cu veneţienii pentru Salonic. Încă în vara anului 1424, pe cînd la curtea din Buda se mai afla împăratul Ioan al VIII-lea, a sosit aici despotul sîrb, Ştefan Lazarevici, însoţit de un sol turc[67], dar tratativele s-au prelungit pînă în noiembrie. La 25 noiembrie 1424, Sigismund i-a scris ducelui lituan Witold că nu a putut să se ducă la dieta imperială de la Viena, fiind ocupat cu ambasadorul sultanului Murad, cu care tocmai făcuse pace[68]. Acest armistiţiu a cuprins, probabil, şi clauze referitoare la Ţara Românească, care a continuat să rămînă în sfera de influenţă a Ungariei, după cum rezultă din privilegiul lui Dan al II-lea, pentru braşoveni, din 10 noiembrie 1424.

Tratativele turco-ungare din 1424 nu au fost viabile şi ambele părţi au privit cu neîncredere armistiţiul, după cum rezultă din evenimentele ce au avut loc la Dunărea de jos în anul 1425. Nemulţumirea părţii otomane faţă de lucrările de fortificare din Severin este reflectată, indi-

---

[63] Fr. Pall, *Stăpînirea lui Iancu de Hunedoara asupra Chiliei şi problema ajutorării Bizanţului*, în „Studii", 1965, nr. 3, p. 619—638.

[64] D.R.H., B., I, p. 102—104. Pentru relaţiile de vasalitate ale lui Dan cu Ungaria, vezi şi A. Sacerdoţeanu, *Stema lui Dan al II-lea în legătură cu familiile Huniade şi Olah*, în „Revista muzeelor", 1968, nr. 1, p. 5—16. Referitor la aceeaşi legătură este concludent documentul dat de domnul Ţării Româneşti la 10 noiembrie 1424, pentru negustorii braşoveni (*Ub.*, IV, p. 222—224; D.R.H., D., I, p. 227—230), Sigismund fiind recunoscut de Dan ca stăpînul firesc. Dăruirea acestui privilegiu a fost determinată de recalcularea tarifului vamal, datorită emisiunii monetare a lui Dan al II-lea de „dinari mici", în haraghia dăruită de suveran, în scopul necesităţilor comune ale luptei antiotomane (cf. Fr. Pall, *Iancu de Hunedoara şi confirmarea privilegiului pentru negoţul braşovenilor şi bîrsenilor în Ţara Românească, în 1443*, p. 73—74 şi nota 52), şi nu de o revenire a lui Dan în scaunul domnesc, în toamna anului 1424, cu ajutor unguresc, cum s-a susţinut (C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.*, II, p. 114).

[65] D.R.H., B., I, p. 109. Cf. Şt. Ştefănescu, *Bănia în Ţara Românească*, Bucureşti, 1965, p. 53.

[66] N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 391. Cf. H. Inalcik, *op. cit.*, p. 19.

[67] *Gelcich—Thallóczy*, p. 299; *Windecke*, p. 177, 186.

[68] J. Caro, *Liber cancellariae Stanislai Ciolek*, în „Archiv für österreichische Geschichte", XLV, Wien, 1871, p. 423.

rect, de o știre venețiană, după care în iulie-august 1425 se aflase la Veneția că regele Ungariei pusese să se ridice o fortificație lîngă un fluviu, „împotriva înțelegerilor pe care le avea cu turcii", și că această cetate va face ca turcii să nu mai poată merge împotriva ungurilor și a valahilor[69]; sursa venețiană relevă, în același timp, importanța strategică a complexului de fortificații din Severin în sistemul de apărare al Dunării.

Replica otomană la acțiunile româno-ungare nu s-a lăsat așteptată și în anul 1425, Țara Românească a fost supusă unui puternic atac, din mai multe direcții. Se pare că turcii l-au adus, de această dată, și pe Radu Praznaglava, deoarece izvoarele încep din nou să-l menționeze[70]. Data începerii luptelor se poate aproxima după un act al palatinului Ungariei, prin care, la cererea lui Pippo de Ozora, se amînau procesele fiilor lui Sandrin de Zeer, de la 1 mai 1425, la 6 octombrie, deoarece aceștia urmau să plece, sub banderiul comitelui de Timiș, la oastea regească ridicată împotriva turcilor[71]. Și cu această ocazie, cum pregătirile de luptă din Ungaria se tergiversau, Dan a rezistat un timp singur în fața invadatorilor. Proporțiile însemnate ale forțelor otomane și faptul că au trecut în Țara Românească prin mai multe vaduri rezultă din trimiterea, la porunca lui Sigismund, a două oștiri de ajutor, din Banat și din Transilvania, una înaintînd pe la Severin și de-a lungul Dunării, cealaltă, probabil, de la Brașov, prin munți, spre Țara Românească; la 3 septembrie 1425 regele ungar le scrisese raguzanilor că a trimis trei armate puternice împotriva dușmanilor săi, din care una împotriva husiților, alta împotriva turcilor sub comanda lui Pippo de Ozora, iar a treia, de asemenea împotriva turcilor, în ajutorul măritului Dan, voievodul Țării Românești, sub comanda lui Nicolae de Csák, voievodul Transilvaniei. În răspunsul raguzan din 20 octombrie, se vestea regelui succesul obținut în Țara Românească împotriva turcilor, cu puțin timp înainte, probabil în septembrie: „dintr-un raport demn de crezare am aflat precum că armata luminăției voastre trimisă de curînd împotriva turcilor, tocmai a dat cu acei turci, în ținuturile voievodului Dan, o luptă aprigă, astfel că din acei turci puțini au putut să scape"[72].

---

[69] L. A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, XXII, Mediolani, 1733, col. 980. La N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 11. aceeași informație într-o altă variantă.

[70] J. Caro, *op. cit.*, p. 481—483, a publicat o scrisoare datată cu probabilitate pentru sfîrșitul anului 1425, în care este menționat Radu, sprijinit de turci, în alianță cu Alexandru cel Bun; aceeași datare și la Al. Elian, *op. cit.*, p. 129, nota 1.

[71] *Zichy*, VIII, p. 274—275.

[72] Scrisoarea raguzană din 20 octombrie 1425 la *Gelcich—Thallóczy*, p. 309—312. Cf. *A magyar nemzet története*, III, p. 564; N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 391; Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 26. Referitor la evenimentele de la Dunăre, din 1425, s-a susținut că regele Sigismund ar fi venit aici, în temeiul actului dat de el la 16 august 1425, în Orșova (*A magyar nemzet története*, III, p. 564; N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 391). Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 33, nota 1, a semnalat că este vorba de o greșală, probabil de tipar, în ce privește data de an din rezumatul documentului, deoarece în textul acestuia, este dat anul 1427, an în care a și fost cuprins documentul de către editorii lui (*Hazai okmánytár*, I, p. 319—320). Cu toate acestea, I. Minea, *op. cit.*,

Apărarea Țării Românești în 1425 făcea parte dintr-un proiect mai vast, prin care Sigismund de Luxemburg urmărea să extindă cooperarea antiotomană la nivel european. Fiind vorba în primul rînd, de atragerea popoarelor balcanice în această acțiune, regele a căutat și a reușit să realizeze, înainte de 9 august 1425, împăcarea cu regele bosniac Tvartko[73], consolidînd astfel poziția Ungariei în Bosnia. De o deosebită importanță era obținerea colaborării militare a Republicii venețiene, deoarece Sigismund preconiza desfășurarea unei duble acțiuni cruciate, pe uscat și pe apă; cooperarea flotei venețiene la Gallipoli făcea posibilă blocarea strîmtorilor și împiedica trecerea trupelor otomane din Anatolia în Rumelia.

În ultimii ani, în pofida încercărilor venețiene de a încheia pace cu turcii, relațiile cu aceștia au cunoscut o înrăutățire continuă. Amenințarea otomană din anii 1423—1426 față de stăpînirile venețiene din Albania, invadarea posesiunilor din Moreea, din primăvara anului 1425, precum și intensificarea asediului Salonicului, au determinat Republica să treacă, în 1425, la acțiuni antiotomane fățișe[74]. După încercările din anii 1423 și 1424, cînd, pentru a obține de la Murad al II-lea pacea, venețienii căutaseră să ia legătura cu Dan al II-lea, și, respectiv, cu principele Karamaniei, în 1425 au sprijinit la Salonic un pretendent, Mustafa, cu intenția de a-l pune în legătură cu Djuneid, stăpînul puternicului emirat Aydîn, care se răsculase din nou, în anii 1424—1425, împotriva sultanului, continuînd o politică tradițională față de puterea centrală[75]. Instrucțiunile trimise de senatul venețian căpitanului general al mării, Fantin Michel, la 2—4 aprilie 1425, îi permiteau acestuia să folosească „pe un oarecare Mustafa turcul, care se spune că este fiul răposatului Baiazid", a cărui sosire la Salonic fusese semnalată de conducătorii orașului; la sfatul acelorași, căpitanul trebuia să meargă la Hypsela, pe țărmul asiatic al Mediteranei, pentru a-l determina pe Djuneid să vină la Salonic spre a se înțelege cu Mustafa; genovezii, aliații sultanului Murad, trebuiau rugați să nu se amestece într-un război pe care Republica îl purta în interesul întregii creștinătăți. Șansele noului Mustafa erau mari, de vreme ce senatul venețian, recunoscut pentru prudența sa, își instruia trimisul ca, în cazul în care socotea că cei doi rebeli au șanse de reușită, să nu încheie pace cu sultanul[76]. Ridicarea pretendentului Mustafa la Salonic, cu sprijin venețian, încercarea de a-l pune în legătură cu emirul de Aydîn și frămîntările politice inerente din Imperiul otoman, au avut ecou și la popoarele balcanice; voievodul

p. 177 l-a folosit tot cu data greșită, 1425; la fel, N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 18, V. Motogna, *op. cit.*, p. 456, A. Armbruster, *Un aliat italian al domnilor români*, p. 44, și I. Hațegan, *Banatul și începuturile luptei antiotomane*, p. 1036.

[73] *Mon. Slav. Merid.*, XXI, Zagreb, 1890, p. 5.

[74] Cf. N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 402—403; *Gheorghe Kastriotul Skandenberg și lupta albanezo-turcă în secolul al XV-lea*, București, 1972, p. 52.

[75] *Notes et extraits*, I, 375, 389, 391. Cf. N. Iorga, *op. cit.*, I, p. 385.

[76] Instrucțiunile senatului venețian din 2—4 aprilie 1425, în *Notes et extraits*, I, p. 391—395; vezi și nota 1, p. 392. Prezența acestui Mustafa la Salonic este semnalată de N. Iorga, *Sur les deux prétendants Moustafa du XV-e siècle*, în „Revue historique du sud-est européen", 1933, p. 13.

bosniac Sandaly Hranić-Kosača s-a adresat veneţienilor, rugîndu-i să obţină pentru el, de la noul pretendent, confirmarea în stăpînire, după ce obţinuse una de la Murad al II-lea[77].

Noua politică veneţiană în Balcani — ce părea se reediteze constelaţia politică din 1415—1416, cînd un pretendent Mustafa, avînd de partea sa pe acelaşi Djuneid şi concursul lui Mircea cel Bătrîn, a tulburat în Rumelia politica de refacere a Imperiului otoman —, a fost remarcată la curtea din Buda, ce avea şi alte informaţii cu privire la situaţia dificilă a lui Murad, care întîmpina încă opoziţie în Asia Mică. Dintr-o scrisoare a lui Witold către regele ungar, datată cu probabilitatea pentru sfîrşitul anului 1425, rezultă că Sigismund primise, ceva mai înainte, ştiri despre noul împărat al turcilor care avusese de suferit greutăţi din partea altor sarazini, „astfel că va putea mai puţin să ridice puterile sale împotriva ⟨puterilor⟩ altora"[78]. Conjunctura fiind favorabilă reluării ofensivei împotriva turcilor, Sigismund de Luxemburg a căutat o apropiere de Veneţia, dînd curs medierii oferite de Grandval, ambasadorul regelui Carol al VII-lea al Franţei, care încerca să înlăture contradicţiile ce-l despărţeau pe Sigismund de veneţieni, atît ca împărat romano-german, cît şi ca rege al Ungariei. La 25 sau 26 octombrie 1425, Ioan, prepozitul de Buda, vicecancelarul regelui, a înaintat senatului veneţian propunerile ungare. Prima, şi cea mai importantă dintre ele, a formulat o alianţă ungaro-veneţiană împotriva turcilor: „regele, cu scopul de a arăta veneţienilor şi întregului univers zelul său pentru credinţă, este dispus să încheie cu Veneţia o ligă *bene stricta* împotriva turcilor. Această ligă va fi ofensivă, ungurii vor merge pe uscat, iar Republica *per mare et Danubium*". Alte propuneri priveau sprijinul material ce urma să fie oferit de veneţieni în scopul luptei antiotomane, şi călătoria lui Sigismund în Italia, în vederea încoronării ca împărat romano-german. În răspunsul senatului veneţian, adresat solilor ungari, la 30 octombrie, se arăta că, necunoscîndu-se intenţiile regelui, Republica a permis căpitanului mării să trateze pacea cu sultanul, tratativele fiind într-o fază foarte înaintată, totuşi, „dacă ungurii atacă pe sultan, vor fi sprijiniţi, punîndu-se obstacole comunicaţiilor turcilor, cînd Sigismund va fi în Grecia, atît la Gallipoli, cît şi pe Dunăre. Se permite regelui să intre, în aceste „circumstanţe, la Salonic şi în posesiunile veneţiene din Levant. Celelalte puncte ale răspunsului modificau în oarecare măsură propunerile regeşti, dar, în general, erau favorabile[79]. Tratativele ungaro-veneţiene au continuat în primăvara anului 1426; în 9—12 mai, la Tata, solii florentini, aliaţii veneţienilor, de la sfîrşitul anului 1425, în lupta împotriva ducelui de Milano, au discutat cu reprezentanţii Ungariei, printre care un rol de frunte avea Pippo de Ozora, aceleaşi propuneri de colaborare a flotei veneţiene în Bosfor şi chiar pe Dunăre, conco-

[77] *Mon. Slav. Merid.*, XXI, p. 4—5.

[78] J. Caro, *op. cit.*, p. 482.

[79] Propunerile ungare din 25—26 octombrie şi răspunsul veneţian din 30 octombrie 1425, în *Notes et extraits*, I, p. 409—410. Cf. Aldásy A., *Zsigmond király viszonya Milanóhoz és Velenczéhez Romani utja idejében*, Budapest, 1909, p. 125—129.

mitent cu acțiunile desfășurate pe uscat[80]. Deși tratativele ungaro-venețiene din toamna anului 1425 și primăvara lui 1426 nu au ajuns la rezultate eficiente, din cauze străine luptei antiotomane, legate de interesele fiecăreia dintre părți în nordul Italiei și în Dalmația, ele rămîn importante prin faptul că au pus din nou problema cooperării flotei apusene în lupta antiotomană, atît la Gallipoli, cît și pe Dunăre, așa cum s-a urmărit în 1396, cu ocazia cruciadei de la Nicopole, și precedînd colaborarea flotei apusene în campaniile antiotomane conduse de Iancu de Hunedoara, în 1443—1445.

Paralel cu tratativele purtate cu venețienii, regele Sigismund a luat măsuri pentru punerea în aplicare a prevederilor tratatului de la Lublau, privitoare la participarea polono-lituană și a Moldovei la lupta antiotomană. Spre sfîrșitul anului 1425, solul ungar Ștefan de Berzevicze a fost trimis la regele Poloniei și la Alexandru, domnul Moldovei, de la care a adus regelui răspunsul dorit[81]. Din schimbul de scrisori între Sigismund, Wladislaw Jagiello și Witold, în problema cooperării polone la proiectata cruciadă din 1426, rezultă și bănuiala ce a planat asupra lui Alexandru cel Bun cu privire la o alianță cu turcii și cu Radu Praznaglava. Încă din 1425, Dan al II-lea — care, prin politica sa dunăreană, luată după a lui Mircea"[82] a putut stîrni îngrijorarea domnului moldovean — îl informase pe Sigismund despre atitudinea lui Alexandru: domnul Moldovei luase legătura, prin scrisori, cu boierii din facțiunea prootomană a lui Praznaglava[83]. Sigismund a transmis cele aflate suzeranului polon, care a lut măsuri imediate, cerîndu-i lui Alexandru să se justifice. Scrisoarea trimisă de Sigismund lui Witold, la 15 mai 1426, din Tata, arată că regele polon îl trimisese pe starostele Haliciului, Mihail Buczaki, la domnul Moldovei, care s-a scuzat față de mandatarul Poloniei pentru legăturile sale imprudente cu Radu Praznaglava și cu turcii, și a promis că va participa cu oastea sa, unită cu cea polonă, la lupta cu turcii[84], sfîrșind astfel prin a adera la cruciada antiotomană[85]. În mai 1426, domnul a eliberat un slav-conduct pentru oștile polone aflate în tranzit prin Moldova, „care se îndreptau spre ținuturile turcilor"[86].

Prezența polonă la Dunărea de Jos este descrisă în cronica lui Jan Dlugos; cronicarul polon scria că, în urma solicitărilor repetate ale regelui Sigismund de a-l ajuta împotriva turcilor, Wladislaw a trimis 5000 de oșteni, conduși de Jan Kobilenski, care au ajuns pentru ziua Nașterii sf. Ioan Botezătorul ⟨=24 iunie⟩ la Brăila, după cum se con-

---

[80] Cf. *ibidem*, p. 130—132; I. Minea, *op. cit.*, p. 179—180.

[81] D.R.H., D., I. p. 317. M. D. Popa, *Aspecte ale politicii internaționale a Țării Românești și Moldovei în timpul lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun*, în „Revista de istorie", 1978, nr. 2, p. 266.

[82] N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 22.

[83] J. Caro, *op. cit.*, p. 481—482. C. Racoviță, *op. cit.*, p. 300.

[84] *Monumenta medii aevi res gestas Poloniae illustratia*, VI, Krakovie, 1882, p. 724; se va cita *Codex Vitoldi*. C. Racoviță, *op. cit.*, p. 288; P. P. Panaitescu, *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei*, în „Romanoslavica", I, p. 100.

[85] M. D. Popa, *op. cit.*, p. 266.

[86] *Codex Vitoldi*, p. 723.

vinsese între cei doi regi[87]. Participarea Moldovei la această acțiune nu este amintită de cronicarul polon, dar ea rezultă din angajamentul menționat în scrisoarea lui Sigismund din 15 mai, și, mai ales, din replica regelui polon în congresul de la Luck, din 1429, cînd i-a disculpat pe moldoveni de invinuirea că n-ar fi dat ajutoare împotriva turcilor, arătînd că „prin mandat regesc, în anul și ziua promisă, alăturîndu-se armatei regești, au venit pînă la Dunăre și după aproape două luni au fost siliți să se înapoieze"[88].

Pregătirile de cruciadă organizate de regele Sigismund, contînd pe colaborarea țărilor române și a Poloniei și vizînd participarea flotei venețiene, și întărirea pozițiilor Ungariei în Serbia[89] și Bosnia l-au determinat pe sultanul Murad al II-lea să se apere, atacînd. În primăvara anului 1426, Imperiul otoman a pornit o largă ofensivă împotriva Țării Românești, a Serbiei și Bosniei, ajungînd cu incursiunile pînă în Croația și Slavonia. Scrisoarea lui Sigismund, din 12 iunie 1426[90], adresată cardinalului Henric de Beaufort, episcop de Wincester, făcea cunoscut atacul general dezlănțuit de turci împotriva țărilor aflate în sfera de influență ungară, insistînd asupra evenimentelor din Țara Românească. Aici, mai ales, turcii au dat dovadă de acea abilă exploatare a circumstanțelor și contradicțiilor politice, specifică metodelor otomane de cucerire, atrăgînd în tabăra filootomană pe unii dintre români, desigur acei boieri nemulțumiți de politica activă a domnitorului Dan al II-lea, boieri care au putut răspunde favorabil medierii de care a fost bănuit Alexandru cel Bun. Menționata scrisoare relata că, după ce voievodul Dan luptase cu succes deplin — probabil la începutul lunii mai — împotriva adversarului său, Radu, care adusese cu el o mare oaste turcească, la foarte scurt timp, apoi, turcii, cu o oaste și mai mare „năvălind din nou cu dușmănie și cu cruzime asupra sus-zisului Dan voievodul, în ziua ⟨sărbătorii⟩ *Corpus Christi* ⟨= 30 mai⟩, și acesta împreună cu credincioșii săi opunîndu-li-se lor, după cum a vrut, așa de crunt s-a dat între ei lupta, că din amîndouă părțile mulți au căzut. Totuși armata lui Dan-voievod a fost cu totul învinsă, toți ai săi fiind prinși și uciși", singur voievodul rămînînd în viață. Înfrîngerea suferită de Dan, la 30 mai 1426, și pericolul implicit pentru planurile ofensive ale Ungariei, de a pierde colaborarea Țării Românești, l-au constrîns pe regele Sigismund să se hotărască să pornească el însuși în fruntea oștilor sale și ale marilor nobili în ajutorul lui Dan[91]. Începutul unei grave crize politice în Țara Românească[92], ce a culminat spre sfîrșitul anului 1426

---

[87] J. Dlugos, *Historiae Poloniae libri XII*, Frankofurti, 1711, col. 494. Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 29; I.Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Dlugosz*, Iași, 1926, p. 17.

[88] *Dlugos*, IV, p. 368, apud C. Racoviță, *op. cit.*, p. 288 și nota 3.

[89] Prin tratatul încheiat la Tata, în mai 1426, între Ungaria și Serbia, Sigismund l-a recunoscut pe Gheorghe Brancovici, nepotul despotului Ștefan Lazarevici, moștenitor la tronul Serbiei, în schimbul unor importante cetăți sîrbești, printre care Belgrad, Mačvà și Golubać (C. Jirecek, *Geschichte der Serben*, II/1. p. 158—159).

[90] N. Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, p. 80—81.

[91] *Ibidem*, p. 81; Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 29.

[92] *Istoria României*, II, p. 387.

cu înlocuirea voievodului prin Radu Praznaglava, și felul în care a rezistat Dan al II-lea în fața dușmanilor săi, turcii, Radu și boierii trecuți de partea lor, rezultă din actul de danie a lui Sigismund pentru paharnicul Ștefan de Berzevicze, în care se arată că solul ungar la curtea polonă și la Alexandru cel Bun, trecînd din Moldova în Țara Românească, l-a întîlnit pe Dan pe cînd se retrăgea, probabil înspre munte, din fața lui Radu, care era „însoțit de mai mulți turci și români necredincioși" lui Dan; cu ajutoare primite din Transilvania, alcătuite din trupe de sași și secui, cărora paharnicul le-a fost ales conducător, Dan s-a întors împotriva dușmanilor săi, reușind să-i respingă[93] și să se mențină pînă la sosirea lui Pippo de Ozora cu oastea din Ungaria; ceea ce poate să însemne că în iunie 1426 situația lui Dan nu era încă atît de gravă cum o înfățișase regele cardinalului englez, urmărind probabil să se scuze pentru că punea mai mult accent pe lupta antiotomană decît pe cea împotriva ereticilor husiți.

Mai multe acte emanate în cancelariile ungare menționează amînări pe procese de la 1 mai la 6 octombrie 1426, deoarece împricinații urmau să plece sub banderiul lui Pippo sau al altor magnați „în armata regească ⟨trimisă⟩ spre Țara Românească"[94]. Trimiterea unei oștiri regești, conduse de Pippo de Ozora, în ajutorul lui Dan al II-lea, în vara anului 1426, precedînd marea oștire în fruntea căreia urma să vină regele însuși, permite o paralelă cu evenimentele anului 1395 din Țara Românească, cînd în ajutorul lui Mircea cel Bătrîn a fost trimis un corp de oaste din Ungaria, condus tot de un fost ban de Severin, Ștefan de Losoncz. La 11 iulie 1426, Ioan, episcopul de Oradea, scria că va merge spre comite, la armata pornită împotriva turcilor[95]. Cu o oaste, apreciată de contemporani la 15.000 de oameni, Pippo de Ozora a intrat în luna iulie în Țara Românească, pe la Severin[96], determinînd schimbarea raportului de forțe în favoarea lui Dan al II-lea. Pe la jumătatea lunii iulie, regele Ungariei l-a anunțat pe Witold că a trimis doi nobili de frunte ai regatului său, aflați la aceea dată în Țara Românească, pentru a aștepta sosirea ajutoarelor moldo-polono-lituane „și pentru a-i primi pe aceștia și a-i conduce pînă la Dan voievodul și pentru a-i înștiința pe ei unde trebuie să se alăture oamenilor noștri și să aștepte sosirea noastră"[97]. În intenția regelui Sigismund, forțele mobilizate pentru cruciadă urmau să se concentreze într-un singur punct, se pare, Turnu Severin[98], de unde apoi să pornească lupta împotriva otomanilor. Nerealizarea joncțiunii cu trupele moldo-polone — din motive rămase obscure — care, după două luni de așteptare lîngă Brăila, au ridicat tabăra, și aceleași greutăți pe care le întîmpina strîngerea oastei regești au modificat planurile inițiale ale regelui. Este de presupus că, respingîndu-i pe turci din Țara Românească, oștile române, conduse de Dan, și cele ungare, printre care se aflau însemnate contingente din Transilvania, Banat și

[93] D.R.H., D., I, p. 317; N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 22.
[94] *Zichy*, VIII, p. 4, 58, 272, 273.
[95] Șt. Stanojević, *Pippo Spano*, Beograd, 1901, p. 13, nota 1.
[96] *Ibidem*, p. 13, nota 1.
[97] *Codex Vitoldi*, p. 735.
[98] *Ibidem*, p. 724.

probabil voluntari sîrbi,[99] conduse de Pippo de Ozore, urmărindu-i pe turci dincolo de Dunăre, au trecut la ofensivă în două direcții: Dan al II-lea înspre Silistra, pe care o cunoștea din anii 1422—1423, Pippo de Ozora, în direcția Vidinului[100].

Ofensiva româno-ungară din lunile iulie—august 1426 împotriva principalelor centre otomane de la Dunărea de Jos, Vidin și Silistra, a fost înfățișată cuprinzător de un raport păstrat în cronica Morosini, cunoscut istoriografiei noastre, dar înțeles greșit, ca privind anul 1425. Potrivit acestui raport, avînd data de 9 octombrie 1426, s-a aflat la Veneția că: „domnul Valahiei cu Pipo florentinul și cu domnul Zagorei ⟨și⟩ cu alții au trecut cu mari forțe Dunărea și au ocupat cetatea zisă Gravitini și ar fi asediat cetatea numită Eristia, care se găsește la un vad al Dunării, și se spune că la cucerirea zisei cetăți Gravitini au murit mai bine de XXV de mii de turci, și din această pricină a fost mobilizată toată flota de la Gallipoli și că Murad va merge în persoană cu toată puterea sa pentru a repara această pierdere și pentru a elibera și a recupera zisele sale cetăți"[101]. Acest izvor este coroborat cu o altă sursă, sau, mai degrabă, o variantă a aceleiași surse, după care la 14 octombrie 1426 se știa la Veneția că domnul Valahiei și cu Pipo, căpitanul ungurilor, cu domnul Zagorei și cu alții au trecut Dunărea și au ocupat orașul *Gravanni* sau *Gravatini*, omorînd 15.000 de turci; au asediat apoi *Tristia*, din care cauză Murad a hotărît să vină la Dunăre[102]. În denumirile transmise de izvoarele venețiene pentru cele două orașe din dreapta Dunării recunoaștem formele corupte pentru Vidin și Silistra. Celelalte informații venețiene trebuiesc apreciate cu prudență; faptul că cele trei căpetenii ar fi acționat împreună poate să fie un reflex global pentru ofensiva de la Dunăre, deoarece este greu de crezut că Dan al II-lea a acceptat să coopereze la asediul Vidinului, lăsînd Țara Românească lipsită de apărare dinspre Silistra. Cifra victimelor otomane este diferită în cele două izvoare, iar cucerirea Vidinului, îndoielnică. Din corespondența ducelui de Milano cu trimișii săi la Sigismund — care au reușit să-l cîștige pe regele Ungariei și împăratul romano-german de partea Milanului în războiul cu liga nord-italiană condusă de Veneția — rezultă doar că din Ungaria a fost trimisă o oaste ce lupta împotriva turcilor la Vidin. Astfel, la 17 iulie 1426 i se scrisese ducelui, din Vișegrad, că regele avea de gînd să meargă la Vidin, spre Turcia, și înapoindu-se de acolo, „fie că va avea orașul acela, fie că nu", își va trimite oștile împotriva dușmanilor comuni, venețienii[103]. La 22 iulie,

---

[99] Milleker B., *op. cit.*, p. 40.

[100] Cf. A. Armbruster, *op. cit.*, p. 44.

[101] *Hurmuzaki*, VIII, p. 4; expresia *ano pasado* din raportul venețian a fost înțeleasă greșit ca *anul trecut*, în loc de *au trecut*, din care cauză istoricii au consemnat evenimentul la anul 1425 (vezi nota 6), cu excepția lui G. I. Brătianu. I. Hațegan, *Banatul și începuturile luptei antiotomane*, p. 1037, folosește acest raport și pentru anul 1426, după ce l-a folosit indirect, din bibliografie, pentru 1424 și 1425.

[102] *Notes et extraits*, I, p. 435, nota 1; St. Stanojević, *op. cit.*, p. 13.

[103] L. Osio, *Documenti diplomatici tratti dagli Archivj milanesi*, II/1, Milano, 1869 (ristampa anastatica, Milano, 1970), p. 245; se va cita *Osio*. Cf. Aldásy A., *op. cit.*, p. 184.

ducele de Milano, răspunzînd unei scrisori primite la 18 iulie, îi cerea trimisului său din Ungaria să insiste: „pe lîngă maiestatea regească, ca să fie întorşi ostaşii săi (=ai regelui) care luptau acum împotriva turcilor şi să fie îndreptaţi împotriva veneţienilor“[104]. Dintre izvoarele otomane, doar cronica lui Neşri menţionează într-un context confuz, înaintea luptei de la Golubać, din 1428, că: „araminii *(harami)* unguri, trecînd din cînd în cînd prin valea Vidinului, făceau multe nenorociri în acele ţinuturi“[105]. În luna septembrie, oştile române şi ungare s-au retras, revenind în stînga Dunării. Bernabò Lorédano, ducele veneţian de la Salonic, îi scria ducelui Cretei, la 8 decembrie 1426, relatînd ştiri pe care le avea din septembrie că: „de pe uscat, adeseori s-a spus că ungurii şi românii au venit la Dunăre spre paguba turcilor şi că de două ori a fost înfrîntă armata turcilor; dar acum ni se pare tîrzie ştirea şi se spune că fiecare dintre părţi s-a retras“[106]. La 8 septembrie 1426, Pippo de Ozora se afla în Orşova[107], reîntors din campanie.

Atacul asupra Silistrei, deşi nu a avut rezultatul dorit, este o mărturie a politicii active a lui Dan al II-lea faţă de turci, şi o dovadă a intenţiei sale de a reintra în posesiunea ţinutului danubiano-pontic[108], pierdut de Ţara Românească în 1420. Pentru Ungaria, cucerirea Vidinului ar fi însemnat o reeditare a înfăptuirii lui Ludovic de Anjou, de la 1365. Se pare că aici, regele dorea să creeze un stat tampon[109], pe care să-l încredinţeze lui Frujin, fiul ţarului bulgar Sişman de la Tîrnovo, cel menţionat în izvoarele veneţiene ca domnul Zagorei; un asemenea stat constituia o barieră în calea pătrunderii turcilor în Ţara Românească şi Ungaria, fiind, totodată, şi un preţios punct de plecare pentru ofensiva în Imperiul otoman.

---

[104] Osio, II/1, p. 237. Cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 184.

[105] *Cronici turceşti*, I, p. 119.

[106] *Notes et extraits*, I, p. 437. Cf. N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 391.

[107] Actul dat de Pippo de Ozora cu această dată, la Orşova, publicat în „Történelem Tár“, 1884, p. 433—437, a servit ca argument pentru a susţine că, la această dată, comitele de Timiş a plecat într-o nouă campanie în Serbia, la care ar fi participat şi portughezul don Pedro, cîştigînd o ultimă victorie la Golubać, după cum rezulta din bibliografiile italiene ale comitelui şi din cronica lui Windecke (I. Haţegan, *Banatul şi începuturile luptei antiotomane*, p. 1037). St. Stanojevici, *op. cit.*, p. 11—13, făcînd critica cronicilor italiene, a dovedit că ele au confundat campania lui Pippo de la Vidin, din 1426, cu lupta din 1428, de la Golubać. Despre cronicarul Windecke s-a spus că a contaminat evenimentele de la Dunărea de Jos, din anul 1426, cu expediţia lui Sigismund din iarna anului 1426—1427 în Ţara Românească, expediţie la care a participat şi don Pedro, vezi J. Aschbach, *Geschichte Kaiser Sigmund's*, III, p. 272,, nota 18. Referitor la relaţiile dintre turci şi sîrbi, se ştie că primii au atacat Serbia în iunie 1426, dinspre Sofia, înaintînd, însă, numai pînă la Kruševać, despotul Ştefan reuşind destul de uşor să-i respingă, astfel că deja în iulie, cu oastea strînsă pentru lupta cu turcii, s-a întors împotriva bosniecilor (C. Jireček, *op. cit.*, II/1, p. 159); în septembrie 1426, raporturile cu turcii erau bune, Gheorghe Brancovici oferind Veneţiei, în numele despotului Ştefan, medierea păcii cu sultanul (cf. *Notes et extraits*, I, p. 429). Ţinînd seama de critica adusă izvoarelor menţionate, de bunele raporturi ale sîrbilor cu turcii, în toamna anului 1426, şi de faptul că la 8 septembrie Pippo se afla la Orşova, pe malul stîng al Dunării, în vecinătatea Vidinului, este de conclus că din Bulgaria, Pippo s-a retras spre Orşova, fără a mai susţine o luptă la Golubać, pe teritoriul sîrbesc.

[108] Cf. A. Ghiaţă, *op. cit.*, p. 107.

Începînd cu toamna anului 1426, pentru mai mult de doi ani, evenimentele de la Dunărea de Jos vor fi prioritare în viața politică a celor două tabere aflate în luptă, caracter subliniat și de prezența personală a celor doi suverani, regele Sigismund și sultanul Murad al II-lea. În Ungaria, în septembrie 1426, s-au făcut noi pregătiri de plecare în expediție. La 8 septembrie 1426, regele amîna pentru a patruzeci și doua zi a octavelor sărbătorii Bobotezei (= 24 februarie 1427), duelul lui Ștefan, fiul lui Iacob zis Dobo de Ruzka, slujtorul arhiepiscopului de Strigoniu, deoarece urma să ia parte sub banderiul stăpînului său „la oastea noastră regească, ridicată de noi, cu ajutorul domnului, spre Țara noastră Românească, împotriva turcilor"[110]; durata de amînare, neobișnuit de lungă, este grăitoare în sensul că se prevedea o campanie îndelungată și grea. La începutul lui noiembrie, oastea regească, în frunte cu regele, era în Banat, la Lipova, unde venise și Pippo de Ozora. În 5 noiembrie 1426, de aici, regele s-a adresat sașilor din Sibiu, relatîndu-le că, în aceeași zi, a plecat din Lipova spre Țara Românească, logofătul lui Dan, trimis în solie la rege, cu misiunea de a solicita ajutoare pentru domnul său. La sfatul lui Pippo, regele a hotărît să-i trimită domnitorului bani pentru întreținerea unei oști, alcătuite din mercenari români, 100 călăreți, și 900 pedestrași; Ioan Gereb și judele sibian Andrei trebuiau să plece cît mai grabnic în ajutorul voievodului Dan, conducînd o armată transilvăneană, compusă din forțe ale comitatelor și ale scaunelor săsești și secuiești[111].

Din menționata scrisoare rezultă că în toamna anului 1426, Murad a răspuns acțiunilor ofensive de la Vidin și Silistra, atacînd din nou Țara Românească, în sprijinul partidei lui Radu Praznaglava, care se întărise, ajungînd să pericliteze scaunul voievodal. Astfel, regele scria sibienilor că la Lipova s-a sfătuit cu logofătul lui Dan, cu Pippo și cu baronii săi, „cu privire la aceea, cum am putea, prin ce căi și mijloace, să-l păstrăm pe Dan voievodul în sus-numita sa stăpînire"; nobilii, secuii, sașii și orașele din Transilvania, dacă nu și-au trimis încă ostașii în ajutorul lui Dan, trebuiau să-i „trimită fără întîrziere"; reprezentanții națiunii săsești erau chemați la adunarea generală a voievodatului, unde urma să se discute permanența în Țara Românească a unei oștiri transilvănene, „adică astfel, că pînă ce o armată se întoarce din acele părți, întotdeauna, înainte de întoarcerea acesteia, o altă armată a noastră să fie (trimisă) în acele părți"[112]. Nu se poate preciza în ce parte a țării se purtau luptele, banii pentru plata mercenarilor români urmînd să se plătească la Sibiu sau la Brașov, unde domnitorul ar fi voit; posibil că din nou s-a făcut o retragere în zona de munte. Cu tot ajutorul grabnic, Dan nu s-a putut menține, de această dată, în scaunul domnesc, fiind înlocuit în iarna anilor 1426—1427[113], de Radu Praznaglava, venit cu ajutor turcesc și cu sprijinul unei bune părți din țară. Dacă actul

[109] D. Pleșia, Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 548—459.

[110] *Hurmuzaki*, I/2, p. 540.

[111] „Hadtörténelmi közlemények", I(1888), p. 165—170; *Ub.*, *IV*, p. 258—261. G. Gündisch, *Siebenbürgen in der Türkenabwehr*, p. 421.

[112] D.R.H., D. I., p. 244—245; Cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 185.

[113] Cf. C. C. Giurescu, D. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 114.

regesc dat pentru Albert de Nagymihal, priorul Auranei, la 19 mai 1427, din Feldioara, menționa anume că „Radu, cu alt nume numit Praznaglava, venind cu putere turcească, îl alungase din Țara Românească pe voievodul Dan[114], alte documente, printre care și privilegiul acordat banului de Mačva, Ioan de Maróth, la 7 iulie 1427, din Rîșnov, nuanțau întrucîtva faptele, arătînd că Radu supusese o mare parte din Țara Românească, că „foarte mulți locuitori ai acelei Țări Românești ⟨...⟩ trecuseră de partea lui Radu și a turcilor"[115]. În ianuarie 1427, Dan al II-lea se retrăsese în părțile Brașovului[116].

Păstrarea influenței politice în Țara Românească și apărarea hotarelor voievodatului trebuie să fi fost printre principalele obiective pe care Sigismund, așa cum anunțase în scrisoarea din 5 noiembrie, le-a urmărit în adunarea generală a Transilvaniei, ținută la Turda, în 4—6 decembrie. Este de remarcat că documentele atestă, alături de prezența tradițională a reprezentanților nobilimii, a sașilor și a secuilor, prezența fruntașilor populației românești în acest for al voievodatului. Se știe că printre sprijinitorii politicii regelui Sigismund au fost și numeroși cneji români din ținuturile de graniță ale Transilvaniei și Banatului, recompensați, la rîndul lor, de către suveran, mulți dintre ei păsind, încă de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, pe calea înnobilării[117]. Printre aceștia erau și Ștefan și Barbul, fiii răposatului Leel de Ponor, veniți la adunarea de la Turda, pentru care regele cerea capitlului din Alba Iulia, la 5 decembrie 1426, să-și trimită omul de mărturie la punerea lor în stăpînirea moșiei Dobrouiczapataka, din comitatul Hunedoara[118]. Ralierea unor importante categorii sociale ale voievodatului politicii de cruciadă a regalității ungare s-a concretizat într-o „foarte puternică armată a părților noastre transilvănene", considerată de rege prioritară ca pondere, printre celelalte forțe militare ale regatului trimise să lupte cu turcii în Țara Românească, în iarna anilor 1426—1427[119].

La Brașov, unde regele s-a instalat începînd cu 24 decembrie 1426[120], au fost concentrate oști din întregul regat al Ungariei, pe măsura întreprinderii ce și-o propusese Sigismund. Actul de donație pentru regina Barbara din 1 februarie 1427, Brașov, nominalizează ca martori pe cei mai importanți demnitari ai regatului, laici și ecleziaști — printre care numeroși feudali cu funcții sau moșii în Transilvania, Banat, Crișana —

---

[114] D.R.H., D., I, p. 254.

[115] *Ibidem*, p. 261. Alte acte ce relatează similar criza politică din Țara Românească, din iarna 1426—1427, *ibidem*, p. 251—252, 257—258.

[116] *Ibidem*, p. 248. La 17 martie 1427, ducele Witold îi trimite marelui magistru, Paul Rusdorf, știrea tîrzie că Dan, voievodul Țării Românești așezat de împăratul Sigismund, se afla la acesta, iar Radu, domnul așezat de turci, deținea țara cu forța (*Codex Vitoldi*, p. 758—759; I. Minea, *op. cit.*, p. 173—174, nota 6 și p. 187).

[117] Șt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, p. 33.

[118] Arh. Naț. Magh., Dl. În 1418, Barbu era citat al doilea printre cei doisprezece cneji jurați din districtul Hațeg (Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 34, nota 16). Dobrouiczapataka, așezare dispărută, în Hațeg (C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, II, București, 1967, p. 317, sub *voce*).

[119] În actul din 7 iulie 1427, Rîșnov, publicat în D.R.H., D, I, p. 257—258, cu data greșită: 2 iulie.

[120] *Ub.*, IV, p. 262.

menționați astfel: George, arhiepiscopul de Strigoniu, Ioan, arhiepiscopul de Calocea, Ioan, episcopul de Zagreb, cancelarul suprem; episcopii Petru Rozgoni de Agria, Ioan de Oradea, Blasiu al Transilvaniei, Clemens de Györ; priorul Auranei, Albert de Nagymihal; Nicolae de Gara, palatinul Ungariei; Matheus de Palócz, judele curții: Ladislau de Csák; voievodul Transilvaniei; Ladislau și Henric de Tamás — fiii fostului voievod al Transilvaniei, Ioan — marii ușieri; Petru de Berzeuicze, marele vistier; Ioan și Mihail Jakch de Cășeiu, comiții secuilor; Ioan, fiul răposatului palatin Nicolae de Gara; Ioan de Maróth, fostul ban de Mačva; Petru Cseh de Leva, fostul mare comis; Petru de Pelseucz, fostul comite al secuilor, și fratele său Nicolae; George de Ilsva, comitele de Zvolen; Mihail de Nadeș, fostul comite al secuilor; Ioan fiul fostului comite de Maramureș, Petru de Peren; Ștefan, fiul răposatului Ladislau banul de Ujlak; Ștefan, fiul răposatului Ștefan banul de Korog; Emeric, fiul răposatului voievod Nicolae, comitele de Somogy și de Werewcze și căpitan de Severin[121]. Dacă unii dintre acești nobili s-au aflat la Brașov ca dregători la curtea regească, stabilită pentru mai mult timp aici, cei mai mulți l-au însoțit pe rege în fruntea banderiilor lor, ca mari feudali, sau în virtutea obligațiilor lor militare, ca voievod al Transilvaniei, comiți ai secuilor și bani de Mačva și de Severin. Se impune sublinierea atestării documentare a funcției de căpitan de Severin, deținută de Emeric de Marczal, fiul fostului voievod al Transilvaniei, Nicolae, funcție ce i-a revenit dată fiind situația banatului în urma morții lui Pippo de Ozora, la Lipova, în decembrie 1426. Armata strînsă la Brașov avea și o vagă nuanță apuseană, prin prezența inedită în sud-estul Europei a lui don Pedro, duce de Coimbra, fiul regelui Ioan I al Portugaliei, însoțit de 400 cavaleri din neamul său[122]. Posibil că și Frujin l-a însoțit pe Sigismund în Transilvania; printr-un act dat de rege la Feldioara, nedatat precis cronologic, i s-a donat pretendentului bulgar, „fiul răposatului Sișman, împăratul bulgarilor", moșia Lipova, din comitatul Timiș, cu cetatea de acolo, pentru serviciile făcute în luptele cu turcii[123]. Această participare numeroasă l-a îndreptățit pe Nicolae Iorga să aprecieze că se pregătise, de fapt, „o expediție cruciată în stil mare, o reeditare a „descălecării" din 1395, dacă nu a marii intreprinderi de la Nicopol"[124].

Aceleași intenții de cruciadă rezultă și din încercarea de a asigura concursul flotei venețiene. În cadrul tratativelor de pace ungaro-venețiene, propunerile de mediere ale ducelui de Savoia, adresate celor două părți la 27 ianuarie 1427, preconizau, printre altele, că, pe durata armistițiului, Ungaria și Veneția se aliau împotriva turcilor: flota venețiană trebuie să împiedice, la Gallipoli, trecerea turcilor din Asia în Europa,

[121] Arh. Naț. Magh., Dl. 39286.

[122] Vezi N. Iorga, *Un prinț portughez cruciat în Țara Românească a secolului al XV-lea*, București, 1925.

[123] G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae*, X/6, Buda, 1884, p. 784, publică actul sub anul 1426, iar în textul documentului, data de an este 1425. Data topografică, Feldioara, face posibilă corectarea datei cronologice în 1427, singurul an în care este atestată, de alte acte, prezența regelui în această localitate. În plus, fiind vorba de donarea Lipovei, aceasta nu se putea face decît după moartea lui Pippo de Ozora.

[124] *Istoria românilor*, IV, p. 23.

iar regele Sigismund urma să avanseze pe uscat, dinspre Ungaria, Țara Românească sau Grecia, pentru a-i scoate pe turci de pe teritoriul creștinătății. Pentru întărirea flotei urma să se solicite concursul papalității, al Aragonului și al altor principi din Spania și Italia[125]. Ca și în anii precedenți, acest proiect cruciat a rămas doar pe hîrtie.

Scontînd în obținerea acordului venețian, regele Sigismund a cuprins în planul luptelor cu turcii, în campania anului 1427, eliberarea Țării Românești, prin alungarea turcilor și a voievodului Praznaglava, trecerea Dunării și înaintarea prin Imperiul otoman pînă la țărmul mării[126]. În unele puncte, acest plan precede celui propus de cardinalul Cesarini pentru cruciada de la Varna, din 1444, care prevedea, de asemenea, folosirea Țării Românești ca loc de trecere în Imperiul otoman, pentru a scurta cît mai mult drumul prin teritoriul dușman[127], și concursul flotei venețiene.

Începutul campaniei este înfățișat de scrisoarea lui Ștefan de Rozgon, noul comite de Timiș, din 25 ianuarie 1427, Rîșnov, adresată unei nobile din sudul Ungariei, ai cărei fii se aflau la oaste, prin care o anunța că regele a îngăduit ca „domnul rege al Portugaliei[128], împreună cu vestitul Dan, voievodul Țării Românești și cu toți baronii regatului Ungariei, aflați aici, și cu toți cavalerii și slujitorii curții luminației sale, împreună cu ostașii lor, alăturîndu-li-se secuii, să plece încă de ieri dincolo, în Țara Românească, care, dacă vor putea, să-l prindă și să-l țină prins pe voievodul Radu și, dacă apa Dunării va fi înghețată, să nu înceteze a nimici țara turcească, arzînd-o cît mai adînc și pustiind-o, și înaintînd pînă la malul mării vor trebui să facă tot răul ce-l vor putea preaticăloșilor turci și dușmanilor înnăscuți“[129]. Deși din scrisoare rezultă că întreaga armată concentrată a fost trimisă să lupte în Țara Românească, prin faptul că regele a rămas la Brașov, continuînd pregătirile, și că relativ puțini participanți au fost răsplătiți pentru fapte de arme săvîrșite în Țara Românească, în prima parte a anului 1427, este de presupus că mulți dintre nobilii ce-l însoțeau pe rege cu banderiile lor, au rămas cu acesta. Pentru redobîndirea Țării Românești era firesc să lupte, în primul rînd, Dan și armata transilvăneană menționată în privilegiul pentru Ladislau Blagay, stegarul[130], cărora li s-au alăturat cruciatul don Pedro și unii demnitari ai regatului, printre care Albert de Nagymihal, priorul Auranei, însoțit de 225 de lăncieri[131].

Exploatarea vremii de iarnă, anotimp neobișnuit pentru începerea campaniilor și, mai ales, pentru modul otoman de purtare a războiului[132], s-a dovedit o tactică potrivită intereselor creștine, după cum rezultă din cele cîteva izvoare privitoare la desfășurarea și caracterul luptelor din

---

[125] Aldasy A., *op. cit.*, p. 134, 136—137.
[126] D.R.H., D., I, p. 248.
[127] C. Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, p. 99.
[128] De fapt, don Pedro, fiul regelui.
[129] Scrisoarea, în D.R.H., D, I, p. 247—249. Cf. Pleșia D., Șt. Andreescu, *op. cit.*, p. 549.
[130] D.R.H., D, I, p. 258. Cf. Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 31.
[131] D.R.H., D, I, p. 254; I. Minea, *op. cit.*, p. 187.
[132] H. Inalcik, *The Ottoman Empire*, p. 114.

această primă campanie antiotomană a anului 1427 în Țara Românească. În privilegiul pentru Ioan de Maróth se arată că oastea trimisă în Țara Românească a luptat întreaga iarnă cu turcii și cu voievodul Radu[133], iar privilegiul pentru Ioan de Kalló, slujitorul banului de Mačva, dat de rege la Cîmpulung, în 6 aprilie 1427, precizează că „faptele îndatoritoare ale zisului Ioan și ale altor slujitori ai pomenitului Ioan banul au deschis calea dobîndirii din nou a zisei noastre Țări Românești și a apărării ⟨noastre⟩ de năvălirile dușmănești ale zisului Radu și ale turcilor"[134]. Dintre cronicile turcești, doar cronica lui Mustafa-Ali amintește, destul de confuz, o incursiune a beiului de serhat, Șah-Melek, în timpul iernii, „cu oaste multă, în vilaietul Țării Românești, dar vremea fiind foarte aspră, multora dintre oameni le-au degerat mîinile și picioarele"[135]. Pînă în 2 aprilie, de cînd datează prima atestare a regelui Sigismund la Cîmpulung,[136] a fost eliberată doar o parte a Țării Românești, probabil regiunea de deal și munte, cu scaunul domnesc de la Cîmpulung, situație recunoscută în menționatul act din 6 aprilie, dat pentru Ioan de Kalló. După această dată, regele a revenit în Transilvania, lăsînd în Țara Românească, pentru eliberarea completă a țării, armata trimisă în iarnă, deși documentele nu menționează anume decît pe oamenii aceluiași ban de Mačva[137]. Cu acest sprijin, Dan al II-lea, stăpîn acum pe o parte din țară, a continuat lupta, reușind ca pînă la sfîrșitul lunii aprilie să-și recîștige în întregime stăpînirea, Ioan de Maróth, Albert de Nagymihal revenind în mai în Transilvania[138].

Alungarea turcilor și a voievodului sprijinit de ei și reintrarea lui Dan în „deplina" și „vechea" sa stăpînire — după cum subliniază documentele — presupune și recucerirea cetăților de la Dunăre, în special a Giurgiului, care în urma acestui eveniment a fost restaurată și întărită[139]. Necesitatea întăririi apărării pe linia Dunării de Jos și perspectiva apropiată a unor noi și puternice lupte cu turcii l-au determinat pe Sigismund să se adreseze ordinului teuton, reluînd un vechi proiect, ce încolțise după înfrîngerea de la Nicopole, din 1396. Prin scrisoarea din 9 aprilie 1427, Feldioara, înfățișată marelui maestru al ordinului,

---

[133] D.R.H., D, I, p. 260.

[134] *Ibidem*, p. 252.

[135] *Cronici turcești*, I, p. 343.

[136] D.R.H., D, I, p. 250; Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 32, nota 1.

[137] D.R.H., D, I, p. 261. Celelalte privilegii privitoare la luptele din Țara Românească, din prima parte a anului 1427, menționează că prin contribuția beneficiarilor lor, Dan a fost repus în deplina sa stăpînire (*ibidem*, p. 252, 254, 258).

[138] La 19 mai 1427, banul de Mačva media o împăcare la Feldioara (*Ub.*, IV, p. 291).

[139] Șt. Ștefănescu, *Țara Românească de la Basarab I „Intemeietorul" pînă la Mihai Viteazul*, p. 60. Spre deosebire de recucerirea cetății Turnu, în anul 1395, frecvent atestată documentar și consemnată de cronicile ungare (cf. P. P. Panaitescu, Mircea cel Bătrîn, p. 257—258), evenimentul similar privitor la cetatea Giurgiu, din anul 1427, apare doar în literatura istorică, începînd cu J. Ch. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*, I, p. 166, pe baza următoarei însemnări din Șt. Katona, *op. cit.*, XXVII, Buda, 1794, p. 213: *Ea a Sigismundo, imp. et rege Hungariae, muris et aliis aedificiis instaurata fuit, quando Radulonem, cognomine Praznaglaum, Turcarum auxilio et rebellantium subditorum auxilio fretum, provincia eiecisset.*

Paul von Rusdorf, la începutul lunii mai, de către secretarul imperial Gaspar Schlick, cavalerii erau solicitați să participe la apărarea fluviului, atrăgîndu-li-se totodată atenția că în apropiata acțiune ce urma să se deschisă împotriva turcilor, în scopul curățării țărilor de la Dunărea de Jos de acești păgîni, și ordinul avea datoria să-l ajute pe împărat[140].

Încurajat de rezultatul luptelor din Țara Românească, regele a continuat din sud-estul Transilvaniei pregătirile în vederea unei lupte decisive cu sultanul Murad, în ajutorul Bizanțului și pentru alungarea turcilor din Balcani. La 8 aprilie 1427 îi scria din Feldioara unui principe german că: „ne-am hotărît ca-n această vară să pornim din nou împotriva turcilor și sperăm, cu ajutorul lui Dumnezeu, să cucerim din nou Dunărea ‹și› cu aceasta să facem un mare serviciu creștinătății"[141]. Raguzanii au aflat la 16 mai, din scrisoarea pe care le-o trimisese regele la 23 aprilie 1427, din Feldioara, de puternica armată ce se pregătea „pentru fericita intrare în Romania, spre a învinge și a nimici răutatea turcilor"[142]. Perspectiva unei expediții cruciate spre Romania a avut un puternic ecou în întreaga Peninsulă Balcanică, trezind speranțe și voința de luptă a popoarelor de aici. Raguzanii îi răspundeau lui Sigismund, la 31 iulie 1427, că nu numai ei așteptau cu emoții și nerăbdare sosirea regelui și a armatelor sale, ci și „toate aceste părți maritime ale albanezilor și ale grecilor, care așteaptă fericita zi a înaintării maiestății voastre în Grecia, ceea ce, dacă se va întîmpla, și ei se vor ridica vitejește împotriva turcilor cu toate puterile lor"[143]. Și în posesiunea venețiană de la Salonic se știa, la 23 aprilie 1427, despre pregătirile ce se făceau la Dunăre împotriva turcilor, veste susceptibilă de a-l fi îndemnat pe pretendentul Mustafa, ocrotitul venețienilor din 1425, să fugă din Salonic în Serbia, la Ștefan Lazarevici[144], apropiindu-se astfel de o zonă mai favorabilă intereselor sale.

Succesul domnitorului Dan în Țara Românească și pregătirile cruciate de la Dunărea de Jos l-au determinat pe Murad să intervină, în primăvara lui 1427. Scrisoarea căpitanului general venețian, Andreea Mocenigo, către ducele Cretei, din 3 aprilie 1427, cuprinde știrea că

---

[140] E. Joachim, *König Sigmund und der deutsche Ritterorden in Ungarn, 1429—1432*, în „Mitteilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschungen", 1912, fasc. 1, p. 93—94; I. Minea, *op. cit.*, p. 189; *idem*, Vlad Dracul, p. 34; N. Iorga, *Istoria românilor*, IV, p. 19—20. I. Minea, *Principatele române și politica orientală a împăratului Sigismund*, p. 188, N. Iorga, *op. cit.*, IV, p. 19 și alții au susținut că încă în 1426 Sigismund a intenționat să încredințeze apărarea sudului Transilvaniei cavalerilor teutoni. La această părere trebuie să se renunțe, întrucît actul din 2 iulie 1426 (*Hurmuzaki*, I/2, p. 539—540), pe care s-a întemeiat, a fost declarat fals (*D.I.R., Introducere*, II, (București), 1956, p. 318, nota 5) și recunoscut ca atare (M. Holban, *Variations historiques sur le problème des cnèzes de Transylvanie*, în „Revue roumaine d'histoire", 1965, nr. 5, p. 906).

[141] *Deutsche Reichstagsakten unter Kaiser Sigmund*, IX, Gotha, 1887, p. 31; scrisoarea a fost menționată de N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 85, nota 4.

[142] *Gelcich—Thallóczy*, p. 323; I. Minea, *op. cit.*, p. 187.

[143] *Gelcich—Thallóczy*, p. 325.

[144] Cu acea dată, rectorii din Salonic i-au scris ducelui Cretei că: *De hinc, ut asseritur, habetur quod Ungari prope Danubium se contullerunt et quod Mustafa, qui ex hinc abiit ad despotum Servie, est cognitus per Moratum* (*Notes et extraits*, I, p. 435). Cf. N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, I, p. 404).

oastea de uscat a turcilor se pregătea „de a merge spre Dunăre, pentru a se împotrivi puterilor Ungariei și ale românilor, care așezați acum la zisa cale, vor să treacă în Grecia“[145]. Profitînd de tergiversările lui Sigismund, Murad a atacat din nou Țara Românească pe la Severin, probabil în mai 1427. Constantin Filozoful, biograful lui Ștefan Lazarevici, menționa printre evenimentele ce au precedat moartea despotului sîrb, întîmplată la 19 iulie 1427, sosirea sultanului la Vidin, de unde, trecînd Dunărea, oștile sale au asediat „cetatea Severinului și au cucerit „Insula ungurilor“ împreună cu corăbiile aflate acolo[146]. Cronica sîrbească privitoare la atacul turcesc în zona Severinului și la distrugerea vaselor ungare este coroborată de o informație a unui scrisori trimise din Ungaria ducelui din Milano, înainte de 24 august 1427, prin care era înștiințat de „greaua pagubă pe care se pare că a produs-o domnul turcilor, domnului nostru, regelui, atît în ⟨ce privește⟩ distrugerea corăbiilor și vaselor sale, cît și în altele“ și ca atare nu mai era de așteptat că va trimite ajutoare în Italia[147]. Privilegiul pentru paharnicul Ștefan de Berzevicze, din anul 1435, precizează că „Insula ungurilor“ cucerită de turci era, de fapt, insula Saan; apărarea ei fusese încredințată lui Detre, fratele paharnicului, care, „fiind atacat de către Murad, stăpînul turcilor, și de către turci, cu o puternică armată ⟨îndreptată⟩ împotriva credincioșilor noștri aflați pe atunci în acea insulă și în cetăți, și aceștia dobîndind insula și cetățile“, a fost dus și ținut prizonier în Turcia, aproape patru ani[148].

Apărarea imediată față de atacul otoman din Severin a revenit Țării Românești și forțelor locale din Banat. În așteptarea rezultatelor tratativelor cu teutonii și cu venețienii, regele Sigismund, în actul dat la 1 iunie 1427, în Măgheruș, menționa doar „oastea noastră regească pe care noi o vom ridica în curînd, cu ajutorul lui Dumnezeu, spre Țara noastră Românească, împotriva preasălbaticilor turci“[149]. La 4 iulie, el a cerut teutonilor să se grăbească cu trimiterea ajutoarelor, deoarece în august urma să înceapă ostilitățile cu turcii[150]. În tabăra de la Bran[151] au sosit noi forțe din Transilvania, La 9 iulie 1427, din Sîntimbru, vicevoievodul Lorand Lepeș amîna procesul mai multor nobili din comitatul Solnocul interior din pricina „armatei de acum ridicate spre părțile Țării Românești împotriva turcilor“; tot atunci și acolo, se amîna și procesul nobilului Nicolae de Ciufud, din aceeași cauză[152]. Și forțele militare ale Banatului au fost solicitate. În 25 iulie 1427, la Sebeș, comitele de Timiș, Ștefan de Rozgon, scutea pe un cleric din biserica de Cenad „a praesenti exercitu generali“[153].

[145] *Notes et extraits*, I, p. 451; Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 32.
[146] Constantin Filozoful, *Život Stefana Lazarevića despota srpskoga*, ed. V. Jagić, în „Glasnik S.U.D.“, XLII, 1875, p. 318; C. Jireček, *op. cit.*, II/1, p. 160.
[147] *Osio*, II/2, Milano, 1870 (ristampa anastatica, Milano, 1970), p. 329—330; Aldásy A., *op. cit.*, p. 44.
[148] D.R.H., D, I, p. 317—318.
[149] *Ibidem*, p. 256.
[150] E. Joachim, *op. cit.*, p. 94.
[151] *Ub.*, IV, p. 317.
[152] *Ibidem*, p. 317—318, 318—319.
[153] G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae*, X/6, p. 905.

Cu o oaste puternică, regele a trecut, după 12 iulie 1427,[154] în Țara Românească. Această campanie, în care urmau să se valorifice pregătirile îndelungate în vederea unor lupte de mare amploare cu otomanii, este doar menționată în lucrările de specialitate, în temeiul unui singur act, dat de rege la 22 iulie 1427, „în tabăra de la Rapiz, în Valahia"[155]. Documentul inedit, din 27 iulie 1427, permite fixarea unui al doilea punct în itinerariul expediției; la această dată, în tabăra „de lîngă rîul numit Cerna, din Țara noastră Românească", Sigismund a donat prediul Izgryw, din comitatul Vesprim, fraților Ladislau și Henric, fiii răposatului Ioan de Tamás, fostul voievod al Transilvaniei, marii ușieri, pentru serviciile aduse regalității[156]. Cele două documente ce atestă prezența regelui în Țara Românească, corelate cu știrile privind atacul turcesc în ținutul Severinului, circumscriu itinerariul expediției în sensul că, în a doua jumătate a lunii iulie, parcurgînd drumul din zona de colină a Țării Românești, armata regească, condusă de regele însuși, s-a îndreptat spre Severin, noul centru de greutate al luptelor de la Dunărea de Jos. Scrisoarea trimisă de rege legatului apostolic, cardinalul Henric de Beaufort, la 27 septembrie 1427, din tabăra de lîngă Belgrad, dezvăluie caracterul acestei expediții și cauza ce a determinat schimbarea lui; astfel, Sigismund relata că: „toată vara aceasta ne-am trudit și ne trudim zilnic împotriva turcilor, dușmanii crucii lui Christos și necredincioși, care asediind cetatea noastră Severin, din țara Valahiei, încercau s-o cucerească cu asalturi războinice ⟨și⟩, grăbindu-ne în ajutorul acesteia, voiam, încurajați de înalta dreaptă a lui Dumnezeu, să purtăm acolo războiul. Dar, răspîndindu-se zvonul despre moartea despotului Serbiei, principele și slujitorul nostru cel mai credincios, turcii, ne mai așteptîndu-ne pe noi puțin, părăsind asediul cetății și atrași cu lăcomie de țara Serbiei, pe dată s-au întors împreună cu întreaga lor armată spre Serbia"[157].

Trecerea regelui Sigismund prin Țara Românească spre Severin dovedește că, după cum anunțase, a intenționat să deschidă, în august, ostilitățile cu turcii. Mobilizarea unor puternice forțe militare din Ungaria, Transilvania și Țara Românească, posibil și o nouă cooperare polono-lituană și moldovenească[158], tratativele purtate în vederea constituirii unei flote apusene de cruciadă și conjunctura favorabilă din Peninsula Balcanică, caracterizată prin existența unei stăpîniri venețiene la Salonic, a unui pretendent otoman la tronul sultanului și, mai ales, a dorinței exprimate a grecilor și albanezilor de a coopera, l-au îndreptățit pe rege

---

[154] Data ultimului document cunoscut, dat de rege în părțile Brașovului (*Ub.*, IV, p. 319—321).

[155] J. Aschbach, *op. cit.*, III, p. 462; Al. Al. A. Vasilescu, *op. cit.*, p. 32—33. Cf. I. Minea, *op. cit.*, p. 189 (cu data morții despotului Ștefan al Serbiei, greșită: 19 iunie).

[156] Arh. Naț. Magh., Dl. 88039.

[157] *Deutsche Reichstagsakten*, IX, p. 72. Scrisoarea a fost semnalată de N. Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 85, nota 5.

[158] Dacă colaborarea moldo-polonă este doar de presupus, în virtutea tratatului de la Lublau și a regulamentului militar elaborat de Sigismund în martie 1427 la Brașov (cf. *A magyar nemzet története*, III, p. 566), participarea lituană la luptele cu turcii de la Dunăre, din 1427, este atestată de un raport venețian din august 1427 (*Hurmuzaki*, VIII, p. 4). Cf. Gr. C. Conduratu, *op. cit.*, p. 126, nota 3.

să treacă la o acțiune hotărîtă împotriva turcilor, profitînd de faptul că statul otoman nu era încă un imperiu centralizat[159]. Tentația încoronării ca împărat romano-german, tentație speculată de ducele de Milano în corespondența cu Sigismund[160], precum și situația creată în Serbia prin moartea lui Ștefan Lazarevici l-au determinat pe rege să amîne aplicarea proiectului de cruciadă, fără însă a renunța la el[161]. La 16 august 1427, Sigismund se afla la Orșova[162], îndreptîndu-se spre Serbia, la chemarea noului despot, Gheorghe Brancovici.

Lupta antiotomană purtată la Dunărea de Jos în anii 1422—1427 și, mai ales proiectul de cruciadă, conturat în anii 1426—1427 au relevat cîteva aspecte caracteristice, printre care strînsele legături economice și politice dintre Țările Române și Ungaria, tratativele purtate în vederea realizării unei cooperări a flotei apusene în Marea Neagră și pe Dunăre, colaborarea potențială a albanezilor și a grecilor, tactica deschiderii ostilităților în timpul iernii, neprielnică modului otoman de a purta lupta, și planul de a folosi Țara Românească ca loc de trecere pentru ofensiva în Imperiul otoman, pentru a scurta astfel drumul prin teritoriul inamic, aspecte ce se înscriu ca precedente ale mișcării de cruciadă conduse de Iancu de Hunedoara.

VIORICA PERVAIN

ANEXĂ

1424 octombrie 27, înaintea cetății Severin.

Nos, Pipo de Ozora, comes Themessiensis etc., memorie commendamus per presentes quod nobilis Nicolaus, filius Antimi de Tapson, familiarius noster, coram nobis personaliter constitutus, per eundem, ministerio vive vocis, confessum extitit in hunc modum quod, licet nuper, tempore ingressionis presentis exercitus, sue gentes in possessionibus Ladislai Zylagy et Stephani de Kerezthur, Bodogazonteleke, Zenthmikhal et Daal vocatis, in comitatu Bachiensi habitis, descendissent ibique interempciones hominum, ecclesiarum confracciones et aliorum nonnullorum dampnorum indicibilium illaciones perpetrassent, tamen, proborum hominum pacem pacium[1] zelancium interveniente, ad talem concordie devenissent unionem, ymmo devenerunt coram nobis, quod ipse Nicolaus, filius Antimi, pro premissis omnibus et quevis premissorum singulis, prefatis Ladislao et Stephano, in festo beati Thome martiris proxime venturo[2], in capitulo ecclesie Chanadiensis, trecentos et decem florenos nove[3] monete[3] prompta in pecunia ac pure et simpliciter solvere assumpsisset, ymmo assumpsit coram nobis, tali vinculo mediante,

[159] Cf. H. Inalcik, *L'Empire ottoman*, p. 12.

[160] Vezi *Osio*, II/2, p. 289, 297.

[161] *Deutsche Reichstagsakten*, IX, p. 73—74; G. Beckmann, *op. cit.*, p. 92—93.

[162] *Hazai okmánytár*, I, p. 319—320 (vezi și nota 72).

[1] Corect: *parcium*.

[2] 21 decembrie.

[3] Lectură probabilă.

quod prefatus Nicolaus, filus Antimi, premissam solucinem in loco et terminis prescriptis facere noluerit aut non potuerit, extunc, vigore presencium litterarum nostrarum, vicecomes noster Chanadiensis eosdem Ladislaum et Stephanum in dominium porcionum suarum possessionarium in possessionibus Nagfalu et Weresmarth, in comitatu Chanadiensi existencium, habitarum, introducere et statuere et tamdiu eosdem conservare valeat atque possit, donec per prefatum Nicolaum, filium Antimi, super premissa sumpma pecunie eisdem Ladislao et Stephano fuerit satisfactum; ad que premissa, prefatus Nicolaus, filius Antimi, se sponte obligavit coram nobis, harum nostrarum testimonio litterarum mediante.

Datum in descensu nostro campestri ante castrum Zeuriny, in vigilia festi beatorum Symonis et Iude apostolorum, anno domini M°CCCC°XXIIII°.

Arh. Naț. Magh. Dl. 87.929 (Arh. Eszterházy).
Hîrtie, cu fragmente de pecete inelară aplicată sub text.

LA LUTTE ANTIOTTOMANE AU BAS-DANUBE PENDANT L'ÉTAPE 1422—1427

(RÉSUMÉ)

Partant des principaux points de vue exprimés dans l'historiographie au sujet de la coopération antiottomane entre les pays roumains et le royaume hongrois à l'étape mentionnée, on reconstitue les événements politiques du Bas-Danube durant l'intervalle 1422—1427, mettant en valeur les résultats des investigations effectuées jusqu'à ce jour sur la base de l'analyse et de la corrélation des informations fournies par les sources connues et inédites, intégrées à l'histoire politique sud-est européenne.

L'inclusion de la Valachie à la sphère d'influence ottomane, comme suite de la campagne du sultan Mohamet II en 1420 a déterminé le déclenchement d'une réaction intérieure des masses populaires, et d'une partie de la couche dirigeante, qui s'est soldée par l'éviction du trône de Radu Praznaglava, au cours de la seconde moitié de l'année 1422, et le remplacement de celui-ci par Dan II. On souligne les facteurs du domaine de la politique internationale qui ont facilité ce changement et la principale conséquence de ce dernier: le révirement de la lutte antiottomane, dont ampleur rappelle l'époque de Mircea l'Ancien. Vers la fin de 1422 et le début de 1423, même qu'à l'été de la même année 1423, les armées de Valachie, dirigées par Dan II, et celles de Hongrie, de Transylvanie et du Banat, placées sous le commandement de Pippo de Ozora, „comite" de Timis, en repoussant les essais des Turcs de rétablir la vieille situation, ont repris l'offensive, passant du côté droit du Danube. La victoire remportée à cette occasion suscita un puissant écho dans la Péninsule Balkanique et à Venise.

Pour l'année 1424, certaines sources attestent une nouvelle incursion turque en Valachie, mais qui n'a pas été à même d'affecter la stabilité du règne de Dan II, comme il a été soutenu. En vue de renforcer la défense de la Valachie et de la Hongrie, à l'automne de la même année, furent entrepris d'importants travaux de reconstruction et consolidation des retranchements existant dans la zone de Severin.

En dépit de l'armistice conclu avec la Hongrie pour une durée de deux ans, à la fin de l'année 1424, les Turcs ont repris en 1425 l'offensive contre la Valachie, mais celle-ci, grâce aux appuis reçus de Transylvanie et du Banat, reussit à repousser la nouvelle attaque.

En 1425 et, puis, en 1426 et 1427, Sigismond de Luxembourg, roi de Hongrie et empereur romano-allemand, a engagé des négociations avec les Serbes, les Bosniaques et les Vénitiens, poursuivant l'extension de la coopération antiottomane et, surtout, la constitution d'une flotte occidentale qui eût agi simultanément avec les troupes terrestres dans un mouvement de croisade, prévue initialement pour l'année 1426 et pour laquelle le roi mobilisa des armées de Hongrie, des Pays Roumains et de Pologne. En 1426, ce projet s'est matérialisé seulement par une nouvelle offensive roumano-hongroise en direction de Vidin et Silistra.

Répondant aux préparatifs de croisade, Murad II a intensifié les pressions contre la Valachie, réussissant à la fin de l'année 1426, avec l'appui du groupement des boyards adeptes de l'entente avec la Porte Ottomane, à ramener au trône Radu Praznaglava. Pour faire réintégrer la Valachie au front antiottoman, dans le sud-est de la Transylvanie on concentra une puissante armée recrutées dans le royaume de Hongrie, armée qui avait une nuance de participation internationale par la présence de don Pedro, fils du roi Jean Ier du Portugal et de Frujin, fils de Shisman, ancien tsar bulgare. Après la libération de la Valachie, pendant la première moitié de l'anée 1427, l'on vit se dessiner de manière toujours plus prégnante la perspective d'une expédition au sud du Danube, à l'appui de Byzance, expédition favorisée par la conjoncture politique de la Péninsule Balkanique, caractérisée par l'extension de la domination vénitienne à Salonique, du prétendant ottoman Mustapha, et du désir de collaboration exprimé par les Grecs et les Albanais. La situation qui s'était créée en Serbie, comme suite de la mort du despote Etienne Lazarevitch, détermina l'ajournement de l'accomplissement des plans de croisade.

L'étude de la lutte antiottomane sur le front du Bas-Danube, durant l'étape 1422—1427 revèle quelques éléments caractéristiques dont les étroits liens économiques et politiques entre les pays roumains et le royaume hongrois, les négociations menées en vue de la constitution d'une flotte occidentale de croisade, la collaboration potentielle des Grecs et Albanais, la tactique du commencement des hostilités pendant l'hiver, éléments qui précédèrent le mouvement de croisade dirigé par Iancu de Hunedoara.

TRANSILVANIA ȘI RĂZBOIUL DE TREIZECI DE ANI

a. *Țările române și războiul de treizeci de ani.*

Definirea Războiului de treizeci de ani ca un conflict politic general, urmare firească a crizei politice prin care a trecut vechea aristocrație din diferitele regiuni ale Europei[1] constituie o condiție esențială pentru înțelegerea corectă a dimensiunilor reale și a însemnătății acestei categorii istorice distincte. Războiul de treizeci de ani a fost într-adevăr rodul contradicțiilor generate de situația social-economică deosebit de complicată dintr-o Europă a cărei unitate feudală și catolică se destrămase la mijlocul veacului al XVI-lea. Europa a fost măcinată vreme de mai bine de trei decenii de acest război, care trebuie privit, așa cum s-a arătat[2] și ca un exemplu de conflict ideologic între două civilizații diferite. Fără îndoială că opoziția între modelul întruchipat de Țările de Jos, apărătoarele concepției umanist-protestante și cel reprezentat de Spania, promotoarea concepției umanist-catolice, a fost punctul de plecare pentru constituirea și dezvoltarea fronturilor politice și a coaliților de puteri. Modelele au devenit centre în care au luat naștere două tabere politice puternice, în cadrul celei protestante Țările de Jos avînd un rol deosebit de activ pînă în 1630. Războiul de treizeci de ani trebuie considerat din acest punct de vedere ca punct culminant și act final al luptei între Reformă și Contrareformă aflată în strînsă legătură cu tendințele habsburgice de dominație în Europa centrală și care au constituit vreme îndelungată conținutul principal al istoriei politice din Europa de apus[3]. Faptul că acest conflict ideologic s-a transformat în luptă armată, în primul război al întregii Europe, nu mai îngăduie perpetuarea în istoriografie a unei viziuni tradiționale, cu caracter regional, care fragmentează din rațiuni practice și metodice Războiul de treizeci de ani atît din punct de vedere cronologic cît și din punct de vedere zonal. Cercetări relativ recente au demonstrat că se poate păstra vechea delimitare în timp a acestui conflict, respectiv între anii 1618—1648, sub rezerva mutării începutului său în anul 1617 și a prelungirii sfîrșitului său dincolo de 1648, datorită tratativelor diplomatice de lichidare a sa, care au durat în unele cazuri pînă în 1651[4].

Pe de altă parte, atitudinea de neutralitate aparentă precum și rezerva adoptată din motive politice diferite de Rusia dar și de Imperiul

---

[1] Vezi definiția dată de J. V. Polišensky, *Documenta Bohemica bellum tricennale illustrantia*, vol. I. *Der Krieg und die Gesellschaft in Europa 1618—1648*, Praga, 1971, p. 15.

[2] Pentru această interpretare vezi J. V. Polišensky, *The Thirty Years War*, Londra 1974, p. 17.

[3] B. F. Porșnev, *Relațiile politice dintre Europa de apus și de răsărit în perioada războiului de treizeci de ani* în „Analele Româno-Sovietice", seria Istorie 1—2/1961, p. 75.

[4] J. V. Polišensky, *Documenta Bohemica . . .*, vol. I, p. 27.

Otoman şi de statul Poloniei şi Lituaniei, cele din urmă membre ale „barierei orientale", care a înconjurat dinspre răsărit „Sfîntul Imperiu Romano-German", nu justifică excluderea lor din acest conflict şi nici din ansamblul relaţiilor internaţionale ţesute în jurul său. Departe de a rămîne în afara Războiului de treizeci de ani prin nebeligeranţă, aceste state au intervenit în mod indirect dar şi direct. Este bine cunoscut faptul că Rusia a devenit la sfîrşitul deceniului al treilea veriga de legătură necesară în constituirea coaliţiei est-europene îndreptate împotriva Poloniei şi Habsburgilor. Această schimbare intervenită în echilibrul de forţe politice al Europei răsăritene a justificat întru totul străduania principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen, de a încheia o alianţă militară cu Moscova şi de a organiza, prin intermediul trimisului său, Jacques Roussel[5], alianţa ruso-suedeză îndreptată împotriva Poloniei şi Lituaniei. Deschiderea unui front nou de luptă în Polonia, a cărei iminenţă a fost comunicată în mod oficial Suediei în 1628, precum şi finanţarea vreme de şase ani a campaniei lui Gustav Adolf în Germania echivalează cu o intervenţie indirectă cu repercusiuni însemnate a Rusiei în Războiul de treizeci de ani[6]. Acţiunea Rusiei a contribuit nu numai la fixarea momentului, ci şi la durata invaziei suedeze în Germania, căci fără subvenţiile primite de la Moscova Gustav Adolf nu ar fi putut duce un război atît de costisitor.

În ajunul şi în timpul Războiului de treizeci de ani statul Poloniei şi Lituaniei a fost o componentă însemnată şi influentă a sistemului european de state dar care nu a putut sprijini întru totul planurile catolice şi habsburgice de dominaţie în Europa. Reorientarea politicii polone spre o apropiere de Casa de Austria şi chiar spre o angajare în tabăra habsburgică a impus — prin repercusiunile sale asupra relaţiilor cu Imperiul otoman — necesitatea unui sprijin imperial, abătînd într-o anumită măsură atenţia forţelor politice habsburgice de la problemele vest-europene. Deteriorarea relaţiilor osmano-polone nu s-a datorat aşadar numai apropierii de Habsburgi, ci şi reactivării politicii Poloniei de expansiune spre Dunăre, condiţionată în mod nemijlocit de exercitarea controlului său în Moldova. Periclitînd astfel sistemul economic şi politic otoman de la Dunăre, tendinţele expansioniste ale Poloniei au conferit dimensiuni noi rivalităţii osmano-polone pentru dominaţie şi control asupra Moldovei după izbucnirea Războiului de treizeci de ani[7]. Tensiunea crescîndă înregistrată de evoluţia relaţiilor osmano-polone a degenerat în luptă armată în 1620, moment în care s-a ajuns la modificarea echilibrului politic labil stabilit în 1617 prin convenţia de la Jarucha (Busza). Domnul Moldovei, Gaspar Graţiani contribuise nu numai la intrarea ţării în sfera politicii habsburgice şi polone, ci şi la realizarea cooperării dintre cele două state în cadrul Războiului de treizeci

[5] T. Wittman, *Bethlen Gábor és az 1628/1629 évi erdélyi-orosz szövetségetes keletkezése*, Budapesta, 1956.

[6] B. F. Porşnev, *op. cit.*, p. 82—84.

[7] C. Rotman (Feneşan), *Zur Frage osmanischer Teilnahme am Dreissigjährigen Krieg (Vorabend des um 1620 osmanischen Feldzuges gegen die Moldau)* în „Revue des Études Sud-Est Européennes", 3/1975, p. 418.

de ani prin sprijinul acordat lui George Drugeth de Homonna[8], în diversiunea îndreptată împotriva principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen.

Nu este un paradox faptul că în mod involuntar, Gaspar Grațiani a provocat intervenția Imperiului otoman în Războiul de treizeci de ani, declanșînd prin acțiunile sale campaniile otomane din 1620 și 1621. Domnul Moldovei a implicat în mod direct atît Polonia cît și Imperiul otoman în conflictul general european, reușind astfel ceea ce nu izbutise pînă atunci întreaga activitate diplomatică desfășurată la Istambul de solii Transilvaniei și ai stărilor confederate din monarhia habsburgică. Poarta a fost silită în acest fel să-și revizuiască în parte atitudinea duplicitară adoptată inițial față de desfășurarea Războiului de treizeci de ani, care fusese dictată de interdependența existentă între politica sa asiatică și europeană. Războaiele succesive împotriva Iranului purtate la sfîrșitul secolului al XVI-lea și în primele decenii ale veacului următor au deplasat centrul de greutate al politicii otomane în Asia, impunînd prin urmare concentrarea eforturilor politice și militare în vederea încheierii acestui conflict îndelungat. Pecetluirea păcii osmano-iraniene la 26 septembrie 1620[9] a creat prin consecințele sale, conjunctura politică și militară necesară campaniei otomane împotriva Poloniei și implicit intervenției otomane în Războiul de treizeci de ani, condiție însemnată pentru continuarea luptei antihabsburgice a principelui Transilvaniei, Gabriel Bethlen[10]. Concepută ca mod de zădărnicire a cooperării polono-habsburgice împotriva lui Gabriel Bethlen și pildă pentru intervenția Poloniei în Războiul de treizeci de ani[11], campania din 1620 și-a modificat parțial scopul și direcția datorită intervențiilor la Poartă ale principelui Transilvaniei împotriva acțiunilor lui Gaspar Grațiani. Lupta antiotomană declanșată în conformitate cu prevederile planului făurit de ordinul Miliția Christiana, cu care Grațiani intrase în legătură încă în 1618[12], deopotrivă cu intervenția armatei conduse de hatmanul Stanislas Zolkiewski au transformat campania împotriva Poloniei într-o luptă de scoatere a Moldovei din sfera de influență polonă și în prolog al războiului osmano-polon din 1621. Soluția războiului decisiv impusă demnitarilor otomani de tînărul sultan Osman al II-lea ca urmare a dezastrului suferit de armata polonă la Țutora și Nistru (1620) dar și a intervențiilor repetate ale lui Gabriel Bethlen trebuia totodată să

---

[8] Vezi scrisoarea lui George Drugeth de Homonna adresată în iunie 1620 regelui Poloniei Sigismund al III-lea Wassa, Štatni Ustředni Archiv Praha, Stara Manipulace K 1/137.

[9] Vezi vestea transmisă de solul Transilvaniei, T. Borsos, *Vasárhelytől a Fényes Portáig*, ed. L. Koczány, București, 1972, p. 171, 316.

[10] Vezi instrucțiunea dată solului M. Tholdalágy la S. Szilágyi, *Bethlen Gábor és a Porta*, în „Történelmi Tár" 1881. doc. nr. XXI, p. 632.

[11] Istoriografia polonă din ultima vreme reduce participarea Poloniei la Războiul de treizeci de ani doar la campania din 1621, vezi *Historia Polski*, ed. T. Manteuffel, vol. I 1—2, Varșovia 1957, p. 535, A. Gieysztor, *History of Poland*, Varșovia 1968, pp. 219—220, idem, *Histoire de Pologne*, Varșovia 1972, p. 238—9; B. Szczesniak, *The Turkish Chapter of the Thirty Years War*, în „Slavic East European Studies" XII/1967—8.

[12] C. Göllner, *Beziehungen rumänischer Wojwoden Radu Șerban, Nicolae Pătrașcu und Gaspar Gratiani zur Milice Chrétienne* în „Revue des Études Sud-Est Européennes" 1/1968, p. 71—83.

rezolve în mod radical conflictul cu Polonia şi să subordoneze Războiul de treizeci de ani politicii otomane de dominaţie mondială[13]. Dar incapacitatea armatei otomane de a repurta o victorie decisivă în războiul din 1621 a avut repercusiuni din cele mai însemnate asupra situaţiei politice europene, excluzînd de acum înainte intervenţia otomană directă în Războiul de treizeci de ani[14]. Imperiul otoman şi-a menţinut şi întărit astfel, în funcţie de reluarea şi de dificultăţile întîmpinate în războiul cu Iranul, atitudinea de neutralitate aparentă faţă de Războiul de treizeci de ani, atît în ciuda eforturilor necontenite ale solilor principelui G. Bethlen, sprijiniţi de reprezentantul Olandei şi de patriarhul Constantinopolului, Chiril Lucaris, cît şi în pofida stăruinţelor principilor G. Bethlen şi Gh. Rákóczy I şi ale aliaţilor lor apuseni. Strădaniile taberei protestante de a antrena în favoarea sa Imperiul otoman în marele conflict european şi-au dovedit astfel zădărnicia în ciuda faptului că au existat şi momente, ca cel din 1643, în care Poarta a dorit să profite de urmările şi avantajele unei înfrîngeri eventuale a armatelor imperiale. Prudenţa deosebită şi pragmatismul caracterizează politica otomană faţă de Europa în perioada Războiului de treizeci de ani. Acestea au fost întreţinute totodată de activitatea diplomatică a ambasadorilor britanici însărcinaţi cu torpilarea iniţiativelor războinice ale Porţii[15] şi cu subminarea în acest fel a poziţiilor franceze, de propaganda iezuită în Imperiul otoman, dar şi de unele greşeli săvîrşite de reprezentanţii diplomatici ai Franţei la Istanbul[16].

Atitudinea de neutralitate aparentă adoptată de cele trei state din răsăritul şi sud-estul Europei a fost mai mult o formă mascată de intervenţie indirectă, chiar prin intermediul unor state aliate sau vasale, în Războiul de treizeci de ani. Substratul atitudinii de neutralitate confirmă şi întăreşte caracterul cu adevărat continental al dimensiunilor şi urmărilor Războiului de treizeci de ani, din care decurge necesitatea delimitării locului şi rolului jucat de ţările române în acest conflict european. În definirea modului şi gradului lor de implicare trebuiesc luate în consideraţie în primul rînd diferenţele specifice înregistrate de statutul de autonomie al fiecărei ţări române în raport cu Imperiul otoman, respectiv capacitatea şi posibilitatea de a duce o politică europeană şi în afara sistemului de alianţe ale Porţii. Un loc tot atît de însemnat îl ocupă opţiunile dictate pe de o parte, de necesitatea apărării statutului lor de autonomie, ameninţat de expansiunea „Sfîntului Imperiu Romano-German", Imperiului otoman şi Poloniei şi pe de altă parte, de schimbările necontenite petrecute în conjunctura politică a unei zone, care a constituit obiectul rivalităţii puterilor amintite. Jocul politic permanent al ţărilor române, cel al neutralizării reciproce şi al echilibrului între

---

[13] T. Gemil, *Ţările române în contextul politic internaţional 1621—1672*, Bucureşti 1979, p. 43.

[14] Un succes otoman la Hotin ar fi dus la continuarea ofensivei mai ales că armistiţiul a intervenit într-un moment limită al rezistenţei armatei polone, vezi *Histoire de la Pologne*, p. 239.

[15] H. Inalcik, *The Ottoman Empire* în *The Encyclopaedia of Islam* vol. III Leyda 1971, p. 1183—1185.

[16] T. Gemil, *op. cit.*, p. 37.

Imperiul otoman și „Sfîntul Imperiu Romano-German" și între Polonia și Imperiul otoman, impus de incapacitatea celor trei state de a-și asigura dominația exclusivă asupra spațiului carpato-dunărean, s-a complicat treptat, pe măsura extinderii și generalizării Războiului de treizeci de ani. Tocmai acest conflict european a oferit de la început terenul prielnic atît pentru transformarea politicii antihabsburgice dusă de principatul autonom al Transilvaniei într-o luptă armată împotriva „Sfîntului Imperiu Romano-German" cît și pentru o apropiere și o alianță temporară a țărilor române cu Habsburgii și Polonia. După eșecul înregistrat în încercarea de a restabili influența Casei de Austria asupra Țării Românești în urma înlăturării lui Radu Șerban, diplomația habsburgică a reușit cu greu atragerea Moldovei în sistemul său de alianțe prin înscăunarea pentru scurtă vreme — a lui Gaspar Grațiani.

Așadar, încă din primii ani ai războiului, țările române au aderat, în funcție de interesele lor de moment dar și de o anumită tradiție politică, la cele două blocuri de state eropene, constituite la începutul conflictului: frontul habsburgico-catolic și „marea coaliție protestantă". Capacitatea, respectiv incapacitatea de a duce temporar o politică europeană în afara sistemului de alianțe ale puterii suzerane, precum și stabilirea unei comunități parțiale de interese politice și militare între țara în cauză și Poartă au impus nu numai durata, ci și modul de intervenție directă sau indirectă în Războiul de treizeci de ani. Intervenția directă, de durată a Transilvaniei în momente însemnate ale primului conflict general european a fost determinată deopotrivă de poziția privilegiată pe care a deținut-o în cadrul relațiilor țărilor române cu Imperiul otoman și de punctele de vedere comune ale politicii transilvănene și otomane față de „Sfîntul Imperiu Romano-German". Opțiunile politice impuse țărilor române de accentuare în anumite momente a dependenței lor față de Poartă și de menținerea echilibrului între Imperiul otoman și Polonia au îngăduit rareori intervenția lor indirectă, limitînd de obicei implicarea lor la unele contacte diplomatice cu Habsburgii.

b. *Intervenția Transilvaniei în Războiul de treicezi de ani.*

Dezlănțuind un conflict cu dimensiuni neîntîlnite pînă atunci în Europa Centrală, răscoala din Boemia, a dus în mod inevitabil la schimbări de conținut și formă în politica promovată de principatul Transilvaniei.

Alimentată în mod constant de dușmănia față de Casa de Austria, lupta antihabsburgică a fost în primele decenii ale secolului al XVII-lea componenta de bază a politicii de restaurare și apărare a principatului autonom. Fie și simpla învecinare a Transilvaniei cu posesiunile Habsburgilor[17] ca să nu mai amintim de tendințele expansioniste și de metodele folosite de Curtea de la Viena pentru a submina întărirea puterii principelui G. Bethlen și acțiunea sa de centralizare a statului[18] au men-

[17] A. Szilády, S. Szilágyi, *Török Magyarkóri Állami Okmánytár*, vol. III, Pesta 1868, p. 274: „Cît timp această casă austriacă și spaniolă păzitoare a Babilonului se află în vecinătatea noastră, tot atît timp mica noastră națiune cît un pumn nu poate avea o stare liniștită și liberă nici în sufletul ei și nici în afară".

[18] Pentru detalii vezi L. Nagy, *Bethlen Gábor a független Magyarországért*, Budapesta 1969, p. 58.

ținut politica de alianță cu otomanii ca o necesitate obiectivă și condiție inevitabilă a luptei antihabsburgice. Caracterul vremelnic, contradictoriu, al unei alianțe concepute ca mijloc de luptă împotriva Habsburgilor a rezultat din acțiunea convergentă a factorilor proprii luptei de apărare și de extindere a autonomiei Transilvaniei și de transformare a sa într-un stat cu o pondere reală în politica europeană a vremii. Tocmai acest caracter contradictoriu al relațiilor principelui G. Bethlen (1613—1629) cu Poarta a jucat mai întîi rolul de frînă — în momentul izbucnirii — și apoi cel de moderator — în timpul desfășurării Războiului de treizeci de ani — asupra intervenției Transilvaniei de partea blocului de state protestante.

Răscoala din Boemia a reprezentat deci pentru principele G. Bethlen momentul și prilejul favorabil pentru schimbarea conținutului și formelor de luptă antihabsburgică. Pornind de la cu totul alte premise (existența unui stat centralizat, cu o situație economică și militară consolidată) decît Ștefan Bocskay, principele G. Bethlen a folosit o varietate mai mare de căi și mijloace în lupta sa antihabsburgică. Cele trei ofensive îndreptate împotriva Habsburgilor au fost pregătite cu multă grijă, întemeindu-se pe planuri politice și militare de anvergură tot mai mare în care au figurat la început unele state din monarhia habsburgică (Ungaria, Boemia, Austria), iar după aceea, pe măsura generalizării Războiului de treizeci de ani și alte state europene: Imperiul otoman, Franța, Savoia, Veneția, Danemarca și Suedia. Reflectînd esența politicii europene a principelui Gabriel Bethlen, toate aceste planuri trebuiau să ducă la înfăptuirea scopului său suprem: eliberarea teritoriilor ocupate de imperiali din regatul feudal maghiar dispărut la Mohaci, urmată de constituirea unui stat centralizat puternic, conceput ca bază a luptei împotriva pericolului otoman. Deși o socotise de o însemnătate mult mai mare decît răscoala lui Jan Ziška[19], Gabriel Bethlen nu s-a putut folosi de răscoala din Boemia ca de un prilej favorabil declanșării ofensivei antihabsburgice. Înăsprirea considerabilă a relațiilor sale cu puterea suzerană datorită revendicărilor teritoriale (cedarea cetății Ineu) reluate cu insistență de Poartă în 1618 și 1619 precum și urmările imediate ale politicii transilvănene ambigue față de Habsburgi definesc conjunctura politică din această perioadă. Principele Transilvaniei fusese silit să încheie la Trnava (Nagyszombat) în iulie 1617 un tratat de pace cu împăratul Mathias al II-lea[20], în urma triplei somații a sultanului privind restituirea cetății Ineu, plata haraciului și participarea la expediția lui Iskender pașa împotriva Poloniei[21]. Eludarea obligației de a acorda ajutor

[19] S. Szilágyi, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan politikai levelei*, Budapesta 1879, nr. C, p. 101—102: „Într-adevăr răscoala cehă a izbucnit la timpul potrivit. Nu pot să cred că cehii o vor potoli repede deoarece aceasta este o chestiune de o sută de ori mai mare decît răscoala lui Ziska".

[20] G. Pray, *Gabrielis Bethleni principatus Transilvaniae coevis documentis illustratus*, vol. I, Pesta 1816, doc. nr. VIII, p. 31—40; S. Szilágyi *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, vol. VII, Budapesta 1881, doc. nr. LXXXI, p. 442—469.

[21] Kiatip Celebi, *Fezleke-i Tarih*, vol. I, Istanbul 1869, p. 379, 384.

militar Habsburgilor, înscrisă în tratatul de la Trnava[22], dar mai ales apărarea integrității teritoriale a Transilvaniei nu numai că au amînat intervenția principelui Bethlen ci i-au impus folosirea jocului dublu pentru neutralizarea pretențiilor ridicate de cele două mari puterni. Diplomația transilvăneană s-a străduit să acrediteze cît mai bine în fața fiecăruia dintre competitori ideea dobîndirii imediate și eficiente a sprijinului militar de care s-ar fi bucurat din partea Porții și respectiv a Curții de la Viena. Scoaterea problemei Ineului de pe ordinea de zi cu sprijinul reprezentantului imperial la Istanbul[23] s-a aflat în strînsă legătură și a fost determinată de negocierile secrete referitoare la participarea Transilvaniei la noul conflict european.

Aceste însărcinări dificile, încredințate unor reprezentanți diplomatici de frunte: capuchehaya Toma Borsos și solul extraordinar Francisc Mikó au putut fi îndeplinite în cursul unui singur an[24], în condițiile desfășurării unei lupte diplomatice intense, avînd ca obiect definirea sau cel puțin înrîurirea atitudinii Imperiului otoman față de Războiul de treizeci de ani. Neutralitatea aparentă dar în fapt duplicitară adoptată de Poartă a fost impusă de cerințele politicii otomane față de Iran și de Polonia: menținerea cu orice preț a păcii încheiate cu „Sfîntul Imperiu Romano-German" în 1606 și reînnoite în 1616, cerințe care nu au exclus însă interesul de a contribui la slăbirea acestui imperiu. Tocmai într-o asemenea sferă s-a realizat o suprapunere și deci o comunitate parțială de interese politice și militare între Imperiul otoman și Transilvania, relevată în mod insistent de reprezentanții principelui Bethlen în cursul demersurilor lor diplomatice. Activitatea discretă dar susținută, desfășurată de capuchehaya Transilvaniei la Istanbul, care s-a bucurat și de sprijinul reprezentantului Țărilor de Jos, a contribuit la schimbarea treptată a atitudinii inițial unitare adoptată de marii demnitari otomani față de izbucnirea Războiului de treizeci de ani. Declarația confidențială a caimacamului Gürgi Mehmet pașa în privința menținerii și a respectării păcii încheiate cu „Sfîntul Imperiu Romano-German" (15 august 1618) a putut masca doar pentru un timp divergențele de opinie în legătură cu atitudinea Porții față de Războiul de treizeci de ani, care i-au grupat pe marii demnitari otomani în două tabere: cea pacifistă și cea războinică[25]. Întreținută de abilitatea diplomatică dar și de dărnicia lui

---

[22] În virtutea acestei clauze, împăratul Ferdinand al II-lea i-a cerut lui G. Bethlen ajutor împotriva cehilor răsculați, vezi St. Katona, *Historia critica regnum Hungariae stirpis Austriacae*, vol. XI, Buda 1794, p. 189.

[23] Prin intermediul lui A. Dóczy, G. Bethlen a cerut Curții de la Viena conlucrarea solului său Fr. Mikó cu ambasadorul imperial la Istanbul pentru păstrarea cetății Ineu, vezi S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. LXXXII, p. 510. Sprijinul primit din partea diplomației imperiale a contribuit la apărarea integrității teritoriale a Transilvaniei vezi, G. Pray, *op. cit.*, doc. nr. IX, p. 40—41.

[24] Primele demersuri secrete inițiate în iulie 1618 de solul Paul Gyárfás, vezi T. Borsos, *op. cit.*, p. 108, 113, 115, au deschis lupta diplomatică pentru a obține încuviințarea expediției împotriva imperialilor.

[25] Gruparea pacifistă i-a reunit pe marele vizir Halil pașa (mazilit în ian. 1619), pe Hasan pașa, beilerbei de Belgrad, pe Nakkas Hasan pașa, fost beilerbei de Buda și mai tîrziu pe beilerbeiul de Buda, Karakaș Mehmed pașa. Caimacamul Gürgi Mehmed pașa precum și Deak Mahmed pașa, beilerbei de Timișoara din

Toma Borsos, sciziunea din rîndul marilor demnitari otomani a corespuns unei necesități politice[26] menite să justifice atît în fața reprezentantului principelui Bethlen cît și în fața rezidentului imperial la Istanbul atitudinea duplicitară a Porții față de intervenția Transilvaniei în război. Pe de altă parte divergențele de opinie și scindarea marilor demnitari în două tabere distincte au oferit diplomației transilvănene terenul prielnic pentru exploatarea în folos propriu a schimbărilor survenite în politica internă și externă a Porții. În aceste condiții gradul de adeziune — cu sau fără rezerve — a marelui vizir la politica de alianță cu Habsburgii, deopotrivă cu calculele sale secrete legate de intervenția lui G. Bethlen în acest conflict european, au acționat ca pîrghii în modificarea raportului de forțe în viața politică de la Istanbul în favoarea uneia din grupările amintite. Creșterea puterii și în același timp a instabilității funcției de mare vizir nu a fost lipsită de urmări, favorabile în esența lor, unor mutații lente, contradictorii uneori, în atitudinea Porții față de participarea Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani. Înlocuirea marelui vizir Halil pașa cu Kara Mehmet pașa (18 ianuarie 1619), urmată de dispariția împăratului Mathias, a creat premisele necesare pentru trecerea de la atitudinea de strictă neutralitate la cea a unei neutralități binevoitoare. Această schimbare de atitudine s-a produs în iulie 1619 în cursul negocierilor purtate de solul Fr. Mikó cu marele vizir Kara calitate de putere suzerană, a căutat să canalizeze în folosul său inițiativa Transilvaniei în război[27]. Secretul desăvîrșit al acestei acțiuni militare, prezentat de marele vizir ca o condiție esențială, corespundea de altfel interesului mutual în promovarea unei politici duplicitare față de Habsburgi și limita totodată riscul de denunțare a păcii osmano-austriece.

Încuviințarea tacită precum și făgăduiala unui sprijin militar din partea beilerbeiului de Timișoara reprezintă prețul cu care Poarta, în calitate de putere suzerană, a căutat să canalizeze în folosul său inițiativa militară a lui Gabriel Bethlen și să-i îngrădească libertatea de a alege momentul intervenției în Războiul de treizeci de ani. La adăpostul jocului dublu, principele Transilvaniei nu numai că a nesocotit rolul atribuit de marele vizir beilerbeiului de Timișoara în pregătirea și dezlănțuirea atacului asupra Habsburgilor[28] ci a obținut și justificarea de care avea nevoie în fața Europei pentru acțiunea sa militară. Refuzul Curții de la Viena de a-i da cetatea Tokay ca răsplată pentru ajutorul făgăduit împăratului (iulie 1619) împotriva cehilor[29] a fost pretextul pentru dezlănțuirea — proiectată de G. Bethlen pentru 27 august 1619 — a campaniei sale în Ungaria.

---

mai 1619 au fost elementele stabile ale grupării războinice care au cîștigat sprijinul marelui muftiu, al hogei sultanului și al unor viziri, vezi T. Borsos, *op. cit.*, p. 272, 290. 292.

[26] R. R. Heinisch, *Habsburg, die Pforte und der Böhmische Aufstand (1618—1620)* în „Südost-Forschungen", vol. XXXIV, 1975, p. 81.

[27] T. Borsos, *op. cit.*, p. 297, 303.

[28] *Ibidem*, p. 281, 290, 292, 312.

[29] G. Pray, *op. cit.*, doc. nr. X, p. 43—44.

Prima sa ofensivă antihabsburgică a fost deosebit de însemnată atît prin rezultatele sale militare (ocuparea Ungariei în șase săptămîni, deschiderea drumului spre Viena)[30], cît mai ales prin urmările sale de ordin politic. Alegerea lui Bethlen de către dieta parțială de la Cașovia (21 septemberie 1619) în calitate de conducător și administrator reprezintă primul pas spre despărțirea Ungariei de dinastia domnitoare a Habsburgilor. Toate aceste succese au fost puse în cumpănă și compromise apoi din pricina erorilor care au stat la baza calculului politic și a planurilor militare întocmite de G. Bethlen. Atacul dezlănțuit de G. Drugeth de Homonna împotriva principelui Transilvaniei în momentul în care acesta asedia Viena, a pus în evidență caracterul eronat al interpretării date alianței polono-habsburgice. Dacă G. Bethlen a nesocotit atitudinea reală a Poloniei față de acest conflict[31], el a supraestimat în schimb atît rolul cît și capacitatea militară a Imperiului otoman. În încercarea sa continuă de a antrena Poarta în Războiul de treizeci de ani, principele Transilvaniei nu a ținut seama întru totul de lipsa de concordanță între interesele politice ale țării sale și țelurile politicii europene promovate de Imperiul otoman în timpul Războiului de treizeci de ani. Totodată, Poarta nu a putut fi indusă în eroare nici asupra scopului alianței comune: consolidarea și apoi lărgirea autonomiei Transilvaniei în cadrul relațiilor turco-austriece și nici asupra caracterului său vremelnic, contradictoriu și egoist[32]. Fără îndoială că aceste considerente au alimentat dubiile exprimate de caimacamul Gürgi Mehmet pașa la 27 septembrie 1619 în legătură cu folosul pe care l-ar fi avut Poarta de pe urma intervenției Transilvaniei[33]. Succesele politice și militare repurtate de G. Bethlen în cursul primei ofensive antihabsburgice dar mai ales aspirațiile sale la Coroana Sfîntului Ștefan au arătat cît de iminentă era înlăturarea statutului de depedență impus Transilvaniei în 1541. Poarta nu a putut tolera refacerea regatului feudal maghiar dispărut la Mohaci și nici încoronarea unui principe al Transilvaniei ca rege al Ungariei, acțiuni care ar fi compromis deopotrivă dominația sa asupra țărilor române și asupra unor regiuni de însemnătate strategică din Europa centrală. Astfel și dezavuarea operațiunilor militare din 1619 în Ungaria, care au culminat cu împresurarea Vienei[34], ca și solia amenințătoare a ceaușului trimis la Cașovia în ianuarie 1620[35] nu au fost urmări imediate ale numirii unui mare vizir (Ali pașa) partizan al respec-

---

[30] Vezi Al. Stamm, *Der erste Feldzug des Gabriel Bethlen Fürsten von Siebenbürgen gegen Kaiser Ferdinand II. König von Ungarn bis zum Waffenstillstand von Pressburg im Dezember 1619*, Jena 1894, p. 61—2.

[31] În septembrie 1619 regele Sigismund al III-lea Wassa l-a înștiințat pe G. Bethlen că Polonia nu va admite un atac împotriva „Sfîntului Imperiu Romano-German", vezi M. Hatvani, *Magyar történelmi okmánytár a Brüsseli országos levéltárból és a Burgundi könyvtárból*, vol. IV, Pesta 1859, doc. nr. 440, p. 149.

[32] Vezi modul de reflectare în istoriografia osmană la I. Peçevi, *Tarih* vol. II, Istanbul 1866—1867, p. 352—353, Kiatip Celebi, *op. cit.*, vol. II, Istanbul 1869—1870, p. 92, M. Naima, *Tarih*, vol. II, Istanbul 1866, p. 399—400.

[33] T. Borsos, *op. cit.*, p. 329.

[34] S. Szilágyi, *Oklevelek Bethlen Gábor 1619—1621 hadjáratai történetéhez* în „Magyar Történelmi Tár" vol. IV, 1857, p. 201.

[35] *Ibidem*, p. 210.

tării păcii osmano-austriece, ci au exprimat o preocupare constantă a politicii otomane de a nu îngădui Transilvaniei să depăşească statutul de principat dependent de Poartă. Renunţarea la coroana regatului maghiar în urma presiunilor Porţii dovedeşte că G. Bethlen a pus pe prim plan interesele Transilvaniei pentru care a cerut şi a obţinut în cele din urmă ajutor politic şi militar otoman.

Soluţia sprijinului parţial trebuia să asigure în egală măsură subminarea puterii Habsburgilor şi o dependenţă constantă a Transilvaniei faţă de Imperiul otoman, ocolind totodată ivirea unor complicaţii la graniţa cu „Sfîntul Imperiu Romano-German". Mărimea sprijinului militar otoman, oportunitatea momentului de acordare a acestuia dar mai cu seamă întîrzierea cu care trupele turceşti şi tătăreşti s-au alăturat principelui G. Bethlen au fost determinate de aceeaşi lipsă de concordanţă între interesele şi disponibilităţile armatei otomane angajate în alte conflicte (cu Polonia, cu Iranul) şi problemele politico-militare puse în faţa Transilvaniei. Sprijinul otoman mai mult simbolic obţinut în urma cererilor succesive din perioada 20 februarie 1620 — 25 mai 1621[36] s-a dovedit a fi deosebit de păgubitor atît din punct de vedere teritorial (ocuparea cetăţii Vác la 4 noiembrie 1620 de otomani) cît şi din punct de vedere politic şi diplomatic. Ajutorul tătăresc atît de necesar odinioară s-a transformat în octombrie 1621 într-o piedică serioasă în calea tratativelor de pace purtate de reprezentanţii principelui Transilvaniei şi de cei ai Curţii de la Viena[37]. Faptul de a fi contribuit prin succesele sale militare la întărirea blocului habsburgic şi de a fi rămas în vara anului 1621 singurul reprezentant al Europei protestante în luptă cu Habsburgii l-a silit pe principele Transilvaniei să recurgă la soluţia împăcării temporare cu adversarul. În pofida victoriilor repurtate asupra armatei imperiale în Ungaria şi în Moravia, G. Bethlen a fost nevoit să încheie pace cu împăratul Ferdinand al II-lea datorită lipsei mijloacelor financiare şi a sprijinului otoman efectiv dar şi a lipsei de înţelegere a stărilor şi magnaţilor maghiari. Primul considerent motivează deopotrivă măsurile adoptate de guvernatorul Ştefan Bethlen pentru oprirea cetelor tătăreşti la trecătoarea Trotuş[38] precum şi insistenţele principelui Gabriel Bethlen la Poartă pentru a obţine retragerea lor de la hotarele Transilvaniei[39]. Motive identice au impus încheierea păcii de la Mikulov (ianuarie 1622) drept cale unică de ieşire din impasul creat de epuizarea celor doi adversari şi, în consecinţă, nesocotirea protestelor energice ale sultanului Osman al II-lea şi ale marelui vizir Dilaver paşa, faţă de această iniţiativă[40] a principelui Transilvaniei.

Departe de a fi o simplă necesitate de moment, tratatul de la Mikulov a consfinţit atît rolul Transilvaniei în politica europeană de la începutul Războiului de treizeci de ani cît şi rezultatele imediate ale inter-

[36] *Ibidem*, p. 205; idem, *Bethlen Gábor fejedelem kiadatlan...*, doc. nr. 276, p. 306.

[37] *Ibidem*, doc. nr. 228, p. 242, doc. nr. 272, p. 293.

[38] Cr. Feneşan, *Relaţiile Transilvaniei cu Imperiul otoman în anii 1613—1624 în lumina unor documente turceşti* în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca", vol. XXI, 1978, p. 356, 357.

[39] S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. 142. p. 209.

[40] Cr. Feneşan, *op. cit.*, p. 356, 357.

venției în acest conflict[41]. Este vorba în primul rînd de recunoașterea implicită a Transilvaniei ca stat suveran, iar în al doilea rînd de cîștiguri teritoriale însemnate: cele șapte comitate[42] cedate „cum plenaria iurisdictione et gubernatione" restabilindu-se astfel hotarele principatului autonom de la 1541. Inaugurînd seria tratatelor de pace (Viena 8 mai 1624, Bratislava 20 decembrie 1626) prin care s-au încheiat ofensivele antihabsburgice declanșate de Gabriel Bethlen, tratatul de la Mikulov a stîrnit în mod firesc nemulțumirea Imperiului otoman, îngrijorat de creșterea autonomiei și prestigiului Transilvaniei. Acest fapt explică deopotrivă interesul manifestat față de reluarea grabnică a ostilităților cu Habsburgii precum și sprijinul militar acordat lui Gabriel Bethlen în campania din 1623.

Din păcate, planul militar conceput de principe la scară europeană[43] pentru care ceruse insistent sprijinul Țărilor de Jos[44], a fost compromis mai mult de exagerarea rolului politic și strategic atribuit ajutorului otoman decît de mărimea sa necorespunzătoare, de caracterul său ineficient și mai ales inoportun. Alcătuit nu numai din contingente otomane propriu-zise: din oștile eyaletelor Rumelia, Buda, Gyula și Timișoara, din cele ale livalelor Szeged, Szolnok și Hatvan și ale sangeacului Vidin ci și din corpuri de oaste din Țara Românească și Moldova, ajutorul militar otoman nu a corespuns nici de această dată din punct de vedere numeric necesităților ofensivei antihabsburgice. În comparație cu acest neajuns, întîrzierea obișnuită și de acum caracteristică pentru joncțiunea trupelor turco-tătare cu armata transilvană (Trnava, 17 octombrie 1623), dar și insubordonarea manifestată încă în timpul luptei de la Hodonin (17 noiembrie 1623) au prejudiciat cu adevărat situația politică și militară a principelui Transilvaniei[45]. Încă de la începutul reluării

---

[41] Vezi prevederile tratatului la R. Goos, *Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen 1526 bis 1690*, Viena 1911, p. 541—4. Pentru prima dată în istorie reprezentanții Curții de la Viena au renunțat să mai introducă în tratatul de pace clauza secretă privind dependența Transilvaniei de Ungaria regală.

[42] Renunțînd la titlul de rege al Ungariei și la domeniile orașelor și cetăților ocupate, G. Bethlen a obținut posesiunea comitatelor: Sătmar, Sabolcs, Ugocea, Zemplin, Bereg, Borsod fără castelul Szendrő și Abaujvár, izvor însemnat de venituri pentru Transilvania.

[43] Încurajat de negocierile duse cu electorul palatin Frederic și apoi cu Christian de Halberstadt și de aderarea sa la marea coaliție antihabsburgică, Bethlen a făurit un plan militar întemeiat pe ideea dublei ofensive. Boemia trebuia cucerită în urma atacului simultan dezlănțuit de Christian de Halberstadt în Silezia și de Bethlen în Ungaria ce avea să ducă la o joncțiune în Moravia a trupelor aliate. Această operațiune militară era urmată de înaintarea dinspre sud a oștilor Franței, Savoiei și Veneției precum și de o ofensivă otomană dezlănțuită din două direcții diferite pentru a înlesni pătrunderea spre Viena a armatei otomane condusă de pașa de Buda și de principele G. Bethlen. Scopul operațiunilor militare amintite era de a transforma Ungaria și Boemia în state tributare sultanului și de a deschide calea de pătrundere a otomanilor spre Italia. Pentru detalii vezi A. Szilády, S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. 164, p. 363—367.

[44] În 1623 cererile adresate în numele lui Gabriel Bethlen de solul Ehrenfried von Berbisdorf s-au dovedit a fi zadarnice, vezi J. Polišensky, *Documenta Bohemica...*, vol. I, p. 112—113.

[45] Mai tîrziu, chiar principele Bethlen mărturisea că acest sprijin i-a adus mai multă pagubă decît folos, vezi L. Nagy, *Bethlen Gábor a független Magyarországért*, Budapesta 1969, p. 362.

ostilităților, Gabriel Bethlen a fost condamnat la izolare politică și mintară nu numai din pricina jonțiunii defectuoase, care a permis regruparea armatei habsburgice, ci și din pricina sistemului greoi de transmitere a știrilor referitoare la destrămarea coaliției antihabsburgice și la înfrîngerea aliatului său Christian de Halberstadt de către generalul imperial Tilly (Stadtlohn, 6 august 1623). Numai prin negocierea unor condiții de pace mai avantajoase, Gabriel Bethlen putea ieși în aceste împrejurări din situația de a fi rămas — cu excepția lui Mansfeld care se lupta în Friza de răsărit — unicul adversar al armatelor imperiale. Prezența ajutorului otoman (20.000 ostași) în tabăra principară pînă la semnarea tratatului de pace s-a dovedit a fi singurul mijloc eficient de presiune asupra imperialilor și s-a putut menține numai prin adoptarea unor măsuri drastice împotriva actelor de indisciplină comise de soldații turci.

Pacea încheiată în condițiile amintite la Viena (8 mai 1624) păstra în linii mari dispozițiile tratatului de la Mikulov, consacrînd totodată tăria poziției lui Bethlen care reprezenta, prin posesiunile sale din Ungaria superioară, o primejdie permanentă pentru Habsburgi. Cu toate acestea, clauzele noi ale tratatului de la Viena[46] indică mai puțin decît încetarea oricărei rezistențe antihabsburgice în imperiu și în țările ereditare, modificarea netă a raportului de forțe în favoarea Habsburgilor. Fără îndoială că manevra principelui Bethlen de a cere în căsătorie pe Cecilia Renata, fiica împăratului Ferdinand al II-lea, reprezintă dovada cea mai elocventă pentru schimbarea raportului de forțe, avînd însă totodată menirea de a masca negocierea unei alianțe dinastice cu electorul de Brandenburg. Atît poziția deosebită asigurată de căsătoria cu Ecaterina de Brandenburg cît și calitatea sa de cumnat al electorului de Brandenburg și al regelui Suediei, Gustav Adolf, au fost folosite din plin de G. Bethlen pentru a-și impune în cele din urmă în ciuda unor obiecții ridicate de statele protestante, condițiile sale de intrare în război[47].

Aderarea Transilvaniei la coaliția de la Haga încheiată la 9 decembrie 1625[48] a fost consfințită în cuprinsul tratatului de la Westminster (30 noiembrie 1626) negociat de Matthia Quadt, reprezentantul principelui Bethlen, ratificat ulterior de statele generale de la Haga (9 februarie 1627) și de regele Danemarcei, Cristian al IV-lea (28 februarie 1627)[49]. Din păcate, acest succes al diplomației transilvănene a asigurat

[46] În virtutea lor, G. Bethlen renunța la stăpînirea principatelor sileziene Oppeln și Ratibor, păstrînd însă titlul, iar ca despăgubire, obținea domenii în Ungaria. Sumele datorate de Ferdinand al II-lea pentru întărirea cetăților de graniță din cele șapte comitate erau reduse de la 50.000 guldeni la 30.000 guldeni, vezi R. Goos, *op. cit.*, p. 599 și urm.

[47] Principele cerea: 1) încheierea păcii cu consimțămîntul său 2) subsidii anuale în valoare de 40.000 de taleri 3) Mansfeld să-l întîmpine în Silezia în fruntea unei armate de cel puțin 10.000 oameni, vezi H. Marczali, *Ujabb regesták a külföldi levéltárakból 1612—1626* în „Történelmi Tár" 1879, p. 547.

[48] Fiind o primă încercare de coaliție antihabsburgică largă, sprijinită indirect de cardinalul de Richelieu, coaliția de la Haga a reunit Țările de Jos, Anglia, Saxonia inferioară și regatul Danemarcei și al Norvegiei.

[49] S. Szilágyi, *Adalékok Bethlen Gábor szövetkezéseinek történetéhez*, p. 80 și urm.

doar obținerea pe cheltuiala ambasadorilor statelor protestante a firmanului pentru dezlănțuirea celei de a treia ofensive antihabsburgice. El nu a putut nici măcar înlesni — din punct de vedere financiar și militar — aplicarea planului principelui G. Bethlen[50], de o anvergură prea mare și care nu ținea seama îndeajuns de realitățile politico-militare ale vremii. Nu s-a ajuns așadar la un atac concentric simultan asupra trupelor imperiale nu numai pentru că principiul coordonării acțiunilor militare pe cîmpurile de luptă din Europa centrală și apuseană, susținut de principe, nu s-a aplicat niciodată în practică în cursul Războiului de treizeci de ani, ci și pentru că atitudinea Porții și capacitatea sa de sprijin au fost apreciate în mod eronat. Reînnoirea la Gyarmat în 1625 a păcii încheiate odinioară la Zsitvatorok cu „Sfîntul Imperiu Romano-German" reprezenta o dovadă grăitoare pentru faptul că Poarta nu putea depăși atitudinea de neutralitate binevoitoare și în consecință nu putea acorda decît un ajutor militar limitat. Folosirea luptei împotriva Habsburgilor pentru ocuparea unor cetăți (Nógrád) deopotrivă cu întîrzierea mare cu care pașa de Buda, Murteza, s-a alăturat oștii transilvănene, reprezintă „contribuția" otomană la zădărnicirea proiectului lui Gabriel Bethlen de a muta și de această dată cîmpul de luptă în Țările ereditare ale Casei de Austria. Nerealizarea joncțiunii proiectate cu armata aliatului său, Ernest von Mansfeld, precum și joncțiunea defectuoasă cu trupele beilerbeiului de Buda[51] au îngreunat mult situația militară a lui Bethlen. Înfrîngerile suferite de regele Danemarcei, Cristian al IV-lea, dar mai ales măsurile energice adoptate de palatinul Ungariei, Nicolae Eszterházy, și înaintarea trupelor imperiale comandate de Wallenstein au compromis definitiv planul militar al lui Bethlen[52].

Evenimentele desfășurate în cursul campaniei din 1626 au scos așadar în evidență necesitatea reală a încheierii păcii cu Habsburgii, impusă pe de o parte de lipsa ajutorului financiar, făgăduit de statele protestante și de ineficiența sprijinului militar otoman, iar pe de altă parte, de însăși conjunctura internațională. Faptul că tratatul pecetluit în aceste condiții la Bratislava (20 decembrie 1626)[53] nu a consemnat vreun cîștig teritorial pentru Transilvania, repetînd doar dispozițiile tratatelor anterioare, nu micșorează rolul european pe care l-a avut ultima campanie antihabsburgică a principelui Bethlen. Prin atragerea lui Wallenstein în Ungaria a fost împiedicată dezlănțuirea ofensivei de anvergură pe care o pregătiseră Habsburgii de la Viena și Madrid pentru anul 1626. Totodată imperialii nu au putut aplica planul, făurit în 1626 de Wallenstein, de a instala în Transilvania, în locul lui Bethlen, un principe credincios

[50] Bethlen își întemeiase planul pe unirea forțelor sale cu efectivele lui Gustav Adolf în Silezia, pe atacarea Austriei de către războinicul pașă de Buda, Murteza, și pe jefuirea Croației, Carintiei și Stiriei de pașa de Bosnia, în timp ce regele Danemarcei Christian al IV-lea ataca nordul Germaniei.

[51] Aceasta s-a produs cu cîteva ore înainte de sosirea armatei conduse de Albrecht von Wallenstein la Dregély-Palánk din pricină că pașa de Buda avusese inițiativa de a deschide ostilitățile cu imperialii în regiunea Nitra, cucerind cetatea Nógrád.

[52] L. Nagy, *op. cit.*, p. 422—423.

[53] Vezi R. Goos, *op. cit.*, p. 623, 626.

Casei de Austria[54]. Însemnătatea campaniilor principelui Bethlen nu a fost micşorată nici de faptul că atît Poarta cît şi membrii coaliţiei protestante l-au socotit doar un instrument pentru îndeplinirea propriilor ţeluri. Dimpotrivă, creşterea autonomiei şi prestigiului Transilvaniei, care punea în lumină zădărnicia încercării marilor demnitari otomani de a-l transforma pe Bethlen într-un instrument al politicii lor, a trezit o nemulţumire generală la Poartă în 1626[55].

Tocmai prestigiul, cîştigurile teritoriale dobîndite în Războiul de treizeci de ani şi chiar autonomia Transilvaniei au fost compromise de măsura nerealistă (domnia soţiei sale, principesă străină, lipsită de orice experienţă politică) pe care Bethlen a impus-o stărilor principatului şi Porţii în vederea asigurării continuităţii şi stabilităţii politicii sale. Avînd un efect contrar celui scontat, domnia Ecaterinei de Brandenburg (15 noiembrie 1629—30 septembrie 1630) a declanşat lupta pentru tronul principatului şi a scos pentru un timp Transilvania din sistemul de alianţe antihabsburgice, care îi îngăduise să joace un rol internaţional însemnat în primele faze ale Războiului de treizeci de ani.

Lupta pentru principat s-a manifestat aşadar ca un fenomen cu urmări profunde nu numai asupra poziţiei Transilvaniei de stat tampon şi factor de echilibru între Imperiul otoman şi „Sfîntul Imperiu Romano-German" ci şi asupra întregii sale politici externe. Numai perspectiva ciocnirii potenţiale şi nedorite le-a determinat pe cele două puteri rivale, angajate în alte conflicte de mari proporţii, să accepte şi să confirme alegerea lui Gheorghe Rákoczy I ca principe al Transilvaniei. Dar această acţiune, atestată de diplomele imperiale otomane acordate în 1631 lui Gh. Rákoczy I[56] a avut din punctul de vedere al Porţii, un caracter formal şi temporar pînă la încheierea definitivă a luptei pentru principat, adică pînă la înfrîngerea oştii otomane şi a lui Ştefan Bethlen la Salonta (30 oct. 1636). Este tot atît de adevărat că încercarea Porţii din 1636 de a-l îndepărta pe calea armelor pe noul principe al Transilvaniei reprezintă efectul principal al acţiunii unor cauze cu valenţă dublă asupra politicii principatului autonom: modul de înscăunare şi caracterul relaţiilor lui Gh. Rákoczy I cu Habsburgii. Aceleaşi cauze au frînat în bună parte desfăşurarea negocierilor purtate cu reprezentanţii diplomatici ai statelor protestante (Anglia, Suedia, Olanda) în vederea aderării Transilvaniei la o coaliţie protestantă largă. Deşi noul principe a căutat să demonstreze Porţii că duce aceeaşi politică externă cumpătată pe care o promovase înaintaşul său Gabriel Bethlen[57], el a fost silit totuşi să se adapteze realităţilor politice şi militare. Condiţiile radical diferite de cele existente în vremea lui G. Bethlen, generate de cauzele

[54] F. Tadra, *Briefe Albrechts von Wallenstein an Karl vom Harrach* în *Fontes Rerum Austriacarum*, vol. XLI, Viena 1879, doc. nr. CIII, p. 416.

[55] S. Gergely, *Adalék Bethlen Gábor és a Porta* în „Történelmi Tár", 1883, p. 613.

[56] Gh. Rákóczy I a primit în semn de recunoaştere o diplomă la 21 martie 1631 şi un berat împărătesc la 3/12 aprilie 1631, vezi Direcţia Generală a Arhivelor Statului Bucureşti, Fotografii de doc. XIII/18 a, b.

[57] S. Szilágyi, *Levelek és okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez*, Budapesta 1883, doc. nr. 3, p. 21—22.

amintite i-au impus o politică prudentă și complicată. Aceasta s-a caracterizat prin paralelism și duplicitate atît față de Curtea de la Viena cît și față de statele protestante (Suedia, Anglia) dar și prin tergiversarea tratativelor pînă la conturarea unei perspective certe, favorabile aderării la coaliția protestantă.

Numai în ultima fază a Războiului de treizeci de ani Gh. Rákoczy I a putut exploata în favoarea sa avantajele oferite de desfășurarea luptelor din pricina efectului cumulativ pe care l-au avut pe de o parte, poziția sa instabilă pînă în 1636 iar pe de altă parte, condițiile sale de aderare la coaliția protestantă precum și evoluția conjuncturii politice și militare din Europa centrală. Prin urmare, instabilitatea domniei l-a silit pe noul principe să ducă în mod abil politica pașilor mici dar siguri, folosindu-se mai ales în relațiile sale cu Habsburgii de problemele rămase în litigiu pentru a cîștiga timpul necesar desfășurării tratativelor cu coaliția protestantă. Astfel, tratatul încheiat la Cașovia la 3 aprilie 1631 între principele Gh. Rákoczy I și împăratul Ferdinand al III-lea, care a cuprins în primul rînd obligații[58] decurgînd din poziția Transilvaniei de stat tampon între „Sfîntul Imperiu Romano-German" și Imperiul otoman, a fost doar o reglementare parțială și temporară a relațiilor bilaterale. Ea a dobîndit un caracter definitiv numai în momentul în care, în mai 1633, părțile contractante nu au avut o altă alternativă și au fost silite să-și reglementeze problemele teritoriale rămase în litigiu[59]. Dificultățile întîmpinate de împărat în țările sale ereditare precum și paragina în care se aflau cetățile de la granița maghiară l-au determinat să accepte revendicările teritoriale prezentate în numele lui Gh. Rákoczy I ca punct de plecare pentru negocieri. Înlăturarea definitivă a primejdiei unui război cu Habsburgii a fost de altfel singura cale de ieșire din situația primejdioasă în care se aflase Gh. Rákoczy I în 1632 și 1633. Insuccesul tratativelor purtate cu Suedia și cu reprezentanții diplomatici ai Angliei, Franței și Olandei la Istanbul pentru a obține sprijinul politic și militar necesar intervenției în război dar mai ales atitudinea Porții deopotrivă ofensivei antihabsburgice și principelui ales împotriva voinței sale motivează interesul crescînd al lui Gh. Rákoczy I pentru reglementarea definitivă a litigiilor teritoriale cu împăratul Ferdinand al III-lea. Aceasta nu înseamnă însă că după încheierea tratatului de pace de la Eperjes (mai 1633)[60], principele a renunțat la ideea participării Transilvaniei la

---

[58] Principele se angaja în mod oficial să nu intre în legături cu turcii și cu tătarii, comunicînd totodată planurile lor împotriva creștinătății, iar în mod secret să nu cedeze Porții nici un teritoriu din Transilvania sau din Partium, vezi S. Szilágyi, *Monumenta Comitialia*, vol. IX, Budapesta 1883, doc. nr. VII, p. 256—259.

[59] Este vorba de posesiunea cetății Munkács revendicată de Rákóczy pe baza tratativelor purtate cu Ecaterina de Brandenburg și de cea a localităților Mád, Tarczol, Tokay și Szádvár, vezi R. Goos, *op. cit.*, p. 663, S. Szilágyi, I. *Rákoczy György 1593—1648*, Budapesta 1893, p. 225.

[60] R. Goos, *op. cit.*, p. 670—676. Gh. Rákoczy I primea ca amanet cetatea Munkács pentru suma de 20.000 de guldeni fără a o anexa la Transilvania, dar ceda cetatea Mád văduvei lui Melchior Alaghy. Se mai obliga să nu predea otomanilor cetatea Onod de importanță strategică deosebită pentru apărarea principatului autonom și să restituie bunurile care aparținuseră Ecaterinei de Brandenburg, fostului pretendent Sigismund Prépostváry și lui Ștefan Csáky.

conflictul general european şi la negocierile sale secrete cu suedezii. Atitudinea rezervată a lui Gh. Rákoczy I faţă de încercarea cardinalului de Richelieu din 1635 de a-l atrage în războiul împotriva Casei de Austria[61] se explică în primul rînd prin înrăutăţirea treptată a relaţiilor sale cu Poarta. Intrigile urzite de solul regelui Suediei, Paul Strasburg, dar mai ales intenţia sultanului — transformată curînd în realitate — de a-l înlocui cu Ştefan Bethlen l-au constrîns aşadar pe Gh. Rákoczy I să ceară sprijinul lui Ferdinand al III-lea. Refuzul împăratului de a interveni în acest diferend care putea degenera într-un război cu Imperiul otoman a dus nu numai la consolidarea frontului comun antiotoman înfăptuit de Gh. Rákoczy I şi de Matei Basarab ci şi la accelerarea luptei principelui Transilvaniei pentru apărarea domniei sale. Asigurîndu-i recunoaşterea demnităţii de principe al Transilvaniei, victoria repurtată la Salonta reprezintă pasul cel mai însemnat în întărirea poziţiei lui Gh. Rákoczy I atît pe plan intern cît mai ales pe plan extern în relaţiile sale cu Poarta. Actul de garanţie (temessük) acordat de principele Transilvaniei beilerbeiului de Buda la 2 decembrie 1636 reflecta în cuprinsul unor clauze (domnia viageră a lui Gh. Rákoczy I, extrădarea rivalului său Ştefan Bethlen)[62] acest succes politic şi militar fără a fi însă o asigurare pentru viitor. Stabilirea deplină a poziţiei lui Gh. Rákoczy I în cadrul relaţiilor sale cu Poarta, comparabilă cu cea a predecesorului său G. Bethlen, a fost asigurată abia în vara anului 1642 prin recunoaşterea şi confirmarea hotărîrii adoptate de dieta Transilvaniei cu privire la succesiunea fiului său Gh. Rákoczy al II-lea la scaunul princiar[63].

Consolidarea domniei şi a puterii princiare cu caracter absolut a coincis în 1642 şi cu apariţia conjuncturii politice şi militare favorabile preluării de către Gh. Rákoczy I a rolului jucat în Ungaria de înaintaşul său G. Bethlen în primele faze ale Războiului de treizeci de ani. Mutarea teatrului de război în Silezia şi în Moravia dar mai ales rezistenţa opusă armatei suedeze în ţările ereditare ale Habsburgilor a impus tot mai mult pe plan european nu numai ideea ci şi necesitatea cooperării militare cu Gh. Rákoczy I. Reluarea războiului osmano-iranian în 1638 îi asigurase de altfel principelui Transilvaniei o libertate de mişcare similară cu cea a predecesorului său G. Bethlen care-i îngăduia acum transpunerea în realitate a planului de cooperare militară cu Suedia. Au fost întrunite astfel condiţiile favorabile unei reuşite în negocierea aderării Transilvaniei la alianţa franco-suedeză, avînd ca punct de plecare revendicări aproape identice[64] cu cele prezentate Franţei în 1631 în numele lui Gh. Rákoczy I. Tratatul încheiat pe aceste baze la 16 noiembrie 1643 între Transilvania şi Suedia angaja în mod real Franţa

[61] M. Depner, *Das Fürstentum Siebenbürgen im Dreissigjährigen Krieg*, Stuttgart 1908, p. 144.

[62] T. Gemil, *Ţările române în contextul politic internaţional 1621—1672*, Bucureşti 1979, p. 93.

[63] A. Feridun, *Münşa'at es-selâttin*, vol. II, Istanbul 1867, p. 377—379.

[64] Diferenţa constă în reducerea efectivului trupelor de sprijin la 3000 pedestraşi şi a subsidiilor la 150.000 Reichstaleri, vezi S. Gergely, *I. Rákoczy György összeköttetése Franciaországgal* în „Történelmi Tár" 1889, p. 693.

și părea să-i asigure lui Gh. Rákoczy I, condiții mult mai bune[65] din punct de vedere diplomatic și militar, decît cele de care beneficiase G. Bethlen la vremea sa.

Întîrzierea și greutatea cu care reprezentanții diplomatici ai Transilvaniei au obținut numai prin strădaniile lor încuviințarea Porții pentru intervenția în războiul împotriva Casei de Austria reprezintă dovada grăitoare pentru nesocotirea obligațiilor diplomatice și militare asumate de aliații Transilvaniei în cuprinsul articolului I al tratatului amintit. Așadar, dificultățile întîmpinate în dobîndirea încuviințării otomane au jucat un rol mult mai însemnat în compromiterea momentului favorabil dezlănțuirii atacului comun transilvano-suedez decît atitudinea amenințătoare a Poloniei sau teama de o schimbare a politicii franceze după moartea lui Ludovic al XIII-lea[66]. Revizuirea atitudinii tradiționale adoptată de Poartă față de desfășurarea Războiului de treizeci de ani și față de intervenția Transilvaniei în acest conflict a corespuns deopotrivă necesităților de adaptare la schimbările intervenite în conjunctura europeană în favoarea coaliției protestante dar și a vechiului ideal otoman de ofensivă spre Viena. Această acțiune a putut avea loc numai după rezolvarea problemei Azovului, de mare însemnătate pentru politica otomană, traducîndu-se în fapt prin renunțarea la soluția sprijinului tacit în favoarea susținerii oficiale de către sultan[67] a ofensivei antihabsburgice preconizate de Gh. Rákoczy I. Și expediția tătarilor în Polonia din primăvara anului 1644, încurajată de Poartă la insistențele principelui Transilvaniei, reflectă același reviriment înregistrat de politica otomană. Impusă de experiența negativă pe care o dobîndise Gh. Rákóczy I ca general al principelui G. Bethlen în timpul primei ofensive antihabsburgice, expediția tătarilor a fost concepută ca acțiune de neutralizare și intimidare a Poloniei pentru a o opri de la orice atac îndreptat asupra Transilvaniei.

Insuccesul expediției tătarilor a compromis nu numai relațiile polono-osmane, silind Poarta să treacă la înlocuirea hanului Crimeei[68], ci și situația militară a principelui Transilvaniei. Gh. Rákoczy I pornise ofensiva împotriva imperialilor la 2 februarie 1644, după ce obținuse acordul sultanului și făgăduiala unui sprijin tradițional otoman (contingente de oaste ale Țării Românești, Moldovei și ale popoarelor de la graniță)[69], într-un moment cu totul defavorabil declanșării atacului comun transilvano-suedez. Existau așadar puține șanse pentru repurtarea unei victorii

---

[65] Aliații se obligau să obțină acordul Porții pentru intervenția Transilvaniei în război și să-i dea principelui un subsidiu anual de 100.000 de Reichstaleri. În schimbul ajutorului militar suedez, Gh. Rákoczy I se obliga să-l atace pe împărat în momentul intrării generalului Torstenson în Ungaria și să-i trimită acestuia un număr egal de călăreți maghiari, vezi S. Szilágyi, *Okmánytár I Rákoczy György svéd és francia szövetkezéseinek történetéhez*, Budapesta 1873, în *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria* vol. XXI, doc. nr. 54, p. 110.

[66] I. Hudiță, *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle*, Paris 1927, p. 72.

[67] I. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, vol. III/1, Ankara 1954, p. 238—239.

[68] T. Gemil, *op. cit.*, p. 116.

[69] A. Szilády, S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. V, doc. nr. CXXIV, p. 244—5. doc. nr. CXXV, p. 245—6, doc. nr. CXXVI, p. 247.

decisive, acțiune compromisă în față nu numai de înfrîngerea trupelor franceze de către forțele generalului imperial Mercy ci mai ales de izbucnirea războiului între Suedia și Danemarca în vara anului 1643, care impusese rechemarea generalului Torstenson din Silezia și încheierea armistițiului cu Habsburgii. Diversiunea făcută în Ungaria în aceste condiții de Gh. Rákoczy I și-a avut din punct de vedere strategic și militar însemnătatea[70] recunoscută deopotrivă de generalul Torstenson și de Servien, delegatul Franței la tratativele de la Münster. Elementul surpriză pe care s-a întemeiat atacul lui Gh. Rákoczy I a asigurat pe plan european înfrîngerea generalului imperial Gallas de către generalul Torstenson iar pe plan local, cucerirea rapidă a celor 13 comitate din Ungaria superioară și supunerea stărilor maghiare față de principele Transilvaniei. Neputînd fi compensată de corpurile de oaste din Țara Românească și Moldova[71], lipsa ajutorului otoman efectiv a compromis în martie 1644 nu numai înaintarea lui Gh. Rákoczy I dincolo de granița moravo-sileziană ci mai ales capacitatea și posibilitatea de rezistență împotriva trupelor imperiale conduse de generalii Götz și Pucheim.

Reeditarea situației în care s-a aflat înaintașul său G. Bethlen în timpul campaniei din 1626 i-a impus principelui Transilvaniei adoptarea unor măsuri similare menite să cîștige timpul necesar modificării conjuncturii militare în favoarea sa. Astfel se explică evitarea confruntării decisive pe cîmpul de luptă urmată de inițierea și prelungirea tratativelor de pace cu reprezentanții Curții de la Viena pînă la 29 martie 1645. Schimbarea așteptată de Gh. Rákoczy I a survenit numai după declanșarea unui nou atac suedez asupra Țărilor ereditare ale Habsburgilor, soldat cu victoria repurtată de generalul Torstenson la Jankowitz (6 martie 1645) și cu deschiderea drumului spre Viena. În aceste condiții pare un paradox faptul că tocmai Gh. Rákoczy I a contribuit în parte la eșuarea expediției comune transilvano-suedeze împotriva Vienei, plănuită în aprilie 1645 de generalul Torstenson. Politica duplicitară față de Habsburgi, caracterizată și de prelungirea tratativelor de pace precum și negocierea tratatului de alianță cu Franța încheiat la Munkács la 22 aprilie 1645[72] pot fi invocate drept cauze ale acestui eșec. Dar întîrzierea care a caracterizat joncțiunea trupelor transilvănene cu cele suedeze și participarea celor dintîi la asediul cetății Brno trădează atitudinea neîncrezătoare și prudentă a principelui Gh. Rákoczy I față de Suedia și de Franța. Atitudinea sa era îndreptățită de vreme ce aliații nu-și îndepliniseră la timp obligațiile financiare[73] asumate prin tratatele

---

[70] I. Hudiță, *Répertoire des documents concernant les négociations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVII-e siècle (1636—1683)*, Paris 1926, doc. nr. 33, p. 47, doc. nr. 80, p. 81.

[71] Este vorba de o mie de călărești munteni sub comanda postelnicului Constantin Șerban, alături de șapte sute de călărești moldoveni, vezi I. Lupaș, *Începutul domniei lui Matei Basarab și relațiunile lui cu Transilvania*, București, 1933, extras din „Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice", s. III, vol. XIII, p. 362.

[72] Vezi *Acta Pacis Westphalicae*, Serie II, abt. C, *Die schwedische Korrespondenzen I 1643—1645*, Münster Westfalen 1865, doc. nr. 136, p. 256 și urm.

[73] Vezi S. Szilágyi, *op. cit.*, doc. nr. CLVIII, p. 327—328 și I. Hudiță, *op. cit.*, doc. nr. 71, p. 122—123.

încheiate în 1643 și 1645 și Suedia nu-și dăduse acordul pentru includerea principelui Transilvaniei în tratatele westfalice în calitatea sa de aliat al Coroanei[74]. Nemulțumirile sale au fost întreținute și de convingerea că asediul cetății Brno era mai degrabă o chestiune de prestigiu pentru Torstenson decît o necesitate strategică.

Pe acest fond s-a manifestat din nou în mod acut și cu totul neașteptat lipsa de concordanță între interesele politice și militare ale Transilvaniei, membră a coaliției franco-suedeze și cele ale imperiului otoman, concentrate în jurul izbucnirii războiului cu Veneția (19 aprilie 1645) pentru cucerirea insulei Creta. Considerente impuse deci de necesitatea asigurării neutralității „Sfîntul Imperiu Romano-German" peste care s-au suprapus manevrele politice și diplomatice ale statului amintit și ale Poloniei au determinat schimbarea rapidă și brutală a atitudinii Porții față de participarea Transilvaniei la Războiul de treizeci de ani. Somațiile trimise principelui Gh. Rákoczy I cu privire la încetarea ostilităților față de Habsburgi[75] și la reducerea pretențiilor sale teritoriale la stăpînirea Partium-ului[76] au avut menirea de a îndeplini cerințele politicii otomane impuse pe de o parte, de deschiderea unui front nou de luptă în Europa de sud-est iar pe de altă parte, de creșterea puterii și prestigiului Transilvaniei. Perspectiva extinderii hotarelor principatului autonom prin includerea celor 13 comitate din Ungaria superioară îndreptățea teama marilor demnitari otomani față de constituirea bazei politice și teritoriale capabile să asigure independența și lupta antiotomană a Transilvaniei. Acest sens l-a avut și replica violentă a marelui vizir Mehmed pașa de la începutul lunii august 1645 și în ajunul încheierii păcii austro-transilvane față de depășirea atribuțiilor vasalice de către Gh. Rákoczy I. Au fost contestate deci drepturile sale de a încheia alianțe cu puteri străine (recte cu cele protestante) și de a-și uni armata cu cea a unui general străin (Torstenson)[77], tocmai acelea care compromiteau deopotrivă reînnoirea din primăvara anului 1645 a păcii austro-turce, confirmate ultima oară la Szöny în 1627 și neutralitatea „Sfîntului Imperiu Romano-German" față de războiul pentru Creta.

Adaptarea rapidă a politicii Transilvaniei la dispozițiile Porții nu a fost determinată doar de zădărnicia demersurilor diplomatice întreprinse la Istanbul de reprezentanții principelui Gh. Rákoczy I și ai aliaților săi, Franța și Suedia în vederea continuării ostilităților față de Habsburgi. Această schimbare s-a întemeiat pe fondul de divergențe și nemulțumiri, generat de alianța Transilvaniei cu Suedia și Franța, dar și pe convingerea că o continuare a operațiunilor militare nu mai putea asigura în viitor dobîndirea unor cîștiguri politice și teritoriale mai mari. Politica concesiilor reciproce s-a dovedit a fi astfel calea sigură care a dus la revirimentul impus de Poartă relațiilor Transilvaniei cu „Sfîntul Imperiu Romano-German" consfințit în mod succesiv de pacea încheiată în tabăra de la Lampersdorf (22 august 1645) și apoi la Linz (16 decem-

[74] *Ibidem*, doc. nr. 75, p. 124; doc. nr. 76, p. 124—125.
[75] M. Naima, *Tarih*, vol. IV, Istanbul 1864, p. 176, 177.
[76] A. Szilády, S. Szilágyi, *op. cit.*, vol. V, doc. nr. CLXXXVIII, p. 352—354, doc. nr. CLXXXIX, p. 357—361.
[77] *Ibidem*.

brie 1645). Fără îndoială că reducerea pretenţiilor teritoriale ale principelui Gh. Rákoczy I în conformitate cu dispoziţiile Porţii[78] a înlesnit Curţii de la Viena transformarea politicii concesiilor teritoriale într-un mijloc de distrugere a colaborării militare transilvano-suedeze şi în preţ al retragerii Transilvaniei din Războiul de treizeci de ani.

Tratatul de pace de la Linz a consemnat, aşadar, rezultatele imediate ale participării principatului autonom la ultima fază de desfăşurare a Războiului de treizeci de ani, cîştiguri teritoriale însemnate şi o sporire considerabilă a resurselor sale economice[79]. Atît victoriile repurtate pe cîmpurile de luptă din Europa centrală cît şi tratativele diplomatice purtate cu marile puteri ale Europei au sporit prestigiul Transilvaniei care a ajuns să fie recunoscută şi tratată pe plan internaţional ca un stat autonom în concertul de state europene.

CRISTINA FENEŞAN

SIEBENBÜRGEN UND DER DREISSIGJÄHRINGE KRIEG

(Zusammenfassung)

Von der Abgrenzung und Bestimmung der reellen Ausmaße des Dreißigjährigen Krieges ausgehend, wird im Aufsatz die von Siebenbürgen im Laufe dieses allgemeineuropäischen Konfliktes gespielte Rolle einer eingehenden Analyse unterzogen. Siebenbürgens unmittelbares und anhaltendes Eingreifen in den Dreißigjährigen Krieg zu gewissen Zeitpunkten von besonderer Bedeutung war sowohl von seiner bevorzugten Stellung im Rahmen der Beziehungen der rumänischen Fürstentümer zum osmanischen Reich, als auch von den gemeinsamen Standpunkten der siebenbürgischen und osmanischen Politik dem Heiligen Römischen Reich gegenüber bestimmt. Die partielle politische und militärische Interessengemeinschaft, der eine Schwächung des Heiligen Römischen Reichs zugrunde lag, sicherte letzten Endes die Erlangung der osmanischen Einwilligung und Unterstützung für die Auslösung der von den Fürsten Gabriel Bethlen und Georg Rákóczy I. geplanten Angriffe gegen die Habsburger.

Die eingehende Analyse der osmanischen Einstellung in Betreff der Beteiligung Siebenbürgens an dem Dreißigjährigen Krieg führte zu folgenden Schlußfolgerungen:

[78] R. Goos, *op. cit.*, p. 755—757.

[79] Principele Gh. Rákoczyi I a primit posesiunea viageră a celor şapte comitate în condiţiile în care le stăpînise G. Bethlen iar cu drept de succesiune cetatea Tokay din comitatul Zemplen împreună cu oraşul Torczal şi cu via de la Hétszölő, cetăţile Regécz, Satu Mare cu oraşul Neméthi, Ecséd cu pertinenţele sale şi Baia Mare. Împăratul Ferdinand al III-lea îi mai asigura cantitatea de 500 de centenari de cupru din minele vestite de la Banská Bystrica, vezi R. Goos, *op. cit.*, p. 765—769 şi I. Lukinich, *Erdélyi területi változásai a török hoditás korában 1541—1711*, Budapesta 1918, p. 368.

1. Das Eingreifen Siebenbürgens in den Krieg war sowohl von der Beseitigung des Spannungszustandes in seinen Beziehungen zum Lehnsherrn, als auch von den unmittelbaren Folgen seiner zweideutigen Politik Habsburg gegenüber bedingt.

2. Die falsche Einschätzung der militärischen Rolle und Fähigkeit des osmanischen Reiches war ein grundlegender Fehler auf welchen sich alle politischen Rechnungen Siebenbürgens gründeten, so daß er sämtliche Pläne einer gegen Habsburg gerichteten Offensive kompromittierte. Gabriel Bethlen und Georg Rákoczy I. berücksichtigten dabei nicht voll und ganz das Fehlen einer Konkordanz zwischen den siebenbürgischen Interessen und den Zielsetzungen der osmanischen Politik während des Dreißigjährigen Krieges.

3. Das Fehlen einer Konkordanz zwischen den Interessen und Verfügbarkeiten des in anderen Konflikten engagierten osmanischen Heeres und den vor Siebenbürgen gestellten politisch-militärischen Fragen bestimmte auch die Art und Weise der Lösung, d.h. eine lediglich partielle osmanische Hilfeleistung. Dadurch konnte sich die Pforte gleichzeitig der Untergrabung der Habsburgermacht und einer beständigen Abhängigkeit Siebenbürgens vergewissern. In den meisten Fällen erwies sich die eher symbolische Militärhilfe der Osmanen, sowohl in Hinsicht auf die Territorialverhältnisse als auch politischdiplomatischen Beziehungen, von grossem Nachteil.

4. Die Bedeutung der von den Fürsten Gabriel Bethlen und Georg Rákoczy I. geführten Feldzüge war keineswegs durch den Umstand verringert, daß sowohl die Pforte als auch die Mitglieder des protestantischen Bundes diese lediglich als Mittel zur Erfüllung eigener Bedürfnisse werteten. Die Tatsache, daß Siebenbürgen in den Sommermonaten der Jahre 1621 und 1623 als einziger Vertreter des protestantischen Europa gegen die Habsburger focht, trug dem selbständigen Fürstentum ein besonderes politisches und militärischen Ansehen ein. Die auf den zentraleuropäischen Schlachtfeldern errungenen Siege, wie auch die mit den europäischen Großmächten ununterbrochen gepflogenen diplomatischen Unterhandlungen, bestätigten die von Siebenbürgen durch das Eingreifen in den Dreißigjährigen Krieg gebuchten Territorialgewinne. Das dadurch gewonnene Ansehen und die Festigung der Autonomie trugen zur internationalen Anerkennung und zur Behandlung Siebenbürgens als selbständiger Partner des europäischen Staatengefüges bei.

MEȘTEȘUGURILE DIN ȚĂRILE ROMÂNE ÎN SECOLUL AL XVII-LEA: MUNCĂ ȘI FORME DE ORGANIZARE

Moldova și Țara Românească au cunoscut în secolul al XVII-lea, în condițiile crizei Imperiului otoman și în urma unei remarcabile afirmări sub Mihai Viteazul, o relativă autonomie, o ușurare a sarcinilor materiale față de Poartă și, în consecință, o oarecare redresare economică. Cu toate acestea, evenimentele politico-militare și poverile fiscale, ca și cele de altă factură, nu au trecut neobservate. Ele au impietat asupra evoluției generale, cît și a producției meșteșugărești, în ansamblul ei.

Transilvania, mai greu lovită, în special în primul deceniu al veacului, supusă poverii haraciului în permanentă creștere, a impozitelor ordinare și extraordinare, zguduită de războaie interne și externe, lovită de invaziile străine, sfîșiată de lupte interne, politice și confesionale, de cumplite calamități naturale — deteriorarea climei, poluarea microbiană — ciuma, incendiile de proporții tragice, mai ales în orașe —, a cunoscut o evoluție mai sinuoasă, perioada de stagnare, urmate de altele, de redresare, apoi de regres și declin la sfîrșitul veacului. Cu consecințe funeste asupra evoluției demografice, asupra desfășurării normale a principalelor activități economice și, în primul rînd, a meșteșugurilor, mai ales în mediul urban. Dramatică a fost îndeosebi situația din ultimul deceniu, în timpul luptelor pentru ocuparea Transilvaniei de către habsburgi, cu întregul coretegiu de distrugeri, de silnicii, care s-au răsfrînt negativ și asupra existenței artizanatului transilvănean.

Pentru ilustrarea situației din acest veac și mai ales a celei din mediul urban, pot fi date ca exemplu, Sibiul, asediat în anul 1610 de trupele lui Gabriel Báthori, impus la plata sumei de 50.000 de florini, pentru ca în anul următor, principele să solicite orașului suma de 100.000 de florini. În anul 1660 Clujul, mistuit și de incendiu, este obligat să achite tătarilor o sumă exorbitantă, ca tribut: numai nevoile monetare pentru solda armatei lui Gabriel Bethlen se cifrau anual la 850.000—950.000 florini. O mare parte a sumei provenea de la orășeni. La acestea se adăugau prestațiile în natură, în cantități incomensurabile, serviciile gratuite solicitate orașelor și, în primul rînd, păturii meșteșugărești (dulgheri, zidari, tîmplari, tunari, armurieri ș.a.), în timp de pace și de război.

În analiza factorilor care au jucat un rol negativ în evoluția meșteșugurilor din Transilvania nu trebuie uitate nici consecințele demografice, pierderile de vieți omenești în timpul războaielor sau a deselor asedii ale orașelor: mii de meșteșugari au murit îndeplinîndu-și obligațiile lor militare asumate în cadrul breslelor. Un exemplu elocvent: În urma asediului din 1602 numărul meșteșugarilor din Bistrița a scăzut de la 483 la 118. În asemenea circumstanțe, evoluția meșteșugurilor nu a putut fi rectilinie sau ascendentă, ritmul de dezvoltare cunoscînd variații sensibile. Un declin în primele decenii ale secolului XVII, o redresare, marcată de unele întreruperi, mai scurte sau mai lungi în deceniile

2—6, apoi o stagnare și un puternic regres s-au manifestat în evoluția meșteșugurilor din Transilvania. Stagnarea a fost urmată de o fază de dezvoltare sensibilă în a doua treime a veacului și apoi de o încetinire a ritmului de dezvoltare în Moldova, în ultimele trei decenii. Evoluția este aproape identică în Țara Românească, cu excepția ultimelor trei decenii, în care continuă ritmul ascensiv interior.

Producția meșteșugărească s-a realizat în veacul al XVII-lea în cadrul celor trei categorii existente și în secolul precedent: meșteșugurile de la sate, cele de pe domeniile (curțile) feudale și cele de la orașe. Dacă ponderea calitativă și cea cantitativă înclină categoric în favoarea meșteșugurilor practicate în mediul urban, meșteșugurile sătești, prin larga lor arie, au continuat să dețină un rol important în satisfacerea nevoilor cotidiene, prin gama lor variată de produse, realizate, în cadrul unor ramuri noi, necunoscute în veacurile precedente. Din nefericire, nu dispunem de date informative specifice, de o documentare care să permită evaluarea acestei ponderi a meșteșugurilor rurale în ansamblu economiei. Pot fi găsite însă, atestate, specialități noi, menționate meșteșuguri noi, fără să se știe întotdeauna dacă este vorba despre apariția *efectivă* a unor branșe noi sau numai despre simple menționări, mai ales în actele de proprietate, dar și în cele ale unor meșteșugari, a unor asemenea branșe care, probabil că au existat și în secolul anterior, fără a fi însă atestate documentar.

Pe lîngă preocupările legate de agricultură și de oierit, în lumea satelor, un număr apreciabil de rumâni, vecini sau iobagi, dar și de oameni liberi, practicau un meșteșug. Astfel, în domeniul prelucrării metalelor și a lemnului, sînt atestați documentar, în Țara Românească și Moldova: faurii sau fierarii, rotarii, legănarii, potcovarii, lăcătușii, scobarii și mai rar, armurierii; apoi, lemnarii sau teslarii, șindrilarii, blidarii, dogarii, butnarii, strungarii și ploscarii, coferarii sau cofrarii și covătarii. În domeniul construcțiilor au activat pietrarii, cărămidarii și zidarii. Prelucrarea pieilor s-a făcut de către tabacii, cojocari, cizmari și mai ales de ciubotari, dar și de curelari, opincari și cîrpaci.

„Industria textilă" rurală era reprezentată, în secolul al XVII-lea, de torcători, abagii. Numeroși erau croitorii, urmați de zăbunari, chivărari, ceaprazari și poturari (pantalonari). În unele sate își exercitau meseria rachierii, brăgarii, bărarii, miedarii și, mai rar, măcelarii. În sfîrșit, mai sînt atestați, documentar, zugravi, sculptori în lemn și piatră, olari, sîrmari, săpunari, lumînărari, strachinari, alături de olari, funari, păpușari sau pieptănari. Aproape 50 de specialități meșteșugărești practicate în mediul rural, unele mai răpîndite și mai reprezentative sub raport numeric, altele mai puțin.

Și în satele din Transilvania pot fi găsiți numeroși țărani care, pe lîngă ocupațiile lor de bază, agricole, practicau și un meșteșug, sau alții, specializați într-o anumită ramură. Continuau să fiinteze atît meșteșugurile menținute prin tradiție, ca lemnăritul, bărdășitul, rotăritul sau dulgheritul, cît și pielăritul — tăbăcitul, cojocăritul, blănăritul sau cizmăritul. Țesutul este prezent aproape în toate satele. Unii meșteșugari rurali au ajuns la o certă notorietate, ca tăbăcarul macedo-român Toma

din Turnu Roșu sau Micul Bucur, meșter olar din Tohan, ale cărui produse erau solicitate pe piața Brașovului.

În cadrul curților feudale, laice sau eclesiastice, din Țara Românească și Moldova, meșteșugurile se practicau de obicei de țiganii robi și poslușnici, fie în atelierele de la curte, fie în cele ce aparțineau curții. Mai numeroase în primele trei sferturi ale veacului, meșteșugurile domeniale au cunoscut o fază de regres, în ultimul său sfert. Deși reprezentative sub raportul diversității branșelor (fauri-căldărari, potcovari, rotari, clopotari, lăcătuși, armurieri, pietrari, cărămidari, vărari, lemnari, zidari, șindrilari, butnari, blidari, cojocari, ciubotari, cizmari, curelari, tălpari, tabaci și șelari; torcători, croitori, chivărari; zugravi, lumînărari, bărbieri, ele nu au constituit unica sursă de aprovizionare a curții cu produse meșteșugărești. Aceasta achiziționa, de regulă, pe piață, mai ales pe piața urbană, articole de calitate superioară.

Masa mare a supușilor domeniilor ardelene o constituiau iobagii. Meseriașii erau înscriși în urbarii, la rînd cu ceilalți supuși, notîndu-li-se meseria. În cadrul domeniilor au lucrat: blănari-cojocari, tăbăcari, bărbieri, blidari, butnari, căruțari, rotari, papucari, pielari, curelari, croitori, dulgheri, fierari, făcători de fluieri, lăcătuși, măcelari, șindrilari, măsari, tîmplari, olari, pitari, șelari, țesători de pînză, zugravi, zidari și alții.

Deosebit de active și prospere au fost însă în cele trei țări române specialitățile legate de profilul funcțional al domeniului respectiv, determinat de resursele acestuia. Este vorba despre instalații ca mori, glăjerii, poverne și sladnițe pentru confecționarea berii și a rachiului; pive, gepeluri (crivace), dîrste, ștreze sau ferestraie. Sau, în domeniul exploatării metalelor feroase și neferoase unde, alături de mineri, lucrau fierari, dulgheri, topitori, frînghieri, lumînărari, cărbunari, bătători de fier, cioplitori sau ascuțitori de unelte. Astfel, din categoria celor 37 salariați ai topitoriilor de fier și de aramă de la Beiuș, au figurat, în anul 1600, un număr de meseriași, ca maiștrii fierari, topitori și alții, solicitați de profilul exploatării. De altfel, aproape că nu a existat domeniu în care să nu figureze și meșteșugari. Pe domeniul Făgărașului au lucrat, în anul 1637: 5 zidari, 1 olar, 1 pisător de pulbere, 15 dulgheri, 2 fierari, 3 tîmplari, 5 cădari, 5 pitari, 5 bucătari, 4 blidari (originari din Țara Românească). Pe cel al Porumbacului; 6 dulgheri, 1 cădar, 1 pitar, 3 sticlari, 1 cojocar, 1 berar, iar pe cel al Comănei: 1 pitar, 1 berar, 1 dulgher, 1 bucătar, 11 sticlari, 2 cojocari și 1 vărar. Sticlarii lucrau în cadrul glăjăriilor.

În legătură cu nevoile de construcții, s-a dezvoltat în cadrul domeniilor, al cetăților, meșteșugul cărămidăriei, ca la Făgăraș, sau cel al vărnicelilor, pomeniți alături de pietrarii din Albești, în condica de venituri și cheltuieli a visteriei lui Brîncoveanu, din anii 1694—1704[1]. Dacă prezența unor meșteșugari în cadrul domeniului feudal era aproape generală, ponderea lor, în ansamblul economiei, a fost cu mult mai redusă în comparație cu cea a meșterilor rurali. Mai redus era și numărul lor.

---

[1] *Condica de venituri și cheltuieli a vistierei, De la leatul 7202 — 7212 (1694—1704).*, în „Revista istorică a Arhivelor României", 1873, pp. 39, 389, 425.

Un loc aparte în economia rurală, domenială, ca de altfel și în cea urbană, îl ocupă diferitele instalații și mici întreprinderi care, prin caracterul și dimensiunile lor, pot fi încadrate în ramura producției meșteșugărești. Unele au avut o răspîndire universală, altele au fost legate de profilul specific al unor meșteșuguri ca parte integrantă ale acestora, iar altele, au dus o existență distinctă, legată de resursele specifice ale domeniului. În prima categorie se înscriau *morile*. Servind la satisfacerea unei necesități vitale și favorizată de mulțimea cursurilor de ape mari și mici din cele trei țări române, moara de apă, acționată deci de forță hidraulică, era prezentă la țară, pe domenii, dar și în orașe. Ea poate fi găsită pretutindeni în Transilvania, în Țara Românească și Moldova, ea este menționată la munte și în cîmpie. Numărul morilor este impresionant, ca de altfel și cel al morarilor. Pe domeniul Beiușului, în anul 1600, sînt mori sătești individuale, dar în cele mai multe cazuri sînt mori ale cnezului. Înscrise sînt 46 de astfel de mori. Celelalte erau țărănești, cele mai multe, cu o roată, unele cu mai multe roți. Și urbariul din 1632 al Țării Făgărașului înregistrează vreo 60 de mori, cu cîte o roată, rar cu cîte 2 roți, în proprietate individuală, dar mai ales colectivă, în diferite combinații: majoritatea sînt aici mori boierești, apoi boierești-țărănești și boierești-libertinale. În schimb, morile domeniale sînt puține: cea din Făgăraș avea 3 roți, cea din Comăna, 2 roți sau o roată.

În general, morile de pe domenii sînt numeroase și ele indică un important consum de cereale. Sînt mori, în general, simple. La Făgăraș, la 20—22 roți domeniale reveneau 100 roți nedomeniale. În 1652 pot fi găsite 85 mori boierești și țărănești. În 1676 moara cea mare de piatră acționa pe 6 perechi de pietre, dintre care una pentru arpacaș, în timp ce moara orașului avea trei perechi de pietre. Întregul domeniu dispunea de 85 de mori boierești și țărănești.

Mare era și numărul morarilor și al morilor din Moldova și Țara Românească. Statistica furnizată de documentele existente din secolul al XVII-lea indică peste 90 de sate din Țara Românească, în care meșterii de mori își exercitau meseria. Paul de Alep descrie moara de la Dobreni, de pe domeniul lui Constantin Șerban, notînd faptul că ea funcționa cu 6 roți și 6 rînduri de pietre. Tehnica morăritului și a construcției de mori, ca și cea a construcției zăgazurilor, nu a evoluat față de cea din veacul precedent. Construirea morilor și repararea lor se făcea de către meșterii morari. Morile eoliene, adică cele acționate de forța vîntului, erau puține la număr, una este indicată documentar, în 1674 în hotarul Cepturilor și cealaltă, în 1683, în hotarul moșiei Plești[2].

Un număr însemnat de mori ființ au în orașe și tîrguri, acționate, aproape toate, de forța hidraulică. La București au existat și mori de vînt, care au funcționat în timpul iernii. De regulă, erau mori obișnuite cu 3 roți, ca la Cluj, București, Brașov, Sibiu sau Iași. Făina era prelucrată de brutari sau pitari. Unii dintre ei erau aduși de peste granită,

[2] Arh. Stat București, Condica m-rii Mărgineni, nr. 454, f. 300 (Copie rom.); Bibl. Acad. R. S. România, LXXI, 178 (orig. rom.).

în Moldova. Calitatea pîinii era excelentă: Evlia Celebi o laudă pe cea făcut din făină albă.

La oraşe se găseau şi mori de argăsit, de tăbăcit. Munca de tăbăcire se făcea la moara de argăsit şi de moară se îngrijea meşterul morar. Normele de funcţionare erau stabilite, în oraşele Cluj, Braşov sau Sibiu, de breslele tăbăcarilor. Cea a tăbăcarilor clujeni era situată lîngă Someş şi folosea, ca de altfel şi în alte părţi, un canal, şanţuri umplute cu apă şi zăgazuri. În unele centre urbane au funcţionat, în secolul al XVII-lea, şi mori de hîrtie. Cea din Cluj-Mănăştur se pare că a lucrat pînă la 1603: fabricarea hîrtiei nu a prins însă rădăcini durabile, căci moara încetase să funcţioneze. În anul 1637 s-a înfiinţat o moară de hîrtie la Lancrăm pentru nevoile Colegiului academic şi ale tipografiei din Alba Iulia, iar în 1655—1656 a luat fiinţă o nouă moară la Gurghiu, care a funcţionat pînă la 1695—1696, cînd a fost distrusă de mercenarii imperiali. Ultima moară de hîrtie, înfiinţată la sfîrşitul secolului de către Colegiul din Aiud, a fost cea de la Aiudu de Sus. În Ţara Românească, prima moară de hîtrie apare în timpul lui Matei Basarab şi era aşezată, probabil, lîngă Ocnele Mari. Ea a funcţionat, cu unele întreruperi, pînă la sfîrşitul veacului.

Forţa apei a fost folosită şi pentru acţionarea *ferăstraielor*. Ştirile despre ferestraie sînt numeroase în secolul al XVII-lea. Un document din 7 aprilie 1637 aminteşte de o asemenea instalaţie pe Oituz, la Grozăşti. Alta se afla pe apa Bohotinului, iar alta, în 1660, pe apa Jijiei. Dîrstele, instalaţii hidraulice pentru ameliorarea ţesăturilor, îmbunătăţirea şi înfrumuseţarea cergilor, sînt pomenite în Ţara Românească pe apa Rîmnicului, în satul Iaroslăveşti, la 1604; la Bisoca, în 1605, la Căzăneşti în 1629, la Brăneşti în 1655, şi în 1668, pe Rîul Doamnei, în stăpînirea mănăstirii din Cîmpulung. Dîrstele sînt menţionate şi în Moldova, în ţinutul Neamţului sau al Putnei.

Pive de păsat, de mei şi sămînţă de in sau de arpacaş, cu 2 săgeţi, boiereşti şi ţărăneşti, pot fi găsite pe domeniul Făgăraşului sau pe cel al Comănei, la 1632, alături de teascuri de ulei. În 1675, numai în comunele Săliste, Sibiel şi Tilişca au funcţionat 20 de asemenea pive. Puse în mişcare de forţa apei, ele se foloseau şi la fabricarea, prin batere cu „maiuri", a unor ţesături de lînă (pănură), iţari şi cioareci. Pivele şi piuarii sînt amintiţi în actele din secolul XVII, cum e de pildă Nica „chiuarul" din Comanca. Mănăstirea din Cîmpulung avea în 1678, pe Rîul Doamnei, în satul Stăneşti, o moară, o piuă şi o dîrstă.

O moară de pulbere cu 2 roţi şi 12 pive a funcţionat în prima jumătate a secolului XVII la Beclean; alta, cu 6 pive, este înregistrată în inventarul din 1676 al domeniului Ţării Făgăraşului, iar mori de scînduri au funcţionat la Sebeş, Porumbacul de Sus şi la Şinca. *Forje de arme* sînt amintite în socotelile Sibiului din 1690 şi în 1693—95.

În sfîrşit, în sudul Transilvaniei, sînt atestate, la începutul secolului, primele glăjerii (sticlării): cele de la Făgăraş, de la Arpaşu de Sus, apoi de la Comana de Sus şi Porumbacul de Sus. Se pare că principele Gabriel Bethlen, care a stimulat dezvoltarea meşteşugurilor, ar fi chemat din Murano, de lîngă Veneţia, suflători de sticlă (sticlari) şi tocilari şi anume la Porumbacul de Sus, unde s-a elaborat un cristal de bună

calitate. Glăjăria de aici avea, în 1638, o producție de 14.600 de geamuri rotunde și bombate. Potrivit datelor notate în urbariul Țării Făgărașului din anii 1601—1650, pe lîngă sticlării se găseau mori de fărîmat piatră, de 1 roată și 2 săgeți, cuptoare și numeroase ustensile. La Comana de Sus au lucrat în anul 1637, 7 sticlari, iar la Porumbacul de Sus se găseau 2 cuptoare, unul de topit sticlă cu 4 sticlari, altul de ars „frita". Sticlăria de la Porumbacul de Sus, proprietatea principelui Mihai Apafi, se afla în plină activitate și în a doua jumătate a secolului. Sticlarii erau români și nemți.

O sticlărie a fost înființată și în Țara Românească, pe la 1644, în timpul lui Matei Basarab, iar alta — poate aceeași — este menționată în timpul lui Constantin Brîncoveanu, lîngă Tîrgoviște. Ea producea sticlă albăstruie, de bună calitate.

La prepararea sticlei se folosea cenușa de potasiu, obținută din arderea lemnului. După calcinare, potasa sau soda caustică era utilizată la fabricarea săpunului. Producerea potasei s-a realizat la Drăgășani, în Moldova, fiind concesionată, în anul 1652, unui scoțian din Gdansk. Un alt scoțian, din Zamoscie, exploata potasa în timpul lui Gheorghe Ștefan, care a contribuit și el la finanțarea întreprinderii, cu un capital de 20.000 de taleri. Alte instalații de preparat potasa se aflau în ținutul Vaslui. Exploatarea potasei a adus domniei importante venituri.

Un loc aparte în producția meșteșugărească l-a avut atelierul de fabricat tunuri de la Alba Iulia. Pentru a da un impuls producției, întregul inventar al atelierului din Făgăraș și, probabil, al celui de la Lipova, și numeroși meșteri din Brașov, Sibiu și Bistrița, au fost aduși să lucreze în cadrul acestui atelier. Arămari, turnători de tunuri, lăcătuși, fierari, rotari, dulgheri și zilieri au confecționat în șapte luni (1645—1646), zece tunuri mari. Prețul lor, împreună cu cel al accesoriilor, s-a ridicat la 35.453 florini. Nu se știe care a fost producția anuală a atelierului, destinată oștirii principelui, poate și exportului. Caracterul său manufacturier, ca și cel al sticlăriilor sau morilor de hîrtie, rămîne în discuție.

În raport cu veacul precedent, informațiile despre meșteșugurile practicate la orașe, în secolul al XVII-lea, în Țara Românească și Moldova, sînt deosebit de abundente. Un aspect nou, care poate fi întîlnit și în Transilvania: apariția de noi specialități, de noi branșe, precum și o substanțială diversificare a sortimentelor, a produselor meșteșugărești. Numai la București pot fi găsite peste 80 de categorii de meșteșuguri și acest oraș deține un loc de frunte în contextul producției meșteșugărești generale, cu 10% din totalul ramurilor atestate documentar, urmat de Tîrgoviște, Pitești, Buzău, Cîmpulung și Rîmnicu-Vîlcea. Sensibilă a fost și ponderea unor meșteșuguri în centrale urbane nou constituite, ca Ploiești sau Rîmnicu Sărat.

În domeniul prelucrării metalelor fiinţau circa 14 ramuri, dintre care 5 au apărut în secolul al XVII-lea. Atît în Moldova, cît și în Țara Românească se constată o creștere substanțială a numărului de meșteri căldărari, mai ales în a doua treime a veacului, prezenți aproape în toate orașele, dar mai ales la București, Suceava și Iași. Apoi, potcovarii, cu mahalalele lor la Iași, lăcătușii, mai numeroși la Iași și București —

cel puțin cei atestați documentar —, rotarii, armurierii, sîrmarii, tunarii ș.a.

O activitate vie s-a desfășurat și în domeniul prelucrării pietrei și a lemnului. Tăietorii de piatră și pietrarii erau prezenți aproape în toate centrele urbane, iar zidarii localnici, activi în domeniul construcțiilor laice sau eclesiastice, își desfășurau activitatea alături de meșterii aduși din Transilvania. Prelucrarea lemnului (mobilier, foișoare, case, grajduri, poduri etc.) se făcea de către lemnari sau „meșteri de lemn", organizați la București; de teslari „de clădit case", de dulgheri, tîmplari, podari — pentru care există mai multe mențiuni documentare, șindrilari, strungari și butnari sau butari, organizați și ei în asociații meșteșugărești.

Alte documente oferă informații cu privire la meșteșugurile legate de confecționarea îmbrăcămintii și încălțămintei, de „industria" de prelucrare a pieilor sau de confecționarea țesăturilor. Schimbările survenite în domeniul civilizației, al modei au influențat direct acomodarea unor meserii la solicitări noi, sau chiar la apariția unor specialități noi.

Tăbăcarii sînt frecvenți menționați în Argeș și București, Tîrgoviște, Iași, Buzău sau Rîmnicu Vîlcea. Blănarii — cojocarii erau și ei foarte numeroși atît în Țara Românească, cît și în Moldova: numai la București sînt pomeniți în acte circa 50 de blănari — cojocari, iar la Iași, 38 de blănari — cojocari, grupați mai ales în Trîgul Vechi. Numărul de mențiuni privind acești meseriași se ridică, în secolul al XVII-lea, la 200, numai pentru Țara Românească. Numeroase mențiuni despre cismariciubotari se referă în special la București, Pitești, Tîrgoviște, Buzău, Slatina, dar și Iași, Suceava, Galați, Roman etc. Ei pot fi găsiți aproape în toate centrele urbane. În sfîrșit, alături de șelari și curelari, au apărut, în acest veac, tîmplarii care confecționau talatine (piele tăbăcită cu materii vegetale); talpă, săhaidăcarii care confecționau, în piele, odoare bisericești; meșterii (pantofari), papugii, șepcarii și alții.

Confecționarea țesăturilor și prelucrarea lor continuă tehnici vechi, dar înregistrează și o diferențiere, anume apariția unor noi ramuri și specialități, care se adaugă la cele cunoscute în secolul precedent: pînzari, postăvari și abagii, care confecționau abaua, postav gros din lînă. Ei erau încadrați, de pildă la Roman, într-o breaslă comună cu blănarii, croitorii și bărbierii. Croitorii, prezenți în toate orașele din Moldova și Țara Românească (numai la București sînt pomeniți în acte 40 de croitori, iar la Iași 58 de croitori, stabiliți pe ulițele principale ale orașului), erau organizați în breaslă în anul 1641. Urmau pîslarii, zăbunarii, care confecționau haine groase de iarnă, din lînă sau bumbac; chivărarii și potcovarii, meșterii de cușme, ceaprazarii; în sfîrșit, baibaracarii care prelucrau baibaracul din care se confecționau haine boierești și poturarii (meșteri de poturi, adică de pantaloni purtați de arnăuți, surugii sau de țărani) precum și boiangii și piuarii pomeniți documentar în Moldova.

În raport direct cu sporul demografic în mediul urban, deci cu creșterea solicitărilor, s-a accentuat și dezvoltarea meșugurilor din domeniul alimentației publice. Brutarii sau pitarii, numeroși în Iași — ulița pe care stăteau se numea a Chităriei — erau vestiți pentru pîinea lor albă. Măcelarii, pomeniți în diferite centre urbane, erau numeroși la București și la Iași, unde aveau un staroste, de pildă în 1641. Nu lipseau

în unele orașe nici plăcintării, brăgării, rachierii sau berarii. Alte meșteșuguri erau practicate de zlătari, mai numeroși la București, Tîrgoviște și la Iași, apoi de sculptori și cioplitori în lemn, de ceasornicari de origină străină, prezenți în cele două țări române din al patrulea deceniu al veacului XVII; bărbierii care uneori făceau și pe „doftorii", meșterii săpunari, lumînărari, olari ș.a. Ei încheie lista meșteșugurilor din acest veac; mai bogată, atît sub raport cantitativ și calitativ, și sub raportul varietății sporite a produselor confecționate, listă semnificativă prin continuitatea unui proces evolutiv început în veacurile precedente.

Tabloul evoluției meșteșugurilor urbane din Transilvania, organizate în bresle este, în general, mai complex, iar fluctuațiile pe care le-au cunoscut, au fost mai accentuate, mai acute, curba existenței lor, mai sinuoasă. După faza dificilă de declin, au urmat redresări, reveniri, la care a contribuit parțial și puterea centrală, prin privilegii și mai ales prin conferirea libertății comerțului cu produse meșteșugărești, ca în timpul principilor Gabriel Bethlen și Gheorghe Rákóczi I.

Situația nu a fost aceeași în cazul tuturor meșteșugurilor, unele au prosperat în pofida anilor grei, altele au rezistat mai greu concurenței, intemperiilor politice și dificultăților economice. Conjunctura favorabilă din secolul al XVI-lea, datorată cererii masive, în Moldova și Țara Românească, de produse meșteșugărești transilvănene, nu a mai cunoscut aceeași intensitate în veacul următor. Dezvoltarea meșteșugurilor și sporirea substanțială a numărului de specialități în celelalte două țări române au contribuit la o reducere a volumului de bunuri artizanale aduse din Transilvania. Cu toate acestea, s-a realizat, mai ales în centrele urbane tradiționale, și în domeniul producției meșteșugărești, un oarecare progres, iar în ansamblu, deși nu pretutindeni, ca înainte, s-au realizat unele succese, materializate în apariția unor noi bresle, a unor specialități noi, determinate de condițiile obiective, prin diversificarea gamei de produse confecționate, a articolelor și sortimentelor solicitate de o clientelă numeroasă dar nu mai puțin pretențioasă.

Limitațiile *(limitationes)*, aceste mercuriale stabilite de dietă, reflectă, pînă la mijlocul secolului al XVII-lea, o creștere numerică impresionantă a articolelor confecționate de meșteșugarii ardeleni: cea din anul 1571 a inclus mai puțin de 100 de sortimente, de produse, cea din 1609 a înregistrat 466 de articole. Curelarii, de pildă, care au produs 12 sortimente în anul 1571, produc 35 de sortimente în anul 1592 și 51 în anul 1609. Rotarii au trecut, în aceeași perioadă, de la 6 la 38 de produse, iar croitorii, în același interval de timp, de la 9 articole la 26. În limitațiile din anii 1609—1627 apar multiple specialități noi, aproape în toate domeniile producției artizanale.

Brașovul a realizat în acest domeniu, un salt deosebit. Aici au funcționat, în secolul al XVII-lea, 30 de bresle, dintre care 11 bresle noi, înființate în acest veac, anume strungarii în os și ploscarii, pălărierii, tăbăcarii de lux, pieptănarii, țesătorii de lină, meșterii de pîlnii, tinichigiii, pînzarii care dispuneau de o înălbitoare, ciorăparii.

Postăvarii brașoveni au încheiat în 1643 un contract cu negustorii din Nicopole, privind achizionarea de postav, respectiv de lînă. Ei au aprovizionat pe Matei Basarab cu postavuri pentru dărăbanți, precum

şi pe Constantin Brîncoveanu, în condiţiile concurenţei postăvărilor români de Şchei, cît şi a croitorilor care se ocupau ilicit cu negoţul de postavuri. Continuînd tradiţia din veacul trecut, breasla vopsitorilor de postav a angajat şi vopsitori italieni.

La Sighişoara fiinţau 19 bresle, iar la Orăştie, în secolul al XVII-lea, 18 bresle, mai multe ca la Bistriţa, care dispunea de mai puţine debuşeuri şi avea 12 bresle în 1601, dintre care cele mai importante erau cele ale croitorilor, blănarilor, cizmarilor, pielarilor, fierarilor, ţesătorilor de in, tîmplarilor şi brutarilor, şi care însumau în total, 483 de membrii.

În schimb, Clujul a trecut prin mari dificultăţi. Numărul breslelor — 20, era cu ceva mai mare ca cel al breslelor de la Orăştie. O breslă nouă, a năsturarilor, apare în veacul al XVII-lea, iar alta, uneşte pe dulgheri cu morarii — lemnari. Cîteva meserii se remarcă printr-un număr relativ important de meşteri: croitori — 45 meşteri, cizmari — 43 meşteri, blănari — 31 meşteri, lăcătuşi — 24 meşteri, — pantofari — 22 meşteri, cîrnăţari — 20 meşteri, butnari — 19 meşteri, în timp ce alte bresle, înfloritoare odinioară, au la sfîrşitul veacului al XVII-lea şi în primii ani ai veacului următor, 11 meşteri (argintarii), 7 meşteri făurari şi 6 meşteri rotari[3].

Şi la Sibiu s-au observat unele dificultăţi. Îngustarea orizontului economic nu s-a manifestat încă la începutul veacului: numărul breslelor se apropia de 30, au apărut şi cîteva bresle noi, ca cele ale săpunarilor şi cizmarilor, separaţi de pantofari. Cauze generale, cît şi fluctuaţia preţurilor au influenţat negativ dezvoltarea activităţii breslelor. S-au reînnoit statutele argintarilor (1614—1694), ale pălărierilor (1658), arămarilor (1625), croitorilor (1631—1671, 1692), ale cizmarilor, săpunarilor, postăvarilor, turnătorilor de cositor, olarilor. În această din urmă ramură au lucrat 11 meşteri; 14 ucenici au devenit calfe şi 7 calfe „şi-au început măiestria". În schimb, uniunea interurbană a blănarilor a trecut printr-o criză, determinată atît de circumstanţe interne, cît şi de concurenţa dintre meşterii tineri şi meşterii bătrîni.

Statutele şi privilegiile din secolul XVII, păstrate în arhive, atestă funcţionarea breslelor în următoarele localităţi: Mediaş, Baia Mare, Tîrgu Mureş, Făgăraş, Alba Iulia, Satu Mare, Haţeg, Biertan, Prejmer, Cincu-Mare, Aiud, Turda, Reghin, Rupea, Tîrnăveni, Codlea, Şeica Mică, Şeica Mare, Rîşnov, Nocrich, Sebeş, Agnita, Şimleu, Odorhei, Zalău. Poate, şi în alte localităţi.

Un rol tot mai important au jucat breslele românilor, şi un loc tot mai important, în ansamblul economiei, l-a ocupat activitatea meşteşugarilor români. Breasla pantofarilor din Făgăraş a continuat activitatea începută din veacul precedent, cea a cizmarilor a dobîndit, în anul 1662, privilegii de la principe, ca şi cea a tăbăcarilor, în 1643. Organizaţia corporatistă a tălparilor şi cizmarilor din Haţeg apare probabil, în anul 1667. Totodată cei 25 de măcelari români din Braşov au dobîndit, conform actului din 8 februarie 1698, dreptul de a vinde carne în zilele de

[3] Registrul din 1706—1708, Comisariatul provincial din Transilvania, ms., Arh. Stat Cluj; El include şi situaţii de la sfîrşitul secolului al XVII-lea.

miercuri și sîmbătă, în cantități fixate[4]. Alături de măcelarii români din Brașov, harnici și întreprinzători, lucrau la Rucăr, cît și în alte părți, numeroși români șcheieni, neautorizați. Ei tăiau mai ales și berbeci. Turmele lor se aflau la păscut, în Țara Românească[5].

Cînd breasla olarilor din Brașov s-a plîns magistratului, împotriva „cîrpacilor" *(Störer)* din Țara Bîrsei, care-și desfăceau mărfurile în oraș, făcîndu-le concurență și din acest motiv ei „scad simțitor de la o zi la alta", conducerea orașului le-a acordat o serie de articole „protecționiste", interzicînd „cîrpacilor" să vîndă ceramica lor pe piața orașului, cu excepția lui Micula Bucur din Tohan, care se bucura de privilegiul de a desface aici produsele muncii sale, probabil de calitate excelentă, „cît va trăi", în cadrul iarmaroacelor libere[6].

Ca și celelalte bresle de același profil, breslele românești ale olarilor din Hațeg sau ale tăbăcarilor, dispuneau de statute (prima, cu 22 articole, cealaltă, cu 28 articole), cu un conținut specific statutelor de breslă, în general. Cea a cizmarilor din Făgăraș conține un articol (XXI) care se remarcă prin caracterul său democratic, aproape unic, în existența sistemului de breaslă din Transilvania, în acele vremuri: el elimină, la angajarea ucenicilor, orice discriminare de neam sau de stare materială, stabilind că meșterii români buni pot ține și învăța „oricînd, după rînduiala țehului, ucenici români, unguri, sași, de neam bun și săraci".

Un mare număr de meșteșugari, care nu apar pomeniți în documente, erau neîncadrați în bresle și urmăriți de conducerea breslelor. În orașele în care existau asemenea organizații, meșteșugarii erau liberi să-și exercite meseria lor în localitățile mai mici, unde nu existau corporații. Aceștia au confecționat, în secolul al XVII-lea, un volum substanțial de produse, de articole, a căror cifră este însă imposibil de evaluat. De cele mai multe ori anonimi, alteori amintiți cu numele în registrele de socoteli ale orașelor, ei au realizat produse similare cu cele confecționate de bresle, sau alte articole, dar și prestări de servicii. Din această categorie au făcut parte: șindrilarii, potcovarii, vărarii, zugravii, sîrmarii, tunarii și mulți alții. Nici volumul, nici ponderea aporturilor productive nu pot fi estimate din lipsa documentației.

Două meșteșuguri de avangardă, a căror faimă a depășit și în secolul al XVII-lea hotarele Transilvaniei sînt argintarii sau aurarii și olarii habani. Din analiza registrului breslei argintarilor din Cluj rezultă că de la 1561 pînă la 1660 au activat, ca membrii ai breslei, circa 480 de meșteri. Perioada cea mai activă s-a situat între anii 1622—1652, cînd au lucrat peste 90 de meșteri. Beneficiind de faptul că la Cluj a funcționat o monetărie și o casă de preschimbare a metalelor prețioase, argintarii clujeni au realizat, mai ales la comandă, pentru categoriile înstărite, pentru patriciat și nobilime, precum și pentru principi, o largă gamă de obiecte de argintărie, de obiecte laice sau cu destinație religioasă,

---

[4] *Verzeichniss der Kronstädter Zunfturkunden.* Brașov, 1886, p. 9.

[5] *Catalogul documentelor românești din Arhivele statului Brașov*, I, București, 1965, p. XLV, nota 256 și doc. nr. 145.

[6] Statutele din 1656, art. 32 și 33, la Gyárfás T., *A Brassai ötvösség története*, Brașov, 1912, p. 18—23.

precum cupe de argint aurite, pahare, căni, tăviţe, potire, pocale, sfeşnice, ciborii, monstranţe, cristelniţe ş.a. Magistratul oraşului a stimulat activitatea acestor meseriaşi, la care apela atunci, cînd cu diferite ocazii, deloc rare, se ofereau cadouri principilor, demnitarilor sau curtenilor. Numai în anii 1651—1652 atelierele din Cluj au trimis la curtea de la Alba Iulia, 20 de lucrări comandate. Alte sute de obiecte de argint aurit sau din aur au fost trimise, de domnie, sultanului, demnitarilor Porţii otomane, sau altor suverani. Altele erau donaţii făcute lăcaşelor de cult. Atît Gabriel Bethlen, cît şi Gheorghe I şi Gheorghe II Rákóczi au preferat lucrările argintarilor clujeni, altor argintari.

În schimb, în ultimele patru decenii ale veacului, meşteşugul argintarilor clujeni a trecut printr-o criză şi cunoaşte apoi, spre sfîrşitul veacului, un vădit declin: în anul 1643 clienţii erau nemulţumiţi de calitatea nesatisfăcătoare a argintului prelucrat. Reclamaţiile în acest sens au devenit mai frecvente, în a doua jumătate a secolului. Nu ştim care a fost cauza acestei situaţii: poate faptul că se încheiase conjunctura, începută pe la mijlocul veacului XVI, odată cu scăderea preţului argintului şi al aurului, fenomen general european. De altfel în anul 1642 argintarii din Cluj s-au plîns de scumpirea aurului. Totodată, s-a făcut resimţită şi scoaterea ilicită a monedei şi metalelor nobile din Transilvania, de către negustorii „greci" sau armeni veniţi din Ţara Românească, precum şi activitatea crescîndă a orfevrierilor neîncadraţi în bresle. Rezultatul acestei situaţii dificile s-a făcut simţit pe la sfîrşitul secolului, cînd breasla nu mai avea decît 11 meşteri.

La Sibiu numărul meşterilor argintari — incluzînd şi pe cei din Sebeş — a atins, în secolul al XVII-lea, cifra de 165 (la Mediaş erau 28 de meşteri). Giuvaergii sibieni lucrau şi ei pentru clientela internă, dar şi pentru clientelă externă, în special din Ţara Românească (podoabe, paftale, broşe, căni, farfurii de argint, uneori aurite, şi altele). Unii dintre aceştia erau, de fapt, originari din Spiš. Printre ei, şi Sebastian Hann, reprezentantul unei faze de apogeu în arta argintăriei transilvănene din veacul al XVII-lea. Deşi epoca sa este ilustrată şi de alţi argintari remarcabili, clujeni, dar mai ales braşoveni, el este unicul, novatorul preocupat de teme figurale, de bogăţia figuraţiei, conjugată cu o virtuozitate tehnică excepţională. Hann a asimilat influenţele multiple sud-germane şi nord-italiene, cele ale orfevrăriei bizantino-balcanice, aplicîndu-le, creator, tradiţiei transilvănene şi realizînd în cadrul stilului brîncovenesc, joncţiunea acestora cu influenţele occidentale. Staroste, timp de peste trei decenii, al breslei argintarilor din Sibiu, Hann a realizat o operă (căni şi pocale, cristelniţe şi sfeşnice, ciborii şi ferecături pentru evanghelizare, cești şi cupe, etc.), care a intrat definitiv în tezaurul artei universale.

În aceeaşi perioadă, argintarii braşoveni, spre deosebire de cei din celelalte două centre urbane, continuă să prospere. Breasla lor a fost, se pare, cea mai bogată şi solidă din oraşul de sub Tîmpa, ea a dat Braşovului trei juzi primari. Semnificativ este şi numărul de meşteri: în anul 1691 au lucrat în cadrul breslei 36 de meşteri şi 14 calfe. Conducerea breslei era formată, în 1620, din 12 meşteri, mai mulţi decît totalul meşterilor argintari din Cluj la sfîrşitul veacului.

Comenzile veneau de la nobili și patriciat, de la domnii țărilor române, de la principi, atît penru nevoile proprii, cît și pentru achitarea peșcheșurilor, a darurilor oferite Porții otomane. Un exemplu elocvent: în anul 1614 Gabriel Bethlen a trimis sultanului — pe lîngă obiectele de argint și de aur oferite unor dregători otomani —, argintărie compusă din 40 de cupe mari, și un recipient pentru vase, conținînd 12 tăvi, 12 farfurii, un set pentru spălat, 12 pahare, 12 cuțite, 24 de linguri, 4 carafe, 4 solnițe, 4 sfeșnice, 4 tăvițe.

Activitatea breslei nu s-a desfășurat, tot timpul, ascendent. Au existat dificultăți, și nu puține. De aceea în statutele din 1606—1615, 1656, 1678 și 1691 s-au luat măsuri severe împotriva concurenței „cîrpacilor", a scurgerii, din Principat, a materiei prime prețioase. Meșterii sau calfele care au lucrat în Moldova sau în Țara Românească și s-au întors, dorind să între în breaslă, au fost sancționați cu o amendă de 8 florini[7].

În același timp s-au luat măsuri pentru îngreunarea condițiilor de intrare în breaslă: fiul meșterului „care a lucrat în loc străin, să depună 50 florini cînd se întoarce acasă și să lucreze doi ani", iar cel care nu este fiu de meșter, urma să achite 10 florini și 30 florini pentru masa festivă și să lucreze 4 ani, înainte de a putea fi primit în breaslă[8]. Asemenea măsuri represive, precum și numărul mare de oameni din Țara Românească și Moldova au permis continuarea normală a activității meșterilor argintari din Brașov în secolul XVII.

Într-o altă ramură, a olarilor, s-a impus ceramica habană, adică a olarilor anabaptiști, colonizați în anii 1621—1629, 1635 și 1646 pe domeniul fiscal de la Vințul de Jos. Faianța lor smalț alb de cositor, smalțuri marmurate, smaltul albastru, galben sau plumb a fost de o calitate excepțională. Ea s-a impus prin diferite nuanțe și culori vii, prin influențele organic asimilate, în special în ceramică albastră. Ulcioarele, cănile, tăvile, farfuriile sau cahlele, executate de habani, vădesc pregnant influențe locale, atît în ce privește formele, cît și elementele ornamentale. Prin calitatea produselor, prin coloritul policrom și execuția deosebită a motivelor ornamentale și mai ales florale, precum și prin cunoștințele tehnologice deosebite, asociate cu calități artistice remarcabile, ceramica habană a ocupat un loc de seamă în ceramica europeană a veacului.

În secolul al XVII-lea a avut loc, în istoria meșteșugurilor din Moldova și Țara Românească, un salt calitativ: ele s-au organizat în bresle. Apariția mai întîrziată, în raport cu Transilvania, a acestor asociații profesionale sau corporații, cu funcții economice, social-religioase și militare, cu o structură ierarhică, se poate explica numai prin creșterea, tocmai în această perioadă, a ponderii meșteșugurilor în viața cotidiană a orașelor, prin sporirea numărului de meseriași și a producției pentru piață, prin creșterea concurenței și nevoia de apărare față de arbitrarul slujbașilor, al autorităților. Sporirea substanțială a numărului de branșe,

[7] *Ibidem*, art. 8.
[8] Bibl. Acad. R. S. România, ms. 944, f. 3 și urm.

ca şi cea a numărului de meşteri, au creat condiţiile necesare organizării lor, în forme superioare celor precedente, primare, a frăţiilor.

Primele menţiuni despre conducătorii unor asemenea asociaţii complexe datează din anii 1615 şi 1631, cînd sînt amintiţi starostele breslei de croitori şi, respectiv, cel al cizmarilor din Iaşi. Organizarea şi administrarea lor internă erau reglementate prin catastihe, regulamente sau statute interne. Cele mai vechi păstrate, ale blănarilor, croitorilor, bărbierilor, abagiilor şi cojocarilor din Roman, datează din circa 1641. La Bucureşti este amintită breasla bărbierilor din 1668.

Denumirea de breaslă nu s-a acordat exclusiv, ca în Transilvania, unor corporaţii meşteşugăreşti. Ea s-a aplicat, în Moldova, şi unor asociaţii ale naţionalităţilor conlocuitoare, în special armeni şi evrei, avînd însă un preponderent caracter economic, cu structuri asemănătoare cu cele ale meşteşugarilor şi negustorilor autohtoni. Ierarhia era tripartită; ucenicii, amintiţi, în statutele din 1641 şi 1673; apoi calfele, menţionate documentar în actele din 1676 şi 1684, şi meşterii. În fruntea breslei se găsea starostele, ales dintre meşterii mai în vîrstă şi mai înstăriţi. Vătafii au fost probabil locţiitorii staroştilor, uneori, identici cu staroştii.

Funcţiile breslelor erau multiple şi statutele lor erau privilegiate. Membrii breslei, aşa cum rezultă din lectura statutului breslei unite din Roman, erau obligaţi „a asculta pre starostele şi a sluji oriunde îi va trimite îndată să purceadă". Angajarea ucenicilor şi a calfelor se făcea cu ştirea lor, iar diferendele se judecau de staroste şi de consiliul breslei, după „obiceiurile breslei". Monopolul vînzării, problema achiziţionării materiei prime, controlul calităţii, se efectua de staroste, de breaslă. Breasla avea şi atribuţii cu caracter fiscal, ea încasa dările pentru visterie. Avea şi unele atribuţii cu caracter administrativ. Domnul autoriza funcţionarea lor, de comun acord, în Moldova, cu marele vistiernic. Domnia era deci forul tutelar al breslelor, ea le ocrotea activitatea, cel puţin teoretic, le confirma statutele. Breslele dispuneau şi de fonduri băneşti, provenite din taxe de ucenicie sau de călfie, din gloabe, din bunuri imobile ş.a.

În Transilvania viaţa corporatistă, continuînd tradiţiile seculare, s-a acomodat vremurilor. Funcţiile, preocupările breslelor nu s-au modificat însă în esenţă. Reglementarea corporatistă, expresie a constrîngerii breslaşe, constituia în continuare esenţa politicii economice a întregului sistem de reglementare egalitară a producţiei, a desfacerii produselor, a aprovizionării cu materie primă, a luptei organizate împotriva concurenţei. Statutele de breaslă, registrele, se ocupau cu aceleaşi probleme, privind angajarea şi promovarea ucenicilor, reglementînd numărul atelierelor şi al calfelor, interzicînd membrilor breslei să lucreze în afara acestora, introducînd norme privitoare la desfacerea produselor pe piaţa locală sau cea străină, ocupîndu-se de opera de artă, de statutul meşterilor „bătrîni" şi al meşterilor „tineri", de alegerea conducerii, de organizarea internă etc.

Deosebit de acută era problema măsurilor, tot mai draconice, împotriva concurenţei meşteşugurilor neîncadraţi în bresle şi care apar în documente sub denumirile de „cîrpaci" *(Störer, Riepler, Pfuscher, Mud-*

ler sau Kantar). Asemenea măsuri s-au luat de către breasla argintarilor din Sibiu, în 1606. Sau de cei din Brașov, în 1691, cînd s-a interzis celor din oraș, să lucreze ca „cîrpaci", concurîndu-i astfel pe cei din bresle, căci concurența celor neîncadrați în breaslă și care nu aveau de suportat sarcinile, obligațiile lor statutare, inclusiv cele materiale, lucrau mai ieftin, aveau posibilități mai facile de deplasare și, uneori, de angajare, creînd astfel dificultăți desfacerii, în special pe piețele externe, a produselor meșteșugarilor breslași.

Dinamica numărului de articole ale statutelor de breaslă din diferite specialități indică fluctuațiile politicii restrictive sau liberale față de intrarea în breaslă. Reducerea numărului de articole, în cadrul unor bresle, din Brașov de pildă, ca la strungari (1621 — 20 articole, 1695 — 12 articole), butnari (1621 — 18 articole, 1641 — 12 articole) ș.a., reflecta o ușurare a pătrunderii în breaslă. Concurența în aceste ramuri nu era mare, iar posibilitățile de desfacere a produselor erau bune. În schimb, sporirea numărului de articole (ca la argintari, 1606 — 11 articole, 1656 — 61 articole), tinichigii (1661 — 4 articole, 1698 — 25 articole), blănarii (1640 — 29 articole, 1641 — 41 articole), sau măcelarii, ale căror statute au cuprins 116 articole în anul 1669, exprimă o îngreunare, intenționată, cu scopul reducerii concurenței interne, a intrării în breaslă. De altfel, unele bresle includ în statutele lor articole categorice în acest sens: numai fiii meșterilor mai pot fi angajați ca ucenici în breasla cuțitarilor din Brașov (1664), iar în 1697 se interzice, pe 12 ani, angajarea unui ucenic străin. La fel, breasla curelarilor a interzis categoric angajarea, pe un interval de 10 ani, a unor ucenici din Țara Bîrsei „pentru ca meșterii să nu ajungă să nu aibă de lucru" (1682).

Încercarea de a menține situația de monopol, eforturile colective de a alunga concurența, de a împiedica pătrunderea unor rivali pe piața internă, s-a manifestat și prin opoziția față de activitatea meseriașilor anabaptiști de la Vîntu de Jos. Unii dintre ei erau postăvari, țesători, argintari, butnari, monetari, dulgheri sau olari vestiți. Meșteșugarii organizați în bresle au întîmpinat, de la început, cu o deosebită ostilitate, colonizarea lor, căci produsele lor de excelentă calitate concurau în special produsele meșteșugarilor sași, cauzînd „mare pagubă ... bieților meseriași sași" precum nota cronicarul Kraus. În urma presiunilor exercitate la dieta de la Alba Iulia, din 1631, s-a decis ca meșteșugarii anabaptiști să nu aibă dreptul de a-și vinde produsele lor la bîlciurile ținute în orașele săsești[9].

Dispute și conflicte dintre breslele apropiate ca profil, de pildă dintre măcelari și pielari, cizmari și pantofari, cuțitari și meșterii de teci, pielari, curelari și cizmari, postăvari și croitori, privind confecționarea și desfacerea acelorași produse sau achiziționarea de materie primă, sînt frecvente în istoria breslelor transilvănene din secolul al XVII-lea, ca și în raporturile dintre meșterii breslași și cei din localitățile rurale.

Contradicțiile interne, disensiunile dintre meșterii „bătrîni", care se bucurau de o situație privilegiată și meșterii „tineri"; dintre cei înstăriți și cei săraci, dintre meșteri și calfele, ale căror statute denotă o sen-

[9] *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, IX, Budapesta, 1883, p. 271.

sibilă înăsprire a situației lor; apoi, încercările unor bresle de a subordona alte bresle, de același profil sau de un profil apropiat, ca și conflictele dintre bresle pentru asigurarea privilegiilor lor, continuă, într-o măsură mai accentuată și, uneori, mai violentă, manifestate la Brașov, în anul 1613, sau la Cluj, în anul 1639, în condițiile luptei pentru existență și supraviețuire a sistemului breslaș în veacul al XVII-lea.

SAMUIL GOLDENBERG

BIBLIOGRAFIE

1. Bunta M., *Az Erdélyi habán keramia*, București, 1973.
2. Idem, *Aurari clujeni și operele lor (sec. XVI—XVII)*, în: Acta Musei Napocensis", XIII, Cluj-Napoca, 1976, pp. 349—369.
3. Idem, *Contribuții la studiul producției artistice al glăjăriei de la Porumbacul de Sus* (sec. XVII—XVIII), în „Acta Musei Napocensis, XVII", p. 219—240.
4. Idem, *Meșteșugari habani în Transilvania. Activitatea, rolul și importanța lor în economia Transilvaniei sec. XVII-lea*, în „Acta Musei ...", XVI, p. 251—270.
5. A. M. Cipăianu, *Piese de interior orășenesc transilvănean din sec. XVI—XVII*, (ceramică, metale, broderii), „Acta Musei ..., XVIII, 1981, p. 626—640.
6. C. C. Giurescu, *Începuturile de industrie în țările române*, București, 1938.
7. Idem, *Contribuții la istoria științei și a tehnicii românești, în secolele XV- începutul secolului XIX*, București, 1973.
8. S. Goldenberg, *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, Cluj, 1958, p. 62—167.
9. Idem, *Contribuție la istoria elaborării oțelului în Transilvania în perioada Evului mediu*, în „Metalurgia, Constr. mașini", 11 și 12, 1956.
10. Idem, *Contribuție la o istorie a cămării și monetăriei din Baia Mare* (sec. XVI), *An. Inst. ist.* 1958—1959, 1—2, p. 153—162.
11. D. Prodan, S. Goldenberg, *Inventarele din 1553 și 1556 ale minelor și monetăriei din Baia Mare*, în An. Inst. ist., 1964, 7, p. 117—145.
12. N. Gligoraș, *Unele aspecte privind breslele din orașele moldovenești în secolele XVI — XVIII*, în „Studii", nr. 6, 1969, p. 1103—1125.
13. Gyárfás T., *A Brassai ötvösség története*, Brașov, 1912.
14. A. Haldner, *Möbelstypen des 15—17 Jhr.*, im Südlichen Siebenbürgen „Forschungen ...", 1977, p. 97—100.
15. H. Hoffmann, *Glashütten im süd-östlichen Siebenbürgen*, în „Forschungen zur V.u. L-Kunde", 2, 1972, p. 88—101.
16. *Industria textilă din Brașov și Țara Bîrsei. Catalog de documente 1413—1820*, Vol. I, București, 1960.

17. Jakó Zs., *Az Erdélyi papirmalmok feudalizmuskori történetének vázlata* (XVI—XVII század), în „Studia Universitatis Babeș—Bolyai Series Historia, f. 2, 1962, p. 59—79.
18. C. T. Jiga, *Pagini din trecutul breslei măcelarilor brașoveni*, în „Revista Arhivelor", 1, București, 1969, p. 107—116.;
19. H. Klusch, *Zum Hermannstädter Töpferhandwerk des 17, und 18, Jahrhundert*, în „Forschungen...", 18, nr. 1., 1975, p. 57—74.
20. Guy Marica, *Sebastian Hann*, Cluj, 1972, passim.
21. N. Maghiaru, Șt. Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, 1970.
22. D. Nägler, *Breasla blănarilor din Sibiu în cursul secolelor XIV—XVIII*, în „Studii și comunicări, 14, Arheologie-Istorie", Muzeul Brukenthal Sibiu, 1969, p. 243—250.
23. Al. Neamțu, *Probleme de istoria științei și tehnicii oglindite în Arhiva Tezaurariatului Montanistic*, în An. Inst. ist. și arh., Cluj, 1974, p. 262—269.
24. V. Neamțu, *Contribuții la cunoașterea meșteșugurilor ieșene legate de alimentația populației în secolul al XVII-lea*, în „Analele șt. ale Univ. „Al. I. Cuza", Iași, f. 2, 1971, p. 219—224.
25. C. Niculescu, *Die Rolle der siebenbürgischen Goldschmiede, in der Entwicklung der Goldschmiedekunst der rumänischen Länder im 16. und 17. Jahrhundert*, în „Forschungen zur V.u. L-kunde", 6, 1963, p. 39—55.
26. Novák J., *A Kolozsvári ötvöczéh a XVIII. századik*, Cluj, 1913.
27. Șt. Olteanu, *Un aspect al producției meșteșugărești în orașele din Moldova, în secolul al XVII-lea (prelucrarea pieilor)*, în „Studii", nr. 3, 1957, p. 87—110.
28. Idem, *Meșteșugurile din București în sec. XVI—XVII*, în „Studii", 1959, p. 71—112.
29. Idem, *Meșteșugurile din Moldova în sec. al XVII*, în „Studii", Mater. Ist. Med.", 1959, 3, p. 101—232.
30. Șt. Olteanu, C. Șerban, *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în Evul Mediu*, București, 1969.
31. Idem, *Locul și rolul orașului București în contextul preoducției meșteșugărești din Țara Românească și Evul Mediu*, în „București. Materiale de istorie și muzeografie", Muzeul de istorie a municipiului București, VIII, 1971, p. 111—119.
32. Idem, *Meșteșugurile din București în secolele XVI și XVII*, în „Studii", nr. 5, p. 71—110.
33. Șt. Pascu, *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954.
34. Idem, *Le developpement des métiers en Transylvanie au Moyen Âge, jusqu'à la fin du XVIe siècle*, în „Revue Roumaine d'histoire", nr. 1, 1962, p. 19—38.
35. E. Pavlescu, *Meșteșug și negoț la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*, București, 1970.
36. C. Popescu, *Meșteșugurile în zona Brașovului în secolele XIV—XVIII*, în „Cumidava", III, Brașov, 1969, pp. 523—526.

37. D. Prodan, *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, în „An. Inst. Ist. Cluj", 1—2, 1958—1959, p. 29—124.
38. Idem, *Inventarele din 1553 și 1556 ale minelor și monetăriei din Baia Mare*, în „An. Inst. ist. Cluj", 1964, 7, p. 117—145.
39. D. Prodan, L. Ursuțiu, M. Ursuțiu, *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. I, 1601—1650, București, 1970.
40. D. Prodan, *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. II, 1651—1680, București, 1976.
41. Rajka G., *A Kolozsvári szabó céh története a XV—XVII században*, Cluj, 1913.
42. R. Schuler, *Goldschmied in mittleren Südsiebenbürgen (14—19. Jarhundert)*, in „Forschungen . . .", nr. 1, 1973, p. 122—135.
43. C. Șerban, *Contribuții la istoria meșteșugurilor din Țara Românească în secolele XVII—XVIII; țigani rudari în secolele XVII—XVII*, în „Studii", 1959, nr. 2, p. 131—146.
44. Szendrei J., *A Sáropataki és Gyulafehérvári ágyuöntönházak a XVII. században I Rákóczi György idejében*, în „Hadtörtélmi közlemények", 1891, p. 116—127.
45. *Verzeichnis der Kronstädter Zunft-Urkunden*, în „Festschrift gelegentlich des Gewerbetages . . . im August 1886", Brașov, 1886.

LES MÊTIERS DANS LES PAYS ROUMAINS AU XVIIe SIÈCLE

Travail et formes d'organisation.

(Résumé)

Au XVIIe siècle la Moldavie et la Valachie ont connu une autonomie relative, suivie peu après d'un redressement ayant des consequénces funestes sur la démographie de ces pays. Dans de telles circonstances, la production artisanale s'est réalisée par catégories d'artisans de villages, ceux des domaines et urbaines. L'industrie textile était dans presque 50 spécialités artisanales pratiquées dans des milieux rurax. De nombreux villageois transylvains, pratiquaient, à côté de leurs préocupations agricoles, les métiers specialisés dans de branches variées tels que la meunerie, la production dans les scieries, la tannerie, le corroyage, les forges, la verrerie etc. Au XVIIe siècle on a fait venir de Murano de nouvelles spécialités et de branches 80 catégories artisanales existaint rien qu'à Bucarest. Les mercuriales reflètent une gamme impressionnante de marchandises. Il y avait trois métiers d'avant-garde: l'orfèvrerie et l'argenterie, la potterie pratiquée surtout par les anabaptistes colonisés sur le domaine de Vinţul de Jos. Au XVIIe siècle un saut qualitatif a eu lieu dans l'histoire des métiers en Moldavie et en Valachie. Les chiffres dynamiques de marchandises, des corporations des spécialités diverses indiquent les fluctuation de la politique restrictive à l'égard de l'accèes au corporations. Des conflits entre les corporations similaires sont fréquents dans l'histoire des corporations de Transylvanie, dans les conditions de la lutte pour l'existence et la survivance du système d'association des corporations.

RELAȚII AGRARE PE DOMENIUL HUNEDOARA ÎN SECOLUL AL XVII-LEA

Domeniul Hunedoarei, pînă în al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea, a fost unul din cele mai mari și mai însemnate domenii particulare din Transilvania. Situația lui de excepție izvorăște din prezența cetății, în jurul căreia gravitează un număr de 27—34 de sate întregi și porțiuni de sate, și din existența minelor și topitoriilor de fier. Cetatea și fierăriile îi vor conferi un profil aparte, vor țese un sistem complex de relații între locuitorii lui — supuși feudali și stăpînul domeniului. Mai mult, mozaicul social va fi completat și prin prezența a două tîrguri, Hunedoara și Hațeg.

Studiul de față își propune să prezinte evoluția relațiilor statornicite între indivizi, grupuri și clase de pe un domeniu feudal în procesul producției, repartiției și consumul bunurilor materiale. Acestea sînt generate obiectiv de dreptul stăpînului feudal asupra beneficiilor domeniului său precum și de obligativitatea prestațiilor senioriale pentru toți locuitorii care au în folosință, ereditară sau temporară, bunuri domeniale.

Analiza noastră are la bază izvoarele documentare specifice: urbarii, inventare, socoteli domeniale, instrucții economice, convenții de personal domenial, acte de donație, scutiri, eliberări și închinări de iobagi, chezășii, acte procesuale păstrate în arhivele și bibliotecile din țară și străinătate precum și legislația epocii.[1] Paralel am menționat cu consecvență datele problemei rezultate din studiile antecesorilor noștri.

---

[1] *Urbariul din anul 1667* păstrat la Arhiva Națională Maghiară din Budapesta în Arhiva Fiscală a Transilvaniei (în continuare AFT), dulap X, fasc. 89 U; *Urbariu 1672* în AFT, X, fasc. 1 I, f. 86—96, în fotocopie la Biblioteca Filialei Cluj-Napoca a Academiei R. S. România (în continuare Bibl. Fil. Acad. Cluj), Ft. 123; *Inventar 1673*, în AFT, II, fasc. 90 Q, f. 49—56, fotocopie la Bibl. Fil. Acad. Cluj, Ft. 242; *Urbariu 1674*, în AFT, X, fasc. 1 I, f. 1—78, fotocopie la Bibl. Fil. Acad. Cluj, Ft. 124; *Urbariu, inventar și protocol de acte 1681/82*, la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, fotocopie la Bibl. Fil. Acad. Cluj, Ft. 32; *Inventar 1685*, în AFT, X, fasc. 1, I, fotocopie la Bibl. Fil. Acad. Cluj, Ft. 125; *Inventar 1692*, în AFT, X, fasc. 53 I, fotocopie la Bibl. Fil. Acad. Cluj, Ft. 126; *Urbariu 1692*, în AFT, X, fasc. 59 P, fotocopie la Bibl. Fil. Acad, Cluj, Ft. 127; *Urbariu și inventar 1693*, în AFT, X, fasc. 59 Z, fotocopie la Bibl. Fil. Acad. Cluj, Ft. 130; *Inventar 1694*, în AFT, fasc. 53 I, fotocopie la Bibl. Fil. Acad. Cluj, Ft. 129; *Urbariu și inventar 1695*, în AFT, X, fasc. 1 M, fotocopie la Bibl. Fil. Acad. Cluj, Ft. 243.

Socoteli domeniale și diverse evidențe economice se păstrează și în *arhiva familiei Bornemisza* și *Vecsey* și în colecția de documente *Socoteli princiare* de la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, în manuscrisul *Codex Authenticorum*, vol. I—II de la biblioteca documentară Bathyaneum din Alba Iulia, în manuscrisele *Grammatophilacium Transilvanicum*, Tom 11, *Diplomatarium Transilvanicum*, Tom VII, *Miscellaneae Juridico-Procesualia*, II, din colecția de manuscrise Iosif Kemény de la Bibl. Fil. Acad. Cluj, precum și acte din *arhiva familiei Bethlen (Küküllövári)* și *Eszterházi* (ramura princiară), Repositum 51 păstrate la Arhiva Națională Maghiară din Budapesta.

Situat în sud-vestul Transilvaniei istorice, la porțile de ieșire spre Banatul Severinului și Țara Românească, domeniul Hunedoarei îl găsim în secolul al XVII-lea în stăpînirea succesivă a familiilor Török, Bethlen de Iktár, Tökölyi, iar din anul 1685 în aceea a principelui Mihail Apafi al II-lea, respectiv a Fiscului.

În secolul al XVII-lea domeniul are în componența sa între 27—34 de așezări care pot fi grupate în trei zone geografice:

1. tîrgurile Hunedoara și Hațeg aflate pe văile și zonele de terase ale Cernei, Streiului și a afluenților lor;

2. satele Mănereu, Sîncrai, Nădăștia, Bretea Streiului, Măceu, Plopi, Luncani, Boșorod, situate în același cadrul geografic dar cu alt profil socio-economic, pe care le-am numit convențional „sate de vale". Satele Luncani și Boșorod sînt sate de munte dar nefăcînd parte din districtul Pădureni le-am cuprins aici. pentru a nu le pierde datele;

3. districtul Pădureni, compus din 23 de sate dispersate pe versantul estic al munților Poiana Ruscăi.

La acestea trebuie adăugate prediile menționate de urbariile anilor 1674 și 1681 în număr de 14. De altfel la pustiirea unor sate de munte vom asista chiar și în secolul al XVII-lea. E cazul satelor Juba, Zlatissor și Ivan.

Tîrgurile Hunedoara și Hațeg au cunoscut, cu secole în urmă, o viață economică și politică prosperă și activă, beneficiind în raporturile lor cu statul, cu puterea centrală, de scutiri și privilegii, fără a înceta să fie în același timp supuse stăpînului feudal al domeniului. Privilegiile lor se refereau la obligațiile publice (dări, poștărit, etc.) și nu acționau în sfera relațiilor cu stăpînul feudal al locului.[2]

Cele două tîrguri, prin numărul locuitorilor lor, se înscriu în secolul al XVII-lea între cele mai mari tîrguri din Transilvania: Hunedoara are înscrise, în perioada analizată, între 129—224 de familii, iar Hațegul între 123—234 de familii.[3]

Satele domeniului sînt și ele bine populate. Urmărind situația satelor întregi, constatăm că între anii 1667—1695 pentru satele de vale revin în medie 24—29 de familii de sat iar pentru Pădureni mediile se înscriu între 11—16 familii.

Situat în zonă de graniță, de acces spre și dinspre sud și sud-vest, domeniul este propice circulației de populație. Spre tîrgurile lui se îndreaptă numeroși negustori și meșteșugari din Țara Românească, tîrgoveți și țărani din teritoriile timișene ocupate de turci. Aceștia se vor stabili în condiții privilegiate în unele dintre așezările domeniului practicîndu-și ocupațiile. Pe domeniu se vor așeza și iobagii unor mici nobili din comitatul Hunedoara pentru care domeniul cetății va reprezenta o

---

[2] Pentru istoria celor două tîrguri în sec. XIV—XVI v. Pataki, Iosif. *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea.* București, 1973, p. XI—XXXIV.

[3] Pentru comparație V. Jakó, Zsigmond, *A gyalui, vártartomány urbáriumai.* Cluj, 1944; Prodan, D. *Urbariile Țării Făgărașului.* București, 1971, 1973, vol. I—II, Szentgyörgy, Mária, *Kövár vidékének társadalma.* Budapesta, 1972, Ursuțiu, Liviu, *Relații agrare pe domeniul Gurghiu în secolele XVII—XVIII.* (Teză de doctorat în mss.). Makkai, L. *I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1531—1648).* Budapesta, 1954, p. 40—42.

atracție permanentă date fiind posibilitățile variate de prestare a obligațiilor iobăgești.

Această politică de colonizare dusă de stăpînii Hunedoarei va compensa parțial pustiirile cauzate de războaie, de exploatarea feudală, de instabilitatea politică internă.

Pierderile de supuși constituie, în continuare, un fenomen permanent. Ele nu se manifestă numai în pustiirea unor sate întregi. În toate așezările domeniului se menționează mereu iobagi fugiți, sesii nelocuite, pustii *(desertae)*. Cel mai detaliat urbariu, cel din anii 1681/82, înscrie 130 de iobagi fugiți: 17 din tîrguri, 30 din satele de vale și 83 din Pădureni. La 1695 sînt nominalizați un număr de 188 de fugiți.

Iobagii plecați sînt ținuți în evidență decenii la rînd, provizorii avînd între obligațiile lor grija pentru găsirea și recuperarea celor plecați, paralel cu atragerea unor noi locuitori pe sesiile rămase pustii. Deci, eforturi stăruitoare pentru păstrarea, obținerea, chiar forțată uneori, sporirea forței de muncă dependente, elementul esențial al economiei feudale.

Economia alodială a domeniului în secolul al XVII-lea se cristalizează. După începuturile firave din secolul al XVI-lea, acum găsim înscrise ca alodiaturi 82 de arabile, însumînd o suprafață de 1336/2 găl. semnătură și 26 fînațe aflate în 6 din așezările domeniului. Acestora li se alătură 8 vii alodiale și 3 măieriști (Hunedoara, Hațeg și Bretea). Suprafețele arabile lucrate în regie proprie variază de la an la an, dată fiind rotația anuală a culturilor ori eventualele conjuncturi politice nefavorabile. Situația a fost influențată și de considerente subiective: în a doua jumătate a secolului, stăpînii nu locuiesc pe domeniu decît ocazional, pe perioade scurte. Trăind în exil (E. Tökölyi și Mihail Aapafi al II-lea) ei vor accepta soluții mai comode pentru realizarea beneficiului. Dregătorii, interesați și ei direct, vor influența hotărîrile stăpînilor pentru ca o parte a pămînturilor alodiale să fie cedate în arendă sau zălogite, înscrise sau chiar donate condiționat. Astfel veniturile erau mai ușor de urmărit, de perceput, de manevrat.

Teoretic, stăpînul ordonă provizorilor să folosească integral pămîntul, să obțină produse cît mai multe și să vîndă surplusul. Practic însă, ei se îngrijeau de asigurarea necesarului de consum și plăți a aparatului economic și militar al domeniului și cetății. Plusprodusul se realiza direct în bani sub forma veniturilor din arendă, taxe, zălogiri.

O componentă importantă a veniturilor domeniale este reprezentată de monopolurile senioriale ce constituie fundamentul juridic al unor întreprinderi domeniale precum și surse ale unor însemnate beneficii în bani și produse obținute prin arendare și gloabe.

Cele mai importante întreprinderi domeniale ale Hunedoarei au fost cele cinci fierării situate în districtul Pădurenilor la Plosca, Baia Nouă, Toplița, Limpert și Nădrab. Ele realizau o producție anuală de cca. 3.000 de măji de fier brut, bătut în rude, pante sau forme finite: brăzdare de plug, ustensile pentru mori, pentru atelierele de fierărie, cuie, potcoave diverse unelte agricole, obiecte casnice. Fierul asigura diversele necesități militare și gospodărești ale cetății și domeniului, servea la plata personalului administrativ și militar, achita valoarea unor cum-

părături și desigur o parte era valorificat prin vînzare. Venitul domeniului din producția de fier a ajuns la 1680 la suma de 9.150 florini din care, socotit la prețul zilei, pentru necesitățile interne s-a livrat fier în valoare de 7.200—8.000 florini.[4]

Domeniul avea și cinci mori care au realizat în 1681 un venit din vamă de 465 găl. făină.

Prin monopolul măcelăritului în cele două tîrguri, stăpînul își asigura o cantitate apreciabilă de seu (600 de fonți anual), apoi 8 piei de vită și 108 fl., bani rezultați din obligativitatea vînzării a 24 de măji de fier de către măcelari. De asemenea își asigura aprovizionarea permanentă a cetății cu carne la un preț scăzut, maximalizat.

Crîșmăritul este și el un monopol al stăpînului. În tîrguri, tîrgoveții își puteau crîșmări vinul propriu de la Sînmihai (29 sept.) pînă la Crăciun. Restul anului numai stăpînul vindea băutură prin crîșmarii lui. Încălcarea opreliștii se globea cu 12 fl. și cu spargerea buților vinovaților.

Cu învoirea stăpînului, prin act donațional, unii mici nobili localnici din tîrguri puteau beneficia de privilegiul de a vinde anual o anumită cantitate de vin, cu condiția ca vinul să-l vîndă peste vară, cu vadra și nu cu cupa.

Satele domeniului erau obligate să crîșmărească fiecare cîte o bute de 40 de vedre din vinul stăpînului, la fiecare din cele trei sărbători principale ale anului. Cînd domeniul nu le putea da cantitatea prescrisă, din lipsă de vin ori datorită greutăților de transport (cazul districtului Pădureni), satele datorau răscumpărarea crîșmăritului, plătind cu 2 d. cupa, ceea ce reprezenta anual cîte 19/20 fl. de sat. Răscumpărarea e cunoscută sub numele de „crîșmă seacă". Obiceiul e vechi, făcîndu-se dese referiri la prescripțiile urbariului din 1634.

În tîrguri, stăpînul avea crîșmari proprii, care vindeau vinul și vinarsul primit de la domeniu. Nu exista o clădire destinată acestui scop, ci crîșmarii vindeau băutura la casa lor din tîrg. Cum vom vedea ei figurează în listele personalului domenial.

Vinul care se da pentru crîșmărit provenea din producția proprie, din dijmă și din cumpărături. Unele gloabe și împrumuturi deseori se converteau cu plata în vin.

Pentru a-și spori cantitățile de vin, domeniul recurgea de multe ori la cumpărături forțate, „ocupînd", „tocmind" mustul supușilor încă înainte de cules, la un preț scăzut. Sistemul este atestat la Hunedoara și în secolul al XVI-lea. Între obligațiile provizorilor fixate în instrucțiuni, am văzut-o și pe aceea de a fi sîrguincioși în „ocuparea" din timp a vinului, atît cît trebuie. Venitul crîșmăritului fiind dintre cele mai importante pentru stăpîn — spun aceleași instrucții — provizoriul să asigure vinul ca acesta să nu lipsească nicicînd la crîșmele continui. El să pedepsească pe cei ce îndrăznesc să încalce monopolul stăpînului, satelor să le dea cantitățile la care erau obligate pentru crîșmărit la cele trei

[4] Despre producția fierului pe domeniu v. Prodan, D. *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII.* în „Anuarul Institutului de Istorie din Cluj", 1958—1959, *1—2*, p. 29—124.

sărbători, drojdia vinului fie s-o vîndă, fie s-o fiarbă, rachiu pe care să-l vîndă cu cupa.

La 1681, stăpînul avea trei crîșme la Hunedoara și două la Hațeg. Acestea au adus un venit de 1574/86 fl., respectiv de 387/15 fl. Din crîșmăritul satelor Ghelari, Lelese și Cerbel s-a realizat în același an, un venit de 50/41 fl. Din crîșma seacă a 8 sate a intrat suma de 153/60 fl. Deci un venit bănesc total de 2210/15 fl. La această dată, din taxe s-au încasat 1282 fl. Deci, crîșmăritul reprezenta pentru domeniu, după fierării, a doua sursă însemnată de venituri bănești.

Crîșmăritul este una dintre cele mai grele și grave obligații urbariale alături de robotă. Agravarea acestei sarcini, împreună cu nelimitarea robotei, e generală pentru întreaga Transilvanie a secolului al XVII-lea.[5]

Între monopoluri se numără și vama tîrgurilor. La Hunedoara aveau loc patru tîrguri mari anuale și pe lîngă acestea, în fiecare joi, un tîrg săptămînal. Vama e percepută de judele pieții *(vásár bírája)* sau de judele tîrgului (probabil în perioadele cînd nu era în funcție un jude al pieții). Venitul tîrgurilor săptămînale, judele tîrgului l-a reținut pentru sine. Faptul e clasificat de conscriptori drept un abuz, venitul trebuind să fie dat cetății.

La Hațeg sînt menționate numai tîrguri săptămînale, cu aceleași vămi pentru produsele vîndute. Pe acestea le percepea pîrcălabul și le preda dregătorilor de la Hunedoara.

Venitul global realizat din vămi nu-l cunoaștem. Nici chiar foarte detaliatul urbariu din 1681/82 nu-l menționează. În practică, venitul vămii continua să fie reținut de judele tîrgului sau de pîrcălab drept venit personal.

O importantă sursă de venituri o reprezentau pădurile oprite în care, în anii cînd se făcea ghinda, se percepea dijma din porcii duși la îngrășat. Unele din pădurile domeniului, notează conscriptorii la 1681, s-au pustiit prin tăiere, drept pentru care se cere o pază mai atentă și mai multă grijă pentru ele. Încălcarea opreliștii se globea cu 12 fl.

Apele curgătoare de pe domeniu, majoritatea bogate în păstrăvi, erau oprite pentru pescuit pe teritoriul așezărilor Hațeg, Hunedoara, Bretea, Teliuc, Juba, pe porțiuni delimitate. Gloaba încălcării opreliștii era tot 12 fl. Gornicul din Luncani e însărcinat personal cu asigurarea unor importante cantități de păstrăvi pentru cetate și chiar îndrumat să vîndă surplusul cînd stăpînii nu sînt pe domeniu. Documentar nu cunoaștem vînzări de pește pe seama domeniului. Îndrumările urbariului, ca de altfel multe din instrucțiile economice ale stăpînului, rămîn deseori simple deziderate.

Organizarea, conducerea și supravegherea domeniului, precum și perceperea și administrarea veniturilor lui era asigurată de un aparat administrativ și economic riguros ierarhizat.

Domeniul Hunedoara avînd în centrul său și o cetate dispunea și de un aparat militar cerut de paza și întreținerea acesteia.

---

[5] Makkai, L., *op. cit.*, p. 51—52.

Personalul administrativ și militar superior se recruta dintre nobilii mici locali sau dintre familiarii stăpînului. Ei erau retribuiți în bani și în natură. Plățile se fixau la data intrării în funcție, în convenții scrise *(reversales)*, sub pecetea și semnătura stăpînului, sau în absența acestuia, a împuternicitului său, prefectul sau provizorul.

Dregătoriile inferioare precum și slugile proveneau dintre supușii domeniului. Domeniul își recruta tot dintre iobagii proprii și meseriașii care asigurau lucrările de specialitate la curți și la cetate.

Cetatea dispunea și de o gardă militară permanentă de *praesidiari*, nemți sau unguri, organizați în patru decurioane în frunte cu un decurion *(tizedes)* ajutat de un caporal. Acestei gărzi i se adaugă apoi pușcașii și drabanții călare ori pedestrașii, străjile, cu toți recrutați dintre supușii domeniului.

Personalul militar al cetății (castelan, garda de mercenari, tobosarul, armurierul) costa anual domeniul aproximativ 560—570 fl. și alți cca. 500 fl. în diverse produse (grîu, vin, fier, porci, piei, lîni etc.), produse la care trebuie adăugată valoarea prebendei.

În aparatul economico-administrativ al domeniului Hunedoara în a doua jumătate a secolului al XVII-lea erau angajați permanent un număr de 25—31 de persoane. Lor li se alătură, ocazional, în funcție de necesități, un număr de meșteșugari (zidari, dulgheri, tîmplari, butnari). Plățile cuprinse în convențiile individuale și înscrise în registrele de personal erau făcute parte în bani, parte în natură.

O mențiune aparte se cuvine pîrcălabilor de Hațeg, Bretea și Pădureni. Acești pîrcălabi sînt dregători civili cu atribuții administrative și judecătorești și funcționau independent și paralel cu pîrcălabii cetății. Ei erau subordonați provizorilor avînd o autoritate restrînsă la cadrele unui tîrg — cazul pîrcălabului de Hațeg — sau la un grup de sate — în cazul celor din Bretea și districtul Pădurenilor.

Instituția e o cerință dictată de necesitatea raționalizării administrației teritoriale a domeniului. Pîrcălabii de aci sînt similarii provizorilor domeniilor filiale ale unui mare complex domenial cum a fost cazul domeniilor Comăna și Porumbac în Făgăraș sau Cavnic din Chioar. Ceea ce însă individualizează instituția la Hunedoara este denumirea de „pîrcălab" care o designează și care în Transilvania medievală a fost cunoscută ca o funcție exclusiv militară. Denumirea de „pîrcălab" dată unui organ domenial administrativ-judecătoresc reprezintă o influență directă venită din Țara Românească. Aici, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a celui următor, pîrcălabii, din dregători cu atribuții în primul rînd militare, au devenit conducători civili ai administrației din ținuturile încredințate lor precum și judecători ai locuitorilor din aceste ținuturi.[6] Domeniul Hunedoara cu așezările lui în exclusivitate românești, aflat la hotarul cu Țara Românească a constituit o zonă de contact permanent, ceea ce a facilitat adoptarea unei

[6] Lehr, Lia. *Organizarea administrativă a orașelor din Țara Românească în anii 1501—1650.* în „Studii", 1956, 6, p. 68—70; Stoicescu, Nicolae *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV—XVII.* București, 1968, p. 217.

denumiri românești la o instituție transilvăneană. Termenul utilizat de masa mare a locuitorilor s-a impus în uzanța oficială a vremii.

Personalul cetății și domeniului, plătit și întreținut de stăpîn era deci, de trei categorii: personal militar plătit cu 1.100 fl. pe an, personal administrativ-gospodăresc cu 1.000—1.200 fl. și, lucrătorii de la fierării plătiți cu 5.000—5.500 fl. Prima categorie, personalul militar, era în întregime consumator de bunuri, a doua categorie este parțial și producător de venituri cum sînt maierii, argații, păstorii, crîșmarii etc. Lucrătorii de la fierării sînt aceia care realizează beneficiul cel mai substanțial al domeniului, iar plata lor reprezintă doar 36% din cantitatea de fier realizată.

Acest aparat domenial instituit și organizat de stăpîn pentru direcția, administrația și jurisdicția domeniului său, a reprezentat pentru supus un plus de greutăți materiale și morale care se adăugau apăsătoarelor sarcini feudale. Dregătorii domeniului, prin abuzurile lor, agravau exploatarea și arbitrariul la care era expus iobagul. Documentația domeniului Hunedoara păstrează cîteva informații privind natura și proporțiile pe care le-a luat abuzul, arbitrariul și insolența unor dregători domeniali.

Cele patru urbarii complete și 4 urbarii parțiale ale domeniului Hunedoara din perioada 1667—1695 duc la constatarea că în așezările domeniului trăiau între 3.100—4.800 de suflete, dinamica demografică fiind permanent ascendentă cu sporuri variabile de la un tip de așezare la alta. Mobilitatea demografică cea mai mare o înregistrează tîrgurile.

Satele domeniului sînt bine populate, satelor de vale revenindu-le o medie de 110—130 de locuitori, iar în Pădureni 50—70 locuitori de sat.

Urbariile înscriu toate categoriile de locuitori: iobagi, taxaliști, libertini, pușcași, drabanți, nobili care folosesc sesii pe domeniu. Raporturile dintre aceste clase și pături sociale și stăpînul feudal vor fi determinate de natura juridică a sesiilor avute în folosință.

Stăpînul poate aduce, la un moment dat, schimbări calitative și cantitative în raporturile socio-economice de pe domeniul său. Aceste schimbări survenite prin eliberări, treceri la taxă, scutiri, înobilări etc. atrag după sine mutații permanente în sînul diverselor categorii de supuși.

Clasă socială omogenă juridică, iobăgimea cunoaște economic și social o largă stratificare. Economic stratificarea poate fi urmărită prin gradul de dotare a unității iobăgești cu pămînt și inventar agricol. Social, ea este determinată de locul și rolul diverselor pături iobăgești în relațiile de producție feudale.

La Hunedoara, în secolul al XVII-lea sînt atestate documentar următoarele categorii de iobagi: iobagi datorînd robotă, iobagi cu prestații speciale, iobagi taxaliști, iobagi trăind cu neamul și iobagi jelerizați.

Iobagii cu robotă din Hunedoara și satele de vale, datorează robotă nelimitată cu vitele, cu palmele — cei fără vite — iarna, vara, la cîmp, în grădini, la vie cum le poruncesc dregătorii. În rîndul acestora se înscriu și cei ce slujesc cu meseria în cantități prescrise sau atît cît li se cere. Aceștia lucrau în exclusivitate pentru cerințele interne ale do-

meniului, pentru stăpîn, la cetate și la măieriști. Producția lor pentru piață era oprită de existența și activitatea breslelor din tîrguri.

În rîndul iobagilor cu prestații speciale îi găsim pe slujbașii și slujitorii domeniali (juzi, maieri, gornici, paleri, vizitii, grădinari etc.). Ei sînt scutiți temporar și condiționat de robota agricolă pe durata prestării serviciului lor.

Trecerea unor iobagi la taxă și zile de clacă e un fenomen pe care-l surprindem în scripte cu mijlocul secolului, însă numărul acestora devine considerabil din deceniul al optulea al secolului.

Cine sînt iobagii taxaliști? Conscriptorii din 1681/1682 ne lămuresc în preambulul urbariului: iobagii cei mai înstăriți își răscumpără robota cu taxă. Urmarea fenomenului, după declarațiile acelorași conscriptori, este agravarea obligațiilor de slujbă a iobăgimii, mai redusă ca număr, rămasă să efectueze același cuantum de munci agricole. Apariția și existența iobagilor taxaliști adîncește pauperizarea celor săraci favorizînd iobăgimea mai înstărită. Stăpînul domeniului acceptă situația pentru a nu pierde și această contribuție. Tot din acești iobagi înstăriți o parte își vor înstrăina sesia și vitele trecînd în jelerie. Forțat de fenomenul de înstrăinare sau de abandonare a sesiei de către o parte a supușilor săi, stăpînul va accepta trecerea unei părți a iobagilor la taxă.

Analizînd datele din 1681/1682 am observat că în tîrguri numărul iobagilor taxaliști este dublu față de numărul celor care prestează robotă. Raportați la numărul total al iobagilor, iobagii taxaliști din tîrguri prezintă un procentaj mai ridicat decît procentajul lor general pe domeniu: în tîrguri iobagii taxaliști reprezintă 34,04% din numărul total al iobagilor, în timp ce procentajul general al iobagilor taxaliști de pe întreg domeniul e de 13,40%. De altfel, în cele două tîrguri sînt concentrați 62,50% din totalul iobagilor taxaliști de pe domeniu. Deci, tîrgul oferă iobagului posibilități mai ușoare pentru a-și converti robota cu taxa.

Iobagii trăind cu neamul sînt membri capi de familie sau potențiali capi de familie componenți ai familiei mari iobăgești. Familia mare, patriarhală, compusă din comunitatea a 2—5 familii înrudite, folosește în indiviziune sesia sau porțiunea de sesie strămoșească.

La cele 33 de așezări ale domeniului, 39,83% din familii (capi de familie) sînt înscrise în familia mare. Unitățile iobăgești cu familie mare reprezintă, în medie, 20,32% din totalul unităților iobăgești de pe domeniu.

Urmărind situația pe zone, constatăm că familia mare este de 4, respectiv de 3 ori mai frecventă în satele agricole și în zona Pădurenilor decît în tîrguri. Diferențele se explică prin felul și condițiile mai bune sau mai grele de realizare a producției iobăgești în una sau alta din tipurile de așezare. Producția bunurilor materiale este aceea care determină existența și conservarea familiei mari iobăgești ca entitate socială și economică.

Materialul urbarial păstrat permite analiza structurii familiei mari (a neamului), frecvența tipurilor și înzestrarea lor cu sesii și inventar

viu în corelație cu înzestrarea medie a gospodăriei iobăgești individuale de pe domeniu.[7]

Urmărind înzestrarea economică a unității iobăgești am constatat că cca. 75% dintre unități dispun de sesii întregi, restul unităților avînd 1/2 și 1/4 sesii, iar în cinci cazuri chiar 1 1/4 și două sesii. Gospodăria iobăgească din satele de vale dispune în proporție de 64,29% de o pereche și peste o pereche de boi. Satele Pădurenilor se remarcă prin creșterea vitelor mari, revenind de gospodărie în medie 5,7 vite mari (boi, vaci). Între categoriile iobăgești cea mai ridicată dotare cu inventar viu o au gospodăriile iobagilor taxaliști.

Situația statistică a acestui inventar iobăgesc în perioada 1674—1695 prezintă o lentă dar constantă scădere. Gospodăria iobăgească cunoaște o treptată sărăcire pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul secolului.

Jelerii sînt concentrați în special în cele două tîrguri ale domeniu lui (54%—70% din totalul jelerilor din așezările domeniului). Tîrgurile cu numărul lor mare de locuitori, cu gospodării mai complexe decît cele rurale iobăgești, ofereau pentru jeler un cadru mai larg pentru valorificarea forței sale de muncă, ofereau posibilități sporite de cîștig. Doar în tîrguri sînt concentrați în exclusivitate mici nobili de pe domeniu, apoi și numărul cel mai mare de taxaliști. Gospodăriile acestora puteau oferi condiții jelerilor de a lua lucru în parte ori să se angajeze ca birișI.

Jelerii reprezintă și pe domeniul Hunedoara o pătură rustică cu drept de liberă circulație, în general elemente sărace ori aflate într-un proces de sărăcire, „locuind în casele altora". Chiar dacă nu întotdeauna sînt lipsiți de vite proprii, numărul acestora e mic, e insuficient unei gospodării autonome. Ei provin din „venetici" săraci, mai adesea numiți Muntyan sau designați „munteni", deci veniți de departe, din sau de peste munți. Ei sînt tolerați de stăpîn în schimbul unei robote minime și acceptați de cei ce îi primesc pe sesie (iobagi, mici nobili) pentru ajutorul pe care-l ofereau gospodăriei respective. Cînd dispun de colibe proprii, cum este cazul la Hațeg, acestea se găsesc la periferia așezării, pe terenuri care prisosesc gospodăriei alodiale, intravilanele lor fiind „rupte" din grădinile curții sau din fînațele alodiale.

O altă categorie de supuși o formează libertinii, pușcașii și drabanții, elemente scutite de slujbă iobăgească și alte prestații în natură în schimbul unor servicii militare sau administrative.

Libertinatul se acordă de stăpîn titularului sesiei și este considerat, atît de stăpîn cît și de beneficiar, drept un contract condiționat și temporar. Atunci cînd libertinatul presupune serviciu militar titularii se numesc: libertini călare, libertini pedeștri, pușcași sau drabanți.

Economic, libertinii, cu puține excepții (tineri necăsătoriți, văduve de libertini) dispun de gospodării bine înzestrate cu un potențial dublu față de cel al gospodăriei iobăgești. Chiar și numai asigurarea echipamentului (cal, uniformă, armă) presupunea o prosperitate materială.

---

[7] Pentru detalii v. Ursuțiu, Maria. *Structura familiei iobăgești pe domeniul Hunedoarei la sfîrșitul secolului al XVII-lea.* În „Sargetia", 1979, *14*, p. 231—242.

În a doua jumătate a secolului numărul lor se mișcă între 27—82 de persoane, majoritatea covîrșitoare provenind din satele domeniului.

Din rațiuni economice, stăpînul operează unele reduceri în numărul slujitorilor înarmați. Aceste reduceri survenite în special în deceniul al optulea a secolului se aplicau sub formula trecerii lor la o taxă anuală de 10—16 fl. Condiția libertinilor suportă în timp modificări: serviciu militar, serviciu civil, trecere la taxă și ciclul se reia în diverse succesiuni. Scutirile lor se cer permanent confirmate și reconfirmate. Prin natura condiționată a „eliberării" lor de prestarea robotei, libertatea obținută este limitată în spațiu și timp: ea este valabilă în limitele stricte ale domeniului și durează „ad beneplacitum Domini terrestris". Libertinul continuă să fie supus feudal, continuă să fie înscris în urbarii, el și bunurile lui, reprezentînd astfel parte integrantă din valoarea domeniului. El urmează soarta domeniului în caz de partaj, moștenire ori alte tranzacții. Drepturile și îndatoririle libertinilor domeniului precum și condiția lor materială le-am analizat pe baza a peste 30 de acte de libertinat dintre anii 1610—1677 și a două conscrieri de libertini (din anii 1645 și 1677) precum și a bogatelor informații cuprinse în urbariile domeniului.

Categoria de supuși cea mai numeroasă și de altfel caracteristică tîrgurilor din domeniu o formează taxaliștii.

Ca sistem de relație stăpîn-supus apariția și încetățenirea taxaliștilor pe domeniul Hunedoarei este legată de stăpînirea lui Gabriel Bethlen. La el fac referiri stăpînii ulteriori ai Hunedoarei în ocaziile în care emit noi acte de taxaliști sau le confirmă pe cele vechi.

La Hunedoara, pe timpul stăpînirii familiei Bethlen, 20 de familii sînt scutite de orice prestații iobăgești după sesiile lor în schimbul unei taxe anuale de 10 fl. Cei 20 de taxaliști sînt veniți din alte părți, stăpînii Hunedoarei au urmărit și au reușit să-i împămîntenească, valorificînd, într-o formulă ce s-a dovedit convenabilă ambelor părți, sesiile nefolosite din tîrg. Acești taxaliști și descendenții lor sînt numiți de actele contemporane *tributarii veteris*.

Numărul „taxaliștilor vechi", a „taxaliștilor de 10 florini", din Hunedoara, scade vertiginos după mijlocul secolului al XVII-lea. O parte din ei au fost înobilați, alții au obținut reduceri de taxă, alții au decedat fără urmași ori și-au părăsit sesia. În anul 1674 conscriptorii au dubii asupra „legalității" celor 10 înscriși sub numele de *tributarii veteris*". Îndoială motivată: cei în cauză nu pot arăta actele justificative și nici succesiunea familiilor lor pe aceste sesii nu poate fi dovedită. Singurul lucru cert e că cele 8 sesii folosite de ei au fost sesii taxaliste vechi.

Din deceniul al șaselea al secolului apar în masă „taxaliștii noi", așezați în cele două tîrguri de Caterina Bethlen și de fiul ei, Nicolae Zolyomi.

În Hunedoara, la 1674, numărul taxaliștilor noi *(tributarii posterioris)* este de 57 din care 49 dispun de sesie întreagă, 6 de jumătăți de sesie și 2 de cîte o sesie și jumătate. Ei datorează taxe cuprinse între 3—15 fl. și un număr de 3 la 10 zile de clacă pe an. Obligații de clacă au doar 26 din cei 57.

Taxaliștii noi, spre deosebire de „taxaliștii vechi" sînt obligați la dijma din semănăturile lor din hotar (dacă au) și iau parte la sarcinile comune ale tîrgului, de dare, de întreținere a drumurilor.

Sumele de taxă și obligațiile de clacă se fixau individual de stăpîn (mai rar de dregătorul său) și se cereau a fi cuprinse în acte confirmate și reconfirmate de stăpînii succesivi.

În satele domeniului, învoirea la taxă a unor supuși e atestată în deceniul al optulea al secolului al XVII-lea și fenomenul este legat de reducerile masive de libertini pușcași datorită diminuării importanței militare a cetății. Actele de taxaliști sînt eliberate în masă în iulie 1673 pentru cei din Sîncrai, Alun, Goleș, Ghelar, și în martie 1679 pentru cei din Runc, Cerbel, Lelese. Mai sînt învoiți la taxă și „venetici" stabiliți în aceste așezări.

În sate se practica taxa de 12—16 fl. iar pentru străinii stabiliți aici taxa de 4—6 fl. Taxaliștii locului sînt pușcași libertini a căror slujbă se convertește în taxă. Toți aceștia dispun de sesii cu extravilane. Clacă nu li se cere.

La sfîrșitul secolului — după urbariul din 1695 — și în sate devin frecvente taxele de 4—6 fl. Zilele de clacă continuă să lipsească din actele taxaliștilor din sate.

Majoritatea covîrșitoare a taxaliștilor îi găsim în tîrguri unde numărul lor cunoaște o relativă stabilitate. Aici fluctuațiile apar în cuantumul sumei și în numărul zilelor de clacă.

Structura socială a acestei categorii de supuși e eterogenă: iobagi, nobili, jeleri, „venetici", iobagi ai altor stăpîni. Numărul lor, în perioada 1667—1695, se mișcă între 88—199 de persoane.

Din situațiile analizate se desprind cîteva constatări: sistemul taxalist este o caracteristică a tîrgurilor domeniului unde acesta avea deja tradiție. În sate se practica prin excepție, pe termene limitate ca o formulă de raționalizare a prestațiilor supușilor în funcție de necesitățile de moment ale stăpînului, în cîteva cazuri ca gest de clemență al acestuia.

În tîrguri, spre deosebire de sate, taxa era legată de sesie și nu de persoana beneficiarului.

Taxa se dovedește formula cea mai acceptabilă a prestațiilor feudale, drept pentru care este rîvnită și considerată ca o favoare.

„Veneticii" și nobilii obțin sesia taxalistă ca o recompensă a stabilirii lor în așezările domeniului.

În ce-i privește pe iobagi, trecerea la taxă o primesc în general cei prosperi economic care oferă garanția onorării sumei de taxă. Trebuie să admitem că adesea iobagii „cumpărau" bunăvoința stăpînului sau a dregătorilor acestuia pentru a obține trecerea la taxă. Prin excepție, văduve sărace sau familii nevoiașe sînt trecute la taxe mici, simbolice uneori, pentru salvarea unității iobăgești amenințate uneori cu pustiirea.

Între supușii de pe domeniu se găsesc și nobilii, beneficiari de donații și concesii din pămînturile domeniului. Urbariile domeniului îi menționează astfel: nobil, nobil taxalist, nobil datorînd slujbă iobăgească. În totalitatea lor ei sînt concentrați în cele două tîrguri. În perioada analizată sînt ținute în evidență între 22—104 familii.

Originea acestei nobilimi este foarte diversă. Ea provine din: a) nobili pribegi, lipsiți de ereditate, stabiliți pe domeniu condiționat cu învoirea stăpînului; b) nobili ridicați din rîndul iobagilor locului, prin *manumissio*, ridicare asociată uneori cu donație de sesie; c) nobili localnici care obțin sesii din domeniu prin tranzacții făcute cu supușii domeniului, în special zălogiri.

Nobilii din prima grupă sînt în cea mai mare parte refugiați din ținuturile ocupate de turci în deceniile 3—4 și 6 ale secolului al XVII-lea. Tot din categoria acestora fac parte și cîteva familii de mici nobili, slujbași familiali, care au împărtășit soarta lui Zolyomi și a lui Emeric Tökölyi în anii de restriște de la jumătatea secolului XVII. Aceștia sînt nobili în persoana lor *(in persona)* dar lipsiți de moșie și de ereditate. Stăpînii domeniului îi înzestrează cu sesie și aperținențe în hotarele tîrgurilor în anumite condiții. Din aceștia o parte obțin sesia condiționat de plata unei taxe sau a unei taxe și a cîtorva zile de clacă pe an. Condițiile sînt fixate printr-un contract care uneori angajează și pe succesorii părților contractante. În acte ei sînt numiți „nobili taxaliști" și îi găsim stabiliți, cum am arătat, numai în tîrguri. O altă parte din acești nobili primesc sesia prin donații cupinse în acte donaționale acordate de stăpînul feudal. Donația se făcea cu sau fără sume de inscripție și putea fi valabilă pe durata vieții titularului sau transmisibilă urmașilor. Actele contractuale și cele donaționale, chiar cînd stăpînul le emană și în numele urmașilor săi, se cereau, de regulă, reconfirmate, întărite, în cazul în care se schimba stăpînul domeniului.

Bunăvoința stăpînului se putea concretiza și în scutirea sesiei pe care nobilul stabilit pe domeniu și-a achiziționat-o singur sau o folosea prin legături matrimoniale. În acest caz, actul privilegial scutește sesia de prestații iobăgești. Sesia astfel se „înobilează", devine o „exempta". Deseori scutirea era însoțită și de o înscriere a ei într-o anumită sumă de bani, asigurînd astfel beneficiarului o despăgubire materială în eventualitatea unei contestații ulterioare, a unei controverse.

Beneficiari de donații și scutire a sesiei sînt și iobagii localnici, eliberați și apoi înobilați de stăpîn. Sînt apoi înobilați și „venetici" de condiție juridică necunoscută.

În toate aceste cazuri avem de-a face cu „nobilimea de o sesie". Proprietatea ei e condiționată de clauzele actului contractual sau donațional al marelui feudal, proprietarul avitic al domeniului. Potențialul și libertatea economică a acestei nobilimi sînt legate și limitate perpetuu de voința actualului și viitorului stăpîn al domeniului. Această nobilime mică raportată la numărul total al familiilor din cele două tîrguri reprezintă în cursul secolului un procentaj ridicat și în permanentă creștere: 13,92%, 22,70%, 27,34%. Hunedoara se dovedește și în secolul al XVII-lea o vatră propice pentru existența unei pături numeroase de mici nobili.

Gradul de dependență a diferitelor categorii de supuși domeniali se concretizează în natura și cuantumul prestațiilor senioriale datorate de aceștia stăpînului feudal. Și pe domeniul Hunedoarei, prestațiile senioriale pot fi grupate în: obligații de muncă gratuită (slujba, claca), prestații în bani (censul, taxa), și prestații în natură (dijma, daturile și ilișul).

Valoric, slujba se situa pe primul plan, reprezentînd în tot cursul secolului al XVII-lea obligația cea mai importantă pentru stăpîn și cea mai apăsătoare pentru iobag. Afirmația se confirmă prin suma de răscumpărare cuprinsă între 3—16 fl. anual, în timp ce censul atingea pe unitatea iobăgească în valoarea sa maximă doar 2 fl., iar daturile, calculate la prețurile obișnuite de răscumpărare, nu depășeau 1 fl. de unitate.

Slujba era nelimitată și se presta în cadrul muncilor agricole capitale, la cărăușii, în activități domestice (tors, țesut, împletit, grădinărit) ori prin servicii cu meseria. Slujba o prestează și iobagii minieri din Pădureni. În săptămînile de vară și de iarnă cînd fierăriile nu funcționau ei îndeplineau robota în rînd cu ceilalți iobagi de pe domeniu pentru muncile specializate reclamate de producția fierului fiind remunerați. Acest sistem de exploatare a minelor este propriu fierăriilor din Hunedoara. Pe alte domenii din Transilvania (Ciuc, Cavnic) în aceeași perioadă, muncile la mine erau efectuate în cadrul obligațiilor de robotă ale supușilor.[8]

În a doua jumătate a secolului, cum am văzut, slujba putea fi răscumpărată de o parte a supușilor cu o sumă fixă concretizată în taxă. Sistemul taxalist era utilizat în mod deosebit în tîrguri, așezări cu o populație mai mobilă și cu o economie agrară mai restrînsă. Aci predomină covîrșitor taxa de 3—4 fl. datorată după sesii fără extravilane. După seriile cu apertinențe se plăteau 10—12 fl. anual. În satele domeniului taxa răscumpără de regulă slujba libertinilor, ea ridicîndu-se la 12—16 fl. anual. Valoric, taxa acoperea cea mai mare parte a veniturilor bănești din prestații. În 1681/82 din taxă se prevăd 1282 fl., în timp ce pentru cens, inclusiv valoarea bănească a ovăzului de acău, numai 334 fl.

Practicarea taxei pe scară întinsă denotă și la Hunedoara o criză a economiei feudale bazată pe robotă.[9]

Censul în cele două tîrguri era impus global, pe așezare. La Hunedoara 100 fl., iar la Hațeg 50 fl., în schimbul dreptului de folosință a sorților din hotar. În schimb în satele domeniului censul era stabilit după sesie, și anume, 2 fl. de sesia întreagă și 1 fl. pentru jumătatea de sesie. În majoritatea satelor censul se percepea în natură (ovăz și vin), desigur în măsura în care supusul cultiva ovăz sau dispunea de vie.

Venitul realizat din cens, comparat cu veniturile din taxă, crîșmărit, minele de fier, era modest. În 1681 el reprezenta aproximativ 4,5% din intratele bănești ale domeniului.

Dijmele și daturile completează veniturile domeniului. Date fiind condițiile geografice specifice ale domeniului, agricultura se practica pe suprafețe destul de restrînse și cu o productivitate modestă. Ca urmare dijma din semănături este menționată doar în tîrgurile domeniului. În sate în special dijma din animale, din porci, oi din care reveneau do-

[8] Pataki, J. *A csiki vashámor a XVII. század második felében.* Miercurea Ciuc, 1973, p. 26—33; Szentgyörgy, Mária. *Jobbágyterhek a XVI—XVII. századi Erdélyben.* Budapesta, 1962, p. 88—90. Idem, *Kövár vidékének* ...., p. 40.

[9] Makkai, L. *Robot-summa-taxa. (Az örökösjobbágyság fejlödési tendenciai a XVII. század második felében).* În „Történelmi Szemle", 1964, 7, p. 330—337.

meniul 1 din 10, cele sub 10 fiind răscumpărate cu cîte 4 dl. în Luncani și satele „muntenilor" (Poeniţa Tomii, Zlatissor și Feregi) se dădea 1 din 15, cele sub 15 fiind răscumpărate cu cîte 4 d.

În daturi intrau: ovăzul și vinul de acău, găina și ouăle de Crăciun și de Paști, carul de lemne, coruii, căpăţînile de varză, poverile de rafie, parii de vie. Între acestea, mai rar întîlnite în Transilvania sînt rafia de tei, parii de vie și șoimii.[10]

Slujba este obligatoriu prezentă între prestaţiile iobagului și teoretic și ale altor pături sociale (nobili, „venetici", meseriași) dacă aceștia au în folosinţă sesie iobăgească. De slujbă sînt scutiţi juzii satelor, unii meseriași și dregători domeniali ridicaţi dintre iobagi pe perioada cît își exercită funcţia ori meseria.

Stăpînul prin prerogativele sale avea dreptul și puterea de a acorda supușilor, pentru merite sau servicii deosebite, scutirea în parte sau în totalitate a prestaţiilor. Aceste scutiri pot fi temporare sau ereditare, dar sînt de fiecare dată condiţionate și deci revocabile. Acestea sînt cauzele pentru care actele privilegiale se cer mereu reactualizate, validate, situaţii în care supusul trebuia să ofere dovezi materiale și morale care să justifice favoarea acordată.

În asigurarea producţiei materiale și a ordinii sociale feudale un rol însemnat i-a revenit justiţiei domeniale. Aceasta a contribuit eficient la asigurarea cadrului social-economic al sistemului feudal: păstrarea supusului, prestarea obligaţiilor senioriale, respectarea monopolurilor etc. Mai mult ea a oferit stăpînului și o importantă sursă de venituri.

Asociind informaţiile urbariilor constatăm că procesele începeau la scaunul de judecată sătesc, respectiv la scaunul judelui tîrgului, sub autoritatea judelui, asistat de un număr nespecificat de juraţi.

Unele urbarii menţionează și scaunul pîrcălabului, ca for intermediar între scaunul judelui și cel al provizorului. Alte urbarii nu permit distincţia între scaunul pîrcălabului și cel al provizorului, admiţînd astfel concluzia că pîrcălabul apare ca asociat sau substitut al provizorului într-un unic for. Cunoscînd atribuţiile pîrcălabilor civili din Hunedoara putem admite că scaunul lor de judecată era de fapt un scaun provizoral cu sferă teritorială mai restrînsă. Dată fiind distanţa la care se găsea Hunedoara în ansamblul domeniilor Tökölyi, prezenţa prefectului pe domeniu va fi fost sporadică și provizorul îl înlocuia pe acesta în scaunul de judecată central. Astfel atribuţiile lui judecătorești le vor fi exercitat pîrcălabii în cele 3 subunităţi domeniale.

Forul central suprem de judecată este scaunul stăpînului — forul dominal, prezidat de stăpîn sau de prefectul său. La acest for participau și 1—2 dregători ai comitatului colaborînd, la cererea stăpînului, cu asistenţa de specialitate. Acestui for îi revin spre judecare delictele capitale și recursurile de la instanţele inferioare. Forul dominal al Hune-

[10] Pentru comparaţii v. Szabó T. Attila. *A kalotaszegi nagybirtok jobbágyságának szolgáltatása és adózása 1640—1690.* În „Erdélyi Muzeum", 1940, *45*, p. 1—34; Magyari, A. *Date privind relaţiile agrare din Maramureș la sfîrșitul secolului al XVII-lea.* În „Studia Univ. Babeș—Bolyai". Series Historia, 1968, *13*, fasc. 2, p. 71—87; Ursuțiu, Liviu. *Daturi iobăgești în Maramureș la sfîrșitul secolului al XVII-lea.* În „Studia Univ. Babeș—Bolyai", Series Historia, 1970, *15*, p. 3—8.

doarei funcționa cu jurisdicție deplină dispunînd de dreptul de liber baronat.[11]

Un for de judecată special, scaunul gornicului, funcționa la Boșorod. Acesta judeca delictele legate de încălcarea monopolului munților, omorul pe munte, furtul de animale și lemne, păgubirea stînelor etc.[12]

Așadar, stăpînul feudal subordonează cu autoritate jurisdicției sale cauzale tuturor locuitorilor de pe domeniu, stăruie permanent în a monopoliza „împărțirea dreptății" supușilor săi.[13]

*

Domeniul Hunedoara, mult redus ca întindere față de secolul al XVI-lea, continuă să se mențină și în secolul XVII în rîndul domeniilor feudale aducătoare de venituri.

Raportul dintre beneficiile producției alodiale, monopolurilor senioriale și a prestațiilor feudale a cunoscut o specificitate care particularizează domeniul în peisajul social-economic al Transilvaniei principatului. Specificitatea se concretizează în realizarea beneficiului în bani din monopolurile senioriale și practicarea pe scară largă a taxei ca formă de prestație feudală. Sistemul taxalist atrage aci în sfera relațiilor de dependență feudală un număr mare de mici nobili, meșteșugari și negustori.

Comunitatea umană a domeniului cunoaște următoarea compartimentare din punct de vedere juridic: masa mare o formează locuitorii români ai așezărilor, supuși cu persoana și bunurile lor stăpînului feudal. Acestora li se alătură oameni liberi cu persoana lor („venetici", nobili, meseriași), însă depedenți economic de același mare feudal, stăpîn avitic al domeniului. Paralel, cele două categorii cunosc în interior o largă stratificare economică.

În piramida socială cele două categorii amintite se interferează, își condiționează și-și limitează reciproc situația determinînd, în pofida încorsetărilor juridice, permanente mutații. Libertinii, drabanții, pușcașii sînt recrutați deopotrivă dintre iobagi ca și dintre oamenii liberi, iar nobilii de o sesie provin în parte dintre iobagi eliberați. Această dinamică are la bază condiția materială a individului care îi crează posibilitatea obținerii scutirilor, eliberărilor, respectiv reversul situației, imposibilitatea onorării obligațiilor.

MARIA URSUȚIU

---

[11] Kiss, A. *Forul dominal în Trasilvania.* În „Revista arhivelor", 1969, *12*, nr. 2, p. 64.

[12] Meteș, Șt. *Din trecutul satelor și munților cetății Hunedoara.* În „Omagiu lui Ioan Lupaș", București, 1943, p. 562.

[13] Pentru detalii v. Ursuțiu, Maria. *Justiția domenială la Hunedoara în a doua jumătate a secolului al XVII-lea.* În „Sargetia", 1981, *15*, p. 153—163.

DIE AGRARBEZIEHUNGEN AUF DER HUNEDOARA—DOMÄNE IM 17. JAHRHUNDERT

(Zusammenfassung)

Die Hunedoara-Domäne war bis in den ersten Jahrzehnten des 18. Jahrhunders eines der grössten und wichtigsten Pirvatdomäne Siebenbürgens. Seine Sonderstellung verdankt es dem Vorhandensein der Burg, um die eine Anzahl von 27—34 Ganzdörfern, Dorfportionen und zwei Marktflecken gravitieren, so wie dem Vorhandensein von Bergwerken und Eisenchmelzöfen. Die Burg und die Schmiedereien verleihen dieser ein Sonderprofil und spinnen ein Komplex von Beziehungen zwischen ihren Bewohnern — Feudaluntertanen und Grundherr an.

Auf Grund von spezifischen Urkundenquellen (Urbarien, Inventare, Domenialevidenzen, Befreiungsakten, Unterwerfungsakten, Donationen, Pfändungen etc.) analysiert die Arbeit die Entwicklung der Beziehungen zwischen Individuen, Gruppen und Sozialklassen im Prozess der Produktion, der Verteilung und des Verbrauchs von materiellen Gütern.

ABUZUL SENIORIAL ÎN TRANSILVANIA ÎN LUMINA PLÎNGERILOR IOBĂGEȘTI DE PE TÎRNAVE ÎNMÎNATE LUI IOSIF AL II-LEA LA 1773

Un moment de referință în studierea evoluției raporturilor feudale dintre iobag (și jeler) și stăpînul său nobilul proprietar, în perioada cuprinsă între ordonanța *Certa Puncta*[1] din 1769 și conscripția urbarială iosefină din 1785—1786 îl constituie, plîngerile înmînate lui Iosif al II-lea, cu prilejul primei lui călătorii prin Transilvania, plîngeri regăsite sporadic prin arhivele comitatelor și scaunelor, cunoscute sub denumirea de „*Imperatorium*"[2].

Prea puțin intrate în scircuitul științific pînă în prezent, aceste „Imperatorium" au o importanță aparte, conferită de faptul că evidențiază gradul de spoliere a supusului feudal iobag sau jeler, în pofida încercărilor repetate dar ineficiente ale Curții de la Viena de a ameliora — în favoarea ei desigur — condiția materială a acestuia, în opoziție cu nobilimea proprietară și cu autoritățile de guvernămînt transilvănene, care nu acceptau nici-o imixtiune în raporturile de drept privat statornicite în timp, între stăpînul feudal și supușii lui.

Cu referire la Certa Puncta cea mai apropiată reglementare administrativă în timp a slujbei iobăgești, este cunoscut faptul că prevederile acestei ordonanțe lasă impresia unei reglementări avansate dar izvoarele documentare existente, între care și aceste „Imperatorium" nu confirmă această constatare[3].

Compararea, fie și sumară, a măsurilor preconizate de așezămîntul din 1769, cu practica robotei aflată în uz în epocă în Transilvania duce la constatarea că el a constat în principal în codificarea realităților înregistrate ca fiind în uz în domeniul robotei aici, făcînd doar mici completări, extrase din jurisprudența terezіană. Se vădește astfel și scopul nedeclarat al legiuitorului, ca înlăturînd multiplele practici locale, — variatele uzanțe de la sat la sat, de la domeniu la domeniu sau chiar de la iobag la iobag —să stabilească o practică unitară, în privința robotei în întregul Mare Principat al Transilvaniei.

Nici despre influențarea imediată de către Certa Puncta a vieții iobăgești în privința robotei nu se găsesc urme documentare consistente. În 1773, după cîțiva ani de la elaborarea acestei ordonanțe, constatăm persistența și perpetuarea neabătută a unor abuzuri legate de robotă mai ales, dar apariția unor schimbări mai perceptibile și proporția acestora

---

[1] *Din istoria Transilvaniei*, ed. III, vol. I, București, 1963, p. 238, Bunea Augustin, *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisiu Novacovici*, Blaj, 1902, p. 404—411 și I. Ranca, *Iobăgimea transilvăneană în perioada elaborării ordonanței provizorii din anul 1769 „Certa Puncta"*, în A.I.I.A. Cluj-Napoca, XXIV, 1981, p. 197—223, Șt. Pascu, Vl. Hanga, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, III (Feudalismul II), București, 1963, p. 348—349; 353.

[2] *Arh. St. Mureș*, Comitatul Tîrnava, nr. 443.

[3] *Ibidem*, fila 17.

este reflectată suficient de deslușit abia de Conscripția iosefină de la 1785—1786.

Cîte lucruri au putut rămîne, în pofida ordonanței guberniale din 1769 nerezolvate, și cîte din abuzurile interzise atunci sau prin reglementările ulterioare de cancelarie sau găsit în uz, ne spun deși cu unele rezerve iobagii, în plîngerile lor adresate lui Iosif al II-lea la 1773, iar cu și mai multă deslușire și într-un sistem coerent, un deceniu și mai bine mai tîrziu, în conscripția din 1785—1786 la care ne-am referit. Pentru perioada dintre Certa Puncta (1769) și această primă conscripție generală de acest fel inițiată de Împărat la 1785—1786, în afara unor urbarii sau inventare domeniale limitate la teritorii restrînse din Transilvania, acest „*Imperatorium*" rămîne însă un cert document de referință.

Sub aspect arhivistic, notăm că plîngerile înmînate lui Iosif al II-lea, receptate de slujitorii din suita-i imperială, au fost luate la Viena, unde, destul de grabnic — încă în același an — au fost studiate și restituite Guberniului Transilvaniei spre cercetare în vederea remedierii și asanării cauzelor care determinau gravele stări de lucruri încriminate de iobagi. La rîndul lui Guberniul, suspectat de mai multă vreme de Curte că pactează cu nobilimea în „rezolvarea" chestiunii iobăgești, și sub impresia recentei vizite imperiale în Transilvania, se grăbește să trimită comitatelor — în rezumat — plîngerile respective, dînd totodată și îndrumări severe de modul cum să fie cercetat și raportat fiecare caz în parte.[4]

Departe de a fi numai simple relatări asupra unor stări de fapte, plîngerile iobăgești la care ne referim, dezvăluie generalizarea abuzului feudal instituit „ad bene placitum" de stăpînii de pămînt, de administratorii sau „provizorii"[5] moșiilor acestora, fiecare cu specificul și cu gravitatea sa. Adresîndu-se monarhului de cele mai multe ori cu mari riscuri, iobagii dezvăluie realități tragice depășind cu mult închipuirile contemporanilor.

Amploarea abuzului nobiliar are un cîmp vast de manifestare; de la majorarea numărului zilelor de robotă prin nesocotirea și încălcarea flagrantă a limitațiilor cuprinse în ultima reglementare, ordonanța gubernială Certa Puncta din 1769, pînă la aplicarea pedepsei corporale prin vergi, în pofida interdicției codului criminal terezian[6], abuzul este prezent în multiple forme în raporturile agrare ale epocii. Astfel prin interpretarea „originală" a reglementării Certa Puncta, în Țara Hațegului, „... la 1773 împăratul Iosif însuși descoperi printre stăpîni și din aceia care cele 4 zile cu palmele și 3 zile cu vitele, ale ordonanței, le răstălmăceau în 4 zile cu palmele și trei zile cu vitele, adică toate zilele săptămînii"[7]. Robota neîntreruptă, prestată timp de săptămîni întregi și nu numai de iobag ci de multe ori cu toate brațele cîte se găsesc în casă, este denunțată tot atunci lui Iosif II de către chiar iobagii supuși

[4] *Ibidem.*

[5] George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei*, vol. I, Sibiu, 1889. La pag. 462 nota 1 dă următoarea explicație: „În toate domeniile mai mari era cîte un prefect oarecum ca reprezentant al magnatului și mai mare peste ceilalți dregători ai curții, prea mulți din ei de natura lupilor răpitori".

[6] Constitutio criminalis Theresianum.

[7] *Istoria României*, III, București, 1964, p. 746.

comitelui suprem al comitatului Tîrnava care era chemat el însuși să impună legea, iar el era primul care o încălca[8]. Munca neîntreruptă la stăpîn care sărăcea de-a binelea pe iobag prin neglijarea ogorului propriu este încriminată și de Gheorghe Șincai în Cronica sa „... afară de slujbele care le făcea domnilor pămîntești, începînd de luni pînă sîmbătă sara în toată săptămîna preste tot anul, duminica fiindcă alte nu se putea lucra, domnii cei pămîntești, pre iobagii săi îi trimitea cu cărți pe la alți domni"[9]. Și străinii semnalează în însemnările lor de călătorie că" ... În general țăranul supus sau iobagul transilvănean e, în ce privește starea lui, cel mai nenorocit țăran ce se poate afla oriunde pe lume ... Un adevărat sclav al domnului său ... Împovărarea și apărarea acestor supuși din partea domnilor lor sînt nesfîrșite și excesele săvîrșite contra lor de necrezut". Descrierea este foarte aproape în timp de epoca la care ne referim[10].

Sesizînd riscurile la care supușii se expuneau din partea stăpînilor lor, împăratul dă unele asigurări celor ce i s-au adresat cu doleanțe. Astfel el dispune Guberniului „... scris cu propria-i mînă și trimis prin curier special ..." la Sibiu, porunca *„de a se publica în toate cercurile acestui Mare Principat, de a se interzice sub grea pedeapsă ca cineva să aibă de suferit ori să fie persecutat pentru că s-a plîns ori a făcut depoziții împăratului ..."*[11].

În același spirit antifeudal au fost redactate și instrucțiunile de pregătire a itinerariului imperial prin Transilvania. Astfel, printre altele, se precizează că stațiunile de noapte, cazarea propriu-zisă (hospitia descensoria) a viitorului împărat și a suitei lui să se facă în case țărănești, hanuri, clădiri camerale și locuințe parohiale și în niciun caz în castele sau clădiri domnești nobiliare sau aparținînd funcționarilor (care erau tot nobili) fie și pentru o singură noapte (... castella, curiae dominales aut off/icia/ (hospitia descensoria) non sunt occupanda"[12].

În redarea stărilor de lucruri din Transilvania din perioada de după Certa Puncta beneficiem și de aportul informativ al izvoarelor oficiale redactate cu prilejul vizitei coregentului Iosif al II-lea aici, încă insuficient redate circuitului științific. Ne referim în special la raportul Consiliului de Stat adresat împărătesei Maria Terezia, de fapt o sinteză însumînd informațiile extrase din documente, relatările, opiniile, rapoartele și alte asemenea, prezentate lui Iosif la 1773 de către persoane oficiale sau demnitari, funcționari superiori privinciali și din însuși jurnalul de călătorie al lui Iosif al II-lea.

---

[8] *Ibidem*, p. 746.
[9] *Ibidem*
[10] *Ibidem.*
[11] *Arh. St. București.* Col. Microfilme Austria, inv. nr. 1192 rola 59 c. 253—278 (Haus-Hof-und Staatsarchiv, Wiena, Familienarchiv Hofreisen. Datorăm semnalarea și o sumară prezentare a documentului lui Pop Ioan, *Relatări privind stările de fapt din Transilvania în timpul vizitei lui Iosif al II-lea (1773)*, în „Marisia", 1977, p. 111—124. Vezi și *Arh. St. Mureș Comit. Tîrnava* nr. 442 fila 33 și *Ibidem*, Col. de manuscrise a filialei nr. *„Ephemerides"* mss. cu autor necunoscut (din Sighișoara?) din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea.
[12] *Ibidem*, p. 112 vezi și *Arh. St. Mureș, loc. cit.*, nr. 438 fila 17 v.

În consens cu gravele încriminări la adresa regimului nobiliar agrar transilvănean care dăinuia și după Diploma Leopoldinum (1691), reflectate de aceste „Imperatorium" raportul Consiliului de Stat arată că „. . .în Transilvania s-a instaurat un regim de forță care însă n-a făcut multe modificări în organizarea internă a țării. *Magnații și nobilii comit abuzuri, iar iobagii sînt foarte asupriți.* Toate posturile de conducere sînt în mîna magnaților. Pe scurt, s-a introdus procedeul unei forme de guvernare turcească, în care pașa se îmbogățește, nobilii sînt tirani, *iar supușii sclavi, fiind tratați foarte aspru* (subl. ns. — I. R.).

Examinînd fenomenul emigrării iobăgimii transilvănene în alte părți îndeosebi în țările române, cauzelor îndeobște cunoscute raportul le adaugă: „Dacă am întreba pe țărani ei spun: foametea, scumpetea mare, *robotele nenumărate și comportarea deosebit de rea a domnilor de pămînt*" (subl. ns. I. R.). Desigur, acestea sînt mai ales domeniile în care abuzul seniorial se manifestă cu deosebire, dar „Imperatorium" redă o gamă mult mai amplă de fațete ale acestuia.[13]

Însuși Iosif al II-lea este alarmat de ceea ce i-a fost dat să vadă și să asculte în audierile ocazionale la care a asistat în drumul său prin Transilvania ceea ce l-a determinat să noteze: „Este lucru de mirare cum mai pot să existe în țară, atîția oameni din aceștia nenorociți".[14] Aceste aprecieri sumbre izvorăsc din compararea analitică a situației păturii țărănești din „țările" vizitate anterior — Boemia și Moravia în 1768, Italia în 1769 și Ungaria în 1771 — raportată la aceea din Transilvania.

În drumul său prin Transilvania, Iosif al II-lea a primit peste 19.000 de plîngeri,[15] din care mare parte preveneau de la iobăgime, iar 24 i-au fost înmînate în cuprinsul comitatului Tîrnava pe itinerariul dintre Mediaș, Sighișoara, Dumbrăveni Tîrgu-Mureș. Ele provin de la comunități sătești, grupuri de iobagi sau persoane izolate din satele Bălăușeri, Boiu, Ceuaș, Ernea Săsească (azi înglobată orașului Dumbrăveni), Filitelnic, Hetiur, Viișoara, Sîntioana, Cund, Laslău Mare și Mic, Boarta, Măgheruș, Senereuș, Șaroș, Sînmiclăuș, Tirimia, Țigmandur, Țopa și Zagăr.[16]

Plîngerile la care ne vom referi conțin date prețioase în problema cunoașterii particularităților iobăgești într-o regiune specific viticolă în perioada imediat premergătoare răscoalei lui Horea. Totodată în această zonă cu o economie preponderent viticolă documentele „Imperatorium" au pus în evidență o formă de spoliere a iobăgimii mai puțin studiată pînă acum, *„penaticul"*, un dat din must la culesul viilor, impus de provizorii și prefecții domeniilor, în favorul lor, drept răsplată pentru uzarea și ascuțirea penei de scris.[17].

Pe scurt, abuzurile și ilegalitățile nobilimii proprietare încriminate de iobăgime în plîngerile înmînate lui Iosif al II-lea din satele menționate, sînt cele ce urmează:

[13] *Ibidem*, p. 114.
[14] *Ibidem*, p. 117.
[15] George Barițiu, *loc. cit.*, p. 464.
[16] Arh. St. Mureș, *loc. cit.*
[17] *Ibidem.*

Bălăuşeri. Comunitatea iobăgească de aici arată că înainte cu 26 de ani, în 1747, stăpînii feudali ai satului între care baronul Henter Adam, contesa Kornis şi nobilii proprietari Tompos János şi Gálfi Antal, au răpit pămînturile bisericii, împărţindu-le o parte între ei, cealalată între familiile unor iobagi favorizaţi. Tot atunci au ocupat cu sila şi terenurile comune ale satului. La moartea iobagului, chiar dacă acesta lasă în urma sa soţie şi copii, stăpînii feudali le răpesc pămînturile şi vitele şi le împart altora. Plîngerea lor se încheie cu rugămintea ca tronul să dispună retrocedarea pămînturilor răpite, fiindcă biserica şi comunitatea, în caz contrariu, nu vor mai avea nici-un venit[18]. În lipsa plîngerii originale şi în posesia numai a sintezei oficiale a acesteia, nu putem stabili despre care biserică este vorba. Dar diminuarea simţitoare a populaţiei româneşti în secolele următoare evenimentului ne permite să afirmăm că este vorba de biserica românească din localitate.

Boarta. Comunitatea iobăgească de aici s-a plîns de abuzuri asemănătoare. Baronul Daniel István, stăpînul lor, a acaparat pentru sine terenurile comune ale satului. Le pretinde robote de patru zile pe săptămînă iar femeile lor trebuie să compenseze slujba întreruptă pe timp de ploaie cu torsul unei anumite cantităţi de in.

Baronul le ia după bunul plac copiii pe care-i foloseşte la curte fără să le scadă nimic din robotă.[19]

Boiul Mare şi Boiul Mic (Bun şi Ţopa). Locuitorii celor două sate s-au adresat lui Iosif al II-lea cu o plîngere în limba germană. Ei arată că slujba ce le-a fost impusă ca iobagi ai conţilor Bethlen David şi Bethlen Lajos este grea şi din acest motiv sînt cei mai nenorociţi şi nu mai pot trăi astfel. Lucrează patru zile pe săptămînă fără mîncare cu braţele şi trei cu vitele. Dar domnul pămîntesc le obligă la muncă şi soţiile fără însă ca munca acestora să le-o scadă din cuantumul obligaţiilor. Mai grav este că după atîta muncă, adesea, răsplata lor este bătaia. În dijmă, domnii lor nu iau al 10-lea miel cum ar fi firesc şi legiuit ci îl iau, abuziv, cu oaie cu tot. Vara pe vreme bună cînd le-ar necesita şi lor timp pentru adunarea fînului şi pentru seceriş, frecvent sînt chemaţi la lucru pentru stăpîni, lor rămînîndu-le astfel timp doar în zilele ploioase. Sînt siliţi apoi a presta robota în hotarele altor sate îndepărtate fără ca timpul consumat cu dusul şi întorsul să le fie socotit în slujbă. În numele ambelor sate au semnat Fekete Vasile, Todor Futac, Varga Ştefan şi Simion Artimie[20].

Ceuaş. Potrivit plîngerii celor de aici, iobagii nobililor proprietari Pál János, ai văduvei lui Sámuel Jármi şi ai lui Jármi Mihály, sînt atît de oprimaţi cu munca încît nu pot să-şi ducă mai departe în acest chip viaţa. Iobagii avînd cîte patru boi slujesc trei zile (dar cîte doi membri din familie) iar cei cu numai doi boi sînt obligaţi la patru zile pe săptămînă. Cei fără animale de jug slujesc de asemenea patru zile fără ca stăpînul să le dea în acest timp măcar o bucată de pîine. Se mai plîng că-şi consumă şi furajele vitelor tot în slujba domnilor. Pretenţia generalizată ca robota să se facă, numai pe timp frumos, îi obligă să-şi negli-

[18] *Ibidem*, Nr. Gub. 712, filele 74—76.
[19] *Ibidem*, nr. Gub. 464, filele 12—13.
[20] *Ibidem*, nr. Gub. 614, filele 64—68.

jeze într-atîta propriile ogoare încît acest obicei îi sărăcește de-a binelea. Stăpînii le-au luat la lucrul curții și copii și nici în acest chip nu le scad nimic din obligațiile în zile ale părinților. În plus, femeilor lor le-au dat de tors fuioare de in și de cînepă și i-au mai obligat la dania în găini și din ouă. La culesul viilor domnii iau de la fiecare iobag must în valoare de un florin. Tot domnii au acaparat cîrciuma sătească unde-și desfac băuturile fără a permite iobagilor să-și vîndă — din spirit de concurență — propriul vin. Ce e mai grav e că feudalii le-au acaparat pădurile și pășunile proprietate obștească a satului pe care le-au împărțit între ei. Și la dijma din oi se constată același abuz, stăpînii luîndu-le nu numai cel de al zecelea miel, potrivit uzanței, ci, îl iau abuziv cu oaie cu tot, „iau ca dijmă a zecea oaie cu miel cu tot, deci o oaie, în zece ani, de zece ori dijmele“... Peste toate aceste oprimări cei din Ceuaș se mai plîng că „... Contele Bethlen Pál a rupt o bucată mare de teren arabil și de pădure din hotarul nostru și le-au dat celor din Lepindea, spre paguba noastră...“[21].

Ernea (sat înglobat orașului Dumbrăveni). Anterior satul aparținea Fiscului. De un timp aparține comunității armenești din Dumbrăveni, care le-a îngreunat locuitorilor într-atîta situația, încît satul s-a pustiit prin bejenire susțin ei în plîngerea lor. Slujba sub armeni este greu de suportat, iobagii nu se bucură de nici-o înlesnire. Sînt constrînși la patru zile de robotă pe săptămînă cu hrana lor. Trăiesc din ale lor, suportînd toate dajdiile, [bucate], n-au de ajuns nici pentru ei și nici pentru stăpîni, nu sînt în stare să-și plătească contribuția regească și totuși trebuie să suporte în plus și jugul comitatului.

Raporturile cu noii stăpîni, armenii, îi implică și național. „... Conform rescriptului regesc — se plîng ei — națiunii valahe i-a fost permis să treacă fie la religie unită, fie la cea neunită, deci tot satul, în consens unanim au trecut la religia neuniților, afară de preot și de fiul său, care au persistat în unire. Deci acum n-au nici paroh nici biserică și cer Curții un loc spre a-și zidi biserică nouă[22].

Filitelnic. Comunitatea s-a plîns că domenii de pămînt le iau copiii la slujbe fără a scădea ceva din robotele părinților. Așa a fost cazul cu Daniel Wolf pe al cărui fiu, stăpînul feudal Apor István din Turia l-a luat la curte în urmă cu opt ani. Copilul însă în 1771 „din cauza servituții grele, a fugit. Atunci pe părintele său, din cauză că n-a putut să readucă fiul la curte l-au trimis la închisoarea [Scaunului] din Tîrgu Mureș, fiind și bătut de două ori cu cîte 50 de lovituri de bîtă“[23].

Iobagii contesei văd. lui Rhédei Sigismund născută bar. Wesselényi, se plîng că aceasta se poartă crunt cu ei. Cerîndu-le ca în contul robotelor să-i dea vin și aceștia neavînd de unde, i-a strămutat în alt sat spre a-i intimida, și atîta i-a înspăimîntat, pînă ce au promis că-i vor da cu cîte 10 urne (vedre) de vin mai mult decît iobagii aparținînd celorlalți stăpîni.[24]

---

[21] *Ibidem*, nr. Gub. 710, filele 59—63.
[22] *Ibidem*, nr. Gub. 463, filele 9—10.
[23] *Ibidem*, Nr. Gub. 457, filele 27—29.
[24] *Ibidem*.

Hetiur. Un oarecare Ioan Dascăl Todore (probabil Ioan Todor dascălul satului) se plînge că urmînd a fi luat la oaste și neputîndu-și părăsi părinții neputincioși și bătrîni (fiind unicul lor fiu), a trebuit să îmbrățișeze starea iobăgească și de atunci săptămînal slujește la baroneasa Josika cîte trei zile cu vitele fără mîncare pentru el și animale. Cere să fie eliberat din această iobăgie forțată impusă lui[25].

Hundorf (azi Viișoara) Judele și jurații satului se plîng că după ce satul lor care fusese fiscal a fost cedat armenilor din Dumbrăveni, comunitatea armeană, voind să scape de românii cu care conlocuiau în oraș, propunîndu-și a-i coloniza în Hundorf, în urmă cu șase ani au început a-i oprima și a le face viața nesuferită acolo. Au adus apoi cu forța în sat 30 de familii, care în majoritate au fugit în Valahia neputînd trăi acolo. După aceea armenii au ocupat grînele rămase pe cîmp ale emigranților, iar lor le-au impus să plătească contribuția (darea capului) rămasă restantă a celor plecați, pretinzînd de la cei rămași, pe șase ani, cîte 130 de florini anual.

Tot atunci armenii au adus pe pășunea satului 500 de oi, diminuîndu-le astfel sătenilor veniturile prin limitarea numărului animalelor băștinașilor la păscut. Ogoarele și pășunile celor emigrați au fost acaparate de armeni iar lor le-a interzis folosința pădurii fie și pentru lemne putrede și copaci uscați, deși anterior pădurea fusese a fiscului. Aceiași armeni au colectat de la preotul românilor dijma mult timp și l-au constrîns — sechestrîndu-i căruța și caii — să nu vîndă nimănui altuia vinul octal (a 8-a parte) [decît lor][26].

Cund. Tot despre natura abuzivă a raporturilor cu stăpînii feudali vorbesc și plîngerile comunității sătești din Cund. Ei arată că pe timpul culesului viilor mare parte din supuși sînt nevoiți să întrețină pe domnii pămîntești sosiți să asiste și să petreacă cu acest prilej. Stăpînii lor îi obligă să-și răscumpere robotele determinîndu-i să le dea fiecare cîte 40 de urne (vedre) de vin în scimb, astfel încît lor nu le mai rămîne nimic. Sînt supuși la drumuri obositoare și la munci grele și rău răsplătite, în vii.

Stăpînii le iau copiii la lucru la conac fără să scadă ceva din cuantumul de robotă al părinților. La culesul viilor din anul precedent, baronul colonel Tordai Gergely, contesa Haller Cecillia și Thordai Sofia văd. lui Torockai Francisc, nobilii proprietari locali, unui iobag bătrîn, de peste 80 de ani i-au confiscat o vacă și 40 de urne de vin, iar ginerelui acestuia după ce l-au legat în lanțuri și l-au bătut, i-au răpit 43 de urne de vin. Ultima încriminare cuprinsă în plîngere este că „în general domnii pămîntești fac cu boii lor slabi ce vroesc, parcă ar fi ai lor, le-au luat caii și nu i-au mai restituit"[27].

Sîntioana. Comunitatea sătească de aici se plînge că contele Bethlen Ladislau și-a edificat curia nobiliară pe curtea a trei iobagi răpind în acest scop și ogoarele și pășunile a încă 17 locuitori. Apoi pe timp de iarnă fiecare iobag, este silit să-i transport acestuia cîte șase care cu

[25] *Ibidem*, nr. Gub. 455, filele 30—32.
[26] *Ibidem*, nr. Gub. 527, filele 37—38.
[27] *Ibidem*, nr. Gub. 462, filele 15—19.

lemne de foc și să-i fasoneze și să-i transporte cîte 200 de pari de vie pînă la cantitatea de 6000, fără ca pentru aceste lucrări să li se scadă ceva din robotă. Acest obicei abuziv al transporturilor excesive de lemne din păduri este practicat pe larg și pentru alte scopuri, ca pentru vînzări sau edificări ș.a. Aceiași iobagi refuzînd în urmă cu doi ani să presteze mai mult de două zile săptămînal, drept represalii contele a adus pe capul lor execuția militară (silită) care le-a cauzat spese de peste 100 de florini.

Robota le e mare — se mai plîng ei — trebuind să slujească patru zile cu boii de jug cu carul sau plugul cu cîte un om pentru fiecare din cele două perechi de boi, deci cu doi de-ai casei în loc de unul, fără a li se da mîncarea, iar dacă se strică timpul, robotele domnului întrerupte astfel, trebuiesc compensate pe timp frumos.

Supușii contelui Bethlen Ludovic slujesc tot cîte patru zile săptămînal atît în hotarul satului cît și în hotare mai îndepărtate fiind adesea utilizați la munci și duminica. Ce e mai grav, că pe timpul culesului sau pentru lucrul pămîntului, de trei-patru ori pe an sînt siliți a lucra la mari distanțe (3—4 stațiuni) făcînd robotă neîntrerupt patru săptămîni.

Cu toate acestea, la culesul viilor conții proprietari iau de la fiecare iobag cîte șase urne de must, împotriva ordinelor guberniale și peste dijmele obișnuite și tradiționale.

Provizorii lor (administratorii) de asemenea, în ciuda interdicției guberniale le mai iau cîte o urnă de vin ca *penatic*. Pe lîngă aceasta, fiecare mai este dator curții anual cu cîte două găini și 20 de ouă, sau cu răscumpărarea lor în bani[28].

Laslău Mare (Laslăul Român). Locuitorii de aici acuză în plîngerea lor luările și răpirile abuzive săvîrșite de stăpînul lor contele Bethlen Pál (care era în aceeași perioadă, concomitent și comitele suprem al comitatului Tîrnava). Abuzurile lui ca om al legii sînt astfel cu atît mai nejustificate, ceea ce se pare, simțeau și iobagii satului. Se plîng prin urmare, pretinzînd ca potrivit ordonanței guberniale din 1769 să presteze săptămînal numai cîte două zile, iar pentru transporturile ce sînt obligați a le face la Sibiu pe seama domnului lor, să fie răsplătiți cu cîte șase dinari, în baza aceluiași temei.

Incriminează de asemenea faptul că stăpînul lor a adus execuție militară la ei în sat, trebuind să întrețină pe banii lor o companie de soldați, fapt care le-a pricinuit spese de 700 de florini plus alți 100 de florini. Tot atunci doi locuitori au fost arestați ca răufăcători fiind trimiși la închisoare, și puși la „munci“ (chinuri) grele timp de cinci săptămîni. Stăpînul feudal le-a mai răpit și pădurea satului valorînd peste 1000 de florini, împreună cu pășunea „fiind astfel expuși să moară de foame“.

Robotă sînt siliți să facă trei zile cu cîte patru boi (și doi oameni) sau trei zile cu cîte doi boi.

Comunitatea sătească zălogind de nevoie într-o vreme o pășune comunală și intenționînd s-o răscumpere de la domnul lor pămîntesc, acesta

[28] *Ibidem*, nr. Gub. 468, filele 1—3.

nu vrea să le primească banii de răscumpărare reținînd păşunea pentru el. Soțiile lor torc în şi cînepă pentru stăpîn. Dijma din miei se ia şi aici abuziv, constînd tot din a zecea oaie cu miel cu tot[29].

Laslău Mic (Laslău Săsesc). Locuitorii de aici, supuşii aceluiaşi conte Bethlen Pál se plîng că fiind colonizați prin roire din Laslău Mare unde trăiau printre români, au edificat un sat nou dar stăpînul cele 16 sesii mari cît conținea extravilanul noului loc de aşezare le-a transformat în 60 de sesii mult mai mici din care nu pot să-şi întreţină vitele. Cerînd păşuni care sînt prin păduri în schimbul acestora au fost obligați şi la alte slujbe, în afara robotei. La culesul viilor „... domnul feudal, în afara dijmei obişnuite de şase urne de must, le mai ia penaticul sau urna dijmuitorului, iar cînd nu au must le ia vin. Penaticul îl percepe şi de la văduve ba chiar le pretinde şi lor vin în schimb.

Mai grav, e faptul că după seceriş sînt siliți la 7—8 săptămîni de secerat pentru stăpîn fiind astfel nevoiți a-şi neglija însămînțările. În tot acest timp, mai trebuie să servească şi cu vitele de jug, să strîngă de pe cîmp şi cerealele şi fînul, timp în care cerealele lor li se distrug. Soțiile lor trebuie să cîştige cu munca lor pîinea pe care o consumă soțul în slujba domnească, deoarece stăpînul nu le dă de mîncare.

Domnii iau apoi la curte chiar şi pe unicul fiu al părinților, dar nu-i reduc prin aceasta nimic tatălui iobag din cuantumul obişnuit al robotei. Adesea sînt bătuți cu 30, 40 sau chiar 50 de lovituri de bîtă. Iarna soțiilor lor li se dă de tors o cantitate de fuior. Ca danii, anual stăpînul le pretinde saci țesuți, găini şi ouă. Apoi robota întreruptă în timp ploios trebuie compensată pe timp senin. Nutrețul, cumpărat cu preț bun, aproape tot îl consumă cu animalele în slujba domnilor[30].

Măgheruş. Plîngerile comunității iobăgeşti de aici sînt rezumate în şase puncte. Sînt siliți la slujbă de patru zile fără mîncare. Sînt duşi la lucru la distanțe de 4—5 mile şi nu li se socotește nici mîncarea pentru ei nici nutrețul pentru vite, nici timpul mersului nici al venitului. Dacă sînt chemați la lucru duminica şi nu se pot prezenta, oamenii stăpînului îi bat crunt cu bîtele. Ce e mai grav este că sînt împiedicați în agricultura lor, căci pe timpul însămînțărilor trebuie întîi să facă lucrul stăpînului şi numai după aceea cînd timpul se strică adesea, să-şi facă lucrul lor. Se mai plîng apoi că „sub titlu de censul sfîntului Martin şi a urnei dijmuitorului, în afara unor luări şi stoarceri mai neînsemnate, domnii pămîntești iau de la fiecare cap de familie cîte două sau trei urne de must"[31].

Senereuş. Plîngerea iobagilor contelui Bethlen Pál din această localitate se rezumă la patru abuzuri, combătute formal prin răspunsul oficial trimis de acesta Tablei continue a Comitatului Tîrnava, deci însăşi autorității locale al cărui comite suprem era tocmai el. Iobagii acuză în primul rînd cruzimea provizorilor apoi gravitatea servituției iobăgeşti. Insolvabilitatea grefată pe paupertate îi obligă să nu poată plăti

[29] *Ibidem,* nr. Gub. 538, filele 56—58.
[30] *Ibidem,* nr. Gub. 539, filele 48—51.
[31] *Ibidem,* nr. Gub. 467 filele 6—8.

slujbele restante convertite în bani și în sfîrșit, că li se percep taxe ilegale pentru capre și stupi[32].

Tirimia. Plîngerea supușilor din satul nobiliar Tirimia se deschide cu laude la adresa lui Iosif al II-lea „care ne apără pe valahi de nobilii necruțători". Cele mai însemnate doleanțe ale lor sînt următoarele: Teodor Șuteu om în vîrstă de 80 de ani timp de o jumătate de veac a făcut servîciul de lucrător la curte fără nici o plată; ba chiar a fost constrîns să dea în fiecare an cîte o cîblă (patru ferdele) de ovăz, care în 50 de ani înseamnă tot atîta cît au dat alții fără a fi în slujba curții. „Am doi fii — scrie el — care ca și alții sînt constrînși la patru și mai multe zile de robotă neprimind nimic de mîncare. Care rămîne (întrerupe) de la lucru este bătut cu vergi sau este pus în jug de fier, cu picioarele goale să stea în pleavă, ascuțită. Așa i-au făcut la cel mai tînăr dintre feciori, Șuteu Ioan numai pentru faptul că a depus o asemenea plîngere Guberniului. Trecînd de la cazuri individuale, plîngerea adresată lui Iosif al II-lea arată că stăpînul feudal le-a acaparat pămînturile cumpărate, storcînd de la iobagi nenumărați pui și ouă. Anual femeile lor torc lînă stăpînului, care din zece oi, una cu miel le este luată în dijmă, iar cel ce n-are 10 oi plătește cîte 10 dinari"[33]. „Noi preoții valahi (probabil neuniți) se spune în plîngere — am fost lăsați fără biserică și nu ni se aprobă să ridicăm alta[34]. Fiind lipsiți de folosința celor sfinte sîntem îngropați ca animalele"[35].

Țigmandru. Din această localitate situată în apropiere de Bălăușeri pe drumul principal dintre Sighișoara și Tîrgu Mureș, a fost prezentată suitei imperiale doar o singură plîngere, dar suficient de semnificativă pentru raporturile iobăgești de aici.

Michael Gotschling se plînge Curții că în anul 1766 trimițînd la slujba domnească în locu-i pe fiul său în vîrstă de 22 de ani, inspectorul (administratorul) domenial al baronului Henter Ádám l-a agrăit în vorbe dure pentru motivul de a-l fi substituit la muncă pe tatăl său. Răspunzîndu-i cuviincios că tatăl era indisponibil, inspectorul care era foarte băut, „... a izbucnit în înjurături și de-odată luînd bîta (bățul) l-a lovit cu aceasta de mai multe ori în cap și i-a făcut o rană cruntă"[36]. Trimițînd după tatăl său și acesta venind la muncă și-a găsit fiul zăcînd în drum dar a fost nevoit să plece la lucru la vie. „... Inspectorul văzîndu-l a apucat repede o bîtă mare și l-a întrebat de ce nu a venit mai repede? și răspunzînd că și-a trimis fiul în locu-i, așa l-a lovit cu bîta încît spărgîndu-i capul, a căzut la pămînt"[37]. Înfuriindu-se la rîndu-i, victima agresiunii „... turbat de durere, reculegîndu-și forțele, a sărit asupra inspectorului izbindu-i umerii cu bîta". Auzind despre acest incident, baronul Henter stăpînul feudal a dispus arestarea fiului lui Gotschling care a fost întemnițat timp de 20 de zile în temnița din

[32] *Ibidem*, nr. Gub. 526 filele 43—47.
[33] *Ibidem*, nr. Gub. 664 filele 81—85.
[34] *Ibidem.*
[35] *Ibidem.*
[36] *Ibidem*, Nr. Gub. 454, filele 21—23.
[37] *Ibidem.*

Chendu Mic, iar pe Gotschling senior l-a trimis la închisoarea scaunului la Tîrgu Mureș.

Mai grav este faptul că forul dominal (instituit de feudal pentru pedepse mai mici pe domeniul său) convocat spre a justifica măsura deținerii, luată ca represalii și spre exemplul altora, a hotărît ca ambii să fie reținuți în arest pînă vor achita suma de 68 de florini și 50 de dinari plus 36 de florini și 50 de dinari în total 105 florini „prin care i s-a pricinuit ruina totală a averii sale"[38].

Spre toamnă, la sărbătoarea sf. Mihail, un alt inspector al baronului Henter, pe nume Albert István, invocînd furtul unor butoaie de către un oarecare Johan Gottschling, din alt sat, prin eroare voită de omonimie l-a tîrît din nou pe suplicant în lanțuri și l-a amenințat că-l va pune la lucru, potrivit hotărîrii imperiale (sic!) la șase zile de robotă pe săptămînă.

În încheierea plîngerii sale iobagul Gotschling cere îndurarea curții spre a-și putea dobîndi restituirea amenzii, (excesive pentru acel timp) aplicată pe nedrept, arătînd și realități tragice din viața iobăgească a satelor din comitatul Tîrnava: slujba domnească de patru zile pe săptămînă, fără hrană, pedeapsa anulării zilei de lucru pentru întîrzieri mici ca și faptul nesocotirii în cuantumul robotei a zilelor ploioase prestate parțial (din acest motiv)[39].

Sub aspect instituțional, cu referire la funcționarea și atribuțiile forului domenial, este de remarcat, întemeiat și pe acest caz concret, rolul de clasă a acestei instanțe judiciare feudale, care prezidată de stăpînul domeniului, și în prezența judelui de curte și a celui sătesc, aplica pedepse iobagilor pentru abateri mici și mijlocii, dar nu putea dispune întemnițarea lor. Cu toate acestea sînt evidente limitele largi ale influenței feudale ducînd pînă la încălcarea procedurii și a uzanței tradiționale ale acestui for judecătoresc.

Zagăr. Localitatea este situată în Valea Tîrnavei Mici pe drumul principal spre Dumbrăveni și se numără printre cele 13 sate zise săsești iobăgite artificial, care din acest motiv erau într-un proces îndelungat pentru emanciparea din statutul iobăgesc impus lor anterior. Plîngerea lor era îndreptată împotriva abuzurilor a trei stăpîni feudali: contele Bethlen János, contele Teleki Jozsef și generalul Volfgang Matskási de Tincova.

În primul rînd, comunitatea iobăgească a satului se plînge de încălcarea samavolnică a fărîmei de libertăți care le-a mai rămas din vechime, înainte de a fi înlobăgiți, cînd, potrivit privilegiului ce-l au la mînă, s-a statornicit că domnilor pămîntești le era oprit a-și construi în sat sau pe teritoriul lui, curte nobiliară sau curie domnească. În ciuda acestui drept, contele Teleki Jozsef pe locul unde anterior exista o magazie pentru strîngerea dijmei, „... a început a-și construi nu numai curte domnească ci și cîrciumă și moară spre marea pagubă a comunității"[40].

---

[38] *Ibidem.*
[39] *Ibidem.*
[40] *Ibidem* Nr. Gub. 456, f. 24—25 și Nr. Gub. 170, f. 69—73.

Cei din Zagăr se mai plîng, în același context că „... părinții lor mai aveau încă dreptul de apelare judiciară la [scaunul săsesc din] Sighișoara, dar au fost spoliați de către comitat".

Se mai plîng că iobagii sînt nevoiți să slujească stăpînului feudal, fără hrană patru zile pe săptămînă. De asemenea, pentru răscumpărarea slujbelor din alți ani sînt siliți a da domnilor lor anual, la culesul viilor cîte 40 pînă la 50 de urne (vedre) de must (sau vin) și să facă cărăușii pînă la 10—12 mile.

Unii dintre ei au cîte 4—5 stăpîni feudali și cu toate că dețin de la ei numai sferturi de sesii, fără a fi prevăzuți cu apartenențe (loc extravilan), sînt nevoiți a presta cîte patru zile de slujbă domnească[41].

Din conținutul unei contestații a generalului Wolfgang Matskási adresată Tablei continue a comitatului Tîrnava, reținem că acesta neținînd seama de limitațiile ordonanței provizorii guberniale Certa puncta din 1769 a pretins în continuare iobagilor slujbe mai mari, adică cîte trei zile săptămînal. Opunîndu-se acestui abuz s-a iscat o controversă în care a trebuit să intervină oficialitatea comitatului.

Generalul proprietar susține că s-a plîns Tablei continue și anterior de nesupunere (la slujba abuzivă — compl. ns. I.R.) a iobagilor săi și că oficialul trimis la fața locului spre a-i obliga la supunere pe iobagi, vicecomitele Adalbert Szöts, n-a executat ordinul Tablei, ba din contră „... a încurajat inimile temerare la o nouă neascultare..."[42]. Mai susține că între el și iobagi a intervenit un contract care însă a fost încălcat de aceștia.

În anul 1774 Csikszépvizi Szöts Albert, vicecomitele cercului de sus al comitatului Tîrnava prin raportul său redactat în Gănești, la 28 aprilie arată însă că în urmă cu doi ani, în 1772 între general și iobagi, a intervenit convenția ca întrucît stăpînul îi obligă la muncă în hotare îndepărtate, dacă și-ar îndeplini slujba săptămînal, timpul pierdut pe drum ar fi în detrimentul iobagilor deci „... după culesul viilor să plece acolo la lucru pentru o săptămînă întreagă fiind liberi săptămîna următoare". Dar după o jumătate de an, nobilul proprietar nu și-a mai respectat convenția"... și de la lucru numai după 3, 4, 5, 6 săptămîni i-a mai lăsat acasă". Vice comitele Szöts arăta că după acestea, „... plîngîndu-mi-se iobagii i-am întrebat care parte a violat convenția? ei au răspuns că ei nu, ci domnul părintesc"[43].

Fără localitate. Iobagii „... Maxim Gheorghe, Păcurar Gheorghe, Chinceanu Ioan, Moldovan Ioan, Moldovan Ioan, Baci, Vasilie, Irimie Ioan și Boer Macavei, menționînd doar comitatul Tîrnava fără a indica localitatea, s-au adresat lui Iosif al II-lea împotriva administratorului stăpînului lor Mohai István arătînd că acesta îi tratează cu brutalitate și nemulțumindu-se cu cele două zile pe care le prestează săptămînal ca oameni liberi — zic ei — jeleri, altfel spus, vrea să le stoarcă mai mult. Ei au cerut înlăturarea lui din slujbă, dar acesta a aflat și vroind să-i

[41] *Ibidem.*
[42] *Ibidem.*
[43] *Ibidem.*

disciplineze i-a socotit jeleri din tată în fiu; ... i-a închis în închisori foarte murdare unde aproape au murit de foame și nici la rezoluția Guberniului, care a poruncit să fie eliberați nu a vroit, afirmînd că nu o va face nici dacă ar ordona împăratul". Pămînturile celor arestați au rămas în paragină și cu toate acestea vrea să stoarcă dijmă și pentru ele[44].

Cele 19 plîngeri din 20 de localități examinate în cele precedente, pun în evidență faptul că Certa Puncta, ordonanța provizorie gubernială din 1769 emisă la insistențele îndelungate ale Curții, n-a fost considerată de către nobilimea proprietară transilvăneană ca o reglementare serioasă și prin urmare a fost sistematic încălcată atît în privința cuantumului în zile al robotei cît și în privința daniilor (daturilor) anuale, dar mai ales în menținerea în continuare în practică a abuzurilor ferm desființate prin această reglementare.

Sintetizînd cele încriminate de iobăgimea tîrnăveană în plîngerile examinate se desprind următoarele încălcări și abuzuri în raporturile juridico-economice.

a) *Majorarea cuantumului robotei,* în pofida restricției statornicită în 1769, este considerată de iobagi ca cel mai grav abuz.

b) *Împiedicarea iobagilor de a-și lucra ogorul propriu* în timpul prielnic este foarte răspîndită reflectînd tendința stăpînului feudal de a-și asigura o producție-marfă sporită pe terenul lucrat cu forța de muncă iobăgească.

c) *Raptul* (în terminologia epocii) *sau răpirile de păduri, pășuni, locuri comunale etc.,* este un fenomen tot mai des întîlnit în documentele vremii în secolul al XVIII-lea.

d) *Ilocația* sau *execuția militară* este cea mai costisitoare pedeapsă a nesupunerii la pretențiile exagerate și abuzive ale stăpînului feudal. Ea consta în cantonarea unor trupe ale armatei regulate (mai ales de linie) în casele celor sancționați (familii de iobagi sau sate întregi) trupe pe care aceștia trebuiau să le hrănească și să le găzduiască un număr prescris de zile, de obicei cîteva săptămîni, dar și mai mult.

Cele mai tipice cazuri de execuție militară încriminate au fost cele de la Sîntioana și Senereuș. Aici contele Bethlen Pál stăpînul feudal în calitatea sa de comite suprem al comitatului, pretinzînd robota și în general slujbele în cuantumul anterior reglementării Certa Puncta din 1769 și fiind refuzat, a adus execuția militară un timp îndelungat, prilej cu care a stors iobagilor și 80 de urne (găleți) de vin, reușind să introducă în acest fel, prestarea obligațiilor iobăgești, în cuantumul dinaintea ordonanței Certa Puncta. Plîngerea arată textual: „... Cînd în 1771 n-am vroit să prestăm mai mult de 2 zile, contele Bethlen Pál a adus execuția militară asupra familiilor a 13 iobagi. Cu ei era un locotenent care comanda 20 de soldați din regimentul Peregrini". Această trupă a stat pe cheltuiala lor timp de 6 săptămîni. Locotenentului erau obligați a-i aduce zilnic 4 cupe (litri) de vin de 12 crăițari din alt sat, precum și pîine și carne. Militarilor erau obligați a le pune zilnic la dispoziție cîte 2 funți de carne, iar pîine, cîtă puteau consuma.

[44] *Ibidem,* Nr. Gub. 525, filele 40—42.

e) *Munca copiilor*, ca sursă suplimentară pentru veniturile domeniului feudal, este tot mai larg răspîndită.
f) *Bătaia*. N-am putea încheia șirul nesfîrșit al abuzurilor feudale fără a ne opri asupra umilinței pricinuite demnității umane a iobagului, prin bătăile la care sînt supuși din partea oamenilor de încredere ai stăpînilor feudali, sau după caz, din partea haiducilor, pandurilor sau ai funcționarilor comitatului, cum s-au plîns cei din Filitelnic, Laslău Nou, Măgheruș și din Țigmandru.
g) *Penaticul sau urna dijmuitorului*. Una din formele cele mai expresive pe care abuzul le ia, generalizîndu-se mai ales în secolul al XVIII-lea, frecvent întîlnită în regiunea viticolă a Tîrnavelor prezentă cum am mai menționat și în plîngerile examinate, este perceperea unor daturi din must sau vin variind între 2—10, urne (vedre) suplimentar, peste obligațiile înscrise în conscripții sau urbarii. Acest dat este ceea ce le pretind iobagilor provizorii, inspectorii sau administratorii domeniilor, în favoarea, de data aceasta a lor înșiși, (concesie făcută lor tacit de către nobilii proprietari), pentru cheltuieli de cancelarie, exprimat poate mai pe înțeles, drept răsplată pentru tocitul și ascuțitul penei de scris, de unde și denumirea de penatic (lat. penaticum).

Termenul de Pennaticum este tradus în dicționarul latino-ungar editat de Paris-Pápai la 1708 ca fiind „răscumpărarea scrisului (irás váltsága)[45], în dicționarul de terminologie juridică editat în Buda la 1843 în același fel, dar și „bani pentru pana de scris" (penns penz) sau taxa (sau chirie) pentru pana de scris (penna bér, taxa penii, tol bér) [46]. Szamota István în lexiconul de terminologie diplomatică a l. maghiare, dă termenului, după o conscripție din sec. XVI (1554) înțelesul de „obligație nouă din vin", rezultînd din context că încă de pe acel timp ea revenea provizorilor[47].

Certa Puncta în Secțiunea a II-a, punctul 4 înregistrează abuzul cu denumirea de penatic, definindu-l ca pe un dat în „... bani, vin și cereale, precum și orice alt fel de venit cu numire ilegală ..."[48].

Accepțiunea de venituri cu numire ilegală dată penaticului și altor abuzuri asemănătoare, de către legiuitorul normei Certa Puncta i-a fost inspirată acestuia de „Approbatae Constitutiones", care la rîndul ei o preia din hotărîrile Dietei Transilvaniei ținută la Aiud între 21—27 octombrie 1589 arătînd că „... de la fiecare casă se luau cîte doi bani, numiți bani de creștinătate, iar peste aceasta, o găină și o pîine"; Nu e exclus ca aceste stoarceri suplimentare să-și fi avut originea în încasările abuzive (suplimentare), de bani și alimente pe seama subvenționării ultimelor cruciade, ceea ce i-au dat și numele[49].

Însuși Barițiu referindu-se la penatic îl interpretează ca „... taxa pentru tocitul condeiului" ... și-l asociază cu alte abuzuri absurde, in-

[45] *Dictionarium latino-hungaricum*, 1708 p.
[46] Tèrvénytudományi Szótar, *sub voce*.
[47] Szamota Șt. — Zolnai Gy., *Lexicon vocabulorum Hungaricorum*, Budapesta, 1902—1906, p. 764.
[48] Bunea, *op. cit.*, p. 408.
[49] Herlea Alexandru, Dr., Șotropa, Valeriu, Dr. Floca Ioan, *Vechile legislații transilvane. I. Approbatae Constitutiones*, 1653, Studiu și traducere, în *Mitropolia Ardealului*, Anul XXI, nr. 7—9 iulie—septembrie 1976, p. 580.

venții ale funcționarilor feudali ca „... vama din sacul cu care se ducea la moară pentru că trecea pe drum înainte ...“[50].

În plîngerile iobăgești din 1773 penaticul numit uneori și urna dijmuitorului este asociat și cu censul sfîntului Martin, dat tot din must.

Referirile la penatic făcute de iobagi sînt astfel redate încît este evident că mai ales în comparație cu prescripțiile din Certa Puncta ei îl consideră un dat abuziv.

Astfel satul Măgheruș înscrie între poverile și abuzurile cu care sînt apăsați iobagii și penaticul. Sinteza trimisă de Guberniu comitatului pentru cercetări precizează că: „... sub titlul censului Sfîntului Martin și al urnei dijmuitorului, înafară de luări și de stoarceri mai mici, domnii de pămînt iau de la fiecare cap de familie cîte 2—3 urne de must“. În ce măsură era străin Guberniul Transilvaniei de realitățile vieții și de gravele abuzuri practicate în raporturile feudale, rezultă din ordinul trimis comitatului Tîrnava prin care dispune ca „... după ce veți asculta pe acuzați și pe reclamanți să cercetăți cu îndemînare dacă stoarcerile arătate s-au întîmplat într-adevăr? și dacă este așa, sub ce titlu și cu ce drept s-au luat?“[51].

Cei din Senereuș se plîng de asemenea, printre altele și de încasarea penaticului. Guberniul dispune comitatului să cerceteze dacă e just că „... Domnii pămîntești, aici, ca și în cele 13 sate pe timpul culesului viilor iau ca venit censul Sfîntului Martin și penaticul, pînă la 6 urne (vedre) de vin?“[52].

Contesa Wesselényi, văduva lui Rhédei Zsigmond din Filitelnic, este reclamată de comunitatea iobăgească că prin cruzime și amenințări și-a înspăimîntat în așa măsură iobagii încît aceștia îi dau 10 urne (vedre) de vin mai mult decît iobagii celuilalt stăpîn feudal din sat. Guberniul cere comitatului să clarifice în ce fel se iau aceste daturi cînd se știe că „... după decretele regești, toate daniile (daturi, dacii — în terminologia vremfi) ca censul Sf. Martin, penaticul și avantajele au fost sistate ...“[53].

Și la Laslău Nou abuzurile domnului și ale administratorului său iau forma penaticului. În plîngerea lor iobagii de aici așează acest abuz printre cele mai grele obligații ce-i apasă. Guberniul rezumîndu-le plîngerea și trimițînd-o astfel comitatului precizează că: „... Domnul pămîntesc deosebit de dijma de 6 urne (găleți) de must mai ia penaticul sau urna dijmuitorului, iar din lipsă de must le ia vitele. Tot penatic ia și de la văduve, ba chiar le pretinde vin“. Comitatul, este chemat să constate dacă „... se iau 6 urne și dacă e așa, sub ce titlu se ia și cît de adevărată este această plîngere?“. La afirmația iobagilor că penatic se ia și de la văduve pretinzîndu-li-se chiar vin (în loc de must), Guberniul întreabă comitatul: „Oare expunerea este adevărată? Cine a încercat această luare de la cine [și] cît s-a luat sub acest titlu?“[54].

---

[50] G. Barițiu, *op. cit.*, p. 584—585.
[51] Supra, nota 29.
[52] Supra, nota 32.
[53] Supra, nota 18.
[54] Supra, nota 30.

Cei din Sîntioana în plîngerea lor acuză și penaticul. Guberniul comunică comitatului că „Provizorii de asemenea, în contra interzicerii guberniale iau cîte o urnă de vin ca penatic" și cere să se constate că „... Dacă relatarea este justă, cine sînt acei provizori (administratori) cu numele; de la cine, cît s-a luat sub acest titlu? Plînsu-s-au ei domnului [lor] pămîntesc? [iar acesta] a luat măsuri sau nu?"[55].

Abuzurile nobiliare înscrise în plîngerile iobăgești înmînate lui Iosif al II-lea vizînd în principal majorarea cuantumului robotei, utilizarea samavolnică a forței iobăgești în zilele și perioadele cu timp frumos, cu deosebire vara, răpirile de păduri, pășuni, locuri comune sau comunale, munca copiilor și penaticul au la bază fenomenele petrecute în secolul al XVIII-lea în viața politică și economică a Transilvaniei care sub aspect politic și constituțional a fost atrasă în sfera de interese ale imperiului habsburgic, subordonată lui total, intrînd astfel, implicit și într-un nou circuit economic[56].

Noile cerințe ale imperiului cu imensa sa armată în continuă mișcare, staționînd ani în șir, mai ales iarna în Transilvania, sporesc considerabil cererea deschizînd noi perspective de dezvoltare domeniului feudal, oferind noi posibilități de valorificare a produselor sale agricole și animaliere. Însăși intrarea țării în sfera de influență directă a Vienei, pentru nobilime însemna noi condiții de viață impuse de noile tentații. În secolul al XVIII-lea nobilimea își construiește noi case de locuit, conace confortabile la țară și diferit de acestea case în orașe, la început pentru sejurul de iarnă, apoi mai tîrziu retrăgîndu-se definitiv aici. Fiind tot mai mult absentă de pe moșii, — aceste au fost încredințate dregătorilor (provizorii, prefecți, administratori) — nobilimea se zbate pentru ocuparea funcțiilor de stat la Guberniu, Tezaurariat la comitate unde ele sporesc considerabil odată cu înființarea tablelor continue. Crescînd în atare condiții exigențele, sporește considerabil nevoia de bani care nu-și aveau surse atît în salariile grase ale dregătorilor limitate în timp cît mai ales în veniturile de pe moșii. Cum despre o rentabilizare a moșiilor în condiții feudale nu putea fi vorba, surplusul de venituri pe seama nobilimii trebuia inevitabil stors prin agravarea sarcinilor iobăgești cu deosebire a obligațiilor în muncă[57].

Pe masa socială nobilimea apasă în primul rînd prin numărul ei sporit în Transilvania. În comitate și în scaunele secuiești nobilimea reprezintă 9% care la rîndul ei raportată la iobăgime și jelerime înseamnă că tot 9,1 iobagi, jeleri există un nobil ceea ce în comparație cu Franța, unde raportul este de un nobil la 67 de nenobili, de Polonia unde nobilimea în 1791 era 8%, este foarte mult[58].

Cele două inovații concomitente în Marele Principat al Transilvaniei, din 1769 preconizate de Curte vizînd în subsidiar producția agricolă: Certa Puncta și societatea agricolă (încredințată naturalistului Friedwalschi) se izbesc aici de natura raporturilor feudale prima fiind o chestiune de raport de muncă iar secunda de randament, ambele domenii în care

[55] Supra, nota 28.
[56] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, I, București, 1979, p. 35—46.
[57] *Ibidem*.
[58] *Ibidem*.

mutațiile — cum s-a dovedit — nu au putut avea loc. Rămînea deci ca exigențele nobilimii în obținerea veniturilor sporite pe seama sa să se întemeieze pe aceeași muncă robită și mai ales pe sporirea alodiului, pămîntul propriu de cultură al noului proprietar, care pentru iobag n-a constituit nici-odată un exemplu de randament. Productivitatea agricolă a alodiului este și datorită rezistenței iobăgimii incapabilă să îngăduie modificări în raporturile de producție. „Revoluția agricolă care în Apus face posibilă răsturnarea raporturilor feudale, aici întîrzie și ca urmare se prelungește iobăgia, adîncind mereu antagonismul dintre cele două clase adverse".

Nobilul proprietar este silit la rîndu-i să-și mențină suprafețele din cadrul alodiului care se diminuează prin diviziuni naturale, apelînd pe rînd la defrișări, prin înglobarea în aceasta a pămînturilor sesiilor pustii a celor nerăscumpărate și pur și simplu prin deposedări. Acaparează, așa cum s-au plîns în 1773, locuri comune sau comunale, își separă păduri și pășuni.

Dar în satisfacerea nevoilor crescînde de bani nobilul reușește mai bine prin sporirea suprafețelor de vii, cea mai rentabilă folosire a pămîntului, care prin intermediul crîșmăritului vinului, una din „regalienele" cele mai rentabile, este bună aducătoare de bani[59].

Și ideologic stăpînul feudal își afirmă acum tot mai des dreptul de proprietate asupra pămîntului domeniului, afirmații pe care-și întemeiază și exigența față de țăranul doar deținător al lui. Apelează adesea la Tripartitum, cultivînd și impunînd mentalitatea că iobagul deține pămîntul din generozitatea stăpînului cum a dovedit-o procesul de elaborare a normei Certa Puncta[60].

Nobilul feudal fiind nu numai stăpînul dar și judecătorul supusului își poate alege nenumărate posibilități de constrîngere fără ca iobagul să se poată eficient apăra. Inventează deci — ceea ce a constituit obiectul atîtor plîngeri iobăgești — noi și noi forme de acaparare a muncii neplătite, impune robotă întreagă pe fiecare subdiviziune a sesiei, ia apoi din casa iobagului atîtea brațe de muncă de cîte are nevoie, sporește obligațiile în muncă ale femeilor, ia copii la curte unde-i folosește după bunul plac, cere supusului muncă în plus pentru concesii de pămînt, împrumuturi de bani ori de cereale, ia muncă în plus pentru orice act de îngăduință, într-un cuvînt la ordinea zilei în probleme de raport, este munca în plus pentru stăpîn.

Vin apoi dregătorii, provizorii, prefecții domeniilor cu pretențiile lor, cu dorința de emancipare economică în grabă cît le ține contractul. Multe plîngeri își au sorgintea în comportamentul dregătorilor, nelipsind din ele nici referirile la forța coercitivă pusă în slujba stăpînului feudal, între care execuția militară și bătaia[61].

Atmosfera încărcată care a pregătit izbucnirea răscoalei lui Horea își are, și în zonele mai îndepărtate de epicentrul acțiunilor propriu zise, explicațiile ei.

---

[59] *Ibidem.*
[60] I. Ranca, *loc. cit.*
[61] D. Prodan, *loc. cit.*

În regiunea viticolă a Tîrnavelor, abuzurile instituite atît de nobilul proprietar cît și de dregătorul său s-au dovedit a fi mobilul cu cea mai mare putere de revoltă. Cu două decenii mai devreme, iobagii încearcă mai întîi, firește, căile legale. Se plîng autorităților domeniale, comitatului, guberniului, iar la ocazia oferită de vizită se plîng chiar Curții prin intermediul celui mai influent exponent al ei, viitorul monarh Iosif al II-lea. La momentul oferit de izbucnirea răscoalei și iobăgimea din afara zonei răsculate va lua armele dovedind nobilimii proprietare și autorităților solidaritatea ei cu cei din Munții Apuseni.

IOAN RANCA

DER LEHNSHERRLICHE MIßBRAUCH IN SIEBENBÜRGEN IM LICHTE DER BESCHWERDEN DER LEIBEIGENEN DES TÎRNAVEGEBIETES, DIE 1773 JOSEF II. EINGEREICHT WURDEN

(Zusammenfassung)

Die Arbeit stellt 19 Beschwerden aus 20 Ortschaften der Region Tîrnave vor, die dem Kaiser anläßlich seiner ersten Reise in Siebenbürgen eingereicht wurden.

Aus diesen Beschwerden gehen folgende Mißbräuche der Grundherrn gegenüber ihren leibeigenen Untertanen hervor, die gegen die gültigen juridisch-ökonomischen Verfügungen, insbesonders gegen das Urbarialreglement von 1769, unter dem Namen *Certa Puncta* bekannt, verstoßen:

a) die quantitative Erhöhung des Frondienstes;

b) das Abhalten der Untertanen, ihren eigenen Boden während den dringenden landwirtschaftlichen Arbeiten zu bestellen, wenn sie auf dem herrschaftlichen Grund Arbeiten verrichten mußten;

c) der Raub der Wälder, der Weiden und anderer Flächen für gemeinschaftlichen Gebrauch;

d) öftere „Militärexekutionen", während denen die für schuldig gehaltenen und untersuchten Untertanen die Militärpersonen unterbringen und verpflegen mußten;

e) die Arbeit der Kinder;

f) die Schläge und andere körperliche Strafen;

g) *pentaticum* oder der Eimer des Eintreibenden, den die Diener des Feudalherrn als zusätzliche Belohnung gelegentlich der Mostverzehndung beanspruchten.

SITUAȚIA PROTEJAȚILOR STRĂINI ÎN ROMÂNIA ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

Statutul protejaților străini în România în veacul trecut — chestiune complexă, cu largi implicații de ordin politic, economic, social — n-a făcut încă obiectul unei cercetări aprofundate în istoriografia românească[1]. Contribuții documentare inedite în materie a adus studiul lui Constantin C. Giurescu privind originea și dezvoltarea burgheziei române pînă la 1848, publicat în 1972[2] și alte lucrări semnate de istorici ieșeni, apărute în anii '70[3].

Este motivul pentru care am considerat util și necesar să procedăm la o investigare atentă a acestui important subiect, pe baza analizei unui bogat material documentar, în cea mai mare parte inedit, referitor, cu precădere, la situația protejaților străini în Moldova pînă în vremea domniei lui Alexandru Ioan Cuza.

*

În baza capitulațiilor încheiate de statele europene cu Poarta otomană în secolele XV—XIX, consulii străini aveau dreptul să extindă privilegiile capitulare și la persoane care nu aveau aceeași naționalitate cu consulul[4]. Astfel, a luat naștere în Imperiul otomam așa-numita categorie a *protejaților*, compusă din supușii Porții sau din străinii care erau lipsiți în Imperiul otoman de protectorul țării lor de origine. În schimbul unei taxe plătite ambasadorului sau consulului, ei au obținut o patentă, în baza căreia puteau să beneficieze de imunitățile și privilegiile acordate prin capitulații sudiților propriu-ziși*. Sistemul proteja-

[1] Din istoriografia mai veche menționăm studiile: I. C. Filitti, *Despre abuzurile consulilor în epoca regulamentară*, în „Viața românească", Iași, an V, 1910, nr. 17, p. 339—352; N. Iorga, *Plîngerea lui Ioan Sandu Sturza Vodă împotriva sudiților străini în Moldova*, în „Analele Academiei Române", Memoriile Secției Istorice, Seria a II-a, tom XXXV, an 1912—1913, București, 1913, 11 p.

[2] Constantin C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, București, 1972, p. 203—216.

[3] Stela Mărieș, *Abuzuri ale consulilor în Moldova în anii 1822—1828*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" Iași (în continuare: AIIAI), VII, 1970, p. 291—300.

[4] Halil Inalcik, *The Enciclopedia of Islam*, vol. III, Leiden, 1971, p. 1187; P. Fauchille, *traité de droit international public*, tom I, 3, Paris, 1926, p. 157. Vezi art. 6 al capitulației franceze din 1604 și art. 43 al capitulației franceze din 1740; G. Noradounghian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, tom. I, Paris, 1897, p. 95, 288—289.

* Prin *sudiți* sau supuși străini se înțelegeau cetățenii străini aflați pe teritoriul român sub protecția unui consulat străin. Categoria *sudiților* era alcătuită din supușii veritabili, adică cetățenii străini provenind din țara lor de origine și avînd naționalitatea statului respectiv și din *protejați*, persoane autohtone (armeni, evrei, greci, bulgari, moldoveni, munteni) strecurați sub o protecție străină prin fraudă sau abuz. Tot în rîndul protejaților intrau și persoanele străine de altă naționalitate decît a statului care le acorda protecția, care, în lipsa protectorului lor natural, recurgeau la o supușenie străină.

ților în Imperiul otoman datează de la jumătatea secolului al XVI-lea, cînd ambasadorii și consulii Puterilor europene au obținut de la Poartă dreptul ca în relațiile cu guvernul turc să se folosească de interpreți sau „dragomani"**, recrutați din rîndul supușilor nemusulmani[5]. Printr-un *berat*, Sultanul acorda dragomanului, fiilor și servitorilor acestuia scutirea de impozitul personal („djizya") și de alte numeroase taxe la care erau impuși supușii otomani (raielele)[6].

În secolul al XVII-lea, Puterile europene au obținut diferite imunități diplomatice pentru dragomanii ambasadorilor și consulilor[7]. Curînd, ambasadorii și consulii au început să procure asemenea *berate* pentru supușii nemusulmani (evrei, greci, armeni), care nu îndeplineau funcții de dragomani. Pe calea aceasta, ei și-au adunat mari sume de bani. Acești „beratlii" sau „barataires" și servitorii lor se bucurau de aceleași avantaje fiscale, juridice și vamale ca și sudiții veritabili. Ei căutau în protecția străină nu numai privilegii economice; urmăreau să-și asigure securitatea persoanei și a averii în fața rapacității și a vexațiunilor funcționarilor otomani.

La început patentele de protecție se acordau acelora care le puteau cumpăra; situația s-a schimbat cînd documentele au fost acordate, pe scară largă, de consulii unor Puteri europene, din motive politice. În felul acesta, capitulațiile au încetat să fie o problemă de privilegii economice și juridice pentru străinii din Imperiul otoman; ele au devenit un instrument politic în mîna unora din statele europene[8].

Protecția străină s-a extins chiar și asupra supușilor otomani musulmani, care, pe această cale, dobîndeau privilegiile supușilor străini.

Odată cu înființarea consulatelor străine în Principatele Române, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, consulii din Iași și București, după exemplul celor de la Constantinopol, au început să acorde patente de protecție pămîntenilor, în schimbul unor sume de bani. În sprijinul traficului cu patente, consulii ruși invocau prevederile articolului XI din tratatul de la Küciük-Kainargi (1774), prin care Poarta îi autoriza ca în relațiile cu autoritățile locale să folosească dragomani recrutați dintre raiele, așa-numiții „beratlii" sau „oameni cu patentă"[9].

Pe temeiul articolului citat, consulii ruși și austrieci au acordat patente de protecție unui număr mai mare de persoane decît ar fi fost necesar pentru legăturile lor cu autoritățile locale. Ei au fost încurajați și de fptul că pămîntenii alergau să dobîndească protecția străină, care se dovedise a fi o ipostază foarte avantajoasă. Astfel, la noi, a luat naștere categoria protejaților sau „Schutzgenössen"-ilor; în documentele vremii beneficiarii erau denumiți „atîrnați" la protecții străine, „tîrtanii" în limbajul popular, prin deformarea termenului german „Untertan", care însemna supus al unui suveran.

** Cuvîntul *dragoman* derivă din cuvîntul arab *tirgiman* și înseamnă interpret.

[5] Sousa Nasim, *The capitulatory Regime of Turkey*, Baltimore, 1933, p. 99.

[6] H. Inalcik, *op. cit.*, p. 1187.

[7] Vezi art. 45 din capitulația engleză din 1675, G. Noradoughian, *op. cit.*, tom. I, p. 157.

[8] Sousa Nasim, *op. cit.*, p. 101.

[9] D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *Acte și documente relative la istoria Renașterii României*, tom. I, București, 1900, p. 130.

În cadrul acestei categorii, se disting două feluri de protejaţi:

1. *Protejaţii străini* adică supuşii diferitelor state care nu încheiaseră capitulaţii cu Poarta şi, prin urmare, nu aveau în Principate un consul sau agent consular. Este cazul grecilor veniţi din Insulele Ionice care, în majoritate, pînă la înfiinţarea consulatului elin la Iaşi, în anul 1835, au adoptat protecţia rusă, alteori, pe cea britanică, sau a saxonilor şi piemontezilor, care au preferat protecţia austriacă.

2. *Protejaţii supuşi otomani,* provenind din rîndul pămîntenilor (în această categorie, pe lîngă moldoveni, intrau: armeni, greci, evrei, locuitori din moşi strămoşi în Moldova, născuţi şi căsătoriţi în Principat, cu femei pămîntene, vechi contribuabili ai ţării).

Curînd, după stabilirea consulilor ruşi şi austrieci la Bucureşti şi Iaşi, Domnitorii din Principate, N. Caragea în Ţara Românească şi Al. C. Mavrocordat în Moldova, se văd nevoiţi să adreseze Porţii plîngeri împotriva practicilor consulilor care sustrăgeau contribuabili locali de la plata impozitelor datorate fiscului, luîndu-i sub protecţia străină[10]. De pildă, abuzurilor agentului consular austriac în Principate, I. St. Raicevich, care a luat sub protecţie austriacă mulţi români emigraţi din Transilvania şi deveniţi contribuabili ai ţării, stabiliţi de mulţi ani în Ţara Românească, unde aveau case, vii, prăvălii ş.a. fac obiectul reclamaţiilor îndreptăţite ale Domnitorului N. Caragea. Acesta, la 4 noiembrie 1784, adresează Porţii un amplu memoriu în această chestiune[11]. O reclamaţie similară înaintează în aceeaşi lună Domnitorul Moldovei, Al. C. Mavrocordat, împotriva agentului austriac. Acesta, pe lîngă dezertorii austrieci propriu-zişi, cerea să fie expatriaţi în Imperiu şi contribuabilii autohtoni, unguri sau români ardeleni, stabiliţi de mulţi ani în Principat, căsătoriţi cu femei pămîntene, pe motivul că sînt originari din Imperiul habsburgic[12]. Ambele documente, necunoscute pînă în prezent, sînt remarcabile prin forţa de demascare a abuzurilor consulare, prefigurînd binecunoscuta „plîngere" către Poartă a Domnitorului Moldovei, Ioniţă Sandu Sturza, din anul 1826, publicată de Nicolae Iorga[13].

Ca urmare, guvernul otoman, în februarie 1785, a dat un firman adresat Domnitorului Ţării Româneşti, prin care se făcea cunoscut că este interzis consulilor străini să ia sub protecţia lor, sub vreo formă oarecare, supuşii otomani, eliberîndu-le patente sau scrisori de protecţie („letres de protection")[14]. De remarcat este faptul că aceste scrisori de protecţie, spre deosebire de beratele eliberate de Imperiul otoman, erau creaţia consulilor, emise din propria lor autoritate, fără nici o aprobare a Porţii.

Prin hatihumaiumul din 1798, Poarta a repetat interdicţia pentru pămînteni de a lua patente de protecţie şi a refuzat să recunoască pe vii-

[10] N. Iorga, *Acte şi fragmente,* vol. II, Bucureşti, 1895, p. 188.
[11] Bibl. Acad., Arhiva Agenţiei consulare austriece din Bucureşti, pachet MCMXII/4.
[12] *Ibidem.*
[13] N. Iorga, *op. cit.*
[14] Bibl. Acad., Documente, DCCLXXI/24.

tori consulii și viceconsulii proveniți dintre supușii otomani[15]. Este o dovadă că abuzul cu patente de protecție acordate ilegal pămîntenilor sporise simțitor pînă la acea dată, în pofida ordinelor restrictive ale Porții. Mai ales, după tratatul de la Șiștov (1791), consulatele străine din Moldova, Agenția austriacă din Iași, în special, au distribuit în mod ilegal patente de protecție unor persoane de rit mozaic, originare din Galiția, care se stabiliseră în Moldova, unde s-au căsătorit cu pămîntene și au plătit impozitele obișnuite fiscului țării[16]. De asemenea, în aceeași perioadă, au dobîndit protecția austriacă românii originari din Transilvania și unguri, lipoveni, armeni și chiar moldoveni propriu-ziși, care, în schimbul unei taxe plătite Agenției austriece, au obținut o patentă de sudit austriac, care-i punea la adăpost de vexațiunile autorităților locale, conferindu-le, totodată, privilegiile de care se bucurau sudiții veritabili.

Pînă la 1800 fenomenul nu a avut, totuși, o intensitate prea mare. După această dată și mai ales începînd din deceniile doi și trei ale secolului al XIX-lea, procesul semnalat ia proporții îngrijorătoare. Este suficient să citățm, în acest sens, datele oficiale extrase din recensămîntul supușilor străini din Moldova, din anii 1824—1825. Din totalul de 2.282 sudiți capi de familie, cîți erau la 1825 în Principat, numai 510 erau sudiți veritabili, care aveau dreptul la supușenia străină[17]. Restul de 1.772 erau pămînteni trecuți fraudulos la protecția străină, după cum s-a dovedit prin verificarea titlurilor de sudiție operată la sfîrșitul recensămîntului de o comisie specială, în primăvara anului 1825. Aceștia proveneau, mai ales, din rîndurile negustorilor și meșteșugarilor mai înstăriți, de rit creștin, armean sau mozaic, din tîrgurile Moldovei. În realitate, erau vechi locuitori ai țării, de 25—30 de ani, alții născuți chiar în Principat, căsătoriți cu femei pămîntene, posesori de bunuri imobiliare în țară[18]. La origine, erau moldoveni, armeni, greci sau evrei și se îndeletniceau cu comerțul, din generație în generație. Demn de remarcat este faptul că Agenția consulară austriacă din Moldova avea cei mai numeroși protejați — 1.216 capi de familie. Nici celelalte consulate nu rămîneau însă mai prejos: consulatul rus avea 420 protejați, consulatul britanic 741, consulatul francez 55, iar consulatul prusian 4[19].

De remarcat este faptul că, din cei 1.216 protejați, Agenția austriacă însăși a respins 265 persoane, recunoscute ca sudiți frauduloși, dar n-a acceptat să îndepărteze restul de 916 persoane, care proveneau dintre negustorii autohtoni cei mai înstăriți. Aceasta denotă că abuzul acordării de patente de protecție pămîntenilor se generalizase și era practicat de aproape toți consulii din Moldova. El devenise o sursă rentabilă pentru unii consuli din Principate.

---

[15] Th. Codrescu, *Uricarul*, vol. III, Iași, p. 158—159; D. A. Sturdza, *op. cit.*, tom. I, p. 240.

[16] Bibl. Acad., Documente, CXXII/95; Hurmuzaki, *Documente*, XIX$_1$, p. 750—751.

[17] Arh. St. Iași, Vistieria Moldovei, Tr. 166, op. 184, condica nr. 23, f. 583 v.

[18] Bibl. Acad., Documente, CXXII/95, f. 4 v. Vezi comentariul nostru pe marginea documentului din 7 aprilie 1825 în *Abuzuri ale consulilor din Moldova în anii 1822—1828*, în AIIAI, VII, 1970, p. 291—300.

[19] *Ibidem.*

De pildă, la 1813, consulul rus din București realiza o avere care se cifra la 300 000 piaștri[20] prin intermediul acestui sistem.

De asemenea consulul austriac de la Iași, la 1834, încasa pentru fiecare patentă de protecție suma de 2—3 ducați[21]. Ținînd seama de numărul mare de patente acordate, se poate afirma că sistemul reprezenta o importantă sursă de venituri.

Prețul încasat pentru fiecare patentă diferă de la consul la consul și de la o perioadă la alta (2—3 ducați la consulul austriac, 5 galbeni la viceconsulul francez din Galați[22]). În ciuda acestui fapt negustorii pămînteni alergau la protecțiile străine, chiar cu prețul unor sacrificii materiale.

Procedeul acordării de patente de protecție pămîntenilor și urmările sale dezastruoase pentru fiscul țării au fost denunțate Porții într-un documentat memoriu din 7 aprilie 1825, rămas inedit, redactat de Domnitorul Ioniță Sandu Sturza, pe baza datelor recensămîntului sudiților din 1824—1825[23]. Prin memoriu se solicită intervenția Porții pe lîngă guvernele Puterilor europene pentru respectarea capitulațiilor și desființarea abuzurilor consulare. Ca urmare, Poarta a încercat să acționeze împotriva acestui abuz generalizat în întreg Imperiul otoman. Prin note succesive, ea a reamintit Puterilor europene respectul datorat capitulațiilor. De asemenea a impus ca în textul tratatelor încheiate în prima jumătate a secolului al XIX-lea cu diverse state să fie inclusă clauza prin care statele respective se angajau să nu solicite berate decît pentru dragomanii aflați efectiv în serviciul ambasadorilor și consulilor, să nu elibereze nici un pașaport fără asentimentul prealabil al autorităților otomane și să nu acorde patente de protecție supușilor Porții[24].

În pofida eforturilor guvernului otoman, abuzurile cu patentele de protecție au continuat pe scară largă, atît în Principate, cît și în restul Imperiului otoman.

În Moldova verificările listelor de sudiți, devenită o preocupare pentru autoritățile locale, începute încă în primul deceniu al secolului al XIX-lea și repetate în diverse rînduri în deceniile care au urmat (1813, 1814, 1824—1825, 1827) n-au avut efectul dorit; consulii n-au dat concursul cuvenit, persistînd în pretenția de a revizui singuri listele supușilor lor, fără amestecul autorităților. Atîta timp însă cît nu erau desființate cauzele mai profunde, de ordin economic și politic care au generat procesul trecerii pămîntenilor la protecția străină, nu se putea aștepta rezolvarea acestei spinoase probleme.

---

[20] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_2, București, 1885, p. 739.

[21] Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 322. Raportul lui Bois le Comte către contele de Rigny, din 10 mai 1834.

[22] Arh. St. Iași, Litere S/756, f. 194.

[23] Bibl. Acad., Documente, CXXII/95.

[24] Vezi art. 8, 10 din tratatul cu Anglia (din 6 ianuarie 1809), art. 13 din tratatul cu Sardinia (25 octombrie 1823), art. 2 din tratatul cu Suedia (28 mai 1827), art. 5 din tratatul cu S.U.A. (7 mai 1830), art. 11 din tratatul cu Toscana (12 februarie 1833), art. 9 din tratatul cu Belgia (3 august 1839), art. 9 din tratatul cu Portugalia (20 martie 1843). Vezi G. Noradounghian, *op. cit.*, tom. I, p. 83, 101—102, 127, 193, 225, 279, 356, 357.

Pe linia măsurilor luate de autoritățile locale pentru curmarea abuzului cu patentele de protecție acordate pământenilor s-au înscris și dispozițiile articolului 92 din Regulamentul Organic al Moldovei[25]. Acesta prevedea instituirea unei comisii speciale în fiecare Principat pentru verificarea sudiților, comisie la care trebuiau să ia parte și consulii străini din Principate. Comisia trebuie să procedeze la eliminarea tuturor persoanelor care nu puteau dovedi cu acte autentice calitatea de supus străin.

De asemenea, la 14 mai 1832, Sfatul Administrativ al Moldovei înștiința toate consulatele din Iași că, pe viitor toți străinii care vor intra în țară vor fi datori să se prezinte la poliția locală pentru controlul pașapoartelor, iar consulii vor prezenta lunar o listă cu persoanele străine nou venite și actele care atestă calitatea lor de sudiți[26]. În același timp, Sfatul Administrativ însărcina Departamentul de Finanțe ca, împreună cu consulii străini, să examineze titlurile de protecție ale tuturor persoanelor declarate ca sudiți după 1832, cele care nu puteau să-și justifice calitatea respectivă urmau să fie considerate, pentru totdeauna, pământeni.

Poarta nu a rămas nici ea pasivă față de creșterea continuă a numărului sudiților proveniți dintre supușii otomani. Prin firmanul din 1834, reînnoit în 1837, adresat Domnitorilor din Principate, Grigore Al. Ghica și N. Sturza, se interzicea categoric „raielelor" să ia patente de protecție străină[27], cele date deja erau considerate nule.

Cu toate măsurile sus menționate, în perioada regulamentară, numărul protejaților a crescut continuu. Consulii din capitală și agenții lor de pe la ținuturi (staroștii de sudiți) nu numai că refuzau să prezinte autorităților locale dovezile care atestau calitatea de sudit, în cazul unor persoane a căror supușenie era dubioasă, dar nu conteneau să elibereze patente de protecție oricui le solicita, cu precădere elementelor celor mai înstărite din rîndul negustorilor și meșteșugarilor autohtoni.

Excelau, în această privință, în epoca regulamentară, mai ales, consulii austrieci[28] și prusieni din Iași. Astfel, viceconsulii prusieni din Iași, Margotti și Gr. Boțan, împărțeau cu dărnicie patente de supuși regali pământenilor.

Din cei 365 supuși prusieni din Iași, înscriși în listele viceconsulatului, numai 18—20 erau supuși veritabili; restul de 345 proveneau din rîndul moldovenilor, după propriile afirmații ale viceconsulului Boțan[29].

Situația a fost semnalată de Sfatul Administrativ Președintelui Kiselev, într-un raport din 27 iulie 1834, în care se arătau gravele abuzuri ale viceconsulatului prusian din Iași, cerîndu-se urgent ca toți supușii frauduloși să fie trecuți în rîndul contribuabililor pământeni[30]. Abuzul era

---

[25] *Regulamentul Organic al Moldovei din 1831*, Cap. III, Secția a IV-a, art. 92, după „Analele parlamentare", tom I_2, p. 101.

[26] *Manualul administrativ al Principatului Moldovei*, tom II, Iași, 1856, p. 164—165.

[27] Hurmuzaki, *Documente*, XVII, p. 415—416.

[28] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 414, f. 457 v.

[29] Hurmuzaki, *Documente*, Supliment I_6, București, 1895, p. 616—617.

[30] *Ibidem*.

în floare mai ales la ținuturi. Astfel, starostele prusian din Bîrlad, Petre Ioachim, în 1838, a dat patente de sudiți unui număr de 106 contribuabili pămînteni (moldoveni, sîrbi și bulgari) din orașul Bîrlad și din satele ținutului Tutova. Dintre aceștia 87 erau negustori și meșteșugari[31].

Deoarece trecerea pămîntenilor la protecțiile străine a luat proporții de masă, provocînd îngrijorarea autorităților locale și chiar a Porții otomane, considerăm că nu este lipsit de interes să analizăm cauzele acestui proces istoric, cu multiple implicații social-economice.

Calitatea de sudit acorda beneficiarului o serie de privilegii și imunități conferite prin capitulații. În virtutea acestora, supusul străin era scutit de impozitul personal. În afară de impozitul anual pentru patenta de sudit (care era aproape un ducat la mijlocul secolului al XIX-lea, achitat consulatului), suditul era scutit de orice impozit, în baza capitulațiilor[32]. El plătea numai taxa vamală după tarife (3% *ad valorem)* și beneficia de avantaje ca: inviolabilitatea domiciliului, garanția libertății individuale, siguranța averii și a persoanei. În materie jurisdicțională, suditul se bucura de un regim preferențial: era asistat la procese de consuli sau de dragomanii consulatului; nu putea fi arestat sau condamnat la amenzi fără a fi înștiințat în prealabil consulatul de care depindea. În asemenea condiții, se înțelege de ce ipostaza de sudit era rîvnită de autohtoni.

Încă în memoriul din 7 aprilie 1825, Domnitorul Ioniță Sandu Sturza, alarmat de extensiunea sudiției în Moldova, arăta că negustorii autohtoni alergau la sudiție „numai pentru ca să nu dea *vama legiuită* pe mărfurile ce neguțitoresc, (...), spre a nu da *celelalte legiuite dări ale pămîntului* și pentru ca să poată cîștiga și a se folosi din *pronomiile acele ce preînaltul Devlet le au hărăzit:* numai către *supușii pronomiile curți, plătind acestea, ca și sudiții, după mărfuri, după tarifă, trei la sută,* iar pentru celelalte ale mîncării, ce aduc de peste hotar, neplătind nimică . . ." (s.n.)[33].

Cauzele economice: scutirea de plată a impozitului personal și a altor obligații, care apăsau pe autohtoni — au fost, deci, primul și cel mai important factor al trecerii pămîntenilor la sudiție.

Un bogat material documentar, necunoscut în cea mai mare parte, extras din Arhivele Statului din Iași, stă mărturie că pămîntenii alergau la supușenia străină pentru a scăpa de plata impozitelor[34]. Iată și cîteva exemple: în 1833, isprăvnicia de Herța reclama Secretariatului de Stat al Moldovei că zece persoane care, pînă la acea dată, au figurat în rîndul contribuabililor și au plătit impozitele legale, la numai doi ani de la recensămîntul populației din Moldova, din 1831, s-au declarat sudiți austrieci și au refuzat plata impozitelor cuvenite fiscului[35].

---

[31] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 455; Vistieria Moldovei, Tr. 875, op. 997, dosar 354, f. 57, 58, 60—62; *Ibidem*, Tr. 1316, op. 1488, dosar 225, f. 2.

[32] J. F. Neigebaur, *Beschreibung der Moldau und Walachei*, Zweite Auflage, Breslau, 1854, p. 293.

[33] Bibl. Acad., Documente, CXXII/95, f. 1 v.

[34] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosarele 414, 530, 532, 533, 536, 538; Tr. 1768, op. 2017, dosar 806.

[35] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 274, f. 13.

Cercetările ulterioare au dovedit că respectivii, atît pînă la recensămîntul din 1831, cît și după această dată, au plătit impozitele către stat pe anii 1832—1833. La 30 iulie 1834, Vistieria Moldovei a comunicat Secretariatului de Stat că autoritățile locale, în pofida reclamației Agenției consulare austriece, nu-i pot considera decît ca „adevărați pămînteni"[36].

În anul 1839, Vistieria informează Secretariatul de Stat că prin satele ținutului Neamț se află un număr de 28 persoane statornicite acolo de 10 sau 20 de ani, „folosindu-se de lucrarea pămîntului și de datoriile proprietății deopotrivă cu ceilalți birnici ai satelor", și care se eschivează de la plata impozitelor la care sînt impuși, conform ultimei catagrafii, pe motiv că sînt sudiți austrieci[37]. Cu ocazia diverselor recensăminte fiscale din perioada regulamentară, ca, de exemplu, cele din 1831, 1838, 1845, 1851, a ieșit și mai pregnant în evidență motivul preponderent fiscal al trecerii pămîntenilor la supușenia străină. Astfel, locuitorul Atanasie Ioan din satul Băneasa, ținutul Covurlui, care figura în rîndul „căpătîierilor", după datele catagrafiei din 1835, în schimbul a cinci galbeni, obținu de la viceconsulul francez din Galați o patentă de supus francez, pentru a se „scuti de toate angăriile pămîntului"[38].

Trecerea unor contribuabili pămînteni la protecția străină nu lasă indiferenți pe ceilalți locuitori din tîrg, care plătesc, în continuare, și partea celor plecați, după sistemul răspunderii colective („cislă"). Un asemenea caz face obiectul reclamației „breslei străinilor" din Ștefănești, din 7 februarie 1832, împotriva tîrgoveților Gheorghe Abagerul și Dumitrache Șușuleanu, care, de 30 de ani, „au plătit bir cu tîrgul", iar de doi ani au obținut fraudulos patente de sudiți, sustrăgîndu-se, astfel, de la plata impozitelor cuvenite[39]. Demn de remarcat este aspectul social pe care îl pun în evidență reclamanții, care declară că „este păcat de noi săracii a purta sarcina celor mai puternici decît noi, care singuri erau cislași nouă"[40].

Catagrafia sudiților din Moldova din 1838 și lucrările comisiei de revizuire a sudiților, din anul 1839[41], au dezvăluit un număr însemnat de pămînteni, atît din Iași, cît și de pe la ținuturi, înscriși în mod fraudulos la protecțiile străine (mai ales la cea elină, prusiană și austriacă) cu scopul de a se scuti de plata impozitelor cuvenite către stat[42]. Mai ales, după catagrafia sudiților din 1845, și cu ocazia celei din 1851, s-au descoperit numeroși sudiți frauduloși proveniți din rîndul pămîntenilor, cu concursul interesat al staroștilor de sudiți austrieci de pe la ținuturi. Astfel, din raportul comisiei de catagrafiere a ocolului Crasnei, ținutul Vaslui, din 2 iulie 1851, adresat Departamentului de Finanțe, aflăm că unii contribuabili locali din satul Muntenii de Sus, ca, de exemplu: Ioan sîn Adam Crețul și Vasile Zamă, locuitori de 30 de ani în Moldova,

[36] *Ibidem*, f. 57.
[37] *Ibidem*, dosar 414, f. 151, 158.
[38] Arh. St. Iași, Litere S/756, f. 194.
[39] Arh. St. Iași, Vistieria Moldovei, Tr. 644, op. 708, dosar 512, f. 25.
[40] *Ibidem*.
[41] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosarele 533, 538, 545.
[42] *Ibidem* dosarele 414, 531, 589.

prin mituirea starostelui austriac din Huși, cu sume importante (de zece galbeni și, respectiv 360 lei), au obținut pașapoarte de sudiți austrieci, cu scopul de a scăpa de „orice dare către Vistierie"[43]. Respectivii au fost trecuți imediat în rîndul contribuabililor locali. Urmările financiare dezastruoase ale evaziunii fiscale a autohtonilor prin dobîndirea supușeniei străine n-au întîrziat să apară. Într-un singur an, după cum semnalează Secretarul de Stat, N. Suțu, într-un memoriu inedit, din perioada regulamentară, s-a înregistrat un deficit de 150.000 piaștri din cauză că o mulțime de autohtoni „nu contenesc să obțină protecții străine"[44].

Semnalînd proporțiile de masă atinse de acest sistem, autorul memoriului expune, totodată, succint, motivele care determinau pe pămînteni să alerge la supușenia străină. Pe lîngă motivul fiscal, se adaugă unul la fel de important, de ordin judiciar. Dobîndirea unei patente de supus străin dădea posibilitatea beneficiarului să se sustragă de sub controlul legii, în caz de infracțiuni, să eludeze, prin apelul la Constantinopol, executarea hotărîrilor judecătorești date de tribunalele pămîntene. De asemenea, putea să beneficieze de sprijinul și asistența consulilor în procese, la licitații ș.a.[45].

În memoriul din 7 aprilie 1825, menționat deja, Domnitorul Ioniță Sandu Sturza surprinde plastic acest motiv, cînd scrie Porții că mulți locuitori pămînteni „îndată ce sînt trași pentru *pricini de datorii* sau pentru *fapte de silnicie* sau pentru tălhușaguri sar cu împotrivire împotriva poliției locului și a zapciilor, arătîndu-se că ar fi sudiți austrieci"[46].

Frecvența cazurilor de pămînteni care, în cursul proceselor, alergau la o protecție străină, explică și dispoziția autorităților locale, din 19 mai 1833, prin care se prevedea că persoanele care au început procese în calitate de pămînteni, în fața tribunalelor locale, nu puteau, în cursul procesului, să se prevaleze de o protecție străină[47].

În pofida dispoziției citate, în perioada regulamentară, n-au lipsit cazuri de pămînteni trecuți la protecția străină pentru a profita de asistența consulului la proces și de sprijinul acestuia în litigiile pe care le aveau cu concetățenii lor.

Este de presupus că, din motive judiciare a apelat la supușenia austriacă aga Constantin Ciocan, arendașul vămilor celor două Principate[48].

Cazurile concrete la care ne vom referi în continuare vor ilustra în mod concludent cele afirmate mai sus.

La 11 iulie 1838, Secretariatul de Stat invită Agenția consulară austriacă din Iași să îndepărteze de la protecția austriacă pe Neculai Barta, pămîntean, născut și crescut la Focșani, care uzează de protecția dobîn-

---

[43] Arh. St. Iași, Tr. 1768, op. 2017, dosar 806, f. 19. Pentru alte exemple din perioada următoare catagrafiei sudiților din 1845 vezi Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 414.

[44] Bibl. Acad., Mss. 1030, f. 170.

[45] *Ibidem.*

[46] Bibl. Acad., Documente, CXXII/95.

[47] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 261, f. 3. Vezi și instrucțiunile Secretariatului de Stat al Moldovei către Isprăvnicii, 1833, în dosar 244.

[48] Arhiva M.A.E., pachet 95, dosar 23.

dită ilegal în diferendul pe care-l avea cu căminarul Constantin Ciuti[49]. Un alt caz: un anume Neculai Vlaicu din Bîrlad, fiu de birnic, a obținut de la consulatul austriac din Galați, în 1856, o patentă de sudit austriac pentru a nu plăti suma de 14.000 lei sustrasă de la stolnicul Teodor Dobrianu. Stolnicul a deschis proces împotriva numitului Vlaicu la tribunalul ținutului Covurlui. În cursul procesului, Neculai Vlaicu a fost asistat de un delegat al consulatului austriac din Galați. În reclamația adresată de stolnic Secretariatului de Stat, în iunie 1856, cerînd punerea pîrîtului la dispoziția autorităților locale, întrucît cercetările au dovedit că Neculai Vlaicu nu figurează în listele sudiților austrieci din Galați, acesta își exprimă indignarea că fosta lui slugă, birnic din tată în fiu, a putut să obțină supușenia austriacă[50].

Însuși consulul general prusian în Principate, J. F. Neigebaur (1843—1845), recunoștea că unii consuli extind protecția lor și asupra unor răi platnici, pe care îi sprijină să nu-și achite datoriile[51].

Cumpărarea unei supușenii străine servea unor pămînteni, mai ales bancherilor evrei, mai ales ca o garanție pentru rambursarea capitalurilor împrumutate, avînd o valoare chiar mai mare decît a unui titlu de ipotecă[52].

Există cazuri, frecvente, cînd unii negustori obțineau protecția austriacă pentru a eluda angajamentele contractate față de creditori pămînteni[53].

În fine, nici avantajul vamal pe care-l aveau sudiții care, în afara taxei vamale de 3% *ad valorem*, la import cît și la export, erau scutiți de plata altor taxe municipale și comunale, nu era de neglijat pentru negustorii pămînteni. Acesta constituia un motiv în plus pentru dobîndirea protecției străine[54].

Motivele de ordin fiscal, vamal, financiar nu erau totuși singurele care îndemnau pe pămînteni să opteze pentru supușenia străină. Existau și cauze mai profunde, legate de criza sistemului feudal perimat, care au generat acest proces.

Într-o epocă caracterizată prin nesiguranță, instabilitate politică și practici abuzive, cărora statul feudal aflat în plină criză nu le putea pune frîu, mulți negustori pămînteni vedeau în protecția străină posibilitatea de a exercita comerțul nestingherit la adăpostul jurisdicției consulare. Totodată, protecția străină le garanta securitatea persoanei și a averii. De aceea, recurgerea la sudiție apare ca un lucru perfect explicabil în condițiile crizei feudalismului și ale ascensiunii capitalismului. Însuși generalul Kiselev, într-o dare de seamă asupra administrării Prin-

[49] Arh. St. Iași, Secretariatul de Stat al Moldovei, dosar 533, f. 1—5.
[50] *Ibidem*, dosar 2155, f. 68—69. Pentru alte exemple vezi f. 18, 116.
[51] J. F. Neigebaur, *op. cit.*, p. 234.
[52] Gh. Zane, *Economia de schimb în Principatele Române*, București, 1930, p. 348.
[53] *L'Autriche dans les Principautés Danubiennes*, Paris, 1858, p. 17. Se face referire la un negustor din Țara Românească, Ianai Gîrleanu, care în 1855 a depus bilanțul direct la Tribunalul de comerț, fără să fi fost supus străin, pentru ca la data rambursării banilor către creditorii săi (la 14/16 decembrie 1857) să se pună sub protecția consulatului Austriei.
[54] Bibl. Acad., Documente, CXXII/95, f. 1 v.

cipatelor, între 15 noiembrie 1829—1 ianuarie 1834, referindu-se la starea de lucruri existentă încă dinaintea introducerii Regulamentului Organic, arăta următoarele: „industriașii și, îndeosebi, oamenii din clasa de mijloc, pentru a-și păstra averile, alergau la supușenia străină și treceau sub atîrnarea de consuli"[55].

Iată, așadar, că protecția străină era pentru mulți negustori pămînteni un scut în fața arbitrariului și vexațiunilor funcționarilor locali a rapacității agenților fiscali și a abuzurilor aparatului administrativ feudal, incapabil să le suprime. Este, aceasta, încă o dovadă a accentuării crizei de structură a regimului feudal. În același timp, este un exemplu de contradicție a sistemului feudal. O instituție perimată, cu caracter feudal — *sudiția* — favoriza, în condițiile specifice ale regimului feudal din Principate, dezvoltarea comerțului și a forțelor angajate în procesul de producție și de schimb.

Aceasta explică de ce negustorii autohtoni nu precupețeau eforturile și sacrificiile materiale pentru dobîndirea protecției străine.

Documentele pe care le vom prezenta în continuare explică și întăresc constatările de mai sus.

Astfel, comisiile de revizie, din anii 1830—1831 din Moldova, observau că spre deosebire de trecut, cînd „starea negutitorească" putea să-și exercite nestingherit comerțul, acum, încă, mulți dintre dînșii fiind obligați să facă havalele, fiind închiși și bătuți și asupriți de către ispravnicii sau căpitanii de tîrg, au preferat să se facă sudiți"[56]. Ipostaza de sudit se dovedea mai bună și mai sigură pentru elementele angrenate în comerț, care se vedeau, în modul acesta, apărate de prestarea unor servicii gratuite față de stat (havalele), precum și de vexațiunile funcționarilor administrativi. Nu e de mirare că negustorii pămînteni făceau chiar unele sacrificii materiale pentru a dobîndi protecția străină, care le favoriza dezvoltarea comerțului. Concludent în acest sens este raportul Vistieriei Moldovei către Sfatul Administrativ, din 2 mai 1843, care explică trecerea unui număr însemnat de negustori pămînteni din Bîrlad și Focșani la protecțiile străine, din cauza „rălei tratații ce se întrebuințează către fiiștecare persoană dajnică de către dregători, politmaiștri, comisari și privighetori, încă și ceilalți subalterni și slujitori ai lor, aceasta fiind un abuz atît de însemnător că negutitorii și toate celelalte trepta nimic stînjenindu-să de plata birului și a patentelor de orice clasis, să înfioară numai de nerespectuirea și de atacul ce li se face cinstei, căci nici unii din acești dregători nu prețuiesc persona negutitorească, fie acela cît de înstărit; dacă iaste raie nu are întru nimică la cel întîi prilej a întinde ce mai aspră măsură asupră-le și pentru aceea, fiiștecare, cu mare jărtvire, s-au silit și să silesc de au primit și primesc străine protecsii, cătră care plătesc înzăcite sume cu havaetul pe toate jalobile și altile, dar cinstea lor o cunosc ferită și respectuită"[57]. În sprijinul

[55] Th. Codrescu, *op. cit.*, vol. X, p. 284.

[56] Gh. Platon, *Comisiile de revizie din Moldova în anii 1830 și 1831*, în „Studii și materiale de istorie modernă", București, I, 1957, p. 62.

[57] Idem, *Populația orașului moldovenesc la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Carpica", Bacău, III, 1970, p. 13. Apud Arh. St. Iași, Tr. 1352, op. 1535, nr. 415, f. 1—10.

afirmațiilor cuprinse în raport, Vistieria citează mai ales reclamațiile celor mai înstăriți negustori din Focșani, trecuți la protecții străine, care, de mai multe ori, au cerut ocîrmuirii locale „punerea lor supt a ei ocrotire, după pravilele locului", în sensul să fie supuși față de Eforia tîrgului și să nu mai aibă ispravnicul și ceilalți funcționari, mai ales zapcii, „nici un drept de amestec". Ignorarea acestei propuneri a avut ca urmare trecerea negustorilor celor mai de frunte din Focșani la supușenia străină.

Consulii sau călătorii străini în Principate confirmă și ei faptul că mulți negustori pămînteni din Galați, Iași, Roman și alte orașe moldovene apelau la protecția străină pentru securitatea persoanei, a averei și a comerțului pe care-l desfășurau[58].

Din aceleași motive, recurgeau la protecția străină chiar și unele pături privilegiate ca mazilii, privilegheți sau înșiși boierii[59].

Sistemul protejaților s-a transformat într-o sursă de venituri suplimentare pentru unii consuli străini și într-un adevărat instrument politic pentru unele puteri străine, în special pentru Austria. Faptul acesta a ieșit pregnant la iveală în timpul ocupației militare austriece a Principatelor Române, în anul 1854—1857.

La începutul anului 1852, în Tîrgul Neamț, erau 30 supuși austrieci. În 1858, numărul lor se ridica, potrivit unui izvor contemporan la 500 familii[60]. Toți aceștia erau protejați de Austria, pe simplul motiv că erau descendenți ai vechilor coloniști veniți odinioară din Bucovina. De asemenea, în aceeași perioadă, au dobîndit protecția austriacă un mare număr de țărani birnici din satul Humulești și din alte localități din ținutul Neamț, stabiliți în Principate din timpuri îndepărtate[61]. O situație similară se semnalează în țara vecină de ispravnicul județului Ilfov. Acesta reclamă că, în anii ocupației austriece, au dobîndit protecția austriacă, nu numai comercianți cu amănuntul și meșteșugari, dar și un număr de țărani, contribuabili locali, stabiliți de 10—30 ani în țară, căsătoriți cu pămîntene, pe simplul motiv al originii lor ardelene[62]. În felul acesta, în 1859, Austria a ajuns să aibă, după afirmațiile consulului Franței la București, — 120.000 de supuși în ambele Principate[63]. Cifra pare exagerată, mai ales dacă o comparăm cu datele cuprinse în statisticile oficiale care indicau 10—15 000 supuși imperiali[64]. După propriile afirmații ale cabinetului de la Viena, Austria nu putea să renunțe așa de ușor, în 1858, la jurisdicția consulară în Principate, unde avea de protejat 8.000 supuși în Moldova și 10.000 în Țara Românească. Indi-

[58] X. Hommaire de Hell, *Voyage en Turquie et en Perse, exécuté par l'ordre du gouvernement français pendant les années 1846—1848*. Paris, tom I, p. 185; Hurmuzaki, *Documente*, XIX$_1$, p. 678.

[59] Arh. St. Iași, Condici K/338, 339; idem, Vistieria Moldovei, Tr. 1768, op. 8017, dosar 807, f. 249 v.

[60] *L'Autriche dans les Principautés Danubiennes*, Paris, 1858, p. 21.

[61] *Ibidem*.

[62] Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 71, f. 92—93. Ministère d'Affaires Étrangeres, Paris, Archives diplomatiques, Mémoires et documents, Turquie, vol. 54.

[63] *Ibidem*, rola 8, f. 259 v.

[64] *L'Autriche dans les Principautés Danubiennes*, p. 19.

ferent de cifră, este fapt cert că Austria, prin sistemul patentelor de protecţie acordate pămîntenilor, şi-a creat o adevărată armată de supuşi, un adevărat „stat în stat", o bază solidă de înrîurire economică şi politică în ambele Principate. Sistemul patentelor, precum şi extensiunea jurisdicţiei consulare, n-au fost pentru cabinetul de la Viena decît căi voalate de infiltrare şi apoi de anexare a Principatelor Române dintre Dunăre şi Carpaţi. Pericolul pe care-l reprezenta acest sistem, devenit un instrument politic în mîna Austriei, a fost just sesizat de comisarul rus în comisia europeană de la Bucureşti, constituită în baza prevederilor tratatului de la Paris (1856). Demn de semnalat este faptul că, în raportul colectiv, semnat de comisarii europeni la Bucureşti, la 7 aprilie 1858, reprezentanţii Franţei, Prusiei, Rusiei şi Sardiniei au căzut de acord că extensiunea recentă dată jurisdicţiei consulare în Principate dă loc la abuzuri manifeste, de natură să împiedice mersul administraţiei acestora, lezează drepturile garantate Principatelor, impietează asupra independenţei lor administrative interne şi frînează bunul mers al justiţiei[65]. Se cereau măsuri urgente pentru constatarea şi suprimarea abuzurilor manifeste la care dădea loc jurisdicţia consulară în Principate, ba chiar desfiinţarea acestora.

În aceeaşi perioadă (aprilie 1858), comisarul Rusiei, Basily, a prezentat un memoriu separat, în care a demascat cu vigoare abuzul cu patentele de protecţie practicat de consulii austrieci şi a relevat consecinţele financiare negative ale acestui procedeu asupra economiei Principatelor[66].

Însăşi Conferinţa de la Paris, în şedinţa din 16 august 1858, a luat în dezbatere propunerile comisiei europene de la Bucureşti de abolire a jurisdicţiei consulare în Principate.

Deşi unanimi în recunoaşterea abuzurilor provocate de exerciţiul jurisdicţiei consulare în Principate, ca şi în întreg Imperiul otoman şi a necesităţii suprimării abuzurilor cu patentele de protecţie acordate pămîntenilor, reprezentanţii Puterilor semnatare ale tratatului de la Paris n-au ajuns la un acord în privinţa mijloacelor de realizare, din cauza opoziţiei Austriei şi a Marii Britanii. Astfel, chestiunea a rămas nerezolvată.

Atitudinea Austriei faţă de desfiinţarea jurisdicţiei consulare în Principate este uşor de explicat. Prin protecţia acordată în masă de consulii austrieci pămîntenilor, Austria, care număra mult mai mulţi supuşi în Principate decît toate celelalte Puteri străine la un loc, şi-a asigurat o bază largă de influenţă economică şi politică. Pe această cale, Austria şi-a cîştigat un fel de preponderenţă politică, care sprijinea interesele sale comerciale la Răsărit şi Sud de Carpaţi. Prezenţa unui număr de mai bine de 10.000 protejaţi, supuşi numai legilor austriece, neplătind nici patentă nici alte taxe, nesupunîndu-se tribunalelor ţării şi nici poliţiei, a constituit un adevărat „stat în stat", un mijloc de luare în posesiune a Principatelor, lentă dar sigură, cum se exprima un consul francez la

[65] D. A. Sturdza, *op. cit.*, tom. VI_2, p. 626.
[66] Idem, *op. cit.*, tom IX, p. 43—47.

1859[67]. Puterea care a militat împotriva influenței consulare pe care Austria a cîștigat-o prin dezvoltarea ilegală a dreptului de protecție a fost Rusia. Neputînd să lupte cu aceleași rezultate pe terenul respectiv, nedispunînd de avantajele economice dobîndite de Austria, reprezentanții Rusiei au încercat să îngrădească dezvoltarea sistemului patentelor. Acest fapt s-a văzut clar și cu ocazia Conferinței de la Paris, cînd diplomatul rus a fost primul și singurul, de altfel, care a propus desființarea imediată a jurisdicției consulare în Principate.

Franța însăși, din punct de vedere politic, avea interes să împiedice absorbția treptată a Principatelor Române de către Austria.

Poarta, care, prin Faud Pașa, semnalase în Conferința de la Paris că jurisdicția consulară dă loc la grave abuzuri în întreg Imperiu otoman și care a aderat la principiul desființării jurisdicției consulare în Principatele Române, cu condiția ca Puterile europene să consimtă la abolirea acesteia și în restul Imperiului, a trecut la măsuri mai energice împotriva sistemului protecțiilor abuzive, care devenea un instrument politic în mîna Austriei, Rusiei și mai tîrziu a Greciei. Astfel, la 14 septembrie 1860, ea a adresat un larg memorandum legațiilor străine prin care înștiința Puterile europene asupra măsurilor pe care Poarta s-a hotărît să le ia cu privire la supușii otomani care s-au sustras autorității Sultanului, plasîndu-se sub o protecție străină[68]. Noii protejați urmau să fie supuși jurisdicției otomane în toate chestiunile anterioare schimbării naționalității lor, fără a se admite nici o intervenție din partea protecției străine pentru ei. Erau obligați să părăsească Imperiul otoman în decurs de trei luni de la declararea schimbării naționalității. Cei care nu se supuneau hotărîrilor respective erau considerați supuși ai Porții și, ca atare, justițiabili în fața legilor otomane. În fața măsurilor severe preconizate de guvernul otoman, Puterile europene au consimțit să fie numită o comisie mixtă, însărcinată cu revizuirea patentelor de protecție.

Încurajată de acest succes, la 24 aprilie 1862, Poarta a adresat o nouă circulară corpului diplomatic în care, după ce dezvăluie abuzurile la care a dat naștere de două secole interpretarea eronată a capitulațiilor, cerea Puterilor europene să reglementeze, de comun acord, chestiunea protejaților[69]. Puterile și-au dat consimțămîntul și, astfel, Poarta, la 9 august 1863, a promulgat un regulament relativ la consulatele străine[70], care stabilea în ce condiții un supus otoman putea să obțină protecția străină. El trebuia neapărat să fie investit cu o funcție de către autoritățile străine: agent consular, dragoman sau ienicer, în serviciul unui consulat străin. Numai aceste funcții permiteau accesul indigenilor la protecția străină. În afara lor, nici un supus al Porții nu putea

[67] Arh. St. București, Microfilme Franța, rola 8, f. 263. Ministère des Affaires Étrangeres. Archives diplomatiques, Turquie, Dépêches politiques de Bucarest.

[68] Pelissie du Rausas, *Le régime des capitulations dans l'Empire ottoman*, ediția a II-a, tom. II, Paris, 1911, p. 35—36. Textul memorandumului în „Archives diplomatiques", tom. I, p. 157.

[69] *Ibidem*, p. 37.

[70] *Ibidem*, text în I. de Testa, *Recueil des traités de la Porte ottomane*, tom. I, Paris, 1864, p. 228—232.

să ia supuşenia străină. Protecţia străină era valabilă numai pe durata cît supuşii Porţii îndeplineau funcţiile citate.

Se limita numărul dragomanilor şi ienicerilor care puteau fi întrebuinţaţi de ambasade, consulate sau misiunile ecleziastice. Consulatul general putea să aibă: patru dragomani şi patru ieniceri; consulatul: trei dragomani şi trei ieniceri; viceconsulatul şi agenţia consulară cîte doi dragomani şi doi ieniceri.

În privinţa funcţiei de agent consular, regulamentul din 1863 stabilea că numai în mod excepţional, cînd puternice interese comerciale o cereau şi numai dacă era imposibil de a le da altora decît autohtonilor, să fie încredinţată supuşilor Sultanului, după o înţelegere specială între ambasadorul străin şi Poartă. Funcţia acestuia înceta de îndată ce împrejurările excepţionale ce au reclamat-o încetau.

Regulamentul mai fixa că protecţia străină acordată supuşilor otomani nu putea fi decît individuală, neextinzîndu-se, ca pînă atunci, şi asupra familiei protejatului. Ea era temporară, pentru că înceta odată cu funcţia din care-şi trăgea originea[71].

În Principate, în scopul desfiinţării abuzurilor cu patentele de protecţie acordate pămîntenilor, în 1853[72], în 1861[73] şi în 1864—1865[74] au fost instituite comisii speciale, însărcinate cu verificarea listelor supuşilor străini.

Chestiunea protejaţilor s-a rezolvat însă abia prin aranjamentul din 14 mai 1887, intervenit între guvernul austro-ungar şi cel român, prin care, cu începere de la 1 ianuarie 1888, Monarhia austro-ungară înceta să mai acorde în România protecţie unor persoane care nu s-ar bucura efectiv de naţionalitatea austriacă sau maghiară[75]. Exemplul Austriei, a fost urmat, în acelaşi an, de Germania şi de Franţa[76], ceea ce a avut ca rezultat dispariţia categoriei protejaţilor în România.

Abuzul cu patentele de protecţie acordate de consuli pămîntenilor a fost o racilă a sistemului capitulaţiilor, care a avut importante implicaţii politice, economice şi sociale. Economic, evaziunea fiscală a contribuabililor locali, prin dobîndirea protecţiei străine, a avut urmări din cele mai grave asupra finanţelor statului, provocînd deficite considerabile bugetului ţării. Agenţii fiscali locali nu puteau intra în satele locuite de protejaţii străini[77]. Trecerea negustorilor pămînteni mai înstăriţi la protecţia străină a accentuat concurenţa economică între negustorii sudiţi şi negustorii pămînteni, rămaşi într-o poziţie inferioară.

Unii protejaţi luau chiar sub scutul lor ţărani contribuabili[78] sau îi incitau la nesupunere la plata impozitelor către stat.

---

[71] *Ibidem.*

[72] Arh. St. Bucureşti, Microfilme Franţa, rola 8, f. 268. Ministère des Affaires Étrangeres, Archives diplomatiques, Turquie, Dépêches politiques de Bucarest.

[73] „Românul", an I, nr. 245, din 2 septembrie 1861, p. 774.

[74] Arhiva M.A.E., vol. 8, dosar 44, f. 243—244, 273.

[75] *Archives diplomatiques,* Seria a II-a, tom. XXI, 1887, p. 349—350.

[76] L. Neumann şi A. de Plason, *Recueil des traités et conventions,* tom. XX, p. 217—218, 218—219; G. F. Martens, *Nouveau recueil des traités,* 2-a Série, tom. XVIII, p. 808.

[77] Hurmuzaki, *Documente,* XIX_2, p. 693—694.

[78] *Ibidem.*

Pe plan social, s-au înregistrat modificări sensibile în structura unor pături sociale, care au alergat în masă la protecția străină, în special negustorii din tîrgurile și orașele moldovenești.

Categoria protejaților a avut un caracter eterogen, atît datorită mediilor sociale din care s-au recrutat membrii ei, cît și originii și naționalității acestora. Eclectismul ei s-a accentuat și prin caracterul divers sub raportul apartenenței etnice a protejaților din Moldova, în rîndul cărora se numărau evrei, greci, armeni, bulgari, unguri, ardeleni, polonezi, și moldoveni propriu-ziși.

Problema protejaților a prezentat un aspect politic însemnat. Sistemul protejaților a devenit un instrument politic în mîna unor Puteri europene interesate să anexeze Principatele.

De la o problemă strict internă sau care se rezuma la Imperiul otoman, datorită repercusiunilor politice și economice pe care le-a avut în Principate, aceasta a devenit o chestiune politică importantă, care a figurat pe ordinea de zi a Conferinței de la Paris. Dezbaterile în cadrul ședinței, din 16 august 1858, au atras, totuși, atenția cabinetelor europene asupra pericolului ce exista ca Austria să-și încorporeze tacit Principatele Române, ceea ce nu era nici interesul Franței și, mai ales, nici al Rusiei.

De remarcat este și faptul că autoritățile din ambele Principate au luptat, prin diverse căi, pentru lichidarea acestui abuz începînd cu reclamațiile Domnitorilor către Poartă și terminînd cu verificările repetate ale titlurilor de protecție ale supușilor străini din ambele Principate. Rezultatele n-au putut însă să fie favorabile atîta timp cît exista regimul capitulațiilor. Abia după măsurile energice de desființare a acestuia, întreprinse în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza și după cucerirea independenței de stat, guvernul român a putut rezolva, prin acordurile încheiate cu Puterile europene, grava și spinoasa problemă a protejaților străini din România.

STELA MĂRIEȘ

BETRACHTUNGEN ÜBER DIE LAGE DER FREMDEN UNTERTANEN IN RUMÄNIEN IM 19. JAHRHUNDERT

(Zusammenfassung)

In der rumänischen Geschichtsschreibung bestand bisher kein nennenswertes Interesse für die Problematik der Rechtslage fremder Untertanen im vorigen Jahrhundert. Das ist der Grund für eine eingehende Untersuchung dieses bedeutenden Themas. Das reichlich vorhandene grossenteils unveröffentlichte Quellenmaterial bezieht sich insbesondere auf die Lage der fremden Untertanen in der Moldau bis zur Vereinigung der Fürstentümer.

Auf Grund der im 15. bis ins 19. Jahrhundert von der Ottomanischen Pforte mit den europäischen Mächten ausgehandelten Kapitulationen kam den

fremden Konsularvertretungen auch das Recht der Schutzherrschaft auf Personen andersartiger Nationalität zu. Damit entstand eine neue Kategorie des öffentlichen und zwischenstaatlichen Rechts, die fremden Untertanen. Der Begriff bezog sich sowohl auf ottomanische Untertanen als auch auf Fremde, die sich auf türkischem Hoheitsgebiet nicht auf die Schirmherrschaft des Abstamungslandes berufen konnten. Dem Beispiel der Konsularvertretungen in Konstantinopel folgend, gewährten auch die in Jassy und Bukarest am Ende des 18. Jahrhunderts eröffeneten Konsulate Schutzbriefe für Eingesessene.

Das Problem zog politische, wirtschaftliche und soziale Folgen nach sich. Während der Regierungszeit Alexandru Ioan Cuzas und nach der Erringung der staatlichen Unabhängigkeit gelang es dem rumänischen Staat durch Vereinbarungen mit den europäischen Mächten die leidige Frage der Schutzherrschaft über fremde Staatsangehörige zu erledigen.

COLABORAREA STUDENȚILOR NAȚIONALITĂȚILOR OPRIMATE DIN AUSTRO-UNGARIA ÎN LUPTA DE EMANCIPARE NAȚIONALĂ ÎNTRE 1890—1900

La sfîrșitul secolului al XIX-lea existau în Austro-Ungaria mari centre universitare la Viena, Praga și Budapesta. Lor li se adăugau instituțiile de învățămînt superior din Zagreb, Graz, Cracovia, Cernăuți, Cluj și din alte orașe. Monarhia dualistă fiind un imperiu multinațional, în aceste centre universitare învățau tineri care aparțineau atît națiunilor dominante, cît și celor împinse pe planul al doilea. Astfel, la Praga studiau cu precădere cehi, slovaci și germani; la Budapesta, unguri, slovaci, români și sîrbi; la Cracovia, îndeosebi polonezi; la Cernăuți, ucrainieni, polonі și români; la Cluj, maghiari, români și germani; la Graz, mai ales germani; la Zagreb, croați, sloveni și sîrbi; la Viena, tineri aparținînd tuturor naționalităților. Limba de predare era germana la Viena, Graz, Praga, Cracovia și Cernăuți, iar la Budapesta și Cluj, maghiara. Doar la Zagreb se introdusese la mijlocul veacului al XIX-lea și croata. Audierea cursurilor în aceeași limbă, în același centru universitar, a permis studenților ce aparțineau diferitelor naționalități să se cunoască și să colaboreze mai ușor.

Studenții naționalităților oprimate și-au organizat asociații sau societăți culturale, sub paravanul cărora desfășurau și activități cu caracter politic. De exemplu, slovacii aveau următoarele organizații studențești: „Tatran" la Viena; „Detvan" la Praga; „Slovenský spolok" (Asociația slovacă) la Budapesta; „Šalaj" la Cluj. „Asociația slovacă" de la Budapesta număra cei mai mulți membri, dar din punct de vedere ideologic mai importantă se va dovedi „Detran" din Praga. Aceasta va întreține o strînsă legătură cu Organizația „Slavia" a studenților progresiști cehi, după cum „Tatran" va colabora cu „Reuniunea slavă" de la Viena. La rîndul lor, studenții români din Viena și-au constituit Asociația „România Jună", iar colegii lor de la Budapesta, Societatea literară „Petru Maior"; cei de la Cluj vor fi nevoiți să desfășoare o activitate culturală în cadrul „Casinei române", deoarece Asociația „Iulia", pe care o avuseseră de la înființarea universității de aici, fusese interzisă de autoritățile burghezo-moșierești maghiare în 1884.

De asociații culturale dispuneau desigur și studenții celorlalte naționalități. Cea a studenților croați de la Viena, de pildă, se numea „Zvonimir", iar a colegilor lor polonezi „Ognisko" etc[1].

În condițiile agravării oprimării naționale și sub influența încercărilor liderilor partidelor naționalităților de a forma un front comun

---

[1] M. Krajčovič, *Slovenská politika v strednej Európe 1890—1901* (Politica slovacă în Europa centrală între 1890—1901), Bratislava, 1971, *passim; Din istoria Transilvaniei*, vol. II, București, 1973, p. 260—308 și 467—483; E. Glodariu, *Din activitatea Societății „Iulia" a studenților români din Cluj*, în *Acta Musei Napocensis*, IV, 1968, p. 239—249.

pentru a impune cu forțe unite democratizarea vieții politice a monarhiei dualiste, asociațiile studențești își vor intensifica legăturile în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Ele vor căuta să-și coordoneze activitatea, informîndu-se reciproc asupra acțiunilor întreprinse în lupta de emancipare de sub jugul oprimator străin. Pe linia strădaniilor alcătuirii unui front solidar împotriva asupririi naționale, se remarcă, pe de o parte, o cooperare tot mai strînsă între studenții naționalităților slave, iar pe de altă parte între aceștia și colegii lor români. În realizarea colaborării atît într-un sens cît și în celălalt merite incontestabile revin studenților slovaci. Astfel, la începutul anului 1890 s-a sărbătorit jubileul a 20 de ani de la înființarea Asociației „Tatran". Printre invitații care au participat la această aniversare s-au numărat nu numai delegații organizațiilor studențești slovace de la Budapesta, Cluj și Praga, ci și cei ai Asociației croate „Zvonimir", ai colegilor polonezi de la „Ognisko" și ai celor de la „România Jună". Un aport însemnat la reușita jubileului l-a adus taraful de tamburine al Asociației studenților croați „Zvonimir". Jubileul a constituit totodată un prilej pentru discutarea modalităților de colaborare a studenților croați și slovaci la pregătirea sărbătoririi lui Gundulič de la Dubrovnik[2].

O importantă manifestare a solidarității studenților slavi progresiști s-a produs cu prilejul congresului lor, pe care ei l-au organizat între 17—19—V—1891. La acest congres au participat 244 de delegați din diferite centre universitare, inclusiv din Zagreb. Pe parcursul desfășurării lui, atitudinea cea mai radicală, cu tendințe socialiste, au afișat-o reprezentanții studenților polonezi și ucrainieni, ceea ce nu a convenit nici liderilor politici oficiali croați, nici celor slovaci. În punctul șase al rezoluției adoptate de congres se sublinia că studenții slovaci năzuiau spre întărirea legăturilor sufletești cu națiunea cehă, precum și spre solidaritatea cu toate naționalitățile nemaghiare asuprite din Ungaria. Datorită inițiativei lui P. Blaho, participanții la congres și-au manifestat solidaritatea cu *Memoriul studenților din România* referitor la situația fraților lor asupriți din Transilvania[3].

Influențați de această manifestare, studenții cehi și slovaci din Viena au trimis colegilor lor din România o adresă comună, prin care îi asigurau că erau alături de ei în lupta pentru libertate națională. Criticile aduse în *Memoriu* cu privire la politica „apăsărilor și impilărilor" poporului român în școală, în biserică și în administrație, le considerau potrivite, „cuvînt cu cuvînt", și pentru slovaci. De aceea se pronunțau pentru

---

[2] Štátny ústredni archív Slovenskey sociálistickej republiky ČSSR Bratislava (Arhiva centrală de stat a Republicii Socialiste Cehoslovace din Bratislava — prescurtat = Š.Ú.A.S.S.R.), fond pozostalost P. Blaha, corespondența din 20 II. 1890; Archiv Karlovy University (Arhiva Universității Carol — prescurtat = A.K.U.). Praha, fond Detvan, ČSSR, pozvanka (invitația) din 18 III. 1890.

[3] Š.Ú.A.S.S.R., B.M. 787, res. 1891, Krab; Štátni ústredni archiv Praha, Pražske mitrodržitelstvi (Arhiva centrală de stat din Praga — prescurtat = Š.Ú.A.P.M.), ms. 8, 5, 15, 16, 934, 1981; V. Státny, *Počatky tzv. pokrokového hnutí slovanskýjch narodu habsburské monarchie v. 80 a 90 letech 19 stol* (Apariția mișcării studențești progresiste slave în monarhia habsburgică în anii 80—90 de la sfîrșitul secolului al XIX-lea) în *Slovenský přehled* Praha, 1977, nr. 2, p. 146; *Narodnie noviny* (Ziarul națiunii), din Martin, nr. 66 din 9-VI-1891 și nr. 68 din 13-VI-1891.

răspîndirea cît mai largă a *Memoriului*, fiindcă prin intermediul lui se vor deschide „ochii lumii civilizate asupra terorismului".

Studenții croați aprecau și ei *Memoriul* ca „o păsire bărbătească în fața forului de judecată al Europei". Totodată se declarau solidari cu el, deoarece lupta pe care o duceau românii transilvăneni împotriva nedreptăților, constituia „o mare încurajare și pentru națiunea croată"[4].

La adoptarea unei atitudini favorabile față de români de către participanții la congresul de la Praga, precum și de studenții cehi, slovaci și croați de la Viena, a contribuit într-o anumită măsură reușita întîlnirii dintre reprezentanți studențimii din regatul Serbiei și cel al României, care a avut loc la sfîrșitul lui aprilie 1891 la Turnu Severin. În fruntea delegației studenților sîrbi s-a aflat profesorul Al. Antonović de la Universitatea din Belgrad, iar cea a tinerilor studioși români a fost condusă de profesorul V. A. Urechia de la Universitatea din București, precum și de profesorul I. Taroviceanu de la Universitatea din Iași. Inițiată de studenții sîrbi, întîlnirea se înscria pe linia apropierii dintre cele două țări și popoare vecine pentru a rezista presiunilor imperiilor multinaționale din centrul, estul și sud-estul Europei. Întîlnirea s-a desfășurat într-o atmosferă frățească. Ea s-a încheiat cu elaborarea unei scurte moțiuni, în care se insista asupra îndatoririi românilor și sîrbilor din cele două regate „de a da ajutor material și moral fraților din Austro-Ungaria, în lupta lor pentru libertatea națională"[5].

Îndeosebi liderii studenților slovaci vor manifesta receptivitate față de întîlnirea de la Turnu Severin. Ei vor acționa cu perseverență pentru apropierea și colaborarea cu studenții români, și cu cei iugoslavi din monarhia dualistă. Același P. Blaho, care a propus la Congresul de la Praga solidarizarea cu Memorandul studenților din România, consemna la 29—X—1891 că s-a întîlnit cu liderul tineretului progresist croat Trešić-Pavičić, pe care-l considera superior lui Velikanović, dominat de idei preconcepute aristocratice. La rîndul lui, V. Šrobár menționa în memoriile sale relațiile amicale, pe care le-a stabilit la începutul anilor 90 cu radicalul croat S. Radić și cu unii conducători sîrbi[6].

Activizarea colaborării dintre studenții naționalităților oprimate a determinat cercurile guvernante din capitala imperiului dualist să ia măsuri pentru împiedecarea desfășurării celui de al doilea congres al tineretului studios slav, programat pentru 5 iunie 1892 la Viena. Într-adevăr, participanții vor fi împrăștiați de poliție. De altfel, la acest congres reprezentanți studenților progresiști slovaci și iugoslavi n-au fost prezenți, lipsa lor fiind criticată de participanți. Deși suspendat de poliție, cel de al doilea congres a avut totuși o urmare importantă: a determinat crearea Partidului radical progresist ceh[7].

---

[4] Șt. Pascu — C. Marinescu, *Răspunsul internațional al luptei românilor pentru unitatea națională*, Cluj-Napoca, 1980, p. 126.

[5] M. Dan — N. Cordoș, *O încercare de colaborare politică româno-sîrbă în 1891*, în *Acta Musei Napocensis*, VII, 1970, p. 638—639.

[6] Š.Ú.A.S.S.R., Pz. Pavla Blahu, V. Šrobár, *Z môjho života* (Din viața mea), Praha, 1946, p. 173; *Korespondencija Stjepana Radica* (prescurtat: K O S R), Zagreb, 1972, p. 199.

[7] *Narodnie noviny* nr. 28 și 129 din 1892.

Noul partid va contribui la radicalizarea vieții politice atît la Viena, cît și la Praga în a doua jumătate a anului 1892 și la începutul lui 1893, cînd în ultimul oraș se va introduce statariul, iar asociația „Tatran" va fi interzisă temporar. El va acționa ca a doua forță politică progresistă, alături de Partidul „Tinerilor cehi" (Mladočesi). Acum se vor despărți la Viena croații și slovenii de clubul conservator „Hohenwart". În parlamentul de aici vor răsuna glasurile radicale ale „Tinerilor cehi" în sprijinul iugoslavilor. Se încerca astfel făurirea solidarității slavilor și la nivelul deputaților. Sub impulsul atmosferei politice parlamentare, studenții slavi, aparținînd din punct de vedere etnic polonezilor, croaților, slovenilor, sîrbilor și cehilor, s-au întrunit în martie 1893 la Praga într-o consfătuire ilegală. Au lipsit doar cei slovaci. Cu toate acestea, participanții sau pronunțat în favoarea emancipării politice a slovacilor. Participanții au adoptat o atitudine favorabilă și față de proiectata alianță a slovacilor, sîrbilor și românilor, pe care o considerau o mișcare progresistă mai largă de colaborare politică[8].

Pregătită de-a lungul anului 1892, alianței antidualiste a românilor, slovacilor și sîrbilor i s-au pus bazele cu ocazia conferinței programatice de la Viena din 10—11 ianuarie 1893. Conferința a formulat programul viitorului congres al celor trei popoare, care urma să fie pregătit ca un fel de parlament al naționalităților oprimate, îndepărtate din Dieta Ungariei[9].

În atmosfera creată de pregătirea și desfășurarea conferinței, dar și datorită inițiativelor cercurilor studențești din București, Belgrad, Viena și Praga în direcția sprijinirii alianței naționalităților din Ungaria, s-au intensificat contactele dintre tinerii studioși români, sîrbi și slovaci, precum și acțiunile lor de solidaritate. De pildă, procesul liderului slovac Szvetozar Hurban Vajansky, care s-a desfășurat în decembrie 1892 la Bratislava, a determinat manifestări de solidaritate din partea studenților români care învățau la Paris. Aceștia i-au trimis împrocesuatului o scrisoare, în care își exprimau sincera lor admirație față de „entuziasmul cu care lupta pentru libertățile și drepturile sfinte ale vajnicului popor slovac, atît de dureros prigonit". La rîndul lor, studenții slovaci i-au trimis liderului român Vasile Lucaciu o scrisoare de solidaritate cu prilejul procesului ce i s-a înscenat la Satu Mare[10].

În anul 1893 întîlnirile devin obișnuite între studenții slovaci, sîrbi și români, care frecventau facultățile Universității din Budapesta. Ziarul „Narodnie noviny" informa despre o serată studențească de solidaritate sîrbo-slovacă din iunie 1893 și despre rezoluția adoptată cu acest prilej. Serata a fost consemnată și de „Agramer Tagblatt" din Zagreb. Cîteva luni mai tîrziu, în octombrie 1893, presa înregistra o întîlnire între studenții slovaci și români, sufletul ei fiind ziaristul G. Augustiny. Spre sfîrșitul aceleași luni, ziarele se refră la o adunare a studenților români, sîrbi și slovaci de la Budapesta. În ultima lună a lui 1893 îi

[8] Idem, nr. 30 din 13 III 1893; *Agramer Tagblatt* (din Zagreb), nr. 61 din 15. III. 1893.

[9] M. Krajčovič, *Apariția și dezvoltarea colaborării românilor, slovacilor, sîrbilor și croaților între 1890—1901*, în *A.I.I.A.*, Cluj-Napoca, XXIV, 1981, p. 283—284.

[10] Șt. Pascu — C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 66—67.

imită colegii lor de la Viena, care se întîlnesc în cadrul unei serate comune slovaco-române. Aici inițiativa a aparținut tot lui P. Blaho. Acesta i-a întîmpinat pe români cu un salut de bun venit. I-a răspuns studentului medicinist Al. Vaida-Voievod, care a trecut în revistă relațiile de pînă atunci dintre studenții români și slovaci. Tot în decembrie 1893 a inițiat și I. Maniu o nouă întrunire a studenților de la Budapesta ai celor trei naționalități[11].

Pe linia adîncirii prieteniei îndeosebi între români și slovaci se impune să fie subliniată inițiativa lui J. Minárik. În noiembrie 1893 el a propus liderilor și studenților slovaci să-și procure manuale de citire și de gramatică a limbii române. Propunerea de însușire a unei limbi frățești făcea parte din principiile programului de alianță a naționalităților, adoptat cu prilejul consfătuirii de la Viena. Românii au răspuns prompt acestei inițiative, făcîndu-le slovacilor cadou mai multe gramatici, în ianuarie 1894, prin intermediul lui Augustiny.

Primele săptămîni ale anului 1894 au adus noi manifestări ale apropierii dintre cele trei naționalități. O astfel de manifestare a fost prilejuită de ieșirea din închisoarea de la Seghedin a lui Sz. Hurban Vajansky. Sosirea lui la Budapesta a determinat un miting de solidaritate în 24 februarie 1894 la hotel „Europa". La el au participat nu numai studenți slovaci, sîrbi și români, ci și croați. După ce s-a reîntors la Martin, Hurban Vajansky a primit numeroase telegrame de felicitare. Printre ele figurau și cele ale studenților români, sîrbi și croați. Gruparea croată „Družina" de exemplu, îl asigura că se bucura de slava pe care și-a cucerit-o datorită suferințelor îndurate în închisoare pentru emanciparea națională a poporului său[12].

Strîngerea legăturilor dintre slovaci și sîrbi la începutul anului 1894 s-a realizat mai ales prin intermediul Asociației studențești „Detvan". Ca un reflex al intensificării mișcării de alianță, în 3 februarie a luat parte la lucrările asociației o delegație de academicieni sîrbi. După cum rezultă din procesul verbal întocmit de V. Šrobár, Š. Daxner le-a adresat cuvintele: „Urăm bun sosit fraților sîrbi, care prin venirea lor au demonstrat că nu li s-au răcit simpatiile față de noi; aș dori să ne cinstească societatea noastră cît mai des prin prezența lor"[13].

Tot la începutul anului 1894 s-au înfăptuit pași importanți în direcția apropierii și coordonării activității asociațiilor studențești „Detvan" și „Tatran". Merite deosebite au revenit în această direcție lui V. Šrobár și P. Blaho. În cadrul Societății „Detvan" s-a formulat, la 13 ianuarie 1894, *„Cuvîntul adresat tineretului"*. Iar la 26 februarie același an, Smetenay a creionat axioma noii concepții naționale a tineretului studios: „Noi vrem să cîștigăm prin luptă o Slovacie proprie"[14].

---

[11] *Narodnie noviny*, nr. 129, 133, 139 și 146 din 1893; *Zastava*, nr. 172 din 1893; Kemény G., *Iratok a nemzetiségi kérdésről Magyarországon 1867—1913* (Acte de problematică națională din Ungaria, 1867—1913), vol. II, Budapest, f.a. p. 101.

[12] *Zastava* (Drapelul) din Novi-Sad, nr. 28 din 1894; *Narodnie noviny*, nr. 24 și 25 din 1894.

[13] Literárny archív Literárnovedného ústavu S.A.V. (Arhiva literară a Institutului de literatură națională — prescurtat — L.A.L.Ú.S.A.V.) protokoly Detvana; *Narodnie noviny* din 28-IV-1894.

[14] Idem.

În luna mai 1894 a avut loc la Cluj monstruosul proces memorandist, înscenat de cercurile guvernante burghezo-moșierești maghiare membrilor comitetului central al Partidului Național Român. Condamnarea memorandiștilor la închisoare pe diferite termene a fost dezaprobată de către organele de presă ale slovacilor și sîrbilor, cărora li s-au alăturat cele ale croaților și cehilor. Solidaritatea cu românii inprocesuați s-a reflectat în telegramele asociațiilor studenților slovaci și sîrbi, prin care aprobau atitudinea demnă adoptată de cei condamnați în timpul procesului și-și exprimau admirația față de jertfa pe care o aduceau pe altarul luptei de emancipare națională[15].

Amploarea luată de lupta națională a românilor din Tarnsilvania în lunile ce au urmat procesului memorandist, a avut un ecou pozitiv în rîndurile celorlalte naționalități asuprite din Ungaria. La Arad, de exemplu, s-a organizat un miting de solidaritate româno-sîrb. El a fost aprobat nu numai de sîrbii din Trojjedenica, ci și de organizația tineretului croat din Viena[16]. În rîndurile slovacilor se va consolida influența liderilor favorabili alianței cu românii printre care o mențiune aparte merită M. Štefanović, Š. Daxner, Š. Fjnor și J. Minich. La fel se va întări și influența liderilor sîrbi cu o orientare asemănătoare, care-l aveau în frunte pe Gavrila. Dintr-o scrisoare a lui V. Šrobár, adresată lui P. Blaho în noiembrie 1894, reiese că în cadrul pregătirilor congresului tineretului slovac de ctăre asociația „Tatran" era necesar să fie cîștigată și colaborarea lui Štefanović, Daxner, Minich și Fajnor[17].

Așa-zisul al treilea congres al tineretului slovac pregătit de „Tatran" a avut loc la Viena între 5—8-XII-1894. Inițiat cu scopul de a activiza și integra tineretul în mișcarea națională, la el au participat 200 de studenți slovaci, dar și delegați ai asociațiilor studențești ale naționalităților, inclusiv ai „României June". La congres au fost prezenți și lideri ai centrului de la Martin, precum și cei ai opoziției, care militau pentru realizarea unui front unit al naționalităților asuprite din Ungaria. Participanții au fost supravegheați îndeaproape de agenți ai Ministerului de Interne de la Viena. În actele poliției vieneze figurează numele lui J. Markovič, S. Kuchta și Sz. Hurban-Vajansky. Acesta din urmă era suspectat, deoarece purta discuții cu deputații slavi din parlament pentru a-i convinge să sprijine și chiar să participe la congresul alianței naționalităților din Ungaria[18].

Așadar, tineretul progresist din centrele universitare a contribuit într-o măsură apreciabilă la apropierea naționalităților lor și la pregătirea congresului acestora, care se va desfășura în 10 august 1895 la Budapesta. Congresul a impulsionat, la rîndul său, crearea unui front comun al studenților români, sîrbi și slovaci. Acestui front unit i s-au pus bazele cu ocazia reuniunii tineretului studios al celor trei naționalități din

---

[15] Șt. Pascu, *Făurirea statului național unitar român*, vol. I, București, 1983, p. 279—280.

[16] *Zastava*, nr. 72 din 1894.

[17] J. Janšák, *Život dr. Pavla Blahu* (Viața dr. Pavel Blaha), Trnava, 1947, p. 140.

[18] Š.Ú.A.P.M., nr. 49 prees din 27-XII-1894; *Narodnie noviny*, nr. 66 din 1895.

2 noiembrie 1895, care s-a ținut tot la Budapesta sub președinția slovacului L. Bozovsky, a sîrbului Lj. Pavlović și a românului I. Maniu. În adresele liderilor aleși în comitetul executiv cu prilejul congresului naționalităților, cei trei președinți ai reuniunii studențești îi asigurau că participanții s-au identificat cu principiile alianței.

Pregătirea și desfășurarea congresului celor trei naționalități și apoi a reuniunii studențești au determinat un mai mare interes față de lupta lor din partea studenților polonezi. În preajma congresului, liderul acestora, L. Wassilowski, a ținut o conferință în cadrul Asociației „Detvan". După congres, el a efectuat o călătorie în Ungaria și Croația. La recomandarea lui Hlavaček s-a întîlnit cu S. Radić în Elveția. Cu prilejul contactelor stabilite în Ungaria și Croația a dat o înaltă apreciere aportului adus de români la pregătirea și reușita congresului.

Congresul a fost urmat de o sprijinire mai hotărîtă a acțiunilor întreprinse de cele trei naționalități și de către croați. O dovadă în acest sens poate fi considerată arderea tricolorului unguresc de către studenții din Zagreb, cu ocazia vizitei împăratului Francisc Iosif în Croația, la puțin timp după congresul din august al naționalităților. De altfel, noul premier al Ungariei, baronul D. Bánffy, considera că unul dintre principalele țeluri ale reuniunii studenților celor trei naționalități a fost de a exprima simpatia și solidaritatea cu fapta colegilor lor din Zagreb[19].

Consecința imediată a arderii drapelului ungar a fost eliminarea a 55 de studenți de la Universitatea din Zagreb, în frunte cu Z. Bertić, M. Heimrl, F. Polyak și Sv. Korporić. Cu toții s-au înscris în al doilea semestru al anului universitar 1895—1896 la Universitatea din Praga. În felul acesta Universitatea din Praga a devenit principalul centru al colaborării dintre studenții cehi și slovaci cu noii lor colegi croați și sîrbi. Deși studenții croați au venit aici cu orientarea mai moderată a așa-numitului drept istoric, ca urmare a acestei colaborări, atitudinea lor se va radicaliza. Drept urmare, studenții sîrbi și croați de la Universitatea din Praga vor acorda un sprijin hotărît colegilor slovaci în acțiunile lor antimilenare.

Din cele relatate de ziarul „Narodnie noviny" inițiativa boicotării sărbătoririi de către oficialitățile ungare a unui mileniu de la stabilirea maghiarilor în Europa a venit din partea studenților sîrbi care învățau la Universitatea din Zagreb. Încă în 27 martie 1896 ei au adoptat o rezoluție, prin care refuzau pompa milenară și au adresat un apel celorlalți studenți nemaghiari din Ungaria, ca în numele adevăratei libertăți să nu participe la serbările oficiale. Totodată au propus ca atunci cînd colegii lor unguri vor participa la serbări, studenții nemaghiari să-și manifeste într-un congres solidaritatea antimilenară. Acest congres va avea loc la Pesta în ultima lună a anului 1896.

Acțiuni studențești antimilenare s-au produs, pe parcursul anului 1896, nu numai în Ungaria, ci și în Austria și Cehia. La Viena s-a proiectat pentru luna mai un congres al opoziției slave. Interzicerea lui de către autorități a prilejuit în 2 mai 1896 un miting al reprezentanților

[19] Kemény, G., *Iratok*, II, p. 351; L.A.LUS.A.V. Detvan, doc. din 26-I-1895; K.O.S.R., p. 243; F. Hlaváček, *op. cit.*, p. 10.

asociaţiilor studenţeşti slave. Potrivit informaţiilor date de ziarul „Branik", la miting au participat nu numai studenţi din monarhie, ci şi bulgari şi greci. Dacă nu ar fi fost interzis şi mitingul, la el ar fi aderat şi studenţii români. Cu toată interdicţia întrunirii, după „Narodnie noviny" numărul participanţilor s-a ridicat la peste 2000, remarcîndu-se prin atitudinea lor dîrză croaţii, din care o parte au fost arestaţi. Interzicerea congresului şi a mitingului a avut un larg ecou în presa din monarhia dualistă şi în cea internaţională. Pe adresa organizatorilor s-au primit circa 200 telegrame în semn de simpatie şi solidaritate.

La Praga s-a organizat de asemenea o adunare de protest de către studenţii cehi, croaţi, sloveni şi slovaci, cu ocazia serbărilor milenare de la Pesta. Mitingul s-a încheiat cu adoptarea unei rezoluţii antimilenare. Întrucît, după miting s-au petrecut şi alte acţiuni similare, studenţii Dobrožansky, V. Kondrat, I. Božičević, M. Metelka, S. Šiletic şi V. Stotić au fost sancţionaţi cu arest de cercetare.

Acţiuni antimilenare s-au organizat în regatele României şi Serbiei. La Belgrad a fost ars drapelul maghiar — ca şi la Zagreb — faptă aprobată şi salutată imediat de academicienii croaţi printr-o telegramă[20].

Manifestaţiile antimilenare au culminat cu un mare miting, care s-a desfăşurat la Paris, în 11 iulie 1896, datorită iniţiativei ziaristului L. Schmidt-Beauchez, corespondentul gazetei „Tinerilor cehi" din Praga, „Narodnie listy". Pe adresa organizatorului mitingului au fost trimise zeci de telegrame, între care şi a asociaţiilor studenţeşti din Croaţia, Dalmaţia, Cehia, Serbia, România etc. În telegrama „omladinei academice unite" sîrbo-croate din Zagreb se spune între altele: „ne alăturăm iniţiativelor d-voastre îndreptate împotriva supremaţiei maghiare în Ungaria". O telegramă cu un conţinut asemănător a fost expediată şi de „omladina unită" a tineretului universitar slav din Viena[21].

Anul 1896 reprezintă punctul culminant al dezvoltării mişcării de solidaritate a studenţilor slavi din Austro-Ungaria şi a acestora cu românii, pe linia luptei de emancipare naţională dusă împotriva politicii oprimatoare şi desnaţionalizatoare a cercurilor guvernante burghezo-moşiereşti maghiare şi austriece, aflate la cîrma monarhiei dualiste. În ultimii trei ani ai secolului al XIX-lea se va produce şi în mişcarea de alianţă studenţească un reflux. El va reflecta criza ce se va manifesta în conducerea partidelor politice ale naţionalităţilor asuprite în legătură cu trecerea de la pasivism la un nou activism, în condiţiile scoaterii lor în afara legilor în uz. Această criză va deveni evidentă din 1897 şi în activitatea comitetului executiv, ales la congresul naţionalităţilor din august 1895, care numai cu greu a adoptat în 1899 Memorandul comun adresat împăratului. Sesizînd criza comitetului executiv, preşedinţii mişcării de alianţă a studenţilor români, sîrbi şi slovaci au organizat un miting la Budapesta în 7 noiembrie 1897. Făcîndu-se ecoul nemulţumirilor opiniei publice faţă de inactivitatea comitetului executiv, cu ocazia mitingului s-a adoptat o rezoluţie adresată liderilor partidelor politice ale

[20] Š.Ú.A., P.M. 5187, 6765, 6995 din 1896; *Narodnie noviny* nr. 104 din 4-V-1896; Branik (din Viena), nr. 45 din 1896.

[21] *Question des trois nationalités en Hongrie*, Paris, 1896, p. 48.

celor trei naționalități. Prin ea li se cerea să depășească disensiunile interne și să impulsioneze din nou lupta de emancipare națională și de rezistență activă împotriva politicii asupritoare promovată de guvernele celor două națiuni dominante. În anii 1898—1900 în rîndurile tineretului studios progresist al naționalităților asuprite va cîștiga tot mai mult teren ideea părăsirii pasivismului și a înlocuirii lui cu un activism parlamentar, devenit necesar în noua conjunctură pentru antrenarea maselor la rezistență națională[22].

Se poate afirma, așadar, că mișcarea de alianță a tineretului studios al naționalităților împinse pe planul al doilea în monarhia dualistă s-a manifestat ca o forță politică activă în ultimul deceniu al secolului al XIX-lea. Din rîndurile acestui tineret se vor impune o serie de conducători plini de inițiativă, care vor deveni viitorii lideri ai partidelor politice ale naționalităților după 1900, pînă la primul război mondial, în condițiile adoptării noii tactici a activismului parlamentar. Printre acești tineri conducători se vor detașa prin puternica lor individualitate și prin orientarea lor radical-progresistă: V. Šrobár, P. Blaho și M. Hodža la slovaci; S. Radić, S. Probičević, Lorković și Vilder la croați; Al. Vaida-Voievod și I. Maniu la români; L. Wassilowski la polonezi; J. Frank la ucrainieni etc. Al. Vaida-Voievod s-a afirmat în cadrul „României June" de la Viena, iar I. Maniu ca președinte al Societății literare „Petru Maior" de la Pesta. Sub influența „României June" s-a format P. Blaho, devenit președinte al Asociației „Tatran" din Viena. Puternica personalitate a lui M. Hodža s-a conturat sub aceeași influență a românilor mai întîi la Universitatea din Cluj și apoi în calitate de secretar al „Societății slovace" de la Pesta. În schimb, V. Šrobár a studiat la Praga și s-a impus printre studenții slovaci de aici.

Conducătorul tineretului radical croat S. Radić și-a început activitatea ca student la Praga în 1893. După un an va fi însă eliminat pentru activitatea lui politică și obligat să plece din Praga, astfel că se va forma la Budapesta, la Paris și în Rusia. Pribičević s-a impus ca un conducător cu evidentă personalitate în cadrul omladinei tineretului studios din Zagreb, iar Lorković și Vilder în calitate de lideri ai organizației studenților croați de la Viena ș.a.m.d.

Desigur, în manifestările ei, mișcarea de alianță a tineretului studios al naționalităților s-a aflat sub influența liderilor partidelor naționale, dar a receptat și ideile radicalismului mic-burghez din Europa apuseană și chiar unele concepții socialiste. Din punct de vedere al ideilor receptate, mișcarea tineretului nu putea fi unitară. În cadrul ei ponderea cea mai importantă o va avea orientarea radicală, ai cărei aderenți vor fi influențați de liderii partidelor politice cu concepții de aceeași natură. Printre liderii care au influențat puternic această orientare pot fi menționați: M. Štefanović la slovaci, E. Gavrila la sîrbi, F. Potočnjak la croați și E. Brote la români. Radicalismul aderenților acestei orientări se va manifesta pe de o parte în adoptarea unei atitudini critice față de activitatea moderată și legalistă a unor lideri ai partidelor politice ale

[22] M. Krajčovič, *op. cit.*, p. 299—300; Muzeul de Istorie al Transilvaniei din Cluj-Napoca, ms. 2714 (rezoluția în original).

propriilor naționalități; pe de altă parte se va concretiza în adoptarea unor metode mai variate pentru cucerirea drepturilor politice, inclusiv mitinguri protestatare, demascarea politicii oprimatoare prin intermediul presei și al memorandurilor etc.; totodată, în adoptarea unor atari metode ei mergeau pînă acolo, încît se arătau dispuși să suporte arestări, împrocesuări, schingiuiri și condamnări la închisoare pe diferite termene. La români pentru astfel de sacrificii s-a pronunțat în vorbe și în fapte Vasile Lucaciu, care a suferit o primă condamnare de un an și trei luni cu prilejul împrocesuării amintite din 1892, iar a doua la cinci ani, cu ocazia procesului memorandist din 1894. Dintre slovaci un exemplu tipic l-a reprezentat Sz. Hurban Vajansky, condamnat și el — după cum s-a arătat mai sus — la peste un an închisoare. Concepția lui Hurban Vajansky a fost sintetizată de fiul său în următoarele cuvinte: „Fără greutățile luptei nu vom putea face nimic; numai cînd vom suferi, cînd ne vor schingiui, cînd ne vor asasina, se va putea prevesti învierea noastră; după chinuri și suferințe va răsări strălucirea și frumusețea..." Mai trebuie adăugat că gruparea radicală milita și pentru trecerea de la metoda rezistenței pasive la aceea a unui nou activism parlamentar. De asemenea, pentru înlocuirea nedreptului sistem de vot cenzitar cu sufragiul universal. Într-o conferință a tineretului progresist radical, care a avut loc la București în 1891, se sublinia pe drept cuvînt că votul universal putea deveni spada prin care românii, sîrbii și slovacii, „vor doborî supremația de azi a unei minorități feudale maghiare"[23].

Metodele noi pentru care optau liderii grupărilor radicale explică de ce ideilor lor vor cuceri o mare parte a tineretului studios. Ele vor juca un rol important în promovarea unui nou curs în viața politică a naționalităților oprimate din ultimii ani ai secolului al XIX-lea și de la începutul veacului următor.

Dar, alături de radicali, o puternică influență ideologică va exercita asupra mișcării studenților slavi și gruparea așa-zișilor realiști cehi de la Praga, în fruntea căreia s-a impus profesorul T. Masaryk. Principiile de bază ale realismului lui Masaryk ar putea fi sintetizate în teoria renașterii prin forțe proprii, printr-o evoluție continuă pe calea culturalizării maselor și a democratizării vieții politice, pe măsură ce se vor introduce o serie de reforme. Firește, era vorba de reforme cu caracter burghez și nu socialist. Față de ideile socialiste el a adoptat o atitudine revizionistă, încercînd să subordoneze și să integreze mișcarea muncitorească în acțiunea de emancipare națională. Potrivit concepției lui Masaryk, mișcarea de emancipare națională trebuia să acționeze în direcția înfăptuirii unui austroslavism liberal.

În opoziție cu partizanii concepției profesorului Masaryk, care își spuneau realiști, adepții orientării mai radicale au fost denumiți napredniaci sau progresiști. De pe pozițiile napredniacilor poate fi mai ușor

---

[23] Literárny archív Matice Slovenskey Martin (Arhiva literară a Maticei slovace din Martin — prescurtat = L.A.M.S.); L. Botezan — N. Cordoș, *Încercări de revitalizare a activității P.N.R. în anul 1899* (I), în *A.I.I.A.* C.N., 1978, p. 211—215; C. Mezea, *Dr. Vasile Lucaciu, „Leul de la Sișești"* 1852—1922, Satu Mare, 1936, p. 46—49.

înțeleasă atitudinea lui Hurban Vajansky, care, în 1893, cînd se găsea la închisoarea de la Seghedin, a scris foarte tăios împotriva lui Masaryk[24].

Datorită activității și prestigiului profesorului Masaryk, orașul Praga a devenit un centru ideologic, mai important decît Viena, al luptei de emancipare politică a popoarelor slave din monarhia dualistă, în general, și al slovacilor în special. De altfel, în rîndurile tineretului studios, care aparținea tuturor popoarelor asuprite din Austro-Ungaria, se va exercita nu numai influența radicalilor, ci și aceea a grupărilor moderate din propriile partide naționale. În cazul slovacilor, gruparea moderată avea centrul la Martin. Ea s-a aflat, pînă spre sfîrșitul secolului al XIX-lea, sub înrîurirea rusofilismului reacționar. Tocmai acestui rusofilism îi opunea Masaryk austroslavismul liberal.

Ca urmare a influenței exercitate de ideile lui Masaryk „Detvan" din Praga va afișa o orientare moderată, deși ea va deveni leagănul noii mișcări a alianței. În procesul verbal al acestei asociații studențești din preajma celui de al doilea congres al tineretului studios slav din iunie 1892 la Viena, se consemna hotărîrea: „noi nu vom fi de acord cu studenții progresiști"[25].

Trebuie totuși să se precizeze că între orientarea mai moderată și cea radicală nu a existat o opoziție ireductibilă. Între aderenții acestor orientări se manifestau deosebiri doar în metodele de luptă preconizate. În fond și unii și alții erau militanți pentru cucerirea drepturilor politice și pentru emanciparea națională. Chiar dacă reprezentanții orientării mai radicale adoptau o atitudine critică atît față de guvernarea reacționară a autorităților burghezo-moșierești ungare și austriece, cît și față de poziția moderată și legalistă a liderilor propriilor partide naționale, radicalismul tinerei generații nu va depăși concepțiile mic-burgheze despre susținerea luptelor politice. De aceea nici tinerii radicali nu vor opta pentru metode revoluționare deschise și cu atît mai puțin pentru ideile privind înfăptuirea revoluției socialiste. Nici radicalii de genul polonezului J. Wassilowski, ucrainianului J. Frank sau sîrbului V. Stajevil din Voievodina nu pot fi considerați marxiști-leniniști, ci numai simpatizanți ai ideilor socialiste.

Cu toate acestea, în condițiile în care partidele socialiste se aflau doar la începuturile formării și consolidării lor, fără a-și fi asumat încă rolul de conducătoare a luptei de eliberare națională, mișcarea radicală a tineretului de nuanță mic-burgheză poate fi considerată progresistă, prin acțiunile întreprinse ce vizau scuturarea jugului oprimator străin și autodeterminarea, în vederea formării propriilor state naționale.

---

[24] L.A.M.S. pozastalost Hurbana Vajanska (arhiva familiei Hurban Vajansky); P. Petruș, *Korespondencia Szvetozara Hurbana Vajaknsa* (Corespondența lui Sz. Hurban Vajansky), vol. II, Bratislava, f.a., p. 70; J. Galandauer, *Politické dedictivi Omladiny a pokrokové hnuti po rece 1897* (Donațiune politică a omladinei și mișcarea progresistă din 1897), p. 798; Z. Urban, *Problemy horenského narodniho hnuti poncem 19 stoleti* (Probleme ale mișcării naționale slovace la sfîrșitul secolului al XIX-lea), Praha, 1973, p. 111 și 131.

[25] *Narodnie noviny*, nr. 129 din 1892. L.A.L.ÚS.A.V. Detvan.

Meritul cel mai de seamă al tineretului progresist radical a constat îndeosebi în căldura cu care a îmbrățișat ideea alianței naționalităților oprimate și hotărîrea cu care a susținut și a acționat pentru transformarea ei într-o realitate politică. Manifestată sporadic în primii ani ai ultimului deceniu al veacului al XIX-lea, ideea alianței va cîștiga noi aderenți și se va amplifica în 1893—1894. Încă în 1893 cehul F. Hlaváček va intra în contact cu tinerii iugoslavi prin intermediul lui S. Radić și le va propaga idei progresiste despre așazisa „politică slavă reală". În anii 1895—1896 mișcarea alianței se va concretiza în Congresul românilor, sîrbilor și slovacilor, în apariția ideii de cehoslovakism, în înființarea Uniunii cehoslovace, iar sub influența acesteia, în condițiile venirii la Praga a grupului masiv de studenți croați și sîrbi, în conturarea concepției de iugoslavism. Istoricul ceh V. Státny subliniază originea comună a rădăcinilor ideologice ale orientării „napredujactvo" și ale „hlasismului", atunci cînd arăta prioritatea concepției de cehoslovakism în formarea ideologiei iugoslavismului unitar[26].

În contextul dezvoltării noilor mișcări sociale și politice din monarhia dualistă și din Europa, tînără generație de studenți slavi se va afirma sub influența realiștilor cehi, partizani ai profesorului Masaryk. Drept urmare, viitorii reprezentanți ai „hlasismului" și ai curentului „napredujactvo" își vor făuri trăsături ideologice comune pe platforma unitară a așa-zisei politici reale slave, bazată pe practicism, pe munca sistematică și continuă de redeșteptare și emancipare națională[27]. În această direcție, Šrobár propunea încă din mai 1896 membrilor asociației „Detvan" să se aboneze la organul de presă al realiștilor cehi „Naše doba" (Epoca noastră), care avea, între altele și o rubrică specială dedicată seratelor slovace. Cu sfîrșitul anului 1896 și primele luni ale lui 1897 între liderii asociațiilor studențești cehe, slovace, croate și sîrbe se discută problema redactării unor ziare sau reviste comune. La 13 martie 1897 Šrobár prezintă referatul programatic: *„Cum îmi imaginez redactarea unei reviste studențești?"* În referat, el se pronunță pentru adoptarea unei noi tactici politice, pentru „croirea" unei noi orientări ideologice. La rîndul său, S. Radić a pregătit de la sfîrșitul anului 1896 articolul de fond pentru revista studenților croați și sîrbi din Praga, care urma să apară sub denumirea: „Hrvatska misao". Articolul purta titlul „Sta kočemo?" (Ce vrem?) și cuprindea programul așa zisei noi mișcări iugoslave. Alături de Šrobár și Radić, la promovarea noii orien-

[26] Rukopisno odjelenje Matrice srpske Novi Sad (prescurtat R.O.M.S.) ms. nr. 7748; *Češi a Jihoslovane v minulosti. Od nejstarších dob doroku 1918* (Cehii și iugoslavii în trecut. Din timpurile cele mai vechi pînă în anul 1918 — prescurtat Č.J.M.), Praha, 1975, p. 513.

[27] Č.J.M., p. 490; J. Križek, *T. G. Masaryk a česká politika* (T. G. Masaryk și politica cehă), Praha, 1959, p. 147 și 202. Porov memoárový čl. F. Hlaváček, *Jihoslovanská pokrokova generace z Konce minulého a počatku tohoto stoletia jeji vistahy K ceskoslovenskému Kulturnimu a politickému životu* (Conform articolului memorialistic al lui F. Hlavaček, Tineretul progresist iugoslav de la sfîrșitul secolului trecut și începutul veacului al XX-lea și relațiile cu viața culturală și politică cehoslovacă); J. Šidak, *Idejino zasrijevanje Stjepana Radića, Studü iz hrvatske povijesti* (Studii de istorie a croaților), în *Préhled Daruvar 1965—1966*, Zagreb, vol. I, p. 393.

tări va continua să-și aducă un aport însemnat cehul Hlavaček. El va colabora în anii 1896—1897 atît cu asociația studenților slovaci „Detvan" cît și cu grupările unite iugoslave[23].

Desigur, apropierea dintre cehi și slovaci pe de o parte, și croați și sîrbi pe de altă parte, nu s-a realizat fără învingerea unor dificultăți de ordin ideologic. În cazul croaților principala piedecă în calea noii orientări a fost concepția „dreptului istoric" cu care au venit de la Zagreb, iar în cel al slovacilor orientarea mai moderată a asociației „Detvan". Revistele napredniace se vor manifesta deschis contra exagerărilor istorismului croat, ca și împotriva exclusivității „dreptului istoric" al conducătorilor opoziției pravaše. Criticînd metodele vechii școli parlamentare practicate de acești conducători, ele își vor axa activitatea pe democratizarea vieții naționale, pe lărgirea bazei ei populare prin integrarea maselor țărănești în mișcarea de emancipare, recomandînd culturalizarea acestora. Dar ceea ce va imprima noutatea în activitatea revistelor napredniace va consta în propaganda dreptului modern la autodeterminare națională.

În ceea ce privește critica adusă activității moderate a asociației „Detvan", ea va veni în primul rînd din partea lui Semerad, care în februarie și martie 1896 reproșa tinerilor studioși ce activau în cadrul ei, că se ocupau numai cu dispute literare, neglijînd lucrările cu caracter social și politic. El le-a mai reproșat, de asemenea, că au neglijat desfășurarea unei activități susținute în estul Slovaciei, care le era în cea mai mare parte necunoscut. Corespondența croatului S. Radić oferă destule dovezi despre atmosfera boemă și chiar filistină care domnea în cadrul generației napredniace de la „Detvan".

Revistele napredniace care vor promova astfel de critici vor fi: „Hrvatska misao, List z Krijiževnost, politiku i pitanja socyalna" (Revista croată pentru literatura politică și probleme sociale), ce va apare în 1897 la Praga, avîndu-l ca prim redactor pe Hlavaček; „Narodna misao" (Revista poporului), editată în 1897 la Zagreb sub conducerea lui S. Pribičević și cu concursul lui Lorković; „Hlas", planificată să apară în 1897 ca o revistă a tineretului progresist slovac. Ea nu va vedea totuși lumina tiparului decît în 1898, la Skalica. Întîrzierea apariției s-a datorat lui P. Blaho, care n-a terminat la timp studiul ce trebuia să constituie articolul de fond al primelor numere. După numele ultimei reviste, mișcarea tinerilor progresiști slovaci va rămîne cunoscută sub numele de hlasism. Toate cele trei reviste vor deveni tribune ale răspîndirii ideilor realismului slav ale lui Masaryk, contribuind la consolidarea concepției de cehoslovakism și iugoslavism. Ele vor propaga și alte idei progresiste, printre care și cele cu net caracter anticlerical. Datorită orientării lor radicale, ele vor fi supuse unor continue șicanări și persecuții din partea organelor de poliție. Drept urmare, revista de la Praga va fi nevoită în 1898 să-și înceteze formal activitatea și să reapară cu denumirea „Novo doba" (Epoca nouă). În 1899 va fi obligată să-și mute sediul la Viena, unde va fi editată cu

[28] K.O.S.R., p. 234, L.A.L.Ú., S.A.V. Detvan; *Narodnie noviny* nr. 218 din 1897, Časopis mladeže (Revista tinerimii).

titlul „Glas ujédinjenje hrvatsko-srbske omladine“ (Vocea uniunii tineretului croato-sîrb). De astădată la conducerea ei vor ajunge S. Radić și S. Pribičević[29].

În activitatea desfășurată de revistele de mai sus, principala atenție a fost acordată mișcărilor tineretului progresist radical slovac și croat. Ele nu au neglijat însă nici problemele ce preocupau studenții celorlalte naționalități. În „Hrvatska misao“ Hlavaček a publicat în 1897 un studiu despre curentul activist român. Din corespondența lui reiese că el a avut o atitudine aprobatoare și pozitivă față de alianța slovacilor și sîrbilor cu românii. În „Nova doba“ a apărut de asemenea un articol cu titlul: „Rumunsko pitanje u Ugárskoj“.

Tot în „Nova doba“ din 1898 s-a publicat studiul „Glas iz Slovačke“, care reprezintă o analiză valoroasă a societății slovace și al profilului acesteia la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Semnată doar cu litera *n*, analiza — republicată în „Almanahul tinerilor croați“ — aparținea unuia din exponenții hlasismului, deoarece promitea studenților din Croația să-i pună la curent cu programul revistei „Hlas“. Importanța studiului constă în aceea că trece în revistă dezvoltarea luptei de emancipare economică, politică și culturală a poporului slovac, care atunci număra două milioane de oameni. Pe linia emancipării economice se pronunța pentru întemeierea unor instituții corespunzătoare, în primul rînd a unor bănci populare. Autorul studiului reliefează consecințele nefaste ale prelungirii crizei agrare asupra maselor țărănești slovace. El deplîngea mai ales starea precară a școlilor din satele slovace și sublinia că ea se datora politicii guvernelor burghezo-moșierești ungare. Acestea erau direct interesate în menținerea analfabetismului printre slovaci, întrucît un popor inult putea fi mai ușor dominat și asuprit. Cauza decăderii politice o punea pe seama pasivismului adoptat de Partidul Național Slovac. Pasivismul îi împiedeca pe liderii acestui partid să se ocupe continuu și cu perseverență de educația politică a maselor. Unei critici severe îi supune și pe „narodniaci“, care s-au lăsat condusi mult timp de credința că salvarea ar putea veni numai din partea unei conflagrații europene, iar în ultimul timp și-au pus speranțe în politica vieneză. O atare concepție o considera pe bună dreptate o naivitate. Cu toate acestea și ea putea fi folosită drept pretext de guvernanții unguri pentru a-i acuza pe slovaci de „lipsă de patriotism“ și chiar de „trădare de țară“.

Cîțiva ani mai tîrziu o analiză asemănătoare despre starea societății din Croația va apare în „Slovenskey obzor“ sub semnătura unuia din conducătorii „napredniaci“ slovaci. Interesant rămîne faptul că și presa de la Martin a ajuns să considere din 1896—1897 manifestările publicistice ale tineretului progresist drept un fenomen evolutiv pozitiv pe calea înfăptuirii unității sîrbo-croate[30].

Întărirea legăturilor dintre tinerii napredniaci slovaci și sîrbo-croați

[29] J. Galandauer, *op. cit.*, p. 798; R.O.M.S., doc. nr. 7748.

[30] F. Hlaváček, *op. cit.*, p. 24; *Narodnie noviny*, nr. 145 din 1896 și nr. 151 din 1897. (Cu analiza ideologică a hlasismului s-au ocupat istoricii slovaci J. Bodnár, L. Holotik, A. Mraz și alții, iar cu studierii mișcării „napredujasta“ din Croația cercetătorii croați R. Lovrerčić, J. Šidak, M. Gross etc.).

în ultimii ani ai veacului al XIX-lea s-a concretizat și în stabilirea unor contacte mai strînse între asociațiile studențești „Detvan" și „Šumadija". La 12 ianuarie 1898, „Hrvatsko-slovenskog Kluba Slavije" se adresa Asociației „Detvan" anunțînd-o că s-a creat „Clubul independent Slavija" din Praga, sub președinția lui D. Lončar și a lui I. Zmovec. Ultimul devenea președinte și la „Šumadija" croată, precum și redactor al revistei „Novo doba"[31].

Un alt prilej de afirmare a colaborării l-a reprezentat aniversarea a 50 de ani de la introducerea croatei ca limbă oficială în Croația. Aniversarea a fost marcată la Praga de un miting comun croato-slovac, care a avut loc în aprilie 1898. În timpul lui au rostit discursuri: F. Potočnjak din Croația, V. Spinčic din Dalmația, tînărul E. Gregr și alții. Un an mai tîrziu, M. Štefanek a predat cercurilor croate *Cartea memorială a sărbătoririi jubileului de cincizeci de ani de limbă literară croată*, după cum se consemnează în procesul verbal al Asociației „Detvan" din 13 mai 1899[32].

Pe platforma tineretului progresist de la Praga, solidaritatea s-a manifestat și într-o concepție internațională mai largă. Asociația „Detvan" a hotărît în acest sens, la 1 decembrie 1900, să se alăture acțiunilor care urmăreau constituirea unei „Uniuni a studenților slavi". Referindu-se la activitatea „Ligii culturale" de la București, Žigmundik, unul din liderii Asociației „Detvan", cerea studenților slavi să ia drept exemplu solidaritatea națională la care au ajuns românii.

După 1900, colaborarea dintre studenții cehi, slovaci, sîrbi și croați va contribui la întărirea opoziției unificate iugoslave din Croația. Articolul de fond al primului număr al publicației „Zora, Književno glasilo" din Karlovac — care se păstrează în arhiva familiei Hurban-Vajansky — preciza în noiembrie 1902, că voește să fie o revistă literară a tineretului unit iugoslav[33].

Întărirea opoziției unificate iugoslave în primii ani ai secolului al XX-lea, o consemna și tînărul M. Hodža într-un articol publicat în ziarul „Ludove noviny" (Ziarul popular), al cărui redactor era. Articolul, apărut în numărul din 16 martie 1903, se intitula: „Horvatsky hlas" (Glasul croat). Din articol reiese că unificarea opoziției croate se realizase cu cîteva săptămîni înainte în februarie. Pînă cînd opoziția fusese divizată dăduse dovadă de multe slăbiciuni. Unificarea contribuia la întărirea opoziției, îndeosebi prin aderarea la ea a Partidului progresist al tinerilor croați. În același timp unificarea constituia o dovadă a maturizării politice a opoziției croate, precum și a „ideii slavismului democrat". În încheierea articolului, autorul exprima speranța că se vor înregistra noi succese pe drumul unificării opoziției iugoslave. Săptămînalul „Slovensky týždennik" dă la fel o înaltă apreciere Congresului tineretului sîrb și croat de la Viena, considerîndu-l un pas înainte în străduințiile de raliere a tinerei generații a celor două popoare pe baza unității naționale. Atît puternica personalitate a lui M. Hodža, cît și „Slovensky týž-

[31] A.K.U., fond. Detvan; *C.J.M.*, p. 514.
[32] L.A.L.U. S.A.V. Detvan.
[33] Idem.

dennik" sintetizau în fond definirea noului curs sîrbo-croat, văzut de opinia publică slovacă[34].

În concluzie, ultimul deceniu al veacului al XIX-lea a echivalat cu realizarea unor pași importanți pe calea înfăptuirii alianței popoarelor oprimate din Austro-Ungaria. La înfăptuirea ei o contribuție însemnată au adus studenții care învățau în centrele universitare din monarhia dualistă. Întîlnindu-se în aceste centre, tinerii studioși, care aparțineau diferitelor naționalități oprimate, au putut stabili atît contacte personale, cît și o colaborare tot mai strînsă între asociațiile lor culturale, în spatele cărora desfășurau și activități politice. Colaborarea s-a realizat deopotrivă între asociațiile studenților slavi, precum și între acestea și acelea ale colegilor lor români. Colaborarea s-a concretizat în organizarea unor întîlniri în cadrul unor conferințe sau reuniuni comune, cu ocazia cărora s-au discutat și adoptat o serie de moțiuni și rezoluții de solidaritate și sprijinire reciprocă. O importanță aparte prezintă moțiunile și rezoluțiile prin care asociațiile studenților progresiști se raliau hotărîrilor Congresului naționalităților din august 1895. De asemenea acelea din 1896, prin care tineretul studios al naționalităților oprimate și-a exprimat unitar atitudinea dezaprobatoare față de așa-zisele serbări milenare, organizate de oficialitățile burghezo-moșierești ungare.

În activitatea lor, care viza democratizarea vieții politice din monarhia dualistă și îndeosebi emanciparea națională de sub jugul oprimator străin, asociațiile studenților progresiști au fost supuse influențelor unor orientări ideologice radicale mic-burgheze, dar și unor concepții mai moderate. Dintre acestea, în cazul studenților slavi, o însemnătate deosebită au avut ideile așa-zisului realism slav, propagate de profesorul T. Masaryk de la Praga. Ele vor sta la baza apariției concepției politice de cehoslovakism și de iugoslavism. În cazul studenților români solidaritatea națională va avea la bază programul *Ligii culturale*, care s-a constituit la București la sfîrșitul anului 1890[35].

MILAN KRAJČOVIČ (Bratislava)

DIE ZUSAMMENARBEIT DER STUDENTEN DER UNTERDÜCKTEN NATIONALITÄTEN AUS ÖSTERREICH-UNGARN IM KAMPF FÜR NATIONALE EMANZIPATION IN DER ZEITSPANNE 1890—1900

(Zusammenfassung)

Im letzten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts wurden wichtige Schritte auf dem Wege des Zustandekommens einer Alianz der unterdrückten Völker aus Österreich-Ungarn getan. Einen wichtigen Beitrag in dieser Richtung leisteten die Studenten,

[34] M. Hodža, *Články, reci, studie* (Articole, conferințe, studii), vol. I, Praha, f.a., p. 476.

[35] Autorul exprimă mulțumiri studentului clujean P. Husarik pentru traducerea acestui studiu din limba slovacă, iar cercetătorului L. Botezan pentru stilizarea și pregătirea lui în vederea tiparului potrivit topicii limbii române.

die in den Universitätszentren der dualistischen Monarchie studierten. Die jungen Studenten der verschiedenen unterdrückten Nationalitäten, die sich in diesen Zentren trafen, konnten sowohl persönliche Kontakte schließen, als auch eine immer engere Zusammenarbeit zwischen ihren kulturellen Vereinen, hinter denen sich auch politische Tätigkeiten verbargen, fördern. Eine rege Zusammenarbeit gab es nicht nur zwischen den Vereinen der slavischen Studenten, sondern auch zwischen diesen und jenen ihrer rumänischen Kollegen. Ein Ausdruck dieser Zusammenarbeit war auch die Organisierung von Zusammenkünften im Rahmen gemeinsamer Tagungen und Beratungen, während deren Verlauf eine Reihe von Motionen und Resolutionen für gegenseitige Hilfe und Solidarität zur Aussprache kamen und angenommen wurden. Eine außergewöhnliche Bedeutung kommt den Motionen und Resolutionen zu, durch welche die fortschrittlichen Studenten sich den Beschlüssen des Nationalitätenkongresses vom August 1895 anschlossen, und jenen von 1896, durch welche die Studentenjugend der unterdrückten Nationalitäten ihre ablehnende Haltung gegenüber den sogenannten tausendjährigen Feiern, die von den ungarischen bürgerlich-gutsherrlichen Amtsbehörden veranstaltet wurden, einheitlich aussprachen.

Während ihrer Tätigkeit, die auf die Demokratisierung des politischen Lebens in der dualistischen Monarchie und vor allem auf die nationale Befreiung vom fremden Joch hinzielte, wurden die Vereine der fortschrittlichen Studenten von kleinbürgerlichen radikalen ideologischen Orientierungen, aber auch von gemäßigteren Anschauungen beeinflußt. Von diesen hatten die Ideen des sogenannten slavischen Realismus', die vom Prager Professor I. Masaryk verbreitet wurden, für die slavischen Studenten eine außergewöhnliche Bedeutung, denn sie werden der Entstehung der politischen Auffassung vom Tschechoslowakismus un Jugoslawismus zu Grunde liegen. Die nationale Solidarität der rumänischen Studenten fußte auf dem Programm der *Kulturellen Liga* (Liga culturală), die Ende des Jahres 1890 in Bukarest gegründet wurde.

PRIMA ACȚIUNE POLITICĂ ANTIDUALISTĂ DE AMPLOARE A ROMÂNILOR DIN STATELE UNITE (1911)

Un moment de afirmare în viața românilor emigranți în Statele Unite ale Americii de Nord a fost primirea făcută lui Apponyi Albert, la 1911. Fostul ministru era trimis acolo de guvernul ungar într-o importantă misiune ce prevedea și o serie de conferințe și convorbiri cu oficialitățile americane privind menținerea păcii în lume.

Deși răzlețiți în mai multe orașe ale Statelor Unite, românii imigranți, provenind în marea lor majoritate din Transilvania, Banat, părțile ungurene și Bucovina, cunoscînd obiectivele deznaționalizatoare ale legii învățămîntului preconizată la 1907 de Apponyi, pe atunci ministru al cultelor și instrucțiunii publice din Ungaria, s-au unit într-o acțiune fără precedent, pentru a-și spune deschis părerea asupra respectivei legi, acolo în Statele Unite, cum au mai făcut-o și în 1907, fără a atinge însă o anvergură atît de mare. De data aceasta aveau posibilitatea de a protesta chiar în fața autorului ei, fără teamă de aparatul represiv din Ungaria, care în țara de baștină i-ar fi redus repede la tăcere.

Importanța acestei acțiuni care a dat românilor din America sentimentul că sînt o *forță politică* demnă de a fi luată în considerare, le-a consolidat conștiința națională făcîndu-i totodată mai cunoscuți publicului american ca entitate etnică, n-a fost pînă acum relevată îndeajuns în istoriografia noastră. Este doar menționată pe două coloane de Titus Podea[1] și apare într-o notă de subsol în cartea lui Stelian Popescu Boteni[2]. Alte cîteva amintiri sporadice privind această acțiune nici nu merită a fi precizate.

*

I. În 1911 emigrarea românilor din Transilvania și Banat se afla la apogeul ei, și se pare că atingea cifra de circa 150.000[3]. Principalele lor centre în care se așezaseră erau Cleveland și Chicago, metropole care vor fi, de altfel, extrem de active în a-i polariza și pe românii din împrejurimile lor, s-au chiar din alte orașe mai îndepărtate de ele, în această acțiune protestatară de mari dimensiuni.

Românii erau cunoscuți în general, în literatura de limbă engleză din scrierile lui R. W. Sueton Watson, sub pseudonimul de „Scotus Viator", care tocmai publicase o carte, *Corupția și reforma în Ungaria*[4], în care își exprima mirarea față de acele societăți care aveau drept scop

---

[1] Titus Podea, *Transylvania*, Bucarest, 1936, p. 103—106.

[2] Stelian Popescu Boteni, *Relații între România și S.U.A. pînă în 1914*, Cluj-Napoca, 1980, p. 159.

[3] *Telegraful român*, LIX, nr. 4 din 13/26 ian. 1911, p. 20.

[4] *Foaia poporului*, XIX, nr. 6 din 6/19 febr. 1911, p. 2.

apărarea naționalităților asuprite din Europa și Asia, dar care nu iau în seamă cauza românilor, slovacilor și a celorlalte naționalități supuse legilor guvernanților maghiari.

Din sursă direct americană românii fuseseră făcuți cunoscuți de profesorul George Dorsey care la începutul anului 1910, publicase în „*The Chicago Sunday Tribune*", unul dintre cele mai mari ziare din America, studiul său de călătorie prin unele țări ale Europei, printre care și Ungaria, lăudînd munca cinstită și grea a țăranilor noștri, a căror tratament întemeia însă întrutotul acuzația potrivit căreia cercurile conducătoare de la Budapesta sînt nemiloase față de români[5].

Adăugăm la acestea și faptul că acțiunea de protest a imigranților români făcută în 1907 împotriva legii învățămîntului adusă în fața dietei de la Budapesta de același conte Apponyi care urma să sosească acum în America era încă vie în memoria opiniei publice americane. Astfel, putem spune că, deși la începutul organizării lor, românii au devenit destul de cunoscuți la 1911, erau mai maturi din punct de vedere politic, fiind gata să manifesteze nu numai pentru un salariu mai bun în patria temporar adoptivă, ci puteau acționa unit și pentru cauza nobilă a eliberării naționale a fraților lor asupriți de acasă. Și această manifestare protestatară împotriva guvernanților maghiari chiar dacă avea loc în Statele Unite, urmărea același scop ca și acela al românilor din Transilvania: „*unirea lor cu România*" [sb. n.] deoarece ei vedeau (după cum se consemna într-un ziar maghiar citat de publicația românilor din Chicago) că «dincolo de Carpați e un stat în care rasa lor e în majoritate și ei cer unirea cu acel stat fără a ține seama de „anumite legi"» iar în politica internă, România cultiva și ea „idealul unificării tuturor românilor"[6].

II. Profitînd de abilitatea oratorică și înfățișarea impozantă a contelui Apponyi Albert, guvernul maghiar Khuen-Héderváry, considera că acesta ar fi cea mai potrivită persoană să propovăduiască pacea între popoare, mai ales că în 1907 mai fusese delegat la congresul păcii de la München. E adevărat că atunci a avut loc incidentul cu marele scriitor norvegian Björnstjerne Bjornson[7] dar acum se bănuia a fi fost uitat.

Turneul de conferințe al lui Apponyi în favoarea păcii venea exact în momentul cînd guvernul cerea votarea în parlament a unor sume exorbitante pe acea vreme pentru înarmare (se propunea creșterea cheltuielilor militare cu 42 milioane coroane pentru forțele de uscat și 55 milioane de coroane pentru marina militară[8]), ceea ce împovăra bugetul popoarelor din monarhie și sporea pericolul de război. Astfel, conferințele lui Apponyi despre pace aveau misiunea de a împrăștia o perdea de fum în ochii opiniei publice americane pentru a masca pregătirile de război ale monarhiei Austro-Ungare, urmărind totodată să convingă oficialitățile despre armonia și mulțumirea ce domnește între „naționalitățile" de sub coroana Sfîntului Ștefan. Apponyi și guvernul său sperau

[5] Ioan Podea, *Românii din America*, Sibiu, 1912, p. 39—40.
[6] *Dreptatea*, Chicago, III., VII, nr. 9 din 26 febr. st. n. 1911, p. 1.
[7] I. Lupaș, *Paralelism istoric*, București, 1937, p. 229—232.
[8] *Népszava* din 14 și 15 febr. 1911, apud *Din istoria Transilvaniei*, II,

deci să reverse asupra Ungariei aura unei ţări civilizate, în plin progres, preocupată sincer de necesitatea menţinerii păcii între popoare.

După cum vom vedea, Apponyi nu a reuşit să înşele masele de imigranţi proveniţi din monarhia austro-ungară, ele ştiind preabine cine este acest politician rafinat încă din 1907 şi erau hotărîte să o spună fără teamă de represaliile ce i-ar fi aşteptat la întoarcerea acasă, în ţara de origine. Nici opinia publică americană n-a putut fi înşelată în întregime, deoarece ziarele americane remarcau faptul că în timp ce contele vorbea despre pace în America, Austro-Ungaria aloca milioane de coroane pentru construirea a 4 puternice bastimente de război[9].

Un corespondent din America, îmbogăţea interpretarea vizitei lui Apponyi, subliniind că ea avea loc tocmai în momentul cînd în Mexicul învecinat se desfăşura o revoluţie, iar contele ridicîndu-şi glasul în favoarea păcii universale, ar fi putut influenţa amuţirea ei, ca urmare a unui efect psihologic. Apponyi venea astfel să slujească interesele cîtorva capitalişti ca W. Taft, Carnegie şi Morgan care aveau 1 miliard şi 400 milioane de dolari investiţi în Mexic, putînd fi deci şi un „bussines" pus la cale de respectivii potentaţi ai capitalului sau pur şi simplu o situaţie de care aceştia profitau[10]. Cu atît mai mult pare să fi fost astfel, cu cît cei ce l-au lăudat şi i-au făcut publicitate a fost tocmai acea oligarhie, pe care corespondentul din America o califica *ipocrită*, asemenea lui Apponyi şi fără dreptul de a se numi apărătoare a păcii.

Ziarul *„America"* sintetiza semnificativ situaţia creiată pentru naţionalităţi în urma acestei vizite: „Minciuna diplomatică şi adevărul naţional, vor sta faţă în faţă şi adevărul fiind pe partea noastră străinii ne vor judeca după dreptate . . ."[11].

Şi într-adevăr, călătoria lui Apponyi în Statele Unite a demonstrat pas cu pas că „misiunea" sa a fost un eşec, deoarece practicarea unei politici oricît de abile, lipsită de o etică corespunzătoare, nu este şi nu poate deveni credibilă.

III. Presa anunţase că în 7 februarie 1911 urma să sosească la New York[12], la bordul vasului „Kronprinz Wilhelm", Apponyi Albert, sau cum îl numeau naţionalităţile „Contele Negru". O ştire ajunsă la New York prin telegraful de la bordul vasului dădea de ştire că acesta a fost prins de o furtună puternică fiind pe punctul de a se scufunda. Apponyi însuşi fusese în pericol, cabina fiindu-i inundată[13]. Astfel, chiar împrejurările sosirii sale în America îi erau potrivnice, aşa cum vor fi toate călătoriile sale pe sol american.

La New York a fost întîmpinat de Carnegie, iar la Washington de W. Taft şi alţi cîţiva reprezentanţi ai capitalului american[14].

În ceeace priveşte „naţionalităţile" şi maghiarii socialişti, se pregăteau să-i facă o primire cît se poate de ostilă.

---

[9] *America*, Cleveland, O., VI, nr. 14 din 15 febr. 1911, p. 1—2.
[10] *Telegraful român*, LIX, nr. 37 din 5/18 febr. 1911, p. 166.
[11] *America*, VI, nr. 15 din 18 febr. 1911, p. 1.
[12] *Ibidem*, VI, nr. 12 din 9 febr. 1911, p. 1.
[13] *Ibidem*, loc. cit.
[14] *Telegraful român*, LIX, nr. 37 din 5/18 apr. 1911, p. 166.

Unul din fruntașii mișcării naționale românești din America, P. Borzea, își exprima în mod ironic „regretul" că nu erau și în Statele Unite domni „solgăbirăi" care să dea ordine cum să fie primit „Întunecimea Sa".

Românii, slavocii, sîrbii și rutenii au ținut consfătuiri unde au hotărît cum să-l întîmpine pe conte și cum, cu ocazia primirii, să arate lumii americane suferințele ce le-au îndurat ei în „fericita" Ungarie.

Sosirea în Cleveland era programată pe 18 februarie. Ziarul „*Cleveland Leader*" din 9 februarie 1911[15], arăta că deja naționalitățile erau pregătite să-l primească pe așa-zisul „apostol al păcii". Înțelegerea în acest sens s-a perfectat la consfătuirea din sala „Puhalla", Cleveland, hotărîndu-se ca la întrunirea ce va vea loc în 18 februarie în sala „Engenering" și la care va lua parte Apponyi, prin împărțirea de afișe care-l compromiteau (făcîndu-se referire la incidentul din 1907 cu Björnstjerne Bjornson și la faptul că se opunea introducerii votului universal în Ungaria) precum și să i se strige în engleză „turn-coat" [trădător; aventurier politic][16].

Un convocator tipărit cu majuscule, semn al importanței pe care românii o acordau întrunirii lor, este publicat în „*America*"[17], data fixată pentru adunare fiind 16 februarie 1911, la ora 8 seara în „Acme Hall".

Întîi, românii se vor întîlni la „Casina" lor cu o oră înainte de a începe adunarea. De aici, cu muzică și cu drapelele societăților românești vor defila spre sala desemnată, unde se vor întîlni cu slovacii și cu alte naționalități, pentru a-și expune doleanțele în fața marelui public american, luînd noi hotărîri cu privire la ținuta de urmat față de „asupritorul școalelor din Ungaria".

Erau invitați „toți frații români doritori de înaintarea neamului". La adunare, oratorii naționalităților și cei americani vor arăta adevărata față a contelui Apponyi pentru ca acesta să nu amăgească la sosirea sa pe străinii care-l cred „apostol al păcii".

Patetic, convocatorul își încheia textul lărgind aria invitaților: „Veniți cu toții ca împreună cu alți frați de suferință, slovaci, bohemi, sîrbi, croați și [de] alte neamuri, să arătăm lumii americane durerile noastre naționale și sociale ce le îndurăm [de] pe urma guvernului unguresc[18].

Într-un articol destinat străinilor și publicat odată cu „*Convocatorul*", ziaristul N. C. Zamfirescu, referindu-se la misiunea lui Apponyi făcea constatarea de ordin general că: „Peste tot e vorba de pacea de dinafară fără să caute să potolească nemulțumirile de dinăuntru. Toți doresc o pace internațională fără să se gîndească, sau fără să vrea să vindece ranele naționale ale atîtor neamuri subjugate de Rusia, Austro-Ungaria și alte state lacome după cotropiri". Să nu uităm că și V. I. Lenin referindu-se la politica mondială a celor două mari puteri mai sus amintite, scria: „În special politica dusă de Austria și de Rusia, atît în timp de

---

[15] *America*, VI, nr. 13 din 12 febr. 1911, p. 1.
[16] *Ibidem*, p. 2, „*Apponyi în America*", (Traducere de D. G. Borza).
[17] *Ibidem*, VI, nr. 14 din 15 febr. 1911, p. 1.
[18] *Ibidem*, loc. cit.

pace cît și în timp de război, e o politică de înrobire a națiunilor și nu de eliberare a lor"[19].

Ripostînd tocmai la această politică a Austro-Ungariei, naționalitățile s-au unit atît de strîns și au acționat de comun acord, așa încît, obiectiv vorbind, călătoria lui Apponyi a fost mai mult în favoarea „naționalităților" de cît a guvernului maghiar. Îndeosebi românii s-au bucurat de prilejul pe care l-au avut pentru a desfășura manifestații de amploare care i-au făcut și mai cunoscuți publicului american[20].

La *„Convocator"* răspund și societățile românești din apropierea Clevelandului, ca: Societatea *„Traian și Avram Iancu regele munților"*, Societatea *„U. R. Ardeleana și Transilvăneana"* din Alliance, O., Societatea *„Unirea romînă"* din Youngstown, O., și Societatea *„Frăția română"* din East Youngstown, O., societăți cu nume ce exprimau de fapt aspirațiile lor și care au trimis la adunare mai mulți reprezentanți cu drapele românești și americane. Bineînțeles că societățile din Cleveland au fost prezente „in corpore": Societatea *„Carpatina"*, *„Carmen Silva"*, *„Luceafărul"*, parohia ortodoxă, parohia greco-catolică, (fără să țină seama de diferențe confesionale), precum și societatea religioasă *„Sf. Maria"*, toate cu steaguri și însemne naționale românești.

De remarcat că deși slovacii care erau mai numeroși, ca dealtfel și cehii și sîrbii, nu au apărut la adunare cu steaguri naționale sau insigne care să-i distingă, ci doar cu formațiile lor muzicale.

Manifestația s-a desfășurat exact așa cum s-a prevăzut. O coloană de circa 600 de oameni a părăsit „Casina română" pe la șapte seara, cu drapelele în frunte și muzica germană la urmă, a parcurs străzile Detroit, Euclid și East 9, ajungînd la *„Acme Hall"* la orele 8 și 15 minute. Cînd a pătruns în sală grupul de români cu cele 16 steaguri, 8 românești și 8 americane, împodobiți cu cocarde naționale, parte din ei cu eșarfe tricolor peste piepturi, întreg publicul a izbucnit în aplauze furtunoase. Apoi muzica a intonat „Deșteaptă-te române" (The Day of the Warning) ascultat de întreaga asistență în picioare, după care a izbucnit un ropot de aplauze și strigăte de bucurie din partea slovacilor.

Adunarea a fost prezidată de preotul catolic Ștefan Furdek de la biserica „St. Mary of Lourde". Vorbește mai întîi preotul slovac Anton Filkern, apoi avocatul Vem Svarc și preotul croat N. Gragovici. Din partea românilor vorbește Vasile E. Moldovan, redactorul ziarului *„Românul"* despre persecuțiile pe care le-a îndurat în țara de origine, iar în numele *Uniunii*, ia cuvîntul Ioan Aldea[21].

Pe lîngă vorbitorii slovaci, croați, români au fost și americani care au explicat situația „naționalităților", publicului de limbă engleză. Toți cei ce au luat cuvîntul au avut drept temă principală caracterul legii școlare a lui Apponyi și nedreptățile săvîrșite sub guvernul din care și el făcea pe atunci parte ca ministru al cultelor și instrucțiunii. Musafirul nedorit a fost zugrăvit ca „cel mai mare ipocrit care a urcat scările politicii ungurești", un „apostol de pace mincinos" care asuprește opt mi-

[19] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 26, p. 318.

[20] *America*, VI, nr. 15 din 18 febr. 1911, p. 1. N. C. Zamfirescu, *„Apponyi și americanii.*

[21] *Ibidem*, loc. cit.

lioane de cetățeni de naționalitate nemaghiară și în fine, cea mai grea acuzație (și nu neîndreptățită) în ochii opiniei publice americane, că Apponyi era împotriva introducerii votului universal în Ungaria[22].

A urmat alegerea unei comisii din delegați ai tuturor naționalităților din Ungaria, prezenți la adunare, care să adreseze o interpelare Austriei cu privire la împuternicirea lui Apponyi de a o reprezenta în fața americanilor.

În fine, președintele Uniunii slovace a anunțat apoi tipărirea a 20.000 de corespondențe cu fotografia și celebra scrisoare a lui Björnstjerne Bjornson scrisă în 1907 prin care refuza să participe la congresul de pace de la München alături de Apponyi, care prin legea sa școlară oprima naționalitățile nemaghiare din Ungaria. Au mai fost tipărite 20.000 de afișe cu statistica condamnaților politici din Ungaria și 10.000 de broșuri care demascau activitatea lui Apponyi îndreptată împotriva naționalităților nemaghiare.

După cuvîntări, pe o pînză mare întinsă pe scenă s-au proiectat cu skiopticonul, mai ales pentru informarea americanilor, scene reprezentînd momentele cele mai însemnate din lanțul nesfîrșit al persecuțiilor nemaghiarilor din Ungaria (cum a fost de exemplu) măcelul de la Cernova; crucile și mormintele pe care nu era voie să se pună coroane, diverse isprăvi ale jandarmilor, imaginile marilor bărbați politici slovaci, precum și imagini din viața poporului slovac[23].

Adunarea a luat sfîrșit la 11 noaptea cînd cei 3000 de participanți s-au risipit în liniște.

Sacrificiul material al slovacilor a fost considerabil. Totalul sumelor cheltuite pentru popularizarea adevăratei stări de lucruri din Ungaria și adevăratului caracter al nedoritului musafir s-au ridicat la suma de 1600 de dolari[24]. Evident, la această sumă se adăugau articolele din ziarele slovace cu un tiraj de 35.000 de exemplare, cele din ziarele românești „*America*“ și „*Românul*“ precum și din presa celorlalte naționalități provenite din monarhia Austro-Ungară.

În presa americană și germană din Cleveland se remarcă articolul semnat de Vasile E. Moldovan, care atenționa publicul să nu uite că Apponyi a fost țintuit la stîlpul infamiei de Björnstjerne Bjornson, că vine din țara în care alegerile se fac sub presiunea jandarmilor pentru ca oligarhia aristocrată maghiară să poată păstra în mînă frînele statului.

În Ungaria cine cere votul universal este aruncat în închisoare ca agitator împotriva „patriei“. El vine din țara în care milioane de români, tot atîția slovaci, sîrbi și croați, apoi șvabi, sași, ruteni și italieni suferă împreună cu masa de 6 milioane a poporului maghiar, sub jugul aristocrației, care se susținea întemeindu-se pe dreptul ereditar și pe baionetele jandarmilor[25].

---

[22] *Dreptatea*, VII, nr. 9 din 26 febr. st. n. 1911.

[23] *Ibidem*, loc. cit., V. E. Moldovan, „*Din pildele altora. Organizația slovacilor și primirea lui Apponyi la Cleveland*“; vezi și *Telegraful român*, LIX, nr. 23 din 1/14 mart. 1911, p. 107—108: Ioan Podea, „*Scrisori din America*“.

[24] *Foaia poporului*, XIX, nr. 8, din 20 febr/5 mart. 1911, p. 3.

[25] *Tulnicul*, San Francisco, Cal., VII, nr. 8 din 19 febr. 1911, p. 1. V. E. Moldovan, „*Întîmpinare pentru d-l grof Apponyi*“.

In ziua următoare adunării de la „*Acme Hall*", adică în 17 februarie 1911, materialul tipărit în limba engleză a fost împărțit americanilor din oraș pentru a lua la cunoștință pe cine primesc în orașul lor. Și se întreba Ioan Podea: „Ce primire îi mai puteau face atunci americanii? Cine dintre americanii iubitori de libertate și dreptate, mai avea plăcerea ca să asculte glasul unui prooroc fals și apostol mincinos?[26]

După o așa pregătire, primirea lui Apponyi a fost pe măsura dorințelor naționalităților imigrate.

Prevăzînd situația dificilă în care va fi pus Apponyi, un mic grup de maghiari care și în America își purta patimile naționaliste cer autorităților americane 24 de polițiști care să le păzească mentorul. Desigur nu li s-a acordat un număr atît de mare de polițiști (cum s-ar fi întîmplat în Ungaria)[27], deși forțe polițienești tot au trebuit să fie masate la gară unde s-a desfășurat o furtunoasă manifestație de protest; N. C. Zamfirescu de la ziarul „*America*", remarcă plin de ironie cererea de mai sus, spunînd că în timp ce președintele Statelor Unite care trece pe stradă cu trăsura sau pe jos, nu are nevoie de poliție și agenți secreți în jurul lui, oaspetelui i-au trebuit o mulțime de polițiști ca să fie apărat, deși nu e decît un înfumurat de conte și un simplu deputat[28]. Demonstrația s-a desfășurat după un plan dinainte stabilit de către naționalități.

Românii din Cleveland și orașele din jur au blocat cele două intrări spre gară. Croații, cehii și slovacii într-un număr impresionant de mare au format puternice cordoane de ambele părți ale „Superior Avenu"-ului de la gară pînă la hotelul „Hellenden", destinat ca reședință oaspetelui.

În fața hotelului urma să se formeze, ca și la gară, o masă impenetrabilă de oameni, care să bareze intrarea în hotel.

Chiar în fața gării, în niște case vechi, de-alungul străzii ocupate de muncitori, s-a baricadat numerosul grup de socialiști maghiari.

Românii au sosit la gară încolonați și purtînd drapele. Și-au ocupat locurile disciplinat în fața celor două intrări și masîndu-se pe podul dintre gară și „Superior Avenue" au blocat circulația spre oraș. Contele Apponyi Albert a sosit în gara Erie cu un vagon special. După ce a fost salutat de un reprezentant al orașului s-a urcat într-un automobil apărat de o grupă de polițiști. La plecare însă, automobilul nu putea demara find înconjurat de mulțimea ce stătea mută și neclintită la ordinele polițiștilor care cereau cale liberă. La un moment dat au început strigăte puternice de la toate ferestrele caselor și un nor de afișe colorate coborî asupra publicului. Strigătele ce se auzeau erau acelea ale socialiștilor maghiari: „*Jos cu trădătorul de țară! Jos cu cel mai mare mincinos al lumii!*"; glasurile acestora se uneau cu cele ale naționalităților care strigau și ele în limba lor și în engleză „Turn-coat". Afișele împărțite în continuare de membrii Partidului Socialist Maghiar din Cleveland conțineau cuvinte aspre dar pline de adevăr la adresa acestui „Conte Negru".

---

[26] *Telegraful român*, LIX, nr. 23 din 1/14 mart. 1911, p. 107—108.

[27] *Gazeta Transilvaniei*, LXXIV, nr. 42 din 23 febr./8 mart. 1911, p. 2.

[28] *America*, nr. 16 din 2 febr. 1911, p. 1. N. C. Zamfirescu, „*Apponyi și poporul sau vorbe și fapte*".

În mod normal, de la gară pînă la „Superior Avenue" se făceau 20 de secunde, însă poliția a muncit din greu o oră pînă cînd a reușit să-i facă loc. Dar și pe „Superior Avenue" automobilul înainta foarte încet, deoarece era înghesuit de cordoanele cehilor, slovacilor și croaților care-l întîmpinau cu proteste. Contele, deși înțelegea foarte bine strigătele mulțimii, a recurs la un șiretlic: el răspundea înclinînd din cap, ca și cum ar mulțumi, vrînd a face pe americani să creadă că strigătele maselor nu aveau semnificație protestatară ci chipurile ar fi fost expresii ale unei primiri călduroase. Numai că ploaia de afișe informa exact publicul american cine este contele Apponyi care îi sînt „calitățile" și ce scop urmărește vizita sa în S.U.A. În fine, după ce cu greu au ajuns în hotel, contele a ieșit în balcon și începu să vorbească mulțimii. Aceasta, la un semnal dat, a început să se retragă protestînd și gesticulînd amenințător, și în cîteva minute contele a rămas singur în balcon, vorbind grupului de polițiști din spatele său dar care nu înțelegea nimic.

Acum a priceput limpede Apponyi că mulțimea din stradă era compusă din români, cehi, slovaci, sîrbi, croați și dintr-un număr mare de socialiști maghiari.

A urmat apoi o cuvîntare a lui Apponyi în cadrul foarte restrîns al unui club american și ca ripostă, o nouă adunare masivă a naționalităților în uriașa sală „Grey's Armory", unde a vorbit printre alții, împotriva oprimării națiunilor nemaghiare din Ungaria și senatorul de pe atunci Myron T. Herrick care va deveni ministru al Statelor Unite în Franța[29].

Cu toate că știa de-acum ce-l așteaptă în Chicago, Apponyi a mers totuși acolo.

Înainte de a vedea care a fost reacția „naționalităților" din Chicago și cum l-au întîmpinat pe Apponyi, menționăm și acțiunea românilor din Newark, Ohio. Românii din acest oraș, deși mulți dintre ei deveniseră cetățeni americani, deci nu i-ar mai fi interesat politica lui Apponyi, au ținut totuși să comunice opiniei publice americane prin ziarul local *„The Newark American Tribune"*, și protestul lor împotriva lui Apponyi pe care îl demascau ca pe unul ce i-a împiedicat să se dezvolte pe calea lor națională, răpindu-le limba din școli încercînd să îi maghiarizeze cu forța. Protestul publicat a fost semnat de un mare număr de persoane.

Ziarul Uniunii societăților românești, *„America"* a publicat și el mai multe proteste[30].

Contele Apponyi Albert a plecat dezamăgit și furios din Cleveland, exprimîndu-se în public că nu e adevărat ce s-a scris despre el, deoarece a mijlocit de fapt, ca statul să susțină din banii săi sute și mii de școli slovace și românești[31] (uitînd însă să spună că prețul ce trebuia plătit pentru așa zisa susținere, era maghiarizarea obligatorie). Drumul de la Cleveland la Chicago l-a făcut cu trenul urmînd ca la gară să fie așteptat de mii de persoane, români și slovaci, pregătiți să nu se lase mai prejos

[29] *Ibidem*, XXX, nr. 111 din 17 sept. 1935, p. 1—2. *„Amintirile unui martor ocular al demonstrațiilor anti-aponyiene din 1911 la Cleveland, O."*.

[30] *Ibidem*, VI, nr. 17 din 26 febr. 1911, p. 1. N. C. Zamifrescu, *„În fața adevărului"*.

[31] *Telegraful român*, LIX, nr. 23 din 1/14 mart. 1911, p. 107—108.

decît fraţii lor din Cleveland. Dar trenul a sosit cu 2 ore mai devreme decît fusese prevăzut, astfel că a fost huiduit doar de cei ce au reuşit să vină mai devreme la gară, marea masă ne fiind încă adunată. Ziarele din Chicago scriau că dacă ar fi sosit cînd s-a anunţat, i-ar fi fost viaţa în primejdie.

La locuinţa unui particular, Charles A. Crone, dă reporterilor din oraş un interviu ipocrit din care rezultă că în Ungaria, chipurile, ar fi libertate naţională şi religioasă deplină şi că tulburări fac doar o mînă de agitatori. Aproape 1000 de români din Chicago şi numeroşi străini s-au întrunit la rîndul lor într-o mare sală de pe bulevardul Clyburn sub drapelul asociaţiei *„Speranţa"*. Vorbitorii au arătat şi aici, atît în limba română cît şi în engleză, cine este în realitate Apponyi şi cum se poartă în ţara sa unde calcă în picioare drepturile popoarelor. Printre oratori se impun A. Murăşan, N. Petrino, G. Mărginean S. Mălinaş, Arnold Cîmpănaş, I. Mînzat. O descriere amănunţită asupra acestei adunări ne este oferită de *„The Chicago Examiner"*[33], care menţionează şi protestul Societăţii *„Speranţa"* adresat clubului *„XX Century"*. Protestul sublinia că românii sînt împotriva aprobării date de guvernul american ca un asemenea tiran să-şi poarte paşii pe pardoseala Congresului din Washington[34].

Practic întreaga presă de limbă engleză, germană, slovacă şi românească din Chicago a descris aşa cum se cuvenea adevăratele intenţii ale contelui Apponyi.

În 23 februarie 1911, Apponyi trebuia să ţină o cuvîntare la „Fine Arts Hall". A ajuns pe la 10 seara. Mulţimea umpluse sala şi împrejurimile ei. Cînd a început să vorbească, un grup de vre-o zece slovaci a început să-l fluiere. În sală s-a produs un adevărat vacarm. Cei ce se aflau mai aproape de scenă au încercat să-l tragă jos. Nici poliţiştii n-au mai putut potoli lumea. În cîteva minute contele a părăsit sala. Plecînd cu automobilul, la o încrucişare de străi a fost din nou oprit de mulţime care a tăbărît pe el şi doar cu greu a putut fi scăpat de poliţie, aceasta trebuind să facă uz de bastoane de lemn şi să opereze arestări.

După ieşirea mulţimii din „Fine Arts Hall", poliţia a descoperit în apropierea tribunei două bombe, evitînd astfel explozia lor[35].

Înainte de a părăsi oraşul, contele a fost invitat la „Union Legue Club", dar conducătorii slovaci din oraş, între care se numărau şi 18 redactori, au înaintat clubului un protest în care se consemna: „Ne ridicăm glasul nostru în numele a 500000 de slovaci cetăţeni ai Statelor Unite şi locuitori în Chicago, contra celui mai mare tiran al acestui secol, contra lui Apponyi.

Vă rugăm a nu permite lui Apponyi să vorbească despre pacea universală, spre ruşinea oraşului Chicago"[36].

Şi la Chicago socialiştii maghiari au produs mari tulburări la o conferinţă ţinută de Apponyi, care s-a terminat cu rănirea cîtorva

---

[32] *Foaia poporului*, XIX, nr. din 20 mart./2 apr. 1911, p. 8.
[33] *Dreptatea*, VII, nr. 10 din 5 mart. 1911, st. n., p. 1.: *„Apponyi în Chicago"*.
[34] *America*, VI, nr. 21 din 11 mart. 1911, p. 1: *„Românii din Chicago"*.
[35] *Ibidem*, nr. 17 din 26 febr. 1911, p. 1.
[36] *Ibidem*, loc. cit.

persoane și cu mai multe arestări[37]. Și în acest oraș au circulat articole, afișe și broșuri îndreptate împotriva lui Apponyi[38]. Contele a trecut și prin Boston dar și aici populația fusese alertată prin broșuri asupra politicii guvernului maghiar, Apponyi fiind întîmpinat cu fluierături[39].

Văzînd cît de prost e primit peste tot, Apponyi n-a mai îndrăznit să viziteze alte orașe și a plecat „ca un fulger"[40] din America. Cu ocazia acestei plecări intempestive, ziarul românilor, *„America"*, făcea usturătoare remarci, comparînd situația din Statele Unite cu aceea din Austro-Ungaria, amintindu-i contelui că: „Prin muncă a înflorit țara aceasta și nu prin trîndăvie. Aici e republică nu e casă domnitoare în jurul căreia să se gudure sute de trîntori, nobili, prinți, descendenți de prinți și alții".

Acasă în Ungaria, temelia țării — spunea autorul articolului — e „zidită din toate elementele asupritorilor popoarelor. Toți grofii și baronii sunt împrejurul cașcavalului politic al țării, asistați de o liotă întreagă de flămînziți și lingușitori", pe cînd în țara ce le oferea temporar adăpost și pîine „nu e nici o castă de nobili" care să stîrbească drepturile poporului[41].

V. E. Moldovan, ce fusese unul din factorii cei mai activi din Cleveland și care a publicat în presa americană fulminante articole împotriva lui Apponyi, scria într-unul dintre acestea că în cazul unor manifestații asemănătoare în Ungaria s-ar fi tras în plin. Evident, motivul plecării precipitate din Statele Unite a lui Apponyi a fost tocmai declanșarea acestor manifestații[42]. Și „martorul ocular" ce descrisese evenimentele din Cleveland de la 1911, nota că Apponyi a plecat supărat din Statele Unite, cum n-a mai plecat nici un oaspete al Americii pînă la el, nici de la el încoace[43].

Cînd, înainte de îmbarcare, ziariștii din New York l-au întrebat pe conte despre cauzele agitațiilor supușilor austro-ungari, Apponyi nu face altceva decît să profereze amenințări al căror sens era acela că odată ajuns acasă va lupta pînă cînd naționalitățile vor fi zdrobite sub călcîiul său[44]. Răspunsul a fost cît se poate de relevant pentru opinia publică americană, acesta dezvăluindu-i și mai mult caracterul de „lup în piele de oaie".

În final, guvernul ungar a cheltuit zeci de mii de dolari ca să ascundă adevărul. Dar emigrația „naționalităților" a opus o acțiune viguroasă în frunte cu românii și slovacii.

---

[37] *Foaia poporului*, XIX, nr. 8 din 20 febr./5 mart. 1911, p. 3.
[38] *Ibidem*, XIX, nr. 11 din 13/26 mart. 1911, p. 8.
[39] *America*, VI, nr. 20 din 8 mart. 1911, p. 1.
[40] *Telegraful român*, LIX, nr. 37 din 5/18 apr. 1911, p. 1.
[41] *America*, VI, nr. 20 din 8 mart. 1911, p. 1. *„Omenia diplomatică"*.
[42] *Dreptatea*, VII, nr. 11 din 12 mart. 1911, p. 1: *„S-a dus pe cum a venit — Să ne vedem cînd ne-om vedea ceafa"*.
[43] *America*, XXX, nr. 111, din 17 sept. 1935, p. 1—2.
[44] Titus Podea, *Transylvania*, Bucarest, 1936, p. 103—106. Vezi și *Contemporanul* din 25 nov. 1983: Ion Isaiu, *Transilvania în conștiința românilor din America* (convorbire cu prof. univ. dr. Titus Podea din New York). În acest interviu, momentul este evocat de către dr. Titus Podea în aceiași termeni în care o face și în cartea sa *Transylvania*, precizînd că în 1911, naționalitățile au obținut *prima mare victorie* în S.U.A.

Nebănuind că e atîta libertate în America, Apponyi, şi-a înăbuşit cu greu furia, care acasă ar fi izbucnit vulcanic. Ziarul „*America*" publica în acele zile, o caricatură prezentîndu-l pe Apponyi în chip de cavaler medieval, în armură şi coif, cu sabie şi suliţă, călcînd în picioare un român şi un slovac, înfingînd în acelaşi timp suliţa într-un croat, comentîndu-se că dacă în Ungaria nu vor fi suficiente închisori pentru a-i închide pe aşazişii agitatori, de bunăseamă vor mai fi construite[45].

Efectul vizitei lui Apponyi asupra opiniei publice americane a fost cel mai bine caracterizat de N. C. Zamfirescu în articolul: „*Apponyi şi poporul sau vorbe şi fapte*"[46] în care arăta că toţi cetăţenii cinstiţi ai Americii, au avut prilejul să vadă în Apponyi pe omul vorbelor şi nu al faptelor, deoarece dacă acest om politic maghiar ar fi făcut o politică cinstită în ţara sa, dacă n-ar fi fost un asupritor al poporului şi creatorul unor legi oprimatoare, ar fi fost bine primit de imigranţii „naţionalităţilor"[47].

Aşadar, vizita a oferit pentru prima dată opiniei publice americane spectacolul unor mişcări şi nemulţumiri viu exprimate de români, slovaci, cehi şi alţi imigranţi din Austro-Ungaria, ba chiar şi de o parte a maghiarilor.

Această mişcare, bine închegată şi organizată, ce a cuprins mase considerabile de imigranţi austro-ungari, dovedea, odată mai mult, că, valurile tot mai dense ale naţionalităţilor ce părăseau Austro-Ungaria, împînzind oraşele americane, nu emigrau doar din cauze economice, ci aveau şi adînci cauze naţionale şi politice. Fără existenţa oprimării naţionale şi politice în Austro-Ungaria nici nu ne putem închipui mobilizarea quasi-totală a imigranţilor la manifestaţiile antiapponyiene. Era deci explicabil de ce vizita pacifistă a lui Apponyi, pentru care guvernul ungar a cheltuit zeci de mii de dolari, să fi avut un efect opus. Am putea spune că opinia publică americană a fost pentru prima dată sensibilizată serios la nemulţumirile şi aspiraţiile popoarelor asuprite din Austro-Ungaria, ceea ce a facilitat mai tîrziu, în timpul primului război mondial, înţelegerea largă de care s-au bucurat aspiraţiile acestor popoare de a se elibera din „închisoarea" care o constituia Austro-Ungaria pentru ele. Poziţia şi activitatea imigranţilor din Austro-Ungaria a contribuit deci la atragerea opiniei publice americane, pentru care, mai tîrziu, destrămarea monarhiei produsă la 1918 nu a mai constituit un eveniment atît de neaşteptat.

Manifestaţiile din timpul acestei vizite au polarizat pe români la prima mare acţiune politică de anvergură facilitîndu-le şi organizarea ulterioară. Vizita lui Apponyi a constituit deci un adevărat catalizator pentru aspiraţiile lor naţionale. Manifestaţii de o asemenea amploare vor mai avea loc doar în 1917 şi 1918.

Într-o „*Scrisoare din America*"[48] publicată în presa românilor din Transilvania, pentru informarea fraţilor de acasă asupra lui Apponyi se arăta că adevăraţii americani urăsc ipocrizia şi mai cu seamă min-

[45] *America*, VI, nr. 20 din 8 mart. 1911, p. 1.
[46] *Ibidem*, nr. 16 din 23 febr. 1911, p. 1.
[47] *Ibidem*, nr. 16 din 23 febr. 1911, p. 1.
[48] *Telegraful român*, LIX, nr. 37, din 5/18 apr. 1911, p. 166.

ciuna, iar un om politic care s-a dovedit odată mincinos, acela este complet compromis. Apponyi s-a dovedit a fi fost un fals apostol al păcii, deoarece „naționalitățile" au demonstrat împotriva lui, și nu numai „naționalitățile" au procedat așa, ci chiar și socialiștii maghiari, muncitorii modești și sîrguincioși care lucrau alături de români în oțelăriile americane și care fuseseră siliți să-și părăsească țara de același guvern care i-a persecutat pe români.

Apponyi a putut vedea el însuși că „naționalitățile" nemaghiare sînt mult mai înfierbîntate acum în 1911 decît în 1907 cînd adusese în fața dietei nefericita lege a învățămîntului. S-a convins astfel că „sentimentele de dreptate și libertate ale popoarelor nu se pot înăbuși, nici prin legi, nici prin baionete, și că aceste sentimente se manifestă în toată puterea lor, în tot locul și în tot timpul unde și cînd numai se poate".

Acei dintre americani care au condamnat atitudinea „naționalităților" — spune corespondentul *„Telegrafului"* — au fost numai simpatizanții lui Apponyi, care asemeni lui, nu au dreptul să se numească nici ei „apostoli ai păcii". Aceștia ar fi „jandarmii" Americii, companiile, trusturile, capitaliștii în frunte cu mentorul lor, Carnegie „regele oțelului", prietenul lui Apponyi. Deoarece, oricît de mare libertate ar fi în America, știu cum să o reducă la robie și slugărnicie, dacă au interesul — constata același corespondent. Ei pot să-și impună punctul de vedere cu ajutorul capitalului; ne mai dînd slujbe și ne mai dînd salarii muncitorilor. Și „Ce este mai rea decît foamea și pentru ca să ai pîine, ce nu faci?"[49].

Întors acasă, caracteristic pentru firea sa și moravurile politice ale vremii, Apponyi Albert se lăuda că a fost primit foarte bine în America[50] și că doar slovacii au manifestat împotriva lui.

Modul real în care a fost primit l-am expus deja, insistînd justificat asupra acțiunii pentru faptul că ea a contribuit mult la maturizarea conștiinței politice a românilor din America și la catalizarea luptei lor unite în direcția aspirațiilor de unitate națională, de unire a Transilvaniei cu România.

În cadrul campaniei de laude pe care i-o aduce lui Apponyi presa guvernamentală, un grup de profesori de la Facultatea de drept a Universității din Budapesta, avînd idei politice asemănătoare cu ale lui Apponyi, propun ministrului învățămîntului ca acesta să fie numit într-un post vacant de profesor universitar, fără concurs. Ministerul a respins însă cererea, (se spunea că la sugestia Curții imperiale — ceea ce nu este însă sigur)[51].

Aceeași Facultate juridică de la Budapesta, în cadrul campaniei sus amintite, a făcut și o intervenție la parlamentul suedez pentru ca acesta să influențeze cercurile competente în a-i acorda contelui Apponyi premiul Nobel pentru pace datorită activității sale depuse în „interesul păcii universale" [!][52]. Desigur, vanitatea politicianului maghiar nu a fost satisfăcută.

---

[49] *Ibidem*, loc. cit.
[50] *Foaia poporului*, XIX, nr. 12 din 20 mart./2 apr. 1911, p. 8.
[51] *Ibidem*, nr. 28 din 10/23 iul. 1911, p. 2.
[52] *Telegraful român*, LIX, nr. 29 din 15/28 mart. 1911, p. 133.

În ce privește pe românii din Transilvania, ei au urmărit realmente cu interes această vizită și după cum consemna presa națională, felicitau din tot sufletul pe slavii și românii din America dorindu-le ca totdeauna să aibă „aceeași ținută bărbătească" atunci cînd va fi vorba să arate lumii ce „fel de oameni fac pe stăpînitorii în Ungaria"[53].

Este semnificativ pentru importanța momentului politic de la 1911, că românii din America, nici pînă în 1918 n-au uitat vizita lui Apponyi, aceasta găsindu-și un loc amplu în *„Petiția episcopiei române ortodoxe din Statele Unite ale Americii de Nord către președintele Woodrow Wilson"*, elaborată la Congresul de la Youngstown din 9—10 martie 1918, unde la punctul II se consemna: „În sufletul nostru s-au trezit doruri și patimi de răzbunare atunci, dar le-am înăbușit, din respectul față de capul și constituția acestei țări, în care noi am fost socotiți și tratați cu dreptate.

Contele Apponyi a încoronat la Cleveland, Ohio, monumentul lui Kossuth — eroul revoluției maghiare din 1848 — dar nouă, în țara pe care am apărat-o, acest conte și slujitorii săi, nu ne-au dat voie să ridicăm un monument, măcar unuia dintre eroii noștri.

Am ridicat o singură cruce cu chipul lui Hristos cel răstignit în amintirea și locul Adunării Naționale din 1848 — pe Cîmpia Libertății lîngă Blaj — dar slujbașii, într-o noapte i-au pus dinamită.

Contele Apponyi lăuda și admira organizațiunile școlare, bisericești și sociale ale maghiarilor emigrați aici de cîțiva zeci de ani. Vorbea de lipsa de cultură și educație a naționalităților din Ungaria, dar nu mărturisea că conții și guvernele ungurești poartă vina și răspunderea, persecutînd școalele, bisericile și oamenii noștri cu carte [...]. Nu fără motiv s-a revoltat sufletul nostru împotriva lui și a misiei lui"[54].

Deputatul național român dr. Aurel Vlad, scria din Orăștie, în 2 martie 1911, către ziarul românilor din America[55], relatînd că le-a urmărit activitatea și cunoaște calitatea articolelor din *Românul* scrise de prietenul său V. E. Moldovan. S-a gîndit să le scrie și el *„fraților din America"*, deoarece prins de focul luptelor de acasă nu avusese pînă atunci vreme. Îi asigură cu această ocazie pe românii americani de faptul că și „Poporul maghiar asemenea s-a săturat de grofi, și a văzut că noi suntem pe o formă robi ai grofilor ca și ei, neam de sînge maghiar". În ce privește idealul național al tuturor românilor, le scrie, îmbărbătîndu-i: „Nu cred să mai treacă zece ani, pînă cînd românii vor putea culege rodul luptelor și suferințelor ce le-au îndurat". Prin ziarul *Românul*, V. E. Moldovan, de patru ani poartă lupta în America, deșteptîndu-i pe frații de acolo și A. Vlad le trimetea acum un înflăcărat imbold: „Pînă la izbîndă nu mai avem mult.

Urmați bunul îndemn și întăriți-vă inimile, că dreptatea e cu noi, iar dreptatea trebuie să învingă!".

---

[53] *Foaia poporului*, XIX, nr. 10 din 6/19 mart. 1911, p. 3.

[54] Arhiva Bibliotecii Mitropolitane din Sibiu. Apud N. Streza, *Contribuția românilor din Statele Unite ale Americii la Unirea Transilvaniei cu România*, în *Mitropolia Ardealului*, XXII, nr. 10—12 din oct.-dec. 1978, p. 781—789.

[55] *Dreptatea*, VII, nr. 12 din 19 mart. st. n. 1911, p. 1.

Spre sfîrșitul anului 1911, apare și ideea unui „impozit național"[56] de 5 cenți pe care să-l dea fiecare român din America pentru „Fondul gazetarilor români" de acasă, din care să se ajute ziariștii români condamnați la închisoare și amenzi, precum și pentru acoperirea cheltuielilor campaniei electorale a deputaților din cercurile românești. Tot în iarna anului 1911 se anunță că se va deschide o filială a băncii „Albina" la New York[57], fapt pozitiv, avînd în vedere că e cunoscut rolul financiar al acesteia în susținerea luptei naționale generale a românilor.

Anul următor, odată cu izbucnirea tulburărilor în Balcani, „butoiul cu pulbere al Europei", românii din America prind speranțe noi, exprimîndu-le deschis prin condeiul unui distins și aprig ziarist, C. R. Pascu. Trecînd în revistă situația Turciei care era în război cu Italia precum și intențiile Bulgariei și Serbiei de a ataca Turcia, se ocupă atent și de poziția României în conflict, care era înclinată să intervină intenționînd să apere interesele românilor din Macedonia. Perspectiva implicării României în război a umplut sufletele românilor din America de „bucurie și nădejde în viitorul neamului nostru", deoarece aceștia se gîndeau la frații lor din Transilvania iar C. R. Pascu, declară deschis că: „Va veni timpul poate într-un viitor cît de apropiat, cînd [România — n. n.] va interveni și în favoarea noastră, ca să scăpăm și noi de dominațiunea asupritoare a aristocrației ungurești"[58]. Era, credem, o formulare cît se poate de clară a aspirației românilor din Statele Unite ale Americii pentru unirea Transilvaniei cu România.

Tot atît de clară, credem, ca și semnificația politico-națională a acțiunii din 1911 împotriva lui Apponyi Albert, unul dintre cei mai fervenți reprezentanți ai dualismului austro-ungar. Românii din Statele Unite s-au dovedit astfel capabili de solidaritate în realizarea acestei mișcări de protest așa cum vor fi uniți și de-alungul anilor următori în lupta susținută pentru realizarea unității naționale.

GELU NEAMȚU

THE FIRST IMPORTANT POLITICAL ACTION AGAINST DUALISM OF THE ROMANIANS IN THE UNITED STATES (1911)

(Abstract)

The Romanians that had emigrated to the United States, mostly from Transylvania and the Banat, at the beginning of the 20th century, were concerned, besides their hard work, with the problems of their brothers at home. Hence, they

[56] *Telegraful român*, LIX, nr. 117, din 8/21 nov. 1911, p. 497.
[57] *Ibidem*, loc. cit.
[58] *Drapelul, Chicago*, VII, nr. 79 din 3 oct. 1912, p. 1. C. R. Pascu, *„Primejdie în Balcani"*.

morally and materially supported the struggle against social and national oppression launched by the Austro-Hungarian regime in Transylvania.

When Albert Apponyi, former Minister of Instruction visited the States in 1911, the Romanians in America strongly protested against him through demonstrations, meetings, speeches, press articles, making American public opinion realize the oppression reigning in the anachronistic Austro-Hungarian Empire.

It was the first important political action of the Romanians in the United States and it drew the support of the Slovenes, Czech, Serbs and even Hungarian socialist workers living in America. American public opinion came to know the aspirations for national unity of the Romanians, as well as the other oppressed peoples in the Dual Monarchy, which played an important role during World War I.

ASPECTE ALE POLITICII ECONOMICE ROMÂNEȘTI ÎN INDUSTRIA CARBONIFERĂ (1919—1929)

Puternicele societăți carbonifere uzau de multiple căi de influențare a politicii economice de stat. Demersurile lor erau cu atît mai mult luate în seamă, cu cît aveau de regulă sprijinul oligarhiei financiare, a unor politicieni influenți și a puternicelor uniuni patronale[1]. Însuși caracterul și structura statului burghez cerea ca dezideratele marilor întreprinderi să fie luate în considerare în problemele majore de politică economică[2]. Pe lîngă aceasta, dat fiind importanța pe care o deținea industria carboniferă în viața economică a țării, ponderea ei preponderentă în balanța energetică, bunul mers al exploatărilor de cărbune era și o chestiune de interes public. Drept urmare, statul a acordat un sprijin permanent și eficient, pe diverse căi, dezvoltării industriei cărbunelui.

Deoarece statul nu era proprietarul întreprinderilor carbonifere, el nu putea dirija în mod nemijlocit evoluția industriei cărbunelui. Statul putea însă uza de numeroase pîrghii legislative și economice care influențau în mod direct sau indirect dezvoltarea industriei carbonifere, cu atît mai mult, cu cît, prin intermediul Direcției Generale a C.F.R., era principalul achizitor și consumator de cărbune[3].

Pîrghia obișnuită de legislație economică, utilizată pe scară largă de statul român în alte ramuri ale activității industriale, anume acordarea avantajelor Legii de încurajare a dezvoltării industriei naționale, era puțin aplicată în industria extractivă. Cererile adresate de marile societăți Petroșani, Lupeni, U.D.R. guvernului pentru extinderea avantajelor sus-amintite asupra exploatărilor miniere nu au fost acceptate, sub motiv că ele nu aparțin industriei propriu-zise. Ele au fost admise numai în favoarea instalațiilor de prelucrare a cărbunilor extrași și anume spălătoriile și instalațiile de sortare, fabricile de cocs, etc.

În schimb, statul român a aplicat în mod consecvent în industria carboniferă o altă cale eficientă de încurajare, anume apărarea debușeurilor, în asemenea măsură încît să ofere întreprinderilor indigene condiții aproape exclusive de desfacere pe piața internă. La acestea au contribuit în bună parte însăși măsurile de ordin general luate de autoritățile economice care au dat dispoziții ca uzinele, întreprinderile și instituțiile de stat să utilizeze în exclusivitate cărbuni autohtoni.

---

[1] Aspecte studiate parțial de autor în lucrarea *Societățile carbonifere în viața social-politică a României între anii 1919—1929*. „Anuarul Institutului de istorie și arheologie Cluj", 1970, XIII, p. 307—318.

[2] Ion Saizu, *Politica economică a României între 1922 și 1928*. București, 1981, p. 55—61; 90—116.

[3] Problemă analizată în detaliu de autor în lucrarea *Politica de achiziții pe piața de stat a cărbunelui. Evoluția prețurilor și lupta de concurență între societățile carbonifere (1919—1929)*, „Marisia", 1981—1982, XI—XII, p. 407—432.

Politica vamală și protejarea industriei carbonifere autohtone.

Un important instrument de rezervare a pieței românești a combustibilului pe seama întreprinderilor din țară a fost cel al protecționismului vamal, aplicat în proporții crescînde, pe măsură ce concurența pe piața mondială a cărbunelui se intensifica.

Imediat după război, în condițiile crizei acute de combustibil, nu se punea problema restrîngerii importului de cărbune. Din această cauză se importa adeseori cărbune inferior din punct de vedere calitativ, dar la un preț mai ridicat decît combustibilul indigen. Or, acest lucru a început să îngrijoreze Direcțiunea Cărbunelui încă din anul 1921. Raportul adresat primului ministru de către Gh. Damaschin, conducătorul acestei Direcțiuni, la 20 noiembrie 1921, releva că „în situația financiară și economică a țării noastre se înțelege că a fi forțați să importăm, azi, cărbune străin, înseamnă a ne declara dependenți de străinătate și mai înseamnă să fim nevoiți a suferi consecințe funeste[4].

Drept urmare, el a cerut să se „prohibească imediat importul de cărbune străin. Producătorii de cărbuni să garanteze acoperirea necesităților de consum intern". Rezoluția adoptată la raportul Direcției Cărbunelui propunea și ea introducerea unor taxe prohibitive la adresa importului de cărbuni, de către comisia vamală.

Guvernul liberal, instalat la putere în anul 1922, a renunțat însă temporar la intensificarea protecției vamale asupra cărbunelui astfel încît, îndeosebi începînd cu anul 1923, importul de cărbune a crescut brusc. Aceasta a provocat reacții negative, atît din partea societăților carbonifere, cît și din partea Uniunii Generale a Industriașilor, care le sprijinea. La 17—18 mai 1924, adunarea generală a U.G.I.R. a ținut să-și precizeze punctul de vedere, considerînd că „îndemnul ce ni s-a făcut nouă, industriașilor, de a importa cărbuni, *căci și C.F.R. importă,* nu este logic, căci nu am avea nevoie să importăm dacă industria minieră ar avea libertatea de a lucra și de a comercializa produsele ei fără amestecul statului"[5].

Această atitudine a guvernului s-a menținut pînă în anul 1925, cînd pe piața internațională a cărbunelui a izbucnit o puternică criză de supraproducție, avîndu-și epicentrul în Anglia, ceea ce a dus la intensificarea luptei de concurență între țările producătoare de combustibil solid pentru dobîndirea unor noi piețe de desfacere. Țările exportatoare de cărbune, cum ar fi Anglia, au început să acorde subvenții însemnate producătorilor pentru a-și menține debușeurile. România era și ea înconjurată de țări exportatoare de cărbune — Polonia, Ungaria și Cehoslovacia — ale căror guverne au căutat să stimuleze creșterea exportului prin reducerea tarifelor de export, prime de export, etc.

---

[4] Gh. Damaschin, *Contribuțiuni la studiul combustibilului mineral în cadrul problemei energiei. Principiile unei politici de stat în materie de combustibil mineral.* Vol. I. București, 1933, anexa VII, p. 239.

[5] Arh. St. București, Fond *Uniunea Generală a Industriașilor din România (U.G.I.R.),* Dos. nr. 13/1923, fasc. 1.

Efectele acestor măsuri s-au făcut puternic simțite și pe piața cărbunilor din România. În cursul anului 1925, întreprinderile particulare din regiunile apropiate de granița cu Ungaria și Polonia au devenit receptive la tendințele de penetrație a combustibilului străin, la fel și administrația C.F.R., care a început să se aprovizioneze în măsură sporită cu cărbune de import. Acest fenomen a provocat reacția hotărîtă a Societății Petroșani: la începutul lunii august 1925 ea a adresat un memoriu Ministerului de Industrie și comerț în care „după ce a arătat ... că exploatările noastre se găsesc astăzi complet dezarmate față de exploatările din străinătate care pe lîngă că, mulțumită libertății comerțului ce au exercitat și-au putut forma rezerve cu care să reziste la situațiuni critice, dar se mai bucură încă și de un foarte larg concurs din partea statelor în care se găsesc, a rugat acel onor. Minister să binevoiască a aproba ridicarea taxei pentru importul de cărbuni pînă la cel puțin 400 lei de tonă"[6].

Acceptînd argumentația Societății Petroșani, Ministerul Industriei și Comerțului a întreprins împreună cu Ministerul de Finanțe măsurile necesare, în urma cărora Consiliul de Miniștri, prin Jurnalul nr. 2672 din 29 august 1925, a fixat taxa de import a cărbunilor la 400 lei/tonă. Acest pas a inaugurat politica protecționistă în materie de cărbune, care s-a menținut pînă la sfîrșitul deceniului, în pofida atacurilor neîncetate întreprinse de firmele comerciale importatoare de combustibil, care în repetate rînduri au căutat să obțină revocarea taxelor vamale protecționiste[7].

Pe lîngă protecția vamală, piața internă a cărbunelui a beneficiat pînă în anul 1927 și de o altă barieră protectoare: cursul scăzut al leului pe piața mondială a făcut ca prețul cărbunilor străini, transformat în lei, să dea valori cu mult mai înalte decît prețul combustibilului indigen. Dar, în 1927, moneda românească cîștigă brusc în valoare pe piața valutară internațională. Dacă în mai 1926 francul cota 60,40 lei, în martie 1927 el nu mai echivala decît cu 32,48 lei. Din această cauză prețul mediu al cărbunelui românesc, deși a scăzut pe piața internă de la 971,10 lei/tonă în 1926 la 849,37 lei/tonă în 1927, recalculat la cursul mondial al leului a crescut totuși în mod relativ, de la 16,08 franci/tonă la 26,15 franci/tonă.

Între timp însă prețul mediu al cărbunilor pe piața mondială a coborît de la 21,88 franci/tonă la 17,07 franci/tonă, datorită luptei acerbe de concurență ce s-a dezlănțuit între marii producători de combustibil[8]. În acest fel, datorită fluctuațiilor valutare internaționale, precum și datorită intensificării concurenței pe piața mondială, producătorii de cărbune din România erau din nou lipsiți de apărare în fața puternicelor firme din străinătate, care recurgeau la metode de dumping pentru a cuceri piața românească. Astfel, în anul 1927 prețul mediu al cărbunelui

---

[6] Arh. St. Deva, Dare de seamă a Consiliului de administrație a Soc. Petroșani pe 1925.

[7] Idem, Fond *Lupeni S.A.R. 1922—1930*, Dos. nr. 21, f. 213.

[8] *Istoricul dezvoltării exploatărilor de cărbuni în România* (În: Contribuțiuni la istoricul industriei miniere în România. București, 1931, p. 8).

polonez în consumul intern era de 23 fr. elv./tonă. În schimb, producătorii polonezi își ofereau marfa la 12 fr. elv./tonă în România și Iugoslavia, deci la aproape jumătate de preț[9].

Constatînd intensificarea dumpingului, guvernul a venit din nou în ajutorul societăților carbonifere, stabilind, prin noul tarif vamal pus în vigoare la 14 aprilie 1927, o taxă de import de 1,70 lei aur pe 100 de kg., ceea ce echivala cu aproximativ 680 lei/tonă[10].

Dar în anii 1928—1929 concurența pe piața internațională a cărbunelui s-a înăsprit și mai mult. Producătorii englezi, subvenționați de guvern, continuau să vîndă în pierdere cărbunele de export. De asemenea, și în Germania, producătorii grupați în Sindicatul Cărbunelui din Ruhr (Kohlensyndikat) continuau să ofere cărbunii la export sub prețul de producție[11]. Pentru industria carboniferă românească cea mai mare primejdie continua să o reprezinte însă concurența cărbunilor polonezi, deși continuau să se manifeste presiuni și din partea producătorilor din Ungaria. Producătorii polonezi au scăzut mereu prețul de ofertă, la 10 franci/tonă, apoi chiar la 5 franci/tonă[12] și numai la începutul anului 1929 au urcat prețul din nou la 12 franci/tonă. În ianuarie 1929 Ministerului de Industrie și Comerț i s-au oferit cărbuni polonezi la un preț de două ori mai scăzut decît cel românesc[13]. Oferta a fost însă respinsă.

Guvernul național-țărănesc, doritor să înfățișeze opiniei publice o concepție diferită de cea liberală și în problema protecției vamale, și-a anunțat intenția de a-i obliga pe industriașii români să lupte împotriva concurenței străine nu numai la pavăza prohibiției vamale, dar și prin aplicarea unui strict program de raționalizare care să mărească productivitatea muncii și să reducă prețul de cost al produselor industriale românești. Pentru a obliga întreprinderile românești să-și comprime prețurile, Virgil Madgearu, într-o adresă trimisă Uniunii Generale a Industriașilor, a anunțat că „se va fixa pentru fiecare articol o taxă vamală, reprezentînd minimum indispensabil al protecției și după un an va începe scăderea ei cu un procent anual, pe o perioadă de cinci ani cît putem prevede menținerea viitorului tarif vamal“[14].

Societățile carbonifere din Valea Jiului au ținut să adopte un punct de vedere comun față de intențiile guvernului. Ele au preferat să promită scăderea prețurilor la cărbunele furnizat căilor ferate, decît să accepte slăbirea barierelor vamale. În adresa de răspuns trimisă de Virgil Madgearu în martie 1929, societățile din Valea Jiului și-au exprimat părerea că „soluția cea mai bună ar fi menținerea actualelor

---

[9] Arh. St. Deva, Fond *Soc. Lupeni. Direcția Generală București*, Dos. nr. 2/1925, f. 23—25.

[10] Idem, Dare de seamă a Consiliului de administrație a Soc. Petroșani pe 1926.

[11] V. Stătescu, *Problema cărbunelui*. „Corespondența economică“, 1929, XI, nr. 1, p. 11—13.

[12] Gh. Damaschin, *op. cit.*, vol. II, p. 318; „Buletinul industriei“, 1928, III, nr. 2—3, p. 249.

[13] „Patria“ (Cluj), 1929, XI, nr. 8, 11 ianuarie.

[14] Arh. St. Deva, Fond *Soc. Lupeni. Direcția Generală București. Confidențiale*, Dos. nr. 1/1929, f. 218.

tarife vamale pe o perioadă de trei ani, fără nici o schimbare. După acea perioadă, timp în care se vor fi realizat progrese pe toate tărîmurile, atît la stat cît și la particulari, se va putea aprecia cu mai multă certitudine oportunitatea unor reduceri de taxe. În schimb, pînă la acea dată, prețurile interne vor suferi o scădere treptată care, dacă nu poate fi apreciată acum, va putea totuși să fie fixată anual cu ocazia încheierii contractelor cu calea ferată"[15].

Pînă la urmă guvernul național-țărănesc a acceptat formula de compromis propusă de societățile carbonifere. E cazul să reamintim aici că în aceste societăți erau puternic interesate asemenea firme de anvergură mondială ca Banque de Paris et des Pays-Bas, Société Générale de Belgique, Banque de Bruxelles, Niederösterreichische Escomptegesellschaft sau Banca Commerciale Italiana care toate au subscris la împrumutul de stabilizare obținut de guvern în februarie 1929[16]. Guvernul național-țărănesc, strîns legat de capitalul străin, nu putea lua decizii împotriva intereselor acestuia. Acest factor, ca și puternicele presiuni exercitate pe diverse căi de oligarhia financiară autohtonă și de organizațiile patronale, au convins pînă la urmă guvernul să mărească începînd chiar de la 1 august 1929 tariful vamal la 750 lei/tonă de cărbune brun, lignit, antracit, huilă și cocs[17]. Făceau excepție doar huila destinată metalurgiei și uzinelor de gaz, precum și cocsul metalurgic și industrial, ale căror taxe au fost reduse la 1/8. Se prevedea totuși, că dacă C.F.R. nu se va putea aproviziona în condiții normale cu cărbune, tarifele vamale de import pentru acest articol urmează să fie reduse la jumătate.

Politica vamală a guvernelor românești s-a străduit deci să asigure societăților carbonifere autohtone poziții aproape exclusive pe piața internă. Ea s-a mărginit însă la acest aspect, fără a mai căuta să lărgească piața de vînzare a cărbunilor românești și peste granițe. Dimpotrivă, în tot cursul deceniului exportul de cărbune și cocs a fost prohibit, permițîndu-se numai vînzarea unor cantități reduse de cărbune în străinătate, cu autorizație specială de export, aprobată de guvern. Cauza acestei politici era faptul că guvernul a rezervat rolul de articol de export produselor petrolifere, care aduceau venituri cu mult mai mari, cărbunele urmînd să asigure necesitățile interne de combustibil. Concomitent, prin interzicerea exportului, guvernele căutau să modereze prețul cărbunilor, cu atît mai mult, cu cît ei erau consumați în cea mai mare parte de către CFR, care era întreprindere de stat.

Politica transporturilor pe căile ferate

Deși obțineau comenzi crescînde din partea căilor ferate, societățile carbonifere erau îngrijorate de faptul că nu își puteau onora obligațiile contractuale din lipsa mijloacelor de transport. Într-o adresă trimisă di-

[15] Arh. St. București, Fond *Uniunea Industriilor Metalurgice și Miniere (U.I.M.M.R.)*, Dos. nr. 1/1929, f. 15.
[16] „Moniteur du pétrole roumain", 1929, XXIX, nr. 4, p. 274.
[17] „Miniera", 1929, p. 1305—1306.

recțiunii generale de la București a Societății Petroșani, la 21 noiembrie 1927, se arăta că „mărirea cotei la C.F.R. nu ne ajută aproape cu nimic, întrucît mersul normal al producției este continuu împiedecat de continua lipsă de vagoane... Dacă și pe mai departe va merge tot așa și dacă producția noastră, cu toată cota mărită, va suferi și în viitor din cauza lipsei de vagoane, ne va aduce într-o situație de disperare"[18].

Într-adevăr, insuficiența mijloacelor de transport, starea de dezorganizare a comunicațiilor a fost un motiv permanent de îngrijorare pentru societățile carbonifere. Or, datorită volumului mare al producției, problema transportării cărbunilor la locul de destinație era hotărîtoare pentru intreprinderile producătoare de combustibil.

Economiștii vremii considerau că una din căile cele mai eficiente ale sprijinirii industriei carbonifere de către stat o reprezintă asigurarea mijloacelor de tracțiune în timp util și în proporții suficiente: „Pentru cărbuni două sînt condițiile care dau acestui combustibil adevărata valoare: exploatarea rațională și rentabilă și în al doilea rînd transportul. Fără una din ele cărbunele își pierde întreaga valoare, atît pentru economia națională, cît și pentru exploatatorul direct. Dacă statul nu poate influența în bine producerea acestui combustibil, decît în mod redus, prin reglementarea exploatării particulare, el poate însă face enorm pentru ca folosul rezultat printr-o exploatare chiar ideală, să nu se piardă prin greutățile transportului" — scria unul din specialiștii vremii în materie de politică economică[19].

Într-adevăr, lipsa de vagoane a cauzat prejudicii foarte grave întreprinderilor carbonifere, în special în primii ani postbelici. Un referat întocmit de Gh. Damaschin, responsabilul Direcției Cărbunelui, la 7 septembrie 1921, în problema mijloacelor de transport, relata că în jurul exploatărilor se acumulau mii de tone de cărbune, în stocuri uriașe, a căror valoare se deprecia din cauza depozitării în aer liber, iar nu arareori ele se aprindeau de la sine. Din această cauză, unele întreprinderi au redus producția, deși întreaga țară ducea lipsă de combustibil. Astfel, pe rampele de la Doicești zăceau mii de tone de cărbune, la Aghireș 2.000 de tone, la Căpeni 8.000 de tone, iar la Comănești cca. 5.000 de tone[20]. Referatul cerea luarea unor măsuri urgente pentru atenuarea crizei de vagoane, atît pentru lichidarea stocurilor, cît și pentru transportarea celor 20% din producție cuvenite întreprinderilor particulare.

Situația era asemănătoare și în Valea Jiului. La 31 mai 1921 Societatea Uricani—Valea Jiului relata că are în depozit 1865 vagoane de cocs industrial pe care nu le poate trimite întreprinderilor din lipsă de vagoane; la 1 ianuarie 1922 aceeași societate a trimis o adresă către Direcțiunea Generală a C.F.R. și Ministerul de Comerț și Industrie în care descria situația care s-a creat prin acumularea unui stoc de 27.000 t. cărbune, ceea ce a dus la scăderea producției și la diminuarea clientelei

---

[18] Arh. St. Deva, Fond *Petroșani S.A.R., Direcția Minelor Petroșani. Registratura — Secretariat*, Dos. nr. 3/1927, f. 122.

[19] Al. Topliceanu, *Locul ocupat de industrie în complexul economic al României*. București, 1923, p. 98—99.

[20] Arh. St. București, Fond *Ministerul de Industrie și Comerț*, Dos. nr. 1044/1921, f. 11.

particulare. Întrucît exploatările de la Lupeni se situau în rîndul celor mai mari furnizori de cărbune pentru industrie, Societatea Uricani—Valea Jiului a cerut permisiunea ca 30% din vagoanele care i se pun la dispoziție de către C.F.R. să poată fi afectate aprovizionării întreprinderilor particulare[21].

Probleme identice s-au ivit și la Societatea Petroșani, unde pînă la 9 februarie 1922 s-au acumulat în stoc 21.200 t cărbune, iar activitatea stației locale de încărcare a C.F.R. se caracteriza printr-o dezorganizare completă. Lipsa de vagoane nu împiedica numai expedierea promptă a producției, dar și aprovizionarea normală a Societății cu materii prime, articole tehnice, piese de schimb și hrană pentru lucrători. Din această cauză, la 30 septembrie 1921, Societatea Petroșani s-a adresat Ministerului de Industrie și Comerț cu rugămintea de „a dispune de urgență ca pe de o parte autoritățile administrative să permită achiziționarea, iar pe de altă parte căile ferate să transporte cu precădere furniturile necesare exploatărilor noastre. De aceste din urmă dispoziții să se bucure și celelalte materiale necesare exploatărilor pe lîngă articolele de hrană"[22].

În anii următori, situația transporturilor s-a înviorat în oarecare măsură, în sensul că administrația C.F.R. își ridica măcar propriul combustibil în termenul prevăzut. Ea continua însă să neglijeze transportarea cărbunilor necesari firmelor particulare. Societatea Lignitul, într-o adresă către Uniunea Generală a Industriașilor din România, expediată la 17 noiembrie 1924, relata că „Direcțiunea generală a C.F.R. nu este în măsură să ne asigure numărul de vagoane de care avem nevoie. Au fost momente cînd aveam pînă la 1000 vagoane pe rampă fără nici o posibilitate de încărcare. Azi nici Direcțiunea generală a C.F.R., chiar dacă își ridică în mod regulat cantitățile de cărbuni ce-i sînt destinate, nu acordă vagoanele pentru clientela particulară decît cu mari întîrzieri... Este evident că o ameliorare a situației actuale a căilor ferate ar avea și asupra industriei noastre efecte binefăcătoare, căci numărul clienților particulari ar crește în chip sensibil, dîndu-ne astfel posibilitatea de a ne crea noi debușeuri"[23].

Repetatele relatări ale societăților carbonifere cu privire la urmările neplăcute ale lipsei de vagoane înfățișează în mod convingător efectul nemijlocit pe care îl avea asupra evoluției industriei carbonifere situația căilor de comunicație și politica de stat în acest domeniu. Or, industria carboniferă a fost foarte mult stînjenită în dezvoltarea ei deplină prin criza cronică de vagoane. Chiar și la începutul anului 1926 cota fixă de vagoane stabilită pe seama minelor de cărbuni de către C.F.R. nu acoperea decît 20% din capacitatea lor de producție[24]. Pentru a remedia această situație, în cursul anului 1926 Direcția Generală a Minelor a intervenit pe lîngă Consiliul de Administrație al C.F.R. ce-

[21] Arh. St. Deva, Fond *Inspectoratul General al Minelor de Cărbuni Valea Jiului—Petroșani*, fasc. 2636/1922.

[22] Arh. St. București, Fond *Ministerul de Industrie și Comerț*, Dos. nr. 1035/1921, f. 12—13.

[23] Idem, Fond *U.G.I.R.*, Dos. nr. 2/1924, f. 177—178.

[24] „Buletinul industriei", 1926, I, nr. 4, p. 310.

rîndu-i să pună la dispoziția producătorilor de cărbune vagoanele necesare expedierii combustibilului produs[25].

Cu toate acestea, o ameliorare simțitoare a chestiunii mijloacelor de circulație nu s-a produs decît la sfîrșitul deceniului al treilea. Ea s-a petrecut în special în folosul marilor societăți care, datorită relațiilor strînse pe care le aveau cu personalul superior al C.F.R., au reușit să-și rezolve greutățile legate de transportarea cărbunilor.

Un alt capitol al relațiilor dintre societățile carbonifere și Căile Ferate Române îl reprezintă tarifele de transport, care influențau și ele în mare măsură operațiunile de expediere a combustibilului, precum și posibilitățile de aprovizionare a întreprinderilor cu materiale de exploatare, cu alimente și utilaj tehnologic. Or, politica tarifară a C.F.R. se caracteriza printr-o urcare continuă a taxelor de transport, impusă de încercările de a echilibra măcar parțial bugetul deficitar al administrației. Acest lucru provoca proteste repetate din partea societăților carbonifere, deși, pe această cale, C.F.R. nu făcea altceva decît să recîștige o parte din sumele exorbitante necesare achiziționării combustibilului.

Astfel, în mai 1923, Direcția Generală a C.F.R. a sporit tarifele de transport cu circa 25%. Societatea Petroșani considera că, fiind obligată a transporta anual circa 150.000 tone de diferite materiale necesare exploatărilor sale de la o distanță medie de aproximativ 450 km., urma să suporte la această categorie de cheltuieli o sumă suplimentară de circa 10 milioane lei pe an[26].

Deoarece sporul de tarife se referea și la taxa de transport al cărbunilor el a provocat și nemulțumirea industriașilor, care au cerut ca uniunile patronale să intervină în vederea revocării dispozițiilor dezavantajoase. De exemplu, la 15 august 1924, Fabrica de zahăr din Tîrgul Mureș s-a plîns Uniunii Patronilor din aceeași localitate pentru faptul că prin noul tarif taxa de transport a cărbunilor de Valea Jiului a crescut de la 725 la 2181 lei, datorită schimbării clasei tarifare, menționînd că din punct de vedere financiar „fabrica abia poate suporta triplarea taxei de transport a cărbunelui de Valea Jiului"[27]. Uniunea Patronilor din Tîrgu Mureș, fiind membră a Uniunii Generale a Industriașilor din România, a obținut, datorită demersurilor efectuate pe lîngă Direcția Generală a C.F.R. de către această organizație patronală pe plan național, revocarea dispoziției în curs de numai o săptămînă, la 22 august 1924. Și acest exemplu arată convingător cît de prompt reacționau uneori organele administrației de stat la doleanțele patronilor capitaliști. Cu toate acestea, administrația C.F.R. era nevoită să urce necontenit taxele de transport și să pună în vigoare clase tarifare tot mai costisitoare. Astfel, la 10 iulie 1925, Ion Bujoiu îl anunța pe Richard Fuchs că, deși cocsul produs de fabrica de la Lupeni a obținut o reducere de 45% pe căile ferate în urma obținerii avantajelor legii de încurajare a industriei, C.F.R. a anulat acest avantaj prin schimbarea clasei tarifare pentru cocs[28].

[25] „Miniera", 1926, p. 58.
[26] Arh. St. Deva, Dare de seamă a Soc. Petroșani pe 1923.
[27] Arh. St. București, Fond *U.G.I.R.*, Dos. nr. 10/1924, f. 82.
[28] Arh. St. Deva, *Fond Lupeni S.A.R. 1922—1930*, Dos. nr. 21/f. 260.

În cursul anului 1925 căile ferate și-au anunțat intenția de a ridica din nou taxele de transport. Aceasta a provocat îngrijorarea Societății Petroșani, care a trimis o scrisoare în această problemă președintelui Uniunii Industriilor Metalurgice și Miniere, subliniind că „privitor la o eventuală urcare a tarifului ne permitem a observa că ar fi în interesul întregii industrii indigene ca tariful azi în vigoare pentru cărbunele indigen să nu fie deloc urcat sau, în cel mai rău caz, foarte puțin și în consecință credem oportun ca U.G.I.R. să intervină la timp în numele întregii industrii"[29]. Această intervenție a U.G.I.R. nu s-a produs însă decît în anul următor, cînd C.F.R. a dat publicității noul tarif local de transport. Observațiunile prezentate de U.G.I.R. în această problemă Ministerului de Industrie și Comerț, Ministerului Comunicațiilor, Delegației Economice a Guvernului și Consiliului de administrație al C.F.R. exprima dezamăgirea industriașilor din România față de faptul că, după aprecierea lor, noul tarif favoriza circulația mărfurilor agricole în defavoarea celor industriale și că el scumpea în prea mare măsură transportul pe distanțe lungi al produselor care ocupau un volum mare de înmagazinare, cum erau, desigur, și cărbunii[30].

Noul tarif a fost criticat și de către camerele de comerț și industrie. Raportul Camerei din Cluj pe anul 1926 reproșa faptul că „din cauza politicii greșite tarifare transportul cărbunilor dintr-o regiune mai îndepărtată nu rentează"[31]. Aceste reproșuri au fost reînnoite în anul următor, cînd Camera a apreciat că „C.F.R., prin introducerea taxelor urcate de transport, contribuie mult la scăderea nivelului producției minelor noastre de cărbuni . . ."[32].

Politica tarifară a C.F.R. a făcut obiectul unor intervenții directe din partea marilor societăți Petroșani și Lupeni. Ele au pretins nici mai mult, nici mai puțin, decît restituirea unei părți din sumele pe care le-au plătit căilor ferate drept taxe de transport după data de 15 septembrie 1926, refuzînd în caz contrar încheierea contractului de livrare a cărbunilor pe anul 1927, după cum îl informa în mod confidențial Ion Bujoiu pe Richard Fuchs la 16 marie 1927[33]. Societatea Petroșani a considerat că avea de pierdut 40 de milioane de lei anual de pe urma noului tarif, cerînd retrocedarea acestei sume. Ca de obicei, administrația C.F.R. nu a opus o rezistență hotărîtă pretențiilor firmelor furnizoare și chiar dacă nu a acceptat integral punctul de vedere al societății, în urma unei anchete, a hotărît să acorde suma forfetară de 14 milioane lei. Societatea Lupeni a beneficiat și ea de pe urma acestui demers de suma de 6,5 milioane lei[34].

În anul 1928 societățile carbonifere din Valea Jiului au inițiat tratative directe cu căile ferate pentru a obține reducerea tarifelor de transport pentru cărbuni. Conform informației trimise de Ion Bujoiu lui

---

[29] Arh. St. București, Fond *U.I.M.M.R.*, Dos. nr. 1/1925, f. 16—17.
[30] „Buletinul U.G.I.R.", 1926, V, nr. 18, p. 447—448.
[31] *Raport despre relațiile economice ale Camerei de Comerț și Industrie Cluj pe 1926*, p. 77.
[32] *Idem pe 1927*, p. 67.
[33] Arh. St. Deva, Fond *Lupeni S.A.R. 1922—1930*, Dos. nr. 21, f. 41—42.
[34] *Ibidem*, f. 42—44.

François Chorin, președintele Societății „Salgótarján" de la Budapesta, prin scrisoarea din 26 ianuarie 1928, întreprinderile miniere contau pe o reducere de 20% a taxei de transport pentru cărbune, cît și pentru materialele necesare aprovizionării exploatărilor[35]. În pofida acestei promisiuni, precum și a faptului că U.G.I.R. considera că „tariful local pentru transportul mărfurilor pus în aplicare la 1 iulie 1928 însemnează incontestabil unul din cele mai mari progrese în politica tarifară a C.F.R. în epoca de după război", prevederile lui au constituit o mare dezamăgire pentru societățile carbonifere. Aceasta, deoarece noul tarif supunea la suprataxe chiar acele întreprinderi care dețineau căi ferate industriale și linii de garaj proprii, cum era cazul întreprinderilor carbonifere. Raportul Biroului Central al U.G.I.R., avînd ca obiect politica tarifară a C.F.R., prezentat la 5 noiembrie 1929, dezvăluia paradoxurile acestei situații, datorită căreia „un vagon de cărbuni expediat de la o mină de cărbuni cu linie de garaj proprie, la o fabrică tot cu linie de garaj proprie, parcurgînd o distanță de 30—35 km., plătește 500 lei taxă de transport și sub titlul de taxe secundare, lei 976"[36].

Politica impozitelor și industria carboniferă

Politica impozitelor era o altă pîrghie financiară prin care statul influența indirect dezvoltarea industriei carbonifere. Întreprinderile carbonifere erau supuse unui sistem complex de impozite. Pe lîngă categoriile obișnuite de impuneri, ele mai trebuiau să suporte și impozitele specifice industriei miniere. Pînă la uniformizarea sistemului de impozite pe întreaga țară, sistemul de impunere era diferit în diversele provincii. Astfel, în vechea Românie, întreprinderile miniere plăteau pe lîngă impozitele generale (3%), un impozit minier (1%) și un impozit pe afaceri (1%). La acestea se adăuga o redevență de 5% în favoarea statului în cazul întreprinderilor care exploatau mine aflate în proprietatea statului[37]. Întreprinderile din Transilvania plăteau impozitul minier, impozitul pe beneficiu, impozitul comercial complementar și adițional, precum și impozitul către stat și comună[38].

În anul 1921 Ministerul de Finanțe a dat instrucțiuni pentru introducerea impozitului de 6% asupra salariilor muncitorilor și funcționarilor, care urma să fie încasat de la întreprinderi. Aceasta însemna un pas în direcția uniformizării sistemelor de impunere[39]. Unificarea sistemelor de impunere s-a efectuat de-abia în 1923, iar pentru întreprinderile miniere conform dispozițiilor Legii Minelor din 1924.

Conform sistemului de impunere unic din 1923 societățile carboni-

[35] *Ibidem*, f. 337.

[36] *Politica tarifară a C.F.R.* București, Ed. U.G.I.R., 1929, p. 6.

[37] Arh. St. București, Fond *Ministerul de Industrie și Comerț*, Dos. nr. 1048/1921, f. 101.

[38] Arh. St. Deva, Fond *Inspectoratul General al Minelor de Cărbuni Valea Jiului—Petroșani*, fasc. 1280/1921; Fond *Petroșani. Direcția Minelor, Contabilitate*, Dos. nr. 125/1927, f. 371.

[39] Idem, Fond *Inspectoratul General*... fasc. 1292/1921.

fere plăteau impozitul comercial, impozitul adițional, impozite pe dividende și tantieme, precum și impozite pe drumuri și către organele județene. Ele continuau să plătească și impozitul după fondul de salarii al angajaților. În afară de aceasta, ele aveau de plătit numeroase taxe de timbru pentru diferitele operațiuni financiare pe care le efectuau, cum ar fi vînzările și cumpărările de acțiuni, constituirea unor societăți pe acțiuni, validarea bunurilor miniere, taxe de fuziune etc.

Conform dispozițiilor Legii Minelor din 1924, întreprinderile carbonifere aveau de plătit: a) o taxă fixă anuală asupra suprafeței concesionate de 20 lei pentru fiecare hectar; b) un impozit proporțional din produsul brut al fiecărei exploatări, de 1% din produsul brut al cărbunilor, fie în bani, fie în natură, conform hotărîrii Ministerului de Industrie și Comerț. Pe lîngă aceste taxe fixe, societățile carbonifere care concesionau mine ale statului mai erau obligate să verse fiscului o redevență de 5% din produsul brut, în natură sau în numerar, conform dispoziției Ministerului de Industrie și Comerț. Valoarea redevenței trebuia socotită pe baza prețului mediu de vînzare al cărbunilor la mină. Din valoarea acestei redevențe se mai împărtășeau și proprietarii suprafeței cu 15%, precum și exploratorul cu 10%.

Pentru a se putea stabili în mod precis cvantumul fizic și valoric impozabil, toate întreprinderile miniere erau obligate să țină evidența precisă a producției obținute și să o înainteze lunar inspectoratelor miniere, care, la rîndul lor, o înaintau Direcțiunii Generale a Minelor. Pe baza registrelor de producție, comisiunile de recensămînt minier întrunite la date fixe, stabileau volumul impozitelor, luînd în considerare atît prețurile de vînzare curente, cît și contractele de furnituri, facturile și scrisorile comerciale referitoare la desfacerea produselor care făceau obiectul impunerii.

Întrucît formulările Regulamentului Legii Minelor nu erau suficient de precise în ce privește baza de calcul a impozitelor, s-au iscat numeroase discuții, conflicte și chiar procese între organele de impunere și societățile carbonifere. Pentru a curma sursa acestor neînțelegeri, la 30 octombrie 1926 Ministerul de Industrie și Comerț a publicat o decizie care cuprindea precizări privind modul de calculare a impozitului minier. În vederea discutării și lămuririi noilor dispoziții, Ministerul de Industrie și Comerț a convocat o cosfătuire prezidată de Gheorghe Damaschin, directorul general al minelor, la care au luat parte reprezentanții principalelor întreprinderi carbonifere din țară[40].

Noua decizie stabilea că „impozitul minier de 1% din produsul brut de cărbuni... cînd se percepe în bani, trebuie evaluat pe baza prețului mediu de vînzare al produsului la gura minei. Dacă acest preț nu se cunoaște, el se va obține scăzînd, din prețul mediu de vînzare la stația de încărcare, toate cheltuielile de transport de la mină la gară, toate cheltuielile de separație și de curățire a cărbunilor, cheltuielile de administrație aferente, cota de amortisment a instalațiilor de transport și de separație, precum și beneficiul întreprinderii la toate aceste operațiuni".

[40] „Buletinul industriei", 1927, II, nr. 2, p. 173.

După cum se vede, intenția autorităților financiare a fost aceea de a diminua cît mai mult normele de impunere a producției de cărbune pentru a stimula și pe această cale dezvoltarea industriei carbonifere. La aceasta se adăuga și faptul că în majoritatea cazurilor societățile carbonifere includeau cel puțin o parte a impozitelor în prețul de vînzare al cărbunilor livrați către stat, pe baza sistemului de calcul întocmit în anul 1921, ceea ce făcea ca, de fapt, impunerile să fie fictive: statul retroceda, prin intermediul administrației C.F.R., impozitele pe care le încasa prin organele de impunere.

Această practică nu a mai fost admisă de către guvernul național-țărănesc, care a introdus un sistem de impunere mai sever prin legea promulgată la 31 decembrie 1928[41]. În primul rînd, această lege a triplat procentul de impunere al producției de cărbuni, ridicînd cota de impunere de la 1% la 3%. În al doilea rînd, a modificat întrucîtva baza de calcul a prețului de vînzare al cărbunilor, căci „constatîndu-se în trecut mari erori cu prilejul scăzămintelor ce trebuiesc făcute din prețul de vînzare", considera că din prețul substanței miniere la stația de încărcare „nu trebuiesc deduse beneficiile reale sau legale ale întregii exploatări și că în scopul de a se evalua substanța minieră extrasă la gura minei, trebuiesc deduse numai cheltuielile intervenite de la caroul minei la stația de încărcare".

Măsurile luate în anul 1928 au dus la creșterea însemnată a impozitelor plătite de către societățile carbonifere, care și-au exprimat adesea nemulțumirea față de politica fiscală a guvernului. Dacă la începutul deceniului impozitele nu grevau în mare măsură costul cărbunilor, la sfîrșitul lui ele reprezentau o cotă parte destul de mare din preț și din bugetele societăților, după cum se vede și din evoluția sumelor plătite drept impozit de către Societatea Petroșani[42]:

Anul	*Suma impozitelor* (lei)
1921	11.671.285
1922	16.046.288
1923	20.268.277
1924	40.542.328
1925	51.755.783
1926	67.647.966
1927	72.982.926
1928	106.760.494
1929	124.173.440

Rezultă deci o sporire însemnată a impozitelor în anii 1928—1929. Acest lucru se constată și în cazul altor societăți miniere. Astfel, impozitul minier al societății Uzinele de Fier și Domeniile Reșița se triplează într-un singur an, de la 2.100.000 lei în 1927 la 6.365.961 lei în 1928, scă-

[41] „Monitorul Oficial", nr. 1, 1 ianuarie 1929.

[42] Arh. St. Deva, Fond *Petroșani S. A. R., Contabilitate*, Dos. nr. 125/1927, f. 371; Dos. nr. 171/1929, f. 12.

zînd apoi la 5.619.000 lei în 1929[43]; impozitele plătite de Societatea Creditul Carbonifer se dublează și ele, de la 1.140.637 lei în 1927 la 2.576.402 lei în 1928[44].

Nivelul considerabil al impozitelor a nemulțumit foarte mult societățile carbonifere. Societatea Lignitul, care în anul 1929 a plătit în total 1.883.454 lei impozite, considera că „ținînd seama de producție, tona este grevată cu 20 lei cu toate că impozitul comercial și industrial nu s-a plătit, deoarece anii 1928 și 1929 au fost deficitari. Acest impozit ar trebui să mărească cota pe tonă cu încă cca. 16 lei. Avînd în vedere valoarea comercială a lignitului și greutățile care se întîmpină la exploatarea lui, care sînt aproape aceleași ca la celelalte feluri de cărbune cu valoare comercială mai mare, aceste impozite îi micșorează foarte mult rentabilitatea"[45]. Datorită creșterii considerabile a volumului impozitelor, cuantumul de impunere care greva tona de cărbune a săltat și el în mod considerabil. Astfel, în cazul societăților Petroșani și Lupeni, impozitele pro tona de cărbune extras au crescut de la 25 lei în 1921 la 96,71 lei în 1928, ajungînd la 117,47 lei în 1929. Conform datelor prezentate de societățile carbonifere, în comparație cu aceste cifre, impozitele ce grevau pe tona de cărbune extrasă reprezentau 45,20 lei/t în Germania, 33,20/t în Polonia, 15 lei în Ungaria[46].

Deși societățile carbonifere se plîngeau neîncetat de povara mare a impozitelor, ele găseau pe de altă parte numeroase procedee pentru a reduce la minimum sumele plătite în realitate în contul lor. Faptul că în mare parte ele erau cuprinse în prețul de vînzare al cărbunelui era numai unul din aceste procedee. Pe de altă parte, deși reglementările din decembrie 1928 o interziceau în mod explicit, societatea Petroșani socotea și în anul 1929 un „beneficiu legal" de 30% pe care îl scădea din prețul de vînzare al cărbunelui, pentru a diminua cît mai mult „prețul la gura minei", care servea ca bază de evaluare impozabilă[47]. De asemenea, pentru a scădea cît mai mult impozitul comercial, societățile carbonifere falsificau în mod curent bilanțurile oficiale. Societatea Petroșani publica anual cifre ale profitului și amortismentelor care erau cu zeci și sute de milioane de lei mai mici decît cele reale. La fel făceau societățile Lupeni, Minele de Cărbuni din Ardeal și altele[48]. Tot astfel procedau și atunci cînd trebuiau plătite taxele de timbre cuvenite pentru diverse operațiuni financiare, mărirea de capital, de pildă. Astfel, la 17 februarie 1928, Ion Bujoiu îl anunța în mod confidențial pe Richard Fuchs că, pentru a evita plata sumei de 3.800.000 lei taxe de timbru cuvenite în urma sporirii capitalului social al Societății Lupeni, el va declara agenților fiscali că taxele vor fi suportate de către acționarii înșiși[49].

[43] Arh. St. București, Fond *U.I.M.M.R.*, Dos. nr. 2/1930, f. 131.
[44] Arh. St. Bacău, Fond *Inspectoratul Minier Bacău*, Dos. nr. 18/1925.
[45] Arh. St. Pitești, Fond *Lignitul S.A.R.*, Dos. nr. 1/1908—1930, Vol. I, f. 8.
[46] Arh. St. București, Fond *U.I.M.M.R.*, Dos. nr. 1/1928, f. 13.
[47] Arh. St. Deva, Fond *Petroșani S.A.R. Contabilitate*, Dos. nr. 171/1929, f. 12.
[48] Arh. Întreprinderii Miniere Aghireș, Dos. nr. 3.
[49] Arh. St. Deva, Fond *Lupeni S.A.R. 1922—1930*, Dos. nr. 21, f. 113.

Foarte frecvente erau abaterile de la legile fiscale, comise de către Societatea Creditul Carbonifer. Astfel, la 16 iunie 1922, inspectorul de finanțe al județului Bacău, verificînd listele de plată ale societății, a găsit că nu au fost achitate taxele de 6% asupra retribuțiilor pe primele 3 luni ale anului, deși ele au fost reținute cu ocazia distribuirii salariilor. În acest fel, Societatea Creditul Carbonifer a reținut suma de 132.102,05 lei, care i se cuvenea statului[50]. Drept urmare, societatea a fost condamnată, conform legii, să plătească suma dublă, adică 264.204,10 lei către fisc. În același an, Societatea Creditul Carbonifer a rămas în restanță la plata taxelor județene cu suma de 338.667,85 lei, astfel încît perceptorul circumscripției financiare a aplicat sechestru asupra bunurilor societății.

Mai mult decît atît, conducătorii Creditului Carbonifer căutau să ascundă autorităților financiare mersul lucrărilor de extracție, pentru a nu da posibilitate evaluării exacte a valorilor impozabile. În acest sens, la 6 martie 1926, directorul general al societății îl informa pe conducătorul exploatării de la Comănești că „a aflat pe căi ocolite că o comisie de anchetă trebuie să se prezinte... la Comănești în vederea chestiunii impozitelor"[51]. Pentru ca această comisie să nu-și poată da seama de situația reală a exploatărilor, directorul general a dat indicația ca toți funcționarii locali ai societății să declare că sînt recent angajați și nu cunosc mersul lucrărilor de extracție, că toate registrele și planurile de exploatare, atît pe anul în curs, cît și pe anii anteriori, sînt depuse la Direcțiunea generală de la București, atît în vederea întocmirii bilanțului, cît și a documentării în vederea procesului care se afla în curs la Comisia de Apel a impozitelor.

Într-adevăr, comisia de anchetă care a cercetat situația exploatărilor de la Comănești în data de 8 și 9 martie 1926 s-a izbit de refuzul unanim și neînduplecat al funcționarilor Creditului Carbonifer de a da informații cît de cît clare și complete și de a prezenta documentația tehnică și financiară asupra mersului exploatărilor, fapt ce a fost consemnat în procesul verbal întocmit cu această ocazie[52]. Scopul conducătorilor societății a fost în special acela de a ascunde datele cu privire la cantitățile extrase din mina Vermești, care era proprietatea statului și pentru care i se cuvenea fiscului o redevență de 5% asupra valorii producției. Și alte societăți căutau să ascundă volumul real al producției pentru a-și diminua valorile impozabile. Astfel, societățile din Valea Jiului ascundeau anual în fața reprezentanților autorităților miniere zeci și sute de mii de tone de cărbune, care nu figurau nici în statisticile miniere.

Pe lîngă aceste căi ilicite de eludare a prevederilor privitoare la plata impozitelor, marile societăți carbonifere se foloseau foarte des și de mijloacele de influențare legală pe care le dețineau prin intermediul

[50] Arh. St. București, Fond *Ministerul Industriei Petrolului și Chimiei*, Dos. nr. 4/1922, f. 54—56.

[51] Arh. St. Bacău, Fond *Întreprinderea Minieră Comănești*, Dos. nr. 1/1921, f. 76.

[52] *Ibidem*, f. 63—65.

aparatului de stat pentru a obține rabaturi asupra sumelor pe care ar fi trebuit să le verse organelor financiare. În corespondența confidențială purtată cu Richard Fuchs, unul din conducătorii Societății Urikány-Zsilvölgyi R. T. și vicepreședinte al Consiliului de administrație al Societății Lupeni, Ion Bujoiu îl informa sistematic asupra demersurilor întreprinse de el în această direcție. De exemplu, la 10 februarie 1926 îl încunoștința despre mersul procesului pe care Societatea Urikány-Zsilvölgyi R. T. îl avea în curs cu statul român privind impozitul minier de 1% asupra producției obținute încă înainte de naționalizarea ei, prin constituirea Societății Lupeni. Pentru a lichida problema, Ion Bujoiu a obținut convocarea unei conferințe la Direcția Generală a Minelor, în cadrul căreia ministrul a aprobat o bonificație de 20% asupra impozitelor, ceea ce însemna o înlesnire de cîte 1 milion lei pe anii 1924 și 1925[53]. La 12 aprilie 1927, Ion Bujoiu îl informa că în parlament a fost depus în proiect de lege privind reducerea impozitului pe cifra de afaceri de 1% pe facturile de livrare a societăților carbonifere, ceea ce însemna un avantaj de 6 milioane lei pe anii viitori, iar pe cel în curs de 3,5—4 milioane lei[54]. Apoi, în martie 1928, odată cu avansarea tratativelor de fuzionare a societăților Petroșani și Lupeni, i-a comunicat cu satisfacție că „între timp, guvernul, cedînd intervențiilor noastre, a supus parlamentului un proiect de lege vizînd reducerea taxelor asupra fuziunii. În cazul nostru ele nu s-ar mai ridica la mai mult de 8.500.000 lei, cifră care este destul de acceptabilă"[55]. De asemenea, la 12 iunie 1928, i-a făcut cunoscut că a fost obținută o diminuare substanțială de 7 milioane lei asupra impozitului de impunere privind bilanțul de lichidare al Societății Urikány — Zsilvölgyi R. T., astfel că el a fost redus la 17.900.000 lei[56].

Aceste exemple dovedesc cît de puternică era influența reprezentanților societăților carbonifere asupra politicii economice, cît de sensibile erau organele de stat la doleanțele acestor societăți, pe care căutau să le protejeze prin diferite mijloace, deși ele abuzau pe toate căile de puterea de care dispuneau pentru a-și mări profiturile. Politica impozitelor, ca și celelalte laturi ale politicii economice — politica tarifelor vamale, a achizițiilor și prețurilor cărbunelui, a tarifelor de transport pe C.F.R. etc. — demonstrează intenția guvernelor epocii, în special a celor liberale, de a încuraja prin diferite facilități și avantaje acordate societăților carbonifere, dezvoltarea industriei cărbunelui, de care erau legate mari interese politice, economice și financiare.

LUDOVIC BÁTHORY

[53] Arh. St. Deva, Fond *Lupeni S.A.R 1922—1930*, Dos. nr. 21 f. 118.
[54] *Ibidem*, f. 155.
[55] *Ibidem*, f. 112.
[56] *Ibidem*, f. 17.

ASPECTS OF THE ROMANIAN ECONOMIC POLICY IN COAL INDUSTRY (1919—1929)

(Summary)

State was not the owner of coal enterprises so it could not directly control the evolution of coal industry. However, it could make use of many legislative and economic privileges to directly or indirectly influence the development of coal industry, particularly through the state administration of the Romanian Railways, the main coal acquirer.

A frequently used way to encourage coal industry was to defend home outlet to such an extent as to offer indigenous enterprises the possibility of an almost exclusive interior sale through the custom tariffs imposed in 1925, 1927, 1929.

On the other hand, the deficiency affecting the means of forwarding, the disorganization of the railways in the first years after the war constituted a constant reason of warry for the Romanian coal enterprises. The insufficiency of waggons mainly hampered the delivery of coal to private firms, fact which led to the loss of a part of the clientele.

The tax policy also greatly influenced the evolution of coal industry. In particular, liberal governments followed a policy meant not to aggrevate the tax burden of coal enterprises. But the National Peasant Government substantially increased taxes bringing about the protest of coal societies. As a matter of fact, coal societies did not declare the real amount of their profits and used many other ways of tax dodging.

INDUSTRIA JUDEȚULUI CLUJ ÎN PERIOADA CRIZEI ECONOMICE (1929—1933)

Criza economică din 1929—1933 s-a instalat temeinic în structurile unui domeniu ale cărui priorități de industrializare erau insuficient conturate și inconsecvent promovate. În România criza economică a fost agravată de o serie de factori de ordin intern și extern, printre care acela că în economia noastră predomina o agricultură înapoiată cu puternice rămășițe feudale. La aceasta se adaugă creșterea datoriilor externe ale țării, acapararea unor întreprinderi importante de către capitalul străin, scăderea catastrofală a prețurilor destinate exportului, concomitent cu menținerea la un nivel ridicat a prețurilor produselor importante[1].

Simptome ale crizei s-au manifestat începînd cu anul 1928, — în economia agrară; în domeniul creditului intern; în oscilațiile balanței comerciale și de plăți; în necesitatea stringentă a obținerii împrumutului extern, — necesar stabilizării monetare; în scăderea cursului acțiunilor bancar — industriale la Bursa de la București[2].

Anul 1929, a început în economia românească sub semnul înmulțirii numărului insolvențelor, mai ales în sfera relațiilor comerciale. Aceste fenomene de regres economic au determinat marile bănci să adopte o poziție de prudență în acordarea creditelor și chiar să efectueze retragerea masivă a unora dintre acestea. Numai în săptămîna 18—25 mai 1929 s-au prăbușit în branșa textilă și pielărie un număr de 20 de firme engrosiste, două din ele interesînd creditorii cu suma de peste 100 milioane lei[3]. Climatul tensional s-a accentuat prin urcarea scontului Băncii Naționale a României, măsură adoptată și de Creditul Național Industrial care a majorat dobînda creditelor de la 8 la 10%. Insolvențele primelor patru luni ale anului 1929 demonstrează degringolada care a cuprins rapid, una după alta, ramurile economiei românești. În capitală, Tribunalul Ilfov, a publicat o statistică comparativă, pentru primele patru luni ale anului 1928 și respectiv 1929 cu cererile de falimente industriale. Dacă în 1928 s-au inregistrat 499 cereri de faliment, în 1929, numărul acestora a crescut la 964, adică aproape cu 100%. La cererile din 1928 s-au nominalizat 63 de falimente la cele din 1929 — 166, deci o creștere de aproximativ 150%. Numărul moratoriilor din 1928, de 21, a fost depășit în 1929, ajungîndu-se la 31, adică o urcare de 50%[4].

La nivelul industriei mari prelucrătoare românești în anul 1929 și-au suspendat activitatea 45 de firme, societăți anonime, (de la 1123 în 1928 — la 1078). Pînă la 31 decembrie 1929, încă 50 de întreprinderi s.a. pe acțiuni au devenit insolvente sau au hotărît lichidarea juridică.

---

[1] Nicolae Ceaușescu, *România pe drumul desăvîrșirii construcției socialiste*, vol. I, București, 1968, p. 361—362.

[2] Vezi *Enciclopedia României*, vol. IV, București, 1939, p. 1014—1015.

[3] „Consum", 1929, 9, nr. 21, p. 8.

[4] *Ibidem*, nr. 25, p. 11.

Bilanțurile celor 1078 de firme societăți anonime, care au fost publicate la sfîrșitul anului 1929, permit relevarea a 429 de întreprinderi (din cele 1078 cu pierderi de peste 1.375.500.000 lei[5]. Cifrele statistice care definesc amploarea crizei, — generalizată la noi începînd cu 1930, — sînt publicate de istoriografia economică a perioadei interbelice, sau de către cea contemporană[6]. Ele subliniază elecvent scăderea continuă a producției industriale, cantitativ și valoric, în special la ramurile grupei A, producătoare de mijloace de producție.

Demersul interpretativ pe care-l realizăm în acest studiu, încearcă să decupeze din ansamblul industriei naționale și în contextul acestui ansamblu, resorturile funcționalității pe temeiuri de continuitate și descontinuitate, ale industriei fostului județ Cluj, în interiorul perioadei de criză economică 1929—1933.

În județul Cluj, funcționau în 1930 — 3331 de întreprinderi industriale, adică 10% din cele 34.527 ale Transilvaniei și respectiv 0,42% din cele 140.948 înregistrate în țară[7]. Dominantă pentru industria clujeană era firma individuală, cea care reprezenta industria mică și mijlocie (3109 întreprinderi). De asemenea remracăm la aceste întreprinderi industriale o înzestrare cu forță motrică insuficientă unui cadru economic modern numai 305 întreprinderi erau dotate cu mașini de aburi, cu motoare cu explozie și combustibil intern, cu mașini hidraulice, cu motoare electrice. Cei 15.277 H.P. ai industriei clujene însemnau sub 6% din forța motrică folosită în Transilvania și puțin peste 1%, comparativ cu forța motrică folosită în întreprinderile din România. Personalul ocupat în industria clujeană era de 19.315 salariați, adică sub 6% din totalul personalului ocupat în întreprinderi industriale transilvănene și respectiv 0,03% din cel ocupat la nivelul industriei naționale[8].

Statisticile pe anii 1929—1933 ne oferă o imagine de ansamblu a industriei clujene[9]. Pe ramuri ale industriei mari prelucrătoare se desprind următoarele considerații:

— *În industria metalurgică și mecanică* — (vezi anexa nr. 1, tabe-

---

[5] *Ibidem*, 1931, 11, nr. 9, p. 3.

[6] N. P. Arcadian, *Industrializarea României*, Buc., 1936, V. Brătianu, *Asupra stabilizări valutei*, Buc., 1930; N. Butculescu, *Problema șomajului în România*, în „Buletinul Uniunii Camerelor de Comerț", 1930, 5, p. 676—680; O. Buzea, *Clujul 1919—1939, Însemnări și compilații*, Cluj; 1939, C. Cassasovici, *Comercializarea produselor industriale*, București, 1930, G. D. Creangă, *Din rănile economiei naționale*, Buc., 1930, C. Damian, *Evoluția crizei în România. Studiu economic-social*, București, 1936, 160 p. etc. Vezi și istoriografia din zilele noastre: Ilie Ceaușescu, *P.C.R. — stegariul luptelor revoluționare din anii 1929—1933*, Buc., 1971, 367 p; Idem, *Unele aspecte particulare ale crizei economice din 1929—1933 în România*, în „Sargeția", 1974—1975, 11—12, p. 435—438; Niță, Dobrotă, *Criza economică mondială capitalistă și repercursiunile ei asupra dezvoltării României*. În „Progresul economic în România 1877—1977, Buc., 1977, p. 241—256; Emilia, Sonea, Gavrilă, Sonea, *Viața economică și politică a României 1933—1938*, Buc., 1978, 332 p; Gh. I. Bodea, L. Fodor, L. Vaja, *Cluj pagini de istorie revoluționară 1848—1971 (Oameni, fapte locuri)*, Cluj, 1971, 418 p; *Istoria Clujului* — sub redacția prof. acad. Șt. Pascu, 1974, p. 387—388.

[7] *Recensămîntul General al Populației României*, vol. X, Buc., 1938, p. 2, 16, 58.

[8] *Ididem*, p. 166, 173, 194, 252, 279, 362.

[9] *Indicatorul Industriei Românești*, București, 1928, 1930, 1931, 1933.

lul statistic nr. 1[10]), — punctul maxim al crizei s-a înregistrat în 1930, cu efecte negative prelungite pînă în 1933. Producţia a scăzut în acest interval de timp cu cca 25% şi legat de aceasta, desfacerea cu 50%; s-au înregistrat pierderi de plasamente, iar preţurile s-au diminuat cu 12—20%, — toate acestea comparativ cu anul 1928[11]. Capitalul investit şi forţa motrică a acestor 23 de întreprinderi, a înregistrat tendinţe de creştere, aceasta explicîndu-se prin dorinţa capitalistului de a forţa rentabilizarea şi profitul. Criza economică a obligat 3 întreprinderi insolvente să declare falimentul (vezi Fabrica de Balanţe „Archimedes" — fabrică pusă în vînzare la preţul de 5 milioane lei de către creditori[12]. Celelalte 20 — (firme individuale, în comandită simplă sau în nume colectiv, şi firme sociale) — au rezistat datorită în primul rînd unui program strict de raţionalizare a producţiei[13], restrîngere a acesteia prin închiderea parţială sau totală a unor secţii[14]. Măsurile întreprinse au afectat 206 muncitori, majoritatea provenind de la micile întreprinderi firme individuale (vezi anexa nr. 1, tabelul nr. 1). Cifre globale asemănătoare celor mai sus prezentate au fost publicate şi de rapoartele Camerei de Comerţ şi Industrie, pentru judeţul Cluj (108 şomeri în 1928; 203 în 1930 şi 244 în 1931)[15]. Bilanţurile publicate în 1930 de aceste societăţi industriale mecano-metalurgice, indică o scădere masivă a rezervelor, retrageri de capital social (la firmele ş.a.), absenţa profitului şi a dividentelor, oferite an de an acţionarilor[16] în perioada anterioară.

— *În industria electrotehnică* au dat faliment în perioada crizei economice 3 din cele 5 întreprinderi clujene: „Prima fabrică electrică" S. A. din Cluj; „Isola et Vass". Fabrică de articole electrotehnice", Cluj şi „Zsigmond et Şandor". Întreprinderi electro-tehnice, Cluj. A rezistat efectelor negative ale crizei economice „Energia S.A.R. pentru Întreprinderi electrotehnice, electromecanice şi chimice din Bucureşti — sucursala Cluj. Dar şi această fabrică a trecut la raţionalizarea producţiei, la reducerea potenţialului economic, afectînd 135 de muncitori (240 în 1928 — 95 în 1933), (vezi anexa nr. 1, tabelul nr. 2).

— *În industria lemnului*, s-au înregistrat creşteri ale capitalului investit, ale forţei motrice şi chiar numărul personalului ocupat (vezi anexa nr. 2 tabelul nr. 1)[17]. A crescut şi numărul întreprinderilor, de la 11 în 1928, la 16 în 1933. Dintre acestea mai importantă era „Societatea Anonimă Forestieră din Călăţele", judeţul Cluj, fabrică de cherestea cu un capital social în 1933 de 10 milioane lei, cu un capital investit de

---

[10] *Ibidem,*

[11] „Buletinul Oficial al Camerei de Comerţ şi Industrie al Bursei de Mărfuri din Cluj, Cluj, 1931, 5, nr. 3—4, p. 3—4.

[12] „Consum", 1931, 11, nr. 12, p. 8.

[13] *Ibidem,* 1931, nr. 3, p. 2—3.

[14] Arh. Stat Cluj, *Fond Directoratul Ministerial, IV, Cluj,* dos. nr. 46, Şomeri-ajutoare/1930, f. 2.

[15] „Buletinul Oficial al Camerei de Comerţ şi Industrie", Cluj, 1932, 6, nr. 3—4, p. 5.

[16] *Compass Rumänien,* Wien, 1932, p. 702—705, vezi şi Arh. Stat Cluj, *Fond Turnătorie de fier şi Fabrică de Maşini din Cluj S.A.,* dos. nr. 1/1929, f. 3—6.

[17] Întocmit pe baza datelor statistice oferite de *Indicatorul Industriei româneşti,* pe anii 1928, 1930, 1931, şi 1933.

15.908.000 lei, cu 800 H.P. și 277 muncitori[18]. Alături de aceasta — „Transilvania" Societate în nume colectiv, cu un capital social de 4 milioane lei, capital investit 10.506.000 lei, cu 41 H.P. și 200 muncitori[19]. Contrar aparențelor de relativă stabilitate, producția înregistrată în ramura industriei lemnului se încadrează într-un grafic descendent, cu punctul maxim în 1930, cînd, a ajuns la 70% față de 1928 și corelat de aceasta posibilitățile de plasament au scăzut cu 50%[20]. Unele întreprinderi au recurs la reduceri de capital social. Este cazul „Întreprinderilor Forestiere Române S.A.", care, în cursul anului 1931 și-a redus capitalul social de la 65 milioane lei, la 39 milioane, în scopul atenuării pagubei din bilanț de 32.384.891 lei, Întreprinderea a mai operat o reducere cu 13 milioane lei în 1932, rămînînd cu un capital social de 26 milioane lei[21]. Pe ansamblul ramurii, firmele societății anonime și au diminuat capitalul social de la 86,3 milioane în 1928 la 47,3 milioane lei în 1933[22].

— *În industria textilă clujeană* — (vezi anexa nr. 2, tabelul nr. 2); — s-au resimțit foarte puternic efectele negative generate de criza economică. Încercările de redresare prin majorarea producției (mai mare cu 80% în 1930 față de 1928) nu au asigurat rentabilitatea dorită de întreprinzători[24]. Produsele finite au rămas stocate în magazii. Criza de supraproducție, sau de subconsumație mai bine zis, a determinat o putere redusă de cumpărare a maselor populare.

Tensiunea din ramura textilă, potențată și de acest plasament redus (cu 20% mai mic decît în 1928), de plasamente neîncasate[25], de reducerea vînzărilor pe credit, a determinat în anii 1931 și 1932 un număr mare de insolvențe. Seria acestora a fost deschisă de firma „Eugen Szabo", care în bilanțul pe 1931 evidențiia un pasiv de 23,5 milioane lei vis à vis de un activ de numai 16 milioane. O situație asemănătoare oferea creditorilor și firma „Katz et Frül — Croitorie". Ambele au rezolvat lichidarea juridică pentru o cotă de 80% din sumele datorate[26]. Este simptomatică pentru industria textilă situația societății „Transilvania" fostă Postăvărie Edmund Szasz S.A. din Cluj. Acesta a cerut Tribunalului lichidarea juridică după publicarea bilanțului pe anul 1931, cu datorii de 22,5 milioane lei (vezi anexa nr. 3)[27].

Această ramură a industriei mari prelucrătoare se încadra organic într-un sistem de dificultăți înregistrate de industria textilă din România. Astfel, din cele 506 întreprinderi din țară, 46 constituite sub forma

[18] *Ibidem*, 1933, p. 127.
[19] *Ibidem*, p. 143.
[20] „Buletinul Oficial al Camerei de Comerț și Industrie" ... Cluj, 1931, 5, nr. 3—4, p. 2—4.
[21] „Consum", 1932, nr. 19, p. 8.
[22] Vezi *Indicatorul Industriei Românești*, pe anii 1931 și 1933.
[23] Tabel realizat pe baza Indicatorului ind. românești pe anii 1928—1933.
[24] „Buletinul oficial al Camerei de Comerț și Industrie...", 1932, 6, nr. 3—4, p. 5.
[25] *Ibidem*,
[26] „Textilia" Cluj, 1933, 1, nr. 1, p. 6.
[27] „Consum", 1932, 12, nr. 21, p. 13.

societăților pe acțiuni — înregistrau în bilanțurile pe 1931 scăderi de 25% la active, față de 1928[28].

Falimentul fabricilor clujene, „Dibela"[29] și „Țesătoria Ardeleană S.A."[30] a generat incertitudini noi pe lîngă cele vechi, au antrenat prin căderea lor și alte mici firme industrial-comerciale.

Criza economică și-a pus amprenta și asupra *industriei materialelor de construcții și ceramică*. Situația acestora, a construcțiilor mai ales, s-a prezentat diferit de a celorlalte ramuri analizate. Producția a rămas staționară pe tot intervalul de timp 1928—1933, — dificultăți fiind în domeniul plasamentelor, care s-au redus cu circa 18%. La o analiză de suprafață s-ar găsi greu o explicație socio-economică pentru numărul mare de șomeri afectați acestei industrii — 431[31]. (Din acest număr, „Cărămidăria orașului Cluj S.A." a furnizat 209). Aparentul paradox, trebuie corelat cu rata înaltă a profitului obținut în perioada crizei de industria construcțiilor, cu tendințel evidente începînd cu 1929 de concentrare și centralizare a producției și capitalului, cu încheierea unor convenții de monopol legate de desfacerea producției — (activitatea în acest sens dusă de Fabricile de cărămizi și țigle din Ardeal). Rentabilitatea industriei de construcții trebuie corelată cu politica de majorare a chiriilor, cu creșterea valorii bunurilor imobiliare, cu ritmul înalt de construcții urbane. Toate acestea pe seama muncitorilor ocupați în această ramură, cărora li s-a prelungit ziua de lucru la 12—14 ore, care au fost încadrați înt-un program rigid de raționalizări. S-au folosit cu precădere muncitori sezonieri, personal necalificat, s-au operat concedieri (vezi anexa nr. 4, tabelul nr. 1)[32].

Profiturile mari au determinat o serie de întreprinderi să-și mărească capitalul social. Astfel, „Industria de lut și piatră S.A." din Cluj, și-a majorat capitalul social în 1928 de la 2 milioane (1927) la 4 milioane lei, iar în 1929 la 6 milioane lei[33]. Această întreprindere acorda pe anul financiar 1929 un divident de 5%/acțiune[34], într-o perioadă cînd majoritatea bilanțurilor în alte ramuri erau încheiate cu pierderi.

Capitalul social și l-a majorat și „Fabrica de var S.A.R." (de la 1 milion lei în 1928 la 3 milioane lei în 1931)[35].

O altă întreprindere din ramură — „S.A. de mine de granit din Poieni", publică în bilanțul pe 1930 un cîștig de 664.843 lei și acorda acționarilor dividente de 8% (1929) și 5% în 1930[36]. „Societatea anonimă de clădiri din Cluj" acorda în 1931 un divident de 150 lei/acțiune nominală în valoare de 1000 lei[37]. Această politică, de dezvoltare, a sferei de afaceri a fost urmată și de „Cărămidăria Orașului Cluj S.A." — (cea care concediase 209 muncitori). Ea și-a majorat capitalul social, de la

[28] *Ibidem*, nr. 31, p. 11.
[29] *Ibidem*, 1931, 11, nr. 3, p. 4.
[30] *Ibidem*, 1931, 11, nr. 22, p. 14.
[31] Arh. Stat Cluj, *Fond Directoratul Ministerial IV, Cluj*, dos. 1546/1930, f. 2.
[32] *Indicatorul Industriei Românești*, pe anii 1928, 1930, 1931, 1933;
[33] „Consum", 1929, 9, nr. 42, p. 15.
[34] *Compass*... p. 588.
[35] „Consum", 1931, 11, nr. 1, p. 2.
[36] *Compass*... p. 588.
[37] *Ibidem*, p. 590.

4 milioane lei în 1928 la 7 milioane lei în 1933, și o mărit investițiile de capital cu circa 10 milioane lei[38].

Pe piața clujeană și în țară se înregistrau prețuri mari, alături de produsele industriei materialelor de construcții, și pentru produsele ceramice. Explicația fenomenului ni se oferă din punctul de vedere al întreprinderii „Iris" S.A.R. pentru Industria ceramică din Cluj. Aceasta, motiva creșterea prețurilor datorită greutăților legate de procurarea materiei prime, în import. (Aprovizionarea cu materie primă din alte țări era afectată de Legea contingentării)[39].

„Iris" S.A.R. pentru Industria Ceramică s-a confruntat în perioada crizei economice cu o serie de greutăți legate de tarifele ridicate de transport pe C.F.R., de concurența internă venită dinspre „Manufactura națională de porțelan din Turda", sau de concurența externă practicată de Cehoslovacia care inunda piața românească cu produse la prețuri de dumping[40]. Pierderile fabricii au înregistrat cifre ascendente: 140.877 lei în 1931; 654.344 lei în 1932 și 944.168 lei în 1933[41]. Situația grea a întreprinderii reiese din procesul verbal redactat în ședința Consiliului de Administrație din ziua de 14 iunie 1931 (vezi anexa nr. 5)[42]. Consiliul era chemat să examineze două propuneri emise de „Banca Agrară" S.A. din Cluj și grupul capitalist legat de aceasta — cu interese la „IRIS" SAR. O propunere ... „tindea la sistare imediată a fabricației și demiterea întregului personal cu abzicerile prevăzute de lege și alta, luînd în considerare dificultățile care s-ar ivi dintr-o sistare imediată a producției, cerea o lichidare lentă, reducîndu-se producția la 70—80 cuptoare anual"[43]. Societatea, a depășit greu criza economică, obținînd printre altele un împrumut de 6 milioane lei de la Societatea de Credit Industrial, împrumut amortizabil în 5 ani, prin 20 de rate egale[44].

Putem vorbi în cazul întreprinderii „Iris" de o prelungire a efectelor negative ale crizei pînă în 1935, cînd în urma tratativelor duse de „Banca Agrară S.A. din Cluj cu Statul, pentru lichidarea datoriilor de 82 milioane lei, s-a ajuns la un angajament de plată eșalonat pe 15 ani (vezi anexa nr. 6)[45].

— Criza economică a lovit puternic producția bunurilor de consum, în special sectorul *industriei alimentare*. Multe întreprinderi clujene din motive ușor de înțeles (obligativitatea anunțării la Tribunal a insolvenței, greutățile întîmpinate de obținerea juridică a muratoriilor sau a concordatului preventiv, suspiciunile creditorilor față de apropierea falimentelor etc.) — nu și-au dezvăluit starea reală, mult mai gravă decît cea declarată în bilanțuri. Așa ne explicăm relativa prosperitate care se degajă din interpretarea statistică a întreprinderilor din indus-

[38] Indicatorul Ind. Românești, pe anii 1918. 1933.
[39] Arh. Stat Cluj, *Fond „Iris" SAR pentru industria ceramică din Cluj*, dos. 3/1924—1934, f. 54—55.
[40] *Ibidem*, dos. nr. 2, 1922—1934, vol. I, f. 15—16.
[41] *Ibidem*, dos. nr. 1/1932, f. 2; dos. nr. 1/1933, f. 2, dos. nr. 1/1934, f. 3.
[42] *Ibidem*, dos. nr. 6, vol. I/1929—1933, f. 58—59.
[43] *Ibidem*,
[44] *Ibidem*, dos. nr. 1/1933, f. 11.
[45] *Ibidem*, dos. nr. 3/1924—1934, f. 65—66.

tria alimentară (vezi anexa nr. 4 tabelul nr. 2)[46]. Este relevantă sublinierea faptului că deși se consemnează cifric un număr de 23 de întreprinderi în 1933 față de 24 în 1931, capitalul investit în 1933 era mai mic cu 8.513.008 lei față de 1931[47]. Statisticile oficiale, deși estompau realitatea economică, mai gravă, în realitate, consemnau un număr de 101 șomeri în industria alimentară[48].

Indicatorul industriei românești pe anii 1928—1930, 1931 și 1933 nu consemnează veridic numărul șomerilor, în această ramură. Diferența de 4 persoane între 1928 și 1933 nu poate fi reală, cu atît mai mult, cu cît numai două mari întreprinderi — („Melissa" S.A. Fabrică de ciocolată și bomboane Cluj și „Unirea" Fabrică de ciocolată și bomboane" Cluj) — au operat reduceri de personal pe intervalul 1928—1933 de la 150 la 93 prima și respectiv de la 75 la 33 a doua[49]. Această lipsă de concordanță între două statistici ale vremii, poate fi pusă și pe seama faptului că în Indicatorul industriei românești la firmele „Mikes Coloman" și Bognar et Szanto S.A. nu este precizat numărul de muncitori.

— *În industria pielăriei*, producția a rămas aproape staționară în perioada crizei economice. S-a înregistrat o scădere relativă a plasamentelor, însă pierderile au fost mici datorită precauției cu care s-au făcut vînzările. În industria de încălțăminte, producția a crescut cu cca 15%, și, legat de aceasta au sporit și plasamentele cu 13%. Explicația acestor tendințe, ne este oferită de remarcabila scădere a prețurilor în anii 1930 și 1931, scădere determinată de criza creditelor pe piață și o criză de consumație. Prețurile la ghete, de exemplu, au evoluat astfel:[50]

	Femei	*Bărbați*	*Lux*	*Index*
— 1928	625 lei	650 lei	1050 lei	100 lei
— 1929	595 "	620 "	1000 "	95 "
— 1930	425 "	525 "	800 "	70 "

Conform anexei nr. 8, tabelul nr. 1[51], remarcăm greutatea specifică deținută în interiorul industriei de pielărie clujene de marile firme ale societăților anonime. Pînă în 1930 ponderea în ramură a fost deținută de „Frații Renner et Co". Aceasta avea un capital social de 40 milioane lei; capital investit 249.908.000 lei, 575 HP și 1200 muncitori[52]. Locul ei a fost luat prin transformare în 1931 de puternica citadelă a economiei clujene interbelice — „Dermata" S.A. La înființare în 1931, se subscrisese de către acționari un capital social de 80 milioanei lei, investiții de 261.543.000 lei. Fabrica era înzestrată cu o forță motrică de 1200 HP, și avea 1500 muncitori[53].

---

[46] *Indicatorul Industriei Românești*, pe anii 1928, 1930, 31, 1933.
[47] *Ibidem*, 1931, 1933.
[48] Arh. Stat Cluj, *Fond Directoratul Ministerial IV, Cluj*, dos. nr. 46/1930, f. 2.
[49] *Indicatorul...*, 1928, 193.
[50] „Consum", 1931, 11, nr. 1, p. 9.
[51] *Indicatorul...* 1928, 1930, 1931, 1933.
[52] *Ibidem*, 1930, p. 226.
[53] *Ibidem*, 1931, p. 230.

Prețul scăzut al pieilor brute, a creat în 1933, greutăți unor fabrici (vezi „Fabrica de piele Rendor S.A." Cluj)[54] și, mai ales firmelor individuale sau cu nume colectiv și comandită simplă.

— *În industria chimică* producția a scăzut în 1930 cu 30% față de 1928, plasamentele s-au redus cu același procent. Greutăți deosebite a avut în perioada crizei economice firma Fabrica de săpun mineral și medicinal „I. Henrich" S.A., confruntată cu aplicarea moratorului pentru credite în anul 1929—1930 cu intrarea sub incidența Legii de concordat preventiv în 1930 și cu insolvența în 1932—1933. La această întreprindere s-au luat măsuri drastice de raționalizare a producției, s-au făcut concedieri, reducîndu-se numărul muncitorilor de la 120 în 1928 la 77 în 1933[55].

Pe întreaga industrie chimică au fost afectați de șomaj 104 muncitori (vezi nr. 7, tabelul nr. 2)[56].

— *În industria hîrtiei și artelor grafice, numărul întreprinderilor* a crescut în perioada crizei economice de la 16 în 1928 la 20 în 1933. Cu toată creșterea numerică, rentabilitatea s-a diminuat și datorită faptului că prețurile produselor s-au mărit cu 22% față de 1928[57], ritmul investițiilor a scăzut cu circa 29.933.250 lei (vezi anexa nr. 8).

Fenomenele de regres economic, generate de criză — (supraproducția, stagnarea afacerilor, criza creditelor, ieftinirea produselor, subconsumația, falimentele, șomajul etc.) — s-au confirmat și la scara industriei clujene. Și aici, întreprinderile au fost obligate să lucreze la capacitate redusă, producția le-a rămas în bună parte nevîndută, datorită slabei puteri de cumpărare a maselor populare. Ceea ce s-a vîndut, s-a făcut de multe ori sub prețul de cost, sau s-a vîndut cu pierderea ulterioară, în parte, sau totală a acestui preț, datorită insolventelor și a falimentelor care s-au ținut lanț pe piața internă. La Tribunalul Cluj s-au înregistrat în 1928 — 52 de cereri de faliment, în 1929 39 de cereri[58]. Acestea aparțineau firmelor individuale, atelierelor mici, care nu puteau obține, credite bancare în condiții atît de avantajoase și sigure ca societățile pe acțiuni.

În 1930 s-a aprobat concordat preventiv — la 11 firme; s-a aprobat cerere de faliment pentru alte 5, deci un total de 16 insolvențe. În 1931 au cerut concordat preventiv 39 de firme; s-au aprobat cererile de faliment la alte 16, numărul insolvențelor ajungînd la 55. În 1932 6 firme s-au prevalat de Legea concordatului preventiv și alte 2 au cerut declararea falimentului; deci 8 insolvențe, iar în 1935 5 firme au cerut concordat, 4 faliment, adică 5 insolvențe[59]. Alături de acestea la Parchetul Tribunalului Cluj s-au judecat în 1929—1930 — 16 falimente[60].

---

[54] Arh. Stat Cluj, *Fond Fabrica de Piei „Rendor" S.A. Cluj*, dos. nr. 11/1947, f. 1.

[55] *Indieatorul*... 1928, 1933.

[56] *Ibidem*, 1928, 1930, 1931, 1933.

[57] „Buletinul oficial al Camerei de Comerț"... Cluj, 1931, 5, nr. 3—4, p. 4.

[58] Arh. Stat Cluj, *Fond Tribunalul Cluj*, dos. Falimente, 1920—1934.

[59] *Ibidem*.

[60] Ibidem, Fond *Parchetul Tribunalului Cluj*, dos. Falimente, 1919—1940.

Cererile de declarare a insolvenței într-o formă sau alta, corelate cu datele statistice, ne permite să fixăm punctul maxim al crizei industriale clujene în anul 1930—1931. Această afirmație este întărită și de faptul că bilanțurile publicate de industria clujeană în acest an 1930—1931 indică pierderi de 17.613.000 lei la un profit de 15.422.000 lei[61]. Pierderile cele mai ridicate — 60% din total — s-au înregistrat în ramura industriei de prelucrare a metalelor (metalurgie, mecanică) și a electrotehnicii, după care a urmat industria textilă.

Politica economică a guvernelor aflate la cîrma țării au inițiat o serie de măsuri cu caracter protecționist (autarhie economică, tarife vamale ridicate, contingentare la export etc.), măsuri care au favorizat societățile pe acțiuni în eforturile de depășire a efectelor negative ale crizei economice. Pe acest fond protecționist în Cluj numărul firmelor societății anonime a crescut de la 40 în 1928 la 49 în 1933. Ele au dezvoltat tendințele anterioare de concentrare și centralizare a capitalului și a producției, determinînd modificări în structura industrială clujeană, pe seama reducerii întreprinderilor mici și mijlocii. Legat de rentabilizarea marilor societăți — (vezi „Dermata" S.A. în industria pielăriei) — capitalul investit a crescut, și o dată cu el forța motrică. În 1928 industria clujeană dispune de 3928 H.P., iar în 1933 forța motrică ajunsese la 6.287,2 H.P. În mai toate ramurile industriei mari prelucrătoare s-au operat reduceri de personal cifra medie de 211 muncitori afectați de șomaj în anii crizei economice nu este concludentă, și datorită faptului că industria lemnului și-a sporit cu 610 numărul angajaților, iar industria pielăriei cu 709. O statistică mai exactă a fost întocmită de către Directoratul Ministerial IV Cluj, pentru primele 5 luni ale anului 1930 — an de vîrf al crizei — în județul Cluj. Numeric situația șomerilor se prezenta astfel:[62]

Ianuarie	Februarie	Martie	Aprilie	Mai
1243	1470	1242	960	1282

Aceasta fiind situația industriei mari prelucrătoare, este greu să realizăm în acest studiu o evaluare globală a efectelor crizei economice în industria mică. Această industrie aparținea prin profilul meseriilor celor 15 secții ale *Corporației industriașilor din Cluj*. Statisticile nu ne oferă o situație exactă asupra valorii producției; asupra capitalurilor investite, a forței motrice și a personalului ocupat. Nu avem date concludente nici în privința numărului atelierelor meșteșugărești, care funcționau în raza județului. Faptul că, în 1934, erau înregistrate în dosarele *Corporației industriale a meseriașilor* 11.319 cărți de muncă, (în 1931 se eliberează — 206; în 1932 — 444, în 1933 — 349[63]) — nu se spune prea mult. Putem opinia că mare parte din acești meseriași cărora li s-au

[61] *Statistica Societăților pe acțiuni în România*, în anul 1930, p. 549—561; 1931; p. 543—555; 1933, p. 523—535.

[62] Arh. Stat Cluj, *Fond Directoratul Ministerial IV, Cluj*, dos. nr. 46/1930 f. 38.

[63] Ibidem, *Fond Corporația Industrială a Meseriașilor*, dos. nr. 413/1931—1934, 353 f.

eliberat cărți de muncă s-au întors în satele județului, cartea de muncă atestînd calitatea de lucrător calificat, după stagiul de ucenicie și calfă. Alții, s-au angajat în industria clujeană propriu-zisă. Prea puțini meseriași — patroni și-au permis să aibă în perioada crizei economice lucrători calificați, în condițiile în care, în iarna lui 1930—1931 — 150 dintre ei au primit ajutoare bănești din partea Primăriei (500.000 lei) și suma de 50.000 lei din partea Camerelor de Comerț și Industrie. Aceste ajutoare au satisfăcut doar o parte a listei depuse la aceste instituții — (numărul solicitanților se ridica la 350)[64]. Putem enumera însă preocupările micii industrii, pentru depășirea crizei economice:

se cerea Statului reduceri de 45% pentru transporturile pe C.F.R.; înființarea cu ajutorul acestuia a cooperativelor de aprovizionare cu materie primă; reducerea impozitelor; accesibilitate la furniturile statului; interzicerea importului pentru articole ce se puteau realiza în țară; acordarea de credite ieftine și pe termen lung.

Această industrie mică și mijlocie, cu toate dificultățile înregistrate a reușit să supraviețuiască, fiindcă producția ei, de serie mică, era adaptată și legată nemijlocit, de nevoile pieței locale.

Privită în ansamblu, industria clujeană, a avut de suferit în perioada crizei economice. Începînd cu anul 1933 aceasta se va redresa, urmînd apoi un curs ascendent similar celui de la nivelul întregii țări.

NICOLAE PAUN

[64] „Buletinul Oficial al Corporației Industriale din Cluj", 1932, 8, nr. 2, p. 21.

ANEXA NR. 1

Tabelul nr. 1

	1928*				1930				1931				1935			
	Nr.	C. inv.	HP	MUN.	Nr.	C INV.	HP	MUN.	Nr.	C. INV.	HP	MUN.	Nr.	C. INV	HP.	MUN.
— Firme individuale	12	637550**	191	315	11	24973000	113	142	13	30504000	130	192	10	22794000	133	91
— Firme în nume colec., com.	5	153149	38	143	10	14836000	110	240	5	7254000	55	106	3	2821000	28	64
— Firme sociale	6	791000	304	431	6	295000	357	800	6	43427000	387	810	7	49438000	243	528
TOTAL ind. metalurgică	23	1581699	533	889	27	81104000	580	1182	24	81185000	542	1108	20	75053000	604	683

Tabelul nr. 2

	1928*				1930				1931				1933			
	Nr.	C. INV.	HP.	MUN.	Nr.	C. INV.	HP.	MUN.	Nr.	C. INV.	HP.	MUN.	Nr.	C. INV.	HP.	MUN.
— Firme individuale	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
— Firme colective	2	33400	13	24	1	267100	9	13	1	2671000	9	13	—	—	—	—
— Firme sociale	3	1124500	244	259	3	46968000	394	157	2	46413000	391	149	2	30589000	330	104
TOTAL IND. ELECTR.	5	1157900	257	283	4	49639000	403	170	3	49084000	400	162	2	30589000	330	104

* = Lei aur (Cursul leului-aur în lei stabilizaţi, era în anul 1929 de 32,258)
** = Fără „HIRSC Ioan", Turnătorie de fontă Cluj, care nu are nominalizat c. investit (vezi Ind. Ind. ... 1928, p. 95).

ANEXA NR. 2

Tabelul Nr. 1

	1928*				1930				1931				1933			
	Nr.	C. INV.	HP.	MUN.	Nr.	C. INV.	HP.	M.	Nr.	C. INV.	HP.	M.	Nr.	C. INV.	HP.	M.
— Firme individ.	4	468700	125	113	8	21439700	121	118	7	21201700	115	216	7	24463500	165	117
— Firme în com. simpl.	3	291000	195	232	2	12336000	63	219	2	12336000	63	219	3	12584000	74	273
— Firme sociale	4	258133	227	265	7	86888242	143	970	6	84678242	1512	959	6	63890587	1512	831
Total firme ind. lemn.	11	1017833	547	610	17	120663942	1627	1307	15	118215942	1690	1284	16	100938087	1751	1221

* = Lei aur

Tabelul Nr. 2

	1928				1930				1931				1933			
	Nr.	C. INV.	HP.	MUN.	Nr.	C. INV.	HP.	M.	Nr.	C. INV.	HP.	M.	Nr.	C. INV.	HP.	M.
— Firme individuale	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
— Firme în com. simpl.	5	261000	46	221	4	8309000	43	169	4	8320000	43	169	2	5370000	14	63
— Firme sociale	6	638000	341,6	366	5	37749000	224	525	6	55710000	291	555	5	25174000	210	629
Total ind. textilă	11	2794000	387,6	587	9	46058000	267	694	10	64030000	334	724	7	40544000	224	692

* = Lei aur

Tabele statistice întocmite pe baza datelor cf. Indic ... 1928, 1930, 1931, 1933.

Anexa Nr. 3

Oferta de concordat cu cota de 50% a firmei Postăvăria „Edmund Szasz" S.A. din Cluj este garantată de fabricile de postav Scherg și Buhuși.

Firma „Edmund Szász" S.A. din Cluj ce este cointeresația din România a firmei „Ludovic Schwarcz" din Budapesta și-a schimbat titlul în „Transilvania S.A.", fosta Postăvăria „Edmund Szasz", fiul lui Ludovic Schwartz. Schimbarea firmei coincide cu sinuciderea lui Edmund Szasz principalul acționar al întreprinderii care — după cum se știe — s-a sinucis imediat după călătoria făcută în România. Întreprinderea din Cluj, deja de mai mult timp, luptă cu greutăți de plată, iar Edmund Szász înainte de moartea sa, a început tratative la București în chestiunea realizării unui concordat.

Întreprinderea din România a susnumitei firme din Budapesta, s-a înființat încă din anul 1927 cu un capital social de 10 milioane lei din care acționarii n-au vărsat decît un milion lei, respective firma Ludovic Schwarcz, din Budapesta, care a fost proprietara unică a firmei, a rămas datoare cu diferența.

Întreprinderea, ce la început s-a aranjat pentru vînzările în baza de cartele cu eșantioane de model, a fost aprovizionată cu mărfuri de postav, de către firma Ludovic Schwarcz, iar mai tîrziu a cumpărat și mărfuri indigene în special de la Fabricile Scherg din Brașov și Buhuși.

Concurența începută de fabricile de postav indigene, precum și criza economică, generală, a slăbit și rentabilitatea excelentă a acestei întreprinderi, așa încît în cele din urmă firma „Edmund Szász" S.A. a fost nevoită să înceapă tratative de concordat particular. Întrucît cota ofertei de 50 de procente, a fost mai mică decît cota oficială, concordatul, din chestiune nu s-a putut realiza, din care motiv, creditorii principali ai firmei se vor întruni la o consfătuire în ziua de 15 iunie la Brașov, în care se va oferi din nou cota de 50 procente cu garanția fabricilor de postav Scherg și Buhuși. Întreprinderea „Edmund Szász" S.A. în bilanțul pe 1931 arată datorii de 22,5 milioane lei față de care creanțele se cifrează la 10 milioane, iar mărfurile în magazine, reprezintă o valoare de cca. 13 milioane lei. Din datoria de 22,5 mil. lei creanțele băncilor fac 1.114.100 lei, iar poliţele întreprinderii puse în circulație reprezintă suma de 1.030.250.403 lei. Creditorii în mărfuri au o creanță de 20.282.234 lei. Firma Scherg din Barșov este interesată cu cca. 7 milioane, iar Buhuși încă cu cîteva milioane așa încît aceste două întreprinderi se află în majoritate față de ceilalți creditori.

Consum, 1932, 12, nr. 21, p. 13.

ANEXA nr. 4

Tabelul nr. 1

	1928*				1930				1931				1933			
	Nr.	C. Inv.	HP.	Munc.	Nr.	C. Inv.	HP.	Munc.	Nr.	C. Inv.	HP.	Mun.	Nr.	C. Inv.	Hp.	Munc.
— Firme individ.	1	82000	60	85	2	6359334	220	27	1	2680260	240	12	1	2727133	240	6
— Firme în nume col.	1	65000	50	18	1	6400000	120	16	1	6400000	120	16	1	6400000	120	16
— Firme soc.	3	1150000	820	675	7	85861868	294	700	7	97069604	1108	765	7	95858498	1192	523
Total gen	5	12935000	930	778	10	97621202	1334	743	9	106149864	1468	793	9	104585631	1552	545

**

* = Lei aur

** = C. Investit la S.A. de mine de granit din Poeni Cluj nu este trecut pentru1930

Tabelul nr. 2

	1928				1930				1931				1033			
	Nr.	C. Inv.	H.P.	Munc.	Nr.	C. Inv.	HP.	Mun.	Nr.	C. Inv.	H.P.	Mun.	Nr.	C. Inv.	H.P.	Mun.
— Firme individ.	8	449000	445	50	8	19641304	428	53	9	25725304	336	53	8	22548304	157	54
— Firme în nume col.	7	1980172	769	255	9	38903349	620 ***	208 ***	8	37718349	544	237	8	36718349	679	244
— Eirme soc.	6	1655413	398	328	8	107557905	679	367	7	101055905	469	340	7	106719905	717	331
Total Ind. alim.	21	4084585	1612	633	25	166102558	1711	618	24	164499558	1349	630	23	165986558	1553	629

*** = Firma „Mikes Coloman", Clój nu indică nr. de muncitori (p. 446).

*** = Firma „Bognar et Szanto" S.A. Cluj, nu indică numărul de muncitori şi forţa motrică folosită în 1930, 1931, 1933, (p. 328, 339)

Tabele statistice întocmite pe baza datelor cf. Indic. ... 1928, 1930, 1931, 1933.

Anexa nr. 5

Proces-verbal

adresat în şedinţa Consiliului de Administraţie ţinută la fabrică în ziua de 14 Iunie 1931 fiind prezenţi: Dl. Octavian Prie, pres., Aurel Esca, vicepreşedinte, Dr. Laurian Gherman, Iuliu Enescu. Dr. Laurean Gabor.

1) Dl. preşedinte aduce la cunoştinaţa celor prezenţi că această şedinţă a fost convocată pentru a examina radical situaţia în care se găseşte soc. „IRIS" şi a căuta soluţii care să asigure prosperitatea şi existenţa fabricii: Comunică că în şedinţa Cons. de Adm. al Băncii Agrare, unde încă s-a discutat situaţia cu privire la Soc. „Iris" s-au ivit 2 feluri de soluţii. Una care tindea la o sistare imediată a fabricaţiunii şi demiterea întregului personal cu abzicerile prevăzute de lege, şi alte care luînd în considerare dificultăţile care s-ar ivi dintr-o sistare imediată a producţiei, care o lichidare lentă reducîndu-se producţia la 70—80 cuptoare anual. Consiliul de faţă are îndatorirea să examineze ambele aceste sugestiuni pentru a se pune în evidenţă ce ar fi făcut pentru viitor. Cum însă s-a observat că majoritatea membrilor din Cons. de Adm. al băncii înclină spre o soluţie prin lichidarea lentă, domnul preşeinte pune în discuţie mai întîi această chestiune pentru a se vedea avantajele şi dezavantajele, ce ar proveni de pe urma unei asemenea soluţiuni.

Arh. Stst Cluj, Fond Iris SAR dos. 6, volul. I, 1929—1933, f. 58—59.

Anexa nr. 6

Proces-Verbal

adresat în şedinţa Consiliului de Administraţie al Societăţii „Iris" S.A.R. pentru Industria ceramică Cluj, ţinută în ziua de 29 octombrie 1935 de faţă fiind: Dr. Octavian Prie, preşedinte; Dr. Sebastian Nicolau, adm-del;, Ion Agîrbiceanu, Petre P. Simu, Dr. Marcian Căluţiu.

Dl Preşedinte Dr. Octavian Prie aduce la cunoştinţa Consiliului de administraţie că în tratativele duse de „Banca Agrară" S.A. Cluj cu Statul pentru lichidarea datoriilor preluate de către Stat în sumă totală de lei 82 milioane s-a ajuns la următorul angajament şi anume:... „Banca Agrară" S.A. din Cluj a fost obligată să plătească Statului 35% din totalul de lei 82 milioane şi anume astfel că va plăti în numerar 17.250.000 lei eşalonată pe 15 ani fără dobîndă, în unităţi semestriale egale, iar pentru rest va concesiona statului proprietăţile sale imobile constătătoare din: Casa din Timişoara, Casa din Cluj Str. V. Babeş, Casa din Ocna Mureşului şi terenul de parcelare din Tg. Mureş. Plata sumei de lei 17.250.000 va fi garantată prin ipoteca asupra „Cărămidăriei oraşului Cluj", asupra imobilelor soc. „Iris" s.a. rom. pentru Industria Ceramică, Cluj şi asupra casei din Cluj Str. Memorandumului nr. 22, în modul stipulat în convenţiunea cu Statul.

Primele rate semestriale după suma de lei 17.250.000 lei în total de lei 1.150.000, s-a achitat deja, urmînd ca proxima rată semestrială de lei 575.000 să se plătească la 1 Mai 1936 Ipotecile existente asupra imobilelor cedate de către „Banca Agrară" s.a. trebuiesc ridicate în decurs de 1 an.

(Tratativele au fost duse în numele B. Agrare de Dr. Octavian Prie şi Dr. Sebastian Nicolau).

Arh. Stat Cluj, Fond „Iris" ... dos. 3/1924—1934, f. 65—66.

ANEXA Nr. 7**

Tabelul nr. 1

	1928*				1930				1931				1933			
	Nr.	C. inv.	H.P.	Munc.	Nr.	C. inv.	H.P.	Muc.	Nr.	C. Inv.	HP	Munc.	Nr.	C. Inv.	HP.	Munc.
Firme indiv.	—	—	—	—	1	1444000	2,6	20	1	1444000	2,6	20	—	—	—	—
Firme în nume col.	2	42750	25,5	55	2	1951600	25,5	69	1	900000	20	25	—	—	—	—
Firme sociale	6	6342500	745	394	4	268052000	704	1325	4	279687000	1329	1625	3	278152000	1197	1158
Total ind. pielărie	8	6385250	767,5	449	7	2714476000	98,1	1404	6	281931000	1375,6	1670	3	278152000	1197	1158

Tabelul Nr. 2

	1982				1930				1931				1933			
	Nr.	C. Inv.	HP.	Munc.	Nr.	C. Inv.	HP.	Munc.	Nr.	C. Inv.	Hp.	Munc.	Nr.	C. Inv.	Hp.	Munc.
Firme Indiv.	4	239276	49	169	2	8083000	60	193	2	8083000	60	193	2	8083000	70	105
Firme în nume col.	2	47550	60	90	3	3727000	36	103	2	4072000	36	117	2	2686000	15	47
Firme sociale	3	395000	98	163	5	9709000	113	128	4	50709000	113	128	4	61875000	138	168
Total ind. Chimică	9	681826	207	422	10	21519000	209	424	8	72864000	149	438	8	72644000	223	320

* = Lei aur

** = Tabele statistice realizate pe baza Indicatorului industriei românești pe anii 1928, 1930, 1931, 1933.

ANEXA Nr. 8

	1928*				1930				1931				1933			
	Nr.	C. INV.	HP.	Munc.	Nr.	C. INV.	HP.	Munc.	Nr.	C. INV.	HP.	Munc.	Nr.	C. INV.	HP	Munc.
— Firme individ.	4	238125	108,5	126	6	20505250	141,6	109	5	22914250	215	115	3	19848000	124	81
— Firme în nume col.	8	599000	121,8	395	12	41925250	175,7	324	11	35475000	104,7	297	9	16140000	63,2	228
— Firme soc.	4	335656	69	210	4	17817561	110	181	8	51319241	245	440	8	43787241	219	419
Total	16	1172781	299,3	731	22	80248061	427,3	614	24	109708491	564,7	852	20	79775241	406,2	728

* = Lei aur

Tabel realizat pe baza centralizării datelor oferite de Indicatorul. 1928, 1930, 1931, 1933.

DIE INDUSTRIE DES KREISES CLUJ WÄHREND DER WIRTSCHAFTSKRISE VON 1929—1933

(Zusammenfassung)

Die Abhandlung ordnet die Zweige der in der Zeitspanne 1929—1933 im Kreis Cluj bestehenden verarbeitenden Großindustrie in die Gesamtheit der Volkswirtschaft ein.

Untersucht werden die Folgen der Wirtschaftskrise in der Clujer Industrie, die in ihrer Gesamtheit von der Krise, die ihren Höhepunkt in den Jahren 1930—1931 erreichte, betroffen wurde.

Infolge der Unterscuchung des sozialen Kapitals, des angelegten Kapitals, der Triebskräfte und der Zahl der in dem einen oder anderen Zweig vorhandenen Arbeiter wurden Betrachtungen bezüglich der Einträglichkeit dieser Industrie während der Krise und bezüglich der Kontinuitäts- und Diskontinuitätserscheinungen im Inneren der Industriezweige und der Industrie im allgemeinen aufgestellt.

LUPTA REVOLUȚIONARĂ A METALURGIȘTILOR DIN BRAȘOV, SIBIU, TÎRGU MUREȘ ÎN ANII 1919—1928

Desăvîrșirea unității de stat a României, ca urmare a actului de la 1 decembrie 1918, a însemnat și crearea unui nou cadru de manifestare pentru proletariatul român, începutul unei perioade cu țeluri și obiective distincte față de epoca anterioară.

Maturitatea dobîndită în anii precedenți, puternica influență a victoriosului Octombrie, experiența cîștigată din bătăliile de clasă, au făcut ca mișcarea muncitorească din România să cunoască un accentuat și continuu proces de radicalizare, avînd ca punct culminant crearea în mai 1921 a Partidului Comunist Român. Din acest moment, P.C.R. a devenit organizatorul și conducătorul acțiunilor revoluționare ale proletariatului. În întreprinderi, fabrici sau uzine, comuniștii au imprimat acțiunilor muncitorești un caracter mai decis, mai combativ, un mai pronunțat caracter politic.

În întreaga sa activitate P.C.R. a militat neabătut pentru realizarea frontului unic muncitoresc, conștient fiind de faptul că doar unitatea de acțiune a celor exploatați le oferea șanse sporite în disputele cu exploatatorii. Și evenimentele au confirmat din plin justețea acestei concepții. În cele mai importante acțiuni revendicative ale proletariatului român, implicit și ale metalurgiștilor, frontul unic muncitoresc de jos a fost o realitate, muncitorii indiferent de apartenența politică sau sindicală luptînd umăr la umăr.

Luptele muncitorilor metalurgiști din zona studiată de noi, se integrează organic în bătăliile desfășurate de metalurgiștii din întreaga țară, de proletariatul român în totalitatea sa. Pe lîngă trăsăturile generale s-au evidențiat însă și aspecte particulare ale acestor lupte, datorate specificului unei întreprinderi sau orașului, gradului de conștiință revoluționară dintr-un loc sau altul, dintr-o epocă sau alta.

În susținerea revendicărilor sale vitale, economice și politice, muncitorimea metalurgistă a folosit de-a lungul anilor o gamă variată de forme de luptă — memorii, petiții, tratative, adunări de protest, întruniri, demonstrații, greve demonstrative, greve — de multe ori, realizîndu-se o îmbinare a acestora.

Metalurgiștii din Brașov, Sibiu, Tîrgu Mureș, Tîrnăveni, Vlăhița, detașament puternic și conștient al proletariatului român, și-au ridicat în nenumărate rînduri glasul pentru susținerea bătăliilor de clasă ale muncitorilor din alte centre și ramuri de activitate, întinzîndu-le în momente grele o mînă frățească de solidaritate muncitorească.

Tratarea cronologică, prin surprinderea principalelor acțiuni din fiecare an, fără largi considerații generale asupra fenomenului economic, politic și social, ne-am propus-o pentru a evidenția contribuția

muncitorilor metalurgiști din centrele menționate la îmbogățirea tezaurului revoluționar al proletariatului român.

Anul 1919 s-a caracterizat printr-un amplu și continuu proces de organizare sindicală și de partid. La 24 iulie 1919, muncitorii metalurgiști din Transilvania au pus bazele Uniunii muncitorilor în fier și metal, care la 17 august 1919 număra aproximativ 8000 de membri[1]. Anunțînd acest fapt, „Socialismul" din 17 august 1919 era convins că în ciuda oricăror încercări ale autorităților de a împiedica organizarea muncitorilor, acest proces va continua deoarece muncitorimea „... știe că numai unită în organizațiuni de clasă puternice va putea impune capitaliștilor de orice neam dreptul la viață". Și într-adevăr, așa cum reiese din raportul Uniunii muncitorilor în fier și metal pe anul 1919—1920, pînă la 27 martie 1920, numărul sindicatelor afiliate crescuse de la 14 la 34, iar al membrilor ajunsese la 16.000[2].

La Congresul P.S.D. din Transilvania din ianuarie 1919, la conferințele de partid și sindicale ținute în același an, prin care s-au făcut pași importanți pe cale centralizării organizatorice a mișcării muncitorești, la nivelul Transilvaniei și al întregii țări, au fost prezenți și reprezentanți ai metalurgiștilor din zona studiată. Sibiul, fiind pentru o mare parte a anului 1919 centrul politic-administrativ al Transilvaniei, a fost în aceeași măsură și un centru al mișcării muncitorești[3].

În bătăliile pentru condiții omenești de muncă și trai, împotriva stării de asediu și a cenzurii, pentru reale libertăți cetățenești s-au încadrat și metalurgiștii. Un notabil succes obținut de proletariatul din Transilvania, a fost legiferarea de către Consiliul Dirigent, sub presiunea avîntului revoluționar, a zilei de muncă de 8 ore, începînd cu 1 iunie 1919[4]. Chiar dacă ziua de muncă de 8 ore n-a fost respectată în toate cazurile, ea rămîne ca o importantă cucerire a muncitorimii din perioada avîntului revoluționar.

În ianuarie 1919, la Sibiu, se înregistrează una din primele acțiuni greviste ale muncitorilor metalurgiști de după 1 decembrie 1918. În acea lună, lucrătorii de la fabrica de mașini agricole „Weiss și Glotz" au cerut o mărire de salariu de 60 de fileri pe oră. În fața refuzului patronilor de a acorda mărirea cerută, la 14 ianuarie 1919 muncitorii au declarat grevă, care s-a încheiat cu victoria greviștilor[5]. O altă grevă s-a înregistrat în același an la turnătoria Andrei Rieger din Sibiu[5a].

În întreg anul 1919 capitala țării a cunoscut un puternic val de greve. Grevele metalurgiștilor bucureșteni din martie, sau cea declanșată în august 1919, prin revendicările formulate, prin combativitatea și

[1] *Documente din istoria mișcării muncitorești din România*, 1916—1921, București, 1966, p. 232.

[2] Ibidem, p. 393; „Tribuna socialistă" din 2 mai 1920.

[3] Eugen Onu, Elena Onu, *Aspecte din lupta clasei muncitoare din Sibiu și împrejurimi în anii 1917—1924*, „Studii. Art. de istorie", 1963, p. 371.

[4] „Gazeta oficială publicată de Consiliul Dirigent", nr. 31—35 din 1919, p. 1—2.

[5] „Adevărul" nr. 3, din 1919, E. Onu, *op. cit.*, p. 370.

[5a] Arhivele Statului Sibiu, fond *Inspectoratul Industrial Sibiu*, dosar 294, nr. vechi 7208, fila 11.

hotărîrea de care au dat dovadă muncitorii, au avut o reală influență și asupra metalurgiștilor din alte centre. La începutul lunii octombrie 1919, în semn de solidaritate cu greviștii din București, au încetat lucrul muncitorii în fier și metal din Sibiu[6]. O solidaritate, care adăugată înaltului spirit de luptă al greviștilor, a contribuit la obținerea de către aceștia a unui important spor de salariu.

În anul 1920, în întreaga țară, ca urmare a înrăutățirii condițiilor de muncă și trai, a măsurilor represive inițiate de guvernul Averescu, a creșterii conștiinței revoluționare a proletariatului, s-a înregistrat un număr considerabil de acțiuni muncitorești. Demonstrații, memorii, greve locale sau generale pe ramuri de activitate. Totul prevestea o bătălie de mari proporții.

Metalurgiștii din Sibiu, după ce solicitaseră în repetate rînduri mărirea salariilor, au înaintat patronilor un memoriu, prin care cereau un spor de salarii de 100%. Inițial, patronii au refuzat satisfacerea cererii. În fața acestei situații, muncitorii au recurs la arma lor cea mai eficientă în disputa cu capitalul, la grevă. În fața atitudinii dîrze și ferme a muncitorilor, după două săptămîni de la declanșarea grevei, patronii au fost siliți să acorde o majorare a salariilor cu 50%. Paralel cu reluarea lucrului, muncitorii au început și tratative, prin care urmăreau satisfacerea integrală a revendicării lor[7].

La o întrunire din 11 aprilie 1920 muncitorimea din Sibiu a protestat împotriva scumpetei care făcea ravagii și a desființării autonomiei caselor cercuale[8].

Steagul bătăliilor de clasă a fost apoi preluat de tinichigii din Tîrgu Mureș, care au desfășurat o importantă acțiune grevistă în luna mai 1920[9].

Muncitorimea română din întreaga țară a protestat cu tărie împotriva prevederilor reacționare ale legii reglementării conflictelor de muncă. La 11 august 1920 „Socialismul" publica *Apelul* Consiliului comun al Partidului Socialist și a sindicatelor pentru organizarea de întruniri demonstrative împotriva legii Trancu-Iași. „Cu toate protestările noastre anterioare — se spunea în *Apel* — cu toate protestările deputaților noștri în parlament, guvernul n-a ținut seamă, ci a adus această lege de constrîngere. Față de acest atentat la libertatea muncii, față de această intenție criminală a guvernului de a ține muncitorimea în sărăcie și robie, Consiliul comun a hotărît ca toate sindicatele și secțiunile din provincie să țină mitinguri de protestare cu demonstrațiuni de stradă în contra acestei legi"[10]. Răspunzînd chemări lansate, cei peste 3000 de muncitori întruniți la 17 august 1920 la Sibiu și-au manifestat nemulțumirea față de „legea scelerată"[11]. Alte asemenea adunări de protest

---

[6] *Greva generală din România 1920*, București, 1970, p. 76—77.
[7] „Metalurgistul" nr. 1, din 1920.
[8] E. Onu, *op. cit.*, p. 375.
[9] *Greva generală din România 1920*, București, 1970, p. 97.
[10] *Documente ... 1916—1921, ...* p. 456.
[11] *Crearea P.C.R. (mai 1921)*, București, 1971, p. 279; *Greva generală ...*, 1970, p. 137.

au avut loc la 29 august 1920 la Braşov şi din nou la Sibiu, la 31 august[12].

La 1 septembrie 1920 întreaga muncitorime din Transilvania a organizat o grevă demonstrativă de o oră, vrînd prin aceasta să atragă atenţia guvernului că proletariatul nu mai poate suferi starea de asediu, cenzura, situaţia creată de legea reglementării conflictelor de muncă, scumpetea care creştea cu paşi uriaşi. „Ne-am milojit destul, am stăruit şi am încercat pînă acum ca prin puterea cuvîntului, prin argumente şi prin documentarea dreptăţii noastre să convingem pe stăpînitori că nu este lucru omenesc şi nu este nici măcar în interesul ţării, ca prin măsuri poliţieneşti, prin confiscarea tuturor drepturilor cetăţeneşti, clasa muncitoare să fie terorizată, desconsiderată, subjugată"[13].

La Tîrgu Mureş în acea zi, peste 6000 muncitori au organizat un mare miting în timpul căruia vorbitorii au protestat împotriva scumpetei excesive, împotriva stării de asediu şi a cenzurii[14]. Greva a avut o reuşită splendită. „... Toate uzinele au amuţit şi nici o lovitură de ciocan nu s-a mai auzit" — scria „Minerul" din 24 septembrie 1920. În Rezoluţia formulată pe baza consfătuirilor ţinute în timpul grevei demonstrative se reafirmau principalele revendicări politice şi economice ale muncitorilor. „Întrucît la cererile de mai sus — guvernul nu va da un răspuns mulţumitor, muncitorimea... va intra în acţiune şi în vederea acesteia deja de acum se pregăteşte pentru proclamarea grevei generale. Greva demonstrativă de o oră de azi, serveşte ca avertisment către cei în drept că sîntem gata a duce la îndeplinire această hotărîre cu toată fermitatea" — se spunea în încheierea Rezoluţiei[15].

Necesitatea grevei generale, ca principală armă în lupta proletariatului era împărtăşită de mase din ce în ce mai mari de muncitori. Hotărîrea muncitorilor din Braşov de a recurge la greva generală era sesizată de un raport al autorităţilor care se referea la o adunare ţinută de ei încă la 2 martie 1920[16]. Această voinţă s-a manifestat cu pregnanţă la Congresul din august 1920 al Partidului Socialist din Transilvania şi mai ales cu ocazia grevei demonstrative de la 1 septembrie 1920.

În octombrie 1920, ca o dovadă a maturităţii politice a clasei muncitoare, a spiritului său combativ şi solidar, ca o încununare a bătăliilor de clasă din perioada avîntului revoluţionar, s-a declanşat greva generală a muncitorilor din România.

Memoriul, cuprinzînd revendicările fundamentale, politice şi economice ale muncitorimii, redactat în zilele de 10—11 octombrie 1920, a fost adus la cunoştinţa guvernului la 11 octombrie 1920, cu avertismentul că dacă pînă la 20 octombrie nu se vor satisface aceste revendicări

---

[12] L. Vajda, L. Fodor, V. Marin, F. Pîrcălab, *Greva generală din octombrie 1920 în Transilvania*, „Analele Inst. P.M.R.", 1960, nr. 5, p. 125.

[13] *Crearea P.C.R...*, p. 281—282; *Greva generală...*, 1970, p. 142—143.

[14] Iosif Dézsi, Nicolae Szábo, *Participarea muncitorimii din Tîrgu Mureş la greva generală din octombrie 1920*, „Studii şi materiale", vol. III—IV, Tg. Mureş, p. 479.

[15] *Documente... 1916—1921*, p. 502; *Greva generală...*, 1970, p. 143; *Crearea P.C.R...*, p. 282.

[16] L. Vajda, L. Fodor..., *op. cit.*, p. 125.

„muncitorimea organizată din toată ţara va fi chemată ca printr-o grevă generală să obţină toate aceste drepturi şi libertăţi de care sînt legate interesele ei cel mai vitale“[17].

Încă înainte de 20 octombrie 1920 s-au făcut pregătirile în vederea declanşării marii bătălii. „Răbdarea trecînd peste margini, recurgem la singura armă pe care o avem cu noi“ — se sublinia în *Chemarea* Consiliului General al Partidului Socialist şi a Comisiei Generale a Sindicatelor, adresată la 18 octombrie muncitorimii[18]. La 19 octombrie 1920 Partidul Socialist, Comisia generală a sindicatelor din Transilvania, împreună cu cinci uniuni sindicale, printre care şi Uniunea muncitorilor în fier şi metal, printr-o circulară stabileau data începerii — 21 octombrie — şi modul de desfăşurare a grevei generale în Transilvania[19].

Alături de ceilalţi muncitori din oraş, metalurgiştii din Sibiu, Braşov, Tîrgu Mureş, Tîrnăveni, Mediaş, se vor încadra cu hotărîre şi energie în luptă.

Perioada de după 11 octombrie 1920 s-a caracterizat în toate centrele prin intense pregătiri în vederea declanşării grevei generale.

Muncitorii din Sibiu, întruniţi la 15 octombrie 1920 la Căminul muncitoresc, după ce au aprobat revendicările incluse în memoriul înaintat guvernului, şi-au manifestat voinţa fermă de a participa la greva generală. S-a hotărît de asemenea trimiterea unei delegaţii la Cluj, pentru a se informa despre modul de desfăşurare al grevei. După întoarcerea acesteia, la 18 octombrie 1920, în şedinţa comună a comitetului secţiunii Sibiu a Partidului Socialist şi a comisiei locale a sindicatelor s-a reafirmat hotărîrea de a participa la grevă. Acelaşi lucru, l-a confirmat şi întrunirea tuturor bărbaţilor de încredere şi a comitetelor sindicale din oraş. Greva generală urma să înceapă la Sibiu în noaptea de 20—21 octombrie şi să se generalizeze în dimineaţa zilei de 21 octombrie[20]. Printr-un manifest redactat în limbile română, maghiară şi germană, muncitorii din Sibiu erau chemaţi să participe la grevă, să dea dovadă de solidaritate şi bărbăţie. „Fraţi muncitori! Nici unul n-are voie să lipsească atunci cînd chemarea va răsuna — se spunea în manifest — Toţi cei asupriţi şi exploataţi aparţin rîndurilor noastre. Ca o armată mare, vrem să luptăm pentru libertatea noastră. Victoria trebuie să fie a noastră“[21].

După ce în cursul nopţii de 20—21 octombrie 1920 intraseră în grevă ceferiştii, în dimineaţa zilei de 21 octombrie, orele 7,20 au încetat lucrul muncitorii de la toate celelalte întreprinderi din Sibiu. În pofida indicaţiilor primite de a nu se organiza întruniri şi demonstraţii, la 21 octombrie 1920 muncitorii sibieni, după ce au participat la un miting în piaţa Bastionului, în coloane au străbătut străzile cîntînd „Internaţionala“ şi scandînd lozinci, ca: „Trăiască greva generală!“, „Trăiască pacea lumii!“[22].

---

[17] *Greva generală...*, 1970, p. 159.

[18] *Documente hunedorene din istoria mişcării revoluţionare 1920—1944*, Deva, 1971, p. 10.

[19] *Greva generală din România — 1920*, Bucureşti, 1960, p. 404—405.

[20] *Greva generală...* 1970, p. 204.

[21] *Ibidem*, p. 207.

[22] *Ibidem*, p. 266—267.

În timpul demonstraţiei, autorităţile au încercat să-i împrăştie pe muncitori şi să opereze arestări. În după-masa aceleiaşi zile, autorităţile i-au somat pe muncitori să reia lucrul, recurgînd şi la arestări ale conducătorilor. În urma măsurilor represive, la 23 octombrie s-a reluat lucrul în unele întreprinderi, dar majoritatea greviştilor erau hotărîţi să continue lupta pînă la victorie. Această atitudine s-a manifestat şi cu ocazia întrunirii conducătorilor socialişti ţinută la 25 octombrie 1920 în pădurea „Trei Stejari"[23]. În ciuda atacurilor repetate ale autorităţilor şi a apelului lansat de către conducerea Partidului Socialist şi a sindicatelor de la Cluj pentru încetarea grevei, muncitorii sibieni şi-au continuat lupta lor plină de abnegaţie pînă la 29 octombrie[24]. Mulţi grevişti au fost arestaţi, schingiuiţi şi aruncaţi în închisoarea de la Ocnele Mari[25].

Procesul intentat conducătorilor muncitorilor din Sibiu, (decembrie 1920 — ianuarie 1921) asemenea celor din alte localităţi, a fost un proces de clasă[26]. Sentinţele grele pronunţate împotriva celor arestaţi de o justiţie care era o fidelă exponentă a intereselor cercurilor dominante, n-a avut darul de a-i demobiliza pe muncitori, de a-i abate de pe drumul luptei de clasă.

Măsuri pregătitoare, similare celor din Sibiu au întreprins şi muncitorii din Braşov. În seara zilei de 19 octombrie 1920 s-au ţinut în oraş două adunări, în care s-a dezbătut conţinutul memoriului muncitorilor şi s-a stabilit ca greva generală să izbucnească şi la Braşov tot în noaptea de 20—21 octombrie.

În aceeaşi zi, Serviciul Special de Siguranţă Braşov era înştiinţat printr-o telegramă, că de la Cluj au plecat muncitori în toate centrele, cu plicuri confidenţiale conţinînd instrucţiuni privitoare la greva generală. Se cerea acestuia arestarea imediată şi deţinerea lor pînă la alte dispoziţiuni. „Întrunirile sînt interzise, procesiunile pe străzi oprite. În caz de tulburări sau agitaţii, veţi dispune de comun acord cu autorităţile menţionate [militare şi civile] ca agitatorii şi tulburătorii ordinii să fie imediat arestaţi" — se spunea mai departe în telegramă[26a]. La 21 octombrie 1920, aşa după cum rezultă din rapoartele autorităţilor, greva a fost generalizată în Braşov. Încă din prima zi de grevă, autorităţile au dezlănţuit o aprigă prigoană împotriva greviştilor, mai ales a conducătorilor, arestînd 27 muncitori[27]. Numărul celor arestaţi la Braşov în timpul grevei generale s-a ridicat la 115 persoane, multora intentîndu-li-se odioase procese. În pofida măsurilor represive, a introducerii cenzurii[28],

[23] *Ibidem*, p. 317.

[24] L. Vajda, L. Fodor..., *op. cit.*, p. 135—136.

[25] E. Onu..., *op. cit.*, p. 375—376.

[26] *Ibidem*, p. 394—396.

[26a] Arhivele Statului Braşov, *Colecţia Documente din istoria mişcării muncitoreşti*, nr. 252.

[27] Vezi Buletinul de informaţiuni nr. 2975 din 22 X 1920 al Serviciului Special de Siguranţă Braşov, adresat prefectului, cf. Arhivele Statului Braşov, *fond cit.*, nr. 256.

[28] „Cenzura va fi instituită de autoritatea civilă şi anume de prefecţii sau delegaţii lui. În ce priveşte cenzura presei... ea se va aplica numai articolelor prin care se aduce atingerea ordinii şi siguranţei statului sau care îndeamnă la grevă sau rezistenţă din partea greviştilor" — Cf. Copiei de pe ordinul Subinspecto-

greva din Brașov a continuat și în zilele următoare. Într-un raport din 27 octombrie al prefectului județului către Ministerul de Interne, se aprecia că 80% dintre muncitorii fabricilor și uzinelor își reluaseră lucrul. Raportul informativ din 28 octombrie 1920 al Comandamentului Trupelor din Vest, menționa că aproape toți lucrătorii din Brașov și împrejurimi reluaseră lucrul[29].

Înfrîngerea grevei generale n-a împiedicat elementele conștiente din rîndurile proletariatului să-și continue activitatea revoluționară. La 15 decembrie 1920 autoritățile erau neliniștite de starea de spirit care domnea la fabrica Schiel din Brașov, unde prin intermediul conducătorilor socialiști și ai bărbaților de încredere, muncitorii își manifestau nemulțumirea față de contractul colectiv încheiat cu 2 zile înainte de începerea grevei generale, prin care salariile erau reduse cu 22%. Împotriva acestei măsuri s-a protestat și în paginile „Metalurgistului" din ianuarie 1921, arătîndu-se că în condițiile scumpetei existente, muncitorilor li s-ar cuveni o mărire de salarii, cu cel puțin 30—40% și nu o reducere[30].

La Tîrgu-Mureș prima jumătate a lunii octombrie 1920 s-a caracterizat printr-un val de greve. S-au ridicat la luptă pentru apărarea drepturilor lor muncitorii din comerț (4—5 octombrie), de la fabrica de mașini Tendloff-Dittrich (9—10 octombrie), metalurgiștii (14 octombrie) și și muncitorii forestieri (18 octombrie). La 14 octombrie muncitorii metalurgiști au înaintat prefectului un memoriu, prin care cereau: respectarea zilei de muncă de 8 ore, a repausului duminical, dreptul de a sărbători ziua de 1 Mai, concediu plătit, recunoașterea sistemului bărbaților de încredere[31].

Într-o asemenea atmosferă dominată de acțiuni greviste pe ramuri, s-au făcut pregătirile pentru declararea grevei generale, alegîndu-se un comitet de grevă și răspîndindu-se manifeste, prin care muncitorii erau chemați la grevă. „Tovarăși muncitori! — se spunea într-un manifest — Greva generală este arma cu care putem zdrobi tirania ciocoiască. Luați cu toții parte la grevă"[32]. La 20 octombrie 1920 muncitorimea din Tîrgu Mureș s-a încadrat în iureșul grevei generale, întreaga activitate din oraș fiind paralizată. Coloanele de greviști care se îndreptau spre centrul orașului, au fost atacate de jandarmi. A fost începutul atacului împotriva muncitorilor, care s-a intensificat în zilele următoare. Spiritul de luptă al greviștilor n-a fost însă clintit. Chiar și după primirea apelului de încetare a grevei, muncitorii tîrgu-mureșeni și-au ales un alt comitet, pentru a continua greva. Lipsiți de conducere fermă, începînd cu 27

---

ratul General de Siguranță Cluj, din 21 octombrie 1920 adresat serviciului special de Siguranță Brașov, Loc. cit., fond *cit.*, nr. 255.

[29] Ioan Don, *Greva generală din octombrie 1920 la Brașov*, „Cumidava" 1970, p. 343—349; *Greva generală*... 1970..., p. 205, 263, 280, 289—290, 310, 318, 319, 340, 346, 403—405; *Greva generală*... *1960*..., p. 145, 186, 229, 237, 421; C. Cușnir-Mihailovici, Fl. Dragne, *Mișcarea muncitorească din România 1916—1921. Crearea Partidului Comunist Român*, București, 1971, p. 365; L. Vajda..., *op. cit.*, p. 136

[30] Arhivele Statului Brașov, fond. *cit.*, nr. 261.

[31] I. Dézsi, N. Szábo, *op. cit.*, p. 480.

[32] *Ibidem.*

octombrie 1920 o parte dintre muncitori au reluat lucrul, greva continuînd totuşi pînă la 31 octombrie[33].

Greva generală a reliefat forţa proletariatului, înalta sa conştiinţă politică, spiritul de solidaritate, dorinţa sa nestrămutată de a trăi într-o lume mai bună şi mai dreaptă. Şovăielile, inconsecvenţa revoluţionară a liderilor oportunişti au lipsit proletariatul român în această mare bătălie de clasă de conducătorul încercat, care să-i călăuzească paşii. Apărea tot mai evidentă necesitatea ca proletariatul să aibă în frunte un partid de tip nou, înarmat cu învăţătura socialismului ştiinţific.

După greva generală, procesul de clarificare ideologică s-a intensificat, curentul revoluţionar devenind preponderent în partid, În acest curent se încadra şi majoritatea muncitorimii din centrele studiate de noi. Ieşirea elementelor de dreapta din partid a fost vehement dezaprobată şi de metalurgiştii din Braşov şi de muncitorimea din Tîrgu Mureş[34].

Secţiunea din Tîrgu Mureş a Partidului Socialist a condamnat printr-o declaraţie atitudinea reformiştilor, pronunţîndu-se răspicat pentru crearea Partidului Comunist şi afilierea lui la Internaţionala a III-a. „Socialismul" din 2 martie 1921, în articolul „Tîrgu Mureş pentru Internaţionala a III-a" — făcea cunoscută tuturor, opţiunea fermă a secţiunii din Tîrgu Mureş[35]. Aceeaşi atitudine de condamnare a oportuniştilor a adoptat şi secţiunea Partidului Socialist din Braşov[36].

O intensă activitate de pregătire în vederea participării la Congresul Partidului desfăşurau şi socialiştii din Braşov. Pe de altă parte, cu ocazia discuţiilor pentru încheierea unui nou contract colectiv de muncă, prin care salariile se reduceau cu 15%, metalurgistul Gheorghe Mamina, viitor participant la Congresul de constituire al P.C.R., s-a opus categoric — aşa după cum rezultă dintr-o notă a Siguranţei din Braşov, din 16 ianuarie 1921[37]. După încheierea contractului colectiv, gruparea socialistă din Braşov, care se pronunţa pentru crearea Partidului Comunist a desfăşurat o bogată activitate printre muncitori, în vederea organizării unei mişcări îndreptată împotriva contractului colectiv şi pentru constituirea de consilii muncitoreşti în toate întreprinderile din oraş[38].

La Congresul din mai 1921 au participat şi delegaţi din Braşov, Sibiu şi Tîrgu Mureş[39]. Pe scena politică a României a apărut partidul revoluţionar al clasei muncitoare, care-şi propunea schimbarea din temelii a rînduielilor existente.

Intervenţia brutală a autorităţilor, arestarea delegaţilor care votaseră afilierea fără condiţii la Internaţionala a III-a, au provocat un val

---

[33] *Ibidem*, p. 482; *Greva generală...* 1970, p. 265, 310, 318, 320, 342; L. Vajda, L. Fodor..., *op. cit.*, p. 137.

[34] Simion Fuchs, *Din lupta secţiunilor Partidului Socialist din Tîrgu Mureş şi valea Mureşului pentru transformarea în organizaţii comuniste*, „Anale de Istorie", 1971, nr. 2, p. 125.

[35] *Documente... 1916—1921*, p. 592—593.

[36] Mircea Băltescu, *Contribuţii privind crearea secţiunii din Braşov a P.C.R. (iulie 1922)*, „Revista muzeelor", 1971, nr. 3, p. 244.

[37] Arhivele Statului Braşov, fond *cit.*, nr. 283.

[38] Ibidem, nr. 283.

[39] *Crearea P.C.R....* p. 411; S. Fuchs, op. *cit.*, p. 126.

de nemulţumiri în întreaga ţară. Muncitorii braşoveni au înfierat şi ei samavolnicul act al guvernului. Într-o adunare ţinută la 9 iunie 1921, cei vreo 100 de participanţi au adoptat o moţiune prin care protestau împotriva arestării delegaţilor la Congres şi cereau punerea lor în libertate[40]. O moţiune similară a fost adoptată cu prilejul unei adunări populare ţinută în iunie 1922 şi la Tîrgu Mureş.

Clasa muncitoare, cu toate că mulţi dintre conducătorii ei erau arestaţi, a continuat bătăliile de clasă, în perioada de după mai 1921, avînd loc un şir de greve, printre care şi a metalurgiştilor din Tîrgu Mureş (iunie 1921)[41].

La 11 septembrie 1921 s-a ţinut la Braşov Congresul Regional al Muncitorilor din judeţele Braşov, Trei Scaune, Odorhei, Ciuc şi Făgăraş, la care au participat 48 delegaţi şi cca 150 muncitori din Braşov. Preşedinte al Congresului a fost ales metalurgistul din Braşov. Gheorghe Mamina. Cei prezenţi au protestat împotriva scumpetei, a salariilor prea mici, a impozitelor excesive, trimiţîndu-se chiar un memoriu guvernului. Muncitorii au mai cerut ca statul să înfiinţeze un spital pentru ei, să le construiască locuinţe, să le pună la dispoziţie un club şi să le acorde pensii de bătrîneţe. În afara acestor revendicări social-economice formulate, delegaţii s-au ridicat şi împotriva prevederilor legii reglementării conflictelor colective de muncă şi legii asociaţiilor profesionale[42]. Într-o asemenea atmosferă, ziarul „Dreptatea" din 11 septembrie 1921 făcea cunoscut că muncitorii de la fabrica Schiel erau „în plină agitaţie din cauza salariului necorespunzător"[43].

Anul 1922 se caracterizează printr-o sporită ofensivă patronală, dar şi printr-o replică hotărîtă a clasei muncitoare. Mereu în confruntări pentru revendicări social-economice şi politice, pentru un salariu mai bun, pentru o viaţă mai bună, pentru o societate mai dreaptă, muncitorii au avut în fruntea lor comunişti care au imprimat acţiunilor muncitoreşti un caracter combativ şi organizat.

În întreprinderile metalurgice din Braşov şi Sibiu, din Mediaş sau Tîrgu Mureş, în anul 1922 a fost prezentă o largă acţiune revendicativă de ridicare a salariilor. Muncitorii metalurgişti braşoveni, de exemplu, au cerut un spor de salariu de 60%. S-au făcut calcule şi de o parte şi de alta. S-au calculat nevoile unei familii de muncitori pe timp de o săptămînă. Concluziile patronilor n-au fost identice cu cele ale muncitorilor şi hotărîrea lor a fost departe de ceea ce au dorit aceştia. Sporul de 10—15% acordat însemna, în cel mai bun caz, o pătrime din ceea ce au cerut metalurgiştii braşoveni[44]. În realitate, sporul de salariu a fost şi mai mic şi a avut drept consecinţă un sacrificu cerut de fapt tot muncitorilor. S-a petrecut acest lucru chiar în ziua în care clasa muncitoare din întreaga ţară sărbătorea împlinirea unui an de la crearea for-

[40] Arhivele Statului Braşov, *fond cit.*, nr. 291; M. Băltescu, *op. cit.*, p. 246.
[41] M. C. Stănescu, *Mişcarea muncitorească din România în anii 1921—1924*, Bucureşti, 1971, p. 176.
[42] Arhivele Statului Braşov, fond *cit.*, nr. 295.
[43] Ştefan Suciu, *Situaţia economică şi socială a judeţului Braşov în anii 1922—1928*, p. 22 (lucrare în mss).
[44] „Metalurgistul" nr. 6, din 1 iunie 1922, p. 4.

ței sale de avangardă, P.C.R. La 8 mai 1922, 2700 muncitori brașoveni au găsit porțile fabricilor închise pentru ei. Era în fapt un răspuns al patronilor la hotărîrea fermă a muncitorilor de a nu ceda cu nimic din revendicările lor de salariu, iar ca pretext se alesese schimbarea locului de muncă de către cîțiva muncitori lemnari[45]. Patronii au fost siliți însă să cedeze, acordînd muncitorilor un spor de salariu de 48%. Era rodul luptei hotărîte și a solidarității muncitorimii brașovene[46], a unei solidarități de un sincer și cald umanism dovedit și într-o altă împrejurare ce se cuvine reliefată. Ne gîndim la greva pornită de muncitorii metalurgiști de la Fabrica Schiel, atunci cînd bărbatul de încredere, Nicolae Nagy fusese concediat[47], pentru că se angajase într-o acțiune de apărare a unui ucenic în fața direcțiunii. Au avut loc confruntări la Inspectoratul Muncii și la Parchetul Tribunalului Brașov. Muncitorii cereau reprimirea omului de încredere și plătirea zilelor de grevă. Patronul a refuzat, apoi a cerut un răgaz de un ceas pentru a lua legătură cu direcțiunea fabricii care hotărîse reprimirea lui Nicolae Nagy ca simplu muncitor și fără a plăti nimic și nimănui pe timpul grevei. Pe de altă parte, Inspectoratul Muncii avertiza muncitorimea cu militarizarea fabricii în cazul nereluării lucrului. În această situație, delegații muncitorilor împreună cu toți salariații fabricii hotărăsc menținerea punctului lor de vedere în legătură cu reprimirea lui Nicolae Nagy și renunțarea la plata zilelor de grevă. Așa se și încheie greva, prin menținerea lui Nicolae Nagy ca primul bărbat de încredere al muncitorilor, o victorie demnă de semnalat a metalurgiștilor brașoveni.

La Sibiu, acolo unde în anii de început ai perioadei de stabilizare vremelnică și parțială a capitalismului, un loc mereu sporit au ocupat întreprinderile metalurgice[48], muncitorii fabricii de mașini Schiel, în număr de 240, au refuzat la mijlocul anului 1922 prestarea orelor suplimentare la care i-a obligat conducerea fabricii. Ei au cerut totodată, prin bărbatul lor de încredere, anularea contractului colectiv și încheierea altuia care să respecte dorințele muncitorilor[49].

La Mediaș, locul ce a constituit pentru burghezia transilvană, datorită gazului metan și a forței de muncă ieftină, un punct de mare atracție în perioada interbelică, au avut loc în toamna anului 1922, mișcări generale de salariu[50]. Muncitorii de la fabrica de șuruburi Rosenhauer au obținut de pildă în urma acțiunii lor din octombrie 1922 un spor de salariu de 30%[51]. În același an, metalurgiștii de la Tîrgu Mureș obținuseră, cu cîteva luni mai devreme, un spor de salariu ajungînd de la 6— la 12,60 lei pe oră[52].

---

[45] Ibidem, p. 5.

[46] Ibidem, nr. 7, din, 1 iulie 1922, p. 6.

[47] Cf. pentru descrierea grevei. M. Băltescu, E. Poenaru, *File din activitatea și lupta comuniștilor brașoveni*, Brașov, 1971.

[48] Eugen Onu, Elena Onu, op. *cit.*, p. 378.

[49] „Metalurgistul" nr. 8, din 1 august 1922, p. 8.

[50] N. Drăgan, *Aspecte privind situația muncitorilor industriali din Mediaș, între anii 1921—1943*, „Studii și articole de istorie", 1962, 4, p. 398.

[51] „Metalurgistul" nr. 12, din 1 decembrie 1922, p. 7.

[52] „Metalurgistul nr. 8, din 1 iulie 1922, p. 7.

Anul următor, 1923 a fost dominat în centrele metalurgice cercetate de noi, de marea grevă a muncitorilor în fier de la Brașov, Sibiu și Tîrgu Mureș, o grevă de răspuns ferm ofensivei patronale din orașele amintite. Greva, de o impresionantă solidaritate muncitorească, s-a dezlănțuit atunci cînd patronii fabricilor metalurgice de la Brașov, Sibiu și Tîrgu Mureș, uniți în sindicatul patronilor din Țara Bîrsei, au încercat să pună în aplicare ideea contractului colectiv unic pentru toți muncitorii metalurgiști din cele 3 centre. Un astfel de contract avea drept scop o egalizare de salariu la limita inferioară, o prelungire generală a zilei de muncă la 10 ore și o îngrădire a muncitorilor în drepturile lor de a sprijini, prin solidaritate, o mișcare pentru ridicarea salariilor sau reducerea timpului de muncă.

Muncitorii metalurgiști de la Brașov, Sibiu și Tîrgu Mureș s-au gîndit și ei — încă în cursul anului 1922 — la încheierea unui contract colectiv unic. S-au pronunțat pentru egalizarea salariilor în cele trei centre, dar au cerut ca punctul de plecare al tratativelor în problema salariului să nu fie situația acestuia la data încheierii contractului, aflat sub minimul necesar existenței, ci tocmai ridicarea lui pînă la minimul de existență. Numai cucerirea prin contract colectiv a acestui minim ar fi însemnat pentru muncitori o schimbare a situației lor, în care aveau un salariu aflat sub minimul de existență. Ei au dorit, cu alte cuvinte o egalizare la nivelul cerințelor de atunci, ceea ce ar fi impus o categorică și substanțială ridicare de salariu. Patronii urmăreau cum am spus o egalizare ce ar fi avut ca punct de pornire nu necesarul minim, ci situația existență. Două puncte de vedere diametral opuse, esențial deosebite, care vor genera în anul 1923, din primăvară pînă în toamnă un șir de conflicte[53].

Lupta s-a dus și de o parte și de alta pentru încheierea unui nou contract colectiv unic pentru metalurgiștii de la Brașov, Sibiu și Tîrgu Mureș. Vechiul contract nu expira însă la aceeași dată (la Tîrgu Mureș expirase în octombrie 1922, la Sibiu și Brașov în aprilie și respectiv în iunie 1923), motiv ce îi determina pe patroni să creadă că punctul lor de vedere în legătură cu încheierea contractului colectiv unic va fi ușor de impus. Nu se așteptau la o sincronizare a acțiunilor muncitorești din cele trei centre, avînd în vedere datele diferite pentru încheierea noului contract și mai ales nu se așteptau la solidaritatea de care au dat dovadă muncitorii metalurgiști prin toate acțiunile. Lupta lor a cunoscut două forme: tratative și greve și s-a desfășurat în cîteva etape. Mai întîi se cuvin amintite tratativele de la Brașov, din decembrie 1922, ce au avut loc între muncitorii și patronii metalurgiști din cele trei orașe: Brașov, Sibiu și Tîrgu Mureș. Cu acest prilej s-a evidențiat dorința patronilor de a introduce ziua de lucru de 10 ore și alte incoveniente pentru muncitori, lucruri cu care, firește, muncitorii n-au fost de acord. Tratativele avînd drept obiect încheierea noului contract colectiv, des-

[53] Maria Roșca-Rosen, Aurelia Bunea, *Luptele greviste în industria metalurgică conduse de P.C.R. în anul 1923 pe teritoriul Transilvaniei*, „Studia Historia", 1961, 4, fasc. 1, p. 165; L. Fodor, *Luptele muncitorilor metalurgiști din Brașov, Tîrgu Mureș și Sibiu în anul 1923*, în *Din istoria luptelor greviste ale proletariatului din România*, vol. IV, București, 1970, p. 229—254; „Metalurgistul", nr. 5—9, 1923.

făşurate concomitent la nivelul fiecărei întreprinderi metalurgice şi regional pe cele trei centre, s-au purtat fără întrerupere pînă la 25 aprilie 1923, cînd muncitorii fabricilor Schiel de la Braşov şi „Transilvania" de la Tîrgu Mureş au ales calea grevei pentru satisfacerea revendicărilor lor. Ei au cerut mărirea salariilor cu 50% şi respectarea zilei de lucru de 8 ore, concediu plătit şi îmbunătăţirea condiţiilor de lucru[54].

Această grevă a fost precedată şi urmată de manifestări similare la fabrica Rieger din Sibiu. Prima grevă de aici, de la începutul lunii aprilie 1923, a fost provocată de o încălcare din partea patronului a orarului de muncă al muncitorilor. Conform unei convenţii din anul 1922, muncitorii erau obligaţi să presteze cele opt ore de muncă neîntrerupt de la orele 7 la 15 în lunile noiembrie—martie şi de la 6 la 14 în restul lunilor. La 3 aprilie 1923, fără o înţelegere prealabilă cu muncitorii, aşa cum ar fi fost obligaţi s-o facă, patronii au schimbat orarul obligînd muncitorii să lucreze în program întrerupt de la 7 la 17 cu două ore pauză între 12 şi 14. Muncitorii s-au opus unui asemenea program. Patronul îşi menţinuse şi el hotărîrea şi abia după două săptămîni de grevă încep tratativele, soldate la 19 aprilie cu un cîştig parţial pentru muncitori. În intervalul 12 iulie—22 octombrie au acceptat să lucreze cu întrerupere, iar în restul timpului în programul de vară obişnuit[55].

În luna aprilie era actuală pentru muncitorii metalurgişti de la Sibiu şi problema încheierii noului contract colectiv, cel vechi expirînd la 1 aprilie 1923. Patronii, sub diferite pretexte au amînat tratativele pe această temă, pînă la 24 mai. Cu ocazia tratativelor din mai, muncitorii au cerut o îmbunătăţire de salariu cu 35%, retroactiv de la 1 aprilie 1923. Plata retroactivă avea la bază, se pare, chiar promisiunea patronilor. Ea a fost uitată însă cu prilejul tratativelor, iar în ce priveşte sporul de salariu, el s-a ridicat abia la 15% şi condiţionat de acceptarea muncii intensive. Muncitorii au cerut dublarea celor 15% şi au respins categoric munca intensivă. Tratativele s-au întrerupt, iar muncitorii au intrat din nou în grevă[56].

La 1 iunie 1923, cînd înceta valabilitatea contractului colectiv pentru muncitorii metalurgişti de la Braşov, metalurgiştii de la Sibiu şi Tîrgu Mureş se găseau în plină grevă. În aceste condiţii au avut loc primele tratative comune cu muncitorii din Braşov, Sibiu şi Tîrgu Mureş, începute la Sibiu la 8 iunie. Fuseseră precedate la Braşov de o serie de consfătuiri în rîndul muncitorilor, de tratative între ei şi direcţiunile fabricilor Schiel, Teutsch şi Goldschmidt[57]. Aici, ca şi la tratativele de la Sibiu din iunie, ca de altfel în toate manifestările lor din anul 1923 patronii au pus problema plăţii micşorată, respinsă cu consecvenţă şi mereu de către muncitori. Hotărîrii ferme de a nu ceda în faţa pretenţiilor ridicate de patroni, i s-a răspuns din partea autorităţilor locale cu arestarea delegaţilor muncitori de la fabrica Schiel. Acest act a provocat un val de proteste din partea muncitorilor din Braşov şi a

[54] „Metalurgistul nr. 4, din 1 aprilie 1923, p. 5.
[55] Ibidem, nr. 5, din 1 mai 1923, p. 7.
[56] Ibidem, nr. 6, din 1 iunie 1923, p. 5.
[57] L. Fodor, *op. cit.*, p. 245—247.

determinat Ministerul de Interne să dispună eliberarea provizorie a celor deținuți, ordonînd în același timp deschiderea unei anchete[58].

Încheindu-se fără rezultat tratativele dintre delegații muncitorilor și reprezentanții patronilor fabricilor metalurgice de la Brașov, Sibiu și Tîrgu Mureș, direcțiunile fabricilor Schiel, Goldschmidt și Teutsch au concediat la 8 iunie o parte din muncitori. Drept răspuns, muncitorii de la fabricile Teutsch și Goldschmidt au declarat grevă[59]. Lor li s-au alăturat la 16 iunie muncitorii din 16 întreprinderi industriale din Țara Bîrsei. Numărul greviștilor s-a ridicat la 2800[60]. În același timp, din toată țara s-au primit ajutoare pentru cei aflați în grevă, mai ales în urma manifestului adresat de Secretariatul regional din vechea Românie al Uniunii muncitorilor în fier, metal, chimie, tuturor muncitorilor din țară[61]. Ajutoarele adunate au fost trimise greviștilor din cele trei orașe (Brașov, Sibiu, Tg. Mureș). Pentru greviștii din Brașov ajutoarele bănești primite s-au ridicat la 108.338 lei, pentru cei de la Sibiu la 148.712 lei și Tg. Mureș 104.127 lei[62].

Cu toate măsurile represive luate de autorități, greviștii au continuat lupta cu și mai multă fermitate, ceea ce a determinat în august 1923 aplicarea prevederilor legii pentru reglementarea conflictelor colective de muncă. Conform acestei legi, conflictul a fost înaintat spre soluționare Comisiei de arbitraj. Astfel, conflictul a fost declarat închis, muncitorii obținînd un spor de salariu de 28—35%, ziua de lucru de 8 ore, recunoașterea sistemului bărbaților de încredere, plata zilei de 1 Mai, acordarea unui concediu de opt zile plătit după trei ani vechime în muncă și acceptarea salarizării în funcție de vechime[63]. La Tîrgu Mureș, greva după 115 zile de luptă a luat sfîrșit la 18 august 1923 prin încheierea unui contract colectiv în baza căruia muncitorii au obținut mărirea salariilor cu 32% și asigurarea drepturilor cuprinse în vechiul contract colectiv. El a însemnat o mare victorie pentru metalurgiștii din centrele Tg. Mureș, Sibiu și Brașov și o înfrîngere, în același timp, a ideii contractului unic colectiv interorășănesc, cu obligativitatea muncii intensive cerută de patroni. După 10 săptămîni de grevă a luat sfîrșit și lupta metalurgiștilor de la Sibiu, fără a se încheia vreun contract colectiv, dar obținînd totuși un spor de salar de 5—30%[64].

Mișcarea muncitorilor metalurgiști din anul 1924 în centrele Brașov, Sibiu și Tîrgu Mureș s-a desfășurat avînd drept obiectiv economic, ca și în anul precedent, ridicarea salariilor măcar la nivelul cerințelor minime. Se făcea însă acest lucru, spre deosebire de anii 1921—1923 în condițiile trecerii P.C.R. — avangarda muncitorilor — în ilegalitate. E

---

[58] „Gazeta Transilvaniei" din 9 iunie 1923, p. 1; Șt. Suciu, *op. cit.*, p. 28.

[59] „Gazeta Transilvaniei" din 15 iunie 1923, p. 4; L. Fodor, *op. cit.*, p. 246; Grigore Chiriță, *Din luptele greviste conduse de partid în anii 1922—1923*, „Studii. Revista de istorie", 1960, 13, nr. 3, p. 72.

[60] Arhivele Statului Brașov, fond *Parchetul Tribunalului Brașov*, dosar 1232/1923, f. 39—40; Șt. Suciu, op. *cit.*, p. 31.

[61] *Documente... 1923—1928*, vol. II, București, 1953, p. 62—63; Șt. Suciu, *op. cit.*, p. 31.

[62] L. Fodor, *op. cit.*, p. 250.

[63] *Ibidem*, p. 253.

[64] *Ibidem*, p. 252.

de subliniat că după scoaterea Partidului Comunist Român în afara legii, în primăvara anului 1924 o parte a conducerii de partid a avut ca sediu conspirativ o casă din strada Hărmanului din Cernatu-Săcele, din județul Brașov[65]. La sfîrșitul lunii aprilie se crease o conducere ilegală, denumită Directoriu, care s-a străduit să stabilească legături cu organizațiile de partid din toate centrele și să le organizeze pe baze ilegale. Era o încercare grea în condițiile în care Siguranța statului urmărea neîncetat fiecare pas al comuniștilor, determinînd schimbarea repetată a sediului, cînd la Brașov, cînd la Lacul Roșu, la Tulgheș sau în alte localități din regiune[66]. Alegerea sediului conducerii centrale de partid în regiunea Brașovului sau în a Mureșului nu fusese desigur întîmplătoare. Aici se închegase însă în anul 1922 primul nucleu de partid în jurul Secțiunilor de partid din Brașov și Tîrgu Mureș[67]. Aici ca și la Sibiu s-au dat în anii 1922—1923 puternice bătălii de clasă, concretizate în greve pentru revendicări proprii și de solidaritate, toate dovezi ale unei clase muncitoare bine formate, bine închegate, avîndu-i în frunte pe comuniști. În aceste locuri se vor desfășura, continuînd o bună tradiție, mișcări în rîndul muncitorilor. La Brașov, de pildă, gazeta „Új Harcos" din 28 iunie 1923 semnalează o acțiune comună a tinerilor muncitori cu cei vîrstnici, pentru impunerea unor deziderate în fața patronilor fabricilor Goldschmidt și Schiel. În proiectul lor de contract colectiv figurează, printre altele, unele cereri ale tinerilor privind instruirea în timpul orelor de muncă, folosirea lor exclusiv la munci calificate, reglementarea salariilor, obligația întreprinderii de a angaja în ateliere proprii, timp de un an, pe tinerii calificați în cele două fabrici[68]. Mai înainte încă, în prima jumătate a lunii mai, tot la Brașov, muncitorii metalurgiști ce lucrau în secțiile de turnătorie au obținut ca urmare a mișcării lor de salariu, un spor de 5—7%[69].

Activitatea desfășurată în general de muncitorii comuniști brașoveni în lupta lor pentru drepturi și libertăți a avut loc în condițiile unei urmăriri neîncetate din partea organelor de stat. La 11 august 1924 agenții Serviciului special de siguranță Brașov au descins la Clubul Sindicatelor muncitorești și la Clubul socialist, unde au confiscat întregul material de propagandă găsit și cîteva ziare printre care: „Constructorul", „Lupta socialistă", „Munkás", „Világosság", exemplare din broșura *Abecedarul comunist*, destinate abonaților cluburilor respective. Au urmat apoi anchete la Parchetul tribunalului și arestări de militanți comuniști cunoscuți, procese judiciare cu acuzația că fac parte din Partidul Comunist Român și în această calitate au răspîndit manifeste „cu conținut agitator, de natură subversivă". Muncitorii tineri au fost și ei acuzați că „sînt membri ai Uniunii Tineretului Comunist" ilegal și că în această

[65] M. Băltescu, E. Poenaru, *File din . . .*, p. 43.
[66] M. C. Stănescu, *op. cit.*, p. 275—276.
[67] M. Băltescu, *Contribuții privind . . .*, p. 243—248.
[68] L. Báthory, Gh. Iancu, *Participarea tineretului la lupta forțelor progresiste din România, oglindită în presa muncitorească din Transilvania din perioada 1922—1929*, în *Tradițiile revoluționare și educația tineretului*, București, 1970, p. 61.
[69] „Metalurgistul" nr. 6, din 1 iunie 1924, p. 6.

calitate au pregătit acțiuni". Acuzații, și apoi ani de închisoare, pe de o parte, atitudini demne, comuniste la procese și penitenciar, pe de altă parte, au avut loc la Brașov între acuzatori și acuzați, la care s-a alăturat sprijinul moral și material, de solidaritate al muncitorilor din întreaga țară[70].

Scoaterea Partidului Comunist Român în afara legii nu avusese urmările scontate nici la Sibiu. Un ziar local, „Foaia poporului", semnala la sfîrșitul lunii decembrie 1924 că în noaptea de 9—10 decembrie, afișe lipite pe zidurile orașului „îndemnau lumea la revoluție", iar cîteva zile mai tîrziu, la 4 ianuarie 1925 arată că mișcarea comunistă luase proporții îngrijorătoare și că se operaseră — așa cum se făcuse mai devreme și la Brașov — arestări în rîndul muncitorilor comuniști[71].

În al treilea centru muncitoresc cercetat, la Tîrgu Mureș, mișcarea metalurgiștilor a cunoscut forma cea mai complexă greva, comentată și în presa muncitorească contemporană evenimentului. Ea s-a desfășurat la fabrica „Transilvania" în perioada 9 mai — 26 iunie 1925[72], și a fost precedată de o altă grevă a tinichigiilor și instalatorilor din localitate, începută la 24 aprilie 1923[73], încheiată cu un cîștig la salariu de 10% și revizuirea acestuia la fiecare trei luni[74]. Cauza grevei de la Transilvania a fost cererea de sporire a salariilor și încheierea unui nou contract colectiv, refuzate de direcțiunea fabricii. Cu un an mai devreme, muncitorii de la „Transilvania" obținuseră pe lîngă sporirea salariului și dreptul de revizuire al acestuia din trei în trei luni. La expirarea contractului colectiv, deși se recunoscuse că se ridicase costul vieții cu 28,5%, conducerea fabricii a acceptat un spor doar de 5%, condiționat și acesta de a nu mai cere un nou contract colectiv. Muncitorii au respins aceste puncte de vedere, au întrerupt tratativele cu patronii și au declarat grevă[75]. 56 de muncitori din 126 salariați cît număra în 1924 fabrica „Transilvania", după 2296 zile totale de grevă[76], au obținut prin conciliere oficială și sporul de salariu și contractul colectiv[77]. Dar, se pare că situația s-a schimbat nu peste multă vreme. Un raport al industriașilor și patronilor din 20 octombrie 1924 anunța U.G.I.R.-ul că mai multe întreprinderi din localitate și-au încetat activitatea, iar altele, printre care și fabrica „Transilvania" și-au redus activitatea. Patronii au motivat această stare cu „situația economică și financiară nefavorabilă precum și cu tarifele vamale și de transport considerate prea mari"[78]. O reducere a zilei de muncă la 6 ore, cu o diminuare corespunzătoare a salariului a fost semnalată și mai devreme de ziarul „Ferarul" din 15 mai 1924.

---

[70] M. Băltescu, E. Poenaru, *File din* ... p. 44—45.

[71] Gh. Popescu, N. Drăgan, *Aspecte din lupta clasei muncitoare din județul Sibiu sub steagul biruitor al partidului (1922—1924)*, în *Masele populare făuritoare ale istoriei*, Sibiu, 1971, p. 58.

[72] *Conflictele colective de muncă din 1924*, București, 1925, p. 27.

[73] „Ferarul" nr. 4, din 15 mai 1924, p. 4.

[74] Ibidem.

[75] Ibidem.

[76] *Conflictele colective* ..., p. 27.

[77] Ibidem.

[78] Arhivele Statului București, *fond U.G.I.R.*, dosar nr. 10/1924, f. 119.

Deşi scos în afara legii, cuvîntul Partidului Comunist Român ajungea la masele de muncitori, îndemnîndu-i la luptă pentru apărarea intereselor lor vitale. „Acţiunea comuniştilor începe a se manifesta din nou prin răspîndirea de noi manifeste" remarca o telegramă din iunie 1925 a Ministerului de Interne, adresată prefecturii judeţului Braşov[79]. Prin aceeaşi telegramă se cerea să fie luate „cele mai severe măsuri împreună cu autorităţile militare pentru descoperirea acelora care răspîndesc asemenea manifeste arestîndu-i şi înaintîndu-i cu actele dresate instanţelor respective"[80]. Este acesta încă un exemplu al condiţiilor extrem de grele, în care erau obligaţi să activeze membrii Partidului Comunist Român.

Cu multe neajunsuri au fost confruntaţi în anul 1925, muncitorii de la fabrica Schiel din Braşov. „La fabrica Schiel mai ales ... condiţiunile de lucru sînt mizerabile" — constata „Ferarul" din 15 octombrie 1925. Un număr considerabil de muncitori de la această fabrică au fost concediaţi în cursul anului. Astfel, la secţia de reparat vagoane numărul muncitorilor profesionişti scăzuse de la 120—160 la 12, la secţia de locomotive de la 50 la 6[81].

De lipsă de lucru s-au plîns şi muncitorii metalurgişti din Tîrnăveni, cu ocazia adunării generale anuale[82].

Concedieri, „Salarii de foame", semnala „Ferarul" din 15 octombrie 1925 şi în cazul metalurgiştilor din Sibiu şi de la Fabrica Westen din Mediaş.

În anul 1925 s-au înregistrat mai multe acţiuni greviste ale metalurgiştilor din zona cercetată, dintre care unele de lungă durată. La 23 aprilie 1925 a început greva muncitorilor de la cele 6 întreprinderi de tinichigerie şi montaj din Tîrgu Mureş, muncitorii solicitînd un spor de salariu de 25% şi încheierea unei noi convenţii colective. Greva în timpul căreia s-au pierdut 1540 zile de lucru a durat pînă la 23 octombrie 1925[83].

În vederea măririi salariilor au intrat în grevă la 15 mai 1925 lucrătorii de la Prima fabrică română de pile Sibiu, grevă care s-a prelungit pînă la 2 iulie 1925[84].

Încheierea unei noi convenţii colective de muncă şi sporirea salariilor au fost revendicările greviştilor de la „Transilvania", fabrică de armătură şi maşini din Tîrgu-Mureş (23 mai — 27 iulie). În urma tratativelor conduse de Inspectoratul muncii Tîrgu-Mureş, muncitorii au obţinut un spor de 10% a salariilor, prelungindu-se vechea convenţie colectivă pînă la 15 aprilie 1926[85].

---

[79] Arhivele Statului Braşov, fond *cit.*, nr. 7/1925.
[80] Ibidem.
[81] „Metalurgistul" nr. 12, din 1 decembrie 1925, p. 1.
[82] Ibidem, nr. 1, din 1 ianuarie 1925, p. 2.
[83] *Conflictele colective de muncă din 1925*, Bucureşti, 1926, p. 54—55; A. Simion, *Mişcarea grevistă a muncitorilor din industria metalurgică în anii 1923—1928*, „Acta Musei Napocensis", 1972, 9, p. 318.
[84] Ibidem.
[85] *Conflictele colective de muncă din 1925*, p. 54—55.

Pentru aceleași obiective au declarat un conflict de muncă la 18 iunie 1925, 22 din cei 44 muncitori de la Industria românească de gaz metan, fabrica de aparate, contoare de gaz metan și turnătoria de gaz din Tîrnăveni, obținînd un spor de salariu de 8% pentru muncitorii calificați și 5% pentru cei necalificați[86].

Partidul Comunist Român, conducător încercat al proletariatului român a condus și îndrumat cu grijă părintească activitatea tinerei generații, apreciind că „Organizațiile tineretului proletar au o foarte mare însemnătate în lupta pentru cucerirea revendicărilor imediate, cît și în lupta împotriva domniei capitaliste și pentru victoria proletariatului"[87].

Deși silit să acționeze în adîncă ilegalitate, activitatea organizatorică și de propagandă a U.T.C. n-a contenit nici un moment. În 1926 s-a constituit un nou comitet central al U.T.C., cu sediul la București. Pînă la 15 octombrie 1926 luaseră ființă comitete locale ale tinerilor comuniști în mai multe centre din țară, printre care Brașovul și Tîrgu-Mureș, lucrîndu-se în continuare la constituirea nucleelor în toate întreprinderile statului și particulare, în școli și la sate[88].

Fiind înștiințat de Ministerul de Interne despre aceste acțiuni, prefectul județului Brașov era invitat să ia „de îndată măsuri de comun acord cu Serviciile de Siguranță, organele militare și jandarmerie, pentru dovedirea tuturor care activează pentru organizarea nucleelor clandestine."[89].

Sindicatele unitare, aflate sub directa conducere a P.C.R. au fost o forță, care s-a impus în ansamblul acțiunilor politice și economice ale muncitorimii brașovene. O mare parte a metalurgiștilor erau încadrați în sindicatele unitare. Muncitorii metalurgiști din Brașov organizați în sindicatele unitare, întruniți la 24 octombrie 1926 într-o adunare generală au protestat împotriva terorii îndreptate contra muncitorilor. Abraham Bernard, secretarul regional al sindicatelor unitare din localitate, prezent la adunare, a chemat muncitorimea să intensifice acțiunea de organizare în sindicate unitare[90].

Cu ocazia adunării generale de pe luna noiembrie 1926, muncitorii metalurgiști din sindicatele unitare și-au manifestat nemulțumirea față de impozitele mari pe care trebuiau să le suporte. S-a hotărît, de asemenea, ca la începutul lunii decembrie muncitorii să organizeze o demonstrație de protest pe străzile orașului și în fața prefecturii[91]. Dînd dovadă de înalt spirit internaționalist și solidaritate de clasă, metalurgiștii din Brașov, și-au manifestat simpatia față de lupta muncitorilor englezi, propunîndu-se, chiar, ca fiecare muncitor să contribuie cu 1% din salariul săptămînal la ajutarea greviștilor din Anglia[92].

---

[86] Ibidem, p. 90—91 .
[87] *Documente din istoria P.C.R.* vol. I, 1925—1929, E.S.P.L.P. 1955, p. 80.
[88] Arhivele Statului Brașov, fond *cit.*, nr. doc. 44/1926.
[89] Ibidem.
[90] Ibidem, document nr. 31/1926.
[91] Șt. Suciu, *op. cit.*, p. 39.
[92] Arhivele Statului Brașov, fond *cit.*, nr. doc. 44/1926.

În toamna anului 1926, Comisia regională a sindicatelor din Brașov a organizat o lună de propagandă în vederea creșterii numărului de membrii cuprinși în ele[93].

Sindicatele unitare au desfășurat o intensă activitate și în rîndurile tineretului muncitor. În acest scop, la 10 noiembrie 1926 Comisia locală a sindicatelor unitare din Brașov a hotărît înființarea școlii de propagandă și agitație „Generația viitoare"[94]. Tinerii audiau de două ori pe săptămînă prelegeri ținute de militanți comuniști sau alte personalități ale vieții științifice din Brașov, privind materialismul dialectic și istoric, istora României, etc. Această școală reprezintă o elocventă dovadă a varietății de mijloace utilizate de P.C.R. pentru a educa în spiritul ideilor comuniste tînăra generație.

Noii membrii s-au încadrat în sindicatul unitar al metalurgiștilor de la fabrica D. Voina, cu prilejul adunării generale a acestora din 24 noiembrie 1926[95].

Muncitorii metalurgiști din Brașov, Mediaș, Sibiu și Tîrgu-Mureș au susținut și în anul 1926 importante acțiuni revendicative. În iunie 1926 lucrătorii fabricii Schiel au formulat un memoriu, prin care cereau ridicarea salariilor și încheierea unui contract colectiv. Calea tratativelor urmată în acest caz n-a fost eficientă, muncitorii nereușind impunerea revendicărilor lor[96].

La 18 mai 1926, la Schiel și la fabrica I. Teutsch, s-a ivit un conflict de muncă, muncitorii pretinzînd sporirea salariilor cu 25%. Prin tratative directe, metalurgiștii au obținut un spor al salariilor cu 10% pentru muncitorii calificați și cu 8—10% pentru zilieri în raport cu importanța lucrărilor executate[97]. Atunci cînd la 27 februarie patronul fabricii de mașini și turnătorie Teodor Fink din Sibiu a hotărît să modifice sistemul de lucru cu 2 echipe zilnic prin altul cu o echipă, schimbînd și orele de muncă, 15 muncitori din totalul de 34 salariați ai întreprinderii au protestat împotriva acestei măsuri. Urmarea a fost că toți 15 au fost concediați și înlocuiți cu alții[98].

La 10 februarie 1926 s-a ivit un conflict de muncă la altă întreprindere sibiană. În această zi, 24 muncitori din totalul de 40 ai Fabricii metalurgice și turnătoriei Titan S. A. au solicitat un spor de salariu, în raport cu indicele de scumpete. În urma tratativelor directe cu patronul, s-a obținut un spor de salariu de 4,5%, procente, care s-a fixat în raport cu indicele de scumpete al pieții Sibiului[99]. Sporirea salariilor cu 40% și încheierea unei noi convenții colective au fost cerute la 9 iunie 1926 de către lucrătorii de la turnătoria fabricii Andrei Rieger. Prin intermediul Inspectoratului Muncii Sibiu, muncitorii au obținut doar parțial cîștig de cauză — mărirea salariilor cu 10%, fără a reuși să încheie un nou contract colectiv[100].

[93] Ibidem.
[94] St. Suciu, *op. cit.*, p. 39.
[95] „Ferarul" nr. 6—7, din 1 iulie 1926, p. 4.
[96] *Conflictele colective de muncă din 1926*, p. 86—87.
[97] Ibidem, p. 74—75.
[98] Ibidem, p. 96—97.
[99] Ibidem.
[100] Ibidem, p. 92—93.

Ceea ce n-au reușit lucrătorii de la fabrica Andrei Rieger au obținut muncitorii de la fabrica „Transilvania S. A." din Tîrgu-Mureș. Ca urmare a conflictului de muncă declanșat la 15 aprilie 1926, de 71 din totalul de 123 muncitori, prin tratative purtate la Inspectoratul Muncii din Tîrgu Mureș, s-a încheiat o convenție colectivă cu o valabilitate de la 15 februarie 1926 la 15 februarie 1927. Salariile pe oră stabilite pentru monteuri, turnători, mecanici, strungari, lăcătuși și cazangii, tinichigii și mașiniști, se măreau de la 15 august cu 5%, iar orele suplimentare se plăteau cu un plus de 50—100%[101].

La începutul lui august 1926, în Mediaș a izbucnit o mare acțiune grevistă, în care s-au încadrat și 668 muncitori de la Westen. Comitetul de grevă, constituit pe oraș a prezentat următoarele revendicări: mărirea salariului cu 12%, plata concediului de odihnă, interzicerea muncii de noapte pentru femeile gravide, îmbunătățirea condițiilor de locuit. După 2 săptămîni de luptă, greva a luat sfîrșit. Mulți participanți au fost arestați, bătuți și concediați[102].

Activitatea sindicatelor unitare din Brașov, deși mult stînjenită de autorități, s-a desfășurat și în 1927, cu destulă intensitate. Așa după cum rezultă dintr-o notă informativă a Serviciului Special de Siguranță din Brașov din 24 februarie 1927, ședințele sindicatelor unitare, cu participarea muncitorilor din toate ramurile, se țineau de 2—3 ori pe săptămînă, ele constituind prilejuri pentru temeinice analize ale realităților economice și politice. În aceeași notă se exprima regretul Siguranței că în zona Brașov nu era introdusă starea de asediu, pentru a se putea interzice astfel întrunirile muncitorilor, care „au transformat Căminul lor activ ca local de propagandă revoluționară". Din aceeași sursă reiese că duminicile după-masă se organizau ședințe culturale la care participau circa 100—200 muncitori și funcționari comerciali, unde se citea exclusiv literatură comunistă. Pînă la 5 februarie 1927 se ținuseră 11 asemenea conferințe culturale[102a]. Ca o consecință a acestor acțiuni, autoritățile n-au pregetat să-i aresteze pe conducătorii muncitorilor și să-i dea în judecată.

Teroarea îndreptată, în general, împotriva sindicatelor unitare, s-a răsfrînt și asupra muncitorilor de la fabrica Westen din Mediaș. Într-un apel din 27 martie 1927 al Consiliului General Sindical Unitar se menționa că la Mediaș, poliția a impus membrilor din comitetul sindicatului metalurgist, care lucrau la fabrica de vase Westen, să-și dea demisia din comitet. Protestele unanime contra acestor abuzuri n-au fost luate în considerare[103].

În cursul anului 1927, și mai ales din octombrie, muncitorii metalurgiști din zona Inspectoratului Muncii Brașov (județele Brașov, Făgăraș, Odorhei, Trei Scaune) au resimțit efectele lipsei de lucru[104]. În același an, un număr mare de muncitori de la fabrica Schiel au fost vic-

[101] N. Drăgan, *Aspecte privind situația muncitorilor industriali din Mediaș, între anii 1921—1943*, „Studii și Art. de istorie", 1962, 4, p. 400.
[102] Arhivele Statului Brașov, *fond cit.*, nr. doc. 94/1927.
[102a] Ibidem.
[103] N. Drăgan, *op. cit.*, p. 400.
[104] *Inspecția muncii*, 1927, p. 90.

time ale unor accidente de muncă[105]. Cu toate că din 1924, muncitorii de la fabricile Schiel și Teutsch nu mai încheiaseră convenții colective de muncă, ei au reușit să impună și în acest an — 1927 — săptămîna de muncă de 48 ore[106]. În același an, cu ocazia adunării generale anuale din 23 ianuarie, metalurgiștii din Tîrnăveni și-au propus în vederea apărării mai eficiente a intereselor lor, să impulsioneze activitatea bărbaților de încredere[107]. Pentru încheierea unei noi convenții de muncă, la 29 ianuarie 1927 muncitorii de la fabrica „Transilvania" din Tîrgu Mureș au declarat un conflict de muncă. Prin tratative directe, s-a prelungit, însă vechea convenție pînă la 15 februarie 1928, sporindu-se salariile cu 3% și prevăzîndu-se revizuirea lor din 3 în 3 luni, în raport de 3/5[108].

La 14 februarie 1928 muncitorii de la uzinele „Transilvania" din Tîrgu Mureș au fost nevoiți să ceară încheierea unui nou contract colectiv și sporirea salariilor cu 4%. Au avut loc tratative între muncitori și patroni fără a se ajunge, în prima fază a acestora, la un rezultat pozitiv. Au obținut totuși în final, prelungirea contractului colectiv[109]. Era și aceasta o victorie în condițiile în care patronii de la Tîrgu Mureș au dus o susținută luptă de desființare a contractelor colective. Muncitorii de la Uzinele „Transilvania" sînt printre puținii citați în rapoartele Inspectoratului Muncii de la Tîrgu Mureș care au obținut prelungirea contractului. Era o acțiune reușită, datorată exclusiv acțiunii mai hotărîte, mai energice a muncitorilor metalurgiști[110].

Uzinele „Transilvania" începuseră fabricarea în serie a armăturilor și mașinilor de colecte și avuseseră loc în acest scop oarecari îmbunătățiri și perfecționări în domeniul utilajului, dar erau încă departe de „organizarea științifică a muncii" cum o numește raportul Inspectoratului Muncii. Programul de lucru se desfășura între orele 7—12 și 13—16,5 cu excepția zilei de sîmbătă, cînd orarul de muncă era între 7—13. La cererea patronului, orele suplimentare erau obligatorii în contractul colectiv prevăzîndu-se ca în cazul în care orele suplimentare treceau de 4, după ora a patra se acorda un repaus plătit de 1/2 ore. Salariul unui muncitor calificat era de 25 de lei pe oră, iar al celui necalificat de 12 lei pentru bărbați și 8 lei pentru femei. În acord, ultimii primeau 500 și respectiv 470 lei pe săptămînă, iar ucenicii, pentru aceeași perioadă, 150 lei. Revizuirea salariilor s-a făcut periodic din trei în trei luni, acestea schimbîndu-se în raport de piață, în raport de 1/1. Muncitorii de la Tîrgu Mureș au fost printre puținii lucrători ai orașului care au reușit să obțină concedii de odihnă plătite, începînd cu 7 zile la o vechime de doi ani și cîte o zi în plus pentru fiecare an de vechime[111].

Tot din ramura industriei metalurgice de la Tîrgu Mureș au făcut parte și Atelierele de tinichigerie, din care un număr de 20 ateliere au

---

[105] Ibidem, p. 54.
[106] Ibidem, p. 65.
[107] „Metalurgistul" nr. 2, din 1 februarie 1927, p. 3.
[108] *Conflictele colective de muncă din 1927*, p. 28—29.
[109] *Conflictele colective de muncă din 1928*, p. 34.
[110] *Inspecția muncii în 1928 și 1929*, vol. II, *Ardeal și Bucovina*, p. 240.
[111] Ibidem, p. 241, 245—249.

declarat grevă la 27 iulie 1928, grevă ce a continuat pînă la 17 august același an. Conflictul s-a declarat mai devreme, la 15 iulie, cînd muncitorii de la atelierele amintite au cerut să se încheie un contract colectiv, care să respecte durata săptămînii de lucru de 48 de ore și să acorde salarii de 14 la 32 lei pe oră, după vechime. Cu prilejul tratativelor, patronii au respins cererea muncitorilor de a se încheia contract colectiv de muncă, astfel că și muncitorii au declarat grevă. La această nouă acțiune grevistă au participat 35 de muncitori din totalul de 70 (dintre care 35 ucenici), totalizînd împreună un număr de 630 zile de lucru[112]. Rezultatul grevei a fost încheierea unui contract colectiv pe timp de un an[113].

Dacă la Tîrgu Mureș conflictele de muncă se încheiaseră în favoarea muncitorilor metalurgiști, nu același lucru se poate spune despre rezultatul acestora în general la întreprinderile metalurgice din raza de activitate a fostului Inspectorat industrial de la Brașov. Un raport al acestei instituții arată că în anul 1928, numărul cel mai mare de șomeri a fost înregistrat de industria metalurgică în februarie 1928, urmată de industria lemnului[114]. Una din cauzele șomajului mare din industria metalurgică, adusă în motivarea situației date, de către Camera de comerț și industrie, a fost lipsa comenzilor din partea industriei petrolifere, a celor particulare și întîi de toate, restrîngerea lucrărilor de reparații de vagoane ale C.F.R.-ului. Printre măsurile propuse de Cameră pentru evitarea creșterii șomajului în continuare a fost organizarea metodică a plasării, revizuirea lucrătorilor străini și înlocuirea lor cu muncitori indigeni de specialitate, intensificarea lucrărilor publice, repartizarea proporțională a reparațiilor C.F.R. pe toate întreprinderile cu care acestea încheiaseră contracte, reducerea orelor de lucru la fabricile atinse de șomaj[115]. Nu s-a vorbit nimic însă și de unele sacrificii ce s-ar fi cuvenit să le facă patronii înșiși în sprijinul muncitorilor. Dimpotrivă, directorii fabricilor Schiel și Teutsch s-au opus noilor contracte colective și sporurilor de salar[116].

În aceste împrejurări, muncitorii brașoveni, comuniști, tineri și vîrstnici vor desfășura o susținută activitate de pregătire ideologică în atinse de șomaj[115]. Nu s-a vorbit nimic însă și de unele sacrificii ce citoresc numit de organele de siguranță, Grupul tineretului comunist, mereu sporit ca număr și cu consecvență urmărit de siguranță, va participa de la înființare, din martie 1928 pînă în decembrie 1928 la serile culturale anunțate, cu un mare interes. În același timp au avut loc întîlniri ale Blocului Muncitoresc Țărănesc, organizație legală condusă de P.C.R., de la Brașov la același sediu al sindicatelor unitare, urmărite de asemenea de către organele siguranței de la Brașov[117]. Tema-

[112] *Conflictele colective de muncă din 1928*, p. 7.

[113] *Inspecția muncii în 1928—1929*, p. 254.

[114] Arh. St. Brașov, fond *Inspectoratul Industrial Brașov*, dosar nr. 138, f. 1—6.

[115] *Camera de comerț și industrie Brașov. Dare de seamă asupra activității Camerei de comerț și industrie Brașov pe anul 1928*, p. 9, 26—27.

[116] „Metalurgistul" nr. 4, din 1 aprilie 1928, p. 3; nr. 7, p. 2; nr. 8, p. 4.

[117] Arhivele Statului Brașov, fond *Colecția de documente*, d. 73/1928.

tica şedinţelor depăşea cu mult problemele culturale. Se discutau în adîncime probleme de mişcare muncitorească internă, cu chemare la organizare şi de solidaritate internaţională, prezentîndu-se realizările poporului sovietic. S-au făcut referiri la obiectivele luptei comuniştilor braşoveni încadraţi în lupta comună a comuniştilor din întreaga ţară împotriva exploatării capitaliste[118].

MARCEL ŞTIRBAN — ŞTEFAN SUCIU — GHEORGHE IANCU

DER REVOLUTIONÄRE KAMPF DER HÜTTENARBETEITER AUS BRAŞOV, SIBIU, TÎRGU MUREŞ UND UMGEBUNG IN DER ZEITSPANNE 1919—1928

(Zusammenfassung)

Auf Grund unbekannter Archivurkunden wird in chronologischer Weise ein umfassendes Bild der revolutionären Tätigkeit der Hüttenarbeiter aus dem untersuchten Gebiet dargelegt. Diese revolutionären Handlungen gliedern sich organisch in die umfassende demokratische Bewegung auf dem Gebiete des ganzen Landes ein.

Die Teilnahme am Generalstreik im Oktober 1920, der große Streik der Hüttenarbeiter aus Sibiu, Braşov und Tîrgu Mureş im Jahre 1923 und andere Handlungen mit ökonomischem und politischem Charakter beweisen den hohen Grad des Kampfgeistes der Arbeiter, deren festen Entschluß, für bessere Arbeits- und Lebenbedingungen zu kämpfen.

In der Arbeit werden sowohl die Anwesenheit der Kommunisten in den Reihen der Hüttenarbeiter, als auch die verschiedenen Arten der politisch-kulturellen Handlungen, die die RKP hinsichtlich der Verfechtung der Interessen der Arbeiter und der Hebung ihres politischen Bewußtseins in die Wege leitete, hervorgehoben.

Das Bemühen für den Abschluß von für die Arbeiter vorteilhaften kollektiven Arbeitsvereinbarungen war auch in der von uns untersuchten Zeitspanne ein ständiges Anliegen mit ökonomischem Charakter der Hüttenarbeiter.

[118] Ibidem.

MISCELLANEA

OFFICINA CERAMISTULUI GAIVS IVLIVS PROCLVS LA AMPELVM

Cercetările arheologice sistematice precum și descoperirile fortuite din vara anului 1984, au prilejuit identificarea, în perimetrul anticului *municipium Ampelum*, a unui complex pentru producerea de ceramică provincială romană, materializat printr-un grup de trei cuptoare de olar.[1]

Inventarul celor trei monumente, bogat și variat în produse ceramice, prezintă o deosebită importanță, constituindu-se într-o bogată sursă de informații, de date noi, inedite, cît și prin unele detalii privind tehnologia obținerii unor anumite specii de ceramică, facilitîndu-ne totodată o mai bună cunoaștere a unor aspecte social-economice din *Ampelum*. Aspecte legate de intensa activitate desfășurată în acest mic „El Dorado" al lumii antice romane dic veacurile II—III e.n., orașul *Ampelum* prezentînd o deosebită importanță economică fiind sediul administrației miniere din munții Apuseni[2].

În nota noastră sînt prezentate numai cele trei cuptoare de ars vase împreună cu materialul arheologic provenit din degajarea lor, însoțite de unele considerațiuni care se impun.

Cuptorul nr. 1; în partea sud-vestică a orașului antic *Ampelum*, la stînga fostei linii ferate înguste Alba Iulia-Zlatna, în secțiunea I realizată

---

[1] Șantierul arheologic de la Zlatna, jud. Alba, avînd ca obiectiv cercetarea anticului *municipium Ampelum*, a fost organizat și condus de către regretatul arheolog, prof. dr. Alexandru Popa de la Muzeul Unirii din Alba Iulia, în perioada 18 aprilie — 15 august 1984. Din colectivul de cercetare au făcut parte: pentru o perioadă mai scurtă de timp tov. Ioana Bogdan Cătăniciu din partea Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca, apoi dr. C. L. Băluță, dr. V. Moga și prof. R. Ciobanu de la Muzeul Unirii din Alba Iulia și ing. I. T. Lipovan din Zlatna.

[2] Al. Popa, I. Berciu, R. Pop, *Trei monumente epigrafice de la Ampelum*, în *Apulum*, VII/1, 1968, p. 401; D. Tudor, *Orașe, tîrguri și sate în Dacia romană*, București, 1968, pp. 183—193; M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, București, 1969, pp. 125, 132, 164, 299; V. Moga, *Detașamentele legiunii a XIII-a Gemina în Dacia*, în *Apulum*, X, 1972, pp. 151—152; I. I. Russu, *Ampelum*, în *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, București, 1976, pp. 32—33 (cu toată bibliografia); V. Wollmann, *Minele, salinele și carierele de piatră din Dacia romană*, (rezumatul tezei de doctorat), Cluj-Napoca, 1983, p. 8; I. I. Russu, O. Floca, V. Wollmann, *Inscripțiile Daciei romane*, III/3, București, 1984, p. 281.

[3] Numerotarea cuptoarelor s-a făcut în ordinea descoperirii lor.

în cadrul lucrărilor de cercetare arheologică sistematică din vara anului 1984 (fig. 1, C_1)[4].

Înlăturîndu-se din secțiune stratul de sol vegetal și materialul provenit din stratul de cultură de epocă romană, la —0,90 m s-a ajuns la un strat de argilă galbenă în care se contura foarte clar gura de încărcare a unui cuptor. Peste zona în care a fost identificat cuptorul s-a trasat apoi o casetă cu dimensiunile 3,50/4,00 m. Degajarea cuptorului din stratul de argilă, în care a fost executat, precum și extragerea materialului arheologic din interiorul lui necesită unele precizări[5].

Cuptorul este de formă circulară, cu diametrul vetrei focarului de 1,95 m și o înălțime de 0,85 m, cu boltă, în care a fost executată gura de încărcare cu un diametru de 0,80 m. Camera focarului era despărțită de camera de arderea vaselor printr-o placă perforată, susținută de un pilon central, din fragmente tegulare și pietre plate. Ambele piese, respectiv placa perforată și pilonul central, au fost distruse din vechime și răvășite pe vatra focarului în amestec cu fragmente ceramice, cărbuni, cenușe și unele resturi menajere. Această stare a plăcii perforate nu ne permite să stabilim numărul, diametrul și orientarea orificiilor practice în ea. Gura de alimentare cu combustibil, respectiv *praefurnium*, orientată sud-nord, cu dimensiunile, L=0,47 m, l=0,45 m și h=0,27 m, de formă ovală (fig. 2)[6]. E un cuptor de dimensiune mijlocie, avînd o capacitate de depozitare destul de redusă pentru a putea satisface în întregime necesarul de vase ale unei așezări ca *Ampelum*. A fost săpat în întregime într-un strat viu de argilă, gura de încărcare fiind ridicată doar cîțiva cm deasupra nivelului antic de călcare. Pe fața interioară prezintă două straturi de lutuială cu o grosime, fiecare, de cca 2 cm, de culoare cărămizie brună, urmate de un strat gros de cca 10 cm de culoare roșie-brunie, care treptat, pe o distanță de cca 20 cm se pierde în stratul de argilă. O secțiune pe verticală în vatra cuptorului ne reliefează următoarea structură: un strat de lutuială groasă de cca 2 cm de culoare roșie-brunie pe alocuri vitrificată, urmată de un strat de argilă, bine bătut, de 15 cm, de culoare brună-gălbuie care la fel, în mod treptat, se pierde în stratul galben de argilă. Se pot distinge în pereții camerei focarului, la o înălțime de 30 cm de la vatră, găuri orizontale, provenite de la bare de lemn cu secțiune rotundă cu diametrul de 5—7 cm, dispuse radial, la o distanță de cca 30 cm una de alta, cu sprijin la celălalt capăt pe pilonul central. Acest suport completat apoi cu bucăți de lemn mai subțiri sau nuiele, a fost utilizat drept cofraj la construirea plăcii perforate, fiind apoi ars la

[4] Exprimăm și aici cordiale mulțumire tov. ing. Gh. Cazan din Zlatna pentru efectuarea ridicărilor topografice și transpunerea datelor în plan.

[5] La degajarea cuptorului nr. 1 am fost asistat temporar de către V. Moga de la Muzeul Unirii din Alba Iulia.

[6] O. Floca, Șt. Ferenczi, L. Mărghitan, *Micia. Grupul de cuptoare romane pentru ars ceramică*, Deva, 1970, pp. 39, 44, 46, fila 16—17 (cu bibliografia problemei); D. Benea, *Atelierele ceramice de la Tibiscum. (Contribuții la istoria atelierelor de ceramică din sud-vestul Daciei)*, în *Potaissa*, III, 1982, pp. 22—40, fig. 1—2, 4, 11—12; Al. V. Matei, *Un cuptor de ars ceramică descoperit în așezarea dacilor liberi de la Zalău-Valea Miței*, în *ActaMP*, VIII, 1984, pp. 27—241, pl. II/1.

prima aprindere a cuptorului.[7] Cauzele care au determinat desafectarea cuptorului în vechime, presupunem că au fost provocate de o gravă avarie a plăcii perforate și de deplasarea spre interior a unei porțiuni din peretele din zona frontală a cuptorului (fig. 2), respectiv deasupra canalului gurii de alimentare cu combustibil, făcînd cuptorul neutilizabil. Cauzele enumerate mai sus au determinat schimbarea destinației cuptorului. Pentru a se mări spațiul din interior, în mod voit, au fost distruse și parțial evacuate din cea ce a mai rămas din placa perforată și din pilonul de susținere.

În continuare, cuptorul a fost utilizat ca loc de depozitarea unor fragmente ceramice provenite de la vase sparte în timpul folosirii lor sau rebuturile de fabricație din șarjele altor cuptoare active din imediata apropiere, fragmente tegulare, cîțiva bolovani de rîu de formă plată, resturi menajere (oase de porcine) parțial calcinate, cărbuni și cenușe. Depunerea în cuptor a acestui material eterogen s-a făcut la întîmplare în funcție de necesități. Degajarea cuptorului de conținutul amintit, a facilitat recuperarea a 273 fragmente ceramice dintre care 126 provin de la ceramică cenușie. Nu a fost descoperit nici un vas întreg, doar cîteva întregibile. Fragmentele recuperate[8] aparțin următoarelor categorii de ceramică:

a. *Terra sigillata;* de factură locală din pastă fină roșie-gălbuie, angobă de culoare roșie cărămizie lucioasă[9]. Fața exterioară este lipsită de decor, este *lisă — glatte Sigillatagefässe*[10]. Fragmente descoperite provin de la *castroane* (pl. I, 1—5), sau *farfurii* (pl. I, 6).

b. *Ceramică cu glazură;* fragmentele descoperite aparțin celor două faze de coacere din tehnologia aplicată pentru obținerea acestei categorii de vase. Unele fragmente provin de la vase rebutate la prima coacere, din faza de „biscuit" (pl. IV, 4)[11]. Alte fragmente aparțin unor vase rebutate în timpul sau după a doua fază de coacere cînd glazura era deja aplicată (pl. IV, 5). Pasta din care a fost modelată această categorie de ceramică este fină și densă, iar după ardere a primit o culoare cenușie. Culoarea glazurei variază de la verde oliv și verde închis albătrui la cio-

---

[7] O. Floca, Șt. Ferenczi, L. Mărghitan, *op. cit.*, p. 54; I. Hica, *Urme de locuire din secolul al IV-lea e.n. la Cluj-Mănăștur*, în *MemCD, Cluj*, 1974, p. 167; Gh. Bichi, *Cuptoarele de ars ceramică din cadrul culturii Virteșcoiu-Poenești. Un atelier de olărie descoperit la Butnărești*, în *SCIV*, 17, 1966, 3, p. 495; I. Uzum, D. Țeicu, *Cuptorul de ars ceramică descoperit în așezarea feudală timpriе de la Gornea — „Țărmuri"*, în *ActaMN*, XV, 1978 p. 297.

[8] Pentru a nu încărca textul, în legenda fiecărei planșe se află detaliile privind compoziția pastei, culoarea, modul de execuție precum și scara pentru determinarea dimensiunilor.

[9] V. Christescu, *Viața economică în Dacia romană*, Pitești, 1929, pp. 62—64; Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976, pp. 57—66; D. Iasc, M. Rusu, C. L. Băluță, *Descoperiri de terra sigillata la Apulum*, în *Apulum*, XVII, 1979, pp. 237—239; A. Cătinaș, *Ceramica romană de la Potaissa — str. Cheii*, în *Potaissa*, II, 1980, pp. 84—85, 108, 112; D. Iasc, N. Gudea, *Terra sigillata de la Porolissum (I)*, în *Acta MP*, IV, 1980, p. 192; D. Isac, *Terra sigillata de la Gilău*, în *Potaissa*, III, 1982, p. 68.

[10] V. Christescu, *op. cit.*, p. 63.

[11] D. Alicu, A. Soroceanu, *Ceramica cu glazură plombiferă de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *Potaissa*, III, 1982, p. 54.

colaţiu gălbui cu irizaţii verzui. Unele fragmente poartă o ştampilă „in solea"[12], inedită, (pl. IV, 4—5), reprezentînd o talpă de încălţăminte conturată de ţinte. Au fost indentificate următoarele forme de vase: *cupă* de dimensiuni mici (pl. IV, 1); *castronaş* (pl. IV, 2 a, b); *farfurie* cu interiorul decorat cu capul *Medusei Gorgona* (pl. IV, 3)[13]; *farfurii* diferite pl. IV, 4) şi *farfurii-platouri* (pl. IV, 5).

c. Ceramică de uz casnic. Cele mai multe fragmente ceramice, din cele descoperite în cuptor, provin de la vase de uz casnic de format mic şi mijlociu, forme caracteristice se. II—III e.n. Ele pot proveni de la vase sparte în timpul folosirii lor, sau de la vase rebutate în timpul arderii lor. Reconstituirea grafică ne-a permis indentificarea apartenenţei tipologice a următoarelor forme de vase: *Oale,* de culoare, calitatea pastei, formă şi capacitate diferită (pl. II, 1—4, 9—10); *ulcioare* (pl. II, 5—6); *castroane* (pl. I, 7); *tăvi* (pl. III, 1); *farfurie* (pl. III, 2); fructieră (pl. III, 4) şi *capace* (pl. II, 7—8).

Considerăm deosebit de importantă descoperirea unui număr de 26 fragmente care provin de la un vas de capacitate mai mare, întregibil, (pl. III, 8; V, 1, a—c), de culoare cenuşie gălbuie avînd faţa interioară nefinisată. Vasul avea pe gît, pe faţa exterioară, incizat înainte de ardere *tria nomina,* ale cetăţeanului roman G(aivs) IVLIVS PRO[clvs] FECIT, personaj nou în prosopografia *Daciei,* asupra căruia vom reveni la momentul potrivit. Un număr de 79 fragmente sînt necaracteristice şi nu pot fi atribuite unei anumite forme de vas.

d. Opaiţe. Din inventarul cuptorului fac parte şi două opaiţe, provenite probabil din import, purtînd ştampila ATIMETI (pl. V, 2) greu lizibilă şi FORTIS (pl. V, 3), producători de opaiţe care au activat în a doua jumătate a sec. I e.n. şi prima jumătate a sec. II e.n. Asemenea opaiţe sînt cunoscute şi din alte aşezări din provincia Dacia[14]. Cele două opaiţe se aflau în materialul de pe vatra camerei focarului, ele prezintă o deosebită importanţă privind încadrarea cronologică a activităţii *officinaei* lui GAIUS IVLIVS PROCLVS la *Ampelum.*

În faţa gurii de alimentare cu combustibil se afla groapa de cenuţă, de formă ovală, L=0,70 m, l=0,47 m şi h=—0,15 m. În stratul de cenuşă din această groapă au fost descoperite cîteva fragmente ceramice atipice cu urme de ardere secundară şi două buc. *stylus* din os. În săpătura din jurul cuptorului au fost surprinse două ziduri de fundaţie din piatră de carieră *-riolit-,* cu mortar din var, executate în tehnica *opus incertum,* cu dimensiunile L=4 m, h=1,20 m şi g=0,80 m. Cele două ziduri flancau cuptorul, avînd orientarea nord-sud şi se pare că făceau parte din structura atelierului, susţinînd o eventuală clădire care proteja cuptorul şi celelalte anexe ale ansamblului de producerea ceramicei.

Utilizarea acestui cuptor, desafectat din vechime, ca loc pentru depozitarea rebuturilor de fabricaţie şi a resturilor menajere, ne îndreptăţeşte să postulăm că nu departe de acesta, respectiv undeva în jurul lui

[12] Gh. Popilian, *op. cit.,* p. 53.

[13] *Ibidem,* p. 53; D. Alicu, A. Soroceanu, *op. cit.,* pp. 56, 60.

[14] N. Gostar, *Inscripţiile de pe lucernele din Dacia romană,* în *ArchMold,* I, 1961, pp. 158, 162—165, 176, 181—183; C. L. Băluţă, *Opaiţele romane din Apulum (I),* în *Apulum,* IV, 1961, pp. 194, 202—206.

se afla un atelier format dintr-un grup de cuptoare active (?) de la care proveneau unele din depunerile amintite. Nu s-a reușit indentificarea și a altor cuptoare sau urmele lor. Lipsa altor dovezi arheologice se datoresc unor cauze și anume: încă din prima jumătate a sec. XVIII (1747)[15] ruinele romane au fost sistematic și masiv spoliate. Materialele extrase, ca: piatra de carieră și bolovanii de rîu, monumente epigrafice sau sculpturale[16], material tegular etc., au fost utilizate la ridicarea construcțiilor aferente topitoriei de aur și cupru din imediata apropiere, sau locuințe particulare. În anul 1895[17], construirea liniei ferate înguste Alba Iulia—Zlatna, al cărui traseu era și prin perimetrul anticului *Ampelum*, a afectat deosebit de puternic această zonă prin masivele deplasări de teren pentru amenajarea terasamentului. Din această carieră improvizată, localnicii, pînă în zilele noastre, fără nici o restricție, s-au „aprovizionat" cu materiale de construcție.

Cuptorul nr. 2. La est de cuptorul nr. 1, la o distanță de cca 50 m, în peretele unei săpături de nivelare executată mecanic a fost indentificat un nou cuptor de ars ceramică (fig. 1, C_2). La fel ca și cel precedent și cel de al doilea a fost săpat în întregime într-un strat viu de argilă galbenă, gura de încărcare fiind la o adîncime de 0,90 m față de actualul nivel de călcare. Diametrul camerei focarului fiind de 1,75 m, h=0,94 m, iar gura de încărcare în boltă cu un diametru de 0,80 m (fig. 3). Gura de alimentare cu combustibil *-praefurnium-*, a fost orientată est—vest. Precizări privind gura de alimentare cu combustibil, în afară de orientarea est-vest, nu putem prezenta, motivat de faptul că această componentă a cuptorului a fost distrusă din vechime. Un zid de fundație din bolovani de rîu, avînd dimnesiunile: L=3 m, h=0,90 m și g=0,80 m, executat în tehnica *opus incertum*, se suprapunea perpendicular peste această parte a cuptorului. Această fundație a fost executată după desafectarea cuptorului și umplerea cu deșeuri. Fragmente aparținînd aceluiași vas cu glazură (pl. X, 1) au fost descoperite în cuptor, în groapa de cenușă și în pămîntul de legătură din zidul de bolovani. În fața gurii de alimentare cu combustibil se afla o groapă de cenușe de formă ovală, orientată est—vest, cu dimensiunile L=L,50 m, l=0,90 m și h= —0,60 m. Această groapă, după cum vom vedea în continuare, deservea două cuptoare contemporane (fig. 1 C_2 și C_3).

La fel ca și cuptorul nr. 1 și cel de al doilea a fost desafectat din vechime, cauzele scoaterii lui din funcțiune fiind similare, iar modul de utilizare în continuare identic. Prin înfățișare și caracteristicile constructive, micile diferențe de dimensiuni nefiind semnificative, cele două cuptoare sînt identice și contemporane[18]. Ele au fost utilizate, verosimil, în faza incipentă a activității acestei *officina*. Degajarea cuptorului de materialul arheologic pe care-l conținea s-a executat pe partea laterală estică, unde cuptorul a fost parțial afectat de către un utilaj terasier

[15] * * * *Monografia Uzinei Metalurgice de Metale Neferoase Zlatna* (ms) pp. 1, 47—48, 54, 61.

[16] *CIL* III 1308, 1336, I. I. Russu, O. Floca, V. Wollmann, *op. cit.*, pp. 288, 351—352, fig. 215, 260 a-c.

[17] * * *, *op. cit.*, p. 164.

[18] Vezi nota 6.

(fig. 3), din cauza izbiturilor primite de la cupa utilajului amintit, el s-a fisurat și apoi din această cauză, pe măsura degajării lui, bolta s-a prăbușit (fig. 4).

Inventarul cuptorului nr. 2 este formate din fragmente sau piese întregi rebutate datorită unei arderi necorespunzătoare (pl. IX, 1, 4), sau sparte în timpul utilizării lor. Numărul fragmentelor de ceramică descoperite în acest cuptor este destul de important cifrîndu-se la 763 buc. din care un număr de 335 buc. provin de la vase de culoare cenușie, putîndu-se reconstitui grafic sau restaura unele vase aparținînd următoarelor categorii de ceramică[19].

a. Ceramică cu decor în tehnica barbotinei[20]; au fost descoperite vase întregi sau întregibile prezentînd mici defecțiuni din execuție, unele deformate în timpul arderii (pl. IX, 1, 4), sau fragmentate după această operațiune. Pasta din care au fost executate este diferită privind calitatea ei. Unele vase sînt modelate din pastă fină, au pereții subțiri și sînt friabili[21]. O altă categorie de forme de vase, inedită, este executată din pastă omogenă, de culoare deschisă, conținînd mult caolin și prezintă o duritate mai mare (pl. VI, 6). Decorul executat în tehnica barbotinei, complectează uneori decorul realizat pe vas în timpul modelării. El acoperă de obicei treimea superioară a vasului, dar poate fi aplicat și pe toată suprafața (pl. VI, 7). Motivele ornamentale executate sînt o coardă de viță de vie, cu frunze, de care atîrnă ciorchini de struguri[22] (pl. VI, 4; VII, 1; IX, 1—2, 4); solzi în relief dispuși pe unul sau mai multe rînduri[23] (pl. VI, 1—3, 5; IX, 3); semilune (pl. VI, 7); dungi în relief sau „buline" dispuse pe treimea superioară a vasului (pl. VI, 6). Angoba utilizată la realizarea decorului în tehnica barbotinei poate fi de culoarea vasului, respectiv cărămizie deschisă (pl. VI, 1—5) sau albă (pl. 6—7), nici un vas nu poartă urme de firnis. Formele de vase descoperite sînt: *cupă cu picior*, corp bombat, buza evazată și cu două torți (pl. IX, 1); *cupă*, pereți verticali, fund bombat, buza oblică în afară, două torți de o formă inedită, ele imită pe cele ale unor vase metalice sau de sticlă (pl. VI, 7), *căniță* cu o singură toartă și buza ușor oblică în afară (pl. VI, 1—5; IX, 3); *ulcior*, din argilă cu mult caolin, culoarea roz-gălbuie, gura ușor oblică în afară, buza canelată, corpul bombat, nu are torți, formă inedită (pl. VI. VI, 6). Ceramică decorată în tehnica barbotinei a mai fost descoperită în unele așezări din provincia Dacia[24], fiind considerate vase de lux provenite din import, iar cronologic fiind atribuite secolului II e.n.[25]

b. Ceramica cu glazură; din această categorie au fost descoperite unele forme de vase din pastă fină, densă, care au primit, uneori, după

[19] Materialul arheologic descoperit în cele trei cuptoare, datorită diversității și parțial ineditului pe care-l prezintă, va beneficia de o prezentare și analiză exhaustivă în cuprinsul unor studii privind fiecare categorie de material în parte.
[20] Gh. Popilian, *op. cit.*, p. 50.
[21] *Ibidem*, p. 50.
[22] *Ibidem*, p. 51.
[23] *Ibidem*, p. 51.
[24] *Ibidem*, p. 51.
[25] *Ibidem*, p. 51—52.

ardere o culoare cărămizie-brunie, dar mai frecvent găsim culoarea cenușie. Decorul este executat atît în timpul modelării vasului prin unele incizii sau caneluri pe suprafața lui cît și în timpul aplicării glazurei, executate în tehnica barbotinei. Elementele de decor întîlnite sînt: coarda de viță de vie cu struguri; solzi dispuși pe mai multe rînduri (pl. IX, 5); linii oblice sau în val alternînd cu „buline" dispuse pe fața exterioară a vasului (pl. X, 1). Culoarea glazurei variază de la verde oliv la verde albăstrui, iar decorurile sînt executate cu o glazură albă gălbuie.

Formele de vase reconstituite sînt; *castroane* (pl. x, 1); *căniță* cu o toartă (pl. IX, 5)[26]; *căniță* cu buza dreaptă și *farfurie platou* (pl. X, 3), majoritatea formelor de vase din această categorie au fundul inelar. Unele fragmente provin de la diferite torți de vase, torți de opaițe în formă de frunză, pereți și buze de vase care nu sînt caracteristice pentru a le putea atribui unei anumite forme de vas.

c. Statuete din teracotă cu caracter votiv. La solicitările adoratorilor unui adevărat „mozaic" de divinități aparținînd panteonului roman, în *officina* lui *Gaius Iulius Proclus* din *Ampelum* se produceau și unele obiecte de cult. Fragmentele acestei categorii de ceramică provin de la statuete cu caracter votiv, cu și fără glazură. Cele fără glazură aparțin primei faze de coacere, stadiul de „biscuit". Un număr de 5 fragmente provin de la statuete reprezentînd pe zeița *Venus* (pl. X, 4)[27]. Statueta, avînd picioarele mai jos de jenunchi fragmentate din vechime, este executată într-un tipar bivalv, purtînd o glazură verde oliv, este o reușită copie a unei statuete din bronz. Pe fața superioară a soclului se află inițialele *G.I.P.* în tehnica barbotinei. De la statuete care îl reprezintă pe *Priapus* (pl. X, 5) au fost descoperite un număr de trei fragmente. Statutea postată pe un soclu masiv, poartă în brațe, respectiv în poală cîteva pîini (?). Pe registrul inferior al soclului este reprezentat în relief un mistreț, iar pe cel superior o pasăre, verosimil o găină, ambele reprezentînd atributele (?) zeului. Pe suprafața oblică dintre cele două registre, se află incizate, înainte de ardere, inițialele *G.I.P. Fe(cit).*

d. Opaițe. Atît în cuptor cît și în groapa de cenușă au fost descoperite în stare fragmentară mai multe opaițe, două provenind din import purtînd ștampila OCTAVI (pl. X, 6)[28] cunoscut producător de opaițe din prima jumătate a sec. II e.n., iar altele de factură locală purtînd ștam-

---

[26] *Ibidem*, p. 55; P. Bona, R. Petrowszky, M. Petrowszky, *Tibiscum. Cercetări arheologice (I) (1976—1979)*, în *ActaMN*, XIX, 1982, p. 319; Idem, *Tibiscum. Cercetări arheologice (II) (1976—1979)*, în *ActaMN*, XX, 1983, p. 407; N. Gudea și colab., *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972, p. 40; D. Alicu, A. Soroceanu, *op. cit.*, p. 55 (cu bibliografia problemei).

[27] L. Țeposu-David, *Teracote reprezentînd pe Venus*, în *ActaMN*, I, 1964, pp. 473—476; Idem, *Cu privire la studierea artei provinciale în Dacia Superioară*, în *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, I, 1966, pp. 47—53; C. Pop, T. Albulescu, *Venus Ulpiana*, în *Apulum*, XIV, 1976, pp. 433—440; C. Pop, E. Nemeș, *Teracote cu Venere la Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, în *ActaMN*, XIV, 1977, pp. 159—161; D. Isac, *Venus de la Gilău*, în *ActaMN*, XIV, 1977, pp. 163—172; Ap. Popa, *Teracote cu caracter votiv de la Apulum*, în *Apulum*, XVI, 1978, pp. 149—152.

[28] N. Gostar, *op. cit.*, pp. 168, 185; C. L. Băluță, *op. cit.*, p. 211.

pila *G.I.P.* (pl. IX, 6—7)[29]. Atît capacele cît și ștampilele de pe aceste opaițe de factură locală poartă un motiv ornamental format din coardă de viță de vie cu struguri (pl. IX, 7). Opaițele de factură locală sînt modelate din pastă fină și pot fi de culoare cenușie sau cărămizie. Mărimea lor este diferită și aparțin tipului X după Loeschke. A mai fost descoperit în stare fragmentară avansată și un opaiț de tipul *polylychnis* cu un număr mai mare de orificii pentru inserția fitilelor.

Demne de reținut sînt două fragmente care provin de la opaițe în formă de statuetă, inedită, reprezentînd pe *Priapus* (pl. V, 4 a—c). *Phalusul* în erecție substituie ciocul *-rostrum-*ul, la extremitate avînd un orificiu, spart din vechime, pentru inserția fitilului *-ellychnium*. La ceafă se află un orificiu pentru introducerea uleiului în bazin *-infundibulum* care poartă pe fața interioară glazură maronie. Pe fața laterală a soclului, într-un chenar dreptunghiular, se află slab incizate inițialele G.I.P. (pl. V, 4 a).

e. Reliefuri cu reprezentări mithriace. Un număr de 85 fragmente din ceramică glazurată aparțin unor reliefuri cu scena sacrificiului mithriac (pl. X, 7). După structura pastei din care au fost modelate reliefurile precum și a culorii glazurii, se pare că aceste fragmente provin de la trei piese diferite, unele fiind executate în tipar. Un fragment de soclu poartă incizate inițialele *G.I.P.*

f. Ceramică zoomorfă; trei fragmente de ceramică din pastă cenușie, densă, zgrunțuroasă, purtînd urme de glazură cenușie verzuie punctată neuniform cu o vopsea de culoare albă. Două fragmente provin din partea superioară a unui gît de ulcior, reprezentînd foarte sugestiv un cap de *elefant* pe o parte, iar pe cealaltă parte un bot de *rinocer* (?). Una dintre torți este substituită de către trompa elefantului iar cealaltă de către cornul rinocerului. Cel de al treilea fragment (pl. X, 2), reprezintă un cap de *acvilă* care înghite un șarpe. Fragmentul pare să provină de la un relief aplicat pe un vas. Toarta este substituită de către capul răpitoarei și de către corpul șarpelui pe care îl înghite. Poartă o glazură fină maronie verzuie.

g. Ceramica de uz comun. Din materialul ceramic extrem de bogat aparținînd tipologic acestei categorii, vom prezenta numai cîteva piese mai deosebite .Vasele descoperite aproape întregi, restaurarea unora, precum și reconstituirea grafică, ne-au permis identificarea următoarelor forme de vase: *oale* (pl. VII, 2—5), avînd culoarea, calitatea pastei, forma și capacitatea diferită, ornamentația simplă din caneluri (pl. VII, 4) sau alveole (pl. VII, 5), cu una sau două torți; *căni* (pl. VIII, 1—2); *fructiere* (pl. VIII, 3); *castroane* (pl. VIII, 4); *platouri-tăvi* (pl. VIII, 5) și *capace* (pl. VII, 6—7; VIII, 6—7).

Demnă de reținut este descoperirea în apropierea cuptorului, pe nivelul antic de călcare, a unui fragment de vas de factură dacică (pl. IX, 8). Vasul, de la care provine fragmentul, face parte din categoria celor

[29] N. Gostar, *op. cit.*, pp. 165, 193, 197. Autorul presupune existența unui atelier la Cristești al cărui patron *G.I.P.* confecționa lucerne în această localitate. Presupunerea se bazează pe un singur fragment dintr-o lucernă găsită la Cristești purtînd ștampila G.I.P. Descoperirea *officinaei* din *Ampelum* infirmă cele de mai sus.

executate cu mîna purtînd un decor format dintr-un brîu alveolar, are o culoare cenușie gălbuie, pastă zgrunțuroasă, provine de la un vas dacic de o capacitate mai mare. Asemenea vase de origine dacică au mai fost întîlnite și în alte *officinae* din *provincia Dacia*[30].

Cu toate că și în jurul cuptorului nr. 2 presupuneam că au mai existat și alte cuptoare, nu am reușit să indentificăm decît unul mai mic, contemporan cu cuptorul nr. 2.

Cuptorul nr. 3 a fost amplasat în partea dreaptă a cuptorului nr. 2, avînd gura de alimentare cu combustibil orientată nord-sud, respectiv către groapa de cenușă a cuptorului nr. 2 (fig. 1, C_3), cele două cuptoare fiind contemporane. Cuptorul a fost grav avariat încă din vechime de același zid de fundație care a afectat și gura de alimentare cu combustibil a cuptorului nr. 2. Zidul respectiv avînd o grosime de 0,80 m, a distrus complet partea internă a cuptorului. Spre deosebire de celelalte două cuptoare prezentate, cuptorul nr. 3 este de formă ovală, cu pereții camerei focarului drepți, fără a se putea preciza dacă a fost cu boltă sau nu. Asupra unor verosimile părți componente interioare, respectiv placa perforată și pilonul de susținere nu s-a păstrat nici un indiciu. Cuptorul este de formă ovală cu diametrul mare de 1,20 m, iar diametrul mic 0,80 m. Înălțimea, de la vatra camerei focarului pînă la partea superioară a pereților păstrați este de 0,64 m. Monumentul a fost săpat într-un strat viu de argilă gălbuie. Pe fața interioară s-a păstrat un strat de lutuială cu grosimea de cca 3 cm, de culoare cenușie albăstruie, aplicat pe toată suprafața. După lutuială urmează un strat tot de culoare cenușie care trece spre o culoare brunie în grosime de 6 cm. Acestui strat îi urmează o porțiune de culoare brună-negricioasă, care treptat, pe o grosime de cca 15 cm, se pierde în masa de argilă galbenă în care a fost săpat cuptorul. În stratul de cenușă care s-a mai păstrat pe vatra camerei focarului, după înlăturarea zidului de fundație amintit mai sus, au fost descoperite cîteva fragmente de ceramică cenușie și un fragment de *stylus* din bronz. Atît dimensiunile cît și forma păstrată ale acestui cuptor prezintă unele analogii cu cuptorul nr. 5 descoperit la *Micia*[31]. În cea ce privește culoarea cenușie-albăstruie a feței interioare a cuptorului nostru, venim cu precizarea că ea nu se datorește utilizării la construirea lui a unui material refractar special[32], culoarea în discuție se datorește numai arderii neoxidante desfășurată în cuptor în scopul obținerii unor vase cu această culoare.

Coroborînd informațiile oferite de construcția celor trei cuptoare prezentate, se constată că ele fac parte din categoria celor de formă circulară, cu grătar, pilon de susținere și o singură gură de alimentare cu cobustibil de dimensiuni mici și ovală. Cuptoarele au fost executate integral într-un strat viu de argilă. Ele sînt cunoscute și utilizate pe întreg

[30] O. Floca, Șt. Ferenczi, L. Mărghitan, *op. cit.*, pp. 46—47 (cu bibliografia problemei); N. Gudea și colab., *op. cit.*, pp. 53—54; I. Hica, *op. cit.*, p. 168; D. Benea, *op. cit.*, pp. 31, 35, 40.

[31] O. Floca, Șt. Ferenczi, L. Mărghitan, *op. cit.*, pp. 38—40.

[32] *Ibidem*, p. 41.

cuprinsul Daciei[33], avînd tradiții vechi încă din neolitic, de la începutul mileniului IV î.e.n[34].

Decoperirea fragmentului ceramic de factură dacică conturează noi aspecte privind existența certă a elementului autohton și în *Ampelum*. Element activ și cu pondere destul de însemnată dacă și aici, în *Ampelum*, odată cu ceramica provincială romană s-au ars și vase de factură dacică. Mai mult, aceste vase executate manual implică prezența unor buni meșteri olari daci în această officina, păstrători a unor vechi tradiții La Téne.

Textele incizate descoperite pe fragmente de vase asociate cu cele de pe opaițele de factură locală, sau de pe fragmentele de statuete și reliefuri ne facilitează indentificarea unui inedit *figullus sigilator G(aius) Ivlivs Proclvs*, un *sigillarius* cu *tria nomina*, care ne atestă cetățenia romană a proprietarului acestei *officina* din *Ampelum*, un meșter-artist întreprinzător, a cărui origine, în stadiul actual al cercetărilor, nu o putem preciza. Fragmentele provenite de la reliefurile cu scena sacrificiului *mithriac*, sînt dovezi inedite privind practicarea cultului lui „Mithras Tauroforos" și în *Ampelum*, implicit existența unor adoratori din rîndul noilor veniți „ex toto orbe Romano"[35] pe aceste meleaguri.

Vasele decorate în tehnica barbotinei aparținătoare cronologic sec. II e.n., precum și opaițele din import purtînd știmpila unor cunoscuți producători ca ATIMETVS, FORTIS și OCTAVIVS, activi în a doua jumătate a sec. I e.n. și în prima jumătate a sec. II e.n., sînt elemente certe de datare, care ne permit încadrarea cronologică (cu rezerva cuvenită) a activității *officinaei* din *Ampelum* la mijlocul sec. al II-lea e.n.

Aspectele inedite și informațiile de o deosebită valoare arheologică pe care ni le oferă materialele prezentate, obligă în continuare executarea unor lucrări de cercetare de o mai largă anvergură. Acestea vor putea oferi, prin noile descoperiri care se vor efectua, materiale și aspecte inedite, noi detalii care complectînd pe cele anterioare, să permită o mai largă cunoaștere ale unor aspecte social-economice din *municipium Ampelum*, respectiv din *provincia Dacia*.

ION T. LIPOVAN

[33] O. Floca, *Cuptor dacic de ars vase descoperit la Deva*, în *Apulum*, IX, 1971, pp. 263—270.

[34] I. Uzum, D. Țeicu, *op. cit.*, pp. 297, 299 (cu bibliografia citată).

[35] Eutropius, *Breviarum ab urbe condita*, VIII, 6, 2.

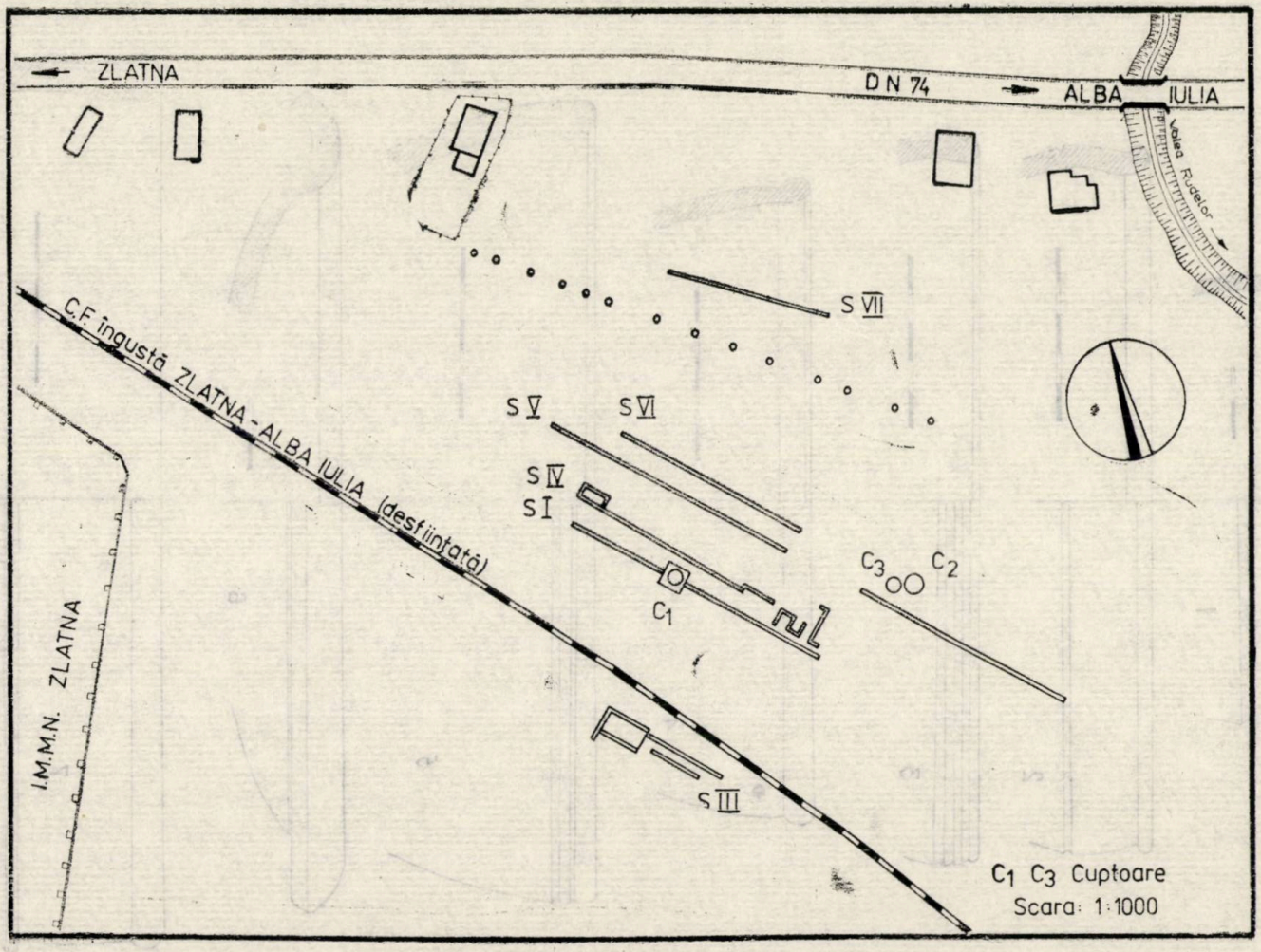

Fig. 1 — Amplasarea topografică a cuptoarelor de olar din Ampelum.

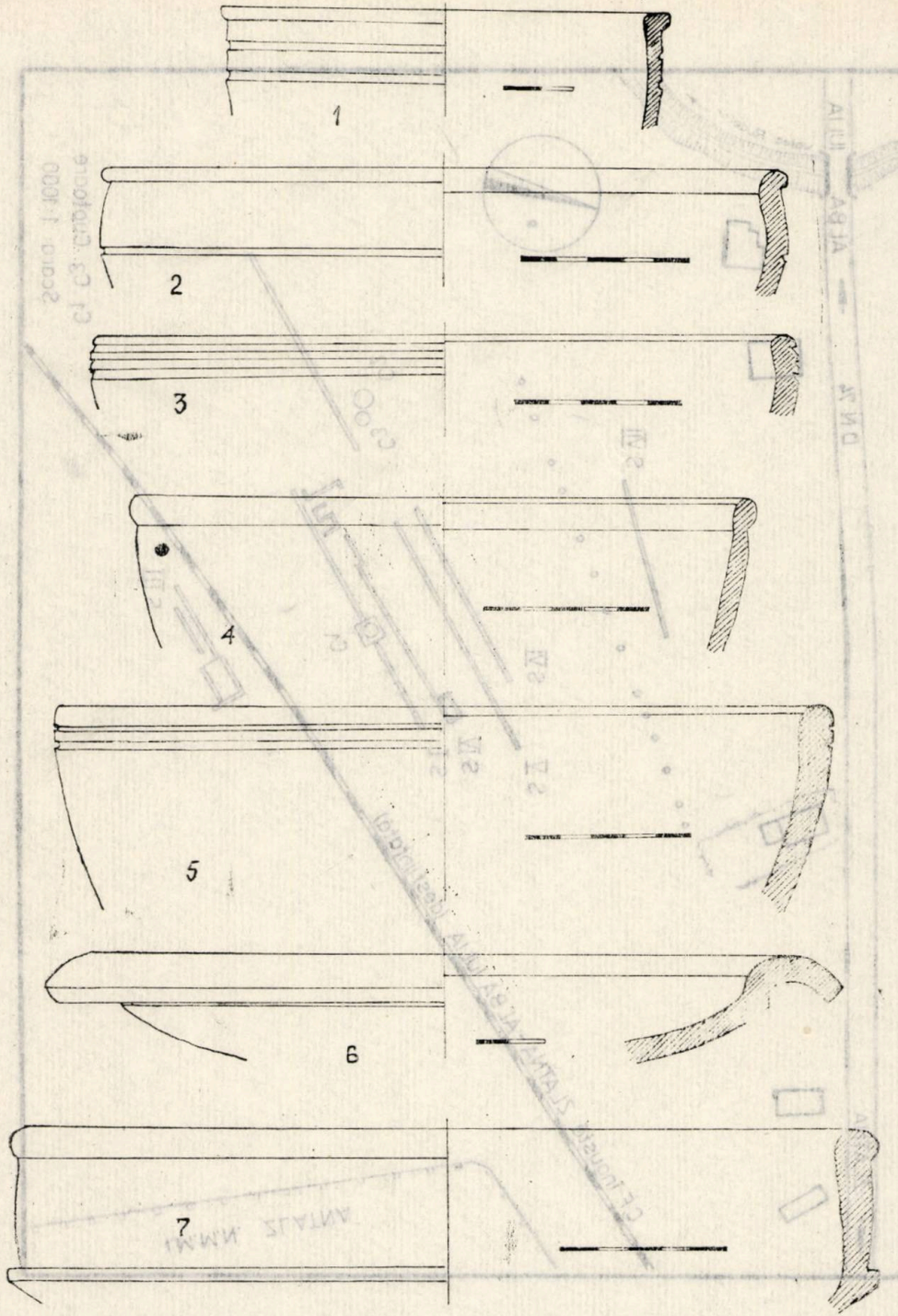

Pl. I. *Cuptorul nr. 1*, ceramică *terra sugillata* de factură locală: *castroane*, pastă gălbuie cărămizie cu firnis roşu (1—5); *farfurie*, pastă cărămizie fină, firnis roşu (6); ceramică de uz casnic: *castron*, pastă cenuşie zgrunţuroasă (7).

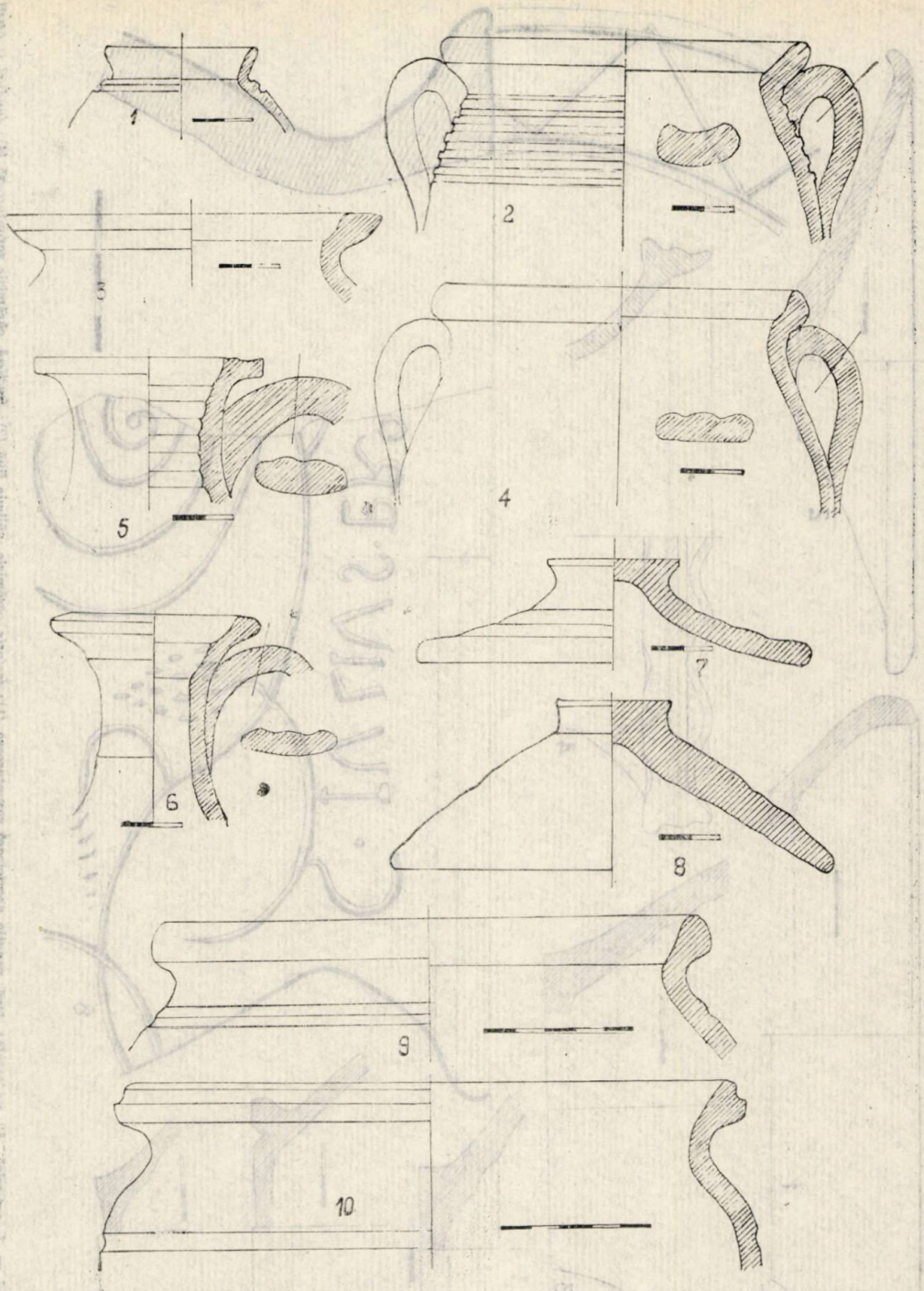

Pl. II. *Cuptorul nr. 1*, ceramică de uz casnic: *oale*, pastă cenușie fină (1, 3—4), cenușie zgrunțuroasă (9—10), cărămizie fină (2); *ulcioare*, fină gălbuie (5), cărămizie zgrunțuroasă (6); *Capace*, brunie zgrunțuroasă (7), cenușie deschisă (8).

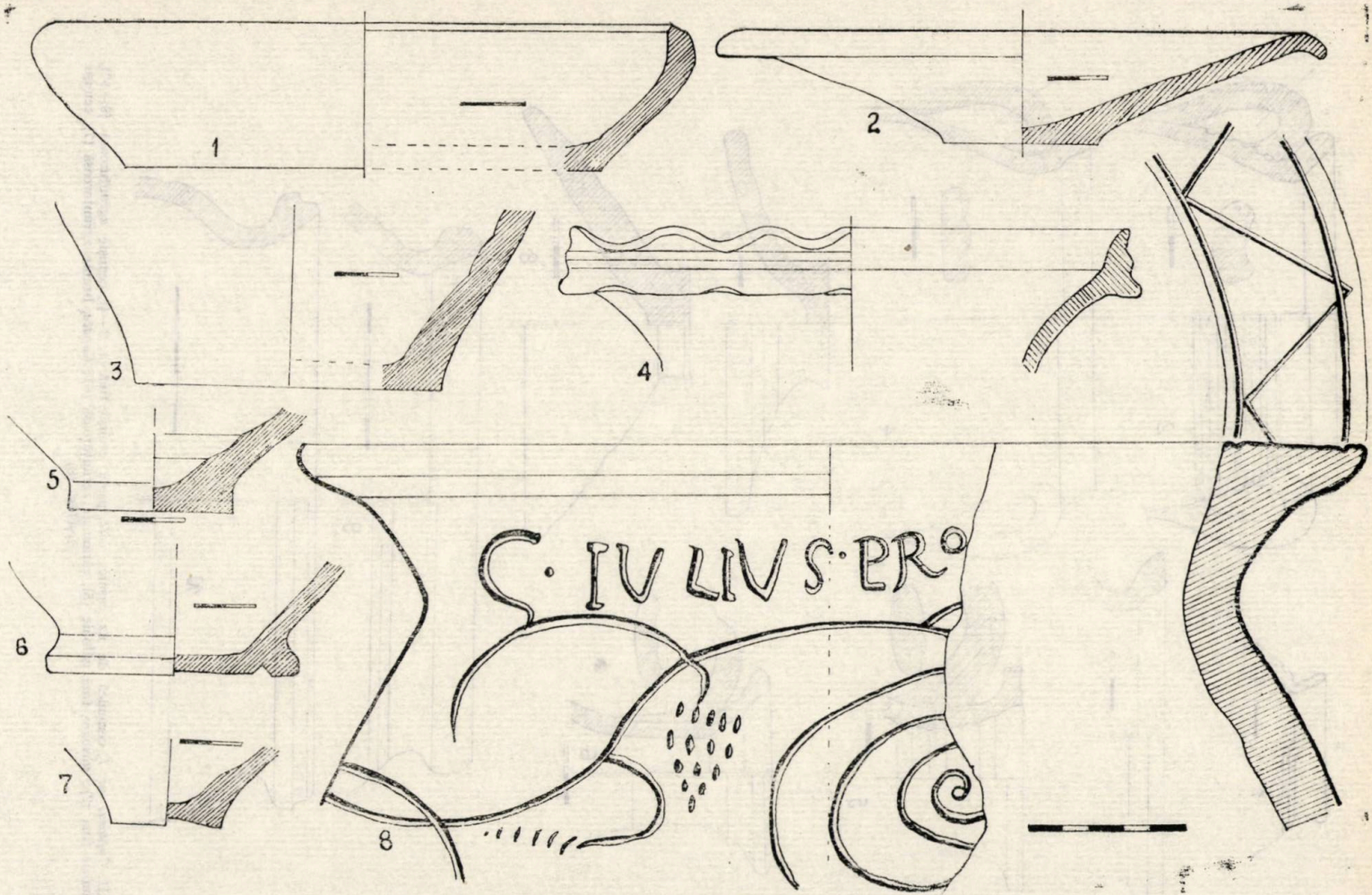

Pl. III. *Cuptorul nr. 1*, ceramică de uz casnic: *tavă*, **cenușie negricioasă zgrunțuroasă (1)**; *farfurie*, cărămizie gălbuie fină (2); ***fructieră***, **cărămizie zgrunțuroasă (4)**; *funduri și pereți de vase*, albă gălbuie fină (5), cărămizie fină (7), cenușie zgrunțuroasă (3); *oală cu graffito*, cenușie gălbuie **zgrunțuroasă (8)**

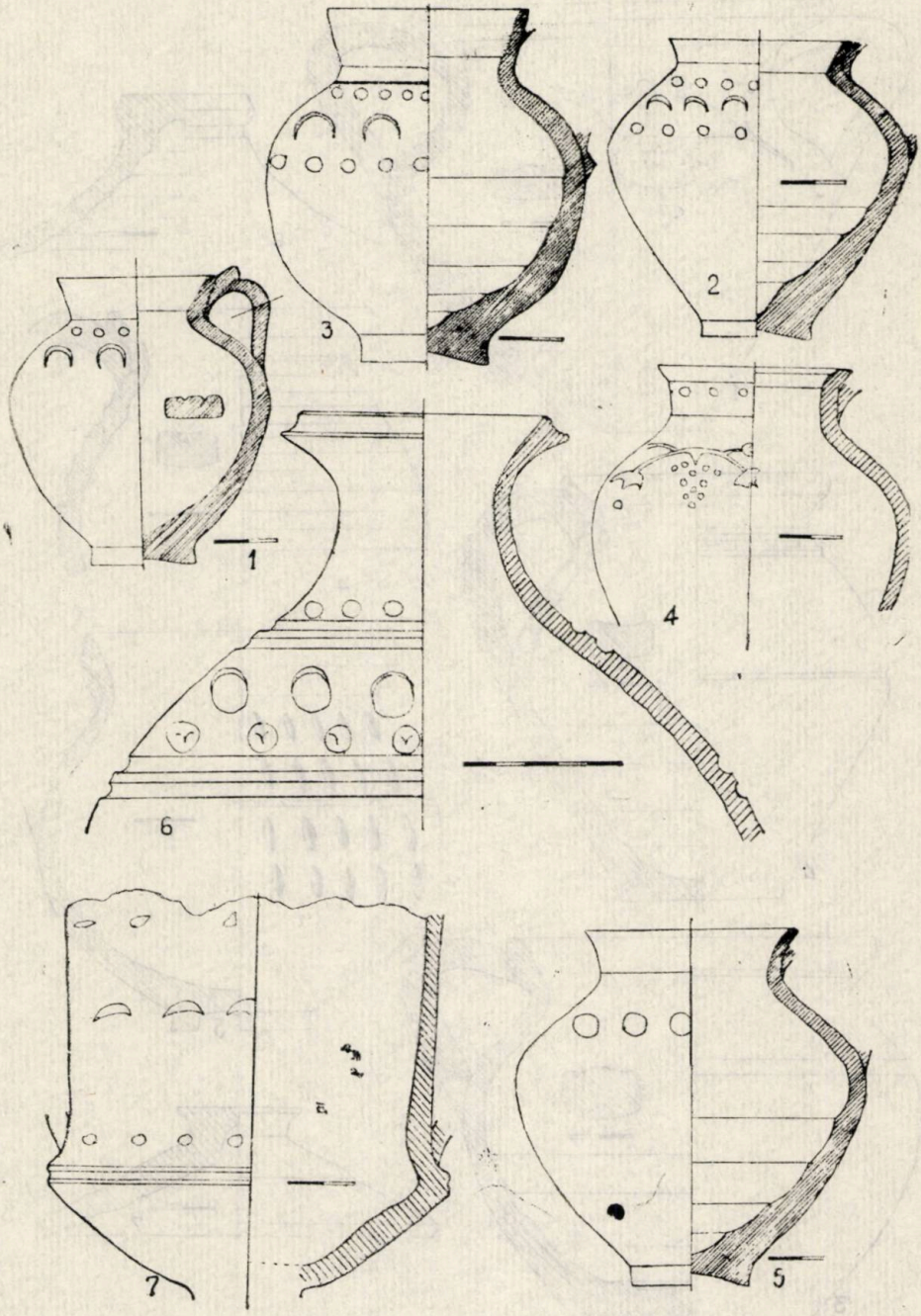

PL. VI. *Cuptorul nr. 2*, Ceramică cu decor în tehnica barbotinei: *căniţe cu o toartă*, roză cărămizie fină (1–5); *urcioc* roză gălbuie zgrunţuroasă (6), *cupă*, cărămizie fină (7).

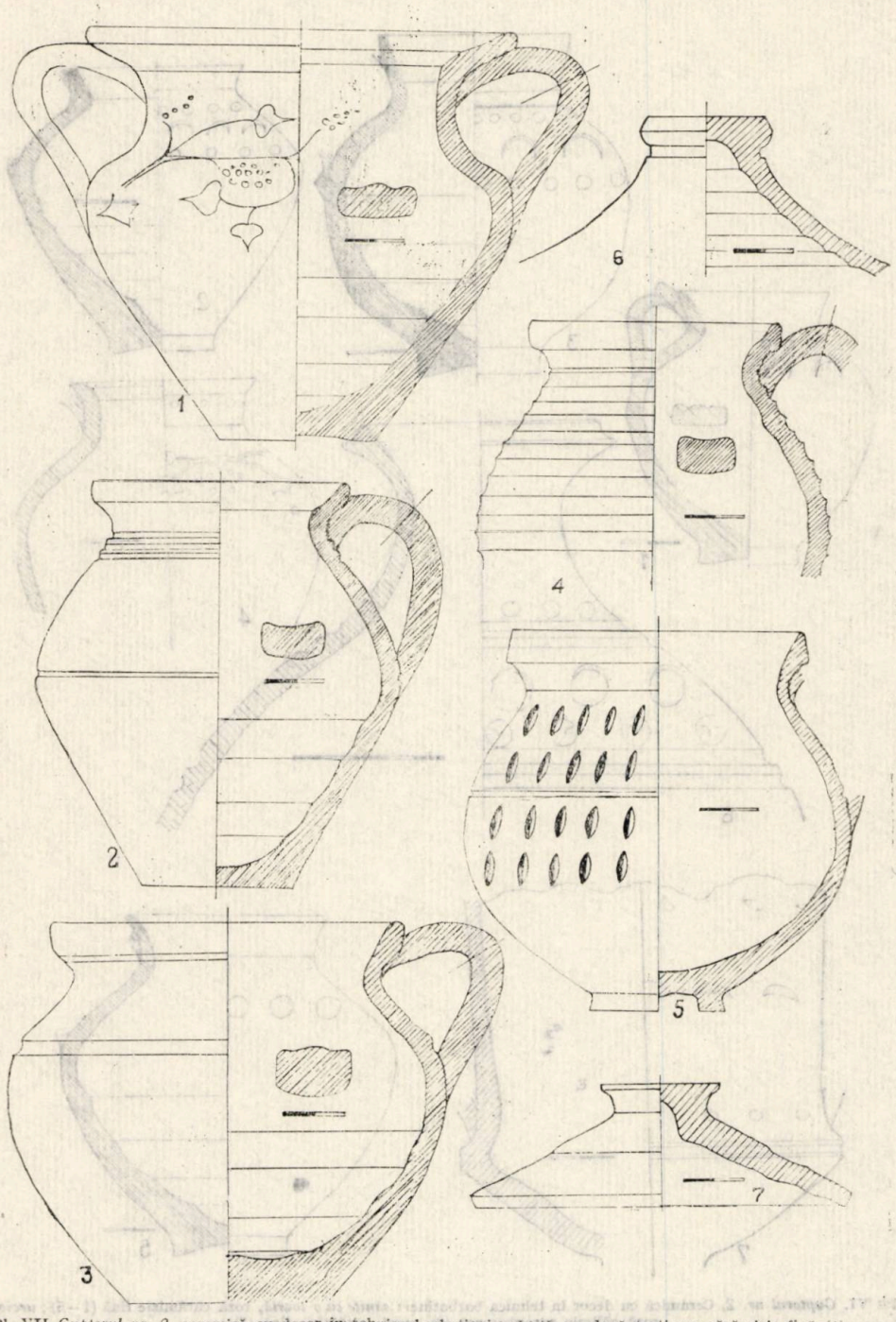

Pl. VII *Cuptorul nr. 2*, ceramică cu decor în tehnica barbotinei: *căniță*, cu două torți roz cărămizie fină (1); ceramică de uz casnic: *oale*, cenușie gălbuie fină (2), galbenă cenușie zgrunțuroasă cu miez negru (3), cenușie fină (4), cenușie fină cu urme de firnis roșu cărămiziu (5); *capace*, cărămizie zgrunțuroasă (6–7).

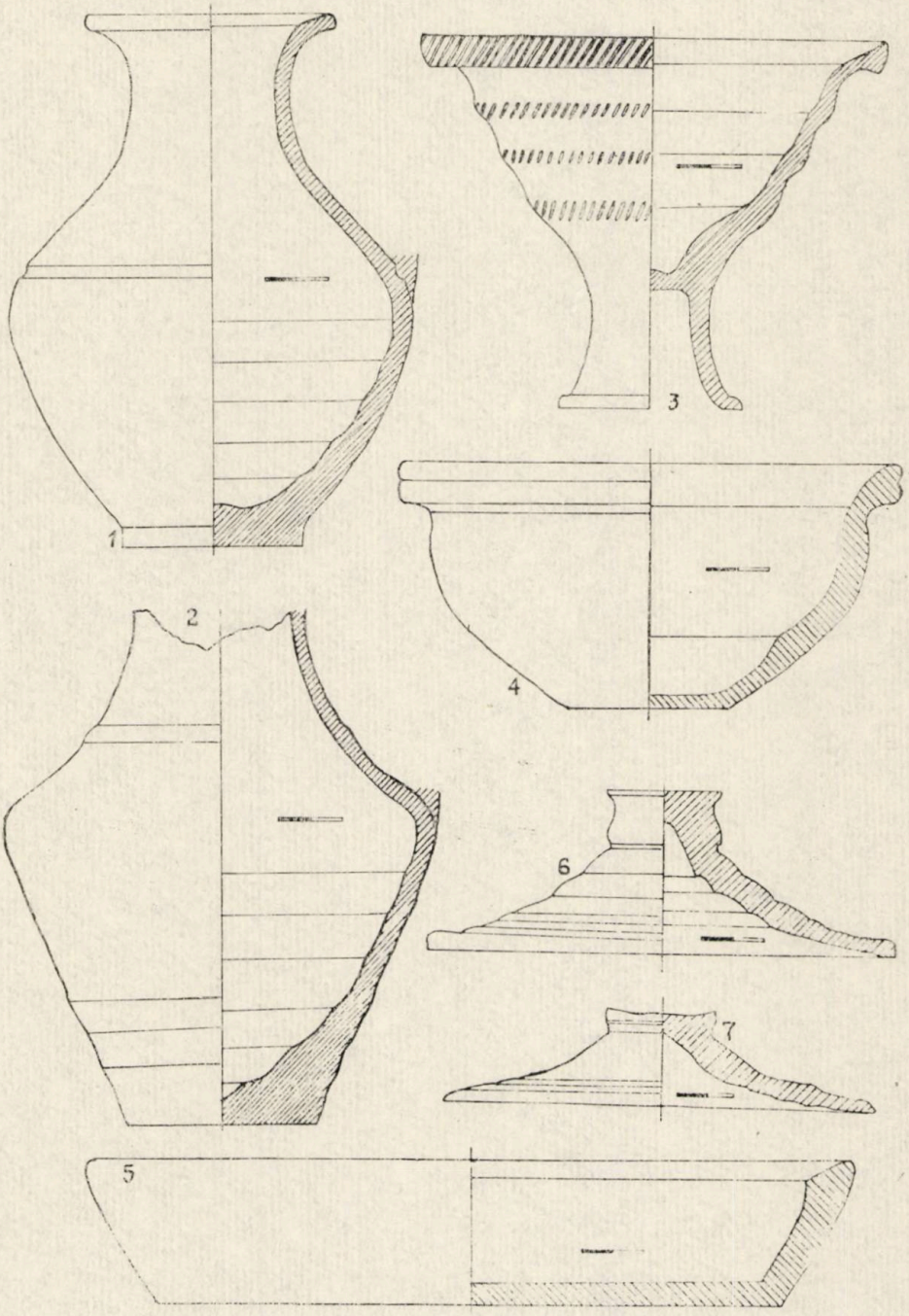

Pl. VIII *Cuptorul nr. 2*, ceramică de uz casnic: *cană*, cu o toartă, cenuşie fină (1), cenuşie zgrunţuroasă (2); *fructieră*, roză cărămizie fină (3); *castron*, cenuşie zgrunţuroasă (4), *tavă*, cenuşie zgrunţuroasă (5); *capace*, cenuşie fină (6) cenuşie zrgunţuroasă (7).

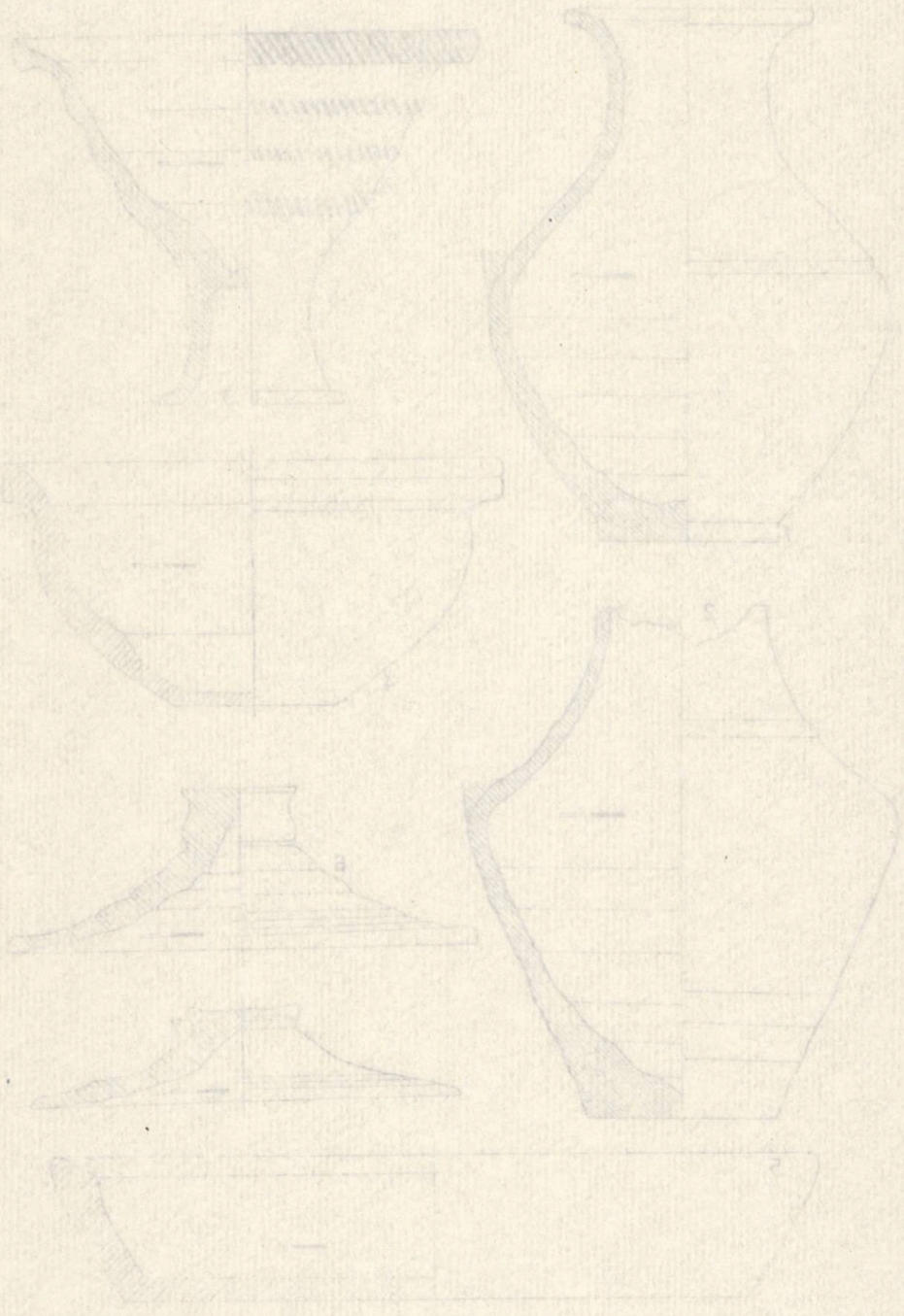

CONTRIBUȚII LA ISTORIA CETĂȚII SĂCUIENI (COMITATUL BIHOR) ÎN SECOLELE XV—XVII

Atestată încă la 1278[1], așezarea Săcuieni a dispus de o fortificație abia în 1460 cînd familia Zólyomi de Albiș[2] a primit încuviințarea de la Matia Corvin să-și construiască aici o cetate[3]. Ridicarea ei nu este întîmplătoare. Familia Zólyomi obținuse în 1393 posesiunea Diosig iar apoi, la începutul secolului al XV-lea (1402), prin desherență, Săcuieniul, care fusese inițial al familiei Dorogh din neamul Gudkeled[4]. Noii stăpîni și-au mutat reședința de la Diosig la Săcuieni reușind să obțină în 1417 dreptul de a ține aici tîrg de țară, iar un an mai tîrziu, tîrg săptămînal[5]. Dată fiind disputa de aproape trei secole pentru această posesiune, noii stăpîni voiau prin mutarea reședinței și construirea cetății să-și afirme drepturile definitive asupra așezării, punct important de control asupra tuturor satelor de pe valea Erului.

Nu avem date sigure în legătură cu locul unde a fost ridicată cetatea în această primă fază a existenței sale. Se pare însă că ea a fost amplasată undeva pe deal, în zona actualei biserici reformate și a palatului Stubenberg de mai tîrziu. În favoarea acestei afirmații vin și observațiile de teren ale călătorului Matthias Bel care în a sa *Historia comitatus Bihariensis*, notează pe la 1726: „Cel mai aproape de Sîniob, spre miază-noapte, la circa o mie de pași distanță se află o cetate sau a fortificație pe care ungurii o numesc Székelyhid [...] Se află așezată între brațele mlăștinoase ale Erului. Astfel natura a împiedicat năvălirea vrăjmașului, cu excepția cînd puterea înghețului strîngea apa. În afară de aceasta, fortificația era înconjurată de ziduri, construite la o grosime potrivită și întărite cu iarbă, astfel cucerirea ei era grea, totuși n-a mai rămas nimic

---

[1] La 1 septembrie 1278, Ladislau al IV-lea al Ungariei aduce la cunoștința tuturor că venind în fața sa Petru, fiul lui Dorogh împreună cu frații săi, Laurențiu și Nicolae, au cerut un pămînt numit *Zekuhyd* care a fost înstrăinat și luat samavolnic de comitele Pavel și de fiii acestuia, Nicolae voievodul Transilvaniei, precum și de comitele Ștefan și Geregye, în timpul tătarilor. Pentru meritele lui Petru Dorogh în diferitele expediții ale tatălui său, mai ales asupra Vidinului, Ștefan al V-lea întoarce pămîntul Săcuieni cu toate foloasele și cu cele ce țin de el, aceluiași Petru *(Documente privind istoria României, seria C. Transilvania,* veac. XIII, vol. II, p. 195).

[2] Familia Zólyomi era originară din părțile Zvolenului, din Slovacia, unde întemeietorul ei, David, a fost comite de Zvolen *(Zólyom)* la începutul veacului al XIV-lea (Csánki, D., *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában,* vol. I, Bdp., 1890, p. 599).

[3] *Ibidem,* p. 600. Se precizează dreptul de a ridicat *„castellum seu fortalicium ligneum aut lapideum cum propugnaculis, menibus, fossatis et aliis necessariis edificiis"*.

[4] Alți stăpîni anteriori vezi la Jakó Zs., *Bihar megye a török pusztitás előtt,* Bdp., 1940, p. 355; *Doc. privind istoria României, seria C. Trans.,* veac. XIII, vol. II, p. 195; Györffy Gy., *Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae,* Bdp., 1963, p. 666.

[5] Csánki D., *op. cit.,* p. 599.

din ea pînă la zilele noastre decît ruinele și urmele muncii, lîngă satul ce-i poartă numele unde *pe un loc mai înalt se află un castel întărit cu ziduri de fortificație* (subl. n. — L. B.)[6]. Existența a două cetăți în două faze diferite la Săcuieni este confirmată și de un alt pasaj din aceeași lucrare: „Săcuieni [...] tîrg cunoscut destul de bine după cetatea Săcuieni pe care am amintit-o în altă parte. Are clădiri bogate în cîmpia de sub dealurile cu vii, între care se detașează castelul familiei Engelshoff, construit elegant *din zidurile cetății cu același nume* (subl. n. — L. B.)[7]. De aici, de pe deal, se putea controla și vizual o mare parte a văii Erului. Prima cetate din Săcuieni se încadra astfel în tipul celorlalte cetăți construite în Transilvania după năvălirea tătaro-mongolă pînă la apariția cetăților bastionare specifice renascentismului european în arhitectura militară.

Despre posesiunea Săcuieni știm că la 1536 era în mîna lui Francisc Zólyomi care avea aici: 35 sesii iobăgești, 3 jumătăți de sesie, 8 jeleri și 4 sesii pustii[8] iar la începutul secolului al XVII-lea unul din căpitanii ei, Daróczy Francisc, a predat cetatea lui Ștefan Bocskai, principele Transilvaniei organizator al răscoalei antihabsburgice[9].

Politica familiei Zólyomi în prima jumătate a secolului al XVII-lea a fost una de autonomie față de puterea centrală și extindere a domeniului. Astfel Nicolae Zólyomi recunoaște autoritatea lui Mihai Viteazul în disputa acestuia cu nobilimea transilvăneană. După bătălia de la Mirăslău (18 septembrie 1600), cînd Mihai este înfrînt de oștile rebele ale nobilimii și pierde pe rînd toate cele trei țări românești, Nicolae Zólyomi păstrează legătura cu marele domn și cu oamenii săi, în special cu Aga Leca[10]. Nu este exclus ca atunci cînd a trecut prin Crișana, în decembrie 1600[11], Mihai să fi poposit și la Săcuieni, lăsîndu-și și aici o parte din numeroasa suită, așa cum a făcut la Beiuș. În tot timpul ședерii la Praga, Mihai a fost informat despre cele ce se întîmplă în Transilvania, despre revenirea lui Sigismund Báthori în țară, despre soarta doamnei sale și a lui Pătrașcu Vodă, aflați în cetatea Făgărașului[12].

O interesantă figură a fost fiul lui Nicolae Zólyomi, David (circa 1600—1649), care în timpul domniei lui Gabriel Bethlen a ajuns mare căpitan al oștirii de pedestrași a Transilvaniei și al scaunelor secuiești Sepsi, Kézdi și Orbai, fiind și stăpîn al cetăților Gilău și Ocna Mureș. Sora sa, Elisabeta, a fost căsătorită la început cu Mihai Imreffi, stăpînul cetății și domeniului Șinteu din comitatul Bihor, iar după moartea acestuia, în 1622, cu Gavrilaș Movilă, fostul domn al Țării Românești,

---

[6] Bél M., *Bihar megye leirása*, Berettyóújfalu, 1980, p. 86—87.
[7] *Ibidem*, p. 94.
[8] Șt. Pascu — Vl. Hanga, *Crestomație pentru studiul statului și dreptului*, vol. II, Buc., 1963, p. 161.
[9] K. Nagy S., *Biharország*, vol. I, Oradea, 1884, p. 60.
[10] A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. VI., Buc., 1933, p. 340—341.
[11] L. Borcea, *Precizări privind raporturile Crișanei cu Mihai Viteazul*, în „Crisia", VI, Oradea, 1976, p. 237—247.
[12] *Ibidem*, p. 244—245.

stabilit în Transilvania[13]. David a jucat un rol important în impunerea lui Gheorghe Rákóczi I ca principe al Transilvaniei, în consolidarea domniei acestuia[14]. Mai tîrziu însă a început să manifeste tot mai mult veleități de autonomie transformîndu-și domeniul într-un centru de opoziție împotriva principelui Transilvaniei. Cronica lui Szalárdi se referă la motivele supărării lui Rákóczi: „Toate marile bastioane ale cetății Săcuieni le-a ridicat cu grinzi mari și puternice, le-a umplut cu pămînt iar în fața podului cetății a zidit un oraș nou înconjurîndu-l și pe acela cu șanțuri adînci și cu gard trainic din bîrne groase și întrucît asemenea zidiri nu erau pe măsura puterilor sale, se apucă a scrie și a trimite veste pe stăpînirile domnilor și nobililor dînd porunci pe o întindere mare de pămînt, fiecare cîte grinzi, bîrne și meșteșugari trebuie să trimită, nimeni neîndrăznind a se opune căci îndată trimițînd asupra lor oșteni hoinari îi incartiruia acolo provocînd foamete și mari neajunsuri. Pe nobilii pe care se mînia fie că le ardea morile, fie că, fără nici un fel de lege, le lua via și alte bunuri. Oștenii și slugile sale în toată țara făceau multe jafuri, dezmățuri, furturi și hoții, dar pe nici unul nu-l pedepsea. În orașul nou zidit orice iobag se ascundea, pe acela, potrivit legilor țări, nu voia să-l înapoieze. Într-un cuvînt, nu voia să se recunoască supus legilor țării"[15]. Totul a fost încununat de încercarea sa de a trimite oști regelui Suediei care reluase campaniile împotriva împăratului romano-german în cadrul războiului de treizeci de ani[16]. În 1631 încă relațiile erau bune căci David Zólyomi și Ștefan Bethlen, tînărul căpitan al cetății Oradea, înfrîng la Rakamaz, pe malul Tisei, oștile imperiale trimise împotriva lui Rákóczi (15 martie)[17]. Această victorie va fi trezit speranțe nobilului de la Săcuieni în posibilitatea de a ajunge chiar principe. Cetatea este întărită cu armamentul greu capturat de la imperiali[18].

În 1633 dieta de la Alba-Iulia constată că cei din cetatea Săcuieni refuză să depună omagiul față de principe hotărînd ca, dacă situația persistă, „în termen de 15 zile de la Rusaliile ce urmează", Zólyomi să fie pedepsit și să se găsească o soluție de a i se lua cetatea. În cele din urmă, la 4 aprilie, rebelul nobil este prins la Tîrgu-Mureș, închis în cetatea Făgăraș iar în dieta de la Alba Iulia, deschisă la 21 august, i se intentează proces de înaltă trădare. Conform hotărîrii, David Zólyomi este condamnat la închisoare pe viață și la pierderea tuturor bunurilor. Nici fiul și urmașul lui Gheorghe Rákóczi I nu l-a iertat, Zólyomi sfîrșindu-și zilele în cetatea Chioar la 1 august 1649[19].

---

[13] Idem, *Satele din Bihor ale lui Gavrilaș Movilă și Constantin Șerban*, în „*Crisia*", VII, Oradea, 1977, p. 104.
[14] Szalárdy J., *Siralmas magyar krónikája*, Bdp., 1980, p. 137; Kövári L., *Erdély történelme*, vol. V., Pesta, 1863, p. 11.
[15] Szalárdy J., *op. cit.*, p. 149.
[16] *Ibidem*, p. 150.
[17] *Ibidem*, p. 138—141; *Istoria României*, III, p. 163.
[18] Szalárdy J., *op. cit.*, p. 140.
[19] Kövári L., *op. cit.*, p. 17.

Familia Zólyomi a constituit, din satele pe care le avea, domeniul cetății. Iată evoluția acestui domeniu în veacul al XVI-lea și primii ani ai celui următor[20]:

Sate	1552 (porți)	1559 (case)	1604 (case)
Săcuieni	12	?	6
Otomani	11	100	3
Petreu		69	1
Chyathar valakorum[21]	2	26	—
Cubulcut	12	—	—
Albiș	12	50	4
Coliu	3 1/2	?	1
Diosig	13	20	—
Ianca	5	?	2
Șimian	5	?	3
Ciuhoi	—	8	3
Tulogd[22]	—	7	—
Sámson	20	—	—
Vámospércs[23]	4	—	—

Din acestea Cubulcut, Albiș și Coliu sînt menționate la 1587 ca producători de vin[24]. La 1552 Săcuieniul avea 48 porți (deci circa 96 gospodării) din care numai 12 erau în mîna familiei Zólyomi, restul împărțindu-se între Francisc Bajomi (8) și Toma Varkocs (28).

Pe ultimii doi ani ai secolului al XVI-lea veniturile din tricesima de la tîrgul din Săcuieni se prezenta în felul următor:

1599 . . . . . 2.183 fl.
1600 . . . . . 3.599 fl. 32 d.[25]

Domeniul Zólyomi a atins maxima extindere la sfîrșitul domniei lui Gabriel Bethlen[26] cînd sora lui David Zólyomi stăpînea unul din cele mai întinse domenii din Bihor, cel al cetății Șinteu. Conform unei conscrieri mai tîrzii, îndată după retragerea stăpînirii otomane, așezările componente erau: tîrgul Diosig, satele Valea lui Mihai, Albiș, Otomani și Săcuieni[27], la care se mai adăugau și altele în posesiunea familiei[28].

[20] Lukinich J., *Erdély területi változásai a török hóditás korában, 1541—1711*, Bdp., 1918, p. 148, 345.

[21] — Așezare dispărută, între Petreu și Albiș — C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II, Buc., f.a., p. 308.

[22] — Așezare dispărută, lîngă Săcuieni (C. Suciu, *op. cit.*, vol. II, p. 415). La 1599 mai avea 3 gospodării, la 1604 nu mai exista ca așezare (N. Kiss I., *16. századi dézsmajegyzékek*, Bdp., 1960, p. 877)

[23] Ultimele două pe teritoriul R. P. Ungare de azi.

[24] N. Kiss I., *op. cit.*, p. 880.

[25] Lukinich J., op. cit., p. 399—400.

[26] *Ibidem*, p. 347—348.

[27] *Conscriptio et aestimatio bonorum Zolyomiano fiscalium in comitatu Bihariense existentium, antehac ad dirutam arcem Szekelyhid spectantium*, 27 februarie 1689, la *Országos Levéltár*, Bdp., *Urbaria et conscriptiones*, fasc. 66/9.

[28] Csánki D., *op. cit.*, p. 643—644.

După 1634 domeniul Săcuieni a devenit posesiune a familiei Rákóczi. Avînd în vedere poziția cetății — la hotarul Principatului cu cele două imperii: otoman și habsburgic — Gheorghe Rákóczi I se hotărește să o refacă după modelul cetăților bastionare și să o amplaseze în mijlocul mlaștinilor Erului. Cronicarul Szalárdi care a văzut cetatea, descrie modul în care ea a fost ridicată: „Cu trudă uriașă ridică cetatea Săcuieni zidind fundații de patru stînjeni lățime, bătînd pe fundul apei adînci pari și stîlpi groși de arin, stejar și gorun, atît de des încît să se atingă pe toată lățimea fundației, bătîndu-le atît de adînc încît nici atunci cînd apa ar scade mult din pricina secetei, să nu coboare mai jos decît stîlpii pe care se afla fundația, ținînd seama că dacă vor fi mereu în apă nu vor putrezi și nu se vor strica ci se vor întări în asemenea măsură încît se vor face ca de piatră, pe aceste temelii cu trudă uriașă a zidit patru bastioane regulate între care se terminaseră și trei ziduri de piatră". Aceste ziduri pînă la nivelul apei erau din cărămidă iar sub apă, din piatră de carieră[29]. Lucrările la fundație nu s-au încheiat nici în ianuarie 1639[30] și în septembrie 1640 încă se mai lucra la ridicarea bastioanelor[31]. Cu ocazia instalării în căpitănia de Oradea a fiului său (august 1640), Gheorghe Rákóczi I îl instruiește pe acesta cu privire la modul cum trebuiesc zidite bastioanele: „Dacă mergi la Săcuieni să mă înștiințezi despre ceea ce m-a anunțat domnul Ibrńyi, că zidarul șchiop a început să ridice cam de jos unul din bastioane ceea ce cu supărare am aflat, de aceea trebuie pus să-l mărească, nici unul să nu fie mai mic ca celălalt și în acest an trebuie ridicate fundațiile amîndurora, chiar dacă mai sus nu, dar cel puțin la cîte doi stînjeni de jur împrejur..."[32]. Ridicarea cetății Săcuieni avea loc în vremea cînd se efectuau lucrări și la cetatea din Oradea.

Cronicarul turc Evlija Celebi care a vizitat în două rînduri Bihorul, la 1660 și 1664, descrie cetatea Săcuieni dar ne putînd intra o face în termeni aproximativi și mai mult inexacți: „Cetatea Săcuieni se afla într-un loc mlăștinos și adînc, la granița noastră ungurească, unde constituia un obstacol puternic, avînd formă rotundă și fiind prevăzută de jur împrejur cu nouă bastioane. Ea era o cetate bine întărită și o fortăreață foarte rezistentă, fiind construită din cărămizi roșii și avînd o poartă spre apus".[33] Este mult exagerată și cifra de 600 sate ca făcînd parte din domeniul cetății[34].

Curînd după începerea lucrărilor o problemă amenință existența cetății: apele Erului au început să scadă în perioada de vară aproape pînă la secare. Era necesară îmbunătățirea debitului de apă prin deversarea unui rîu în albia ce alimenta mlaștinile de la Săcuieni. Alegerea a căzut

---

[29] Szalárdy J., *op. cit.*, p. 296; vezi o descriere a cetății la E. Sasu, *Cetăți în stilul Renașterii din Țara Crișurilor*, în „*Centenar muzeal orădean*" Oradea, 1972 p. 549.

[30] Vezi jurnalul lui Gabriel Haller în „*Erd. Tört. Adatok*", IV, Cluj, 1855, p. 54.

[31] Szilágyi S., *A két Rákóczi György fejedelem levelezése (1632—1660)*, Bdp., 1875, p. 74.

[32] Idem, *ibidem*, p. 67—68.

[33] *Călători străini despre țările române*, vol. VI, Buc., 1976, p. 671—672.

[34] *Ibidem*, p. 670.

asupra Crasnei care în zona Acîș — Craidorolț era foarte aproape de Er. Două hotărîri dietale se ocupă de această chestiune, cele de la Alba Iulia din 24 aprilie — 17 mai 1640 și din 23 aprilie — 14 mai 1641. Fiind dorința principelui, prima hotărîre dietală decide schimbarea cursului Crasnei prevăzînd trimiterea de specialiști care să stabilească modalitatea de realizare „astfel ca să nu fie spre îngreunarea sărăcimii"[35]. Nici cea de-a doua hotărîre dietală nu se opune săpării canalului dar prevede stabilirea unei date la care să se deplaseze comisarii dietali, astfel încît atunci să fie de față și stăpînii de pămînt pe moșiile cărora urma să se execute lucrarea.[36] Planul lui Rákóczi a stîrnit îngrijorarea celor din Ungaria superioadă căci Crasna alimenta cu apă mlaștinile de la Ecsed unde exista de asemenea o cetate a cărei supraviețuire era legată de același rîu[37]. În cele din urmă planul a fost abandonat căci în septembrie 1641, principele scrie fiului său să-și ceară voie de la mama sa și să meargă la Săcuieni pentru a urmări cît s-a lucrat acolo în vara respectivă; „Cum arată bastioanele terminate, are șanțul cetății suficientă apă? Cînd se va începe ridicarea celui de-al patrulea bastion și dacă au cărămidă, var, și în acest an pînă unde pot să ridice piatra zidurilor?"[38].

Familia Zólyomi n-a renunțat la ideea redobîndirii bunurilor confiscate de principe ridicîndu-se în repetate rînduri pentru a și le redobîndi. Astfel Elisabeta Zólyomi a încercat, fără să reușească, să-l asasineze pe principele Gheorghe Rákóczi I cu prilejul unei vînători, la Aleșd[39], iar mai tîrziu, fiul lui David, Nicolae, a depus plîngere dietei de la Alba Iulia (15 aprilie 1658) pentru a contesta înscrierea bunurilor tatălui său pe numele familiei Rákóczi[40]. Totul era zadarnic deoarece principele nu intenționa să renunțe la cetate și la satele ei. La 26 iunie 1658, Gheorghe Rákóczi al II-lea după ce bate pe turci la Arad, se retrage la Oradea si de aici la Săcuieni[41]. Că aceasta a fost una din reședințele preferate ale tînărului principe după 1657 reiese și din scrisoarea lui Ioan Kemény adresată lui Ștefan Csáki în legătură cu rănirea și apoi moartea principelui[42].

Construcția cetății trebuie să se fi încheiat încă înainte de campania lui Gheorghe Rákóczi al II-lea în Polonia (1657), campanie încheiată cu mazilirea principelui și numirea de către turci a lui Francisc Rhédei iar apoi a lui Acațiu Barcsai în fruntea țării[43]. Mazilitul principe n-a renunțat însă la domnie și, retras pe domeniile sale, la Oradea și Săcuieni avînd de partea sa pe Constantin Șerban fostul domn al Țării Românești și pe Gheorghe Ștefan fostul domn al Moldovei, ambii pe domeniul învecinat al cetății Șinteu, strîngea oștire pentru a-și redobîndi titlul pierdut.

---

[35] *Monumenta Comitialia Regni Transsylvaniae*, vol. X, p. 284 (în continuare, prescurtat: *MCRT*).
[36] *MCRT*, vol. X, p. 318.
[37] *Ibidem*, p. 302.
[38] Szilágyi S., *op. cit.*, p. 93.
[39] L. Borcea, *op. cit.*, p. 106—107.
[40] Beke A., *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárott*, în „*Tört. Tár*", 1895, p. 640.
[41] G. Kraus, *Cronica Transilvaniei, 1608—1665*, Buc., 1965, p. 263.
[42] I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, Buc., 1940, p. 299.
[43] Șt. Pascu, *Istoria Transilvaniei*, Blaj, 1944, p. 137—138.

Numeroase incursiuni otomane au vizat în anii 1658—1660 aceste părți, producînd pagube uriașe[44].

După căderea Oradiei în mîna turcilor (1660), deși întregul Bihor a ajuns sub stăpînire otomană, Săcuieniul a reușit să-și păstreze garnizoana. În iarna anului 1660—1661 turcii au încercat un asediu dar fără succes. Referindu-se la acest asediu căpitanul cetății scria: „Ne-a sosit vestea tristă că țăranii ce locuiesc pe malurile rîurilor Er și Barcău au promis pașei de Oradea că, profitînd de gheață, vor duce alimente asediatorilor Săcuieniului". Este solicitată trimiterea a 5—600 de oșteni asupra satelor Albiș și Cubulcut care „să înspăimînte pe răsculați"[45]. În februarie 1661 la Bratislava se știa că Săcuieniul a fost cucerit[46]. Ioan Kemény, principele Transilvaniei de la 1 ianuarie 1661, s-a străduit să întărească cetățile cu garnizoane imperiale care să garanteze păstrarea lor de către Principat. În martie 1661, încă la Săcuieni nu intraseră oșteni germani[47]. În mai, o încercare a căpitanului cetății Satu Mare de a ajuta pe cei de la Săcuieni prin trimiterea de trupe s-a soldat cu o contralovitură a turcilor orădeni[48].

Prima informație despre pătrunderea imperialilor în cetatea Săcuieni datează din 25 iunie cînd, la Viena, s-a aflat că numărul oștenilor era de 600 și că au intrat sub comanda contelui locotenent-colonel Tieffenthall[49]. La 1662 efectivele maxime ale garnizoanelor germane în cetățile Principatului erau stabilite de către împăratul Leopold în felul următor:

	Călăreți	Pedestrași
Baia Mare	400	—
Satu Mare	1.000	2.000
Săcuieni	500	500
Carei	—	100

La acestea se adăugau efectivele garnizoanelor transilvănene care dublau pe cele germane[50].

Repetatele ciocniri și lupte purtate în jurul cetății au creat ideea că existența în continuare a acestei fortificații va periclita în permanență raporturile turco-austriece. Problema prezenței imperiale în unele cetăți din Transilvania și amenințarea ca Principatul să iasă de sub suveranitatea otomană a determinat Poarta să înceapă pregătiri de război (iulie 1662)[51]. Războiul, purtat cu sorți schimbători în Ungaria superioară, s-a încheiat cu bătălia de la St. Gothard (1 august 1664) în care austriecii generalului Raimond Montecuccoli au reputat o strălucită victorie. Ne-

[44] Szilágyi S., *op. cit.*, p. 562.
[45] Marczali H., *Regestàk a külföldi levéltárakból*, în *„Tört. Tár"*, 1880, p. 746.
[46] *Ibidem*, p. 749.
[47] *Ibidem*, p. 750.
[48] *Ibidem*, p. 751—752.
[49] *Ibidem*, p. 753.
[50] L. Borcea, *Contribuții la cunoașterea mișcării țărănimii bihorene în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*, în *„Crisia"*, VII, 1977, p. 445—446.
[51] Tahsin G., *Țările române în contextul politic internațional*, Buc., 1979, p. 192.

așteptată a fost însă pacea de la Vasvár, zece zile mai tîrziu, care a recunoscut turcilor stăpînirea asupra Crișanei și a Oradiei consfințind totodată demolarea cetății Săcuieni[52]. Pentru Mihai Apafi, noul principe al Transilvaniei, pacea încheiată, oricît de grea era pentru țară — se consfințea și trecerea comitatului Sătmar la imperiali — asigura recunoașterea sa în noua dregătorie în fața celor doi mari rivali: Francisc Rákóczi și Simion Kemény[53].

Că Săcuieniul va fi dărîmat era o știre ce circula la Viena încă în februarie 1663[54], dovadă a inițiativei imperiale în acest sens. Avînd în vedere că după căderea Oradiei în mîna turcilor, Săcuieniul rămăsese singurul bastion de apărare al Principatului Transilvaniei în *Partium*, demolarea cetății de aici însemna de fapt pierderea întregului vest al țării. Principele a renunțat cu ușurință la ideea salvării cetății pe cale diplomatică, străduindu-se să obțină acceptul celor două imperii rivale să țină garnizoane în Șimleu-Silvaniei, Valcău și Cehu-Silvaniei[55] renunțînd astfel în mod deliberat la părțile din cîmpia Crișanei.

Situația cetății s-a complicat încă înainte de pacea de la Vasvár prin izbucnirea, la 24 noiembrie 1663, a unei răscoale a garnizoanei germane compusă din oșteni aparținînd regimentelor Souchès, Strozzi și Cobb, care au alungat pe contele Tieffenthall și pe ofițerii săi și au declarat că vor preda cetatea din mîna imperialilor în cea a principelui Apafi. Motivele răscoalei erau cele obișnuite în acea vreme între oștenii din garnizoane: neplata la timp a soldei[56]. Despre răscoala garnizoanei, căpitanul cetății Satu-Mare l-a informat îndată și pe Apafi sfătuindu-l să nu ajute pe răsculați dar acesta nu putea să accepte de teama ca nu cumva aceștia să predea cetatea turcilor[57]. La 1 ianuarie 1664 garnizoana germană a depus jurămîntul față de principe punînd în același timp condiții cu privire la solda ce urmau să o primească[58]. În curînd au apărut disensiuni și în interiorul cetății, între oastea germană și cea transilvăneană. Martin Boldvai, fostul căpitan al cetății Oradea, ajuns după căderea ei, în 1660, căpitan al Săcuieniului, cerea principelui nu scoaterea garni-

---

[52] Lukinich J., *Az erdélyi hódoltság és végvárai*, în „*Hadt. Közl.*", 1912, p. 168—169; Mustafa Ali Mehmed, *Istoria turcilor*, Buc., 1976, p. 231. O parte din prevederile păcii de la Vasvár, cele care interesau pe turci, sînt înserate în cronica lui Silahdar Fîndîclîlî Mehmed Aga, *Silahdar Tarihi* (în *Cronici turcești privind țările române*, vol. II, Buc., 1974, p. 329); asupra intențiilor austriece privind cetatea Săcuieni vezi și relatarea lui Mehmed Rașid în *Tarih* cu referire la solia imperială la serdarul suprem (*Cronici turcești...*, vol. III, p. 134).

[53] Kövári L., *op. cit.*, vol. V, p. 128. El se temea mai mult de situația de la Satu Mare unde era informat că se făceau concentrări de trupe imperiale cu scopul de a-l ajuta pe Francisc Rákóczi să vină asupra Transilvaniei: „*... cuid in occulto consilio habeant, nihi plane intelligere potuimus, praeter hoc unicum, quod Georgii Rákóczi filius Franciscus Rákóczi tanquam princeps Transylvaniae publice colligit milites*" — Scrisoarea lui M. Apafi către marele vizir Köprülü-zade Ahmed pașa, 18 mai 1664, în *Török-magyar államkori okmánytár*, vol. IV, p. 113—114 (în continuare, prescurtat: *TMAO*).

[54] Marczali H., *op. cit.*, p. 123.

[55] *MCRT*, vol. XIII, p. 334.

[56] G. Kraus, *op. cit.*, p. 569—570.

[57] *MCRT*, vol. XIII, p. 49.

[58] *TMAO*, vol. IV, p. 105. Scrisoarea lui M. Boldvai către pnicipe, 29 martie 1664.

zoanei germane ci aducerea a încă circa 150 de oşteni ardeleni şi satisfacerea doleanţei imperialilor să li se plătească solda retroactiv, de la data depunerii jurămîntului[59].

În luna mai problemele erau aceleaşi, principele nu trimisese banii de soldă, fapt care a determinat accentuarea disensiunilor din interior.[60] O problemă o constituia şi faptul că nici cei din Debreţin nu mai aduceau restanţa de 3.000 de florini pe care o datorau în contul obligaţiilor faţă de Principat şi orice măsură drastică luată de Boldvai, inclusiv capturarea de ostatici, a rămas fără rezultat. La rîndul lor, cei din Debreţin se plîng principelui în iulie 1664, reclamînd tratamentul neomenos al lui Boldvai şi cerînd eliberarea robilor. Căpitanul cetăţii Săcuieni are totuşi atîta putere încît încearcă un atac prin surprindere asupra cetăţii Sîniob pentru a o scoate din mîna turcilor (4—28 august)[61]. Era o încercare de a canaliza energiile oştenilor care oricînd se puteau ridica împotriva sa. Satele care trebuiau să presteze dări cetăţii, erau încurajate de turci să nu o facă şi astfel cei din interior erau complet lipsiţi de posibilităţi de trai. Însuşi Apafi a dat dispoziţie ca soldaţii din Săcuieni să nu creeze greutăţi populaţiei din satele bihorene supuse turcilor[62].

Pe la mijlocul verii principele era informat de căpitanul de la Săcuieni că situaţia era şi mai grea: „... garnizoana germană a venit asupra noastră, mi-a cerut patru solde, nu ştiu de unde să le-o dau căci darea pe poartă nu ni se aduce din nici un sat iar paşa de Oradea şi caimacamul lui de acum precum şi administratorul bunurilor marelui vizir au poruncit ca satele supuse să nu ne dea dări, să nu ne presteze slujbe, nici măcar scrisorile mele să nu le ducă dîntr-un sat într-altul, lucru pe care sărăcimea l-a primit cu bucurie căci ei i-au întărîtat pe turci"[63]. Căpitanul de la Săcuieni avertizează pe principele Transilvaniei: „Cu garnizoană neplătită nu se poate ţine o cetate de margine între cetăţile de margine a doi împăraţi, mai ales că garnizoana de aici trăieşte numai din soldă, nici nu ară, nici nu sapă. Multe cătane şi-au zălogit tunicile, armele, din aceea trăiesc"[64].

Intensificarea ostilităţilor austro-turce în vara anului 1664 au dus la creşterea presiunilor asupra lui Apafi din partea ambelor tabere pentru a atrage Transilvania în război. Tratativele purtate cu imperialii la

---

[59] *Ibidem*, p. 105—108. În acest sens nu poate fi reală informaţia lui Georg Kraus care menţionează în cronica sa că: „În aprilie [1664], a sosit iarăşi un număr de 80 soldaţi imperiali din Săcuieni care sînt împrăştiaţi prin Ţara Bîrsei" (*Cronica Transilvaniei*, p. 584).

[60] *TMAO*, vol. IV, p. 109. Scrisoarea lui M. Boldvai către principe, 12 mai 1664.

[61] Szél F., *Debrecen város 1664. évi történetéhez egykorú verses leirása*, în „*Tört. Tár*", 1894, p. 540—541. Cronica în versuri a notarului oraşului Debreţin se referă pe larg la samavolniciile celor din Săcuieni faţă de locuitorii Debrenţinului atribuind faptelor lui Martin Boldvai dărîmarea cetăţii. Afirmaţiile căpitanului cetăţii că Debreţinul, oraş al Principatului Transilvaniei, plăteşte dări şi imperialului şi turcului numai ţării sale nu erau, în parte, reale.

[62] *TMAO*, vol. IV, p. 114: „... *juberemus capitaneo nostro Székelyhidiensi, ne pagos, qui Turcis militibus sunt tributarii, ad aliquam contributionem cogat, vel rusticos captivet*".

[63] *TMAO*, vol. IV, p. 119. Scrisoarea lui Martin Boldvai către principe, 28 mai 1664.

[64] *Ibidem*, p. 120.

Satu-Mare de către Mihai Teleki au scos la iveală intenţiile acestora de a dobîndi cetatea Săcuieni şi de a pedepsi garnizoana germană care a închinat cetatea Principatului. La 8 iunie se ţinu dieta Transilvaniei în tabără, la Alba Iulia, unde s-a hotărît să se comunice imperialilor următoarele: a) dacă se va încheia războiul, cetatea Săcuieni va fi restituită împăratului de la Viena; b) pentru păstrarea bunelor relaţii, să nu se ia măsuri de represiune împotriva garnizoanei germane; c) garnizoanele germane din Transilvania vor putea păstra şi în continuare legătura între ele. La aceste dorinţe care erau de fapt formulate de imperiali ei au adăugat şi pe cele proprii: dacă cetatea Săcuieni reajunge în posesiunea austriecilor, nobilimea transilvăneană să-şi poată păstra dreptul de proprietate asupra satelor bihorene care au aparţinut administrativ cetăţii[65]. Cu aceste propuneri a fost trimis Teleki la Satu Mare de unde s-a întors cu promisiuni, la 1 iulie 1664. Apafi prin cedarea cetăţii Săcuieni urmărea de acum să cîştige bunăvoinţa împăratului atunci cînd vor începe tratativele de pace. Încheierea războiului şi semnarea păcii l-a surprins pe principele Transilvaniei care a aflat cu mare întîrziere de la reprezentantul său pe lîngă Poartă, Ladislau Baló, că pacea s-a încheiat pe douăzeci de ani şi una din prevederile sale irevocabile era demolarea cetăţii Săcuieni[66].

Totuşi încă la începutul lui septembrie nu se ştia nimic nici la curtea principelui Transilvaniei şi nici la Săcuieni despre hotărîrile luate de cele două imperii. Corespondenţa lui Martin Boldvai cu principele, instrucţiunile acestuia către Ladislau Baló, continuă pe marginea unor probleme mai vechi. Küciük, paşa de Oradea, a interzis să se ducă grîu spre Săcuieni exercitînd astfel o adevărată blocadă asupra cetăţii. Apafi cere reprezentantului său să avertizeze Poarta: „Dacă vom fi opriţi să ducem alimente şi alte lucruri trebuincioase să nu ni se atribuie nouă dacă cei din interior îşi vor căuta alţi stăpîni, se va vedea atunci cum se va înţelege Küciük [paşa] cu aceia“[67].

Ceva mai tîrziu, Martin Boldvai, se plînge principelui că satele de pe Crişul Repede, toate cele din voievodatul Borodului împreună cu satele cetăţii Şinteu se supun cetăţii Bologa, nu pot să dea dări în două direcţii. Tîrgurile haiducesti refuză să dea dijma din produse „îmi scriu că, din porunca măriei tale, în primăvară le-am luat cîte un taler pe care l-au dat toate satele de pe [apa] Barcăului[68], şi o cîblă de grîu la zece oameni, potrivit nevoilor de atunci ale cetăţii... deşi eu le-am spus că măria ta şi ţara doresc dijma de la ei din grîne, miei, stupi, porci şi scriu că dacă îi oblig la dări noi vor merge la măria ta...“[69]. Greutăţi deosebite se înregistrau în cazul aşezărilor de la sud de Crişul Repede, pînă la Salonta, dar refuzau hotărît şi tîrgurile viticole: Episcopia, Cetariu, Biharea, Oşorhei[70].

---

[65] *MCRT*, vol. XIII, p. 57—59.
[66] *Ibidem*, p. 62.
[67] *TMAO*, vol. IV, p. 144. Scrisoarea lui M. Apafi către Ladislau Baló, 6 septembrie 1664.
[68] Pe teritoriul R. P. Ungare.
[69] *TMAO*, vol. IV, p. 148. Scrisoarea lui M. Boldvai către M. Apafi, 18 septembrie 1664.
[70] *Ibidem*, p. 149.

Toate acestea erau realităţi petrecute în cursul întregii veri a anului 1664, dar orice încercare de rezolvare a acestor probleme ar fi fost tardivă căci soarta cetăţii era pecetluită. La 23 septembrie Ladislau Baló îl înştiinţează pe principe despre pacea de la Vasvár: „cele două mari naţii s-au împăcat conform celor 11 puncte, aşa cum v-am scris, şase din ele sînt cu privire la Transilvania... Ceea ce am scris măriei tale despre Săcuieni este un lucru adevărat. Cele două mari naţii s-au înţeles să o desfacă pînă în temelii"[71].

Războiul fiind încheiat, o problemă importantă era retragerea trupelor otomane din nordul Ungariei. Traseul pe care urmau să-l parcurgă era în funcţie de felul în care principele Apafi era de acord să respecte prevederile păcii încheiate, în special cele cu privire la soarta cetăţii Săcuieni şi a trupelor germane din cele cîteva fortificaţii transilvănene în care se mai aflau. Contemporanul Georg Kraus arată în cronica sa că turcii au ţinut să avertizeze că dacă se vor respecta clauzele păcii „principele va dobîndi de la împăratul său [turc] o mare bunăvoinţă şi se va porunci totodată ca tătarii şi oştirile celor doi voievozi [români] să se întoarcă acasă de-a lungul Dunării. Altfel el are de gînd să treacă cu toată oştirea prin Transilvania şi să poruncească să fie împresurată cetatea Săcuieni. Dacă nu va izbuti s-o cucerească înaintea iernii, el va hotărî ca toate trupele să ierneze în Transilvania şi va porunci ca împresurarea să ţină şi pe timpul iernii"[72].

În faţa acestei situaţii dieta Transilvaniei întrunită la Sighişoara, la sfîrşitul lunii octombrie, hotărî demantelarea cetăţii[73]. Era un act care nu făcea decît să consimtă un lucru hotărît deja dar era menit să îi determine pe cei din cetate care erau, totuşi, oşteni supuşi Principatului Transilvaniei, să nu mai stea pe gînduri şi să înţeleagă situaţia. Rămînea de acum la latitudinea garnizoanei din interior cît de repede va accepta să părăsească cetatea căci ar fi fost greu de realizat un asediu.

Apărătorii rămîneau de acum singuri iar cele două proclamaţii ale lui Martin Boldvai, temerarul şi credinciosul oştean al Principatului Transilvaniei, formulate stîngaci de o mînă nedeprinsă cu condeiul, bazate pe încrederea naivă în mila celor doi împăraţi şi pe justeţea cauzei pe care o apăra, n-au găsit nici un ecou[74]. Garnizoana germană voia în continuare garanţii cu privire la soarta ei. În acest sens comisarul imperial din Satu Mare s-a grăbit să-i comunice lui Francisc Stepan: „Dacă oştenii, mai ales germani, ar ridica pricini privind situaţia lor, domnia ta poţi să-i încredinţezi că de vor pofti să treacă de partea măriei sale împăratului romano [german] vor avea din partea măriei sale chezăşuire şi cuvenită cinstire iar de vor pofti să meargă în Transilvania, vor primi îndestulătoare chezăşuiri. Cătanele ungurene dimpreună cu domnul nostru Boldvai şi cu ceilalţi slujbaşi pot primi asigurarea milosteniei milos-

[71] *Ibidem*, p. 151.
[72] *Cronica Transilvaniei*, p. 592.
[73] *Ibidem*, p. 593.
[74] 13 noiembrie: *„Ilyen elmélkedés Székelyhid megmaradása felöl"* (*TMAO*, vol. IV, p. 163—166); 21 noiembrie: *„Székelyhid megmaradásáról való elmélkedés"* (*Ibidem*, p. 166—169).

tivirii sale [împăratului german]"[75]. Căpitanul cetății din mlaștinile Erului n-a renunțat însă în a spera să salveze cetatea. El scrie lui Mihai Teleki la 27 noiembrie, cerînd insistențe din partea principelui în favoarea păstrării cetății[76]. În aceeași zi însă, Teleki aflat la Satu Mare sfătuia pe Apafi: „Încuviințați cît mai repede ca 1.500 de oameni să pornească spre Săcuieni iar dacă cei din lăuntru vor fi de acord, să se treacă cît mai repede la dărîmare; dacă se opun pot fi înfruntați mai repede fiind aceste oști în jurul cetății și nici turcul nu poate intra în interior. Și măria ta să fii cu oștirea într-un anume loc ca și acestui lucru să i se ducă știrea între ei. Despre toate acestea ar trebui din timp înștiințați atît marele vizir cît și pașa de Oradea ca să nu tîlcuiască altfel ridicarea oștilor"[77].

Comisarul imperial Iohann Rottal aflat la Satu Mare l-a reținut pe Teleki lîngă el pînă la obținerea unui răspuns din partea celor din Săcuieni. Între timp a continuat fixarea detaliilor privind scoaterea armamentului („Rottal propune să nu se scoată deodată tot armamentul de acolo ci numai cîte două-trei tunuri pentru a vedea dacă turcii atacă sau nu")[78].

Cele două garnizoane, cea germană și cea transilvăneană, văzînd că nu există nici o altă soluție de evitare a distrugerii, au condiționat ieșirea de plata restanței de soldă[79].

Decizia imperiului otoman de a precipita desfășurarea lucrurilor reiese dintr-o scrisoare a sultanului Mehmed al IV-lea către principele Apafi[80] în care amintește de „... *pax in X. Articulis conclusa*", referindu-se la pacea de la Vasvár, între prevederile căreia figura și obligativitatea retrocedării cetăților sau fortificațiilor din Transilvania de către imperiali, scoaterea oștilor germane din interior[81]. Sultanul reamintește și faptul că unul din punctele acestei păci prevede distrugerea cetății de la Săcuieni insistînd asupra respectării stricte a hotărîrii luate[82]. Cu privire la reglementarea hotarelor de vest ale Transilvaniei, stipulate în prevederile aceleiași păci, abia la începutul lui ianuarie 1665 Poarta a numit un împuternicit care să se deplaseze la fața locului[83]. Principele numește pe Sigismund Bánffy în calitate de comisar al Transilvaniei la aceste tratative și, în această postură, cu puteri depline privind distru-

---

[75] 25 noiembrie 1664, în *TMAO*, vol. IV, p. 172.

[76] Szadeczky L., *Székelyhíd lerombolása történetéhez* în „*Tört. Tár*", 1881, p. 202—204.

[77] *MCRT*, vol. XIV, p. 65—66.

[78] *Ibidem*, p. 69—70. Scrisoarea lui M. Teleki către principe, 2 decembrie 1664.

[79] *MCRT*, vol. XIV, p. 72—73.

[80] *Interpretatio Litterarum Potentissimi Imperatoris Turcarum ad Illustrissimum Principem Transylvaniae Michael Apafi*, în *TMAO*, vol. IV, p. 175—177.

[81] *Ibidem*, p. 175: „... *Arces vel Palancha a Romanorum Imperatoris militibus in Transylvania occupatae, Principi ac Proceribus Transylvaniae restituentur et in uno momento utrisque partis exercitus ex Transylvania exeat ac ex confiniis recedat*".

[82] *Ibidem*, p. 176: „*Arx Zechelhed et fortalicia ejus demolientur et solo adaequentur et in posterum nullo modo neque aliquo praetextu de utraque parte neque a nemine alio reaedificari, restaurari, vel munitione militum vel armorum muniri possit*".

[83] *MCRT*, vol. XIV, p. 3—5, 76—77; *TMAO*, vol. IV, p. 183.

gerea cetății[84]. Imperialii au numit ca împuternicit pe Franciso Stepan[85] iar pe pașa de Oradea pe Piale pașa[86]. Oștile Principatului, la 3 ianuarie se aflau deja la Bonțida pentru a preîntîmpina un eventual atac otoman, cu atît mai mult cu cît la curtea princiară transilvăneană se știa că „din spre Oradea au intrat în țară 5.000 de turci"[87]. Avînd în vedere antecedentele, nu era neîntemeiată temerea că cetatea odată distrusă, întregul teritoriu supus administrativ ei va fi pierdut pentru Principat.

Pentru a lucra la demantelarea bastioanelor, Sigismund Bánffy a pretins din partea orașului Debrețin 500 căruțe cu cîte zece boi, dulgheri, fierari, tîmplari și 1.000 de zileri[88]. La 31 ianuarie 1665 același oraș a mai trimis 150 de sănii. Acțiunea de distrugere a început la sfîrșitul lunii ianuarie și a fost condusă de inginerul Gheorghe Lukács Sicha, cel care a lăsat și ultima schiță cartografică a ei[89]. În afară de 24 artificieri, la acțiune au participat și foarte mulți lucrători. S-au săpat 32 de tunele și s-au folosit circa 6.000 kg de pulbere. La 1 februarie a sosit la fața locului și solia pașei de Oradea pentru a asista la încheierea lucrărilor. Ultima parte care a fost aruncată în aer, în prezența comisarilor turci și imperiali, a fost bastionul Cherechiu, la 5 februarie. Dărîmăturile au fost transportate, podurile incendiate[90].

Două izvoare narative importante consemnează și ele cele întîmplate. Cronicarul sas Georg Kraus menționează: „Această cetate se putea asemui în tărie cu Oradea, a fost mai întîi aruncată în aer cu pulbere, apoi dărîmată pînă la temelii. Pentru a fi păstrate, cele 120 de tunuri au fost duse pe pămîntul împăratului roman, la Kálló, deoarecenu au putut fi mutate imediat"[91]. Evlija Celebi care, după mărturisirea sa, a fost de față la preliminariile păcii de la Vasvár, s-a opus ideii de a dărîma cetatea, reușind să determine solul oficial otoman să susțină în fața propriului împărat necesitatea păstrării fortificației de la Săcuieni. S-au opus imperialii și astfel: „... cei patruzeci-cincizeci de mii de raiale austriece, tăbărînd îndată asupra cetății Săcuieni, ca furnicile, au săpat subterane din douăzeci și șapte de locuri și, cu ajutorul pulberii negre, au aruncat în aer zidurile cetății puternice și frumoase. Toate construcțiile au căzut în acea mlaștină adîncă, încît cetatea a fost ruinată și distrusă într-o singură zi".[92]

Astfel se încheia existența unei fortificații importante pentru hotarele vestice ale Principatului Transilvaniei, cea care preluase funcțiile de apărare ale cetății Oradea după căderea acesteia.

---

[84] *MCRT*, vol. XIV, p. 79—80; G. Kraus, *op. cit.*, p. 594—595: „S-a hotărît ca, pentru liniștirea turcilor, să se treacă la nimicirea cetății Săcuieni. Drept urmare a fost trimis la Săcuieni, în ziua de Sf. Ștefan, Sigismund Bánffy cu 400 ostași de țară, cu pedestrașii Universității [săsești] și cu mulți meseriași".

[85] *TMAO*, vol. IV, p. 186.

[86] G. Kraus, *op. cit.*, p. 595.

[87] *MCRT*, vol. XIV, p. 76—77.

[88] Zoltai L., *Debrecen a török uralom végén*, Bdp., 1905, p. 49.

[89] E. Sasu, *op. cit.*, p. 549.

[90] „*Hadt. Közl.*", 1890, p. 566.

[91] G. Kraus, *op. cit.*, p. 595.

[92] *Călători străini...*, vol. VI, p. 671.

Cu toate că cetatea a fost demantelată, așezarea Săcuieni a continuat să existe. Dieta Transilvaniei întrunită la Alba Iulia între 1 și 22 mai 1655, închidea definitiv și ultimul capitol din eixstența fostei cetăți. În articolul XXXI al hotărîrilor dietale se prevedea că nici odată să nu i se reproșeze lui Martin Boldvai și nici principelui Apafi și urmașilor lui dărîmarea acesteia deoarece s-a făcut din porunca celor doi împărați[93]. Așezarea a rămas, împreună cu tot teritoriul ei, parte integrantă a Principatului Transilvaniei, supusă în permanență jafurilor imperiale sau turcești. Istoria de aproape două sute de ani a cetății Săcuieni poartă amprenta unor evenimente hotărîtoare pentru istoria Transilvaniei, construirea și dărîmarea ei fiind rezultatul vecinătății celor două imperii rivale și, nu în ultimă instanță, încercării Principatului de a-și păstra autonomia și în condițiile grele din a doua jumătate a veacului al XVII-lea.

LIVIU BORCEA

[93] *MCRT*, vol. XIV, p. 123: „*Mivel Székelyhid elrontása török császár és római császár egyik punctoma volt, annak a két monarchának impositiojából kellett elrontani: végezték azért Nagyságod kegyelmes javallásából, hogy Székelyhidnak elrontásáért Boldvai Márton atyánkfia, annálinkább Nagyságod méltóságos személye, sem most sem jövendöben, succesori is ne criminaltassék, mert ezt kételenségből kelletett cselekednünk.*"

[94] *MCRT*, vol. XIV, p. 211—212.

[95] *TMAO*, vol. IV, p. 339, vol. V, p. 17—18, 194—195.

MĂRTURII DOCUMENTARE PRIVIND NOBILIMEA DIN HAȚEG ÎN CONFLICTUL DINTRE IOAN ZÁPOLYA ȘI FERDINAND DE HABSBURG

La scurtă vreme după înăbușirea războiului țărănesc din 1514, oștile nobiliare maghiare sînt înfrînte de turci la Mohács, fapt ce atrage după sine dezmembrarea Ungariei. Între 1526 (anul victoriei otomane la Mohács) și mijlocul secolului al XVI-lea se agravează anarhia feudală, se intensifică luptele între grupările rivale prootamane și prohabsburgice și se produce efectiv scindarea regatului maghiar. Pentru tron luptau Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei și Ferdinand de Habsburg, primul fiind încoronat ca rege al Ungariei la Székesfehérvár în 10 noiembrie 1526, cel de-al doilea fiind ales rege al aceleiași țări de dieta de la Bratislava în 17 decembrie 1526. În această situație, fiecare dintre cei doi pretendenți a căutat un sprijin cît mai larg pe plan intern și extern. Cu ajutorul turcilor, Zápolya a ocupat efectiv tronul la 1529 și l-a deținut (cu intermitențe), în ciuda eforturilor potrivnice ale lui Ferdinand, pînă la moartea sa în 1540. Confruntarea îndelungată, diplomatică și militară, între cei doi rivali s-a produs mai ales în Transilvania sau în legătură cu Transilvania. În afara sprijinului lui Soliman Magnificul, Zápolya a mai făcut apel la regele Poloniei, fără rezultat favorabil, și la domnul Moldovei, Petru Rareș, ale cărui oști au și obținut victoria de la Feldioara în 22 iunie 1529 contra armatelor lui Ferdinand. După alte confruntări, în 1538, cei doi rivali au semnat la Oradea un tratat de pace prin care tronul rămînea lui Ioan Zápolya pînă la moarte, urmînd ca apoi Ungaria cu Transilvania să revină Habsburgilor. Dar sultanul în 1540 nu ține seamă de aceste aranjamente bilaterale și acordă tronul fiului nou născut al lui Zápolya, Ioan Sigismund. Faptul a declanșat reacția lui Ferdinand, hotărît să aplice stipulațiile tratatului de la Oradea, însă, în ciuda eforturilor depuse, Habsburgii nu vor dobîndi decît nord-vestul Ungariei pînă la Dunăre, centrul țării fiind transformat de armata turcă în august 1541 în pașalîc pentru aproape 150 de ani. Cea mai avantajoasă situație au dobîndit-o Transilvania, Banatul și Partium, devenite principat autonom sub suzeranitate turcească, adică avînd un statut politic extern asemănător cu Țara Românească și Moldova, țări spre care noul principat va și gravita cu hotărîre în viitor.

Cu toată această tranșare a situației, Habsubrgii vor continua presiunile pentru stăpînirea Transilvaniei. În decembrie 1541, văduva lui Zápolya, Isabella, mama și regenta minorului urmaș la tron, se vede în situația de a restitui coroana regală lui Ferdinand în schimbul unor domenii și subsidii (prin tratatul de la Gilău). Dar o stăpînire habsburgică efectivă în Transilvania a avut loc doar între 1551 și 1556, fără ca Poarta să recunoască *de iure* această realitate. În pofida unor noi încercări și vremelnice reușite de înstăpînire a austriecilor asupra Transilvaniei, principatul va rămîne în situația stabilită în 1541, adică de țară

autonomă sub suzeranitate, adesea nominală, turcească, pînă la finalul celui de-al XVII-lea secol[1].

Pe fondul acestor întîmplări cu largi implicaţii internaţionale, se află însă situaţia internă a Transilvaniei, poziţia claselor şi categoriilor sociale locale, jafurile armatelor angajate în conflict, mărirea sau confiscarea unor averi, pustiirea unor ţinuturi etc. Se ştie, de pildă, că Ioan Zápolya a fost sprijinit în Transilvania mai ales de nobilimea mică şi mijlocie, de orăşenime, pe cînd Ferdinand de Habsburg a găsit suport cu precădere în marea nobilime, în magnaţi, în rîndul saşilor.

Studiul atent al unor documente din prima jumătate a secolului al XVI-lea, deşi confirmă în linii mari asemenea afirmaţie generală, stabileşte o serie de situaţii particulare şi locale care nu se încadrează perfect în schemă, care evidenţiază surprinzătoare motivaţii ori interesante meandre ale mentalităţilor.

Pînă pe la 1500, Ţara Haţegului s-a menţinut, în general, compactă sub raport social — economic, administrativ şi etnic, păstrînd o individualitate deosebit de puternică[2]. Nobilimea haţegană, de origine cnezială în cvasitotalitate, se integrase aproape complet modelului feudal apusean, chiar dacă, reuşind pînă în jur de 1500 să cotracareze imixtiunile străine[3], mai păstra ecouri ale acelei *forma mentis* răsăritene, mai frecventa monumente de cult ortodoxe[4] şi mai păstra nume tradiţionale româneşti cu rezonanţe din epoca întemeietorilor de ţară. Începutul veacului al XVI-lea, cu nesiguranţa mai pronunţată, cu violenta izbucnire ţărănească de la 1514, cu insistenţele unor mari nobili străini de a pătrunde în Haţeg ca stăpîni[5], cu manifestările acute de anarhie feudală a găsit această nobilime, de condiţie modestă în majoritate, nepregătită pentru asemenea frămîntări. Tendinţe de instăpînire peste pămîntul vecinilor, cotropiri violente, răpiri pe cale legală, zălogiri oneroase, vînzări silite etc. s-au petrecut şi în Haţeg, după obiceiul clasei nobiliare luată în ansamblul său, dar începutul secolului al XVI-lea modifică acest cadru local. Dacă lupta de la Mohács nu pare să fi avut ecou direct în acest district românesc sudic al Transilvaniei[6], confruntarea dintre Zá-

[1] Despre lupta grupărilor rivale după 1526, vezi aspectele generale în *Istoria României*, v. II, Bucureşti, 1962, p. 629—640; 931—938.

[2] Vezi, de ex. I. A. Pop, *Realităţi medievale româneşti în Ţara Haţegului reliefate prin analiza diplomatică a unor documente din secolele XIV—XV*, în „Acta Musei Napocensis", 1982, XIX, p. 87—92.

[3] Idem, *Încercări de imixtiune în Ţara Haţegului în secolul al XV-lea*, în „A.I.I.A. Cluj-Napoca", 1982, XXV, p. 51—52.

[4] În acest sens e semnificativă zestrea Ancăi Sărăcin din Sălaş, de la începutul sec. XVI. Vezi M. Barabás, *Megyercsei János kolozsi főesperes*, în „Erdélyi Muzeúm", 1907, 24, p. 129—130.

[5] Ex. Barnaba Belay, Blasius de Bethlen, Ştefan Bradach de Lodomercz ş.a. Arh. Naţională Maghiară, Budapesta. Dl. 62991, 62988 (în continuare A.N.M.). Arh. Statului din Slovacia, Bratislava, fond. Révay, fam. Kendeffy, fasc. 87, fasc. 2, nr. 2; copie microfoto la Arh. Statului din Bucureşti, fond microfilme, rola 25/Cehoslovacia, cadrul 71. (în continuare A.S.S.).

[6] Chiar oastea Transilvaniei (deci şi eventualii haţegani participanţi), pornind tîrziu, n-a putut interveni în bătălia de la Mohács. Vezi I. Pataki, *Atitudinea lui Radu de la Afumaţi şi a lui Ioan Zápolya în ajunul luptei de la Mohács (1526)*, în „Studii. Revistă de istorie", 1967, tom. 20, nr. 2, p. 23—24.

polya şi Ferdinand, mai ales cînd a atins forme violente, a influenţat situaţia nobilimii haţegane.

Opţiunile acestei pături suprapuse, cnezime devenită parţial nobilime (cu precădere *mică* nobilime), au gravitat mereu spre puterea centrală, căreia i-a oferit sprijin împotriva tendinţelor centrifuge ale marii nobilimi şi împotriva pericolului extern în schimbul recunoaşterii stăpînirilor sale. Aşa s-a întîmplat cu Sigismund de Luxemburg[7], cu Iancu de Hunedoara[8], cu Matia Corvinul ş.a. Acum, după lupta de la Mohács, situaţia era mult mai complexă: în locul unui singur suveran erau doi, care pretindeau deopotrivă ascultare şi sprijin pentru întărirea puterii centrale şi eliminarea adversarilor, în locul unui singur duşman extern — Poarta, apar cel puţin două pericole serioase şi concomitente, anume Turcia lui Soliman cel Mare şi Austria habsburgică, chiar dacă din ambele părţi se fac promisiuni tentante de respectare neştirbită a aşezămintelor ţării. Imediat după 1526 era dificil de bănuit care partidă va ieşi buritoare şi ce se va întîmpla efectiv cu Transilvania, ţară cu pronunţată individualitate în regatul maghiar şi cu orientare spre zonele româneşti extracarpatice. Totuşi Ioan Zápolya, ca fost voievod al Transilvaniei, s-a bucurat de mai mult sprijin local, mai ales din partea păturilor mijlocii şi inferioare ale nobilimii din răsăritul regatului. Nobilimea haţeganã în ansamblu, cu unele excepţii semnificative, a înclinat şi ea spre partida celui încoronat la Alba Regală. O dovadă în acest sens este scrisoarea din 27 noiembrie 1528, adresată de autorităţile din Orăştie celor din Sibiu, în care se spune între altele că toţi haţeganii s-au orientat spre partida lui Ioan Zápolya (*... comitatus Hatzack omnino declinasse in partes Ioanni Zapoliani*) şi că l-au ales dintre ei pe Ioan de Săcel, ca purtător al acestei opţiuni[9]. De altfel, există şi antecedente în acest sens încă de pe vremea cînd Ioan Zápolya era doar voievod al Transilvaniei. Spre pildă, la 1517, Cîndea şi Danciul, fiii lui Ladislau, răposatul preot al românilor din Şerel *(presbytero valacho)*, au cerut înaintea voievodului împărţirea între ei a bunurilor din Şerel şi Rîuşor[10]. Conform unui document de la 1521, se ştie că *nobilis et egregius dominus* Andrei Cîndreş a fost răpus cu viclenie, apărînd cauza voievodului Ioan Zápolya, în conflictul pe care acesta l-a avut cu secuii. Documentul mai spune că acest nobil haţegan a fost înhumat în sanctuarul conventului dominican din Sighişoara şi că, pentru rugăciuni şi slujbe, fratele său, Ioan Cîndreş, a promis amintitei instituţii eclesiastice doi cai valorînd peste 50 de florini, un veşmînt de purpură veneţiană cu preţul de 100 florini

---

[7] K. G. Gündisch, *Cnezii români din Transilvania şi politica de centralizare a regelui Sigismund de Luxemburg*, în vol. „Ştefan Meteş la 85 de ani", Cluj-Napoca, 1977, p. 235—237.

[8] Şt. Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii şi cercetări de istorie", 1957, VIII, nr. 1—4, p. 25—67.

[9] Kemény J., *Diplomatarium Transylvanici Supplementum*, vol. VI, p. 137—138. Vol. manuscris se află la Bibl. Academiei R.S.R., Cluj-Napoca, arhiva istorică, cota provizorie mss. A. 123.

[10] Hurmuzaki—Densuşianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, II/3, Bucureşti, 1892, p. 268—269, nr. 207.

și un altul ornat cu flori de aur.[11] Această stare materială înfloritoare (demonstrată de generoasa cinstire postumă a fratelui) concordă întru totul cu rangul social al acestui Ioan Cîndreș de Rîu de Mori, invitat la 17 octombrie 1526 să participe între fruntașii partidei zapolyene la încoronarea și confirmarea noului rege *(per novum regem et principem nostrum curabimus roborari facere)*[12]. Dar despre Ladislau More (sau Ficior), originar din Ciula Hațegului, știm că încă de la 1527 i-a fost necredincios lui Zápolya. Așa, de pildă, din două documente emise la 24 martie[13] și la 8 septembrie 1527[14], se știe că Ioan Zápolya l-a dăruit pe Grigore Pesthyeny de *Marthonos, magister curie nostre,* cu tîrgurile *(oppidos) Balazenthmyklos* și *Wasarhel,* din comitatul Solnoc, confiscate, printre alții, și de la infidelul Ladislau More de *Chwla.* În alt document, din 7 iunie 1527, sînt pomenite necredința și trădarea lui Ladislau More și Emeric Kende (Cîndea) — și cel din urmă originar din Hațeg — ale căror proprietăți (enumerate acum în următoarea formă și localizare: *Bala* și *Zenthmyklos* din comitatul Heves, *Zenththamas, Naghpo* și *Kyspo* din Solnocul Exterior și *Wasarhel* din comitatul Cenad) sînt dăruite tot lui Grigore Pesthyeny[15]. Același personaj din *Marthonos* primește de la Ioan Zápolya în 14 iunie 1527 alt act, prin care beneficiază de părți din posesiunile *Wasarel, Paros și Koppanth* din comitatul Cenad, foste ale lui Ladislau Ficior de Ciula și ale familiei sale, alăturați partidei ferdinandiste[16]. În sfîrșit, la 11 septembrie 1527 e consemnată iarăși trădarea lui Ladislau More alături de Emeric Kende, fapt pentru care regele Ioan îi privează de alte posesiuni, anume *Wry* și *Gewmrew* (comitatul Pesta), date aceluiași beneficiar — Grigore Pesthyeny[17]. Explicația poziției proaustriece — discordante în raport cu a majorității hațeganilor — a lui Ladislau More și Emeric Kende trebuie căutată parțial și în situația deosebită dobîndită de familiile lor, desprinse dintre localnicii sud-transilvani și ridicate (mai ales familia More) în rîndul marilor familii nobiliare ale regatului, beneficiare ale unor înalte demnități administrative, militare și eclesiastice, precum și ale unor întinse posesiuni în afara Transilvaniei. Așa, de pildă, despre Ladislau More se știe dintr-un document de la 1526 (care cuprinde o listă de înalți demnitari laici și eclesiastici rămași în viață după bătălia de la Mohács) că era „mare stolnic regal" *(magnifico Ladislao More de Czula, dapiferorum regiorum magistro)*[18].

---

[11] Bunyitay V., Rapaics R., Karácsonyi J., *Egyháztörténelmi emlékek a Magyarországi hitujitás korából,* I (1520—1529), Budapesta, 1902, p. 50—51, nr. 50.

[12] *Ibidem,* p. 289, nr. 279.

[13] A.S.S., Bratislava, fond. Révay, fam. Kendeffy, acta cronologica, fasc. 87, fasc. 2, nr. 11; microfoto..., cadrul 156.

[14] Idem..., nr. 11; copie microfoto..., cadrul 157.

[15] Idem..., nr. 13; copie microfoto..., cadrele 163—164.

[16] Idem..., nr. 12; copie microfoto..., cadrele 159—160. Unele localizări din acest șir de documente sînt aproximative sau greșite. Localități cu numele *Bala, Zenthmyklos (Balazenthmyklos)* cu variante există în comitatele Heves și Solnocul Exterior, care, de altfel, au hotar comun. *Wasarhel* și *Koppanth* sînt în comitatul Cenad, iar *Paros* este probabil o coruptelă a scribului de la *Raros,* tot în Cenad. Cf. Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában,* vol. I. Budapesta, 1890.

[17] A.S.S., Bratislava..., nr. 13; copie microfoto..., cadrele 161—162.

[18] Bunyitay V.ș.a., *op. cit.,* p. 296, nr. 287.

În acelaşi loc e pomenit între cei scăpaţi cu viaţă din amintita luptă şi Nicolaus Olahus: *venerabili et egregio Nicolao Olach, archidiacono Comaromiensi, secretario regio et reginali* etc. Tot Ladislau More, în 1528, primea din partea unui demnitar turc nişte scrisori în sîrbeşte *(lingua rasciana scriptas)*, legate de raporturile lui Ioan Zápolya cu sultanul şi de consolidarea poziţiei fostului voievod al Transilvaniei cu ajutor turcesc[19] Peste un an, în 1529, ca o compensare faţă de pierderile de posesiuni suferite în 1527 din partea lui Zápolya, Ladislau More e confirmat de Ferdinand în stăpînirea abaţiei cisterciano-benedictine de la *Gotho* (comitatul Posega)[20]. Important este faptul că în acest act din 9 iunie 1529, nobilul de origine haţegană (era fiul nobilului român Vlad de Ciula)[21] apărea drept consilier al regelui Ferdinand *(Ladislai More de Chwla, consiliarii nostri)*. Pomenit altă dată ca ban al Bosniei, acum consilier regal, cu un frate episcop de Cinci-Biserici (Pécs), căzut în lupta de la Mohács şi afirmat ca un adevărat umanist al vremii sale (e vorba de Filip More)[22], Ladislau Ficior dovedeşte, prin cariera sa, înalta poziţie atinsă de unele familii desprinse din mediul românesc transilvan (este şi cazul lui Nicolaus Olahus, numit secretar al curţii regale la recomandarea aceluiaşi prim umanist român, Filip More, care deţinuse, la rîndu-i, anterior această funcţie de secretar al curţii[23]). Ca mărturie a opţiunii lui Ladislau More pentru Habsburgi, alte documente, de după 1530, pomenesc despre distrugerea bunurilor sale de către oamenii lui Zápolya[24].

O poziţie asemănătoare cu a lui Ladislau More şi Emeric Cîndea, a avut Ladislau din familia Cîndreştilor de Rîu de Mori (fratele pomeniţilor Ioan şi Andrei Cîndreş), şi el foarte bogat şi influent. Amănunte în acest sens cuprinde un document emis la Buda în 1 mai 1530, prin care Ioan Zápolya răsplăteşte serviciile credinciosului său Sigismund Lancz de Carei *(Karol)*, dăruindu-i posesiunile şi părţile posesionare foste ale răposatului *Ladislau Kenderessy de Malomvyz* anume Subcetate *(Varallia)*, Sîntămărie Orlea *(Bodogffalwa)*, Reia *(Reya)*, Sînpetru *(Zenthpetherfalwa)*, Cîrneşti *(Kernyesd)*, Ostrov *(Oztowd)*, Rîu de Mori *(Malomvyz)*, Găureni *(Gewreni)*, Suseni *(Zyzen)*, Valea *(Walya)*, Sibişel *(Sebysel)*, Ohaba *(Ohaba)*, Nucşoara *(Nuxora)*, Galaţi *(Galacz)*, Fizeşti *(Physzecz)*, Unciuc *(Onczok)*, Federi *(Fedeer)*, Ponor *(Ponor)*, *Saar*, *Pocen*, Băuţar *(Palla)*, Bucova *(Bokowa)* şi Poceşti *(Poczesd)* toate în comitatul Hunedoara districtul Haţeg, alături de *Warsan*, *Kenderes*, *Kyswarsan*, *Aranyas*, *Apathy*, *Gywre*, *Gewmzeh Laskod*, *Philep* şi *Olczowa* din comitatul Szabolcs[25]. Motivul confiscării posesiunilor lui Ladislau Kenderessy este trădarea faţă de Ioan Zápolya, în condiţiile în care el „factioni germanice adhessiset, eamque contra nos et auctoritatem nostram pro virili

[19] *Ibidem*, p. 376, nr. 384.
[20] *Ibidem*, p. 467, nr. 471.
[21] I. Drăgan, *Diplomatul şi umanismul de origine română Filip More din Ciula (1470?—1526)*, în „Apulum", 1983, XXI, p. 185.
[22] *Ibidem*, passim.
[23] *Ibidem*, p. 188.
[24] Bunyitay V.ş.a., *op. cit.*, II (1530—1534), p. 198—199, nr .177, p. 341, nr. 306.
[25] Géresi K. *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára*, III (1491—1600), Budapesta, 1885, p. 181—182, nr. 102.

sua fovisse per hecque notam perpetue infidelitatis ac crimen lese maiestatis nostre palam incurrisse...".

Poziția lui Ladislau Kenderessy (diferită față de cea a fraților săi, Ioan și Andrei), Ladislau More, Emeric Cîndea și a altora nu distonează prea mult, în ciuda faptului că nobilimea și cnezimea comitatului și cetății Hunedoara vor fi de partea lui Zápolya în momentele hotărîtoare. La început, mulți nobili au oscilat între cei doi „regi", căutîndu-l pe cel mai influent, pe cel capabil să le apere mai bine privilegiile. Aceasta cu atît mai mult cu cît, pînă în deceniul patru al secolului XVI, domeniul (vecin cu Țara Hațegului) al Hunedoarei s-a aflat în stăpînirea lui Gheorghe de Brandenburg și a fost supus oficial, ca și Sibiul și Făgărașul, partidei austriece[26].

De altfel, în 1527—1528 situația era destul de incertă și instabilă. Pe de o parte, mișcarea din părțile Lipovei și ale Timișului condusă de Iovan Nenada („Omul Negru")[27], pornită inițial contra turcilor, dar dobîndind ulterior caracter de clasă, este legată, într-un fel și de Țara Hațegului. În aprilie 1527, Iovan, care fusese partizanul lui Zápolya, se orientează spre Ferdinand și pătrunde prin Poarta de Fier a Transilvaniei prădînd în Hațeg; „... totusque exercitus ipsius Tzar Iwan in Haczak existit cuncta depredans, universos Walachos comitatus Hwnyadiensis in predam convertisse...", după cum spune un document epistolar din 15 mai 1527 adresat de voievodul Transilvaniei bistrițenilor[28]. Pe de altă parte, ceea ce n-a reușit Iovan pentru partida ferdinandistă, adică supunerea Transilvaniei, încearcă să facă, cu mai mult succes și cu alte mijloace, trimisul de la Viena, Gheorghe Reichersdorffer, care cîștigă teren pentru austrieci în Ungaria și în voievodat. Atît de serioasă a fost această acțiune, încît în primăvara lui 1528 Zápolya s-a refugiat în Polonia, de unde a revenit numai la sfîrșitul anului, sprijinit de turci și de forțe sîrbești și s-a stabilit la Lipova[29]. Adevărata consolidare a fostului voievod transilvan se va produce însă mai ales după sprijinul efectiv și substanțial dat de Petru Rareș prin oștile victorioase la Feldioara ale vornicului Grozav (22 iunie 1529).

În asemenea împrejurări nu mai este de mirare că un grup de *nobiles maiores et potiores* din districtul Hațeg (Ladislau *Kendeffy*, Ioan Sărăcin — *Zerechen*, Ladislau și Dumitru Săcel — *Zachol* și Nicolae de Tuștea — *Thustha*), la care se adaugă *universitas nobilium districtus Haczok*, precum și *universitas keneziorum* din pertinențele interioare ale cetății Hunedoara se adresează în 1528 spre rezolvarea unei pricini de moștenire lui Gh. de Brandenburg[30], partizanul austriecilor. Faptul nu ne mai surprinde, știind dificultățile prin care a trecut partida lui Zápo-

[26] Pataki I., *Domeniul Hunedoara la începutul secolului al XVI-lea*, București, 1973, p. XXVIII—XXXI.

[27] Vezi Gh. Duzinchevici, *Despre mișcarea condusă de țarul Iovan (1526—1527)*, în „Studii. Revistă de istorie", 1956, tom. 9, nr. 6 și V. Curticăpeanu, *Pe marginea studiului „Despre mișcarea condusă de țarul Iovan (1526—1527)" de Gh. Duzinchevici*, în „Studii. Revistă de istorie", 1957, tom. 10, nr. 1.

[28] Hurmuzaki-Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV/1. București, 1911, p. 296—297, nr. 541.

[29] Pataki I., *Domeniul Hunedoara...*, p. XXVII—XXVIII.

[30] *Ibidem*, p. LXVII.

lya în 1527—1528. După schimbarea balanţei, adică mai ales după biruinţa moldovenilor asupra oştilor lui Ferdinand, lucrurile par mai clare: Ioan Zápolya, mai stăpîn pe situaţie, răsplăteşte iarăşi pe credincioşi şi pedepseşte pe nesupuşi. Astfel, la 4 mai 1530, la cîteva zile după ce confiscase posesiunile infidelului Ladislau Kenderessy din comitatele Hunedoara şi Szabolcs, Ioan Zápolya în urma cererii haţeganilor Ioan de Sălaş, în numele doamnelor Miliţa, soţia lui Nicolae Kendeffy şi Antonia, precum şi a lui Ioan, fiul nobilului Mihail Sărăcin de Sălaş, confiscă necredinciosului inveterat *(notorium infidelem nostrum)* Caspar Horwath de Wyngharth posesiunea Şoimuş *(Solmos)* şi o dăruieşte suspomeniţilor[31]. În acelaşi an 1530, la 27 octombrie, sînt iarăşi consemnate două din personajele actului precedent, anume Nicolae Kendeffy de Rîu de Mori cu soţia sa Miliţa *(Mÿljÿcza)* alături de un oarecare Sigismund de *Pazthoh,* răsplătiţi de regele Ioan pentru credinţa şi serviciile aduse cu toate bunurile şi drepturile de stăpînire ale lui Ioan, fiul răposatului Ştefan *Bradaach* de Orăştie, alăturat lui Ferdinand şi facţiunii germane[32]. Sigismund de *Pazthoh* era fiul lui Dominic, a cărui soţie Anastasia făcea parte din familia Ungur de Nădăştia[33], familie înrudită la rîndul său cu Arceştii din Densuş. Ştefan *Brandach* era şi el rudă prin căsătorie cu această familie din Densuş, deoarece soţia lui, doamna Veronica, era sora lui Ioan Arca şi fiica lui Ladislau Arca[34]. Atît Sigismund de *Pazthoh* cît şi Ştefan *Brandach,* uzînd mai ales de dreptul femeilor *(quarta filialis),* se străduiau să devină efectiv stăpîni ai unor posesiuni haţegane. Aderarea la una sau la alta din cele două tabere rivale era, în concepţia lor, şi un prilej de a-şi realiza sau consolida stăpînirile.

Un document din 1531 consemnează iarăşi confiscarea moşiilor nobilului Ladislau Kenderessy pentru alăturarea acestuia la facţiunea lui Ferdinand. De data aceasta este vorba de părţile de moşie din Rîu de Mori, dăruite de Zápolya credinciosului său Paul de Bîrcea[35]. La introducerea în stăpînire s-au înfăţişat mai mulţi împotrivitori, între care şi Sigismund de Carei (reprezentat de cnezul său *Moysu* — Moise), care primise el însuşi cu un an înainte posesiunile lui Ladislau Cîndreş, dar, ocupat fiind cu serviciile aduse regatului, nu putuse intra efectiv in stăpînirea bunurilor din comitatul Hunedoara. Pînă la urmă, Sigismund de Carei, va trebui să se mulţumească cu ceea ce primise în comitatul Szabolcs, tot pe seama necredinţei haţeganului Ladislau Cîndreş.

În 1532, la 12 aprilie, nobila doamnă Miliţa, soţia lui Nicolae Kendeffy a apelat la voievodul Transilvaniei, Ştefan Bathory, în legătură cu posesiunile din comitatul Hunedoara confiscate de la Ioan Bradach de Orăştie şi dăruite de rege ei şi altor nobili[36]. Peste disputa dintre cei dăruiţi, care voiau să-şi delimiteze clar la teritoriu părţile lor, se su-

[31] A.S.S., Bratislava..., nr. 17; copie microfoto... cadrele 173—174.
[32] Idem... nr. 16; copie microfoto..., cadrele 171—172.
[33] A.N.M., Budapesta, Dl. 29590; A.S.S. Bratislava..., nr. 5; copie microfoto..., cadrul 76.
[34] A.N.M., Budapesta, Dl. 29590.
[35] Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente privitoare la istoria românilor,* vol. II/4 Bucureşti, 1894, p. 3—6, nr. 3 şi Kemény J., *op. cit.,* p. 171—176.
[36] A.S.S. Bratislava..., nr. 18; copie microfoto... cadrele 175—176.

prapune în acest caz lunga confruntare între această neobosită Miliță și mama sa Veronica, pentru stăpînirea unor părți din Densuș și Grădiște (azi Sarmizegetusa).

Obiect de dispută continuă să fie și bunurile lui Ladislau Kenderessy, în care fuseseră implicați deja Sigismund de Carei și Paul de Bîrcea. În 1533, celor doi li se adaugă Sigismund de Săcel, cu soția sa de-a treia, Ana, nobila doamnă Lucia, soția lui Ladislau Kertenesi de Samson, odinioară văduva lui Ioan Kenderes și Ladislau Kendeffy de Rîu de Mori[37]. Cu toții cer a patra parte din drepturile posesionare și bunurile lui Ladislau Cîndreș, fratele lui Ioan Cîndreș, deși documentul mărturisește mai departe că aceste posesiuni și bunuri le stăpînea Ladislau, fiul lui Paul de Bîrcea, care le primise de la rege „per notam infidelitatis eiusdem quondam Ladislai Kenderes, quam ob Ferdinandiana factioni adhesionem ...".

În 1536, același Ioan Zápolya dăruiește pentru credință și supunere lui Gaspar, Balthasar, Nicolae, Francisc, Ioan și Mihail Kendeffy, fiii, ca și Anei, Frusinei și Barbarei, fiicele lui Ladislau Kendeffy, porțiuni din moșiile Bretea *(Berekthe)*, Măceu *(Macho)* și Plopi *(Plop)* din Țara Hațegului[38]. Oameni de mărturie ai regelui sînt pomeniți Ioan de Rîu Bărbat și Francisc sau Caspar Mușină *(Marsina)* de Răchitova. Vecinii și megieșii care s-au înfățișat la punerea în stăpînire a Cîndeștilor sînt Ștefan de Silvașul de Jos, Nan de Silvaș, Ion Rudeanu din Bretea *(Juon Rudyan)* și Simion Pitic din Bretea *(Simeon Pythyka)*, iar în termenul legal de trei zile n-au apărut împotrivitori.

Actul dovedește că bunăvoința lui Ioan Zápolya s-a revărsat deopotrivă și asupra copiilor lui Ladislau Cîndea, într-o vreme cînd regele era destul de puternic în Transilvania (chiar domeniul Hunedoarei ajunsese din 1534 în mîinile lui Zápolya[39]), cînd documentele emise de el nu erau contestate, cînd capitlul, oamenii de mărturie și ceilalți nobili hațegani dădeau cu promptitudine curs poruncilor suveranului. Dar moartea lui Ioan Zápolya în 1540 a redeschis acut luptele abia potolite și a reactivat „partidele" adverse. Conform tratatului de la Oradea din 1538, tronul Ungariei ar fi trebuit să revină lui Ferdinand, dar Soliman cel Mare nu admite asemenea soluție, transformă Ungaria centrală în pașalîc și Transilvania cu Banatul și Partium în principat autonom vasal turcilor (1541). Gheorghe Martinuzzi, episcopul-vistier, numit guvernator al Transilvaniei de către turci, încearcă din nou să ofere, contra unor substanțiale avantaje, Transilvania lui Ferdinand. Isabella, văduva lui Zápolya cere ajutor sultanului, care trimite grabnic în octombrie 1550 armate dinspre Buda, Seghedin și Semendria, poruncind lui Ilie Rareș și Mircea Ciobanul să-și treacă și ei corpuri de oaste peste Carpați. Oastea organizată de Martinuzzi a respins atacul turcesc, devenit repede prilej de intervenție pentru imperiali, care-și impun între 1551—1556 dominația asupra Transilvaniei. A fost un reviriment puternic al partidei germanice, care s-a întărit, a trecut la răzbunări, cotropiri, uzurpări etc. Despre nobilii

[37] Kemény J., *op. cit.*, p. 203—206.
[38] Hurmuzaki — Densușianu, *op. cit.*, II/4, p. 105, nr. 53
[39] Pataki I., *Domeniul Hunedoara* ..., p. XXXIII.

haţegani nu ştim deocamdată decît puţine lucruri privind atitudinea lor în noile circumstanţe. Doar un document din 10 august 1551, dat la Viena, pare să arunce oarecare lumină. Prin acest act, Ferdinand de Habsburg scrie lui Gh. Martinuzzi despre meritele şi credincioasele servicii ale lui Ioan Kendeffy de Rîu de Mori, răsplătit pentru 15000 de florini cu cetatea Geoagiu *(Algyogh)* şi cu posesiunile Glod *(Glod)*, Almaşu Mare *(Nagy Almas)*, Nădăştia *(Nadasthya)*, Balşa *(Balsa)*, Ardeu *(Erdeufalva)*, Băcîia *(Bakanya)*, Homorod *(Homorod)*, Roşcani *(Roskan)*, Ţebea *(Chyb)*, Bozeş *(Bozos)*, Renghet *(Rengeth)*, Mada *(Mada)*, Mermezeu-Văleni *(Nyromezew)*, Techereu *(Thekereu)*, Almaşu Mare *(Rethekalmas)* Voia *(Woie)*, Poiana *(Pojana)*, Porcurea — Vălişoara *(Porcure)* şi cu porţiuni din Cigmău *(Chykmo)* şi Almaşu Mic *(Kisalmas)*, toate în comitatul Hunedoara şi foste ale lui *Lazarus Kwn*[40]. Acest Ioan Kendeffy, beneficiarul atîtor posesiuni din partea lui Ferdinand, este acelaşi personaj care, la 1536, era dăruit împreună cu fraţii şi surorile sale cu moşiile Bretea, Măceu şi Plopi de către Ioan Zápolya, drept răsplată a credinţei lor, dar mai ales a tatălui lor, Ladislau Kendeffy. Documentul din 1551 este însă interesant şi sub alte aspecte: el nu se mărgineşte să consemneze laconic şi stereotip meritele şi credinţa lui Ioan Cîndea de Rîu de Mori, ci vorbeşte pe larg despre evenimentele de interes general în care acesta a fost implicat; se spune că pe cînd duşmanii lui Ferdinand au pătruns în ţara Transilvaniei *(rebelles nostros in regno nostro Transilvanie)*, anume armata voievodului Ţării Româneşti *(exercitus vayvode Transalpinensis)* şi armata turcă în frunte cu paşa de la Buda şi cînd unii dintre credincioşi scăpau sau se gîndeau să scape cu fuga, în faţa cetăţilor Lugoj şi Caransebeş, foste în mîna duşmanilor, Ioan Cîndea a luptat cu curaj spre a le readuce la credinţa şi supunerea partidei austriece. În continuare, este arătată şi pricina confiscării bunurilor lui Lázár Kun, secuiul, care şi-ar fi trădat patria şi suveranul intrînd în legătură şi fiind de ajutor moldovenilor şi muntenilor, trecuţi în toamna anului 1550 peste munţi, în Transilvania: „... idem Lazarus Kwn, tempore irrumptionis Moldavorum in dictum regnum nostrum Transilvanie prescripto autumno facte, iisdem Moldavis et Valachis contra iura et libertatis dicti regni nostri Hungarie ac patrie sue totiusque prefati regni nostri Transilvanie detrimentum, victualia administrasse et cum ipsis conversatus ac eis in perniciem patrie auxiliatus fuisse, per hocque secundum decreta eiusdem regni nostri Hungarie in notam infidelitatis incurrisse dicitur ...". Se remarcă ajutorul dat de secui transalpinilor, ca un precedent pentru alte fapte asemănătoare ce vor urma în finalul secolului XVI. Apoi, sub alt aspect, Transilvania e numită *regnum*, ca şi Ungaria, fapt ce-i subliniază individualitatea şi caracterul de stat distinct într-un document emis chiar de Ferdinand. Altă observaţie ar fi aceea că, faţă de tendinţele expansioniste austriece, Transilvania e apărată de voievozii de peste Carpaţi, „apărare" care, deşi e poruncită de Poartă, corespunde mai mult cu interesele de dezvoltare proprie ale acestei ţări. De altfel, încă înainte de căderea Budei şi fără amestecul turcilor, stările Transilvaniei căutau (la

[40] Kemény J., *op. cit.*, vol. VII, p. 17—19 (Cota provizorie la Bibl. Acad. Cluj-Napoca este mss. A. 124).

29 august 1540) din proprie inițiativă sprijinul muntean și moldovan, din moment ce în dietă cer să se trimită „soli la domnii voievozi ai Moldovei și Țării Românești și să li se propună chiar acestor domni și voievozi prietenia acestei țări a Transilvaniei"[41]. Generoasa ofertă putea fi determinată desigur și de teama unor intervenții transalpine în Transilvania (cum se întîmplase nu cu mult timp în urmă), dar și pentru a contracara prin unitate stăpînirea lui Ferdinand, care amenința să fie reală, acum după moartea lui Ioan Zápolya.

Documentul de la 1551 confirmă încă o dată că Lugojul și Caransebeșul inclinau spre turci ca soluție în alternativa „turci sau austrieci" Pe de altă parte, aceeași opțiune o au și păturile de jos din sud-vestul Transilvaniei și din Banat, mai ales că turcii promit supușilor eliberarea din iobăgie. Martinuzzi remarcă faptul că aceste promisiuni sînt crezute, căci țăranii sînt ținuți în mare opresiune de către stăpîni[42]. Pentru unii nobili acest amănunt, deloc neglijabil în cadrul forței psihologiei colective, va fi fost destul motiv de trecere spre partida ferdinandistă. Dacă mai ținem seamă și de faptul că nobilii hațegani (și hunedoreni, în general) erau constrînși la 1550—1551 să dea tribut turcilor[43], înțelegem și mobilurile, parțiale măcar, care l-au determinat pe Ioan Cîndea să ignore orientarea politică paternă, sprijinindu-l pe Ferdinand.

La capătul prezentării și analizei acestui șir de documente, se poate conchide că, în ansamblu, nobilimea hațegană a înclinat în momentele hotărîtoare ale confruntării spre facțiunea lui Ioan Zápolya. Motivele sînt desigur multiple și nu totdeauna ușor de cunoscut, dar între ele trebuie să se afle fosta calitate a lui Zápolya de voievod al Transilvaniei, de om al țării în raport cu Ferdinand, care era un străin; apoi încoronarea oficială solemnă a lui Zápolya la Székesfehérvár ca rege, în comparație cu alegerea lui Ferdinand de către o dietă fără legătură cu Transilvania reprezenta o ascendență sub aspect moral și juridic pentru cel dintîi; de asemenea, deși Zápolya era susținut de turci, el nu venea să domnească în numele acestora și pentru ei, nu era *dintre* turci, în timp ce Ferdinand nu numai că era susținut de o putere străină, dar era cel mai important exponent al acestei puteri care amenința anihilarea completă a individualității Transilvaniei; hațeganii, apropiați geografic de Țara Românească și avînd strînse raporturi cu zonele extracarpatice, aveau în față exemplul conservării relative a autonomiei, a instituțiilor proprii, chiar în condiții de apăsătoare suzeranitate turcească, suzeranitate care promitea să fie mai mult nominală în Transilvania. Prezența trupelor austriece aducea pentru voievodat o situație de supunere completă, care putea fi evitată prin neacceptarea lui Ferdinand. Desigur că aceste argumente și altele încă nu i-au împiedicat pe unii nobili hațegani, mai ales cei ieșiți din cadrele locale și ajunși la mari demnități în Ungaria, să adere la tabăra germanică (ex. Ladislau More, Emeric Kende, Ioan Kende, Ladislau Kenderessy ș.a.), în speranța dobîndirii unor avantaje superioare. Alții au oscilat ori au ezitat în adoptarea unei poziții ferme, fiindcă și sorții de iz-

[41] *Istoria României*, II..., p. 932.
[42] Hurmuzaki — Densușianu, *op. cit.*, II/4, p. 605, nr. 381.
[43] *Ibidem*, p. 548—550, nr. 342.

bîndă ai celor două facţiuni erau schimbători: la început părea mai puternic Zápolya, dar stăpîn peste domeniul Hunedoarei, vecin cu Ţara Haţegului şi întins peste o parte a acesteia (tîrgul Haţegului), era un ferdinandist — Gh. de Brandenburg; apoi Ioan Zápolya a fost nevoit să fugă în Polonia; mai tîrziu s-a încheiat tratatul de la Oradea, care a însemnat oarecare linişte pînă după 1540, cînd luptele reîncep; în 1550—1551, balanţa inclina iarăşi spre Habsburgi, în momentul serviciilor oferite de Ioan Cîndea lui Ferdinand.

Cu toate aceste meandre, în poziţia de ansamblu, dominantă a nobilimii haţegene trebuie să vedem o încercare de conservare a statutului său social-economic, de diminuare a imixtiunilor străine în vechiul district românesc şi o contribuţie la conservarea individualităţii Transilvaniei, devenite de la jumătatea secolului al XVI-lea principat autonom sub suzeranitate otomană, situaţie similară cu regimul politic extern al celorlalte două ţări româneşti.

IOAN AUREL POP

LOGOFĂTUL MATEIAȘ STROICI

O distinsă personalitate de dregător moldovean din secolul al XVI-lea, necunoscută îndeajuns în istoriografia noastră, este de bună seamă cea a logofătului Mateiaș Stroici, a cărui activitate se desfășoară în timpul celor două perioade de domnie în Moldova ale lui Petru Rareș, precum și în cursul domniei lui Ștefan Lăcustă și, apoi, în timpul domniei fiului lui Petru Rareș, Iliaș Rareș.

Deși nu-l întîlnim nicăieri în documente citat cu numele de Stroici sau Strovici, totuși un document, întocmit de către Ion Vodă Viteazul la 17 februarie 1573 și dat *„fiilor lui Mateiaș logofăt"* și anume lui Ionașcu vistier, Ieremie postelnic și Nicoară comis, în legătură cu niște vii, date lui Mateiaș logofăt încă de Petru Rareș imediat după venirea acestuia în a doua sa domnie în Moldova[1], ne face să tragem concluzia că Mateiaș logofăt, fiu al lui Gavrilaș, probabil, avea numele de familie Stroici, deoarece Ionașcu vistier, fiul lui Mateiaș logofăt, este identificat ca tată al lui Luca (Lupul) Stroici, fiind căsătorit, după cum ne informează un document, cu *„Anghelina, fiica lui Dumitru cămăraș"*, strănepoată a logofătului Dobrul din familia lui Giurgiu staroste de la Frătăuți[2]. Dobrul, amintit în documentul citat mai sus, este fostul logofăt din prima parte a domniei lui Ștefan cel Mare, înlocuit mai pe urmă cu Toma, rudă cu domnitorul, și, apoi, cu Ion Tăutu. Logofătul Dobrul era fiul lui Mihu Stărotescu și unchiul lui Stanciu Stărostescu, pîrcălab al lui Ștefan cel Mare la Cetatea Albă cîțiva ani după anul 1466, uneori împreună cu fiul său, Mîrza.

Documentul de mai sus, care ne vorbește de *„copiii lui Dobrul"*, adică de urmașii săi, între care este și strănepoata acestuia, Anghelina, soția lui Ion Stroici vistier și mama lui Luca Stroici, este dat de către Alexandru Lăpușneanu la 3 aprilie 1560. Prin acest document se face o nouă împărțire a satului Boian, unde, probabil, logofătul Dobrul fusese stăpîn pe întreg satul, poate și înaintașii săi, imediați.

Petru Rareș dăduse la 8 aprilie 1528 întreg satul fraților Stîrcea, lui Ion Stîrcea, pîrcălabul de Hotin, lui Mihu Stîrcea, pîrcălab de Cetatea de Baltă și sorei lor, Teodora[3]. Același Petru Rareș ne spune că satul mai fusese al acestora, dar prin pîră Ivanco, fiul lui Dobrul, obținuse întreg satul, dar îl pierdu în anul 1523, deoarece a participat la răscoala împotriva lui Ștefăniță Vodă și a fost decapitat din ordinul acestuia. Petru Rareș afirmă că Ivanco era pisar și obținuse satul *„cu niște privilegii mincinoase"*[4].

În împărțeala pe care o face Alexandru Lăpușneanu din nou la 3 aprilie 1560, se dă partea de sus a satului urmașilor pîrcălabului Ion

---

[1] *Documente privitoare la istoria României, veac XVI, A, Moldova,* vol. III (1571—1590), p. 14, doc. nr. 22.

[2] *Ibidem,* vol, II (1551—1570), p. 136, doc. nr. 129

[3] *Ibidem,* vol. I (1501—1550), p. 292, doc. nr. 259.

[4] *Ibidem.*

Stîrcea și Neacșei, fiica Teodorei, partea de mijloc o iau urmașii lui Burlă, despre care documentul nu ne spune, dacă aparțineau prin bărbați familiei Stîrcea. Pe diacul Burlă îl întîlnim în o doua domnie a lui Petru Rareș, cînd îndeplinea funcția de diac de cancelarie și a fost trimis în mai multe rînduri în Polonia[5]. S-ar părea că nu este dintre Stîrcești, avînd în vedere că poartă alt nume în documente, care fu dat satului Burla din apropiere de Rădăuți, sat existent și astăzi cu numele luat de la acesta.

Partea de jos a satului Boian este repartizată de către Alexandru Lăpușneanu urmașilor lui Ivanco, fiul logofătului Dobrul, între care era și Anghelina, nepoata lui Ivanco, devenită soție a lui Ion Stroici vistier. Acesta era bine văzut de către Alexandru Lăpușneanu, fiind vistiernicul său în prima lui domnie.

Urmașii lui Mihu Stîrcea nu mai aveau parte în satul Boian, căci Drăghici vistier, fiul lui Mihu, *„a lăsat multă datorie în visteria părintelui meu, Petru voievod"*, după cum ne informează un document, dat de către Iliaș Rareș la 1 aprilie 1547, cînd întărește lui *„Matiaș Stîrcea diac, fiul lui Ion Stîrcea, fost pîrcălab de Hotin a treia parte de sat din Boianul Mare în ținutul Cernăuți, partea de jos"*[6]. Această parte de sat însă o repartizează Alexandru Lăpușneanu în anul 1560 urmașilor lui Ivanco *„logofăt"*, după cum îl numește pe acesta Grigore Ureche cronicarul[7].

În ce-l privește pe Mateiaș Stroici, pe dînsul îl aflăm ca vitiernic în prima domnie a lui Petru Rareș în Moldova între 4 martie 1531 și 30 aprilie 1537, cînd face parte și din divanul lui Petru Rareș[8].

Credem că nu este el cel care în anul 1538 sparge ușa visteriei lui Petru Rareș de la Hîrlău împreună cu niște frați de ai săi, luînd lui Petru Rareș o sumă de bani, lucru pentru care este confiscat de către domnitor în anul 1541 lui *„Matiaș vistiernic, fiul lui Cozmin"* un sfert din satul Biserica Albă[9]. În documentul lui Petru Rareș care relatează acest lucru, sînt citați ca autori ai acestui furt *„Matiaș și frații lui, fiii lui Cozmin"*, acest Matiaș fiind, după cum crede Const. Cihodaru, altcineva decît Mateiaș, marele vistiernic al lui Petru Rareș, deci un vistiernic II sau III[10].

În vremea cît a funcționat ca vistiernic al lui Petru Rareș, Mateiaș logofăt este folosit de către acesta și ca trimis plenipotențiar în Transilvania și în alte părți.

O scrisoare a episcopului de Lund din anul 1536 ne informează că vistiernicul Mateiaș se afla în preajma sa în acea vreme îndemnîndu-l ca în postura sa de agent al lui Ferdinand de Habsburg să-l sfătuiască pe acesta să nu încheie pace cu Ioan Zápolya, căci domnul său este alături de Ferdinand și-i va veni în ajutor[11]. În aceeași scrisoare, episcopul de Lund îl caracterizează pe logofătul Mateiaș Stroici, pe atunci numai

---

[5] *Petru Rareș*, București, 1978, p. 231—233.
[6] *Documente*, vol. I (1501—1550), p. 548, doc. nr. 492.
[7] Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1978, p. 97.
[8] *Petru Rareș*, p. 81.
[9] *Documente*, vol. I (1501—1550), p. 404, doc. nr. 367.
[10] *Petru Rareș*, p. 80.
[11] *Ibidem*.

vistiernic, drept *„un om modest, foarte bun și, pe lîngă aceasta, foarte prudent și destul de cumpănit în afacerile sale, așa cum n-aș putea găsi altul în acest regat“*[12].

După ce Petru Rareș se refugiază în Transilvania, Mateiaș Stroici rămîne în Moldova și îl întîlnim în iunie 1540 ca pîrcălab de Roman în sfatul lui Ștefan Lăcustă. Probabil că făcea parte din sfatul acestuia încă de mai înainte. La 30 noiembrie din același an, întîlnim pe un *„pan Matiaș“* ca boier fără funcție în sfatul lui Ștefan Lăcustă. Se pare că este viitorul logofăt al lui Petru Rareș[13].

Deoarece își trimisese familia în Transilvania în fața pătrunderii lui Soliman Magnificul în Moldova, scrie la 29 septembrie 1538 județului Bistriței rugîndu-l să nu dea nici în mîna lui Zápolya nici în cea a lui Petru Rareș pe vreunul din membrii familiei sale, fiindu-i teamă din cauza situației în care se afla[14].

La întoarcerea lui Petru Rareș însă în a doua domnie, logofătul Mateiaș este numit de către Petru Rareș chiar din luna martie 1541 în slujba de mare logofăt. Ca recunoscut diplomat, logofătul Mateiaș Stroici este luat cu el de către Petru Rareș în campania acestuia în Transilvania în vara anului 1541. În fața cetății Făgăraș, după un scurt asediu din partea lui Rareș, a lui Radu Paisie, domnul Țării Românești, și a lui Ahmed Cuciuc Baly Beg, comandantul unității turcești, care ia parte la asediul cetății Făgăraș, unde se adăpostise cu trupele Ștefan Mailat și se întărise, se ajunge, la propunerea asediatorilor, ca Mailat să vină în tabăra celor care îl asediau, pentru tratative. Cum acesta acceptă să vină numai după primire de ostateci, printre ostatecii trimiși în cetatea Făgărașului a fost și logofătul Mateiaș[15]. Odată, prins în mijlocul asediatorilor, lui Ștefan Mailat i se cere socoteală pentru unele fapte ale sale și Petru Rareș, uitînd de ostatecii trimiși în cetate sau fiind constrîns de către Ahmed Cuciuc Baly Beg, îl predă pe Mailat acestuia. Ștefan Mailat este luat în captivitate și dus la Constantinopol ca prizonier, viața asigurîndu-i-se[16]. El moare însă acolo după zece ani.

Deși cetatea Făgăraș capitulează după aceea, totuși logofătul Mateiași Stroici rămîne mai departe în captivitate, ca unul care constituia o garanție pentru păstrarea vieții lui Ștefan Mailat. Mîngăierea o află pe urmă, cînd în anul 1545, abia, fuge din închisoarea unde este ținut și ajunge cu mare greu prin Țara Românească în Moldova, unde află că postul său de mare logofăt n-a fost ocupat de nimeni definitiv în lipsa lui. Slabă mîngăiere însă după atîția ani de detenție![17]. Lăsarea ca prizonier a logofătului Mateiaș, dacă n-a fost constrîns în mod implicit de Baly Beg, rămîne o faptă, care nu-l onorează pe Petru Rareș.

Sub Petru Rareș mai funcționează Mateiaș ca logofăt în ultimul an din viața acestuia și, apoi trece ca logofăt al lui Iliaș Rareș. După

[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem*, p. 218—219.
[14] *Ibidem*, pag. 211.
[15] *Ibidem*, p. 241.
[16] *Ibidem.*
[17] *Ibidem*, p. 241.

plecarea lui Iliaș Rareș la Constantinopol și trecerea sa la mahomedanism, sub Ștefan, fratele acestuia, nu-l mai întîlnim pe Mateiaș Stroici ca logofăt, ci în locul său apar alții. Că lucru se va fi datorat Elenei doamna sau fiului său, care era destul de ușuratic, nu putem ști precis, dar mai aproape de adevăr pare să fie faptul trecerii sale la cele eterne la începutul domniei lui Ștefan Rareș.

În ce privește decesul lui Mateiaș logofăt, ne informează fără a ne preciza anul documentul lui Ion Vodă Viteazul din 17 februarie 1573, document despre care a fost vorba mai înainte. În acest document se afirmă că Mateiaș logofăt „*pînă la moartea sa*" a ținut niște vii, despre care este vorba în document și care i se dăduseră de către Petru Rareș pentru că plătise 1200 de zloți tătărești drept răscumpărare a capetelor „*fiilor lui Ivăncuț*", care omorîseră pe fiii lui Ionuț Beg[18]. Mai departe documentul continuă: „*Iar după moartea lui* (a lui Mateiaș) *au ținut fiii lui pînă la Alexandru voievod*". E vorba de Alexandru Lăpușneanu. De aici ar rezulta că Mateiaș logofăt s-a stins cu cîtva timp înainte de venirea la domnie a lui Alexandru Lăpușneanu, deci ori la sfîrșitul domniei lui Iliaș Rareș ori la începutul domniei lui Ștefan Rareș în anul 1551. Acele vii, foste ale lui Ivăncuț, fiul logofătului Dobrul, au fost luate, spune documentul, de la fiii lui Mateiaș logofăt, anume Ionașcu, Ieremie și Nicoară, și date lui Burnar vornic de către Alexandru Lăpușneanu. Documentul însă nu precizează în timpul cărei domnii din cele două ale lui Alexandru Lăpușneanu s-a întîmplat acest lucru, dar s-ar putea să se fi întîmplat trecerea viilor pe seama lui Burnar vornic numai în cea de a doua domnie a lui Lăpușneanu, cînd Ion Stroici vistierul și desigur și frații săi, Ieremie și Nicoară, erau socotiți trădători ai lui Alexandru Lăpușneanu, căci vistiernicul Ion Stroici servise și sub Despot Vodă și, apoi, la venirea lui Lăpușneanu în a doua sa domnie, fugise din țară. Documentul citat afirmă în continuare că Bogdan Lăpușneanu restitui viile celor trei fii ai lui Mateiaș Stroici. Document de proprietate le dă din nou, după cum vedem, Ion Vodă Viteazul la 17 februarie 1573.

Pe vremea lui Alexandru Lăpușneanu, la 20 aprilie 1554, apare în documentul cu această dată „Matiaș Stîrcea vistier", care este cu totul altă persoană decît Mateiaș logofăt. Acest Matiaș Stîrcea vistier cumpără la acea dată satul Călinești pe Brușnița, lîngă rîul Ceremuș de la „*Ion Tăutulovici, fiul lui Pătrașcu, nepotul panului Ion Tăutu logofăt*"[19]. Este, probabil, fostul diac Matiaș Stîrcea, fiul lui Ion Stîrcea pîrcălab, căruia Iliaș Rareș îi întărește la 1 aprilie 1547 stăpînirea peste „*a treia parte din sat din Boianul Mare*"[20]. Sub Despot Vodă, în documentul acestuia din 14 mai 1563, îl întîlnim pe același Matiaș Stîrcea ca pîrcălab de Hotin, identic cu Matiaș Stîrcea vistier, citat mai înainte, Logofătul Mateiaș Stroici era mort de mult la această dată.

O afirmație în legătură cu Mateiaș logofătul o face cercetătorul nostru în domeniul artei medievale, românești, Gh. Popescu-Vîlcea, care

[18] *Documente*, vol. III (1571—1590), p. 14, doc. nr. 22.
[19] *Ibidem*, vol. II (1551—1570), p. 57, doc. nr. 56.
[20] *Ibidem*, vol. I (1501—1550), p. 548 doc. nr. 492.

în lucrarea sa, întitulată „*Miniatura românească*“ și apărută în anul 1982, susține că Mateiaș logofăt „*și-a păstrat titlul de logofăt și sub Alexandru Lăpușneanu*“[21]. Probabil că cercetătorul de mai sus consideră nota scrisă pe o pagină a unui tetraevangheliar făcut de Mateiaș Stroici mai înainte, dar dăruit „*mănăstirii Malu*“ — după cum afirmă nota — la data cînd se notează, adică la 29 iunie 1560, ca scrisă de mîna logofătului. În adevăr, pe o pagină a acelui tetraevangheliar slavon, aflat astăzi în Muzeul primei școli românești din Șcheii Brașovului, se găsește următoarea însemnare, care, din păcate, este tradusă cu omisiuni de către cercetătorul amintit: „*Cu voia tatălui, cu ajutorul fiului și cu plinirea sfîntului Duh, iată Mateiaș logofătul cu buna lui voință a făcut acest tetraevanghel și l-a dat întru rugăciune pentru sine, pentru soția sa și copiii săi și pentru sufletul părinților săi, în mănăstirea care se numește Malu, unde este hramul arhiereului făcător de minuni, Nicolae, ca să fie de pomenire tuturor pînă la sfîrșitul veacului. În zilele blagocestivului și de Hristos iubitorului Io Alexandru voievod, domn al Țării Moldovlahiei și pe timpul arhiepiscopului Kir Grigore de la Neamț, în anul 7068 (1560), luna iunie 29*“[22]. Din cuprinsul notei scrise la persoana a treia, s-ar putea că nu logofătul Mateiaș este autorul ei și că unul din fiii săi, cum ar părea mai probabil Ion Stroici, vistiernicul lui Alexandru Lăpușneanu din prima domnie a acestuia, să o fi scris. Mitropolitul Grigore Roșca era încă în funcție în anul 1560. Abia ceva mai tîrziu, dar nu la 23 septembrie 1564, cum susține Nicolae Iorga[23], ci pe vremea lui Ștefan Tomșa el este înlocuit cu Teofan, deoarece la 19 septembrie 1563, „*Grigore, fost mitropolit al Sucevei*“ cere într-o întîmpinare către „*frații din mănăstirea Probota să fie pomenit în fiecare an la 25 ianuarie la slujbă la mănăstirea Probota*“, dat fiind că are merite față de mănăstirea aceasta, unde a stat 23 de ani ca monah și stareț[24]. Date fiind în totalitate faptele de mai sus, nu mai putem admite că Mateiaș logofăt „*și-a păstrat titlul de mare* logofăt și sub Alexandru Lăpușneanu“, ci, dacă cumva s-ar fi aflat în viață, el era „*fost mare logofăt*“.

Logofătul Mateiaș Stroici este ctitorul unor biserici, care i se atribuie pe baza inscripțiilor aflate pe pereții acestora. Una este cea din satul Coșula din regiunea Botoșanilor, fostă mănăstire și zidită în anul 1535, pe cînd Mateiaș Stroici era vistiernicul lui Petru Rareș. Ea este în picioare și astăzi, după ce a primit unele adaosuri[25].

A doua ctitorie a acestuia este biserica din satul Horodniceni din apropierea Fălticenilor[26]. Ea este construită în anul 1537, la 8 noiembrie, după cum ne indică inscripția de pe peretele său, ținînd cont de transformarea anului 7046 al cronologiei constantinopolitane în anul 1537 al erei noastre, iar nicidecum nu este anul 1539, indicat de către Gh. Po-

---

[21] Gh. Popescu-Vîlcea, *Miniatura românească*, București, 1982, p. 91.
[22] *Ibidem*.
[23] N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, vol. I, Ediția a II-a, București, 1925, p. 207.
[24] *Documente*, vol. II (1551—1570), p. 168, doc. nr. 165.
[25] Gh. Popescu-Vîlcea, *op. cit.* p. 91.
[26] Ana și Mihai Niculăiasa, *Zona Fălticenilor*, București, 1981, p. 173—174.

pescu-Vîlcea în lucrarea anterior amintită. Conform socotelilor, anul 7046 ar corespunde anului 1538 al erei noastre, dar terminarea bisericii făcîndu-se în perioada septembrie—decembrie 7046, ea aparține anului anterior al erei noastre, care an începuse la 1 ianuarie, deci 1537.

Biserica lui Mateiaș logofăt din satul Horodniceni este clădită din piatră și cărămidă. Stilul în care este zidită este vechiul stil moldovenesc, posedînd biserica și turnul caracteristic de deasupra naosului, cum, dealtfel, posedă acest turn și ctitoria lui Mateiaș logofăt din satul Coșula. În exterior, pereții posedă un șir de ocnițe deasupra celor șase ferestre, iar între ferestre sînt ocnițe alungite, care împodobesc pereții. Biserica este destul de încăpătoare, posedînd cele trei despărțituri principale, caracteristice acestui fel de construcție[27]. Cu unele reparații, care i s-au făcut între timp, ea a rezistat secolelor care au trecut de la zidirea sa.

Logofătul Mateiaș care nu este altcineva decît bunicul după tată al cunoscutului reprezentant al culturii românești din a doua jumătate a secolului al șaisprezecelea și de la începutul celui de al șaptesprezecelea secol, Luca Stroici, personalitate cu studii superioare, absolvite la Universitatea din Krakowia și apreciată, atît de contemporanii săi, cît și de cei de după moartea sa, se prezintă ca un demn înaintaș al lui Luca Stroici și membru marcant al familiei Stroicești lor, anteriori lui Luca Stroici logofătul.

Din activitatea logofătului Mateiaș, ca și din caracterizarea care i-o face episcopul de Lund, emisar al lui Ferdinand de Austria, reiese, că acest bunic al lui Luca Stroici a fost un om pregătit pe teren cultural, la nivelul vremii sale, și că el constituie — după cum am spus — un exemplu pozitiv de om vrednic în ascendența logofătului Luca Stroici amintit mai sus.

Tetraevanghelul slavon, care este opera de caligraf a lui Mateiaș logofăt, este un manuscris cu o scriere corectă, frumoasă, ordonată, la scrierea lui folosindu-se cerneală neagră pentru litere, în genere, dar începuturile de capitole sînt cu litere de culoare aurie sau roșie și frumos împodobite. Culoarea aurie a literelor este prezentă și în cuprinsul întregului text din loc în loc, constituind o ornamentație. Foile tetraevanghelului sînt din pergament, care s-a păstrat destul de bine pînă astăzi.

Manuscrisul acesta, care se află acum în Muzeul primei școli românești din Șcheii Brașovului, posedă ca podoabă și unele miniaturi frumos executate, credem, de penelul lui Mateiaș logofăt. Într-una din miniaturi este prezentat apostolul Ioan și ucenicul Prohor scriind, iar într-o alta evanghelistul Luca.

La începutul fiecărei evanghelii din cele patru este prezent cîte un frumos desen-miniatură în culori, iar literele slavone, care compun titlul sînt rezultatul unei caligrafii deosebit de frumos împodobite.

Însemnarea, despre care am pomenit că este scrisă și arată că cel care „*a făcut*“ tetraevangheliarul este logofătul Mateiaș, apare pe o jumătate de pagină la sfîrșitul unui capitol în interiorul manuscrisului și

[27] *Ibidem.*

este scrisă mai mărunt ceva și cu altă cerneală, care se deosebește, întrucîtva, de cea de culoare neagră, dominantă în întreg manuscrisul.

Cartea s-ar putea să fi ajuns la mănăstirea Malu prin vreun călugăr venit din Moldova lui Alexandru Lăpușneanu, iar de aici trecută în Șcheii Brașovului tot cu ajutorul vreunui călugăr, care umbla după milostenie, emisari de care a avut mereu biserica din Șchei în cursul vremii. Dealtfel, și între nepoții lui Mateiaș logofăt a existat călugărul Gherghentie, despre care va fi vorba mai încolo.

Dintre copiii logofătului Mateiaș, sînt cunoscuți din documente: Ion Stroici, vistiernicul lui Alexandru Lăpușneanu, Ieremie postelnic și Nicoară comis, întîlniți în documentele lui Ion Vodă Viteazul[28], apoi Toader clucer, Pătrașcu, Antimia, Mariica, Odochia și Anița, citați în documentul lui Alexandru Lăpușneanu din 22 martie 1560, cînd toți copiii primesc un număr de robi țigani, care le sînt moștenire de la tatăl lor și de la mama lor, Anghelina[29]. Alte două fete ale lui Mateiaș logofăt, Nastasia și Mariica, sînt pomenite în documentul dat de către domnitorul Alexandru Iliaș la 13 martie 1621[30]. În total, sînt cunoscuți cu numele 11 copii ai logofătului.

Ion Stroici, unul din fiii lui Mateiaș logofăt, este întîlnit în vremea primei domnii a lui Alexandru Lăpușneanu ca logofăt, desigur numai al doilea după Ion Movilă, mare logofăt, cînd în anul 1555, la 31 martie, apare ca vînzător al unei fălci de vie lui Dan, portar de Suceava[31]. Slujba aceasta o deținea numai în treacăt atunci, căci pe urmă, în cursul aceleiași prime domnii a lui Alexandru Lăpușneanu, trece ca vistiernic, post la care rămîne, apoi, în continuare și sub Despot Vodă. La venirea lui Alexandru Lăpușneanu în a doua sa domnie, Ion Stroici vistier fuge din țară și scapă în acest fel de răzbunarea lui Lăpușneanu. El pare să nu se fi refugiat în Polonia, după cum s-a crezut, ci în Țara Românească, deoarece nu cade sub securea călăului regelui polon sub care cad capetele lui Ștefan Tomșa, Moțoc și Spancioc la Lwow în anul 1564, deși Gheorghe Șincai istoricul este de părere că și Ion Stroici ar fi fost ucis atunci[32]. Pe vistiernicul Ion Stroici îl întîlnim ulterior în viață, fiind citat la 17 februarie 1573 în documentul lui Ion Vodă Viteazul, document citat de noi anterior, din care se desprinde constatarea că era în viață și a dat 400 de zloți tătărești fiilor lui Ivanco logofăt pentru o pivniță a unei crame din cuprinsul viilor întărite de către Ion Vodă în stăpînirea lui și a fraților săi, Ieremie postelnic și Nicoară comis.

Despre Ion Stroici, vistiernicul lui Alexandru Lăpușneanu și a lui Despot Vodă, știm că nu mai era în viață în anul 1580, deoarece fiul său, Luca Stroici, are grijă singur de înzestrarea la căsătorie a unor surori ale sale, după cum ne confirmă un document de mai tîrziu[33]. Du-

---

[28] *Documente*, vol. III (1571—1590), p. 14, doc. nr. 22.
[29] *Ibidem*, vol. II (1551—1570), p. 131, doc. nr. 125.
[30] *Ibidem*, vol. V (1621—1625), p. 20, doc. nr. 23.
[31] *Ibidem*, vol. II (1551—1570), p. 71, doc. nr. 67.
[32] Gheorghe Șincai, *Hronicul românilor și al mai multor neamuri*, vol. II, p. 288.
[33] *Documente*, vol. IV (1616—1620), p. 172, doc. nr. 213.

pă toate probabilitățile, Ion Stroici pare să fi dispărut cu șase ani mai înainte, deci în bătălia din apropierea lacului Cahul din anul 1574, cînd pare să fi făcut parte și el împreună cu fratele său, Ieremie hatmanul, din cavaleria moldoveană, care trece de partea lui Petru Șchiopul și a armatei turcești, care îl însoțea, luptînd cu toții în primele rînduri.

Ieremie, alt fiu al logofătului Mateiaș, este întîlnit, după cum am mai pomenit, în documentele lui Ion Vodă Viteazul, întîi ca postelnic, cum este la 17 februarie 1573[34]. Cercetînd documentele cunoscute din acea vreme, îl întîlnim, apoi, pe acest Ieremie ca postelnic și la 8 martie din anul 1573.

La 12 martie din anul următor, îl găsim citat acum ca portar de Suceava, așa cum îl întîlnim cu numele său și în documentul lui Ion Vodă Viteazul, datat între 12 martie și iunie 1574, document care se referă la vinderea satului Balosinești de către fiii logofătului Ion Movilă lui *„Gheorghe jitnicer"*, viitorul pîrcălab de Hotin și viitor socru al domnitorului Ieremie Movilă[35]. În aceste documente, alături de Ieremie, fiul lui Mateiaș logofăt în postul de portar de Suceava, mai este citat un alt Ieremie, ca *„pîrcălab de Orhei"* împreună cu un Danciul. În postul de postelnic, unde fusese Ieremie, este trecut acum Petru Mălai. Nicoară, fratele lui Ieremie Stroici, este prezent tot în funcția de comis, în care l-am întîlnit încă în documentul din 17 februarie 1573, document amintit de noi mai înainte. Situația este aceeași și în documentul datat la 27 martie 1574.

Într-un alt document, întocmit de cancelaria lui Ion Vodă Viteazul la 10 mai 1574, prin care se întăresc *„două locuri în pustie"* în apropierea Orheiului vechi, lîngă rîul Nistru, lui Ion Golăi, mare logofăt și lui *„Eremia pîrcălab și soției lui, Tudora"*, îl găsim notat pe *„Eremia, portar de Suceava"* printre semnatarii actului, semn că nu era el beneficiarul documentului, ci celălalt Ieremie, care era pîrcălab de Orhei și nu semnează documentul[36]. Pe fratele lui Ieremie, Nicoară, nu-l mai găsim notat în acest document, ci locul său este rămas fără semnătură. Cauza nu o cunoaștem, dar s-ar fi putut să fi căzut în lupta dată de vornicul Dumbravă la Jilițe împotriva avangărzii armatei turcești, care venea să-l schimbe din scaun pe Ion Vodă.

După ce și-au refăcut forțele, Petru Șchiopul și turcii, încercară să treacă Dunărea în dreptul Isaccei. Ion Vodă Viteazul trimite întru întîmpinarea lor și ca să apere vadul Dunării pe Ieremie, pîrcălabul de Suceava și comandantul cavaleriei moldovenești, și pe Sviercevski, hatmanul cazacilor împreună cu cîteva sotnii de cazaci, care îi veniseră în ajutor lui Ion Vodă Viteazul. Lucrul ni-l relatează cronicarul Nicolae Costin. Mai apoi, ne relatează același Nicolae Costin, Ion Vodă trimite pe Sviercevski să prindă limbă *„și-i dete și pre Veronie (Ieremie), hatmanul său cu 5000 de moldoveni călări*[37]. Este vorba de aceeași apărare

---

[34] *Ibidem*, vol. III (1571—1590), p. 14, doc. nr. 22.
[35] *Ibidem*, p. 31, doc. nr. 40.
[36] *Ibidem*, p. 36, doc. nr. 45.
[37] M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, Ediția a II-a, vol. I, București, 1872, p. 462.

a vadului Dunării în fața Isaccei. Cronicarul de mai sus afirmă că aceștia, întîlnind forțele turcești, dau lupta, dar, apoi, se retrag.

În cursul acestor lupte comune ale moldovenilor și cazacilor împotriva turcilor, bănuim că a intervenit o animozitate între hatmanul Ieremie, comandantul cavaleriei moldovene, și Sviercevski, hatmanul cazacilor. Ieremie Stroici comanda 5000 de călăreți, iar Sviercevski mult mai puțin, totuși, după cum se pare, Sviercevski avea comanda întreagă.

Văzînd superioritatea forțelor turcești la Dunăre, probabil că Ieremie, hatmanul și pîrcălabul Sucevei, dădu ordin de retragere, ceea ce îl ridică pe Sviercevski împotriva sa. Acesta îl acuză în fața lui Ion Vodă că a fost cumpărat de către dușman. Faptul ni-l relatează Nicolae Costin care spune: *„Ieremia pîrcălabul mergînd la Dunăre și văzînd în ceea parte atîta mulțime de turci ostiți cu Petre Vodă, el s-au agiunsu pre taină cu Petru Vodă și au luat 30.000 galbini de aur de la Petru Vodă și s-au făcut că nu poate opri trecerea turcilor“*[38].

Ceea ce pare neverosimil în această relatare, pe care Nicolae Costin a luat-o din scrierile unor cronicari poloni, ca Paprocki și Gorecki, care îl prezintă pe Ieremie Stroici ca pîrcălab de Hotin[39], este că mita încasată pentru așa zisa trădare de atunci a lui Ieremia pîrcălabul Sucevei, care nu poate fi Ieremia Golia, cum susține B. P. Hașdeu[40], era de 30.000 de galbeni, un preț, care ne duce la cei 30 de arginți, pe care, se spune, i-a luat apostolul Iuda, cînd l-a vîndut pe Hristos dușmanilor săi. Se prea poate că trădarea contra sumei de bani citată nici nu a avut loc, ci ea a fost inventată pe seama hatmanului Ieremia Stroici, în relatările lui B. P. Hașdeu socotit Ieremia Golia, după ce au apărut neînțelegeri între acesta și hatmanul cazacilor, Sviercevski. Zvonul a ajuns în Polonia, unde cazacii aveau rude, ei fiind totodată apărători ai fruntariilor poloneze, și a fost preluat de unii cronicari polonezi, după cum crede și cercetătorul în domeniul istoriei, Sever Zotta[41]. De la cronicarii poloni, citați mai sus, știrea care făcea autor al acestor fapte de trădare pe pîrcălabul Ieremia Golia, dealtfel inexistent ca persoană cu acel titlu, a fost preluată de cronicarii Grigore Ureche, Miron Costin și Nicolae Costin, iar, mai apoi, de B. P. Hașdeu. Nicolae Costin însă îl citează pe Ieremie, fiul lui Mateiaș logofăt — confundat cu Ieremia Golia — cînd ca hatman, cînd ca pîrcălab de Hotin, dar nu de Suceava. În mod expres, este citat acesta ca hatman de către Nicolae Costin cronicarul, cînd vorbește de sosirea cazacilor la Iași în 21 martie 1574, prin cuvintele: *„Apoi i-au poftit Ion Vodă pe cazaci la masă, la altă masă logofătul cel mare și Irimia hatmanul lui Ion Vodă și alți boieri moldoveni au șezut“*[42]. Trădarea din fața Isaccei pare neverosimilă și prin faptul că ceva mai înainte *„o oaste otomană, ce venea în ajutor asediaților* (la Brăila) *este împrăștiată și nimicită în Buceag de cavaleria*

[38] *Ibidem*, p. 461.
[39] *Închinare lui Nicolae Iorga*, Cluj, 1931, p. 431.
[40] *Ibidem*, p. 432.
[41] *Ibidem*, p. 434.
[42] M. Kogălniceanu, *op. cit.* p. 459.

moldoveană și de cazaci"[43]. De bună seamă, în fruntea cavaleriei moldovene era același Ieremie, hatmanul lui Ion Vodă Viteazul.

Este neîndoios că Ieremie hatmanul a fost rău criticat de Svierčevski în fața lui Ion Vodă pentru retragerea din fața Isaccei după unele ciocniri cu inamicul și domnitorul îi cere socoteală după ce se întoarce, fapt despre care ne informează Nicolae Costin[44]. Ieremie care e citat ca pîrcălab aici se disculpă spunînd *„că el n-au putut pricepe să cunoască mulțimea turcilor; iară priința și credința lui către domnul său, Ion Vodă, se va vadea că întîi el va da război turcilor. Și îndată cu polcul său au purces Ieremia pîrcălabul asupra turcilor*"[45].

Ce se va fi petrecut între timp nu putem ști. Destul că din acest moment, poate fiindcă a fost ofensat de către domnitor, Ieremia Hatmanul se hotărî pe moment să treacă de partea turcilor și de bună seamă înștiință de aceasta și trupa cu comandanții de cete. Faptul ne este iarăși relatat de către Nicolae Costin care spune: *„Iară apropiindu-se de turci, au poruncit stegarului său de au slobozitu steagul în jos și și-au luat toți șlicele și și-au plecat capetele la turci*"[46].

Faptul trebuie să fi avut loc în realitate, deși Sever Zotta se îndoiește că el s-a petrecut în modul cum îl povestesc cronicarii poloni, amintiți mai înainte, de la care s-au inspirat și cronicarii moldoveni, citați de noi[47]. Cronicarul Grigore Ureche ne informează însă că înainte de lupta din preajma lacului Cahul, probabil în cursul nopții, au trecut la inamic *„vornicul Murgul cel mare și Bilăi vornicul cel mare și Slăvilă hatmanul, văzînd atîta putere de oaste turcească*". Cu privire la Slăvilă însă nu avem cunoștință că ar fi fost chiar hatman sub Ion Vodă, doar dacă n-a primit această funcție chiar în timpul războiului.

În aceste împrejurări, faptul trecerii la inamic a lui Ieremie hatmanul cu moldovenii săi, după ce trecuseră deja de partea turcilor unii din boierii țării, care nu-l vor fi simpatizat pe Ion Vodă, pare mai explicabil, deoarece și el venise în conflict cu acesta.

Cronicarii poloni, ca și Nicolae Costin, cronicarul nostru, care a urmat acestora, spun că *„turcii au pus în frunte pe Ieremia pîrcălabul cu oamenii săi, de-i mînau denapoi ca pe niște vite asupra oștii lui Ion Vodă*"[48].

Mai precaut, Grigore Ureche ne informează astfel despre acest lucru: *„La începutul războiului zic că o seamă de moldoveni să să fie închinat la turci și turcii i-au pus în frunte, de s-au oprit focul întrînșii, de au perit cu totul*". Felul în care ne redă faptul arată că nu era sigur de el.

După trecerea rapidă a moldovenilor lui Ieremie hatmanul de partea lui Petru Șchiopul și a turcilor, credem că, în adevăr, aceștia au luptat în frunte contra lui Ion Vodă din cauza urii contra acestuia, deoa-

[43] C. C. Giurescu și Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1976, p. 302.
[44] M. Kogălniceanu, *op. cit.* p. 463.
[45] *Ibidem.*
[46] *Ibidem.*
[47] *Inchinare lui N. Iorga*, p. 431.
[48] M. Kogălniceanu, *op. cit.* p. 463.

rece în cursul domniei sale acesta săvîrșise multe fapte reprobabile, nerespectînd obiceiurile moldovenilor, deși cunoaștem multe înlesniri făcute unor cetași de ai săi. Credem că mare parte dintre oamenii lui Ieremie hatmanul împreună cu comandantul lor au căzut în această luptă. Pe hatmanul Ieremie nu-l mai întîlnim în viață după aceea. Faptul identificării lui cu hatmanul Slăvilă din cursul domniei lui Petru Șchiopul este o confuzie[49]. Sever Zotta care face această identificare totuși se îndoiește de ea și o și spune în studiul rezervat lui Ieremie hatmanui, declarînd: *„Șovăim a ne pronunța. Se poate că nici Slăvilă n-a fost atunci hatman, ci numai sub Petru Șchiopul"*[50]. Că este vorba de două persoane distincte, una hatmanul lui Petru Șchiopul, Slăvilă, și alta hatmanul lui Ion Vodă Viteazul, anume Ieremie Stroici, ne-o confirmă și documentul lui Petru Șchiopul din 8 noiembrie 1576, deci doi ani mai tîrziu, aproape, după lupta de la Roșcani, document prin care se restituie satele Miteștii și Sărăcinești mănăstirii Moldovița, deoarece *„privilegiile le-a luat de la sfînta mănăstire Erimia fost hatman, cînd a luat aceste sate în zilele lui Ioan voievod și nu le-a dat nimic"*[51]. Că este vorba de Ieremie Stroici, fostul hatman al lui Ion Vodă Viteazul, nu încape nici o îndoială, dat fiind că este pomenit sub domnia acestuia. De aici mai rezultă însă că în anul 1576 hatmanul Ieremia nu mai era în viață, căci dacă ar fi trăit, s-ar fi bucurat de protecția lui Petru Șchiopul, pe care, implicit, l-a servit, ca și alții din boierii lui Ion Vodă, care l-au părăsit pe acesta în fața bătăliei din preajma lacului Cahul la 10 iunie 1574.

B. P. Hașdeu cade și el în greșala de a fi confundat pe Ieremie, hatman și pîrcălab de Suceava în anul 1574, cu Ieremie, pîrcălab de Orhei în acea vreme, supranumindu-l Ieremia Golia[52], după documentul lui Ion Vodă Viteazul din 10 mai 1574 în care Ieremie, pîrcălab de Orhei, e citat alături de Ion Golăi logofătul, cu ocazia întăririi de către Ion Vodă a stăpînirii *„peste două locuri în pustie"*, în apropierea malului vestic al rîului Nistru, aproape de Orheiul Vechi. În acest document, citatul Ieremie poate fi ginerele lui Ion Golia, căsătorit poate cu fiica acestuia, Tudora, care este citată alături de ei amîndoi în act, dar nicidecum nu este hatmanul și pîrcălabul de Suceava, Ieremie Stroici. Dar B. P. Hașdeu cade și în greșala de a-l fi socotit pe Ieremie Stroici drept pîrcălab de Hotin, luîndu-se după cronicarii poloni, amintiți anterior, care îl socot pe hatman drept pîrcălab de Hotin, cînd, după documente, știm că la Hotin pe vremea lui Ion Vodă Viteazul a fost pîrcălab Lupe Huru, socrul lui Ion Vodă, singur sau împreună cu altcineva cunoscut.

Tot B. P. Hașdeu ne spune în lucrarea sa consacrată lui Ion Vodă cel Cumplit, căruia noi îi spunem Ion Vodă Viteazul, că *„apropiindu-se de tabăra turcă, Ion Vodă trimise pe hatmanul Slăvilă cu cazacii și cîteva mii de cavalerie moldoveană să afle numărul precis și dispozi-*

[49] *Inchinare lui N. Iorga*, p. 431.
[50] *Ibidem*, p. 436.
[51] *Documente*, vol. III (1571—1590), p. 75, doc. nr. 94.
[52] B. P. Hașdeu, *Ion Vodă cel Cumplit*, Chișinău, 1926, p. 141.

tivul inamicului"[53]. Din datele documentare anterioare însă nu reiese că Slăvilă era hatman, el ţinînd în cel mai bun caz locul, hatman al oştirii fiind atunci Ieremie, fiul lui Mateiaş logofăt. Slăvilă care trece la inamic în anul 1574 devine hatman sub Petru Şchiopul, fiind onorat ca şi Cozma Murgu, Bilăi şi alţii, care trec de partea lui Petru Şchiopul în noaptea spre 10 iunie 1574. B. P. Haşdeu a fost entuziasmat de faptele războinice ale lui Ion Vodă Viteazul, mai ales că între dregătorii acestuia a descoperit pe un înaintaş al familiei sale, Gavril Haşdeu, cunoscut sub numele de Ţopa, pîrcălab de Roman în vremea lui Ion Vodă. De aceea, poate, descrierea faptelor de arme ale lui Ion Vodă cel Cumplit cuprind multă retorică, iar unele date cu privire la hatmanul Ieremie sînt luate — fără a fi revizuite — din cronicarii polonezi, amintiţi, trecîndu-l pe Ieremie ca pîrcălab de Hotin, unde n-a fost, iar cu privire la Ion Vodă cel Cumplit trecînd sub tăcere unele fapte reprobabile din viaţa acestuia. În lucrarea apărută în legătură cu Ion Vodă Viteazul însă, nu uită să accentueze lupta dusă pentru apărarea Moldovei, odată cu lupta dusă, desigur, pentru apărarea intereselor lui Ion Vodă.

Datorită faptului că în cronica lui Gorecki, Ieremie este citat ca „*Czarnaviecius*", iar la Engel este numit „*Ieremias Tscharnjetzki*", apoi de către Paprocki i se zice „*Czarnowietzki*", iar în cronica lui Carion „*Zarniewick*"[54], credem că el a fost staroste de Cernăuţi înainte de a deveni postelnicul lui Ion Vodă Viteazul. De aceea C. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, cînd este vorba de hatmanul Ieremia, îl citează ca şi Haşdeu cu adaosul de „*Cernăuţeanul*"[55].

Din datele prezentate pînă aici rezultă că n-a existat un Ieremia Golia, aşa cum pretinde B. P. Haşdeu, iar în ce-l priveşte pe Ieremie Stroici, portar de Suceava şi comandant al cavaleriei moldovene, este îndoielnică şi nu se poate susţine trădarea lui cu luare de mită în momentul cînd trebuia să oprească pe turci în faţa vadului de la Isaccea. Retragerea lui din considerente tactice i-a adus aspre critici din partea cazacilor şi domnitorului. Totodată, documentul lui Petru Şchiopul din 8 noiembrie 1576, amintit mai înainte, ne atestă că la acea dată Ieremie, fiul lui Matiaş Stroici, nu mai era în viaţă. El este şi pomenit atunci ca „*fost hatman*".

Între Ieremie hatmanul şi Ion Vodă trebuie să se fi iscat o puternică ură din cauza greşelilor domnitorului, iar capitularea cavaleriei moldovene împreună cu comandantul său, Ieremie hatmanul „*n-ar fi avut loc, dacă Ion Vodă ar fi fost un domn legitim, iubit de boieri, dar nu un aventurier turcit şi iar încreştinat, cu apucături sadice . . .*"[56], după cum constată Sever Zotta în studiul rezervat acestui dregător al lui Ion Vodă Viteazul. Şi aceasta cu atît mai mult cu cît înainte de războiul cu turcii, Ieremie hatmanul îi era ataşat lui Ion Vodă, trimiţîn-

[53] *Ibidem*, p. 142.
[54] *Inchinare lui N. Iorga*, p. 435.
[55] C. C. Giurescu şi Dinu C. Giurescu, *op. cit.* p. 303.
[56] *Inchinare lui N. Iorga*, p. 438.

du-și soția în cetatea Hotinului împreună cu soția lui Ion Vodă[57], dealtfel fiica lui Lupe Huru, pîrcălabul de Hotin. Căsătoria lui Ion Vodă însă cu fiica lui Lupe Huru era destul de șubredă, Ion Vodă avînd *„țiitoare săsoaie"*, după cum ne informează același Nicolae Costin cronicarul[58].

Comisul Nicoară, un alt fiu al lui Mateiaș logofăt, este întîlnit, după cum am mai amintit, în această funcție sub Ion Vodă Viteazul și dispare din documente odată cu evenimentele din luna iunie a anului 1574. Este foarte probabilă dispariția sa în cursul evenimentelor bătăliilor care au avut loc între moldoveni și turci încă înainte de bătălia finală din 10 iunie 1574. După cum am remarcat, locul său din documentul lui Ion Vodă din 10 mai 1574 este rămas gol, fără semnătură, în locu-i nefiind trecut nimeni deocamdată. Spre deosebire de fratele său, Ieremie, pe Nicoară îl întîlnim în funcția de comis încă din anul 1572, nu mult după luarea tronului Moldovei de către Ion Vodă Viteazul, adică la 20 decembrie 1572.

Pe cîțiva din copiii lui Mateiaș Stroici îi întîlnim citați numai în documentul amintit anterior și anume cel cu data de 22 martie 1560, întocmit de Alexandru Lăpușneanu, prin care dă și întărește în stăpînirea *„lui Toader și surorilor lui Mariica și Antimia și altă Mariică și Pătrașcu și surorilor lui Nastasia și Odochia și Anița și deasemeni frații lor Ion și Ieremia ... toți copiii panului Mateiași logofăt"* niște robi țigani. Vedem că aici apar citați și unii copii, care îi întîlnim citați și în alte documente, iar Nicoară nu apare, deoarece locul din document unde trebuie să fi fost este ras în document și necitibil. Acest document ne consemnează și numele soției lui Matiaș logofăt, *„cneaghina Anghelina, fiică a lui Calapod"*[59].

Pe două din fiicele lui Mateiaș logofăt și anume pe Nasta și Mariica le întîlnim citate din nou cu numele într-un document de mai tîrziu și anume din 13 martie 1621, document dat de către domnitorul Alexandru Iliaș. În acest document apar cu numele și patru nepoți ai lui Mateiaș Stroici: *„Eremia pîrcălab și Dumitru Lupe vornic, fiii Nastei"*, precum și *„Gherghentie monah și fratele lui, Vasile, fiii Mariicăi"* în legătură cu posesiunea satului *„Slobozianii, care este în ținutul Hîrlău, pe Jijia"*[60]. Din document se desprinde că Ieremie fusese mai înainte hatman și că poartă numele Brăiescu după tatăl său ori după faptul că va fi posedat satul Brăiești, care fusese proprietate a bunicului său, Mateiaș logofăt, iar Lupe, vornic de gloată, devine proprietarul unei jumătăți din satul Slobozianii dînd lui Gherghentie monah, fratelui acestuia, Vasile, dealtfel verii săi, precum și mătușii sale, *„cneaghina Mariica, fiica lui Mateiaș logofăt ... o sută de galbeni ungurești și o sută de taleri de argint, care acești galbeni ungurești i-au fost dator Eremia Brăiescul cneaghinei Mariica, fiica lui Mateiași logofăt"*[61]. Ieremie Brăiescu, fost pîrcălab și hatman și totodată nepot al lui Ieremie

[57] *Ibidem.*
[58] M. Kogălniceanu, *op. cit.* p. 462.
[59] *Documente*, vol. II (1551—1570), p. 131, doc. nr. 125.
[60] *Ibidem*, vol. V (1621—1625), p. 20, doc. nr. 23.
[61] *Ibidem.*

Stroici, nu pot fi confundați unul cu altul, fiind persoane cu totul diferite.

Se vede și din acest ultim document că urmașii lui Mateiaș logofăt erau oameni de vază în sfatul domnitorilor moldoveni din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Aceasta dincolo de prezența lui Luca Stroici logofătul, care deveni o personalitate destul de cunoscută, începînd cu anul 1579, cînd îl întîlnim ca vistiernic al lui Petru Șchiopul, și care este cunoscut ca om de litere ca și bunicul său, cel care a alcătuit manuscrisul tetraevangheliarului slavon, aflat astăzi în biblioteca Muzeului primei școli românești din Șcheii Brașovului.

Logofătul Mateiaș Stroici, bunicul lui Luca Stroici, merită pe drept cuvînt adaosul de *„om de litere"*, pe care i-l atribuie cercetătorul Gh. Popescu-Vîlcea, deoarece ne-a lăsat această operă, frumos caligrafiată și împodobită cu miniaturi, adăogînd numele său la numele cărturarilor epocii lui Petru Rareș, care lucrau pe teren în spiritul vremii de atunci și cu mijloacele care le stăteau la îndemînă în acele vremi.

Desgropînd din neantul uitării personalitatea logofătului Mateiaș Stroici, precum și cea a unor urmași imediați ai săi, aducem un adaos de lumină la cunoașterea istoriei noastre, naționale, din secolul al XVI-lea, completarea deosebit de necesară pentru cunoașterea cît mai profundă și cît mai exactă a întregii noastre istorii.

ADRIAN VĂTĂMANU

TROIȚA DE PIATRĂ DE LA MERGHINDEAL (SEC. AL XVII-LEA)

În curtea bisericii ortodoxe din Merghindeal (jud. Sibiu), edificiu construit în anul 1854 pe locul unui lăcaș de lemn înregistrat de Conscripția Buccow din 1760—1762[1], în vecinătatea apuseană a turnului clopotniță se află o cruce de piatră (cca. 1,5/0,45 m) cu inscripție în limba română cu caractere chirilice, desfășurată atît pe fața principală orientată spre apus, cît și pe fețele laterale de nord și sud ale piesei sculpturale (Fig. 1).

Invocația debutează din partea superioară a brațului lung al crucii, cu siglele evangheliștilor Luca și Ioan despărțite de un motiv floral stilizat, apoi continuă prin textul propriu-zis prezentat în rînduri succesive alcătuite din cinci pînă la șapte litere, înalte de cca. 3—4,5 cm, împlinite în rotunjimea lor formală datorată unei netăgăduite influențe a majusculelor Renașterii împrumutate pe calea tipăriturilor aflate în circulație la acea dată (Pl. I).

În transcriere cu alfabet latin inscripția fragmentară a troiței de la Merghindeal este următoarea:

„IS/ HS/ NIKA/
LU (CA) IO (AN)/ CU VREARIA TATĂLU(I)/ ȘI CU A/JUTOR/IU FIULU(I)/ ȘI CU (A) SF/NTULU(I) D/UH RIDI/CATUS/A ACIA(STĂ)/ (S)F(Î)NTĂ C/RUCE (CU) H/RAMU(L) O PREAPO/DOBN(A) P/ARASK(IVA)/
ȘI S(A) RI/DICA/T DE R/OBU LUI/ D(U)MNE/Z(E)U B/..../ (NI)CULAE/ (L)EA(T) 7(1)82“

Anul 7182 (1674) la care semnul sutelor (ϱ) este aproape ilizibil, a fost încizat pe fața laterală sudică a brațului scurt al troiței. La prima citire a lui efectuată atît la fața locului cît și după decalcul luat cu acel prilej informația cronologică era oarecum diferită, literele chilirice având ordinea ѕρїѯ, adică 7112, cu corespondența cronologică modernă 1604, dată care ar fi făcut din piesa sculpturală comemorativă de la Merghindeal una dintre cele mai vechi inscripții lapidare din Transilvania redactată în limba română cu caractere chirilice. La o confruntare mai atentă a decalcului cu fotografia, de data aceasta mărită de cîteva ori, a aceluiași sector lapidar ce cuprindea anul, am ajuns însă la concluzia că a doua citire, aceea a cifrelor 7182, este mai apropiată de anul real.

---

[1] V. Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—62*, în *AIIN* (Cluj), III (1924—1925), p. 697. În *Conscripția Legii Grecești Neunite din Ardeal la anul 1766*, întocmită în timpul păstoritului și administrației episcopului Dionisie Novacovici, localitatea Merghindeal era înregistrată cu o biserică și 199 de enoriași ortodocși (v. Keith Hitchins, I. Beju, *Statistica românilor ortodocși din Transilvania din anul 1766*, în „Mitropolia Ardealului“, an XXII, Sibiu (1977), nr. 7—9, p. 547).

Troița din piatră de calcar, cu o porozitate mai mare, de un puternic efect plastic, a fost destul de serios erodată de agenții atmosferici astfel că scrisul în relief plat apare parțial deteriorat. Capătul de jos al brațului lung de cruce a fost fixat într-un soclu de ciment, de cca. 25—30 cm, impropriu conservării unor asemenea piese lapidare, care acoperă în mod regretabil o parte din inscripția comemorativă.

Caligrafia lapidară chilirică este de bună calitate dovedind o oarecare exersare în acest domeniu a meșterului pietrar. Aspectul formal tipologic al troiței cu decorul alcătuit din brîul în torsală ce articulează muchiile brațelor, medalioanele cu circumferința alcătuită din același motiv al frînghiei răsucite circumscrisă siglelor lui Is. Hs. Nika., cît mai cu seamă micul coif în formă de piramidă ce încoronează piesa sculpturală, dezvăluie apartenența acesteia la modelele de cruci elaborate de pietrarii din Țara Românească pe tot parcursul Evului Mediu. Analogiile cu lucrările sinonime de la sud de Carpați sînt grăitoare, iar arhetipurile create în acel loc încă pe parcursul secolului al XVI-lea, au reprezentat modelele reale pentru meșterii români din sudul Transilvaniei. La fel ca pisaniile ce împodobesc bisericile Moldovei și Țării Românești ce păstrează prin slovele săpate în piatră „... — amintirea trecutului nostru care ni este scump, ori de cuprinde în el mari nenorociri, ori de vădește și cîte o clipă de fericire"[2], troițele vădesc la rîndul lor, prin inscripțiile ce le poartă fie unele scopuri comemorative legate de niște evenimente istorice date sau de anumite persoane ce s-au remarcat prin acțiunile lor politice și culturale, fie un rol apotropaic sau de invocație creștină făcută în urma depășirii unor momente nefaste din viața donatorului.

Tipologic aceste troițe din Țara Românească prezintă o formă de cruce simplă, cu brațul inferior mai lung decît celelalte două, cu muchiile articulate de un brîu în torsadă și fața principală decorată cu medalioane cu siglele lui IS HR NIKA și ale evangheliștilor, sau un model puțin diferențiat în care brațul lung este încununat cu un mic acoperiș protector de formă piramidală.

În sculptura medievală și cea din epoca de trecere spre perioada modernă sînt cunoscute cîteva troițe de acest fel. Exemplele acestea reprezintă doar o mică parte dintr-un număr mai mare de asemenea piese lapidare comemorative care au fost însă vămuite de vitregia vremurilor trecute. O astfel de troiță a fost înălțată de frații Buzești în amintirea luptelor împotriva turcilor desfășurate la cetatea Dîmboviței. Inscripția comemorativă evocă victoria dobîndită de oștenii români în dauna turcilor lui Bulim pașa, într-o zi de duminecă — după cum atestă și hramul crucii închinat spre „lauda Sf-ei Nedelea" — din luna octombrie a anului 1595[3]. O morfologie asemănătoare a reprezenta o

[2] N. Iorga, *Inscripții din bisericile României*, Fasc. I, București 1905, p. VI.

[3] Monumentala cruce de piatră a fost inițial înălțată la locul unde se unea Valea „Bulimanului" cu Valea Cărbunilor. Înaintea celui de al doilea război mondial troița putea fi văzută în satul Burlănești (localitatea desființată înglobată în satul Voinești, com. Voinești, jud. Dîmbovița) în vecinătatea șoselei Tîrgoviște—Cîmpulung. Pe suprafața pietrei, în relief plat, a fost încizată următoarea inscripție comemorativă în limba slavonă: *„S-a ridicat această sfîntă cruce întru rugăciunea*

altă troiță de piatră aflată odinioară lîngă șoseaua din comuna Dragoslavele (jud. Argeș), ridicată, după cum reiese din inscripția slavonă, de Matei Basarab și doamna Ilina, după anul 1640[4], dar și o altă cruce comemorativă aflată în grupul pieselor sculpturale aduse în București cu prilejul expoziției naționale din anul 1906, lucrare decorată cu motivul frînghiei răsucite pe muchii și medalioane circumscrise siglelor evangheliștilor.

Între frumoasele dealuri verzi, peste Neajlovul întins ca o pînză nemișcată de apă, peste mlaștina Cîlnișții se află locul unde s-a înălțat în veacul trecut (1840) un monument comemorativ, o mică rotondă în amintirea Călugărenilor din august 1595, a izbînzii românești asupra oștilor marelui vizir Sinan, a cutezătoarei sfidări aruncate de Mihai Vodă unui trufaș conducător de armate cum a fost albanezul turcit, Sinan pașa, deprins cu victorii facile. În interiorul rotondei se adăpostea o cruce monumentală de piatră (I = 3 m; L = 1 m) cu coif piramidal protector, decorată cu motive florale și geometrice tratate într-un relief de o elegantă grafie (Fig. 2). Troița a fost înălțată pe la 1683/84 de Șerban Cantacuzino pentru „pomenirea frumosului pod" înălțat de viteazul de la Călugăreni.[5] Monumentul reprezenta un gest conștient plin de simțămîntul măririi neamului său și a țării sale odinioară libere. Aceasta constituia în aceeași vreme nu doar un simplu insemn lapidar evocator, ci și un act politic de mare curaj al voievodului Șerban Cantacuzino, de rememorare a unei izbînzi creștine, într-un moment dramatic în care imperiul semilunei era angajat într-una dintre cele mai ample campanii îndreptate împotriva Europei.

O cruce de formă asemănătoare, cu coif piramidal protector, dar mai modestă ca dimensiune, a fost ridicată în memoria meșterului italian Pesena Levin și a familiei sale, în anul 1707. Piesa sculpturală cu inscripția în limba latină ce evocă încercările nefaste ale familiei Pesena Levin, se afla odinioară în paraclisul curții de la Brîncoveni a lui Răducanu, cel de al treilea fiu al lui Constantin Brîncoveanu, pentru care va fi lucrat meșterul italian. Caligrafia lapidară latină de o mare acurateță cît și maniera reliefului comemorativ trădează intervenția unui meșter străin care însă a preluat un model de cruce obișnuit în contextul spiritual-geografic al Țării Românești. Neobișnuită pentru această zonă este însă folosirea modelului sculptural drept cruce

---

și întru lauda Sfintei Dumineci (Nedelea) cea venerabilă, în zilele lui Io Mihai Voievod și a doamnei lui Stanca și a fiului lui Pătrașcu Voievod și făcători dumnealui Radul marele clucer și dumnealui Stroe marele stolnic, Uril, Pîrvul și Sorin, Oprea și Vlad, Ioan și Voicu și Vișa și Marcu și Stan Negrea și Pîrvu și Sora și Voicu și Radu și Dan paharnicul și Pîrvul logofătul. S-a scris luna mai 27 zile în anul 7105 (1597). Eni Voica" (v. Al. Vasilescu, *Cetatea Dîmboviței*, în *BCMI*, XXXVII, București, 1945, pp. 51—42).

[4] Partea finală a inscripției este deteriorată astfel că anul realizării troiței nu s-a putut citi decît parțial prin cifrele slavone ... (7100 ...) adică 1600 ... (N. Iorga, *Inscripții din Bisericile României*, Fasc., 1, București, 1905, p. 138; I. D. Negulescu, *Limba slavonă veche*, București, 1961, p. 269).

[5] Inscripția incizată pe toate laturile crucii a fost citită mai întîi de V. Brătulescu (c. N. Iorga, *Crucea de la Călugăreni*, în *BCMI*, XXII, București, 1929, pp. 101—105).

de mormînt, cînd era oarecum în obiceiul locului ca acest gen de monument să fie folosit mai ales întru pomenirea sfinților protectori, la evocarea oamenilor ce au împlinit în trecutul nostru îndatoriri însemnate, a evenimentelor cu ecou memorabil în viața politică, militară și culturală a neamului sau chiar la afișarea legilor[6].

O troiță de piatră cu coif piramidal de o acurată execuție tehnică, marcată de medalioane decorative cu insemnele lui IHN, ale evangheliștilor și stema Țării Românești, s-a datorat inițiativei lui Constantin Brîncoveanu Voievod (Fig. 3). Această troiță de piatră din anul 1713 înlocuia o cruce de lemn șubrezit, ridicată de Preda biv vel vornic (Brîncoveanul) pentru pomenirea fiului său Papa postelnicul, ucis în zilele lui Constantin Vodă Șerban „cînd s-au ridicat dorobanții împotriva domnului și a boierilor țării" (1655)[7].

Tipul de cruce cu coif protector sau fără coif dar cu muchiile brațelor articulate de brîul în torsadă și una din fețe marcată de medalioane circumscrise siglelor evangheliștilor (Fig. 4), se perpetuează și în sculptura comemorativă din secolul al XVIII-lea. O mărturie în acest sens o reprezintă și crucea serdarului Ilie Giulescu din Giulești (Vîlcea), lucrarea din preajma anului 1767[8].

O analogie formală mai apropiată de piesa de la Merghindeal este crucea de piatră din satul Boița (jud. Sibiu), lucrare decorată pe muchia brațelor cu motivul frînghiei răsucite și protejată de un mic acoperiș piramidal. La această sculptură comemorativă atît fața principală cît și una dintre laturi cuprind o inscripție în limba slavonă și în mod curios, una în limba germană, mai puțin lizibilă. Din inscripția slavonă se deslușesc numele donatorului — un oarecare Stoian sau Stoica Grecul — cît și hramul piesei sculpturale închinat Uspeniei. Textul german fragmentar fixează cu aproximație în timp momentul realizării acestei sculpturi evocative, „în vremea lui Rakoczi al II-lea"[9]

Troița de la Merghindeal reprezintă un monument sculptural votiv cu inscripția inedită care, spre deosebire de lucrările sinonime contemporane din Țara Românească, mai conservatoare prin fidelitatea lor față de limbajul oficial slavon, pune în lumină atașamentul deschis al clerului simplu transilvănean față de limba română strămoșească izvodită în cărțile apărute în climatul de sîrguincioasă activitate culturală a tipografiilor din Brașov, Bălgrad și Sibiu.[10]

NICOLAE SABAU

[6] V. Drăghiceanu, *Curțile domnești brîncovenești*, în *BCMI*, IV, București, 1911, p. 60—61.

[7] I. D. Trojanescu, *Mitropolia din București*, în *BCMI*, VI, București, 1912, p. 174—175.

[8] M. Golescu, *Ctitorii mărunte din Vîlcea*, în *BCMI*, XXXVII, București, 1944, p. 185.

[9] Informația o datorăm amabilității cercetătorului științific dr. Marius Porumb.

[10] O(ctavian) Șchiau, *Cărturari și cărți în spațiul românesc medieval*, Cluj-Napoca, 1978, pp. 123 și urm.

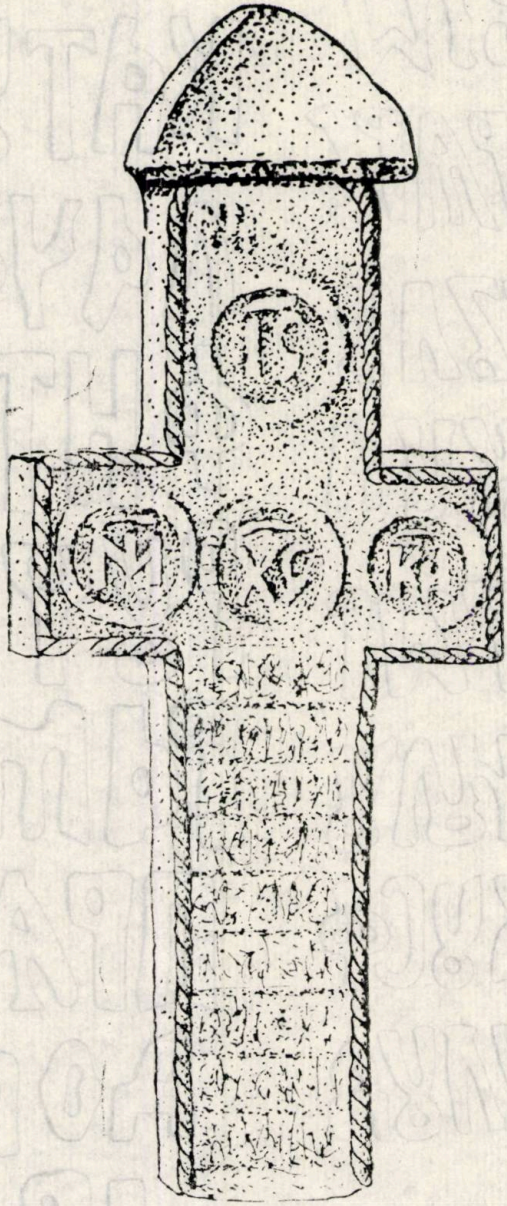

Fig. 1. *Troița de piatră din Merghindeal (1674).*

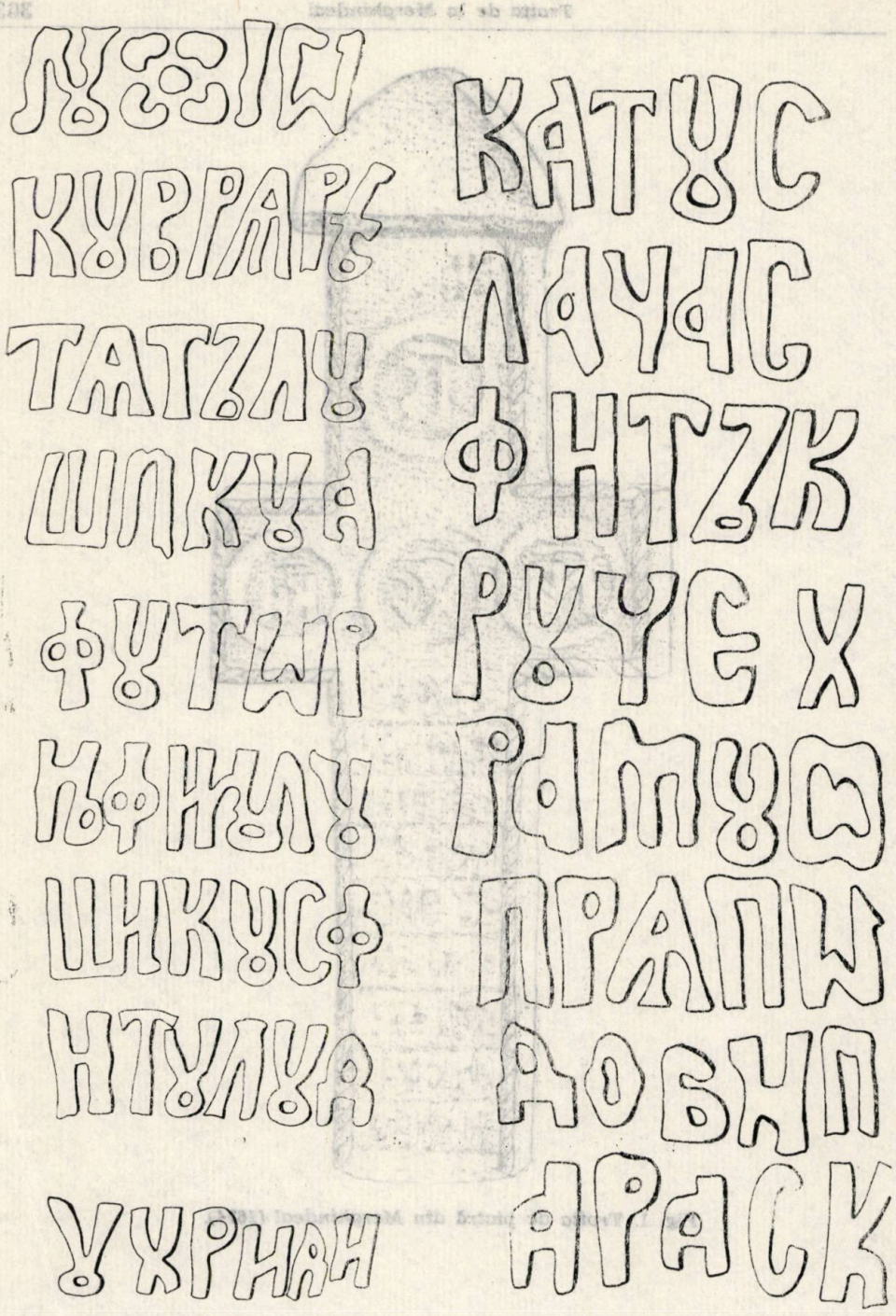

Pl. I. *Inscripţia comemorativă a troiţei din Merghindeal (decalc).*

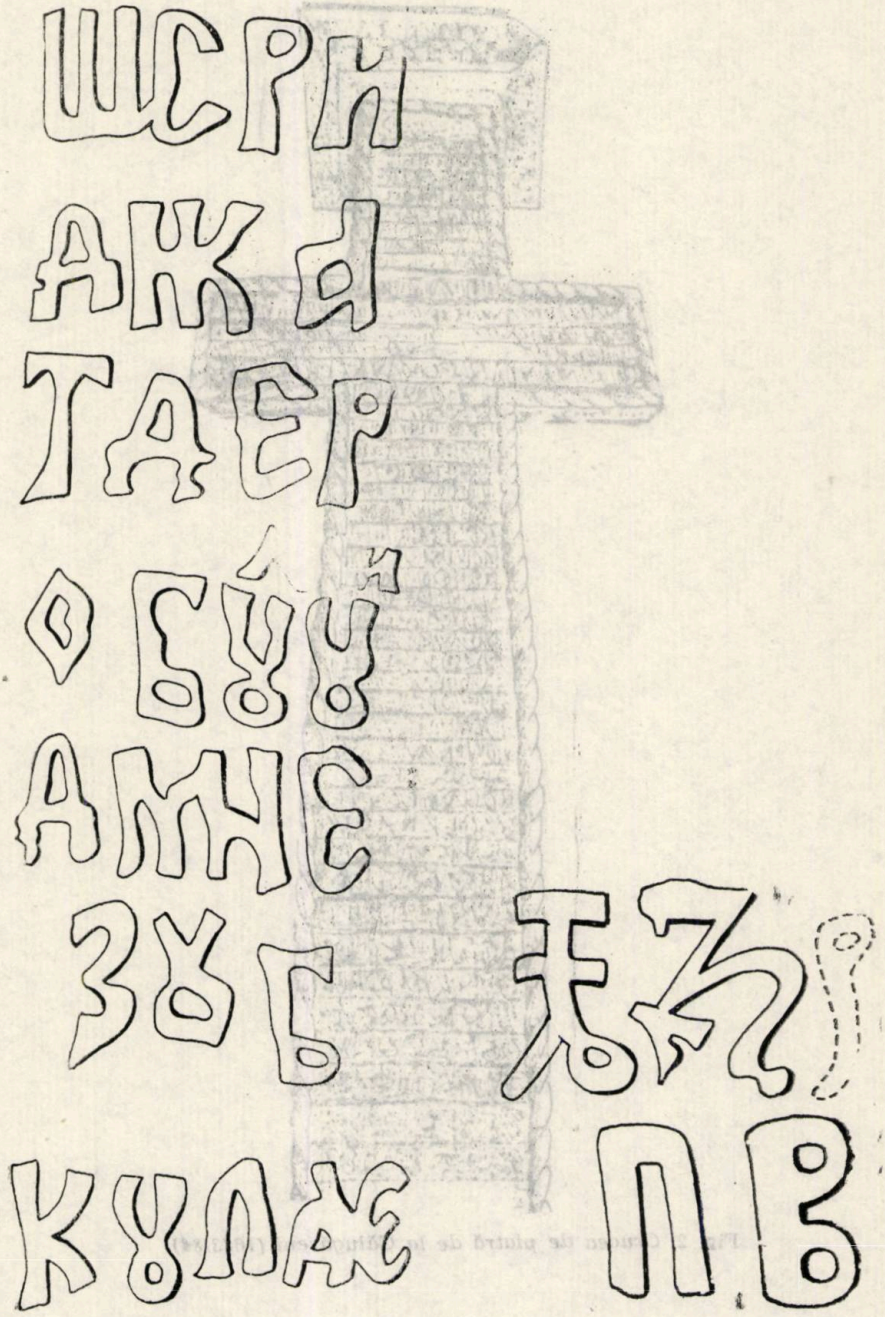

Fig. 2. *Crucea de piatră de la Călugăreni (1683/84).*

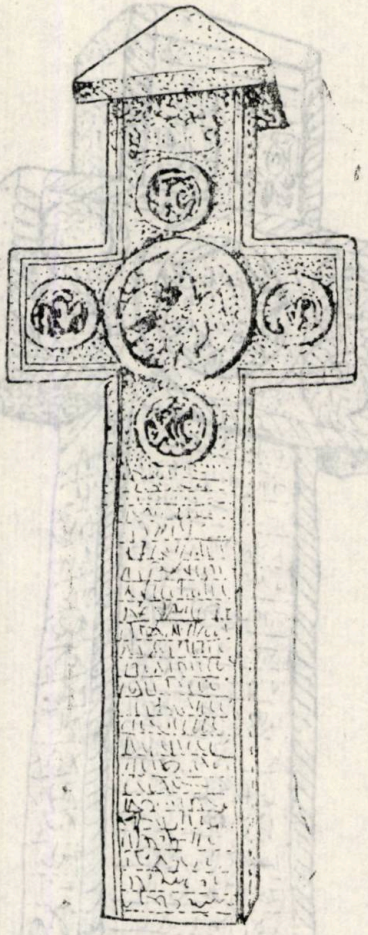

Fig. 3. *Troiță de piatră din anul 1713 ridicată în memoria postelnicului Papa Brîncoveanu.*

Fig. 4. *Cruce de piatră decorată cu motivul frînghiei răsucite, din epoca lui Matei Basarab.*

SCAUNUL ORĂȘTIEI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA. RAPORTURILE CU GUBERNIUL

Evenimentul politic principal de la sfîrșitul secolului al XVII-lea l-a constituit trecerea Transilvaniei sub dominație habsburgică. Ținutul a fost mult rîvnit de Curtea vieneză, încă din veacul al XVI-lea, pentru bogăția și importanța sa strategică.[1] Criza internă ce domnea în țară, ușurează sarcina armatelor imperiale, care impun relativ ușor tratatul hallerian (28 iunie 1686), prin care țara ajunge sub „protecția" împăratului.[2] Drept garanție, austriecii instalează garnizoane, cu un număr de 18 000 soldați, la Cluj și Deva.[3] Succesele repurtate împotriva turcilor contribuie la sporirea pretențiilor împăratului. Prin cele două capitole ale textului înțelegerii de la Blaj (27 octombrie 1687) se stipula primirea trupelor pentru iernat în alte 10 orașe ale Transilvaniei, printre care se numărau Alba Iulia, Sebeș, Orăștie, Sibiu, și, în plus, se impunea o plată de 700 000 florini renani.[4] Obligația de întreținerea a armatei includea mari cantități de grîu, carne, vin, ovăz, fîn și paie, care trebuiau livrate de localitățile respective. Noile raporturi economice și politice cu Viena sînt consemnate în Diploma Leopoldină, emisă în 4 decembrie 1691.[5] În cele 18 puncte hotărîte se respectă cele patru religii recunoscute, donațiile regilor maghiari și ale principilor, precum și vechile legi în vigoare; de asemenea se menționează că în dregătorii puteau fi numiți doar nobili transilvăneni, retribuiți anual din visteria statului. Conducerea țării urma să fie aleasă pe mai departe de către dietă, membrii ei urmînd să fie confirmați de împărat. Comandantul armatei trebuia să fie austriac.

Aparent, noul regim nu vrea să aducă mari schimbări, însă prin formulări deosebit de abile, se va da posibilitate lui Leopold I, ca în anii următori să se amestece în treburile interne ale Transilvaniei. Funcția de principe era menținută, dar însușită de împărat, locul acestuia fiind mandatat de un guvern, în frunte cu un guvernator, ales de dietă și confirmat de Curte. Șirul acestora este deschis de Gheorghe Bánffi (1691—1708), ales în detrimentul rivalului său Nicolae Bethlen, ajuns cancelar

---

[1] Pentru unele probleme generale ale ocupației austriece, vezi *Istoria României*, vol. III, București, 1964, p. 225—237.

[2] I. Lupaș, *Sfîrșitul suzeranității otomane și începutul regimului habsburgic în Transilvania*, București, 1943, p. 10.

[3] *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, vol. I, București, 1979, p. 221.

[4] J. Duldner, *Zur Geschichte des Überganges Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg: die Jahre 1687—1691*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, vol. XXX, Sibiu, 1902, p. 195—196.

[5] I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I. (1599—1699), Cluj, 1940, p. 439—446.

provincial[6]. În mod treptat, forurile conducătoare de la Viena, vor organiza astfel ţara încît acesteia să i se reducă pe cît posibil independenţa. În anul 1694, habsburgii înfiinţează Carcelaria Aulică a Transilvaniei, ai cărei membrii erau numiţi de împărat şi prin care politica externă trece sub autoritate austriacă. La fel se va întîmpla cu finanţele, cu problemele juridice şi militare.

În cadrul filialei Arhivelor Statului din Cluj-Napoca se păstrează cîteva din ordonanţele emise de Cancelaria vieneză şi cea transilvăneană Orăştiei, începînd din anul 1700.[7] Analiza acestora ne oferă imaginea veridică a greutăţii asupririi austriece din Transilvania şi concret pentru unul din ţinuturile ei. Greutăţile principale — aşa cum reies din actele depistate — le constituiau transporturile şi construcţiile militare, precum şi întreţinerea armatei.

Între construcţiile de la începutul secolului al XVIII-lea, se situa şi podul de la Subcetate (Váralja) de pe apa Sebeşului, important din punct de vedere economic şi militar. În primăvara anului 1700, guvernul se adresează Orăştiei şi cere sprijinul oraşului pentru continuarea acţiunilor de reparaţie a podului deteriorat. Autorităţile locale nu dau atenţia cuvenită ordinului primit, trimiţînd forţă de muncă ce nu putea face faţă lucrărilor respective, drept pentru care se renunţă în final la aceştia. La începutul lunii aprilie, se face un nou apel, prin care se solicită 50 de oameni echipaţi cu hîrleţe, lopeţi, „dar nu nişte copii ca înainte, ci muncitori apţi de muncă“[8]; tot acum se cere ca aceştia să fie însoţiţi şi de un funcţionar al scaunului, care la fel ca şi ceilalţi, vor fi retribuiţi pe perioada muncilor. Cercurile oficiale ale Orăştiei tratează şi acest ordin cu superficialitate, fapt ce determină guvernul să se adreseze din nou oraşului în termeni mult mai aspri, ameninţînd conducătorii cu o pedeapsă exemplară în caz că apa Sebeşului ar distruge podul aflat deja în mare pericol.[9] Se pare că pînă în final, construcţia a fost efectuată, întrucît nu se mai fac alte intervenţii.

În funcţie de necesităţile sale, guvernul Transilvaniei pretinde participarea ţăranilor din ţinutul Orăştiei şi la alte munci, printre care notăm strîngerea recoltelor din părţile Devei. Oraşul manifestă aceleaşi reţineri şi se plînge comitelui Harteneck despre acest abuz, cerînd ajutor.[10]

În primii ani ai răscoalei antihabsburgice condusă de Rákóczi II, Orăştia, ca şi alte centre importante ale Transilvaniei, va avea mult de suferit. Generalul Rabutin convoacă pe membrii guvernului la Sibiu, de unde iniţiază mai multe operaţii militare împotriva răsculaţilor. Din acest loc, guvernatorul face apel la sfatul Orăştiei ca să trimită fără întîrziere căruţe şi 400 de oameni pentru lucrările ce se executau acolo.[11]

---

[6] În această calitate adresează două scrisori Orăştiei, din 1700 iunie 16 şi iulie 8. Filiala Arhivelor Statului Cluj-Napoca, *Fondul Orăştie*. Nr. 2.

[7] Arh. Stat. Cluj. *Fondul Orăştie*. Nr. 2—3 (în continuare *Ord. guv.)*

[8] *Ord. guv.* Actul din 9 aprilie 1700.

[9] *Ord. guv.* Actul din 16 iunie 1700.

[10] Filiala Arh. Stat. Sibiu. *Fondul magistraturii oraşului şi scaunului Sibiu.* Actul din 1702 nr. 20.

[11] *Ord. guv.* Actul din 25 aprilie 1706.

Atenția cea mai mare a austriecilor s-a îndreptat însă către întreținerea armatei și darea militară. Astfel, în anul 1700 din ordinul guvernului, Orăștia livrează 40 de cîble de grîu regimentului Solari din Sibiu și 250 de cîble regimentului Hannovra din Deva.[12] Datorită situației din Transilvania, comisariatul de război nu cunoaște situația exactă despre comitatele și scaunele care și-au achitat impozitele, drept consecință reclamă orașului să delege un reprezentant împuternicit cu prezentarea tuturor chitanțelor plătite de oraș în natură și bani.[13] Ordinul fusese probabil nesocotit, întrucît în toamnna aceluiași an chemarea la Sibiu se repetă, dar nimeni nu se va prezenta la termenul fixat, atrăgînd astfel nemulțumirea guvernului.[14]

În toamna lui 1700 se dizlocă în satele scaunului, pentru lunile de iarnă, o companie și jumătate din regimentul Hannovra staționat în Deva.[15] Încartiruirea și întreținerea trupelor constituia o problemă deosebită pe seama autorităților orășenești. Serviciile pretinse erau variate și foarte grele. De exemplu, în anul respectiv, plăteau armatei 110 cîble de grîu[16], pentru ca la numai patru ani distanță cantitatea să urce la 831 cîble pe an și pentru lunile de iarnă cu încă 666 cîble de ovăz, 238 care de fîn și în plus 12 833 de florini și 30 de denari.[17] În paralel cu toate acestea, fiecare casă trebuia să contribuie și cu o cantitate de peste 200 kg carne.[18] Cu abuzurile armatei cantonate în satele scaunului, autoritățile din Orăștie fac cunoștință chiar în primul an al ocupației, cînd fărădelegile și crimele săvîrșite de colonelul Magni sau Boland, necesită intervenția guvernului. Nu de puține ori soldații pretindeau plata repetată a aceleași obligații.[19] Datorită situației nefericite în care se afla orașul la începutul secolului al XVIII-lea, în urma percepțiilor de tot felul, sfatul orașului întocmește o petiție în care solicită ajutorul Sibiului pentru rezolvarea multitudinii de probleme cu care se confruntau.[20] Starea disperată a populației se accentuează odată cu izbucnirea răscoalei curuților, cînd strîngerea impozitelor a fost sistată temporar tocmai datorită dificultăților financiare și economice din lumea satelor.[21]

Situația politică a Transilvaniei rămîne destul de confuză și după pacea de la Satu-Mare. În acest interval moare G. Bánffi și împăratul numește în fruntea Ardealului o „deputăție a țării", pînă la efectuarea de noi alegeri. Conducerea era în posesia lui Ștefan Haller, iar după acesta a urmat Ștefan Wesselényi. Într-o scrisoare a acestuia din urmă adresată Orăștiei se afirmă că „din multe locuri am auzit încercări de tulburare a țării, hoții și prădări, iar din cauza hoinarilor nu au liniște nici locuitorii, nici Maiestatea Sa nu își poate exercita puterea fără piedici... de aceea publicăm și poruncim în mod foarte serios prin prezenta, ca ni-

[12] *Ord. guv.* Actul din 22 mai 1700.
[13] *Ord. guv.* Actul din 8 iulie 1700.
[14] *Ord. guv.* Actul din 23 noiembrie 1700.
[15] *Ord. guv.* Actul din 4 noiembrie 1700.
[16] *Ord. guv.* Actul din 18 octombrie 1700.
[17] *Ord. guv.* Actul din 30 ianuarie 1704.
[18] *Ord. guv.* Actul din 8 iulie 1700.
[19] *Ord. guv.* Actul din 21 noiembrie 1700.
[20] Arh. Stat. Sibiu, *Fond. magistraturii...*, Anul 1702, nr. 39.
[21] *Ord. guv.* Actul din 16 mai 1706.

meni să nu îndrăznească să găzduiască hoinari străini sau necunoscuți."[22] Rezolvarea trebürilor țării îl preocupă în continuare pe Wesselényi, acesta luînd măsuri pentru a opri fluctuația populației. Din Sibiu se va adresa din nou Orăștiei, făcînd cunoscute hotărîrile dietei, care adusese modificări ale îndatoririlor „iobagilor și jelerilor în scopul aducerii lá același numitor a obligațiilor, ca nimeni să nu părăsească localitățile și să aducă astfel prejudicii . . . prin mutarea lor din loc în loc;"[23] se prevedea, de asemenea, că dacă cineva va îndrăzni să fugă dintr-o așezare sau doar intenționează să o facă, nu numai că își va pierde imediat bunurile, dar va fi aspru pedepsit, ca tulburător al liniștei publice. Această ultimă scrisoare este adresat Orăștiei, nu în calitate de „deputat al țării", ci doar ca reprezentant al dietei, în urma schimbărilor ce avuseseră loc în conducerea Transilvaniei.[24] Împăratul Carol VI a nesocotit hotărîrea congregației nobiliare din 14 noiembrie 1712 de la Mediaș, care alesese guvernator pe Ștefan Wesselényi, numindu-l în loc pe Sigismund Kornis. Wesselényi a primit alte însărcinări în cadrul dietei și Tablei Regești.

Noul conducător se deosebea de predecesorii săi prin energia de care dă dovadă în rezolvarea problemelor țării (ciumă, secetă, inundații, certuri politice, războaie), ca și prin tendințele sale absolutiste. O grijă deosebită este acordată cancelariei din Sibiu, toate actele, de orice natură, adresate Orăștiei, poartă semnătura sa proprie, ceea ce nu exista pe vremea lui Bánffi. Kornis constată că unele lipsuri se datorează aparatului administrativ, care deși retribuit de stat, „uită" să facă cunoscute hotărîrile guvernului și Curții sau, mai grav, se opun acestora; de aici și formularea deosebit de diplomatică adresată celor în cauză „. . . nu că cineva s-ar îndoi de credința lor față de împărat, dar dacă s-ar găsi dintre acei care să defăimeze în loc să aducă la îndeplinire hotărîrile Curții . . . vor fi pedepsiți în mod exemplar."[25]

Primul eveniment al guvernării sale a fost ridicarea fortificațiilor de la Alba Iulia, la inaugurarea cărora Kornis participă alături de generalul Steinville.[26] Acțiunea pretinde un număr mare de lucrători, care țe, materiale de transport și bani. Autoritățile mobilizează și pe orăștieni[27], solicitînd din partea scaunului muncitori, care pentru transport precum și 395 de florini.[28]

În anul 1716 izbucnește războiul austro-turc, ce ridică în fața țării noi probleme de aprovizionare a trupelor, de încartiruire a acestora, de percepere a impozitelor ordinare și extraordinare. În pragul ostilităților, Orăștia plătea aproximativ aceași sumă ca pe timpul lui Bánffi.[29] Va-

[22] *Ord. guv.* Actul din 18 mai 1712.
[23] *Ord. guv.* Actul din 30 aprilie 1714.
[24] Ferenczi Miklos, *Hadadi Br. Wesselényi István élete és naplója*, Cluj, 1910, p. 27—29.
[25] *Ord. guv.* Actul din 18 mai 1716.
[26] P. Apor, *Synopsis mutationum*, în *Altorjai B. Apor Péter munkái*, Pesta, 1863, p. 156—157.
[27] Anton E. Dörner, *Două acte necunoscute privind fortificarea cetății Alba Iulia la începutul secolului al XVIII-lea*, în *Apulum* XIX, 1981, p. 223—227.
[28] *Ord. guv.* Actul din 8 mai 1716.
[29] *Ord. guv.* Actul din 10 octombrie 1715. Suma cu care era impus orașul se ridica la 4553 florini, 599 cîble de grîu, 1175 cîble de ovăz, 628 care cu fîn.

loarea impozitelor crește odată cu înaintarea în timp, în special cele în natură.[30] În anul 1717, guvernul face unele precizări privitoare la rația alimentară a militarilor pe perioada iernii, conform hotărîrii dietei din 5 decembrie de la Cluj.[31] Nevoia tot mai mare de alimente, necesară armatei nu putea fi satisfăcută din cauza ciumei care bîntuia în sudul Transilvaniei,[32] motiv pentru care soldații sînt siliți să recurgă la tot felul de abuzuri.[33] Soluționarea problemei contribuțiilor militare s-a încercat în congregația nobilimii din 28 februarie 1718, ținută la Cluj.[34] Datorită sărăcirii excesive a populației din satele aparținătoare Orăștiei, se dispune acum ușurarea sarcinilor, prin renunțarea la prestația de transport a așezărilor din scaun.[35] La puțină vreme de la emiterea acestui decret dietal, datorită condițiilor de război, s-a reintrodus obligația de cărăușie. În luna aprilie se primește ordin pentru administrarea a 50 de căruțe garnizoanei din Deva,[36] unde se vor mai efectua și alte cărăușii, de 100 de căruțe[37] și mai apoi de alte 140.[38] Pentru aprovizionarea cetății Alba Iulia cu muniția necesară, Kornis cere atelierelor de fierărie din Sibișel, ghiulele și grenade în greutate totală de 1000 de tone, care urmau să fie transportate de către locuitorii scaunului cu 60 de căruțe.[39]

În rîndurile militarilor austrieci domnea dezordinea. În unele regiuni, soldații după ce își ridicau soldele, fugeau din regimentele lor[40] pricinuiau locuitorilor multe necazuri.[41] Cu toate că cei care prindeau astfel de dezertori erau recompensați iar pedepsele deosebit de aspre, fenomenul n-a putut fi stăvilit. Pădurile constituiau ascunzători excelente unde fugarii se organizau în grupuri și porneau în acțiuni de pradă împotriva populației pașnice rurale.[42] Guvernul cere sfaturi Orăștiei să îi înainteze situația așezărilor scaunului în care să figureze numărul soldaților dispăruți.[43] Ordinea începe să se restabilească odată cu sosirea în Transilvania a știrii victoriei asupra turcilor.[44]

Starea populației din sudul țării era dezastruoasă. Pentru a afla mai multe amănunte privind localitățile din comitatele și scaunele din Tran-

---

[30] *Ord. guv.* Actul din 10 februarie 1716. În acest an Orăștia a livrat armatei 2739 florini, 652 cîble de grîu, 844 cîble de ovăz, 28 care de fîn. Peste doi ani impunerea s-a ridicat deja le 3538 florini, 1245 cîble de grîu, 1653 cîble de ovăz, 1173 care de fîn, 1 butoi mare de vin și 500 kg de carne.

[31] *Ord. guv.* Actul din 28 decembrie 1717.

[32] Anton E. Dörner, *Epidemia de ciumă în scaunul Orăștiei în prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în *Acta Musei Napocensis*, XX, 1983, p. 543—545.

[33] *Ord. guv.* Actele din 10 octombrie 1716, 20 septembrie 1718, 3 mai 1719, 3 iulie 1720.

[34] *Ord. guv.* Actul din 13 februarie 1718.

[35] *Ord. guv.* Actul din 29 martie 1718.

[36] *Ord. guv.* Actul din 9 aprilie 1718.

[37] *Ord. guv.* Actul din 12 mai 1720.

[38] *Ord. guv.* Actul din 30 octombrie 1720.

[39] *Ord. guv.* Actul din 19 februarie 1731.

[40] *Ord. guv.* Actul din 17 iunie 1718.

[41] *Ord. guv.* Actul din 20 septembrie 1718.

[42] *Ord. guv.* Actul din 16 septembrie 1718.

[43] *Ord. guv.* Actul din 20 septembrie 1718.

[44] *Ord. guv.* Actul din 18 septembrie 1718.

silvania, Kornis convoacă pe reprezentanții acestora la Sibiu.[45] Aici se fixează și contribuția Orăștiei estimată la 1500 de florini, 9 cîble de grîu și 10 ovăz, 4 care de fîn, 1 butoi de vin și 300 kg de carne. Impunerea în natură era mică din cauza lipsurilor alimentare. Prețul produselor urca vertiginos. În dorința de a opri creșterea prețurilor, guvernul stabilește valoarea grîului la 5 florini cîbla, dar aceasta se vindea în continuare cu 15 florini[46] sau chiar cu 20 de florini[47]. Se interzicea totodată folosirea cerealelor pentru fabricarea țuicii sau a rachiului sub amenințarea confiscării cazanului și a amenzii de 24 florini.[48]

În pofida măsurilor aspre luate, în ținutul Orăștiei persistă încă mari greutăți. Epidemia de ciumă reizbucnește în unele localități, satele se depopulează, locuitorii trecînd Carpații spre Muntenia sau în alte comitate transilvănene mai puțin afectate.[49] Avertizările de tot felul precum și amenzile grele preconizate de autoritățile centrale rămîn ineficiente.[50] În multe locuri se petrec din nou jafuri și crime.[51] Fiscul se plînge că întîmpină greutăți în strîngerea impozitelor.[52] Pentru ușurarea sarcinilor scaunului Orăștiei, guvernul dispune retragerea a două regimente de cavalerie de aici, cu dispoziția ca celui rămas încartiruit, să i se asigure proviziile necesare în natură și bani.[53]

În anul 1720, situația generală se îmbunătățește. Guvernatorul convoacă iarăși reprezentanții țării, cerîndu-le informări complete despre starea localităților, felul cum au fost îndeplinite obligațiile din anii trecuți, ca și despre problema impozitelor.[54] La adunarea respectivă, conducerea armatei mărește pretențiile sale în bani pentru scaunul Orăștiei, de la 1600 de florini cît era în 1719, la 10 600 de florini.[55]

Prin ordonanțele trimise Orăștiei, Kornis solicită ca treburile importante ale statului să nu fie lăsate pe seama funcționarilor inferiori; se prevăd acum amenzi drastice în caz de neglijență, de cîte 200 florini pentru funcționarii superiori și de cîte 12 florini pentru cei de rang inferior.[56] Ei urmau să vegheze la aplicarea hotărîrilor primite și să depisteze pe aceia care cu toată intredicția guvernului continuă să folosească cerealele penrtu producerea băuturilor spirtoase.[57]

Atenția permanentă a guvernului s-a îndreptat către întărirea capacității de apărare a Transilvaniei. În ultimul act adresat Orăștiei, Kornis

---

[45] *Ord. guv.* Actul din 11 noiembrie 1718.
[46] *Ord. guv.* Actul din 15 februarie 1719.
[47] *Ord. guv.* Actul din 20 octombrie 1719.
[48] *Ord. guv.* Actul din 17 iunie 1718.
[49] *Ibidem.*
[50] *Ord. guv.* Actul din 14 septembrie 1718.
[51] *Ord. guv.* Actul din 3 mai 1719.
[52] *Ibidem.*
[53] *Ord. guv.* Actul din 20 octombrie 1719.
[54] *Ord. guv.* Actul din 28 august 1720.
[55] *Ord. guv.* Actul din 13 mai 1720.
[56] *Ord. guv.* Actul din 9 mai 1722.
[57] *Ibidem.*

reclama aprovizionarea grabnică a cetății Alba Iulia cu muniție.[58] La scurt timp după emiterea ordinului, guvernatorul deceda în vîrstă de 54 de ani. Dieta convocată în anul 1733 la Sibiu, alege în funcția rămasă vacantă pe Ştefan Wesselényi, același care a mai condus țara în perioada 1710—1713. Împăratul trece peste hotărîrile dietei și îl numește guvernator pe fostul „director suprem" al Olteniei, generalul Francisc Anton Wallis.

ANTON E. DÖRNER

[58] *Ord. guv.* Actul din 19 februarie 1731.

RĂȘINARI, UN CENTRU DE PICTURĂ DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

Răşinarii, marea aşezare din imediata vecinătate a Sibiului, cu îndelungata sa istorie, cu nenumăratele legături cu Ţara Românească, devine în prima jumătate a secolului al XVIII-lea unul din cele mai importante centre cultural artistice româneşti ale Transilvaniei.[1]

În prima jumătate a veacului al XVIII-lea, în satul românesc de la poalele Munţilor Cindrel, activau doi pictori, cunoscuţi în sudul şi centrul Transilvaniei prin hărnicia cu care decorează numeroase monumente de artă din diferite localităţi. Alături de semnăturile lor figurează, aproape întotdeauna, ca un semn de distincţie, numele satului din care proveneau, Răşinarii.

Cum era şi firesc, pictorii din prima generaţie de la Răşinari, Popa Ivan şi Nistor Dascălul cel Bătrîn (Stară), sînt ataşaţi sferei cultural artistice brîncoveneşti şi postbrîncoveneşti, desfăşurînd o vie şi bogată activitate, pictînd numeroase icoane şi ansambluri murale, contribuind nu numai la răspîndirea stilului de la sudul Carpaţilor, dar uneori pictura lor reflectă ridicarea pe noi trepte a conştiinţei de neam.

Abordînd un limbaj pictural ce presupune contacte directe cu centrele artistice de la sudul Carpaţilor, Popa Ivan Zugrav din Răşinari semnează în anul 1718 trei icoane pentru biserica din Cărpiniş[2], păstrate la Muzeul Brukenthal din Sibiu. Stilul picturii sale, ca şi activitatea sa ulterioară desfăşurată în împrejurimile Sibiului şi în Ţara Făgăraşului, zone în care rezistenţa ortodoxă a fost mai puternică, fiind în directă legătură cu românii munteni şi olteni, ar putea duce la identificarea zugravului cu *„popa Ivan de la Făgăraş"*, cel amintit într-o scrisoare a mitropolitului Daniil al Ţării Româneşti către preotul Radu din Şcheii Braşovului din 1 septembrie 1721[3].

Din această perioadă a creaţiei sale se conservă în satul Certege[4], din apropierea oraşului Cîmpeni, trei icoane de o calitate artistică deosebită, reprezentînd pe Maica Domnului cu pruncul, Sfîntul Nicolae şi Sfîntul Gheorghe. Avînd un ancadrament sculptat şi fondul aurit, icoana Maica Domnului *„Miluitoarea"* are în partea de jos, într-un spaţiu anume

---

[1] Referitor la istoria, dezvoltarea economică şi culturală a Răşinarilor a se vedea valoroasa lucrare premiată de Academia Română de Victor Păcală, *Monografia comunei Răşinariu*, Sibiu, 1915.

[2] Cărpiniş, com. Roşia Montană, jud. Alba. În biserica acestei localităţi Nistor Zugravul, cu care colaborează mai tîrziu, pictează o icoană în 1723, cf. unei informaţii primite de la At. Popa.

[3] S. Stinghe, *Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei* I, Braşov, 1901, p. 64—66; Şt. Meteş, *Relaţiile bisericii româneşti ortodoxe din Ardeal cu principatele române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928, p. 31—32 .În aceiaşi scrisoare mitropolitul Daniil scrie preotului Radu: *„...Popii lui Ivan de la Făgăraş, încă i-am scris"*.

[4] Mulţumesc arh. Mihaela Bodea, de la Muzeul de Istorie a Transilvaniei pentru această semnalare şi comunicarea inscripţiei de pe icoană.

destinat o inscripție cu donatorii, anul realizării și numele pictorilor: „... *Mșt. sept. 13 zile. Și am scris eu popa Ivan Zugravu ot Rășinari și Nistor Zugravul 7229 (=1720) 1720*“[5]. Era probabil o primă colaborare între cei doi pictori rășinăreni ce se va continua și în viitor.

În martie 1723 termină, la biserica Brîncovenilor din Poiana Mărului două icoane, Isus Pantocrator și Sfîntul Nicolae, ce se află la Muzeul de artă din Brașov, lucrări ce poartă semnătura: „*Popa Ivan Zugrav ot Rășinari*“.

În același an 1723 Popa Ivan din Rășinari împodobește cu pictură murală vechea biserică din Ocna Sibiului, zidită de Mihai Viteazul, refăcută și înzestrată de Constantin Brîncoveanu, despre a cărei podoabă scria Ioan Broju la sfîrșitul secolului trecut: „... *e măestrit zugrăvită*“, „*înfățișînd diferite scene din viața mîntuitorului Isus, din viața sfinților de toată seama, închipuind și icoana raiului și a iadului*“[6]. Din bogatul decor de odinioară s-a păstrat doar tabloul votiv cu inscripția: „*Constantin Basarab Brîncoveanu au făcut besereca aciasta; făcută L(eat) 1701 și s-au zugrăvit Leat 1723; și fiind ispravnic popa Ioan ot Vizocnă la acest lucru*“[7].

Multă vreme s-a crezut că cei doi ctitori, ce susțin macheta bisericii sînt Constantin Brîncoveanu și popa Ioan din Ocna, așa cum menționează inscripția. Este meritul lui Vasile Drăguț[8] de a fi lămurit, cu argumente solide și convingătoare, că imaginea reprezintă pe Mihai Viteazul, întemeietorul, și pe Constantin Brîncoveanu, restauratorul.

Pictura murală de la Ocna Sibiului, deși nesemnată, îi poate fi atribuită lui Popa Ivan din Rășinari, pe baza argumentelor stilistice și a unor detalii[9], la care se adaugă și faptul că în anul următor, în 1724, preotul Ioan de la aceiași biserică, cel ce se îngrijise de restaurare și împodobire cu frescă, ca o dovadă a aprecierii zugravului rășinărean, îi comandă două icoane împărătești și un rînd de prăznicare. Pe lîngă faptul că icoana sfîntului Nicolae este foarte apropiată ca înscriere în pagină, desen, cromatică și tehnică de alte reprezentări cu aceiași temă ale pictorului, cele două icoane de la Ocna Sibiului, sînt semnate și datate în 1724[10].

---

[5] Inscripția completă este următoarea: „*Această icoană au dat la Certeză Bustan Dumitru și Drag Nicula, Gane Ioan, Adam Simion, Adam Ion, Petru... Mșt. sept 13 zile. Și am scris eu popa Ivan Zugravu ot Rășinari și Nistor Zugravul 7229 (=1720), 1720*“.

[6] Ioan Broju, *Biserica din Ocna Sibiului — 1600 sau 1701?*, Sibiu, 1892, p. 10.

[7] N. Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, II, București, 1906, p. 139; C. Creangă, *Contribuția lui Constantin Brîncoveanu la zidirea unei biserici în Ocna Sibiului*, în *Mitropolia Ardealului*, XI, 1966, nr. 1—3, p. 153.

[8] Vasile Drăguț, *Un portret necunoscut al lui Mihai Viteazul*, în *Buletinul Monumentelor Istorice*, 1972, nr. 4, p. 60—62.

[9] Marius Porumb, *Mihai Viteazul, ocrotitor al artei și culturii românești din Transilvania*, în *Potaissa*, II, Turda, 1980, p. 202.

[10] Pe icoana Sfîntul Nicolae (86 × 65 cm): „... *(aceste) icoane le-au plătit Ionu... ot Viz(ocna) și cu muierea... 7232, 1724*“, iar pe Soborul arhanghelilor (86 × 60,5 cm): „*Aceste două icoane... (le-a făcut) erei Ivan Zu(grav)... 1724*“. Șerban Semo, *Vestigii inedite într-o veche biserică a lui Mihai Viteazul*, în *Studii muzeale*, VI, 1972, p. 7, le consideră ca aparținînd „desigur unui iconar venit din Țara Românească“.

În același an 1724 Ivan Zugravul semnează, împreună cu Nistor, tabloul votiv din pronaosul mănăstirii Geoagiu de Sus, unde îl pictează pe Mihai Viteazul, primul unificator al țărilor române[11]. În partea stîngă a tabloului votiv se află o inscripție cu litere chirilice *„(Pe)tru Protopop ot Carlovu (c)titoru bisericii. Rucopiseț Popa Ivan Zugrav i Nistor. Mșț. mai 5 zil(e)"*[12]. Evident, textul nu se referă la personajul pictat, acesta fiind un voievod, înveșmîntat în caftan, garnisit și căptușit cu samur, agrafat în față, purtat pe umeri, de sub care se vede mantia strînsă în talie cu un brîu. Voievodul cu figura-i energică, avînd barbă și mustăți contopite, amintește formal de reprezentările din gravurile de epocă, dar și de imaginea din fresca de la Ocna Sibiului. Motive întemeiate, îl vor fi determinat pe pictor să omită cu bună știință, în ambele cazuri, numele marelui voievod unificator de țară, stăvilind astfel „resentimentele autorităților ardelene, care nu puteau privi cu ochi buni eternizarea aceluia ce năzuise la emanciparea neamului său"[13].

Pictorul nu era un om de rînd, avînd în vedere că purta corespondență cu mitropolitul Daniil din cetatea de pe malurile Dîmboviței[14], iar activitatea sa ulterioară ca tipograf în importantul centru care era Rîmnicul,[15] îl așează între oamenii de carte ai epocii ceea ce ne face să presupunem cît de conștient era atunci cînd zugrăvea în cele două biserici transilvane chipul voievodului unificator al ținuturilor românești din jurul arcului carpatic.

Activitatea lui Popa Ivan Zugravul se desfășoară în Transilvania pe tot parcursul deceniului al treilea, pictînd mai multe icoane la Boarta (jud. Sibiu)[16], iar din 1732 datează trei icoane din colecțiile Muzeului din Blaj, a căror proveniență este însă necunoscută[17].

În anul următor pictorul se găsea în Țara Românească, unde în curînd va deveni om de încredere și colaborator apropiat al episcopului Climent al Rîmnicului (1735—1749), din a cărui scrisoare, adresată brașovenilor la 28 aprilie 1736 aflăm că *„eclesiarhul episcopiei popa Ivan din Făgăraș"* merge în orașul de la poalele Tîmpei.[18] Se întoarce la Rîmnic, în mai 1736, ducînd scrisori din partea scheienilor către vlădica Climent. Despre activitatea sa ca pictor de biserici și icoane în părțile vîlcene nu avem date, probabil preocupările sale s-au îndreptat pentru o perioadă de timp pe un alt făgaș.

---

[11] Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, I, Cluj Napoca, 1981, p. 76.

[12] Protopopul Petru *„notariul săborului mare"*, care *„era cel mai întîiu după vlădicul și ca un vicariu mare"* este amintit în 1715, cînd *„au poruncit împăratul Carol să meargă și clerul românesc să blagoslovească cetatea"* Bălgradului. Gheorghe Șincai, *Hronica românilor*, III, București, 1969, p. 312.

[13] Vasile Drăguț, *op. cit.*, p. 62.

[14] Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 32.

[15] Popa Ivan tipărește la Rîmnic în 1733 un *Liturghier*. I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, 1905, p. 48; Cf. Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 31, nota 3.

[16] Icoanele de la Boarta (jud. Sibiu) se află în Muzeul din Sighișoara, sînt nesemnate și nedatate, dar îi pot fi atribuite.

[17] Cele trei icoane de la Muzeul din Blaj înfățișează pe Maica Domnului cu pruncul, Isus Pantocrator și Sfîntul Nicolae.

[18] St. Meteș, *op. cit.*, p. 44.

După plecarea la Rîmnic a lui Ivan Zugravul, colaboratorul său, cu care pictase la mai multe monumente, continuă să activeze, probabil în zona centrală a Transilvaniei, astfel că în 1730, semnează ușile împărătești ale bisericii de lemn din Iernut, edificiu demolat în perioada interbelică. Despre ușile împărătești pictate de Nistor din Rășinari, Atanasie Popa scria acum cinci decenii că „sînt de calitate superioară“[19], ele înfățișînd Buna vestire. În 1733 pictează pentru biserica din Șpring (jud. Alba) două icoane împărătești[20].

Reîntors în Transilvania, încă în primii ani ai deceniului al șaselea, pe Ivan din Rășinari îl găsim în 1752 pictînd trei icoane la Ohaba Streiului, în apropierea Călanului. Remarcabile prin prețiozitatea cromatică și desenul cu evidente tendințe bizantinizante, utilizînd ca model mai vechi prototipuri iconografice din Țara Românească, cele trei icoane înfățișînd o Maria împărătească cu pruncul, Deisis și Sfîntul Nicolae, se înscriu în categoria realizărilor de aleasă ținută artistică aparținînd lui Ivan din Rășinari.

Reîntoarcerea sa la Rășinari se produce într-o vreme în care construcția noului edificiu a monumentalei biserici de piatră era finalizată și era necesară doar împodobirea cu frescă. Reluînd mai vechea colaborare cu Nistor Zugravul, cei doi pictori încep în 1758 să picteze fațadele bisericii. Ampla scenă, înfățișînd Plingerea lui Isus, de pe absida altarului cuprinde în partea dreaptă numele celor doi colaboratori, ajunși acum la vîrsta senectuții: *„1758. Zugrav Pop Ivan, Dascal Nistor Stară (=cel bătrîn)“*[21].

Adăugarea atributului de *„dascăl“* la numele lui Nistor în inscripția de la Rășinari nu este desigur fără motiv. Pictorul de icoane și frescă va fi împărtășit din tainele artei sale și unor discipoli pe care i-a învățat tehnica picturii îndrumîndu-i în mînuirea penelului. Fără a fi atestată documentar posibilitatea ca Nistor să fi avut elevi, presupunem aceasta prin analogie cu alte situații similare din cursul secolului al XVIII-lea[22]. Și poate primii ucenici ai lui Nistor Dascălul, ce îi vor continua în timp arta și meșteșugul, vor fi fost, cum era și firesc, tineri din Rășinari, ori din preajma marelui sat românesc de la poalele munților Cîndrel.

---

[19] Atanasie Popa, *Biserica de lemn din Iernut*, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice secția pentru Transilvania*, 1930—1931, p. 262—263, 269.

[20] Gelu Hărdălău, *Zugravii din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în județul Alba*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 395.

[21] În partea stîngă a scenei o inscripție cu numele donatorilor: *„Această icoană o a plătit judele Bucur cu fomeia dumnealui Soră ca să fie pomenire în veci“*, E. Cioran, *Biserica cu hramul Cuvioasa Paraschiva din Rășinari*, în *Omagiu Nicolae Bălan*, Sibiu, 1940, p. 333. Ivan Zugravul și Nistor Dascălul au mai pictat și alte scene pe fațadele bisericii răsinărene. Absida conservă, într-o stare precară, în jurul ferestrei de răsărit, scena Bunavestire, iar în nișele superioare Sfînta Troiță la Mamvri, Ilie Proorocul, Sfinții Constantin și Elena. Deasupra scenei Plîngerea lui Isus, apar un apostol și Sfîntul Nicolae. Foarte deteriorate sînt imaginile de pe fațada de nord. În nișe, apar diferiți sfinți, între care imaginea Cuvioasei Paraschiva este datată 1758 și are aceiași paternitate.

[22] Exemplul cel mai apropiat este Grigorie Ranite, maestrul fraților Iacov și Stan din Rășinari, ce apare cu atributul de *dascăl* atît în însemnările lui Iacov, cît și în caietul de modele al fratelui său, termenul avînd aceiași semnificație ca și la Dascălul Radu Zugraf. Vezi Teodora Voinescu, *Radu Zugrav*, București, 1978, p. 11 și urm.

La sfîrşitul deceniului al patrulea şi în deceniul al cincilea al secolului al XVIII-lea, la Răşinari, alături de mai vechii pictori din acest centru artistic, apare o nouă generaţie de artişti, ce vor avea o activitate deosebit de rodnică cu precădere în a doua jumătate a veacului. Un rol hotărîtor l-a avut şi asupra acestei generaţii de pictori răşinăreni, permanenta şi binefăcătoarea influenţă a centrelor artistice din Ţara Românească, ce se exercita direct prin cunoaşterea nemijlocită a unor opere de artă şi ansambluri picturale muntene, prin participarea pictorilor transilvăneni la decorarea cu frescă a unor ctitorii de la sudul Carpaţilor, ori prin intermediul numeroşilor zugravi de şcoală postbrîncovenească veniţi în Transilvania.

Din cea de a doua generaţie de pictori răşinăreni făceu parte două remarcabile personalităţi artistice, Iacov Zugrav şi Stan Zugrav, fii preotului Radu Man din Răşinari, pictori deosebit de productivi, a căror viaţă şi activitate pot fi parţial reconstituite pe baza documentelor de epocă, a numărului mare de inscripţii şi însemnări, precum şi a picturilor realizate de ei.

O însemnare[23] autografă făcută de Iacov Zugravul pe o *Cazanie* manuscris de la biserica Cuvioasa Paraschiva din Răşinari, ne dă date preţioase privind ascendenţa celor doi pictori: *„Această sf(î)ntă carte iaste a popii Man din Răşinar, ficior popii Ilu, vnucu popii Iacov; şi am scris eu Iacov diacu aciastă deşartă slovă la anul de la zidirea lumii 7257 (=1748), iară de la H(risto)s 1748“*.

Pe filele aceleiaşi cărţi Iacov nota cîţiva ani mai tîrziu: *„Precum să să ştie că în anul 1754, în luna lui noemvrie în 3 zile, într-o zi joi, m-am însurat de mi-am luat soţie pre leage, şi m-au cununat dascălul Grigorie Zugravul Ranitie, întru s(fîn)ta mănăstire a Sărăcineştilor, fiind episcop Răm(nicului) chiru chir Grigorie, iar în Ardeal Vl(ă)d(i)că fiind d(omnul) Pavel; întru acest an au venit acest Vl(ă)d(i)că în Ardeal. Adecă eu Iacov snă pop Man din Răş(inari) am luat fata popii Stan din Sad“*[24].

Aşa cum subliniază în text, Iacov s-a căsătorit în 1754 la mănăstirea Sărăcineştilor din Ţara Românească, luîndu-şi *„soţie pre leage“*, adică ortodoxă, aşa cum era şi familia sa[25]. Soţia sa, fiica preotului Stan din Sad, deşi nu este trecută cu numele în însemnare, dintr-o inscripţie ulterioară de pe o icoană ştim că se chema Maria[26]. Din această căsătorie Iacov din Răşinari a avut un fiu, Gheorghe, care a devenit un talentat şi prolific pictor, operele sale din ultimul sfert al veacului fiind răspîndite numeroase localităţi din Munţii Apuseni.

Conform însemnărilor de mai sus şi a altor informaţii extrase din pomelnice şi inscripţii de pe icoane şi frescă, putem alcătui următoarea schemă genealogică a celor doi pictori răşinăreni:

---

[23] N. Iorga, *op. cit.*, p. 155, nr. 531.

[24] *Ibidem.*

[25] Tatăl lui Iacov, popa Man din Răşinari figurează în conscripţia din 1733 ca preot ortodox. Cf. *Şematism*, Blaj, 1900, p. 559.

[26] Pe o icoană de la Şilea, jud. Alba, zugravul a scris următorul text: *„Pomeni (G(ospo)di Iacov Zugrav i Maria ego“*, cf. Gelu Hărdălău, *op. cit.*, p. 398

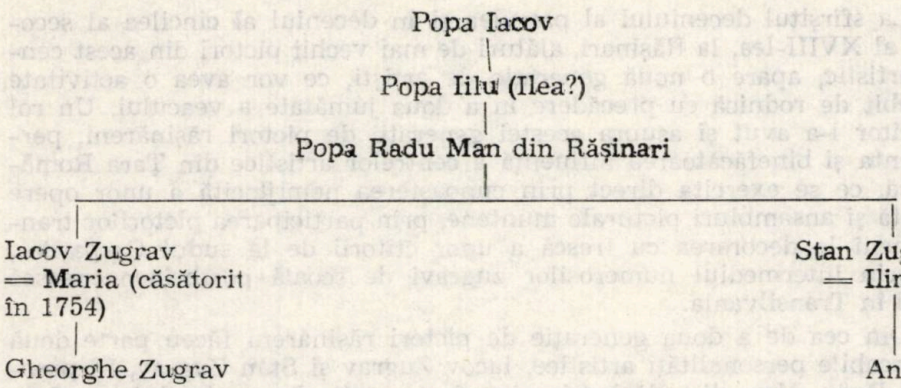

La cununia din 3 noiembrie 1754, oficiată în Mănăstirea Sărăcineștilor, a fost naș Grigorie Ranite, cunoscutul pictor de icoane și ansambluri murale, de la care Iacov și probabil fratele său Stan au învăţat meșteșugul artistic al picturii.

Iacov din Rășinari a studiat nu numai pictura, dar și-a desăvîrșit educaţia în marele centru cultural care era Rîmnicul veacului al XVIII-lea, sub atenta îndrumare a episcopului Grigorie Socoteanu (episcop între 1749—1764)[27], prieten al tatălui său.

Scrisoarea din 28 decembrie 1761, adresată de episcopul Grigorie al Rîmnicului lui Dionisie Novacovici, noul episcop ortodox al Transilvaniei, cuprinde în partea finală amănunte referitoare la Iacov din Rășinari, pe care prelatul din Ţara Românească îl recomandă cu căldură: *„Osebit poftim pe Prea Sfinţia Ta și te rugăm pentru un sărac de preot anume Iacov din Rășinari, că în vremea trecutei răzmiriţe*[28]*, odihnindu-ne și noi în casa tătîne-său vre-o jumătate de an, fiind el atuncea copil mic, după ce Dumnezeu ne-a suit în cea prea înaltă treaptă a arhieriei, ni l-a trimis tatăl său de l-am crescut și l-am învăţat și sfînta carte și, întorcîndu-se iarăși la casa lui și făcîndu-se de vîrstă, s-a și căsătorit. Astă primăvară viind iarăși aici să-și caute niște datorii, și viind și către noi, spunîndu-ne că s-a căsătorit, vrînd noi să ne facem desăvîrșit pomenire de dînsul și fără voia lui l-am hirotonisit diacon și preot, neștiind noi de așezarea arhipăstoriei Presfinţiei Voastre.“* Apoi în final Grigorie al Rîmnicului scrie: *„...te rugăm să avem iertăciune pentru această hirotonie... și pe acest sărac preot, pentru dragostea noastră cea frăţească să-l aibi întru cunoștinţă, ca pre un adevărat preot“.*[29]

Textul de mai sus ne sugerează că în intervalul de timp între 8 mai 1749, cînd Grigorie egumenul Coziei ajunge episcop la Rîmnic și anul 1754, Iacov a beneficiat de protecţia ierarhului pentru a se instrui. Exact

[27] Fost egumen al Coziei, episcopul Grigorie Socoteanu al Rîmnicului este ctitorul paraclisului episcopiei (1750—1751), pictat de Grigorie Ranite, și al bisericii. Tuturor Sfinţilor din Rîmnic, ridicată cu ajutorul unor negustori ardeleni. Vezi Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești și a vieţii religioase a românilor*, II, Bucureşti, 1932, p. 141, 143.

[28] Probabil este vorba de Războiul ruso-austro-turc din 1735—1739.

[29] Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 60.

în această perioadă, în anii 1752—1753 Grigorie Ranite zugrăvea paraclisul episcopiei;[30] prilej folosit probabil de tînărul transilvănean pentru acumularea de noi experiențe și adîncirea studiului în domeniul picturii. Că cei doi se cunoșteau încă din această perioadă o confirmă participarea lui Grigorie Ranite în 3 noiembrie 1754 la căsătoria lui Iacov în mănăstirea Sărăcineștilor în calitate de naș. Grigorie Ranite, împreună cu fiul său Ioan va picta în 1760 interiorul bisericii rășinărene, probabil fiind recomandat de Iacov și Stan.

La începutul lunii septembrie 1761 Iacov, împreună cu fratele său Stan, se afla la Mănăstirea Argeșului, prezența lor la ctitoria lui Neagoe Basarab fiind legată de restaurarea unor fresce sau zugrăvirea unor icoane, faptul fiind consemnat de o inscripție pictată pe fațada de sud a monumentului: *„STAN ZUG(RAV) I BRAT EGO IACOV ZUG(RAV) / SIN POPII RADUL OT / REȘINAR. ME(SI)Ț(A) SEP(TEMBRIE) 1 / LEAT 7 2 7 0 (=1761)“*.[31]

Semnificativ pentru evoluția artistică ulterioară a lui Iacov din Rășinari este incidența sa, încă de la primele realizări semnate[32] cu un pictor ce provine din ambianța artistică de la sudul Carpaților, David Zugravul de la Curtea de Argeș, cu care semnează în 1740 patru icoane la biserica de lemn din Iernut, realizări în spiritul picturii postbrîncovenești[33].

Pe aceiași linie, încadrîndu-se stilistic în pictura postbrîncovenească, se înscriu și alte lucrări din această perioadă a creației sale, ca de pildă icoanele din 1742 de la Turda, lucrate cu grijă pentru minuțiozitatea detaliilor decorative, precum și cu atenția acordată caligrafierii inscripțiilor, ori icoanele din 1746 de la Mănăstirea Ciunga, păstrate în prezent în Muzeul orașului Blaj[34].

În 1746 pictorul rășinărean semnează cîteva icoane la Pata, jud. Cluj, lucrări ce s-au pierdut, semnalate de Ștefan Meteș[35]. Nu credem să fie doar o simplă coincidență faptul că în această localitate din apropierea Clujului, în anul în care Iacov înfăptuia pictura icoanelor, biserica de lemn era decorată de Logofătul Matei Voileanu, cunoscutul cărturar și caligraf de la mănăstirea Drăguș din Țara Făgărașului, format

---

[30] Radu Crețeanu, *Zugravi din județul Vîlcea*, în *Revista Muzeelor și Monumentelor*, XLIX, 1980, p. 92.

[31] De la Gr. Tocilescu, *Biserica episcopală a M-rii Curtea de Argeș*, București, 1877, p. 53 și I. Panțurescu, *Biserica episcopiei Curtea de Argeș*, București, 1905, p. 76—77, a preluat-o St. Meteș, *Zugravii bisericilor românești*, în *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice secția pentru Transilvania*, 1926—1928, p. 69; Victor Brătulescu, *Izvoarele picturii în Banat*, în *Mitropolia Banatului*, XI, 1961, nr. 5—6, p. 37 citește defectuos inscripția. I. D. Ștefănescu, *Arta feudală în țările române*, Timișoara, 1981 p. 88, 127, citește „leat 1720—1761“ și consideră inscripția „piatra de mormînt a unui zugrav“.

[32] Din 1739 datează o icoană nesemnată de la Șilea, atribuită lui Iacov Zugravul de G. Hărdălău, *op. cit.*, p. 398.

[33] At. Popa, *op. cit.*, p. 277.

[34] N. Iorga, *op. cit.*, p. 196, nr. 689; Icoanele de la Ciunga au fost aduse la Blaj în 1932 cf. însemnărilor scrise pe spate.

[35] Șt. Meteș, *Note despre zugravii bisericilor române*, Sibiu, 1932, p. 11.

în centrul monahal de la Bistrița olteană, autor de ansambluri murale din mai multe monumente din Cîmpia Transilvaniei[36].

După întoarcerea sa de la învățătură de la Rîmnic, pictează în 1753—1754 mai multe icoane la biserica de lemn din Cuci, jud. Mureș, iar în 1755 la Tiocu de Jos, jud. Cluj[37].

La cererea unor săteni din Galda de Jos, dornici să dăruiască bisericii lor un *Triodion*, tipărit la București în 1746, pictorul răşinărean, aflat în trecere prin această localitate, caligrafiază inscripția ce transmite posterității numele donatorilor, notînd în final: „... *și am scris eu Iacov Zugravul din Feisa, cu zisa celor ce o au cumpărat la leat 1764*“[38]. Stabilirea zugravului răşinărean la Feisa, în valea Tîrnavei Mici, este confirmată și de existența a mai multor icoane pictate de artist la bisericile din împrejurimi — la Sînbenedic în 1757, la Fărău în 1758, iar mai tîrziu în 1775 și 1776 la Șilea. La Feisa a ajuns probabil în 1762, fiind numit preot de Dionisie Novacovici, în urma scrisorii de recomandare a episcopului Grigorie al Rîmnicului[39].

Stabilit la Feisa, Iacov din Răşinari, pictor apreciat și cunoscut prin numeroasele comenzi ce le avea, deținător al unei bogate experiențe și a unei activități de lungă durată ce depășea două decenii, a grupat în jurul său mai mulți elevi, care ulterior au împodobit diferite monumente din zona centrală a Transilvaniei.

În legătură cu Iacov și cu centrul de pictură întemeiat de el, trebuie pus Gheorghe Zugravul de la Cetatea de Baltă, localitate din imediata vecinătate a Feisei, al cărui stil postbrîncovenesc de factură populară, se remarcă în icoanele lucrate în Munții Apuseni sau în împrejurimile Clujului[40].

Desigur elev al zugravului Iacov era și Popa Nicolae din Feisa, care pictează în 1769 biserica de lemn din Chețani (jud. Mureș)[41], iar ulterior în mai multe localități din aceiași zonă (Găbud, jud. Alba — 1777, Deag, jud. Mureș — 1784, Șilea, jud. Alba — 1794, Dîmbău, jud. Mureș — 1796)[42], lucrările sale din prima fază a creației avînd evidente analogii stilistice cu picturile maestrului.

---

[36] *Șematism*, Blaj, 1900, p. 472, 476; M. Porumb, N. Sabău, *Vechi inscripții românești din județul Mureș*, în *Marisia*, VIII, 1978, p. 116.

[37] Eugenia Greceanu, *Tipologia bisericilor de lemn din zona centrală a Transilvaniei*, în *Monumente istorice. Studii și lucrări de restaurare*, 1969, p. 69; Marius Porumb, *Contribuții la cunoașterea unor zugravi din veacul al XVIII-lea din Transilvania*, în *Acta Musei Napocensis*, VIII, 1971, p. 608.

[38] *Eva Mârza, Cartea veche românească pe Valea Gălzii, jud. Alba*, în *Apulum*, XVII, 1979, p. 344.

[39] În 1760—1762 Feisa era un sat de mărime mijlocie, cu biserică ortodoxă, populația fiind în marea majoritate neunită. Cf. Virgil Ciobanu, *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—1762*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, III, Cluj, 1924—1925, p. 636.

[40] În 1763 semnează două icoane la Mănăstireni, jud. Cluj, iar în 1768 la Vidolm, jud. Alba.

[41] În prezent inscripția citată de Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 11, nu se mai păstrează.

[42] Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 60, 66; G. Hărdălău, *op. cit.*, p. 411.

În 1783 la biserica din Frunzeni (jud. Mureş), Iacov semnează pictura unor icoane împreună cu Toader şi Lică, inscripţia de pe spatele icoanei Coborîrea Sfîntului Duh sugerîndu-ne că cei doi colaboratori sînt elevi ai pictorului răşinărean[43]. Toader, colaboratorul de la Frunzeni, este identificabil cu Toader Popovici, zugrav ce a desfăşurat o vie activitate pe cursul superior al Mureşului, dar şi în Cîmpia Transilvaniei în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, iar Lică presupunem că este pictorul ce mai tîrziu îl găsim pictînd în bisericile din Cuştelnic (1788) şi Subpădure (1789), semnînd Vasile Porfirie Ban din Feisa[44].

Între elevii lui Iacov trebuie considerat şi fiul său, Gheorghe Zugravul, care la începutul activităţii sale este adeptul stilului postbrîncovenesc, aşa cum îl asimilase în atelierul tatălui său.

Activitatea centrului de pictură de la Feisa va primi noi dimensiuni în secolul următor, cînd sînt cunoscuţi un număr mai mare de zugravi, de factură populară, care au împodobit prin hărnicia lor numeroase monumente româneşti din zona centrală a Transilvaniei.

Dacă sîntem de acord cu Ştefan Meteş[45], care îl consideră pe Iacov fiul popii Man, una şi aceiaşi persoană cu Iacov Izdrail, atunci zugravul răşinărean se afla în ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea în satul natal, figurînd în 1795 între cei şapte preoţi ai bisericii Sfînta Paraschiva[46]. Fără a cunoaşte alte amănunte privind viaţa şi preocupările sale artistice, presupunem că în 1795 pictorul avea peste 65 de ani.

Activitatea artistică a lui Iacov din Răşinari, atît cît o cunoaştem în prezent, evident cu numeroase lacune, este alcătuită din numeroasele icoane pictate pe lemn. Deşi pictorul răşinărean, cunoştea tehnica frescei, avînd în vedere prezenţa sa la Curtea de Argeş în 1761, împreună cu fratele său, determinat de comenzile pe care le primeşte după această dată în zona în care se stabilise cu familia, pictează un mare număr de icoane pentru bisericile de lemn ale românilor de pe cursul mijlociu al Mureşului, pe valea Tîrnavelor, sau în părţile Clujului. Factorul determinant în procesul formaţiei sale rămîne legătura cu mediul cultural artistic de la sudul Carpaţilor, lucrările sale fiind elocvente exemple ale artei postbrîncoveneşti. Prin meşteşugul său itinerant Iacov din Răşinari a contribuit la acţiunea de difuzare a artei postbrîncoveneşti, alături de numeroşi confraţi, avînd un aport însemnat la realizarea unităţii stilistice de o parte şi de alta a Carpaţilor.

Cel de-al doilea fiu al preotului Radu Man din Răşinari, Stan, a fost şi el, ca şi fratele său unul din cei mai productivi pictori români din Transilvania secolului al XVIII-lea. Presupunem că s-a născut la Răşinari în 1734, an trecut într-o însemnare autografă de la pagina 2 a caietului de modele ce i-a aparţinut şi care în prezent se găseşte în co-

[43] Inscripţia de pe spatele icoanei de la Frunzeni este scrisă în aşa fel încît prin mărimea literelor cu care este scris numele lui Iacov, acesta se detaşează net de a colaboratorilor săi.

[44] Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 60.

[45] Şt. Meteş, *Relaţiile bisericii româneşti ortodoxe din Ardeal cu principatele române în veacul al XVIII-lea*, Sibiu, 1928, p. 52.

[46] E. Cioran, *op. cit.*, p. 331, 334.

lecţiile Muzeului Banatului din Timişoara: „*Acest izvod iaste (a) lui Stan Zugr(avul). L(eat) 7242* (=1734)“[47].

Date despre viaţa acestui pictor răşinărean avem relativ puţine. Pe baza însemnării amintite mai sus şi a faptului că îşi începe activitatea ca pictor mult mai tîrziu, presupunem că Stan din Răşinari este mult mai tînăr decît fratele său Iacov.

Numeroasele inscripţii scrise pe icoane şi pe zidurile monumentelor la care a zugrăvit conţin alături de numele autorului şi pe acela al tatălui său popa Radu, alături de care figurează întotdeauna numele unei femei Ana, desigur mama pictorului, apoi fratele său Iacov, urmat de soţia lui Stan, Ilinca[48] şi probabil o fiică Aniţa.

Activitatea artistică a lui Stan din Răşinari începe în jurul anului 1750 şi presupunem că ucenicia şi-a făcut-o în Ţara Românească, centrele cultural artistice de la sudul Carpaţilor în care a activat imprimîndu-i un stil caracteristic picturii postbrîncoveneşti.

În 1752 Logofătul Matei Voileanu, cunoscutul copist de manuscrise din Mănăstirea Drăguşului, format în Ţara Românească la Mănăstirea Bistriţa[49], pictează biserica de lemn din Sînpetru de Cîmpie (jud. Mureş), împreună cu Irimie Săvăstreanu şi Stan Munteanu.[50] Numele ultimului zugrav, ne duce spre ipoteza că acesta ar putea fi Stan Zugravul, feciorul popii Radu Man din Răşinari. Argumentele pe care ne bazăm ar fi următoarele: Matei Voileanu, aşa cum am văzut, colaborase cu Iacov Zugravul, la biserica din Pata în 1746, fiind deci posibilă realizarea unei legături între cei doi prin intermediul fratelui său mai mare; *Statistica Eparhiei Timişoara* din anul 1767 consemnează numele preotului Stan Manovici (= fiul lui Man) în satul Sînmihai, lîngă Timişoara, venit în Banat din Drăguş[51], localitate din Ţara Făgăraşului, avînd o veche mănăstire, în care Matei Voileanu a adus o bogată activitate de copist şi zugrav. Presupunem că numele de Munteanu adăugat prenumelui Stan din inscripţia de la Sînpetru de Cîmpie, se datora faptului că acesta călătorise şi învăţase arta zugrăvitului în Ţara Românească, unde îl găsim şi în 1753, împodobind cu frescă Mănăstirea Şerbăneşti, împreună cu alţi trei con-

[47] Annemarie Podlipny, *Caietul de modele a lui Stan Zugravul*, în *Revista Muzeelor*, 1970, nr. 2, p. 166—170, presupune că anul din însemnare reprezintă „anul întocmirii acestui caiet de modele,“ de unde şi concluzia că Stan se afla în deceniul al patrulea în plină activitate. T. Voinescu, *op. cit.*, p. 29 consideră caietul din 1734 conform informaţiei preluate de la A. Podlipny. Identificarea lui Stan autorul caietului de modele cu Stan din Răşinari este validată de faptul că între gravurile colecţionate de autorul şi proprietarul izvodului se află şi una ce are o însemnare cu următorul text: „*Această este s(fîn)ta tîmplă de la Episcopia Blajului, zugrăvită* de Dascălul Grigorie Hranite ,17...“, pictorul menţionat fiind una şi acelaşi persoană cu naşul de la Sărăcineşti a fratelui său Iacov, şi desigur maestrul celor doi fraţi.

[48] Din inscripţia unei icoane de la Muzeul Unirii din Alba Iulia datînd din 1794 reiese clar că soţia lui Stan se numea Ilinca.

[49] În 1736 Logofătul Matei Voileanu se afla la Mănăstirea Bistriţa din Oltenia, Cf. Ştefan Meteş, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 79.

[50] *Şematism*, Blaj, 1900, p. 476; M. Porumb, N. Sabău, *op. cit.*, p. 116.

[51] I. D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, Timişoara, 1980, p. 304.

fraţi[52], în timp ce Matei Voileanu picta singur la Pogăceaua (jud. Mureş)[53].

Semnificativ pentru formaţia artistică a lui Stan Zugravul îl constituie caietul său de modele, întocmit prin copierea unor ansambluri mai vechi de pictură murală şi a unor icoane, prin introducerea de gravuri originale şi de ilustraţii de carte în cuprinsul lui. Conţinutul caietului de modele permite urmărirea drumului parcurs de artist, a izvoarelor iconografice utilizate şi a preferinţelor sale, pictorul parcurgînd un drum firesc de la arta brîncovenească şi postbrîncovenească spre o pictură aflată tot mai mult sub incidenţa barocului, prezent într-o formulă specifică în toate provinciile româneşti la sfîrşitul veacului al XVIII-lea.

În 1761 îl găsim din nou în Ţara Românească, la Curtea de Argeş, împreună cu fratele său, şi putem presupune că Stan, la fel ca şi Iacov, în timpul şederilor sale la sudul Carpaţilor, sau poate chiar atunci cînd se afla în Banat[54], a beneficiat de atenta îndrumare a dascălului Grigorie Ranite din Craiova. În aceste condiţii este pe deplin explicabilă prezenţa în caietul său de modele a gravurii cu următoarea inscripţie: *„Aceasta este s(fîn)ta tîmplă de la Episcopia Blajului, zugrăvită de dască-lu(l) Grigorie Hranite, 17 . . .“*[55]

Un moment important prin consecinţele ce le-a avut, l-a constituit zugrăvirea bisericii din Răşinari, zidită între 1755—1758[56]. Faţadele au fost pictate parţial (friza de ocniţe şi absida altarului) încă în 1758 de cei doi pictori răşinăreni, popa Ivan Zugravul şi Nistor Dascălul. Pictura interiorului va fi finalizată doi ani mai tîrziu, în 1760, de Grigorie Ranite şi fiul său Ioan, semnăturile lor păstrîndu-se pe unul din pandantivii naosului[57].

Ansamblul mural realizat de aceştia are o anume importanţă pentru evoluţia ulterioară a picturii transilvănene, schema iconografică folosită,

---

[52] Radu Creţeanu, *op. cit.*, p. 95, îl consideră pe Stan cel de-al treilea pictor de la Şerbăneşti, identic cu Stan din Răşinari.

[53] *Şematism*, Blaj, 1900, p. 472.

[54] Grigorie Ranite pictează în Banat, la Drinova, uşile împărăteşti în 1743. De asemenea acestui harnic pictor îi mai pot fi atribuite şi alte lucrări din Banat. Marius Porumb, *Relaţii artistice în pictura românească din Transilvania şi Banat în secolul al XVIII-lea*, în *Tibiscus*, V, 1978, p. 235.

[55] Prezenţa lui Grigorie Ranite la Blaj este confirmată de o icoană ce se păstra la începutul secolului nostru şi care era semnată şi datată: *„S-au zugrăvit de Grigorie Ranite de la Craiova, Sep(temvrie) 20, 1764“*, N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, II, Bucureşti, 1906, p. 58, nr. 113.

[56] Construcţia bisericii Cuvioasa Paraschiva din Răşinari a început încă în 1753, an în care se demolează biserica veche. Vezi E. Cioran, *op. cit.*, p. 325; A. Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron şi Dionisie Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la 1751—1764*, Blaj, 1902, p. 215, pe baza unei scrisori a episcopului Aron către protopopul din Răşinari, atribuie ctitoria episcopului blăjean. E. Cioran, *op. cit.*, p. 330, notează că „Episcopul Aron, la anul 1757 sfinţeşte biserica, dînd ajutor. Greşit se afirmă însă că el ar fi zidit-o. Cu cîţiva ani în urmă ortodocşii au cheltuit 2000 fl. cu restaurarea bisericii“. Silviu Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul al XVIII-lea*, II, Sibiu, 1930, p. 237: „Sub titlul că la clădirea bisericii din Răşinari au contribuit preoţii şi episcopul unit, biserica a fost atribuită uniţilor“.

[57] În partea de jos a pandantivului cu Evanghelistul Luca se află inscripţia: *„Zugrav Grigorie, Ioan sin ego. 1760“*.

fiind preluată ulterior drept model, atît de Stan din Rășinari, cît și de alți pictori din zonă.

Evident, pictura pridvorului de sub turn și de pe fațada acestuia aparține acelorași zugravi, care au pictat și interiorul, maniera identică fiind descifrabilă cu ușurință prin compararea imaginilor. În registrul superior al fațadei turnului, monumentala imagine din nișa centrală a Cuvioasei Paraschiva, patroana bisericii rășinărene, se identifică compozițional cu icoana pe lemn a hramului, ce poartă semnătura „Grigorie Zugrav" și data: *„dechemvrie 12 zile, 1760"*[58].

Ca o trăsătură generală a picturii secolului al XVIII-lea, valabilă nu numai pentru ansamblurile murale din provincia intracarpatică, este plăcerea narațiunii, pe care artiștii o tălmăcesc în compoziții pline de inedit, acțiunea principală a scenei fiind deseori mistuită în mulțimea episoadelor adiacente, preluate din viața cotidiană. Un asemenea exemplu avem și la Rășinari, pe fațada sudică a turnului clopotniță, alături de scena cu caracter moralizator „Roata vieții" și imaginea cu Apostolii Petru și Pavel[59], Grigorie Ranite a pictat în 1760 scena Nașterea lui Isus, în care împreună cu personajele consacrate, apar figuri din satul de ciobani din apropierea Sibiului. În prim plan o tînnără fată, în costumul local, toarnă dintr-o cupă apa pentru scăldatul pruncului, iar alături un bătrîn păstor, cu glugă și mantie, asemănătoare celor purtate pînă în zilele noastre de ciobanii din Mărginime, stă de vorbă cu Iosif, cel gînditor și nedumerit. Într-un al doilea plan, un tînăr cioban doinind din fluier, alături de turma sa de oi, iar ceva mai în spate, un al doilea tînăr păcurar, venind în fugă, cu ceaunul în mînă, aflînd vestea cea mare a nașterii.

Fără a intra în alte amănunte privind pictura murală interioară și exterioară de la Rășinari, menționăm însemnata contribuție pe care Grigorie Ranite o aduce la sporirea zestrei artistice a monumentului, prin pictarea și a unui mare număr de icoane ce formau desigur un iconostas[60].

În legătură cu Stan, după 1761, cînd este menționat la Argeș, este de presupus că el a activat în Banat, unde în 1767 este atestat documentar la Sînmihai, iar începînd cu 1 octombrie 1768 la Utvin, ambele localități lîngă Timișoara.

Pictînd în stilul postbrîncovenesc, Stan semnează mai multe icoane în 1767 la Scheii Brașovului[61], comandă primită datorită prestigiului de

---

[58] Alături de icoana Muceniței Paraschiva, la Rășinari se mai păstrează și alte icoane de Grigorie Ranite și anume Maica Domnului cu pruncul pe tron, Deisis, Mucenița Paraschiva (a doua), Sfîntul Nicolae pe tron, iar în biserica Sf. Ilie, trei icoane provenind de la biserica veche, care neîndoielnic au aceiași paternitate: Schimbarea la față, Învierea lui Lazăr și Înălțarea împreună cu Dumineca Tomii. Ultimele trei icoane sînt icoane prăznicare.

[59] Imaginea apostolilor Petru și Pavel, așezați deasupra intrării în pridvor, pe fațada de sud, la un loc vizibil, este oare în legătură cu presupusul ctitor?

[60] Icoanele de la Rășinari formau probabil un iconostas, avînd în vedere dimensiunile lor. Patru din cele mari au dimensiuni foarte apropiate.

[61] La Șcheii Brașovului, Stan Zugravul semnează în 1767 icoana Judecata de pe urmă, iar alte patru icoane sînt doar datate în același an și provin din biserica „de pe Tocile": Duminica orbului, Duminica mironosițelor, Dumineca slăbănogului, Isus la fîntîna samaritencei.

care se bucura, pe deplin explicabilă avînd în vedere legăturile continue întreținute de brașoveni cu ierarhia bisericească din Banatul acestor decenii. Ca o marcare a traseului parcurs în anul 1767, în drumul său spre Brașov, Stan pictează în părțile Hunedoarei[62] și la schitul Afteia din zona Sebeșului[63].

Realizările sale din prima fază sînt creații în spiritul vremii, formele tradiționale brîncovenești menținîndu-se încă vii în pictura lui Stan din Rășinari. Dacă după 1770, în special în pictura de icoane se manifestă tendințe noi[64] (la Sibiel în anii 1775—1779 mai multe icoane, apoi la Săliștea Sibiului, unde pictează un iconostas în 1780), introducînd elemente de compoziție și decor ce provin din ambianța occidentală, receptate desigur în Banat, unde contactul era mai direct, Stan din Rășinari rămîne un tradiționalist în privința ansamblurilor murale semnate de el la Sibiel (1775), Mesentea (1781), Turdaș (1782) și Cristian (1790). În fresca bisericilor menționate mai sus, se poate recunoaște aceiași schemă iconografică de ansamblu folosită în 1760 la Rășinari de Grigorie Ranite, evident tratarea de detaliu fiind în spiritul personalității lui Stan[65].

În ultimul deceniu al secolului, alături de Stan apare și un colaborator, Ioan Zugravul, posibil ucenic, asupra acestuia fiind evidentă înrîurirea pe care a avut-o dascălul său. Ioan Zugravul pare să fie în legături de rudenie cu Stan, probabil îi era ginere, ipoteză ce decurge din identitatea de nume a ficei cunoscutului zugrav rășinărean cu soția sa Anița.

Ioan Zugravul are o bogată activitate la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, fiind autor al unor ansambluri murale, precum și a numeroase icoane. Din 1787—1788 datează fresca exterioară a bisericii mari din Săliștea Sibiului (cu colaborarea lui Vasile Munteanu din Săliște), pictura interioară și exterioară de la biserica ortodoxă din Cristian, semnată în 1790 împreună cu Stan din Rășinari, iar în 1794, din nou cu Vasile Munteanu, finalizează ansamblul mural de la Fîntînele (fost Cacova), toate localități din Mărginime[66].

În deceniul al optulea apare la Rășinari o nouă generație de artiști, cea de a treia, formată din elevi și descendenți ai pictorilor anteriori, continuatori și păstrători ai meșteșugului artistic, ce vor deveni curînd

---

[62] O icoană Deisis, provenind dintr-o localitate necunoscută din județul Hunedoara se află în colecțiile Mănăstirii Gai — Arad. Pe spate este semnată și datată *„Stan Zug(rav) 1767"*.

[63] Două icoane de la Schitul Afteia, Maica Domnului cu pruncul și Adormirea Maicii Domnului, sînt semnate *„Stan Zugrav ot Orăștie"* și datate în 1767. Interesant de știut că această precizare a localității figurează doar în cazul de mai sus și pe două icoane de la Gura Rîului (jud. Sibiu) semnate și datate în primele zile ale anului 1769.

[64] Icoanele de la Sibiel înfățișînd pe Maica Domnului cu pruncul pe tron și Sfîntul Nicolae sînt în mod evident lucrări influențate de pictura barocă ortodoxă, așa cum se practica în biserica sîrbă. Tronurile nu mai sînt cele brîncovenești ci tipice baroc.

[65] Referitor la biserica din Mesentea, Victor Brătulescu, *Biserici românești din Transilvania*, în *BCMI*, XXX, 1937, p. 19.

[66] Marius Porumb, *Zugravi și centre românești de pictură din Transilvania secolului al XVIII-lea*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, XIX, 1976, p. 108, 121.

promotori ai unui nou stil ce se îndepărtează lent de vechea pictură tradițională.

Gheorghe, fiul lui Iacov din Rășinari, este unul din pictorii acestei generații, format desigur în preajma tatălui său, al cărui stil postbrîncovenesc, imprimat elevului se recunoaște în pictura parietală din 1771 a bisericii de lemn din Cojocani (jud. Alba)[67], dar și la Sartăș în 1780[68].

În special în pictura de icoane, Gheorghe Zugravul se manifestă într-o manieră, evident influențată de arta apuseană. Icoanele sale adoptă fonduri de aur cu motive decorative florale și vegetale în relief, tehnică de lucru deprinsă în cadrul unei strînse colaborări cu Simion Silaghi din Abrud, unul din cei mai prolifici pictori din zona Munților Apuseni de la sfîrșitul veacului al XVIII-lea. Compozițiile zugravului Gheorghe beneficiază de o cromatică vie, armonizată, personajele sale avînd fețele modelate, prezentate este adevărat frontal în cele mai multe cazuri, fără a avea însă acel hieratism atît de caracteristic vechilor icoane, fiecare lucrare individualizîndu-se prin anumite detalii.

După 1785 pictorul încheie un contract pentru pictarea unei noi tîmple pentru biserica din Rășinari. Din 1785 datează icoana împărătească înfățișînd pe Maica Domnului împărătească cu pruncul pe tron, ce are în partea stîngă jos următoarea inscripție: *„De Gheorghie Zug(rav) sin Iacovi 1785; Ioan Chiș Zug(rav)"*. Era probabil o primă mostră, pentru ca epitropii bisericii să aprobe înfăptuirea de către cei doi pictori a întregii tîmple. În 1931, în baldachinul de deasupra prestolului din biserica rășinăreană s-a găsit un act scris în 1795 de Sava Popovici[69], ce relatează date importante referitoare la cei doi zugravi: *„... la anu de la Hs. 1787, în zilele împăratului Iosifu al doilea, s-au tocmit tîmpla de preoții și bătrînii satului cu zugravii ce o au zugrăvit, Gheorghie de la Cacova Aiudului*[70] *și popa Niț*[71] *din Gîjasa de Sus cu flor. 700 și 50 și ușile oltariului 25"*. O asemenea precizare în legătură cu localitatea în care se stabilise Gheorghe Zugravul, explică o dată în plus răspîndirea unui mare număr de icoane în special în zona Aiudului, pe văile răsăritene ale Munților Apuseni, ori pe cursul mijlociu al Mureșului[72].

---

[67] La Cojocani pe peretele sudic al naosului apare inscripția: *„1771, de Gheorghie sin Iacov Zugrav"*. Datorez semnalarea acestei inscripții inedite colegei arh. Mihaela Bodea de la Muzeul de istorie al Transilvaniei.

[68] La Sartăș, Gheorghe colaborează cu Toader Ciungar, fapt ce reiese din inscripția de deasupra ușii dintre naos și pronaos: *„Zugrăvitu-s-au această biserică în anul 1780, luna lui noiemvrie 3 zile și s-au plătit meșterilor din cheltuiala sfintei biserici din iclejie. De Gheorghie sin Icovici i Ciungar Toader... 1780"*

[69] E. Cioran, *op. cit.*, p. 133.

[70] Cacova Aiudului, azi com. Livezile, jud. Alba.

[71] Presupunem o lectură greșită a documentului, în cazul numelui zugravului popa Niță (de la Ioniță?), deoarece după cum am văzut din inscripția icoanei împărătești, colaboratorul lui Gheorghe este Ioan Chiș Zugrav. Satul Ghijasa de Sus, în jud. Sibiu.

[72] Gheorghe fiul lui Iacov pictează icoane în mai multe localități Albac (1778), Sartăș (1782, 1793), Noșlac (1783), Mănăstirea Rîmeți (1792), Coșlariu (1788, (1791), Intregalde (1789), Găbud (1802). Vezi G. Hărdălău, *Zugravii din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în județul Alba*, în *Apulum*, XIX, 1981, p. 402, 403, 407.

Un alt pictor legat de Răşinari şi de zugravii originari din acest centru, Ioan Grigorovici, fiul lui Grigorie Ranite, colaborator în 1760 la ansamblul mural din interiorul bisericii, va reveni în 1785 pentru a completa pictura de pe faţada de sud a monumentului. O amplă scenă Anastasis (Coborîrea la limb) se păstrează parţial în una din nişele duble. În partea superioară se află inscripţia scrisă de autor: „*Popa Ioan Grigorovici Zugraf, 1785*". Pictorul pare să fie stabilit în părţile sudice ale Transilvaniei, prezenţa sa fiind atestată şi în deceniul următor[73].

În legătură cu grupul pictorilor răşinăreni, poate fi de asemenea pus şi Ioan Zugravul din Poplaca, localitate vecină Răşinariului, pictor activ în ultimul deceniu, dar şi în primele decenii ale secolului al XIX-lea.

Importanţa centrului artistic de la Răşinari se datorează îndelungatei sale existenţe, precum şi numărului relativ mare de pictori ce au activat, sau pot fi puşi în legătură cu această localitate. De-a lungul a mai bine de un secol de existenţă, pictorii de aici au practicat şi propagat o artă ce se găsea într-un continuu dialog cu centrele artistice din Ţara Românească, contribuind la realizarea unui stil unitar în cele două provincii româneşti.

Prin noul caracter stilistic, prin receptivitatea şi diversitatea ideilor, pictorii transilvăneni ai secolului al XVIII-lea au desăvîrşit gradat trecerea mai firească de la pictura medievală tradiţională spre pictura modernă, reuşind să practice o artă pe înţelesul păturilor largi şi la nivelul cunoştinţelor maselor.

Meritul acestor artişti, modeşti zugravi ori pictori, constă în faptul că prin harnica lor activitate se oglindeşte un întreg fenomen cultural, ce nu poate fi desprins din contextul general al istoriei românilor transilvăneni.

MARIUS PORUMB

[73] În 1794 picta o icoană la Veştem (jud. Sibiu) semnînd „*Popa Ioanu Grigorievici, 1794*", N. Iorga, *op. cit.*, p. 201.

MINERII ILIE ŞTEF DIN SĂCĂRÎMB ŞI ANGHEL MÎRZA DIN HONDOL, CĂPITANI ÎN REVOLUŢIA LUI HOREA

Există suficiente şi certe dovezi despre participarea minerilor din Munţii Apuseni la revoluţia condusă de Horea, Cloşca şi Crişan. Dintre acestea, vom aminti doar cîteva, concludente. Astfel, un raport din 24 noiembrie 1784, al judelui montanistic, informează autorităţile, că din cauza participării masive a minerilor din Transilvania, minele şi steampurile, din diferite locuri, în parte au fost jefuite, iar în parte părăsite de mineri[1]. O altă dovadă, concludentă, o constituie o scrisoare, din 18 februarie 1785, în care Susana Bánffi se plînge că minerii din Hondol împreună cu iobagii, în ziua de 8 noiembrie 1784, i-au devastat şi jefuit gospodăria[2]. În fine, un raport din 30 ianuarie 1785 arată că minerii Ioan Rus şi Mathias János din Băiţa, de la începutul şi pînă la sfîrşitul răscoalei au participat la ea în calitate de căpetenii ale răsculaţilor[3]. Din rîndul acestora face parte şi minerul Ilie Ştef zis şi Fîrţală Ion din Săcărîmb.

Născut dintr-o familie de mineri, Ilie Ştef era un om voinic, de statură înaltă, bine făcut, cu ochii mari, spîncene negre, părul lung, castaniu, energic la vorbă, în vîrstă de 27—28 ani. Avea 3 copii şi îşi cumpărase o casă în Hondol, unde locuia acum[4]. Ştia nemţeşte ca şi Horea. Învăţase această limbă din contactul cu minerii şi dregătorii de limbă germană din Săcărîmb şi Hondol. Carte nu ştia. Învăţase doar literele. Din copilărie, învăţase meseria de cizmar şi de miner. Ducea o viaţă grea, apăsată de nevoi. De aci şi firea lui aspră, cutezătoare, neînduplecată contra opresiunii şi nedreptăţilor de tot felul. Ideile şi caracterul său temerar, de luptător aprig, îl fac bine cunoscut în rîndul minerilor şi al gozarilor, al traficanţilor de aur şi minereu de aur din împrejurimile satelor Certej, Hondol şi Săcărîmb.

Un raport informativ, din 3 februarie 1785, din Săcărîmb, al unui funcţionar minier, Daniel Castellano, înaintat Oficiului Minier Superior, la cererea Guberniului, din 17 ianuarie 1785, cu privire la starea de spirit a populaţiei româneşti din regiunile miniere, în care mai au loc întruniri şi tulburări, Castellano comunică Oficiului trei lucruri importante: primul, starea de tulburare şi revoltă a locuitorilor din satele triunghiului. Certej, Hondol şi Săcărîmb, precum şi a satelor din împrejurimile acestora, adică a numeroşilor gozari sau traficanţi de aur

---

[1] Al. Neamţu, *Situaţia minerilor de pe domeniul Zlatnei şi participarea lor la Răscoala poporului de sub conducerea lui Horia (1784—1785)*, în *Studii*, Revistă de istoria, An IX, nr. 2—3, p. 28.

[2] *Ibid.*, p. 49.

[3] *Ibid.*, p. 47.

[4] N. Densuşianu, *Revoluţiunea lui Horia în Transilvania şi Ungaria, 1784—1785*, Bucureşti, 1884, p. 488—489.

și minereu de aur, din ele, ca și vînzarea de praf de pușcă, de către minerii români, gozarilor și răsculaților[5].

În raport, Castellano, accentuînd mulțimea și rolul gozarilor în răscoală, spune: Este cunoscut faptul că satele învecinate nouă: Balșa, Renghet, Mada, Vărmaga, Săcărîmb și Certej sînt locuite de mulți gozari, traficanți de aur, și minereu de aur; că pînă în prezent aceștia s-au ocupat de traficul lor într-un mod cu atît mai îndrăzneț, cu cît ei nu erau supuși nici unei obligații, nici chiar stăpînilor lor de pămînt; că nu plăteau nici o dare; că acești gozari, traficanți, dimpreună cu minerii valahi, prin trădare, au încheiat în ascuns o mare înțelegere; astfel s-a ajuns ca prin mijlocirea acestor mineri valahi, trădători, praful de pușcă să ajungă în mîinile gozarilor și ale răsculaților.

Al doilea fapt important pe care îl comunică Castellano Oficiului Minier Superior, îl reprezintă fraternizarea, unirea gozarilor, a traficanților de aur și minereu de aur și a minerilor valahi cu răsculații și alegerea, dintre aceștia, a unor fruntași și căpitani ai răsculaților; între aceștia și alegerea, în calitate de căpitan, a minerului Ilie Ștef zis și Fîrțală Ion[6].

Chiar și în satele Fizeș, Toplița, Certej și pretutindeni, pînă și în Săcărîmb — continuă documentul — s-a aflat că gozarii, traficanți de aur și minereu de aur, precum și minerii valahi, s-au alăturat răsculaților; mai mult decît atît: că și-au ales dintre ei fruntași (Hauptpersonen) și căpitani (Anführer); între acei pe care eu îl cunosc, spune Castellano, este unul de aici, dintre minerii valahi, aflat pînă de curînd în lucru, anume: fiul minerului Ștef Dumitru, pe nume Ștef sau Fîrțală Ion, care, din cauza traficului ilicit cu minereu de aur, cu un an înainte a fugit în ținuturile învecinate unde, în timpul revoluției, a condus pe răsculați, în calitate de căpitan al acestora.

În plus, Castellano adaugă și faptul că Fîrțală Ion, pe lîngă faptul că a jefuit-o, el însuși a ucis-o pe nobila doamnă Nandra („und nebst dem Raub, dem Mordthaten der Edelfrau Nandrin selbstbegangen" spune raportul).

---

[5] *Izvoarele răscoalei lui Horea, Seria A, Diplomataria*, vol. III, decembrie 1784—aprilie 1785. Sub redacția acad. Ștefan Pascu, București, 1984, p. 249—250. Gozarii — erau acei locuitori care, după ce prim-minerii spărgeau, cu ciocanele, piatra cu cel mai bogat conținut de aur și reținеau ceea ce era mai bun, aruncau resturile, sterilul. Aceste resturi erau culese de așa numiți „gozari" sau „guzari", căutători și vînzători sau traficanți de aur. (Autorul, Ernest Armeanca, în monografia sa *Săcărîmbul*, Lugoj, 1932, p. 32 explică termenul de „guzar" prin „contrabandist de aur"). Descoperitorul la Săcărîmb a fost un țăran care își ținea porcii în pădure, la ghindă. Surprins de strălucirea aurului, Ormindean Ion și-a chemat tovarășii la cules de pietre de aur prin cuvintele: „venite colligamus, transferamus auriferos lapides". De aci mai tîrziu numele localității: de Săcărîmb, de la cuvintele: „să cărăm".

Dar gozarii nu s-au mulțumit numai cu „gozurile" ci, cu ajutorul minerilor, în timp de noapte, ei au ajuns și la filoanele de aur din galeriile minelor. Astfel, gozarii și-au sporit cantitatea de aur, iar traficul lor cu aur a sporit. Revoluția din 1784 a găsit pe gozari în plină efervescență. Opriți și urmăriți, de altfel ca și minerii, asociații lor, lezați în interesele lor vitale, gozarii s-au alăturat rebelilor, de la început, cu toată hotărîrea și puterea lor.

[6] *Ibid.*, p. 249.

Această nobilă doamnă, Nandra era mama nobilului Nandra Mozeș din Hărău, sat aflat pe dreapta Mureșului, aproape de orașul Deva, sat în care situația era foarte critică. Nobilul Nandra, soția și fiica lor în vîrstă de 3 ani, ca și alți nobili, în fața iobagilor răsculați, care se pregăteau să atace Deva, au căutat adăpost și în pădurile Săcărîmbului și, în special, la preotul romano-catolic de aici, Ioseph Lamasch, care a adăpostit, în turnul bisericii, atît familia nobilului Nandra cît și pe alții. Cei trei membrii ai familiei Nandra au scăpat de moarte, dar mama nobilului Nandra — care a venit la Săcărîmb mai tîrziu, după ce răsculații au jefuit, la 8 noiembrie, la Hondol, pe Susana Bánffi, și intraseră în Săcărîmb, unde au continuat jaful — n-a scăpat, căci, sosind aici, și fiind recunoscută de răsculați, a fost ucisă de aceștia în piața locală („platea publica")[7].

Prezența lui Ștef — Fîrțală Ion acum, la Săcărîmb, este dovedită de declarația lui, făcută în ziua de 11 martie 1785, în fața Comisiei de anchetă, cînd mărturisește că: „Ajungînd răscoala în Hondol, a plecat și el cu răsculații la Săcărîmb". De asemenea, în declarația sa, făcută locotenentului Török, preotul Matei Romanovici din Sîntandrei, afirmă că „Fîrțală a omorît-o pe soția lui Nandra[8].

Așadar, atît din raportul lui Castellano cît și din declarația preotului Matei, rezultă că Ilie Ștef zis Fîrțală Ion a ucis pe nobila doamnă Nandra. La comisia de anchetă, din 11 martie 1785, Ilie Ștef — Fîrțală Ion, neagă faptul că el ar fi ucis-o pe doamna Nandra și afirmă că doamna Nandra a fost ucisă de către Gheorghe Bota din Balșa.

Ilie Ștef avea și alte antecedente: la conscripția militară din 1784 nu s-a supus. De aceea, în actul lui de acuzare din 11 martie 1785 se cuprinde și mențiunea de „soldat fugit". Toate aceste fapte denotă clar o anumită atitudine: de nemulțumire, revoltă și hotărîre.

Ilie Ștef participă la revoluție sub conducerea lui Crișan, una din principalele căpetenii ale revoluției, în zona lui de operațiuni, în mijlocul Crișenilor. Acest lucru apare limpede din declarația preotului Matei din Sîntandrei din 2 martie 1785, făcută locotenentului Török, comandantul grupului de husari care l-au prins și arestat, declarație în care preotul specifică faptul că însuși „Fîrțală i-a spus (destăinuit) că a luat parte cu Gheorghe Crișan la toate jafurile și crimele comise, distingîndu-se"[9].

Această destăinuire a lui Ilie Ștef este confirmată de o altă declarație a aceluiași preot făcută în ziua de 9 martie 1785, la Alba Iulia, anume că Ilie Ștef, după revoluție s-a ascuns în satul București, „pentru că peste tot a fost printre răsculații crișeni pustiind împreună cu ei și că se teme să nu fie recunoscut și prins"[10].

---

[7] Ernest Armeanca, *Săcărîmbul*, Lugoj, 1932, p. 36—37.

[8] D. Prodan, *Răscoala lui Horea*, București, 1979, vol. II, p. 552; greșt s-a afirmat că Ilie Ștef și-ar fi ucis soția și nu pe nobila doamnă, mama nobilului Nandra. Inexactă este și afirmața că Ilie Ștef a ucis pe soția lui Nalaczi, nobilul, probabil din părțile Hunedoarei unde există satele cu numele de Nandru, Nandra și un baron cu acest nume.

[9] D. Prodan, *op. cit.*, p. 552.

[10] *Ibid.*, p. 553.

În sfîrșit, o altă dovadă certă de participare a lui Ilie Ștef la revoluție sînt armele lui: „sabia, pușca și pistoalele" care, mai declară preotul Matei, „se găsesc în Criscior, nu se știe unde"[11].

După înăbușirea revoluției, Ilie Ștef plănuiește o nouă revoluție, mai bine organizată, cu oameni mai mulți *„cu mai mult popor decît a fost a lui Horea"*. Ilie Ștef, în planurile sale, se bazează atît pe moți, pe crișeni, și, mult, pe bănățeni. El e sigur că revoluția, odată începută aici (în Munți), îi vor veni în ajutor *„adepții lui din Banat"*, *„oamenii credincioși pe care se va putea bizui"*. Revoluția va fi *„îndreptată împotriva domnilor, magnaților și nobililor"*.

În această nouă ridicare a maselor, Ilie Ștef avea nevoie de un secretar care *„să scrie porunci de adunare a poporului pentru revoluție* (adunare) *pentru care el va hotărî ziua și locul"*[12]. Preotul Matei acceptă această misiune. În plus, Ilie Ștef îi cere părintelui Matei să-l urmeze, să-l însoțească, să stea cu el pînă la momentul oportun.

Legătura dintre Ilie Ștef și preotul Matei are o explicație: părintele, după cum însuși o declară, participase și el la revoluție: „se dusse și el cu tot satul la prădarea curții din Biharia a contelui Gyulay". Un frate de-al lui, prins, e decapitat la Deva. În această situație, preotul Matei devine asociatul și confidentul lui Ștef. Pe Ștef îl cunoștea dealtfel din copilărie, de cînd fusese, în anul 1773, preot în Săcărîmb. Îndată după revoluție ambii se ascund în satul București (două săptămîni), încearcă apoi zadarnic la Hondol (la cumnata lui Ștef, Margareta, dar aceasta, îngrozită, îi spune „să se păzească", că e urmărit și făgăduită o bună răsplată aceluia care-l va prinde), apoi în satul Buruiene.

Pe drumul dintre Hondol și Buriene, Ilie Ștef destăinuiește părintelui Matei planurile noii revoluții, timpul și mulțimile pe care se va bizui ea. Iată ce declară, în ziua de 9 martie 1785, preotul Matei, cu privire la aceste planuri îndrăznețe: „În luna decembrie, zice el, după sf. Nicolae, am venit cu dînsul de la Hondol pînă la Buruiene, și pe drum Firțală zise către mine, știi ce am de gînd? Eu voiesc să încep din nou revoluțiunea care a început-o Horea și n-a dus-o la sfîrșit, dar s-o încep mai bine și cu puteri mai mari de cum a făcut-o el, anume, nu în timp de toamnă către iarnă, cum a făcut Horea, ci la primăvară, cînd înfrunzesc pădurile, așa cam pe la paști, iar eu să mă oblig să fiu secretarul lui pentru espedierea scrisorilor, fiindcă voiește să trimită din nou scrisori la Crișeni, ca să facă o adunare, căci între Crișeni are oamenii cei mai încrezuți, și despre aceasta voiește să înștiințeze și pe frații din Banat, ca de o dată cu Crișenii să se ridice și ei"[13]. Mesagerul care urma să ducă aceste scrisori era cumnatul lui Ștef, Adam Sas din Mintia.

Cei doi răsculați, ajunși în Buruiene, poposesc cîteva zile la o rudenie a lui Ilie Ștef, apoi părintele Matei pleacă spre casă. Nici Ștef nu mai rămîne multă vreme în satul Buruiene, deoarece, simțindu-se urmărit de armată, fuge în comuna Tisa, în „portul Mureșului", și se

[11] *Ibid.*, p. 552—553.
[12] Ibidem.
[13] N. Densușianu, *op. cit.*, p. 489.

adăpostește în casa lui Iosif Furdui, situată lîngă pădure. Aici este prins în ziua de 27 februarie 1785, la orele 10 seara, de către locotenentul Török, cu grupul lui de husari, conduși, pînă într-un anumit loc, de însuși părintele Matei.

Împrejurările în care părintele Matei ajunge să denunțe pe Ilie Ștef ni le spune chiar el: Comandamentul militar din Abrud, însărcinat cu prinderea răsculaților și a căpeteniilor lor, a cerut concursul protopopului din Trestia pentru prinderea lui Ștef, pe capul căruia se puse și un premiu. Acesta chemă pe popa Matei să-i dea știri despre Ștef. Protopopul, spune părintele Matei, „a luat crucea și m-a jurat că, la toate întrebările ce mi le va face, să-i descopăr adevărul, deoarece, chiar dacă voi fi comis moarte de om, dînsul îmi va cîștiga grațierea . . ."[14]. Evident, protopopul cunoștea legăturile dintre popa Matei și Ilie Ștef.

Încă din luna februarie 1785, autoritățile semnalează și comitatului Maramureș, ca tuturor comitatelor dealtfel, apariția noului conducător al revoluției. Apariția „noului cap de răscoală", cum îl numește Comandamentul general al Transilvaniei, stîrnește alarmă în rîndurile nobilimii. Se cere atenție și vigilență. Un „ziar" consideră pe Ilie Ștef ca fiind un cap de revoluție „mai ticălos decît Horea". Toți cei care au contribuit la prinderea lui Ilie Ștef au fost recompensați cu (sume de) galbeni.

Prins, Ilie Ștef e dus la Zlatna, apoi la Alba Iulia — unde între cei 20 captivi se afla părintele Matei, cumnatul său Adam Sas și Ion Nicula, fiul lui Horea — iar în urmă predat Tribunalului comitatului Hunedoara care îl condamnă la moarte prin zdrobirea cu roata. Cancelaria aulică propune, însă, împăratului comutarea pedepsei în închisoare pe viață, 50 bîte în fiecare an și imprimarea fierului roșu pe față[15]. Împăratul a aprobat propunerea cancelariei aulice. Nu cunoaștem încă bine sfîrșitul lui Ilie Ștef, dar profesorul E. Armeanca, citînd lucrarea preotului Lamasch (Historia Domus Ecclesiae rom. cat. Nagy Agiensis (1784—1832) spune că Ștef, prins și adus la Deva „a murit în cele mai grozave chinuri" în momentele în care i se aplica, pe față, fierul roșu cu semnul infamiei[16]. Această informație este plauzibilă mai ales dacă ne gîndim și la înfiorătoarea ură a nobilimii care a despicat în patru bucăți chiar și corpul neînsuflețit al lui Crișan și le-a expus văzului tuturor, în diferitele localități. Aplicarea fierului roșu lui Ilie Ștef a fost mijlocul cel mai bun prin care nobilimea a putut scăpa și de acest temut căpitan al revoluționarilor.

Prin faptele, gîndurile și hotărîrea sa, Ilie Ștef, ca un dîrz și consecvent luptător pentru dreptate socială, ca un al doilea Horea, a intrat demult în istoria revoluției din 1784, iar participarea minerilor din Munții Apuseni la revoluția condusă de Horea, Cloșca și Crișan dovedește limpede solidaritatea și unitatea de luptă pentru libertate și dreptate socială a țărănimii și muncitorimii miniere.

---

[14] Ibidem.

[15] Ștefan Pascu, *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*, București, 1984, u. 431.

[16] E. Armeanca, *op. cit.*, p. 39.

Lupta dîrză a lui Ilie Ştef în revoluţia din 1784, devotamentul, spiritul lui de jertfă pentru cauza dreaptă a poporului, îl ridică pe piedestalul bărbaţilor vrednici de stima şi recunoştinţa noastră. Urmaşii săi din Săcărîmb, pentru a-i cinsti memoria şi faptele, au dat Căminului Cultural de aici numele de „Ilie Ştef".

În încheierea acestui articol trebuie să revenim puţin şi asupra celui de al treilea fapt important pe care-l menţionează raportul lui Castellano. Acest fapt se referă la „starea îngrijorătoare" ce domneşte în rîndul iobagilor din satele „de dincoace de Mureş", care preferă mai degrabă să moară decît să mai recadă în iobăgie („nachdeme sie bereit sind ehender zu sterben als grundherrschaftliche Arbeiten künftig zu praestieren", spune raportul). Nobilimea, înspăimîntată şi înconjurată de o lume de rebeli, se teme de un periculos asalt de noapte al iobagilor, de aceea nu mai îndrăzneşte să ceară iobagilor prestarea vreunei sarcini iobăgeşti.

Atît raportul lui Castellano cît şi un memoriu a doi slujbaşi ai fiscului austriac, de la minele de aur din Certej şi Hondol, prezintă situaţia iobagilor din satele „de dincoace de Mureş", ca pe unul din focarele revoluţiei, iar pe minerul Mîrza Anghel, ca pe cea mai mare căpetenie a iobagilor rebeli din aceste părţi. Documentul, din 5 decembrie 1784, îl numeşte pe Mîrza „maximus corrypheus"[17]. Celelalte mici căpetenii ale rebelilor sînt: ginerele, fiul, fratele şi socrul lui Mîrza Anghel. Toţi aceştia contribuie la ridicarea maselor de iobagi, iar apoi, în fruntea acestora, în zilele de 6 şi 7 noiembrie 1784, au pornit la atacul împotriva Devei.[18]

Documentul, din 5 decembrie 1784, spune că Mîrza Anghel, „începînd de sîmbătă seara (6 nov.), toată noaptea, prin izbucniri şi strigăte şi alte tulburări nedemne şi îngrozitoare, şi-a adunat adepţii şi în aceeaşi duminică a încălecat un cal... a însufleţit mulţimea adunată şi la termenul hotărît", a pornit la atacul Devei[18]. Acelaşi document arată că la controlul făcut de soldaţi, aceştia au găsit în hambarul lui „o mare cantitate de praf de puşcă, de gloanţe şi arme".

Mîrza Anghel, ginerele şi fratele său Toader erau „băieşi", mineri din Hondol, căpetenii ale minerilor din aceste locuri şi iobagi ai nobilului Ludovic Barcsai din Bîrcea Mare. Ei locuiau în Hondol ca şi Ilie Ştef. Minerii Mîrzeşti sînt aceia care în 6 noiembrie 1784 au condus pe rebeli la devastarea crîşmelor nobiliare din Hondol şi Săcărîmb; tot ei au fost aceia care în ziua de 7 noiembrie au fost în primele rînduri la atacul Devei, iar în 8 noiembrie au condus devastarea şi jaful Susanei Banfi din Hondol.

Aşadar din datele de mai sus rezultă limpede faptul că minerii din triunghiul Certej, Hondol şi Săcărîmb şi satele din jur au format, în 1784, un nucleu revoluţionar din cadrul căruia s-au ridicat doi mari că-

[17] Paul V. Popescu, D. Floca, N. Valea şi C. Nichiteanu, *Din istoria regiunii miniere Certej-Săcărîmb*, Deva, 1971, p. 54; Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 237.
[18] Paul V. Popescu şi colectivul, *op. cit.*, p. 55.

pitani ai revoluției: Ilie Ștef și Anghel Mîrza, primul acționînd îndeosebi în partea de nord, în satele dinspre izvoarele Crișului Alb iar al doilea, spre sud, în satele de pe Valea Mureșului.

În finalul raportului său, Castellano cere ajutor militar pentru pacificarea mulțimilor tulburate și pentru prinderea căpeteniilor acestora ca, spre exemplu, a numitului căpitan Fîrțală Ion, care are domiciliul schimbător: la Crăciunești și Curechiu. Castellano, se vede, nu ajunsese să afle și numele lui Anghel Mîrza sau al colaboratorilor lui Mîrza care a fost închis, împreună cu alte căpetenii, în închisoarea de la Alba Iulia, condamnat la moarte, a scăpat de securea călăului prin comutarea pedepsei în trei ani de închisoare[19].

VICTOR POPA.

[19] Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 395.

RĂSCOALA LUI HOREA ÎN PRESA AMERICANĂ

Cercetările întreprinse în deceniul trecut la ecourile europene ale marii răscoale țărănești din 1784 concluzionau asupra dimensiunilor impresionante ale acestora, extensiunii spațiale a informațiilor cu privire la eveniment, diversității atitudinilor luate față de problematica lui. Aceste cercetări, realizate în biblioteci și arhive din mai multe țări europene, concluzionau asupra puternicului răsunet pe care răscoala lui Horea l-a avut în spațiul socio-politic al Europei.[1] Se întrevedea atunci, totodată, posibiltatea ca, odată atinse marginile continentului, prin propagarea acestui răsunet pînă în Anglia, Țările de Jos, Spania (și astăzi se știe că și în Portugalia[2]), informații despre răscoala țăranilor români din Transilvania să fi fost preluate din ziarele respective de presa de pe continentul american[3], atît cel de nord, cît și cel latino-american.

Cercetări recente, prilejuite de împlinirea a două secole de la marele eveniment românesc din 1784, încep să confirme ipoteza menționată. În cele ce urmează comunicăm problematica difuzată prin știrile de presă publicate în cursul anului 1785 în Statele Unite ale Americii, pe baza extraselor făcute în cursul acestei veri după exemplarele păstrate la Washington, în Biblioteca Congresului SUA, de unul din autorii acestei prezentări.

*

După cum se cunoaște, presa periodică atinsese, pe continentul nord-american, în ultimul sfert al veacului al XVIII-lea o mare dezvoltare. Războiul de independență și revoluția americană, soldate cu proclamarea Statelor Unite ale Americii, au fost de natură să impulsoaneze dezvoltarea accelerată pe calea capitalismului a continentului nord american. În context, presa, ca mijloc de comunicare și informare cunoaște un salt deosebit ca frecvență, tiraj, expansiune socio-demografică. Începînd cu anul 1781 în Statele Unite apare presa cotidiană, dovadă a interesului sporit pentru știrile din fiecare mare oraș, stat federal și din întreaga Uniune. Dar, presa americană a rămas receptivă în continuare la evenimentele ce se petreceau pe bătrînul continent, privindu-le în perioada ce a urmat proclamării indenpendenței prin propria-i prismă politică. Firește, cel mai mare interes al factorilor politico-diplomatici americani — și în consecință și al presei americane — era față de occidentul continentului european, față de Marea Britanie și statele situate pe țărmul

---

[1] Nicolae Edroiu, *Răsunetul european al răscoalei lui Horea*, Cluj-Napoca, 1976, 231 p.

[2] Constantin Șerban, *Ecoul răscoalei conduse de Horea în Portugalia, după documente inedite*. Comunicare prezentată la Simpozionul științific „200 de ani de la răscoala țăranilor condusă de Horea, Cloșca și Crișan", Brad, 26—27 octombrie 1984.

[3] Nicolae Edroiu, *p. cit.*, p. 115.

Atlanticului, de la Amsterdam și pînă la Lisabona. Din centrul Europei era vizată, prin informație, mai ales Viena, de unde știri prin intermediul vestului european erau vehiculate spre America.

Operativitatea publicării informației era de 3—4 luni, distanța în timp dintre momentul producerii faptelor și data publicării știrilor referitoare la ele, fiind, deci, în concordanță cu mijloacele de transport, de comunicație ale timpului.

În cazul răscoalei lui Horea, desfășurată în zona central-sud-est europeană, se mai adăuga 1—1½ lună pentru vehicularea informației pînă în Apus, de unde era preluată.

Știrile despre răscoala țăranilor români din Transilvania publicate în presa nord-americană soseau prin Viena și Londra, unele ziare preluînd din New York și Philadelphia informația referitoare la eveniment; aici însă ea sosise pe calea menționată. Astăzi se poate stabili cu precizie din ce ziar și cît din fiecare știre a preluat presa americană, făcîndu-se o simplă comparație de texte cu informația dată de presa americană și cea din apusul Europei.

Se mai impune observația că redacțiile ziarelor americane se străduiau să se detașeze de atitudinea celor din Imperiul habsburgic, oricum legate de Curtea din Viena. Interesul cercurilor de presă americane cade asupra realităților și contradicțiilor existente în Imperiu în general, în Transilvania în special. Astfel, inserînd știri despre răscoala lui Horea în cursul lunilor aprilie-iunie 1785, periodicele din Boston, Philadelphia, Essex, Massachusetts se dovedesc interesate de starea iobagilor români din Transilvania, fiind reprobată sclavia în care erau prezentați că se găsesc aceștia. Era limbajul ce se folosea în Statele Unite în vremea abolirii sclaviei. Importanța acordată de unele ziare americane evenimentului din Transilvania, se poate deduce și din faptul că ele nu erau publicate între știrile obișnuite, ci, pe prima pagină, ca editoriale.

Zăbovim în cele ce urmează asupra celei mai ample știri de presă din Statele Unite ale Americii, publicată în *American Herald* din Boston, pentru a prezenta un eșantion din ceea cea se putea citi atunci în America despre Horea.

Menționatul periodic, publica la 13 iunie 1785, o întinsă corespondență din Philadelphia, datată 28 mai, în care se cuprinde mai întîi un scurt istoric al românilor ardeleni. Cei care s-au răsculat în Transilvania sînt români, descind din coloniile romane așezate în Dacia. Aparțin de biserica ortodoxă și sînt în jur de 670 000 suflete. Au o constituție fizică puternică, — spune mai departe ziarul — și chiar dacă au fost aduși în stare de aservire feudală de către regim, nu-și pot ascunde ilustra lor origine romană. Aserviți, sînt obligați de stăpînii de pămînt la nenumărate zile de muncă, la diferite dări, să le satisfacă acestora cele mai irațională dorințe. Din această servitute de nesuferit au rezultat consecințele: supușii refuză să mai împlinească dările, trimit împăratului liste cu gravaminele lor, solicitînd ușurarea situației lor. Și-au întemeiat cererile pe rațiune, pe principiile dreptului natural, precizează ziarul american. Dar împăratul n-a acționat energic pentru a rezolva cererile acestei „națiuni asuprite", cum se exprimă comentariul american. Atunci românii s-au răscuat.

Evenimentul din Transilvania, continuă periodicul din Boston, a fost de natură să inoportuneze Curtea din Viena, pe împăratul habsburgic, fiindcă se găsea tocmai atunci în conflict cu Olanda. Răsculații români au luat armele și imediat s-au întors împortiva „opresorilor lor". Căpitanul țăranilor români, care i-a condus la această acțiune disperată, se numește *Hora* sau *Horia* și a fost condamnat la moarte, mai precizează ziarul. Acestea sînt cauzele reale ale acestei „insurecții", fiind încă prematur să fie trase concluzii, — opina cu prudență comentariul american, — asupra consecințelor acesteia.

Am concluziona, la rîndu-ne, că depistarea publicării acestor știri în presa din Statele Unite ale Americii extinde cu mult aria geografico-politică și demografică pe care se cunoaște astăzi că s-a propagat răsunetul răscoalei lui Horea în străinătate. Răsunetul european se completează acum cu cel care a străbătut peste Oceanul Atlantic, pînă în America de Nord. Aici răscoala era privită dintr-un unghi democratic, impactul revoluției nord-americane asupra occidentului european, aflat în preziua revoluției franceze din 1789, avînd drept complementaritate receptarea problematicii sociale a răscoalei din Transilvania în America. Cele 8 ziare nord americane depistate că au inserat în coloanele lor știri despre răscoala lui Horea incită la investigarea, în perioada următoare, și a altor periodice din Statele Unite ale Americii, precum și foiletonarea ziarelor latino-americane, pentru a se avea imaginea completă a difuzării ecourilor răscoalei lui Horea peste ocean. Comunicarea de față și-a propus mai mult să semnaleze, pe bază concretă, de texte, ecoul american al răscoalei țărănești din 1784, rămînîndu-ne satisfacția de a o fi făcut pentru prima dată în istoriografia de la noi.

NICOLAE EDROIU—VASILE PUȘCAȘ

ANEXĂ

I

„THE INDEPENDENT GAZETTER"

(1785)

1

1785 aprilie 2

Carlsbourg (Transylvania), Dec. 9

The tranquility in these parts is far from being reestablished, nor has the proclamation issued by government, on 18th of November, at all terrified the rebels. On the contrary, their number seems daily to increase, and they have only retired into montains that are inaccesible, and to the villages near them, where they find refuge, subsistance, and even partisans. They not only murder the nobility, who oppose them, but also all the military. In the environs of Offenhayn they reduced a detachment of twenty soldiers, to such straits, that Lieutenant Meschterhazy, hastening to their assistance with ten men, was surrounded by them on his march, and killed with eight of his party. Lieutenant Schultz was likewise

so completely (surrounded) by them in the mountains near Thoroczko, that he was obliged to make his way through them, sword in hand, with the loss of his hussars.

We just now learn, that Major Stranich, after retreating, in order to receive some re-enforcements, has attacked the rebels so vigorously that he has forced five thousand of them to lay down, their arms, on condition of being included in the general pardon. This number, however, appears to be rather exagerated, and there is still a body, of nine thouasnd rebels in the environs of Thorda and Thorozko.

„The Independent Gazetter", 1785, nr. 179 din 2 aprilie, p. 2.

2

London, January 8

The troubles in Transylvania are likely to be brought to a speedy termination; as the rebels, though very strong, will not be able to cope with the formidable force that is sent to quell them. It is intended to make the most severe examples of the ring leaders.

„The Independent Gazetter", 1785, nr. 179 din 2 aprilie, p. 2.

II

„THE SALEM GAZETTE"
(1785)

3

1785 aprilie 5

Charleston, (S.C.) Feb. 5

Extract from a letter from Vienna.

The attention paid by our august sovereign to every different branch of administration is wonderfully great, and in a few years we shall no doubt see every part of government so simplified, and rendered so dependent the one on the other, and all tending to the same end, that (to use a comparison of the Emperor's relative to the reforms he is making) they will be like the different pieces at the games of chess. The torture is already abolished, and is the desire of our sovereign to avoid as much as possible the punishment of death, and to punish criminal withs the loss of liberty, and working at the publiss works. Religion has undergone a considerable alteration, its temporal concerns are united to the civil affairs of the nation. Toleration has been established, and religion divested of all superstition. Trade has been brought to a more flourishing state than it was ever known to be; and our astonished eyes behold alteration which would scarcely have been believed possible a little time ago.

„The Salem Gazette", vol. IV, 1785, nr. 182, din 5 aprilie, p. 1.

1785 mai 10

4

Some account of the Insurgents in Transylvania, a principality subject to the Emperor of Germany.

There people are Wallachians, descended originally from the Roman colonies that were settled in Dacia. They are mostly of the Greek Church, and the popu-

lation of the country they inhabit is supposed to amount to 670.000 souls. They are of a strong constitution, tall and well made; though subject to the most galling yoke of feudal government, they believe in their Roman origin. Reduced to the most abject slate of slavery, they were not suffered to enjoy any property, but at the will of their Lords, who would not suffer their wretched vassals to think they had any rights to claim. Stripped and oppressed by their savage landlords, they were obliged to make evan their wives to work in the filed in cultivating the earth, in order that they might be able to satisfy the unreasonable vexaxtions of their landlords. This servitude was intollerable and consequently they were on the watch for a favourable opportunity to free themselves from it. For some time past it was easy to observe, that there was something labouring in the breafts of these people; they at length broke out, and refused to discharge the feudal duties that were exacted of them; they transmitted a list of their grievances to the Emperor; but though their complaints were founded in reason, and supported by the clearest principles of natural right, they were disregarded. It was not the interest of some powerful grandees that the Emperor should see these complaints in their proper light; they were able to impose upon their master, and no redress was given to this oppressed nation. They saw they had nothing to expect from their rulers; they felt that they must work their own freedom; they waited therefore only a happy moment when they should have an opportunity to shake off the galling yoke of slavery. That opportunity was soon given them. The prospect of a war with Holland made it necessary that the Imperial armies should be recruited; officers with beating orders were sent into Transylvania, as well as in other provinces. The Wallachians repaired in vast numbers to the standard and enlisted: accoutrements and arms were of course given them out of the imperial arsenals; their cunning having thus procured arms, they immediately broke out in open war with their oppressors. They made choice of a bold desperado for their chief: he is named Hora or Horia, who has been more than once sentenced to death, for grievous crimes. These are thel real causes of the insurrection, wich it will be the more difficult to bring to a speedy conclusion, as the insurgents are afraid to trust to the offers that are made to them on condition that they lay down their arms, and return to their duty.

„The Salem Gazette", vol. IV, 1785, nr. 187 din 10 mai, p. 1; „The American Herald," vol. IV, 1785, nr. 191 din 13 iunie, p. 2.

5

Feb. 2

By a letter received on Monday night, by a gentleman from his brother in Hungary, we are assured, that on the 30th November, the Imperial regiment of Orox, consisting of nearly 4000 men, having brought 12000 of Wallachian insurgents to battle, victory declared for the former; the later left 1100 dead upon the field, and a few hundreds fell alive into the hads of the Imperialists.

„The Salem Gazette", vol. IV, 1785, nr. 187, din 10 mai, p. 1.

6

London, April 11.

A letter from Vienna, dated Feb. 21, says, „They write from Transylvania, that the gentlemen and proprietors of land, having nothing further to fear from the rebels, are returning one after another to their estates. A third chief of these rebels has been apprehended whose name is Krischan Gyosg. Horiah is to be carried through the principals towns of the Hereditary States, and receive 50 blows

with a baton each. After this he is to be condemned to Work among the felons on the Danube. Every year on the anniversary of his rebellion, and of his imprisonment, he is to receive the bastinado. In the several skirmishes wich our troops have had with the rebels, we have had killed one Lieut. Colonel, one Cornet, one Quarter-master, and 25 soldiers; the wounded amounted to about 87. The lost on the rebels side 1 500 killed. We have couted more than 200 gentlemen who were massacred by them".

„The Salem Gazette", vol. IV, 1785, nr. 187, din 10 mai, p. 1; „The Independent Gazetter", 1785, din 14 mai, p. 2; „The Essex Journal", 1785, nr. 50, din 15 iunie, p. 3; „The Continental Journal and Weekly Advertise", vol. IX, 1785, nr. 486 din 16 iunie, p. 2.

7

1785 mai 24.

The continent is certainly in a state of political fermentation. The Dutch and the Emperor are ready to engage immediately, if a peace cannot be concluded upon. The French prepare to assist the Duch, but without to offend the Emperor. Old Frederik marches and counter-marches his troops. An intestine faction saps the vitals of the Republic of Holland; and the Stadtholder perhaps owes quiet tenure of his seat to the necesity for a shew unanimity. The Spaniards, Portuguese, Venetians and Maltese, are preparing for the annual drubbing wich they go to receive before Algers. Add to this, that the Empress has every reason to suspect designs of the most hostile nature against her favourite Crimea, and from a quarter not the most agreable. Transylvania is still in a state of inactive confusion, since the rebellion. And Old-England, neighbour-like, has her trials and troubles. — *Give peace in our time, O Lord!*

„The Salem Gazette", 1785, nr. 189, din 24 mai, p. 2; „The Pennsylvania Gazette", 1785, nr. 2870 din 1 iunie, p. 3.

III

„THE ESSEX JOURNAL"

(1785)

8

1785 mai 18

Vienna, feb. 29

The Wallachian peasants who apprehended the rebel chief Horiah and his Lieutenant, have received a large pecuniary gratification and are exempted from all taxes during their lives. The number of villages burnt and destroyed by these rebels in the country of Hunyad, amount to 62, and 132 castles belonging to the nobility; to wich they added the cruel massacre of more than 200 knights and gentlemen.

„The Essex Journal", 1785, nr. 46 din 18 mai, p. 2.

9

1785 iunie 15

Vienna, March 12

By letters from Fribourgh, in Brissau, we are informed that his Majesty hath benevolently ordered, that all the remaining traces of slavery (if any) be entirely abolished in that part of his States, and especially in the country of Falkenstein.

„The Essex Journal", 1785, nr. 50 din 15 iunie, p. 2; „The Continental Journal and Weekly Advertise", vol. IX, 1785, nr. 486 din 16 iunie p. 2.

„PENNSYLVANIA JOURNAL"
(1785)

10

1785 iunie 8

New York, June 3

The late arrivals from London, have brought us papers to the 10th of April, at wich time hostilities had not commenced on the continent, although appearances seemed to indicate that event to by at no great distance. The advances to an accomodation with the Emperor, made be the States General, seem to come very short of the views of the politic and ambitious monarch. The extent of his dominions, and the numerous and distant cantonements of his troops, render it necessary nevertheless, that he should seem to favour negotiation and listen to the advice of his good brother of France, while his armies the most effectual support to his pretensions. The inclement season of the year, the rebellion in Walachia and the interference of the court of Versailles, have hitherto occasioned a cautiounness and circumspection in his movements, wich have been mistaken for timidity, but the two former of those obstacles removed, if we augur rightly, Joseph will shortly display his resources to the prejudice of the Batavians.

„Pennsylvania Journal", 1785, nr. 1806 din 8 iunie, p. 3.

V

„THE CONNECTICUT COURANT"
(1785)

11

1785 Iunie 20

The politics of Europe are in a state of great uncertainty. The different powers seem to look earnestly at the Emperor Joseph, and are anxiously waiting the issue of his negotiations with the Dutch. Should war be the event, most of the European powers would be drawn in to assist on one side or the other; accordingly armies are raising, magasines collecting, fortifications strengthning, and fleets equiping. Happy for America, that she is at liberty to pursue plans for her own happiness, without being encumbered with European schemes of interest or ambition. May she see her true interest and pursue it steadily.

„The Connecticut Courant", 1785, nr. 1065 din 20 iunie, p. 2.

NUME POPULARE DE SATE DIN TRANSILVANIA OFICIALIZATE ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA

Este un fapt îndelung studiat — și ca atare îndeobște recunoscut — că numele de localități din Transilvania au fost supuse în curgerea timpului, din evul mediu pînă în zilele noastre, unor modificări mergînd de la deosebiri formale, mai mult sau mai puțin parțiale, pînă la substituirea în întregime, uneori chiar repetată, a numelui.

Factorul care a cauzat în cea mai mare măsură aceste modificări a fost traducerea și maghiarizarea toponimiei nemaghiare, întîi de toate a numelor de sate. Rezultatul a fost apariția unei așa numite „toponimii oficiale", constituită în mare măsură pe seama „toponimiei populare", originare[1].

Impunerea numelui oficial n-a putut însă disloca și elimina întotdeauna numele populare. De altfel, credem că termenul de „toponimie oficială" nu poate fi opus categoric celui de „toponimie populară", fără a da naștere la unele ambiguități, de vreme ce primele preiau atît de frecvent formele celei de a doua categorii"[2]. Reconstituirea acestora din urmă din variantele „degradate", sub care ne parvin din trecut, ține de specialitatea lingvisticii dar istoricul poate contribui la dezvăluirea unor noi atestări documentare, desigur, în respectul unei transcrieri fidele a textului și a elucidării împrejurărilor istorice ca factori extralingvistici pentru o înțelegere mai adecvată a fenomenului.

Stabilirea priorității unuia din cei doi termeni, a toponimului oficial, pe de o parte, sau a celui popular, pe de altă parte, a prilejuit numeroase dispute privind raporturile româno-maghiare, în esență la problema continuității românilor în Transilvania. Cercetările istorice au stabilit unele criterii după care, în funcție de atestările documentare ale localităților, poate fi considerată ca dovedită originea românească a acestora. Astfel, o localitate are prioritate românească la origine în următoarele condiții:

a. cînd numirea românească apare documentar anterior numirilor străine ori de cîte ori s-ar repeta acestea în documente mai tîrzii;

b. cînd numirea românească și cea străină apar simultan dar în popor supraviețuiește cea românească;

c. cînd numirea străină este identică cu traducerea numirii românești sau slave.

În toate aceste cazuri satele pot avea o istorie străveche, anterioară cuceririi Transilvaniei sau, în orice caz, anterioară aservirii lor feudale.

---

[1] E. Petrovici, *Toponimie ungurească în Transilvania medievală* în „Transilvania", 1943, nr. 2, p. 3—20; I. Pătruț, *Studii de limba română și slavistică*, Cluj 1974, p. 213—225; Idem, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, București, 1984, p. 36—52.

[2] Vezi în acest sens și V. Ioniță, *Nume de locuri din Banat*, Timișoara, 1982, p. 51.

S-au considerat a fi sate mai noi numai acelea al căror nume este format dintr-un toponim maghiar, în majoritatea cazurilor întemeiat pe teritorii a căror toponimie primise forma ungurească de la stăpînul locului sau de la instituţiile politico-administrative ale statului sau ale bisericii[3].

Problema raporturilor dintre termenul oficial şi cel popular nu se reduce însă numai la nivelul primelor atestări documentare ale toponimelor. Legătura dintre numele locului şi habitatul rural se dovedeşte a fi fost complexă şi în etapele istorice mai tîrzii ale epocii feudale, pînă în pragul epocii moderne, cînd aşezările, ca şi numirile lor, au dobîndit un grad mai mare de stabilitate.

Schiţînd, în linii foarte generale, etapele istorice ale dezvoltării societăţii rurale din Transilvania ale cărei repercusiuni asupra toponimiei pot fi sesizabile calitativ — cota cantitativă rămînînd încă de cercetat îndelung — ar rezulta:

1. O primă etapă, în secolele XI—XIII, corespunzînd începuturilor aservirii obştilor săteşti. Ea coincide cu prima serie de atestări documentare a numelor de locuri şi, totodată, cu prima etapă de oficializare a acestora.

2. A doua etapă, în secolele XIV—XV, caracterizată prin constituirea şi organizarea marilor domenii feudale, cu menţionarea incomparabil mai numeroasă a numelor de aşezări decît în etapa precedentă, dar cu un procent mai ridicat al dispariţiei acestora, pe care nu le mai întîlnim în etapa următoare. Formele de redare în documente a numirilor de locuri consolidează acum aşa numita „toponimie oficială", creaţie, în mare parte, a cancelariei regale unde se redactează privilegiile solemne de danii făcute de regii Ungariei. Faptul că aceste documente se reproduc în transumpturi fidele — inclusiv onomastica textului — şi în secolele următoare explică perpetuarea unor toponime în forme care putuseră deveni anacronice, neconcordante cu evoluţia lor în răstimpul scurs de la momentul primei donaţii.

3. A treia etapă, în secolele XVI—XVII, caracterizată printr-o recrudescenţă a iobăgiei, intrată acum în faza gravă a şerbiei, cu reorganizarea domeniului feudal în funcţie de creşterea spectaculoasă a cuantumului obligaţiei în muncă, a robotei. La registrul numelor de locuri consemnate înainte în diplomele medievale se adaugă acum formele înscrise în actele domeniului feudal, actele cu caracter intern ale domeniului: urbarii, inventare, socoteli, registre de dijmă, de robotă, în care cuprinsul e grupat pe capitole, sat după sat. Numele localităţilor apar în aceste acte adeseori mai aproape de realitatea lingvistică locală.

4. A patra etapă, în secolul al XVIII-lea şi în prima jumătate a sesolului al XIX-lea, de intervenţie susţinută a regimului habsburgic în reglementarea raporturilor sociale, de birocratizare intensă a aparatului funcţionăresc de stat, de măsuri administrative menite să raţionalizeze inclusiv habitatul rural, geografia lui economică şi umană. Este epoca ma-

---

[3] I. Moga, *Păreri istorice ungureşti privitoare la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941, p. 17—18; Idem, *Les Roumains de Transylvanie au moyen-âge*, Sibiu, 1944, p. 70—71.

rilor conscripții oficiale, de înregistrare a populației, de reglementare urbarială, acum s-au pornit lucrările de constituire a cadastrului, acum s-au făcut marile conscripții ale clerului și credincioșilor. O epocă deci prin excelență statistică, copleșitoare ca material informativ, inclusiv pentru toponimie. În acest context se face simțită tot mai pregnant tendința de fixare, de stabilizare a unei singure variante a numelui de locuri și a corespondenței riguroase între variantele diferite ca limbă (maghiară, germană, latină) ale uneia și aceleiași localități. Pentru prima dată se semnalează un interes oficial pentru numirea românească a localităților. Integrată chiar în contextul propriu, al limbii române, ea e uzitată și difuzată în atîtea acte tipărite și în această limbă, mai ales în scrierea chirilică, de tradiție culturală pentru români, de o tradiție îndelung exersată, în care numele românesc își regăsește posibilități grafice adecvate foneticii acestei limbi. Forma românească a numelui, ceea ce numim „toponimia populară", poate fi întîlnită în aceste acte într-o variantă mult mai aproape de forma originară, dacă nu chiar în această formă. Spre exemplu, decretul de toleranță al Mariei Terezia din 21 martie 1760, difuzat în epoca și cu varianta tipărită în limba română („să se dea de știre și să se înțeleagă și pe limbă rumânească") cuprinde numele a 153 de localități menționate ca locurile îndeosebi în care raporturile dintre ortodocși și greco-catolici vor trebui reglementate în conformitate cu prevederile actului. Iată cîteva din numele locurilor respective: *Gusu, Iașu, Ighiel, Lancrănc, Romosălu, Vineția de Jos, — de Sus*[4]. Exceptînd posibile atestări documentare mai vechi în însemnări pe carte românească veche, atestările de mai sus sînt mai vechi decît cele consemnate de Coriolan Suciu, sau relevă forme necuprinse în *Dicționarul* său[5].

Momentul în care toponimia în limba română referitoare la localități a fost însă propriu-zis oficializată și asociată la numirile maghiare și germane se leagă de reforma politico-administrativă a lui Iosif al II-lea. Reforma a fost decretată de împărat prin rescriptul din 3 iulie 1784 și a intrat în vigoare cu data de 1 noiembrie, același an. Ea a fost în prealabil precedată de o conscripție generală a localităților din Marele Principat, întocmită de o comisie gubernială care și-a încheiat lucrările la sfîrșitul lunii martie. Conscripția menționa în Transilvania 10 orașe *(civitates)*, 26 de tîrguri *(oppida)* și 2542 de sate *(villae)*, grupate după sistemul politico-administrativ al jurisdicțiilor de pînă atunci, care cuprindea 11 comitate, 5 scaune, secuiești, 9 scaune săsești, și 2 districte. Reforma a redus cele 27 de arondismente la 11 comitate și 9 magistraturi orășenești. Comitatele erau: Hunedoara, Sibiu, Făgăraș, Trei Scaune, Odorhei, Turda, Solnocul dinlăuntru, Solnocul de Mijloc, Cluj, Tîrnava și Alba de Jos. Orașele: Alba Iulia, Cluj, Tîrgu Mureș, Sighișoara, Mediaș, Brașov, Sibiu, Bistrița și Orăștie.

---

[4] A. Răduțiu, *Decretul de toleranță al Mariei Terezia din 21 martie 1760 tipărit în limba română* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie, Cluj-Napoca", 1978 XXI, p. 387—391.

[5] C. Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I—II, (1967—1968), *sub voce*.

Pentru punerea în aplicare a decretului a fost numită o comisie regească și s-au stabilit datele la care, în prezența comisarilor regești, urmau să se desfășoare lucrările congregațiilor marcale (adunările generale ale nobilimii comitatense). În aceste adunări s-au prelucrat instrucțiunile guberniului care fixau structura și obligațiile noului aparat funcționăresc, s-au constituit noile table continue ale fiecărui comitat, s-a alcătuit structura teritorială a subarondismentelor, formată din două sau trei cercuri *(circuli)*, fiecare cerc cu șapte sau mai multe plase *(processus)*, stabilindu-se cărei plase îi aparține fiecare localitate[6].

Comitatul Cluj, spre exemplu, s-a constituit în adunarea generală a nobilimii, convocată pe data de 25 octombrie 1784 la Cluj[7]. Structura lui teritorială cuprindea: I. Cercul Clujului de Sus, cu 7 plase în care erau repartizate 113 localități și II. Cercul Turda de Jos unit cu scaunul Arieș, cu 8 plase în care erau repartizate 96 de localități[8].

Reforma a fost în vigoare pînă la data morții lui Iosif al II-lea, întîmplată în anul 1790, răstimp în care s-au luat mai multe măsuri de consolidare și perfecționare a sistemului pe care l-a impus. Dintre acestea, una anume vine să faciliteze purtarea agendelor oficiale și prin uniformizarea și stabilizarea registrului numelor de localități, administrația urmînd să adopte un sistem unic de numiri, pentru fiecare localitate cu corespondențe în limbile maghiară, latină, germană și română. Pentru prima dată numirile românești ale localităților primeau girul oficial, pe picior de egalitate cu numirile în celelalte limbi, limbile oficiale ale țării.

Pentru a putea întocmi lucrarea, comitatele urmau să înainteze guberniului listele cu numirile localităților în limbile în care acestea erau cel mai mult uzitate. În acest scop, în luna octombrie 1786 comitatele au trecut la alcătuirea listelor. Ni s-a păstrat o asemenea listă cu numele localităților din cercul Turda de Jos unit cu scaunul Arieș, din comitatul Cluj[9]. Actul, fără semnătură, poate o copie, cuprinde un catalog alcătuit din ordinul comitatului din 17 octombrie de către unul din oficialii cercului, substitutul vicecomitelui, poate judele nobililor sau perceptorul regesc, în tot cazul, un oficial cercual maghiar care știa și românește. Numele localităților, grupate pe plase, sînt aliniate pe două coloane; în stînga numele maghiar, sub specificația *in vernacula linqua*, în dreapta cel corespunzător lui, în limba română, sub specificația *in Valachica*, în grafie maghiară. Considerăm actul un izvor istoric interesant ca document de toponimie nu numai pentru că ilustrează momentul oficializării numelor românești ci și prin materialul toponimic în sine pe care ni-l dezvăluie.

Enumerăm doar ilustrativ cîteva nume pentru a atrage atenția cercetătorului lingvist, căruia îi destinăm actul în întregime (vezi Anexa):

---

[6] A. Răduțiu, *Reorganizarea politico-administrativă a Transilvaniei la 1784*, în vol.: *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*, editat de N. Edroiu și P. Teodor, Cluj-Napoca, 1984, p. 76—113.

[7] Ibidem, p. 85.

[8] *Calendarium Maius Titulare pro anno domini 1787 ... în usum M. P. Transylvaniae eidem Annexarum Partium*, Sibiu, 1787.

[9] Arh. Stat Cluj, Fd. comit. Turda, acte administrative, nr. 2887/1786.

Agribics, Kirtsegye, Kákova, Okelisu Mare, — Mik, Lunka, Teureni, Sile gyin Sosz, — gyin Szusz, Fenesel, Stÿop, Szelikutsa, ş.a.

La Guberniu aceste date au fost centralizate şi publicate în *Şematismul* pe anul 1787, între numirile maghiare şi româneşti fiind intercalate numirile în limba latină şi germană[10].

Dacă numirile în primele două limbi aparţin lexicului viu la acea dată şi ele au o valoare documentară certă, corespondentele lor latine şi germane — cel puţin în cazul listei noastre — sînt creaţii de cancelarie, artificiale, formate prin traducerea toponimului maghiar căruia i se atribuie mai mult sau mai puţin adecvat sensul unui apelativ. Valoarea documentară a acestora, dacă e să le recunoaştem vreo valoare, se reduce cel mult la cunoaşterea modului în care funcţionarii guberniali, probabil unii şi spre propriul amuzament, exersează ceea ce numim astăzi „etimologie populară". Să exemplificăm însă întîi cu cîteva cazuri de traduceri adecvate:

Sós Sz. Márton — Sal S. Martini — Martesdorff — Sînmărtin.
Várfalva — Castrivicus — Burgdorff — Varfalău
Bányabük — Fodifagium — Buchendorff — Bánágyik
Kis Bánya — Parvifodina — Grubendorff — Beisora.

Iată şi exemple de „etimologii populare":

Kok — Coquus — Speissendorff — Koku
Indal — Indiovicus — Indien — Indol
Moháts — Campomohastum — Blutfeld — Măhaci
Oklos — Prudentinum — Lehrendorff — Okelisu

Asemenea exemple, la care ar putea fi asociate altele, arată că marea majoritate a toponimelor care au avut la origine apelative îşi pierduseră în conştiinţa epocii semnificaţia reală, inclusiv în cercul celor instruiţi, cum erau funcţionarii din aparatul gubernial.

AUREL RADUŢIU

ANEXA

Ad commissionem Inclytus Officiolatus die 17a Octobris 1786 sub Nr. 1942 perceptum cathalogum, nomina oppidorum et pagorum in hoc circulo Tordensi existentium, linguis in iisdem ut potissimum usitatis elaboratum exhibeo in sequentibus et quidem lingva:

Vernacula	Valachica
În processu A. Lonaiensi	
Aranyas Lona	Luná
Opp. Egerbegy	Agribics
Gerend	Grind
Gerend Keresztur	Krisztur

[10] Vezi *nota nr. 8.*

Opp. Gyéres	Gyiris
Gyéres Szt. Királlj	Szinkraj
Hadrév	Hadaro
Kecze	Kecza
Örke	Urka
Poján	Poján
Soss Szt. Márton	Szt. Martyin
Vajdaszeg	Vajdaszig

In Processu Bagyaniensi

A. Szt. Mihäljfalva	Szin Mihállj
Bágyan	Básin
Csegesz	Csagz
Felsö Szt. Mihälljfalva	Szin Mihállj
Kertsed	Kirtsegye
Kövend	Tyvend
Mészkö	Miszkö
Aranjas Rákas	Rákis
Sinkfalva	Sinkfalva
Várfalva	Várfalva

In Processu Fel Vinczіensi

Also Füged	Csukudu gye Sosz
Csako	Csiko
Décse	Gyecsa
Dombro	Dumbro
Opp. Fel Vincz	Vincz
Harasztas	Herasztas
Hidas	Higyis
Inakfalva	Inok
Mohács	Mahács
Székellj Földvár	Földvára
Székellj Kocsárd	Kucsergye
Felsö Füged	Csugudu gye Szusz
Veres Mort	Veres Mort

In Processu Also Iáraiensi

Also Iára	Iára
Also Szolcsva	Szeltsua gye Sosz
Bikalat	Bikálát
Felsö Szolcsva	Szeltsua gye Szusz
Ivánfalva seu Kákova	Kákova
Kis Oklós	Okelisu Mik
Potsága	Podsága
Nagy Oklós	Okelisu Mare
Runk	Rúnk
Szurduk	Szurduk
Vidallj	Sidolus
Ujjfalu	Lunka

In Processu Mezö Csániensi

Also Detrehem	Trittyu gye Sosz
Böllj	Bijj
Czikud	Czikugy
Felsö Detrehem	Trittyu gye Szusz
Keresztes	Kristis
Kok	Kok
Mezö Csán	Csânu Mâre
Szt. Jakab	Szint Jákob
Opp. Torda	Turda
Tohát	Teurény

In Processu Magyar Szilvásiensi

Also Füle	Sile gyin Sosz
Aszszanyfalva	Szecsel
Csürüllje	Csurilla
Fesö Füle	Sile gyin Szusz
Hagymás	Hazmás
Hesdát	Hesdatije
Kis Bánya	Bajisora
Kis Fenes	Fenesel
Magyar Léta	Lita Ungurészk
Magyaroság	Majaro
Magyar Szilvás	Szilvás Ungurészk
Oláh Léta	Lita Rumunyászke
Oláh Rakas	Rátyis
Puszta Egres	Stijop
Ruha Egres	Agris
Sütmeg	Sutu
Szelitse	Szelikutsá
Szelestije	Szelistye
Szent László	Szavagyiszlao

In Processi Szindiensi

Bányabük	Banyabük
Felsö Peterd	Pitridu gyin Szusz
Indall	Indal
Közép Peterd	Pitridu gyin Milsok
Komjaczeg	Komiczig
Koppánd	Kopánd
Magyar Peterd	Petrid Ungurészk
Mikes	Mikus
Puszta Csán	P. Csán
Puszta Szt. Mártón	Szint Martin
Szind	Szind
Tur	Tuur

In Processu Toroczkaiensi

Bedelö	Begyelo
Berkes	Bertyis
Borév	Buru
Gyertyanos	La Válije
Magura	Magurá
Toroczko	Triczkó
Toroczko Szt. György	Szin Gijois

REORGANIZAREA ADMINISTRAȚIEI PĂMÎNTULUI CRĂIESC ÎN LUMINA ACTELOR TIPĂRITE ÎN LIMBA ROMÂNĂ ÎN ANUL 1797

Îmbunătățirea situației românilor de pe Pămîntul Crăiesc, asigurarea egalității lor în drepturi, ca un caz particular al obiectivului general de emancipare a națiunii române din Transilvania, a ocupat în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a celui următor un loc de prim ordin în cadrul programului mișcării politice românești. Pămîntul Crăiesc, care îngloba jurisdicțiile întrunite în cadrul Universității săsești, se bucura în sistemul constituțional al Transilvaniei de o largă autonomie, avînd statutele sale proprii, un mod de organizare specific cu rezervarea funcțiilor administrative și juridice, a dreptului la proprietatea imobiliară și a accesului la bresle exclusiv celor ce formau a treia componentă a lui *Unio Trium Nationum*. Populația românească de pe Pămîntul Crăiesc, care locuia în comunități proprii, ca și în altele mixte cu sașii, nu era admisă la purtarea demnităților publice, la dreptul de cetățenie în orașe, la învățarea meseriilor și în bresle, iar ca statut economico-social era obligată la prestarea unor munci publice și obligații bănești sau în natură față de magistratele orășenești și autoritățile jurisdicționale. Deși pe Pămîntul Crăiesc, conform legilor în vigoare, nu era admisă șerbia, totuși în cadrul unor domenii dobîndite prin danii regești în cursul evului mediu de Universitatea săsească și de orașe ca Sibiu, Brașovul și Bistrița, locuitorii, în marea lor majoritate români, erau supuși în mod abuziv la obligații iobăgești.

În pofida restricțiilor suferite și a tendințelor autorităților locale de a extinde sfera și ponderea obligațiilor, situația românilor de pe Pămîntul Crăiesc era însă mult mai favorabilă în comparație cu cea a țărănimii dependente din restul Transilvaniei, ceea ce se reflecta în gradul sporit de libertate, în prosperitatea economică și, în strînsă legătură cu aceasta, prin cristalizarea mai timpurie și manifestarea cu vigoare a conștiinței propriei individualități, a drepturilor ce le incumbă în virtutea numărului lor și a sarcinilor purtate în proporția acestui număr preponderent față de conlocuitorii lor sași pe Pămîntul Crăiesc. Revendicările românilor din această parte a principatului își găsesc reflectarea în programul general de emancipare a națiunii formulat de Inochentie Micu. Memoriile acestuia înscriu în programul politic național ștergerea iobăgiei și concivilitatea românilor pe Pămîntul Crăiesc, dreptul la proprietate, intrarea în orașe fără restricții, exercitarea liberă a meseriilor, plata dijmei către clerul propriu[1]. Epoca lui Iosif al II-lea aduce măsuri radicale prin care se instituie concivilitatea tuturor locuitorilor de pe Pămîntul Crăiesc, sînt desființate vechile forme institu-

[1] David Prodan, *Supplex libellus Valachorum*, ediție nouă, refăcută, București, 1967, p. 141—196.

ţionale care garantau privilegiile exclusive ale patriciatului săsesc, iar în numeroase cazuri particulare comunităţi româneşti ca cele de la Răşinari, Şcheii Braşovului, Sebeş, Orăştie etc. obţin, după decenii de luptă pentru drepturile lor, rezoluţii imperiale favorabile[2].

Revocarea reformelor lui Iosif al II-lea la începutul anului 1790 pune însă sub semnul îndoielii toate aceste realizări, cuvîntul de ordine al politicii inaugurate de stările privilegiate fiind restabilirea integrală a situaţiei anterioare deceniului iosefin. Comunităţile româneşti nu rămîn inactive în faţa pericolului care le ameninţa realizările obţinute, ele solicitînd prin petiţii adresate forurilor de decizie locale şi centrale menţinerea drepturilor dobîndite. Măsurile autorităţilor Pămîntului Crăiesc de a se pune capăt acţiunilor abuzive în domeniul relaţiilor de proprietate, ca şi reîntărirea imperială în 1791 a unor drepturi obţinute de meşteşugarii români din Şchei, constituie exemple elocvente ale rezultatelor acestei rezistenţe faţă de politica restituţiilor adoptată de privilegiaţi[3]. Poziţia românească în problema Pămîntului Crăiesc îşi găseşte locul cuvenit şi în cadrul programului mişcării *Supplexului*, care înscrie revendicarea egalităţii în drepturi şi libertăţi a românilor cu saşii, argumentînd prin privilegiul fundamental reprezentat de *Diploma Andreană* ce stabilea în cadrul instituţional şi organizatoric al Pămîntului Crăiesc comunitatea drepturilor tuturor locuitorilor. Memoriul clerului unit înaintat împăratului tot în 1791 întregeşte referinţele din *Supplex* la această problematică prin denunţarea nerespectării pe Pămîntul Crăiesc a dispoziţiilor imperiale privind acordarea porţiilor canonice în favoarea clerului unit, ca şi prin protestul împotriva obligaţiei preoţilor români la dijmă faţă de omologii lor luterani[4].

Dezbaterea desfăşurată în cadrul forurilor aulice în primăvara şi vara anului 1792 asupra programului revendicativ românesc a adus pentru moment cîştig de cauză punctului de vedere susţinut de delegaţii Universităţii săseşti, care în memoriul prezentat împăratului cu prilejul unei audienţe acordate în iulie 1792 solicitaseră suspendarea aplicării decretului de concivilitate pînă la o nouă discuţie dietală a problemei, restabilirea sistemului breslelor conform situaţiei din 1780 şi amînarea acordării drepturilor solicitate de români pînă la elaborarea lucrărilor privind promovarea culturii poporului român în cadrul deputaţiilor sistematice instituite de dietă. Deşi în Consiliul de Stat de la Viena n-au lipsit unele voci, ca cea a consilierului Izdenczy, în favoarea recunoaşterii statutului de egală îndreptăţire a românilor pe Pămîntul Crăiesc, rezoluţiile imperiale au restrîns sfera măsurilor adoptate la problema lărgirii drepturilor ortodocşilor şi a promovării culturii, situaţiei de pe Pămîntul Crăiesc nerezervîndu-i-se nici măcar o simplă menţiune în luările de poziţie aulice care au încheiat dezbaterea oficială asupra *Supplexului*. Deputaţii saşi aveau astfel posibilitatea de

[2] *Istoria României*, III, Bucureşti, 1964, p. 516—517; 732—735.

[3] Eugen Pavlescu, *Meşteşug şi negoţ la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII—XIX)*, Bucureşti, 1970, p. 79; 92—93.

[4] David Prodan, *Memoriul clerului unit din 1791*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", 1968, XI, p. 263—277.

a raporta în urma încheierii misiunii lor că nu a mai fost necesară prezentarea voluminoasei lucrări pregătite pentru combaterea argumentației și programului mișcării revendicative românești, rezoluțiile imperiale și articolul de lege adoptat în legătură cu românii neafectînd interesele națiunii săsești[5].

Următoarea dietă, din anul 1792, s-a rezumat la a lua la cunoștință hotărîrile Curții, fără a mai solicita deputaților sași proiectul promis privind rezolvarea situației românilor de pe Pământul Crăiesc. Ca o preconizată încheiere formală a întregii dezbateri, Universitatea săsească înaintează în februarie 1793 deputației sistematice eclesiastice un proiect care exclude din sfera posibilităților de îmbunătățire a situației românilor cele de natură să afecteze structurile existente, rezumîndu-se la a preconiza stimularea cultivării morale, reducerea sărbătorilor, reglementarea păstoritului, îndrumarea spre ordine, sîrguință și „urmarea exemplului altor națiuni" în privința modului de viață. Se recomandă de asemenea frecventarea școlilor celorlalte națiuni și introducerea unui sistem de confraternități, vecinătăți și decurionate după modelul organizării comunităților săsești pentru a se pregăti astfel încadrarea mai bună a românilor în rînduielile aflate în vigoare pe Pământul Crăiesc[6].

Desigur, acest proiect cu tentă pronunțat conservatoare, care ocolea problemele de fond ridicate de dezbaterea anterioară, n-a putut constitui o bază de discuție care să ofere soluții viabile conflictelor acute din cadrul Pământului Crăiesc. La problematica românească impusă cu vigoare în atenția forurilor aulice de numeroasele plîngeri ale comunităților românești din deceniile anterioare, sintetizate apoi în actele politice revendicative din anii 1791—1792, se adăugau propriile constatări ale Curții, prin anchetele efectuate cu deosebire în epoca iosefină, asupra tarelor grave ale administrației autorităților săsești. Corupția și nepotismul forurilor de conducere de pe Pământul Crăiesc au dus la o situație dezastruoasă a finanțelor, la mari datorii publice, la o administrație incorectă a fondurilor și bunurilor obștești. Numeroase nemulțumiri stîrnea apoi caracterul birocratic al administrației, restrîngerea la o elită conducătoare a cercului celor chemați a purta funcțiile publice, cu excluderea din viața politică a marii majorități a locuitorilor, români și sași. Treburile comunităților sătești erau subordonate magistratelor orășenești, iar în cadrul orașelor adunarea comunității nu deținea un control efectiv asupra desemnării și activității aparatului funcționăresc.

Dîndu-și seama de caracterul intenabil al sistemului în forma sa rigidă existentă, chiar unii fruntași sași, între care comitele Michael Brukenthal și primarul Sibiului, Friedrich von Rosenfeld, se pronunțau

---

[5] Arh. Stat. Brașov, col. Trausch, Tf 64, I, 41, f. 1—3; 13—15; Bibl. Acad. București, mss. rom. 967, f. 67r—84v. Vezi și: F. Zieglauer, *Die politischen Reformbewegung in Siebenbürgen in der Zeit Joseph's II und Leopold's II*, Viena, 1881, p. 577.

[6] Arh. Naț. Magh. Budapesta, Arh. Guberniului Transilvaniei, F 135, pachet 123, nr. 43. Vezi și: Trócsányi Zsolt, *Az 1790-es évek erdélyi rendi reformmozgalmának történetéhez*, Budapesta, 1978, p. 28—29.

în 1792 pentru adoptarea unor reforme, fără însă a se afecta temeliile privilegiilor asigurate de Constituţia în vigoare. Curtea a urgentat în mai multe rînduri înaintarea unor proiecte de reforme, dar soluţiile de genul celor prezentate de Universitate în problema românească în februarie 1793 sau în cea a raporturilor dintre magistratele orăşeneşti şi adunările comunităţilor în toamna aceluiaşi an, nu erau în măsură să rezolve problemele grave care impuneau cu necesitate măsuri radicale. Existenţa la Cancelaria aulică şi la Consiliul de Stat a unui grup de personalităţi opuse şi prin interesele şi atitudinea lor personală elitei conducătoare de pe Pămîntul Crăiesc a favorizat şi înlesnit trecerea la adoptarea unei ample reorganizări a administraţiei jurisdicţiilor săseşti pe calea unor acte normative emise de autorităţile aulice în perioada 1795—1797[7], care se constituie în esenţă într-o continuare a politicii de reforme din perioada anterioară chiar dacă pe o arie restrînsă la teritoriul Pămîntului Crăiesc şi în formule adaptate spiritului epocii restituţiilor.

Esenţa măsurilor adoptate prin rescriptele imperiale din 22 iunie 1795 şi 22 septembrie 1797, cunoscute sub numele generic de *Punctele Regulative*[8], constă în transferarea centrului de greutate al administraţiei Pămîntului Crăiesc de la aparatul funcţionăresc birocratic la adunările scaunelor, districtelor şi comunităţilor orăşeneşti. Acestor adunări li se rezervă dreptul alegerii anuale a funcţionarilor din fruntea jurisdicţiilor şi oraşelor, cu obligaţia celor din urmă de a prezenta dări de seamă asupra activităţii lor. Pentru stîrpirea nepotismului se opreşte candidarea la ocuparea posturilor de conducere într-un răstimp de trei ani a persoanelor înrudite cu dregătorii aflaţi în funcţie, urmărindu-se astfel evitarea îngrădirii dreptului de liberă alegere prin influenţa preponderentă a unor familii puternice.

Adunările aleg deputaţii la sesiunile Universităţii şi la dietă, elaborîndu-le instrucţiunile. În cadrul dezbaterilor Universităţii săseşti nu se permite abordarea nici unei probleme necuprinse în instrucţiunile scrise ale jurisdicţiilor. Tot adunărilor astfel instituite le revine misiunea exercitării controlului asupra administraţiei veniturilor şi bunurilor obşteşti, ele examinînd anual socotelile, aprobînd orice vînzare sau arendare a pămînturilor publice, avizînd cheltuielile şi construcţiile noi sau îmbunătăţirile economice. Adunările jurisdicţionale vor urmări repartiţia echitabilă a sarcinilor publice pentru a se evita numeroasele plîngeri, cu deosebire ale comunităţilor româneşti, datorită încărcării lor ilegale. Se opreşte de asemenea cu strictеţe impunerea altor dări sau prestaţii în afară de cele publice, legal instituite în favoarea erariului, venindu-se şi prin aceasta în întîmpinarea unor frec-

[7] „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde", 1883, XVIII, p. 285—307, 1894, XXV, p. 596—598; Fr. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen für das sächsiche Volk*, II, Sibiu, 1907, p. 332; 377—381; 424; Jakab Elek, *A királyföldi viszonyok ismertetése*, I, Pesta, 1871, p. 121—122.

[8] Textul reglementărilor din 1795—1797 publicat în: H.M.G. Grellmann, *Statistische Aufklärungen über wichtige Theile und Gegenstände der Oesterreichischen Monarchie*, III, Göttingen, 1802, p. 425—456; Fr. Schuler von Libloy, *Materialien zur siebenbürgische Rechtsgeschichte*, Sibiu, 1862, partea a II-a, p. 3—29.

vente revendicări ale petiţiilor românești. În aceeași ordine de idei, se urmărește a se reglementa sistemul de arendare a bunurilor și veniturilor publice, excluzîndu-se de la acestea funcţionarii magistratuali și jurisdicţionali, arendarea fiind condiţionată exclusiv de starea materială a solicitantului, indiferent de naţionalitatea lui. Adunările jurisdicţionale chemate să vegheze la îndeplinirea dispoziţiilor adoptate au în atribuţia lor și controlul asupra administraţiei averilor bisericești și a fundaţiilor școlare, alegînd curatorii și inspectorii, inclusiv în ceea ce privește bisericile și școlile românești, conform unui decret imperial special din anul 1799[9] care subliniază și cu acest prilej tendinţa uniformizării drepturilor și obligaţiilor tuturor comunităţilor de pe Pămîntul Crăiesc.

Ceea ce conferă cu deosebire sistemului preconizat de organizare a Pămîntului Crăiesc elementul de noutate este componenţa adunărilor înzestrate cu atribuţii atît de largi în privinţa alegerii funcţionarilor, a deputaţilor în organele reprezentative, a administraţiei economice și fiscale. Ele urmează a se constitui din delegaţii tuturor comunităţilor din jurisdicţiile respective, deschizîndu-se astfel, pentru prima dată, calea reprezentării comunităţilor românești în viaţa publică a Pămîntului Crăiesc. Lărgirea competenţelor dregătorilor sătești, mai ales în materie de justiţie, transferîndu-li-se judecarea unor procese aflate pînă atunci în atribuţia magistratelor orășenești sau a oficiolatelor scăunale, contribuie de asemenea la lărgirea autonomiei comunităţilor sătești, inclusiv a celor românești, în privinţa rezolvării treburilor proprii. Rezoluţia gubernială din 1802 care dispune admiterea românilor la învăţarea meseriilor și primirea celor vrednici în bresle[10] completează acest ansamblu de măsuri ce răspunde în multe privinţe revendicărilor insistent formulate și susţinute timp de decenii de numeroasele comunităţi românești ale Pămîntului Crăiesc.

Sensul acestor reglementări de integrare a românilor în viaţa publică a Pămîntului Crăiesc se reflectă și în traducerea și tipărirea în limba română a punctelor esenţiale ale deciziilor adoptate, continuîndu-se astfel o practică iniţiată încă în perioada tereziană și mult potenţată în epoca reformismului iosefin privind difuzarea actelor normative fundamentale în limba majorităţii populaţiei din Transilvania. Cele două versiuni românești din *Punctele Regulative*, pe care le publicăm în *Anexe*[11], cuprind dispoziţiile cele mai importante ale decretelor din 22 iunie 1795 și 22 septembrie 1797 privind atribuţiile adunărilor jurisdicţionale, modalităţile alegerii dregătorilor, înlăturarea nepotismului, controlul administrării bunurilor și veniturilor publice, procedura arendării acestora, administrarea averilor bisericești și școlare, repartiţia echitabilă a sarcinilor publice, înlăturarea sarcinilor ilegale, lărgirea atribuţiilor judiciare ale forurilor sătești. Deși în motivaţia acestor măsuri elemente specifice fondului argumentativ al actelor de guvernămînt din epoca reformelor tereziene și iosefine — cum ar fi apelul la

[9] Arh. Gub., F 46, nr. 11084/1799.
[10] Arh. Stat. Braşov, col. Trausch, Tf 62, I, nr. 16.
[11] Vezi *Anexele* I și II.

binele public și la „fericirea de obște“[12] — se împletesc cu motivele ideologice caracteristice epocii restituțiilor prin sublinierea apăsată a tendinței restabilirii unor stări de lucruri anterioare încălcate în decursul vremii în mod abuziv[13], actele normative din 1795—1797 constituie, atît prin conținut, cît și prin apelul la o largă publicitate menită a înlesni aplicarea lor în viață, o continuare a liniei reformiste din deceniile anterioare într-o formă corespunzătoare noilor condiții ale epocii deschise de Revoluția franceză.

Acest sens al măsurilor adoptate, care reprezintă un pericol grav pentru sistemul privilegiilor exclusive ale elitei conducătoare de pe Pămîntul Crăiesc, determină o reacție vehementă a jurisdicțiilor și Universității săsești, a căror poziție este sintetizată în memoriile elaborate de comitele Michael Brukenthal în perioada 1797—1800. Acesta, deși nu fusese total refractar unor reforme limitate, în fața radicalismului reglementărilor adoptate, care-i depășea cu mult intențiile, recurge la argumentul comparației cu evenimentele revoluționare franceze, considerînd că prin *Punctele Regulative* s-ar acorda poporului mai multă influență asupra administrației decît în țara revoluției. El opinează că se deschide astfel calea anarhiei și revoluției, care amenință cu deosebire din parte românilor. Transferarea atribuțiilor administrative și judecătorești unor „adunări țărănești“ subminează prestigiul și autoritatea dregătorilor prin alegerea lor anuală, ceea ce poate constitui un exemplu și pentru restul jurisdicțiilor țării, punînd astfel în pericol întregul sistem constituțional al principatului. Alături de aceste argumente adresate mai ales cercurilor conservatoare, cu mare influență în acest timp la Viena, ca și forurilor provinciale dominate de reprezentanții nobilimii animați de aceeași stare de spirit caracteristică epocii reacțiunii, comitele săsesc apelează și la spiritul pragmatic al Curții, invocînd numeroasele dificultăți pe care le-ar aduce pentru bunul mers al administrației înlocuirea elitei specializate prin reprezentanții comunităților sătești, necunoscători ai treburilor publice[14].

Curtea, concomitent cu combaterea publicistică a punctelor de vedere opuse reglementării preconizate, trece însă la o serie de măsuri de mînă forte menite a zădărnici opoziția săsească. Sînt înlăturați astfel din funcții majoritatea dregătorilor scăunali, districtuali și orășenești, este suspendată activitatea Universității săsești, sînt reduse salariile funcționarilor, iar ca o încununare a acestei politici este demis comitele Michael Brukenthal[15].

Toate aceste acțiuni nu reușesc însă să dezarmeze rezistența înverșunată a privilegiaților, care dobîndesc sprijinitori influenți la Guber-

---

[12] Vezi *Anexa II*, § 6.

[13] Vezi *Anexa* I, passim; *Anexa II*, partea introductivă, § 1; Partea a doua, § 4.

[14] Arh. Stat. Sibiu, Fd. Brukenthal, O, 1—6, 183, f. 267r—270v; „Siebenbürgisch-Deutsches Wochenblatt“, 1868, I, nr. 1, p. 6—7; 2, p. 23—24; 3, p. 38; Georg Michael Gottlieb von Hermann, *Das alte und neue Kronstadt*, II, Sibiu, 1887, p. 625—652.

[15] Fr. Schuller, *Die Reaktion gegen die Josephinischen Reformen und die Regulation (1790—1805)*, în *Hundert Jahre sächsischer Kämpfe*, Sibiu, 1896, p. 15—18; Teutsch, *op. cit.*, II, p. 389—391.

niu, Cancelaria aulică și în cadrul cercurilor conservatoare din imediatul anturaj al împăratului Francisc. Demersurile personale ale lui Michael Brukenthal la Viena, sprijinite de cancelarul aulic Samuil Teleki, determină treptat o schimbare a raporturilor de forțe, unii din promotorii reformelor fiind transferați în alte posturi, iar comitele săsesc fiind reintegrat în atribuțiile sale în anul 1800. Suspendîndu-se aplicarea măsurilor de reorganizare, sînt trimiși în Transilvania, în fruntea unor comisii de anchetă, comisarii imperiali Benyovszky și Gyürky, care ascultă opiniile comunităților și jurisdicțiilor de pe Pămîntul Crăiesc privind noul sistem de organizare. Rezultatele constatărilor lor sînt supuse unei comisii aulice însărcinate cu elaborarea proiectului final de reglementare[16].

Măsurile promulgate prin *Punctele Regulative* și publicarea acestora în limba română determină concomitent cu acțiunile de rezistență ale elitei conducătoare săsești și o amplă mobilizare a comunităților românești în vederea aplicării în viață a celor stipulate. Acolo unde autoritățile locale împiedică publicarea noilor dispoziții, cum se întîmplă de pildă la Sebeș, românii se adresează Guberniului solicitînd să li se comunice și lor rezoluțiile imperiale tipărite în limba română pentru a beneficia de ele împreună cu ceilalți locuitori ai Pămîntului Crăiesc. Prin strădaniile lui Samuil Micu este elaborată o traducere românească a Statutelor municipale care reglementează organizarea administrativ-juridică a Pămîntului Crăiesc pentru a servi românilor în noile condiții de participare la viața publică din această parte a Transilvaniei. Cînd intențiile de tipărire ale acestei traduceri la Sibiu în 1802 eșuează, lucrarea se difuzează totuși prin copii manuscrise, contribuind la elaborarea numeroaselor acte revendicative românești din epocă în deplină cunoștință de cauză asupra cadrului juridic în vigoare pe Pămîntul Crăiesc[17].

Odată cu sosirea comisiilor de anchetă imperială conduse de Benyovszky și Gyürky, acestea sînt asaltate cu memorii și petiții ale comunităților românești care reactualizează plîngerile ce-au contribuit în măsură esențială la elaborarea și introducerea noii organizări[18]. Cum însă atitudinea comisarilor și modul lor de a proceda îndreptățeau serioase îndoieli privind imparțialitatea lor, în momentul în care rapoartele elaborate ajung în dezbaterea comisiei aulice instituite în acest scop, românii la rîndul lor își sintetizează poziția și revendicările în cadrul unui amplu memoriu menit a preveni și împiedica o rezoluție finală dezavantajoasă. Acest memoriu adresat direct împăratului pe cale confidențială în martie 1804 folosește împrejurarea favorabilă ivită pen-

---

[16] Jakab, *op. cit.*, p. 114—115; Teutsch, *op. cit.*, II, p. 391—399.

[17] Arh. Gub., F 46, nr. 7876/1798; Ioan Lupaș, *Două manuscrise cu conținut juridic din activitatea lui Samuil Micu Clain*, în „Studii și cercetări de istorie literară și folclor", 1957, VI, 3—4, p. 667—674; Pompiliu Teodor, *O copie din 1794 a manuscrisului lui Samuil Micu: „Statuta sau legile scaonelor săsești din Ardeal"*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj, 1961, IV, p. 267—271; Günther H. Tontsch, *Die rumänische Übersetzung des Eigenlandrechts von Samuil Micu-Clain*, în „Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde", 1979, 1, p. 41—51.

[18] Jakab, *op. cit.*, p. 114; Iacob Zorca, *Monografia comunei Vlădeni*, Sibiu, 1896, p. 30.

tru a readuce în atenția forurilor de decizie supreme ansamblul problematicii românești din Transilvania, reluînd în punctele sale esențiale programul *Supplexului* cu numeroase elemente concrete și cu o largă deschidere spre aspectele sociale. Accentul principal cade însă, în conformitate cu actualitatea momentului, pe situația de pe Pămîntul Crăiesc de unde provin în covîrșitoare majoritate și cazurile concrete invocate pentru demonstrarea abuzurilor și nedreptăților suferite de români. Zugrăvind pe larg sistemul corupt al unei justiții părtinitoare care împiedică rezolvarea favorabilă a numeroaselor procese pornite de comunitățile românești pentru drepturile lor, memoriul își pune speranța în intervenția imperială pentru a se împiedica un final nefavorabil pentru români al dezbaterilor aflate în curs. Se solicită astfel ca „în regulația care acuma în fundo reghio să face, toate punctumurile lor care s-ar găsi împotriva românilor, ori în ce chip ar fi acelea, să se lepede și spre îngreoiarea și vătămarea românilor nimica să nu să îngădue întru acea regulație a să așeza, ci cît va fi prin putință acea regulație să slujească fără interesație asemenea pentru un Nație cum și pentru altul"[19].

Rezultatul final al dezbaterilor aulice privind reorganizarea administrației Pămîntului Crăiesc se concretizează în actul normativ emis în toamna anului 1804, care reprezintă, conform modului uzual de procedură a Curții, un compromis între pozițiile divergente exprimate. Ca elemente de continuitate față de măsurile promulgate în perioada 1795—1797 se mențin adunările jurisdicționale cu participarea reprezentanților comunităților, sînt prevăzute garanții în vederea repartiției echitabile a sarcinilor publice, precum și pentru o administrare corespunzătoare a veniturilor și bunurilor obștești. Sînt delimitate de asemenea atribuțiile funcționarilor pentru a se asigura prevenirea posibilităților de abuz. Ca rezultat al rezistenței elementelor conducătoare săsești și a influenței forțelor conservatoare din cercurile aulice sînt însă mult atenuate măsurile menite a aduce reale schimbări în modul de administrare a treburilor publice de pe Pămîntul Crăiesc. Astfel adunărilor jurisdicționale li se restrîng considerabil atribuțiile. În privința alegerii funcționarilor superiori jurisdicționali și a magistratelor orășenești, ele pot să-și manifeste preferințele doar asupra a trei candidați propuși de comitele săsesc. Membrii adunărilor comunităților orășenești și ai sfatului bătrînilor la sate urmează a fi aleși de către însăși aceste organe din candidații propuși de magistrat respectiv de oficiolatul jurisdicțional. Dregătorii sătești se aleg de către sfatul bătrînilor acolo unde acesta din urmă depășește 12 membri, doar în localitățile mai mici asigurîndu-se participarea la vot a tuturor capilor de familie. Membrii adunării comunităților orășenești, cei ai sfatului bătrînilor și juraților sătești sînt desemnați pe viață, în timp ce funcționarii magistratuali, jurisdicționali și juzii sătești sînt aleși pe doi ani față de termenul de un an prevăzut în prima formă a reglementărilor. Funcționarii comuni pentru orașe și comunitățile sătești dintr-o jurisdicțe vor fi aleși de un număr egal de

[19] David Prodan, *Încă un Supplex libellus românesc*, Cluj, 1970, p. 44—46; 51—58; 61—82.

delegați desemnați de adunarea comunității orașului și satele din scaunul sau districtul respectiv.

Pe lîngă restrîngerea astfel a atribuțiilor elective ale adunărilor jurisdicționale și revenirea la sistemul influenței preponderente a aparatului birocratic, organele reprezentative pierd și dreptul elaborării instrucțiunilor pentru deputații dietali și cei trimiși la sesiunile Universității săsești. Aceste instrucțiuni vor fi întocmite de magistrat și supuse doar aprobării adunărilor jurisdicționale a căror convocare este limitată la maximum două întruniri anuale. Prevederile îndreptate împotriva nepotismului la ocuparea funcțiilor sînt și ele atenuate în sensul creării posibilității unor dispense acordate de comitele săsesc și inspectorii scăunali. Instituirea acestora din urmă din rîndul senatorilor orășenești și ai funcționarilor jurisdicționali pentru supravegherea alegerii și activității dregătorilor sătești marchează tendința accentuată spre restrîngerea autonomiei comunităților locale și subordonarea lor aceleiași influențe preponderente a aparatului birocratic dominat de elita privilegiată. În sensul unor similare tendințe restrictive sînt anulate atribuțiile judecătorești acordate organelor locale de actele normative anterioare, iar examinarea socotelilor veniturilor publice este rezervată sfatului bătrînilor și nu întregii comunități. Ulterior aceste măsuri sînt completate prin acordarea funcțiilor sătești exclusiv cunoscătorilor de limbă germană, ceea ce oferă, în cursul deceniilor următoare, baza juridică pentru refuzarea sistematică a cererilor românești privind accesul la ocuparea dregătoriilor locale în comunitățile mixte[20].

Reglementarea din 1804 aduce deci o primă breșă în sistemul monopolului elitei privilegiate asupra administrației Pămîntului Crăiesc prin stipularea participării românești în cadrul adunărilor jurisdicționale. În același timp însă restrîngerea atribuțiilor acestor foruri și numeroasele piedici puse în calea accesului românilor în funcțiile sătești (de cele superioare nici nu putea fi vorba în condițiile sistemului candidației care s-a instituit) face ca amploarea și efectul schimbărilor să fie departe de cele sperate și revendicate prin actele programatice românești. Este, de altfel, simptomatic în acest sens faptul că la dieta din 1810—1811 deputații sași se declară mulțumiți cu reglementarea adoptată, ei acceptînd elaborarea unui proiect de lege care recunoaște legalitatea măsurilor luate. Cînd în dietele de după 1830 nobilimea opozițională contestă valabilitatea actului din 1804 pe temeiul modalității extradietale de elaborare și aplicare, deputații sași se ridică în apărarea măsurilor de reglementare, obținînd în cele din urmă excluderea din rîndul doleanțelor înaintate Curții de către dietă a problemelor privitoare la organizarea internă a Pămîntului Crăiesc. Anumite tendințe de modificare a prevederilor *Punctelor Regulative*, cu deosebire în privința adunărilor jurisdicționale, nu au lipsit în cadrul Universității săsești, ele fiind dezbătute și în presă, dar pînă la 1848 nu intervine nici

[20] Textul reglementărilor din 1804 publicat în „Siebenbürgische Provinzialblätter", 1813, IV, 1, p. 1—30; 2, p. 137—160. Vezi și Schuler von Libloy, *op. cit.*, p. 63—76.

o schimbare esențială în sistemul instituit în urma dezbaterilor din anii 1795—1804[21].

Măsurile de reorganizare a administrației Pămîntului Crăiesc marchează deci persistența unor elemente de continuitate ale politicii de reforme chiar în condițiile preponderenței nete a forțelor conservatoare care domină politica vieneză în epoca reacțiunii instituită după 1792. Această continuitate este în mare măsură rezultatul gravelor probleme sociale și naționale a căror rezolvare se dovedește imposibilă pe calea menținerii rigide a vechilor structuri. Acțiunile revendicative ale mișcării naționale românești, care nu încetează nici în condițiile mai dificile ale epocii reacțiunii, constituie un indiciu esențial privind criza regimului privilegiilor de stări din Transilvania, ele contribuind astfel la abordarea în continuare a unor soluții reformiste, chiar dacă acestea nu mai ating amploarea și eficiența din perioada iosefină. Deși pînă la urmă privilegiații locali, în colaborare cu forțele conservatoare dominante la nivelul Curții, atenuează considerabil efectul măsurilor adoptate, reformele din anii 1795—1804 deschid totuși românilor posibilități noi de afirmare în viața publică a Pămîntului Crăiesc, favorizînd astfel impunerea problematicii românești din această parte a principatului ca o componentă importantă a programului general de emancipare a românilor din Transilvania.

LADISLAU GYÉMÁNT

ANEXE

I

Versiunea în limba română a punctului al treilea din decretul împăratului Francisc II din 22 septembrie 1797, publicată prin Guberniul Transilvaniei cu nr. 6800, prin care se ordonă înlăturarea abuzurilor și neregulilor din administrația și justiția de pe Pămîntul Crăiesc.[1]

6800. 1797

Al treilea Punctum din acel milostiv Crăesc Răscript, care la Anul 1797 în 22 de zile a lunii lui Septemvrie au eșit:

Iară fiind că[2] slujirea (Administrația) direptății în Scaunele, și Districtușurile Nații Săsăști acea nelegiuire a fi intrat aflăm, că Deregătoarele acelor Scaune, și Districtușuri, ba încă și Maghistratușurile Orașelor unele ca acelea pîri, și

[21] Protocolul dietei din 1810—1811, p. 44; 609; 963—964; *Irománykönyv* 1834—1835, p. 53; Protocolul dietei din 1837—1838, p. 455; 567; 578; 583; 593—594; 675; 678; Protocolul dietei din 1841—1843, p. 183—184; 187—188; 192. Vezi și: Teutsch, *op. cit.*, III, Sibiu, 1910, p. 130—131; 139.

[1] Actul a fost tipărit în 1797, la Cluj, în tipografia lui Petru Barth și are 3 p. în folio. Un exemplar se păstrează la Biblioteca Filialei din Cluj-Napoca a Academiei R.S.R., C.R.V. 959. Vezi și: Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale privind Transilvania tipărite în limba română. 1701—1847*, București, 1981, p. 231, nr. 430.

[2] Lipsește *în*.

despre lucruri mai mici legiuiri, care după întăritele Legi prin a fieşte căria deschilinitei obştii Birae sau Judeci, şi Juraţi ar trebui a să îndrepta, şi a să isprăvi, la sine le trag, şi prin aceia lorusi netrebuincioase a lucrurilor sale creaştere, şi la a Scaunelor Lăcuitori pierdere de vreame, şi chieltuieli pricinuesc.

Pentru aceaia dară Voi Crăescul nostru Gubernium despre şteargerea aceştii nelegiuiri, după sunetul milostivei Crăieştii noastre Rezoluţii, despre care voi supt Datumul 18. Aprilie în anul mai de curînd trecut v-aţi înştiinţat cuviincioasă Rînduială veţi face, şi despre aceale Rînduieli, înplinire de înpreună cu cealelalte lucruri, care Voao prin putearea aceştii milostive Porunci vi s-au încredinţat a Voastră înştiinţare (Informaţie) ni-o veţi trimite noao; Iară pentru ca şi în partea aceasta deschilinită Măsură, spre cea de aicea înainte de plină luare de samă să se poată aşăza, în lucrul acesta veţi avea a pofti dela Comesul Naţii Săsăşti Planum în ce chip băgîndu-să în samă ceale mai din nainte stătătoare ale locurilor multe fealuri de obiceaiuri, (Constituţii) s-ar putea hotărî Activitaşul sau putearea Biraelor, şi a Juraţilor obştelor scăuneşti aşa, ca şi acei de acolo Platnici de Dare lăcuitori, de acea povarnică la Deregătoare alergare să se mîntue, şi şi dreptatea în acelor Comunitaşuri sîn, deplin, şi după măsura adevărului să să slujască.

Şi pentru că în purtarea (Pertractaţia) pricinilor (Cauzelor) la multe a Naţii Săsăşti Iurisdicţii dela adevărata Rînduială, care prin puterea legilor munitalicești[3], aceiaş Naţii pe a ei samă s-au întărit, de tot a fi rătăcit, şi unele ca acealea pricini, care după înţeleagerea legilor aceiaşi Naţii, sau numai la Proţes cuvîntătoriu a se strînge sau numai prin a Biraelor cercetare, şi a părţilor întrebare a să cunoaşte trebuia, cu necuviincioasă Proţăduri, şi scrisori cu paguba părţilor, şi întîrzîiarea slujirii dreptăţii, pănă la o necumplită grămădire a să fi adunat aflăm.

Drept aceaia dară Voi Crăescul nostru Gubernium nerînduite acelor fealuri de pricini Pertracţie, la toate, şi la fieşte care Iurisdicţii Săsăşti cu aceaia Rînduială tare o veţi opri, ca altmintrilea acealea Birae prin a căror fapte, sau greşale unele ca aceastea nerînduieli de aicea înainte să vor face nu numai la mare Dare de samă să vor trage, ci şi la întoarcerea Pagubelor, care prin acealea părţilor au pricinuit, să vor strînge.

Mai încolo acealea multe fealuri de venituri, ce să chiamă Şportule, cu care Deregătoarele, şi Tălnăceari Naţii Săsăşti în Administraţia dreptăţii trăesc nebăgînd în samă aceaia, că acealea venituri de înpreună cu Birşagurile ceale de bani mai de mult spre a lor trai li s-au fost rînduit, şi care acuma cînd pe sama dînşilor, din veniturile Obştilor destulă plată li s-au măsurat nu li să cuvine, de tot să şterg, şi vestirea (Publicaţia) care despre şteargerea acelora la toate Obştile Oraşelor Scaunelor, şi a Districtuşurilor Naţii Săsăşti o veţi face, supt acelor Obşte iscălită (subscribăluită) Recogniţii îndreptată (Leghitimăluită) voao să vi să trimită voim.

Vienna în 22. Septemvrie 1797.

II

Versiunea în limba română a decretului împăratului Francisc II din 22 septembrie 1797, publicată prin Guberniul Transilvaniei în 13 octombrie 1797, sub nr. 6800, împreună cu un extras din decretele imperiale din 22 iunie 1795 şi 22 septembrie 1797, prin care se reglementează administraţia scaunelor, districtelor şi oraşelor de pe Pămîntul Crăiesc.[4]

6800. 1797

PUNCTUMURI ÎNDREPTĂTOARE

Care Prea înălţatul înpărat prin al său din 22. de zile a lunii lui Decemvrie[5] în Anul 1797. dat milostiv Reşcript spre îndreptarea Administraţii de obşte a

[3] În loc de: *munitipaliceşti.*

[4] Actul a fost tipărit în 1797, la Cluj, în tipografia lui Petru Barth şi are 22 p. in folio. Exemplare se păstrează la Bibl. Fil. Acad. Cluj-Napoca, C.R.V. 970/256 IV; Arh. Stat. Braşov, col. Trausch, Tf 61, III, nr. 81 a, p. 1—9; 81 b, p. 10—22; Muz. Brukenthal Sibiu, Inv. 1132. Vezi şi: A. Răduţiu, L. Gyémánt, *op. cit.*, p. 232, nr. 431.

[5] Corect: *septemvrie.*

Scaunelor, şi a Districtuşurilor ce să află în Naţia Săsască a le întări s-au milostivit.

Pentru ca acelea multe feliuri de nerînduieli care în cea de obşte a scaunelor, şi a Districtuşurilor celor Săsăşti Administraţie s-au vîrît, aşijderea ca şi acea după a fieşte căruia volnică puteare, şi slobodă plăceare a face pornire să se înpiedece şi să se depărtează; şi pentru ca şi cei din afară de Oraşe în locurile ceale slobode a Crăescului Funduş lăcuitori Săseşti în adevărata fiinţă (stare) a Privileghiumului său să se ţie este de lipsă, ca acea legiuită rînduială, care în vremile ceale mai de demult, întru cea de obşte a Scaunelor, şi a Districtuşurilor celor Săsăşti Administraţie au fost obicinuită, deplin să se aşează; că prin aceaia în vremile mai din nainte şi această parte a Neamului în sînul său rînd bun, a sa laolaltă stare, şi mai pre larg grăind a sa fericire au ţinut-o.

La agiungerea acestui scop aceastea îndreptătoare Reguli povăţuesc, care peste tot de întreg fără nice o schimbare, şi mutare cu cea mai mare sîrguinţă trăbue să să ţie, şi să se păzească.

§. 1.

În locurile ceale slobode a Scaunelor, şi a Districtuşurilor Săsăşti după a Naţii sau Neamului Săsăsc, cea de la început legiuită Conştituţie ocărmuirea (Administraţia) cea de obşte va fi, (precum şi în vremile mai de demult au fost) lîngă Derăgători prin Obştea locului din al său sîn aleşi.

§. 2.

Întru acesta chip aşezate (orghinizăluite) Obşti (Comunitaşuri) săteşti ocîrmuirea (Administraţia) de obşte tocma cu acela mod o vor face întră sine, cu care aceia în oraşe să săvîrşeaşte; pentru că Administraţie de obşte după luminată înţăleagerea Legii Naturor. Libr. I-mi Tittl. I-mi §. I-mi[6] şi după sunetul cuprinsălor întru aceaia Privileghiumuri acelora aşa, ca şi la lăcuitorii cei oräşeneşti li să cuvine. Ba încă.

§. 3.

Fiind că Obştele scăuneşti, şi diştrictualiceşti întru acesta chip aşezate, a locurilor din Scaune, sau din Diştrictuşuri adevăraţi închipuitori (Reprezentanşi) sănt; aşa dară despre lucrurile acelea, care la Scaunul, sau la Diştrictuşul întreg se cuvin laolaltă fără ştirea, şi învoirea Obştelor Scaunului, sau a Diştrictuşului nici vrea o stătătoare ispravă (Concluzie) nu să poate face, şi Maghistratuşurile orăşăneşti cu numele, iară fără învoinţa acestora la celea mai înnalte lucruri (Iştănţii) nice un feliu de înştiinţare nu pot trimite. Iară

§. 4.

Ca despre a unui lucru ca acesta de obşte cercare, şi ispitire cu trebuincioasă rînduială şi cu nădeajde să meargă sfătuirea; De lipsă iaşte ca unele ca acelea lucruri mai înnainte cu Deregătorii Obştelor din Scaune sau din Districtuşuri să se împărtăşască (comunicăluiască) care acelea, încît li să va întinde putearea, înnaintea Obştelor săteşti punîndu-le, la întîmplarea aceaia, de cumva Obştea aceaia pentru lucru înnaintea sa pus, Deregătoriului aceluia care va mearge la Adunarea Scaunului, sau a Diştrictuşului spre îndreptare, şi Adunarea aminte ceva însemnări i-ar da, acesta îndatorat va fi, acestea însămnări cînd să va luoa lucru înnaintea Adunării Scaunului, sau Diştrictuşului la Sfătuire, despre partea sa a le aduce înnainte, şi de împreună cu toată sîrguinţa spre aceia a priveghia, şi a luoa sama; Ca acelor de obşte grăutăţi, şi poveri împărţire, aşijderea apărarea,

[6] Corect: *Statutor.* Este vorba de *Statuta jurium municipalium Saxonum in Transsilvania* cf. Fr. Schuler von Libloy, *Statuta jurium municipalium Saxonum in Transsilvania*, Sibiu, 1853, p. 19.

şi paza a celor de obşte drepturi (Iuşuri) după a adevărului, şi a dreptăţii măsură să se isprăvească fără plecare spre vo parte.

După aceia despre toate stările împrejur care au venit înnainte, trebue să se facă Protocol adevărat, şi acesta pentru întărirea în Adunarea de obşte să se cetească, ca după aceia lucrurile aşezate aşa să se îndreptează. Şi măcar că

§. 5.

Din firea acei de obşte de pe Scaune şi Diştrictuşuri Administraţii pănă aicea scrisă, să înţeleage, că în Economia veniturilor (Proventuşurilor) de obşte tocma acela rînd trebue să se ţie, care pentru lucrul acesta despre partea Oraşelor Săsăşti s-au hotărît; însă acum să îndreptează Obştele Scaunelor, şi a Diştrictuşurilor. Ca tare şi strîns să se ţie de acealea, care pe sama Obştelor Orăşăneşti s-au gătit a îndreptătoarelor Punctumuri despre lucrul acesta cuvîntătoare, şi mai îndărăpt în adaogere viitoare Paragrafuşuri, şi anume de a părţii dintîiu al 5-lea, a părţii a doaoa 5.6.7.8.9.10.11. şi al 12-lea Paragrafuşuri, care lor trebue a li să trimite afară spre a sa după acealea îndreptare.

În lucrul acesta, a locurilor Scaune, şi din Diştrictuşuri Deregători după a Statuturilor C.I.Titl.I.§.I. îndatoriţi sînt lor, aşa, ca şi Maghistratuşurilor celor orăşăneşti cuvioasă datorie întru toate părţile a o împlini, şi de nu-şi vor face datoria sa, la răsplătirea pagubei, care din aceia s-ar putea întîmpla, să vor strînge. Aşijderea

§. 6.

Tot după aceştia Legi cuprindere, şi înţeles, Deregătorii Scaunelor,, şi a Diştrictuşurilor în a fieşte căruia An sfîrşit după rînduirea Samădaşurilor Scaunului, prin a Obştii din Scaun sau din Diştrict vocşuire să vor aleage.

Iară fiind că dintru unele ca aceastea Aleageri urmează fericirea de obşte, aşa alăgătoarele Obştii în unele ca aceastea prilejuri deplin or socoti mai înnainte aceştia numai mai sus pomenitei Legi curata îndreptare, şi toată sîrguinţa într-aceia şi-or pune fără căutarea numai spre al său osăbit bine, şi fără plecare către oare care Deregători la Deregătoriile de obşte acealea feaţe (Persoane) să se aleagă, care cu strădania sa binele de obşte şi fericirea Norodului a o mişca, şi a o rîdica să poată.

Şi mai ales pentru Frăţietate pe sama Obştelor orăşăneşti în partea a doalea Paragraful a patrulea a Punctumurilor celor îndreptătoare hotărîtă Rînduială, şi Obştele Scaunelor, şi a Diştrictuşurilor strîns trebue să o ţie.

Şi pentru ca Obştele Scaunelor, şi Diştrictuşurilor mai bine luătoare de samă spre acelea Rîndueli să fie, acestea îndreptătoare Punctumuri, cu prilegiul căutării (Răvizii) Sămădaşurilor şi a aleagerei Deregătorilor, totdeauna la Adunarea de obşte trebue să se cetească; ba încă fiind că acestea sînt cea mai oablă măsură a purtării Deregătoriei, de lipsă va fi ca acestea Punctumuri peste tot Anul în a Obştelor din Scaune, şi din Diştrictuşuri Adunări în mînă să se ţie, şi la toată întîmplarea înnainte viitoare să se caute.

Mai încolo pecum în a patrălea Paragraf de obşte s-au hotărît, aşa şi aicea Notariuşului supt grea răspundere anume i să porunceaşte; ca despre amîndoao lucrurile; adecă: cu Prilegiul aleagerii Deregătorilor, şi a cercetării Sămădaşurilor, fieşte care înnainte adusă întîmplări însămnîndu-le, Protocolumul în Adunare să le cetească, şi îndată să-l întărească (autenticăluiască).

§. 7.

Cercîndu-să după Rînduiala mai sus scrisă la a fieşte căruia An sfîrşit Sămădaşurile locurilor din Scaune, şi din Diştrictuşuri, Deregătorii Obştelor Săseşti or fi îndatoraţi ale sale întru acesta chip curat adusă Sămădaşuri la cel mai mare a Scaunului, sau a Diştrictuşului Deregătoriu lîngă Cvietanţie (Reversaliş) a le da, care aşijderea îndatorit va fi acelea Sămădaşuri fără nice o zăbavă la Groful (Comesul) Naţii Săsăşti a le trimite.

§. 8.

Pentru ca Lăcuitorii acelor slobode locuri din Scaunele, şi Diştrictuşurile Săsăşti de necuviincioasele greutăţi şi poveri să se mîntue, şi ca la întîmplările acelea, cînd pe dînşii din Porunca Preaînnălţatului Împărat oare care de aceastea grăutăţi şi povări după rînd îi va ajunge, o măsură dreaptă să se găsască, după care din acelea greutăţi, şi povări, pe fieşte care lăcuitoriu după a lui puteare măsurată parte să se arunce, trebue să se ţie acestea următoare.

a.) Măsura înpărţirii, sau aruncării acelor greutăţi, şi povări, prin mijlocirea Deregătorilor din Scaun, sau din Diştrict, să se aşeaze.

v.) Cu prilejul gătirii aceştii măsuri foarte bine trebue să se socotească a locurilor neînvîjire, şi putearea Averilor, la care Scop Tabelele cealea de dare (dacă aşa precum să cade ar fi îndreptate) (ţărcăluite) în cîtva în loc de adevărată măsură or putea sluji.

g.) Această aşa hotărîtă de obşte măsură prin scrisori în cornurile uliţilor pusă trebue să se vestească, cîtă greutate şi povară de obşte au căzut, pe tot Scaunul, sau Diştrictuşul? Din aceia pe fieşte care Loc (Sat) de chilin ce s-au aruncat? Şi cît trebue fieşte care Lăcuitoriu, după măsura Dării (Contribuţii) împărăteşti, care acela o plăteşte să poarte din acea Povoară. Peste tot

d.) La toţi Lăcuitorii Locurilor din Scaune, şi din Diştricturi trebue să li să dea de ştire, că ei dinafară de Povara aceia, carea după Rînduiala mai din sus, pe fieşte care Obşte de chilin s-au aruncat, alte Povări a purta nu sînt datori. Tocma cu asămănat Modru

§. 9.

În toate fieşte a căruia Scaun, şi Diştrictuş Locuri de obşte trebue să se vestească Crăeştile Rînduieli, care pentru aceaia de obşte a Scaunelor, şi a Diştrictuşurilor Săsăşti Administraţii, la cea mai de demult legiuită Stare înnapoi punerii, să vor da afară.

§. 10.

Despre acestea de obşte greutăţi, şi povări în vremea sa la celea de obşte a Scaunelor, şi a Diştrictuşurilor Adunări, fără treacere de vreame trebue să se facă luoare de samă, şi despre aceia cum că acea luoare de samă, cu adevărat s-au făcut a fieşte căruia Scaun, sau Diştrict, cel mai mare Deregătoriu supt grea răspundere, şi supt întoarcerea acealei pagube, care ar urma din lăsarea (neînplinirea) luării de samă, va fi strîns. Precum şi

§. 11.

Obştele Scaunelor, şi a Diştrictuşurilor celor Săsăşti, îndatorate sînt a sa sîrguinţă, supt a celui mai mare Deregătoriu Grijă şi Pază, întru aceia a o pune, ca înpărţirea (aruncarea) şi adunarea (scoaterea) Dării cei Crăeşti cu bun modru să meargă în vig.

Din Crăescul al Marelui Prinţipat al Ardealului Gubernium. La Cluj în 13. zile Octomvrie 1797.

Extractuşul

A unor Paragrafuşuri din Punctumurile celea îndreptătoare care pe sama Obştelor Săsăşti din Oraşe în Anul 1795. Iunie în 22. de zile, şi în Anul 1797. Aşijderea în 22. de zile a lui Septemvrie s-au hotărît, la care şi Obştele Scaunelor, şi a Diştrictuşurilor să îndreptează ca strîns (de-amăruntul) să le ţie.

Partea I.

§. 5.

A Obştelor Puteare (Activitaş) spre următoarele lucruri să întinde: Cu legiuita sa puteare care lor în a Statuturilor Cartea I. Titl. I. Paragraful dintiiu, li s-au dat prin slobodă vocşuire îşi aleg Deregătorii săi, şi fiind că după Diploma lui Leo-

pold,[7] și după Cuprinderea acelui de-a 12-lea Articulus a Dietei din anul 1791.[8] să cuvine Preaînnălțatului Împărat Numirea, și întărirea, pentru a căria dobîndire, înștiințarea despre isprăvirea vocșuirii prin mijlocirea Crăescului Gubernium să face la Prea Înnălțatul Împărat.

Toate celea de obște Sămădașuri mai înnainte de a să trimite la Revizoratul ce să află lîngă Comesul Nații Săsăști, după obicinuita Rînduială le cearcă, și însemnările care ar veni înnainte sau greșalele în Scrisoare puindu-se de împreună cu Sămădașurile a le trimite la Revizoratușul de lîngă Comesul Nații.

La Adunarea Țării (la Dietă) aleg Soli (Deputatuș) pe acelora samă gătesc înștrucție[9] din afară de aceasta fac Constituții de loc despre acelea lucruri despre care în legi nice o Rînduială nu să află, și a cărora Hotărîre pe Plăcearea Obștii (Publicului) s-au lăsat.

Trebuincioasele în Economie Îndreptări (meliorații) le arată Maghistratușului, și cu dînsu de împreună socotindu-să despre aceia pot face Hotărîri, de cumva despre acela lucru, încă nici o Rînduială Crăiască n-ar fi; de care a să ținea în datorie le stă; de cealea de obște Venituri și Hăizașuri (Sălașuri) Cu Maghistratușul de împreună au grije, și în Administrația acestora sînt a Maghistratului Controlori, după care pe aceia care din neluoare de samă, sau cu învoința într-adins înmicesc Veniturile ceale de obște a-i pune supt Acție, și a-i sili la întoarcerea pagubei, îndatoriți sînt.

În Urmarea aceștia cînd a Bunumurilor (Iosagurilor) celor Orășenești, sau a altor Venituri de pururea Vindere, sau în Arendă dare, a celor de obște nooă Hăizașuri (Sălașuri) sau Căli[10] facere, sau a celor vechi direagere a neluoatelor după a întemeeri Sistemă Cheltuelei din Cașse afară luoare, a Plăților (Sămbriilor) noao în lăuntru aducere, sau a celii vechi creaștere vine la întrebare, despre toate aceastea mai înnainte trebue să să ceară Sfatul, și Simțirea Obștii, și așa trebue să se facă spre dobîndirea Scopului trebuincioasele Rînduieli, fiind că fără învoirea Obstii, despre Partea Maghistratușului de acestea fealiuri de Rînduele nu să pot face, de aci priiată să înțeleage, că adevărata Vindere, și a Cheltuelilor celor noao Rînduire numai atunci să poate face, cînd prin a Prea Înnălțatului Împărat Întărire s-au mijlocit.

Încît să cuvine pentru Arende, cînd oare care de obște Venituri prin Liținție să dau în Arendă, la aceia Comisarăș nu fără la oare care parte plecare să se trimită a cărora Protocol de înpreună cu Contractușurile prin Obști gătite trebue să se trimită la Crăescul Gubernium pentru întărire, care de Obște despre toate Indreptările, și Rînduielile care să țin de Economie, să poftește.

Partea 2.

§. 4.

Fiind că acelea multe nerîndueli, care în acea de obște a Neamului Săsăsc Administrație sa află, mai ales pe acolo purced: că mai întîiu osăbita de Fundament Leage, care prin sloboda vocșuire luminat hotărește aleagerea Deregătorilor prin osăbita Putearea (Privată) s-au scos afară din a sa Tărime; și Deregătoriile de obște oare care Familii le-au tras la sine, ba încă s-au și întărit pe sine întru stătătoarea acelor Biruință.

Pentru aceia dară cu Prilegiul Alegerei Deregătorilor, cu tot de-adinsul la aceia să ia sama Obștea, ca după cuprinderea celor mai de demult în Sînul Neamului Săsesc mai înnainte obicinuite Constituții, Feațele acelea care în Linia suitoare, pogoritoare, sau despre amîndoao laturi înpreunată adecă: Frați, Șogori, și cei laolaltă în frățietăți, odată la Deregătorie să nu poată păși, ba încă și unul după altul numai în a treilea An să poată veni a fi.

---

[7] Este vorba de Diploma leopoldină din 4 decembrie 1691, care reglementa sistemul politic al Transilvaniei sub stăpînirea habsburgică pînă la 1848. Vezi: Schuler von Libloy, *Materialien zur siebenbürgischen Rechtsgeschichte*, Sibiu, 1861, Partea III-a, p. 76—86.

[8] Vezi acest articol în: Schuller von Libloy, *Materialen . . .*, Partea III-a, p. 140—145.

[9] În loc de: *instrucție*.

[10] În loc de: *căsi*.

§. 5.

Pentru ca acea legiuită obicinuire după care Deregătorii, cu sfîrşitul fieşte căruia An, mai înainte de a păşi afară din Deregătoriile sale, şi mai înnainte de a să face aleagerea, să îndatoresc Sămădaşurile sale de tot curat a le aşeze, după cuviinţă în a sa vîrtute să se poată ţinea, Sămădaşurile acestea, a cărora gătire, şi căutarea, şi altmintrilea prin darea în Arîndă a Veniturilor de obşte, şi prin aducerea Sistemii, încît au fost cu putinţă s-au uşurat, în tot Anul pănă la zioa cea dintîiu a lui Dechemvrie, trebue să se dea Obştelor spre cercare, şi Obştele vor fi datoare acealea Sămădaşuri fără zăbavă a le luoa înainte, şi cu Cercarea aşa a să sili, şi a să grăbi, ca cu isprăvirea acestuia la vreamea prin Legi hotărîtă, adecă după Sărbătorile Crăciunului, fără nici o înpedecare de alegerea Deregătoarelor să se poată apuce.

Şi fiind că după al treilea Paragraf a Punctumurilor celor îndreptătoare,[11] a Sămădaşurilor acestora Purtare de Grije, însuşi anume Cuvîntătoriului Obştii i să cuvine, Cuvîntătoriul Obştii, Sămădaşurile acelea fără zăbavă le va trimite la Grofu1 Neamului Săsăsc, şi a sili, ca acolo cît mai curînd să se îndreptează grăutăţile, şi nedreptăţile care s-ar afla, şi s-ar pune afară, şi de cumva aceasta o ar lăsa, nu numai la grea dare de samă să va trage, ci după cuviinţa Stărilor înprejur, şi la întoarcerea pagubei să va strînge.

§. 6.

De cumva Scăderile, şi Dificultaşurile despre acestea Sămădaşuri, prin Ţenzura domesticească arătate, şi pusă afară, ar fi vreadnice ca prin a Provinţii Exactorat mai pe larg să se cearce; la întîmplarea aceasta dătătoare de samă încă mai înnainte deacă trimite Sămădaşul la Exactoratuşul Provinţii, pentru suma cu care s-au păgubit, trebue să pue îndestulată Cauţie, şi unele ca acestea cu scădeare Sămădaşuri la Exactorat mai înnainte decît altele, cît mai curînd să se cearce, şi aceasta făcîndu-să, Dătătorii de samă cea mai de pe urmă Păgubire (Convicţie) în patru Săptămîni care Termin totdeauna cu Clauzula Precluzii trebue să se pue, cu atîta mai vîrtos să o plătească că almintrilea această sumă fără nice o zăbavă prin Execuţie să va scoate.

Spre a tuturora acestora înplinire Cuvîntătoriul Obşti aşa să ia sama ca trecînd o jumătate de An după a Sămădaşului dare înlăuntru, să se apuce de mijlocirile în al treilea Paragraf a Punctumurilor celor Îndreptătoare numărate.

§. 7.

Iară ca Nerînduielile ceale care în Economia celor de obşte Venituri s-ar putea întîmpla, de vreme să se poată înpedeca Obştea după a celor mai înnainte îndreptătoare Punctumuri al patrulea Paragraf[12] cînd va pofti vremea, şi stările înprejur să rînduiască Cercări (Vizitaţii) de Caşşe, care după a sa poftă cu trebuincioasă luoare de samă curînd să se isprăvească.

§. 8.

Cu Prilejul cercării Sămădaşurilor întră celealalte la aceia trebue să ia sama Obştile, ca Deregătorii aceia, care banii aceia, care supt vreamea Deregătorii sale ar fi trebuit să meargă în Caşşe, i-au lăsat rămaşi în Restanţie, la acelora aşa afară rămaşi bani, de înpreună cu camăta şase Florinţi pe sută, plătire să se strîngă.

§. 9.

A celor de obşte Publicumului Săsăşti Venituri, părăduire şi rîsîpire, care de mulţi Ani în Naţia Săsască s-au luat sama, şi pe a căruia de la începere împiedecare, de a sa Legiuită Puteare lipsitele Obşti neputincioasă au fost, trebuincioasă au făcut acea rînduială; ca din afară de cheltuialele acelea, care spre Administra-

[11] Vezi acest paragraf la Schuller von Libloy, *Materialien . . .*, II, p. 4—5.
[12] *Ibidem*, II, p. 6.

ţia Publicumurilor Săsăşti după cea nooa rînduială prin Milostivul Răşcript de la 22. Iulie Anului 1795. dată, luminat s-au hotărît, alte fealuri de cheltuieli fără a Prea Înălţatului Împărat milostivă Întărire să nu să poată face, şi acela care la unele ca acestea cheltueli ar face Prilegiu la întoarcerea acestor cheltueli, să să strîngă.

Fiindcă pentru acelea fără de rînd Cheltuieli după al 5-lea Paragraf a Punctumurilor celor îndreptătoare Obştile trebue să facă înştiinţarea, şi fără a lor învoire acelea cheltuieli nu să pot îngădui pentru aceia în datoria Obştelor stă, bine a luoa sama spre înplinirea aceştii rînduieli, şi toată întîmplarea în care cineva înpotriva aceştia ar lucra, numai fără zăbavă a o arăta, ci de înpreună şi despre trebuincioasa îndreptare, şi lucrare a să gîndi, iară Cuvîntătoriul Obştii la întămplările acestea Datoria Deregătorii sale supt cea mai strînsă dare de samă de întreg să o înplinească.

§. 10

Pentru ca Obştea a sa datorie despre acestea Cheltuieli, cu nădejde, şi aşa precum pofteaşte ajungerea prepusului scop să o facă, de lipsă este, ca toate rînduelile care ei i să cuvin, şi care întru a ei puteare au întrare, cu dînsa întru toată acelora întindere, să se înpărtăşască (comunicăluiască).

§. 11.

Dintru toate lucrurile acelea, spre care Puterea Obştelor să întinde, una vreadnică de băgare în samă este darea în arîndă a Averilor (Bunumurilor) şi a Veniturilor Obştelor prin Preaînnălţatul Împărat poruncite, numai celea săci Venituri luîndu-le afară, această rînduială de lipsă, şi trebuincioasă au făcut-o, nerînduialele, care s-au aflat în a Averilor acestora Administraţie, şi multe fealiuri de păgubiri a Obştelor care au urmat din acelea.

Pentru aceia dară pecum în a 5. Paragraf acelor mai dinainte îndreptătoare Punctumuri, s-au hotărît, ca Contractuşurile despre Arîndă prin Obşti să se gate, şi încă ca şi Feaţele Obştelor de înpreună cu Oratorul să meargă de faţă la Liţitaţia, care să va ţine, pentru aceasta Dări în Arîndă, şi Contractuşurile despre Arîndă cuvîntătoare, cu a fieşte căruia nume iscălire să le întărească, aşa şi aicea îndreptarea, care Obştea în asemănatele întîmplări strîns trebue să le ţie, să hotăreaşte în acestea următoare:

a.) Acestea Arînde mai înnainte de a să liţitălui cu trei Luni în toată Patria (Ţara) de obşte şi de chilin cu Scrisori în Cornurile Uliţelor acăţate cu acela Modru trebue să se vestească, ca Veniturile care să vor da în Arîndă, de înpreună cu Condiţiile supt care să dau în Arîndă, aşijderea vremea (Terminuşu) Liţitaţii, şi şuma aceia care cu Prilejul Liţitaţii mai înnainte să va striga afară, apriit să se scrie totdeauna, şi aceia adăogînd: Că a Crăescului Gubernium întărire despre toate rămîne în loc.

v.) Întră celealalte Condiţii aceia în fieşte care Contractuş trebue să se pue; Că Arîndatorul de Obşte despre Arîndei de pe un An, iară de chilin cînd mai mari lucruri să dau în Arîndă, despre paguba aceia de care ar avea a să teame, îndestulată Legare (Cauţie) să areate, şi şuma Arîndei în a fieşte căruia fîrtariu de An Partea (Rată) totdeauna înnainte să o plătească afară, supt aceia Legătură ca de cumva aceasta nu ar înplini, a Contractuşului Puteare fără nici o băgare de samă îndată va înceta.

g.) Şuma aceia care la Liţitaţii mai înnainte să strigă afară, după a Averilor care să dau în Arîndă de pe doi Ani de mijloc Venituri să se hotărească.

d.) De la a Veniturilor de obşte luoare în Arîndă, toţi Deregătorii, feaţele celea Maghistratualiceşti şi cei mai mici Deregători care să ţin de Maghistrat, aşijderea după al treilea Paragraf al Punctumurilor celor îndreptătoare, şi Cuvîntătoriul Obştii de tot să opresc[13] cu aceia adăogată îndreptare, ca nice supt al său, nice al altora străin nume, sau în a altora în o soţire la acestea fealiuri de Arînde să va luoa de la dînşii şi la întoarcerea pagubei, şi a cheltuelilor care prin ne-

[13] *Ibidem*, II, p. 4—5.

cuvioasele sale păşiri au pricinuit la Publicum, să vor strînge, Ei încă şi din Deregătoriile sale fără nici o băgare de samă să vor lăpăda.

e.) Aceia care oare care de obşte Venit ar vrea să-l ia în arîndă, încă mai înnainte de ce s-ar face Lităţia să arate îndestulată Cauţie, ca nu cumva după aceia părîndu-le rău de ale sale fapte, cu alte prinderi să umble, şi ne avînd atîta puteare cît ar fi de lipsă la Cauţie, să se aleagă nimic de acea dusă în vig Lităţie despre a căriia adevărată înplinire, aceia trebue să dea samă, cărora acea Lităţie li s-au fost încredinţat, şi de s-ar întîmpla ceva scădeare în lucru, a Publicului pricinuită pagubă, şi cheltueli de pe aceia să vor trage.

Mai pe urmă

f.) Despre acestea Lităţii deschilinit Protocol să se gate, şi în acela toate făgăduinţele acelor prin care s-au făcut cu numele de înpreună, să se înseamne; Acestea Protocoale afară de Comisarăşii, despre Partea Maghistratuşului rînduiţi, şi a Comisii care pentru acestea Lităţii să va rîndui, Feaţe, şi Cuvîntătoriul Obştii, care la acelea totdeauna trebue să meargă faţă, să îndatoresc cu a numelor sale iscălituri a le întări, însămnînd şi aceia cu adevărat în cîtă vreame au ţinut Lităţia.

Contractuşurile, care pentru întărire să vor trimite la Crăescul Gubernium înnaintea, şi cu iscălirea aceştii Comisii să hotărăsec, după ce cu toată Obştea s-au înpărtăşit.

§. 12.

Pentru ca să se poată şti cînd să înplineaşte vremea Contractuşului, şi de obşte în ce să află starea acestor Arînde despre aceia cu a fieşte căruia An sfîrşit, deschilinită însămnare (Consignaţie) trebue să se trimită la Crăescul Gubernium, care să aibă rubricile următoare.

aa.) A Veniturilor în Arîndă date Nume, de înpreună cu acelora pe scurt făcută arătare.

vv.) A Arîndătoriului Nume, Starea, locul lăcuirii, sau a petreacerii.

gg.) Cuprinderea Sumei de Arîndă.

dd.) Cauţia prin Arîndător în Contractuş pusă.

ee.) Vreamea la care să înceape, şi să sfîrşeaşte, a Contractuşului Puteare.

§. 13.

Fiindcă după al 5-lea Paragraf a celor mai dinainte îndreptătoare Punctumuri, Cuprindere, Putearea Obştelor, după Ţinerea, şi Cuprinderea Constituţii la Administraţia tuturor celor de obşte Venituri să întinde tocma din aceia să înţăleage, că Veniturile Bisericilor, şi a Şcoalelor din Scaunul său, supt a sa adecă a Obştii Purtare de Grije sînt.

Pentru aceia la luarea de samă a celor Venituri, şi la facerea altor trebuincioasă rînduieli, tocma aceia trebue să se ţie, care în celia mai sus adusă îndreptătoare Punctumuri, despre celealalte Venituri, de obşte s-au hotărît.

Obştea va aleage a Bisericilor, şi a Şcoalelor Curatori, şi Purtători de Grije, cărora pentru a sa slujbă nice o simbrie, sau plată nu le va umbla.

NOI DOCUMENTE DESPRE MIȘCAREA REVENDICATIVĂ A ROMÂNILOR DIN CRIȘANA ÎN PERIOADA 1849—1852

Evenimentele revoluționare pașoptiste au trezit și în rîndurile românilor crișeni o stare de spirit propice efectuării, la nivelul structurilor socio-economice, a unor mutații profunde, menite să determine schimbarea radicală a condiției lor. Revendicările formulate de reprezentanții populației românești din această străveche provincie autohtonă, cu prilejul organizării de acțiuni politice și în cuprinsul unor documente cu caracter programatic, atestă faptul că — deși erau expresia unor realități locale și deci marcate de determinații accentuat particularizatoare —, totuși este evident interesul manifestat pentru realizarea unor postulate identice cu cele ale transilvănenilor, ca expresie a ideii de unitate și solidaritate națională. Există, sub acest raport, o consecvență de atitudine și în perioada dintre anii 1849—1852, cînd se configurează și în Crișana o remarcabilă mișcare revendicativă, alimentată desigur din principiile puse în circulație în timpul frămîntărilor revoluționare.

Cel dintîi demers al intelectualilor orădeni stă în relație cu memoriul transmis Curții din Viena la 27 februarie 1849, în care figurau deziderate fundamentale ale românilor din Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și Bucovina[1]. Acest document de o incontestabilă semnificație a constituit obiectul unei întruniri politice — din 18 septembrie 1849 — a intelectualilor orădeni, care au decis să elaboreze, în cel mai scurt timp, un memoriu conținînd revendicări similare[2], prezentat împăratului, la începutul anului 1850, de către Vasile Erdeli. Se realiza, prin intermediul acestei apreciate inițiative politice[3], o situare a crișenilor în primplanul mișcării revendicative a românilor transilvăneni, împrejurare care a impulsionat lupta lor pentru afirmare culturală și politică.

Aceleiași serii de eforturi conjugate i se asociază și acțiunile comunității orădene a românilor de confesiune ortodoxă. Astfel, dintr-o corespondență din 10 decembrie 1849, semnată de episcopul Aradului Gherasim Raț, aflăm că acesta aproba „pașii ... în treaba românimei făcuți"[4] de Atanasie Boțco, președintele Consistoriului ortodox din Oradea. Consideră, totodată, că este necesar ca această „cărare" să o „țină și de azi înainte", fiindcă „națiunea română totdeauna recunoscătoare va fi de

---

[1] Vasile Netea, *Lupta românilor din Transilvania pentru libertatea națională (1848—1881)*, București, 1974, p. 39—42; Viorel Faur, *Contribuții documentare privind participarea românilor crișeni la evenimentele revoluționare din anii 1848—1849* (lucrare în manuscris, p. 14—15).

[2] Viorel Faur, *Societatea de lectură din Oradea, 1852—1875 (studiu monografic)*, Oradea, 1978, p. 28—37.

[3] T., *La causa naciunala*, în „Gazeta Transilvaniei", 1850, p. 26; *Petițiunea adresată de ep. Vasiliu Erdeli, în numele românilor din părțile Ungariei, către împăratul Austriei*, în „Bucovina", 1850, p. 19—21, 23—24, 25 și „Gazeta de Moldova", 1850, p. 55—56, 58, 70; *Petițiunea Românilor din diecesa Urbea Mare*, în „Magazin istoric", 1851, tom VII, p. 54—61; Vasile Netea, *op. cit.*, p. 49.

[4] Arhivele Statului Oradea, *fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, dos. 33/1849, f. 5.

atari lucruri"[5]. Prin urmare, Atanasie Boţco este îndemnat ca, împreună cu consistoriul orădean, să militeze şi pe „mai departe" pentru „înaintarea românilor". În final i se atrage atenţia ca să acţioneze „după cum treaba naţională şi stările împrejur de acolo vor pofti"[6], adică să nu ignoreze contextul local, prin evaluarea corectă a căruia era posibilă obţinerea unor progrese în lupta pentru drepturi naţionale.

La 4 decembrie 1849, consistoriul orădean a înaintat episcopului Gherasim Raţ un memoriu[7] în care erau solicitate „ajutorinţe pe seama clerului"[8], cu deosebire în ce priveşte îmbunătăţirea stării materiale a acestuia. După ce s-a precizat că se admite „libera expediuire" a documentului respectiv numai dacă va include şi „cîteva daturi, mai vîrtos din părţile Beiuşului"[9], consistoriul a îndeplinit această cerinţă în şedinţa sa din 31 ianuarie 1850[10]. Interesant de remarcat este faptul că orădenii au insistat pe lîngă episcop ca să le îngăduie stabilirea de legături directe cu delegaţii românilor aflaţi la Viena. Li se răspunde că au fost deja trimişi — ca „reprezentanţi a(i) tot clerului şi poporului" român din dieceza Aradului — delegaţi prevăzuţi „cu plenipotenţe din mai multe părţi"[11]. Aceştia s-au şi prezentat la „înaltul minister", impunîndu-se deci o susţinere a lor, pentru a fi evitată orice „disensie", între fruntaşii politici români. Consistoriul orădean a decis, cu promptitudine, ca „trimişilor din dieceza Aradului — deputaţii Ghenadie Popescul, Vichentie Babeşiu şi Grigore Popovici" — să li se transmită „şi de aice (din Oradea — n.n.) plenipotenţă"[12].

Relaţia de colaborare se constată şi în cazul altor manifestări de factură militantă, suportul acesteia fiind interesul comun pentru propăşirea naţională. Ghenadie Popescul îi informa pe românii din Oradea despre sinodul care urma să aibe loc, în Viena, la 18 mai 1850, principalul scop al acestuia fiind revendicarea reînfiinţării mitropoliei româneşti, precum şi consolidarea situaţiei şcolilor. După alegerea „deputaţilor" arădeni la sinod se intervine pe lîngă „onorata comunitate" din Oradea — care era consultată în toate chestiunile mai deosebite, datorită importanţei acesteia ca factor politic şi social —, pentru ca şi ea să-şi exprime acordul prin intermediul unor „plenipotenţe". Se aprecia că numai „cu astfel de documente se poate păşi mai sigur la locurile cuviincioase, unde noi şi pînă acuma cu toate şi în numele fraţilor noştri din acelea părţi am păşit"[13]. În textul corespondenţei de răspuns se accentuează asupra faptului că românii din Oradea „prin suferinţe proaspete şi vecii (sînt) convinşi că numai în ne pendinţie (nedependenţă —n.n.) şi uniune natiu-

---

[5] *Ibidem*
[6] *Ibidem*
[7] Arhiva Episcopiei Ortodoxe Oradea, *Protocolul Consistoriului orădan al Bisericii răsăritene din anul 1850*, f. 2.
[8] *Ibidem*, f. 8
[9] *Ibidem*, f. 2
[10] *Ibidem*, f. 8
[11] *Ibidem*, f. 2
[12] *Ibidem*
[13] Arhivele Statului Oradea, *fond Parohia ortodoxă centrală Oradea*, dos. 7, f. 15

nara (națională — n.n.) . . . poate națiunea noastră aștepta fericitatea și înflorirea"[14].

Comunitatea orădeană își dezvăluie satisfacția de a fi alături de conaționalii ei în strădania de a convinge Curtea vieneză de legitimitatea revendicărilor înscrise în memoriul din 25 februarie 1849: „apoi cu bucurie văzînd concentrate toate sentimentele și dorințele sinceritatei române în cererile fraților noștri așternute prin erediuți (aleșii —n.n.) săi în 25 februarie a(nul) c(urent) la pre(a) înaltul loc în timp solen (solemn — n.n.) *îmbrățișem și mărturisim spiritul acelei petițiuni*"[15] (subl. ns.). În consecință, „spre descoperirea acestor sentimente adevărat române — se precizează în acest document —, trimitem cu încrezămîntul nostru" pe aceleași persoane, „ca deputați ai noștri la pre(a) înaltul loc, dîndu-le putere și îndrumare a merge fără întîrziere la Viena, acolo a se împreuna cu depu'ați(i) fraților români de prin alte părți și a conlucra laolaltă cum vor afla mai cu cale, aprobînd noi ca (fiind) ai noștri toți pașii legali ce vor face spre scopul prezis, tot deodată declarînd încrezămîntul nostru și celorlalți domni deputați români în genere și în specie"[16]. Este incontestabilă, deci, participarea românilor orădeni la demersurile revendicative post-pașoptiste, aceștia fiind perfect conștienți de valoarea practică și demonstrativă a convergenței acțiunilor politico-naționale. Prezența lor în contextul acestor evenimente ne apare abia acum, cînd au fost descoperite edificatoare surse informative, cu toată claritatea și la dimensiunile firești, devenind anacronică imaginea menținerii lor într-un anonimat inexplicabil. Chiar și la stadiul de acum al cercetărilor se poate conchide că românii din părțile Crișanei, indiferent de confesiune, s-au aflat pe baricadele luptei pentru drepturi naționale în perioada următoare anilor revoluționari 1848—1849, implicîndu-se în inițiativele care ilustrau tendințele pozitive ale momentului și dovedindu-și astfel maturitatea politică.

Aflînd de aceste acțiuni ale comunității românilor orădeni, Emanuil Gojdu — care a fost și exponentul ei pe tot parcursul revoluției — îi scrie, din Budapesta, lui Nicolae Jiga, activ fruntaș politic bihorean, în legătură cu împrejurarea că are intenția de a se „duce cît mai curînd la Viena" și, ca atare, dacă „ar avea cinstita comunitate din Oradea Mare încrezămînt în mine, mă rog să . . . trimită și pe numele meu una plenipotență asemenea cu celelalte"[17] date orădenilor. Propunerea lui Emanuil Gojdu a fost discutată în ședința din 21 aprilie 1850 a comunității orădene, după care este redactată o corespondență. Transcriem un pasaj semnificativ din cuprinsul acesteia: „scrisoarea frăției tale . . . mare bucurie a stîrnit în pepturile noastre din acea cauză, că întru acea scrisoare zici, că cît mai curînd vei merge la Viena; drept acea, încît noi la Deputațiunea natiunare română de la Viena prin tramiși(i) noștri din noi înșine nu putem lua parte, pe frăția ta, ca unul ca acela care și altcum ești născut din sînul nostru, cu frățesc amor te rugăm, ca pe lîngă plenipotența noastră de sub *(anexa)* alăturată la Viena să te însoțești în numele

[14] *Ibidem*, f. 16
[15] *Ibidem*
[16] *Ibidem*
[17] *Ibidem*, f. 18

nostru cu Deputațiunea natiunare română"[18]. Se asigura, prin această împuternicire, o reprezentare nemijlocită a comunității românilor orădeni la Viena, Emanuil Gojdu — care n-a rămas, după cîte se constată, în exteriorul mișcării petiționare — fiind investit cu calitatea de delegat al acesteia, cu expresa însărcinare de a subscrie întru-totul la încercările celorlalți delegați naționali de realizare a unor postulate care își aveau originea în documentele programatice ale revoluției de la 1848—1849.

Concomitent însă, comunitatea orădeană a vizat o reprezentare mai concludentă la Viena, după cum reiese dintr-un alt document, întărit cu semnăturile autorizate și cu „usitatele sigiluri"[19]. Plenipotența în discuție era acordată, în următorii termeni, lui Ioan Dobran: „Noi, subscrisele comunități românești de religiunea răsăriteană, la înaltul tron prin aceasta facem cunoscut tuturor cărora li se cuvine, cum că pe înalt-măritul domn Ioan Dobran, agentul de curte, prin aceasta a noastră plenipotenție îl împuternicim, ca în treaba dorințelor și poftelor națiunei noastre române, precum și în privința politică, așa și în cea jeratică, dinpreună cu ceilalți, dintru alte părți, deputați români din districtul milităresc orădean să lucreze, și spre împlinirea dorințelor și poftelor națiunei noastre toate cîte vor fi cu putință pe cale legiuită să le facă"[20]. Conceput în ședința din 23 martie 1851, documentului i se asociază și o corespondență adresată lui Ioan Dobran, din care aflăm, de asemenea, faptul „că comunitatea centrală" din Oradea a acționat și „în numele" celorlalte comunități românești de confesiune ortodoxă din părțile Bihorului[21], fiind vorba deci de o mai cuprinzătoare reprezentare.

Preocuparea crișenilor pentru înfăptuirea de progrese culturale și politice se reflectă și în alte manifestări care merită a fi reconsiderate, ele permițînd o cunoaștere mai temeinică a frămîntărilor din anii la care ne referim. În această ordine de idei sînt de relevat rezultatele dezbaterii proiectului propus — de Iosif Sălăgianu — analizei în ședința din 13 decembrie 1849, prezidată de Vasile Erdeli și la care au mai participat Nicolau Borbola (profesor la Academia de drept din Oradea), Ioan Pac (rectorul seminarului românesc din oraș), Ioan Vancea (profesor la preparandie), Alexandru Dobra, Ioan Gojdits și Petru Păscuțiu[22]. Bazîndu-se pe constituția din 4 martie 1849, prin intermediul căreia — după opinia celor prezenți — „se garantează și de nu apriat, prin urmare negreșit toate drepturile ei ca unei națiuni cuvenite"[23], intelectualii amintiți consideră că este momentul ca să se pretindă de la împăratul Francisc Iosif I „toate acele institute și mijloace" care să servească „spre cultivarea limbei și consolidarea naționalității"[24] române. O revendicare de ordin școlar, de maximă însemnătate pentru dezvoltarea învățămîntului mediu

[18] *Ibidem*, f. 17
[19] *Ibidem*, f. 23
[20] *Ibidem*
[21] *Ibidem*, f. 22
[22] Arhiva Episcopiei Ortodoxe Oradea, *Protocol consistorial din anul 1849*, f. 304—308.
[23] *Ibidem*
[24] *Ibidem*

românesc în Bihor, a fost aceea ca „gimnaziul din Beiuș — care pînă acuma singur era institut național în ținut curat (românesc — n.n.) — ... să se ridice la rangul de gimnaziu mai mare, adică să i se adauge și facultate filosofică, unde toate științele numai în limba românească, ca într-un institut național și ținut curat, să se propună"[25]. Să se înființeze și o catedră de limba germană, iar profesorul acesteia să fie plătit de stat, ca și profesorii de filosofie.

O altă revendicare vizează Academia de drept din Oradea, la care „tinerimea română ... cu mare număr umbla", astfel că se face imperios necesară întemeierea unei catedre pentru limba și literatura română, cu profesor salarizat de stat. Se însărcinează, în acest sens, „junimea română, precum academică, așa și gimnazială, ca în privința aceasta să facă un recurs aice la ... episcopul diecezan, în care toți pînă la unu(l) subscriindu-se, să ceară mijlocirea zisei catedre"[26]. A trecut aproape un an pînă cînd, la 26 octombrie 1850, a fost transpusă la districtul școlar orădean solicitarea pentru înființarea catedrei de limba și literatura română la instituția de învățămînt amintită, semnată de studenții I. Neteu și Gh. Dehelean[27], numele acestuia din urmă apărînd pe mai multe documente ale acestor ani. De observat că însuși ministrul Leo Thun atrăgea, la 29 ianuarie 1851, atenția comitelui suprem al districtului Oradea în legătură cu faptul că Vasile Erdeli a „intervenit ... în repetate rînduri pentru numirea unui profesor de limba și literatura română"[28] la Oradea, ceea ce înseamnă că s-a dat curs hotărîrii luate încă la finele anului 1849.

Se formulează în proiectul lui Iosif Sălăgianu o cerință notabilă, privitoare la învățămîntul profesional, a cărui utilitate este pentru prima dată pusă în relief de către orădeni. Dar să reproducem textul din document prin care se motivează gestul: „fiindcă națiunea română pînă acuma nici un mod și prilej (nu) a avut a se deda măestriilor (meseriilor — n.n.) și prin acele a înainta binele de comun a(l) statului, pe seama națiunii române să se aredice cît mai de curînd școală reală în părțile de sine locuite, în care să cultiveze tinerime(a) română și măestriile"[29].

Preocuparea pentru modernizarea învățămîntului și adaptarea lui la necesitățile timpului se menține, la fel de activă, în demersurile intelectualității orădene, care acorda o similară importanță și valorificării disponibilităților culturale naționale. Luînd în discuție o „epistolă" a consistoriului din Blaj, participanții la ședința din 27 martie 1852 declară că nutresc o sinceră și profundă însuflețire „în privința culturei și fericirei dulcei noastre națiuni", subliniind în continuare că „totdeauna de plăcută și neadormită datorință și-au recunoscut și (l)i s-a lămurit îndemnu] (de) a ispiti și a cunoaște cu toată deplinătatea mijlocirile, prin

---

[25] *Ibidem*

[26] *Ibidem*

[27] Teodor Pavel, *Contribuții la istoria învățămîntului românesc din nord-vestul Transilvaniei. Invățămîntul primar și secundar în anii 1849—1868* (Teză de doctorat; Biblioteca I. I. A. Cluj-Napoca, Inv. 14, p. 255).

[28] *Ibidem*

[29] Arhiva Episcopiei Ortodoxe Oradea, *Protocol consistorial din anul 1849*, p. 304—308

care și mai curînd și mai secur (sigur —n.n.) s-ar putea ajunge ținta propusă și de toți oftată"[30]. Deși se recunoaște că „o universitate, au barem și o facultate de drepturi cu limba învățării națională (ambele revendicate de blăjeni, care insistă pentru a „conlucra cu puteri unite" în această direcție —n.n.) — foarte mult poate contribui pentru înflorirea științelor mai înalte și așa a confera nu puțin spre înaintarea culturei unei națiuni"[31], totuși orădenii se pronunță pentru alte priorități, indispensabile punerii unui fundament solid învățămîntului universitar românesc.

În susținerea acestui punct de vedere, orădenii pornesc de la necesitatea extinderii și consolidării rețelei de școli „populare", conchizîndu-se că „prin aredicarea școalelor populare, elementare, se aredică și lumina poporului în a(l) cărui mijloc se găsesc acele(a) și cine nu știe că poporul mai ales face o națiune, prin școalele populare se desvoltă toțimea, universalitatea națiunei"[32]. Propunerea aceasta își găsește justificarea și sub raport practic, deoarece se apreciază că „înființarea" de școli elementare „cu multul mai pe ușor se va putea efeptui decît alor niște facultăți, cu atîta mai tare că poporul va fi mai voios a contribui spre un așezămînt ca acela din carele poate spera un frupt nemijlocit și mai aproape de sine"[33]. În concepția autorilor acestui document sînt de un real folos școlile preparandiale, în care să fie pregătiți viitorii învățători, „pe aceia răzimîndu-se tomna așa înflorirea școalelor populare, precum pe aceste(a) cultura și luminarea poporului"[34].

De o identică impontanță pentru asigurarea progresului și în alte compartimente ale experiențelor și practicilor umane le apar orădenilor „școalele reale", care pot contribui în mod efectiv la „înaintarea și înflorirea negutătoriei, măestri(i)lor și a industriei, care toate atîte(a) mijlociri puternice sunt spre cîștigarea puterilor materiale unei națiuni, cu ajutorința cărora apoi mai pe ușor se poate înființa și înainta și cultura puterilor spirituale"[35]. Este de remarcat faptul că a fost stabilit un corect raport de interdependență între realizările din domeniile culturii materiale și cele spirituale, acestea fiind de altfel factori complementari.

Într-un alt pasaj al documentului se stăruie, cu deosebire, asupra rolului pe care-l au așezămintele școlare gimnaziale în ce privește pregătirea temeinică a viitorilor studenți, realitate care impune luarea de către oficialități a unor măsuri care să asigure funcționarea celor două gimnazii românești de la Blaj și Beiuș[36], în conformitate cu prevederile noii legislații școlare.

O altă propunere, care se referă la crearea de posibilități pentru conservarea spiritului național al tineretului, se referă la înființarea unor „catedre pentru limba și literatura"[37] română în toate gimnaziile maghia-

[30] Idem, *Protocol consistorial pe anul 1852*, p. 67—74.
[31] *Ibidem*
[32] *Ibidem*
[33] *Ibidem*
[34] *Ibidem*
[35] *Ibidem*
[36] *Ibidem*
[37] *Ibidem*

re sau germane frecventate de un mare număr de elevi români. Prin intermediul unor asemenea catedre era vizată cultivarea limbii proprii în cadrul unor instituții școlare care urmăreau programatic să dea curs — în acest compartiment al vieții spirituale — tendințelor de deznaționalizare ale autorităților din monarhia habsburgică.

Se apreciază că o premisă de neignorat a reușitei acțiunii de întemeiere a unor facultăți proprii, care să obțină rezultate corespunzătoare cerințelor, este acordarea unei atenții sporite pregătirii de „puteri spirituale"[38], calificării — la cele mai prestigioase instituții de învățămînt superior —a profesorilor pentru gimnazii, ale căror calități intelectuale și pedagogice vor conferi un spor de eficiență învățămîntului gimnazial românesc. Toate acestea vor determina, după opinia participanților la analiza acestui proiect, în măsură decisivă, concretizarea dezideratului de drept la Blaj[39].

În contextul perioadei post-pașoptiste se menținea în actualitate o inițiativă despre care se făceau, la 16 august 1848, comentarii favorabile în presă, de către un corespondent neidentificat. „Sunt foarte mari mișcări (la Oradea —n.n.) ..., cea de întîie în privința literaturei române"[40], mai exact era vorba de intenția unor intelectuali de a realiza un „lucru folositor națiunei române", adică de a scoate „un organ român"[41], programul acestuia urmînd a fi publicat. Circumstanțele locale n-au permis însă materializarea unui asemenea gînd, astfel că ideea este repusă în circulație la 17 decembrie 1849, cînd autoritățile ecleziastice orădene au acționat și în această direcție, apreciind că este un moment oportun pentru înfăptuirea unor progrese și în acest domeniu. O circulară a lui Vasile Erdeli începea cu aceste cuvinte: „... între cele mai de frunte griji ale noastre, și aceia o am numărat, ca de o parte naționalitatea românească să se întemeieze (în sensul de să se consolideze —n.n.) și cu dînsa literatura română și să înainteze și de altă parte ca poporul român să aibă un organ prin care să poată veni în cunoștință"[42] cu realitățile zilei și să beneficieze de „folositoare învățături". Periodicul preconizat urmat să poarte denumirea de *Foea națională românească și bisericească*[43]. Aflăm din același document că se făcuse și alte demersuri, stabilindu-se pînă și faptul ca foaia în discuție să „se citească în toată dumineca poporului" din sate, asigurîndu-i-se astfel o maximă eficiență. Vasile Erdeli făcea, de asemenea, cunoscut că „pași(i)... făcuți n-a(u) fost zadarnici", deoarece a și primit „scrisorile de la Primatele țări(i), prin care este apromitată toată părtinirea, numai să pociu

---

[38] *Ibidem*

[39] *Ibidem*. Se observă că elaborarea acestui document — neîndoielnic pozitiv în punctele semnalate — se afla sub semnul unui exagerat spirit confesionalist, deoarece în partea sa finală se preciza că instituțiile românești de învățămînt superior vor avea un pronunțat caracter catolic, adoptîndu-se deci o atitudine anacronică, inadecvată concepției moderne.

[40] Lazaroni, *Oradea Mare, 16 august*, în *Gazeta Transilvaniei*, 1848, nr. 69, p. 286—287

[41] *Ibidem*

[42] Arhivele Statului Oradea, *fond Parohia gr. cat. Vășad*, dos. 1, f. 92

[43] *Ibidem*

denumi un redactor acestei foi destul de calificat"[44]. Deci, se obținuse aprobarea apariției, situație care a facilitat luarea altor măsuri organizatorice, cum a fost abonarea bisericilor, preoților și a „poporenilor" din sate, aceștia trebuind să fie informați în legătură cu „folosul cel mare sufletesc și trupesc carele va urma din citirea sau auzirea acelora ce se vor cuprinde în numitul organ"[45]. Prețul „prenumerațiunei" pe o jumătate de an se impunea a fi trimis, pînă la finele lunii ianuarie 1850, secretarului episcopiei românești din Oradea, Ioan Vancea. Foaia se va tipări la Pesta — probabil din motivul că la Oradea nu existau tipografi adecvați și nici literele necesare —, cu conlucrarea „tuturor literaților". Se anunță, concomitent, un fel de concurs pentru postul de redactor, cei care se socoteau „calificați" pentru această „întreprindere" națională românească avînd obligația de a se prezenta la Oradea pînă la 20 ianuarie 1850[46].

Cum nu s-au anunțat, într-un timp scurt, persoane corespunzătoare misiei de redactor al periodicului, Vasile Erdeli face noi precizări într-o circulară din 12 fabruarie 1850, insistînd ca toți acei „care s-ar simți îmbrăcați cu cuviincioasele științe și calitate precum spre redacțiunea zisei Foaie, ... îndată aici la noi (la Oradea —n.n.) pentru punerea trebuincioașilor pași a ne înștiința să nu întîrzie". I se asigura redactorului un venit de 46 florini pe an, la care se adăuga venitul provenit dintr-o slujbă care i se va da la Pesta, de la o catedră la vreo școală și pînă la una din multele „deregătorii" existente.

La 16 martie 1850 s-a „luat în desbatere recursul" preotului din Tiream, Mihail Nagy, în care își „făce(a) cunoscută voia de a lua pre sine redacția Foaiei române bisericești la Pesta eșitoare", formulînd însă două condiții și anume: să i se garanteze faptul că, pe lîngă „obligația redacțiunei", va primi și o „alta aplicație salaristică"; în cazul că va înceta apariția periodicului, atunci să i se asigure cel puțin o funcție identică celei pe care o deține[47]. S-a decis ca să i se răspundă numai după ce vor apare și alte oferte, pînă atunci intervenindu-se la autorități pentru a fi obținută o „dregătorie" potrivită, care să devină principala sursă de existență a redactorului.

Deși se prefigurase o izbîndă, în sensul că se dispunea de acceptul oficialității și baza materială a foaiei era certă (devreme ce abonamentele se făceau din dispoziția autorității ecleziastice orădene, care își dădea obolul financiar în caz de necesitate), totuși nu s-a ajuns la finalitatea scontată, împrejurare ale cărei cauze cercetarea nu le-a descifrat încă, ceea ce nu ne împiedică să punem în evidență sensul pozitiv al acestei încercări de a edita un periodic românesc, care să se transforme într-o nouă tribună de afirmare a drepturilor naționale.

Încă de la sfîrșitul anului 1850 s-a ivit o problemă cu incontestabilă rezonanță în viața publică a românilor crișeni, determinată de noua lege a învățămîntului, ale cărei prevederi viza transformarea gimna-

[44] *Ibidem*
[45] *Ibidem*
[46] Idem, *fond Parohia gr. cat. Petrani*, dos. 1 (nepaginat)
[47] Arhiva Episcopiei Ortodoxe Oradea, *Protocol consistorial din anul 1850*, p. 95—96

ziului vulcanian din Beiuș, unicul așezămînt școlar românesc de acest fel în părțile Maramureșului, Crișanei și Banatului. Jurisdicția școlară a Cercului militar orădean se adresa, în luna septembrie 1850, directorului gimnaziului, Grigore Kövary (Chioreanul), ca „să-și dee părere(a) sa în privința gimnaziului de Beiuș au poate-se aredica acela la gimnaziu deplin cu 8 clase, au trebuie să se ridice (mai exact coboare —n.n.) la gimnaziu cu 4 clase, au doară să se încete ca gimnaziu și să se strămute"[48] în școală reală. Firește, nu se oferea nici un sprijin material din partea statului, astfel că situația trebuia rezolvată de patronul gimnaziului, respectiv episcopia românească din Oradea, care-l și întemeiase în anul 1828, prin acțiunea salutară a cărturarului Samuil Vulcan.

În ședința consistorială din 12 octombrie 1850 s-a „luat în pertractare" împrejurarea că directorul gimnaziului a transmis punctul său de vedere asupra chestiunii — care a rezultat, probabil, din discuțiile pe care le-a avut cu profesorii școlii — Jurisdicției școlare, fără să fie avizat de autoritatea tutelară, adică de episcopia din Oradea. Ca atare, s-a stabilit că acesta nu are valabilitate iar pe viitor toate demersurile conducerii gimnaziului să treacă pe la Oradea, instituția fondatoare avînd dreptul de a se pronunța în probleme atît de impontante. Inspectorul școlar Iosif Sălăgianu a fost însărcinat cu redactarea unui răspuns, care a fost supus analizei, în ultimă instanță hotărîndu-se ca să se intervină pentru transformarea școlii beiușene în gimnaziu cu 8 clase[49] și 12 profesori[50], rămînînd doar să se procure fondurile necesare subvenționării noului așezămînt, care își dubla cheltuielile. Vasile Erdeli depune eforturi multiple, adresîndu-se de mai multe ori ministrului Thun pentru a i se acorda o subvenție anuală de minimum 3.500 florini, din care să fie remunerați profesorii. Concomitent, lansează liste de subscripții și anunță în presă faptul că se impune un act de solidaritate națională, pentru a fi salvată această școală românească. Emite și circulare către preoții și învățătorii din eparhia sa, accentuînd asupra datoriei patriotice a acestora de a sprijini ideea menținerii și modernizării gimnaziului beiușean. Un asemenea document începe cu următoarele considerații: „Precum despre o parte comună este tuturor convingerea, că nici o națiune nu poate exista fără limbă și naționalitate, cu atîta mai puțin poate înflori; așa despre altă parte cunoscută este și prin experiența de toate zilele comprobată și aceia, că limba și naționalitatea națiunilor numai în școale se poate cultiva și consolida, școlile prefac națiunea ca să fie națiune cu conștiința despre sine"[51]. Între școlile de cea mai mare însemnătate, sub acest raport, se așeza gimnaziul din Beiuș, de care erau cu prioritate datori să se „îngrijească". Motivația acestei obligații naționale este astfel formulată: „Gimnaziul de Beiuș după sistema cea nouă a învățăturei nu putu să rămînă în statul ce era mai înainte,

[48] *Ibidem*, f. 244—245

[49] Viorel Faur, *Contribuții la cunoașterea istoriei Bihorului* (I), Oradea, 1970, p. 5—12

[50] *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, 1851, p. 59—60

[51] Arhivele Statului Oradea, *fond Parohia gr. cat. Galoșpetreu*, dos. 1, f. 171—172

fără au trebuia să se șteargă cu totul, și așa să rămînem fără nici o școală mai înaltă, au trebuia să se aredice la o școală mai mare, adică la gimnaziu mare cu 8 clase, cu limba învățăturei cea română. Ștergerea gimnaziului acestuia ce singur îl avem a o lăsa, nu ne-a putut lăsa conștiința, ca această școală a o șterge ar însemna a ne răpi mijlocirea vieții naționale. Drept aceea era de lipsă a ne năzui din toate puterile, ca să ne susținem gimnaziul acesta și să-l apărăm de pericliune, ce ne-a și reușit"[52]. Se face totuși un apel la populația românească pentru a-și da obolul, primul exemplu dîndu-l Vasile Erdeli, care oferă gimnaziului o sumă de 3.175 florini.

Din informația documentară valorificată reiese, cu claritate, adevărul că și românii din părțile Crișanei au dovedit același spirit revendicativ ca și frații lor transilvăneni, remarcîndu-se printr-o stăruință fără precedent în demersurile lor politice și culturale, din care unele au și fost materializate, ceea ce înseamnă că în perioada dintre anii 1849—1852 ei au realizat unele progrese, mai cu seamă în domeniul vieții spirituale.

VIOREL FAUR

[52] *Ibidem*

ASPECTE INEDITE ALE DEZVOLTĂRII ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ROMÂNESC DIN ȘCOLILE BLĂJENE ÎNTRE ANII 1850—1880

În primele trei decenii de după revoluția burghezo-democratică din 1848—1849, școlile din Blaj au continuat să fie — la fel ca în perioada precedentă — printre cele mai importante instituții de învățămînt ale românilor din monarhia habsburgică. Aceste școli erau de fapt în număr de trei: a) Institutul teologic de rang universitar; b) Gimnaziul cu profil de școală medie și c) Preparandia și Norma.

Institutul teologic sau Seminarul devenise încă din 1830 o instituție de învățămînt de rang universitar cu patru ani de studii. Pînă în 1848 a fost singura instituție de învățămînt superior din Transilvania, contribuind într-un mod substanțial la formarea intelectualității românești, care va juca un rol hotărîtor în desfășurarea revoluției românilor din interiorul arcului Carpatic. Chiar dacă după 1848 i se va adăuga și seminarul teologic din Sibiu, care va deveni și el o instituție de învățămînt superior datorită strădaniilor episcopului Șaguna, Institutul teologic din Blaj va continua să-și aducă aportul la formarea intelectualității românești, îndeosebi a celei din mediul rural. Absolvenții lui îmbrățișau în majoritatea lor cariera preoțească dar cei mai buni dintre ei vor continua să completeze — ca și înainte de 1848 — corpul profesoral al școlii medii patronate de episcopia greco-catolică din Blaj, iar unii vor suplini și lipsa învățătorilor din lumea satelor.

Învățătorii vor fi pregătiți de preparandia din Blaj și din alte cîteva centre urbane. Rolul de liceu pedagogic revenise inițial Școalei de Normă, dar ea se transformase în deceniile de dinainte de revoluție într-o școală elementară sau primară mai pretențioasă, care în cei trei ani de studii pregătea elevii pentru gimnazii. La ea făceau practică viitorii învățători care urmau preparandia și de aceea funcționau împreună.

Gimnaziul, devenit după revoluție liceu de opt clase, împreună cu liceul ortodox din Brașov, vor furniza cei mai mulți candidați români pentru instituțiile de învățămînt superior din Imperiul Austriac fie că era vorba de seminariile teologice, fie de facultățile de medicină și drept, fie de politehnică. Liceul din Blaj va ajunge la un deosebit prestigiu între anii 1854—1874, cînd l-a avut la cîrma sa în calitate de director pe Timotei Cipariu.

Îndeplinirea acestei funcții explică de ce în arhivele blăjene, dar mai ales în arhiva personală a lui Cipariu se păstrează importante documente, care oferă informații prețioase referitoare la: corpul didactic al celor trei școli blăjene; la absolvenții acestor școli, mai ales ai gimnaziului, precum și la inventarul lor didactic din primele trei decenii de după revoluție.

În ceea ce privește membrii corpului profesoral, cei de la Gimnaziu sau liceu sînt redați cu numele pentru toți anii școlari, care s-au scurs între 1850—1864, precum și pentru 1874—1875. Din analiza listelor anuale ce ni s-au păstrat cu numele profesorilor se pot desprinde mai multe concluzii. Mai întîi se constată o relativă instabilitate a cadrelor. Însuși Cipariu, în calitatea lui de director, emite părerea într-o însemnare din 1875 că profesorii de la gimnaziu se schimbau prea des. În această însemnare el relevă că din cei zece profesori care predau disciplinele obligatorii, patru aveau doar între 1—2 ani de serviciu, alți doi între 3—4 ani, trei între 5—6 ani și numai unul 18 ani[1].

Explicația acestei instabilități trebuie căutată mai întîi în salarizarea nesatisfăcătoare îndeosebi în primul deceniu de după revoluție. Listele cu personalul didactic al liceului, întocmite de Ioan Micu Moldovan — prietenul și colaboratorul lui Cipariu și în activitatea școlară a acestuia — arată că dacă în anii școlari 1850—1854 salariile profesorilor variau între 200—400 de florini pe an, între 1855—1858 ele oscilau între 200—300 florini, pentru ca în 1859—1860 să se reducă pentru toți la 200 de florini anual[2]. Cu astfel de salarii nu se putea trăi decît modest și numai în cazul acelora care nu aveau familii de întreținut. De aceea majoritatea profesorilor erau fie tineri necăsătoriți, fie preoți celibi. Acei ce se căsătoreau preferau să meargă preoți la parohii. De abia după 1850 a reușit Cipariu să obțină ridicarea salariilor tuturor profesorilor la 300 florini, pentru ca după 1870 să ajungă la 500 și chiar la 600—700 florini anual pentru cei cu vechime mai mare.

Starea modestă a salariilor se datora faptului că ele nu erau asigurate de stat, ci de mitropolia greco-catolică din veniturile aduse de: fundația călugărilor bazilitani, care avea un venit de peste 25000 florini; din aceea a clerului de 1500—1600 florini; din aceea a Școlii de Normă de 400—500 florini, ca și din veniturile Seminarului teologic de 700—800 florini anual. Întrucît veniturile acestor fundații au crescut după 1870, în anul școlar 1874—1875 salariile profesorilor au fost suplimentate cu cîte 100 de florini[3].

A doua explicație a stării fluctuante a personalului didactic trebuie căutată în însăși sistemul recrutării profesorilor dintre cei mai buni absolvenți ai Institutului teologic de la Blaj ori ai celui de la Viena, care nu aveau o pregătire de specialitate decît cel mult în religie. Specializarea se obținea pe parcurs, în decursul mai multor ani școlari, în condițiile unui acces destul de precar la manuale redactate în alte părți și la bibliografia de specialitate. Dificultățile sporeau se pare și datorită normei didactice destul de ridicate, care-i obliga pe unii profesori să predea două sau mai multe discipline. Astfel, profesorul Ioan Rusu a predat ani la rînd istoria, geografia și limba germană; Grigore Eleches, limba română și limba latină; Petru Pop limba greacă și istoria naturală; Simion Mihali, limba română și istoria naturală[4] etc. Trebuie

[1] Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Blaj, Arhiva personală a lui Ioan Micu Moldovan, doc. nr. 5640.
[2] *Idem.*
[3] *Idem.*
[4] Doc. nr. 5531, fond citat.

precizat că pînă în 1860 în istoria naturală se încadrau: botanica, zoologia, mineralogia sau geologia, fizica și chimia. De abia după 1860 ele se vor preda ca discipline separate.

Greutățile au sporit din anul școlar 1860—1861 cînd Cipariu a introdus concursul obligatoriu pentru ocuparea posturilor de profesori pe baza unor probe scrise și orale.

În vederea desfășurării concursurilor la nivelul unor înalte exigențe, el a întocmit un regulament, prin care a stabilit grupele de materii și examenele ce trebuiau susținute atît de suplinitori, cît și de cei care voiau să se definitiveze la materia predată. Tot din 1860—1861, directorul Cipariu a impus profesorilor să-și redacteze lecțiile ce le predau sub forma unor manuale pentru a fi puse la dispoziția elevilor.

Pentru îndeplinirea unor atari condiții se cerea și capacitate intelectuală, dar mai ales foarte multă muncă. De aceea unii dintre profesori apar pe listă doar doi-trei ani, după care dispăreau. Astfel de profesori după doi-trei ani de predat în calitate de suplinitori, preferau să renunțe, mai ales că nu există nici o stimulare materială serioasă[5].

Merită să se sublinieze că în anul școlar 1874—1875 numai Ioan Micu Moldovan mai figurează dintre profesorii care apar în listele dintre 1850—1865. Este singurul despre care se spune că are 18 ani vechime în învățămînt. Ceilalți 13 aveau între 1—8 ani. Trei dintre aceștia din urmă sînt menționați ca profesori și la Institutul teologic și anume: Bazil Rațiu, Simion Micu și I. Ionașiu. Ultimul preda și la liceu și la teologie cîntul și muzica. În afară de cei trei, la Institutul teologic mai sînt înșirate numele a încă patru profesori. Dacă la Institutul teologic numărul cadrelor didactice se ridica la șapte, în schimb la Preparandie și Școala de normă nu funcționau decît patru profesori în anul școlar 1874—1875 (George Rațiu, Ștefan Pop, Petru Solomon și George Munteanu)[6].

Cu toate neajunsurile și greutățile pe care le-au avut de înfruntat, școlile din Blaj și-au îndeplinit cu cinste misiunea de a forma intelectuali, atît de necesari susținerii luptei de emancipare națională în noile condiții de după revoluția din 1848—1849. Documentele pe care le avem la dispoziție dau cu numele absolvenții gimaziului din Blaj pe anii școlari 1850—1853. Astfel, în anii școlari 1850—1851 sînt înșirate numele a 25 de absolvenți. În anul școlar următor numărul lor a scăzut la 12, pentru ca în 1852—1853 să urce la 19.

Această fluctuație s-a datorat evenimentelor din 1848—1849. În timpul războiului civil aproape toți elevii blăjeni din ultimele clase au participat la luptele susținute de armata populară a lui Avram Iancu, îndeplinind funcții de centurioni și chiar de tribuni. De aceea în toți trei ani școlari vîrsta absolvenților a variat între 19—25 de ani. Pe anul școlar 1850—1851, de exemplu, din cei 25 de absolvenți doar doi aveau 19 ani; șase erau de 20 de ani; șapte aveau 21 de ani; trei erau de 22 de ani, iar ceilalți de 23 de ani. Apare evident că cei trecuți de

[5] Doc. nr. 5457, fond citat.
[6] Doc. nr. 5531, fond citat.

20 de ani fuseseră nevoiți să întrerupă școala din cauza evenimentelor revoluționare.

De altfel aceeași concluzie rămîne valabilă și pentru anul școlar 1851—1852. Din cei 12 absolvenți, 9 aveau cîte 20 de ani. Din ceilalți 3 unul era de 23 de ani, al doilea de 24 de ani și al treilea de 25 de ani.

Aceleași evenimente revoluționare au făcut ca examenul de maturitate să se poată susține de absolvenții mai vechi de două ori pe an și anume odată la finele anului școlar, iar a doua oară în septembrie sau octombrie. Unii dintre acei care și-au luat maturitatea cu „prima cum eminens" se întîlnesc ulterior pe listele cu profesorii de la cele trei școli blăjene (Ghedeon Blășianu, George Rațiu și Vasile Dănilă). Alții vor figura printre personalitățile politice din deceniile șapte și opt ale veacului al XIX-lea (Ioan Maniu, Ioan Tordășianu, Ioachim Mureșianu, Vasile Hossu etc.). Dintr-o însemnare făcută de Cipariu pe marginea listei celor care au susținut examenele de maturitate la sfîrșitul lui iulie 1853 reiese că printre ei s-a aflat și Dionisie Pop Marțianu, deși „nu a absolvit aici", adică la gimnaziul din Blaj. D. Pop Marțianu se va stabili pe timpul lui Al. I. Cuza la București, unde va deveni un economist de prestigiu al tînărului stat România. Lui se datorează, de pildă, introducerea statisticii economice în România.

Listele cu absolvenții gimnaziului rămîn interesante și pentru că reflectă aria provenienței elevilor școlilor din Blaj, deoarece în dreptul numelui fiecăruia apare și localitatea de unde erau originari. Din cei 56 de tineri care au absolvit gimnaziul între 1851—1853 au provenit: 10 din județul sau comitatul Alba; 9 din Tîrnava; 8 din comitatul Cluj; 7 din Turda, tot atîția din Turda-Arieș; 6 din comitatul Hunedoara; cîte 3 din Bistrița-Năsăud, Solnoc-Dăbîca și Mureș-Turda; 2 din Sălaj și cîte unul din județele Zarand, Arad, Caraș-Severin, Sibiu și Brașov. Prin urmare, principalele furnizoare de elevi la gimnaziul din Blaj erau localitățile din comitatele Alba, Tîrnava, Cluj, Turda și Turda-Arieș și Hunedoara. Firește, în cazul județelor Alba și Tîrnava prevalau elevii din Blaj și satele apropiate (Sîncel, Pănade, Veza, Mănărade etc.)[7]. În schimb, elevii din comitatele vestice: Bihor, Satu Mare și Maramureș, deși aici numărul greco-catolicilor era mai mare decît a ortodocșilor. E adevărat, în număr mai redus au frecventat gimnaziul din Blaj școlarii din cele trei județe înainte de revoluție. Ei vor apărea din nou către 1860. Mai mult, după 1855 vor veni la Blaj chiar și din Bucovina. Greutățile materiale din primii ani de după revoluție explică de ce între 1851—1854 numărul absolvenților se menține la un nivel destul de redus. Elevii se vor înmulți mai ales după 1860. Dintr-o scrisoare trimisă de Ioan Micu Moldovan lui Cipariu în septembrie 1867, cînd acesta din urmă se găsea la inaugurarea Societății Academice din București, reiese că la începutul anului școlar 1867—1868 erau înscriși în cele opt clase ale liceului un număr de 325 de elevi[8].

[7] Doc. nr. 5530—5532, fond citat.

[8] Doc. nr. 560 la Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Blaj, arhiva personală a lui Timotei Cipariu.

Un deosebit interes prezintă și documentele ce ilustrează materialul didactic cu care erau înzestrate școlile din Blaj în deceniile de după revoluție. Diferitele inventare care se păstrează în arhiva lui Ioan Micu Moldovan relevă anumite aspecte ce merită să fie subliniate. De exemplu ele oglindesc ponderea însemnată pe care o dețin în primii ani de după revoluție științele umaniste și în primul rînd limbile. După 1860 sporește însă importanța matematicii, fizicii, chimiei și biologiei. Astfel, un inventar din anul 1879 menționează pe lîngă manualele de gramatica română (ale lui T. Cipariu și I. Munteanu), lalina (a lui Cipariu după Schinagl), maghiara (a lui Octavian Barițiu) etc. și cele de aritmetică, algebră și geometrie (după Močnik), de fizică experimentală (a lui B. Namian și E. Bacaloglu), de zoologie (a lui Ștefănescu), de botanică (a lui Brîndză și Ananescu de la Iași, dar și a lui Namian de la București), de chimie a lui Petre Poni. Surprinde plăcut existența manualelor provenite de la București nu numai pentru fizică, botanică și zoologie, ci și pentru alte discipline. De pildă, pentru geografia și istoria veche, medie și modernă se foloseau manualele redactate de I. Meșotă la București (după Pütz). Mai poate fi amintită în acest sens și Retorica lui D. Gusti, care a apărut la Iași în 1875[9].

Foarte bogat apare inventarul diferitelor instrumente și aparate necesare pentru experiențele și probele practice la lecțiile de fizică și chimie. Printre ele figurau: planuri pentru experiențe statice, cumpănă sau balanță după sistemul metric, pila lui Heron, termometru, barometru frînt, condensator de aer, cilindru de sticlă pentru rarefierea aerului, pendulă fizică, mașină centrifugală, aparate pentru descompunerea elementelor solide, aparat de ionizat lumina, aparat pentru producerea diverselor culori (din spectrul solar), ac magnetic armat, mașină electrică, aparat pentru distribuit electricitatea, condensator, baterie de șase elemente, aparat electric inductiv, aparat electromagnetic, izolatori, lupă simplă, lupă cu 3 sticle, aerometru Nicholson, photometru, aparat pentru produs gaze, tablă frankliană, aparat pentru descopunerea apei, aparat de produs „torente electrice“ ș.a.m.

Mulțimea aparatelor și instrumentelor demonstrează că direcțiunea liceului din Blaj s-a străduit să achiziționeze cele mai noi produse ale industriei destinate înzestrării școlilor cu materialul didactic necesar predării celor două discipline aflate în plin progres. Multitudinea noutăților ilustrează că liceul blăjan s-a străduit să se ridice la nivelul celorlalte școli medii din monarhia habsburgică.

Strădanii similare reflectă și inventarul materialului didactic destinat predării geografiei, mineralogiei și zoologiei. Pentru geografie, de exemplu, liceul poseda hărți ale tuturor continentelor, dar și ale Imperiului austriac și României; de asemenea cele mai noi atlase pentru acea vreme (a lui König, Kiepert, Sydow și Spruner). Nu lipseau nici busolele.

[9] Doc. nr. 6014, în arhiva personală a lui Ioan Micu Moldovan, dosar cu activitatea școlară.

Pentru mineralogie și zoologie, muzeul liceului dispunea de colecții de animale și păsări împăiate, de pești, de insecte, de cochilii, de numeroase roci minerale[10] etc.

La rîndul lor, rapoartele anuale referitoare la cheltuielile liceului ne conving că direcțiunea s-a îngrijit să achiziționeze pentru Bibliotecă, pe de o parte cele mai noi cărți și manuale necesare profesorilor pentru îmbunătățirea continuă a predării lecțiilor; pe de altă parte s-a străduit, și în mare parte a reușit, să facă anual abonamente la diferite ziare din Transilvania, Ungaria și Austria, dar și din România. Astfel, pentru anul școlar 1870—1871 achizițiile pentru Bibliotecă au fost valoroase și numeroase. Printre ele pe prim plan se situează: ediția a doua a Algebrei lui Močnik; Evul vechi și mediu redactat de Meșotă (după Pütz); Lesenbuch de Albert, ediția a doua a Gramaticii latine (partea a II-a Sintaxa) a lui Cipariu, Cronica Hușilor de Melchiședec și altele. Între cărțile procurate în anii 1872—1874 o mențiune aparte merită Istoria critică a lui Hașdeu și Istoria românilor din Dacia Superioară a lui Al. Papiu Ilarian. În schimb, în anul școlar 1874—1875 biblioteca liceului s-a îmbogățit cu: Literatura critică a lui I. Heliade-Rădulescu; Poezia populară a lui Marienescu; Panteonul român al lui Iosif Vulcan; Dicționarul limbii române al lui Laurean și cu Mapa sau harta Europei. La fel de substanțiale au fost intrările în bibliotecă și în anul școlar 1877—1878. Ele au constat din lucrările: Mihai Viteazul de N. Bălcescu; Istoria Imperiului otoman și Descrierea Moldovei de D. Cantemir; Sintaxa lui Stoicescu; Gramatica germană a lui Dobrescu și cea a lui Nistor; Compendiu de gramatică, Analitica, Analectele și Principia de limbă și scriptură de Cipariu; Manualul de limbă maternă al lui S. Pușcariu și cel al lui Romanescu; Echilibrul dintre antiteze a lui I. Heliade-Rădulescu; Retorica lui D. Gusti; Aritmetica și Geometria de Močnik; Fizica de Berghaus; Aritmetica de Mărculețiu; Geometria pentru primele două clase liceale a lui Wlassa și multe altele. În sfîrșit, în anii școlari 1878—1880 mai pot fi enumerate ca achiziții importante manualele de chimie a lui P. Poni; de fizică a lui Namian; de zoologie a lui Ștefănescu; de botanică a lui Brîndză; de algebră și geometrie a lui Močnik; de geografie a lui Popescu; de literatură maghiară a lui Imreh și Sintactica sau Sintaxa română a lui Cipariu.

În ceea ce privește ziarele abonate frecvent sînt menționate: „Gazeta Transilvaniei"; „Telegraful român"; „Albina"; „Federațiunea"; „Pricoliciul"; „Magyar Polgár"; „Hermanstadtär Zeitung"; „Tagespress" și „Reform" al cărui redactor era ziaristul ceh Schuselka. Ziarelor li se adăugau o serie de reviste ca: „Magazin istoric pentru Dacia" a lui Laurian; „Archeologiai értesítő", „Columna lui Traian" a lui Hașdeu; „Fa-

[10] Doc. nr. 5868, la Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Blaj, arhiva lui Ioan Micu Moldovan.

milia" lui Vulcan; „Arheologia" lui Odobescu; „Revista științifică" de la București; „Analele Societății Academice" etc.[11].

În concluzie, documentele existente în arhiva lui T. Cipariu și Ioan Micu Moldovan oferă un valoros material informațional inedit referitor la istoria școlilor românești din Blaj pentru deceniile care au urmat revoluției burghezo-democratice din 1848—1849. Ele permit să se întregească cunoștințele privind contribuția școlilor blăjene la dezvoltarea culturii românești din secolul al XIX-lea. Totodată relevă amplificarea legăturilor culturale ale celui mai important centru școlar al românilor transilvăneni cu focarele de cultură românească de la București și Iași din a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

IOANA BOTEZAN

[11] Doc. nr. 5871, 5874—5878, 5880, 5883—84, 5886, 5890—5891 la Arhivele Statului Cluj-Napoca, fond Blaj, arhiva personală a lui Ioan Micu Moldovan.

SEPTIMIU ALBINI DESPRE PROCESELE POLITICE ALE ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ÎN ANII 1895—1898

Investigația extinsă cantitativ și calitativ în analiză și interpretare reprezentată de cercetarea istorică autohtonă din ultimii ani pentru segmentul evenimențial din evoluția mișcării românești transilvane determinat de coordonatele distincte ale epocii postmemorandiste pînă la debutul secolului XX, relevă studii numeroase despre efervescența și refluxul demersului politic înregistrat de acțiunea întreprinsă pentru emancipare socială și națională.

Istoricii menționați[1] evidențiază legic și obiectiv perioada de frămîntări sorgimentată de interferența unor serii de cauzalități interne și externe în existența și activitatea PNR. Avîntul mișcării memorandiste dintre anii 1892—1894 se constată că este urmat logic de regresul general resimțit de mișcarea națională română datorită eșecului acțiunii din 1894 și condamnării conducerii politice, în principal; în subsidiar se enumeră paleta complexă de contradicții, disensiuni și fricțiuni născute și virulente pentru intervalul 1895—1896. Specialiștii fac referiri nu neapărat la modul secundar, desigur, că instaurarea guvernului Bánffy la cîrma Ungariei dualiste condusese la întronarea declarată a politicii de forță vizavi de naționalități. Criza apărută în fază latentă în cadrul organismului central al PNR datorită manevrei politice abile întreprinse de către liderul partidului liberal și viitor premier A. D. Sturdza prin intermediul triadei emigranților din capitala României: I. Slavici, E. Brote, S. Albini și A. C. Popovici se va declanșa deschis în urma atitudinii deloc oportune și total echivoce adoptate față de tactica-strategia și țelurile prezente ori imediate ale mișcării naționale române din Transilvania. Discuțiile polemice, deseori de tentă neprincipială purtate între reprezentanții celor patru curente individualizate în răstimpul focalizat: moderate, gazetiste, tribuniste vechi și noi resimt vizibil în 1896 impactul conflictului Brote—A.C. Popovici, transformat gradat într-un scandal politic relevant pentru degringolada direcției deloc unitare și profund divergente a românimii transilvănene la cumpăna veacurilor XIX și XX. Desolidarizarea fruntașului politic proeminent A. C. Popovici de abuzurile lui D. A. Sturdza săvîrșite asupra triadei menționate cu scopul atragerii prin intermediul acestora a unor diriguitori transilvani animați de opțiuni proliberale în jocul politic cu tendința să fie manevrat de la București, se concretizează în campania de presă deschisă în opro-

[1] L. Botezan, *Contribuții la studiul vieții politice a Transilvaniei din perioada 1895—1900*, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca* (AIIACN), 1970, 13, p. 213—242; L. Boia, *Contribuții privind criza PNR și trecerea de la pasivism la activism (1893—1905)*, în *Studii, Revistă de Istorie*, 1971, 24, nr. 5, p. 963—984.; vezi și studiile despre istoria PNR din Transilvania publicate în AIIACN de L. Botezan—N. Cordoș, în anii 1971—1973.

biu la adresa șefului de guvern român și cu răsfrîngere directă asupra lui Slavici, Brote și Albini.

Am încercat în cele de mai sus ca prin oportunitatea unei asemenea introduceri rezumative să creionăm contextul politic al dezvoltării mișcării naționale române din Transilvanie între 1895—1898 în care conjunctură își află pregnant ilustrată prezența și activitatea Septimiu Albini, autorul unui material documentar extrem de interesant[2] — redat integral în anexă, întocmit cu probabilitate în tocmai intervalul evenimentelor expuse.

Născut în Spring (com. Alba de jos) în anul 1861 sau după alți biografi originar din Cut[3], S. Albini frecventează cursurile liceale la Sibiu și Blaj cu rezultate excelente. Va urma apoi între 1879—1883 Universitatea vieneză, activînd frecvent în cadrul Societății „România Jună", redactînd și susținînd munca de tipograf la Almanachul din 1883 precum și conferențiind pe teme diverse de literatură și filozofie.[4] După terminarea studiilor, tînărul absolvent va funcționa din 1886 ca profesor la Școala civilă de fete a „Astrei" de la Sibiu, pentru ca în 1887 să devină director provizoriu timp de un an de zile, după care va părăsi definitiv așezămîntul școlar amintit.[5] Din 1886 îl va suplini pe redactorul „Tribunei" C. Pop Păcurariu care va cunoaște rigorile legii de presă, pentru ca numai cu mici întreruperi datorate celor trei împrocesurări personale, să figureze ca redactor responsabil al organului susnumit și să activeze meritoriu alături de Slavici și Brote-prim germene pentru afinitățile electiv-selective sedimentate trainic pe parcursul exilului bucureștean — publicînd schițe originale sub pseudonimul de „Mugur".[6] Datorită calității incumbate, redactorul responsabil va cunoaște rigorile autorității suferind trei procese de presă[7]: 20 martie 1889, 11 septembrie 1890 și 12 septembrie 1893, desfășurate la Curtea cu jurați din Cluj și soldate cu un total punitiv cifrat la 1 an, 10 luni și 200 florini amendă distribuit între închisorile din localitate, Vácz și Seghedin. Drept recunoaștere pentru meritele dobîndite pe tărîmul bătăliei pentru emancipare socială și națională a poporului român din Transilvania, S. Albini

---

[2] Biblioteca Academiei R.S.R., arhiva D. A. Sturdza X acte 74—75.; vezi citarea fondului respectiv, fără nici o analiză, în *Unirea Transilvaniei cu România. 1918*, București, 1978, p. 231—232.

[3] *Procesul de presă a lui Partenie Cosma contra Septimiu Albini*, Cluj, 27 martie 1889, Sibiu 1889, p. 9 menționează prima localitate, iar V. Branițte în, *Amintiri din închisoare*, București, 1972, p. 198 pledează pentru cealaltă variantă.

[4] S. Iercoșan, *Junimismul în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983, p. 163—165, menționează conferința despre „Titu Maiorescu și poezia română"; despre triumful curentului literar prin diferite modalități va scrie Albini în calitate de adept declarat în studiul intitulat *„Direcție nouă în Ardeal. Constatări și amintiri*, în, *Lui Ioan Bianu amintiri*, București, 1916, p. 3—37.

[5] *Școala civilă de fete cu internatu a Astrei.* Monografie de S. A. Gherla, 1887, 12 p.; despre istoricul predării direcțiunii instituției, în V. Branițte, *op. cit.*, p. 134—135.; vezi și *Scrisori către Ion Bianu*, IV, București, 1978, p. 282.

[6] *Idem*, p. 325; despre activitatea sa literară, în *Tribuna*, 1887, nr. 42; 1889, nr. 130—136; 1890, nr. 263.; despre relația cu Brote în redacția ziarului, vezi V. Branițte, op. cit., p. 230 și L. Boia, *Eugen Brote (1850—1912)*, București, 1974, p. 27, 42, 49.

[7] Vezi Procesul de presă... *op. cit.*,; E. Brote, *Cestiunea română în Transilvania și Ungaria*; București, 1895, p. 422—432, 434—435.

devine membru al Comitetului executiv al PNR iar în 1892 va fi cooptat în secretariatul forului politic suprem. Va participa la primul congres al „Ligii Culturale" din mai 1891 la București, fiind prezent la manifestările de solidaritate de pretutindeni uzînd la mandatul încredințat de trimis special al „Tribunei" și își va conjuga acțiunea ziaristică cu cea de conferențiar în cadrul adunărilor populare organizate pentru informarea opiniei publice din România asupra situației românilor transilvani oprimați și a elucidării demersurilor politice viitoare preconizate. S. Albini se va implica total între fruntașii români care pregăteau desfășurarea acțiunii memorandiste. Va semna astfel declarația din 26 martie 1892 privind tipărirea actului respectiv și se va deplasa la Viena cu Brote avînd sarcina precisă a rezolvării chestiunii publicării și expedierii variantelor Memorandului în limbile străine. Va figura apoi între cei care organizează primirea memorandiștilor și ulterior va deveni adjunctul lui V. Lucaciu în biroul de presă statuat a ființa în timpul desfășurării procesului de la Cluj. Aici și acum va fi inculpat în dezbateri, apărat cu prestigiu de Șt. Cicio-Pop și amînat în condamnare datorită imbolnăvirii intervenite subit.[8] Procesul împotriva sa va fi reluat în 9 octombrie 1894 în același oraș și acuzatul va primi întregirea de 2,5 ani dictată pentru activitatea desfășurată în direcția elaborării și răspîndirii documentului politic incriminat. Motive rămase încă neelucidate constituite suportul evenimentului petrecut în noiembrie 1894 cînd Septimiu Albini trece definitiv în România și devine astfel unicul dintre cei condamnați convins de argumentele lui Sturdza și a triadei Slavici—Brote—Popovici. Calitatea asumată de corespondent de presă al „Tribunei" în coroborarea cu activitatea sa ulterioară nu vor contribui totuși la atenuarea distanței intervenite între cei închiși la Vácz-Seghedin și refugiatul alăturat taberei emigrante din capitala României.[9] Cert este că ideea vehiculată de Sturdza cu privire la acuzații memorandiști ca să se stabilească dincolo de hotarele Ungariei dualiste pentru formarea centrului politic transilvan la București, în ipoteza făuririi unui centru de presiune asupra guvernului Bánffy, opinie favorizată tocmai de neînțelegerile personale și contradicțiile dintre grupările separate pe motiv de tactici diferite concură la faptul că insistența lui Bote să convertească în final pe adeptul său declarat din redația „Tribunei". Este destul de probabil și faptul că în adiacența eșecurilor politice însumate de dialogul deloc cordial cu fracțiunile din Transilvania, aria preocupărilor celor stabiliți în București se va restrînge la elaborarea unor lucrări teoretice și de propagandă destinate opiniei publice interne și externe. Înclinăm să credem și prezumția exprimată se fundamentează tocmai pe realitatea că adaptat greu în marele oraș, deseori puțin receptiv față de „străinii de același neam, S. Albini aflat în permanență fără sursă de trai stabilă și însărcinat tocmai acum de I. Bianu cu adunarea

[8] V. Braniște, *op. cit.*, p. 174—175, 237; E. Brote, *op. cit.*, p. 438—439, 442.

[9] Vezi declarația înserată de E. Brote, în *op. cit.*, p. 383—384, reprodusă după „Tribuna", nr. 243 din 15/27 nov. 1894; S. Polverejan, N. Cordoș, *Mișcarea memorandistă în documente (1885—1897)*, Cluj, 1973, p. 323—324, 327—332; S. Polverejan, *Corespondența lui G. Moroianu (1891—1920)*, I, Cluj-Napoca, 1981, p. 263—264.

documentelor și lucrărilor istorice la Academia Română, va conlucra fructuos, rămînînd în cadrul modestiei cunoscute, la întocmirea unor scrieri de referință, în epoca dată cu privire la aspectele teoretice și practice ale chestiunii naționale române transilvănene.

Astfel, pînă în anul 1896 cînd survine criza din interiorul triadei iar Albini va fi silit să se retragă din gruparea respectivă, supoziționăm că redactorul de odinioară din conducerea „Tribunei" alături de Brote va contribui concret și substanțial la încropirea părții documentare necesare volumului tipărit în 1895 și intitulat „Cestiunea română din Transilvania și Ungaria", tradus ulterior în germană și italiană pentru lămurirea opiniei publice străine asupra fenomenului mișcării naționale românești din Monarhia austro-ungară. Faptul că pînă la data rupturii intervenite în 1896, grupul format din Brote, Albini, Slavici miza pe înțelegerea „gîndită" de D. A. Sturdza dintre București, Viena și Budapesta în privința rezolvării facile a problemei naționale române transilvane, explică ralierea lui Albini motivată oarecum de acțiunea din 1895 cînd îi apare la Sibiu în traducere și prefațată „pro domo" broșura dr. Daniel Roth despre evenimentele din 1848, intitulată sugestiv „Un cuvînt despre o posibilă Monarhie daco-română sub coroana Austriei".

Reașezările de ordin teoretic și practic care intervin între 1895—1896 odată cu criza PNR datorită politicii duble inițiate de Sturdza față de grupul emigranților și cei din Transilvania, în conivența polemicilor condamnatorii reciproce dintre Rațiu și „tribuniști" ori A. C. Popovici și E. Brote devenit „activist" și conlucrînd cu Mangra în espectativa atitudinii unui președinte de partid I. Rațiu tot mai pesimist și mai neutru, nu împietează cu nimic rolul tot mai minor întruchipat de S. Albini, îndepărtat total de cei aflați în disensiune și preocupat cu vădire crescîndă de studii istorice ori literare profunde.

Acestor considerații preliminare circumscriem actul restitutiv prezent ce însumează schița proceselor politice suportate de românii din Ungaria dualistă între anii 1895—1898, întocmită de S. Albini în urma consultării presei române și oficiale a vremii. Faptul că manuscrisul respectiv își declină din titlu calitatea și menirea de a continua tabloul documentar din cartea menționată a lui Brote, iar analiza celor două texte ne conduce la similitudini curioase concură la emiterea părerii că întreaga activitate aparține gazetarului trecut prin furcile caudine ale cenzurii și proceselor de presă, astfel fiind foarte posibil să constituie nexul bibliografic pentru alte realizări în genul celor amintite mai sus

Cercetarea amănunțită a situației statistice obținute de S. Albini pentru intervalul dat facilitează evidențierea metodelor de control, subordonare și oprimare perfecționate de oficialități, a planurilor de acțiune pentru lovirea și paralizarea actuală și de perspectivă a mișcării politice române din Transilvania. Preluarea și extinderea unor mijloace brutale de conducere se validează prin acțiunile înmulțite ale aparatului de stat local, prin abuzurile diverse pe cale administrativă și prin tratamentul discriminatoriu la adresa păturii rurale autohtone majoritare. Pentru anul 1895 datele relevă un cuantum sporit de procese intitulate „de agitație împotriva națiunii" sau a „ideii de stat național uni-

tar". Măsurile represive extrem de dure cîștigă în intensitate și frecvență pe linie politico-administrativă și culturală deopotrivă tocmai în epoca postmemorandistă, ca act reflex la curmarea solidarității denotate față de cei împrocesurați și a sorții celor întemnițați. Toți cei ce își exprimaseră adeziunea față de Memorandum și memorandiști sînt urmăriți, supuși percheziților domiciliare, arestați și condamnați pe termene diferite ori pedepsiți la amenzi grele. Tabloul statistic ilustrat devine extrem de sugestiv pentru imaginea structurii sociale române transilvane angrenate în demersul politic protestatar. Se enumeră astfel cazurile majoritare ale țărănimii judecate, preoțimii și învățătorimii cu constanța partinică declarată pentru întreaga durată fiindcă reprezenta în viziunea autorității liantul intelectual unic viabil și eficient în lumea rurală și care constituia așadar suportul acțiunii de conservare și întărire a conștiinței naționale în masa țărănească. Urmează în continuare pe categorii defalcate reprezentanții păturii intelectuale: funcționarii administrativi și bancari, avocații și medicii, cadrele didactice, proprietarii și industriașii mici sau mijlocii, studenții și elevii. Aripa intelectuală a mișcării naționale române în coroborare cu elementul de bază al acesteia și anume țărănimea majoritară concură la triumful bătăliei politice postmemorandiste împotriva alegerilor trunchiate și a serbărilor milleniului din 1896, precum și a legilor arbitrare votate în anul 1897.

Lectura documentarului realizat de S. Albini îngăduie totodată palparea atmosferei epocii respective în care oficialitățile interzic manifestările românești de orice fel: petrecerile, jocurile sau cîntecele „Doina lui Lucaciu" și „Deșteaptă-te Române" fiind incriminate periodic pe motiv de agitație sau conspirație cu caracter național. Se reliefează acum și astfel imaginea mecanismului și a resorturilor funcțional-executive ale aparatului punitiv reprezentat de tribunale și beneficiind de efective întărite de agenți și jandarmi deopotrivă în zonele urbane și rurale pentru supravegherea și combaterea oricăror forme de manifestare incidentînd legea vremii. Autorul reușește să pătrundă efectiv mentalitatea timpului respectiv și să identifice opțiunile represive ale păturii dominante în contradicție desigur cu doleanțele emancipative social-național ale românimii subjugate. Aspecte ale mentalului colectiv se pot desprinde și interpreta cu ușurință pentru intervalul dintre anii 1895—1898, deosebit de semnificative la scări valorice diferite pentru întreg ansamblul mișcării naționale române din Transilvania.

Cazurile enumerate în suită cronologică contribuie la adeverirea tezei enunțate cu privire la înnăsprirea codului penal în sensul transformării sale în armă eficace pentru judecători și tribunale în vederea prevenirii și a reprimării imediate a oricăror atitudini vizînd periclitarea integrității principiului indivizibilității și unității statale ungare. În acest context legea de presă modificată își propunea ca nimeni să nu i se poată substitui ori să scape astfel de răspunderea penală. Suita proceselor de presă relatate de autor pentru cei patru ani descriși incumbă

perioade de temniță[10] și amenzi financiare pe seama unor organe ca „Tribuna", „Foaia Poporului", „Dreptatea", „Lumina", „Tribuna Poporului", precum și a unor ziariști sau redactori cunoscuți: A. Balteș, T. L. Albini, Gh. Candrea, I. Marschall, T. V. Păcățian, V. Dresnandt. Toate măsurile judiciare înfățișate în tabelul menționat și adoptate de pe poziții stringente de forță, față de reprezentanții națiunii române reflectă totodată și mijloacele tot mai rafinate utilizate pentru atenuarea unității și solidarității denotate între 1895—1898. Încercările de intimidare și de corupere față de preoți, învățători, gazetari sau alți emisari al păturii intelectuale române își propuneau drept scop să creeze portrete neveridice despre aceștia și să se împiedice astfel masele ca să se exprime prin încredere și atașament față de cauza luptei mandatate de conducătorii politici desemnați.

Concentrarea[11] rezumativă a datelor statistice evidențiază cifra de 64 procese politice pentru anii 1895—1898, cu un număr total de 243 acuzați, dintre care 71 achitați și 172 condamnați la închisoare sau amenzi în sumă globală de 23 ani și 8861 florini. Curba sinuoasă a proceselor este subliniată pe ani în virtutea derulării evenimentelor politice din viața internă română transilvană din ultimul deceniu al secolului XIX. Punctul culminant va fi atins în 1896 datorită amplitudinii activizării mișcării naționale confruntată cu paleta de probleme vitale în definitivarea cotiturii realizate mult mai vizibil întru abandonarea tacticii pasive și adoptarea treptată a strategiei acțiunii parlamentare. Perioada scurtă de timp reprezentată de refluxul, frînarea și regresul datorate contradicțiilor interne inerente mișcării și totodată politicii de mînă forte a guvernului Bánffy este ilustrată aproape grafic de curba descendentă cantitativ și calitativ a proceselor și a celor acuzați în anii 1897—1898. Nu se poate totuși omite în acest caz faptul că putința informării nu atinsese probabilitatea exhaustivității și că doza de subiectivare existentă totuși ar fi putut impieta reliefarea integrală a materialului documentar strîns și prelucrat de S. Albini. Oricum, analizînd întreprinderea realizată chiar și la modul comparativ relativ, cei 23 de ani și 8861 florini depistați pentru anii 1895—1898 acoperă perioada extrem de dificilă în raport cu sublinierea lui Brote din lucrarea amintită, în care concluzia vizînd cei 59 de ani, 15 zile și 11 840 florini amendă posedă densitatea unui deceniu. Ierarhia provizorie stabilită în privința tribunalelor desemnate ca loc de judecată[12] permite conturarea strict geografică a regiunilor și implicit a populației române cu reprezentanții supuși ingerințelor legii. În direcția enunțată mai sus trebuie să amintim faptul că procesele de presă se aflau în exclusivitate în com-

[10] Despre regimul din temnițele ordinare, ca cele majoritare din Transilvania și cele de stat: Seghedin sau Vácz, vezi E. Brote, *op. cit.*, p. 358—359.

[11] Am utilizat ca model simplificat varianta expusă de E. Brote în *op. cit.*, p. 445.

[12] 1895: 3 procese desfășurate la Curtea cu juați din Cluj, 3 la Tribunalul din Deva, 2 la Alba-Iulia, 2 la Tîrgu-Mureș, 2 la Turda.; 1896: 9 la Tribunalul din Alba-Iulia, 4 la Cluj, 3 la Sibiu, 3 la Turda; 1897: 3 la Cluj, 2 la Timișoara, 2 la Lugoj, 2 la Arad; 1898: 2 la Alba-Iulia și cîte unul la Cluj, Oradea, Arad, Tîrgu-Mureș și Curtea cu juați din Cluj.

petența Curților cu jurați de la Cluj sau Oradea. În baza materialului documentar analizat am realizat totodată cîteva repere certe pentru locurile de detenție situate în adiacența celor temporare stabilite numai pe durata judecării proceselor, figurînd astfel Alba-Iulia, Cluj, Bistrița și repetativ închisoarea de stat de la Seghedin. Redăm mai jos repartizarea compartimentată utilizată în aprecierea tabelului întocmit de Septimiu Albini:

Ani	*Procese*	*Acuzați*	*Condamnați*	*Achitați*	*Pedepse Amenzi*
1895	19	40	30	10	1 an, 16 zile; 1805 fl.
1896	26	107	66	41	18 a. 11 z; 5911 fl.
1897	13	83	71	12	3 a. 4 z; 995 fl.
1898	6	13	5	8	10 luni, 28 z; 150 fl.
TOTAL:	64	243	172	71	23 ani; 8861 fl. din care 3350 constituire cauțiune ziaristică

Materialul amintit posedă în anexă un număr de 32 procese vizînd românii urmăriți pe cale administrativă în aceași perioadă de timp. Substratul incriminat este similar celui conținut în cele 64 procese politice anterioare de agitație antistatală și apare drept firesc faptul ca cei care suferă rigorile legii să aparțină acelorași straturi sociale românești caracteristice ascensiunii omogene remarcate către finele veacului trecut. Unicul amendament posibil ar consta în minimul cuantificat din tabel cu privire la pedepsele relativ scăzute ca durată. Totalul relevă un număr de 32 procese, însumînd 63 de acuzați, dintre care 54 suferă condamnări sau amenzi. Aceași curbă descendentă virtual coroborată evenimențialului cronologic evolutiv depune mărturie pentru corolarul manifestărilor cu caracter politic-național cantonate cu preponderență pentru anul 1896.

Ani	*Procese*	*Acuzați*	*Condamnați*	*Achitați*	*Pedepse și Amenzi*
1895	19	43	34	—	3 luni, 5 zile; 395 fl
1896	10	16	16	—	3 l. ; 787 fl.
1897	3	4	4	—	3 zile; 500 fl.
TOTAL	32	63	54	—	6 luni, 8 zile; 1682 fl.

Cercetarea actului demonstrează cu prisosință exemple viabile în privința faptului că autoritățile nu au admis convocarea conferinței naționale și nici adunările populare. Dovezi peremptorii în acest sens constituie condamnările unora dintre membrii Comitetului executiv al PNR care au încercat să inițieze ținerea unei acțiuni politice în toamna anului 1896 și au fost supuși la zile de închisoare și florini amendă. În mod identic au acționat oficialitățile în lunile premergătoare aniversării semicentenarului revoluției de la 1848 cînd au interzis și pedepsit strîngerea de fonduri în vederea ridicării unui monument în memoria lui Avram Iancu. Tabloul proceselor politice ale românilor din Transilvania

între anii 1895—1898 elaborat de S. Albini și condensat în comentariile din paginile de față, considerăm că se constituie într-un document important și extrem de util pentru cercetarea perioadei post memorandiste complexe și potențatoare pe teren tactic și strategic a fazei activiste din mișcarea națională română transilvană.

Nu avem în intenție să punem punct excursului sumar pe marginea documentarului redat în întregime circuitului științific fără să facem referiri cuvenite la faza ultimă din viața și activitatea autorului cercetat mai sus. S. Albini va găsi ocrotire și bunăvoință la Academie din partea lui Bianu care îi va oferi ajutorul său în limita posibilității în situația materială precară, fapt care întărea regula în privința românilor greu și dificil adaptabili Capitalei țării mamă. Aportul constant reprezentat în elucidarea unor probleme de tactică și strategie cu privire la polemica pasivist-activistă îi va fi îngăduit lui S. Albini de situarea sa detașată de epicentrul contradicțiilor, de posibilitatea consultării și informării documentare imediate și detaliate în cadrul bibliotecii academice și în final de legătura cu grupul Slavici—Brote—Popovici. Consultantul de specialitate va pregăti materiale interesante în care consideră politica pasivă drept un fapt perimat care nu trebuie abolit în mod anarhic ci dimpotrivă, activismul solicitat să fie întronat reclamă solidaritatea în decizie prin cuvîntul unanim autorizat al PNR și conferinței naționale.[13] Prefațîndu-și activitatea de ajutor corector la publicațiile Academiei inaugurată în 1904, S. Albini va colabora în mod util la întocmirea colecției cîtorva mii de documente și acte privitoare la anul 1848 în Principatele Române. Studiul introductiv scris limpede și bine informat îi este atribuit pe bună dreptate și va fi extins în volumul din 1910 tratînd despre aceași chestiune menționată.[14]

În primii ani ai secolului XX, S. Albini își va întări rolul din cadrul societății „Transilvania" prin sarcinile importante asumate și propunerile vizînd modificări utile în funcționarea internă, ca cele cuprinse în scrisoarea către poetul O. Goga: „...convins fiind că cel mai bun serviciu ce poate face „Transilvania" românilor de peste munți este acesta: să dea posibilitatea tinerilor distinși, care la universitățile ungare și-au făcut deja încîtva proba capacității, de a-și însuși în străinătate o cultură superioară, temeinică și cu adevărat europeană, pentru ca, în chipul acesta, să ne creăm un stat major de bărbați culți și bine pregătiți, care să poată duce cu succes înainte lupta culturală și națională".[15] Sentința și urmărirea decretate de Tribunalul clujean împotriva lui Brote, Popovici și Albini fiind abolite la debutul anului 1904, ultimul dintre cei enumerați va continua să militeze pe tărîmul activismului po-

[13] L. Botezan, N. Cordoș, *Incercări de revitalizare a activității PNR în anul 1899* (I), în, *AIIACN*, 1978, 21, p. 226, 228—229; despre posibile colaborări ulterioare la „Tribuna Poporului", vezi în *Scrisori către I. Bianu*, II. București, 1975, p. 204.

[14] Vol. I—VI, București ,1902—1910; *1848 în Principatele Române*, București, 1910, 223 p.; despre activitatea de corector, în, *Scrisori către I. Bianu*, III, București, 1976, p. 425; *Idem*, vol. II, București, 1975, p. 188—189.

[15] *Octavian Goga în corespondență*, II, București, 1983, p. 136, vezi scrisoarea din 11/24 ian. 1905; la fel și epistola lui I. Morandini către O. Goga din 10 mart. 1904, *op. cit.*, p. 332.

litic, publicînd frecvente articole teoretice în presă și editînd cu I. Bianu lucrarea polemică de ripostă[16] la adresa tentativelor de moderare propuse de avocatul Emil Babeș la Budapesta. „Luptătorul-tip" în viziunea lui N. Iorga va cunoaște rigorile războiului mondial, va peregrina prin Moldova și Bucovina și se va întoarce în satul natal transilvan unde va trece în neființă în toamna anului 1919.[17]

STELIAN MINDRUȚ

ANEXA

Procesele politice ale Românilor din Transilvania și Ungaria în anii 1895—1898

Procesele politice făcute Românilor dela 1. Ian. 1895 până în present.

(Continuarea tabloului din scrierea dlui Eugen Brote: Cestiunea română în Transilvania și Ungaria, București, 1895, care la pag. 415—444 arată cele 47 procese politice făcute Românilor din Transilvania și Ungaria dela 1884 până la 1894.)

48. **Procesul de agitație dela** 16/28 Ian. 1895. (La Tribunalul din Deva.) Acusat: Nicolae Trîmbițoniu, învățător în Gradiște, com. Hunedoarei.
Substratul acusei: A fost denunțat de către doi indivizi, Farkas Arpád și Mayer Sándor, că într'o adunare publică, ar fi ținut vorbiri agitatorice, pline de expresiuni injurioase la adresa națiunii maghiare.
Acusatul probează cu 4 martori, între care 3 Români, și 1. neromân, că n'a fost nici o adunare, ci a întâlnire incidentală, la masă, a mai multor cunoscuți, din jurul Hațegului, într'un birt din Hațeg, cu prilegiul unei zile de tîrg (bâlciu). Toți martorii apărării sînt gata a confirma prin jurămînt că denunțarea pe care se basează acusația, este mincinoasă. În același timp, se dovedește că martorii denunțanți *nu știu românește*, și n'au putut înțelege ce a vorbit acusatul. Cu toate aceste Tribunalul nu admite la jurămînt pe martorii apărării, sub cuvent că ar fi „dubioși", și condamnă pe acusat, pe basa depositiunilor celor 2 denunțanți, la un an închisoare de stat și 100 fl. amendă, sau 10 zile închisoare, și plata cheltuielilor de judecată. Făcând apel, Tabla reg. (Curtea de apel) i-a redus pedeapsa la 2 luni închisoare.

49. Procesul pentru purtarea Tricolorului român dela 21 Ianuarie (2 Febr.) 1895. (La judecătoria criminală din Seghedin).
Acusate: Dna Emilia Rațiu și dșoara Dorina Rațiu.
Substratul acusei: Că ar fi purtat tricolorul român, împreună cu mai multe alte Românce, la 27 Mai 1894, cu prilejul sosirii dela Cluj la Sibiu a condamnaților în procesul Memorandului. Acusatele depun că nice nu se aflau în Sibiu în ziua menționată, dar se afla acolo dșoara Felicia Rațiu, care recunoaște că a purtat o cocardă în tricolor românesc. Dosarul s-a închis fără sentență și procesul nu s-a urmărit mai departe. În conversație privată judecătorul respectiv a mărturisit apărătorului Dr. Ștefan Cicio Pop din Arad,

---

[16] *Scrisori către I. Bianu*, II, București, 1975, p. 211; *Politica românilor din Ungaria. Trecut, prezent, viitor*, București, 1909, 53 p.

[17] L. Boia, *Aspecte ale emigrației politice din Transilvania în vechea Românie la sfîrșitul secolului XIX și începutul secolului XX*, în, *Analele Universității București. Istorie*. 1970, 19, nr. 1, p. 97; N. Iorga, în *Neamul Românesc*, 1919, nr. 256, p. 1—2.

că toată afacerea este o nebunie și el nu știe după care paragraf din lege să claseze. (Vezi Tribuna de la 24 Ian. 1895, Nr. 19).

50. Procesul politic al țeranului Vasile Luca din Ocna Sibiului. (Tribunalul din Alba-Iulia, ziua judecății nu este indicată).
Substratul acusei: 27 Mai 1894, a întîmpinat la gara din Ocna Sibiului pe condamnații în procesul Memorandului, împreună cu mulțime de țerani de prin satele din jur, și a strigat „să trăiască"! A fost condamnat la 14 zile temniță și a intrat în temnița din Alba-Iulia la 25 Ian. (6. Febr.) 1895.

51. Procesul de agitație din 5/17 Februarie 1895. (La Tribunalul din Deș).
Acusat: Preotul Constantin Iuga.
Substratul acusei: A fost denunțat că în 1894 ar fi îndemnat pe alegătorii din comuna sa să nu aleagă Unguri în consiliul comitatens, ear la 1892 ar fi mers și ar fi îndemnat și pe alții să meargă cu Memorandul la Viena. A fost condamnat la 1 lună închisoare de stat și 100 fl. amendă. Făcînd apel, Tabla reg. din Mureș-Oșorheiu l-a achitat.

52. Procesul de presă dela 7/19 Martie 1895 al „Tribunei" (Curtea cu juați din Cluj.
Acusați: Teodor Trîmbitaș învățător în Poiana; Iuliu Petricaș, învățător în Cocu; Ioan Gaia, proprietar în Turda; Nicolae Rusu, proprietar în Poiana; Romul Ramonțan preot în Sându; Iuliu Gal Gelariu funcționar de poștă; Simion Nicoară învățător în Luna; Simeon Poruț învățător în Turda; Ștefan Mariș cleric în Blaj; Valeriu Moldovan student universitar; G. Tătar învățător în Mișchiu; I. Giurgiu învățător în Iara; Ion Cădar primar în Indol; Septimiu B. Mureșanu cleric în Blaj; Constantin Florian, învățător în Copand; Iuliu P. Mureșanu, învățător în Feiurd și redactorul responsabil al „Tribunei" A. Balteș, aflător în temnița din Cluj.
Substratul acusei: O scrisoare de aderență, adresată dlui A. C. Popovici după condamnarea sa în procesul Replicei și publicată în Tribuna. Fiind intrată prescripția, toți acusații sînt scoși din proces, afară de A. Balteș, care este condamnat la 1 lună temniță ordinară, pe lîngă 4 luni ce mai avea a suferi după condamnările anterioare, ear „Tribuna" este condamnată la 300 fl. perdere din cauțiune.
(Juați: Geréb Márton, Ferenczy Ignátz, dr. Mihály József, Vinczenti Károly, Filep Gábor, dr. Issekutz Hugo, Szüllő Arpád, Gáman Dezső, Simon Ferencz, Ambrus Gergely, Tompos Ignátz, dr. Novák István; suplenți Rózsa Géza, Fekete Béla, Lechner Károly, dr. Vályi Gábor.)
Făcînd procurorul cerere de nulitate, Curia (Curtea de casație) a admis-o și procesul s-a judecat din nou la 2/14 Mai 1895. De astădată numai acusatul Gal Gelariu a fost achitat, ear ceilalți au fost condamnați la amenzi de câte 100, 50 și 25 fl. Redactorul Balteș a fost condamnat la 2 luni temniță ordinară și „Tribuna" la 400 fl. perdere din cauțiune.

53. Procesul de agitație al preotului Vasilie Budescu (Tribunalul din Oradeamare, ziua judecății nu este specificată.)
Substratul acusei: Agitație, fără altă specificare. A fost condamnat la 3 luni temniță. (Vezi „Tribuna", Nr. 65, 21 Mart. 1895).

54. Procesul de agitație al învățătorului ort. rom. din Petrifalău (numele nu-i este indicat), judecat la Tribunalul din Deva (ziua judecății nu este indicată.)
Substratul acusei: A fost denunțat că într'o adunare ar fi zis: vine Muscalul! Tribunalul l-a achitat (Vezi „Budapesti Hirlap" dela 4 Apr. 1895).

55. Procesul dela 10/22 Mai 1895 (La Tribunalul din Sibiu).
Acusat: Teranul G. Dordea din Bungard (comitatul Sibiului).
Substratul acusei: La 7. Febr. 1894, întorcându-se I. Sept. Albini la Sibiiu din temnița de stat dela Seghidin G. Dordea, în fruntea unei deputații numeroase de Români din jurul Sibiiului, l-a bineventat, provocându-l să urmese lupta pentru limba și drepturile naționale. A fost condamnat la 100 fl. amendă.

56. A doua desbatere a procesului părintelui Dr. Vasile Lucaciu, ținută la 27 Mai (8 Iunie) 1895 la Tribunalul din Sătmar. (Vezi prima desbatere a procesului la 10/22 Sept. 1894 în cartea dlui Eugen Brote, ed. română, pag. 444, sub nrul 40.) De astădată părintele Dr. V. Lucaciu a fost achitat.

57. Procesul de agitație al țeranului Ion Herlea din Vinerea (Tribunalul din Deva, ziua judecății nu este fixată.)
Substratul acusei: A trimis o telegramă de aderență condamnaților în procesul Memorandului. A fost condamnat la 3 luni închisoare („Tribuna" 25 Aug. 1895.)
58. Procesul de la 15/27 Sept. 1895. (Tribunalul din Alba-Iulia).
Acusat: Țeranul Sava Oprișor alui Ion din Ocna-Sibiiului.
Substratul acusei: A întîmpinat la gară pe condamnații din procesul Memorandului la întoarcerea lor dela Cluj la Sibiiu și a strigat „Să trăiască!" A fost condamnat la 21 zile temniță și cheltuieli de proces în suma de 50 fl. Făcând însă apel, Curia din Mureș-Oșorheiu l-a achitat.
59. Procesul dela 9/21 Aug. 1895 (La judecătoria de cerc din Abrud.)
Acusați: Nicolae Brădeanu și Nicolae Munteanu, minieri din Abrud.
Substratul acusei: Au colectat bani pentru fondul ridicării unui monument pe mormîntul lui Iancu. Au fost condamnați la câte 8 zile închisoare și 15 fl. amendă.
60. Procesul dela 5 Ianuarie 1895. (Tribunalul din Mureș-Oșorheiu.)
Acusat: Ilie Cuicea, proprietar în Monor (comitatul Bistrița-Năsăud) fost subprefect.
Substratul acusei: la 1892, într'o adunare a consiliului comun din Monor, fiind vorba despre serbarea jubileului de 25 ani dela încoronarea Monarhului ca rege al Ungariei, acusatul ar fi zis: „Serbeze jubileul de încoronare cine cum va vrea, eu însă nu voiu lua parte la nici un fel de serbare, căci M. Sa n'a primit pe cei 400 din România cari i-au dus Memorandul". A fost condamnat la 3 luni temniță și perderea drepturilor politice pe 3 ani. A intrat în temnița din Bistrița la 10 Oct. n. 1895 pentru a-și face pedeapsa.
61. Procesul de agitație dela 14/26 Oct. (Tribunalul din Lugoș).
Acusat: Preotul Dimitrie Adacu din Mosnița.
Substratul acusei: Ar fi agitat pe poporenii la ură contra națiunii maghiare. A fost condamnat la o lună închisoare de stat și 100 fl. amendă.
62. Procesul din 18/30 Oct. (La Tribunalul din Turda).
Acusații: Nicolae Rusu și Teodor Trombitaș din Poiana și Iuliu Petricaș din
Acusații: Nicolae Rusu
Substratul acusei: La 4 Mai 1894, cu prilejul mergerii la Cluj a condamnaților în procesul Memorandului, i-au întîmpinat pe aceștia în gara din Ghiriș și n'au voit să dea ascultare provocării geandarmilor, ca să împrăștie pe Românii adunați în gară. Au fost condamnați: Nicolae Rusu la 3 luni închisoare de stat și 100 fl. amendă, Teodor Trombitaș la 8 zile arest și amîndoi la plata cheltuielilor de proces. Judecarea lui Iuliu Petricaș s'a amânat, fiind absent.
(În temniță pentru alt delict politic. Vezi procesul Nr. 52).
63. Procesul de presă dela 14/26 Noemvrie 1895 al Tribunei (La curtea de jurați din Cluj.)
Acusat: T. L. Albini ca proprietar al „Tribunei".
Substratul acusei: Poesia de Smara „Către martirii români", publicată în Tribuna dela 8 Aug. 1894. Scriitoarea poesiei neputând fi acusată, iar redactorul responsabil Al. Dordea fiind trecut și el în România, acusarea a fost susținută numai față cu proprietarul foaiei, care a fost condamnat la 20 fl. amendă și 200 fl. reținere din cauțiunea foaiei.
64. Procesul de lesă Maiestate dela 30 Noemvrie, 12 Dec. 1895 (La Tribunalul din Mureș-Oșorheiu.)
Acusat: Simion Dandea, proprietar în Abrud (Buciumani.)
Substratul acusei: A fost denunțat că stând la masă într'un birt cu mai mulți prieteni, ar fi ridicat un toast pentru Împăratul, ear provocat fiind de un Ungur dela altă masă ca să bea și pentru Regele, ar fi răspuns că pentru Regele nu bea, căci „cu Regele n'are nimic". A fost condamnat la 6 luni temniță.
65. Procesul de presă al „Foaei Poporului", judecat la 5/17 Dec. 1895 (La Curtea de jurați din Cluj.)
Acusați: Ioan Ciontea redactor responsabil și T. L. Albini, proprietar al foii.

Substratul acusei: În vara anului 1894 doi geandarmi au făcut o percheziție domiciliară la preotul Grigorie Popescu din Suciul-de-sus. Cu acest prilegiu au comis nenumărate acte de barbarie asupra numitului preot, l-au legat în lanțuri, i-au smult barba, l-au înjurat și l-au escortat în mod revoltător pe jos pînă la casarma lor. Pentru aceasta volnicie geandarmii au și fost pedepsiți de autoritățile militare. La 16 Febr. 1895 i se face preotului Popescu o a doua perchisiție de alți doi geandarmi, care însă s'au purtat mai omenește. „Foaea Poporului" luând notiță de aceasta a doua perchesiție, amintește și despre barbariile comise de ceilalți doi geandarmi cu prilejul primei perchisiții și le înfierează. În urmă geandarmii care au intervenit la a doua perchsiție, fac proces de calomnie „Foaei Poporului", deși despre dânșii nu s-a zis nimic în pomenita notiță, ci numai desprea geandarmii dela prima perchisiție. Toate aceste se constată în decursul desbaterii procesului. Dar jurații (nu sînt indicați cu numele, numai doyenul lor *Dr. Jancsó György, profesor la facultatea de drept din Cluj*, condamnă totuși pe redactorul Ioan Ciontea și achită pe proprietarul T. L. Albini, după ce în decursul desbaterii s'a dovedit că n-a fost în Sibiu când s-a publicat articolul incriminat. Tribunalul însă suspendă verdictul juraților, cu motivarea că este convins că expresiunile vătămătoare nu se referesc la geandarmii acusatori, ci la cei ce au făcut perchisiția din 1894, așa că verdictul juraților involvă o eroare principală, și deci, în sensul legii procesul trebue trimis la altă curte cu juați.

66. Procesul din 12/24 Decemvrie 1895 (Tribunalul din Turda).
Acusat: Iuliu Petricaș, învățător în Ciucul-de-Cîmpie.
Substratul acusei: A întîmpinat la gara din Ghiriș pe membrii Comitetului național în drumul lor spre Cluj la procesul Memorandului (Vezi procesul nr. 62) A fost condamnat la 8 zile închisoare.

67. Procesul de agitație dela 21 Febr. (4 Mart.) 1896. (La Tribunalul din Alba-Iulia).
Acusați: Patruzeci de Români din Alba-Iulia și jur.
Substratul acusei: Au primit cu ovațiuni pe d. Rubin Patița, membru al Comitetului național, condamnat în procesul Memorandului, când s'a întors acasă de la Cluj. Au fost condamnați: Maria Timișan, Grigore Mureșanu, Petre Hăpoianu, Anton Mureșanu, Ștefan Crișanu, învățătorul Berghian, Munteanu, Drîmbăreanu, Ion Burcuta, G. Danciu și Mitru Pleșa la 21 zile temniță ordinară; Iosif Sebișan și Ion Mihălțanu la 1 lună temniță ordinară; Andrei Seușanu la 4 luni, Milaș la 6 luni și Ion Medrea la 8 luni temniță ordinară. Ceilalți au fost achitați.

68. Procesul de agitație dela 18 Martie (9 Apr.) 1896 (La Tribunalul din Alba-Iulia,.
Acusați: Preotul și învățătorul din Vurper (Nu le-am aflat numele).
Substratul acusei: Au trimis o adresă de aderență acusaților în procesul Memorandului. Au fost condamnați: preotul la 6 săptămîni, învețătorul la o lună temniță ordinară.

69. Procesul de agitație dela 4/16 Aprilie 1896 (La Tribunalul din Alba-Iulia).
Acusați: 19 Români din Cioara.
Substratul acusei: Au trimis o adresă de aderență condamnaților în procesul Memorandului. Au fost condamnați: Învețătorul Ioan Socaciu la 2 luni temniță, alții 13 acusați la temniță dela 4 până la 25 zile; restul au fost achitați.

70. Procesul de presă al „Dreptății", judecat la 4/16 Aprilie 1896 (La curtea de juați din Timișoara).
Acusat: Dr. Gheorghe Candrea, fost redactor al „Dreptății", pe timpul procesului eșit însă din redacție și trecut în România.
Substratul acusei: Un articol de ziar, în care procurorul a găsit delictul de „agitație contra națiunii maghiare". Dr. G. D. Candrea a fost condamnat în lipsă la 2 ani închisoare de stat, 1450 fl. amendă și 200 fl. cheltuieli de judecată. Amenda și cheltuielile de judecată s'au reținut din cauțiunea foii.

71. Procesul de agitație dela 31 Martie (11 Apr.) 1896 (La Tribunalul din Arad).
Acusați: Învețătorii Petre Costin și Ștefan Heret din Moroda.

Substratul acusei: Au cântat şi au instigat pe elevi să cânte „Marşul Ligei". Procesul s'a amânat şi, pe urmă nu i s-a mai dat curs.

72. Procesul învăţătorului Laurian Maior din Habgic (La Tribunalul din Turda. Ziua judecăţii nu este indicată)
Substratul acusei: A cântat „Doina lui Lucaciu". A fost condamnat la 4 luni temniţă. Făcând apel, Tabla regească i-a redus pedeapsa la 2 luni; Curia a întărit această sentenţă. („Tribuna", 14/26 Aprilie 1896).

73. Procesul de agitaţie dela 7/19 Mai 1896 (Tribunalul din Sibiu).
Acusat: Dr. Petre Şpan, profesor la Seminarul ort. rom. din Sibiiu.
Substratul acusei: A fost denunţat de geandarmi că, cu prilegiul unei adunări a „Reuniunii române de agricultură din comitatul Sibiiului", ţinută în Tălmăcel, ar fi ţinut un discurs agitatoric contra statului. Mulţime de martori arătînd netemeinicia denunţării, Tribunalul nu l-a putut condamna, dar nici nu l-a achitat, ci l-a absolvat de pedeapsă „din causa insuficienţii dovesilor". Instanţele superioare au întărit aceasta sentenţă.

74. Procesul pentru steagul maghiar (La Tribunalul din Lugoş: ziua judecăţii nu este indicată)
Acusaţii: Adrian Diaconovici, inginer; Nicolae Spineanu, Simion Jivoinovici, Iosif Ştefaniga, Matei Jiga, comptabilul băncii „Bogşana", Octavian Maniu, Carol Jianu, Nicolae Loga, Dumitru Cazan, N. Bondâncu, toţi din Bogşa.
Substratul acusei: Au fost denunţaţi că ar fi rupt un steag unguresc, arangeat arborat cu prilegiul serbărilor millenare. Au fost condamnaţi: Adrian Diaconovici, N. Spineanu, S. Jivoinovici şi I. Stefaniga la 2 luni temniţă şi câte 300 fl. amendă, ear ceilalţi la câte 1 lună temniţă şi 100 fl. amendă.

75. Procesul de presă din 5/17 Iunie 1896, a ziarului „Lumina" din Giula. (La Curtea de juraţi din Oradea-mare).
Acusat: Dimitrie Voniga, învăţător în Giula şi redactor al „Luminei".
Substratul acusei: Un articol intitulat „50 florini sau ispita dascălilor confesionali", în care acusatul a înfierat tendenţa maghiarisătoare a guvernului, care a dispus a se distribui premii de câte 50 fl. învăţătorilor dela şcoalele confesionale nemaghiare care au excelat în predarea limbii maghiare. Procurorul a găsit în acest articol delictul de „agitare contra Statului". Acusatul a fost condamnat la 1 lună temniţă de stat şi 100 fl. amendă. Numele juraţilor nu sunt indicate, dată fiind poporaţia din Oradea-mare, posibil că au fost Maghiari şi Jidani.

76. Procesul de agitaţie din 11/23 Mai 1896 (La Tribunalul din Mureş-Oşorheiu).
Acusat: Iuliu Marcu, învăţător în Ibăneşti.
Substratul acusei: A cântat „Doina lui Lucaciu". A fost condamnat la 8 zile închisoare de stat, cari a suferit-o în temniţa din Seghidin.

77. Procesul de agitaţie dela Tribunalul din Turda. (Ziua judecăţii nu este indicată).
Acusat: I. Gherman, preot în Lunca.
Substratul acusei: A fost denunţat de un Jidan că ar fi agitat „contra Statului" pe timpul când se dezbătea în Cluj procesul Memorandului. A fost condamnat la 4 luni temniţă de stat şi 50 fl. amendă. Făcând apel, i s-a scăzut amenda la 20 fl. ear temniţa a suferit-o întreagă.

78. Procesul de agitaţie contra autorităţilor (La Tribunalul din Turda; ziua judecăţii n'am aflat-o.)
Acusat: Nicolae Rusu, proprietar.
Substratul acusei: Cu prilegiul reîntoarcerii dela Cluj a condamnaţilor în procesul Memorandului, în 1894, i-a întîmpinat în gara din Ghiriş, împreună cu o mulţime de Români din jur, şi n-a dat ascultare provocării geandarmilor ca să se depărteze din gară. A fost condamnat la 3 luni temniţă şi 100 fl. amendă. („Tribuna", 16/28 Iunie 1896).

79. Procesul de presă dela 11/23 Iunie al „Foii Poporului" (La Curtea de juraţi din Cluj).
Acusaţi: Ion Şerb, cojocar în Poiana Sibiiului, G. Moldovanu, redactor responsabil şi T. L. Albini, proprietar al foii.
Substratul acusei: O corespondenţă alui Şerb intitulată „Buni Români" şi în care se aduc elogiuri bărbaţilor care au suferit şi au jertfit pentru causa

națională. Procurorul a găsit în această corespondență „agitație contra Statului". Au fost condamnați: Ion Serb la 2 septămâni și G. Moldovanu la 1 lună temniță ordinară. Recursul în nulitate a fost respins, amîndoi condamnații au suferit pedeapsa întreagă.

80. Procesul de agitație dela 11/23 Iulie 1896 (Tribunalul din Alba-Iulia)
Acusați: G. Făgărășanu, învețător și Ștefan Pop Pecurariu preot în Tiuc lângă Blaj.
Substratul acusei: Învețătorul Făgărășanu a instruit tinerimea să cânte „Deșteaptă-te Române" și alte cântări „agitatorice contra Statului". Preotul Pop Pecurariu a „tolerat" agitațiunile lui Făgărășanu și afară de aceea a ofensat o patrulă de geandarmi cu prilegiul unei perchisiții domiciliare ce i s-a făcut Au fost condamnați: Învețătorul Făgărășanu la un an și jumătate închisoare de stat și 200 fl. cheltuieli de judecată: preotul Pop Pecurariu la 8 luni închisoare de stat și 120 fl. cheltuieli de judecată. Apelând, pedeapsa preotului Pop Pecurariu s'a schimbat în 6 luni temniță ordinară, ear între celelalte sentențe a remas neschimbată. Curia a redus pedeapsa lui P. Pecurariu la 1 lună.

81. Procesul de agitație dela 16/28 Aug. 1896 (Tribunalul din Alba-Iulia).
Acusat: Tinerul Aurel Ciato, student în drept.
Substratul acusei: În 28 Iunie 1895 absolvenții Liceului din Blaj au ținut o convenire de adio într-o sală a hotelului „Univers" de acolo. Fiind poftit și acusatul a lua parte, a rostit cu acest prilegiu un discurs, care o fost ascultat de 2 geandarmi cari pândiau la ușe. Unul din geandarmi neștiind nimic românește, ear celalalt foarte puțin, au chemat pe un doctor ungur, care se afla în altă sală a hotelului, ca să asculte și el. Când tinerii s'au despărțit, geandarmii cu doi păzitori de noapte și cu un factor poștal, au ținut calea acusatului în stradă ca să-l tragă la respundere. Cu acest prilegiu acusatul ar fi ofensat pe factorul poștal. Pe basa denunțării geandarmilor că discursul ar fi fost agitatoric s'a pus la cale procesul, atât pentru agitație cât și pentru ofensă adusă unui funcționar de stat.
În decursul desbaterii s-a constatat că geandarmii nu știu românește ca să poată înțelege ce a zis acusatul, ear doctorul ungur și păzitorul de noapte în calitate de martori ai acusării, au mărturisit că ei n'au înțeles nimic din ce s-a vorbit, dar au auzit cântându-se cântări naționale românești. De altă parte toți martorii apărării presenți la întâmplare, au depus că acusatul n'a vorbit decât de „creștere națională" și de necesitatea de a avea „caractere firme" și nici decum n'a vorbit în sens agitatoric. Aceștia însă n'au fost luați în seamă ba nice n'au fost ascultați, decât la instrucție, ear la desbaterea procesului n'au fost admiși, sub cuvent că „sunt amici și conaționali ai acusatului".
Astfel, numai pe baza denunțării geandarmilor, cari au ascultat după ușa închisă, și „în vederea situației din Blaj", acusatul a fost condamnat la un an închisoare de stat și 400 fl. amendă pentru agitație, ear pentru ofensarea factorului la 5 zile temniță ordinară și 50 fl. amendă, precum și la purtarea cheltuielilor de judecată.

82. Procesul dela 9/21 Aug. 1896. (Tribunalul din Elisabetopol).
Acusați: Nicolae Crișan, Teodor Stoica, Ioan Sighișoreanu învățător, G. Timariu și Ștefan Cîmpeanu protopop, toți din Elisabetopol (Ibașfalău).
Substratul acusei: Cei doi dântâiu au fost denunțați că ar fi murdărit un steag unguresc, ear ceilalți, și în special bătrânul protopop Câmpianu, ar fi fost autorii intelectuali ai delictului. Au fost condamnați: Nicolae Crișanu la 1 an temniță și 40 fl. amendă, și Teodor Stoica la 1 lună temniță și 20 fl. amendă. Ceilalți au fost absolviți „din lipsă de dovezi".

83. Procesul de agitație dela 12/24 Septemvrie 1896. (Tribunalul din Alba-Iulia).
Acusați: Ilie Crăciun alui Nicolae, țeran din Doștat și Mănil Ion Mănițanu vier din Poiana-Sibiiului.
Substratul acusei: Au fost denunțați de o patrulă de geandarmi că i-ar fi auzit vorbind într'o cârciumă din Doștat că „legile bisericești nu sînt drepte, sînt păgâne și nici în Turcia nu sînt astfel de legi"; mai departe că și-ar fi exprimat bucuria că „martirii ar fi fost eliberați". Au fost condamnați amîndoi la câte un an temniță de stat și suportarea cheltuielilor de judecată.

84. Procesul de agitare dela 12/24 Septemvrie 1896 (La Tribunalul din Alba-Iulia)
Acusaţi: Ion Morariu, preot în Poiana-Aiudului, Crăciun Simu, învetător în Ciufud (lîngă Blaj) şi Ioan Simu, cleric în Blaj.
Substratul acusei: Au fost denunţaţi de geandarmi că au înfiinţat în Ciufud un cor vocal şi au cântat cu coriştii „Deşteaptă-te Române".
Au fost condamnaţi: Preotul Ioan Morariu la *un an şi jumătate temniţă* şi 300 fl. amendă; învetătorul Crăciun Simu la *un an* temniţă şi 100 fl. amendă; clericul Ioan Simu la ½ an temniţă şi 100 fl. amendă.

85. Procesul de presă al „Tribunei", judecat la 17/29 Septemvrie 1896 (La Curtea cu juraţi din Cluj.)
Acusaţi: Andrei Balteş redactor responsabil şi I. Marschall responsabil pentru editarea foii.
Substratul acusei: Un articol, intitulat „Biserica şi şcoala", în care, din incidentul serbărilor millenare, se zice că guvernul porunceşte ca bisericile şi şcoalele româneşti să serbeze, dar Românii nu vor serba Milleniul, pentru-că nu au nici un motiv de a se bucura, dar au o sută şi o mie de motive ca să nu se bucure. Juraţii (nu sînt indicaţi cu numele) au dat contra ambilor acusaţi verdictul de condamnare. În basa acestuia Tribunalul a condamnat pe A. Balteş la un an şi trei luni închisoare de stat, 300 fl. amendă şi plata cheltuielilor de judecată. Verdictul juraţilor faţă cu I. Marschall Tribunalul l-a suspendat, pe motivul că-i lipseşte basa de drept.

86. Procesul de agitaţie dela 20 Sept. (1. Oct.) 1896. (La Tribunalul din Alba-Iulia.)
Acusat: Preotul Ion Motora din Trâmpoele.
Substratul acusei: Denunţări vage că ar fi agitat contra Statului. A fost achitat, fiindcă martorii denunţanţi s-au contrazis în depoziţiile lor.

87. Procesul de agitaţie dela 21 Sept. (2 Oct.) 1896. (La Tribunalul din Braşov)
Acusaţi: G. Tomaş, preot şi N. Pop învetător în Tohanul-vechiu.
Substratul acusei: Au fost denunţaţi de notarul comunei că preotul ar fi rostit o predică agitatorică contra naţiunii maghiare, ear învăţătorul ar fi îndemnat la nesupunere către autorităţi. Contrar celor susţinute în denunţare, toţi fruntaşii satului, ascultaţi ca martori, au dovedit absoluta nevinovăţie a acusaţilor, care au fost achitaţi.

88. Procesul din 2 Iunie (Tribunalul din Alba-Iulia)
Acusat: Preotul Nicolae Munteanu din Hening.
Substratul acusei: A fost denunţat că a învăţat pe elevii şcoalei confesionale din comuna sa să cânte „Deşteaptă-te Române". A fost condamnat la 2 luni temniţă.

89. Procesul de presă al „Tribunei", judecat la 1/13 Oct. 1896 (La Curtea cu juraţ din Cluj).
Acusat: Nicolae Trîmbiţoroiu, învetător în Grădişte.
Substratul acusei: O corespondenţă a acusatului, publicată în „Tribuna" în anul 1894 şi în care ar fi ofensat geandarmeria. A fost condamnat la 60 fl. amendă şi 36 fl. cheltuieli de judecată. (Juraţii nu sînt indicaţi cu numele.)

90. Procesul de presă din 22 Oc. (3 Noembrie) 1896 al „Foii Poporului" (La Curtea cu juraţi din Cluj).
Acusat: Andrei Balteş, responsabil pentru redacţie.
Substratul acusei: O poesie intitulată „La Ardeal", iscălită de Remus N. Becnescu, învetător în Pietrele (România) şi în care procurorul a găsit delictul de agitaţie contra naţiunii maghiare. Acusatul a fost condamnat la 4 luni temniţă ordinară, ear „Foaea Poporului" la 500 fl. perdere din cauţiune. Juraţii, care au dat verdictul unanim de condamnare au fost următorii: Jovics Sándor, Dicsöffi Béla, Temesváry Kálmán, Poprády Kálmán, Dr. Novák István, Czitrom Gyula, Zsigmond Dániel, Dr. Szabó Gyula, Kovács Géza, Csillag Imre, Hatházy Sándor, Dr. Tompa János.

91. Procesul de agitaţie dela 26 Oct. (7 Noemv.) 1896 (La Tribunalul din Sibiiu.)
Acusat: Achim Rădoiu, ţeran din Apoldu-românesc.
Substratul acusei: A lipit de peretele casei sale o gravură, în care era reprezentat obiectul procesului dela Tisza-Eszlár. Se ştie că în acest proces nişte Ovrei au fost acusaţi că ar fi ucis o fată creştină pentru scopuri rituale. Pro-

curorul a văzut în aceasta delictul de agitație la ură contra Ovreilor. Acusatul a fost condamnat la 2 septămâni arest și 10 fl. amendă.

92 Procesul de agitație din 8/20 Noemvrie 1896 (La Tribunalul din Sibiiu).
Acusați: Țeranii Ion Podea și Constantin Măhală din Săcădate.
Substratul acusei: Au fost denunțați că într-o cârciumă ar fi cântat „Deșteaptă-te Române" și „Doina lui Lucaciu" și ar fi strigat: „Jos ungurii, jos legile ungurești"! Ion Podea a fost condamnat la 2 luni temniță și 5 fl. amendă; Constantin Măhală a fost achitat.

93. Procesul pentru răscoală al Săverșinenilor, judecat la 27 Februarie (11 Mart.) 1897 (La Tribunalul din Arad).
Acusați: 54 țerani români din Sevărșin.
Substratul acusei: Notarul comunei (ungur), după o înțelegere cu subprefectul, a cumpărat și a așezat pe străzile comunei, fără de a lua hotărîrea consiliului comunal, mai multe lămpi de petrol și a introdus astfel, cu dela sine putere, iluminarea satului, nereclamată de nici o necesitate și împovărătoare pentru o comună seracă. Consiliul comunal luând pe notar la respundere, acesta a protestat că subprefectul i-a dat ordin să cumpere și să așeze lămpile. Întrebat fiind subprefectul, acesta a respuns că martorul l-a înțeles reu, căci el și-a exprimat numai dorința că ar fi bine ca consiliul comunal se introducă iluminarea cu petrol. Arătându-i membrii consiliului comunal că cheltuielile iluminatului sunt insuportabile pentru comuna seracă și deja foarte împovărate cu alte cheltuieli și că consiliul comunal nici decum nu poate aproba o asemenea cheltuială de lux, subprefectul a respuns: „Faceți ce vreați"! După aceea, sătenii sfătuindu-se, s-au pus și au scos toate lămpile așezate prin sat și le-au dus la notarul. La câteva zile, venind subprefectul în sat, sătenii s-au dus din nou să reclame și au cerut în același timp înlocuirea primarului, în care nu mai au încredere, căci a fost în conivență cu notarul în afacerea lămpilor. După cum s'a constatat la desbaterea procesului, sătenii și-au făcut această reclamație în mod pacinic, cu pălăriile în mâni. Cu toate aceste solgabirăul le-a respuns în mod brusc, i-a înjurat, și a lovit cu bastonul pe vorbitorul lor (fost primar) dând în același timp geandarmilor ordin să-i împrăștie. Geandarmii i-au împrăștiat între bătăi și ghionturi, ear în urmă tot subprefectul a făcut arătare la Tribunal, și cerând a fi judecați pentru rebeliune. În decursul dezbaterii dovendindu-se că lucrurile s-au petrecut așa cum sunt mai sus descrise, procurorul s-a putut susține acusația pentru rebeliune, dar a susținut-o pentru „acte de violență contra siguranței personale" sub cuventul că sătenii ar fi avut o atitudine amenințătoare, când au reclamat subprefectul.
Au fost condamnați: Arsenie Tripa și 42 alți țerani la câte 2 septămîni arest, ear restul au fost achitați. Făcând apel, Curtea de apel din Oradea-mare a urcat pedeapsa lui Arsenie Tripa și a unui al doilea fruntaș, Tomuț, la 4 septămîni arest, ear a celorlalți a scăzut-o la 8,6 și 2 zile.

94. Procesul de presă al „Dreptății", judecat la 6/18 Ian. 1897 (La Curtea cu juați din Timișoara).
Acusat: Patriciu Drăgălină, directorul preparandiei (școalei normale) ort. rom. din Caransebeș.
Substratul acusei: O corespondență publicată în „Dreptatea" despre măcelul din Mehadiea și în care P. Drăgălină, autorul corespondenței, blamează purtarea administrației. Prin corespondență s-a simțit atins funcționarul comitatens Sulyok Arpád și a cerut urmărirea autorului pentru calomnie și ofensă. A fost condamnat la 1 zi arest și 20 fl. amendă. Cererea de nulitate i-a fost respinsă (Juații nu sînt indicați cu numele).

95. Procesul de agitație dela 16/28 Mart. 1897 (La Tribunalul din Biserica-albă.)
Acusați: Ioachim Pabici și Corneliu Hribei preoți în Comorište și Ioan Hribei țeran.
Substratul acusei: Au fost denunțați că au agitat contra națiunii maghiare prin faptul că, în 1895, cu prilegiul alegerilor municipale, au îndemnat pe alegătorii din comuna lor să nu-și dea voturile pentru străini, ci să aleagă Români. Au fost achitați.

96. Procesul de agitație (La Tribunalul din Lugoș, ziua judecății nu este indicată).
Acusat: Preotul Ioan Neagu din Gladna-română.

Substratul acusei: Din ordinul guvernului, episcopii români au impus preoților cu prilegiul serbărilor millenare să țină în toate bisericile slujbe de acești la care să asiste tinerimea școlară. La slujba milenară din Gladna-română, mai mulți băeți de școală au venit împodobiți cu panglici tricolore ungurești. Preotul Ioan Neagu vezând aceasta a ordonat ca panglicile să fie depărtate. Pentru aceasta faptă procurorul i-a făcut proces de agitație contra Statului. A fost condamnat la 6 luni închisoare de stat și a intrat în temnița din Seghidin la 3 Mai n. 1897.

97. Procesul de presă al „Dreptății" din Timișoara, judecat la 13/25 Februarie (La Curtea cu jurați din Timișoara).
Acusați: Țeranii Șt. Surulescu, Gonța, Victor Pitic, Matei Ciortuș, Daniil Surulescu, Ioan Ciortuș și Damian Surulescu din comuna grănițerească Gerbenoreț.
Substratul acusei: O corespondență publicată în „Dreptatea" despre neajunsurile administrației comunale, prin care s'a simțit ofensat și a pornit proces subprefectul Szabó Gusztáv. Toți acusații au fost achitați.

98. Procesul de agitație (La Tribunalul din Sibiiu, ziua judecății nu este indicată).
Acusat: Emanuel Beșa, fost director școlar în Poiana-Sibiului, astăzi preot în Zlagna.
Substratul acusei: Fiind de față la o nuntă în Poiana, a purtat un toast pentru socrul mare pe care l-a lăudat ca „creștin adevărat, om de omenie și Rumân bun". Denunțat că prin aceste cuvinte ar fi prea mărit pe martirii români, i s-a intentat proces, dar Tribunalul l-a achitat. Apelând procurorul, Curtea de apel a ordonat cercetare nouă. Judecându-se acum procesul a doua oară, Tribunalul l-a condamnat la 25 fl. amendă. Curtea de apel i-a mai adaus 6 septemăni temniță ordinară.

99. Procesul de agitație (La Tribunalul din Lugoș, ziua judecății nu este indicată).
Acusat: Preotul Mihail Rubinovici din Bocesnic.
Substratul acusei: Pretinse agitații, fără altă specificare. A fost condamnat la 6 luni închisoare de stat și 50 fl. amendă. Instanțele superioare au confirmat sentența.

100. Procesul de agitație (La Tribunalul din Alba-Iulia, ziua judecății nu este indicată.)
Acusați: Aurel Danciu, proprietar și director de mine în Bucium, Dr. Ioan David, candidat de advocat; S. Dandea, proprietar, G. David, stud. univ., I. Naicu, proprietar, Virgil Todescu medicinist, N. Băieșanu preot, Gr. Sima preot, Elena David și Sofia David.
Substratul acusei: Au întâmpinat cu ovațiuni pe preotul Iovu Băbuț, reîntors din temnița dela Cluj, unde a stat în urma unei condamnări politice (Vezi procesul Nr. 33 în cartea dlui E. Brote).
Toți acusații au fost condamnați: bărbații la temniță ordinară de 8—30 zile, damele la 50 fl. amendă.

101. Procesul de presă al „Tribunei" din Sibiiu, judecat la 23 Sept. (5 Oct.) 1897 (La curtea de juratí din Cluj).
Acusat: Andrei Balteș, redactor responsabil.
Substratul acusei: 2 corespondențe cu dări de seamă despre măcelul din Mehadiea.
Deși acusatul a prezentat 2 scrisori, în care autorii corespondențelor incriminate primesc respunderea pentru ceea-ce au scris și se declară gata a dovedi, înaintea Curții, că tot ce au scris e adevărat, totuși procurorul susține acusația numai față de Balteș, ear Tribunalul respinge cererea acestuia de amănare, pentru-ca se-și poată procura dovezile despre adevărul celor cuprinse în corespondențele incriminate. Acusatul a fost condamnat la 5 luni temniță ordinară, ear „Tribuna" la 500 fl. perdere din cauțiune. Jurații nu sînt indicați cu numele.

102. Procesul de presă al Tribunei din Sibiiu, judecat la 11/30 Noemvrie 1897. (La Curtea cu juratí din Cluj.)
Acusați: T. V. Păcățianu redactor și Victor Dresnandt, responsabil pentru editura foii.

Substratul causei: Un articol în care se descrie și se înfierează măcelul dela Mehadiea, unde mai mulți țerani Români au fost împușcați de geandarmi. Autorul articolului, T. V. Păcățianu, nu s'a presentat în ziua de judecată, ci a trimis, din România unde se refugiase, presidentului Tribunalului o scrisoare, în care declară că nu se supune justiției ungurești, care nu judecă, ci numai osândește. Victor Dresnandt a fost achitat.

103. Procesul de presă al „Tribunei" din Sibiu, judecat la 9/21 Martie 1897 (La curtea cu juraţi din Cluj)
Acusat: I. Marschall, responsabil pentru editura foii.
Substratul acusei: Articolul „Biserica și școala", pentru care s-a judecat deja odată, la 17/29 Sept. 1896, când redactorul A. Balteș a fost condamnat, ear I. Marschall a fost achitat. (Vezi procesul de sub nr. 85. Ridicînd procurorul din nou acusație contra lui I. Marschall, sub cuventul că el a iscălit numerul cu articolul incriminat, nu numai ca factor responsabil pentru tipar, ci si ca suplinitor al proprietarului foii, de astădată acusatul a fost condamnat la 50. fl. amendă, 100 fl. perdere din cauțiunea foii și cheltuielile de judecată. Juraţii nu sînt indicaţi cu numele.

104. Procesul de agitație din 14/26 Noemvrie 1897 (La Tribunalul din Arad).
Acusați: O mulțime de Români din Curtici, învețători, țerani, flăcăi. etc.
Substratul acusei: Au fost denunțați că, în vara anului 1896, când administrația și puținii Unguri, Jidani și maghiaroni din acest sat românesc au arangeat o serbare millenară, acusații nu numai că nu au luat parte la serbare, dar au demonstrat și au amenințat chiar contra serbării, întâmpinînd procesiunea millenară cu furci de fier în mâni și cu strigăte de „Să trăiască „România noastră!" Nu ne trebue țară ungurească"! Au fost achitați, martorii acusației neputând dovedi nimic positiv și contrazicându-se unii pe alții.

105. Procesul de agitație (La Tribunalul din Oradea-mare, ziua judecății nu este indicată).
Acusat: Preotul Ioan Secheli din Taria (pe Crișul-repede).
Substratul acusei: A fost denunțat că a agitat între enoriașii sei contra căsătoriei civile și a noilor legi religioase introduse în Ungaria. A fost condamnat la 3 luni temniță ordinară și 150 fl. amendă. „Tribuna Poporului" 1/13 Febr. 1898.

106. Procesul de agitație dela 13/25 Febr. 1898 (La Tribunalul din Arad).
Acusați: Învețătorii Costin și Heret și mulțime de copii de școală, elevi al numiților învețători din Moroda.
Substratul acusei: Au fost denunțați că ar fi cântat „Kintyeka lui Hora Liga", după cum se spune în actul de acusație. Au fost achitați, martorii denunțanți neputând dovedi nemica.

107. Procesul de agitație dela 28 Febr/12 Mart. 1896 (La Tribunalul din Mureș-Oșorheiu).
Acusați: Învețătorii Zaharia Șopterean, Vasile Pop, Ioan Pop, Gavrilă Băiaș, Iuliu Mureșan, Andrei Russu, Valeriu Olteanu și Adv. Giurgiu.
Substratul acusei: Fiind concentrați la armata de honvezi au cântat în decursul unui marș „Doina lui Lucaciu". Dați în judecată militară, Tribunalul militar s-a declarat incompetent și-a remis actele tribunalului civil din Mureș-Oșorheiu, care i-a pus sub acusație pentru „agitație". Andrei Russu și Avram Giurgiu au fost condamnați la câte 100 fl. amendă sau 10 zile închisoare. Curtea de apel a schimbat pedeapsa în 14 zile temniță ordinară. Ceilalți au fost achitați.

108. Procesul de agitație (La Tribunalul din Alba-Iulia, ziua judecății nu este indicată).
Acusat: Manoilă Sara din Vurper.
Substratul acusei: Conversând cu un Ungur într-o cârciumă, acesta i-a spus că gâdele actual din Ungaria este un Ungur (Pali Béla), ear înaintea lui a fost un Neamț (Kozarek). La aceasta Românul a întrebat în glumă că „hoherii sînt numai Nemți și Unguri?" Un geandarm auzind aceasta conversație de cârciumă, l-a denunțat că ar fi zis că „Nemții și Ungurii sînt hoheri" și că „face turburare în popor" ear pe basa acestei denunțări a fost dat în judecată pentru agitație. A fost condamnat la 10 luni închisoare de stat și

200 fl. amendă. Făcând apel i s'a redus pedeapsa la 5 luni închisoare de stat şi 100 fl. amendă. Şi-a început pedeapsa la 14 Martie 1898 în temniţa din Seghidin.

109. Procesul de presă al „Tribunei Poporului" din Arad, judecat la 27 Mai/8 Iunie 1898. (La curtea cu juraţi din Oradea-mare).
Acusat: Aurel Trif, colaborator intern al foii.
Substratul acusei: Un articol, intitulat „Vremea s'a împlinit", în care, prin deduceri istorice filosofice se ajunge la conclusia că naţiunea română trebue să-şi dobândească drepturile, căci spiritul timpului nu mai permite ca popor să asupreasscă pe popor şi că toţi aceia care se opun spiritului timpului, au să fie înfrânţi de acesta. Actul de acusaţie nu specifică care pasage din articol ar conţine agitaţie, ci incriminează întreg articolul. Acusatul este declarat vinovat de delictul agitaţiei şi condamnat la 3 luni închisoare de stat şi 50 fl. amendă. Juriul, care a dat verdictul unanim de condamnare, a fost compus din: Andriska Károly, Weisz Károly, Karger Sándor, Csobánczy Lajos, Fleischhacker Gyula, Berger Samuel, Popper, N. János, Stark Gyula, Guttmann József, ear suplenţi Dr. Sarkadi Lajos şi Janki Antal.

110. Procesul de agitaţie din 15/27 Ian. 1898 (La Tribunalul din Alba-Iulia).
Acusat: Nimenea personal, decât un corpus delicti consistând dintr'o carte poştală ilustrată din editura librăriei Stark et Müller din Bucureşti cu gravuri simbolice relative la chestia naţională şi cu inscripţia: „Românul nu piere"! Salutări din România independentă".
Substratul acusei: Agitaţie contra Statului. Tribunalul a dat sentenţa că cărţile postale de acest fel trebue confişcate şi nimicite.

111. Procesul de agitaţie (La Tribunalul din Cluj, ziua judecăţii nu este indicată).
Acusat: G. Micu învetător în Pintic (Câmpie)
Substratul acusei: A fost denunţat că ar fi strigat la o petreceree în 1894: „Trăiască şi cei de după uşile temniţelor"! A fost condamnat la 2 luni temniţă ordinară şi a intrat în temniţă din Cluj la 12 Febr. 1898.

Românii urmăriţi pe cale administrativă în anii 1895—1898

1. Preotul Ieronim Stavrea din Ilva-mare pedepsit cu 5 zile arest de către subprefectul din Rodna-veche, pentru-că a colectat obiecte pentru Loteria arangeată în Bucureşti în favorul familiilor condamnaţilor din Procesul Memorandului (Febr. 1895).
2. Ţerancele Floare Avram din Maier şi Elisabeta Marcu din Sângeorzul-românesc şi dşoara Tinca Porcius din Rodna-Veche, pedepsite cu câte 5 zile arest, de către subprefectul din Rodna-veche, pentru-că au colectat obiecte pentru loteria arangeată în Bucureşti în favorul condamnaţilor din procesul Memorandului. (Febr. 1895)
3. Dnii Stoianescu candidat de advocat, Minişanu învetător şi Cotoşmanu cojocar în Sânmiclăuşul-mare, condamnaţi pe cale administrativă la câte 10 zile arest şi 50 fl. amendă pe motivul că au colectat bani pentru a trimite o deputăţie la Cluj cu prilegiul desbaterii procesului Memorandului. Făcând recurs, ministrul de interne a casat sentenţa. (Febr. 1895).
4. Ţeranii Crăciun Chera, Petru Juganu, Ioan Veliciu şi Mihai Vidican din Cermeiu; Pavel Bunaciu şi Pavel Bundiu Garba, amendaţi pe cale administrativă cu cîte 5 fl. pentru-că au cântat într'un birt din Cermeiu „Doina lui Lucaciu" (Martie 1895).
5. Dna Ioana Moldovanu, soţia protopopului ort. rom. din Sighişoara, condamnată de poliţie la 10 zile arest, pentru-că a colectat obiecte pentru Loteria arangeată în Bucureşti în favorul familiilor condamnaţilor din procesul Memorandului (Martie 1895)
6. Preotul Ioan Dobrescu cu preuteasa şi 3 fruntaşi din Corbu sînt (Mart. 1895) pedepsiţi de subprefectul din Tulgheş (nu este indicat în ce fel) pentru-că au colectat obiecte pentru Loteria din Bucureşti.
7. Vicenotarul Prescurea din Arpaşul-de-jos, avend să ia dela săteni nişte bani pentru lucrări săvârşite, s'a învoit cu ei ca în loc de bani să-i dea porumb. Când însă porumbul a fost adunat dela oameni, subprefectul din Arpaş l-a

confișcat, sub cuvent că este colectat pentru Monumentul lui Iancu (Apr. 1895)

8. Ana D. Balicea și Paraschiva D. Șchiopu, pedepsite de subprefectul din Arpaș la câte 3 zile închisoare, pentru-că au colectat obiecte pentru Loteria din București (Aprilie 1895)
9. Iacob Bichigeanu pantofar în Naseud, amendat cu 10 fl. de către subprefectul de acolo, pentru că a colectat bani pentru Monumentul lui Iancu (Apr. 1895)
10. Iosif Macavei proprietar în Năsal, amendat de subprefectul local cu 40 fl. pentru-că a fost, în 1894, la Cluj când cu desbaterea procesului Memorandului (Apr. 1895)
11. Tinerii Ioan Frențu, Teodor Coltor și Iacob Coltor din Vălișoara, amendați de subprefectul din Trascău cu câte 10 fl. unul, pentru-că au cântat „Doina lui Lucaciu" (Mai 1895)
12. Dna Letiția Stoica din Roșia-de-Munte, condamnată de către subprefectul din Rodna-veche la 5 zile închisoare pentru-că a colectat obiecte pentru Loteria din București (Iunie 1895)
13. Învețătorul Tuliu Gruiță pedepsit cu 8 zile arest, de către administrația din Aiud pentru pretinse agitații naționale (nespecificate) (Iunie 1895)
14. Dr. Ioan Șenchea, Dr. Octavian Florea și Ioan Fulicea din Făgăraș, amendați cu 50, 15, 20 fl. de poliția locală, pentru-că la o petrecere românească arangeată de ei, s'a declamat poesia „Noi vrem pămînt" de G. Coșbuc. Declamatorului I. Banciu i s'a pus în vedere un proces criminal (Iunie 1895)
15. Învețătorul Ion Dipse din Satul-nou (Sătmar) suspendat din funcțiune, pentru-că a fost la Cluj la procesul Memorandului (Iunie 1895)
16. T. Liviu Albini condamnat de poliția din Sibiu, la 12 Iulie 1895, la 5 zile arest și Ioan Moța la 3 zile arest, pentru colectarea fondului pentru ridicarea unui monument pe mormîntul lui Avram Iancu. Fondul, în suma de 3780 fl. 65 cr. și 330 lei 50 bani se declară confișcat. Condamnații făcînd recurs, ministrul de interne a casat sentența și lucrul nu s-a urmărit mai departe până în toamna anului 1897. Atunci, în urma unor notițe bănuitoare, apărute în „Tribuna", „Kolosvár" și alte foi ungurești, T. L. Albini și Ioan Moța au fost trași în cercetare criminală și duși în arest preventiv în Alba-Iulia. I. Moța a fost eliberat după 3 zile, ear T. L. Albini se găsește până astăzi, nejudecat, în arest, deși a produs documente oficiale legalisate că fondul este depus la Banca națională a României.
17. Învețătorii C. Bujigan și Petru Stoica destituiți și învețătorul Ioan Gașpar pedepsit cu reținere din leafă, de către comisia disciplinară a Comitatului Torontal, în ședința dela 10 Sept. 1895, pentru-că ar fi agitat contra Statului, în special contra reformelor bisericești introduse în Ungaria.
18. La denunțarea unei patrule de geandarmi, învețătorii Teodor Orlea și Pompiliu Bânda din Porcești, Nicolae Secărea și Irimie Roman din Tălmăcel și Teodor Necșa din Sadu sînt trași la respundere la subprefectura din Sibiiu, pentru-că ar fi purtat tricolorul român. Subprefectul Putkorski (Sas) i-a demis declarîndu-le că nu găsește nimic punibil în faptul pentru care au fost denunțați. Cu toate aceste, la câteva zile, li s'a înmînat o sentență, prin care sînt condamnați la câte 3 zile arest. Făcând recurs, pedeapsa li s-a redus la 1 zi arest și 10 fl. amendă. (Dec. 1895)
19. Țeranul Manoilă Sava din Vurper, pedepsit de administrație cu 8 zile arest, pentru-că a colectat bani pentru Monumentul lui Iancu (Dec. 1895)
20. Preotul G. Domide din Rodna-Veche, condamnat pe cale administrativă la 7 zile arest și 50 fl. amendă, pentru-că a iscălit Manifestul dlui Dr. Rațiu din Februarie 1896.
21. D. Patriciu Barbu, advocat în Reghinul-săsesc, osândit pe cale administrativă la 15 zile arest și 100 fl. amendă, pentru-că a iscălit Manifestul Drului Rațiu (Febr. 1896)
22. Dr. Ioan Rațiu pedepsit de poliția din Sibiiu cu 10 zile arest și 100 fl. amendă pentru Manifestul din Februarie.
23. D. Iuliu Coroianu, advocat în Cluj, condamnat de poliția de acolo la 10 zile arest și 75 fl. amendă, pentru-că a iscălit Manifestul Drului Rațiu (Febr. 96)

24. Dr. Teodor Mihali, advocat în Deș, condamnat de poliția de acolo la 15 zile arest și 100 fl. amendă, pentru-că a iscălit Manifestul Drului Rațiu (Mart. 96)
25. Z. Mureșanu, preot în Sebeșul-săsesc, pedepsit pe cale administrativă la 7 fl. amendă, pentru-că, în vederea alegerilor parlamentare, a convocat pe alegătorii cercului seu la o adunare cu scopul de a alege 2 delegați pentru conferența generală, convocată de D. Dr. Ioan Rațiu (Dec. 1896).
26. Dr. Aurel Mureșanu, directorul „Gazetei Transilvaniei" din Brașov, pedepsit de poliția din Brașov cu 8 zile arest, pentru aceași vină. (Dec. 1896)
27. Dr. Ioan Rațiu pedepsit de poliția din Sibiiu cu 10 zile arest și 70 fl. amendă, pentru-că a convocat Conferența generală a delegaților alegătorilor români pe 24 Oct. 1896 la Sibiiu. Dr. Octavian Russu, Dr. Amos Frâncu, Dr. N. Vecerdea și I. A. de Preda advocați și Zaharia Boiu asesor consistorial în Sibiiu, pedepsiți cu 3 zile arest și 25 fl. amendă, pentru-că au convocat pe alegătorii români din Comitatul Sibiiu ca să aleagă delegații pentru conferența convocată de Dr. Ioan Rațiu (Decemvrie 1896)
28. Dr. N. Calefariu medic și Ioan Banciu proprietar, amândoi din Selište, condamnați de subprefectul de acolo la câte 30 fl. amendă pentru-că au convocat pe alegătorii români ai cercului, ca să aleagă delegați pentru conferența generală convocată de D. Dr. Rațiu pentru 24 Oct. (Dec. 1896)
29. D. Dionisie Roman proprietar în Mediaș, condamnat de poliția de acolo la 30 fl. amendă, pentru-că a convocat pe alegătorii cercului ca să aleagă delegați pentru conferența convocată de Dr. Ioan Rațiu pentru 24 Oct. 1896 (Dec. 1896)
30. Profesorul Dr. Weigand din Lipsca, făcând o călătorie de studii filologice prin ținuturile locuite de Români ale Transilvaniei, a fost arestat la 15/27 August 1897, în mănăstirea Streniba, unde se dusese la serbarea Hramului de către subprefectul din Csáki-Gorbó, asistat de 6 geandarmi și escortat pe jos la subprefectură, unde a fost ținut trei zile la arest. A fost eliberat numai după ce fruntașii români din partea locului au telegrafiat ministrului de interne la Budapesta, de unde a venit apoi ordin de eliberare. Pretextul arestării a fost că ar fi „spion românesc".
31. Advocații Nicolae Nilvanu și Vasilie Dragoș din Șomcuta-mare, pedepsiți pe cale administrativă cu câte 50 fl. amendă pentru-că cu prilegiul jubileului de încoronare al Regelui au arangeat, cu Românii din localitate și jur, un conduct omagial, care a cântat imnul poporal („Gott erhalte...") în același timp și pentru același „delict" numiții advocați au fost puși sub cercetare disciplinară de către Camera advocațială căreia aparțin, sub cuvent că ar fi lipsit dela patriotismul cuvenit, și amendați încă odată cu câte 200 fl. fiecare. Făcând apel la Curtea de casație pentru condamnarea din urmă, recursul le-a fost respins (Oct. 1897)
32. Locotenentul in pensiune Ioan Lințu din Caransebeș, a fost condamnat de autoritatea militară, în urma denunțării oficiale a autorității administrative, la perderea gradului de oficer, pe motivul că a făcut parte din Deputațiunea română care a dus, în 1892, Memorandul la Viena, a agitat contra Milleniului și contra națiunii maghiare.

București, 2 Iulie 1898

Extras din foile de peste Munți

de S. Albini

O AUTOBIOGRAFIE INEDITĂ A LUI VASILE GOLDIȘ

În cimitirul „Eternitatea" de la marginea de nord-vest a Aradului, mormîntul lui Vasile Goldiș adastă anonim și parcă resemnat, în umbra fastuoaselor cavouri, dominte de acela, auster și impozant ca un splendid mausoleu, al lui Ștefan Cicio-Pop. Pentru vizitatorul familiarizat cu locurile, amănuntul poate trece neobservat. Privind însă dincolo de aparențe, gîndul că oamenii nu sînt egali nici după moarte, își face loc involuntar, stînjenind alte sentimente, de care s-ar cădea să fii cuprins în momente ca acestea. Justiția istoriei, implacabilă, a operat însă și în acest caz, făcînd ca numele lui Vasile Goldiș, ce părea uitat pînă mai ieri, să revină, în ultimii ani, tot mai stăruitor, și parcă obsesiv, în pagini de publicații, în articole de ziar, în studii și cărți, în discuții ocazionale, publice sau private, reintegrîndu-se cu intensitate sporită, cu șanse indubitabile de a se fixa definitiv în conștiința posterității. În acest sens, varianta a treia dintr-o autobiografie inedită a lui Vasile Goldiș vine să completeze imaginea luminoasă a marelui patriot și să demonstreze marea lui personalitate în viața social-politică a Transilvaniei la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor.

Manuscrisul inedit conține 20 pagini scrise cu cerneală neagră, pe hîrtie velină. Pe o filă separată se află foaia de titlu pe care scrie autograf: „Autobiografia mea V. Goldiș". Pe ultima filă, pe verso, se află scris autograf: „Biografia lui V. Goldiș."

Varianta a treia a fost scrisă în anul 1922 și este străbătută de un cald și sincer patriotism cu satisfacția omului onest care și-a făcut pe deplin datoria.

Precizăm că data și locul nașterii sînt în contradicție cu actele oficiale în care figurează Vasile Goldiș. Nu ne putem explica această confuzie care se menține în alte variante ale autobiografiei acestuia. Pentru a evita orice nedumerire, vom face la notele de subsol precizările necesare. Documentul se află în posesia noastră.

GHEORGHE ȘORA

ANEXĂ

Vasile Goldiș s-a născut în 25 noiembrie[1] 1862 în satul Seleuș-Cigărel[2], județul Aradului, atunci aparținător Țării Ungurești, astăzi tot județul Arad, dar și județul și satul fac parte din România de Dumnezeu binecuvîntată[3].

---

[1] Data nașterii lui Vasile Goldiș este 12 noiembrie și nu 25 noiembrie.

[2] Locul nașterii lui Vasile Goldiș este satul Mocirla (azi Lunca Teuz) și nu Seleuș-Cigărel.

[3] Peste propoziția „de Dumnezeu binecuvîntată" este trasă o linie neagră cu aceeași cerneală.

Părinţii i-au fost Isaia Goldiş şi Floare născută Cornea. Tatăl său a fost preot ortodocs-român în satul Seleuş-Cigărel, apoi în Ineu şi mai pe urmă pe Cermeiu, tot în judeţul Aradului.

Copil mic de 6 ani Vasile Goldiş a început să înveţe carte în şcoala confesională ortodocsă-română din Ineu la învăţătorul Duma, apoi în comuna Cermeiu tot la şcoala confesională românească, unde era pe atunci învăţător bătrînul Nicolae Albu.

De la şcoala românească V. Goldiş a trecut la şcoala primară nemţească din Panatul Nou[4], unde a stat doi ani de zile. Şi-a continuat studiile în Arad, unde în anul 1881 a terminat liceul de 8 clase şi a luat bacalaureatul ca primul între toţi. Deja în liceu, în cercul de studii a liceului din Arad clasele 7 şi 8 V. Goldiş s-a distins prin lucrările sale, luînd cele mai multe premii.

Avînd tragere de inimă pentru chemarea de profesor a urmat studiile la facultatea de litere de la universităţile din Budapesta şi Viena, primind diploma de profesor pentru şcoalele secundare. La Budapesta a fost unul dintre cei mai harnici colaboratori literari ai societăţii tinerilor români „Petru Maior", iar la Viena a fost secretarul societăţii „România Jună, al cărei membru de onoare este astăzi. La chemarea episcopului Ioan Popazu tînărul Vasile Goldiş a primit la şcoala normală ortodoxă română din Caransebeş catedra de istorie şi limba română în anul 1886. În acestea vremi se inteţise lupta românilor din Ungaria împotriva politicei statului ungar, care începuse a lucra din răsputeri pentru desnaţionalizarea şi desfiinţarea politică a poporului românesc din Ardeal şi Banat. Generalul Traian Doda conducea această luptă în părţile bănăţene tocmai din oraşul Caransebeş. Tînărul profesor V. Goldiş intrase în curînd în simpatiile generalului şi devenise secretarul lui Politic. De atunci şi pînă astăzi a luat parte mare la viaţa politică a românilor din Transilvania şi Banat.

În anul 1889 V. Goldiş este chemat[5] la liceul ortodox român din Braşov, unde i s-a încredinţat catedra de istorie şi limba latină. În curînd tînărul profesor s-a remarcat şi aci nu numai prin activitatea sa de profesor cîştigînd lubirea colegilor şi elevilor săi, ci mai vîrtos prin activitatea sa literară şi cea politică. În cursul celor 12 ani, cît a petrecut ca profesor la Braşov, a scris prin diferite reviste mai multe studii pedagogice, a scris apoi curs complet de Istoria universală în 3 volume, o carte foarte apreciată şi în România de atunci, unde se introdusese ca manual în cele mai multe licee, a scris şi o Sintaxă a limbei latine. Introducînd un metod propriu întemeiat pe studii vaste în materia învăţămîntului clasic. Tot în acest timp V. Goldiş a dat la lumină o serie de manuale didactice pentru şcoalele primare româneşti.

În acest timp comitetul Societetăţii pentru Crearea unui teatru naţional român se mutase de la Budapesta la Braşov şi Vasile Goldiş fu ales secretar al acestei societăţi. Timp de 6 ani de fapt dînsul a condus această societate, i-a redactat Anuarul, în care publicase o serie de studii privitoare la înălţarea culturală a maselor populare româneşti prin teatru şi arta muzicală. Adunările generale ale Societăţii teatrale româneşti, organizate de V. Goldiş, deveniseră în acelea vremi adevărate sărbători naţionale, la care se întîlnea aproape întreaga societate cultă românească din Transilvania şi Banat.

Pe lîngă toate acestea ocupaţiuni ale sale V. Goldiş şi-a continuat cu deosebită energie şi activitatea politică. Scria prin articole (cele mai multe neiscălite) în ziarul „Tribuna" din Sibiu, pe atunci organul de propagandă al comitetului naţional. În partidul naţional Vasile Goldiş reprezenta concepţia cea mai intransigentă şi urmat cu însufleţire de tineretul acelor vremi propaga intensificarea luptei împotriva eghemoniei maghiare în statul ungar. Numele tînărului profesor de la Braşov în curînd primi însemnătatea unei noi înflăcărări a luptelor politice româneşti. Ales membru în consiliul judeţean al Braşului, V. Goldiş înălţase sufletele româneşti prin discursurile sale înflăcărate şi documentate, pe cari le rostea în adunările generale ale acelui consiliu în chestia revendicărilor naţionale ale poporului românesc în statul ungar. Tot atunci V. Goldiş intrase în legături cu tineretul săsesc din Braşov, cu Saşii verzi, cum li se zicea, conduşi de

[4] Azi comuna Horea, judeţul Arad.

[5] Goldiş a cerut iniţial în scris lui Bariţiu pentru Sibiu.

advocatul Lurtz și profesorul Lutz Kóródi și urmărea scopul să aducă și pe sași în blocul popoarelor nemaghiare ale Ungariei care se pregătea pe atunci de către Eugen Brote și Ioan Slavici.

Prin anul 1893 Vasile Goldi începuse a propaga între români ideea de a părăsi pasivitatea și a reintra în luptele parlamentare. Trebuia un mare curaj pentru a începe această propagandă, fiindcă tactica pasivității devenise la românii transilvăneni un fel de dogmă, și cine îndrăznea să pronunțe cea mai mică îndoială față de această dogmă, era numai decît declarat de trădător național. Vasile Goldiș a avut curajul acesta și istoria i-a dat dreptate. O mare parte a tineretului s-a ataşat numai decît. Gruparea aceasta și-a inițiat și un organ de publicitate „Tribuna poporului", care a început să apară în 1894 în orășelul transilvănean Orăștie sub conducerea distinsului publicist Ioan Russu-Șirianul prietenul și viitorul politic al lui Vasile Goldiș. Primarticolul-program în Tribuna poporului a fost scris de V. Goldiș și semnat cu inițialele (Vg)[6]. În anul 1895 Tribuna poporului s-a mutat la Arad, orașul de baștină al lui V. Goldiș, unde acesta își avea mai vîrtos prietenii politici. Sub conducerea indicată a lui V. Goldiș Tribuna poporului mutată la Arad a început acum fără nici o rezervă și pe față propaganda pentru părăsirea pasivității și intrarea în activitatea parlamentară. Aproape în fiecare număr din Tribuna poporului era cîte un articol al lui V. Goldiș. Bine înțeles, cele mai multe din acestea articale, și anume tocmai cele mai înflăcărate, nu purtau nici o iscălitură fiindcă autorul lor era un modest profesor la liceul de la Brașov și trebuia să rămînă nebăgat în samă în politica, pe care o făcea, fiindcă altfel ar fi primejduit interesele, ba chiar și existența importantului institut de cultură românească de la Brașov. Dar, marele public cititor cunoștea deja scrisul lui V. Goldiș și-i recunoștea numai decît fiecare articol scris de dînsul. Totuși situațiunea aceasta devenise insuportabilă. Conducerea liceului de la Brașov începuse a se neliniști de activitatea politică a profesorului V. Goldiș. Nu că n-ar fi aprobat din suflet această politcă, dar guvernul țării (Ungariei — n.n.) putea să grefeze pe această activitate justificarea măsurilor prigonitoare, pe cari tocmai le avea în pregătire pentru școalele românești. De altă parte opinia publică românească cerea, ca V. Goldiș să ia parte pe față la conducerea politică a poporului românesc.

În anul 1899 episcopul Ioan Mețianu din Arad a trecut Mitropolit la Sibiu. Atunci naționaliștii au ales episcop al Aradului pe Iosif Goldiș, vicarul de la Oradea Mare, un unchi de văr al lui Vasile Goldiș, anume cu condițiunea că va aduce ca secretar consistoriului la Arad pe profesorul V. Goldiș de la Brașov, căruia-i va lăsa toată latitudinea de a lua parte activă în viața politică a românilor. Astfel în anul 1901 V. Goldiș s-a mutat la Arad ca secretar consistorial, care oficiu îl poartă și azi, fiindcă în cele materiale tot sărac a rămas și este nevoit să-și cîștige pîinea de toate zilele muncind în oficiul său de secretar consistorial în Arad chiar și pînă în ziua de astăzi.

În Arad V. Goldiș a luat în mîinile sale conducerea directă a ziarului „Tribuna poporului" căreia, după subcombarea ziarului „Tribuna" din Sibiu, i-a redat același nume „Tribuna" ca simbol că acum acest ziar reprezintă aspirațiunile politice naționale ale poporului românesc din Ardeal și Banat, cum le reprezenta mai nainte Tribuna la Sibiu. Sub conducerea lui V. Goldiș Tribuna din Arad devenise adevăratul drapel de luptă al partidului național. Opinia publică era cîștigată pentru activitatea parlamentară și adunarea națională ținută în 1905 la Sibiu sub presiunea curentului de la Arad după lungi și foarte animate discuții a proclamat înlăturarea pasivității și intrarea în activitatea parlamentară. Concepția politică a lui Vasile Goldiș rămîne biruitoare.

Se începe o nouă etapă în viața politică a românilor ardeleni și bănățeni. V. Goldiș intră în comitetul național și partidul se organizează puternic pe întreg teritoriul țării, mai vîrtos însă în județul Aradului, unde V. Goldiș ajunese conducătorul consacrat, ale cărui discursuri rostite în adunările județului formau directiva programatică a partidului întreg. În 1906 s-au făcut alegeri parlamentare. Partidul național român intră în luptă și cu toate grozăviile încercate de guvernul maghiar izbutește să aleagă 5 deputați. Acest parlament însă nu viază

[6] Goldiș mai semna și cu inițiala „g" și cu pseudonimul Ile Borg.

decît un singur an. În 1906 se fac alegeri noi și de data aceasta partidul național român alege 15 deputați, între care era acum și V. Goldiș ales în circumscripția Radna. Deputații români realizează blocul partidelor naționaliste din deputații români, slovaci și sîrbi și președintele acestui club al naționalităților antimaghiare[7] se alege bătrînul luptător sîrb dr. Mihail Polit, vicepreședinte deputatul român Teodor Mihail. Parlamentul acesta a durat 4 ani. În timpul acesta deputații români au dus cu adevărat luptă de eroi demascînd lumii șovinismul maghiar și inscriind în istoria civilizației umane revendicările naționale ale poporului românesc. Deputații naționaliști în frunte cu V. Goldiș au combătut mai vîrtos cu înverșunare proiectele școlare ale faimosului conte Aponyi. V. Goldiș a rostit în acest răstimp mai multe discursuri, cari ar constitui publicate un puternic volum.

La noile alegeri din 1910 guvernul contelui Ștefan Tisza a pus în mișcare întregul aparat administrativ, toate mijloacele infernale, geandarmi, bani, beuturi, schingiuiri și toată fărădelegea[8] ca să împiedice intrarea în parlament a celor

---

[7] A se citi antișoviniste și antinaționaliste. Se știe că V. Goldiș nutrea sentimente de profundă stimă și respect față de poporul asuprit maghiar.

[8] Pentru a ne face o imagine mai clară despre maltratarea alegătorilor, prezentăm scrisoarea lui Goldiș către primarul Troașului, Gheorghe Lericu:

Arad, 11 iunie 1910

„(Scumpe) Gheorghe Lericu

De la Arad, de departe, îți scriu, Gheorghe Ție carte.

De chipul Tău nu pot scăpa. Te văd treaz, Te văd în somn. Seara, cînd mă culc, vorbesc cu Tine și dimineața, cînd mă trezesc, Tu stai lîngă partul meu și mă privești cu ochii Tăi vecinic zîmbitori, cu fața Ta palidă, tăiată din chipul lui Horea.

Sînt acum patru ani trecuți, de cînd Te cunosc. Atunci nu erai primar, dar ai adus satul tău întreg la urnă pentru steagul națiunei noastre și nu ai lăsat dintre sătenii Tăi nici un suflet să-și vîndă sîngele și neamul.

Ești sărac, Gheorghe, știu. Dar vezi, mie Tu-mi ești mai scump decît Împăratul cu toate bogățiile lui, că Tu porți în sufletul Tău toată vist(i)eria nemărginită iubiri pentru neamul Tău și Tu nu cunoști altă mărire, decît mărirea de a sluji națiunei românești.

Văzînd puterea Ta sufletească asupra fraților Tăi, stăpînirea Te-a așezat primar, crezînd că așa Te vor prinde în mreaja lor drăcească și Te vor face dușman sîngelui Tău, ca pe atîți alți primari proști și ticăloși.

Dar nu ești Tu făcut din neamul blăstămat al trădătorilor, ci plămădit este sufletul Tău din vița cea tare a lui Traian și a viteazului Decebal.

Cînd iarăși s-a apropiat ziua cea mare a mărturisirei de credință, Tu Gheorghe Lericu, primarul Troașului, ai ieșit cu iubire întru întîmpinarea mea, care purtam steagul națiunei românești și am plecat la luptă, pentru desrobirea neamului nostru oropsit și nefericit.

Și cînd prin satele împrejmuite de păduri lîngă bisericuțele de lemn vorbeam fraților mei durerile de veacuri ale neamului nostru prin în lanțurile dușmane, ca prin minune Tu Gheorghe, răsăreai pe vre-o cărare și Te-ai așezat drept lîngă mine tăcut și serios mărturisind credința învățăturilor mele.

Văzînd purtarea Ta românească, fibirăul Te-a chemat la poruncă și Te-a întrebat, pentru ce mă urmezi? I-ai răspuns, că mă iubești și crezi mie și pentru aceea mă urmezi. Te-a trimis acasă. Dar acolo Te așteptau zbirii păgîni. Te-au prins în ziua mare cu înșelăciune și Te-au dus între suliți la Săvîrșin iar cînd se învăluia ziua cu noaptea au început să Te bată și Te-au bătut peste obraz și trupul Tău l-au chinuit.

Auzind vestea îngrozitoare toată ura din lume s-a împietrit în sufletul meu și am alergat la fibirău cerîndu-i să Te sloboadă. Mi-a zis, că ai săvîrșit fărădelegi. Văzîndu-mă însă tremurînd de mînie, s-a dat un pas îndărăt și mi-a făgăduit, că în ziua alegerii Te va aduce la Radna.

Și Te-au adus între suliți, ca să-ți îndeplinești cel mai sfînt drept de cetățean în această țară (Austro-Ungaria — n.n.) poreclită „constituțională". La o nouă intervenire din partea noastră Te-au eliberat.

mai onorifici luptători naționali, între care erau mai vîrtos V. Goldiș și Aurel Vlad. S-au ales de fapt acum iar numai 5 deputați naționaliști români. V. Goldiș a căzut. Acesta a continuat însă o activitate tot mai aprigă afară de parlament, în adunări și în presă.

Chiar în 1910 se ivește în sînul partidului național român un trist episod. Unul dintre fruntașii partidului național, călugărul arădean Vasile Mangra, după alegerea de episcop a lui Iosif Goldiș ajunsese vicar episcopesc la Oradea Mare. Iosif Goldiș a murit în 1902 și atunci naționaliștii l-au ales episcop pe Vasile Mangra. Guvernul unguresc însă i-a infirmat alegerea și episcop a ajuns Ioan Ignatie Popp. Mîhnit peste măsură de acest eșec și torturat de dorul toiagului episcopesc V. Magra își asigură tovărășia prietenului său Romul (Roman — n.n.) Ciorogariu, directorul seminarului din Arad și amîndoi în taină ciștigă sprijinul unor tineri ambițioși mai vîrtos scriitori angajați la „Tribuna" și apoi sub cuvînt că doresc intensificarea luptei naționale încep să defaime activitatea comitetului național și să ceară înlocuirea lui. Scopul era să zăpăcească opinia publică românească și apoi să direcționeze politica românilor din Ardeal și Banat spre o împăcare cu Ungurii, al cărei preț era să fie cîte un scaun episcopesc pentru V. Mangra și R. Ciorogariu. Cîștigaseră în acest scop și pe advocatul Nic. Oncu, directorul băncii „Victoria" din Arad, care finanța „Tribuna". Vasile Goldiș a văzut numai decît ghiarele trădării și după ce nu i-a succes să abată de la gîndul rău pe susținătorii mei servili ai „Tribunei", a rupt legăturile sale cu acest ziar, care fusese creațiunea lui și care s-a înălțat prin darurile lui sufletești.

Comitetul național i-a pus lui V. Goldiș la dispoziție un nou ziar în Arad: Românul. V. Goldiș ia lupta în contra răzvrătiților. Se aruncă în foc cu energie nebănuită. Poartă aproape singur polemica cu cei mai iscusiți scriitori români din acelea vremuri: Octavian Goga, Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu, Ghiță Pop, Silviu Dragomir, Ion Agîrbiceanu și alții. Scriitorii aceștia erau victima celor doi călugări fără Dumnezeu, Mangra și Ciorogariu. Ei credeau că lupta pentru idealul național, de fapt erau indicați să afarme organizația politică a poporului românesc, pe ruinele căreia cei doi călugări sperau să se realizeze ambițiile lor de stăpîni ai bisericii naționale ortodoxe a românilor din statul ungar. În timp unul dintre ei, V. Mangra își dăduse arama pe față și trecuse direct în tabăra guvernamentală, celălalt R. Ciorogariu cu deviza „Getrennt marschieren un vereint schlagen"[9] se prefăcea că-și părăsește tovarășul (cu care în secret întreținea cele mai strînse legături) și îndemna mai departe la lupta împotriva comitetului național.

V. Goldiș în „Românul" din Arad ducea cu adevărat luptă disperată. Muncind ziua și noaptea, sănătatea i se zdruncinase, scribii plătiți de la „Tribuna" îl amenințau pe stradă cu revolverele. Dar nici Caragiale un moment de ezitat. A declarat, că ori moare ori învinge. A învins. După un an de zile publicul românesc s-a deșteptat. A înțeles cursa ce i se întinsese. Românii cinstiți au părăsit „Tribuna", în casele lor au primit Românul. Nicolae Oncu și banca sa „Victoria" a trebuit să cedeze. Nu mai putea plăti cheltuielile „Tribunei", care nu-i mai trebuiau nimănui. În 5 martie 1912 Tribuna s-a predat fără nici o condiție comitetului național român. Organul luptei politice românești a rămas „Românul" în frunte cu V. Goldiș.

Eram între frații mei, cari cu toate grozăviile săvîrșite împotriva noastră totuși au avut tăria și cinstea sufletească să rămînă credincioși sîngelui lor și națiunei noastre românești.

Deodată Te zăresc din depărtare apropiindu-Te în mers lin spre noi. Te văd supt de suferință, ochii tot zîmbitori, dar fața Ta atît de palidă altădată era acum toată rănită de pălmile fiarelor păgîne.

Nu-mi zici nici un cuvînt. Mie mi-a stat graiul. În neștire Te cuprind în brațe și sărut obrajii Tăi răniți de cîini turbați. În această dureroasă sărutare am simțit, cum sufletele noastre, sufletul meu și al Tău, Gheorghe, s-au legat în iubire nedesfăcută pînă și dincolo de mormînt.

De la Arad, de departe, îți scriu Gheorghe, Ție carte. Slăvite să fie suferințele Tale pentru neamul românesc.

Vasile Goldiș".

[9] A merge separat și a lupta împreună.

De altfel era triumful suprem ca românii din statul ungar să-şi înfrăţească din nou toate forţele. Se apropia marea judecată a lumii: cataclismul mondial. Trebuia să se manifeste puternic solidaritatea naţională. Atmosfera era încărcată şi explozia se aştepta inevitabil. Ziarul „Românul" fixase conduita românilor pentru orice eventualitate: libertatea naţională. Guvernul unguresc pregătea atacul împotriva acestei noi forţe formidabile româneşti care devenise Românul. Un manuscris al directorului V. Goldiş ajunsese prin regretabila indiscreţia în mîinile poliţiei. Se dase curs unui proces de presă în contra autorului.

Atunci a izbucnit marele război. Spre a evita orice fricţiuni, guvernul unguresc a abolit toate procesele de presă. Astfel a scăpat şi V. Goldiş. Colecţia ziarului poate mărturisi ori cînd, că în cursul războiului „Românul" a rămas organul intransigenţei şi a susţinut integral toate aspiraţiunile naţionale româneşti. Zi de zi radicalii luii V. Goldiş (iscăliţi ori neiscăliţi) inspirase nădejdea. Declaraţiunile oficiale ale partidului, în presă ori în parlament, au eşit toate din condeiul lui V. Goldiş.

Împreună cu alţi tovarăşi V. Goldiş a luat parte la înmormîntarea regelui Carol al României în toamna anului 1914, iar acasă în „Românul" V. Goldiş scria despre noul rege Ferdinand I-ul, că este „regele tuturor românilor în viaţa culturală", că reprezintă deopotrivă „aspiraţiunile româneşti întregi"[10]. În 1916 a murit mitropolitul Ion Meţianu şi atunci trădătorul V. Mangra a cerut guvernului unguresc să-l facă pe dînsul mitropolit. Fărădelegile au început. V. Goldiş a (re)luat lupta în contra trădătorului. În 10 martie 1916 „Românul" a fost sistat, iar în contra direcţiunei şi tuturor acţiunilor tipografiei „Concordia", unde se tipărea „Românul" s-a început procedură criminală. Mangra a devenit mitropolitul românilor ortodocşi din Ardeal şi Ţara Ungurească.

În toamna anului 1916 regatul român a declarat război puterilor centrale. A început tragedia cea mare a neamului românesc. Comitetul naţional român din Ungaria avea toată grija ca aspiraţiunile politice ale naţiunii române să nu sufere vre-o eclipsă. Totuşi s-a ivit şi un regretabil incident. La presiunea guvernului vicepreşedintele partidului naţional dr. Teodor Mihail cu toţi episcopii şi cu mulţi fruntaşi ai vieţiii publice româneşti au iscălit o declaraţiune, prin care afirmă, că poporul românesc se simte fericit şi mulţumit în statul ungar şi nu are lipsă de nici un fel de intervenţie străină pentru realizarea aspiraţiunilor sale politice. Această nechibzuită declaraţie a produs adîncă depresiune în masele largi ale poporului nostru. Agentul guvernului Gheorghe Popa pe atunci jude la Curtea de apel din Oradea Mare s-a prezentat şi al V. Goldiş provocîndu-l să iscălească şi dînsul declaraţia. V. Goldiş l-a dat simplamente afară.

În vara anului 1918 guvernul unguresc întocmise proiectul unei noi arondări a judeţelor ardeleneşti, ca să desfiinţeze pe cele cu majoritate românească. Un reporter de la ziarul „Pesti Napló" din Budapesta a cerut asupra acestui obiect părerea lui V. Goldiş. A primit răspunsul verbal: „Ce se mai interesează guvernul de noua arondare a judeţelor ardeleneşti cînd nimeni nu poate şti al cui va fi Ardealul după război?" Acest răspuns a produs adevărată furtună în presa ungurească. Ziarele ungureşti din Arad cereau de-a dreptul spînzurătoarea pentru fruntaşul român[11]. Cunoscînd însă sentimentele poporului românesc pentru V. Goldiş guvernul din Budapesta n-a îndrăznit să-i aplice represalii.

În toamna anului 1918 Comitetul partidului naţional român, în vederea unor reorganizări a partidului şi a revenirii la viaţa politică a poporului românesc în faţa evenimentelor, cari erau acum iminente în pragul terminării războiului, a ţinut o şedinţă[12] la Oradea Mare în casele membrului său advocatul Aurel Lazăr. Comitetul a hotărît aci, ca să se facă o declaraţiune în parlamentul ungar, prin care naţiunea română pe temeiul principiilor proclamate recent[13] de preşedintele tria mamă şi în ziua aceasta renaşte în toată splendoarea ei Dacia lui Traian, determinare şi să enunţe hotărîrea sa de a nu mai recunoaşte organele politice

[10] A se remarca precizarea lui Vasile Goldiş.

[11] Aradi Hirlap, II, 1918, nr. 276 (23 octombrie), p. 1; Piatră de hotar III, 1936, nr. 5—6 (17 mai), p. 76—77.

[12] La 12 octombrie 1918.

[13] În faţa senatului american, la 8 ianuarie 1918.

ale statului ungar ca îndreptățite de a reprezenta în concertul națiunilor libere națiunea română, care dorește a fi reprezentată la congresul de pace prin delegații săi proprii. Această declarațiune a fost formulată de V. Goldiș și apoi citită în parlamentul ungar prin deputatul Alexandru Vaida[14].

Declarațiunea aceasta a căzut ca un trăznet în parlamentul ungar. Ea era de fapt o eroică manifestare pentru libertate națională a poporului românesc apăsat de unguri de o mie de ani. Ea a produs nemărginită însuflețire dincoace și dincolo de Carpați și era socotită pretutindeni ca preludiul unirii românilor din Ungaria cu patria mamă. În aceeași ședință a sa de la Oradea Mare comitetul național a ales din sînul său un comitet de acțiune sub președinția lui V. Goldiș. Membrii acestui comitet erau Ștefan Cicio-Pop și Ioan Suciu advocați în Arad, Aurel Lazăr advocat în Oradea Mare, dr. Alexandru Vaida deputat și dr. Aurel Vlad advocat în Orăștie. Sediul comitetului a fost desemnat Aradul, unde locuia președintele său. Conducerea politică a poporului românesc ajunse acum în mîinile lui V. Goldiș.

Pe cîmpiile de luptă între acestea se apropia desnodămîntul fatal. După defecțiunea bulgară urmează destrămarea frontului austro-ungar, apoi cererea de armistițiu a Germaniei. Comitetul român de acțiune de la Arad se întregește cu 6 membrii români ai partidului social-democrat din Ungaria, se proclamă pe sine consiliul național și reprezentantul oficial al națiunei române din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș și totodată prinse în mîinile sale conducerea revoluției poporului românesc în contra guvernului și poporului maghiar[15]. În fruntea guvernului unguresc ajunsese contele Mihail Károlyi. În ultimele zile ale lunei octombrie din Consiliul național român Vasile Goldiș adresează guvernului unguresc un ultimat cerîndu-i să predea în administrarea Consiliului național român cele 22 județe locuite de români în statul ungar. Guvernul Károlyi trimite la Arad pe ministrul său Jaszi Oszkar spre a încerca o înțelegere pașnică cu Consiliul național român. După dezbateri de 2 zile această încercare eșuiază și V. Goldiș citește declarația Consiliului național român, prin care efortul guvernului maghiar este respins, se cere din nou predarea teritoriului românesc sub stăpînirea românească și pentru consecințele unui refuz se face responsabil guvernul și poporul maghiar. Prin „Românul" care începuse acum să reapară, Consiliul Național Român adresează un manifest către națiunile lumii arătînd situația politică a poporului românesc din Ungaria și hotărîrea acestui popor de a se guverna de aci înainte el singur.

La propunerea lui V. Goldiș Consiliul Național Român convoacă pe ziua de 1 Decembrie 1918 poporul românesc din statul ungar la adunarea națională în orașul istoric Alba Iulia. În această măreață și istorică adunare, unde erau reprezentate în frunte cu toți episcopii români toate clasele sociale ale națiunei române și erau de față peste o sută de mii de țărani români, Vasile Goldiș în discursul său face istoria suferințelor de o mie de ani ale națiunei și ca concluzie firească propune apoi, ca adunarea să proclame unirea tuturor românilor din statul ungar cu România dimpreună cu toate teritoriile locuite de dînșii. Această propunere a președintelui Consiliului Național dimpreună cu toate acelea puncte, cari fixau temeliile principale ale noului stat unitar și național român, formulate tot de V. Goldiș, au fost primite cu indescriptibilă însuflețire. Astfel Ardealul, Banatuli Crișana și Maramureșul la 1 Decembrie 1918 se unesc cu patria mamă și în ziua aceasta renaște în toată splendoarea ei Dacia lui Trian, România Mare.

Adunarea Națională de la Alba Iulia trimite din sînul său Marele Sfat Național, reprezentanța publică a națiunei române din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș, iar Marele Sfat constituie cel dintîi guvern românesc al acestor teritorii sub președinția lui Iuliu Maniu, după ce V. Goldiș într-o consfătuire avută cu amicul său Iuliu Maniu a refuzat să primească dînsul președinția

[14] Textul integral al declarației lui Alexandru Vaida Voievod se află la Arhivele Statului din București, fond Savel Rădulescu, dosar 187, fila 23—27; Buletinul parlamentar maghiar din 20 octombrie 1918.

[15] Afirmația lui Goldiș trebuie înțeleasă corect în sensul recunoașterii suveranității independenței poporului român din Transilvania.

noului guvern, care numai decît a şi început să funcţioneze sub numirea de Consiliul Dirigent. În acest guvern, V. Goldiş a primit resortul instrucţiunii, al cultelor şi al minorităţilor. La propunerea lui V. Goldiş reşedinţa noului Guvern român a fost aşezată la Sibiu, unde fuseese mai nainte şi reşedinţa Comitetului naţional român.

Peste cîteva zile Consiliul Dirigent trimite o delegaţie la Bucureşti, care să predea în mîinile Maiestăţii Sale Regelui Ferdinand actul de unire de la Alba Iulia. Membrii acestei delegaţii erau Vasile Goldiş, dr. Alexandru Vaida, episcopii Miron Cristea şi Iuliu Hosu. Preşedintele delegaţiei a fost desemnat V. Goldiş. În ziua de 13 decembrie 1918 în sala Tronului de la Bucureşti, în faţa guvernului regal român şi în prezenţa Misiunilor străine, care reprezentau pe marii aliaţi ai României în războiul mondial, V. Goldiş printr-un discurs cu adevărat istoric predă Maiestăţii Sale Regelui Ferdinand I-ul al României actul unirii de la Alba Iulia. Această zi a fost cea mai mare sărbătoare a naţiunei române şi Bucureştii în această zi se scălda în delirul fericirii supreme.

Vasile Goldiş, dr. Alexandru Vaida şi Ştefan Cicio Pop fură numiţi miniştri ai Ardealului fără portofoliu în guvernul regal român prezidat de Ioan I. C. Brăteanu. Tot aceştia au primit să facă parte şi din guvernul generalului A. Văitoianu în vara anului 1919, care pregătea convocarea şi alegerea primului parlament al României întregite.

Viaţa statului român de aci înainte aparţine acualităţii nu istoriei. Astfel nu noi suntem chemaţi să facem aprecierea activităţii de atunci înainte a aceluia, care este V. Goldiş. Remarcăm numai faptul, că după moartea lui Andreiu Bîrseanu, în anul 1923 în adunarea generală de la Timişoara Vasile Goldiş a fost ales în unanimitate şi cu mare însufleţire preşedinte al Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura poporului român (Astra) din Sibiu şi în această calitate V. Goldiş a prezidat marile serbări naţionale aranjate în 1924 pentru comemorarea jubileului de 100 de ani de la naşterea lui Avram Iancu. Sub conducerea lui V. Goldiş bătrîna Asociaţiune renaşte la o dou(ă) viaţă, care începe să se resimtă deja în evoluţia culturală a naţiunei întregi. V. Goldiş îşi continuă însă şi activitatea sa politică şi de prezent face parte din parlamentul român ca deputat de Pecica (în judeţul Aradului)[16].

[16] Goldiş a fost deputat de Pecica în februarie 1922.

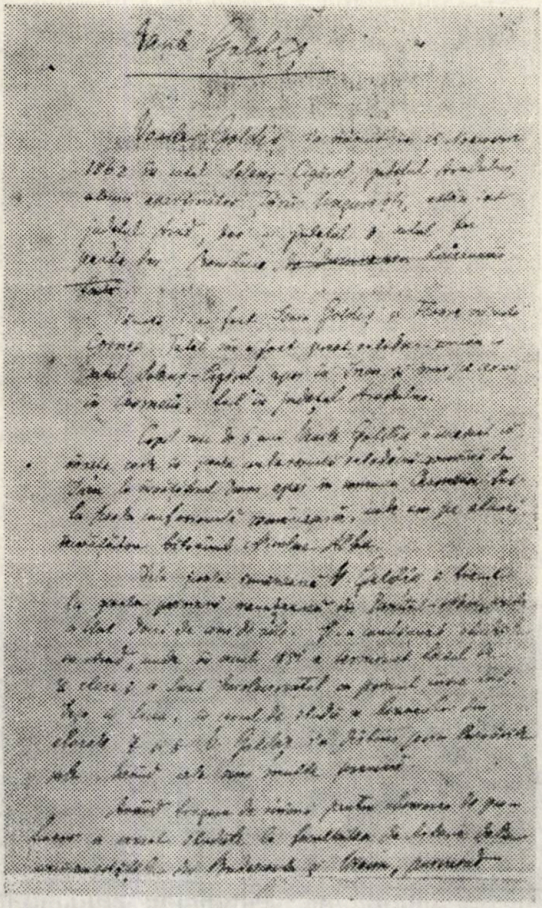

Fig. 1. — Prima pagină a manuscrisului.

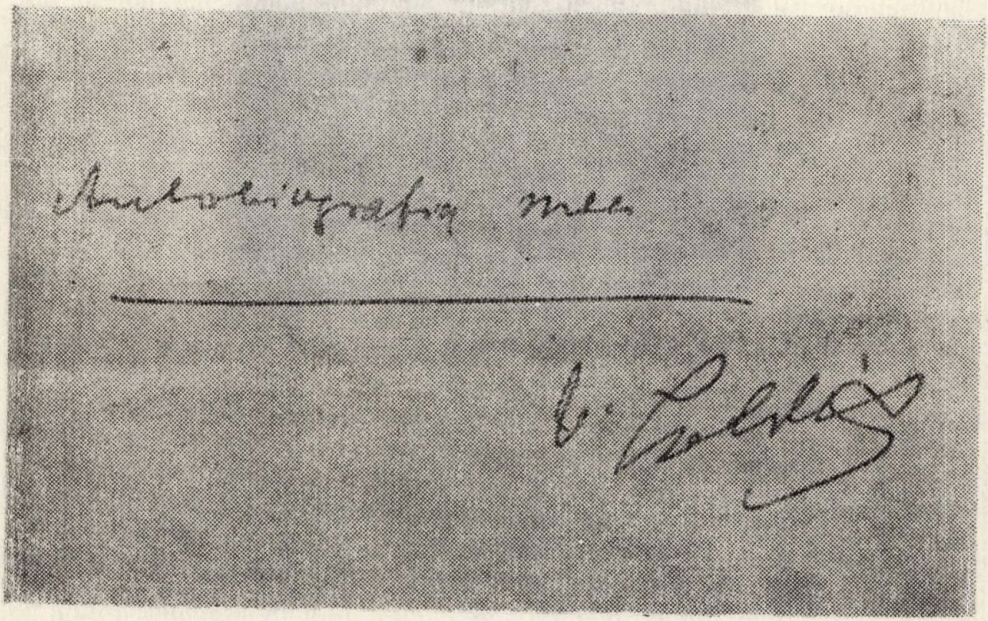

Fig. 2. — Semnătura autografă a lui Vasile Goldiș.

DESPRE HABITATUL DIN MUNȚII APUSENI

Spațiul circumscris pentru prezentul articol urmează linia mărginită la nord de rîul Crișul Repede și șoseaua națională care vine dinspre Oradea—Huedin—Cluj; la est șoseaua Cluj—Turda—Buru, apoi linia care unește localitățile Buru—Trascău și orașul Aiud, continuînd mai departe cu șoseaua Teiuș—Ighiu—Alba Iulia și de aici pe malul drept al rîului Mureș, înconjurînd Zarandul pe la sud, linia imaginară se prelungește în vest pe direcția Hălmagiu—Beiuș—Oradea închizînd astfel perimetrul Munților Apuseni.

Este necesar să sublinieam că această zonă reprezintă aria cea mai întinsă asupra căreia s-au făcut studii și s-au încercat modalități de ameliorare a situației în așa zisa problemă a moților. Limitele ei n-au fost precizate de la început ci numai după vreo 15 ani de la Unire, adică în 1933 cînd s-a văzut că întreaga regiune a Munților Apuseni prezintă similitudini economice, sociale și culturale ce necesită intervenția din partea statului.

Suprafața inclusă în această zonă se ridică la circa 8000 Km², iar din punct de vedere administrativ ea cuprindea porțiuni din 6 județe (Alba, Hunedoara, Arad, Bihor, Cluj și Turda, nici unul nu intra integral).

Configurația geografică extrem de diversă, începînd cu văi mai largi sau mai înguste, dealuri, depresiuni, munți cu umerii rotunzi și cu plaiuri însorite a influențat în mod substanțial larga paletă a formelor de habitat din această zonă.

Pecetea asupra dezvoltării acestor localități și-au pus-o și factorii istoric, politic, dar mai ales economic. După cum nota un cunoscut autor: „Factorul economic este unul din cei mai însemnați. Structura așezărilor și forma satelor, precum și numărul și felul clădirilor accesorii, depinde în bună parte, de felul de economie a regiunii . . .“[1].

În pofida terenului muntos și deluros agricultura cu anexele ei, dar mai ales creșterea vitelor era ramura principală de ocupație a locuitorilor în perioada interbelică. În dorința de a avea propria-i producție de cereale se cultiva secară, orz, porumb, cartofi și altele și chiar la o altitudine de 1000—1200 m. Constatările la fața locului arătau că lucrările agricole pe aceste terenuri „se fac în condițiuni foarte grele, fără spor și cu eforturi de muncă, care nu asigură producția în raport cu munca depusă“[2].

Lipsa de pămînt și de alte surse de a-și agonisi traiul a creat un surplus aproape permanent de brațe de muncă care s-a orientat tot către munca agricolă, dar nu în propria gospodărie, ci coborînd spre șesurile întinse din Banat și Bihor.

---

[1] Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, I, București, 1975, p. 162.
[2] Sava Justin, *Problema salvării Moților din mizeria trecutului*, în *Societatea de Mîine*, 1939, XVI, p. 52.

O preocupare importantă, legată de existența numeroaselor păşuni şi fînaţe din această zonă o forma creşterea şi exploatarea vitelor. În această privinţă se poate observa că aproape toţi cei care au studiat acest fenomen au ajuns la concluzia că această ramură e nesatisfăcător dezvoltată în pofida bunelor condiţii existente.

Aproape în întreaga regiune a Munţilor Apuseni păşunatul se făcea mai mult individual şi mai ales de copii şi fete, neexistînd acel sistem ca în satele de şes şi mărginime (Sibiu) cînd vitele se adunau în turme mari păstorite de bărbaţi.

Dar ramura de activitate care a făcut vestit întregul ţinut al Munţilor Apuseni nu numai în ţară ci şi dincolo de hotare a fost prelucrarea lemnului. Practicînd-o din timpuri străvechi, imemoriale, transmisă din generaţie în generaţie moţii au manifestat atîta dexteritate şi pricepere încît au înălţat această îndeletnicire la un nivel superior de perfecţionare dacă nu de artă şi au direcţionat-o către o diversitate rar întîlnită.

Zona predominantă de prelucrare a lemnului sa afla mai ales în punctele marcate de comunele Vidra (de Sus, de Mijloc şi de Jos), Neagra, Ponorel, Albac, Scărişoara, Secătura. Locuitorii de aici confecţionau diferite obiecte de lemn (ciubere, doniţe, cercuri, şindrile, tulnice, mobilier) iar apoi unii dintre ei făceau lungi deplasări cu căruţele sau cu caii, în urma cărora realizau schimbul de mărfuri[3].

Datorită intinselor suprafeţe de păduri, se poate considera însă că în toată regiunea Munţilor Apuseni exploatarea lemnului făcea obiectul preocupărilor multor locuitori din împrejurimile Zlatnei, Abrudului, Cîmpenilor, Bradului, Vaşcăului, Beiuşului, Huedinului, etc., iar diviziunea profesională era extrem de variată, dînd naştere la meserii ca: tăietori de lemne, ciubărari şi văsari, şindrilari şi cercuitori, bărdaşi şi tîmplari, rotari, lingurari şi cărbunari. Această gamă extrem de variată a produselor de lemn, a făcut pe unii autori să considere, pe bună dreptate că în Munţii Apuseni „există cea mai dezvoltată industrie casnică a articolelor din lemn din întreaga ţară“[4].

Existenţa în „Ţara de Piatră“ a unor zăcăminte de aur, argint, plumb, fier, bauxită, aramă, a granitului şi marmorei a atras atenţia oamenilor din cele mai vechi timpuri şi astfel s-a născut aici o permanentă industrie minieră ce a cunoscut, de-a lungul multor secole, bucuria înfloririi, dar şi desnădejdea decăderii. Centrele miniere mai importante se grupau în jurul Abrudului, a Băii de Criş, Băii de Arieş şi în Zarand[5].

Aceasta este, în rezumat, lunga listă a preocupărilor locuitorilor din regiunea Munţilor Apuseni, preocupări corelate cu posibilităţile oferite de natura înconjurătoare şi schimburile cu alte zone cu economie diferenţiată faţă de a lor

---

[3] Rusu-Abrudeanu, Ion. *Moţii*, Bucureşti, 1928, p. 125; Ciomac Ion, *Îndeletniciri şi aspecte din viaţa locuitorilor din M-ţii Apuseni*, în, *Observatorul Social-Economic*, 1936, VI, nr. 2, p. 168.

[4] Popa Ioan, *Industria casnică a lemnului în Munţii Apuseni*, în *Observatorul Social-economic*, 1931, I, nr. 2—4, p. 256.

[5] Papahagi T., *Cercetări în Munţii Apuseni*, Bucureşti, 1925, p. 10; Rusu-Abrudeanu Ion, *op. cit.*, p. 28—30.

Larga paletă a activităților economice nu era însă în măsură să asigure condițiuni satisfăcătoare traiului din Munți, ba mai mult, condițiile istorice, economice, de izolare și-au pus puternic amprenta, asupra dezvoltării social-economice, culturale și sanitare a satelor dispersate din această zonă. Se poate spune, cu certitudine, că nici un alt ținut al țării nu a fost reflectat mai mult în publicațiile vremii ca acest ținut al Munților Apuseni și că „problema moților" a fost mereu trează în conștiința contemporaneității și a format, de asemenea, obiect de dezbatere în parlament, preocupări ale guvernanților, cal de bătaie al politicienilor demagogi. Din păcate însă rezultatul a fost de mică importanță pentru localnici căci vechiul regim, bazat pe proprietatea privată, nu putea veni cu măsuri radicale, de structură, care să asaneze dificila situație.

Mulți din cei care au frecventat munții și au încercat să radiografieze situația existentă ne-au lăsat mărturii grăitoare despre habitatul și modul de trai al muntenilor. Ei grupau așezările moților în două mari categorii: prima o formau acele așezări cu *case una lîngă alta*, sau *grupate* (Cîmpenii, Baia de Arieș, Bucium, Brad, Abrud, Beiuș, Vașcău, etc.), iar a doua grupă cuprindea așezările din văile mai strîmte și cu multă umezeală care au silit pe localnici să-și agațe casele pe coastele luminate și încălzite de soare. De aici existența predominantă în Munții Apuseni a tipului de habitat cu case izolate sau cu grupuri de case ce se numesc crînguri. O cercetare din 1941 a plasei Cîmpeni releva faptul că din 12 comune studiate cu 39 de sate (41 016 locuitori) majoritatea populației trăia în cele 450 de crînguri. „Ceea ce dă totuși o notă cu totul particulară satelor de care ne ocupăm — continua autoarea — este prezentarea lor sub formă de grupuri răzlețe numite crînguri. Nu gospodării izolate, ci crînguri izolate, risipite ca „stolurile" pe suprafața înălțimilor"[6].

Cei mai mulți autori au considerat că acest tip de habitat este mai răspîndit în zona muntoasă dar ființează și în alte forme de relief.[7] Caracteristica acestor așezări o formează casele răzlețe sau grupurile de case (crînguri) răspîndite pe o suprafață întinsă, căci cuprind în ele întreaga gospodărie, inclusiv moșia.

Disiminarea acestor crînguri este o imagine frecventă în Munții Apuseni, căci aceste forme de habitat se ramifică pe culmi, apoi coboară pe pantele liniștite, se împrăștie de-a lungul văilor, apar în luminișul pădurilor astfel că e greu să te dumirești cînd încetează un sat și cînd începe altul.

Ion Clopoțel, unul din cei mai competenți cercetători al fenomenului social-economic din Munții Apuseni, scria în cunoscuta revistă „Societatea de mîine" următoarele:

„Punctul cel mai coborît al sudului Bihariei îl marchează comuna Criștior. E resfirată și se pot distinge trei Criștioruri: comuna ca atare și două crînguri, dintre care cel superior, presărat pe culmi și pâraie oferă configurația tipică a așezărilor de munte. Cele 1369 suflete (16

[6] Apolzan Lucia, *Sate-crînguri din Munții Apuseni*, Craiova, 1944, p. 4.
[7] Vuia Romulus *op. cit.*, p. 239.

unguri, 4 saşi, 1 sîrb) au un disponibil de 918 j. teren arabil distribuit individual şi 1131 j. goluri de munte (păşune), iar statul a dat din suprafaţa păduroasă cam 1200 j. pentru nevoile comunei şi 66 j. le-a admis ca transformabile în păşune. Comunei îi trebuiesc încă 2000 j. păşune pentru creşterea vitelor. Proletarizaţi, ţăranii caută de lucru. Unii pot lucra ca tăietori de lemne la întreprinderile din Sudrigiu şi Sohodol. Alţii bat drumuri îndepărtate"[8].

Revenind la modul de trai al muntenilor înserăm constatarea unui autor care cercetînd zona în 1921 remarca faptul că pe valea superioară a Ampoiului casele sînt foarte răspîndite şi ca trăsătură generală, toate satele de aici „au, din punct de vedere economic-social, un aspect sărăcăcios..."[9] Şi pe Valea Vidrei şi pe Valea Negrei „casele sînt sărăcăcioase, făcute din bîrne de lemn şi de cele mai multe ori cu o despărţitură în interior"[10].

Această stare de lucruri se datora situaţiei geografice deosebite a regiunii, izolată de marile centre economice şi culturale, cu aşezări omeneşti răzleţite, cu puţine şi proaste căi de comunicaţie, dar şi condiţiilor social-economice şi culturale, evident rămase în urmă în această zonă a ţării. Se poate observa că spre sfîrşitul perioadei pe care o vizează articolul de faţă autorii încearcă să nuanţeze aceste stări de lucruri ca urmare a unor uşoare modificări intervenite datorate eforturilor localnicilor, conjugate cu încercările iniţiate de autorităţi.

În 1936 se constată că, în general, „aşezările de pe văi arată mai multă civilizaţie şi adaptare la progresul de astăzi" pe cîtă vreme cătunele, „acăţate pe dealuri şi coaste, ori înfundate în văi sînt mai refractare progresului, mai tradiţionaliste deoarece ele, mai ales pe timp de iarnă pierd contactul cu centrul şi cu şcoala şi astfel un timp destul de îndelungat sînt izolate de lumea înconjurătoare, de prefacerile care au loc. Nota dominantă însă rămîne şi acum (1936) gospodăria simplă cu casele de „lemn din bîrne necioplite şi încheiate cu măiestrie, tencuite sau nu şi acoperite cu paie, şindrilă, coceni şi mai rar cu ţiglă ori tablă"[11]. Aceste case se compuneau din una sau două camere şi cele mai multe aveau înlăuntrul lor un mobilier sumar care dădea imaginea reală a traiului extrem de modest al moţilor.

Pe văile celor două Arieşuri proprietăţile erau foarte reduse şi ele mergeau de la vatra casei pînă la 2—3 iugăre care se utilizau mai mult pentru fînaţe şi păşuni. Exceptînd centrele, edilitatea comunelor răzleţe avea amprenta rămînerii în urmă, deoarece lipsea cu desăvîrşire orice urmă de plan de sistematizare. Lipsa acestuia era motivată de configuraţia accidentată a terenului, dar şi de inexistenţa preocupărilor oficialităţilor şi a localnicilor. Se adauga aici plasarea necorespunzătoare, în spaţiul curţii, a şurilor şi a grajdurilor cu un evident aspect sărăcăcios,

[8] Clopoţel Ion, *Bejenie bihoreană — Posibilităţi de muncă ale ţăranilor bihoreni* în *Societatea de mîine*, 1927, 4, nr. 39—40, 2, 9 oct., p. 463.
[9] Papahagi Tache, *op. cit.*, p. 9.
[10] Ibidem, p. 14.
[11] Ciomac I., *op. cit.*, p. 172.

ceea ce potența și mai mult modul de viață rudimentar și plin de lipsuri[12].

Cu toate acestea nuanțările se impun, iar concluzia cea mai apropiată de realitatea anilor din deceniul al 4-lea este că satul moțesc la fel ca și modul de trai, ca și portul și obiceiurile, căpătau o înfățișare diferită determinată de poziția geografică, de ocupație, de raportul în care se afla cu orașul. Imaginea acestora devenea mai luminoasă, mai schimbată în bine, cu cît se apropia de văile mai roditoare, de centrele industriale și comerciale, cu cît vremea se derula, îndepărtîndu-se de timpurile de asuprire națională și socială.

GHEORGHE HRISTODOL

[12] Ibidem.

CONSTITUIREA ȘI ACTIVITATEA COMISARIATULUI PENTRU ADMINISTRAREA TRANSILVANIEI ELIBERATE (OCTOMBRIE 1944 — MARTIE 1945)

Printre alte fenomene și consecințe ale celui de al doilea război mondial, fac parte și noile realități administrative și instituționale, apărute în urma eliberării unor teritorii răpite prin forță de către puterile fasciste. O asemenea instituție administrativă a fost și Comisariatul pentru administrarea Transilvaniei eliberate.

În urma actului insurecțional de la 23 August 1944, între guvernul român pe de o parte, și guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit și S.U.A. de pe altă parte, s-a semnat la 12 septembrie 1944 *Convenția de armistițiu*, care la art. 19 precizează textual: „Guvernele aliate socotesc hotărîrea Arbitrajului de la Viena, cu privire la Transilvania, ca nulă și neavenită [...]", recunoscînd, implicit, revenirea acestui teritoriu sub suveranitatea statului român. României i se dădea dreptul prin cele inserate la art. 17 să-și restabilească administrația civilă pe întregul său teritoriu, pe măsura înaintării frontului, cu excepție unui sector de 50—100 km. de linia frontului, iar organele administrative aveau obligația de a îndeplini instrucțiunile și ordinele Comandamentului Aliat, date în scopul asigurării bunei îndepliniri a condițiilor de armistițiu.[1]

În fața guvernului român se punea cu acuitate problema găsirii unor soluții și a unor formule instituționale care să răspundă deziderateloг momentului. Misiunea nu era ușoară deoarece împrejurările politice erau cu totul noi, fără precedent, la care se adăuga situația de război și evoluția evenimentelor pe teatrul operațiunilor militare, cît și adîncile prefaceri, de o mare complexitate, prin care trecea țara.

Împrejurările și întreaga situație impunea înființarea unei instituții investite cu largi competențe și cu putere de decizie proprie, pentru a soluționa în modul cel mai cuvenit noianul de probleme pe care le cerea administrarea acestui colț de țară, aflat timp de patru ani sub guvernare hortystă, fiind în plus pîrjolit și distrus de război. Problema este ridicată de Iuliu Maniu, președintele Partidului Național Țărănesc, ministru secretar de stat, în ședința Consiliului de Miniștri din 17 septembrie, propunînd înființarea unui Comisariat al guvernului, investit cu puteri largi, pentru teritoriile din nordul și estul Transilvaniei în curs de eliberare. Grigore Niculescu-Buzești, ministrul de externe, este de părere ca Iuliu Maniu să desemneze pe eventualii candidați pentru funcția de șef al comisariatului. Consiliul de Miniștri a hotărît să se întocmească un proiect de lege pentru înființarea acestei instituții. Elaborat potrivit orientărilor care s-au conturat în acel moment, proiectul

---

[1] *Armistițiul sovieto-român. Textul integral al Convenției și al anexelor*, în „România Nouă" (Sibiu), 1944, 12, nr. 10 din 17 septembrie, p. 3; „Monitorul oficial", 1944, 112, nr. 264, 14 noiembrie, p. 7338; Ion Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944—1947*. București, 1979, p. 70, 349.

de lege privind organizarea Comisariatului general pentru administrarea regiunilor eliberate ale nordului Transilvaniei a fost supus discuției în ședința guvernului din 22 septembrie. În formula inițială prezentată de generalul de corp de armată Constantin Sănătescu, președintele Consiliului de Miniștri, proiectul conferea noului comisar și ajutoarelor sale funcții similare cu acelea ale unui guvern regional provizoriu, inclusiv dreptul (art. 12) de a emite decrete-legi de autoritate locală — ceva asemănător modului în care a funcționat după primul război mondial Consiliul Dirigent al Transilvaniei. Luînd cuvîntul pe marginea proiectului, Lucrețiu Pătrășcanu a cerut să nu se adopte măsuri care să încurajeze tendințe regionaliste, și să se păstreze principiul ca guvernul să aibă controlul direct asupra întregului teritoriu al țării. În urma discuțiilor Consiliul de Miniștri a hotărît ca proiectul să fie refăcut, în sensul de a fi atribuite comisariatului doar unele funcții consultative temporare.[2]

Ca linie de conduită se preconiza, în general, ca respectivul comisariat să se ocupe, de comun acord cu comandamentele militare, de organizarea administrației civile din nordul Transilvaniei, pe măsură ce trupele române și aliate vor cuceri teritoriul smuls prin dictatul de la Viena.

În raportul pe care primul ministru, generalul C-tin Sănătescu, l-a adresat factorului constituțional, monarhului, și care însoțea proiectul în forma refăcută, se arăta că reîncadrarea Transilvaniei eliberate în corpul statului român, impune guvernului „să ia măsurile necesare pentru ca provincia atît de greu încercată de tratamentul neomenos al ocupanților, cît și prin inevitabilele consecințe ale războiului, să se poată integra cît mai ușor și mai organic în sistemul administrativ al țării".[3] Dar această reintegrare nu se poate face cu eficacitatea necesară, dacă se utilizează aparatul obișnuit al statului, care este creat cu scopul de a face față unor situații normale, și nu unor situații cu totul excepționale „cum sînt cele din Transilvania de Nord". Este suficient exemplul consecințelor numeroase create de suprimarea legilor românești de către ocupanții hortyști, suprimare care a avut numeroase urmări grave pentru populația românească a provinciei. De asemenea insuficiența căilor de comunicații, datorită apropierii frontului, face ca legătura cu capitala să fie foarte anevoioasă, fiind necesară o administrație dirijată de la fața locului.

Organizarea Comisariatului Transilvaniei este o necesitate temporară, dar deosebit de importantă, „tocmai prin faptul că el este menit să înlăture toate nemulțumirile ce s-ar produce prin întîrzierile, pe care o populație chinuită de evenimentele ultimilor ani, este în drept să le dorească evitate. De îndată ce acest organ de primă urgență adiministrativă a reușit să creeze o stare de lucruri stabilizată", în teritoriul Transilvaniei de nord și est eliberate, guvernul urmează să reexamineze problema și să decidă asupra încetării activității Comisariatului printr-un jurnal al Consiliului de Miniștri.[4]

---

[2] V. Liveanu, E. Cimponeriu, M. Rusenescu, T. Udrea, *Din cronica unor zile istorice*. București, [1972], p. 153, 156.

[3] „Monitorul oficial", 1944, 112, nr. 234, 10 octombrie, p. 6567.

[4] *Ibidem*.

Legea nr. 487, promulgată la 10 octombrie 1944, decretează înființarea *Comisariatului pentru administrarea Transilvaniei eliberate*, care urma să reprezinte autoritatea guvernului român în teritoriile eliberate și să apere interesele populației din această regiune. În fruntea instituției este numit un înalt comisar, care avea rangul și retribuția unui ministru precum și răspundere ministerială. Înaltul comisar era ajutat de un secretar general și de o cancelarie provizorie. Pe lîngă Comisariat urma să funcționeze un comitet prezidat de înaltul comisar, care să-și dea avizul asupra tuturor problemelor de interes general ce cădeau în competența Comisariatului.

Înaltul comisar putea lua, în numele guvernului român și în cadrele legilor țării, orice măsură pe care o considera necesară în vederea reinstalării administrației românești în teritoriile eliberate. Orice instituție, organizație cu personalitate juridică sau întreprindere particulară, de orice fel, putea funcționa numai pe baza unei autrizații date de înaltul comisar. Toate numirile, înaintările și detașările de personal de toate gradele și din toate funcțiile publice trebuiau făcute de către înaltul comisar. El putea da decizii pentru reintegrarea în funcții a tuturor funcționarilor care aveau drepturi legale la 30 august 1940 pe teritoriile eliberate. Aprecierea oportunității reintegrării oricărui funcționar, era un atribut al Comisariatului. Toate numirile noi, făcute de înaltul comisar, erau considerate provizorii, urmînd ca definitivarea lor să se facă la data ce va fi stabilită de guvern, de către organele și după normele prevăzute de legile organice.[5]

Prin Decretul nr. 1839, promulgat la 10 octombrie 1944, dr. Ionel Pop, fost secretar al Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918, scriitor și publicist, atunci membru al delegației permanente a Partidului Național Țărănesc, avocat în Sibiu, a fost numit în funcția de înalt comisar al Comisariatului pentru administrarea Transilvaniei eliberate.[6] În aceeași zi înaltul comisar a depus jurămîntul în fața regelui Mihai I.[7] Cu această ocazie, înaltului comisar i-a fost adresată din partea presei urarea „să fie mai norocos decît August și mai bun decît Traian". Tot atunci generalul de brigadă în rezervă, Vasile Barbu, a fost numit secretar general al Comisariatului. S-a constituit asemenea comitetul prevăzut de lege, în sarcina căruia revenea responsabilitatea de a se pronunța în toate problemele principiale care priveau administrarea părții de nord și est a Transilvaniei. Membrii acestui for — care avea îndeobște un caracter consultativ — au fost numiți de guvern, din comitet făcînd parte: prof. dr. Emil Hațieganu, dr. Petru Groza, dr. Sabin Manuilă, dr. Teodor Roxin, Iosif Jumanca, dr. Liviu Pop, Valer Ghircoiașiu și dr. Simion Nemeș.[8]

---

[5] *Colecțiunea de legi și regulamente*, tom. XII, 1944, 1—31 octombrie. București, 1945, p. 16—17.

[6] „Monitorul oficial", 1944, 112, nr. 234, p. 6566; „Ardealul" (București), 1944, 4, nr. 42, 8—15 octombrie, p. 7.

[7] „România Nouă", 1944, 12, nr. 30, 11 octombrie, p. 1.

[8] Decretul 1840, „Monitorul oficial", 1944, 112, nr. 234, p. 6566; *Comitetul pentru administrarea Ardealului de Nord*, în „Tribuna Ardealului", 1944, 5, nr. 1155, 31 octombrie, p. 1.

La scurtă vreme, avînd în vedere situația creată la Cluj, în urma retragerii autorităților administrative hortyste, guvernul a hotărît ca înaltul comisar să plece imediat în capitala Ardealului pentru a-și îndeplini atribuțiile legale — instalarea autorităților românești. La 15 octombrie capii autorităților locale numiți de guvern: prefectul, subprefectul și primarul erau în drum spre Cluj; înaltul comisar urmînd să plece în 16 octombrie cu întreg personalul administrativ al Comisariatului.[9]

Cu prilejul eliberării Clujului, la 11 octombrie 1944, de către trupele armatei române și sovietice, dr. Ionel Pop a făcut interesante declarații publice. În 1940 — spunea el — am părăsit un Cluj edificat și schimbat în cei 22 de ani de muncă însuflețită. „Era un oraș întinerit, îngrijit, cu viață economică vie, cu o viață cultrală plină de ambiție, de avînt și de realizări. Toate într-o nouă atmosferă: de uitare a veacurilor de suferință, de iertare, de prietenie, chiar pentru cei cari pînă ieri erau împilatori". Reîntorși după patru ani „regăsim un Cluj ruină a zidurilor și a spiritului. Regăsim un Cluj pe străzile pustii ale căruia se tînguie răsunetul cumplitelor suferințe pe care le-a îndurat neamul nostru frînt în două de roata de la Viena". Dar prin trudă și stăruință „vom deschide și mai larg toate drumurile, pentru geniul și spiritul românesc de dreptate și libertate".[10]

Împrejurările momentului și motive de ordin politic împiedică însă instalarea Comisariatului la Cluj, locul de unde putea și trebuia să-și îndeplinească efectiv atribuțiile. Instituția a continuat să funcționeze la București, trecînd la pregătirea măsurilor de organizare a nordului Transilvaniei. Așa cum arată dr. Ionel Pop, „eu am primit însărcinarea cu mult elan, și cu nădejdea să aduc un aport la restabilirea puterii de stat românești acolo".[11] În acest scop înaltul comisar are zilnic consfătuiri atît cu autoritățile guvernamentale de resort, cît și cu membrii Comisiei aliate de control pentru România, aflată sub președinția mareșalului sovietic Rodion I. Malinovski, vicepreședinte fiind generalul locotenent V. P. Vinogradov. Atenția principală era îndreptată spre asigurarea trasporturilor și a măsurilor pentru aprovizionarea populației.[12]

Cu toate că nu se renunță la ideea instalării Comisariatului la Cluj — deplasarea sa în orașul destinat a-i servi ca reședință fiind mereu prezentată de presă ca iminentă —, pînă la urmă însă Comisariatul pentru administrarea Transilvaniei eliberate a trebuit să rămînă în București pentru întreaga perioadă cît a funcționat. Mărturiile dr. Ionel Pop sînt și în această privință edificatoare: „Comisariatul nu a putut să se instaleze la sediul lui proiectat, la Cluj, și a vegetat, chinuit, la București, în continua nădejde a posibilității unei activități pe teren, efective. Ca urmare a acestei situații, și din motive de cruțare a bugetului, am restrîns toată organizația Comisariatului la minimum posibil, urmînd a-i da o organizație potrivită, atunci cînd va fi posibilă și o acti-

[9] „România Nouă", 1944, 12, nr. 34 din 15 octombrie, p. 1.
[10] *Ibidem*, nr. 35, 17 octombrie, p. 3.
[11] Scrisoarea de răspuns din 13 octombrie 1981, adresată de dr. Ionel Pop, aflat atunci la venerabila vîrstă de 92 de ani, autorului acestui studiu.
[12] „România Nouă", 1944, 12, nr. 40, 22 octombrie, p. 1.

vitate de asemenea. Timpul acesta sperat și dorit n-a venit. Comisariatul a rămas la București într-o găoace de organizare".[13]

În aceste împrejurări deosebit de complexe, create ca urmare a situației politice noi, care evolua foarte rapid în direcția unei continue radicalizări, determinată de ascensiunea luptei revoluționare a forțelor de stînga, pe de o parte, iar pe de altă parte din cauza situației de război și a punctului de vedere al Înaltului Comandant Aliat, exprimat de către partea sovietică, la 24 octombrie se instaurează în partea de nord și est a Transilvaniei administrația militară sovietică. Faptul a pus guvernul României în situația să recunoască noua stare de lucruri. Prin Decretul regal nr 1996 din 24 octombrie 1944 se legiferează norme relative la administrarea teritoriului Transilvaniei eliberate, acesta constituind „regiunea armatelor de operațiuni, intră, în măsura recuceririi, sub autoritatea Comandamentului general al trupelor". „Pînă la instalarea autorităților administrative românești de către înaltul comisar pentru administrarea regiunilor eliberate ale Tranislavniei, Comandamentul general al trupelor va exercita administrația asupra teritoriilor redobîndite".[14]

Așa stînd lucrurile, dr. Ionel Pop își exprimă punctul de vedere referitor la măsurile care urmează a fi luate în Transilvania eliberată, atunci cînd evoluția evenimentelor va permite acest lucru — introducerea administrației militare sovietice făcînd imposibilă atît instalarea Comisariatului la Cluj cît și desfășurarea activității instituției. Înaltul comisar a declarat în acest sens că trebuiesc anulate unele măsuri cu caracter reacționar și discriminatoriu luate de guvernul hortyst, îndeosebi cele referitoare la reforma agrară românească, la pădurile și pășunile comunale și composesorale, la deposedările făcute prin exproprieri și colonizări, la nefasta Ordonanță 1440—1941 care a despuiat de avutul lor atîtea mii de români etc. El a adăugat: „Am dragoste de om față de toți locuitorii acelui ținut, atît de greu încercați, și voi face tot ce-mi stă în putință să evit, pe seama tuturor, orice faptă de nedreptate ori de persecuțiune națională sau religioasă".[15]

Comisariatul pentru administrarea Transilvaniei eliberate a pregătit și oferit guvernului datele necesare pentru luarea măsurilor cuvenite și codificarea lor în acte legislative, întocmind totodată o serie de proiecte de decrete-legi și decrete, menite să readucă această regiune în cadrele statului român și să înlăture efectele legislației hortyste, creată pentru prigonirea și pauperizarea românilor de aici. Au fost pregătite, elaborate și prezentate guvernului proiecte de decrete-legi în următoarele domenii:

1. Reglementarea cetățeniei locuitorilor din nordul Transilvaniei.
2. Modificarea legii de organizare judecătorească, prin care se înființau instanțe judecătorești în teritoriul eliberat.

---

[13] Scrisoarea citată a dr. Ionel Pop vezi nota 11.

[14] „Monitorul oficial", 1944, 112, nr. 247, 25 octombrie, p. 6854; *Norme relative la teritoriul Transilvaniei eliberate*, în „Universul", 1944, 61, nr. 291, 27 octombrie, p. 3.

[15] *Transformările din Ardeal se vor face în spirit de omenie*, în „Tribuna Ardealului", 1944, 5, nr. 1153, 28 octombrie. p. 1.

3. Înlocuirea cărților funduare distruse prin evenimentele de război.

4. Extinderea legislației românești asupra Transilvaniei eliberate.

5. Anularea efectelor Ordonanței ungare 1440—1941 M. E., care a pricinuit mari daune românilor din Transilvania răpită, întrucît prin măsurile impuse au fost deposedați de bunurile lor mii și mii de români, fiind necesară o grabnică restabilire a dreptății.[16]

Partea de nord și est a Transilvaniei ducea în această perioadă o acută lipsă de petrol, chibrite, zahăr și altele. Comisariatul a încercat prin măsuri izolate, potrivit puterilor sale, să remedieze unele din aceste lipsuri. Referindu-se la măsurile întreprinse, dr. Ionel Pop arată: „Mă mîngîi că în acele luni am putut totuși face ceva pentru populația necăjită de acolo. În repetite rînduri am putut trimite cantități însemnate de medicamente, care acolo lipseau, apoi am trimis vagoane întregi de manuale școlare românești pentru clasele primare, la Crăciun cantități de făină și zahăr, pe seama săracilor, gratuit, și alte asemenea îndemînări. Desiguri, prea puțin, și în afara miezului chemării Comisariatului".[17]

În ceea ce privește îndeplinirea principalei sale atribuții, aceea de instalare a administrației civile românești în cele 11 județe ale Transilvaniei de nord și est: Bihor, Ciuc, Cluj, Maramureș, Mureș, Năsăud, Odorhei, Satu Mare, Sălaj, Someș și Trei Scaune, Comisariatul și-a adus o contribuție activă la instalarea prefecților numiți prin decretele din 25 septembrie și 17 octombrie 1944, și a altor organe ale administrației locale. Dr. Ionel Pop a participat personal la instalarea unor prefecți și primari numiți de guvernul român, cum s-au petrecut lucrurile, bunăoară, la Tîrgu Mureș la 30 octombrie 1944. Efectiv autoritățile numite de guvern, conduse și îndrumate de Comisariat, au fost instalate în județele Ciuc, Mureș, Odorhei și Trei Scaune, și au funcționat în perioada: a doua jumătate a lunii octombrie — pînă la 10—14 noiembrie 1944. În județele Sălaj și Someș nu au funcționat decît cîteva zile, iar în celelalte județe nu s-a produs nici măcar un început de instalare.[18]

Guvernul și Comandamentul sovietic condiționau instalarea administrației civile românești în nordul și estul Ardealului, de instaurarea la cîrma României a unui guvern F.N.D. Astfel, odată cu introducerea administrației militare sovietice la 24 octombrie, noul regim administrativ începe să fie instalat în județele Cluj, Năsăud și Someș, iar la începutul lunii noiembrie și în județele Bihor, Satu Mare și Sălaj. Acolo unde administrația civilă românească a ajuns să fie instalată, în județele Ciuc, Mureș, Odorhei și Trei Scaune, aceste autorități au fost evacuate de către Comandamentul sovietic, ajungîndu-se ca la 14 noiembrie 1944 sistemul

---

[16] *Proiecte de decrete-legi întocmite la Comisariatul pentru Transilvania de Nord eliberată*, în „Universul", 1944, 61, nr. 310, 15 noiembrie, p. 3.

[17] Scrisoarea citată a dr. Ionel Pop vezi nota 11.

[18] *Despre unele declarații privitoare la Ardealul de Nord și despre realitatea lucrurilor*, în „Dreptatea", seria II-a, 1945, 1, nr. 127, 28 ianuarie, p. 1; *Reintroducerea administrației românești în Ardealul desrobit*, în „România Nouă", 1944, 12, nr. 57, 12 noiembrie, p. 1; „România Nouă", 1944, 12, nr. 52, 5 noiembrie, p. 4.

să se generalizeze în întreaga parte de nord și est a Transilvaniei.[19] Cu o singură excepție, județul Maramureș. Aici imediat după ce ariergarda armatelor hitleristo-hortiste s-a retras, în vederea conducerii județului, urmînd tradiția rămasă din 1918, s-a convocat Marele Sfat Național, din care au făcut parte fruntașii mișcării naționale românești și cîte doi delegați țărani din fiecare comună. Ca președinte a fost ales prof. Ion Bilțiu Dăncuș, membru al P.N.Ț., care a fost ales totodată președintele Consiliului Național Român constituit cu această ocazie, primind în același timp și delegație ca primar al orașului Sighet. Delegația pentru funcția de prefect al județului a fost încredințată dr. Petru Mihali, membru al P.N.L. Consiliul Național Român a luat măsuri grabnice pentru organizarea administrativă a județului pe baze democratice, asumîndu-și rolul de organ politic conducător; aici instalarea administrației militare sovietice întîmpinînd rezistențe, ceea ce a dus la momente de tensiune, problema fiind rezolvată abia după 13 martie 1945, dată care a marcat reintroducerea administrației civile românești în nordul și estul Transilvaniei.[20]

Autoritățile militare sovietice au exercitat administrația acestei regiuni prin Comitetul Executiv pentru nordul Ardealului al F.N.D., condus de Teofil T. Vascan ca președinte, Jordáky Lajos, copreședinte, Tudor Bugnariu, Bruder Francisc, Demeter János, Nicolae Goldberger, ca și prin comitetele județene ale F.N.D., pînă la data de 13 martie 1945.

În actele sale politice și administrative Comisariatul s-a situat pe linia politică preconizată de P.N.Ț. și P.N.L., intrînd în dezacord cu direcția desfășurată de organele F.N.D. În bilanțul înfăptuirilor F.N.D. din nordul Ardealului se arată că Iuliu Maniu prin intermediul lui Ionel Pop, nu s-a arătat de acord cu măsurile luate de administrația instalată și sprijinită de F.N.D., purtîndu-se discuții controversate în problema interpretării Convenției de armistițiu. De asemenea, partidele istorice, prin glasul dr. Ionel Pop s-au opus formulei preconizate de F.N.D. pentru organizarea Universității din Cluj, concretizată în Ordonanța-lege nr. 413 din 19 ianuarie 1945, a prefectului județului și municipiului Cluj, Vasile Pogăceanu, emisă „pe baza puterii legale ce o deținem și în virtutea ordinelor în vigoare".[21]

Ultimul episod din viața Comisariatului pentru administrarea Transilvaniei eliberate, ca instituție, se consumă imediat după 6 Martie 1945. Instaurarea guvernului condus de dr. Petru Groza, care a însemnat o cotitură radicală în viața politică a țării, a determinat demisionarea înaltului comisar, „printr-o scrisoare predată de mine personal dr. Petru Groza (cu care de altfel aveam vechi legături de prietenie). Deodată cu

---

[19] T. Necșa, *Aspecte din lupta pentru instaurarea unor autorități locale democratice*, în „Studii. Revistă de istorie", 1959, 12, nr. 4, p. 228.

[20] *Cum s-a luat conducerea județului de către Consiliul Național Român*, în „Maramureșul" (Sighet), 1944, 1, 10 decembrie, p. 2; *Conferința de la Cluj a Frontului Național Democrat pentru nordul Ardealului*, în „Scînteia", 1945, 2, nr. 149, 24 februarie, p. 5.

[21] *Din înfăptuirile F.N.D.-ului pentru nordul Ardealului. Pe marginea unui comunicat*, în „Făclia", 1945, 1, nr. 81, 21 iunie, p. 1; *Ordonanța Prefecturii cu privire la Universitate*, în „Tribuna Ardealului", 1945, 6, nr. 1214, 23 ianuarie, p. 3.

demisia mea a încetat și existența Comisariatului" — relatează dr. Ionel Pop.[22]

Expresie a unei necesități politice și naționale de cea mai mare urgență, pe care o reclama momentul istoric respectiv, Comisariatul pentru administrarea Transilvaniei eliberate a reprezentat soluția politică, pe care primul guvern Sănătescu a ales-o pentru a grăbi, ușura și realiza reîncadrarea administrativă în granițele statului român a părții de nord și est a Transilvaniei, răpită prin dictatul de la Viena.

După constituirea și organizarea sa, instituția — care trebuia să fie un organism special, operativ și eficient de coordonare, având un caracter provizoriu — a desfășurat o activitate bogată în prima parte a ființării sale, și tot mai modestă după aceea, așa cum au fost condițiile în care a activat și posibilitățile de acțiune de care a beneficiat. Se poate aprecia că acest organ guvernamental a căutat să-și aducă, și a reușit în bună parte să-și aducă, o contribuție importantă la împlinirea menirii pentru care a fost instituit.

IOAN SILVIU NISTOR

[22] Scrisoarea citată a dr. Ionel Pop, vezi nota 11.

DOCUMENTAR

CERCETĂRI ARHEOLOGICE EFECTUATE ÎNTRE 1979—1982 PE LIMESUL CELOR TREI DACII ȘI AL PROVINCIILOR CU GRANIȚE ÎNVECINATE, MOESIA SUPERIOR ȘI MOESIA INFERIOR

De la bun început însă trebuie să mărturisesc că perioada relativ restrînsă pentru care doream să fac raportul (1979—1982) s-a dovedit de fapt și mai scurtă, deoarece nu au fost publicate toate datele săpăturilor executate în această perioadă și mai ales din ultimii doi ani. În același timp trebuie să subliniez faptul că informațiile în legătură cu cercetările arheologice efectuate la castrele din Moesia Inferior mai ales, dar și din Moesia Superior sînt parțiale, pentru că a fost imposibil să ajung la întreaga informație publicată în Bulgaria și Jugoslavia, țări pe teritoriul cărora se află azi în mare parte fostul limes roman al provinciilor Moesia Inferior și Superior. *Deci în ciuda spațiului relativ vast la care se referă raportul, conținutul său este limitat și trebuie tratat ca un raport selectiv.*

Raportul înfățișează deci rezultatele cercetărilor arheologice efectuate la fortificațiile romane din perioada secolelor II—III e.n. pe limes sau în sistemul defensiv în general din provinciile Moesia Superior, Dacia Superior (Apulensis), Dacia Porolissensis, Dacia Inferior (Malvensis) și Moesia Inferior. În primul rînd ne vom referi la săpăturile care au fost publicate. Am inclus însă și unele date inedite, mai ales pentru provinciile dacice, unde accesul la informații a fost mai ușor. Am mai adăugat date despre săpături mai vechi executate la castre, dar care au fost publicate în perioada la care se referă raportul (1979—1982). De asemenea am inclus în raport și informațiile în legătură cu cercetările efectuate pe linia înaintată de turnuri de pîndă a limesului dacic și datele noi apărute în legătură cu trupele sau publicate în perioada la care se referă raportul.

Ordinea de expunere va fi cea în care am enumerat provinciile. Moesia Superior, Dacia Superior (Apulensis), Dacia Porolissensis, Dacia Inferior (Malvensis), Moesia Inferior. Rezultatele săpăturilor arheologice vor fi prezentate pe scurt: date în legătură cu poziția, planul, dimensiunile, orientarea, elementele de fortificație, organizarea in-

teriorului, datare etc. La sfîrșitul prezentării, pentru fiecare provincie (acolo unde a fost cazul) am introdus rezultatele cercetărilor pe linia înaintată de turnuri și apoi noutățile în legătură cu trupele.

În aceeași ordine, pe provincii, am notat bibliografia pentru fiecare fortificație în parte. Această bibliografie constituie o anexă a lucrării, asigurînd astfel o anumită cursivitate textului.

Moesia Superior

Pentru că nu au apărut între timp lucrări noi în legătură cu organizarea militară a provinciei Moesia Superior, vom expune sistemul ei defensiv pe baza studiului nostru[1]. Fortificațiile au fost numerotate de la Vest spre Est.

1. *Pojejena;* În anul 1979 au fost publicate rezultatele săpăturilor din anii 1977—1978; planul castrului mai complet; dimensiuni 145×185 m; porta praetoria pe latura de Est; laturile lungi orientate Est—Vest; zidul de incintă construit în tehnica *opus incertum* are grosimea de 1,30 m; în fața zidului, pe trei dintre laturi (Est, Nord, Vest) un singur șanț de apărare; turnuri de colț cu plan trapezoidal; bastioanele porților au plan dreptunghiular, depășind cu 0,50 m linia zidului de incintă; spre deschiderea porții bastioanele au contraforți; în interior au fost identificate: clădirea comandamentului, o baracă cu pereți de lemn și o clădire din piatră, care după elementele de plan păstrate ar putea fi o magazie (horreum); la elementele de fortificație au fost identificate două faze de construcție: valul de pămînt datat la sfîrșitul secolului I e.n.; zidul de piatră datat spre mijlocul secolului II e.n.; ștampile ale cohortei V Gallorum și ale legiunilor IIII Flavia Felix și VII Claudia.

2. *Karatas;* R.S.F. Jugoslavia; 1979; s-a stabilit exact poziția castrului; plan patrulater regulat; dimensiuni 130 × 140 m; laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; laturile lungi orientate Nord—Sud; 1. nu sunt date în legătură cu organizarea interiorului; 2. s-a notat o singură fază de construcție; zid de piatră, cu grosimea de 2 m, construit din blocuri fasonate; la construcția zidului s-au folosit multe cărămizi, mai ales la colțuri și la intrări; au fost cercetate două turnuri de colț (Nord și Vest), două turnuri de curtină; turnurile de colț au plan trapezoidal (latura lungă 5,50 m); turnurile de curtină au plan patrulater (4,50×4,40 m); turnurile de colț sînt ușor ieșite față de linia zidului de incintă; se crede că a fost construit la începutul secolului II e.n.; a fost identificată o fază de reparații, datată la sfîrșitul secolului II e.n.

3. *Kostol* (Pontes); R.S.F. Jugoslavia; 1979; s-a stabilit poziția castrului în raport cu podul lui Apollodor; plan patrulater regulat; di-

[1] N. Gudea, *Die Militärorganisation an der Nordgrenze der Moesia Superior während der Römerherrschaft in Dakien*, în *Limes 11 Székesfehérvár* 1976, p. 223—236; idem, *Despre granița dintre provinciile romane Dacia și Moesia Superior în secolele II—III e.n.*, în *Drobeta*, 4, Drobeta-T. Severin, 1980, p. 87—108.

mensiuni 112×120 m; laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; cele lungi orientate Nord—Sud; porta praetoria pe latura de Nord; zidul de incintă, gros de 1,70 m, a fost construit din pietre fasonate; pe laturile de Nord și Vest, în fața zidului, un singur șanț de apărare; lîngă colțul de Nord—Vest un canal traversa zidul; bastioanele porților praetoria și principalis sinistra sunt dreptunghiulare, depășind linia zidului de incintă; spre deschiderea porții au contraforți.

4. *Drobeta T. Severin* (Drobeta); În anul 1980 a apărut o monografie a castrului antic de la Drobeta. Este publicat planul castrului din secolele II—III e.n. și sunt prezentate trupele care au lăsat urme aici.

În legătură cu trupele din provincie nu au apărut date noi. M. Mirković a publicat un vas de bronz descoperit la Tekija (Transdierna) cu inscripția: COH(ortis) V Gall(orum) EXACTA LEG(ionem) VII CL(audiam) RECOGNITA. Pe baza acestui text, autoarea consideră că cohors V Gallorum a staționat la Tekija la începutul secolului II e.n.

În cazul celor trei Dacii (Apulensis, Porolissensis și Malvensis) am luat ca bază de plecare raportul prezentat la congresul limesului de la Stirling, în care cuprinsesem cercetările efectuate între 1970—1978[2]. Cercetările recente vor fi urmărite conform schemei deja publicate. în care fortificațiile au fost numerotate de la Vest spre Est[3].

Dacia Apulensis

1. *Bulci;* 1979—1982; s-a stabilit existența unei fortificații; planul și dimensiunile nu s-au putut preciza; pe una din laturi val de pămînt și șanț de apărare; în interior construcții romane foarte deranjate de amenajările din evul mediu; țigle cu ștampila legiunii XIII Gemina.

2. *Jupa* (Tibiscum); 1979—1982; s-a stabilit planul castrului mare de piatră; dimensiuni 195×310; m; pe latura lui de Nord s-au precizat elementele incintei: șanț — zid — agger; laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; porți cu bastioane cu plan dreptunghiular; porta praetoria pe latura de Sud; la porta sinistra bastioanele sunt ieșite în afara liniei zidului de incintă; la colțuri turnuri cu plan trapezoidal; în zona colțului de Nord-Est al castrului mare a fost identificat un castru mai mic; dimensiuni 107×89 m; elementele lui de fortificație constau în două șanțuri — zid de piatră — agger; în interiorul lui a fost dezvelită o construcție a cărei destinație nu s-a putut preciza; se consideră că acest castru mic a fost prima fortificație de la Tibiscum; la mijlocul secolului II ea a fost extinsă prin prelungirea laturilor.

---

[2] N. Gudea, *Recent research on the limes of Dacia,* în *Limes 12 Stirling* 1979, p. 799—814.

[3] N. Gudea, *Der Limes Dakiens und die Verteitigung der obermoesischen linie von Trajan bis Aurelian,* în *ANRW,* II, 6, Tubingen, 1977, p. 851—875.

3. *Sarmizegetusa* (Ulpia Traiana); Săpăturile din ultimii trei ani au confirmat ipotezele mai vechi după care, înainte de fundarea coloniei, a existat aici un castru de legiune; plan patrulater; dimensiuni 540×600 m; laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; pe latura de Nord două șanțuri de apărare (7,00×2,50; 6,00×1,50 m) — zid de incintă (1,60 m) — agger (13×2,70 m) — via sagularis (3,75 m); zidul placat în exterior cu blocuri fasonate; castrul a funcționat între 102—108 e.n.; sediu pentru legio IIII Flavia Felix.

4. *Vețel* (Micia); (nr. 19); 1979—1983; s-au precizat dimensiunile castrului, 189,50—360 m; plan îmbunătățit; porta praetoria pe latura de Vest; pe laturile de Nord și Est au fost determinate și elementele de fortificație: șanț (12,00 m) — zid (1,80 m) construit în tehnica *opus incertum* — agger (10,50 m); turnuri de colț cu plan trapezoidal, ieșite în afara liniei zidului de incintă; pe latura de Vest turn de curtină patrulater; în zona centrală a castrului au fost dezvelite părți din clădirea comandamentului, iar în latus dextrum o magazie de cereale (horreum).

5. *Abrud* (nr. 20); 1979; a fost identificată fortificația romană; plan provizoriu; dimensiuni 40×50 m; laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; val de pămînt (3,00×1,70 m) — șanț de apărare (2,50×1,90 m); lipsesc elementele pentru datare.

6. *Alba Iulia* (nr. 87) (Apulum); 1979; cercetările privind evoluția cetății medievale au dus la identificarea zidului castrului legiunii XIII Gemina; un sondaj efectuat în punctul respectiv a confirmat existența zidului — aggerului și a unor construcții în interior; pe baza acestor date, combinate cu schițele arhitecților militari austrieci datate în secolul XVIII, s-a precizat pentru întîia oară traseul zidurilor, planul aproximativ, dimensiunile (474×474 m) castrului.

7. *Brîncovenești* (nr. 32); 1979—1982; castru suprapus de un castel feudal; plan patrulater; dimensiuni 144×147 m; laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; porta praetoria pe latura de Est; porta sinistra pe latura de Nord; bastioane cu plan dreptunghiular; ieșite cu 1,80 față de linia zidului de incintă; zid, gros de 1,40 m, construit în tehnica *opus incertum;* nu sunt date în legătură cu organizarea interiorului; se susține că la început a existat un castru cu val de pămînt, ulterior construindu-se zidul de piatră.

8. *Comărnicel* (nr. 107); 1979; cercetări de suprafață au identificat trei fortificații .cu incinta din val de pămînt; se presupune că datează din epoca cuceririi Daciei și sunt legate de distrugerea centrelor regale dacice de la Sarmizegetusa Regia.

Pe linia înaintată de turnuri de pîndă de semnalizare, pe sectorul estic al limesului au fost efectuate cercetări de suprafață începînd de la castrul de la Orheiul Bistriței pînă la castrul de la Sărățeni; au fost identificate turnuri și burguri situate atît între castre cît și în fața lor. Un burg cu val de pămînt a fost cercetat la Ocland.

În legătură cu trupele din provincia Dacia Superior (Apulensis) au apărut mai multe lucrări. D. Benea a încercat o prezentare amplă a

datelor despre numerus palmyrenorum tibiscensium. Aceeași autoare a încercat să facă pentru întîia oară o ordonare cronologică a trupelor din castrul de la Jupa (Tibiscum) pe baza materialului epigrafic (inscripții și ștampile): cohors I Vindelicorum (106—275); Cohors I Sagittariorum (106 — sfîrșitul secolului II e.n.); numerus Palmyrenorum (Hadrianus — 275 e.n.); numerus Maurorum (sfîrșitul secolului II —.). I. Berciu și C. L. Băluță au publicat, în mai multe ediții, materialul tegular ștampilat sau marcat al corpului de pedites et equites singulares de la Alba Iulia (Apulum). În lucrare au fost analizate atît materialul de construcție pe care s-au aplicat ștampile sau marcaje, cît și tipurile ștampilelor.

Dacia Porolissensis

1. *Moigrad* (Porolissum); În ultimii trei ani au fost precizate mai multe elemente ale complexului militar: barajele din trecătoarea Meseșului între Măgurița și Poguior (zid, burgus, val, turnuri), cele dintre Cornistea și Măgurița (val sau zid, turnuri) un burgus în spatele Măgurii. S-a completat astfel imaginea organizării defensivei în acest punct; această imagine însă este departe de a fi completă.

La castrul de pe dealul Pomăt (nr. 25); 1979—1982; au fost precizate traseul laturilor și planul; dimensiuni 230×300 m; colțurile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; porta praetoria pe latura de Nord-Est; zidul de incintă, cu grosimea variind între 1,50—2,20 m, a fost construit în tehnica *opus incertum*; turnuri de colț cu plan trapezoidal; în colțul de Est nu există turn; turnuri de curtină cu plan patrulater au fost identificate două pe jumătatea de N a laturilor scurte de Nord-Est și unul pe latura de NV; porți cu bastioane patrulatere și ieșind semicircular de 2,00 m în afara liniei zidului de incintă; spre deschiderea porții bastioanele au contraforți; cu excepția porții decumana toate porțile au două culoare; clădirea comandamentului dezvelită integral; în praetentura dextra 6 clădiri (bărăci și construcții cu caracter diferit (horrea = magazii pentru cereale), fabrica (cu un furnal mic, turnătorie de bronz etc.); în praetentura sinistra 5 clădiri: 4 bărăci și un rezervor pentru apă. La elementele principale ale incintei două faze de construcție: cu val de pămînt (începutul sec. II) și cu zid de piatră (începutul secolului III e.n.); faze succesive de construcție au fost identificate la clădirea comandamentului, bărăci și magaziile de cereale.

2. *Cășeiu* (Samum) (nr. 28); 1980; plan cunoscut din anul 1925; secțiunile trasate în interior au identificat urmele fazei cu val de pămînt la elementele de fortificație (două șanțuri — val de pămînt — via sagularia) și șanț — bermă (3,25 m — zid (1,50 m) — agger (11,00=0,80 m) pentru faza cu zid de piatră; în interior au fost identificate 5 bărăci cu pereți de chirpic, avînd axa lungă paralelă cu via principalis.

3. *Ilișiua* (nr. 29); 1979—1982; plan aproximativ cunoscut; s-au stabilit dimensiunile exacte ale castrului cu zid de piatră; 182×182 m; s-a

precizat existența a două faze de construcție la elementele de fortificație; o fază cu val de pământ; o fază cu incinta din zid; pe laturile de Sud și Nord trei șanțuri de apărare; porta praetoria pe latura de Nord; bastioane cu plan dreptunghiular ieșite în afara liniei zidului de incintă; turnuri de colț cu plan trapezoidal.

4. *Gilău* (nr. 90); 1979×1982; plan completat al castrului; dimensiuni: 138×213 m; colțurile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; porta praetoria pe latura de Sud-Est; pe laturile de Sud-Vest și Nord-Vest au fost determinate elementele de fortificație; în faza cu val de pământ; șanț (5×2,80 m) — val (10,50×1,60 m) — via sagularis (3,00 m); în faza cu zid de piatră șanț (7,50×3,00 m) — zid (1,40 m) — agger (12,00×1,60 m) — via sagularis; porțile decumana și dextra au bastioane cu plan dreptunghiular ușor ieșite față de linia zidului de incintă; turnurile de colț (Nord, Vest) au plan trapezoidal; turn cu curtină cu plan dreptunghiular pe latura de Sud-Vest; clădirea comandamentului dezvelită parțial; în praetentura sinistra a fost dezvelită parțial o baracă; în retentura sinistra au fost identificate grajduri; sunt două faze principale de construcție la incintă: cu un val de pământ (deceniul doi al secolului) și cu zid de piatră (mijlocul secolului II e.n.).

5. *Gherla* (nr. 92); 1979—1982; săpături de salvare datorate unor construcții industriale; plan și dimensiuni neprecizate; pe laturile de Sud și Est au fost determinate elementele fortificate: două șanțuri — zid — agger — bermă — via sagularis; în interior numeroase urme de construcții; pe latura de Sud identificat locul porții.

6. *Turda* (Potaissa); (nr. 88); 1979—1983; s-au precizat dimensiunile castrului legiunii V Macedonica: 585×410 m; plan patrulater (încă inedit; l-am obținut prin bunăvoința conducătorului săpăturilor M. Bărbulescu); laturile lungi orientate Est—Vest; laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; porta praetoria pe latura de Sud; zidul de incintă, gros de 1,80 m placat în exterior cu blocuri patrulatere fasonate; porta decumana, pe latura de Vest, are două culoare; bastioane dreptunghiulare, ieșite în afara liniei zidului de incintă; clădirea comandamentului (121×72 m) dezvelită parțial; identificate drumurile principale din castru.

Pe linie înaintată de turnuri de pe sectorul de Nord-Vest au fost delimitate sectoarele principale, dependente de trei castre: Bologa (turnurile nr. 1—12; Buciumi (nr. 13—25); Porolissum (nr. 25—46). Linia înaintată de pîndă și semnalizare este alcătuită din turnuri de piatră (cu plan patrulater sau rotunde), burguri cu val de pământ, baraje din zid sau valuri de pământ; există și urmele unor turnuri de lemn.

În legătură cu trupele din Dacia Porolissensis au fost publicate patru lucrări. Două articole au fost dedicate prezentării unor unități auxiliare: ala Siliana de la Gilău și cohors II Britannica de la Romita. Alte două lucrări valorifică descoperiri epigrafice: diplome militare, donaria sau discuri cu inscripții din castrele de la Buciumi și Moigrad.

Dacia Malvensis

1. *Olteni* (nr. 38); în anul 1980 au fost publicate rezultatele cercetărilor arheologice executate la castru în anii 1969—1970; plan patrulatar neregulat; dimensiuni 92,50×142 m; colțurile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; pe latura de Sud au fost determinate elementele fortificate: șanț (6,00×1,20 m) — bermă (1,50 m) — zid (1,30 m) — agger (7,50 m); tot pe latura de Sud a fost dezvelită poarta; bastioane dreptunghiulare ieșite în afara liniei zidului de incintă.

2. *Bretcu* (Augustia) (nr. 39); în anul 1980 a fost publicată o monografie a castrului de la Bretcu bazată pe prelucrarea întregului material arheologic și a documentației săpăturilor din anul 1950.

3. *Cincșor* — Kleinschenk; (nr. 44); 1979; s-au executat mai multe secțiuni pentru a identifica locul castrului; nu au fost găsite elemente caracteristice unei fortificații; numeroase urme de construcții cu zid de piatră; ștampile ale cohortei II Bessorum.

4. *Feldioara—Ucea* (nr. 45); 1979 s-au încheiat săpăturile începute la acest castru; fortificația este numai parțial păstrată; mai mult de jumătate din ea a fost distrusă cîndva în vechime de apele Oltului; plan patrulater; colțurile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; s-a păstrat colțul de Nord și porțile de pe laturile de Nord-Vest și Nord-Est; pe latura de Nord-Vest s-a păstrat și un turn de curtină; bastioanele porților au plan dreptunghiular; ieșite în afara liniei zidului de incintă; spre deschiderea porții au cotraforți; turnul de colț are plan trapezoidal; partea lui din față depășește linia zidului de incintă; la elementele incintei sunt două faze succesive de construcție; sediu pentru cohors II Numidarum.

5. *Drumul Carului* (nr. 42 a) 1979; în trecătoarea Bran, aproape de înălțimea maximă a fost descoperit un burgus; plan patrulater; dimensiuni 35×30 m; laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; pe laturile scurte au fost identificate elementele de fortificație: șanț — val — via sagularis; datat în epoca cuceririi Daciei.

6. *Boița* (nr. 46); 1979—1982; plan nu există încă; pe latura de Vest au fost precizate elementele incintei: șanț în formă de W — zid dublu — agger; pe aceeași latură a fost identificată poarta, dar fără a fi dezvelită.

7. *Pietroasele* (nr. 50); 1979—1981; nu există plan; castrul este acoperit de actuala localitate; secțiuni executate pe latura de Est au arătat că nu există șanț de apărare; zidul construit în tehnica opus incertum; în spatele zidului urmele unor bărăci; în colțul de Nord-Est nu au fost identificate urme de turn.

8. *Tîrgșoru Vechi* (nr. 49) 1979—1980; nu există plan; secțiune peste latura de Nord a identificat zidul de incintă și porțiuni locuite din interior mărginite cu un pavaj.

9. *Rucăr* (nr. 65); 1979—1982; castellum cu val de pămînt; plan patrulater; dimensiuni 40×60 m; laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; pe latura de Sud au fost determinate elementele

de fortificație: șanț—val; în colțul de Sud-Est urmele unui turn de lemn; în interior au apărut părți din clădirea centrală.

10. *Cîmpulung Muscel* (Jidava) (nr. 65); 1979—1982; plan cunoscut din 1969; dimensiuni 98×132 m; porta praetoria pe latura de Sud laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; cercetări în *latus sinistrum;* a fost identificat și dezvelit un edificiu cu zid de piatră.

11. *Voinești* (65 b); 1980; la 15 km spre Sud de castrul de la Cîmpulung Muscel a fost identificată o fortificație pînă acum necunoscută; sondajul executat a determinat șanțul de apărare — zidul de incintă și urmele unor construcții în interior; ștampile ale legiunii XI Claudia.

12. *Putineiu* (nr. 52) 1979—1980; stabilit planul fortificației cu val de pămînt; dimensiuni 53×53 m; pe latura de Sud au fost determinate elementele de fortificație: două șanțuri (3,00×1,50; 4,00×1,75 m) și valul; distanța dintre șanțuri 2,00 m; pe aceeași latură a fost găsită intrarea.

13. *Flămînda* (nr. 51); 1980; prin săpături și cu ajutorul fotografiei aeriene a fost determinat planul castrului; distrus parțial de apele Dunării; pe latura de Est identificate elementele incintei: șanț (5,00×1,90 m) — val (8,00—10,00 m).

14. *Tițești* (nr. 79); în anul 1981 au fost publicate rezultatele săpăturilor arheologice executate în anii 1972—1973; plan dreptunghiular; dimensiuni 56,60×48,20 m; laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale; laturile lungi orientate Est—Vest; zid, gros de 1,50 m, construit în tehnica opus incertum cu contraforți interiori aflați la 4—5 m distanță între ei; pe laturile de Est și Vest intrări simple, flancate de ziduri; pe laturile lungi nu sunt porți; în interior au fost dezvelite părți din clădirea comandamentului; intrările au fost numite praetoria (2,80 m) și decumana (3,35 m); construit sub Hadrianus.

15. *Racovița* (Praetorium II) (nr. 80); 1980; a fost stabilit planul comandamentului; în latus dextrum a fost dezvelită o magazie de cereale (horreum); plan cunoscut; dimensiuni 101×112 m;

16. *Sîmbotin* (Castra Traiana) (nr. 73); 1982; a fost găsit castrul roman, pînă acum numai presupus în această localitate; pe latura de Vest au fost identificate elementele de fortificație: două șanțuri — zid de piatră cu contraforți interiori —; grosimea zidului 1,20 m; distanța între contraforți 8,00 m; turn de curtină cu plan patrulater; ieșit în afara zidului de incintă.

17. *Bumbești* (nr. 86); 1979—1982; castru distrus parțial de apele rîului Jiu; se păstrează numai colțul de Sud; au fost precizate elementele incintei de colț: șanț — agger — zid — turn de colț — via sagularis; pe latura de Sud a fost dezvelită poarta; bastioane dreptunghiulare mult ieșite în afara zidului de incintă.

18. *Vîrț* (= Pinoasa = Rovinari) (nr. 85 a—b); fortificație azi dispărută datorită erodării terenului; prin cercetări de arhivă au fost descoperite documente ce prezintă un plan patrulater; dimensiuni 120×170 m; laturile orientate pe direcția punctelor cardinale principale:

elementele fortificate; șanț — val (7,00×1,30 m) pe laturile scurte; datat în epoca cuceririi.

19. *Pleșa* (Porceni); (nr. 86 b); 1979; plan de castru recuperat din arhive; desenat pe la 1880 de Gr. Polonic; indică un patrulater regulat; dimensiuni 156×234 m; incintă din val de pămînt (10×2,50 m); latura de Vest distrusă încă de atunci; pe laturile scurte intrări; un sondaj a identificat elementele incintei: șanț — val — via sagularis.

În legătură cu trupele am menționa numai un scurt articol despre cohors I Bracaraugustanorum.

Moesia Inferior

Sistemul defensiv al provinciei Moesia Inferior nu a fost studiat încă în tot întregul său. Am prezentat fortificațiile cercetate din această provincie după o hartă de ansamblu a sistemului defensiv a acestei provincii, care va apare într-un volum predat la tipar de M. Zahariade și N. Gudea. Lucrarea prezintă organizarea defensivă a provinciei între anii 86—275 e.n. Fortificațiile au fost numerotate de la Est la Vest de-a lungul fluviului de la Almus pînă în Crimeea, de la Nord la Sud pe litoralul de Vest al M. Negre și de la Vest spre Est în interior. Sunt în total 66 de fortificații pe limesul Dunărean și pe litoralul nordic al mării, 16 orașe fortificate pe litoralul vestic și 10 centre fortificate în interior. Fortificațiile de pe limes de la nr. 1 la 13 au ieșit din funcție la 117 e.n., odată cu crearea provinciei Dacia Inferior. Deci în secolele II—III e.n. a funcționat numai sectorul de la Est de Novae.

1. *Șvištov* (Novae) (nr. 17); R. P. Bulgaria; 1979—1982; după ce planul castrului a fost stabilit, cercetările s-au orientat spre clădirea comandamentului și organizarea interiorului; porta praetoria pe latura de Nord; în praetentura sinistra o serie de construcții; de latura de Est au fost identificate trei șanțuri de apărare și valul de pămînt aparținînd primei faze de existență a castrului (după mijlocul secolului I e.n.); pe aceeași latură a fost identificat șanțul mare de apărare contemporan cu zidul de piatră; la clădirea comandamentului s-au stabilit două faze de construcție: la început o construcție cu pereți de lemn; apoi o construcție cu zid de piatră care a suferit o serie de refaceri.

2. *Barboși* (nr. 55); s-a stabilit că la Barboși există un complex de apărare format dintr-un val ce închide gurile Siretului — castru — burgi.

Castrul de la Barboși nu are planul precizat din cauza distrugerilor; 1979—1982; săpăturile au identificat locuințe în apropierea colțului de Vest și spre interior.

3. *Galați* (nr. 55 a); 1980—1982; la 1 km spre Nord-Est de castrul de la Barboși, în spatele valului de apărare a fost descoperit un burgus; dimensiuni 50×50 m; laturile, orientate pe direcția punctelor cardinale principale; elementele de apărare: val de pămînt lat de 6 m și șanț (8×3,50 m); se crede că a funcționat la începutul secolului II e.n. fiind apoi depozit de amfore.

4. *Razgrad* (Abrittus); (nr. 95); R. P. Bulgaria; oraș fortificat, în spatele limesului; în 1980 a apărut primul volum al unui monografii întocmite de T. Ivanov; sunt prezentate rezultatele cercetărilor arheologice executate între 1953—1976; planul prezintă însă numai fortificația din epoca romană tîrzie și bizantină; autorul însă susține că prima fortificație a fost construită aici sub A. Pius, refăcută și lărgită sub M. Aurelius; după distrugerile de la mijlocul secolului III e.n. a fost din nou refăcută.

5. *Stari Nikup* (Nicopolis ad Istrum); (nr. 93); R. P. Bulgaria; T. Ivanov prezintă pentru întîia dată planul orașului fortificat; aspectul acestui plan indică o epocă tîrzie; nu sunt precizate fazele din secolele II—III e.n.

În legătură cu trupele provinciei au apărut mai multe lucrări. M. Zahariade a analizat într-un articol istoria legiunii XI Claudia în ultimele decenii ale secolului III e.n. Același autor, împreună cu C. Mușețeanu și D. Elefterescu, a prezentat prima aranjare tipologică a ștampilelor legiunii XI Claudia de la Durostorum. Realizarea este importantă pentru că apare posibilitatea de a data ștampilele legiunii apărute în alte părți decît în castrul de la Durostorum. Aceiași trei autori prezintă o serie de descoperiri epigrafice ce atestă pe ala Gallorum Flaviana la Carsium și o cohors I Vibiorum la Arrubium. Maria Bărbulescu și A. Rădulescu au publicat o serie de inscripții apărute la Sucidava — Muzait; una din ele atestă aici pe cohors III Gallorum. C. Mușețeanu a publicat un fragment de diplomă militară de la Durostorum.

După ce am trecum în revistă săpăturile executate la castre, pe linia înaintată de pîndă și semnalizare și datele în legătură cu trupele, trebuie să analizăm pe scurt principalele rezultate obținute în cunoașterea sistemului defensiv al fiecărei provincii în parte și evoluția acestui sistem. Pentru a putea aprecia în chip real aceste rezultate, vom trece în revistă, foarte pe scurt, schema defensivă pentru fiecare provincie sau grup de provincii, fapt ce va permite să se înregistreze contribuția acestor trei-patru ani de cercetări.

Moesia Superior avea sistemul de apărare concentrat pe linia Dunării, în ciuda faptului că spre această parte exista o provincie romană. Se crede că motivul acestei orientări era necesitatea existenței unei rezerve strategice în spatele provinciilor Dacia și Pannonia[4] și în același timp controlul circulației pe fluviu[5]. În interior, în zona minieră, mai existau cîteva fortificații. Dintre fortificațiile provinciei au fost cercetate și sunt cunoscute foarte puține. Față de trei planuri cunoscute (Cesava D. Milanovac și Drobeta) avem acum șase. S-a confirmat existența castrelor de la Karatas și Kostol. Dimensiunile lor indică sedii pentru o singură unitate auxiliară. Se constată o anumită asemănare între arhitectura castrelor de la Karatas, Kostol și Drobeta.

---

[4] N. Gudea, *Die Militärorganisation an der Nordgrenze der Moesia Superior während der Römerherrschaft in Dakien*, în *Limes 11 Székesfehérvár 1976*, p. 228—

[5] N. Gudea, *Despre granița dintre provinciile romane Dacia și Moesia Superior în secolele II—III e.n.*, în *Drobeta*, 4, 1980, p. 87—104.

Nu s-au adus precizări în legătură cu istoria trupelor.

În cazul celor trei Dacii (Apulensis, Porolissensis și Malvensis) luate la un loc, apărarea principală s-a repartizat pe linia exterioară de apărare, pe limes. Castrele blocau toate intrările și ieșirile spre podișu transilvan sau căile de acces spre părțile de Sud-Est sau Sud-Vest ale provinciei. În interior, pe căile de acces spre centrul provinciilor, se aflau castre pentru trupe mobile. Chiar în centru staționau cele două legiuni.

În ce privește cele trei provincii dacice vom menționa rezultatele în mod cronologic.

O serie de castre (Comărnicel, Pinoasa, Porceni, Drumul Carului) par a data din epoca cuceririi. Datele tehnice și cronologice avansate în legătură cu ele nu sunt însă suficiente pentru a permite observații mai sigure în legătură cu datarea și durata de existență.

Urmează castrele din zona de Sud-Est a Daciei (Tîrgșor, Pietroasele, Voinești, Rucăr). Observațiile cu caracter tehnic, cronologic și stratigrafic sunt foarte reduse cantitativ. Totuși se susține că fortificațiile acestea sunt legate de prima etapă a stăpînirii romane aici, cînd această parte a teritoriului dacic cucerit aparținea de Moesia Inferior.

Dacia Superior (Apulensis). S-a confirmat, în sfîrșit, pe teren existența castrului legiunii XIII Gemina. Se vor putea acum face operații grafice pentru plasarea în raport cu castrul a unor obiective arheologice cunoscute mai demult sau mai recent. S-a confirmat de asemenea existența castrului de la Bulci și a fortificației (burgus) de la Abrud. Existența lor a fost mult timp pusă la îndoială. Cele două castre mari de la Jupa și Vețel, așezate în fața unor trecători importante, fac parte din grupa fortificațiilor mari, menite să adăpostească două sau chiar trei unități auxiliare. La Brîncovenești, castrul, așezat în fața celei mai importante trecători a Carpaților nord-răsăriteni, devine acum cea mai bine cunoscută și cercetată fortificație de pe limesul estic al provinciei.

Cercetările făcute pe linia înaintată de turnuri între castrele de la Orheiul Bistriței și Sărățeni, confirmă, odată în plus, constatarea că sistemul cunoscut deja în partea de Nord-Vest și Nord a limesului este general și că el trebuie dovedit prin cercetări de-a lungul întregului limes în Dacia.

Cunoștințele în legătură cu trupele nu au evoluat prea mult. Totuși două unități *numerus palmyrenorum Tibiscensium* și unitatea de *pedites et equites singulares* sunt acum temeinic prezentate, la nivelul cerințelor actuale.

Dacia Porolissensis. Numărul castrelor cercetate sistematic este mult mai mare în această provincie. Aici există cele mai complete planuri, cele mai numeroase detalii în legătură cu elementele de fortificație, organizarea interiorului, planurile construcțiilor din interior (Moigrad, Gilău, Turda, Cășei). La toate castrele (cu excepția celui de la Turda) a fost identificată o primă fază cu incinta din val de pămînt, databilă în primele decenii ale secolului al II-lea. Castrele cu zid de piatră au fost ridicate în etape diferite: castrul de la Gilău, pare a fi fost ridicat în

piatră la mijlocul secolului II; cel de la Turda a fost ridicat direct în piatră pe la 170 e.n., iar cele de la Moigrad și Cășei la începutul secolului III e.n. La Moigrad, Gilău și Turda au fost cercetate sistematic clădiri de comandament și barăci.

Aș menționa aici continuarea unor cercetări teoretice la castrul de la Buciumi. În colaborare cu Amalia Landes-Gyemant, arhitectă specializată în probleme de arhitectură antică, N. Gudea a încercat să prezinte reconstituiri grafice sistematice ale elementelor castrului, (incinta cu elementele ei, comandamentul, barăci etc.) și ale castrului în întregimea lui[6].

Pe sectorul de Nord-Vest al liniei înaintate de pîndă a graniței provinciei, cercetările au ajuns aproape de final. Au fost efectuate săpături și sondaje la fiecare tip din elementele liniei înaintate: la turnuri mai ales, dar și la burgi, valuri și ziduri. Aceeași situație pare a se contura și în sectorul de Nord al liniei înaintate, unde însă cercetările au rămas la stadiul unor constatări de suprafață, fără săpături sau sondaje cu foarte puține cercetări de acest tip.

În legătură cu trupele aș menționa doar o curiozitate. În castrul de la Buciumi inscripțiile și țiglele stampilate atestă staționarea aici în chip succesiv a două unități: cohors I Augusta Ituraeorum (106—120) și cohors II Nervia Brittonum (120(!) — 275 e.n.). În barăcile castrului însă au fost găsite 5 donaria (plăcuțe cu inscripție) care aparțin unor militari din cohors I Flavia Ulpia Hispanorum cu sediul cunoscut la Orheiul Bistriței. Plăcuțele nu pot fi datate exact. Mărturisesc că nu știu cum să interpretez această descoperire. Aș mai sublinia deasemenea că în castrele de la Moigrad și Buciumi, dar și la Gilău, au apărut în ultimii trei ani peste zece fragmente, reprezentînd tot atîtea diplome militare.

Dacia Inferior. Cu planurile completate ale castrelor de la Olteni, Bretcu și Feldioara, numărul fortificațiilor din Sud-Estul Transilvaniei a crescut Arhitectura castrelor pare a fi deosebită de cea întîlnită la castrele din epoca lui Hadrianus de pe Oltul de la Sud de Carpați, sugerînd fie epoci diferite de construcție, fie manieră diferită de lucru. În legătură cu fortificațiile de pe Oltul de la Sud de trecătoarea Turnul Roșu, prin publicarea castrelor de la Titești, Racovița și rezultatele obținute la Sîmbotin este atestată prezența unei arhitecturi comune, a unei maniere de lucru unitare, ceea ce confirmă și datarea lor în epoca lui Hadrianus.

---

[6] A. Landes—N. Gudea, *Propuneri pentru o reconstituire grafică a castrului roman de la Buciumi. II. Clădirea comandamentului*, în *Acta Musei Porolissensis*, 4, 1980, p. 211—228; idem, *Propuneri pentru o reconstituire grafică a castrului roman de la Buciumi. III. Barăcile*, în *Acta Musei Porolissensis*, 5, 1981, p. 247—257.

[7] Șt. Ferenczi, *Cercetări și rezultate noi pe limesul de Nord al Daciei romane*, în *File de istorie*, Bistrița, 1972, p. 37—45; idem, *Limesul Daciei Porolissensis între valea Zagrei și valea Mureșului*, în *Sargetia*, 11—12, 1974—1975, p. 285—289.

D. Tudor a emis ipoteza că fortificațiile de la Copăceni și Racovița au fost înglobate sub aceeași denumire: Praetorium[8]. La fortificațiile de pământ de pe linia numită „transalutană" (Flămînda, Putineiu) planurile și datele stratigrafice publicate nu aduc precizări clare privind maniera de construcție, datarea sau lungimea vieții lor. Totuși I. B. Cătăniciu a încercat o datare mai „radicală" a acestei linii de apărare, considerată o dublare a liniei Oltului[9].

În legătură cu trupele, datele noi sunt foarte puține. Interesantă este apariția ștampilelor legiunii XI Claudia la Voinești. Compararea lor, ca și a celor de la Pietroasele și Tîrgușorul Vechi, cu tipurile ștampilelor din castrul de la Durostorum, va permite clarificări certe în privința datei funcționării acestor castre și a garnizoanelor lor.

În general, în legătură cu armata romană din provinciile dacice menționez publicarea unei lucrări în legătură cu unitățile auxiliare de origine spaniolă, pe baza celor mai noi date epigrafice[10]. În articol au fost publicate tipurile ștampilelor pentru fiecare unitate în parte.

Moesia Inferior. Datele obișnuite în ultimii trei ani în legătură cu fortificațiile limesului sau ale sistemului defensiv în general sunt foarte puține și nu aduc clarificări evidente pentru sistemul defensiv al provinciei. Numai la Șvištov (Novae) rezultatele sunt mulțumitoare. Au apărut însă mai multe date în legătură cu orașele fortificate din interior (Abritus, Montana, Nicopolis ad Istrum).

În legătură cu armata acestei provincii aș sublinia mai ales importanța lucrării în legătură cu ștampilele legiunii XI Claudia. Celelalte descoperiri, deși sugerează locurile de garnizoană ale unor unități auxiliare (Carsium, Arrubium, Sacidava) nu sunt suficiente pentru a stabili locurile exacte de staționare.

Ceea ce am încercat să prezint mai sus a constituit, așa cum am mai spus, un raport selectiv. Caracterul selectiv al raportului a fost independent de voința mea și dependent de circulația informației științifice. De aceea consider că el va trebui completat sau chiar corectat prin datele care există sau care vor apărea în toate țările pe teritoriul cărora se află fostul limes roman de la Dunărea de Jos.

NICOLAE GUDEA

---

[8] D. Tudor, *Comandamentele romane-militare de la Praetorium*, în *Dacia*, în *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 32, I, 1981, p. 11—88; C. M. Vlădescu, Gh. Poenaru-Bordea, *Castrele de la Praetorium din sectorul de Nord al limesului alutan*, în *Drobeta*, 1980, 4, 109—116.

[9] I. B. Cătăniciu, *Evolution of the system of defence works in Roman Dacia*, BAR International series, 11, Oxford, 1981, p. 31—32.

[10] N. Gudea—N. Zahariade, *Spanish units in roman Dacia*, in *Archivo Espanol de Arqueologia*, 53, 1980, nr. 141—142, p. 61—76.

Bibliografie

Lucrări generale

A. Radnóti — Die römische Reichsgrenze zwischen Beograd und dem Eisernen Tor nach der Eroberung Dakiens, în *Arheološki Vestnik*, 26, 1975, p. 203—219.

N. Gudea — Die Militärorganisation an der Nordgrenze der Provinz Moesia Superior während der Römerherrschaft in Dakien, în *Limes 11 Székesfehérvár 1976* (1977), p. 223—236.

N. Gudea — Despre granița dintre provinciile romane Dacia și Moesia Superior în secolele II—III e.n., în *Drobeta*, 4, D. T. Severin, 1980, p. 97—108.

N. Gudea — Der Limes Dakiens und die Verteidigung der obermoesischen Donaulinie von Trajan bis Aurelin, în *ANRW*, II, 6, 19, 77, p. 849—887.

N. Gudea — Recent research on the limes of Roman Dacia, in *Limes 12 Stirling. 1979*, III, p. 790—814.

N. Gudea — The defensive system of Roman Dacia, în *Britannia*, 10, 1979, p. 63—87.

M. Zahariade — The structure and functioning of the Lower Danube limes in the I-st—3nd centuries A.D. A few problems, in *Limes 11 Székesfehérvár 1976* (1977), p.385—398.

Lucrări speciale

Moesia Superior

1. N. Gudea—O. Bozu — Raport preliminar asupra săpăturilor arheologice executate la castrul roman de la Pojejena în anii 1977—1978, în *Banatica*, 5, Reșița, 1979, p. 181—185.

2. Jelena Rankov — Les fouilles de Karatas. 1-er raport preliminaire 1978—1979, în *Cahiers des Portes de Fer*, I, Beograd, 1980, p. 61—69.

3. M. Garašanin—M. Vasić — Le Pont du Trajan et le castellum Pontes, în *Cahiers du Portes de Fer*, I, Beograd, 1980, p. 25—51.

4. M. Davidescu — *Drobeta în secolele I—VI e.n.*, Craiova, 1980, p. 70—77.

M. Mirković — Cohors V Gallorum u Transdierna, in *Arheološki Vestnik*, 31, 1980, p. 173—178.

Dacia Apulensis

1. * * *	*Dacia*, N.S., 24, 1980, p.358, nr. 28 (Șt. Ferenczi—M. Barbu); 25, 1981, p. 366, nr. 26.
2. D. Benea—Fl. Medeleț—P. Bona—R. Petrovszki	Cercetările arheologice de la Tibiscum, în *Materiale și Cercetări Arheologice*, Tulcea, 1980, p. 298—303.
P. Bona—R. Petrovszki—M. Petrovszki—P. Rogozea	Tibiscum — cercetări arheologice (I) 1976—1979, în *Acta Musei Napocensis*, 19, 1982, p. 311—322;
Idem	Tibiscum — cercetări arheologice (II), în *Studii și Comunicări*, Caransebeș, 1982, p. 185—208.
* * *	*Dacia* N.S., 24, 1980, p. 361—362, nr. 74.
3. D. Alicu	Le camp legionnaire de Sarmizegetusa, în *Potaissa*, 2, Turda, 1980, p. 23—28.
4. L. Petculescu	Castrul de la Micia (Vețel — regiunea Hunedoara), în sistemul de apărare al Daciei romane, în *Muzeul Național*, 5, 1981, p. 109—114.
L. Petculescu—Al. Nemoianu	Micia — cercetări arheologice în castrul roman, în *Cercetări arheologice*, 4, București, 1981, p. 70—75.
5. V. Moga	Cercetări arheologice la Abrud (jud. Alba), în *Apulum*, 18, 1980, p. 141—149.
6. M. Rusu	Castrul Apulum și cetatea feudală de la Alba Iulia, în *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj-Napoca*, 22, 1979, p. 47—70.
7. * * *	*Dacia* N.S., 24, 1980, p. 357, nr. 32 (D. Protase)
8. Șt. Ferenczi	Considerații în legătură cu castrele de marș romane din partea centrală a Munților Șurianului, în *Acta Musei Napocensis*, 18, 1981, p. 409—412.
G. Ferenczi—I. Ferenczi	Săpături arheologice în burgul roman de la Ocland (jud. Harghita), în *Acta Musei Napocensis*, 19, 1982, p. 279—285.
I. Ferenczi—M. Petică	Cercetări de topografie arheologică în județul Mureș (partea I-a), în *Acta Musei Napocensis*, 19, 1982, p. 557—584.
D. Benea	Numerus Palmyreorum Tibiscensium. Contribuții la istoria trupelor de palmyreni din Dacia, în *Apulum*, 18, 1980, p. 131—140.

D. Benea — Contribuții la cunoașterea unităților militare din castrul roman de la Tibiscum, în *Studii și Comunicări*, Caransebeș, 4, 1981, p. 173—184.

C. L. Băluță—I. Berciu — Pedites et equites singulares din Dacia, în *Apulum*, 18, 1980, p. 109—120.

I. Berciu—C. L. Băluță — Sigilla tegularia peditum et equitum singulariorum in Dacia, în *Dacia* N.S., 25, 1981, p. 263—270.

Dacia Porolissensis

1. N. Gudea, Al. Matei, V. Lucăcel, E. Chirilă — Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice de la Moigrad în anii 1977—1979, în *Acta Musei Porolissensis*, 4, 1980, p. 88—104.

„ — Săpăturile arheologice executate la Porolissum în anul 1979, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p. 286—288.

* * * — *Dacia*, N.S., 24, 1980, p. 263, nr. 83; 25, 1981, p. 271—372, nr. 79 (N. Gudea).

2. * * * — Săpături D. Isac și I. Piso, de la care am primit informațiile.

3. * * * — *Dacia* N.S., 24, 1980, p. 361, nr. 69; 25, 1981, p. 370 nr. 63 (D. Protase).

4. D. Isac—Al. Diaconescu—C. Opreanu — Săpături arheologice din castrul roman de la Gilău. Campaniile 1976—1979, în *Potaissa*, 2, 1980, p. 29—54.

„ — Porta principalis dextra a castrului de la Gilău, în *Acta Musei Napocensis*, 18, 1981, p. 95—98.

D. Isac — Castrul roman de la Gilău (jud. Cluj), în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p. 229—297.

* * * — *Dacia* N.S., 24, 1980, p. 361, nr. 63 (D. Isac).

5. B. Jungbert—C. Pop—I. Chifor — Săpăturile de la Gherla (jud. Cluj), în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p. 651—667.

* * * — *Dacia* N.S., 25, 1981, p. 369, nr. 57 (R. Ardevan).

6. M. Bărbulescu—A. Cătinaș—A. Hopîrtean—Cl. Luca — Cercetările arheologice din castrul de la Potaissa, în *Potaissa*, 3, 1982, p. 13—20.

* * * — *Dacia* N.S., 24, 1980, p. 368, nr. 137; 25, 1981, p. 377, nr. 126 (M. Bărbulescu).

* * * — *Dacia* N.S., 24, 1980, p. 362, nr. 76 (limes); 25, 1981, p. 371, nr. 70 (N. Gudea).

D. Isac — Ala Siliana c.R. torquata et armillata in Dacia, în *Acta Musei Napocensis*, 16, 1979, p. 39—67.

N. Gudea — Contribuții la istoria militară a Daciei romane. 3. Cohors II Britannica de la Romita, în *Acta Musei Porolissensis*, 7, 1983, p. 153—156.

N. Gudea — Despre cîteva fragmente de diplome militare romane redescoperite sau mai nou descoperite, în *Acta Musei Porolissensis*, 6, 1982, p. 59—68.

N. Gudea — Despre cîteva donaria și aplici disc cu inscripție din Dacia, în *Acta Musei Porolissensis*, 6, 1982, p. 51—58.

Dacia Malvensis (Inferior)

1. Z. Székely — Castrul roman de la Olteni, în *Aluta*, Sf. Gheorghe, 1980, p. 55—75.
2. N. Gudea — Castrul roman de la Bretcu. Încercare de monografie, în *Acta Musei Porolissensis*, 4, 1980, p. 255—366.
3. * * * — *Dacia* N.S., 25, 1981, p. 367, nr. 38 (I. Pop).
4. * * * — *Dacia* N.S., 24, 1980, p. 360, nr. 58 (N. Gudea—I. Pop).

N. Gudea — Săpăturile arheologice din castrul roman de la Feldioara, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p. 289—291.

5. * * * — Informații de la Fl. Costea (Muzeul Județean din Brașov).
6. * * * — *Dacia* N.S., 24, 1980, p. 357, nr. 22 (N. Lupu).
7. * * * — *Dacia* N.S., 24, 1980, p. 365, nr. 101; 25, 1981, p. 373, nr. 90 (Gh. Diaconu—M. Tzoni).

Gh. Diaconu—V. Drîmboceanu — Șantierul arheologic Pietroasele — Buzău 1979, în *Materiale și cercetări arheologice*, Oradea, 1979, p. 319—320.

8. * * * — *Dacia* N.S., 24, 1980, p. 368, nr. 133; 25, 1981, p. 376, nr. 120 (Gh. Diaconu —M. Tzoni).
9. * * * — *Dacia* N.S., 24, 1980, p. 366, nr. 115; 25, 1981, p. 375, nr. 106 (I. B. Cătăniciu).
10. * * * — *Dacia* N.S., 25, 1981, p. 370, nr. 65 (Em. Popescu—C. Petolescu—T. Cioflan).
11. * * * — *Dacia* N.S., 25, 1981, p. 377, nr. 130 (C. Petolescu—T. Cioflan—N. Bădescu).
12. I. B. Cătăniciu — Săpături pe linia de fortificații transalutană, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p. 658—660.

* * * *Dacia* N.S., 24, 1980, p. 365, nr. 109 (I. B. Cătăniciu).

13. * * * *Dacia* N.S., 25, 1981, p. 373, nr. 93 (I. B. Cătăniciu).

14. Gh. Poenaru—C. M. Vlădescu — Castrul roman de la Titești (com. Perișani, jud. Vîlcea), în *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 32, 4, 1981, p. 581—592.

15. * * * *Dacia* N.S., 25, 1981, p. 374, nr. 98 (C. Vlădescu—Gh. Poenaru-Bordea).

16. * * * Informații de la Gh. Poenaru-Bordea și C. Vlădescu.

17. * * * *Dacia* N.S., 24, 1980, p. 358, nr. 30; 25, 1981, p. 366, nr. 27 (E. Bujor—C. Petolescu—Gh. Calotoiu).

18. C. Petolescu — Castrele de pămînt din nord-vestul Olteniei, în *Oltenia. Studii și Comunicări*, II, Craiova, 1980, p. 103—104.
Dacia N.S., 24, 1980, p. 358, nr. 30.

19. C. Petolescu — Castrele de pămînt din nord-vestul Olteniei, în *Oltenia. Studii și Comunicări*, II, Craiova, 1980, p. 106.

G. Bakó — Cohors I Bracaraugustanorum, în *SCIVA*, 31, 4, 1980, p. 631—635.

Moesia Inferior

1. L. Press—W. Szubert—T. Sarnowski — Novae — sektor zachodni 1977, în *Archaeologia*, 39, 1979 (1981), p. 165—250.

„ — Novae in 1979. Westsektor. Results of Polisch arhaeological expedition, în *Klio*, 64, 2, 1982, p. 171—484.

M. Cicikova — Forschungen in Novae (Moesia Inferior), în *Klio*, 62, 1, 1980, p. 55—66.

L. Press—W. Szubert—T. Sarnowski — Les travaux de l'expedition arhéologique polonaise in Novae — sector dans les années 1975—1977, in *Archaeologia Polona*, 20, 1981, p. 241—252.

2. * * * *Dacia* N.S., 24, 1980, p. 356, nr. 12; 25, 1981, p. 364, nr. 12 (S. Sanie).

S. Sanie — Civilizația romană la Est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovai, Iași, 1981, p. 76—79. (castrul de la Barboși)

3. M. Brudiu — Săpăturile de salvare din castellum de pămînt (de sec. II—III e.n.) descoperit la Galați, în *Materiale și cercetări arheologice*, Tulcea, 1980, p. 321—324.

„ — Un castellum roman descoperit la Galați și semnificația lui, în *Danubius*, 10, 1980, p. 59—72.

* * *	*Dacia* N.S., 25, 1981, p. 369, nr. 55.
4. T. Ivanov	*Abrittus. Rimski kastel i ranovizantiiski grad v Dolna Mizia*, Sofia, p. 221—226.
5. T. Ivanov	*Abrittus. Rimski kastel i ranovizantiiski grad v Dolna Mizia*, Sofia, 1980, p. 197; cf. A. Poulter, Town and country in Moesia Inferior, în *Ancient Bulgaria. Papers presented to the international symposium on the ancient history and archaeologity of Bulgaria*, Notingham, 1983, p. 91, fig. 5.
C. Mușețeanu	Fragment de diplomă militară romană de la Durostorum, în *Studii și cercetări de istorie veche și archeologie*, 31, 3, 1980, p. 477—478.
M. Zahariade, C. Mușețeanu, D. Elefterescu	Spre o tipologie ștampilelor legiunii a XI Claudia in Moesia Inferior, în *Studii și materiale de muzeografie și istorie militară*, 12, 1979, p. 164—185.
M. Bărbulescu— A. Rădulescu	Stîlpi militari din Scithyia Minor, în *Pontica*, 13, 1980, p. 140—156.
M. Zahariade— C. Mușețeanu— C. Chiriac	Noi descoperiri epigrafice pe limesul Dunării de Jos, în *Pontica*, 14, 1981, p. 255—263.
M. Zahariade	Contribuții la istoria legiunii a XI Claudia la sfîrșitul secolului II e.n., în *Studii și cercetări de istorie veche și arheologie*, 33, 1, 1982, p. 47—62.

ORIENTĂRI ÎN ISTORIOGRAFIA AMERICANĂ CONTEMPORANĂ

Pregătit pentru al XV-lea Congres internațional de științe istorice, ținut la București, în august 1980, volumul *Trecutul dinaintea noastră (The Past before Us. Contemporary Historical Writing in the United States,* Edited for the American Historical Association by Michael Kammen, Cornell University Press, Ithaca and London, 1980, 524 p.) s-a vrut inițial a fi, așa cum subliniază în prefața sa John Hope Franklin, președintele Asociației Americane de Istorie între 1978—1979, doar un raport al istoricilor din Statele Unite asupra activității lor în anii '70. Treptat însă, datorită rezultatelor și dezvoltărilor semnificative din cercetarea istorică americană a ultimului deceniu, ce se cereau consemnate, volumul s-a transformat într-un „ghid de o deosebită valoare" și o „lucrare de referință" pentru cei ce vor să se orienteze în istoriografia americană contemporană.

Trecutul dinaintea noastră apare sub redacția lui Michael Kammen, profesor de istorie și cultură americană la Universitatea Cornell, care semnează și o cuprinzătoare introducere cu titlul: „Vocația istoricului și starea disciplinei în Statele Unite". Justificînd lucrarea, el arată că, în ciuda unei permanente tendințe spre „introspecție", materializată, de la profesionalizarea cercetării istorice în Statele Unite în 1884—1885, cînd s-a fondat Asociația Americană de Istorie, într-un mare număr de rapoarte asupra nivelului de dezvoltare al acestei științe, *The Writing of History* (1926), *Historical Scholarship in America* (1932), *The Social Sciences in Historical Study* (1954), *History* (1965), *Historical Studies Today* (1971), progresele deosebite înregistrate și extinderea rapidă a metodelor moderne de cercetare impun, și în această fază, o nouă analiză și evaluare.

Este ceea ce face Kammen, dintru început, în introducerea sa, punînd în evidență liniile de forță ale concepției istoriografice americane, curentele filozofice care au marcat-o, problemele de filozofie a istoriei, ținînd de poziția istoricului față de realitate și de explicația acesteia, domeniile de preferință, problemele de metodologie la ordinea zilei, etc. Structura însăși a volumului servește acestui scop. Partea întîi, *Unități de timp și arii de studiu,* cuprinde eseuri, în fond sinteze, asupra cercetării istorice americane, axate pe unități de timp — ca de pildă „Fragmentare și unitate în „medievalismul american"", de Karl F. Morrison — sau pe regiuni — „Istoria africană", de Philip D. Curtin, „Asia de est, sud-est și sud", de John Whitney Hall. Partea a doua, *Domenii de cercetare în expansiune,* reunește studii asupra direcțiilor care particularizează istoriografia americană a anilor '70: „Spre o mai largă viziune: curente în istoria socială", de Peter N. Stearns, „Istoria muncii în anii 1970: spre o istorie a muncitorului american", de David Bredy, „Negrul în istoria americană: ca erudit, ca subiect", de Jay Saunders Redding, „Femeile și familia", de Carl N. Degler etc. În sfîrșit, în par-

tea a treia, *Modalități de dobîndire și evaluare a materialului istoric*, pot fi parcurse studii ca: „Istoria comparativă", de George N. Fredrickson, „Istoria cantitativă social-științifică", de J. Morgan Kousser, dar și „Predarea istoriei", de Hazel Whitman Hertzberg. Competența și caracterul exhaustiv al studiilor ce alcătuiesc *Trecutul dinaintea noastră*, la care se adaugă mulțimea notelor de subsol, ce îmbogățesc considerabil textul, oferă o sinteză pe cît de interesantă, pe atît de instructivă.

Trecînd în revistă, așa cum menționam mai sus, trăsăturile generale ale cercetării istorice americane, Kammen remarcă faptul că mulțimea împrumuturilor de pretutindeni pare să fi dus la un „eclectism ce a contribuit la o descentralizare a disciplinei în Statele Unite". Este motivul pentru care nu se poate vorbi de o „școală de istorie", așa cum au existat și există ele în Europa, dar se poate constata, în schimb, o mai mare libertate în alegerea subiectelor, a domeniilor și a metodelor de cercetare. Istoria nu mai este monopolizată de cîteva catedre, iar istorici de primă mînă, specializați în „noua istorie socială", „noua istorie politică", „noua istorie economică", sînt răspîndiți în întreaga țară.

După al doilea război mondial s-a înregistrat o încercare de trecere de la istoria narativă la cea analitică. Datorită faptului că mulți istorici se simțeau încă atașați de istoria tradițională, că multe din cărțile premiate în anii din urmă erau exemplare de istorie descriptivă și că, sub influența direcției de la „Annales", se foloseau masiv tehnici cantitative însă în scopuri descriptive, această mișcare a fost destul de înceată și, ca urmare, ambele curente sînt egal de puternice în anii '70. Se remarcă, în general, un progres în abordarea problemelor și în responsabilitatea cu care sînt ele analizate, condiție a păstrării autonomiei științei istorice și a evitării folosirii ei abuzive, în cu totul alte scopuri. Kammen îl menționează în acest sens pe Ernest R. May cu *„Lecții ale trecutului: întrebuințarea și greșita întrebuințare a istoriei în politica americană („Lessons of the Past: The Use and Misuse of History in American Foreign Policy)*, New York, 1973.

Asemenea progrese au dus la schimbări considerabile și în metodologia cercetării, care se constituie treptat într-o subdisciplină. Spre deosebire de înaintașii lor, istoricii de astăzi se simt obligați, remarcă Kammen, să dea mereu seama de „cadrul de referință, de orientarea lor metodologică, sau de construcțiile lor teoretice", problema importantă fiind aceea a realizării unui „echilibru just între teorie și datele istoriei". Se ajunge, astfel, în anii '70, la un mai mare „realism" în judecarea metodelor, la o mai atentă folosire a lor, încît, în ciuda unei nevoi permanente de precizie, nu se constată, de exemplu, o întrebuințare excesivă a metodei cantitative, ci, mai degrabă, o exploatare la maximum a datelor calitative.

Tot ca o constatare generală, este semnificativă pentru istoriografia americană, după cum subliniază Kammen și alți autori, expansiunea „noii istorii sociale" („new social history"). Sursa noutății acestei direcții este de căutat în punerea sub semnul întrebării a raționalismului de inspirație clasică și în dobîndirea conștiinței relativității și a imprevizibilității acțiunilor umane, fenomene ce au dus, ca și în cazul „noii istorii franceze", la o pulverizare a intereselor, din convingerea că fie-

care aspect al vieţii este important şi doar asamblarea tuturor elementelor de detaliu poate reda complexitatea istoriei umane. Acesta este, însă, un proiect mult prea ambiţios pentru ca istoria să-l poată înfăptui singură. Ca urmare, s-a simţit nevoia concretizării, în anii '70, a unor mai vechi promisiuni de colaborare a istoriei cu alte ştiinţe, printre care: etnografia, antropologia, sociologia, geografia etc.

Dincolo de aceste chestiuni teoretice, sau poate prin intermediul lor, problema istoriografiei în America, şi de altfel pretutindeni, este aceea a întreţinerii unui interes superior pentru istorie căci, aşa cum remarca Kammen, urmîndu-l pe Howard K. Beale, „dacă noi, profesioniştii, nu interpretăm şi nu căutăm lecţii în istorie prin cunoştinţele noastre, [atunci] ziariştii, comentatorii şi popularizatorii o vor face ei, cu ignoranţa lor în materie de istorie." (Howard K. Beale, *The Professional Historian: His Theory and His Practice*, „Pacific Historical Review", XXII, 1953).

DELIA MARGA

DISCUȚII

RESTITUIRI EPIGRAFICE

Fondul documentar epigrafic al Daciei romane cunoscut azi (păstrat în original sau numai notat în scris, dar integral utilizat în bibliografia istorică) a sporit continuu și masiv începînd din veacul al XV-lea, ajungîndu-se la un număr considerabil de piese ce va putea fi stabilit exact numai la sfîrșitul muncii de inventariere a inscripțiilor în noul *corpus* pe ansamblul provinciei carpato-danubiene *Inscriptiones Daciae Romanae*, început de noi la 1975. Progresul în calectarea și studiul epigrafelor a mers însă nu numai în sens pozitiv, ascendent, în cursul veacurilor XVIII—XIX-lea, ci și în sens ... negativ prin identificarea și eliminarea unor zise „texte epigrafice romane" (considerate de aproape toată lumea savantă ca inscrisuri romane antice); dar autenticitatea unor asemenea texte a apărut suspectă cîtorva eruditi din sec. al XVIII-lea (de ex. J. Seivert ș.a.) și XIX-lea[1]; ele s-au dovedit (prin termeni, nume și formulări excentrice, artificioase) inutile, nevalabile, ca niște compoziții fictive, ticluite de umaniști și unii impostori în veacurile XV—XVIII și chiar al XIX-lea; erau textele „romane" false din Dacia, vreo 6 duzini, alese critic și grupate topografic de Th. Mommsen la 1873 „Inscriptiones falsae vel alienae", în CIL, III, p. 8*—12*, nr. 33*—105*; dintre acestea unele s-au dovedit totuși epigrafe autentice, greșit copiate ori interpolate de cei care le-au văzut, cum s-a arătat în ultimele 3—4 decenii[2]. De altă parte, unele piese epigrafice autentice (reale, nu fictive) nu erau din Dacia, nefiind din acest teritoriu, ci erau „din import", aduse aici în sec. al XIX-lea, cum sînt cele 4—5 (sau 6) fragmente păstrate în colecții muzeale din Ardeal, „eliminate" din epigrafia Daciei la 1880 (de care ca fi vorba mai jos, cap. I), și probabil cele găsite la sfîrșitul veacului al XIX-lea la Sucidava în Oltenia (IDR, II 187, 188, 203 ș.a.?), care erau aduse de peste Dunăre din Bulgaria, după o informație primită în a. 1978 de prof. D. Tudor (București). Cercetări atente asupra

---

[1] M. J. Ackner — F. Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Wien, 1865, p. IV—V, nr. 16, 64, 197, 198, 328 etc.

[2] *ActaMN*, I 1964, p. 477—481; III 1966. p. 443—446; IDR, I 1975, p. 56. Se poate aminti ca un fals grosier diploma militară romană a lui „Gorio Stibi f Dacus" confecționată de un meșter „bronzar" francez la Sofia Bulgariei pe la a 1930 (*Daco-geții în imperiul roman*, București, 1980, p. 20—21) ș.a.

obîrșiei materialului epigrafic al Daciei vor mai fi necesare în viitorul apropiat.

I. Inscripții romane „din Potaissa" aduse din... Italia

În a XI-a parte de „Epigraphica" (*Potaissa*, Turda, II, 1980, p. 127—130, nr. 5—7), I. Piso publică în reluare trei piese fragmentare existente la Muzeul de istorie și arheologie Cluj-Napoca, aducînd unele îmbunătățiri de lectură și informații de ordin topografic-geografic ce sînt din păcate în nepotrivire cu informațiile reale; ca atare se impun unele rectificări și restituiri. Din cele trei fragmente epigrafice potaissense, *nr. 5* este placa de marmură publicată la 1902 de savanții austriaci R. Münsterberg—J. Oehler, în prestigioasa revistă vieneză *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Institutes*, V, Bbl. 99 (descoperire din ruinele Potaissei, la a. 1901); textul era considerat de editori ca o dedicație DEO FO[nti? ———], formulă corectată de noul editor la 1980 în DEO FOR[ti ———], restituire mai verosimilă decît cea din a. 1902; *nr. 6* este reluată din CIL, III 927, placă de marmură fragmente de 23×13×2 cm, cu resturi din cinci rînduri de text, din care Mommsen citea numai: ——— T F ——— / ——— A NIA ——— / AXIMV ——— / ———·DIE I——— / ——— CVLO ———, fără întregiri sau explicații. După noul autor I. P. „placa cuprinde pînă la r. 3 păstrat o listă de nume. Prima literă din r. 2 este mai degrabă A decît N, cu toate că *[Vale]ntini[anus]* ar fi o întregire ademenitoare. — — — r. 4 *Maximu[s];* r. 5 datarea prin consuli dintre care unul poartă cognomen *Proculus*" (pentru acesta se dau citate și o discuție cu exemplificări). Este o interpretare parțială, corectă cît permit resturile din rîndurile păstrate; dar nu e nouă, fiind dată cu 100 de ani mai înainte (v. infra). *Nr.* 7 este CIL, III 929, fragment din placă de marmură, 10×8,5×3,5 cm, citit de Mommsen VXA, iar de noul autor (*Potaissa*, II, p. 130) MAX, ca eventual *max(imus)* din titulatura imperială, dacă nu este cognomenul foarte răspîndit *Max[imus]*.

Se prezintă apoi (*Potaissa*, II, p. 129) o stranie și contorsionată informare asupra locului de proveniență a fragmentelor epigrafice romane aflătoare la Muzeul clujean: „CIL, III 922 (nr. inv. 3819 a), 927 (nr. inv. 3819 c), 928 (nr. inv. 3819 b), 929 (nr. inv. 3819) și 7817 (nr. inv. 3819 d) apar ca fiind aduse din Kadiköi (vechiul Chalcedon) din palatul lui Belissrius și donate de Góró Lajos. Primele patru însă au fost localizate de Th. Mommsen la Potaissa, deoarece făceu parte din colecția contelui Kemény, iar cea de a cincea provine cu siguranță din Apulum — Partoș. Cum toate cele cinci piese sînt scrise în limba latină și cel puțin una cuprinde nume de soldați legionari [?] (CIL, III 922), nu avem de ce nu îndoi de proveniența lor dacică". Prima confuzie rezultă din aserțiunea contradictorie „materiale epigrafice din Kadiköi (Turcia)" și totuși „de proveniență dacică". Dar lăsînd la o parte asemenea bizară „logică" istoric-epigrafică, trebuie observat că indicațiile din excelentul inventar vechiu al Muzeului Cluj-Napoca (redactat în limba maghiară) nu au fost înțelese tocmai corect de autorul din 1980: nr. inv. 3817 este „fragment de statuie din marmură gălbuie, o mînă (szobortöredék

sárgás márványból, egy kezet ábrázol)", cu precizarea „din apropiere de Kadiköi (anticul Chalcedon), palatul lui Belisarius", primit din ereditatea lui Góró L.; dar numerele următoare ale inventarului clujean 3818 și 3819 a—d (adică fragmentele epigrafice romane puse de Mommsen și de Piso la Potaissa-Turda) nu au nicio indicație privind locul descoperirii, ci numai precizarea că provin din colecția lui Góró L., materiale ce au fost după a. 1843 în colecția-muzeu J. Kemény la Grind-Luncani (jud. Cluj), de unde au sfîrșit prin intrarea în patrimoniul vechiului *Muzeu ardelean* („Erdélyi Múzeum") la Cluj-Napoca. Astfel, inventarul acestui venerabil muzeu nu oferă nicio indicație asupra locului de obîrșie a fragmentelor epigrafice CIL, III 922, 927, 928, 929 și 7817. Care să fie totuși proveniența lor? Poate să fie „dacică"? ori erau aduse din altă țară?

Răspunsul clar la aceste întrebări nu este nou, nu ne aparține, fiind cunoscut demult, dat cu un veac în urmă de către eminentul epigrafist, arheolog și jurist ardelean Carol T o r m a[3], care în AEM, IV 1880, p. 138—139 a indicat adevărata proveniență a inscripțiilor considerate de Mommsen la 1873 a fi din Potaissa, și a nr. 7817 (din Apulum?), ca și a unui fragment aflător la Tîrgu Mureș; C. Torma prezenta cele 6 f r a g m e n t e epigrafice latine de marmură (fără a le da însă și numărul din CIL, III, partea I, 1873), precizînd net că ele „nu sînt de proveniență dacică (gewiss nicht dacischer Provenienz)":

a) placă subțire de marmură ———N——— / ... CENS / ———L / ——— *Vi]ctorinu[s]*, probabil din Roma, adusă de Samuil Teleki la biblioteca anonimă (Teleki-théka) în Tîrgu Mureș. Urmează cinci fragmente aduse din Italia de Ludovic Góró („von Ludwig Goró van Agyagfalva, k.k. Genie-Major, Verfasser der *Wanderungen durch Pompeii*, Wien, 1825, Fol., aus Italien mitgebracht")[4] și anume:

---

[3] Torma Károly (1829—1897; mort la Porto d'Anzio în Italia) a fost un mare erudit, istoriograf, spirit critic, asiduu cercetător de teren, ca și om politic progresist (prefect la Dej, deputat în parlament la Budapesta), profesor la Facultatea de drept în Cluj (1876), de arheologie clasică la Budapesta (1878); pasionat exploatator al arheologiei și epigrafiei romane a Daciei intracarpatice, el și-a început activitatea practică cu săpăturile sistematice la castrul auxiliar de lîngă Iliușa (jud. Bistrița-Năsăud; 1859—1860); a făcut valoroase descoperiri în Transilvania și Banat publicînd numeroase materiale epigrafice în anii 1860—80. Evocarea personalității lui în *Erdélyi Múzeum*, 1897, p. 177—179, 541—549; 1899, p. 1—13 (H. Finály, G. Téglás, G. Kuun); date mai amănunțite în excelenta enciclopedie *Magyar írók élete és munkái* [Viața și operele scriitorilor maghiari], írta Szinnyei József, Budapest, XIV (1910), col. 325—328; *Erdély Magyar Egyeteme*, Kolozsvár [Cluj], 1941, p. 199—200 cu un portret; SCIV, X 1959, p. 308; IDR, I 1975, p. 53; III/1, p. 23; III/2, p. 19—20.

[4] Góró Lajos (Ludwig, Ludovic), din familie de secui originari din satul Agyagfalva (Lutița, Odorheiu), s-a născut la Deva (Hunedoara) în 1786, a murit la Sibiu în 1843; a studiat la Academia tehnică în Viena; intrînd în armata austriacă la 1809 ca ofițer genist, s-a distins prin bravură la Asperno, Bratislava ș.a.; în anii 1813—1815 a făcut serviciu în Italia, apoi în Dalmația, ajungînd la gradul de maior. În 1821 a umblat cîtva timp la Napoli și prin ruinele orașului Pompei (despre care a scris cartea *Wanderungen durch Pompeii*, Viena, 1825); avînd și preocupări de arheologie antică, a fost ales membru al societății arheologice din Roma (*Magyar írók...*, III 1894, col. 1296—1297). Zăbovind cîtva timp în sudul Italiei și mai ales la Roma, aici va fi adunat ori cumpărat fragmentele

b) placă subțire de marmură albastră-albă, cu litere din începutul a patru rînduri, M———, VI———, ISI———, NI——— (în Muzeul Cluj), piesă pe care însă O. Hirschfeld o punea la Alba Iulia, *Sitzungsberichte Akad.* Wien, 77, 1874, p. 393 „dünne Platte in Maros-Porto bei Hirsch", preluată în CIL, III 7817 „ad Maros-Porto in aedibus Honsz" [sic!]; nu știm cum ar fi ajuns fragmentul epigrafic din Luncani (Grind) la Apulum, decît prin vreo confuzie a lui Hirschfeld (?); ori numitul „Hirsch" a primit piesa fragmentară din colecția Góró (?);

c) placă subțire de marmură albă, din aceeași sursă, Muz. Cluj, cu resturi din două rînduri L (?) / SAII———, CIL, III 928;

d) placă subțire de marmură, CIL, III 929; *Potaissa*, II, p. 130, nr. 7;

e) placă subțire de marmură, CIL, III 927; *Potaissa*, II, p. 129—130; nr. 6, cu lectura lui Torma: ——— D ET ——— / ——— ATINIA / ——— m]AXIMV[s] ——— pr]IDIE ; K——— / Pio et Pro?]VLO [cos., a. 238 p. Chr. și și intrebares „ob nicht städtisch?";

f) placă subțire de marmură, care este CIL, III 922: ——— IIR / ——— co]H(ortis) VIII praetoriae). Städtisch?

Erau informații autentice, sigure date de C. Torma la 1880, pe care însă nu le-au avut în vedere autorii părților III—IV (1892), suplementele la CIL, III, redactate de A. v. Domaszewski, care în CIL, III, p. 1382 înșiră toate numerele de inscripții din CIL, III, partea I și II, între ele și nr. 922, 927, 928 „din Potaissa", fără nicio observație, neștiind nimic de C. Torma, AEM, IV 1880, p. 138—139, după cum nu auzise nimic de colecționarul de epigrafe L. Góró[5]. Dacă un sagace erudit de talia lui Domaszewski a nesocotit notița din AEM, IV, p. 138—139, nu e de mirare că ea a putut să scape atenției tov. I. Piso, după o sută de ani (*Potaissa*, II, 1980). Stranie și extravagantă apare însă argumentarea dînsului pentru a dovedi că fragmentele epigrafice de marmură aduse din Kadiköi (Turcia) de Góró Lajos (de care nu știau nimic nici Th. Mommsen, nici A. Domaszewski), „scrise în limba latină și cel puțin unul cuprinde nume de soldați legionari (CIL, III 922)" [de unde scoate I. P. pe legionari?], devin „de proveniență dacică" (*Potaissa*, II, p. 129). Cît privește fragmentul CIL, III 922: IIIO / ——— co]H ; VIII / ——— MAXIMVS / ——— NIGER, corect întregit parțial de C. Torma, AEM, IV, p. 139 ——— *co]H(ortis) VIII (praetoriae)*, el nu oferă niciun indiciu despre „soldați legionari", inventați la 1980, ci are un tabel de militari din cohortele praetoriene la Roma.

Rezultă că toate cele cinci fragmente (sau șase, cu cel păstrat la Tîrgu Mureș) de inscripții latine trebuie restituite locului lor de proveniență: R o m a sau vreun oraș din sudul Italiei (din zona Napoli?)

---

epigrafice de marmură (CIL, III 922, 927, 928, 929, 7817; AEM, IV 1880, p. 138—139), pe care le-a adus în Ardeal; ele au ajuns în colecția arheologică (adevărat muzeu) la Grind-Luncani (jud. Cluj) în conacul lui Kemény J. (1795—1855; *Magyar írók*, V 1897, *col. 1435—1441; Veress E., Gróf Kemény József*, Cluj, 1938), de unde după a. 1855 au intrat în colecțiile muzeale ardelene la Cluj.

[5] Dar unele epigrafe sînt publicate în reluare de Domaszewski și au două sau chiar trei numere de ordine, ca CIL, III 7716 = 12551 din Călugăreni (Mikháza), 6256 = 7713 = 12553 din Sărățeni (Sóvárad, jud. Mureș).

și scoase din CIL, III 922, 927, 928, 929, 7817; *tribuere suum cuique*. Prin notița epigrafică a lui C. Torma, se „pierdeau" la 1880 cîteva piese fragmentare, patru „din Potaissa"; dar achizițiile epigrafice ale acestei importante localități daco-romane (ca și ale altora) s-au îmbogățit considerabil, după 1880 și vor continua să sporească în fiecare an, încît „pierderea" marcată de Torma cu un veac în urmă este o cantitate neglijabilă.

Constatările de mai sus impun cîteva învățăminte pentru epigrafiști și anticari, în primul rînd faptul că în munca de cercetare istoriografică (la fel în orice compartiment al științei) este necesară o cît mai amplă, dacă nu absolut completă informare asupra rezultatelor cu achizițiile vechi; apoi mai multă răbdare, fără grabă, cu atenție și respect pentru munca înaintașilor. Astfel, riscăm să „descoperim" lucruri știute de mult, ori să denaturăm datele valabile privind unele materiale documentare, — ca în *Potaissa*, II 1980, p. 129—130, unde se mai poate citi un fabricat original „A. Stein, *Die Reichsbeamten der Provinz Dazien*, Budapest, 1944", ce vrea să fie un titlu mai amplu și explicit al cărții eminentului epigrafist și istoric al imperiului Romei Arthur Stein (1870—1950) care și-a intitulat lucrarea monografică (fundamentală pentru istoria și organizarea Daciei romane) *Die Reichsbeamten von Dazien;* ea trebuie citată astfel, natural, fără adausuri și explicații ca „der Provinz" ori altele.

II. *Templum Apollinis la Tibiscum* (Jupa, jud. Caraș-Severin.

În punctul topografic „Sat Bătrîn" din teritoriul satului Iaz (Jud. Caraș-Severin), la 1,5 km vest de castrul auxiliar și sud-vest de orașul-*municipium* Tibiscum — un teren arabil unde în cursul anilor plugul scotea mereu resturi și fragmente arheologice romane — a fost găsit de P. Patrichie Puraci din Iaz în a. 1982 un document epigrafic de valoare excepțională: *placa votivă* închinată zeului Apollo pentru sănătatea împăraților Severi de către tribunalul Septimius Diomedes comandantul cohortei I Vindelicorum miliaris; piesa a fost publicată cu întregiri, ilustrare și amplu comentariu de I. Piso — P. Rogozea, *Ein Apolloheiligtum in der Nähe von Tibiscum*, în revista vest-germană ZPE, 58, 1985, p. 211—214; marginea dreaptă a plăcii epigrafice este ruptă, lipsă, dar întregibilă și bine reconstituită de cei doi epigrafiști, cu excepția rîndului 7 unde lectura-întregire trebuie să fie rectificată din cauza unei litere (mai precis: a părții ei superioare, un T), care precizează în mod peremptoriu caracterul și numele construcției reclădite de numitul tribunus în apropiere de Tibiscum. Din acest teren același eminent arheolog autodidact din Iaz a adunat fragmente din placa votivă publicată parțial de noi la 1977 în IDR, III/1, 128, iar prin descoperirile sale ulterioare din primii ani ai deceniului nostru, prinosul de marmură sfărîmat în zeci de bucăți a putut fi refăcut integral ca text (din 42 fragmente mici; v. mai jos). La „Satul Bătrîn" (unde P. Patrichie Puraci a făcut descoperirile epigrafice), muzeografii dr. T. Bona și P. Rogozea (Caransebeș) au întreprins o săpătură sistematică în a. 1963, identificînd substrucțiile unui templu și planul lui (ZPE, 1985, p. 211 și 218). Valoarea documentară deosebită a celor două epi-

grafe din Tibiscum justifică reluarea și reproducerea textului lor mai jos, cu mici adause bibliografice[6].

Dar mai întîi litera „echivocă" din r. 7 la sfîrșit, despre caree descroitorii-editori afirmă „cu greu ar putea să fi aparținut unui T, am preferat lectura *fanum* acceptabilă din punct de vedere grafic, ca și al conținutului (da die zurückgebliebene Spur schwerlich einem T angehört haben könnte, haben wir die sowohl graphisch als inhaltlich annehmbare Lesung *fanum* (ILS, III 2, p. 887) vorgezogen)", ZPE, 1985, p. 211. Este o aserțiune șovăielnică neîntemeiată, desmințită net de piesa epigrafică mutilată la marginea dreaptă: fotografia foarte clară oferită în ZPE, 1985, pl. XV c arată în r. 7 VIND ; CO ; EQ ; C ; R ; T ———; aici litera T (contestată de autorii citați) este absolut evidentă *(fig. 1)*, cu toate că nu s-a păstrat decît partea ei superioară, adică întreaga bară orizontală și jumătatea de sus a hastei verticale pînă la „punctul despărțitor" din mijlocul rîndului scrierii. Imediat după mutilatul T începe spărtura din care nu s-a păstrat vreo literă sau bucată din ea, dar în care se impune firească întregire apelativului *T[emplum]* și anume abreviat în forma TEMPL, eventual, cu vreo ligatură P+L sau V+M, ce să intre în spațiul indicat simetric de lungimea celorlalte rînduri întregite corect de cei doi eminenți epigrafiști în ZPE, 1985, p. 212. Astfel, identificarea unei . . . jumătăți de literă permite restabilirea cuvîntului firesc și necesar într-o epigrafă referitoare la cultul lui Apollo și descoperită chiar în ruinele acelui *templum* al zeului. Apelativul restabilit este foarte frecvent în inscripții, ca în CIL, III, p. 2583 unde sînt numeroase exemple scrise complet sau abreviat TEMPL(um) în inscripții din același CIL, III, nr. 3345, 8163, 8333, 10875 etc., sau TEM(plum) nr. 3075, 4800 etc.[7].

Prin faptul că cele două importante epigrafe tibiscense au apărut într-o publicație exotică mai greu accesibilă cercetătorilor din țara noastră, ZPE, la Bonn pe Rin, s-a considerat util și chiar necesar a reproduce cu acest prilej textele recent puse în lumină, spre a le face

---

[6] Cu toată atenția și acribia filologică depuse în munca de imprimare a valorosului studiu despre „Sanctuarul lui Apollo la Tibiscum", cîteva erori dactylo- sau typografice s-au furișat într-însul și se cer îndreptate: ZPE, 58, 1985, p. 213 ștampila *cohortei I Sagittariorum* este nu C : I ; S, ci COH I S (IDR, III/I, 251). iar literele C ; I ; V sînt de fapt COH I V[illegible]N (IDR, III/1, 253); „IDR, III/1, 251—251" este 251—252; p. 217 și 218 „E. Borman" este vienezul Eugen Bormann (1843—1917).

[7] Construcțiile de cult denumite *templum* (mult mai numeroase decît *fanum*, un edificiu de cult mai mic și modest; din Dacia se poate cita CL, III 1005: *fanum dominarum* la Apulum) sînt analizate topografic și tîlcuite de D. Tudor, *Les constructions publiques de la Dacie romaine d'après les inscriptions*, în *Latomus* (Bruxelles), XXIII 1961, p. 279—184.

Abrevieri bibliografice:

ActaMN = Acta Musei Napocensis, Cluj, I 1964 seqq.
AEM = Archaeologisch-epigraphische Mitteilungen, Wien, 1877—1896.
CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin, 1863 seqq.; vol. III 1873—1902.
IDR = Inscriptiones Daciae Romanae, București, I 1975 — III/4 1986.
SCIV = Studii și cercetări de istorie veche, București, I 1950 seqq.
ZPE = Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.

cunoscute celor interesați de istoria organizării militare-politice, cultele și alte aspecte din viața Daciei romane.

ZPE, 58, 1985, p. 212 (desen-întregire și lectură), pl. XV c (foto)

A p o l l i n i
pro salute d(ominorum) n(ostrorum trium)
S e v e r i e t A n t o[n i n i]
[[et Getae caes(aris)]] Oct(avio) Iul(iano)
5. *co(n)s(ulare) Dac(iarum) III S e p t i[mius]*
D i o m e d e s trib(unus) C[oh(ortis) I]
Vind(elicorum) (milliariae) eq(uitatae) c(ivium) R(omanorum)
t[empl(um)]
v e t u s t a t e c o n[lapsum]
r e s t i t u i t f e l[iciter]

Despre consularul Octavius Iulianus, legatus Daciarum în anii 200—201, de adăugat la bibliografie: B. E. Thomasson, *Laterculi praesidum*, 1, Göteborg, 1984, col. 156.

Aceluiași Apollo „Tibiscensis" poate fi atribuită dedicația pe o placă fragmentară de marmură descoperită în Caransebeș, stb. Retezat nr. 9 zidită în peretele casei: *Apollini ——— / Optatus a[ug. ——— / a[diut. t[abul. ———*, IDR, III/1, 127, — chiar dacă dedicantul era venit din Ulpia Traiana Sarmizegetusa; este foarte probabil că el a făcut dedicație prestigiosului zeu Apollo în templul acestuia din locul numit „Sat Bătrîn".

ZPE, 58, 1985, p. 215 (desen-întregire grafică și lectură), pl. XV d (foto); partea finală a textului publicată greșit în IDR, III/1, 128.

A p o l l i n i
A p o l l i n i
C o n s e r v s [to] r i
[ma]x[i]mi [ss]nctis[si]miq(ue)
[i]mp(eratoris) n(ostri) M(arci) A[u]r(elii) A[nt]on[i]n[i]
5. *p i i f e l i c[i]a s u g u[sti]*
[L(ucius) M a] r i u s Perpetuus leg(atus)
[d e v] o t u s n u m i n[i] e i u s
[pe]r P(ublium) Ael(ium) Cl(audia) Sent(ino)
G e m e l l u m
10. *t r i b u n u m*

L. Marius Perpetuus a guvernat Dacia (tres Daciae) prin anii 212/213—215; la bibliografia carierei sale se adaugă: B. E. Thomasson, *op. cit.*, col. 157 (cu menționarea tuturor lucrărilor apărute pînă în 1984). Cel care face dedicația, în numele guvernatorului Daciei, Publius Aelius Cl(audia tribu) Sent(ino) Gemellus era tribun al aceleiași cohorte militare de Vindelici staționată la Tibiscum.

I. I. RUSSU

CU PRIVIRE LA IDENTIFICAREA UNOR TOPONIME MEDIEVALE DIN TRANSILVANIA

Semnalăm în cele ce urmează cîteva inadvertențe de identificare a unor așezări din nordul Cîmpiei Transilvaniei. Este vorba despre satele Sîmboieni, Valea Ungurașului din jud. Cluj și Rusu de Sus din jud. Bistrița-Năsăud, localități ale căror denumiri sînt substituite în unele lucrări de istorie cu altele, ceea ce atrage după sine unele confuzii.

Din pricina omonimiei lor asemenea substituiri sînt cu atît mai nefavorabile informației, prin urmările lor, cu cît pseudoidentificările respective sînt nesesizabile la simpla lectură a textului, mai cu seamă cînd în lucrare se menționează o singură așezare din cele nominailzate în documentul de epocă. Asemenea inadvertențe se perpetuează fără să mai poată fi sesizate de la o lucrare la alta. Cine ar putea bănui, să spunem, că sub numirile unor așezări ca cele din textele de mai jos se ascund de fapt altele?

„Pe la mijlocul secolului al XIV-lea, de pildă, iobagii din Sînboleni aveau 1200 de oi"[1]. Sau: „Uneori fugarii duc cu ei și bunurile mișcătoare ale feudalului: oi, vite, cai și diferite lucruri, ca de pildă iobagul Fătu Pop din Crăciunești, comitatul Solnoc"[2].

Iobagii și turmele lor puteau fi desigur tot așa de bine din satele numite. Cine mai punea vreodată la îndoială localizarea? Numai cunoașterea documentului și identificarea altor așezări limitrofe, la care să se raporteze acestea, mai putea dezlega semnificația toponimelor respective. Astfel am aflat bunăoară, tardiv, cu prilejul unor preocupări de istorie locală, că în pasajele citate nu este vorba despre Sînboleni (sic!) și Crăciunești, ci despre satele Sîmboieni și Rusu de Sus. Și nu numai despre acestea. Iată ce spun documentele:

a) În iarna anilor 1356/1357, răsculații din Olpret, „rînduiți în ceata și numărul răufăcătorilor", în textul original: *in cetum maleficorum et numerum positi, ad villam Zumbathtelke, manibus armatis et potentiariis... auctoritate... venissent, mille ducentas oves iobagionum de... et propulissent*"[3]. Cu alte cuvinte, numiții răsculați, „venind cu de la sine putere, cu silnicie și cu mîinile înarmate... asupra satului Sîmbou[4], au ridicat și mînat cu sine o mie două sute de oi de ale iobagilor din...". De asemenea, că „în cea dintîi vineri după octavele Nașterii domnului mai sus pomeniții, *predicti... iterum ad possessionem domini regis, videlicet Kutke vocatam, ad predictum castrum Baluanus pertinentem, irruissent, quinque boves et unum equum potentialiter modo premisso...*"[5]

---

[1] Șt. Pascu în *Istoria României*, II, București, 1962, p. 226.

[2] Idem, *Bobîlna*, Ediția a II-a, București, 1963, p. 60.

[3] *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400*, Budapesta, 1941, p. 132 (mai jos: *Doc. Val.*).

[4] Identificarea corectă la: Șt. Pascu și Vladimir Hanga, *Crestomație pentru studiu istoriei statului și dreptului R.P.R.*, II, București, 1958, p. 216—217.

[5] *Doc. Val.*, p. 133.

b). Se adeverea de altă parte, pe la anul 1405, plîngerea potrivit căreia supusul nobilului Ioan Bethlen din Beclean (pe Someș), în textul editat: *amely szerint urának Karachonteleke faluban lakó Fatthiopap nevü jobbágya . . .*, respectiv, fugind pe ascuns cu toate bunurile stăpînului său, iobagul Fătu Pop s-a mutat de pe moșia nobiliară pe domeniul cetății Ungurașului, *a Baluanus várhoz tartozó Bathon nevü faluba költözött*[6].

Se constată deci că în ambele documente se atestă perechi de cîte două sate. În primul: *villa Zumbathtelke* și *possessio Kutke*, iar în al doilea *Karachonteleke falu* și *Bathon nevü falu*. Care sînt însă aceste sate perechi? *Bat(h)on* este *Batin*, iar celălalt sat nominalizat, din care plecase iobagul, nu este altul decît „*Oroszfalu alias Karachonthelke*[7], adică *Rusu de Sus* (și *de Jos*). În documentele de la 1356/57, *possessio Kutke* este în adevăr satul Cutca, cum bine s-a identificat de la început; pe cînd învecinatul său *villa Zumbathelke*, este omis din pereche, respectiv din același dicționar istoric în care Cutca se menționează pe drept, sub *1356 poss. Kutke*[8], cu toate că toponimul local *Sîmbou* se alăturase *Cutcii* încă în cea dintîi versiune românească a izvorului din *Documenta Valachorum*[9]. Astfel că *Sîmbou* și *Sîmboieni* sînt numirile aceluiași sat limitrof Cutcii, ambele localități aparținînd azi comunei Sînmartin, jud. Cluj. Rezultă deci că cele 1200 de oi de la „mijlocul secolului al XIV-lea" erau ale iobagilor din *Sîmboleni*, sat aparținător comunei Cămărașu din același județ Cluj; turmele erau însă ale iobagilor din Sîmboieni. La rîndul său, iobagul Fătu Pop nu era din vreun „Crăciunești" necunoscut în partea locului, ci din Rusu de Sus, fugit la Batin, pe domeniul cetății Unguraș, în comitatul Solnocul Interior.

Menționate cîte două-trei și chiar mai multe, așezările respective se identifică mai ușor prin raportare reciprocă, în condiții de atestare în grup. Astfel se inventariază bunăoară unele în catastiful românesc de localități de la 1600—1601, „*che ce au scris aga Leca sate ungurești*":

„Sîmbătelche au ținut Cefăi Ianoș", se consemnează la un moment dat în catastif. Și, mai jos:

„Unfalov i Baton i Ceaba au ținut Meținti Benedic"[10].

Care sînt aceste sate? Batin și Ceaba s-au recunoscut de la început. Cel de al treilea, stăpînit în epocă de Mindszenti Benedek, Unfalov, nu este însă Vultureni, ori vreun alt fost „Uifalău", cum pe drept se îndoiesc editorii documentului[11], ci un alt *Újfalu*, astfel denumit și cunoscut numai în limba maghiară, respectiv *Csaba-Ujfalu* („Satu Nou Ceaba"), limitrof satelor Ceaba și Batin. Satul respectiv n-a fost niciodată numit altfel în graiul românesc decît *Valea Rea* sau oficial, *Valea Ungurașului*,

---

[6] Mályusz Elemér, *Zsigmondkori Oklevéltár*, II/1, Budapesta, 1956, p. 439.

[7] Kádár József, *Szolnok-Dobokavármegye monographiája*, V, Dej, 1902, p. 310, 318.

[8] Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, I, București, 1967, p. 185, sub *Cutca*, dată omisă din dicționar de sub *Sîmboeni*.

[9] Șt. Pascu, și Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 216—217.

[10] *Documenta Romaniae Historica*, Seria B. Vol. XI. (1596—1600), București, 1975, p. 503.

[11] *Ibid.*, p. 700, sub *Unfalov*.

și împreună cu Batinul și Ceaba el aparține comunei Unguraș, jud. Cluj. Sub *Sîmbătelche* din același catastif se identifică tot *Sîmboieni,* sat limitrof Cutcii dar și Batinului, și nu *Sîmbolenii,* cum presupun aceiași editori[12].

Identificăm așadar, prin cele de mai sus, un grup compact de sate din nordul Cîmpiei Transilvaniei: Batin, Ceaba, Cutca, Sîmboieni, Valea Ungurașului, cărora li se alătură și Pădurenii, *alio nomine Țop* (com. Mintiu Gherlii). Sînt sate și nume de nedespărțit între ele și cu atît mai puțin *Sîmboienii* de *Cutca.* Cu toate acestea însă, în mai recentul volum din colecția *Documenta Romaniae Historica* (1981), ne este dat să constatăm încă din prefață că răsculații din Olpret „au luat 1200 de oi din Sîmboleni, apoi din Cutca cinci boi și un cal . . ."[13]. Eroarea inițială se generalizase de-acum, ea fiind încrustată în forme și pagină greu de rectificat: aceiași „răufăcători" „au săvîrșit samavolnicii în satul Sîmboleni și pe moșia Cutca"[14]. Și ei iarăși vin și revin mereu, în același loc greșit: „asupra satului Sîmboleni . . ." etc. etc.[15]

Din toate cele de mai sus rezultă necesitatea de a se opera *o errata* într-un viitor volum din serie, iar în eventualitatea unei noii ediții a dicționarului istoric al localităților din Transilvania, să se rectifice după cum urmează:

a). Sub *Sîmboieni,* local Sîmbou, textul din citata lucrare[16] să fie precedat de consemnarea: *1356 villa Zumbathtelke (Doc. Val.,* 132), iar la locul său cronologic să se intercaleze și varianta: *1600—1601 Sîmbătelche (Catastif rom.).*

b). Sub *Valea Ungurașului*[17], înaintea datei *1603 Vyfalu,* preluată din monografia comitatului, se va intercala cea semnalată aici: *1600—1601 Unfalov (Catastif rom.).*

c). Sub *Rusu de Sus*[18], textul din dicționar va fi precedat de: *1405 Karachonteleke (Mályusz,* II/1, 439).

Rezultă de asemeni că în toate aceste cazuri este vorba despre cele mai vechi atestări documentare ale satelor respective, ceea ce, în cazul Sîmboienilor de pildă, înseamnă o atestare mai timpurie cu o sută de ani.

De observat, de asemeni, drept procedură de urmat în evitarea pseudoidentificărilor de genul celor de mai sus, ca și a urmărilor lor, că localizarea nu trebuie limitată la menționarea județului (respectiv raionului) și comitatului istoric; operațiunea se dovedește obligatorie în toate aceste situații a fi dusă pînă în plan local, la nivelul comunei actuale.

GRIGORE ȚOPAN

---

[12] *Ibid.,* p. 685, sub *Sîmbătelche.*
[13] *Ibid.,* Seria C. Vol. XI (1356—1360), București, 1981, p. VI.
[14] *Ibid.,* p. XVIII.
[15] *Ibid.,* p. 82.
[16] C. Suciu, *op. cit.,* II, p. 124
[17] *Ibid.,* II, p. 233.
[18] *Ibid.,* II, p. 222.

DIPLOMATICĂ LATINĂ, ISTORIE HAȚEGANĂ ȘI SPIRIT CRITIC

Ediția de documente a reprezentat întotdeauna o muncă istovitoare și anonimă, dar indispensabilă pentru progresul cercetărilor istorice. Dificultățile sînt mai mari în diplomatica medievală unde paleografia și limba străină dublează formularistica nu întotdeauna ușor de înțeles. În bună parte, restituirea unui document medieval echivalează cu prezentarea unei viziuni personale a editorului asupra sa. Discuțiile sînt deci necesare și întotdeauna binevenite.

Introducerea ne servește pentru a saluta o restituire semnată de prietenul și colegul nostru Costin Feneșan. Ediția la care ne referim, privește un document emis de Ladislau Csáki, voievodul Transilvaniei, la 20 noiembrie 1435, în Hațeg[1]. Ea vine ca o reacție la opiniile noastre, care-l considerau apocrif, formulate cu puțin înainte[2].

Dintru-nceput trebuie să admitem că în fața originalului, argumentele noastre, prezentate într-un context care impunea simpla lor enumerare, nu mai sînt de luat în considerare decît în parte. Dincolo de stabilirea autenticității, Costin Feneșan se străduiește însă să arate și alte lucruri care nu mai pot fi considerate decît rod al unei cu totul nejustificate pripeli și, surprinzător, — ca venind din partea unui prieten, — spirit pătimaș.

Punctul nostru de pornire l-a constituit ediția din 1977 a documentului și bibliografia sa[3]. După cum C. F. socotește, toate copiile au fost „aproximative, de calitate îndoielnică" (p. 80), rezultînd de aici ediții „cu numeroase lacune și erori" (Ibidem). Deci *toate* edițiile anterioare celei din 1984, pe care editorii corpusului din 1977, C. F. și noi înșine le-am cunoscut, fuseseră *cópii* și nu originalul. Dincolo de acest moment încep inadvertențele. C. F. ne atribuie absoluta întîietate în „acuzarea falsității documentului", informînd pe toți cititorii „Revistei arhivelor" că „nici un istoric nu și-a exprimat pînă acum dubiile în privința autenticității documentului din 1435" (p. 80 și urm.). Din păcate, trebuie să-i atragem atenția că greșește. Deja în 1937, cunoscutul editor de documente Gustav Gündisch exprima probabilitatea falsului kemenian[4]. Deoarece revista indicată s-ar fi putut să scape atenției istoriografiei românești (disculpîndu-l parțial și pe C. F. pentru lipsă de informație), vom mai adăuga o trimitere către o altă afirmație mult mai nouă. Citim acolo textual „... documentele — datate 4 iulie 1421 în Cetatea de Baltă și *20 noiembrie 1435, Hațeg* (subl. n.) — în temeiul cărora s-a sus-

---

[1] *Un fals imaginar. Lămuriri necesare despre cnezii hațegani la 1435.* În: *Revista arhivelor*, an 61, vol. 46, nr. 1, 1984, p. 80—93.

[2] *Preoți români ortodocși din districtul Hațegului în secolul al XV-lea.* În: *Mitropolia Banatului*, 32, nr. 10—12, 1982, p. 646—647.

[3] *DRH. D.*, vol. I, București, Ed. Acad., 1977, p. 318—320.

[4] *Die Türkeneinfälle in Siebenbürgen biz zur Mitte des 15. Jahrhunderts.* În: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 2, 1937, p.398, nota 22.

ținut pînă acum participarea cnezilor hațegani la lupta de lîngă Hațeg, din 1420, *sînt false* (subl. n.)". Publicația este „Anuarul Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca" (19, 1976, p. 77). De-a dreptul de neînțeles este scăparea acestui citat revelator cu atît mai mult cu cît (stranie coincidență!) C. F. însuși semnează un articol în același număr al „Anuarului". O lectură a celor două mai sus citate aserțiuni ne-ar fi prilejuit poate și o discuție despre documentul din 4 iulie 1421. În mod cert C. F. nu l-ar fi utilizat împotriva noastră (p. 81 și 88), fără să se asigure, — cu argumente la fel de irefutabile, că este autentic.

Constatînd existența originalului unei piese cu istoriografie îndelungată ne reproșăm o prea mare încredere în informația bibliografică a realizatorilor primului volum al corpusului privind relațiile interromânești medievale. Căci aceste rînduri și toate cele care le-au provocat sau inițiat s-ar fi scris în alt fel dacă am fi văzut *prima ediție a originalului documentului din 1435*. Pentru că, în fapt, C. F. nu face decît să-l *reediteze!* Revelația i-o datorăm indirect lui C. F. Pentru preopinentul nostru termenii problemei iau altă turnură. Vom vedea de ce. Demonstrîndu-și sieși și altora, caracterul riguros al ediției, C. F. a simțit nevoia să adauge la nota 78 (p. 93) o înserare cu anii de voievodat ai lui Ladislau Csáki. Nici o clipă nu i-a produs nedumerire termenul limită al primei perioade de ședere în funcție, termen ce se suprapune perfect pe data documentului nostru: *20 noiembrie 1435*. A fost suficient să verificăm critica și puțin modificata listă a voievozilor Transilvaniei, elaborată în 1956 pentru a avea trimiterea la prima ediție a originalului. Spre regretul nostru, C. F. se află în situația tragi-comică de a reedita un document deja editat, tot de către Arhivele Statului, într-un album pentru uzul învățăceilor de paleografie latină din interiorul școlii de arhivistică și de aiurea[5].

Va trebui să emendăm și convingerea lui C. F. că ne oferă „textul definitiv stabilit" (p. 87). Alături de greșelile de acord și de tipar, remarcăm inutilitatea majorității celor 80 de note atît timp cît ele se raportează nu la o variantă contemporană ori la o lectură diferită a originalului ci la o variantă în copie de secol XVIII. Serioase corecturi se impun a fi făcute la bibliografia actului. În primul rînd punerea de acord a trimiterii arhivale cu cea a ediției din deceniul cinci. Colecția Ludwig von Rosenfeld nu se cunoaște decît din informații indirecte așa încît o vagă trimitere către ea nu servește nimănui. Dacă judecăm lucrurile după ceea ce a publicat Schuller, atunci foarte probabil nu a fost o copie integrală. Căci, așa cum nu știe C. F., Schuller nu a publicat integral documentul ci doar un fragment. Și pentru a nu ne îndepărta de istoria edițiilor, discutată și ea în contradictoriu (p. 89), să mai remarcăm ușurința cu care C. F. stabilește false filiații. Fără să vadă colecția manuscrisă Kemény, C. F. nu avea de unde să știe că ceea ce publicase Fejér era, pînă la amănunt, copia primului. Trimiterea arhivală trebuia să fie

[5] Maria Holban, Virginia Sacerdoțeanu, *Culegere de facsimile pentru școala de arhivistică. Seria latină*, Fasc. 1, București, 1942, nr. 3 (Colecțiile arhivelor statului). Între ediția din 1942 și aceea din 1984 există unele inadvertențe la trimiterile bibliografice. De asemenea între timp au apărut și alte însemnări contemporane pe originalul latin.

diferit formulată în cazul în care cei doi ar fi văzut separat copia de la 1785. Însemnarea ediției lui Fejér apare la Kemény *după* redactarea copiei, cu o altă pană și altă cerneală. Deci primatul și originea tuturor edițiilor copiei nu putea fi decît Kemény. O practică științifică și astăzi valabilă i-au impus aceluiași Kemény citarea lui Fejér și nu a copiei sale manuscrise atunci cînd informațiile din document au fost utilizate într-un studiu.

Cu originalul în față, C. F. se străduiește cu orice preț să ne convingă că este... originalul. Totodată încearcă cu îndîrjire să combată *absolut tot* ceea ce afirmasem pe seama documentului din 1435. O face pe propriul său risc dar și dintr-un neînțeles și înveninat spirit de contradicție. Indiferent de (re)restituirea originalului parte din argumentele invocate de noi succint pentru demonstrarea neautenticității sînt de luat în considerare în continuare pentru caracterul ieșit din comun al actului. Și într-adevăr, scribul actului din 20 noiembrie 1435 s-a servit fără scrupule de modelul unei scrisori regale deschise de la sfîrșitul secolului al XIV-lea[6]. Ca urmare directă, întreaga formă este improprie unui înscris voievodal, nu numai prin utilizarea unor expresii ieșite din uzul curent (de aprox. 40 de ani) dar și prin deosebirea de competență juridică dintre emitentul real (voievodul) și cel luat drept model (regele).

Comentariile privitoare la faptele incriminate celor trei infideli, Costea, Stanciul și Vîlcul, demonstrează cît de departe se găsește de cunoașterea realităților hațegane din vremurile de început ale veacului al XV-lea. Deposedarea de la 1435 nu are nimic comun cu deposedările din veacul al XIV-lea studiate de Maria Holban (p. 83). Trimiterile către procese de proprietate din interiorul Hațegului, asociate acelora din studiul Mariei Holban, dovedesc pe deplin ezitarea lui C. F. în clasificarea faptelor celor trei rîușoreni. Documentul spune limpede că a fost vorba despre o confiscare pentru infidelitate. În succesiunea culpelor, ultimele au fost cu siguranță cele care au provocat sentința. Ori acelea au constat din aceea că, după ce plecaseră în Moldova, deposedații continuau să unelteaască, împreună cu alți potrivnici, să jefuiască și să făptuiască nelegiuiri împotriva regatului. Dacă fuga pe ascuns în Moldova ar fi fost generată de probleme de stăpînire în raport cu rude sau vecini, acțiunile ulterioare, îndreptate împotriva statului, nu aveau suficiente temeiuri a se naște. Cu toată proscrierea lor, voievodul, ținînd seama de noul context hațegan, lasă stăpînirile pe seama rudelor și nu le donează după bunul său plac unor străini. Refugierea cnezilor din Rîușor în Moldova este o certitudine, dar explicația pe care o găsește C. F. pentru a motiva traversarea întregii Transilvanii și ocolirea Țării Românești este doar o poveste puțin credibilă. Din moment ce fugarii se aflau în conflict cu „sfînta coroană", ce alt prilej mai nimerit ar fi avut decît acela de a se alătura lui Alexandru Aldea care, așa după cum C. F. recunoaște, tocmai în acele vremuri ataca succesiv fruntariile Transilvaniei? Mult mai potrivit ar fi să recunoaștem că a fost vorba despre

[6] Vezi explicit Fr. Pall, *Diplomatica latină cu referire la Transilvania*. În: *DIR. Introducere*, vol. II, București, 1956, p. 229, nota 8.

o inițiativă cu mobiluri obscure, cu puține șanse de a fi conexată în jocul marilor interese politice. C. F. le atribuie mărunților cnezi din Rîușor o înaltă percepție a evenimentelor politice contemporane (p. 85), calitate de care erau amputați majoritatea trăitorilor de la mijlocul secolului al XV-lea și încă mulți alții, în veacurile următoare. Schema stăpînirilor românești din Rîușor este departe de a fi atît de limpede precum și-o imaginează și o comunică C. F. Ea eludează în mod neînțeles alte prezențe feudale din același loc, cum a fost Ladislau, fiul lui Buda de Rîușor, cunoscut și citat de altfel (p. 83). Aceasta face ca satul să nu poată fi atribuit *in integrum* fraților Mihail, Basarab și Ioan (p. 84) iar, pe de altă parte, spulberă și genealogia propusă (p. 89).

Lui C. F. nu-i convine nici alternarea termenilor act-document (p. 86) pe care o subliniază cu intenția de a ne da lecții de diplomatică (cum o mai face și în alte locuri). La rîndu-ne, trimițîndu-l pe cititorul nostru către seria *DRH.C.* sau către definițiile *Dicționarului* (arhivistic) *al științelor speciale ale istoriei* (București) l-am convinge o dată mai mult de modul în care C. F. înțelege să facă polemică. Dacă C. F. se pretinde atît de doct în domeniul diplomaticii ar trebui să știe ca introducerile în stăpînire, operate de locurile de adeverire, se împlineau în termenul maxim de un an de la data mandatului regal sau voievodal. Așa stînd lucrurile, data 1455, ca moment al răspunsului capitlului de la Alba Iulia, la mandatul din 15 noiembrie 1453 nu putea fi corectă. Întreaga serie de acte emise pentru hațegani în 13—15 noiembrie 1453 a fost rezolvată de capitulari la începutul anului 1454 iar răspunsurile au urmat imediat după aceea.

Continuarea și culmea operației de vopsire în negru pe care C. F. o întreprinde împotriva noastră se numește pur și simplu calomnie. Îl desfidem să ne indice unde anume am afirmat că documentul din 15 noiembrie 1453 ar fi un fals. După ce pe o întreagă pagină ni se argumentează, în mod absolut inutil, autenticitatea lui, cititorul ar fi dispus să creadă că C. F. are de-a face cu un falsoman înrudit îndeaproape cu notoriul Iosif Șchiopul. Dar nu este tocmai așa, căci la sfîrșit ni se face o reparație. Spune C. F., că ținînd seama de „existența originalului *(semnalată de altfel și de A. A. Rusu)* (subl. n.), nu avem deci nici un temei să ne îndoim de autenticitatea documentului confirmațional de la 1453" (p. 86—87). Și într-adevăr cum să ne îndoim de acest lucru cînd îl văzusem personal la Budapesta iar în pasajul încriminat îi indicasem și cota arhivală? (p. 647, nota 12). Am observat că lui C. F. nu-i place nici stilul nostru. Este dreptul său! Însă cacofonia reprodusă la începutul al. 1 din p. 84 îi aparține pe de-antregul: „Țara Românească, care (sic!)..." la C. F. și „Țara Românească, față de care..." la noi (p. 647). Atribuindu-ne-o, C. F. poate fi acuzat fără rest de o crasă rea-voință și lipsă de etică profesională!

Morala acestor rînduri se definește recurgînd la verificata înțelepciune străveche: vezi-ți bîrna din proprii tăi ochi înainte de a vedea paiul din ochiul altuia.

ADRIAN ANDREI RUSU

CÎTEVA ÎNSEMNĂRI PE MARGINEA LUCRĂRII: MIHAIL KOGĂLNICEANU, *OPERE**

Cu un deceniu în urmă Prezidiul Academiei R.S.R. a luat inițiativa mai mult decît lăudabilă de a readuce în circuitul vieții intelectuale românești opera unora dintre cele mai strălucitoare figuri ale istoriei culturii noastre ca Dimitrie Cantemir, Alexandru Odobescu, Vasile Alecsandri și să continue totodată monumentala ediție a operei lui Mihai Eminescu începută de Perpessicius. La aceste mari figuri trebuie să li se alăture și Mihail Kogălniceanu, principalul ctitor al statului român modern. Ingrijirea acestei ediții a fost încredințată cunoscutului și competentului cercetător al operei acestei mari personalități, Mihail Kogălniceanu, profesorului universitar doctor docent Dan Simonescu. Editura Academiei R.S.R. a primit sarcina de a patrona toată această importantă și vastă operă, scoțînd pînă acum mai multe volume în condiții grafice foarte bune, am putea spune chiar ireproșabile.

În ceea ce ne privește, în continuare ne vom ocupa de editarea operei lui Mihail Kogălniceanu. Vasta operă a acestei mari personalități a istoriei moderne a României va cuprinde mai multe părți: Opera literară care constituie vol. I, Opera istorică, vol. II; „Oratoria" care va constitui volumele III, IV și V, urmată apoi de corespondența lui Mihail Kogălniceanu care va încheia întreaga serie. Pînă la ora actuală au apărut volumele I și II integral, vol. III partea I și vol. IV integral.

Așa cum reiese din articolul publicat în revista *Luceafărul* din 20 august 1983 de către prof. Dan Simonescu organizarea întregii lucrări a fost încredințată fostului șef al redacției de limbă și literatură a editurii, decedatului C. Jalbă.

Volumele apărute au fost încredințate spre realizare mai multor persoane considerate competente de către editură. Astfel primele două au fost realizate de către prof. D. Simonescu și Al. Zub, ambii cercetători consacrați, care au dovedit și cu acest prilej competența deja cunoscută. Pentru partea de „Oratorie" răspunderea a fost asumată, așa după cum se vede și din articolul semnat de D. Simonescu, de către C. Jalbă secondat și sfătuit de către Georgeta Penelea. Întreaga lucrare necesită pe lîngă o muncă grea de strîngere și organizare a materialului, și foarte mult discernămînt și spirit critic. Textele trebuiesc însoțite de note și comentarii, iar fiecare tom în parte trebuie să aibă o amplă introducere, care în ideea inițiatorilor ar urma să facă mai lesnicioasă înțelegerea problemelor abordate de Kogălniceanu în materialele din tomul respectiv. Acestea ar fi cele ce dorește Academia să prezinte

---

* Mihai Kogălniceanu, *Opere* vol. IV. *Oratoria* II. Text stabilit, introducere, note și comentarii de Georgeta Penelea. București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1977—1982. Partea I, 1977, 667 p.; Partea II, 1980, 486 p.; Partea III, 1982, 512 p.; Partea IV, 1978, 662 p.

lectorului. În cele ce urmează ne vom strădui să arătăm ce s-a realizat pînă acum.

Ținem să subliniem faptul că este cu totul departe de noi ideea de a nega munca depusă pentru realizarea primelor 6 tomuri care au văzut lumina tiparului.

*

La început ne arătăm o serie de nedumeriri:

I. Numerotarea volumelor. Toată lumea știe că o ediție de opere complete cuprinde în volumul I partea cea mai valoroasă din opera propusă spre publicare și în ordine succesivă urmează volumele din ce în ce mai puțin valoroase (vezi în acest sens ediția Eminescu, începută de Perpessicius). Or, la Kogălniceanu s-a început cronologic, cu opera literară, care este partea cea mai slabă. Indiferent de anul de tipărire, succesiunea volumelor trebuie să fie cu totul alta. Se știe că partea cea mai solidă din opera marelui om de stat, Kogălniceanu, este opera lui politică, înglobată de C. Jalbă și G. Penelea în „Oratoria" și în corespondența oficială, urmată apoi de opera istorică și în final „opera literară". Or, editura a început publicarea exact invers. Generațiile viitoare de cercetători vor privi cu nedumerire succesiunea volumelor.

II. După toate aparențele cei ce și-au luat sarcina organizării materialului au avut în vedere criterii din domeniul teoriei literare — genuri literare — și nu criterii de fond al lucrărilor. De îndată ce au făcut o serie de volume cu „Oratoria" lui Kogălniceanu în care au inclus atît activitatea sa politică, cît și „alte discursuri", noi am spune mai corect alte cuvîntări, (vom reveni asupra acestei probleme) nu înțelegem de ce în vol. II, care cuprinde opera istorică, s-a inclus și *discursul* „Dezrobirea țiganilor, ștergerea privilegiilor boierești, emanciparea țăranilor. Discurs rostit la Academia Română (1891)" p. 603—635. Este foarte adevărat că acest discurs are un fond istoric indiscutabil. Dar atunci de ce nu s-au inclus și alte discursuri care sînt adevărate opere istorice, cum sînt: „Dorințele țării asupra viitoarei organizații a Principatelor Române" din ziua de 7 octombrie 1857, „Discurs cu privire la libertatea cultelor" din 25 octombrie 1857, „Discurs cu privire la acordarea de drepturi politice pămîntenilor" din 12. XI. 1857, „Discurs cu privire la relațiile dintre țărani și proletari" din 18 dec. 1857, sau „Îmbunătățirea soartei țăranilor", din 1862 etc.

III. Mai mare nedumerire o constituie însă conținutul pe care Georgeta Penelea și C. Jalbă îl atribuie noțiunii de *„Oratoria"*. Dacă ar fi deschis „Dicționarul explicativ al limbii române" publicat de aceeași redacție la cuvîntul *oratoria* ar fi aflat că, între altele, oratoria este și *arta* de a face și de a ține discursuri. Deci rezultatul elaborării acestei arte este discursul.

Se pune problema acum ce este *discursul*. Aceasta se poate afla fie consultînd un manual de liceu, fie dicționarul *Le petit Robert*, Paris, 1979, p. 550, cuvîntul „discours".

Editoarea operei oratorice a lui Kogălniceanu a inclus în oratorie și amendamente la proiecte de lege, propuneri, mici intervenții etc., creînd pentru cititorul neavizat o totală confuzie.

Noi considerăm că la structura pe care o doreau și pe care au dat-o lucrării cel mai potrivit titlu era: „*Cuvîntări, amendamente, propuneri*". Încercarea de justificare a discordanței totale dintre titlul volumului și cuprinsul lui, pe care noi am făcut-o în nota asupra ediției la volumul I, este foarte șubredă.

Ceea ce n-a înțeles G. Penelea a fost natura materialului ce avea să publice. A avut în față, după cum se vede, un vast material cu caracter de document istoric, care cuprinde și un număr relativ însemnat de *discursuri,* materiale care pot fi privite și prin prisma teoriei literare și esteticii. S-a aplicat în ultimă instanță întregului material noțiunea „Oratorie" care, trebuie să recunoaștem, este foarte frumos sunătoare, dar și foarte pretențioasă și are un conținut foarte restrîns și ca atare foarte mult depășit de materialul luat în studiu.

IV. O altă întrebare pe care trebuie să și-o pună orice om care se angajează la o astfel de lucrare este: cui se adresează lucrarea și ce reprezintă editura care o publică, în viața intelectuală a țării.

După modesta noastră opinie Editura Academiei este cel mai înalt for de acest gen din țară. Că avem dreptate o dovedesc toate publicațiile ei de pînă acum: tratate (lucrări de mare sinteză), monografii de înaltă erudiție, colecții de documente de mare anvergură, reviste de strictă specialitate. Ca atare toate aceste lucrări *se adresează în primul rînd cercetărilor.* O dovadă în plus o constituie și tirajul relativ restrîns în care se publică. Revenind la „Oratoria" lui Kogălniceanu ea, în ultima instanță, se adresează la trei categorii de cititori: I. cercetătorii, II. istoricii și filologii amatori și III. unui număr relativ restrîns de oameni de cultură. Deci lucrarea trebuia concepută într-o anumită manieră, care să satisfacă cerințele acestor trei categorii de cititori. Pentru a găsi soluția optimă se cere din partea celui ce se ocupă de publicare în primul rînd *mult discernămînt și spirit critic.*

Prima problemă care se pune acum este aceea a studiului introductiv („introducerea"). Luînd și analizînd pe rînd pretențiile celor trei categorii de „beneficiari" se pot spune următoarele:

Pe cercetători nu-i interesează deloc, sau dacă îi interesează numai cu titlul de curiozitate, punctul de vedere (asupra acestuia vom reveni mai jos) al G. Penelea, întrucît cercetătorul *în urma investigației* își formează un punct de vedere propriu.

Așa cum este concepută „Introducerea" — sub forma unui amplu „studiu" politico-economic asupra epocii la care se referă materialul din fiecare tom nu satisface nici pe istoricul amator și nici pe omul de cultură, întrucît epoca respectivă este foarte restrînsă (trei-patru ani) și foarte multe evenimente se derulează pe o perioadă mai îndelungată și ca atare în „studiul amplu" ele apar trunchiate.

Necazul cel mare însă își are rădăcina în felul în care este concepută „Introducerea". În mod normal orice lucrare de istorie, chiar dacă poartă titlul modest de „Introducere" trebuie să urmărească două obiective: 1) reconstituirea faptelor și 2) explicarea lor (de ce a fost așa). „Introducerile" Georgetei Penelea nu răspund decît în mică măsură la cele două deziderate. Este adevărat că este și foarte greu, pentru că, în special cel

de al doilea obiectiv, dar într-o oarecare măsură și primul, necesită o foarte temeinică pregătire de specialitate și în același timp o foarte temeinică cunoaștere a epocii la care se referă materialul luat în studiu. Georgeta Penelea se situează pe poziția istoricului amator care nu poate face altceva decît să mai povestească încă o dată documentele cuprinse integral în tomul respectiv. Spunem încă o dată, întrucît ele au fost prezentate o dată sub formă de regeste, a doua oară același regest este reprodus ca titlu al documentului integral, și în sfîrșit, a treia oară, este drept cu alte cuvinte, în introducere. Este punctul de vedere al istoricului amator. De foarte multe ori nici nu putea face altceva din cauza intervalului de timp foarte restrîns cuprins în fiecare tom.

Dacă luăm ca loc de referință ultimul tom apărut (cronologic IV_2, 1980, tom care se presupune reprezintă experiența făcută în celelalte trei tomuri precedente), cele afirmate de noi sînt demonstrate în mod cu totul indiscutabil. La p. 10 este menționată răscoala cretană și se menționează atitudinea favorabilă a lui Kogălniceanu. (În realitate sprijinul acordat cretanilor a fost cu mult mai consistent decît îl prezintă G. Penelea). Dacă s-ar fi străduit cît de puțin — întrucît la aceasta o obligă introducerea așa cum este concepută — ar fi aflat lucruri multe în acest sens ori din ziarul Românul (1866—1868) ori din două comunicări tipărite (una a lui Nestor Comariano și citată la p. 141 și alta a noastră). Trece apoi la problema cetelor bulgare pe care Kogălniceanu iarăși le-a susținut. Dacă autoarea „studiului" ar fi fost mai bine informată, ar fi putut vedea că între cele două mișcări a fost, foarte probabil, o legătură de care Kogălniceanu nu era străin. La conferința cretană de la Paris, „Societatea bulgară de binefacere" — Societatea bătrînilor, a prezentat și ea un memoriu prin care se căuta să se atragă atenția asupra situației poporului bulgar în cadrul Imperiului Otoman. Acest memoriu a fost tipărit în l'Étoile d'Orient și în același timp în formă de broșură, semnat „Abbé". Deși broșura poartă mențiunea unei tipografii din Leipzig, foarte probabil că a fost tipărită în România. Iată deci că lucrurile au fost mult mai complicate decît le sesizează G. Penelea. Acestea toate plasate în contextul ajutorului dat revoluționarilor maghiari și polonezi cu alte ocazii, ridică o întrebare legitimă pentru cititorul neavizat: de ce sprijină Kogălniceanu cu atîta căldură toate aceste mișcări revoluționare? oare numai de dragul răzmeriței? La această întrebare, ca și la foarte multe altele, nu se răspunde. În contextul G. Penelea, Kogălniceanu ne apare ca un om politic de o seriozitate discutabilă, *ceea ce este cu totul fals*. (Asupra unei atare prezentări vom reveni mai jos).

Lucrurile pe care le prezintă G. Penelea în „introduceri" le pot afla toate cele trei categorii de cititori — cercetători, istorici amatori și oameni de cultură — din tratatul de Istoria României și din lectura regestelor din partea a doua a volumelor și poate chiar mai clar și mai sintetic decît în introducere.

V. Trecem la redactarea „notelor și comentariilor". Spuneam mai sus că o ediție critică necesită foarte mult discernămînt care trebuie să aibă la bază și un deosebit spirit critic. Ținînd seama de cele trei categorii de „beneficiari" și de pretenția binemeritată a editurii, notele și comentariile nu pot fi redactate oricum. Trebuie găsită o formulă care

să satisfacă pe toți cei menționați. Ori și în această direcție G. Penelea a eșuat dacă nu chiar total, dar aproape total (cu cîteva excepții). Într-o astfel de lucrare notele trebuie să dea cititorului în primul rînd o bibliografie în legătură cu problema la care se referă Kogălniceanu. Pentru aceasta se pot aplica două soluții: 1) se menționează deobicei ultima lucrare publicată care se presupune că are înregistrată și luată în discuție toată bibliografia anterioară, sau dacă această lucrare o considerăm necorespunzătoare se menționează o alta mai bună, și 2) se menționează întreaga bibliografie, dar de obicei aceasta încarcă prea mult notele și depășește obligația îngrijitorului ediției. Se pare că G. Penelea a optat pentru prima formulă. În al doilea rînd editorul are obligația de a furniza cititorului un material documentar cît mai complet, în legătură cu problemele respective. Pentru aceasta editoarea inițial și-a propus un „plan măreț": să urmărească fiecare problemă în presa vremii, în arhive și în studiile și monografiile ulterioare precum și în contextul dezbaterilor. Acest poiect a fost aplicat parțial la primul tom al volumului după care a fost, după cum era și de așteptat, abandonat. De altfel entuziasmul se subțiază chiar pe parcursul primului tom, către sfîrșit. Dar după aceea s-a trecut în cealaltă extremă. În cazul lucrării de față îngrijitorul ediției trebuie să dea celor trei „beneficiari" documentarea asupra problemelor. Pentru aceasta trebuie să-i trimită la documentele respective. În cazurile în care aceste documente se găsesc în publicații mai greu accesibile este de datoria noastră să le punem la îndemîna lor (a cercetătorilor). Pentru aceasta trebuie să urmărim în general linia trasată în primul rînd de Kogălniceanu. El, în marea majoritate a cazurilor, cînd se referă la un document îl reproduce integral tocmai pentru a nu se putea da loc la răstălmăciri. La fel ar fi trebuit să procedeze și G. Penelea sau în cel mai rău caz să citeze pasajele incriminate cît mai pe larg. Or, noi avem în note din documentele și din dezbaterile adunării la care se referă Kogălniceanu numai niște crîmpeie de fraze și propoziții înecate într-un noian de povestiri ale editoarei. Este bine știut că nici un cercetător serios nu se bizuie pe textul povestit al unui document. El urmărește întotdeauna textul integral. Și din acest punct de vedere lucrarea satisface numai cerințele istoricului amator și ale omului care face lectura pentru plăcerea de a se cultiva. Volumul este plin de asemenea povestiri.

Dar mai grav este faptul că cercetătorul nu este informat sub nici o formă unde se află materialul pe care își fundamentează G. Penelea povestirea (vezi spre exemplu tomul II al volumului, publicat în 1980), și astfel editoarea se transformă în izvor, cercetătorul serios fiind nevoit să o creadă pe cuvînt. În unele note se face și exces de zel. Astfel, de exemplu, în nota 4 de la p. 44 pentru legea învoielilor agricole din 1866 sîntem trimiși cu cea mai mare precizie la textul manuscris aflat la Arhivele statului, la textul publicat de I. M. Bujoreanu în 1873 (colecție foarte rară), dar nu sîntem trimiși la colecția Sturdza Scheeanu, *Acte și legiuiri cu privire la chestia țărănească*, volumul special consacrat învoielilor agricole, cel mai răspîndit și cel mai des folosit și mai accesibil. Tot legat de redactarea notelor trebuiesc menționate o serie de amănunte biografice absolut inutile referitoare la unele per-

soane. Vezi în acest sens, cu titlul de exemplu, notele 11, 12, 13 din tomul II, p. 155 precum și nota 14, referitoare la Petre Mavrogheni, de la p. 156, care se putea reduce la cel mult jumătate. La fel pentru notele 7, 8, p. 172, nota 6, p. 191 etc. ca să ne mărginim numai la acest tom.

Într-o lucrare de genul celei de față care pornește (cel puțin așa se presupune) de la un nivel științific al cititorului, nu orice nume sau noțiune necesită o notă de subsol. Punctul de plecare în acestă direcție îl dă spiritul critic al editorului. Un exemplu excelent în acest sens este dat de lucrarea „Documente privind Unirea Principatelor", vol. III, publicat de Cornelia Bodea tot la Editura Academiei. Niște note de genul celor întocmite de G. Penelea scad valoarea volumului.

Lipsa aceasta va complica foarte mult întocmirea indicelui. G. Penelea cînd a conceput lucrarea nu a avut deloc în vedere faptul că în final va trebui să se facă și un indice analitic, pentru că fără el, o lucrare de proporțiile celei de față, este practic inutilizabilă.

De la început *trebuia* foarte bine delimitat ce se trece în note și ce se trece în indice. Din felul în care s-au întocmit notele reiese în mod limpede o dorință de a umfla în mod artificial volumele. Cînd se va întocmi indicele o foarte mare parte din materialul din note, în mod fortuit va *trebui repetat în indice.*

VI. Inconsecvențe. La o lucrare de genul și de proporțiile celei de față, încă de la început trebuie fixate bine niște principii clare pe care editorul să le respecte cu strictețe tot timpul. Altfel lucrarea este haotică, cum este cazul celei de față. Pentru aceasta însă este absolut necesar de la început să știi ce vrei.

De la început cititorul este frapat de următorul fapt: la amendamentele reproduse integral în prima parte a volumului se arată și soarta pe care au avut-o — admis sau respins de Adunare. La cele reproduse sau parafrazate în partea a doua, acest aspect nu este abordat. De ce? Pentru că amendamentul sau propunerea respectivă are aceeași valoare cu cel reprodus în prima parte, singurul lui ghinion fiind acela că a fost prea scurt ca să fie reprodus în prima parte. Mi s-ar putea răspunde că nu se găsește în dezbateri nici o informație. Replica ar fi inexactă întrucît în 99% din cazuri în aceeași ședință se dă și votul respectiv.

După cum arătam mai sus, editoarea la primul tom și-a propus un țel foarte ambițios: pentru fiecare text reprodus integral, în note să întocmească un adevărat studiu bazat pe informații de arhivă, presă, bibliografie cît mai completă — dacă s-ar putea chiar exhaustivă. Un proiect utopic.

Afirm toate acestea bizuindu-mă pe un calcul absolut elementar pe care trebuia să-l facă editoarea și anume cît timp i-ar lua investigațiile serioase de arhivă, parcurgerea presei (în perioada aceasta apar anual zeci de ziare) la care se mai adaugă bibliogrfia respectivă. În tomul 1 al volumului IV (perioada 1864—1868) sînt reproduse integral 190 texte. Dacă întocmirea notelor pe bazele pe care și le-a propus i-ar fi luat în medie numai o săptămînă de lucru (inclusiv repausul duminical) pentru fiecare text reprodus integral i-ar fi trebuit — numai pentru notele ast-

fel concepute la acest volum — cca 3—4 ani de lucru plus timpul necesar depistării materialului, transcrierii, colaționării etc. acordat cu multă zgîrcenie încă un an, deci cel puțin 4—5 ani. Cum editoare are în plan să scoată 6 volume, plus indicele, i-ar fi trebuit, dacă ar fi lucrat serios pe acest sistem cca 25—30 ani ca să termine ce și-a propus. Repet ce am spus mai sus: și-a asumat niște îndatoriri care, după opinia noastră, nu intră sub nici o formă în atribuțiile unui editor serios de texte. Din această cauză notele primului tom în care se încearcă niște trimiteri la arhive și la ziare dovedesc inconsecvența pentru că cercetătorul nu mai știe pînă unde s-a mers cu investigațiile respective. Ar fi trebuit să dea o bibliografie mai bine selectată. O altă inconsecvență o constituie faptul că la foarte multe regeste nu se mai precizează natura textului: discurs, intervenție, amendament, propunere. Astfel că cititorul nu se poate lămuri decît dacă merge la textul din prima parte a volumului sau, în unele cazuri cînd textul nu este reprodus, la dezbateri din nou. Din această cauză editoarea devine propria-i victimă în mai multe cazuri. Iată un exemplu: în notele 1 și 5 de la p. 62 din vol. *Oratorie* II_1 se face trimitere la „discursul precedent", în realitate este o modestă intervenție de 45 rînduri care în regest nu este încadrată în nici un fel. Astfel de cazuri mai sînt, și nu puține.

Cel mai mare număr de inconsecvențe îl constituie trimiterile la sursele care au stat la baza redactării notelor. Aici s-a mers la marea inspirație — dovada cea mai grăitoare a grabei și superficialității cu care s-a lucrat, sistem inadmisibil într-o ediție critică scoasă de Editura Academiei R.S.R.. Izvorul de bază devine G. Penelea. Dar de multe ori, din cauza grabei, editoarea, în note fac trimiteri fanteziste; iată un exemplu: la p. 84 nota 1 din „Oratorie" II_1 se spune: „Vezi discursul precedent". Ducîndu-te la textul precedent găsești „Raport al comitetului de delegați ai secțiunilor asupra concesiunii băncii de „escoupt". Ori cel mai puțin priceput dintre oameni știe că este o mare deosebire între un „raport" și un „discurs".

În volumul *Oratoria* II_1 p. 184 nota 2 găsim o trimitere de-a dreptul bizară și anume la *Regulamentul organic ediție franceză din 1847*, care este foarte rară. În realitate se putea face trimiterea la aceeași lucrare, ediția din anul *1944* în care același text, este adevărat că în limba română, se află la paginile 79 art. 182 și 99.

Tot datorită grabei s-au făcut și alte greșeli dintre care semnalăm una: În *Oratoria* II_1, p. 117 în nota 3 ni se face onoarea de a cita un studiu al nostru, redactat împreună cu doi distinși istorici bulgari academicianul D. Korsev, vicepreședintele Academiei Bulgare de Științe și Virginia Pascaleva, profesor la Facultatea de istorie din Sofia. Credem că era bine dacă se consemnau și aceste două nume întrucît nu ar fi mărit textul prea mult (și să nu fie trecuți la ș.a.), și în al doilea rînd nu înțelegem de ce nu se face trimiterea la versiunea românească a volumului respectiv, publicată sub același titlu la București în anul 1971, p. 283—368.

Desigur că nu există lucrare fără greșeli. De aceea ne oprim aici și subliniem faptul că am semnalat și la acest paragraf numai cîteva.

Stilul. Deși G. Penelea are realmente talent de povestitor, sînt frecvente cazurile cînd stilul lasă de dorit și aceasta atît în „introducerea" celor patru tomuri cît și în redactarea notelor. Urmărindu-se efecte ieftine, se folosesc cuvinte care chiar dacă nu sînt de-a dreptul bombastice, frizează în bună măsură bombasticismul și dovedesc totodată adevărata pasiune a editoarei pentru barbarisme. În anumite cazuri citează chiar cu voluptate multe barbarisme folosite în sec. 19 de Kogălniceanu, uitînd faptul că ceea ce îi este permis unui mare orator, nu le este permis unor modești editori ca noi.

În *Oratoria* II_1, p. 6, vorbește despre: boierimea „oisive", la p. 9 — despre „*defenestrarea* deputaților"; la p. 10 — despre „pură *deriziune* în stilul lui C. D. Aricescu", continuînd alineatul următor cu „*persuasiunea*...". La p. 12, referindu-se la Kogălniceanu, constată că „*observă dubitativ*", iar ceva mai jos vorbește despre „*refutarea argumentelor*" — ne întrebăm cîți dintre cititorii cu nivel de cultură medie mai știu astăzi ce înseamnează verbul a refuta. În introducerea de la tomul următor, p. 15, vorbește despre „*o literatură subterană, suculentă, bogată și prea puțin cercetată*". Pe lîngă stilul în sine ni se pare ciudat că această literatură, „deși, prea puțin cercetată", poate fi totuși calificată de „subterană, suculentă, bogată".

Am dat mai sus numai cîteva exemple, din 4 pagini, luate absolut la întîmplare. Urmărind serios problema s-ar putea da zeci de exemple (dacă nu chiar mai multe). Stilul acesta folosit într-o lucrare adresată specialiștilor, este inadecvat, el ar satisface în primul rînd „pretențiile" diletanților, cu un nivel de cultură medie, care s-ar putea extazia de „... cît de adînc sînt scrise aceste studii introductive".

Foarte adesea se trece însă în extrema cealaltă: folosirea familiarismelor. Astfel în *Oratoria* II_1 la p. 100 nota 3 se afirmă: „A. Sihleanu însă *nu se dă bătut*..."; la p. 109, vorbind despre Sofronie Miclescu, îl califică de „*mitropolit zavergiu*" (nu sîntem de acord cu forma expresiei); la p. 15 se vorbește despre „*un profesor pripășit*"; la p. 20 despre „*istorii cu reteveiști, bătăuși și mardeiași*" (a omis din garnitură parlagii), la p. 205 se vorbește despre „*Ploieștenii aprigi*..." etc. Am dat aici numai cîteva exemple. La pag. 5 nota 2 din partea a 3-a găsim formulări ca: „Kogălniceanu nu poate scăpa aici prilejul de *a-l înțepa* pe P. Carp...", iar în continuare se subliniază că oratorul „încheie... vitriolat". Desigur că sînt formulări care în piesele lui Caragiale au făcut și continuă să facă un incontestabil prilej de delectare a auditoriului din sala de teatru, dar care în ediția de față nu-și au locul.

În „Introducerea" de la tomul I, p. 10 referindu-se la un răspuns al lui Kogălniceanu dat lui C. Bacaloglu, în care în esență vorbitorul își exprimă adeziunea la ideile revoluției franceze, G. Penelea rămîne în extaz. După ce la începutul paragrafului afirmase că „M. Kogălniceanu poate fi pe rînd doct, sarcastic, violent", venind la disputa cu Bacaloglu se extaziază și afirmă că „îi răspunde superb", și în continuare citează „superbul" text, un text clar și la locul lui care totuși a uluit pe G. Penelea. Vorbind despre discursul ținut de Kogălniceanu la 25. XI. 1866, (p. 18) scrie: *E o filipică construită după toate regulile genului. Impos-*

tarea [greșală de tipar? n.n.] se face brusc, printr-o succesiune alertă de dovezi irefutabile: Constituanta l-a exclus pe nedrept „ca ales respins [...], ca ziarist [...], ca om de stat [...], ca particular". L-a înjurat, fără să fie față, „i-a atacat moralitatea fără dovezi" Curat filipică! — completăm noi; și, totuși ... a primit premiul Academiei R.S.R.

Tot în legătură cu stilul, unele note sînt redactate confuz. Iată două exemple: în tomul I, p. 59 nota 4 lasă se înțeleagă că atitudinea antiunionistă a mitropolitului Sofronie Miclescu s-ar datora filorusismului său. De asemeni ni se pare confuz rezumatul nr. 42 (p. 652) din tomul 4. Mai sînt și alte cazuri. În legătură cu stilul, G. Penelea ar fi trebuit să știe că *o ediție critică, publicată de Editura Academiei R.S.R. obligă pe editor la un stil sobru.* Pentru a se convinge de acest lucru — dar Georgeta Penelea nu cunoaște „drama îndoelii de sine" — poate consulta, spre exemplu edițiile N. Bălcescu, V. Alecsandri, Al. Odobescu etc. Aceasta chiar cu riscul de a se diminua numărul cititorilor — descurajînd pe amatorii de cancanuri politice din sec. 19.

Stilul unor astfel de comentarii trebuie, după părerea noastră, să sugereze cititorului imaginea vorbitorului și a cadrului. În cazul nostru Parlamentul României și un Kogălniceanu sobru, pătruns de importanța problemelor de stat pe care le discută, chiar și atunci cînd își apostrofează adevarsarii. Or, folosirea unui astfel de stil, adesea cu o notă de zeflemea și cîteodată „vitriolat", la adresa Parlamentului României și la adresa lui Kogălniceanu, izbutește să ne sugereze atmosfera din „D-ale carnavalului". Că în toate parlamentele burgheze din lume s-au petrecut, se petrec și se vor petrece și scene ridicole este indiscutabil, dar nu aceasta este nota dominantă și nu acesta a fost adevăratul Kogălniceanu.

Inovații. În anul 1959 am publicat un modest volum de „Discursuri parlamentare din epoca Unirii" ținute de Mihail Kogălniceanu. Atunci, pentru prima dată, am adoptat ca metodă de lucru prezentarea activității parlamentare a lui Kogălniceanu, care nu se încadra în genul literar „discurs", sub forma unor regeste mai amănunțite. Metoda aceasta a fost adoptată ulterior și de Al. Zub și acum de G. Penelea. În fond sistemul acesta duce la redactarea a două lucrări independente: I — textele publicate integral (discursurile sau „Oratoria") și II — activitatea parlamentară a lui Kogălniceanu (regestele). Lucrările fiind independente, fiecare implică formula ei de publicare, începînd cu sumarul și terminînd cu ultimul text.

Georgeta Penelea adoptă această metodă, ba mai mult, se simte obligată să o „îmbunătățească", și suprimă tabla de materii a volumului, lăsînd pe cercetător să se descurce cu ajutorul regestelor. Și astfel s-a publicat în anul 1977 prima carte fără tablă de materii serioasă, de la diaconul Coresi pînă astăzi. Este o formulă editorială depășită de cîteva secole. Într-adevăr soluția adoptată este o formulă care dă lucrării un aer arhaic. Dacă s-ar fi renunțat și la foaia de titlu aerul acesta ar fi fost și mai pronunțat, apropiind lucrarea foarte mult de incunabule. Toate acestea s-au putut „realiza" astăzi cînd toate editurile din lume, inclusiv Editura Academiei R.S.R. (pentru că de data aceasta este în joc prestigiul editurii însăși) publică lucrări cu sumare cît mai analitice, uneori exagerat de analitice, mergînd chiar pînă la o adevărată matema-

tizare a lor, în dorința de a ajuta cît mai mult pe cititor. Ulterior s-a acceptat o soluție de compromis, la ultima parte a volumului, apărută cronologic, s-a admis să se indice pentru textele publicate integral, la regeste și pagina la care este publicat textul regestat. În felul acesta lista regestelor ține într-un fel loc și de sumar. Desigur că este ceva în plus, dar adoptîndu-se această formulă de compromis, practic s-a ajuns la o altă anomalie, după părerea noastră, și anume că textele publicate integral în prima parte a lucrării apar ca niște note explicative, niște anexe, la regestele din partea a doua a lucrării.

Kogălniceanu prin toată munca lui de-o viață pusă în slujba făuririi României moderne, credem că merita o „risipă" de 7—8 pagini în plus făcîndu-se un sumar ca lumea la fiecare tom în parte.

Mai mult, aceste 7—8 pagini la fiecare tom s-ar fi putut economisi restrîngîndu-se povestirile din „Introduceri" și din note și totodată aceasta ar fi dus în mod sigur la ridicarea nivelului calitativ al lucrării.

Denaturări. O altă parte gravă o constituie faptul că în introducerea de la tomul II s-au făcut o serie de denaturări istorice, ca să folosim o expresie ponderată. Este denigrat în primul rînd Kogălniceanu — omul politic. La pag. 21 se afirmă: „Invitarea în toamna anului 1868 în echipa guvernamentală a lui Mihail Kogălniceanu — atotputernicul ministru al domnitorului Cuza, *adversar fățiș al parlamentarismului* (sublinierea noastră) temperament vulcanic și dominator — mărturisește prestigiul incontestabil de care se bucura acesta". În altă parte vorbește despre „cesarismul" lui Kogălniceanu și tendințele lui „*dictatoriale*" ca unul care a secondat pe Cuza în înfăptuirea loviturii de stat (cf. partea I, p. 6). Toate sînt lucruri inexacte, dar care corespund întru totul cu cele susținute de către moșierii conservatori, dușmani personali și politici, care nu puteau ierta și nici uita lovitura de stat și legea de la 1864. Prezentat astfel, Kogălniceanu ne apare ca un om cu o atitudine total imorală. Un om care din 1857 și pînă în 1891 a candidat și a participat efectiv la viața parlamentară a României (cu două absențe), este prezentat în fond ca un adversar al vieții parlamentare. Completînd cele afirmate în această introducere cu cele de la p 8, partea I-a a volumului, unde se afirmă că „Locul dialogului ... a fost luat în sesiunea 1864—1865 de monologarea primului ministru, întreruptă de aplauze, firave și acelea", desigur că se ajunge la o prezentare, subliniem încă o dată, cu totul falsă: Kogălniceanu vorbește pentru „plăcerea de a se produce la tribună" (p. II-a, p. 11). Sîntem convinși că M. Kogălniceanu a ținut să fie în parlament, nu ca să-și satisfacă vanitatea de a se asculta pe sine însuși, așa cum a înțeles G. Penelea, ci pentru a putea să-și pună în aplicare reformele pe care le preconiza în vederea modernizării țării. El a fost un adept convins al vieții parlamentare. Despre acest lucru editoarea s-ar fi putut convinge ușor dacă ar fi cunoscut discursul intitulat modest „Cuvînt în contra Adresei rostit în ședința Adunării generale a României din 9 februarie 1863". El a fost colaborator apropiat al lui Cuza în perioada elaborării Statutului care a introdus sistemul bicameral în viața politică a țării. Or, editoarea ne prezintă în persoana celebrului bărbat de stat, un simplu vanitos care simte satisfacția cînd

domină o serie de deputaţi ca Sefendache, Gîlcă, Cîţă Niculescu, oameni cu un intelect de foarte slabă calitate. Ca să arăţi cît de mare orator şi om politic a fost M. Kogălniceanu nu este nevoie să-i opui asemenea nume obscure. El apare mare chiar dacă îl compari cu cei mai proeminenţi oameni politici şi oratori ai vremii respective.

În „Introducerea" părţii a doua, p. 19, se insistă asupra ingerinţelor ministrului de interne în desfăşurarea alegerilor parlamentare. Pe lîngă materialul faptic furnizat de dezbaterile parlamentare editoarea recurge cu mare satisfacţie şi la „dosarul" întocmit în urma unei „investigaţii minuţioase" de către V. Russu şi D. Vitcu în acest sens. Faptele extrase cu multă voluptate din cele două surse sînt exacte. Istoricul consacrat are însă şi sarcina de a explica cititorului de ce a fost aşa. G. Penelea se mulţumeşte să ia din studiul celor doi cercetători ieşeni numai faptele, fără comentariile şi interpretarea lor, la fel procedează şi cu dezbaterile parlamentare. Editoarea nu mai răspunde cititorului la întrebarea de ce face Kogălniceanu toate aceste fapte? Astfel ajunge să ne prezinte un Kogălniceanu deformat, fals, în postură de excroc electoral, un măsluitor de alegeri, care îşi recrutează un parlament pe care, din vanitate, să-l poată domina. Realitatea a fost cu totul alta.

Al doilea fals mare pe care editoarea îl face cu bună ştiinţă se referă la Parlamentul României. Nu cu mult timp în urmă Editura Academiei a publicat o valoroasă istorie a vieţii parlamentare a României, care merită toată lauda. Aici se scoate în eevidenţă rolul pe care l-a avut această prestigioasă instituţie în făurirea României moderne. Georgeta Penelea ne prezintă un parlament cu totul fals; o adunare legiuitoare care pentru Kogălniceanu are „doar un rol demonstrativ" (ibidem, partea I, p. 14). La p. 16 din partea a doua, vorbind despre obiectul dezbaterilor şi interesul pe care îl prezentau pentru deputaţi, ne spune: „Or, bugetele ca şi alegerile făceau să participe la dezbateri deputaţi care altminteri dormitau în bănci".

Credem că nu este o ofensă mai mare decît aceasta la adresa instituţiei de bază a oricărui stat parlamentar. Să susţii ca ţara aceasta a fost condusă de un parlament de adormiţi (dintre care citäm cîteva nume: I. C. Brătianu, C. A. Rosetti, Manolache Costache, P. Carp, Vasile Boerescu ş.a.) rămînînd în stare de veghe numai cîţiva ca Sefendache, Gâlcă şi Cîţă Niculescu care fac eforturi supraomeneşti să-l întrerupă pe Kogălniceanu, găsim că este totuşi mult prea exagerat, oricît de hazliu i s-ar părea editoarei.

În ultimii 50 de ani s-au scris multe, şi bune şi rele, despre istoria modernă a României şi despre oamenii politici din sec. 19. Dar nimeni nu a îndrăznit pînă acum să prezinte astfel pe Kogălniceanu şi opera lui şi nici instituţia de bază a României constituţionale — parlamentul. Ceea ce trebuia să remarce editoarea este faptul că, în timpul vieţii, Kogălniceanu a fost atacat şi în scris şi verbal de foarte mulţi adversari şi politici şi personali. Dar după moarte nimeni nu a mai îndrăznit ceva în acest sens. Georgeta Penelea trebuia să-şi pună o întrebare elementară: de ce toată lumea i-a respectat memoria pînă în anul 1980?

În final ținem să menționăm că prin concepția care s-a adoptat pentru elaborarea acestei lucrări, s-a realizat un lucru important: s-au pus în circulație o serie de materiale de valoare incontestabilă (textele Kogălniceanu). În același timp s-a ușurat numai în mică măsură, prin notele făcute de G. Penelea, munca cercetătorilor și se satisfac total pretențiile istoricilor amatori și ale oamenilor de cultură.

VLADIMIR DICULESCU

RECENZII

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA. Memoriile Secției de Științe Istorice, Seria IV, tomul V, 1980, Editura Academiei, București, 1982, 184 p.

Remarcăm chiar dintru început regularitatea apariției tomurilor din Seria a IV-a a *Memoriilor Secției de Științe Istorice* a Academiei Republicii Socialiste România, seriozitatea cu care înregistrează activitatea de cercetare și comunicare a rezultatelor acesteia în cadrul celui mai înalt for științific al țării. Este, înainte de toate meritul Secției și al Comitetului de redacție, al redactorului responsabil, acad. Ștefan Pascu și secretarului științific Alexandru Dobre, publicația anuală avînd o vechime egală cu cea a înaltului for academic român, redevenind, după o regretabilă întrerupere, una prestigioasă în peisajul nostru istoriografic.

Dintre comunicările prezentate în ședințele publice ale Secției sînt inserate în volum cele ale lui Vasile Maciu privind „Formarea regimului politic în România (1848—1881)" și al Ancăi Ghiață despre „Toponimie și geografie istorică în Dobrogea medievală și modernă". Volumul încorporează apoi textele comunicărilor prezentate la Sesiunea națională omagială din octombrie 1980 de la Alba Iulia, de acad. Ștefan Pascu („Horea în conștiința poporului român"), Camil Mureșan („Locul și semnificația răscoalei de la 1784 în context internațional") și Nicolae Edroiu.

Două sesiuni științifice omagiale ținute în ședințele publice lunare ale Secției de Științe Istorice au fost închinate celor două personalități științifice care au ilustrat această secție și Academia Română, la centenarul nașterii: Ioan Lupaș și Andrei Rădulescu. Activității prodigioase a istoricului transilvănean Ioan Lupaș i-au fost dedicate comunicările acad. Ștefan Pascu („Ioan Lupaș, omul și opera") și a lui Lucian Boia („Ioan Lupaș, istoric al unității românești"), iar celei desfășurate de juristul și istoricul Andrei Rădulescu comunicările prezentate de acad. Ștefan Pascu („Omul de cultură, juristul și istoricul Andrei Rădulescu"), Valentin Al. Georgescu („Andrei Rădulescu, istoric al vechiului drept românesc"), Ovid Sachelarie („Andrei Rădulescu, omul și juristul") și Irina Rădulescu-Valasoglu („Andrei Rădulescu. Bibliografie").

Se continuă și în acest tom publicarea unor contribuții la istoria Academiei Române, Petre Florea urmărind „Membrii străini ai Societății Academice Române". Florentina Preda semnează medalionul „Gheorghe Ștefan", o *Notă* a redacției privind activitățile principale ale istoricilor români în anul 1980 și *Indicele* comunicărilor publicate în tomurile I—IV ale *Memoriilor Secției de Științe Istorice* încheind acest al IV-lea tom al publicației, reprezentativă pentru activitatea istorică patronată de Academia Română.

NICOLAE EDROIU

APULUM, XXI, 1983, 472 p.

Fiecare apariție a anuarului științific Acta Musei Apulensis se înscrie ca un eveniment editorial, o încununare a muncii valorosului colectiv de cercetări ai județului Alba. Cum era și firesc în anul 1983 publicația ajunsă la cel de-al XXI-lea volum, a fost dedicată împlinirii a șase decenii și jumătate de la înfăptuirea Marii Uniri din 1918.

Actualul volum confirmă renumele de care se bucură revista, nu numai în rîndul specialiștilor din țară, dar și din străinătate, confirmat prin relațiile de schimburi științifice cu peste 35 de țări și 385 de instituții de profil.

Abordînd o largă problematică studiile și comunicările, riguros științifice, aduc noi mărturii ale trecutului istoric, structurate pe probleme de arheologie, istorie și etnografie. Conținutul celor 472 de pagini prezintă o tematică largă și variată, cuprinzînd 36 de studii și comunicări, precum și recenzii și note bibliografice.

Volumul se deschide prin prezentarea evenimentelor de seamă ce au marcat anul 1983 și anume: sărbătorirea a 65 de ani de la Marea Unire din 1918, 50 de ani de la eroicele lupte revoluționare din 1933 ale muncitorimii române și 90 de ani de la crearea primului partid politic al clasei muncitoare din România. Semnalăm de asemenea ca binevenit indicele de autori de la sfîrșitul volumului, care cuprinde pe perioada ultimilor zece ani (1973—1982) titlurile și autorii studiilor și comunicărilor prezentate în anuare, cu trimiteri la anul apariției, volumul și pagina lucrării respective. Este deosebit de util atît în munca cercetătorului, cît și pentru a ne face o imagine asupra problematicii abordate și a contribuției pe care valorosul colectiv o aduce la studiul istoriei românilor.

Referitor la conținutul studiilor și comunicărilor prezente în volum, putem afirma că abordează o tematică variată, iar unele lucrări continuă problematica expusă în volumele anterioare. Primele comunicări reține atenția prin faptul că sînt o contribuție la istoria veche, prezentînd concluziile desprinse în urma noilor descoperiri arheologice, fie din județ, fie din alte părți ale țării, care întregesc printre altele cunoștințele despre epoca bronzului sau așezarea romană de la Apulum. Între semnatari se află în primul rînd valorosul grup de arheologi ai Muzeului Unirii din Alba Iulia printre care amintim: dr. Vasile Moga, Cloșca L. Băluță, Mihai Blăjan, Horea Ciugudean, Alexandru Popa, care și în acest volum își aduc contribuția la valorificarea cercetării în teren.

Un alt grupaj de materiale se referă la istoria medie și abordează o tematică foarte variată. Gheorghe Anghel în articolul său, „Despre evoluția sistemului de fortificații orășenești din Transilvania" nu dezminte preocuparea perseverentă privind cetățile medievale, studiul de față fiind o prezentare cronologică a etapelor de construcție a fortificațiilor orășenești din Transilvania.

Un alt articol, al Vioricăi Suciu și Angelei Mureșan descrie noul tezaur monetar descoperit în comuna Cîlnic, județul Alba, datînd din secolele XV—XVI și conținînd 2475 piese de argint, fiind o contribuție la îmbogățirea cunoștințelor privind circulația monetară din Transilvania.

Cartea veche românească și străină din colecțiile bibliotecilor albaiuliene este o inepuizabilă sursă de inspirație și o veche preocupare a cercetătorilor Iacob Mârza, Eva Mârza, Doina Dreghiciu, Lucia Hațegan, care aduc și în acest volum contribuții valoroase la cunoașterea Patrimoniului Cultural Național.

Alte studii se referă la istoria modernă a României. Amintim articolele cercetătorilor: Nicolae Josan, „Activitatea lui Ioan Pușcariu în dieta de la Sibiu din 1863—1864", Ioan Pleșa, „Ecoul marii răscoale țărănești din România din primăvara anului 1907 pe teritoriul județului Alba", Ioan Munteanu, „Traian Novac (1882—1969) — luptător pentru dreptate socială și unitatea poporului român", interesante prin tematica expusă.

Pe lîngă arheologie și istorie, revista conține și probleme de etnografie, rezultate ale noilor cercetări, valorificate în studiile semnate de Gelu M. Hărdălău, „Din nou despre unii zugravi ce au activat în zona Sebeșului", Doina Lupan, „Vechi obiceiuri juridice de pe valea Ampoiului", Ioan Cenaru, „Aspecte ale migrației definitive în zona Munților Apuseni (jud. Alba)".

Studiile și comunicările prezentate în volumul de față, însoțite de un bogat aparat științific și o ilustrație adecvată, sînt argumente în sprijinul utilității redactării revistei Apulum și în continuare cu aceeași seriozitate și perseverență.

Apreciind valoarea științifică a volumului putem afirma că este un prețios instrument de lucru pentru cercetători și un valoros mod de îmbogățire a Patrimoniului Cultural Național.

ANETA SÎRBU

COMISIA ROMÂNĂ DE ISTORIE MILITARĂ. File din istoria militară a poporului român. Studii, Vol. 15, Coordonator de ediție: General-locotenent dr. Ilie Ceaușescu, Editura Militară, București, 1984, 430 p.

Obișnuiți deja cu prezența calitativă a periodicului *File din istoria militară a poporului român*, editat de Comisia română de istorie militară, acest al 15-lea volum se înscrie pe aceleași coordonate valorice ale producției istoriografice românești care a fost dedicată marii sărbători naționale a țării noastre, revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944. Urmînd orientarea modernă a revuisticii istoriografice contemporane, actualul volum este profilat spre o tematică de mare interes istoriografic, anume rezistența națională antifascistă și antinazistă în România.

Departe de a fi cantonată doar în domeniul istoriei fenomenului militar, așa cum s-ar crede din profilul periodicului, volumul la care ne referim tratează multiple aspecte ale societății românești din perioada 1940—1944. Astfel, Constantin Căzănișteanu precizează componentele interpretative ale conceptului de revoluție de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă în gîndirea social-politică a tovarășului Nicolae Ceaușescu. Gh. Zaharia și Viorica Moisuc scriu despre acțiuni ale poporului român pentru unitate, independență și suveranitate, pînă în momentul 1940. Începutul rezistenței naționale, în complexitatea formelor ei de manifestare, se regăsește în studiile semnate de Aurică Simion, George Marin, D. Matei. Atitudinea rezistenței românești față de acțiunile militare din perioada 1941—1944, este redată de Ioan Talpeș, Ilie Ceaușescu, Mihai Retegan, Vasile Mocanu. Contribuția P.C.R., a altor forțe social-politice românești la desfășurarea rezistenței naționale și pregătirea revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă a constituit preocuparea lui Gh. I. Ioniță și Mircea Mușat. Încadrarea rezistenței românești în ansamblul mișcării de rezistență europeană și contextul politico-strategic european al declanșării actului istoric de la 23 August 1944 sînt teme ale studiilor lui Ion Ardeleanu și Florin Constantiniu. Evenimentele desfășurării revoluției din august 1944 sînt prezentate de Mihail E. Ionescu, Florian Tucă, Alesandru Duțu. Efectele politico-militare ale lui 23 August 1944 sînt redate în studiile lui Gh. Tudor și Maria Sinescu. Constantin Olteanu semnează un substanțial capitol despre armata română la patru decenii de la victoria revoluției din August 1944.

Reunind contribuțiile multor specialiști ai istoriei contemporane a României, *File din istoria militară a poporului român*, vol. 15, a reușit, datorită măiestriei coordonării actualei ediții, să reconstituie unitar și echilibrat istoria rezistenței naționale în România, să demonstreze valoarea deosebită a acestei componente a rezistenței europene în desfășurarea celui de-al doilea război mondial, proiectînd importante coordonate ale istoriei postbelice din Europa central-răsăriteană.

VASILE PUȘCAȘ

DICȚIONAR AL ȘTIINȚELOR SPECIALE ALE ISTORIEI. Arhivistică, cronologie, diplomatică, genealogie, heraldică, paleografie, sigilografie. Editura științifică și enciclopedică, București, 1982, 268 p.

Sub egida Direcției Generale a Arhivelor Statului a fost conceput, elaborat și publicat la Editura științifică și enciclopedică un *Dicționar al științelor speciale ale istoriei*, sub care denumire sînt specificate științele auxiliare ale istoriei dezvoltate în legătură cu izvoarele documentare. Un grup de specialiști din cadrul Direcției Generale a Arhivelor Statului — autorii articolelor din materiile respec-

tive, stabilite și redactate după importanță și principii lexicografice — pune la îndemîna specialiștilor, studenților, dar și cercetătorilor din domenii învecinate, care vin în atingere cu această problematică, un reușit dicționar de specialitate.

Subliniem caracterul de pionerat al acestui dicționar, care a putut apare într-o anume etapă de evoluție a limbajului și terminologiei de specialitate, a științelor auxiliare ale istoriei din respectiva categorie, precum și a lexicografiei românești. Dicționarul însuși stă mărturie asupra nivelului pe care l-au atins, atît sub aspect teoretic, cît și practic, științele speciale ale istoriei din țara noastră.

De altfel, dicționarul asupra căruia referim își justifică utilitatea și prin faptul că la termenii mai vechi sau cunoscuți li se completează fondul noțional, iar la cei recenți se dau precizările necesare. După caz, unii termeni au și o tratare istorică, atît de necesară în dicționarul de față. 21 de articole prezintă viața și activitatea unor personalități științifice și culturale românești care au deținut funcții importante în conducerea direcțiilor arhivelor românești, fiind totodată figuri de mari arhiviști români.

Se cuvine a fi menționată ilustrația cu care este prevăzut dicționarul, prin care se facilitează pătrunderea termenilor pe care îi conține.

Un cuvînt de apreciere pentru reușita dicționarului la adresa Editurii științifice și enciclopedice, a redactorului acestuia.

NICOLAE EDROIU

KUTASSÁTOK AZ ÍRÁSOKAT... ROMÁN KRÓNIKAÍRÓK MUNKÁIBÓL (Cercetați scrierile... Din operele cronicarilor români). selectarea, studiul introductiv și aparatul critic de Pompiliu Teodor, traducerea: Varró János, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, 343 p.

Prezenta lucrare oferă publicului cititor și cu deosebire tineretului studios de limbă maghiară o selecție reprezentativă de texte din literatura cronicilor românești medievale începînd cu *Letopisețul anonim* din timpul lui Ștefan cel Mare și pînă la opera lui Ion Neculce și *Cronica mănăstirii Silvașului* de la mijlocul veacului al XVIII-lea. Textele incluse în volum, ca și studiul introductiv dens al profesorului Pompiliu Teodor, permit formarea unei imagini cuprinzătoare asupra evoluției istoriografiei românești a secolelor XV—XVIII în strînsă legătură cu mutațiile intervenite în plan general — și cu deosebire central, răsărit și sud-est european — în privința modalităților de a concepe și practica scrisul istoric. De la letopisețul ce înregistrează succint evenimente, date, fapte la cronica de curte a unui Macarie, Eftimie sau Azarie cu puternice amprente ale genului de istorie practicat de autorii bizantini, de la opera cronicărească, aflată sub semnul umanismului tîrziu, a generației lui Grigore Ureche și Miron Costin la creația cantemiriană marcată de preiluminismul european, tabloul evoluției acestui gen istoriografic în cultura românească se vădește bogat în nuanțe și orientări concordante cu marile curente culturale ale secolelor ce prefațează zorii epocii moderne.

Selecția de față reflectă proliferarea istoriografiei cronicărești în întreaga arie locuită de români, cu trăsături fundamentale unitare ce prevalează net asupra inevitabilelor elemente specifice, locale. Cronicile moldovene ale epocii lui Ștefan cel Mare, ale secolului XVI, marile creații ale lui Ureche, Costin, Neculce, opera cantemiriană, își găsesc corespondentele, deși nu la același nivel de realizare întotdeauna, în *Învățăturile* lui Neagoe Basarab, cronicile domniei lui Mihai Viteazul sau marile compilații de cronici muntene din secolul al XVII-lea, și în opera umanistă a lui Nicolae Olahus ori în mai modestele cronici de la Șcheii Brașovului ale protopopului Vasile sau Radu Tempea. Ceea ce unește toate aceste lucrări, care îmbrățișează o paletă largă de modalități de expresie și genuri de creație — letopisețul, cronica, opera de edificare morală, descrierea geografică, disertația umanistă, în sfîrșit, opera istoriografică a iluminismului

timpuriu — este ideea utilității sociale a scrisului istoric, autorii lor slujind în mod conștient, la nivelul, desigur, al exigențelor și comandamentelor epocii, interesele poporului, ale clasei, ale țării lor. Tot mai puternic marcată pe măsura evoluției spre lumea modernă, angajarea socială a scrisului cronicăresc oferă temeiurile istorice fundamentale ale programului ideologic de emancipare națională ce-și cristalizează conceptele în veacul al XVIII-lea, cu deosebire prin afirmarea și argumentarea latinității, continuității și unității poporului român.

Pasajele din opera cronicărească, selectate cu grijă și din acest punct de vedere, permit conturarea unei imagini asupra progreselor înregistrate în decursul timpului în domeniul concepției istorice a practicanților acestui gen de literatură istoriografică, ca și în privința evoluției modalităților de expresie, a formei artistice a lucrărilor elaborate. Referințele studiului introductiv, ca și ale considerațiilor finale, la formația intelectuală a cronicarilor români, la climatul ideologic, politic și cultural al epocii, permit o situare și mai precisă a creațiilor analizate în ansamblul evoluției culturale și politice a vremii, în cadrul societății românești și a ariei mai largi din care ea face parte. Bibliografia ediților, monografiilor și studiilor principale referitoare la operele istoriografice românești ale secolelor XV—XVIII completează în mod fericit lucrarea, oferindu-i caracterul unui instrument de lucru pentru cei dornici de a-și orienta preocupările spre un atare domeniu. Dincolo de aceste considerente de ordin practic, prezentul volum se constituie într-un deosebit de util și instructiv mijloc de cunoaștere a unui domeniu esențial al culturii românești medievale, într-o nouă contribuție la prețuirea reciprocă a valorilor create de locuitorii acestei țări.

LADISLAU GYÉMÁNT

ISTORIA GÎNDIRII ȘI CREAȚIEI ȘTIINȚIFICE ȘI TEHNICE ROMÂNEȘTI. I. DIN ANTICHITATE PÎNĂ LA FORMAREA ȘTIINȚEI MODERNE. Sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu. Editura Academiei, București, 1982, 391 p.

Primul volum din vasta sinteză de *Istoria gîndirii și creației științifice și tehnice românești*, impulsionată, evident, de cel de al XVI-lea Congres internațional de istorie a științei care a avut loc la București, în 1981, înfățișează, după cum se precizează și în prefață, „tot ce a fost realizare de valoare în aceste domenii pe teritoriul etnic românesc, din timpurile străvechi și pînă în secolul al XVIII-lea" (*Cuvînt înainte la volumul I*, p. 13). El deschide un tratat istoric așteptat, acela al evoluției gîndirii și creației științifice și tehnice de pe teritoriul României, a strămoșilor poporului român și a acestuia, după formare, pînă în zilele noastre. O lucrare ambițioasă, în același timp, dacă inventariem cercetările de pînă acum, cu deosebire cele referitoare la epocile modernă și interbelică.

Dat fiind răstimpul îndelungat ale cărui realizări sînt prezentate în acest prim volum, după un prolegomen referitor la raportul dintre cultură și civilizație, dintre știință și societate, elaborat de acad. Ștefan Pascu (Partea I, p. 17—64), este înfățișată creația tehnică și științifică populară românească (Partea II-a, p. 67—168). În epocile străvechi și vechi s-a constituit, pe baza experienței îndelungate, tradiția; alimentată permanent de inovație proprie și de împrumuturi externe, asimilate creator, cultura populară românească a făcut dovada încorporării în permanență a unor valori novatoare, care au ferit-o de conservatorism. Corneliu Bucur sintetizează, cu multă siguranță, formele de manifestare ale creației tehnice populare românești, iar Maria Bocșe elementele de știință populară, cu justificiate insistențe asupra etnobotanicii și etnoiatriei românești. Efortul de sinteză al celor doi autori merită să fie subliniat, în contextul existenței unui material informațional relativ bogat, dar și al noutății unghiului de abordare a acestuia.

Cititorul, dar și specialistul, sînt acum în posesia unei tratări sintetice a creației tehnice și experienței științifice populare românești. În privința elementelor de știință populară românească se impun a fi investigate, în perioada ce urmează, cunoștințele populare românești de astronomie și meteorologie, domenii studiate și în trecut de etnologii români (exemplificăm doar prin lucrarea lui Traian Gherman, *Meteorologia populară (Observări, credințe și obiceiuri*, Blaj, 1928, 169 p.).

A treia parte a lucrării (p. 171—262) înfățișează *gîndirea și creația științifică și tehnică românească cultă în epoca veche*. Mai sumar este reconstituită „experiența" științifică a locuitorilor de pe teritoriul patriei noastre în epoca pietrei și în cea a cuprului (o perioadă de cca. 2 000 000 de ani) cînd s-au realizat acumulări care au permis în epoca bronzului și apoi a fierului dezvoltarea înfloritoarei civilizații a geto-dacilor. Aceasta, la rîndul ei, este urmărită, de-a lungul a 2 milenii (cca. 2 000 î.e.n.— 100 e.n.) în elementele ei semnificative: cunoștințele științifice (de astronomie și medicină), ceramica, metalurgia, tehnica exploatării aurului și cuprului, tehnica construcțiilor (mai puțin despre arhitectura geto-dacilor). Autorii capitolului, I. H. Crișan și Valeriu Cazacu par a nu fi utilizat în suficientă măsură concluziile cercetării lui Ioan Glodariu și Eugen Iaroslavschi privind *Civilizația fierului la daci* (încorporate în lucrarea publicată în 1979).

Acest capitol a omis, în alt rînd, tratarea realizărilor din Dobrogea, cu deosebire din orașele-colonii grecești de pe litoralul pontic, care au asigurat, la rîndul lor, circulația din lumea mediteraniană înspre geto-daci a unor tehnici noi în diferite sfere de activitate. Au existat, apoi, anumite interferențe între civilizația geto-dacă și cea a celților, precum și „pătrunderi" ale noutăților din civilizația romană, acestea din urmă reprezentînd, după cum subliniase V. Pârvan, începuturile vieții romane la Dunărea de Jos, de fapt, începutul acelui proces istoric de mare însemnătate, care a fost romanizarea Daciei.

Progresul științei și tehnicii în timpul romanilor (constituie al doilea capitol al acestei părți (p. 203—246), capitol elaborat de D. Protase și Valeriu Cazacu, mai întins și mai bine elaborat, înfățișînd, după cum subliniază și autorii, realizările dintr-o scurtă perioadă de timp, dar care, prin constituirea provinciei romane a Daciei, a reprezentat „un progres remarcabil, pe multiple planuri, față de epoca anterioară". Întreaga viață economică din provincia romană Dacia atinge acum o dezvoltare fără precedent, cu repercusiuni și asupra dacilor liberi.

Astfel, în agricultura Daciei se răspîndește *aratrul* roman, instrument de pregătire a pămîntului superior din toate punctele de vedere, precum și alte unelte agricole. În minerit se cunoaște o mai bună organizare și „dotare" tehnică, fiind posibilă extinderea și intensificarea extracției zăcămintelor de aur, argint, aramă, plumb, fier, sare. Este documentată arheologic roata hidraulică. Un avînt la exploatarea pietrei și a marmurei din cariere deschise, solicitate de construcțiile monumentale (civile și militare) din Dacia și Dobrogea romane, ale căror ruine stîrnesc admirația și astăzi. Podul peste Dunăre de la Drobeta și monumentul triumfal de la Tropaeum Traiani se înscriu între construcțiile celebre ale antichității.

O noutate reprezintă cel de al treilea capitol al acestei părți, intitulat *Autohtoni și migratori. „Știință" și tehnică* (p. 247—262), semnat de acad. Ștefan Pascu și Valeriu Cazacu, în care sînt prezentate realizările din răstimpul secolelor III—VIII. O perioadă de stagnare datorită consecințelor pe care le-a avut marea migrație a popoarelor, care au exercitat stăpîniri nominale sau efective, dăunătoare societății. În agricultură și minerit se înregistrează unele acumulări, în contextul general al decăderii meșteșugurilor. Unele tehnici meșteșugărești din această perioadă stau în contact cu tradiția și inovația bizantină, ca reflex al legăturilor dintre spațiul romanic și apoi românesc nord-dunărean și Imperiul bizantin. Acumulările lente din acest răstimp istoric vor permite progresul sub toate aspectele odată cu începuturile evului mediu.

În ultima parte, a IV-a, a volumului sînt înfățișate *gîndirea și creația științifică și tehnică românească în evul mediu* (p. 263—340). Prezentarea realizărilor tehnice și științifice din țările române se face prin permanenta raportare la realizările similare din celelalte țări europene, stabilindu-se prioritățile și căile de difuziune înspre spațiul românesc, și de aici înspre noi teritorii, a diferitelor inovații. Sub acest aspect, primul capitol al părții la care ne referim, elaborat de Ștefan Olteanu și Valeriu Cazacu, cîștigă în valoare. De un interes special se

bucură, în tratare, tehnica minieră din țările române în evul mediu, în care domeniu s-au înregistrat inovații și priorități notabile. Un nivel înalt cunoaște și prelucrarea metalelor, ceea ce a făcut ca produsele meșteșugărești din țările române să fie căutate.

Alte domenii înfățișate sînt construcțiile, tehnica ceramicii și țesăturilor, pielăriei și hîrtiei, tehnica militară, aceasta din urmă mai pe larg urmărită. Ne așteptam ca marile realizări din domeniul construcțiilor arhitecturii medievale românești să beneficieze de o tratare pe măsura acestora.

Ultimul capitol al volumului, elaborat de Alexandru Duțu și Zamfira Mihai, sintetizează *marile progrese științifice și tehnice în Europa și țările române în vremea umanismului și preluminismului*, cînd raționalismul pătrunde tot mai mult în sfera gîndirii românești, cînd abordarea cantitativă a fenomenelor dă soliditate concluziilor. Științele umaniste înseși intră într-o nouă etapă a dezvoltării lor; este chiar perioada de constituire a științei moderne.

Spre finalul acestei prezentări ne permitem să observăm că era de așteptat ca lucrarea să aducă lămuriri cu privire la unele „invenții" tehnice ale antichității, ca arcul și săgeata, toporul, monoxilele, secera de bronz, roata olarului, rișnița, primele unelte de prelucrat pămîntul, turnarea și ștanțarea metalelor, iar din evul mediu apariția plugului, ș.a.; problema de rezolvat era dacă teritoriul României de astăzi se încadrează în aria de invenție sau de utilizare prioritară a acestora, precum și variantele de la noi a acestor instrumente. Ce-i drept, asemenea abordare într-un tratat pretinde cercetări monografice anterioare; din acest punct de vedere credem că prezenta sinteză a prilejuit și semnalarea aspectelor ce trebuie studiate de istoriografia domeniului în perioada ce urmează.

Acest prim volum din *Istoria gîndirii și creației științifice și tehnice românești* se constituie, în ansamblu, ca o realizare notabilă a cercetării istoriografice și etnologice românești, care deschide un tratat pe care cultura și știința românească îl aștepta mai demult. O reușită sinteză, care și-a propus să pună în valoare realizările prin care poporul român a contribuit la dezvoltarea civilizației universale.

NICOLAE EDROIU

VICTOR PAPACOSTEA, *Civilizația românească și civilizație balcanică*, Studii istorice, Ediție îngrijită și note de Cornelia Papacostea Danielopolu, Studiu introductiv de Nicolae-Șerban Tanașoca, București, Ed. Eminescu, 1983, 328 pag.

O etapă distinctă în evoluția scrisului istoric românesc o reprezintă perioada istoriografiei interbelice reprezentată de o serie de mari istorici ca Nicolae Iorga, Gh. Brătianu, P. P. Panaitescu, C. C. Giurescu, Al. Rosetti și alții. Din această pleiadă face parte și Victor Papacostea, istoric care și-a canalizat eforturile spre cercetarea amănunțită a spațiului sud-est european, fiind socotit astăzi de unii istorici din țară și străinătate ca unul dintre cei mai de seamă specialiști ai zonei balcanice. Din această perspectivă ni se pare pe deplin justificată ideea rememorării activității sale științifice și didactice și publicarea sau republicarea importantelor sale demersuri științifice, prin strădaniile Corneliei Papacostea-Danielopolu și concursul de excepție al Editurii Eminescu.

Lucrarea este deschisă de un important și substanțial *Studiu introductiv*, semnat de Nicolae Șerban Tanașoca, care redă cititorului imaginea panoramică a vieții și activității didactice și științifice a istoricului Victor Papacostea. Sînt astfel evidențiate aspectele esențiale care au contribuit și l-au influențat în formarea sa ca dascăl și specialist al istoriei sud-estului european. Principalele repere și influențe au venit desigur din partea istoriografiei pozitiviste, critice, reprezentată de Dimitrie Onciul, Vasile Pârvan, Nicolae Iorga, erudiți și dascăli care prin magistralele lor creații au deschis un drum nou afirmării plenare a scrisului istoric românesc în perioada interbelică. Format în această ambianță, Victor Papacostea

s-a preocupat permanent — ca dascăl și cercetător — în stabilirea unor corelații și convergențe, între istoria românilor și a popoarelor sud-dunărene. Din paginile Studiului introductiv și a studiilor publicate în volum, reiese pregnant această preocupare constantă a lui Victor Papacostea, precum și seriozitatea abordării fenomenelor istorice, cercetarea și prezentarea lor într-o manieră aleasă, erudită și savantă.

Trebuie să remarcăm, în același timp, imaginea generală a evoluției istoriografiei românești interbelice, imagine realizată prin urmărirea amănunțită și atentă a activității și formării lui Victor Papacostea ca istoric. Sînt precizate, de asemenea, evenimentele și momentele principale care au facilitat numirea lui Victor Papacostea ca profesor la catedra de istorie a popoarelor din Peninsula Balcanică, catedră pe care a onorat-o cu cinstea și răspunderea istoricului de marcă, impresionînd generațiile de studenți care l-au audiat prin rigoarea discursului științific și al competenței deosebite. A contribuit astfel la realizarea unei imagini veridice și complexe a fenomenului sud-est european, a multiplelor legături dintre spațiul istoric românesc și cel balcanic.

Preocupările sale privind istoria sud-est europeană s-au materializat și în înființarea Institutului de studii și cercetări balcanice și a revistei *Balcania*. A fost în același timp un adept al noii școli istorice românești care a înființat *Revista istorică română*, iar în scrierile sale s-a orientat spre explorarea fenomenelor economice și sociale, a compartimentelor vieții culturale, a corelațiilor dintre evenimente și fenomene istorice raportînd istoria românilor la istoria zonei balcanice, rememorînd în același timp faptele care au contribuit la devenirea neamului românesc. A fost preocupat de investigarea operei lui Constantin Giurescu stabilind corelațiile dintre activitatea marelui istoric și dezvoltarea ideilor politice la începutul secolului XX.

Rostirea istorică a lui Victor Papacostea s-a concretizat, datorită intensei activități didactice, de organizare și conducere a Institutului de studii și cercetări balcanice și apoi a Institutului de studii sud-est europene, în relativ puține studii și articole de istorie. Reunirea producțiilor sale istoriografice în volumul pe care-l prezentăm, reprezintă un important act de cultură, dar și un cald omagiu adus dascălului și istoricului de prestigiu care și-a dedicat viața cercetării și prețuirii trecutului. Parcurgînd paginile volumului istoricul de astăzi nu poate să nu remarce consistența și rigoarea deosebită a scrierilor sale, pretenția istoricului de-a cerceta evenimentele în complexitatea și conexiunea lor. Dacă ar fi să detașăm sau să ierarhizăm studiile publicate, credem că acest lucru ar fi foarte greu de făcut, dacă nu chiar imposibil, pentru că prin tot ceea ce a scris, prin calitatea deosebită a scrierilor sale Victor Papacostea rămîne în rîndul exegeților de mare deschidere în istorigrafia noastră. Credem că viitoare lucrări de istoriografie îi vor acorda atenția și cinstea care i se cuvin.

Pentru viitoarele cercetări legate de activtatea sa sau pentru reeditarea prezentului volum, ne permitem să facem următoarele sugestii: mai întîi credem că ar fi fost necesară existența la sfîrșitul volumului a unui indice general. Credem că s-ar arunca o lumină nouă asupra activității lui Victor Papacostea dacă s-ar publica un studiu și o bibliografie privind revista *Balcania*. Institutul de studii sud-est europene și revista acestuia ar trebui să reia unele din planurile de cercetare ale istoricului pentru că — așa cum își încheie Nicolae Șerban Tanașoca *Studiul introductiv* la prezenta ediție — „E datoria generațiilor ce vin să-i urmeze exemplul, continuîndu-i opera".

IOAN LUMPERDEAN

ȘTEFAN PASCU, *Făurirea statului național unitar român*, Vol. I—II, Editura Academiei R.S.R., București, 1983, 432+403 p.

Eveniment istoric de însemnătate covîrșitoare în viața poporului nostru, Unirea de la 1 Decembrie 1918, a constituit, începînd din momentul înfăptuirii ei și pînă azi, obiectul unei preocupări atente în istoriografia noastră.

Prezenta apariție editorială în două volume elaborate de academicianul Ștefan Pascu ne oferă astăzi corolarul preocupărilor istoriografiei românești în această direcție. Bucurîndu-se de excelente condiții grafice, dispunînd, totodată, și de 196 ilustrații (multe inedite), de un util tabel cronologic și un rezumat substanțial în 4 limbi de circulație internațională, precum și de un indice general, toate acestea conferă cărții o înaltă valoarea științifică.

Din capul locului trebuie subliniat faptul că cele două tomuri nu sînt doar o simplă sinteză istoriografică a mărețului eveniment, ci, în fapt, constituie istoria aspirațiilor multiseculare de unitate națională care au pulsat în toate inimile românești, despărțite atîți amar de ani de fruntarii străine.

Rod al unor cercetări științifice îndelungate, și al unor interpretări obiective, dialectice, lucrarea de referință *Făurirea statului național unitar român*, cuprinde cele mai noi date și cele mai adînci interpretări ale vastei istoriografii a acestei probleme cheie din istoria României.

Învățatul istoric, unul din fondatorii de înalt prestigiu ai Școlii clujene de istorie, ne oferă prin monumentala sa operă nu numai faptul nud, cronologic exact, ci explorează adîncurile devenirii istorice ale unei națiuni mîndre și demne, ce a parcurs un drum greu, întortocheat uneori, dar încununat de izbîndă prin împlinirea idealului și întruparea visului de generații.

Fără putință de tăgadă, cartea s-a născut din necesitatea stringentă a unei lucrări care să cuprindă și să interpreteze mulțimea impresionantă a miilor de documente publicate și nepublicate, a sutelor de studii și lucrări mai mari sau mai mărunte. Valoarea ei, se cuvine să spunem, mai este determinată nu numai de calitățile ei intrinseci, de verbul înaripat, poetic pe alocuri, ci și prin ambițiile de exhaustivitate, prin argumentul logic, tranșant, inatacabil.

În urmărirea tendinței istorice răzbătătoare spre lumină și afirmare, spre unitate, nu se omite nimic, nici un argument, nici o informație, nici o semnificație. De la factorul istoric, geografic, lingvistic, economic, psihologic, cultural pînă la factorul etnodemografic, nimic nu este trecut cu vederea.

Același popor, de aceeași origine daco-romană, vorbind aceeași limbă de origină latină, nu putea avea în decursul dezvoltării sale istorice decît același destin, același scop de urmărit, să fie unit atunci cînd forțe adverse și cotropitoare au încercat să-l supună, să-l despartă vremelnic.

Unitatea etnică, lingvistică, culturală, economică, de multe ori și politică, legăturile permanente de tot felul dintre locuitorii din diferitele părți ale teritoriului țării — arată Șt. Pascu — a generat o *conștiință de neam* activă. Conștiința de neam, spune autorul, se contura tot mai clar în momentele politice, sociale sau culturale de mai mare importanță, pentru ca, treptat, treptat, să se transforme, pe măsura dezvoltării și maturizării factorilor de unitate, în conștiință națională.

Autorul lămurește și rezolvă de asemenea unele teorii controversate, ca aceea cu privire la originea daco-romană a limbii și a poporului român, care a intrat în conștiința românilor, a fost preluată de cărturarii străini, și nu invers, cum au afirmat pînă nu demult cercetătorii mai vechi ori mai noi.

Momentul istoric al realizării celei dintîi uniri a Țărilor Române sub Mihai Vodă Viteazul este deosebit de îndrăgit de autor, îi este scump și-l tratează nu numai din punct de vedere științific, ci se apropie și afectiv de el.

Istoricul de prestigiu demonstrează limpede interdependența dintre neatîrnarea Țării Românești și Unirea pentru întîia oară a celor trei țări românești sub aceeași cîrmuire.

Evident, aceste două aspecte pot fi socotite două fețe ale aceleiași probleme. Deci, premisele existau, dorința de unire era o realitate. Se aștepta doar brațul viteaz al neasemuitului om de cuget și de faptă care a fost Mihai.

Unificarea politică a Țărilor Române, și-a vădit importanța cu aceeași pregnanță și în vremurile de după aceea. A constituit timp de veacuri o pildă strălucită și un îndemn pentru generațiile de cărturari, oameni politici, țărani și muncitori.

Ideea de unitate, dorința și tendința de unire a Țărilor Române a supraviețuit. Ea a fost dusă mai departe de revoluția lui Horea, de mișcarea Supplexului și Luminismului, de Revoluția lui Tudor ce întărește atît de generos conștiința unității politice. Iar, odată cu revoluția de la 1848—1849, în mersul IDEII se produce

un salt calitativ. Se luptă deschis pentru ea. Românii din cele trei țări se organizează pentru a o împlini, poporul o cere la Blaj, în 3/15 Mai 1848, pe Cîmpul Libertății.

Ca o concluzie, ce putea fi enunțată doar de o personalitate cu o viziune unitară asupra istoriei țării noastre, este aprecierea însemnătății momentului 1848 pentru realizarea unirii Principatelor și pentru desăvîrșirea unității de stat după șase decenii, de aceeași valoare cu a unirii realizată de Mihai Viteazul, pentru dezvoltarea conștiinței de neam și apoi a conștiinței naționale în secolele ce i-au urmat.

Timpul istoric se condensează și se accelerează, coloanele de bazalt și de marmură ale existenței noastre naționale se ridică impunătoare, dar cu sacrificii: unirea din 1859 și Războiul de independență din 1877. Apoi mișcarea memorandistă din Transilvania, care asemenea unui fluviu învolburat, făcea eforturi de a se revărsa clocotind în marea spiritualității românești a Patriei Mame.

Prilejul așteptat sosește inexorabil. Primul Război Mondial care însemna — pe lîngă toate nenorocirile ce-l însoțeau —, apropierea prăbușirii alcătuirii statale anacronice a Imperiului multinațional austro-ungar. El era momentul istoric de radicalizare a maselor pentru care „unirea în cugete și simțiri" nu mai era suficientă, ci doreau ardent acum să lupte cu arma în mînă, cu vitejie pentru dezrobirea Ardealului drag și a dulcii Bucovine, a Unirii lor cu Țara.

Freamătul și zbuciumul războiului e evocat în tot ce avea el mai dramatic și mai măreț. Amănunțit, și din unghiuri noi de vedere, sînt analizate și culisele diplomației celor două tabere.

Pagini de epopee de zguduitoare emoții sînt acelea care descriu trecerea Carpaților de armata română și fericirea fără margini a celor ce o primesc așa cum era ea: armată eliberatoare.

Se împlinește voința poporului, constituie partea a V-a a cărții (vol. II). Sugestiv intitulată, abundă în interpretări originale și conforme logicii istorice, cu respect față de document și cu discernămînt asupra perspectivei mai largi, europene.

Savantul clujean redă realitatea de *moment crucial*, cu valoare programatică și fundamentală. *Proclamației* redactată la 12 octombrie la Oradea și citită în 18 octombrie 1918, de Vaida Voievod în parlamentul ungar, adevărată *Declarație de autodeterminare* a românilor din Austro-Ungaria conformă cu principiile leniniste și wilsoniene, cum de fapt a și fost privită și de către străini. Ea a stîrnit o furtună fără precedent în camera ungară, dar nimeni și nimic nu-i mai putea abate pe români de la calea pe care apucaseră. „Generalul Timp" lucra pentru împlinirea aspirațiilor lor.

Și în cele din urmă, *apoteoticul final* cu caracterul său plebiscitar, *Adunarea de la Alba Iulia*, este reconstituită pas cu pas pe baza unei documentații în mare parte inedită și cu totul copleșitoare. Prin argumentările de anvergură pe care le face autorul, întrebarea retorică, „Se mai poate îndoi cineva de temeiurile juridice și etnice ale întregirii naționale a națiunii române?", primește la fiecare pagină același răspuns: „Nu!" Nu poate exista nici o umbră de îndoială atunci cînd un popor întreg și-a spus răspicat cuvîntul, iar tratatele de pace, care au urmat n-au făcut altceva decît să consfințească o realitate întemeiată pe voința neclintită a întregului popor român peste deosebirile de clasă.

Este consemnat aportul personalităților George Pop de Băsești, Ștefan Cicio Pop, Vasile Goldiș, Alexandru Vaida Voievod, Iosif Jumanca, Iuliu Maniu, și al multor altora, oameni simpli: moți, blăjeni, mureșeni, sătmăreni, someșeni, maramureșeni, sibieni, sălișteni, lugojeni, ș.a., ostași, țărani, muncitori și intelectuali. Făuritorii unirii, masele înaripate de sacrul ideal al cărui soroc sosise, se înfrățeau la *Mărita Adunare* cu lacrimile bucuriei pe fețele îmbujorate de emoții. Căci așa s-a hotărît la 1 Decembrie 1918 la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia: *Unirea, fără condiții, a Transilvaniei cu România*. Cei vreo 130.000—150.000 de oameni, prezenți pe Cîmpul lui Horea, și-au spus dorința răspicat. Pe întreg pămîntul României întregite au loc numeroase alte adunări care ratifică voința rostită la Alba Iulia. Naționalitățile conlocuitoare recunosc și ele Unirea împlinită.

Și recunoașterea de drept și de fapt a realizărilor istorice ale poporului român sînt detaliat analizate așa cum s-au desfășurat ele la Conferința de Pace.

Însemnătatea și semnificația Marei Adunări Naționale și a desăvîrșirii Unirii sînt judicios relevate într-un capitol de importanță specială.

Eruditul istoric încheie în ideea că înfăptuindu-se năzuințele de veacuri ale românilor, s-au deschis noi perspective dezvoltării țării noastre, în care astăzi poporul își făurește liber și suveran propria sa istorie, viitorul său luminos. Cartea de față reprezintă o coloană prețioasă în această grandioasă construcție condusă de partidul comuniștilor în frunte cu secretarul său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu. Într-un cuvînt, *„Făurirea statului național unitar român"* ca realizare istoriografică este pe măsura vremilor măreție pe care le trăim.

Și așa cum se spune că statuia se află în interiorul blocului de marmură și că doar talentul artistului este acela care o scoate la lumină, așa și creatorul acestei opere istorice, academicianul Ștefan Pascu, ridică un monument nepieritor evenimentului de la 1 Decembrie 1918, prin dăltuirea măiestrită de știință și gînd, atentă, doctă și dăruită cu totul Adevărului istoric.

GELU NEAMȚU

STUDII DE ISTORIA ARTEI. Sub redacția lui Mircea Țoca, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1982, 298 p.

La prestigioasa editură clujeană „Dacia" a apărut un volum de studii îngrijit de cunoscutul istoric și critic de artă Mircea Țoca. Volumul însumează un număr de 14 contribuții de istoria artei, prin care se definește specificul și universalitatea artelor plastice românești, studii elaborate de 14 istorici de artă formați la Universitatea din Cluj în jurul profesorului Virgil Vătășianu. De altfel, volumul este dedicat academicianului V. Vătășianu la împlinirea a 80 de ani, fapt ce prilejuiește lui Mircea Țoca creionarea activității maestrului în studiul de deschidere, intitulat semnificativ *Virgil Vătășianu — savant umanist, creator de școală* (p. 7—36), studiu urmat de *Bibliografia operei academicianului Virgil Vătășianu* (p. 37—60).

O activitate științifică începută în 1927, adică cu 55 de ani în urmă și care continuă și în prezent, este ilustrată de cîteva realizări ieșite din comun, cum este îndeosebi acea *Istorie a artei feudale în țările române*, vol. I, (Editura Academiei, București, 1959), caracterizată pe drept cuvînt „unul dintre cele mai impresionante monumente ale culturii române din acest secol". Savant umanist și mare dascăl, Virgil Vătășianu a creat la Universitatea din Cluj în anii 60 o adevărată școală de istoria artei, prin cursurile de specialitate expuse cu un impresionant fundament științific, prin studenții de la Secția de istorie pe care i-a pregătit în mod special, prin doctoranzii care au beneficiat de conducerea științifică a savantului.

Locul pe care l-a ocupat academicianul Virgil Vătășianu în galeria marilor dascăli și a întemeietorilor de școală este reliefat și în articolul lui Gheorghe Arion despre *Învățămîntul de istorie a artei la Universitatea clujeană* (p. 61—71).

Grupate în ordinea cronologică a temelor tratate, studiile ce constituie volumul abordează aspecte ale evoluției arhitecturii populare românești (Ioan Toșa), ale arhitecturii de fortificații din Banat în perioada feudalismului timpuriu (Ștefan Matei) sau probleme referitoare la datarea și evoluția unor monumente istorico-artistice cum sînt cele din Prislop—Hunedoara (Marius Porumb), Călățele—Cluj (Margit Benkö Nagy), Bistrița (Gheorghe Mândrescu), Bărăbanț—Alba Iulia (Andrei Kovács); alte studii tratează iconografia sculpturii baroce din Transilvania (Nicolae Sabău), elementele de tradiție bizantină la bis. ort. din Maieri II — Alba Iulia (Ioan Șerban), monumentele românești de lemn cu plan trilobat de pe valea superioară a Mureșului (Al. Bauer), icoane românești din sec. XVIII de pe Valea Almașului (Adriana Morar), pictura secolelor XVIII—XIX din țara Crișurilor (Aurel Chiriac), aspecte ale evoluției artei brîncușiene (Viorica Guy Marica).

Astfel, volumul constituie o unitate prin tematica abordată, prin maniera de concepere a lui de către redactor, unul dintre cei mai străluciți elevi ai maestrului. Volum edificator pentru destinele unei discipline cu tradiție în cultura românească, pe care academicianul Virgil Vătășianu a ilustrat-o în cel mai înalt grad și pe care discipolii maestrului au nobila misiune să o ducă mai departe.

NICOLAE EDROIU

STUDII DE ISTORIE A BANATULUI, IX, Timișoara 1983, 219 p.

Publicație istorică inițiată în 1969 sub auspiciile Universității timișorene cu menirea cunoașterii profunde a trecutului zonei respective, a stimulării și evidențierii cercetării de specialitate locale, volumul recent apărut al „Studiilor de istorie a Banatului", ajuns la cel de-al IX-lea număr, obligă recenzentul la exprimarea cîtorva opinii cu privire la oportunitatea și validarea în timp a actului editorial făptuit de către colectivul istoricilor menționați.

Calculul statistic preliminar realizat pentru intervalul anilor 1969—1982, care include deci volumele prim și opt, rezervă cititorului posibilitatea obținerii unor concluzii în raport cu tematica și metodologia de lucru adoptată, condițiile apariției, gruparea autorilor și colaboratorilor externi, putința extinderii calitativ-cantitative a ariei studiilor și articolelor încorporate contextului existent și marcat de forța reunită a cercetării istorice bănățene. Cele cîteva zeci de materiale de dimensiuni variabile, facilitate de formatul și periodicitatea neregulată a publicării volumului respectiv — primelor două încercări tipărite urmîndu-le răstimpul de patru ani pînă la apariția numărului următor, xeroxat, practică instituită și ființînd pe întreaga durată a editării ulterioare la intervale de doi ani — îngăduie relativa grupare tematică în: istorie veche (3), istoria medie (25), istorie modernă (27), istorie contemporană (29) și istoriografie (4). Delimitarea arbitrară reliefată mai sus ilustrează paleta de preocupări a semnatarilor pentru deceniul și jumătate însumat, cu referire directă asupra zonei istorico-geografică în discuție, și cu participarea nemijlocită a unor universitari, muzeografi, arhiviști, bibliotecari, profesori, localnici în majoritate, la rescrierea trecutului bănățean. Seriei de colaboratori constanți pe tărîm istoriografic local îi urmează, la îngemănarea anilor '70—80, infuzia de tineri cercetători care concură într-un fel la modificarea reliefului tematic și structural intern al publicației istorice amintite. Diversificarea analizei realizate și extinderea demersului creator se vizualizează în rubrici componente despre viața științifică și recenzii de carte și periodice. Maniera de analiză și interpretare suferă însă minime rectificări, datorită complexului unor condiții obiective și subiective, articolele și studiile publicate prezentînd aceași latură evenimențială și descriptivă, care utilizează la maximum documentul edit și inedit fără să adîncească argumentația teoretico-interpretativă necesară demersului total. Considerăm că regîndirea eventuală a compartimentării stabilite inițial, în coroborare cu găsirea unor planuri tematice care să cuprindă istoria Banatului integral, conexată realității naționale românești pe durata veacurilor cercetate, ar contribui la mai reușita ilustrare calitativă a istoriografiei respective, găzduite pentru anii 1969—1982, în paginile „Studiilor" menționate.

Volumul ultim, deocamdată, al publicației de față, apărut în 1983, urmează același traseu diriguitor relevat pînă acum, însumînd un număr de 18 colaborări. Din punct de vedere tematic, clasificarea întocmită prezintă 2 studii despre istoria veche a regiunii în cauză, 3 de medie, 5 de modernă și 8 de istorie contemporană. Doi specialiști arheologi îndeajuns de cunoscuți prin rezultatele dobîndite în subliniera continuității daco-romane pe întreg teritoriul Banatului, D. Benea și A. Bejan înfățișează succint și grăitor rezultate recente ale săpăturilor efectuate într-o serie de puncte arheologice pentru evidențierea fenomenului persistenței populației locale autohtone după părăsirea aureliană. Informații bogate despre evenimentele de la sfîrșitul secolului XVI din Banat, în legătură directă cu campaniile lui Mihai Viteazul, ne oferă Th. Trâpcea și cuplul de autori format din R. Păiușan—C. Sav, care analizează și comentează surse edite ale aspectelor politico-militare amintite. Lectorul Ispas Moțiu reflectă oportun cu privire la aportul bănățean la dezvoltarea literaturii economice românești, în articolul despre manifestarea acestei laturi a iluminismului la vestul țării noastre. Partea de istorie modernă debutează cu două contribuții epistolare vizavi de relația dintre V. Maniu și G. Barițiu, precum și față de reflecțiile în corespondența particulară a vremii, la adresa autorului corpusului de documente întocmit în primii ani ai veacului XX despre lupta națională a românilor transilvani. Subiectul de istorie a culturii este constituit de către străduința de subliniere a dezvoltării bibliotecilor timișorene (1904) prin L. Kakucs. Cei 65 de ani scurși de la realizarea desăvîrșirii unificării statele românești la

Alba-Iulia sînt reliefați pregnant prin articolele sugestive și interesante care tratează despre evoluția evenimentului respectiv pe ansamblul Banatului și despre aportul cadrelor didactice locale la înfăptuirea actului politic menționat. Cei cîțiva specialiști recunoscuți în plan național pentru realizările din domeniul istoriei contemporane își continuă, adîncesc și fructifică cu acest prilej cercetările vizînd situația social-economică a claselor muncitoare din zona dată în perioada interbelică (Gh. Ruja, E. Ostoici, I. Munteanu), evoluția mișcării muncitorești și democratice (Gh. Oancea), atitudinea șvabilor și maghiarilor față de momentul de cumpănă în istoria țării reprezentat de către dictatul din anul 1940, precum și episoade din cel de-al doilea război mondial, despre participarea la rezistența antihitleristă și contribuția la eliberarea teritoriului patriei noastre de sub ocupația germano-horthystă (W. Marin, C. Gomboș). Date despre evoluția și transformările calitative intervenite în învățămîntul din județul Timiș între anii 1965—1982, rubrica de recenzii cu doar două semnalări încheie volumul de față.

Amendamentul recenzentului din finalul încercării de prezentare a realizării meritorii a frontului istoriografic bănățean, reprezentat în principal de către „Studii de istorie..." și revistele muzeelor, vizează strădania colectivului redacțional aflat în preajma publicării numărului X; sugerăm deci extinderea colaborărilor exterioare, receptivitate față de tematica unitară, posibil aleasă pe o problematică anumită, grijă necesară față de aspectul textului — în condițiile litografierii — îndrăzneală sporită în exprimarea opiniilor proprii la rubrica de recenzii.

STELIAN MÎNDRUȚ

FIGURI REPREZENTATIVE ALE MEDICINII ȘI FARMACIEI CLUJENE I—II, Cluj-Napoca, 1980, 1983.

Sub deviza nobilă intitulată „Cunoaște-ți și stimează-ți înaintașii", ciclul de conferințe inițiat de U.A.S.C. și Rectoratul I.M.F. despre cetatea științei medicale și farmaceutice clujene, închegate în paginile celor două volume de față își propune drept scop să cinstească munca precursorilor, să constituie un prinos de recunoștință, de aducere aminte în planul datoriei și totodată al onoarei pentru realizarea legăturii necesare și permanente între valorile trecute și actuale pe tărîmul perenității. Sentimentul istoriei existent și tăria spiritualității se manifestă deopotrivă prin și la generațiile fixate în succesiunea firească. Calitățile moral-afective ale înaintașilor precum demnitatea, cinstea, bunătatea și stăpînirea de sine sînt imortalizate cu un grad sporit de afecțiune de către dascălii de astăzi în suita de medalioane litografiate pentru cei peste 4000 de studenți ai I.M.F.-ului clujean din zilele noastre.

Cele 12 portrete creionate în volumul prim apărut în anul 1980 cuprind figuri ale generației de debut care a contribuit la nașterea și consolidarea școlii medicale românești din Clujul de după Unire. Se evocă astfel imaginea dr. Iuliu Hațieganu (1885—1959), cel dintîi profesor român de clinică medicală și prim decan al Facultății de medicină, chipul făuritorului școlii moderne de igienă I. Moldovan (1882—1966), a primului profesor de chirurgie I. Iacobovici (1879—1959), de anatomie patologică T. Vasiliu (1885—1961), a literatului și muzicianului dr. V. Papilian (1888—1956), fiziologului I. Nițescu (1884—1971), a ctitorului învățămîntului stomatologic Gh. Bilașcu (1863—1926), figurile farmaciștilor-chimiști Gh. Pamfil (1886—1965) și A. Ostrogovich (1870—1956), cardiologului A. Moga (1903—1977), profesorului Octavian Fodor (1913—1976) și a istoricului medicinei autohtone dr. V. Bologa (1892—1971). Dintre autorii însemnărilor portretistice menționăm pe profesorii I. Baciu, D. Dumitrașcu, S. Izsák, C. Mircioiu, R. Vlaicu, etc.

Evaluarea sumară din punct de vedere cantitativ și statistic efectuată de către recenzent cu privire la obîrșia, devenirea profesională și stabilirea în Cluj a figurilor proeminente medicale născute în majoritate la sfîrșitul secolului trecut relevă date interesante în acest sens. Astfel, din cei șase transilvăneni la origine, numai trei au studiat la Cluj, ceilalți la Budapesta, Viena—Praga și în Germania;

iar din cei cinci profesori veniți din România, toți și-au făcut studiile la București, A. Ostrogovich avînd studii italiene la bază.

Volumul doi este prefațat de studiul pertinent semnat de acad. prof. Ștefan Pascu și tratînd despre „Luminismul și emanciparea cultural-națională a poporului român" (p. 3—19). Acestuia îi urmează medalioanele dedicate lui V. Babeș (1854—1926) și E. Racoviță (1868—1947) întocmite de profesorii I. Chiricuță și C. Mircioiu. Se ilustrează în continuare în mod succind și grăitor aspecte însemnate din viața și activitatea a 32 de personalități marcante ale științei medicale și farmaceutice clujene, dintre care amintim numai pe M. Botez (1881—1960), cel dintîi profesor de microbiologie, L. Daniello (1898—1970), fondatorul ftiziologiei, I. Drăgan (1878—1941) întemeietorul histologiei, T. Gane (1883—1956), cel care a început cercetările de pediatrie la Cluj, I. Goia (1892—1982), primul dascăl universitar clujean de semiologie și propedeutică, Marius Sturza (1876—1954), întîiul balneolog și fizioterapiolog, etc.

Aceeași estimare ca și în cazul volumului anterior îngăduie confirmarea unor rezultate extrem de interesante. Din totalul de 32 profesori, 13 sînt transilvăneni la origine iar 18 își au obîrșia în România; 8 dintre ei și-au făcut studiile universitare la Cluj iar 18 în România, restul în străinătate.

Lucrările festive discutate în cadrul recenziei de mai sus își au un loc binemeritat în galeria comemorărilor menite să devină atenționări perpetue asupra valorii școlii medicale și farmaceutice autohtone și implicit a spiritualității noastre. Solicităm difuzarea corespunzătoare a atari realizări științifice în rețeaua bibliotecilor universitare.

STELIAN MÎNDRUȚ

KATHERINE VERDERY. *Transylvanian Villagers. Three Centuries of Political, Economic and Ethnic Change. University of California Press, Berkeley — Los Angeles — London, 1983, 431 p.*

La fel ca și alte ramuri ale științelor umaniste, antropologia tinde spre autodepășire, spre înnoire, spre revitalizare. Această străduință necesită o reconsiderare a rezultatelor obținute pînă acum, precum și o lărgire a cîmpului de investigație, îmbinată cu diversificarea metodelor de cercetare și cu adoptarea mai îndrăzneață a principiilor pluridisciplinarității. Mergînd pe această linie, antropologul american dr. Katherine Verdery a optat pentru efectuarea unei cercetări multidimensionale a unui sat românesc din Transilvania meridională — Binținți (Aurel Vlaicu) din județul Hunedoara.

Opțiunea cercetătoarei americane pare firească dacă ne gîndim la interesul tot mai mare pe care îl stîrnește peste hotare lumea pitorească a satului românesc, spiritualitatea specifică românească, manifestată atît de pregnant în folclorul autohton, tot mai cunoscut în întreaga lume prin bogăția și diversitatea creațiilor lui. Un plus de interes prezintă pentru cercetători microcosmosul comunităților rurale ardelenești, situate într-o zonă europeană extrem de bogată în schimbări politice, economice și culturale, disputată de marile imperii, supusă aproape fără răgaz unor fluctuații istorice violente.

Tocmai pentru a putea înțelege pe deplin și în profunzime acest microcosmos rural cercetătoarea consideră necesar să-și axeze cercetările pe două mari dimensiuni. Pe de o parte, dimensiunea istorică, prin care încearcă să traseze poziția satului Binținți în coordonatele formațiunilor statale în care se găsea cuprins. Pe de altă parte, coordonatele cîmpurilor de forță macroeconomice, circuitele economice mondiale, la cerințele cărora erau nevoiți să se adapteze neîncetat locuitorii satului. Pe lîngă aceste două coordonate, aparținînd de macrostructură, cercetătoarea este constant preocupată de o problemă legată de microstructură (dar care poate avea o valoare generalizatoare pentru societatea transilvăneană și central-est europeană): relația dintre etnicitate și poziția socială, avînd în vedere că la un anumit moment dat structura etnică a Binținților era alcătuită din populația românească (majoritară, dar cea mai dezavantajată din punct de vedere economic, so-

cial, politic și religios), comunitatea germană (reprezentînd o pătură înstărită de mijloc) și cîțiva mari proprietari maghiari, privilegiați, care au deținut timp de cîteva secole posturile de comandă în întreaga viață a satului.

Deoarece unora li se poate părea disproporționată lărgirea ariei de cercetare la scară subcontinentală, pentru a putea descifra mecanismele care ghidează evoluția unei mici comunități, autoarea caută să se explice în Introducere: „Geneză statală, sisteme mondiale și transformări economice, naționalism etnic — aceste teme par mult prea grandioase pentru a fi examinate în legătură cu un mărunt sat transilvănean. Dar acești țărani par foarte deprinși cu asemenea sarcini supradimensionate. Timp de secole ei au suportat cu tenacitate și s-au menținut în viață în cursul unor evenimente teribile: schimbări feudale, aspirații imperiale, expansiuni capitaliste, revoluții sociale. Un sat transilvănean este un loc tot atît de potrivit ca multe altele pentru a examina evenimente ca acestea. Căci asemenea evenimente nu constituie doar episoade abstracte, rupte de bază, ci dimpotrivă, ele sînt concrete, avînd efecte reale asupra vieții micilor comunități umane, care servesc printre altele drept cadru de desfășurare al unor procese sociale majore — și în acest sens sînt supuse, uneori, schimbărilor". Adoptînd această premisă metodologică a înțelegerii microstructurii sociale prin apelul la macrostructură, autoarea poposește îndelung asupra istoriei Imperiului Habsburgic și a diverselor ei componente politice, întocmind o interesantă istorie comparată a Austriei, Ungariei și Transilvaniei, cu referiri neîntrerupte la Țările Române și teritoriile sud-dunărene. Personal, cea mai interesantă ni s-a părut analiza politicii economice habsburgice, descrierea evoluției economice transilvănene în context central european, categorisită de autoare conform terminologiei adoptate în rîndul economiilor „semiperiferice", în raport cu „centrul", care impulsionează dezvoltarea prin iradierile unui potențial economic mai viguros și mai avansat și în raport cu „periferia" care este în mod constant în pierdere de viteză și rămîne în afara ariei evoluției.

Părțile cele mai valoroase ale lucrării rămîn, după părerea noastră, capitolele referitoare în mod propriu-zis la evoluția satului Binținți în secolele XIX—XX, care descriu descompunerea treptată a modului feudal de viață, geneza și consolidarea elementelor capitaliste. Întrucît subsemnatul a urmărit acest proces în cazul unui alt sat transilvănean, am citit cu deosebit interes mai ales aceste capitole.

Evoluția structurală a proprietății agrare în Binținți la sfîrșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX se înscrie, cu unele particularități interesante, în linia generală a satelor transilvănene. Se adeverește, și în acest caz, neputința marilor proprietari maghiari de origine nobilă de a se adapta la cerințele gestiunii capitaliste. Beneficiarii acestui fenomen sînt în Binținți reprezentanții burgheziei rurale: români, germani și evrei, care preiau marile proprietăți nobiliare. Interesant este aspectul etnic al acestor procese: atît Ioan Mihu, omul de afaceri român, de origine țărănească, cît și Karl Wolff, întreprinzătorul german, vor utiliza marile proprietăți achiziționate pentru a consolida poziția burgheziei rurale românești, respectiv germane. Astfel, Ioan Mihu, care devine unul dintre cei mai bogați proprietari din comitatul Hunedoara cu cele 3000 hectare deținute, dintre care 300 ha. în Binținți, obișnuia frecvent să revîndă sau să arendeze parcele substanțiale gospodarilor români. Acțiunile lui Karl Wolff în această direcție au avut urmări sociale și etnice și mai mari: el a colonizat 17 familii de șvabi în Binținți, astfel încît ponderea germanilor în populația comunei crește la 20%.

În pofida acestor schimbări structurale, agricultura satului se menține la un nivel inferior din punct de vedere tehnic și al productivității. Trăsăturile semifeudale sînt și ele foarte puternice: se practica pe scară foarte largă arendarea pe parcele, în schimbul cărora țăranii români erau nevoiți să cedeze proprietarilor jumătate din recoltă.

La nedreapta împărțire a pămîntului se adăuga opresiunea națională: autoarea redă în extenso amintirile unor țărani vîrstnici în care sînt evocate în mod sugestiv procedeele prin care autoritățile locale împiedecau manifestările sentimentelor naționale românești. Conform impresiei pe care și-a făcut-o autoarea, jignirea sentimentelor naționale îi afecta chiar în mai mare măsură pe acești oameni simpli, decît nedreapta împărțire a pămîntului și fenomenele de exploatare economică derivate de aici. Maturizarea conștiinței naționale, nedreptățile

sociale au constituit premisele în care sătenii din Binţinţi au participat activ la revoluţia din toamna anului 1918, care a adus cu sine unirea Transilvaniei cu România.

După unire viaţa locuitorilor din Binţinţi s-a schimbat în mai multe privinţe, în primul rînd datorită reformei agrare, care în acest sat a avut o deosebită profunzime, transformîndu-i pe foştii semiproletari şi arendaşi săraci în mici proprietari de pămînturi. Deşi ulterior statul n-a încurajat în suficientă măsură (prin credite şi prin politica preţurilor) dezvoltarea gospodăriilor ţărăneşti, întotdeauna cînd era periclitată existenţa lor, intervenea, aşa cum s-a văzut şi cu ocazia conversiunii datoriilor agricole, care a repus pe linia de plutire majoritatea micilor gospodării. În acest fel, remarcă autoarea, procesul clasic al dezvoltării capitalismului în agricultură prin concentrarea proprietăţilor funciare în mîinile unei burghezii agrare pe seama micilor gospodării ruinate a fost stăvilit. Aceasta s-a repercutat şi asupra tehnicii agrare, care a rămas la nivel tradiţional. Cu toate acestea, hrana locuitorilor s-a îmbunătăţit, de asemenea au sporit vînzările pe pieţele înconjurătoare. Pe cînd românii obişnuiau să vîndă vite îngrăşate, germanii manifestau preferinţe pentru comercializarea grîului. Întrucît sumele obţinute astfel nu erau folosite pentru modernizarea gospodăriilor, autoarea foloseşte pentru acest fenomen expresia „comercializare fără dezvoltare". Ea remarcă, de altfel, că mulţi ţărani înstăriţi preferau să folosească resursele financiare sporite pentru a-şi ţine copiii la şcoală, chiar şi la studii superioare.

Reforma agrară a avut şi alte urmări pe plan social, ca reducerea conştientă a natalităţii, pentru prevenirea fărîmiţării excesive a loturilor, şi atenuarea fenomenului de migraţie a forţei de muncă.

Evoluţia socială a satului lui Aurel Vlaicu se înscrie deci, în linii mari, în direcţia generală de evoluţie a satelor româneşti transilvănene. Cu toate acestea, studierea fenomenelor sociale locale adaugă întotdeauna ceva în plus la cunoştinţele noastre generale bazate pe studii de sinteză sau pe date statistice, care depersonalizează viaţa concretă, în multiplele ei manifestări specifice cotidiene. Meritul metodei de cercetare antropologice constă chiar în această permanentă căutare a omului în dosul evenimentelor şi evidenţelor statistice. Viaţa satului se derulează astfel „pe viu" în faţa ochilor cititorului. Evocarea unor experienţe concrete ale informatorilor, înşirarea amintirilor lor, împrospătează imaginea socială, oferă un pitoresc inedit, reconstituind acea culoare locală, fără de care descrierea vieţii rurale este lipsită de savoare. În acest fel, prezentarea unor aspecte particulare bine alese nu numai că nu alterează adevărul ştiinţific, dimpotrivă îi asigură un suport veridic, îi oferă un caracter intuitiv şi sugestiv.

LUDOVIC BÁTHORY

B. ROMAN, A. SÎNTIMBREAN, V. WOLLMANN, *Aurarii din Munţii Apuseni*, Bucureşti, Ed. Sport—Turism, 1982, 107 p.+fig.

În anul 1982 a apărut lucrarea *Aurarii din Munţii Apuseni*, rod al pasiunii, competenţei şi a unei îmbinări fericite de preocupări a unui istoric, a unui inginer şi a unui artist-fotograf. Înaltul profesionalism al autorilor s-a îmbinat cu pasiunea, cu utilul şi astfel cartea-album se constituie într-o lucrare de excepţie prin valoare, conţinut, mod de realizare şi ţinută grafică.

Istoricul pasionat — V. Wollmann — care se mişcă cu atîta dezinvoltură în problematica istorică din diferitele epoci, a realizat un capitol dens, clar, logic şi de un înalt nivel ştiinţific al mineritului din Munţii Apuseni, din vechime pînă în epoca noastră socialistă. Capitolul este susţinut de o vastă bibliografie edită, de informaţii arhivistice, de schiţe şi desene explicative, de ilustraţii de epocă provenind din arhive sau din muzee.

Inginerul-istoric A. Sîntimbrean, în urma unei documentaţii riguroase şi a experienţei proprii, prezintă o descriere veridică, plastică a procesului de extragere a aurului, în ansamblul său.

Cea de-a treia parte a cărții, ilustrațiile ieșite din aparatul de fotografiat al artistului-fotograf B. Roman, de fapt punctul de plecare în elaborarea lucrării, oferă posibilitatea cititorului de a se familiariza, vizual și afectiv, cu momente din viața și activitatea aurarilor. Valoarea lor artistică este dublată de cea a importanței lor ca surse istorice, de un gen atît de rar întîlnit în informația istorică.

Fotografiile se succed într-o ordine logică, în mersul cronologico-explicativ al textului, al ocupațiilor aurarilor. Artistul-fotograf, care a trăit în zona și în epoca din care sînt imaginile, s-a dovedit un bun cunoscător al vieții din regiune, al psihologiei oamenilor, al aurăritului în toate fazele lui. Aurari erau minerii cu familiile lor, fapt ilustrat splendid de fotografii. În ele se îmbină chipurile oamenilor în vîrstă, ale celor maturi, ale copiilor, se îmbină costume, porturi, ținute, fizionomii, realități din adîncul minelor cu peisaje specifice mineritului, aspecte dintr-un trecut întunecat, în care imaginea copilului cu corfa în spate este atît de patetică, contrastează cu imaginea noului socialist.

În lucrare s-a reușit ca prin intermediul cuvintelor, în înlănțuirea lor logică, și al imaginilor autentice să se realizeze o frescă vie a unei ocupații tradiționale, a vieții unor oameni dîrji, tenaci și ingenioși, care au împrumutat de la stîncă, mediul lor cotidian de „dialog", caracteristici ale acesteia.

Credem că această carte-ilustrată valoroasă a fost bine primită de toate categoriile de cititori, și din toate zonele țării, pentru ineditul, pitorescul, calitatea și ținuta grafică reușită. Iar în familiile de aurari, sau ai foștilor aurari, sîntem convinși, că ea a devenit un album de familie, drag și respectat.

GHEORGHE IANCU

PETRU OALLDE, *LUPTA PENTRU LIMBĂ ROMÂNEASCĂ ÎN BANAT*
Editura Facla, Timișoara, 1983, 321 p.

După cele două lucrări cu caracter local cultural-folcloristic despre „Corul din Grădinari", respectiv „Flori de pe Căraș", apărute în anul 1973 și în siajul studiilor interesante publicate în organul Asociației filologilor, lingviștilor și folcloriștilor din sudul Banatului (1969—1978), despre coordonatele Școlii Ardelene în zona cercetată, interesul nutrit față de opera lui P. Maior, poeziile lui V. Alecsandri sau comprehensiunea publicului cititor vizavi de circulația teatrului caragelian, profesorul reșițean P. Oallde săvîrșește în monografia prezentă incursiuni veritabile într-un teritoriu de geografie spirituală și de istorie națională mai puțin defrișat. Ținta demersurilor scrise întreprinse cu acest prilej este constituită din amplul și vigurosul fenomen național și sociocultural: studierea conservării, justificării și cultivării limbii române în Banat. Autorul tinde primordial să anuleze prejudecata cu privire la categorisirea datului analizat drept ecou ori influență ce impactase regiunea menționată din exterior, demonstrînd astfel convingător, prin utilizarea unor argumente diverse și alese în mod temeinic, existența unui program, context, factori și mijloace proprii desfășurării, potențării și finalizării evenimentului istoric amintit. Tenta oarecum polemică încorporată față de autorii care încearcă să excludă Banatul din exegezele realizate se fundamentează în majoritate pe folosirea metodei de lucru care îmbină identitatea dintre opinia proprie exprimată și cea a documentului cercetat sub forma colajului născut astfel, care — în opinia noastră — fragmentează obsesiv în succesiuni dese narațiunea, nefiind așadar permanent fructuos cursului logic și estetic al scrierii monografice respective.

Partea de debut a cărții, despre climatul cultural-național românesc bănățean la îngemănarea secolelor XIX—XX, îngăduie autorului zugrăvirea unor documente programatice elaborate de către Babeș—Mocioni (1860, 1868) pentru apărarea și afirmarea limbii române, precum și părerea manifestată, în același sens de către generalul Traian Doda în 1873. Între condițiile nefavorizante strădaniei menționate se enumeră politica oficială de deznaționalizare, vizibilă în presiunea limbii oficiale și tendința eliminării complete a limbii materne, în persecuții, abuzuri; recrudescența latinismului care împietează generalizarea limbii române lite-

rare, influența limbilor străine într-un mediu geografico-istoric poliglot, stagiul militar sau manifestările cosmopolite ale intelectualității, ca și presiunea mediului dialectal local la nivelul tuturor factorilor culturali existenți în epoca dată. Condițiile favorizante trecute în revistă de P. Oallde sînt următoarele: puterea de rezistență etnică și naturală, amploarea și intensitatea luptei politico-naționale cu priorități vizînd mobilizarea, organizarea și solidaritatea în Banat, intensitatea mișcării culturale, caracterul net angajat în sens național-patriotic al acesteia, opțiunea mișcării muncitorești și socialiste cu dimensiune de masă specifică zonei chestionate, precum și tradițiile luministe preluate și perpetuate drept îndemn și pildă de urmat.

Coordonatele principale ale bătăliei pentru apărarea și afirmarea limbii materne sînt determinate aproape cifric de autor, care procedează la delimitarea și analizarea fenomenului conservării, justificării și cultivării acesteia. Exemplele multiple excerptate cu dărnicie din presa vremii sînt vehiculate pentru ilustrarea procesului apărării și totodată impunerii treptate a limbii române în administrația de stat și în relația cu oficialitățile administrative, ca și pentru cuprinderea acțiunilor vizînd combaterea tendințelor oficiale de maghiarizare forțată a denumirilor de localități sau a numelor de persoane, școala, biserica și presa autohtonă avînd un rol major reliefat în judecata întreprinsă de monograf. Demersul pentru extinderea limbii române în justiție, armată și îndeosebi școală — momentul 1907 împotriva legilor lui Apponyi — ca și fazele apărării aceleiași limbi amenințate, cu concursul mișcării culturale prin coruri, teatre, biblioteci și librării, se recompun ingenios și obiectiv, prefațînd util acțiunea explicitată de P. Oallde în vederea justificării dreptului la existență a limbii române oprimate de autoritatea austro-ungară. Dialogul cu exteriorul, fapt care presupunea totodată integrare dar și polemică, permite manifestarea unor personalități precum P. Iorgovici, E. Murgu, V. Babeș, A. Mocioni, C. Diaconovich. Valorificarea argumentelor lingvistice atrăgea după sine cercetarea și evidențierea conștiinței latinității, a originei numelui ca și alte numeroase dovezi dialectale ce pledau „sine die" în lucrările lui S. Mangiuca, At. Marienescu sau I. Bălan.

Lupta propriu zisă pentru cultivarea limbii române apare în viziunea autorului ca fiind bazată pe fenomenul cunoașterii și generalizării limbii autohtone literare, în cadrul căreia interesul pentru carte, — lectura fiind componentă esențială națională —, la fel ca și conferințele ori discursurile publice încep să primeze și să acționeze favorabil cauzei menționate. Dar pînă să se ajungă la acest stadiu se cereau modificate anumite atitudini considerate fundamentale în raport cu limba română literară prin combaterea greșelilor de exprimare sau prin adoptarea deciziei finale față de utilizarea unei limbi unitare în disputa cu varianta locală (vezi exemplul lui Victor Vlad Delamarina). Ortografia se constituia astfel în principala chestiune lingvistică, autorul evidențiind strădaniile fructuoase depuse pe acest tărîm, soldate cu victoria principiului fonetic (1880) în împămîntenirea căruia contribuția unui V. Babeș sau al altor cărturari locali nu poate fi nicicum minimalizată.

Partea ultimă a cărții recenzate se ocupă de factorii principali în stăruința apărării și afirmării limbii române în Banat, dintre care se detașează familia, îndeosebi în mediul rural, cu rolul ei formativ și educativ subliniat repetativ. Datorită procesului treptat și evolutiv al învățării și cultivării limbii materne, școala respectivă permite obținerea saltului calitativ de la simțul la sentimentul încetățenirii depline a limbii române. Interdependența dintre lupta națională, școala și limba maternă este analizată prin utilizarea unor exemple concrete asupra rolului și menirii dascălului ca model de limbă pentru elevi, a funcției lecției și a manualului, diversificată și precumpănitoare la clasă, scopul lecturii particulare și a bibliotecii școlare, a spectacolului coral sau teatral școlar, al conferințelor și reuniunilor învățătorești, ca și al presei pedagogice adaptată cerinței majore de păzire și propensionare a limbii literare române. Nu în ultimă instanță relevă P. Oallde, cifric și cronologic, emulația culturală nominalizată deja, care trecînd din mediul rural în cel urban favorizează amploarea mișcării corale și teatrale românești cu determinări precise, vizibile îndeosebi în cursul unor turnee de genul trupei conduse de G. A. Petculescu. Presa în limba maternă și propagarea limbii literare avînd drept sorginte condiția dialogului dintre accesibil și unitar

se vădește în circulația acesteia, denotată în abonamente și utilizarea ei în cadrul reuniunilor, casinelor și bibliotecilor. Acum apar și librăriile care comercializează și mijlocesc contactele de încărcătură spirituală, autorul exemplificînd cu numărul sporit înregistrat în cazul unor orașe ca: Aradul, Caransebeșul, Lugojul și Timișoara, precum și prin evidențierea unui procedeu de extindere a tipăriturii, dincolo de rafturile librăriei, datorită așa numitului colportaj de carte. În adiacența rolului incumbat librăriei, se subliniază importanța oficiilor de bibliotecă care fac să circule, orientează și organizează evoluția canalizată deja a gustului de lectură elevată a publicului cititor român din Banat.

Cele cîteva pagini de încheiere ale autorului cu privire la incursiunea realizată din intenția mărturisită de a se constitui numai într-un prolog pentru cercetări ulterioare extinse — calitativ dar și cantitativ opiniem noi — trasează cîteva puncte de reper vizavi de analiza efectuată. Se constată deci cu justețe necesitatea obiectivă a bătăliei pentru apărarea și afirmarea limbii române, fapt ce contribuie astfel la conservarea și justificarea conștiinței naționale, caracterul de masă al acțiunii întreprinse, datorat îndeosebi coroborării sale cu mișcarea națională, programele teoretice emise în perioadă, cu efect imediat asupra direcționării acțiunii amintite, precum și celelalte strădanii personale pe teren filologic și lingvistic pentru crearea și perpetuarea unui front de limbă română veridică în Banatul sfîrșitului de secol XIX și începutului de veac XX.

Obiecția recenzentului exprimată în final lecturii cărții de față, apărută în seria „Studii de limbă și stil" inițiată de editura timișană în intenția potențării opțiunilor certe ale spiritualității române din zona bănățeană a țării, are în vedere forma de prezentare uzitată de P. Oallde. Considerăm că tocmai colajul menționat mai sus și modalitatea de redactare pot suporta corecturi substanțiale pentru ridicarea ansamblului lucrării la nivelul calitativ reclamat de o atare întreprindere monografică, fapt reverberat cu atît mai mult cu cît titlurile și autorii din suita amintită au impus și sîntem convinși că se va urma acest făgaș, anume așternerea ștachetei exigenței valorice la cote ridicate. La fel de adevărată este teza că studiul înfățișat cititorului de către autor încorporează activitatea trudnică depusă ani în șir pentru depistarea și despuierea presei române bănățene din perioada respectivă. Calculul statistic estimativ precizează un număr de peste 30 de ziare, reviste și calendare pentru deceniile pre- și posterioare veacului nostru, de la unele extrem de cunoscute: „Drapelul", „Dreptatea", „Familia", „Lupta", „Românul", „Tribuna", „Unirea" — deci nu numai din zonă ci din întreaga Transilvanie — pînă la altele locale, majoritare fiind cele din Reșița și Oravița. Amendamentul afirmat este ilustrat grăitor de notele din subsolul cărții: 252 pentru capitolul prim, 321 pentru cel următor și 521 pentru cel final, care evidențiază la unison efortul meritoriu depus de P. Oallde, meritînd astfel recunoștința cititorului și a specialistului pentru strădania încorporată în paginile puse la dispoziție pentru lectură.

Am considerat necesar deci să insistăm asupra monografiei amintite, oarecum în virtutea aceleiași mentalități de bănățean care este perfect convins că istoria zonei se poate face cunoscută numai prin asemenea lucrări monografice extinse, angrenate circuitului valoric istoriografic național.

STELIAN MÎNDRUȚ

IMREH ISTVÁN, *Viața cotidiană la secui. 1750—1850*, Editura Kriterion, București, 1982, 471 p.

Lucrarea istoricului clujean Imreh István se impune prin modernitatea cercetării, prin judicioziitatea concluziilor pe care le desprinde, prin noutatea aspectelor abordate. În alt rînd, lucrarea se bazează pe un bogat material de arhivă, inedit, adunat cu migală de autor de-a lungul cîtorva decenii și valorificate în studiile adunate în volum și publicate mai întîi în limba maghiară în 1979 (sub titlul *Erdélyi hétköznapok 1750—1850*) și prezentate acum cititorilor de limbă română. Cel care a dat istoriografiei românești mai multe lucrări referitoare la isto-

ria secuilor, ne dezvăluie acum viața de toate zilele, așa cum ea se desfășura în satele locuite de secui într-o perioadă de prefaceri sociale și economice semnificative. Satul din zona estică a Transilvaniei este văzut de istoric la dimensiunile lui cotidiene, firește, și abordat în complexa lui problematică: de la formele de proprietate și activitate economică la structurile sociale, cu noutățile ce se înregistrează în perioada de trecere spre capitalism; de la strămoșii și moravurile din lumea satului și pînă la acei „oameni ai înnoirilor", ei înșiși vestitori ai unui timp nou tocmai într-o lume despre care s-a spus că nu prezenta disponibilități pentru schimbare.

Modernitatea lucrării este reliefată și de abordarea cantitativă, prin serii statistice a fenomenelor cercetate de istoric, ceea ce permite degajarea unor concluzii noi, bine întemeiate din punct de vedere științific.

Într-o primă parte a lucrării, intitulată *Secuii în curgerea timpului* (p. 17—207), autorul, prin studiile însumate, dezbate aspecte referitoare la organizarea devălmășiei (prin cazul din scaunul Arieș) și a gospodăriei senioriale din scaunele secuiești — de la stratificarea socială și pînă la utilizarea forței de muncă și tendințele sporirii veniturilor bănești în această gospodărie. O radiografie a vieții cotidiene, dar și a mentalului sătesc, o avem în studiul despre strămoși și moravuri în scaunul filial Cristur, așa cum ea a putut fi realizată pe baza constatărilor unei anchete întreprinse în satele cristurene în anul 1823.

Studiile ce compun a doua parte a volumului, referitoare la *Oamenii și munca lor în perioada destrămării feudalismului* (p. 208—331), abordează pe de-o parte, problema robotei iobăgești, cu formele ei de prestare și repartizare pe diferitele perioade ale anului, iar pe de altă parte factorii de consum, între care se detașează conacul senioriał.

Ultima parte a volumului se referă la acei *Oameni ai înnoirilor* (p. 332—406), a căror viață și activitate este înfățișată: revoluționarul Gábor Áron și constructorul de mașini Rajka Péter. Aici este inclus și studiul privind legăturile dintre Bretcu și Moldova în prima jumătate a secolului al XIX-lea, legături ce se intensifică într-o perioadă de tot mai accentuată înlăturare a vechiului izolaționism feudal.

Lucrarea istoricului Imreh István constituie o realizare importantă a istoriografiei din țara noastră, incitantă prin concluziile la care ajunge, prin modalitățile de cercetare, invitînd în continuare la studiul vieții cotidiene a colectivităților umane în perioade semnificative pentru evoluția istorică a poporului român.

NICOLAE EDROIU

TOADER IONESCU, *Ideea unității naționale reflectată în gîndirea economică din Transilvania (1848—1918)*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1983, 290 p.

Evoluția istoriografiei românești actuale sub multiple aspecte, datorată impactului unor transformări metodologico-tematice conivente situației modificate a dezvoltării societății noastre socialiste, influențează primordial avansul cercetării de istorie economică, relîefat pregnant de bibliografia națională prin tocmai valoarea cantitativ-calitativă a numărului studiilor și articolelor înregistrate pe durata celor patru decenii scurse.

Exegeza de față elaborată de către universitarul clujean și care extinde esențial materialul de bază fructificat în teza de doctorat din 1969, amendată ulterior de capitolele din monografia colectivă despre gîndirea economică transilvană între anii 1784—1918 (1981), se înscrie în suita lucrărilor publicate în ideea sublinierii identității existente între dezideratul unității de neam, limbă, cultură și cel economic la românii din Transilvania, subiect de analiză defrișat deja odată cu debutul presei autohtone de către inițiatorul G. Barițiu.

Introducerea autorului conturează cîteva puncte directoare vizavi de fenomenul ideatic menționat, faptul că vitregele condiții produse în timpul celor 13 de-

cenii frînaseră obsesiv evoluția gîndirii economice române, ce prezentase totuși un ansamblu de teze și concepții care dovedeau maturizarea relativă a burgheziei locale. Elementele de doctrină economică se vizualizează în totalitate sau părți componente, prin reliefarea opticilor care au jalonat demersul respectiv, nu lipsit de poziția periferică, de oarecare subordonare — T. Ionescu amintește sugestiv rolul de „cenușăreasă" (p. 13) — dar care evidențiaseră totuși opinii diferite și demne de consemnat la începutul veacului XX, marcate de caracterul de clasă și diversificarea în concepții a școlii economice cercetate, detașîndu-se reprezentanții burgheziei bancare și celei mici, în definitivarea complexității obiectivelor și interdependențelor existente.

După capitolul prim care se intenționează a fi un excurs istoric cu privire la comunitatea economică a țărilor române, autorul discută cristalizarea conceptului respectiv, urmărește circulația ideii unității menționate, în coroborare cu cea statală, în presa vremii, reunind argumente diverse, ca origine și tematică, de pe întreg teritoriul discutat, pînă la instituirea dualismului austro-ungar. Complementaritatea economică la scară extinsă se demonstrează conceptual acum prin schimbările survenite în economia României, care determină restructurări în economia Transilvaniei, iar după 1867, legăturile economice intensificate suferă impactul unor evoluții politice externe defavorabile, afectînd cursul normal al dependenței economiei transilvane de cea românească, în profunzime și lărgime, omogenizarea structurilor economice și accentuarea interdependențelor. Rețeaua comercială unică de pînă la data amintită se reactualizează prin analizarea documentelor și presei vremii — autori utilizați fiind Barițiu, L. Kövári, A. Kurz, O. F. Jickeli — care relevă circulația interromânească, legătura Brașovului cu porturile de la Dunăre, precum și factorul de frînare reprezentat de Austria prin măsurile prohibitive care nu puteau însă stăvili interferențele sporite la îngemănarea secolelor XIX—XX, cînd economia transilvăneană se orientează decisiv după cerințele pieței din România. Comunitatea de idei și influențele reciproce sînt depistate de autor în lucrările unor publiciști locali, preocupați de cercetarea cauzelor frînării dezvoltării economice și a factorilor evoluției respective, apoi în presa largă și cea de specialitate — „Gazeta Transilvaniei", „Observatoriul", „Telegraful Român", „Economul" (Blaj) — din care se reproduc articolele unor specialiști din România, Barițiu avînd un rol activ în acțiunea de informare a publicului. Se evocă tot aici dialogurile epistolare purtate de către acesta cu D. P. Marțian sau P. S. Aurelian, influența cărților de profil editate la București de autori originari din Transilvania, ca și menirea asumată de „Revista Economică", înființată la Sibiu în 1899. în direcționarea gîndirii de specialitate autohtone.

Reflectarea problemelor economice transilvane în scrierile unor gînditori progresiști se face pentru intervalul regimului liberal, în care presa determină factorii social-istorici și naturali ai frînării evoluției date — aceiași autori Barițiu, Kövári și sasul J. Hintz — ca și pentru răstimpul dintre 1867—1918, cu repercusiune imediată asupra înrăutățirii situației maselor populare majoritare autohtone, datorită rămășițelor feudale menținute în agricultură, sistemul fiscal spoliator, politicii de protejare părtinitoare, industrial și vamal austriacă, acuzată de exemplu de către N. Cristea în serialul de articole din „Telegraful Român". Capitolul opiniilor exprimate acum cu privire la progresul economic subliniază necesitatea obiectivă a acestuia în combaterea unor idei retrograde sau afirmații tendențioase cu privire la capacitățile românești, factorul nominalizat mai sus fiind considerat pe drept cuvînt de către Barițiu și alții ca și condiție esențială a eliberării social-naționale, a dezvoltării forțelor de producție și relațiilor de producție, în interconditionare cu progresul necesar a fi obținut pe tărîm cultural, social și politic. Considerăm micile erori ale autorului, în exprimare și datare, (nota 10, p. 162, p. 163 „cerbicoasă" și nota 27, p. 169) ca scăpări inerente documentării și redactării, remediabile pentru specialiști în ediție revizuită sau lucrare extinsă.

Legăturile interromâne de natură comercială drept condiție intrinsecă a progresului economic sînt prezentate în raport cu rolul negustorilor români și a comerțului extern transilvan, în care Brașovul deține locul preponderent, în pofida unor carențe și piedici enumerate, ca și a tezei tendențioase cu privire la aportul săsesc ca unic promotor comercial local. Consecințele schimbului de produse neechivalent asupra economiei zonei, exprimat prin dezechilibrul balanței comerciale interne și externe, ca și căile de promovare și sprijinire a negoțului transilvănean,

constituie aspecte importante în analiza efectuată de T. Ionescu, ce mediază astfel trecerea la capitolul tratînd chestiunea introducerii căii ferate, drept pandant esențial al progresului economic în Transilvania. Importanța economică, superioritatea din punct de vedere politic și rolul social îndeplinit de procesul respectiv sînt subliniate în dese rînduri de gînditorii economici progresiști. Un eșafodaj argumențial deplin — pro și contra — se vehiculează acum în presa românească a vremii, ca și în cea maghiară și săsească, oglindind ciocniri de opinii, convergența sau discontinuitatea unor sfere de influență. Teze afectivo-naive, altele de ordin economic, idei de natură tehnică se interfeează în articolele de specialitate pe intervalul celor două decenii excerptate.

Ultimul capitol al cărții recenzate înglobează discutarea conceptului de unitate economică reflectat în gîndirea unor militanți de seamă ai mișcării muncitorești și socialiste române din Transilvania și patria mamă. Autorul ilustrează relația de reciprocitate teoretico-practică și de interferare permanentă, prin mijloace și procedee diferite, care concură la cristalizarea unei viziuni unitare a societății românești în perspectiva timpului și în contextul făuririi statului național unitar. Pertinentă este încercarea sumară de analizare a influenței lui C. Dobrogeanu-Gherea asupra mișcării muncitorești și socialiste de pe întreg pămîntul românesc în anii de început ai secolului XX.

Strădanie notabilă sub raport teoretic de cuprindere și monografiere a panopliei unor teze și concepții aparținînd unor gînditori economiști progresiști din Transilvania, circumscrisă intervalului dintre revoluția burghezo-democratică de la 1848 și desăvîrșirea unificării statale în 1918, cartea prezentă folosește un material edit bogat și temeinic cercetat — majoritare fiind referințele din presa vremii: română, maghiară, germană — reușind pînă în final să demonstreze în chip logic și pertinent confirmarea în plan istoric a demersurilor existente și circulate cu privire la convergența ideii de unitate națională și a celei de unitate economică autohtonă în complementaritatea realizării societății actuale pe întreg cuprinsul pămîntului strămoșesc.

STELIAN MÎNDRUȚ

George Bariț și contemporanii săi, vol. VI. Corespondența primită de la Iordache Mălinescu, Nicolae Nifon Bălășescu, Gavril Munteanu și Ștefan Moldovan. Documente literare. Ediție de Șt. Pascu, I. Chindriș și I. Gabor, coordonator Șt. Pascu, Edit. Minerva, București, 1983, 445 p.

Începută acum 10 ani masiva lucrare, editată de un grup de inimoși cercetători coordonați de academicianul Ștefan Pascu, a ajuns la al șaselea volum din seria celor douăsprezece preconizate a fi dedicate vastei corespondențe a eminentului om de cultură George Bariț.

Ediția de față întocmită de Ștefan Pascu, Ioan Chindriș și Ioan Gabor prezintă corespondența primită de la Iordache Mălinescu, Nicolae Nifon Bălășescu, Gavril Munteanu, oameni ai epocii lui Bariț, care în cele 139 epistole „risipesc cîteva conuri de umbră dintre anii 1838—1892 prin fascicole de lumină" după cum remarcă în cuvîntul introductiv.

Volumul VI al corespondenței întregește pe cele anterioare prin ideea sentimentului unității spirituale a neamului românesc și este inedit prin faptul că în același volum sînt reunite pentru prima dată epistole primite de Bariț din Moldova, Țara Românească și Transilvania. Expeditorii, ca și în cazul unora din volumele precedente, deși nu sînt personalități de prim plan, ele nu sînt mai puțin importante prin aportul avut la cultura epocii respective. Pe lîngă biografii foarte prețioase ale corespondenților, autorii prezintă la începutul cărții un tabel sinoptic cuprinzînd date referitoare la scrisori, precum și epistolele respective.

Primul dintre expeditorii prezenți în volum este Iordache Mălinescu (1795—1853) cămînar moldovean născut în Bucovina, cu studii făcute în Imperiul Austriac și pătruns la fel ca și compatrioții săi de spiritul iluminist și romantic al vremii. Adeptul noii generații care a făcut să pătrundă iluminismul în haină românească și în principatul răsăritean, a editat la Buda în 1834 *„Istoria pentru începutul românilor în Dachia"* a lui Petru Maior, eveniment cultural de o deosebită importanță. I. Mălinescu a fost cel care a inaugurat corespondența lui Bariț cu moldo-

venii. Stima față de gazetar și cele două publicații brașovene, „Foaie pentru minte...“ și „Gazeta de Transilvania“, precum și interesul ca aceste publicații să ajungă în Moldova regimul regulamentar, au deschis drumul unui lung schimb de scrisori între cei doi. Îl cunoaștem astfel pe I. Mălinescu și prin prisma acestor epistole trimise peste Carpați în cei zece ani (1838—1848) care se asociază articolelor apărute în gazetele transilvane, unde sînt surpinse cu dezinvoltură realități moldovene ale timpului.

Printre semnatarii scrisorilor trimise lui Bariț este prezentat în volum și Nicolae Nifon Bălășescu (1806—1880) transilvan de origine, dar cu o activitate intensă în Țara Românească. Cunoscut mai mult din episodul arestării sale împreună cu August Treboniu Laurian la Sibiu, ca membru al Comitetului Național Român, și mai puțin ca unul dintre profesorii transilvăneni care au trecut dincolo de Carpați, alături de mulți alții pentru a face să progreseze școala românească modernă. Ajuns director al Seminarului central al Mitropoliei Ungro-vlahiei în 1836, își continuă activitatea pedagogică la București, aplicînd metode moderne de învățămînt și redactînd manuale. Epistolele trimise de Bariț surprind realitățile politice ale vremii, iar informațiile trimise „Gazetei de Transilvania“, uneori prea îndrăznețe, vor fi oprite chiar de domnitor, Bălășescu fiind nevoit să se călugărească. În preajma revoluției de la 1848 va ajunge la Sibiu continuînd ampla corespondență cu Bariț, de o inestimabilă valoare pentru noi prin conținutul ei inedit.

Din prețiosul volum prezentat se distinge figura cărturarului Gavril Munteanu (1812—1869) asupra biografiei căruia autorii se opresc cu bogate amănunte, reliefînd personalitatea dascălului și filologului de origine transilvană, activitatea sa înscriindu-l printre promotorii studiilor clasice românești. Se subliniază importanța carierei pedagogice ca întemeietor al Seminarului din Buzău, apoi în cadrul Seminarului din Rîmnic și al Școlii brașovene. În timpul revoluției de la 1848 va pleda cu toată inteligența sa drepturile românilor în disputa cu sașii și autoritățile austriece. Autorii subliniază rolul lui Gavril Munteanu ca filolog și membru fondator al Societății Academice Române din București.

Ultimul prezent în volum este Ștefan Moldovan (1813—1900), cu o substanțială corespondență, însumînd 55 de scrisori trimise între anii 1846—1892 prietenului său George Bariț. Ni se înfățișează ca un pasionat epistolar care a schimbat păreri și cu alte mari personalități culturale românești, ca Timotei Cipariu, Ioan Micu Moldovan, Alexandru Șterca Șuluțiu, surprinzînd evenimente politice și culturale ale vremii, ca un bun cronicar.

Corespondența și biografiile celor patru autori ai epistolelor cuprinse în volumul al șaselea din *„George Bariț și contemporanii săi“*, readuce în circuitul de valori culturale numele unor personalități mai puțin frecvente, dar cu un aport remarcabil la istoria culturii românești. Volumul nou apărut, întregind cunoștințele din domeniul istoriei literare și culturale, dar și acelor din istoria politică a secolului trecut, reface climatul unității spirituale a poporului român.

ANETA SÎRBU

Corespondența lui Vincențiu Babeș. II. *(Scrisori trimise)* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1983, 305 p.

Cercetarea istorică actuală înregistrează analize pertinente făcute vieții și activității unor personalități marcante în plan național sau circumscrise unei zone geografice anumite, cu contribuții însemnate la evoluția trecutului autohton. Școala monografică încetățenită trainic pe tărîmul istoriografiei și avînd tradiții demonstrate în cursul anilor prin lucrări viabile și astăzi, elaborate de către istorici de prestigiu, își continuă demersurile în contextul cercetării total modificate ce denotă astfel valențe științifice noi. Dacă studiile mai vechi insistaseră obsesiv asupra unor figuri cunoscute ori necesar să fie impuse atenției, în virtutea unei conjuncturi politice sau datorită metodologiei interpetative adecvate vremii, realizările

contemporane nouă vizează tocmai interferența dintre rolul masei și cel al factorului politic conducător în momente distincte ale dezvoltării istoriei românești. Se ajunge să se descifreze astfel evenimente considerate inițial minore în problematica mișcării naționale române din Transilvania, de exemplu, care odată cu sublinierea importanței acțiunii unor lideri politici dintre anii 1867—1918 îngăduie regîndirea și recreionarea unor date, fapte și aspecte care, localizate concis și veridic favorizează procesul angrenării depline a istoriei locale în cadrul celei globale naționale.

„Promisiunea" afirmată în paginile prime ale volumului de debut din 1976 de cercetătorul clujean George Cipăianu cu privire la punerea în circulație științifică a corespondenței militantului politic bănățean V. Babeș, care să cuprindă epistolele trimise, — completînd fericit pe cele primite, închegate în ediția menționată — se materializează acum la cîțiva ani buni distanță — neimputabili autorului! — prin osîrdia aceleiași prestigioase edituri „Dacia" și în condițiile grafice excelente cu care ne obișnuise colecția „Testimonia" oblăduită redacțional de specialistul competent care este Șerban Polverejan. Nu putem să nu amintim faptul că editorul volumelor prezente poate fi considerat pe bună dreptate un exeget versat al vieții și activității personajului central al edițiilor, teza de doctorat dezvoltată ulterior în monografia reprezentativă apărută în 1980 cît și studiile publicate în revistele de specialitate premergînd și îndreptățind finalizarea asupra căreia insistăm în cadrul unei atari recenzii.

Autorul subliniază în introducere necesitatea interpătrunderii dintre corespondența trimisă și cea primită pentru realizarea unității care să faciliteze înțelegerea profundă, interpretarea realistă a faptelor, a omului politic cercetat, a profilului său intelectual, a concepțiilor elaborate și a evenimentelor importante trăite între anii 1821—1907. Carențele informative datorate avatarurilor timpului, remediabile totuși în mod treptat, sînt enumerate în cazul unicității unor seturi de epistole care nu beneficiază de complementarul normal în situația dialogului scris frecvent. Considerăm că selecția este întreprinsă după criterii apropiate celor care au stat la baza întocmirii volumului precedent, avîndu-se în vedere primordial valoarea conținutului informativ și nu proporționalitatea tematică sau proveniența scrisorilor.

Depistate în arhive din țară și fonduri personale, inedite în marea majoritate, cele 175 de scrisori ce încorporează rezonanța unor momente însemnate din punct de vedere politic și cultural în existența românilor transilvani, compartimentate provizoriu de noi pe intervale de timp marcate în decenii, evidențiază o perioadă de peste o jumătate de veac pentru mesajele dintre V. Babeș și destinatarii săi diverși ca formație și preocupări. Astfel: din 1848 (o scrisoare), anii 1850—1860 (16), deceniul șapte (16), anii 1870—1880 (29), deceniul nouă (52) și în fine cel ultim, mult mai reprezentativ pentru reliefarea ascendenței politice a mișcării naționale române transilvane, a rolului jucat de către emitent și totodată de destinatarii săi (68 de scrisori). Desigur că delimitarea arbitrară menționată explică pe lîngă datul esențial, faptic sau tematic, pe cel vizînd păstrarea scrisorilor și posibilitatea utilizării lor datorită valorii informatice conținute și atît de necesare reconstituirii veridice a proceselor istorice respective.

Selecția destinatarilor din volumul doi amintit impune pe seama cititorului un grup de reprezentanți ai vieții culturale și politice românești din epoca descrisă. Procedura ierarhizării efectuate iarăși la modul provizoriu, care cumulează limite obiective și subiective în alcătuirea unei asemenea ediții, impietate deseori de impactul hazardului ce influențează păstrarea sau descoperirea pieselor epistolare, subliniază un număr de 30 de scrisori adresate mitropolitului M. Romanul și V. Roman, 25 lui N. Stoia, 16 lui G. Pop de Băsești, 8 către Fr. Hossu-Longin, 7 către Alex. Mocioni, 6 către P. Liuba, cîte 5 lui V. Manga, I. Slavici, redacțiilor unor organe de presă, cîte 4 lui G. Barițiu, V. Branișteș, V. Maniu, I. Mureșianu, 3 lui Alex. Roman și A. Trâmbițaș, 2 lui Titu Maiorescu și numai cîte una lui I. Dragoș, N. Densușianu, I. Maniu, I. Popasu, N. Popescu, A. Șaguna, A. Șandor, I. Vulcan. Mesajele narează fenomene istorice specifice stării și evoluției românimii majoritare în Transilvania, zugrăvesc opinia emitentului activ, personaj lucid și angajat deplin în momente decisive — Memorialul și Memorandul — din dezvoltarea mișcării naționale și a partidului politic. Se conturează astfel și îmbogățește informația despre epoca respectivă, se analizează temeinic aspecte ale concepției politico-

naționale gîndite de V. Babeș sau de alții dintre contemporanii săi, fapte care concură la impulsionarea efortului colectiv pentru emanciparea socială și națională.

În legătură cu relațiile dintre destinatari și emitent, G. Cipăianu și Ana Maria Cipăianu procedează la analize succinte și edificatoare în introducere, ilustrînd grăitor prin cîteva eșantioane epistolare: sinuozitatea în legături, incluzînd prietenia strînsă sau adversitatea declarată reciproc, colaborarea, concilierea în opinii, precauția și politețea în expresii, forme și nuanțe în relațiile diverse subliniază primatul informației de substrat politic care obligă totuși la cercetarea altor laturi ale activității lui V. Babeș pe tărîm publicistic, cultural-științifico-educativ și economic.

Organizarea materialului epistolar din ediția de față este făcută pe destinatari, ordonați alfabetic, îmbinarea cu ordonarea cronologică fiind efectuată numai în cazul cumulări mai multor scrisori la același destinatar. Aparatul critic riguros întocmit și oportun așezat la partea finală a fiecărei compartimentări — din considerente de spațiu tipografic sau de unitate a notelor? — întregește și corectează informația din scrisori. Regestele întocmite pentru corespondența publicată în volum ca și pentru cea neinclusă completează efortul notabil al realizatorilor corpusului documentar menționat. Indicele onomastic și partea ilustrativă, sugestivă și selectată ingenios pentru a se marca însemnătatea laturii documentare, întregesc activitatea merituoasă și științifică validată printr-o asemenea realizare.

Dovedind din nou calități certe pentru abordarea critică a sursei epistolare ce ridică deseori chestiunea garanției unei certitudini demonstrabile, autorii prezintă imaginea lui V. Babeș așa cum reiese din scrisorile trimise contemporanilor săi: un om al timpului său, angajat pe deplin intereselor nației sale.

STELIAN MÎNDRUȚ

IOAN SCURTU, *Din viața politică a României (1926—1947)*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1983, 553 p.

Cercetarea istoriei moderne și contemporane a României beneficiază în ultimele decenii de aportul unei pleiade de istorici care, în baza unei metodologii adecvate, a interpretării materialist-istorice a legităților care guvernează dezvoltarea societății, a rolului jucat de masele populare în făurirea istorie, a raportului dintre factorii obiectivi și subiectivi în desfășurarea evenimentelor istorice, au reușit să impună o analiză judicoasă asupra problematicii epocii.

În activitatea istoricului Ioan Scurtu, o prioritate de cercetare o constituie analiza domeniului politic al societății românești în perioada interbelică. Ultima sa apariție editorială aduce în discuție locul și rolul Partidului Național-Țărănesc, interlocutor politic de mare suprafață pe eșicherul interbelic. Cele VI capitole ale lucrării impun prin ineditul informației, prin consistența argumentației. Ioan Scurtu surprinde demersurile mișcării țărăniste pentru instituționalizare, punctează etapele premergătoare fuziunii de la 1926 dintre Partidul Țărănesc și Partidul Național Român. Noul organism politic, Partidul Național-Țărănesc, își refuză starea de opoziție, se înscrie viguros în lupta pentru putere, urmărind înlăturarea Partidului Național Liberal aflat la conducerea țării. Scopul a fost atins la sfîrșitul anului 1928. Capitolul III al lucrării aduce în atenția cititorului Programele de guvernare a P. N. Ț. din perioada 1929—1933 pe domenii de activitate: social-economic, politic și cultural.

Un interes deosebit suscită pentru cititor explicitarea „problemei Stere", reacția liderilor față de alegerea lui C. Sărăteanu în Regență, atitudinea diferențiată în partid față de Restaurație, sau repetatele tendințe scizioniste de la nivelul conducerii, unele, soluționate favorabil în interesul unității partidului, altele, soldate cu dizidențe și nu din cele nesemnificative. Dacă adăugăm acestor frămîntări interne și, cele două demisii ale lui Iuliu Maniu din funcția de președinte al P. N. Ț. și propulsarea lui Vaida ca lider, avem imaginea unor acute divergențe în partid. Cu rîndurile serios slăbite, cu prestigiul diminuat în mase, repliat în opoziție, partidul oferea încă disponibilități de refacere. Pe fondul acestora, Ioan Scurtu

prezintă noutățile programatice încorporate în perioada 1934—1938 și îndeosebi apelul lui Madgearu la conceptul de „democrație socială de grupuri" (p. 295), în mai vechea idee a corporatismului în statul țărănesc. Partidul și-a păstrat caracterul burghezo-democratic prin reluarea insistentă a tezelor de asanare socio-economică a societății, evitînd însă calea revoluției sociale. A luat atitudine împotriva fascismului, a dictaturii carliste. Duplicitatea conduitei P. N. Ț., a intervenit odată cu investirea lui Antonescu ca șef al statului. Iuliu Maniu s-a abzis în a face o opoziție publică stării de fapt de după 6 septembrie 1940.

Oscilațiile P. N. Ț.-ului sînt vizibile mai ales, în prima etapă a guvernării antonesciene (22 iunie—decembrie 1944) și sînt legate de atitudinea față de război (p. 456).

În momentul în care mișcarea de rezistență din România a intrat într-o nouă etapă (decembrie 1941—aprilie 1944) și pe fronturile conflagrației operațiunile militare au devenit favorabile aliaților, conducerea P. N. Ț. a început să răspundă gradat tatonărilor Partidului Comunist Român, de realizare a coalizării tuturor forțelor patriotice, democratice, antifasciste și antihitleriste. P. N. Ț. s-a angrenat în largul evantai de alianțe realizate de P. C. R. în ultima etapă a mișcării de rezistență din România (aprilie—august 1944).

Partidul comunist a apreciat just că P.N.Ț. reprezenta o forță reală — organizatorică și politică — interesată în înlăturarea regimului dictatorial și scoaterea țării din războiul hitlerist (p. 489).

Ultimul capitol al lucrării este dedicat activității P.N.Ț. după 23 August 1944. Se arată aportul acestuia la războiul antihitlerist, la reintegrarea nordului Transilvanie la patria mamă, la lichidarea legislației și administrației fasciste, la revenirea la regimul democratic. În viața internă a partidului au intervenit mutații evidente după 23 August. Noua doctrină elaborată de I. Mihalache reprezenta un pas înainte față de doctrina partidului din perioada interbelică.

În noul context de după 23 August se urmărea să se prezinte P.N.Ț., ca un partid de stînga. Noua orientare era însă departe de a mai putea atrage masele populare spre forme revoluționare de acțiune politică.

Dispariția Partidului Național-Țărănesc din viața politică a României a fost rezultatul firesc al unui proces istoric obiectiv început odată cu Revoluția de eliberare socială și națională din August 1944. Acest partid a pierdut bătălia strategică hotărîtoare pe terenul luptei pentru puterea politică. Reforma agrară i-a afectat baza economică și socială, reformă care, a produs totodată o deplasare în conștiința politică a țărănimii. Expresia cea mai elocventă că masele populare optau pentru transformări structurale în viața societății a constituit-o rezultatul alegerilor parlamentare din noiembrie 1946 (p. 532).

În acești ani de profunde transformări revoluționare P.N.Ț., ca exponent al structurilor democratismului burghez a încercat „să țină în loc roata istoriei și — cum se întîmplă întotdeauna cu cei ce se opun progresului — a căzut sfărîmat de ea" (p. 533).

Lucrarea istoricului Ioan Scurtu se constituie într-o valoroasă contribuție istoriografică, invită la meditație prin ținuta elevată a demersului interpretativ.

NICOLAE PĂUN

I. PUIA, *Relațiile economice externe ale României în perioada interbelică*, București, Editura Academiei R.S.R., 1982, 194 p.

Tratarea unei asemenea probleme majore pentru evoluția României interbelice, izvorăște în primul rînd din necesitatea științifică de mare actualitate a evidențierii unor tradiții de politică economică românească, de cunoaștere a poziției României și a acțiunilor întreprinse de ea în domeniul colaborări economice internaționale. În al doilea rînd, este vorba de demonstrarea legăturilor indisolubile dintre politica generală externă a României în perioada interbelică și politica economică promovată, influența reciprocă a celor două laturi ale activității statului român.

Materialul documentar folosit de autor ne furnizează date şi mai ales soluţii necesare unei înţelegeri juste a fenomenului economic intern şi extern. Primul capitol al lucrări este dedicat politicii economice şi a relaţiilor economice pe plan mondial în perioada interbelică, a poziţiilor româneşti la principalele conferinţe economice internaţionale, a evoluţiei comerţului mondial pentru întreaga perioadă. Acest prim capitol ni se pare reprezentativ în structura lucrării.

Capitolul dedicat politicii economice externe a României în primul deceniu de după Marea Unire se vrea o centralizare a datelor-problemă atinse de istoriografia economică a ultimilor ani.

I. Puia nu şi-a propus pentru acest grupaj de probleme o investigaţie proprie, ci doar o prezentare a procesului economic de refacere şi dezvoltare de după anul 1919.

Remarcăm capitolul III al lucrării, din care autorul face o cercetare de predilecţie. Urmăreşte judicios efectele negative ale crizei economice de supraproducţie asupra comerţului şi valutei, asupra balanţei comerciale şi de plăţi a ţării. Autorul analizează măsurile luate de stat după 1931, pentru reglementarea comerţului cu devize, măsuri care au inaugurat o nouă politică comercială şi monetară, au constituit cadrul legal al desfăşurării comerţului exterior al România pînă la izbucnirea celui de-al doilea război mondial (p. 103). Autorul ridică totodată probleme de maxim interes pentru istoria economiei româneşti în general, şi anume, a finanţării industriei, sau a rolului şi locului capitalului străin în economia României interbelice.

Sinteză valoroasă, lucrarea istoricului economic I. Puia, se vrea şi un argument istoriografic în sensul accentuării preocupărilor pentru studiul evoluţiei politicii economice europene şi româneşti în anii interbelici.

NICOLAE PĂUN

LEONIDA LOGHIN, *Al doilea război mondial. Acţiuni militare, politice şi diplomatice*. Cronologie, Editura Politică, Bucureşti, 1984, 624 p.

Cel de-al doilea război mondial a constituit şi continuă a fi un subiect predilect al istoriografiei contemporane universale. Şi istoriografia noastră a investigat multiple aspecte legate de ultima mare conflagraţie mondială, dedicîndu-i chiar şi o foarte valoroasă bibliografie care surprinde istoriografic modul cuprinderii spaţiului românesc în vîltoarea amintitului eveniment. Actuala *Cronologie* a celui de-al doilea război mondial, alcătuită cu migală şi rigoare ştiinţifică de istoricul Leonida Loghin, vine, în acest moment, să întregească literatura istoriografică din ţara noastră cu acest nou mod de tratare — expunerea, în succesiunea datelor şi faptelor, a istoriei celor şase ani şi o zi de tragică existenţă a omenirii, datorată războiului.

Fără îndoială, o asemenea cronologie nu poate prezenta decît date şi fapte selective, deoarece există o abundenţă evenimenţială pe care, probabil, încă nici istoriografia n-a reuşit, cu toată intensitatea cercetării, s-o releve în totalitate. De aceea, autorul a reţinut principalele aspecte ale războiului care dau, însă, imaginea cea mai inteligibilă şi logică a desfăşurării conflagraţiei. Referindu-se la toate zonele geografice cuprinse de război, Leonida Loghin a consultat istoriografia acestor ţări, redînd interpretările proprii acestora, ceea ce ridică gradul de obiectivitate a expunerii. Dorind să reconstituie întreaga gamă de aspecte care se referă la război, volumul conţine evenimente militare, politice şi diplomatice, încorporînd şi mişcările de rezistenţă din Europa şi Asia. S-a ataşat şi un capitol de *Anexe* (p. 554—571) în care se prezintă calcule şi statistici privitoare la forţa combativă a taberelor aflate în conflict, în diferite etape şi zone de desfăşurare a războiului.

Înscrîndu-se printre contribuţiile notabile ale istoriografiei româneşti contemporane la tema istoriei celui dae-l doilea război mondial, *Cronologia* alcătuită

de Leonida Loghin este un instrument științific care a fost mult așteptat de specialiști și de o necesitate indiscutabilă pentru toți iubitorii scrierilor istoriografice și chiar beletristice care evocă acest eveniment al secolului nostru.

VASILE PUȘCAȘ

MIHAIL E. IONESCU, *Puterea cuvîntului. Propaganda mișcării de rezistență din România (1940—1944)*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, 294 p.

Temă predilectă a istoriografiei universale din ultimele două decenii, istoria vieții intelectuale și culturii europene, în perioada celui de-al doilea război mondial, cuprinde și un însemnat capitol despre formele și conținutul propagandei (oficiale și a rezistenței). În literatura istoriografică românească au fost realizate mai multe studii dedicate propagandei antifasciste și antihitleriste, iar în 1980 a apărut volumul *La propagande pendant la deuxième guerre mondiale* care propunea o cercetare sistematică a acestui subiect. Totodată, se remarcă în demersurile istoriografiei universale contemporane o mai insistentă preocupare pentru rescrierea, pe baze mai solid documentate și sustrase tendențiozității politicului, a istoriei perioadei interbelice și a celui de-al doilea război mondial. Se poate constata o predilecție către istoria Europei centrale și sud-estetice, acordîndu-se o mai sporită atenție manierei specifice de desfășurare a rezistenței antifasciste și antinaziste în această zonă.

În rîndul lucrărilor consacrate istoriei rezistenței antifasciste, antiantonesciene și antinaziste din România (unele dintre cele mai valoroase văzînd lumina tiparului tot în anul 1984) se înscrie și *Puterea cuvîntului*. Specialist cunoscut în istoria fenomenului militar și a celui politic, Mihail E. Ionescu a făcut un considerabil efort de investigare și reconstituire a propagandei rezistenței din țara noastră, asimilînd cu succes sugestiile venite dinspre sociologia politică și istoria culturii pe care le-a utilizat la reliefarea complexă a unor fapte istorice rezultate din factori de intercondiționare. Structurată în șapte mari compartimente, lucrarea se deschide cu o amplă prezentare a istoriografiei istoriei propagandei antihitleriste în România, prilej de a ne pune în contact cu o mare cantitate bibliografică și de a deduce noi unghiuri de abordare a subiectului. Cum era și firesc, autorul are în vedere (p. 45—77) elaborările propagandistice îndreptate contra fascismului încă dinaintea declanșării celei de-a doua mari conflagrații mondiale, ceea ce, pentru istoriografia rezistenței, înseamnă și o valoroasă experiență. Într-un capitol aparte se prezintă propaganda antigardistă și antihitleristă între 6 sept. 1940 și 23 ian. 1941, înfățișîndu-se atitudinea P.C.R., dar și a altor forțe politice interne. În cel mai întins capitol (p. 119—183), autorul abordează tematica propagandei rezistenței din perioada 24 ian. 1941—23 August 1944, căutînd să desprindă trăsăturile acesteia, în funcție de organismele politico-administrative emitente. Deosebit de interesantă este tentativa reconstituirii mijloacelor și formelor propagandei rezistenței naționale în România, precum și a relevării eficienței acesteia. Studierea propagandei statului și a diferitelor partide politice, în timpul războiului antihitlerist (23 August 1944—12 mai 1945), se dovedește, așa cum arată și concluziile autorului, de mare folos pentru înțelegerea atmosferei politice naționale în lunile care au urmat insurecției din August 1944.

Bun cunoscător al producției istoriografice din țara noastră, referitoare la perioada interbelică și la anii celui de-al doilea război mondial, Mihail E. Ionescu a realizat o lucrare de referință pentru tema istoriei propagandei rezistenței din România. Fără a epuiza problematica extrem de vastă și diversă aparținătoare acestui subiect, fapt pentru care interdisciplinaritatea investigației se impune, lucrarea *Puterea cuvîntului* prezintă cititorului numeroase și interesante fapte de istoria mentalității, culturii și fenomenului politic dintr-o perioadă distinctă, îndemnînd la continuarea și amplificarea cercetării istoriografice în acest domeniu.

VASILE PUȘCAȘ

FLORIN CONSTANTINIU, MIHAIL E. IONESCU, *August 1944. Repere istorice*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1984, 260 p.

Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică are marele şi incontestabilul merit că a pus la dispoziţia cercetătorilor ştiinţifici şi a celor interesaţi de diferite domenii ale ştiinţei şi culturii valoroase instrumente de informare şi orientare în demersurile investigaţiei ştiinţifice sau al conturării profilului spiritual al omului contemporan. Noutatea lucrării pe care o semnează Florin Constantiniu şi Mihail E. Ionescu constă în faptul că se dă structură de dicţionar unei singure teme din istoria noastră contemporană — 23 August 1944.

Importanţa acestei cărţi rezidă în maniera foarte clară şi precisă, stilul uşor accesibil în care sînt prezentate problemele care se constituie într-o reconstituire pe cît de amplă pe atît de sintetică a evenimentului istoric investit de poporul român cu atribute de mare sărbătoare naţională. Adresîndu-se largului public cititor de istorie, lucrarea se dovedeşte un însemnat instrument de activitate didactico-pedagogică, dar şi în cercetarea istoriografică. În cele cca. 250 de articole, autorii au cuprins mai multe aspecte ale complexului eveniment al revoluţiei de eliberare socială şi naţională, antifascistă şi antiimperialistă — acţiuni politice şi militare, prezentarea partidelor şi organizaţiilor participante, unităţile militare angajate, organe de presă care au comentat actul de la 23 August 1944, etc. Informaţiile care stau la baza lucrării sînt extrase din rezultatele cercetării istoriografice româneşti şi universale, unele fiind chiar noutăţi arhivistice inedite (ex. tratativele George Duca—Kollontay). Aşa cum şi autorii afirmau, unui asemenea tip de lucrare i se pot aduce numeroase îmbunătăţiri şi adăugiri, în funcţie de dezvoltarea cercetării istoriografice a evenimentului. Considerăm însă că era şi mai completă imaginea actului de la 23 August 1944 dacă s-ar fi insistat şi asupra unor personalităţi antrenate în acţiunile din vara anului 1944, precum şi a unor instituţii.

Autorii prefaţează lucrarea cu un studiu introductiv despre rădăcinile istorice ale revoluţiei române din august 1944, în care se prezintă politica externă a României din perioada interbelică, acţiunile acesteia pentru respectarea statu-quo-ului teritorial, independenţei şi suveranităţii naţionale. În postfaţa cărţii sînt consemnate semnificaţiile lui 23 August 1944 pentru contemporaneitate. Volumul mai conţine o cronologie 23—31 august 1944 care ajută la explicarea şi înţelegerea unor termeni. Deşi autorii susţin că lucrarea conţine numai un minimum de informaţii, în realitate efortul lor redă cu maximă veridicitate complexitatea actului istoric de la 23 August 1944.

VASILE PUŞCAŞ

CONSTANTIN OLTEANU, ILIE CEAUŞESCU, FLORIN TUCĂ, VASILE MOCANU, *Armata română în revoluţia din august 1944*, Editura Politică, Bucureşti, 1984, 286 p.

Actul istoric de la 23 August 1944 are un conţinut politico-militar şi tocmai de aceea această dată memorabilă prezintă semnificaţii deosebite în desfăşurarea ulterioară a politicului în România precum şi în evoluţia celui de-al doilea război mondial. Toate observaţiile, de natură militară, politică şi istoriografică, enunţate în timpul apropiat datei amintite sau după aceea, au avut în vedre extraordinara reacţie a armatei române în momentul începerii insurecţiei. Multe condeie străine au considerat atitudinea oştirii române drept un „miracol" sau acţiune „incredibilă" din punctul de vedere al realizării practice. Totuşi, realitatea istorică este evidentă şi, ca şi în alte momente istorice cruciale, s-a dovedit că nu întotdeauna „calculele logice" explică un comportament sau altul, ci complexa conexiune a factorilor determinanţi ai existenţei istorice. Lucrarea *Armata română în revoluţia din august 1944*, semnată de cunoscuţi specialişti în istoria fenomenului militar de la noi, redă

tocmai calea încorporării instituționalului militar românesc în rezistența antifascistă, motivațiile acțiunii armatei în și după 23 August 1944, formele ei de asociere la idealul revoluției de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă.

Deși istoriografia noastră din ultimi ani, în special cea specializată în reconstituirea fenomenului militar sau istoria celui de-al doilea război mondial, a adus numeroase contribuții la cunoașterea locului, rolului și acțiunii armatei române în perioada 1940—1945 (a se vedea în special *Marea conflagrație a secolului XX*, ediția a II-a, 1974 și *File din istoria militară a poporului român*, vol. 5—6/1979), actualul volum prezintă, într-o expunere sistematică, evoluția tuturor factorilor — de la cei politici-morali pînă la cei psihologici — care au contribuit la orientarea opțiunii armatei române spre acțiunea hotărîtă care a urmat istoricului moment din 23 August 1944. Evidențiind orientarea politică realistă și clară a P.C.R. în strategia și tactica pregătirii insurecției din august 1944, autorii insistă, cum e și firesc, asupra componentelor socio-politice ale rezistenței antifasciste din România, în cadrul căreia s-a înscris și armata. Într-un capitol distinct se analizează elementele care au determinat armata română să participe activ la revoluția începută în august 1944. Capitolul al III-lea este cel mai amplu, deoarece prezintă modul cum structurile instituționale militare românești au intrat în revoluție chiar din primele ore ale debutului ei, participarea armatei la acțiunile militare din perioada 23—31 august 1944. Sînt înfățișate și principalele consecințe politico-militare ale revoluției române din august 1944, precum și ecoul ei internațional. Ca o susținere a judecăților istorice despre rolul armatei române în actul revoluționar din august 1944, se punctează (cap. V) etapele participării și contribuția la războiul antihitlerist, pînă la zdrobirea definitivă a fascismului german. În ultimul capitol sînt jalonate principalele caracteristici ale armatei române în epoca socialismului, concepția realistă și novatoare a P.C.R., a tovarășului Nicolae Ceaușescu, privind rolul și locul armatei în sistemul apărării naționale, a independenței, integrității și suveranității României socialiste.

Susținîndu-și interpretările pe un bogat fond de informații istorice, provenite din arhive, memorialistică precum și din rezultatele cercetărilor istoriografice contemporane, autorii lucrării *Armata română în revoluția din august 1944* au reușit o remarcabilă redare a unor aspecte de fond ale istoricului act revoluționar din 23 August 1944, adăugînd însemnate concluzii istoriografice la reconstituirea unui eveniment de majoră importanță pentru istoria noastră națională.

VASILE PUȘCAȘ

ILIE CEAUȘESCU, FLORIN CONSTANTINIU, MIHAIL IONESCU, *200 de zile mai devreme (Rolul României în scurtarea celui de-al doilea război mondial)*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1984, 220 p.

Istoria celui de-al doilea război mondial deține locul principal în preocupările istoriografiei epocii contemporane, remarcîndu-se printr-o vastă diversitate problematică și metodologică. Foarte multe lucrări au în atenție începutul și sfîrșitul războiului, reliefîndu-se, în cadrul istoriografiei universale, tendințe justificative și, uneori, subiective, atît pentru domeniul militar cît și pentru cel politic. În general, România este privită, de istoriografia universală a istoriei celui de-al doilea război mondial, ca țară „satelită" (prin participarea la război alături de Germania nazistă) și prea puțin (uneori deloc) se amintește de efectele politico-militare ale actului revoluționar de la 23 August 1944, de participarea țării noastre la războiul antihitlerist.

Lucrarea *200 de zile mai devreme*, semnată de reputații istorici Ilie Ceaușescu, Florin Constantiniu, Mihail Ionescu și apărută la prestigioasa Editură științifică și enciclopedică (1984), vine să dovedească, în lumina unor noi investigări în arhivele interne și din străinătate, a interpretărilor istoriografiei contemporane, contribuția de însemnată substanță a acțiunii militare a României, după 23 August 1944, la

desfășurarea ultimei părți a celui de-al doilea război mondial, efectele concrete asupra însăși scurtării războiului. Dintr-o asemenea constatare, care corespunde adevărului istoric, revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă de la 23 August 1944 se impune în conștiința umanității ca un act istoric deosebit de valoros.

În primul capitol se prezintă tocmai caracteristica multiseculară a istoriei poporului român de a fi un fervent susținător al sensului progresului, valorilor umaniste în zonă și în întreaga Europă. Din atitudinea românilor în fața istoriei, autorii extrag argumentații care explicitează acțiunile politico-organizatorice susținătoare ale actului istoric de la 23 August 1944. Capitolul al doilea reconstituie evenimentele desfășurării insurecției în Capitală, în celelalte regiuni ale României, subliniindu-se rolul deosebit al armatei române la înfrîngerea trupelor hitleriste, la eliberarea țării. Încărcătura informațională și interpretativă care dă principala însușire valorică a acestui volum, se află în capitolele III și IV. În această porțiune a cărții se precizează limpede și concret consecințele militar-strategice ale revoluției române asupra desfășurării celui de-al doilea război mondial, precum și urmările logistice ale evenimentului politico-militar amintit. Merită subliniat și faptul că autorii reușesc o demonstrație extrem de veridică a înregistrării unei importante modificări în balanța de forțe a taberelor aflate în conflict, cu rezultate favorabile Coaliției Antihitleriste, efect la care se adaugă contribuția armatei române la înaintarea frontului răsăritean într-un ritm accelerat, pînă la victoria finală asupra hitlerismului. Capitolul despre „Consecințele politice ale revoluției române din August 1944 „întregește tabloul efectelor lui 23 August 1944 prin înfățișarea crizelor politice declanșate de acest eveniment în Europa central-răsăriteană. Volumul se încheie cu pertinente judecăți de valoare, cuprinse într-un capitol care relevă semnificația actului istoric de la 23 August 1944 pentru debutul procesului revoluționar în direcția dezvoltării socialiste a României, contribuția la stabilirea unei independențe reale a țării noastre.

Autorii lucrării *200 de zile mai devreme* au depus o muncă impresionantă pentru selectarea informațiilor dintr-un vast volum documentar și interpretarea lor în corelare cu cele mai noi concluzii ale istoriografiei contemporane. Expunerea temei se distinge prin claritate logică și de limbaj, printr-o înaltă ținută științifică, fiind o contribuție dintre cele mai importante a istoriografiei zilelor noastre în efortul reconstituirii unui eveniment de primă rezonanță în istoria contemporană a României.

VASILE PUȘCAȘ

LJUDMILA PLESNIČAR-GEC, *Severno Emonsko krobnišče (The northern necropolis of Emona)* Ljubljana, 1972.

Cu mare întîrziere am avut acces la cartea mai sus citată. Ea a apărut în anul 1972 în seria „Katalogi in monografije", nr. 8 și este o publicație a Muzeului Național Sloven din Ljubljana (R.S.F. Iugoslavia). Am trecut la prezentarea ei pentru că mi se pare o realizare de excepție, deosebit de importantă, atît prin cantitatea uriașă a informației, cît și prin modalitățile tehnice și grafice de realizare, L. Plasničar-Gec a reușit pur și simplu să scrie o carte care nu are nevoie de concluzii, pentru că repertoriul și ilustrația care-l însoțește expun singure aceste concluzii.

Structura cărții este foarte simplă: o precuvîntare semnată de Janez Mesesnel (p. 5); o introducere (p. 9—12) și catalogul — care este de fapt repertoriul mormintelor și conținutul lor — (p. 15—144). Tot acest cuprins, cu excepția precuvîntării, a fost tradus integral în limba engleză: introducere (p. 149—153), repertoriul (p. 157—272). Traducerea a făcut din cartea autoarei slovene un instrument universal utilizabil. Un număr de 225 planșe ilustrate completează acest sumar; dintre ele 217 sunt planșe desenate, iar 8 sunt planșe fotografiate, Planșele 212—216 prezintă tipologia mormintelor de incinerație, iar planșa 217 o schemă structurală a cimitirului. Ilustrația este completată cu două profile și un plan al cimitirului. Trebuie să adăugăm că întregul text a fost imprimat pe hîrtie de cea mai bună calitate, fapt care a crescut valoarea ilustrației.

Din punct de vedere al tehnicii de lucru autoarea s-a încadrat în sistemul modern de prezentare a cimitirelor, în mod concentrat. Ilustrația prezintă fiecare mormînt în parte: profilul prin mormînt specificîndu-se și poziția resturilor mortuare și deci modul de înmormîntare și apoi tot materialul arheologic legat de respectivul mormînt.

Mărturisesc sincer că lucrarea m-a impresionat și cred că puțini arheologi care se ocupă la noi de studiul epocii „clasice" (daco-greco-romane) nu ar rămîne plăcut impresionați de această lucrare.

Emona a fost unul din marile centre urbane ale provinciei Pannonia Superior. Cimitirul cercetat și publicat de L. Plesničar-Gec reprezintă numai o parte din cimitirul orașului roman (partea de nord) și anume mormintele identificate prin săpături de autoare între anii 1961—1968. O altă parte din cimitir (cercetată pînă în anul 1960) a fost deja publicată de P. Petru. Sectorul săpat de L. Plesničar-Gec cuprinde 978 morminte. Dintre acestea 877 sunt morminte de incinerație, iar restul de 101 sunt morminte de inhumație. Înmormîntarea prin incinerație prezintă mai multe forme: în groapă simplă (376 morminte), în casetă de cărămizi (330 morminte), în amfore (103 morminte), în cistă de piatră clădită (46 morminte), în cutie de piatră (12 morminte); 10 morminte nu pot fi determinate din punct de vedere al modului de incinerare.

Pe baza materialului arheologic (vase ceramice, vase din sticlă, bijuterii) și mai ales a materialului numismatic, dar și pe baza sistemului de înmormîntare autoarea a stabilit durata de „funcționare" a cimitirului. Ea poate fi încadrată între începutul secolului I e.n. și sfîrșitul secolului IV e.n. Pe parcursul acestei perioade ritul de înmormîntare prin incinerație a suferit o decădere lentă, în favoarea ritului de înmormîntare prin inhumație, astfel încît la sfîrșitul perioadei mai sus amintite predomina inhumația. Mormintele de inhumație nu au fost analizate în chip atît de amănunțit ca și cele de incinerație, probabil pentru numărul lor mai redus.

Bogăția materialului arheologic, varietatea lui, fac din monografia autoarei slovene o lucrare de referință, o bază de analogii pentru o zonă destul de largă din zona Dunării de mijloc.

Sunt convins că cercetătorii epocii romane, ai epocii daco-romane de la noi din România, nu pot găsi decît lucruri interesante în această carte. Din punct de vedere istoric modelul ei ne dă soluții și pentru cercetarea cimitirelor de epocă romană din Dacia (sau mai precis vorbind, din provinciile dacice). Căci cartea reflectă de fapt drumul urmat de pannonii din Emona prin romanizare: pe planul ritului de înmormîntare care este unul din cele mai refractare domenii din cultura spirituală a unui popor. Evoluția ritului de înmormîntare a numărului și felului de obiecte atașate defunctului indică limpede părăsirea lentă a ritului de înmormîntare propriu în favoarea celui roman cu tot cortegiul de anexe care s-au creat

Oricum am privi această lucrare ea reprezintă un bun model care, chiar dacă nu poate fi urmat întru totul, trebuie luat în considerare.

NICOLAE GUDEA

CAMIL MUREȘAN, *Simon Bolivar*, București, Editura politică 1983, 136 p.

„Nu există personalitate căreia posteritatea, din comoda ei poziție, să nu-i poată descoperi scăderi" subliniază istoricul clujean, prof. univ. dr. Camil Mureșan în finalul monografiei pe care a dedicat-o lui Simon Bolivar. Apărută în anul bicentenarului nașterii omului politic sud-american, monografia de față este o primă contribuție românească de acest gen la istoriografia bogată și diversă dedicată personalității de numele căreia se leagă nașterea identității politice a națiunilor sud-americane.

Analiza profundă a climatului social-politic în care s-a format „El Libertador" la care se adaugă sublinierea coordonatelor ideologice, mentale ale epocii respective oferă cititorului o dimensiune adecvată înțelegerii valorii, a contradicțiilor marii personalități militare și politice a lui Simon Bolivar.

Reiese evoluția contradictorie a omului politic Bolivar pe fondul succeselor sau insuccesele strategului. De la o independență obținută pe calea armelor de aristocrația creolă la cucerirea independenței prin mobilizarea alături de aristocrația creolă a celorlalți oameni liberi, a indienilor și chiar a sclavilor negri, Bolivar parcurge etapele unei autentice formații politice democratice.

Impunînd prin eliberarea de sub dominația colonială spaniolă o nouă ordine politică în America Latină, punînd temeiurile unei vieți constituționale, Simon Bolivar a creat un cadru politic de afirmare a națiunilor acestui continent.

Încercarea lui Bolivar de a realiza o confederație pan-americană se va nărui. Congresul de la Panama întrunit la 22 iunie 1826 va infirma concepția lui Bolivar despre o unitate politică a Americii de Sud. Se confirma ceea ce cu un deceniu și jumătate înainte afirmase Mariano Moreno, unul din liderii mișcării de eliberare argentiniene: „Este o himeră să încerci a forma un stat din America Spaniolă... Cum ar putea fi interesele noastre identice cu ale Mexicului?

Analizînd eșecul concepției lui Bolivar asupra unității politice sud-americane, prof. Camil Mureșan subliniază: „În cazul Americii latine, dominația spaniolă, cu aparentul centralism integrator practicat de metropolă a făcut mai greu de observat procesul timpuriu de formare a elementelor unor națiuni, mult înainte de afirmarea fenomenelor economico-sociale specifice ascensiunii și victoriei capitalismului și burgheziei." (p. 113—114).

Dincolo de eșecul acestei mult visate unități politice sud-americane, idealul lui Bolivar de organizare a unui congres pan-american ca instituție internațională permanentă se impune prin viziunea largă pe care o avea asupra relațiilor dintre state din care războiul poate fi înlăturat ca metodă de rezolvare a diferendelor prin atragerea lor într-un sistem politic care să se întemeieze pe consultări și tratative, persuasiune.

Istoricul clujean subliniază meritul acestei concepții opunînd-o „Sfintei alianțe a despoților europeni".

Personalitatea lui Simon Bolivar cu meritele dar și cu inconsecvențele sale, aparține pe deplin epocii care l-a dat istoriei umanității.

Dincolo de inconsecvențe și limite rămîne moștenirea politică și ideatică a lui *El Libertador*. Testamentul politic al lui Bolivar, întemeiat pe ideile generoase ale formației sale iluministe oferă sugestii pentru destinul politic al națiunilor sud-americane dar și pentru noul curs ale relațiiilor internaționale atît de bulversate în ultima perioadă.

GH. SILAGHI

Die protokolle des österreichischen ministerrates 1847—1848, V. Abteilung, Die Ministerien Erherzog Rainer und Mensdorff, Band 1: 7 Februar 1961 — 30. April 1861. Bearbeitet von Horst Brettner-Messler, mit einer Einleitung von Friedrich Engel-Ianosi, LVI+ 345 p; Band 2: 1. Mai — 2. November 1861. Bearbeitet von Stefan Malfèr, mit einer Vorwort von Gerald Stourzh, XLIII+536 p., Österreichischer Bundesverlag für Unterricht, Wissenschaft und Kunst, Wien, f.a.

Nu știm să se fi făcut pînă acum semnalarea în istoriografia noastră a apariției unor noi volume din seria I-a (1849—1867) a marii colecții cu protocoalele consiliilor de miniștri ale Imperiului austriac și ale Monarhiei austro-ungare între 1848—1918, colecție pregătită, la Viena și la Budapesta, de un colectiv austriac de istorici sub conducerea prof. univ. dr. Gerald Stouzh și un colectiv de istorici maghiari condus de prof. dr. Ember Győző. Deși cu destulă întîrziere față de anul apariției lor, considerăm extrem de utilă pentru cei care cercetează istoria modernă a Transilvaniei, prezentarea a două dintre volumele primei serii, cele consacrate perioadei de început a guvernării ministerului prezidat de arhiducele Rainer. În ansamblul mare al colecției, structurat pe ministere, ele fac parte din secția a V-a (ministerele Rainer: 4 februarie, 1861—26 iunie 1865 și Mensdorff: 26 iunie—27 iulie 1865), venind după ministerele revoluției din 1848 (secția I-a: 20 martie—21 noiembrie 1848, după ministerul condus de Schwartzenberg (secția II-a: 21 noiembrie 1848—11 aprilie 1852) după cel al lui Buol—Schauenstein (secția III-a: 11 aprilie 1852—17 mai 1859), după cel a lui Rechberg: (secția IV-a: 17 mai 1859—4 februarie 1861) și precedînd ministerul precedat de Bercredi (secția VI-a: 27 iulie 1865—7 februarie 1867), care încheie prima serie a colecției. Cunoașterea acestei serii, din care au apărut pînă acum un volum de introducere, două volume privind ministerul Boul—Schaunstein, pregătite pentru tipar de către dr. Waltraud Heindl[1], unul privind ministerul Mensdorff, două pe cel a lui Belcredi și cele două pe care le recenzăm, este importantă nu numai pentru înțelegerea cadrului general în care au evoluat românii din Transilvania între revoluție și dualism ci și pentru însăși istoria lor, pentru cea politică în primul rînd, dar și pentru cea socială și culturală. Problemele Transilvaniei, indirect problemele mișcării naționale românești sînt adesea înscrise pe ordinea de zi a consiliilor ministeriale vieneze, în cadrul cărora se înfruntă opinii și se adoptă decizii ce marchează profund desfășurările politice din provinciile imperiului. Textele ne îngăduie, astfel, să urmărim meandrele politicii habsburgice în principalul ei atelier.

Cel dintîi volum din cele consacrate ministerelor Rainer și Mensdorff, (7 februarie—30 aprilie 1861), volum pregătit de Horst Brettner-Messler, cu o introducere de Friedrich Engel Ianosi, cuprinde 58 de protocoale ministeriale, dintre care unele cu anexe documentare, însoțite de o minuțioasă expunere asupra problemelor editării, de o amplă bibliografie, listă de prescurtări, tabel cronologic, indice de nume, locuri și materii. Cea mai mare partea a acestui foarte important material documentar este dominat de tema pregătirii și aplicării constituției din 1861, „prima constituție a Austriei aplicată în viață". Rînd pe rînd, consiliile ministeriale sînt preocupate de stabilirea sferei de acțiune a parlamentului central, de poziția constituțională a Croației, de convocarea dietei Ungariei cu toate multiplele sale implicații, pentru imperiu în ansamblul său, pentru mișcarea națională maghiară, pentru popoarele nemaghiare din Ungaria. Chestiunile legate de Transilvania se referă, pe de o parte la reorganizarea justiției, iar pe de altă parte la baza electorală pentru convocarea dietei sale. Această problemă a constituit obiectul principal al dezbaterii consiliului ministerial din 14 martie 1861, în cadrul căruia s-au înfruntat deschis cancelarul aulic Kemény, susținătorul, pe cît de hotărît pe atît de diplo-

[1] *Die Protokolle des Österreichischen Ministerrates 1848—1867*, III. Abteilung: Das Ministerium Boul-Schauchstein Band I: 14. April 1852—13. März 1853, bearbeitet von Waltraud Heindl (Wien, 1975) LXXVIII + 580 p; Band II : 15, März 1853—9. Oktober 1853, bearbeitet von Waltrand Heindl (Wien. 1979) LXXXIV + 480 p.

mat, al instituirii censului mare din 1848 și ministrului de stat Schmerling apărătorul unor norme electorale mai largi care să favorizeze populația românească. Deoarece nu s-a ajuns la un punct de vedere comun, chestiunea dietei Transilvaniei, esențială pentru viitorul politic a națiunii române transilvănene, va rămîne la decizia împăratului, care, mînat de vederile sale conservatoare, într-un comitet restrîns al consiliului ministerial, întrunit la 21 martie, se va pronunța pentru poziția retrogradă a cancelarului Kemény. Se anexează acestui protocol textul integral al propunerii lui Kemény, înaintate împăratului în 4 martie 1861, prin care se justifica cu o mare abilitate reprezentarea precumpănitoare în dietă a „culturii și proprietății" față de „masa incultă populară", se justifica cu alte cuvinte subordonarea politică a națiunii române, majoritare față de minoritatea fostelor clase privilegiate. Decizii refritoare la români se adoptă și în Consiliile ministeriale care tratează probleme ale Banatului, ale Bucovinei, ale Partium-ului.

Cel de al doilea volum: 1 mai—2 noiembrie 1861, pregătit de Ștefan Malfér, cu un cuvînt introductiv de Gerald Stourzh, cuprinde 146 documente (protocoale și anexe), însoțite și acestea de o introducere, bibliografie, listă de prescurtări, glosar, lista participanților la consiliile ministeriale, indice de nume, locuri și materii. Între deschiderea parlamentului ministerial restrîns la 1 mai 1861 și introducerea în Ungaria la 2 noiembrie același an, a ceea ce s-a numit sistemul provizoratului, evenimente cu care se deschide și se încheie seria textelor, consiliile ministeriale au dezbătut o foarte largă gamă de probleme legate de realitățile politice interne și externe ale imperiului. Pe acest fundal frămîntat se detașează cu deosebire chestiunea maghiară a cărei evoluție este marcată puternic de deschiderea dietei Ungariei, de adresele care se schimbă între Viena și Pesta, de închiderea precipitată a forului legislativ maghiar, problema atitudinii dietei Croației față de noua constituție a imperiului, aceea a atitudinii dietelor din provinciile germano-slave. Referitor la Transilvania, dezbaterile ministeriale se concentrează mai ales asupra problemei convocării dietei sale, tărăgănată la început de cancelarul Kemény și apoi boicotată deschis de guberniul nobiliar de la Cluj. Apar puternice deosebiri de vederi, în consiliile din 24 august și 9 septembrie, în ceea ce privește locul și data întrunirii dietei, a obiectelor dezbaterii ei, și mai ales în ce privește principiile electorale pe baza cărora urma să se convoace. Nu s-a ajuns nici acum la o poziție comună între Kemény și Schmerling, între miniștri maghiari și miniștri liberali germani, însă de data aceasta Francisc Josif, la stăruințele lui Schmerling din afara consiliului, a sprijinit în cele din urmă propunerile ministrului de stat. Aceasta a dus la demisia lui Kemény, iar apoi, ca urmare a protestului public al guberniului împotriva dietei, la numirea unui nou cancelar și a unui nou guvernator, la adoptarea unor măsuri care degajau lent drumul dietei ce se va deschide în 1863 la Sibiu.

Volumele, de o excepțională valoare documentară, se remarcă și prin acribia publicării textelor, prin valoarea studiilor introductive care le precedă, prin precizia notelor care le însoțesc, prin bogăția bibliografiei folosite, fiind și unul și celălalt adevărate modele de editare științifică a unor izvoare istorice.

S. RETEGAN

RAYMOND PEARSON, *National Minorities in Eastern Europe. 1848—1945*, St. Martin's Press, New York, 1983, 249 p.

Cartea lui Raymond Pearson dorește a realiza o tratare generală, sintetică a istoriei Europei sud-estice și centrale plecînd de la tema evoluției națiunilor din această zonă, pe parcursul unui secol deosebit de frămîntat. O asemenea investigație, conform opiniei autorului, se impunea deoarece cercetarea istoriografică a Europei central-estice reflectă tocmai fragmentarea ei națională. Pe de altă parte,

este evidentă opțiunea lucrării de a respinge prejudecățile istoriografice care divizează artificial Europa în două — vestică și estică.

Preocupat de înțelegerea unei realități istorice, autorul urmărește dezvoltarea zonei centrale și sud-estice a Europei din antichitate pînă în epoca modernă, explicitînd, prin comparație cu vestul european, situația politică și a populațiilor. Se insistă asupra impactului fluxului asiatic asupra Europei, în special în mileniul I e.n. Pe bună dreptate se subliniază că populațiile migratoare au produs ample perturbări economice, politice și etnice în centrul și sud-estul continentului, în timp ce Occidentul datorează Estului european șansa dezvoltării liniștite. Raymond Pearson susține că situația etnică a Europei central-răsăritene pentru acea perioadă, este dată de populația autohtonă și triburile asiatice, precizarea acestor componente ale etnicului cunoscînd și alte mutații în epoca divergențelor dintre marile imperii — habsburgic, otoman și țarist — și afirmarea națiunilor.

Desigur, efortul spre generalizare, pe baza multor interpretări particulare, a obligat pe autor și la precizări conceptuale. Termenul de „naționalism", spre exemplu, este înțeles prin interacțiunea a trei categorii de factori: 1) tradiționali; 2) stimuli externi; 3) componente interne care, împreună, proiectează personalitatea națiunii într-o accepțiune constructivă, pe drumul evoluției și modernizării societății. La această din urmă specificare, autorul ține foarte mult deoarece apreciază că manifestarea naționalismului, în secolul al XIXlea și prima jumătate a secolului al XX-lea, a luat în Europa central-răsăriteană și forma unui „pseudo-naționalism", de nuanță elitar-aristocratică.

Analiza momentului revoluționar 1848—1849 prilejuiește autorului o incursiune în istoria imperiului habsburgic, interesat fiind de traumatismele provocate acestei formațiuni politico-statale de „primăvara națiunilor". O atenție specială acordă autorul și raportului dintre revoluționarii maghiari și cei ai altor națiuni din imperiu, criticînd naționalismul maghiar deoarece prin atitudinea sa „taxocentrică și aristocratică" a împins celelalte națiuni spre habsburgi. Următoarea etapă a istoriei națiunilor din imperiul habsburgic, pe care Raymons Pearson o are în vedere, este cea de la 1867 — *Ausgleich* — cînd s-a realizat un compromis între două națiuni pentru a controla și reprima celelalte națiuni din imperiu. Autorul relevă, însă, că această combinație politică nu a reușit să suprime confruntarea dintre „națiune" și „imperiu", dimpotrivă, tentativele de deznaționalizare generînd o accelerare și intensificare a luptei naționale.

Substanțiale pagini sînt dedicate Conferinței de pace de la Paris (1919—1920) și perioadei interbelice. Recunoscînd că statele naționale din centrul și sud-estul Europei sînt rezultatul luptei îndelungate a națiunilor din această zonă, autorul critică procedura, „de secol XIX", a marilor puteri de a trata cu aceste state. Cea mai critică opinie a autorului se adresează marilor puteri care pretindeau un control „transnațional" al situației naționalităților din statele central-sud-est europene. Aceasta, consideră Raymond Pearson, nu era decît o „practică modernă" a intervenției marilor puteri în politica statelor naționale din această zonă. Unor asemenea „proceduri" și „practici" ale marilor puteri se datorează — așa cum veridic argumentează autorul — instabilitatea Europei central-răsăritene în perioada interbelică. Permanent confruntat cu o multitudine de judecăți de valoare, ale istoriografiei universale despre această regiune geo-politică, Raymond Pearson ajunge cîteodată la enunțuri care, datorită unor exprimări retorico-stilistice, sînt în contradicție cu demonstrațiile susținute de el însuși și sensul pe care-l sugerează (ex. statele naționale din centrul și sud-estul Europei, după 1918, sînt un „cadou al primului război mondial", sau că România, după 1919, a evoluat ca o „victimă a propriilor succese" etc.). Cartea lui Raymond Pearson rămîne, însă, o îndrăzneață și meritorie lucrare interpretativă, dovedind complexitatea unei teme care solicită seriozitate, profesionalitate și obiectivitate pentru investigarea istoriografică.

VASILE PUȘCAȘ

J. LEONARD BATES, *The United States, 1898—1928. Progressivism and a Society in Transition*, McGraw-Hill Book Company, New York, 1976, 339 p.

Profesorul James Leonard Bates (University of Illinos at Urbana-Champaign) a publicat această istorie a unei extrem de interesante perioade din dezvoltarea S.U.A., în cunoscuta colecție „The Modern America Seies" care este dirijată de Dewey W. Grantham, de la Vanderbilt University. Efortul său se justifică prin faptul că a reușit, într-o formă atractivă și extrem de clară, să prezinte cîteva interpretări istoriografice fundamentale pentru înțelegerea istoriei americane din secolul al XX-lea.

Investigînd mai ales nivelul mentalității și opiniei politice americane de la începutul veacului nostru, pe baza presei, literaturii, artei, manualelor școlare etc., cartea prof. J. Leonard Bates este o adevărată frescă a locurilor, oamenilor și ideilor de pe continentul nord-american. Bun cunoscător al epocii, autorul se dedică total subiectului, dovedind o pasiune aparte pentru „reformatori" și „progresiviști". El numește „progresivism" curentul deosebit de complex care s-a manifestat în politică, avînd ca suport prosperitatea ce a urmat depresiunii economice din 1890, care urmărea o punere în acord a concepției despre rolul executivului (a puterii guvernamentale), în cadrul sistemului politic din S.U.A., cu interesele întregii națiuni americane.

În lucrare se prezintă raportul existent între două mari paliere ale societății americane din primele trei decenii ale secolului actual: evoluția mentalității cetățenești și a individualităților existente în corpul național, pe deoparte, și atitudinea puterii executive federale și a statelor din federație față de tendințele modernizării economice, dar și instituțional-politice. Astfel, capitolele cărții urmează desfășurarea cronologică a realităților amintite, alternînd prezentarea de ansamblu a societății americane, în diferite etape ale perioadei precizate, cu modul de acțiune concret al titularilor de la Casa Albă — de la Theodore Roosevelt la Herbert C. Hoover. Se observă o insistență deosebită a autorului asupra a ceea ce el numește „The Era of Theodore Roosevelt" și „wilsonism". J. Leonard Bates consideră că Theodore Roosevelt a avut o contribuție imensă în modernizarea însituției prezidențiale, a puterii executive federale americane, iar Woodrow Wilson a continuat această operă, punînd deschis și problema locului S.U.A. în concertul marilor puteri ale lumii. Sînt relevate motivațiile și consecințele participării S.U.A. la primul război mondial, contactele cu Europa și Asia. Consistente aprecieri se fac în legătură cu ideea Ligii Națiunilor și atitudinea S.U.A. față de această instituție. Autorul reușește și o veridică reconstituire, în alb-negru, a perioadei numită „The Golden Twenties".

Cartea profesorului J. Leonard Bates este, în primul rînd, o lucrare interpretativă. Ea se află în permanent dialog cu elaborările istoriografiei americane, de multe ori propunînd aprecieri originale care se ansamblează logic în discursul istoric sintetic despre primele trei decenii din istoria americană a secolului al XX-lea. Scrupulos în reconstituirea momentelor istorice pe care le consideră cele mai semnificative, autorul reușește și o redare de ansamblu a atmosferei politice americane din aceeași perioadă. Lucrarea *The United States, 1898—1928. Progressivism and a Society in Transition* credem că se înscrie printre reușitele realizări ale istoriografiei americane contemporane care se adresează atît cititorului din S.U.A., dar este accesibilă și înțelegerii multor evenimente și procese istorice europene de la începutul acestui veac.

VASILE PUȘCAȘ

* * * *Dictatorships in east-central Europe, 1918—1939*, Editorul Janusz Zarnowski, Wroclaw, 1983, 248 p.

Larga deschidere a istoriografiei poloneze contemporane spre temele istorice cele mai aprig disputate de istoriografia universală din zilele noastre este dovedită și de această recentă lucrare editată de un grup de istorici polonezi coordonat de Janusz Zarnowski.

Propunînd o reinterpretare a regimurilor politice din statele din centrul și sud-estul Europei, din perioada interbelică, autorii acestei lucrări au căutat să demonstreze susținerile obiective ale existenței unor factori evolutivi similari sau de distanțare în aceste țări, făcînd și dese incursiuni comparatiste în realitățile istorice din Europa Occidentală.

Adept al istoriei sociologizante, Janusz Zarnowski trece în revistă sistemele autoritare din centrul și sud-estul Europei (1918—1939), insistînd asupra determinațiilor de ordin economic și social și mai puțin a celor politici sau internaționali. Pentru aceeași perioadă, Andrzej Ajnenkiel urmărește evoluția formelor de guvernămînt în Europa centrală, realizînd o clasificare în funcție de teoria și dreptul statului, dar avînd în vedere și desfășurarea concretă a acestor forme de stat, desigur raportate la sistemul politic din fiecare țară. Jerzy Tomaszewskj investighează economia țărilor din zona central și sud-est europeană, între cele două războaie mondiale, stabilind caracteristicile predominante care au generat anumite stări sociale și politice interne, ca și diferite tendințe de dominare din partea marilor puteri, în special a Germaniei. O analiză a influenței situației internaționale asupra instalării unor regimuri dictatoriale și autoritare în Europa central-răsăriteană realizează Wieslaw Balcerak care se dovedește un excelent mînuitor al dialecticii intercondiționării. Jan Tomicki reconstituie drumul parcurs de mișcarea muncitorească din această zonă geopolitică, stabilind că ascensiunii regimurilor dictatoriale, în special în deceniul al patrulea, îi corespunde o întărire a unității clasei muncitoare cu efecte pozitive în tactica frontului popular. Iar Maciej Kozminski este preocupat a defini interdependențele dintre naționalism (ca ideologie) și regimurile dictatorial-autoritare (ca expresie a tendințelor totalitare în opoziție cu democrația parlamentar-burgheză).

Lucrarea *Dictatorships in East-Central Europe, 1918—1939* este concepută ca o dezbatere, prin metoda comparatismului, a unei însemnate probleme de istorie interbelică, aparținînd interesului unei anumite zone geopolitice. Nepropunîndu-și a o și epuiza, lucrarea aduce interesante interpretări la o temă care se pretează la problematizări și confruntări de opinii. De aceea, cartea istoricilor polonezi sugerează noi modalități de investigare a perioadei interbelice, o abordare interdisciplinară a profilului complex al acelei epoci ca și necesitatea revenirii mai frecvente asupra interpretărilor date unor teme de istorie contemporană.

VASILE PUȘCAȘ

WALTER M. BACON, JR., *Behind Closed Doors*. Secret Papers on the Failure of Romanian-Soviet Negotiations (1931—1932), Hoover Institution Press, Stanford University, California, 1979, 212 p.

Bun cunoscător al istoriei europene din perioada interbelică, autor a unei izbutite teze de doctorat despre Nicolae Titulescu și semnatar al mai multor studii despre istoria Europei central-răsăritene, prin volumul *Behind Closed Doors* Walter M. Bacon, Jr. adaugă o interesantă contribuție la istoria relațiilor internaționale ale statelor din centrul și sud-estul Europei, la începutul deceniului al patrulea al secolului nostru.

Ideea de a întruni într-un volum o parte din documentele fondului Nicolae Titulescu de la Archives of Hoover Institution (Stanford University, California) ni

se pare salutară avînd în vedere faptul că istoricii români și, în general, istoricii altor țări europene sînt deosebit de interesați de valoroasa documentație care a aparținut binecunoscutului ministru de externe al României. De data aceasta, Walter M. Bacon, Jr. s-a interesat de raporturile româno-sovietice în perioada interbelică, mai precis de tratativele din anii 1931—1932, iar culegerea de documente se referă tocmai la această temă.

Volumul debutează cu un pertinent studiu introductiv care-și propune o primă interpretare a surselor publicate. Făcînd un scurt istoric al raporturilor româno-ruse din secolul al XVIII-lea pînă la primul război mondial, autorul analizează și rundele de tratative româno-sovietice din 1920 și 1924 care aveau ca obiectiv normalizarea relațiilor între cele două țări. Interesul istoricului american se îndreaptă către politica externă a României, după prima mare conflagrație mondială, apreciind că sistemul de alianțe pe care s-a bazat statul român a urmărit apărarea integrității teritoriale și respingerea tendințelor revizioniste.

Reconstituind corect atmosfera internațională de la începutul deceniului al patrulea și specificul problematicii raporturilor interstatale din centrul și sud-estul Europei, Walter M. Bacon, Jr. înscrie acțiunea reluării tratativelor româno-sovietice în contextul tratativelor polono-sovietice și franco-sovietice care s-au realizat în vederea ajungerii la încheierea unui pact de neagresiune. Deși în 1931—1932 opiniile românești nu au găsit audiență, tratativele din această perioadă au deschis căile pe care a înaintat acțiunea politico-diplomatică a lui Nicolae Titulescu, în perioada următoare, spre cunoscutul pact Titulescu—Litvinov (1936). Autorul urmărește cu multă finețe liniile de convergență franco-sovieto-polono-române în deceniul al patrulea, reușind analize riguroase și emiterea unor judecăți de valoare care se adresează atît istoriei noastre naționale, dar și istoriei relațiilor internaționale din Europa central-răsăriteană în perioada interbelică.

VASILE PUȘCAȘ

RADOMIR V. LUZA, *The Resistance in Austria. 1938—1945*, University of Minessota Press, 1984

Istoriografia contemporană face vădite eforturi în direcția cuprinderii unui spațiu european mai larg la subiectul rezistenței antifasciste și antinaziste. Actuala lucrare a lui Radomir V. Luza *The Resistance in Austria*, este nu numai o realizare istoriografică meritorie, prin concepția și metodologia moderne care stau la baza reconstituirii acestui fenomen istoric, dar se remarcă și prin ineditul abordării istoriei rezistenței într-o zonă care s-a aflat mai puțin în atenția cercetărilor postbelice.

Autorul nu ține neapărat să se încadreze într-o anumită definiție a rezistenței, așa cum lucrările istoriografice ale temei obișnuiesc, deoarece încearcă să elaboreze el însuși o așa-zisă „definiție operațională" care să încorporeze realitățile specifice civilizației și societății austriece și numai după aceea își propune să găsească elemente comparatiste cu alte componente ale mișcării de rezistență europeană. Astfel, în lucrare se relevă evoluția rezistenței austriece de la formele individuale și spontane pînă la seriile de acțiuni organizate și antrenînd chiar mase de cetățeni. Este analizată componența socială a mișcării de rezistență ca și particularitățile politice și geografice. Se face distincție firească între „opoziție" și „rezistență", prima desemnînd o atitudine mentală și afectivă dezaprobatoare față de regim, cealaltă angajînd grupuri de cetățeni în acțiuni de protest de mai mică sau mai mare amploare.

Radomir V. Luza leagă formele rezistenței austriece de cultura și tradițiile umaniste din Austria, de elementele conștiinței de sine — morală și politică — a societății austriece. O caracteristică a rezistenței austriece se datorează — în opinia autorului — relativei ei izolări de alte mișcări de rezistență europeană și absenței unei conduceri ferme. Poziția geografică a Austriei și distanța de principalele zone militare i-au impregnat o seamă de specificități. Comuniștii, cu o contribuție deosebită și în rezistența austriacă, au acționat ilegal, dar sistematic, mai ales în orașe,

acolo unde forțele represive erau mai puternice. Anumite accente ale rezistenței sînt explicate, mai ales după 1943, prin situațiile politico-militare și strategice ale celor două grupuri aflate în conflict.

Lucrarea lui Radomir V. Luza reconstituie evoluția rezistenței austriece de la primele opoziții față de regimul nazist care eludase însăși identitatea de sine a austriecilor, pînă la acțiunile organizate de cooperare și susținere a forțelor Națiunilor Unite, îndeosebi în perioada 1944—1945. Prin bogăția de noi date și încadrarea lor într-o expunere sistematică, prin interpretările judicioase și corelările cu fenomenul general al rezistenței europene, Radomir V. Luza a adus o contribuție substanțială la cunoașterea istoriei Europei centrale și sud-estice din ajunul și din vremea celui de-al doilea război mondial.

VASILE PUȘCAȘ

CLAUDE PAILLAT, *Dossiers secrets de la France contemporaine*, Tome IV, *Le désastre de 1940 (II). La guerre immobile, avril 1939—10 mai 1940*, Editions Robert Laffont, Paris, 1984, 469 p.

În prefața la *Les grands dossiers de l'histoire contemporaine* (1962), Robert Aron își propunea ca, plecînd de la constatarea tragică a existenței unei „veritabile dezagregări a unității naționale" a Franței, la sfîrșitul deceniului al patrulea și începutul următorului, să explice faptele reale ale dramelor, motivele adevărate care au decis mersul evenimentelor din acea epocă. Unui asemenea tip de lucrare se aseamănă și recentul volum al unei mai vaste elaborări științifice a istoriografiei franceze contemporane, care cuprinde pînă în prezent patru tomuri.

Această porțiune din *Dossiers secrets*... se ocupă de perioada cuprinsă între începutul negocierilor secrete germano-sovietice și declanșarea ofensivei Germaniei în Vest. O primă constatare a autorului este că Franța era deja înfrîntă încă înainte de începerea propriu-zisă a războiului, deoarece avea o situație nesatisfăcătoare din punctul de vedere al organizării armatei și strategiei militare, industria sa dovedise importante slăbiciuni, iar în politica externă acționase incoerent. Pe acest fond, înrăutățirea situației general europene n-a generat în rîndul francobritanicilor, susține Claude Paillat, decît o atitudine de expectativă față de un probabil conflict germano-sovietic. Așa explică autorul nereacția Parisului și Londrei la știrea tratativelor germano-sovietice (1939) precum și comportamentul din timpul tratativelor franco-anglo-sovietice (august 1939). Preocupați mereu să discearnă între șansele ajungerii la un acord între germani și sovietici, prin prisma cunoscutelor divergențe ale acestora la capitolele de „interese ideologice" și „interese de stat", occidentalii s-au dedicat, conform argumentației acestei lucrări, mai puțin propriilor lor reale interese.

Autorul dezvăluie cum, abia după acordul germano-sovietic, la Paris se convoacă un consiliu excepțional de război care dezvăluie marile slăbiciuni militare ale Franței. Sînt urmărite și gravele neînțelegeri și dispute între compartimentele decizionale — în special cel politic și militar — ca și asocierea Franței la politica „wait and see" propusă de britanici la Consiliul Suprem Interaliat de la Abbeville (12 sept. 1939). În fapt, aceste atitudini au generat, după părerea autorului, acel tragic „drôle de guerre". Lucrarea prezintă și planurile lui Hitler de atacare a Occidentului, detaliează acțiunile militare din primăvara anului 1940, încheind cu un capitol despre ultimele zile dinaintea ofensivei germane și venirea lui Paul Reynaud la conducerea guvernului Franței.

Sprijinindu-și reconstituirea perioadei tratate pe surse documentare adecvate, racordată fiind la cele mai noi interpretări istoriografice și fiind editată în condiții tehnice deosebite, lucrarea semnată de Claude Paillat este una dintre cele mai însemnate contribuții la cunoașterea complexității istoriei Franței la începutul trecutei conflagrații mondiale.

VASILE PUȘCAȘ

GRAHAM ROSS, *The Foreign Office and the Kremlin. British Documents on Anglo-Soviet Relations, 1941—1945*, Cambridge University Press, London, 1984, 303 p.

A fost mult încetățenită opinia conform căreia perioadele, mai lungi sau mai scurte, de război cuprind predominant evenimente militare. Cele două războaie mondiale, din prima jumătate a veacului nostru, au dovedit că politicul acționează deosebit de percutant, în același timp cu factorul militar, precum cunosc manifestări opinia publică, statutul științelor, instituțiile, etc. Deși s-au publicat nenumărate volume de istorie militară și politică, de documente privind anii 1939—1945, în vremea din urmă se intensifică preocupările istoriografiei universalele de cercetare a fenomenului politic în timpul ultimei mari conflagrații mondiale. Din această categorie face parte și lucrarea lui Graham Ross, *The Foreign Office and the Kremlin*.

Autorul volumului amintit publică 46 de documente de proveniență engleză — corespondență oficială, rapoarte diplomatice, memorandumuri, stenograme ale diferitelor întruniri ale unor importante organisme de decizie în politica externă a Angliei, precum și a conferințelor interaliate, din perioada 1941—1945. Cum arată și titlul, numitorul comun al tuturor documentelor este tema relațiilor anglo-sovietice, după iunie 1941 și pînă la sfîrșitul războiului. Departe de a fi o istorie a raporturilor bilaterale între cele două state, documentele, majoritatea inedite, reprezintă o sursă deosebit de prețioasă pentru înțelegerea relațiilor dintre componenții Coaliției Antihitleriste, a anumitor realități politice din Europa central-răsăriteană din perioada războiului ca și după încheierea păcii.

Graham Ross ne propune și o foarte densă interpretare a documentelor publicate, în studiul introductiv care prefațează volumul. Evident, el tratează tocmai această temă a relațiilor anglo-sovietice (1941—1945), insistînd pe informația arhivelor britanice. Într-o primă etapă, autorul investighează raporturile Angliei și U.R.S.S. cu Germania, după venirea lui Hitler la putere. Englezii au dovedit prea puțină înțelegere a problemelor continentale, iar Graham Ross subliniază orientarea Angliei spre înțelegere cu Germania, între 1934—1937, și mai ales după acordul franco-sovietic (1935). Neînțelegînd sensul cooperării colective contra nazismului și fascismului, acțiune în care era implicată și U.R.S.S., Anglia a potențat drumul spre acordul de la München (1938) care, așa cum susține autorul, demonstra că englezii nu doreau ca U.R.S.S. să aibă un rol prea important în Europa. Graham Ross apreciază că după München o alianță între U.R.S.S. și Vest era „improbabilă", negocierile franco-anglo-sovietice (vara 1939) și acordul germano-sovietic (23 august 1939) fiind urmarea acestei situații.

Autorul arată că abia după iunie 1941 Anglia era dispusă la negocieri politice și militare serioase cu U.R.S.S., dar și în vara aceluiași an divergențele erau încă destul de grave, îndeosebi în privința frontierelor și a ocupării anglo-sovietice a Iranului. Englezii se dovedeau foarte interesați de problemele granițelor în Europa central-sud-estică, iar discuțiile contradictorii au fost atenuate de intervenția lui Roosevelt (martie 1942) care propunea ca această temă să fie discutată numai după sfîrșitul războiului.

Autorul analizează atitudinile exprimate de cele două state la principalele întruniri interaliate — Teheran, Ialta, Potsdam, Moscova — extrăgînd punctele de interes pentru cel de-al doilea front european, și insistînd asupra opiniilor acelorași două țări, din cursul anilor 1943—1944, despre sud-estul Europei și soarta postbelică a Germaniei. Atît studiul introductiv cît și selecția documentelor sugerează permanenta ofensivă engleză pentru a-și argumenta anumite „interese continentale", apoi „interese balcanice" și „mediteraneene" în fața creșterii influenței politice în Europa a U.R.S.S. și S.U.A. De fapt, multe dintre aceste documente își prelungesc efectele interpretative și în anii postbelici, fiind în măsură a explica discuțiile și tratativele Conferinței de pace de la Paris (1946—1947), precum

și debuturile „războiului rece". De aceea, lucrarea lui Graham Ross se înscrie printre remarcabilele contribuții la cunoașterea istoriei relațiilor internaționale din perioada celui de-al doilea război mondial, dar și a celor din epoca postbelică.

VASILE PUȘCAȘ

JÜRGEN TAMPKE, *The People's Republics of Eastern Europe*, St. Martin's Press, New York, 1983, 178 p.

Sînt numeroase lucrările elaborate de istoriografia occidentală la tema dezvoltării statelor socialiste din Europa, după al doilea război mondial. Cartea lui Jürgen Tampke vine să dialogheze cu multe din acestea, dar nu pentru a prelua toate ideile și concluziile, ci pentru a critica desele excese de subiectivism și tendențiozitate.

Structurată în douăsprezece capitole, lucrarea lui Jürgen Tampke debutează cu o substanțială contribuție interpretativă în ceea ce privește nașterea „noii Europene răsăritene", la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial. În opinia autorului, care se dovedește și un bun cunoscător al rezultatelor istoriografice din statele respectivei zone, principalii factori care au determinat schimbarea vechii orînduiri în Europa central-estică sînt: efectele guvernărilor interbelice din aceste țări în materie economică, socială și politică, traumatismul experiențelor și dezastrelor naționale din timpul celui de-al doilea război mondial, poziția proeminentă a stîngii politice în toată Europa, ca urmare și a atitudinii comuniștilor față de fascism, prestigiul internațional al Uniunii Sovietice după victoriile asupra Germaniei naziste.

Constatînd proporția devastării economice a Europei răsăritene, de pe urma războiului, autorul consideră că pentru noile regimuri problema cea mai importantă a fost de natură socio-economică. Așa explică introducerea planificării în economie și opțiunile acestor țări spre o politică de industrializare și modernizare a agriculturii. După ce analizează consecințele „războiului rece" asupra dezvoltării economice și sociale a Europei răsăritene, Jürgen Tampke prezintă diferite aspecte — dintre cele pe care le consideră ca fiind caracteristice — din istoria postbelică a Ungariei, R. D. Germane, României, Cehoslovaciei, Poloniei și Iugoslaviei.

Extrem de densă în conținut, lucrarea lui Jürgen Tampke are și calitatea dozării judicioase și echilibrate a judecăților de valoare, fiind o iscusită și destul de obiectivă prezentare a unor procese istorice contemporane complexe și de mare interes pentru însăși cunoașterea realităților europene din zilele noastre.

VASILE PUȘCAȘ

WILLIAM E. LEUCHTENBURG, *A Troubled Feast. American Society Since 1945*, Updated Edition, Little, Brown and Company, Boston, Toronto, 1983, 306 p.

William E. Leuchtenburg este un nume bine consolidat în istoriografia americană care se preocupă de istoria S.U.A. În 1973 a editat *The Unfinished Century*, o lucrare care reunește contribuțiile mai multor autori despre istoria americană a perioadei de după al doilea război mondial. Actuala scriere, *A Troubled Feast*, reia cele două studii ale sale din volumul amintit și amplifică tema într-o elaborare proprie care, cronologic, pornește de la venirea lui Harry Truman la președenție și se continuă pînă la primii doi ani ai Administrației Ronald Reagan.

Analizînd caracteristicile fiecărei Administrații, din perioada 1945—1982, William E. Leuchtenburg realizează, în fapt, o radiografie extrem de plastică și su-

gestivă a însăşi evoluţiei societăţii americane, aşa cum aceasta a incercat să se autodefinească în perioada respectivă. Pentru autor, aspectele dezvoltării economice, politica internă americană, confruntarea între valorile culturale sau acţiunile de politică externă sînt componente care se ansamblează într-un tot unitar, se intercondiţioează la nivelul reconstituirii unei istorii a civilizaţiei americane din cea de-a doua jumătate a secolului al XX-lea.

Deosebit de semnificativă este relaţionarea între ceea ce autorul numeşte „the imperial style" şi „the military-industrial complex" în desfăşurarea politicii interne şi internaţionale americane în perioada „războiului rece", aceste coordonate revenind mereu, prin comparaţii contrastante sau asocieri de apropiere atunci cînd se reconstituie istoria fiecărei perioade prezidenţiale. O subliniere aparte merită vivacitatea stilistică şi veridicitatea reconstituirii reacţiilor moral-politice ale poporului american faţă cu diferitele momente de „vîrf" sau „criză" ale desfăşurării politicului, economicului sau socialului. Aşa, spre exemplu, episoade ale „McCarthismului", rasismului, luptei pentru drepturi civile, violenţa, lupta pentru libertăţi şi drepturi ale femeilor, mişcările din campus-uri, afacerea Watergate etc. sînt interpretate in corelare cu fenomenele de distonanţă în evoluţia societăţii americane. După cum găsesc o foarte sintetică şi clară analiză campaniile electorale prezidenţiale şi comportamentul celor instalaţi la Casa Albă. Şi nu în ultimul rînd firesţe, autorul caută să determine componentele morale, culturale şi materiale ale ceea ce adesea se numeşte „the American life".

Reconstituire bazată pe o impresionantă confruntare de opinii istorice, sociologice, politologice, culturale — aşa cum uşor se poate deduce din informaţia bibliografică de-a dreptul luxuriantă care însoţeşte fiecare capitol al cărţii — *A Troubled Feast* ne prezintă o amplă analiză istorică a evoluţiei societăţii americane din a doua jumătate a veacului nostru. Din înfăţişarea unor fenomene şi procese care se interferau cu complexa situaţie internaţională, lucrarea semnată de William E. Leuchtenburg se recomandă în descifrarea multor constituente ale lumii contemporane.

VASILE PUŞCAŞ

GEORGE WEISZ, *The Emergence of Modern Universities in France, 1863—1914*, Princeton University Press, Princeton, 1983

Tema evoluţiei universităţii moderne este una dintre cele mai insistent discutate de istoriografia contemporană a istoriei universităţii. Se disting cele două mari opinii — europeană şi americană — care susţin formule proprii în reconstituirea istoriei universităţii moderne.

George Weisz se preocupă de drumul parcurs de „mişcarea universitară" franceză din deceniul al şaptelea al secolului trecut şi pînă la primul război mondial. El apreciază că universitatea modernă este un produs specific al secolului al XIX-lea, desemnînd noi funcţii şi pentru învăţămîntul superior din Franţa. Dintre elementele pe care autorul le reţine ca determinante pentru opţiunea universităţii franceze spre calea modernă enumerăm: creşterea prestigiului ştiinţei şi a universităţii germane, sporirea interesului politic în reforma universitară, intensificarea criticismului la adresa sistemului de învăţămînt superior etc.

Investigarea lui George Weisz se adresează universităţii franceze pentru motivul urmăririi modului de trecere de la o instituţie de mare prestigiu în epoca feudală, deţinătoare a unei veritabile tradiţii universitare, la o alcătuire care să corespundă vremurilor moderne. De aceea, susţine autorul, în Franţa, ca şi în alte state europene care aveau vechi universităţi, problematica edificării universităţii moderne este mai mult una de reforme în domeniul învăţămîntului superior decît instituţională. Pornind de la această constatare, George Weisz reconstituie, într-o suită cronologică, propunerile de reforme universitare din a doua jumătate a veacului trecut, relevînd cu stăruinţă îndeosebi raporturile dintre factorul politic şi autorităţile universitare.

Lucrarea lui George Weisz întruneşte toate atributele cărţilor de înaltă prestanţă istoriografică, deoarece se bazează pe un vast material documentar care este ordonat într-o construcţie logică, se confruntă cu cele mai noi rezultate ale istoriografiei istoriei universităţii şi propune o privire comparatistă a evoluţiei universităţii moderne din diferite ţări europene sau a universităţii americane şi a celei europene.

VASILE PUŞCAŞ

Movimento operaio e socialista, VII, nr. 1, ianuarie — aprilie 1984

Revista italiană *Movimento operaio e socialista*, editată de Centro Ligure di Storia Sociale, este o prezenţă tot mai valoroasă în peisajul istoriografiei din Italia, iar prin varietatea temelor abordate, precum şi prin seriozitatea studiilor publicate a stîrnit interesul istoricilor din mai toate ţările Europei. Preocupîndu-se de istoria modernă şi contemporană a Italiei, revista include, aproape în fiecare număr, deschideri tematice spre continentul nostru, dar şi spre cel american. Întocmită după modelul celor mai celebre reviste de istorie care sînt editate astăzi pe continent şi în U.S.A., *Movimento operaio e socialista* a optat spre numere tematice care sînt de cea mai stringentă actualitate în dialogul istoriografic contemporan. Spre exemplu, ultimul număr din 1983 era dedicat „criticii marxiste" europene, iar acest număr al anului 1984 se referă la un domeniu de mare interes istoriografic, anume la limbajul fascist italian („Parlare fascista").

Studiile cuprinse în acest număr al revistei provin dintr-o iniţiativă a editorului (Centro Ligure di Storia Sociale) care a organizat, în zilele de 22—24 martie 1984, o reuniune ştiinţifică pe tema „Parlare fascista. Lingua del fascismo, politica linguistica del fascismo". Ştim că preocuparea pentru limbajul istoric este un domeniu foarte cercetat astăzi, dar intenţia autorilor studiilor din acest număr este de a se înscrie în cadrul istoriografiei care tratează istoria fascismului, prin relevarea statutului culturii în perioada regimului fascist. Mai precis este vorba de rolul şi forma limbajului în epoca mussoliniană.

Reunind contribuţiile mai multor cercetători din domeniul istoriei şi lingvisticii, acest număr al revistei se deschide cu articolul *La lingua e la storia del fascismo*, în care Gian Carlo Jocteau prezintă rezultatele preocupărilor de acest tip în Italia, precizînd şi căile pentru care cercetarea istorico-lingvistică (în sensul interdisciplinarităţii) trebuie să opteze pentru a se încadra în dialogul istoriografic contemporan. Un grupaj de trei studii, semnate de Paolo Agosto, Mario Chieregato şi Paola Desideri analizează limbajul lui Mussolini. Giovanni Lazzari ş Michele A. Cortelazzo se referă la relaţia între limbaj, ideologie şi politică în perioada fascistă, iar studiile lui Luigi Volta şi Sergio Raffaelli tratează comparatist limbajul fascismului italian şi a celui nazist. Un alt grupaj de materiale — datorate cercetătoarelor Mirna Cicioni şi Gabriella Klein — tratează despre politica lingvistică a regimului fascist în Italia, iar un alt capitol problematic prezintă dialectele fascismului (Manlio Cortelazzo şi Lorenzo Còveri). Fabio Foresti scrie despre problema lingvistică a „politicii indigene" fasciste din teritoriile coloniale. În ultima parte a revistei sînt prezentate cele mai noi apariţii editoriale din domeniul istoriei.

Abordînd teritorii noi ale cercetării istorice, revista *Movimento operaio e socialista* se remarcă şi prin promovarea unei metodologii moderne de investigare ştiinţifică. Avînd şi o prezentare grafică de excepţie, se poate susţine că această revistă genoveză de istorie şi bibliografie se înscrie printre cele mai izbutite şi consistente periodice de profil din Italia.

VASILE PUŞCAŞ

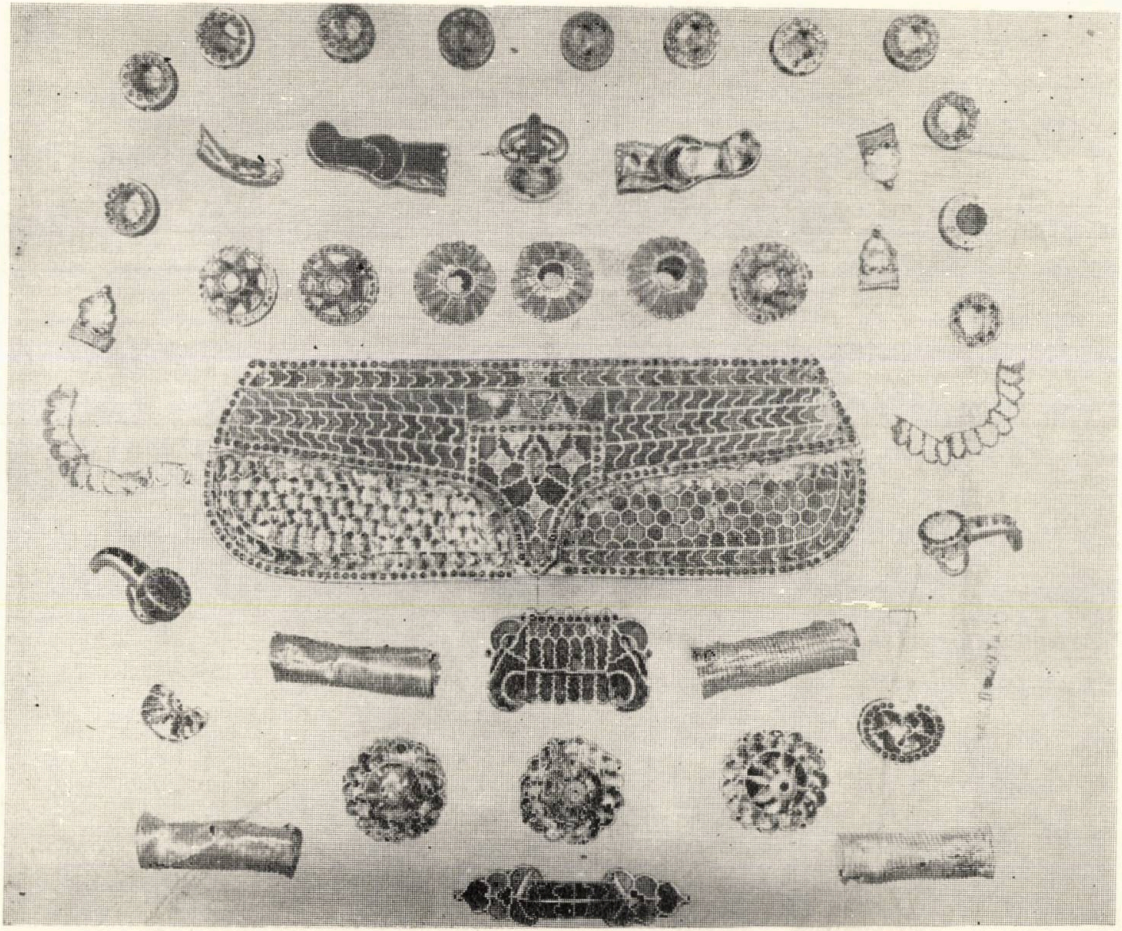

Fig. 8 — Apahida, podoabe de aur din inventarul mormîntului II.

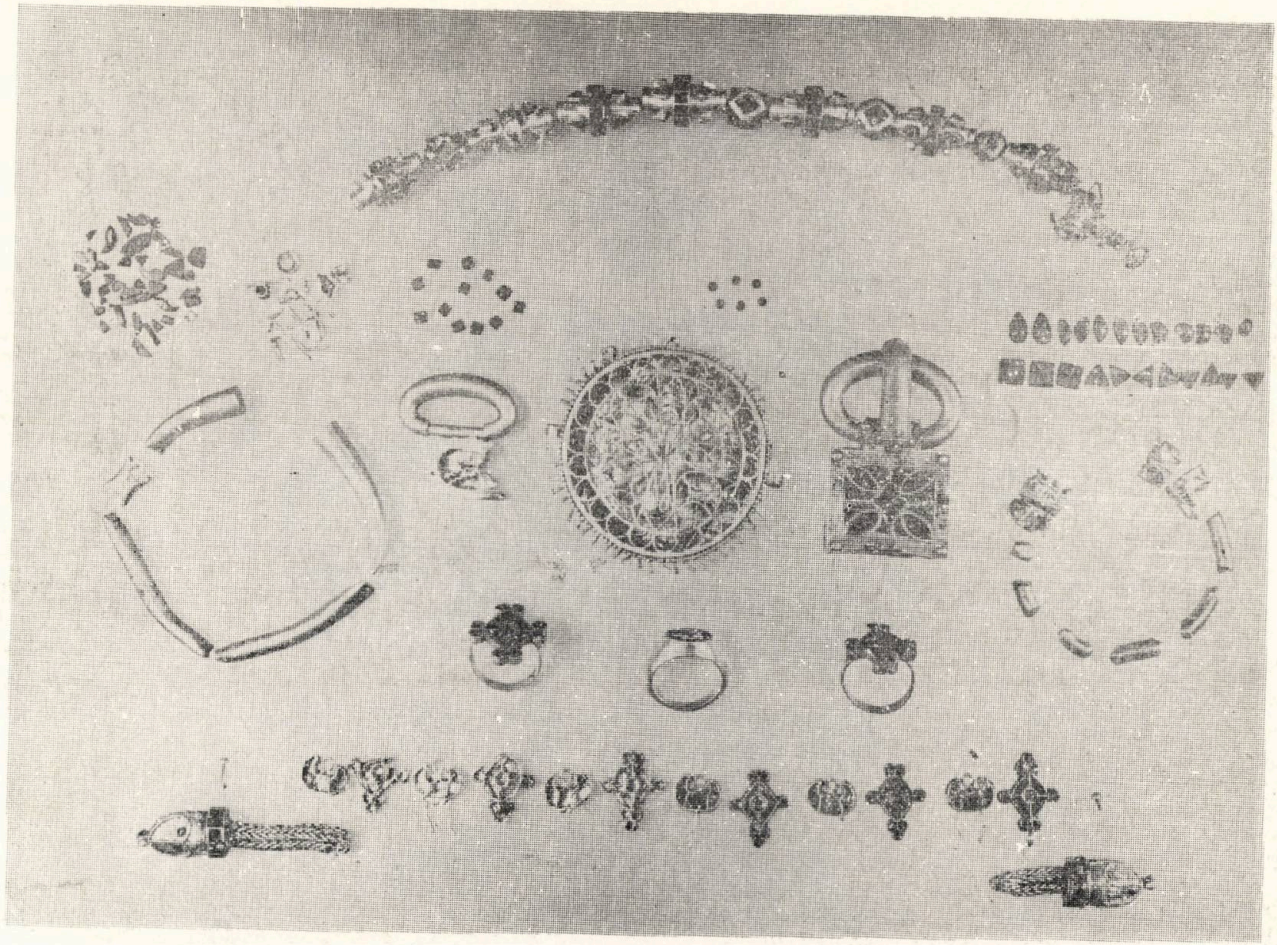

Fig. 9 — Tezaurul de aur de la Cluj—Someşeni.

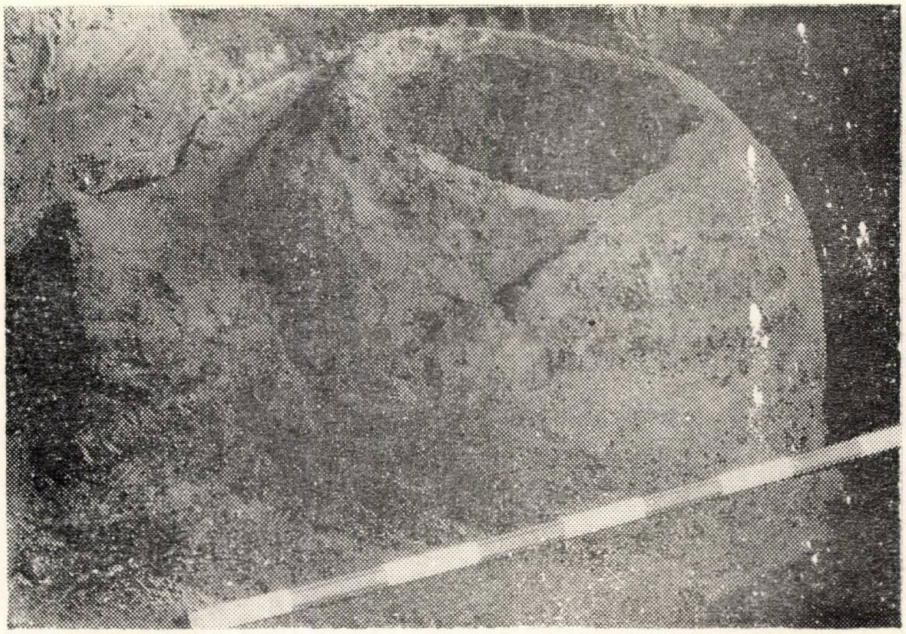

Fig. 2 — Cuptorul de olar nr. 1.

Fig. 3 — Degajarea cuptorului nr. 2; ceramică *in situ*.

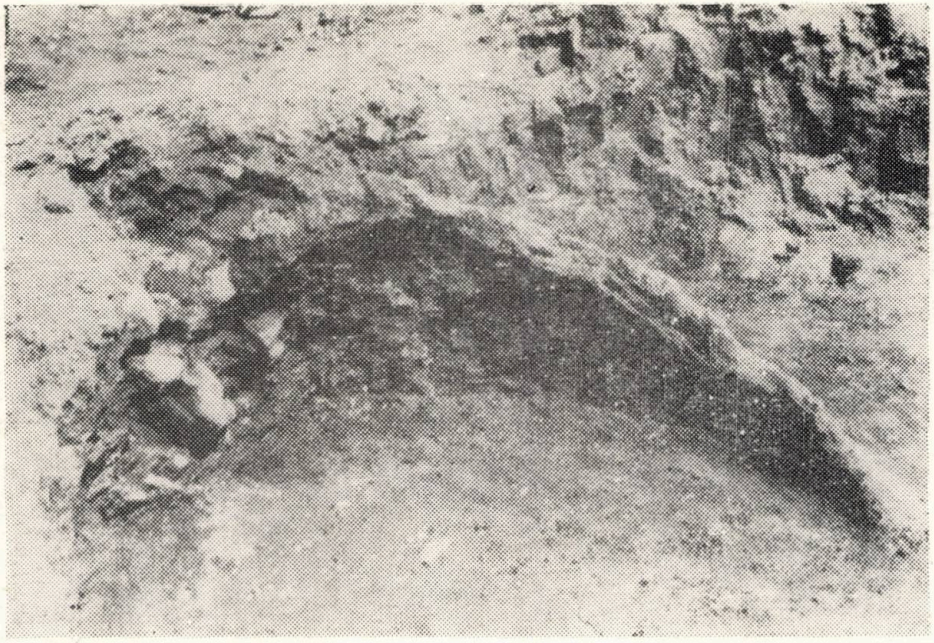

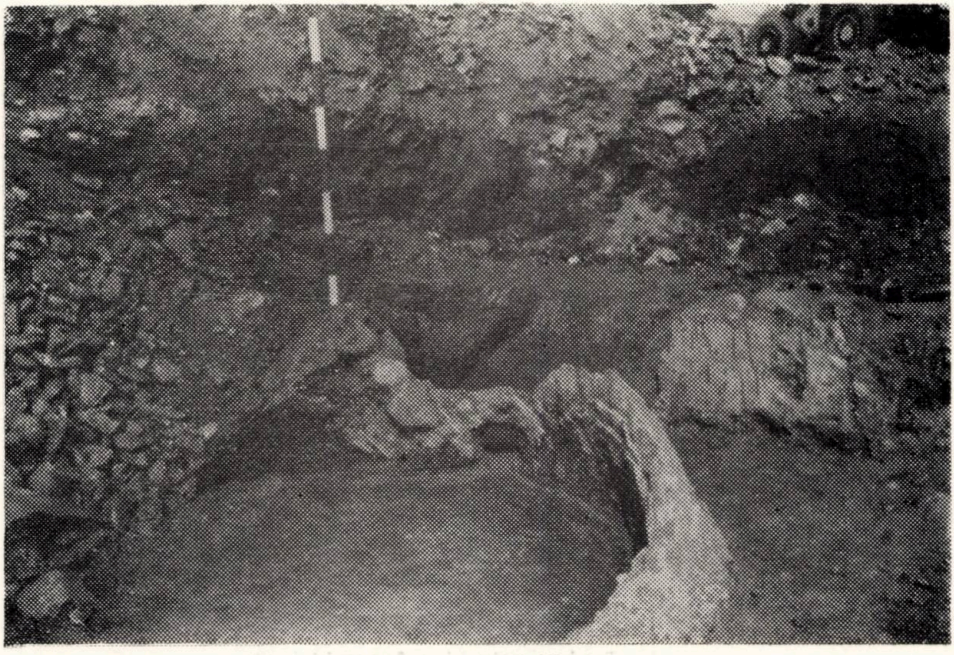

Fig. 4 a—b — Cuptorul de olar nr. 2, prăbuşit după degajare.

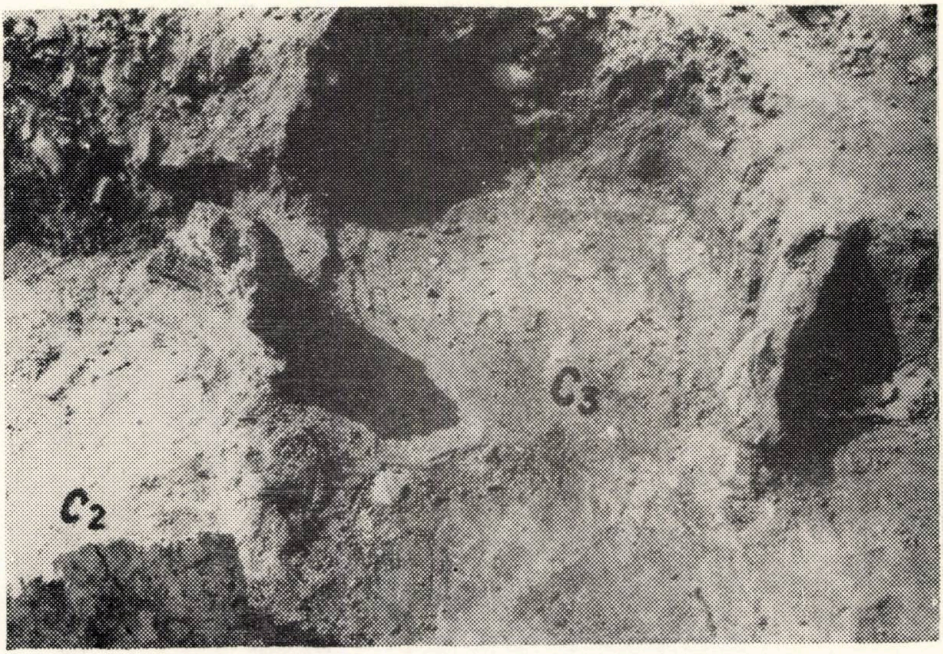

Fig. 5 — Cuptorul de olar nr, 2, prăbuşit după degajare

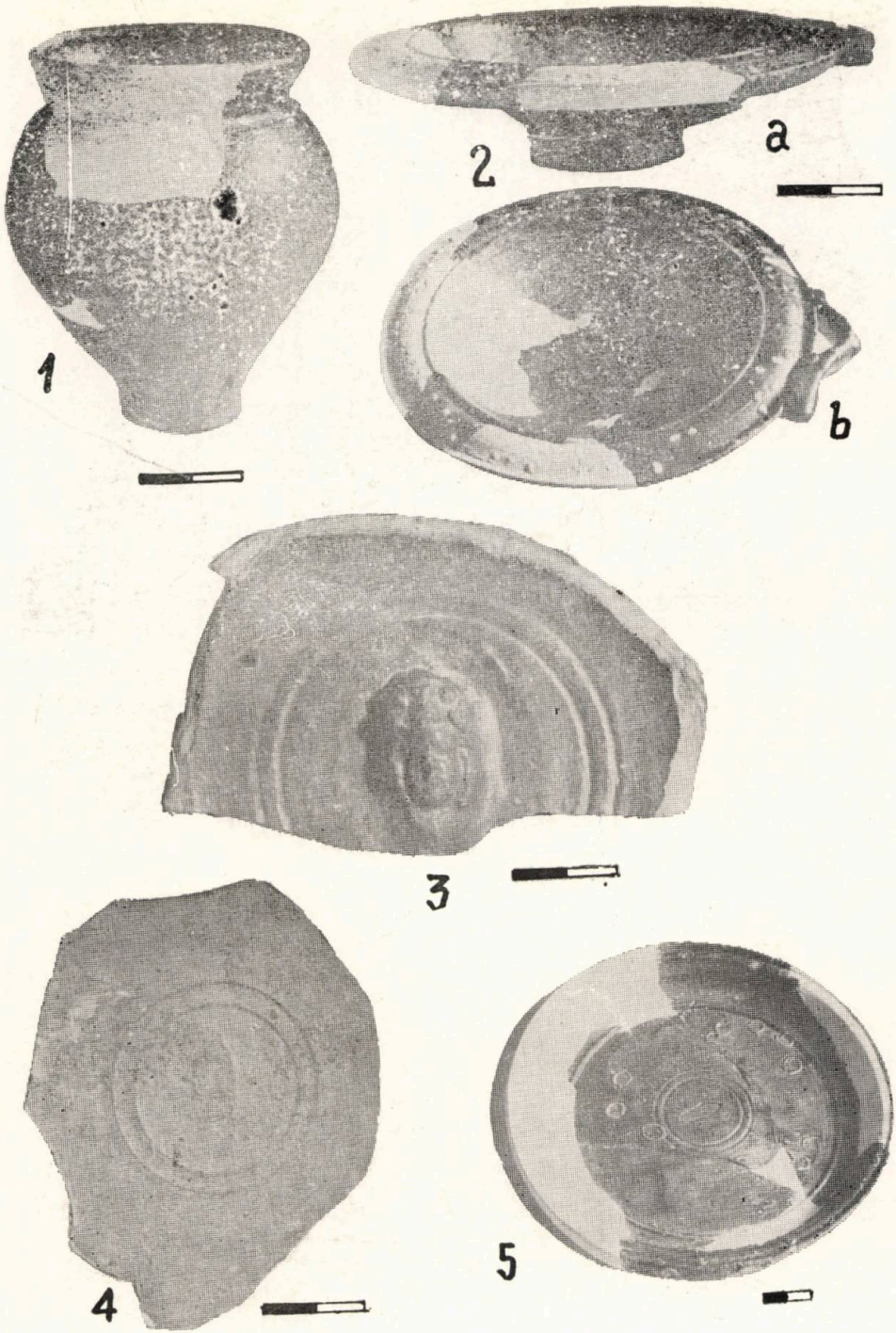

Pl. IV. *Cuptorul nr. 1*, ceramică cu glazură: *cupă* miniaturală, cenuşie fină, glazură maronie cu irizaţii verzu (1); *castron*, cenuşie fină, glazură verde brunie, fund inelar (2, a–b); *farfurie*, cenuşie fină, glazură ciocolatie galbuie cu irizaţii verzui, decor capul *Medusei Gorgona* (3); *farfurie*, faza de „biscuit", decor „in solea" (4); farfurie-platou, cenuşie zgrunţuroasă, glazură verde oliv, ştampila „in solea" (5).

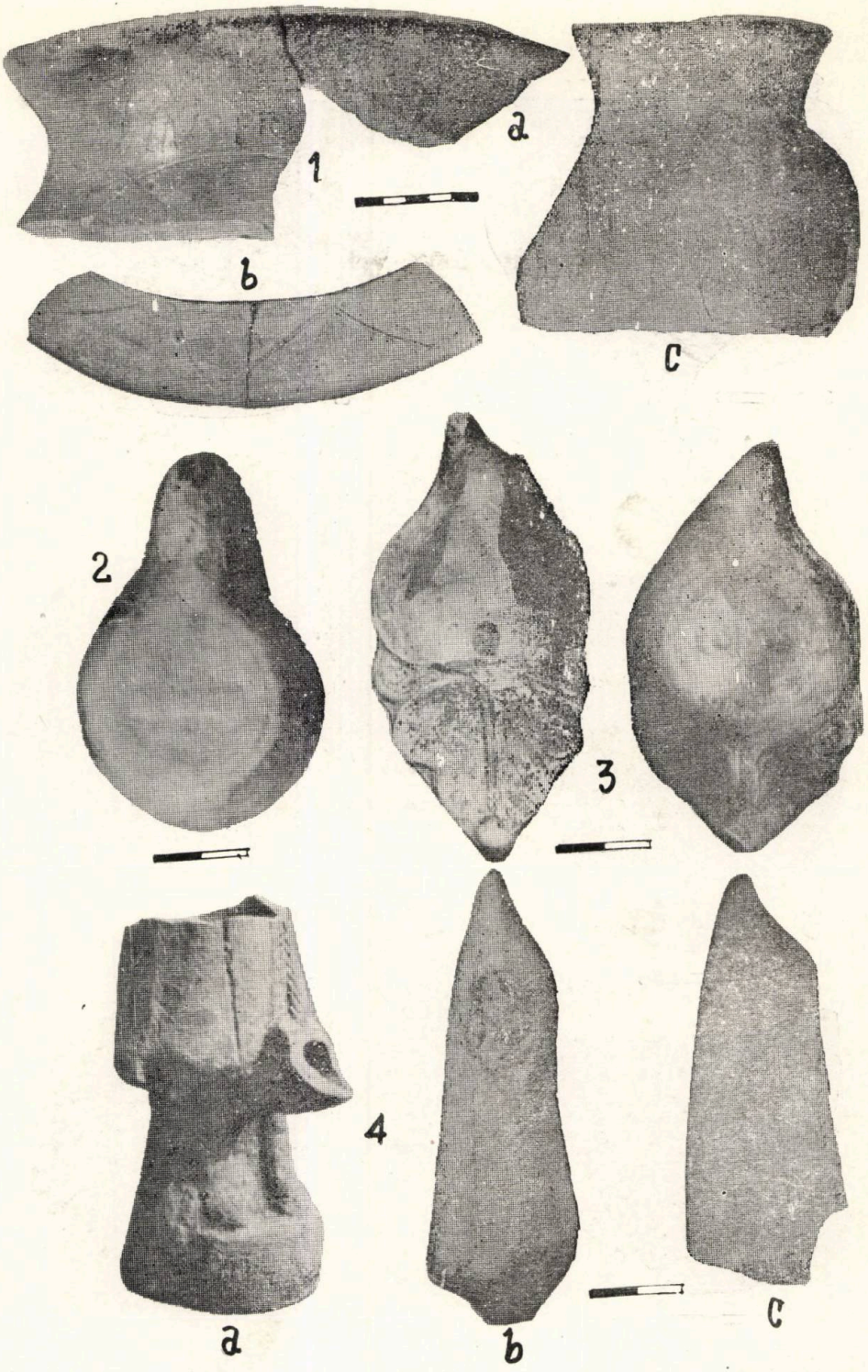

Pl. V. Cuptorul nr. 1, fragmente de la oala cu *graffito* (1, a–c); *opaiț*, tip IX Loeschcke, pastă fină gălbuie, vopset brună cenușie, FORTIS (3); *opaiț*, pastă fină gălbuie, vopsea brună roșcată, ATIMEȚI (2); *Cuptorul nr. 2*: Opaiț reprezentînd pe Priapus (4, a–c).

Pl. IX. *Cuptorul nr. 2*, ceramică cu decor în tehnica barbotinei: *cupă cu picior*, cărămizie fină (1), *căniță*, cu două torți, roz cărămizie fină (2), *căniță*, cu o toartă roz cărămizie fină (3), *căniță* cu două torți, rebutată în timpul arderii (4); Ceramică cu glazură: *căniță* cu o toartă, cenușie fină, glazură verde oliv (5); *opaițe*, poartă ștampila *G.I.P.* (6—7); ceramică dacică lucrată cu mîna, cenușie gălbuie zgrunțuroasă (8).

Pl X. *Cuptorul nr. 2*, ceramică cu glazură: *castron*, cenuşie fină, glazură verde oliv (1); *farfurie-platou*, fină, brună cărămizie, faza de „biscuit" (3); *statuetă*, cenuşie densă, glazură verde oliv, zeiţa VENVS (4); *statuetă*, pastă fină, brună cărămizie, faza de „biscuit", zeul PRIAPVS (?) (5): *opaiţ*, tentă cărămizie, discul ornament cu mască în relief, OCTAVI (6): *ceramică zoomorfă*: acvilă înghiţind un şarpe (2); fragmente de reliefuri *mithriace* (7).

I. Biserica Cuvioasa Paraschiva din Răşinari, monument împodobit de trei generaţii de pictori.

II. Ivan Zugrav din Răşinari, icoane din 1752 de la Ohaba Streiului (jud. Hunedoara) Plîngerea, pictură murală din 1758 şi detaliu cu inscripţia cu numele lui Popa Ivan şi Nistor Dascălul cel Bătrîn.

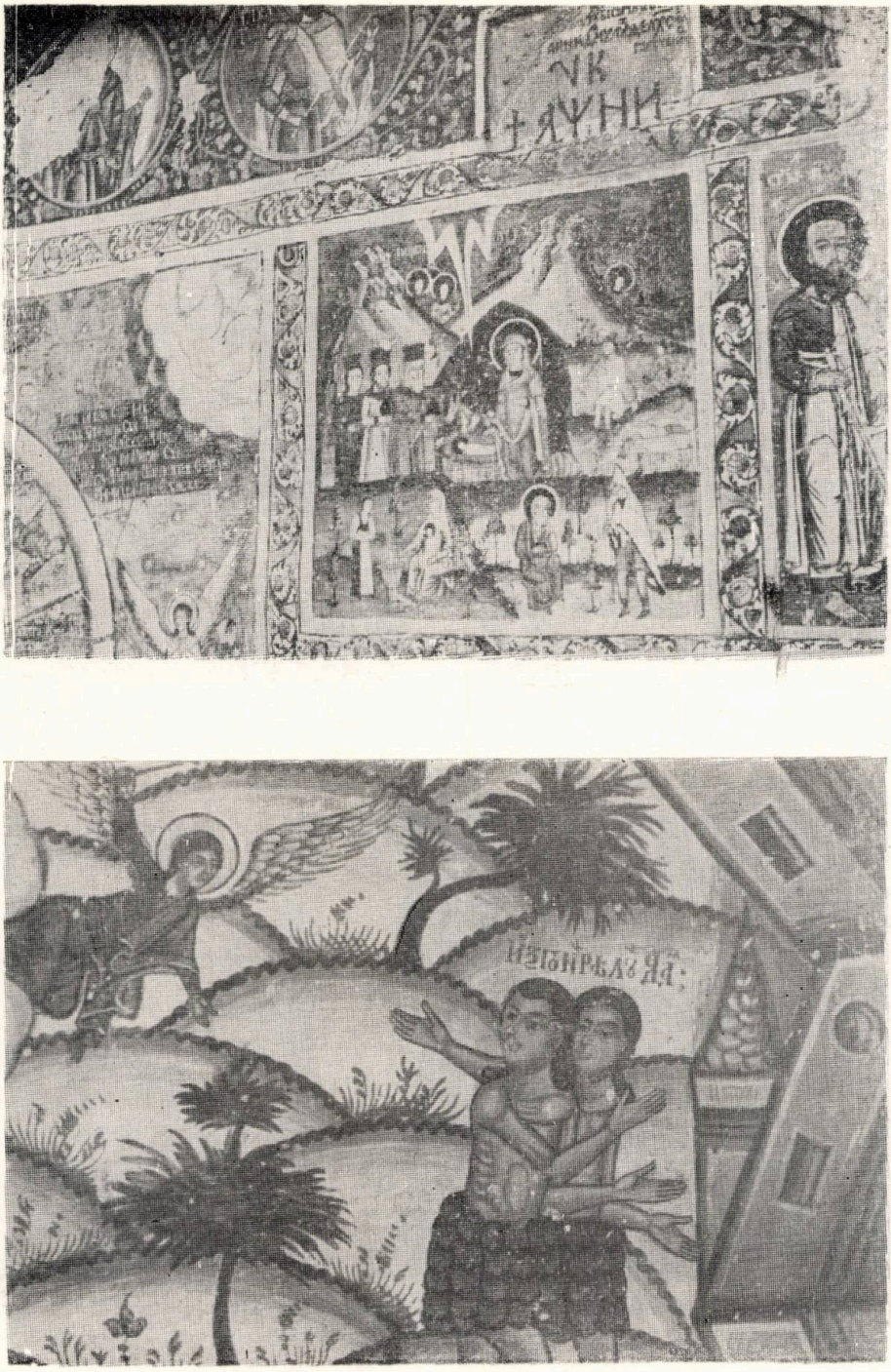

III. Grigorie Ranite, picturi murale pe fațada de sud a turnului și din pridvorul bisericii din Rășinari din anul 1760.

IV. Iacov din Răşinari, icoane de la Mănăstirea Ciunga (Sf. Nicolae şi Arh. Mihail — 1746) şi de la Turda (Sf. Nicolae — 1742).

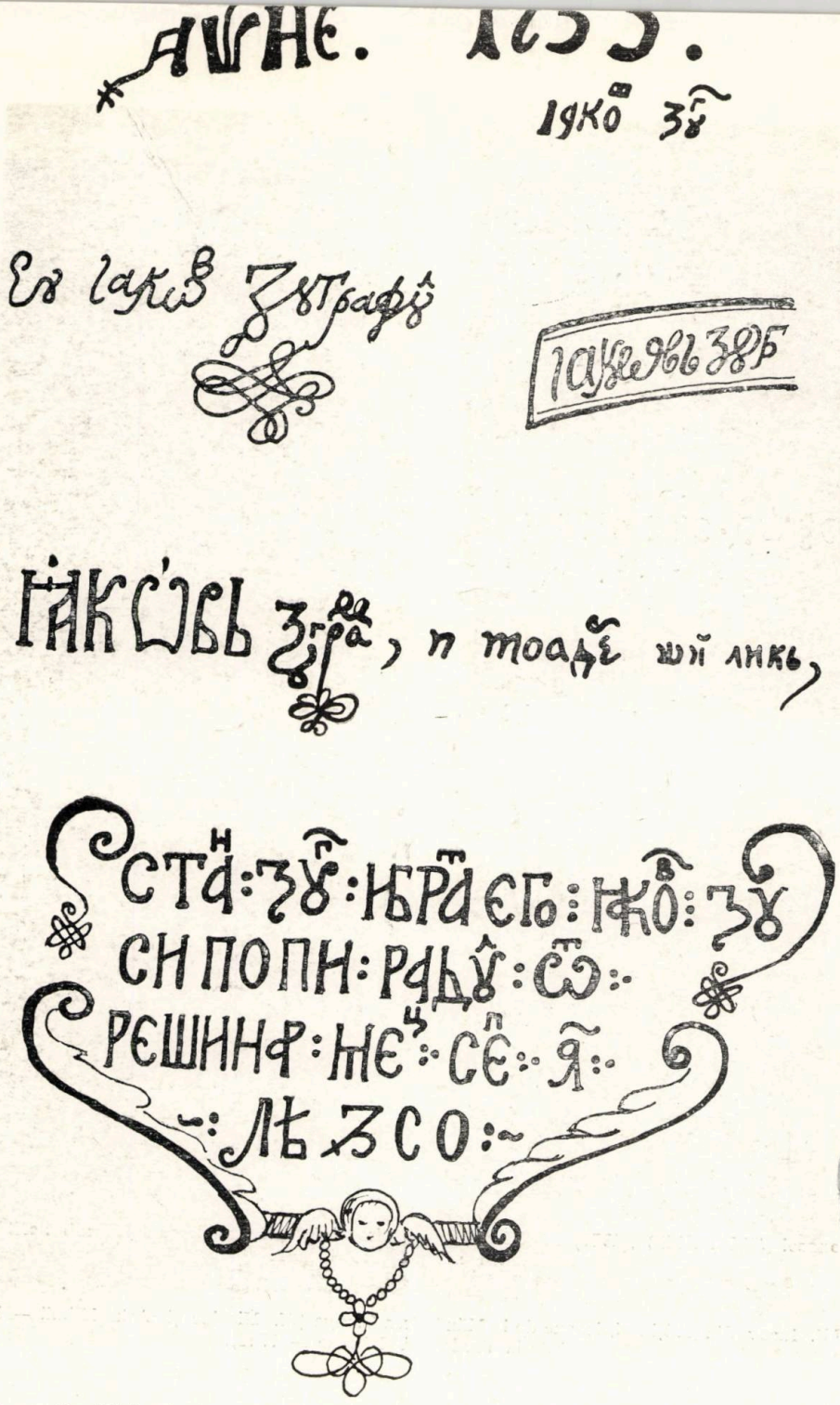

V. Iacov din Răşinari. Semnături şi inscripţii — Tiocu de Jos (1755), Galda de Jos (1764), Turda (1742), Frunzeni (1783). Inscripţia de la Mănăstirea Argeşului (1761).

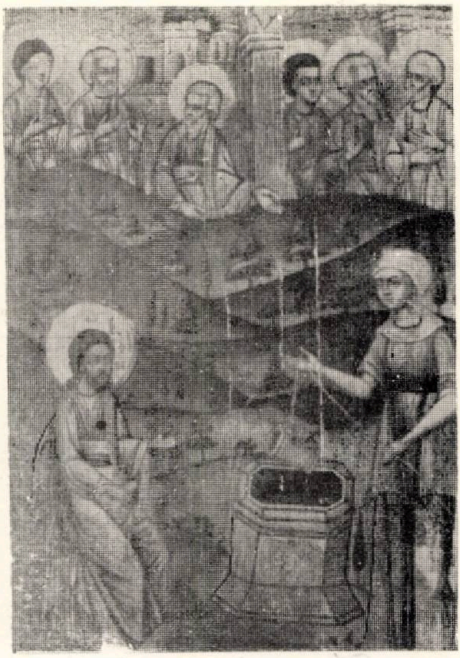

VI. Stan din Răşinari — Judecata de pe urmă (1767), Scheii Braşovului; Isus şi samariteana (1767), Braşov—Tocile; Sf. Nicolae (1779), Sibiel; Schiţe din caietul de modele.

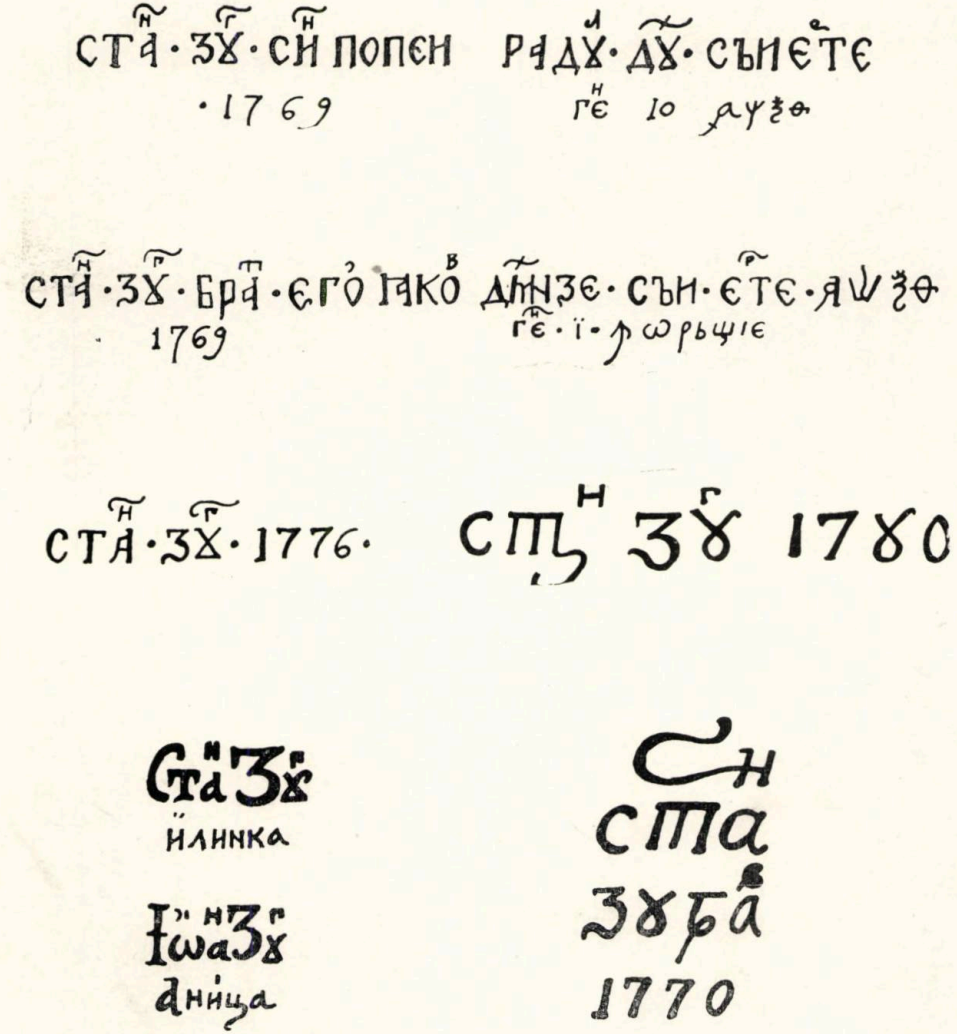

VII. Stan din Răşinari. Semnături şi inscripţii — Gura Rîului (1769), Sibiel (1776), icoane Muzeul Unirii, Alba Iulia.

VIII. Gheorghe Zugrav fiul lui Iacov, icoană de la Sartăş.
Ioan Pop Grigorovici, Invierea, frescă exterioară din 1785 de la Răşinari.

CRONICA ACTIVITĂȚII ȘTIINȚIFICE A INSTITUTULUI DE ISTORIE ȘI ARHEOLOGIE ȘI A CATEDREI DE ISTORIE A UNIVERSITĂȚII DIN CLUJ-NAPOCA PE ANII 1982, 1983 ȘI 1984

Anii 1982, 1983 și 1984 au constituit pentru Institutul de istorie și arheologie și Catedra de istorie a Facultății de istorie-filosofie o perioadă de importante realizări în domeniul cercetării istorice. Canalizîndu-și forțele asupra unor teme majore și prioritare, acționînd într-o strînsă colaborare în cadrul unor colective mixte de cercetători și cadre didactice, istoricii clujeni au adus în această perioadă contribuții remarcabile la îmbogățirea bazei documentare a cercetării, la elucidarea unor probleme importante ale istoriei patriei, la realizarea unor noi sinteze, a unor noi instrumente de lucru.

Planul integrat de cercetare științifică pe anii 1982—1984, cuprinzînd teme de plan de stat, teme de plan departamental și teme interne, a fost realizat în întregime. Dintre temele mai importante investigate menționăm: *Tratatul de Istoria României,* vol. VI (acad. D. Prodan, P. Teodor N. Edroiu); vol. XI (acad. Șt. Pascu, L. Maior); *Tratatul de istorie universală,* vol. III (C. Mureșan); vol. IV (I. Kovács) vol. V (V. Vesa); *Cercetarea civilizației geto-dacilor* (cetatea dacică de la Costești: H. Daicoviciu, I. Glodariu; necropola celto-dacică de la Fîntînele: I. H. Crișan; Așezarea de la Cugir: I. H. Crișan; Așezarea fortificată de la Teleac: V. Vasiliev; Așezări fortificate dacice din sudul Transilvaniei: I. Glodariu); *Dacia și spațiul dintre Dunăre și Marea Neagră în timpul stăpînirii romane; Dacii liberi; Simbioza daco-romană.* (Complexul Porolissum: N. Gudea, E. Chirilă; Castrul de la Potaissa: M. Bărbulescu; Castrul de la Gilău: D. Isac; Așezarea daco-romană de la Obreja: D. Protase; Limesul transalutan: I. Bogdan-Cătăniciu); *Istoria țărănimii în România* (acad. Șt, Pascu și colectivul de cercetători din Cluj-Napoca, București, Iași); *Primele formațiuni statale românești și lupta lor pentru autonomie* (Complexul arheologic Alba-Iulia, sub conducerea acad. Șt. Pascu; Cercetări efectuate de M. Rusu); *Frămîntări sociale în Țările române în evul mediu* (N. Edroiu); *Izvoare epigrafice și numismatice latine* (I. I. Russu, I. Piso-(Apulum), V. Wollmann); *Repertoriul arheologic al Transilvaniei* (I. H. Crișan, E. Chirilă, I. Winkler, V. Vasiliev, M. Bărbulescu); *Repertoriul monumentelor de artă medievală din Transilvania* (jud. Bihor și Brașov) (Gh. Arion, M. Benkö, M. Porumb, N. Sabău, A. Kovács, V. Marica, A. Morariu, M. Țoca, Șt. Matei); *Bibliografia istorică a României,* vol. VI, 1979—1984, (Gh. Hristodol, M. Știrban, Gh. Iancu, L. Báthory, N. Bocșan, D. Marga).

Colectivele de specialiști de la Institut și Catedră au întocmit în acest răstimp noi volume din marile corpusuri de izvoare istorice naționale: colecția *Documenta Romaniae Historica*, vol. XV/2, 1371—1376, vol. XV/1 1376—1380 (A. Răduțiu, S. Belu, I. Dani, V. Pervain, M. Wolf); corpusul de *Izvoarele răscoalei lui Horea:* vol. I—II—III—IV, *Izvoare narative;* vol. I—II—III—IV, *Diplomataria* (acad. Șt. Pascu, N. Edroiu, A. Magyari, L. Gyémánt, V. Wollmann, L. Täubert); corpusul de documente privind *Revoluția din 1848—1849 în Transilvania*, vol. IX—XI (A. Egyed, L. Botezan, S. Benkö, H. Mureșan, G. Neamțu, M. Bodor, A. Csetri, Șt. Imreh, K. Schmits); colecția de documente privind mișcarea națională a românilor din Transilvania între 1849—1918, vol. VI—VII (S. Retegan, Gh. Cipăianu, D. Suciu, Șt. Csucsuja, S. Mîndruț); *Documente privind lupta forțelor progresiste pentru dezvoltarea social-economică și politică a României întregite*, vol. VI—VIII (Gh. Hristodol, Gh. Iancu, L. Báthory, N. Păun).

Membrii Institutului și ai Catedrei au publicat în anii 1982—1984, ca rezultat al unor cercetări din perioada anterioară, mai multe volume de documente, mai multe sinteze și monografii și foarte numeroase studii, articole, recenzii, dări de seamă, articole de popularizare ale istoriei.

Astfel în 1982 au văzut lumina tiparului volumele: *Izvoarele răscoalei lui Horea*, sub redacția acad. prof. Șt. Pascu, *Seria A. Diplomataria*, vol. I, Premisele răscoalei 1773—1784, de Alexandru Neamțu și Costin Feneșan, București, Ed. Acad. R.S.R., 1982, LXXIII+547 p.; Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania, vol. III, 30 aprilie—14 mai, București, Ed. Acad. R.S.R., 1982, LXXXII+606 p.; Șt. Pascu, *A History of Transylvania*, Detroit, Wayne State University Press, 1982, 324 p.; Șt. Pascu, (sub redacția), *Istoria gîndirii și creației științifice și tehnice românești*, vol. I, *Din antichitate pînă la formarea științei moderne*, București, Ed. Acad. R.S.R., 1982, 391 p.; Ioan Horațiu Crișan, *Itinerare arheologice transilvănene*, București, Ed. Sport-turism, 1982, 264 p.; Volker Wollmann, *J. M. Ackner, Leben und Werk*, Cluj-Napoca „Dacia", 1982, 295 p. + 46 fig.; Volker Wollmann, *Aurarii din Munții Apuseni*, București, Ed. Sport-turism, 1982, 107 p.) (în colab.); *Stat, națiune, societate* (sub redacția: N. Edroiu, A. Răduțiu P. Teodor), Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982, 418 p.; *Studii de istoria artei* (sub redacția lui Mircea Țoca), Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982, 292 p.; Imreh István, *Viața cotidiană la secui*, București, Ed. Kriterion, 1982, 472 p.

*

În 1983 au apărut volumele: *Izvoarele răscoalei lui Horea.* Sub redacția Ștefan Pascu, *Seria B. Izvoare narative*, vol. I, 1773—1785, vol. II, 1786—1860. Publicat de: Nicolae Edroiu, Ileana Bozac, Ladislau Gyémánt, Volker Wollmann, Alexandru Neamțu, Costin Feneșan, Lelia Täuber, Ioan Bratu, București, Ed. Acad. R.S.R., 1983, XXVIII+488 p.; XIII+472 p.; *Izvoarele răscoalei lui Horea*, Sub redacția Acad. prof. Ștefan Pascu, *Seria A. Diplomataria*, vol. II, octombrie-decembrie 1784, autori: Alexandru Neamțu, C. Feneșan și Cristina Feneșan, București, Ed. Acad. R.S.R., 1983, 339 p.; Ștefan Pascu, *Făurirea statului național*

unitar român, vol. I—II, București, Ed. Acad. R.S.R., 1982, 432 p.+404 p.; Ștefan Pascu, *Ce este Transilvania? Civilizația transilvană în cadrul civilizației românești. Was ist Siebenbürgen? Siebenbürgen im Rahmen der rumänischen Kultur*, Übersetzung aus dem rumänischen von Evamarie Aescht und Konrad G. Gündisch, Cluj-Napoca, Dacia, 1983, 416 p.; Ștefan Pascu, Camil Mureșan, *Atlas pentru Istoria României*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1983, 3 f+84 h+12 pl+26 p. index; Camil Mureșan, *Simon Bolivar*, București, Ed. Politică, 1983, 137 p.; *Probleme fundamentale ale istoriei lumii moderne și contemporane*, manual pentru clasa a XII-a, toate tipurile de licee. Coordonator prof. univ. dr. Camil Mureșan, București, Ed. didactică și pedagogică, 1983, 191 p.; Imreh István, *A törvényhozó székely falu*, Bukarest, Kriterion, 1983, 546 p.; Ioan Glodariu, *Arhitectura dacilor* (civilă și militară) Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1983, 197 p.; George Cipăianu, Ana-Maria Cipăianu, *Corespondența lui Vincențiu Babeș*, vol. II (Scrisori trimise), Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1983, 304 p.+6 pl.; Simion Retegan, *Conștiință și acțiune națională în satul românesc din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1983, 243 p.+6pl.; Mircea Țoca, *Clujul baroc*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1983, 151 p.+116 il., Mircea Țoca, *Artiști orădeni*, București, Ed. Meridiane, 1983, 40 p.+40 il.; Volker Wollmann, *Briefe zur Geschichte der Siebenbürgischen Altertumskunde*, Bukarest, Kriterion, 1983, 281 p.+55 pl.

*

În anul 1984 au apărut volumele: *Izvoarele răscoalei lui Horea*. Sub redacția acad.-prof. Ștefan Pascu, *Seria B. Izvoare narative*, vol. III, Presă, Broșuri, 1784—1785. Publicat de Nicolae Edroiu, Ladislau Gyémánt, Volker Wollmann, Eva Selecka-Mârza, București, Ed. Acad. R.S.R., 1984, XX+450 p.; *Izvoarele răscoalei lui Horea*, sub redacția acad. prof. Ștefan Pascu, *Seria A. Diplomataria*, vol. III, decembrie 1784—aprilie 1785, de Alexandru Neamțu, Lelia Täuber, Ion Dordea, Volker Wollmann, București, Ed. Acad. R.S.R., 1984, XCIII+604 p.; *Inscripțiile Daciei Romane*, vol. III, Dacia Superior 3. Zona centrală (I.D.R. III/3) Adnotate, însoțite de comentarii și indice, traduse de Ioan I. Russu în colaborare cu Octavian Floca și Volker Wollmann, București, Ed. Acad. R.S.R., 1984, 469 p.; Ștefan Pascu, *Revoluția populară de sub conducerea lui Horea*, București, Ed. Militară, 1984, 535 p.+16 il.+1 h.; Ștefan Pascu, *Mit jelent Erdély? Az erdélyi civilizátió á román civilizátió keretében*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1984, 258 p.; Camil Mureșan, Al. Bianu, Robert Păiușan, *Downing Street 10*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984, 402 p.; Magyari Andrei, *A Horea vezette 1784. évi parasztfelkelés a források tükrében*, Bukarest, Kriterion, 1984, 361 p.; *Răscoala lui Horea (1784). Studii și interpretări istorice*. Coordonatori: Nicolae Edroiu, Pompiliu Teodor, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984, 318 p.; Nicolae Edroiu, *Horea's Uprising European Echoes*, București, Ed. Acad. R.S.R., 1984, 196 p.; Hadrian Daicoviciu, *Portrete dacice*, București, Ed. Militară, 1984, 181 p.; Csetri Elek, *Körösi Csoma Sándor*, Bukarest, Kriterion, 1984, 257 p.; Mihai Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1984, 238 p. + il.; Mircea Țoca, *Cézanne*, București, Ed. Meri-

diane, 1984, 32 p.+5 il. în text și 63 il. în afara textului. Ediții integrale în limbile: engleză, franceză, germană.

*

Numărul al XXV-lea, pe 1982, al *Anuarului Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca*, avînd 415 p., cuprinde un grupaj de articole jubiliare: Gh. Hristodol, *75 de ani de la marea răscoală țărănească din 1907;* Șt. Pascu, *Nicolae Titulescu. Luptător pentru făurirea statului național unitar român și recunoașterea internațională a marii uniri din 1918;* I. Glodariu, *La centenarul nașterii lui Vasile Pârvan;* un grupaj de studii privind Țara Hațegului: I. Drăgan, *Originile individualității istorice a Țării Hațegului în evul mediu;* I. A. Pop, *Încercări de imixtiune în Țara Hațegului în veacul al XV-lea;* V. Eskenasy, A. A. Rusu, *Cetatea Mălăiești și cnezatul Sălașului (sec. XIV—XVII)*, studiile: A. Țintă, *Structura unor domenii și moșii din Banat la 1780;* S. Măriș, *Un proiect prusian din 1856 privitor la organizarea constituțională a Principatelor Române;* M. Iacobescu, *Activitatea României la Societatea Națiunilor în problema ocrotirii minorităților naționale (1919—1935)*, N. Dascălu, *Statele Unite ale Americii și criza renană (martie 1936).* La rubrica *Miscellanea* sînt înserate contribuții ale lui A. E. Dörner, A. Răduțiu, M. Porumb, A. Andea, I. Bozac, C. Tatai-Baltă, I. Mârza, G. Neamțu, N. Edroiu. Volumul mai cuprinde rubricile *Discuții, Recenzii,* și *Note bibliografice*, precum și Cronica științifică a Institutului și Catedrei, prezentarea activității științifice a profesorului Ion I. Russu, cu prilejul împlinirii vîrstei de 70 ani.

*

Publicația Catedrei de istorie, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia*, pe anul 1982 (80 p.) cuprinde studii și articole privind personalitatea lui Nicolae Titulescu (M. Știrban); Revoluția din 1911 din China și presa românească din Transilvania(Lu Xianghan); Politica externă a Rusiei în preajma primului război mondial (Zdenek R. Dittrick); Relațiile româno-engleze în perioada primului război mondial (V. Fl. Dobrinescu și V. Vesa); Conferința de la Locarno și opinia publică românească (V. Vesa); rubrica *Aniversări:* acad. David Prodan la 80 ani (P. Teodor); acad. Virgil Vătășianu la 80 ani (M. Țoca), recenzii și cronica științifică.

*

Fascicola pe 1983 a publicației Catedrei de Istorie, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia* (80 p.) cuprinde tudii și articole privind concepția lui Vasile Pârvan despre romanitate și continuitate (D. Protase) absolutismul luminat (A. Magyari), societatea ardeleană de agricultură, 1769—1772 (A. Csetri, C. Engel), răspîndirea operei lui Samuil Micu și Petru Maior în Transilvania (A. Andea) personalitatea și opera lui Samuil Micu în conștiința posterității (Gr. Ploeșteanu și V. Dobrescu), istoriografia americană veche: George Bancroft (J. W. Rathbun), recenzii și cronica științifică.

*

Numărul pe 1984 al publicației *Studia Universitatis Babeș-Bolyai, Historia* (80 p.) cuprinde studii și articole privind efectele internaționale ale insurecției române de la 23 August 1944 (V. Pușcaș); Răscoala lui Horea reflectată în „Gazeta Warszawska", 1785 (N. Edroiu); Nicolae Densușianu — istoric al răscoalei lui Horea (P. Teodor); Probleme agrar-țărănești în doctrinele economice și legiuirile de reformă agrară din 1918—1921 și 1945 (M. Știrban); Pictorul Victor A. Constantinescu (M. Țoca), precum și prezentarea activității științifice a academicianului Ștefan Pascu la împlinirea vîrstei de 70 de ani (P. Teodor), recenzii și cronica științifică.

*

Între lucrările științifice încununate în 1983 cu premii ale Academiei R. S. România pe anii 1981 și 1982 se numără și lucrările: Aurel Răduțiu, Ladislau Gyémánt, *Repertoriul actelor oficiale tipărite în limba română în Transilvania 1701—1847*, București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1981 — premiul „Nicolae Bălcescu"; Ioan Silviu Nistor, *Contribuții mureșene la Marea Unire din 1918*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1981, 278 p.+87 il. — premil „Nicolae Iorga". *Izvoarele răscoalei lui Horea Seria A. Diplomataria. Vol. I. Premisele răscoalei 1773—1784*, de Alexandru Neamțu și Costin Feneșan, București, Edit. Acad. R.S.R., 1982, LXXIII+547 p. — premiul „Nicolae Bălcescu"; Volker Wollmann, *J. M. Ackner, Leben und Werk*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1982, 295 p.+46 fig. — premiul „Vasile Pârvan".

PARTICIPĂRI LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNE

Membrii Institutului și Catedrei au participat în decursul anului 1982 la numeroase manifestări științifice interne, dintre care menționăm: Sesiunea științifică închinată a 75 de ani de la răscoala din 1907, care a avut loc la Cluj-Napoca, în ziua de 22 februarie; Sesiunea de rapoarte arheologice de la Vaslui din 23—25 martie; Sesiunea științifică organizată de Direcția Generală a Arhivelor Statului în 14—15 mai la București; Sesiunea științifică „Zilele Institutului de istorie și arheologie Cluj-Napoca" din 17—22 mai; Sesiunea științifică omagială acad. Virgil Vătășianu, din 25 mai; Sesiunea științifică „Continuitate multimilenară" organizată de Muzeul de istorie al Transilvaniei, în zilele de 27—29 mai, la Cluj-Napoca; Sesiunea științifică Centenarul Vasile Pârvan, care a avut loc în 23 octombrie la Cluj-Napoca; Sesiunea științifică a cadrelor didactice și cercetătorilor din zilele de 29—30 octombrie; Sesiunea științifică organizată de Filiala din Cluj-Napoca a Arhivelor Statului, în zilele de 15—16 noiembrie; Sesiunea științifică „Zilele Academice Clujene" din 22—26 noiembrie; Sesiunile științifice ale muzeelor din: Alba

Iulia, Deva, Sibiu, Brașov, Zalău, Turda, Pitești, Odorhei, Caransebeș, Făgăraș, Blaj, Huși, Slobozia, Cîmpeni, Golești.

Dintre comunicările științifice prezentate la Sesiunea „Zilele Institutului" amintim: acad. prof. Ștefan Pascu, Ștefan cel Mare — personalitate istorică europeană. La 525 de ani de la urcarea pe tron; cerc. pr. dr. Ioan Glodariu, Vasile Pârvan — omul și opera. 100 de ani de la naștere; lect. dr. Marcel Știrban, Nicolae Titulescu și locul său în cadrul vieții politice din România anilor 1920—1936. Cîteva considerații; conf. dr. Nicolae Edroiu, Preocupările istorice ale lui Alexandru Sterca-Șuluțiu; cerc. pr. dr. Acațiu Egyed, Istoriografia maghiară din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea; cerc. pr. Aurel Răduțiu, Tradiție populară și istorie locală. Unele aspecte ale cercetării vechilor vetre de sat; cerc. pr. dr. Ludovic Báthory, Considerații critice cu privire la valoarea documentară a datelor statistice oficiale și a celor arhivistice în istoriografia economică; cerc. șt. dr. Valentin Vasiliev, Unele probleme ale primei vîrste a fierului, în lumina cercetărilor de la Teleac; cerc. pr. dr. Iudita Winkler, Circulația drahmei din Appolonia și Dyrrachium în nord-vestul Daciei; cerc. șt. Mihai Bărbulescu, Un candelabru din castrul de la Potaissa; cerc. pr. dr. Mircea Rusu, Importanța istorică a unei descoperiri arheologice de la Apahida; cerc. pr. dr. Ioan Glodariu, Sistemul defensiv al statului dac și întinderea provinciei Dacia; cerc. pr. dr. Gelu Neamțu, Aspecte comportamentale în revoluția de la 1848 în Transilvania; cerc. pr. dr. Simion Retegan, Implicații ale desființării iobăgiei în viața satului românesc din Transilvania; cerc. șt. Ioan Silviu Nistor. Formarea și activitatea Comisariatului pentru administrarea Transilvaniei eliberate (octombrie 1944—martie 1945); prof. univ. dr. Iosif Kovács, lect. Ștefan Csucsuja, Legături culturale între R. S. România și R. P. Ungară după eliberare, cerc. șt. Andrei Kovács, Contribuții la topografia cetății de la Alba Iulia (sec. XVI—XVII); cerc. șt. dr. Marius Porumb, Contribuții privind pictura românească din Transilvania în prima jumătate a secolului al XVIII-lea; cerc. șt. Ladislau Gyémánt, Situația statistică a învățămîntului românesc din Transilvania în preajma revoluției de la 1848; asist. univ. Vasile Pușcaș, Ideea de universitate modernă în cultura românească pînă la 1918.

La sesiunea științifică a cadrelor didactice și cercetătorilor din 29—30 oct. au fost prezentate comunicările: bibl. Stelian Mîndruț, Istorici clujeni în corespondențe inedite; prof. dr. Pompiliu Teodor, Traduceri și prelucrări din Claude Fleury în cultura istorică română; prof. dr. Camil Mureșan, Unele probleme de logică a explicației istorice; conf. dr. Csetri Alexa, Instaurarea domniei principelui Gabriel Bethlen; conf. dr. Magyari Andrei, Confruntări de idei economice și politice, la sfîrșitul sec. al XVIII-lea în perioada instaurării dominației habsburgice în Transilvania; lect. Avram Andea, Aspecte ale modernizării vieții cotidiene în societatea românească în sec. al XVIII-lea; asist. Ovidiu Mureșan, Opinii cu privire la fenomenul renascentist european în opera istorică a lui A. D. Xenopol; lect. dr. Mircea Țoca, Arta plastică în revista „Aurora" din Oradea; asist. Vasile Pușcaș, Ideea de universitate în cultura română; cerc. șt. Gyémánt Ladislau, Contribuții statistice privind intelectualitatea

românească din Transilvania în preajma revoluției din 1848; cerc. pr. dr. Liviu Botezan, Principalele caracteristici ale mișcărilor țărănești din Transilvania în primăvara anului 1848.

*

În decursul anului 1983 membrii Institutului și Catedrei au participat la următoarele manifestări științifice organizate în țară: Sesiunea științifică „Zilele Institutului de istorie și arheologie"; Sesiunea științifică a cadrelor didactice și cercetătorilor; Sesiunea științifică a Muzeului de istorie al Transilvaniei; Sesiunea anuală de rapoarte arheologice de la Ploești; Sesiunea științifică „Zilele Academice Clujene"; Sesiunea științifică a Filialei din Cluj-Napoca a Arhivelor Statului; sesiunea științifică omagială a Universității Alex. I. Cuza — Iași; sesiunile științifice ale muzeelor: Alba-Iulia, Oradea, Ploiești, Pitești, Caransebeș, Tîrgoviște, Abrud.

La sesiunea științifică „Zilele Institutului" au fost prezentate comunicările: Ion Horațiu Crișan, Rolul „davei" în istoria geto-dacilor; Hadrian Daicoviciu, Categorii de așezări în statul dac; Ștefan Pascu, Cnezi și cnezate, voievozi și voievodate în Transilvania; Pompiliu Teodor, Ioan Lupaș și cercetarea satului ardelean (orientări metodologice); Acațiu Egyed, Conceptul de oraș în secolul al XIX-lea; Valentin Vasiliev, Nivelurile de locuire de la Teleac; Dumitru Protase, Considerații despre satele din Dacia Romană; Mihai Bărbulescu, Considerații privind clădirile de comandament din castrele Daciei; Nicolae Gudea, Amalia Landes Gyémánt, Castrul roman de la Bucium. Propunere pentru o reconstituire; Ioana Cătăniciu, Sistemul rutier al Daciei; Mircea Rusu, Terra castri și iobagiones castri în sec. XIII; Aurel Răduțiu, Locuiri extravilane în epoca feudală; Ioan Dani, Forme de judecată în cîteva sate din Țara Hațegului la începutul sec. XIX; Ludovic Báthory, Migrația sezonieră a forței de muncă între sate și centrele miniere (1919—1929); Gh. Hristodol, Așezări dispersate în Munții Apuseni în perioada interbelică.

În cadrul Sesiunii științifice a cadrelor didactice și cercetătorilor din 25—26 noiembrie au fost prezentate comunicările: Camil Mureșan, Ecouri ale culturii și civilizației grecești în periodice românești din Transilvania în secolul al XIX-lea; Hadrian Daicoviciu, Deceneu; Dumitru Protase, Stadiul actual al cercetărilor privind romanitatea nord-danubiană, în sec. IV—VI; Ioan Aurel Pop, Nobilimea hațegană în conflictul dintre Ioan Zápolya și Ferdinand de Habsburg; Pompiliu Teodor, Mihai Viteazul și regimul de stări din Transilvania; un izvor neglijat; Nicolae Edroiu, Săpăturile de la Mesteacăn — Brad, jud. Hunedoara (1983); Gyémánt Ladislau, Reorganizarea administrației Pămîntului cărieșc în lumina actelor tipărite în limba română, în anul 1797; Egyed Acațiu, Formarea infrastructurii economice capitaliste în Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIX-lea; Nicolae Bocșan, Ecoul unirii din 1859 în Transilvania — implicații culturle; Liviu Maior, Soldații români în armata austro-ungară, 1914—1918; Vasile Pușcaș, Socialiștii români și unirea din 1918; Marcel Știrban, Consiliile naționale din fostul județ Timiș și activitatea lor în lunile noiembrie-decembrie 1918; Nicolae Păun, Idealul unității

naționale reflectat în calendarele din Transilvania; Gheorghe Iancu, Un român despre evenimentele de la Fiume — octombrie-noiembrie 1918; Ștefan Pascu, Recunoașterea internațională a Unirii din 1918; Vasile Vesa, Ideologia actelor fundamentale ale unirii Transilvaniei cu România; Ludovic Báthory, Formarea Societății „Astra" Arad și camuflarea „capitalului inamic" (1919—1923).

*

În decursul anului 1984 membrii Institutului și Catedrei au luat parte la următoarele manifestări științifice interne: Sesiunea științifică solemnă consacrată Unirii Principatelor Române, organizată la București; Sesiunea științifică Unirea Principatelor Române, organizată la Cluj-Napoca; Sesiunea științifică „Unirea din 1859", organizată la Focșani; Sesiunea științifică a Societății de studii clasice — Filiala Cluj; Sesiunea de comunicări de la Sarmisegetuza; Simpozionul „Semnificația zilei de 1 mai în mișcarea muncitorească din România"; Simpozionul 45 de ani de la manifestările muncitorești din 1 mai 1939; Sesiunea jubiliară 23 August 1944; Sesiunea „Arhivele în slujba științei și culturii"; Sesiunea științifică „Zilele Institutului de istorie și arheologie"; Sesiunea cadrelor didactice și cercetătorilor; Sesiunea „Răscoala populară din 1784 în literatura istorică"; Sesiunea „200 de ani de la răscoala țăranilor condusă de Horea" (Deva-Brad); Sesiunea „Zilele Academice Clujene"; Sesiunea „Centenarul Tribunei" Sibiu; Sesiunea organizată de Comisia de istorie militară, Oradea; Sesiunea Comitetului Național pentru Istoria Artei; Sesiunea anuală de rapoarte arheologice de la Alba Iulia; Sesiunile științifice ale muzeelor din: Alba Iulia, Turda, Reșița, Zalău, Blaj, Miercurea-Ciuc, Turnu-Severin.

La sesiunea științifică „Zilele Institutului" au fost prezentate comunicările: cerc. șt. dr. Gheorghe Iancu, cerc. șt. Nicolae Păun, Patru decenii de dezvoltare liberă și independentă a României; conf. dr. Vasile Vesa, Formele de manifestare și trăsăturile rezistenței antifasciste românești; asist. univ. Vasile Pușcaș, Dr. Petru Groza — evoluția concepției politice (la 100 de ani de la nașterea sa); acad. prof. Ștefan Pascu, Însemnătatea și semnificațiile revoluției lui Horea; prof. dr. Camil Mureșan, cerc. pr. Hilde Mureșan, Documente din arhivele germane privitoare la revoluția din 1848 în Țara Românească; cerc. șt. pr. dr. Acațiu Egyed, Repere demografice ale Transilvaniei în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul sec. XX; cerc. șt. pr. dr. Simion Retegan, Școala sătească — instituție a societății rurale transilvănene la mijlocul sec. al XIX-lea; cerc. șt. pr. dr. Ioan Glodariu, Carierele de piatră din Dacia preromană; cerc. șt. pr. dr. I. Horațiu Crișan, Faza oppidană a civilizației geto-dacice; cerc. șt. Mihai Bărbulescu, Materiale organice din cercetările arheologice de la Potaissa; cerc. șt. dr. Nicolae Gudea, Granița de nord a provinciei Moesia I, în sec. IV e.n. (278—380); cerc. șt. dr. Volker Wollmann, arh. Mihaela Bodea, Încercări de reconstituire a topografiei arheologice, industriale și urbanistice ale orașului Zlatna; cerc. șt. pr. dr. Mircea Rusu,

Importanța contextului istoric pentru datarea tezaurului de la Sînnicolaul Mare; asist. univ. Ioan Aurel Pop, Termenii *possessio* și *keneziatus* în documentele privind Țara Hațegului din sec. al XV-lea; lect. Nicolae Bocșan, Românii bănățeni și privilegiile ilirice; cerc. șt. pr. Aurel Răduțiu, Reforma administrativă a lui Iosif al II-lea și răscoala lui Horea; conf. dr. Nicolae Edroiu, Știri despre răscoala lui Horea într-un ziar polonez („Gazeta Warszawska"); prof. dr. Pompiliu Teodor, Nicolae Densușianu, istoric al răscoalei lui Horea; cerc. șt. dr. Ladislau Gyémánt, Tradiția răscoalei lui Horea în viața social-politică a Transilvaniei pînă la revoluția din 1848; cerc. șt. pr. Gelu Neamțu, Sărbătorirea centenarului Horea, simbol al luptei pentru unitatea românilor (1884—1885); conf. dr. Mircea Țoca, Reprezentări ale răscoalei lui Horea în artele plastice; cerc. șt. dr. Marius Porumb, muzeograf Mihaela Bodea. Pictori din Munții Apuseni în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea; conf. dr. Liviu Maior, În legătură cu răspîndirea manifestelor și proclamațiilor revoluționare în primăvara anului 1848; cerc. șt. dr. Gheorghe Iancu, Valeriu Braniște — redactor al „Tribunei" din Sibiu; cerc. șt. dr. George Cipăianu, Armistițiul de la Belgrad — 13 noiembrie 1918. Semnificații; conf. dr. Marcel Știrban, Probleme agrar-industriale în unele doctrine economice din perioada interbelică; cerc. șt. Nicolae Păun, Economic și politic în consiliile de administrație ale societăților anonime din industria forestieră în perioada interbelică; cerc. șt. pr. Gheorghe Hristodol, Inaderența propagandei hitleriste din România. Pe marginea unui document din 1939; cerc. șt. dr. Nicolae Sabău, Marginalii la un tablou de la Prado cu figura lui Mihai Viteazul; cerc. șt. Andrei Kovács, Edificiul colegiului academic de la Alba Iulia.

La Sesiunea științifică a cadrelor didactice și cercetătorilor din 2—3 noiembrie au fost prezentate comunicările: cerc. dr. Liviu Botezan, Concepția lui Timotei Cipariu despre formarea limbii și a poporului român; asist. Ioan Aurel Pop, Unele considerații despre domnia lui Ștefan Lăcustă (1538—1540); conf. dr. Csetri A., dr. I. Dani, Un manuscris nepublicat din sec. al XVIII-lea; lect. Ovidiu Mureșan, Vehicularea termenului de Renaștere în istoriografia românească din prima jumătate a sec. al XIX-lea; conf. dr. Andrei Magyari, Frămîntări sociale în preajma răscoalei lui Horea (scaunele secuiești); conf. dr. Nicolae Edroiu, asist. V. Pușcaș, Răscoala lui Horea în presa americană; conf. dr. Mircea Țoca, Efrem Micu un precursor de seamă al picturii moderne românești; prof. dr. Pompiliu Teodor, Specificitatea iluminismului românesc; lect. Nicolae Bocșan, Formarea elitelor românești în Banat în epoca luminilor; cerc. dr. Acațiu Egyed, Ciclul capitalist între 1868—1873 și fenomenul de creștere și de criză economică în Transilvania; cerc. dr. Gelu Neamțu, Destinul unor cărți despre Horea apărute cu ocazia centenarului răscoalei (1884—1885); cerc. dr. Gh. Iancu, V. Tașcu, Literatură și istorie (Ghiță Pop, Horea); conf. dr. Liviu Maior, Radicalism în mișcarea națională, la începutul sec. al XX-lea; conf. dr. Marcel Știrban, Probleme socio-economice și politice în dezbaterile parlamentare din anii 1919—1920; conf. dr. Vasile Popa, Din activitatea Camerei de agricultură a județului Tîrnava Mică, în perioada interbelică; conf. dr. Vasile Vesa, Relațiile ro-

mâno-engleze în perioada creșterii pericolului fascist și de război; cerc. Nicolae Păun, Considerații privind legislația silvică a României în prima jumătate a sec. al XX-lea.

PARTICIPĂRI LA MANIFESTĂRI ȘTIINȚIFICE INTERNAȚIONALE ȘI CĂLĂTORII DE DOCUMENTARE ÎN STRĂINĂTATE

Conf. dr. Liviu Maior s-a aflat în perioada 1 ianuarie—1 iunie 1982 la Universitatea Columbia din New York (SUA), unde, la Catedra de istorie „N. Iorga" a ținut un curs despre România în sec. XIX și a condus un seminar referitor la România și Sud-Estul Europei. În cursul lunii mai 1982 a participat la colocviul „Război și Societate" care s-o ținut la Brooklin City College.

Cercet. șt. dr. Gheorghe Iancu a efectuat între 5—27 ianuarie 1982 o călătorie de documentare științifică în R.D.G., întreprinzînd cercetări în arhivele din Potsdam și Dresden cu privire la istoria României în perioada interbelică.

Conf. dr. Vasile Vesa a efectuat o călătorie de informare științifică la Universitățile din Paris și Utrecht în august 1982.

Conf. dr. Liviu Maior și-a continuat, în perioada 1 septembrie—20 decembrie 1982 activitatea didactică la Catedra „N. Iorga" de la Universitatea Columbia, predînd un curs despre Mișcări revoluționare în Sud-Estul Europei și conducînd un seminar cu privire la Mișcarea națională în România.

Cercet. șt. dr. Marius Porumb a participat la cursul „Civilizația bizantină în sudul Italiei" (Bari-Italia) în septembrie 1982.

Cercet. șt. dr. Nicolae Gudea a participat la cel de al XIII-lea Congres internațional pentru studiul ceramicii romane care a avut loc la München (R.F.G.), unde a prezentat raportul general intitulat „Import și producție de ceramică T.S. în provinciile dacice", în octombrie 1982.

Conf. dr. Liviu Maior s-a aflat, între 15 ianuarie—1 iunie 1983 la Wayne State University (SUA), unde a predat un curs despre România la sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX.

Cercet. șt. dr. George Cipăianu a efectuat o călătorie, între 12—26 iunie 1983 la Budapesta, unde a făcut cercetări la Arhivele Statului în fondurile Președenției Consiliului de Miniștri și Ministerului de Interne în legătură cu mișcarea națională a românilor din Austro-Ungaria în perioada 1867—1875.

Cercet. șt. Károly Dionisie a efectuat, între 12—26 iunie 1983 o călătorie de documentare științifică la Budapesta, cercetînd la Arhivele Statului fonduri referitoare la revoluția de la 1848—1849 din Transilvania.

Cercet. șt. dr. Volker Wollmann a efectuat o călătorie de documentare științifică la Budapesta în perioada 12—26 iunie 1983, investigînd la Arhivele Statului și Biblioteca Széchényi cu privire la răscoala lui Horea.

Cercet. șt. pr. dr. Gheorghe Arion a efectuat între 13—27 iulie 1983 o călătorie de documentare științifică la Praga, cercetînd monumentele de artă medievală din sec. XV—XVI și fondurile Bibliotecii Institutului de istoria artei al Academiei de Științe a R. S. Cehoslovacia.

Cercet. șt. dr. Nicolae Gudea, a participat între 10—13 septembrie 1983 la cel de al XIII-lea Congres Internațional al limesului, prezentînd raportul general despre „Cercetările pe limesul provinciilor Moesia Superior, Moesia Inferior și Dacia între 1979—1983), ținînd conferințe despre „Castrul roman de la Buciumi. Propunere pentru o reconstituire grafică" (Frankfurt am Main), „Granița romană tîrzie în zona provinciilor Moesia Prima și Dacia Ripensis" (München, Mainz, Bonn).

Prof. dr. Pompiliu Teodor și conf. dr. Nicolae Edroiu au participat, între 21—25 martie 1984 la lucrările celei de a VII-a sesiuni a comisiei mixte româno-polone de istorie, care s-a ținut la Varșovia. Ca președinte al părții române în comisie, prof. dr. Pompiliu Teodor a prezidat, prin rotație, lucrările, iar conf. dr. Nicolae Edroiu a prezentat raportul principal, elaborat în colaborare cu Veniamin Ciobanu (Iași), referitor la raporturile din Țările Române și Polonia față de problema otomană în secolul al XVII-lea.

Asist. Vasile Pușcaș a efectuat o călătorie de documentare în S.U.A. în perioada iunie-septembrie 1984, beneficiind de o bursă IREX, la propunerea Academiei de Științe Sociale și Politice a R. S. România. Cu acest prilej a întreprins cercetări la University of Illinois at Urbana — Champaign, Stamford University (California), precum și la Hoover Institution și Biblioteca Congresului SUA din Washington. Problemele urmărite priveau istoria universității moderne, a relațiilor internaționale în secolul XX, locul României în contextul central — sud-est european.

Între 1—12 august 1984 conf. dr. Nicolae Edroiu a efectuat o călătorie de informare științifică pe șantiere arheologice și în muzee de istorie din Bulgaria.

Conf. dr. Mircea Țoca a participat, între 13—21 august 1984, ca delegat oficial al Uniunii artiștilor plastici din R. S. România la Bratislava, la manifestările dedicate în R. S. Cehoslovacă în cinstea zilei de 23 August, sărbătoarea națională a României. Cu acest prilej a efectuat

o cercetare la Muzeul Slovaciei de Est din Košice, descoperind o pictură datorată artistului transilvănean Efrem Micu (1791).

Cercet. șt. dr. Marius Porumb a participat între 1—20 septembrie 1984 la cursul „Civilizația bizantină în sudul Italiei" (Bari-Italia).

La cea de-a XXII-a Sesiune anuală a „Societății de studii transilvănene", ținută la Graz (Austria), între 13—16 septembrie 1984, au participat conf. dr. Teodor Pavel, cu comunicarea „Evoluția socială și politică a României în perioada interbelică" (în colaborare cu conf. dr. I. Scurtu — București); cercet. șt. dr. Gheorghe Iancu prezentînd comunicarea „Integrarea administrativ-instituțională a Transilvaniei în statul național unitar român și democratizarea vieții politice" și cercet. șt. dr. Báthory Ludovic, cu comunicare „Aspecte ale modernizării industriei miniere și metalurgice după Unirea Transilvaniei cu România (1919—1939)".

În perioada 26 septembrie—3 octombrie 1984 prof. dr. Camil Mureșan și conf. dr. Vasile Vesa au participat la cel de al IX-lea colocviu — româno-englez de istorie pe tema: „Relațiile româno-engleze în perioada interbelică" desfășurat la Universitatea din Londra, prezentînd comunicări privind imaginea Angliei în cultura română și evoluția relațiilor româno-engleze în perioada creșterii pericolului revizionist și al războiului.

Cercet. șt. Mihai Bărbulescu s-a aflat, între 8—31 octombrie 1984 la Vandoenvres — Genève (Elveția), la invitația „Fundației Hardt pentru studiul antichității clasice", unde s-a documentat în probleme ale istoriei provinciei romane Dacia, prezentînd comunicarea „Castrul roman de la Potaissa".

Acad. prof. dr. Ștefan Pascu a ținut în perioada 30 noiembrie—20 decembrie 1984, în Italia, conferințele: „Colaborarea româno-italiană și realizarea unității lor național-statale" (Napoli, Roma, Prato); „Umaniști italieni despre etnogeneza românilor" (Milano, Sulmona); „Revoluția populară de sub conducerea lui Horea" (Roma).

Cercet. șt. pr. dr. Simion Retegan a efectuat, între 10—24 decembrie 1984 o călătorie de documentare științifică în U.R.S.S., la Biblioteca Lenin din Moscova și Biblioteca Saltîcov-Scedrin din Leningrad cu privire la problema formării națiunilor și a statelor naționale în Sud-Estul Europei.

SUSȚINERI DE TEZE DE DOCTORAT

● În ziua de 20 februarie 1982 a avut loc în sala de Consiliu a Facultății de istorie-filozofie a Universității din Cluj-Napoca susținerea

publică a tezei de doctorat intitulată *Legiunea a XIII-a Gemina*, prezentată de tov. **Vasile Moga.**

Comisia de susținere formată din prof. dr. Camil Mureșan, președinte, prof. dr. doc. Nicolae Lascu, conducător științific, prof. dr. Hadrian Daicoviciu, prof. dr. Andrei Bodor, dr. Lucia Marinescu, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Vasile Moga.

● În ziua de 6 martie 1982 a avut loc în sala de consiliu a Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca susținerea tezei de doctorat *Reforma agrară din 1921 în fostul județ Timiș-Torontal*, prezentată de tov. **Ion Georgescu.**

Comisia de susținere alcătuită din acad. prof. dr. doc., Ștefan Pascu, președinte, prof. dr. Bujor Surdu, conducător științific, prof. dr. Kovács Iosf, cerc. șt. pr. dr. Nichita Adăniloaie, cerc. șt. pr. dr. Dumitru Șandru, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Ion Georgescu.

● În ziua de 17 iulie 1982 a vut loc susținerea tezei de doctorat în sala de consiliu a Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca intitulată *Burghezia română din Transilvania și problema agrară la sfîrșitul sec. XIX și începutul sec. XX (1881—1918)*, prezentată de tov. **Vasile Dobrescu.**

Comisia de susținere formată din acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, președinte, prof. dr. Bujor Surdu, conducător științific, prof. dr. Kovács Iosif, cerc. șt. pr. dr. Gheorghe Unc, conf. dr. Vasile Popa, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Vasile Dobrescu.

● În ziua de 6 noiembrie 1982 în sala de consiliu a Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat *Mișcarea națională a românilor din Transilvania (1790—1848)*, prezentată de tov. **Gyémánt Ladislau.**

Comisia de susținere formată din prof. dr. Camil Mureșan, președinte, acad. prof. dr. doc., Ștefan Pascu, conducător științific, prof. dr. Gheorghe Platon, prof. dr. Pompiliu Teodor, conf. dr. Nicolae Edroiu, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Gyémánt Ladislau.

● În ziua de 11 decembrie 1982 în sala de consiliu a Facultății de istorie-filozofie a Universității din Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat *Școala de arte frumoase din Cluj și Timișoara (1925—1941)*, prezentată de tov. **Negoiță Lăptoiu.**

Comisia de susținere formată din prof. dr. Camil Mureșan, președinte, prof. dr. Paul Petrescu, conducător științific, prof. dr. Vasile Drăguț, prof. dr. Pompiliu Teodor, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Negoiță Lăptoiu.

● În ziua de 15 ianuarie 1983 a avut loc în sala de consiliu a Facultății de istorie-filozofie a Universității din Cluj-Napoca susținerea tezei de doctorat *Dualismul austro-ungar și problema naționalităților din Transilvania (pînă la 1870)*, prezentată de **Schuller Roland.**

Comisia de susținere formată din prof. dr. Camil Mureșan, președinte, acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, conducător științific, prof. dr. Kovács Iosif, conf. dr. Vasile Vese, cerc. șt. pr. dr. Dan Berindei, referenți științifici principali, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* d-lui Schuller Roland.

● În ziua de 12 februarie 1983, în sala de consiliu a Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat *Activitatea politică a lui Ilie Măcelariu în primii ani ai dualismului* prezentată de tov. **Dumitru Suciu.**

Comisia de susținere formată din acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, președinte, prof. dr. Kovács Iosif, conducător științific, prof. dr. Gheorghe Platon, prof. dr. Camil Mureșan, prof. dr. Pompiliu Teodor, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Dumitru Suciu.

● În ziua de 5 martie 1983 în sala de consiliu a Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, a avut loc susținerea tezei de doctorat *Relațiile Țărilor Române (Transilvania) cu Imperiul otoman la începutul sec. XVII (1601—1630)*, prezentată de tov. **Cristina Feneșan.**

Comisia de susținere formată din prof. dr. Camil Mureșan, președinte, acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, conducător științific, prof. dr. Radu Manolescu, conf. dr. Samuil Goldenberg, conf. dr. Nicolae Edroiu, referenți științific, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Cristina Feneșan.

● În ziua de 26 martie 1983, în sal de consiliu a Facultății de istorie-filosofie a Universității din Cluj-Napoca, a avut loc susținerea tezei de doctorat *Elemente laice în pictura murală religioasă din Moldova — secolele XV—XVII* prezentată de tov. **Ion Solcanu.**

Comisia de susținere formată din prof. dr. Camil Mureșan, președinte, acad. prof. dr. doc. Virgil Vătășianu, conducător științific, prof. dr. Pompiliu Teodor, conf. dr. Viorica Guy Marica, conf. dr. Vasile Neamțu, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Ion Solcanu.

● În ziua de 9 aprilie 1983 în sala de consiliu a Facultății de istorie-filozofie a Universității din Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat *Arhitectura Renașterii în Bistrița*, prezentată de tov. **Gheorghe Mândrescu.**

Comisia de susținere formată din acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, președinte, acad. prof. dr. doc. Virgil Vătășianu, conducător științific, prof. dr. Paul Constantin, conf. dr. Viorica Guy Marica, conf. dr. Samuil Goldenberg, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Gheorghe Mândrescu.

● În ziua de 23 aprilie 1983 în sala de consiliu a Facultății de istorie-filozofie a Universității din Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat *Fasti Provinciae Daciae*, prezentată de tov. **Ioan Piso.**

Comisia de susținere, formată din prof. dr. Camil Mureșan, președinte, prof. dr. doc. Nicolae Lascu, conducător științific, prof. dr. Andrei Bodor, prof. dr. Hadrian Daicoviciu, conf. dr. Dumitru Protase, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Ioan Piso.

● În ziua de 22 iulie 1983, în sala de consiliu a Facultății de istorie-filozofie a Universității din Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat *Sculptura figurativă de piatră din Transilvania în secolul al XVIII-lea*, prezentată de tov. **Nicolae Sabău.**

Comisia de susținere formată din prof. dr. Camil Mureșan, președinte, acad. prof. dr. doc. Virgil Vătășianu, conducător științific, prof. dr. Pompiliu Teodor, conf. dr. Viorica Guy Marica, conf. dr. Mircea Țoca, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Nicolae Sabău.

● În sala de consiliu a Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca a avut loc în ziua de 27 august 1983, susținerea tezei de doctorat *Economia pădurilor din Munții Apuseni între anii 1848—1900.* prezentată de tov. **Csucsuja Ștefan.**

Comisia de susținere formată din acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, președinte, prof. dr. Kovács Iosif, conducător științific, prof. dr. Pompiliu Teodor, cerc. șt. pr. dr. Dan Berindei, conf. dr. Marcel Știrban, referenți științifici, a hotărît în unanimitate acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Csucsuja Ștefan.

● În sala de consiliu a Facultății de istorie-filozofie a Universității din Cluj-Napoca a avut loc în ziua de 24 septembrie 1983, susținerea tezei de doctorat *Comisiunea monumentelor istorice — Secțiunea pentru Transilvania; istoric și activitate* prezentată de tov. **Ioan Opriș.**

Comisia de susținere formată din prof. dr. Camil Mureșan, președinte, acad. prof. dr. doc. Virgil Vătășianu, conducător științific, prof. dr. Hadrian Daicoviciu, prof. dr. Dinu Giurescu, conf. dr. Viorica Guy Marica, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Ioan Opriș.

● În ziua de 29 octombrie 1983 în sala de consiliu a Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat *Minele, salinele și carierele de piatră din Dacia romană* prezentată tov. **Volker Wollmann.**

Comisia de susținere formată din acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, președinte, prof. dr. doc. I. I. Russu, conducător științific, prof. dr. doc. Nicolae Lascu, prof. dr. Andrei Bodor, prof. dr. Nicolae Dima, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Volker Wollmann.

● În ziua de 10 martie 1984 a avut loc în sala de consiliu a Institutului de istorie și arheologie din Cluj-Napoca susținerea tezei de doctorat *Lucernele romane din Dacia intracarpatică* prezentată de tov. **Cloșca Lucian Băluță.**

Comisia de susținere alcătuită din acad. prof. dr. doc. Ștefan Pascu, președinte, prof. dr. doc. I. I. Russu, conducător științific, prof. dr. doc. Nicolae Lascu, prof. dr. Andrei Bodor, dr. Constantin Preda, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Cloșca Lucian Băluță.

● În ziua de 13 octombrie 1984 în sala de consiliu a Facultății de istorie-filozofie a Universității din Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat *Rolul militar al Transilvaniei în războaiele napoleoniene* prezentată de tov. **Erna Weiss.**

Comisia de susținere formată din prof. dr. Pompiliu Teodor, președinte, prof. dr. Camil Mureșan, conducător științific, conf. dr. Imreh Ștefan, conf. dr. Nicolae Ciachir, conf. dr. Vasile Vese, referenți științifici, a hotărît, în unanimitate, acordarea titlului de *doctor în istorie* tov. Erna Weiss.

● În ziua de 22 decembrie 1984 în sala de consiliu a Facultății de istorie-filozofie a Universității din Cluj-Napoca a avut loc susținerea tezei de doctorat *Construcții patronate de Gabriel Bethlen*, prezentată de tov. **Kovács Andrei.**

Comisia de susținere formată din prof. dr. Camil Mureșan, președinte, acad. prof. dr. doc. Virgil Vătășianu, conducător științific, prof. dr. Pompiliu Teodor, conf. dr. Viorica Guy Marica, conf. dr. Mircea Țoca, referenți științifici, a hotărît în unanimitate acordarea titlului de *doctor în în istorie* tov. Kovács Andrei.

NICOLAE EDROIU — SIMION RETEGAN

ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ CLUJ
Municipiul Cluj-Napoca, Cd. nr. 460/1985